

Управління культури Волинської облдержадміністрації
Волинський краєзнавчий музей
Кафедра документознавства і музейної справи
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ВОЛИНСЬКИЙ МУЗЕЙНИЙ ВІСНИК

Науковий збірник

Випуск 8

Луцьк, 2016

ББК 79.1
УДК 069.01
В 67

Волинський музейний вісник : Наук. зб. : Вип. 8. / упр-ня культури Волин. ОДА ; Волин. краєзн. музей ; каф. документознавства і музейн. справи СНУ ім. Лесі Українки ; Упоряд. А. Силюк. – Луцьк, 2016. – 416 с.

У випуску вміщено статті та повідомлення з історії та практики музейної і пам'яткоохоронної справи на Волині та в Україні. В окремих розділах подано статті та матеріали круглих столів Шостого музейного з нагоди Міжнародного дня музеїв “Музейна справа на Волині: історія, теорія і практика” (м. Луцьк, 18 травня 2016 року), обласного у Волинському краєзнавчому музеї „Проблеми і перспективи волинської археології” (м. Луцьк, 21 січня 2016 року) та з нагоди 134-ї річниці від дня народження В. К. Липинського у Затурцівському меморіальному музеї В'ячеслава Липинського “Вивчення спадщини В. К. Липинського – потреба часу” (с. Затурці, 15 квітня 2016 року).

Розраховане на науковців, музейних та освітніх працівників, краєзнавців.

Упорядник: **Анатолій Силюк** - директор Волинського краєзнавчого музею.

Рецензенти: **Світлана Гаврилюк** - доктор історичних наук, професор кафедри документознавства і музейної справи, проректор з навчальної роботи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Геннадій Бондаренко - кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, голова Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

Рекомендовано до друку вченою радою Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 12 від 30 серпня 2016 року) та науково-методичною радою Волинського краєзнавчого музею (протокол № 8 від 12 серпня 2016 року).

Відповідальний за випуск: **Анатолій Силюк.**

Технічний редактор: **Олександр Трофімук.**

**Розділ I. Музейна справа на Волині: історія, теорія і практика.
Матеріали Шостого музейного круглого столу у
Волинському краєзнавчому музеї з нагоди Міжнародного дня музеїв,
м. Луцьк, 18 травня 2016 року**

Олена Бірюліна,
*завідувач Музею історії Луцького братства,
відділу Волинського краєзнавчого музею,
м. Луцьк*

**В МУЗЕЙ, НА ЗУСТРІЧ ІЗ ДЖЕРЕЛАМИ!
УЧНІВСЬКИЙ ЛЕКТОРІЙ З КУРСУ «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»
НА БАЗІ МУЗЕЮ ІСТОРІЇ ЛУЦЬКОГО БРАТСТВА**

Зміни, що відбуваються в українському суспільстві, фіксують різке зростання інтересу до історії. В зв'язку з цим, а також через усвідомлення значно ширших функцій історичної науки, постає необхідність удосконалення процесу викладання історії України в школі. Адже в процесі вивчення історії відбуваються важливі речі – учні пробуджуються до національної самосвідомості, вчать толерантності, поваги до навколишнього культурного розмаїття, виробляють потребу до внутрішнього та зовнішнього діалогу.

Для формування гармонійної особистості не менш значимими є системні знання про свою малу батьківщину, як рівно і про витоки власного роду; порівняймо, для прикладу, рівень самодостатності і ступінь культурного коду дорослої людини, котра володіє глибинними знаннями про свою родину. У цьому питанні важливим союзником школи був і є музей – визнаний простір не лише для гуманістичного розвитку особистості, але і простір, в середовищі якого виховують почуття любові і гордості до свого краю, що є частиною великої української сім'ї. Завдяки колекціям матеріальної та духовної культури музей має можливість стати дієвим інструментом для розширення культурного та освітнього процесу, дозволяє вийти за межі традиційної академічної освіти та навчання.

Яким є шлях музею назустріч школі? У співпраці музейного закладу зі школою його історичні колекції наповнюються новим контентом, цінності минулого отримують осяжний зміст і актуалізуються, через досвід минулого молоде покоління успішніше інтегрується в сучасність.

Отже, виходячи з нових потреб суспільства, бачимо музей як важливу ланку в системній передачі історичних знань про рідний край, з широким залученням матеріалів, напрацьованих сучасними українськими історичними школами. Задля цієї мети на базі підрозділу Волинського краєзнавчого музею – Музею історії Луцького братства створений щорічний історичний лекторій для учнів 5, 7, 8 і 9 класів, в якому вибрані теми шкільного курсу «Історії України» подаються крізь призму волинських історичних реалій (див. ДОДАТОК). Лекції-екскурсії задумані як допомога вчителям і учням для закріплення пройденого навчального матеріалу, лише з тією особливістю, що волинський тематичний матеріал подається як складова частина програмного курсу «Історії України».

В результаті групової форми навчання учні за допомогою музейної колекції де-візу, завдяки неформальному способу спілкування в психологічно комфортному середовищі, встановлюватимуть зв'язки між знаннями і історичними предметами та знайомитимуться з сучасною оцінкою яскравих історичних осіб. Історичні джерела, окремі з яких можна потримати в руках, допоможуть допитливим школярам скоординувати свої інтереси, нададуть можливість індивідуального їх дослідження.

Зі свого боку музейні працівники гарантують плідну співпрацю з учителями, шанобливе спілкування з юною аудиторією, цікаву і корисну подорож в історію Волині.

ДОДАТОК

ЛЕКЦІЇ-ЕКСКУРСІЇ

на допомогу вчителям і учням 5, 7, 8 і 9 класів
для закріплення матеріалу з шкільного курсу «Історія України»
(на базі Музею історії Луцького братства)

Для 5 класу

- 1) *«Музейна зустріч з історичними джерелами»*
(до шкільної теми: «Звідки і як історики довідуються про минуле»).

Під час лекції-екскурсії учні на практиці познайомляться із актуальними завданнями історичної науки та музеїв, на власні очі побачать різноманітні види історичних джерел з колекції Волинського краєзнавчого музею:

- стародавні карти України і Волині, а також карту-реконструкцію середньовічного Луцька;
- оригінальні писемні джерела XVI – XIX ст. (рукописні документи, стародруки);
- речові та історичні джерела – археологічні пам'ятки давньої доби, середньовіччя та раннього нового часу;
- на прикладі окремих ойконімів Волині та мікротопонімів Луцька познайомляться із значенням географічних назв в історичній науці.

- 2) *«Про що і про кого розповідає історія Волині»*
(до шкільної теми: «Про що і про кого розповідає історія»).

Через засоби археології, літописні тексти та карти учні отримають знання:

- про літописне плем'я волинян і давні столиці краю міста-гради Волинь і Володимир, про предмети їх господарської діяльності, побуту (реконструкції поселень і жител), атрибути духовних вірувань (дохристиянських і християнських),

а також познайомляться з окремими темами і персонажами волинської історії, які мають загальноукраїнський контекст, як от:

- з визначними діячами-державниками князівської доби (св. Володимиром Святославичем, Данилом і Васильком Романовичем, Володимиром Васильковичем, Любартом Гедиміновичем, Свидригайлом Ольгердовичем);
- з князем Костянтином Івановичем Острозьким – полководцем і захисником українських теренів від татарського гніту;
- з Галшкою Гулевичівною – фундаторкою української освіти.

Коментар: за побажаннями вчителя ряд подій і персоналій може бути змінений. – Авт.

- 3) *«Музей знайомить з історичними пам'ятками Волині»*
(до шкільної теми: «Які пам'ятки є частиною історії»)

Під час лекції-екскурсії учням пропонується здійснити історичне порівняння двох визначних українських духовних пам'яток: Києво-Печерської лаври і Зимненського Святогорського печерного монастиря на Волині.

Демонструються українські рукописні книги з волинським родоводом: Остромирове Євангеліє, Луцьке Євангеліє і Луцький Псалтир, Пересопницьке Євангеліє.

Відбувається знайомство із замками Волині: два замки в Луцьку – Вишній і Окольний; Олицький замок; Острозький замок.

Під час лекції-екскурсії учні зможуть безпосередньо познайомитись з пам'ятками рідного міста: архітектурним комплексом Луцького Хрестовоздвиженського братства; середньовічною площею Ринок.

Для 7 класу

- 1) *«Волинь в складі Великого князівства Литовського»*

(до шкільної теми: «Українські землі у складі великого князівства литовського та інших держав (друга половина XIV–XV ст.»)

Лекція-екскурсія за планом:

- Волинь – перша українська земля, яка прийняла литовських князів;
- Кревська, Городельська та Флорентійська унії в суспільному і церковному житті української

спільноти у складі Великого князівства Литовського;

- Луцьк – південна столиця великих князів литовських (Любарт Гедимінович, Вітовт Кейстутович, Свидригайло Ольгердович);
- Суспільний фактор політичного, торгівельного і духовного зростання волинських міст доби середньовіччя (на прикладі волинських міст – Володимира, Луцька і Острога: замки як політично-адміністративні та захисні осередки; торгові шляхи та ярмарки; пам'ятки сакрального мистецтва кафедральних храмів – володимирського Успенського, луцького Іоано-Богословського, острозького Богоявленського);
- Перші волинські міста на Магдебурзькому праві: Володимир (1324), Перемиль (1420), Кременець (1438), Луцьк (1497), Ковель (1508).

Коментар: лекція-екскурсія відбувається із демонстрацією слайдів та в супроводі виставки з автентичних предметів з музейної колекції

Для 8 класу

1) *«Місце Волині в суспільно-політичному, культурному та церковному житті України XVI – першій половині XVII ст.»*

(до шкільної теми: «Соціально-економічне, культурне та церковне життя в Україні в XVI – першій половині XVII ст.»)

Лекція-екскурсія за планом:

- Люблінська унія 1569 р.: причини, політична і суспільна складова, визначальна роль волинської шляхти;
- Волинський культурний поступ: від рукописної книги до книгодрукування – Пересопницьке Євангеліє, видавнича діяльність Івана Федорова та Михайла Сльозки; луцький першодрук («Лямент», 1628 р.);
- Спроба реформування Української Православної Церкви: церковні собори в Бересті 1596 р.; утворення Греко-Католицької Церкви; роль Іпатія Потія та Кирила Терлецького. Внутрішній стан двох українських Церков – Православної і Уніатської: від протистояння до внутрішнього удосконалення («культурна революція» України-Русі, стрімке пробудження української національної свідомості);
- Церковна і світська легалізація Православної Церкви в 20-30-ті XVII рр. Митрополит св. Петро Могила (член Луцького братства), його реформи;
- Шкільництво на українських землях. Порівняльний аналіз: Острозька академія, братські школи, єзуїтські колегії, Києво-Могилянська академія;
- Луцьке православне Хрестовоздвиженське братство – одне з провідних українських братств.

Коментар: лекція-екскурсія відбувається в супроводі діючої музейної експозиції та виставки з автентичних тематичних джерел з музейної колекції: рукописних документів та стародруків.

2) *«Волинські особистості української історії середини XVII – початку XVIII ст.»*

(до шкільної теми: «Українські землі середини XVII – початку XVIII ст.»)

Лекція-екскурсія за планом:

- Іван Виговський – луцький братчик, соратник Богдана Хмельницького, учасник Берестецької битви, гетьман України, творець Гадяцької угоди;
- Данило Братковський – довірена особа гетьмана Мазепи, соратник козацького полковника Семена Палія, поборник українського православ'я;
- Андрій Войнаровський і Пилип Орлик – прибічники Івана Мазепи і спадкоємці гетьманської булави

Коментар: лекція-екскурсія відбувається в постійній експозиції Музею історії Луцького братства із залученням окремих оригінальних документів з музейної колекції

Для 9 класу

1) *«Волинь в період франко-російської війни 1812 р.»*
(до шкільної теми: «Україна в російсько-французькій війні 1812 р.»)

Лекція-екскурсія за планом:

- Волинь у стратегічних планах країн – учасників франко-російської війни 1812 р.;
- Дислокація військових формувань обох протиборчих армій перед і на початку війни;
- Волинський театр військових дій липня – жовтня 1812 р.;
- Відношення мирного населення Волині до подій війни.

Коментар: лекція-екскурсія відбувається в супроводі музейної тематичної виставки та візуалізується за допомогою об'ємної карти-реконструкції Волинського театру воєнних дій.

Лектори: *Олена Бірюліна*, провідний науковий співробітник, завідувач відділу;
Андрій Боярчук, молодший науковий співробітник відділу

Послуга надається за ціною музейного вхідного квитка для дітей – 3 грн.
Телефон для замовлень: 72-33-71.

Адреса музею: Луцьк, вул. Йова Кондзелевича 5.

Музей історії Луцького братства розташований в Старому місті; найближчі зупинки: «Братський міст», «Медучилище».

Оксана Важатко,
старший науковий співробітник
відділу новітньої історії
Волинського краєзнавчого музею,
м. Луцьк

НАЙДАВНІШІ ПАМ'ЯТНИКИ ЛУЦЬКА

Пам'ятники є уособленням нашого минулого. Вони є індикаторами ставлення сучасників до своєї історії. В той же час, вони ілюструють суб'єктивність кожної епохи, є невід'ємною частиною життя будь-якого міста. Вони слугують і окрасою, і місцем різноманітних зібрань, і історичною пам'яттю, втіленою у камені. Пам'ятники, як частина матеріальної культури народу, є важливим джерелом для кращого пізнання історичного процесу, тому їх втрата надзвичайно негативно впливає на можливість цілісного уявлення про ту чи іншу епоху.

Найстарішим пам'ятником м. Луцьк є пам'ятник Тарасу Шевченку, що розташований на вул. Корольова встановлений у 1964 р. Але ж, звичайно, були пам'ятники в Луцьку і до того часу.

Якими ж вони були, неіснуючі тепер, пам'ятники Луцька?

Про найдавніший пам'ятник Луцька ми дізнаємося із акварелі Казимира Войняківського датованої 1797 р., на якій зображено каплицю Скорботного Христа. Саме її і можна вважати найдавнішим нам відомим пам'ятником.

Історія будівництва каплиці цікава. Куплена для бернардинів у костьолу св. Якова в 1646 р. земельна ділянка стала предметом трагічної суперечки. Вона точилася з колишнім власником ділянки – каноніком і настоятелем костьолу св. Якова ксьондзом Мацеєм Поплавським та ченцями бернардинського монастиря. Земля була куплена через посередництво євреїв, які мали сплачувати частинами кошти костелу св. Якова, але не виконали своїх зобов'язань. На той час на ділянці вже були побудовані хати і ксьондз Мацей Поплавський зібравши людей, хотів їх зруйнувати. Виникла бійка в якій було скалічено двох отців-бернардинів, а брата Капанара вбито. Че-рез це ксьондза Поплавського звільнили з посади, а суд призначив покуту – поставити мурований стовп з кам'яною фігурою Скорботного Христа.

Поставлений у Луцьку за рішенням суду стовп з фігурою Скорботного Христа привертав увагу багатьох художників, завдяки чому ми маємо уявлення не лише про нього, але й про його оточення.

Окрім вищезгаданої акварелі К. Войняківського, відомі та-кож гравюри Фурмана і Вагнера з малюнків Анни Потоцької з Тишкевичів. За малюнками каплиця була мурованою, чотири-ярусною і нагадувала дзвіницю. Два нижніх яруси були вось-мигранними в плані, верхні - чотиригранними. Дах та покрит-тя між'ярусних карнизів - гонтові. Прикрашалась каплиця тосканськими колонками, лопатками та нішами зі скульптурами святих. В одній з ніш містилося різьблення Божої Матері з дитям. Фігура Скорботного Христа знаходилася між колонка-ми четвертого ярусу.

За сучасними орієнтирами каплиця приблизно розташовувалася на місці Національного Банку по вулиці Градний Узвіз.

Після руйнування каплиці скульптуру Скорботного Христа використали для надгробного пам'ятника на католицькому цвинтарі. Далі відомо, що скульптура до кінця 70-х років ХХ ст. перебувала в дворі собору Св. Трійці. Подальша доля пам'ятника, який витримав перипетії трьох століть невідома.

Наступний пам'ятник зберігся до сьогоднішнього дня. Це пам'ятник на честь перемоги у Франко-російській війні 1812 р. Ще до Другої світової війни пам'ятник потрапив до Волинського краєзнавчого музею, і до тепер є експонатом відділу давньої історії. Споруджений він у першій чверті ХІХ ст. луцьким дворянином Нарушевичем і встановлений на власній садибі. Ймовірно, сам Нарушевич був учасником війни і встановив його на честь загиблих товаришів. Пам'ятник доволі простий, вирізаний із сірого каменю-пісковика, без будь-яких прикрас. Лише верхні кутики зрізані і на їх місці зроблені напівкруглі заглиблення. На лицевому боці пам'ятника зроблений напис: „Во славу и память Россійскимъ Героямъ, положившимъ жизнь свою во брани за Отечество въ 1812, 1813 и 1814 годахъ”. На тильному боці: „Победы Русскихъ” і перелічені місця та дати перемог.

Монумент спочатку стояв на досить високому постаменті, який знищили роки. На фото 1937 р. пам'ятник стоїть просто на землі, зарослий травою.

Наступним в часі відомим пам'ятником є хрест, встановлений членами Луцького православного Хрестовоздвиженського братства у 1890 р. на гіпотетичній могилі князя Любарта і його родини на території Луцького замку. На той час в замку вже були проведені розкопки і знайдено поховання в давній мурованій гробниці, яке, за припущеннями, могло належати князю Любарту. З часом пам'ятник зруйнувався. Табличку з хреста знайшли під час розкопок церкви Св. Іоана Богослова, які проводилися лєнінградським археологом М.В. Малевською протягом 1983 – 1987 рр. і у 1985 р. передали до фондів Волинського краєзнавчого музею. Тепер плита експонується у вітрині залу давньої історії.

Перший справді мистецький пам'ятник у Луцьку з'явився у 1913 р. Це був пам'ятник російському імператору Олександрові ІІІ. Встановлений він був у дворі окружного суду, який розташовувався в приміщенні колишнього монастиря тринітаріїв по вулиці Імператора Миколи ІІ (тепер вулиця Лєсі України, військовий госпіталь). У 1890 р. Олександр ІІІ відвідав Луцьк і після його смерті у 1894 р. серед судових службовців виникло бажання увіковічнити пам'ять про імператора встановивши пам'ятник. Відкриття пам'ятника відбулося лише 22 жовтня 1913 р., в рік святкування 300-річчя царювання дому Романових. Він був виконаний у бронзі і граніті. Погруддя імператора стояло на високому постаменті, спираючись на чотиригранну звужену догори колону з кулястим завершенням (символ держави), на якому розпростер крила коронований двоголовий орел. Лицевий бік колони прикрашав іменний вензель Олександра ІІІ під короною і пальмова гілка (символ миру). Під поруддям на табличці був напис: „Царю-Миротворцу судебное ведомство Луцкого округа”. Простояв пам'ятник недовго: на поштової листівці, виданій Бекером 1916 р. в Луцьку, його уже нема. У 1915 р. всі судові установи Луцька, у зв'язку з наближенням фронту під час Першої світової війни, евакуювалися в Ставрополь. Евакуація проводилась неспішно, планово: вивозилися архіви, майно, родини чиновників з усім скарбом на заздалегідь підготовлені місця проживання і функціонування установ. Пам'ятник Олександрові ІІІ був приватною власністю Луцького окружного суду. Тож, можливо, пам'ятник був вивезений до Ставрополя разом із іншим майном суду. А, можливо, і був десь закопаний, щоб запобігти можливому руйнуванню під час військових дій, а після повернення до Луцька відновити все як було. Та революція, відречення царя від престолу, перехід Луцька під владу Польщі змінили хід історії. Нова влада принесла із собою і нові пам'ятники.

Недовгий період перебування Луцька у складі Польщі залишив яскравий слід в архітектурі міста. До сьогоднішніх днів зберігся цілий ряд будівель. А от пам'ятники встановлені в період 1921 – 1939 рр. не збереглися. Та маємо їх фото та спогади сучасників.

У 1926 р. на Братському мосту(в той час під тим мостом протікала річка Глушець, у 1960-х роках її засипали і утворили майдан, який тепер носить назву Братський Міст) поставили порудддя чо-тирьох відомих польських діячів: поета Юліуша Словацького, ученого і культурно-освітнього діяча Тадеуша Чацького, письменника і художника Юзефа Ігнація Крашевського та письменника, лауреата Нобелівської

премії Генріха Сенкевича. Міст був новий мурований, відкритий у 1924 р. і носив назву Казимира Великого. Погруддя були встановлені на кошти від видавничої діяльності міського статистичного бюро. У фондах Волинського краєзнавчого музею зберігається книга „Луцьк у світлі цифр і фактів на 1926 р.”, видана в Луцьку 1925 р. На титульній сторінці книга має штамп (мова польська): „Чистий прибуток від продажу нинішнього збірника призначений на покриття коштів на будівництво погрудь пам'ятників на мості Казимира Великого”. З цією ж метою продавалися і поштові листівки з видами Луцька, видані на кошти того ж статистичного бюро. Ці погруддя на замовлення Луцького магістрату виготовив скульптор з Варшави Аполінарій Гловінський.

Під час реконструкції мосту в 60-х рр. XX ст. погруддя були демонтовані. Їхня подальша доля невідома. Розповідають, що довгий час ці погруддя лежали у подвір'ї лялькового театру, а потім, нібито, були закопані на території хлібокомбінату по вул. Франка. На межі тисячоліть на мосту були проведені розкопки з частковою реконструкцією. Під час цих робіт були знайдені постаменти погрудь.

Історія ще одного пам'ятника містить в собі певні неточності. У працях волинських краєзнавців читаємо, що серед міського саду, що займав площу сучасного Театрального майдану, драматичного театру, готелю Україна, посеред центральної клумби стояв до 1939 р. пам'ятник польському маршалку Юзефу Пілсудському. Це був бронзовий бюст на високому постаменті, встановлений у 1925 р. Та жодних фото чи документальних відомостей немає. Левчанівська Ірина у своїх спогадах пише, що до війни серед тієї клумби стояла величезна різнокольорова куля, яку в кінці 1940-х років замінили на пам'ятник Сталіну. Недивлячись на те, що в останній час в інтернеті з'являється багато світлин Луцька міжвоєнного періоду з польських архівів, та нема жодного зображення вищезгаданого пам'ятника. Ці факти викликають сумніви чи дійсно був пам'ятник Пілсудському у Луцьку. Але на користь наявності пам'ятника говорять наступні обставини.

На початку 1980-х рр. під час одного з суботників працівники обласної прокуратури, копаючи траншею на своєму подвір'ї виявили бронзове погруддя Пілсудського. Пам'ятник був доставлений у Волинський краєзнавчий музей, де провів ніч. Наступного дня головний прокурор виніс вирок: зберігати в музеї Пілсудського все одно що Гітлера. Приїхали працівники прокуратури і погруддя забрали. Подальша доля пам'ятника невідома.

Ще про один пам'ятник того часу дізнаємося із статті краєзнавця Сергія Лиса. Базуючись на спогадах старожилів, він пише, що біля входу в Луцький кафедральний Свято-Троїцький собор був пам'ятник полякам, які загинули від рук будьонівців у 1920 р. На пам'ятнику був напис польською мовою. Ірина Левчанівська згадує, що він містив такі слова: „...загинули...від рук червоної дичини...”. А Мирослава Савицька, донька відомого діяча луцької „Просвіти”, згадує, що під час великих свят запалювали вогні на могилах пантеону біля собору, а також на братській могилі праворуч від брами собору. Достеменно невідомо, чи це була могила, чи лише пам'ятник.

Наступна епоха – епоха комунізму була особливо щедрою на пам'ятники. Уособлені у камені, бетоні чи металі „вожді” росли як гриби під дощем. Станом на 1985 р. на обліку відділу охорони пам'ятників історії та культури при Волинському краєзнавчому музеї на Волині було 64 пам'ятники Леніну. В той час як Лесі Українці – 6. Встановлення пам'ятників комуністичним лідерам було частиною ідеології, тож перші такі пам'ятники з'явилися одразу у повоєнний час.

Друга світова війна принесла Луцьку жахливі людські та матеріальні втрати. Двічі проходила через місто лінія фронту, місто зазнало значних руйнувань. Та не дивлячись на вищезгаданий стан вже в кінці 40-х на початку 50-х рр. у Луцьку було 3 пам'ятники Сталіну.

Перший пам'ятник стояв перед будинком нинішнього військового госпіталю по вул. Сталіна (тепер Лесі Українки).

Наступний був встановлений в 1949 р. у міському парку, серед центральної клумби. Цьому пам'ятнику відводилася роль головного. З березні 1953 р., коли Йосип Сталін помер, біля цього пам'ятника відбувся траурний мітинг. Оркестр грав траурну музику, колони школярів, представників різних організацій з вінками ходили навколо пам'ятника. Всі плакали.

Третій пам'ятник Сталіну розмістився неподалік, на місці сучасного універмагу, на розі сучасних вулиці Винниченка та проспекту Волі, серед скверу. Тут Сталін був у компанії з Леніним.

Розвінчання культу Сталіна на XX з'їзді КПРС у 1956 р. Хрущовим М.С. потягнуло за собою зняття пам'ятників Сталіну.

На місці пам'ятника, що стояв посеред клумби міського парку встановили пам'ятник Леніну, який простояв до середини 1960-х рр. Тоді розпочалось будівництво обласного драмтеатру і міський парк був знищений. Дещо довше простояв пам'ятник у сквері, де Сталін був у компанії з Леніним. У 1965 р. був затверджений план будівництва універмагу на місці скверу і пам'ятник теж демонтували.

З фотографій 1950-60-х рр. дізнаємося і про інші, менш ідеологічні пам'ятники Луцька того часу. У 1950-х рр., тоді ще далеко від Луцька, на розі дороги, що повертала в с. Теремно (тепер ріг вул. Рівненської та Теремнівської) стояв пам'ятник Богдану Хмельницькому. Ймовірно він був встановлений у 1954 р. до, так званого, 300-річчя возз'єднання України з Росією. А в самому місті на розвилці де розходилися дороги на Рівне і Дубно, стояв пам'ятник Валерію Чкалову, російському льотчику-випробувачу, який в 1960-х рр. замінили на пам'ятник „Робітник і колгоспниця”.

Луцьк, звичайно ж, без пам'ятників вождям не залишився. Місце розвінчаного Сталіна в радянській ідеології швидко замінили Леніним.

У 1962 році з нагоди 45-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції на вулиці 50-річчя Жовтня (тепер вул. Потебні) був встановлений пам'ятник В.І. Леніну. Вигодовлена на Львівському художньо-виробничому комбінаті художнього фонду УРСР скульптура, зображала Леніна у повний зріст.

У 1963 році з нагоди 93 річниця від дня народження вождя по вулиці Ленінградській (тепер Привокзальна) встановили ще один пам'ятник Леніну. Він один в один копіював попередній.

У цьому ж році відмічали 80 років від дня смерті ідеолога комунізму, німецького вченого Карла Маркса. Пам'ять про нього увінчали встановивши залізобетонне погруддя по вул. Заводській (з 1972 р. і до тепер вул. Ранкова, житловий район Луцька – Вересневе), на території цукрового заводу. У 1964 р. неподалік від погруддя Марксу на території того ж заводу встановили ще й пам'ятник Леніну.

Головний пам'ятник Леніну з'явився у Луцьку у 1967 р. з нагоди 50-річчя Великої Жовтневої революції. Відбулося це в результаті втілення в життя «Генерального проекту планування» 1952 р., за яким була створена Центральна площа, на якій відтоді проходили всі масові заходи міста. Вулиця 17 Вересня, була перейменована на вулицю Леніна. На площі був зведений будинок Обласного Комітету Комуністичної Партії України (тепер головний корпус Східноєвропейського національного університету), а навпроти встановили пам'ятник В.І. Леніну. Відкриття пам'ятника було помпезним. У газеті „Молодий ленінець” від 7 листопада 1967 р. читаємо: „6 листопада 1967 року... Дорогий кожному серцю пам'ятник прикрасив сьогодні древній і вічно молодий Луцьк. Цей день... золотими літерами буде вписаний у літопис рідного краю”. На мітинг, присвячений відкриттю пам'ятника, людей звозили зі всієї Волині. Під звуки державного гімну перший секретар обкому КПУ Ф. І. Калита стягнув полотнище з монумента. Присутнім відкрилася 12 метрова скульптура із сірого граніту – творіння київського скульптора, народного художника України О.П. Олійника та архітектора І.С. Ланька.

Простояв пам'ятник до 1991 р. Епоха радянських ідолів була довгою, однак, розпад Радянського Союзу, утворення суверенних держав призвело до традиційного бездумного нищення всього створеного в попередній історичний період. Це стосувалося і пам'ятників. В газеті „Народна трибуна” від 28 серпня 1991 р. читаємо: „Цей день навіки закарбувався в серцях лучан, він буде вписаний у всі літописи рідного краю. День звільнення від кривавого ідола, день волі і надії.” Це з розповіді про демонтаж пам'ятника Леніну на Центральній площі. Червоною ниткою прослідковується категоричність, як і в публікації 23-х річної давнини, але діаметрально протилежна. Луцьк, як і інші міста України, на початку 90-х років ХХ ст. переживав хвилю національного піднесення. Все, що асоціювалося з комуністичним режимом, підлягало руйнуванню. Пам'ятники вождям були чи не найяскравішим втіленням того режиму. 25 серпня 1991 р. Виконавчий комітет Луцької міської ради народних депутатів приймає рішення № 44 „Про долю пам'ятників В.І. Леніну, які розміщені на території міста Луцька”. Згідно з цим рішенням 4 пам'ятники Леніну мали бути демонтовані до 1 вересня 1991 р. Демонтаж пам'ятника на Центральній площі мав бути проведений 26 серпня 1991 р. о 17.00 годині. Пам'ятники мали бути передані на збереження міському управлінню автомобільних шляхів. Цілком цивілізоване рішення було переінакшене бажаними виділитися на тлі нових віянь. Пам'ятник Леніну був не демонтований, а просто зруйнований на мітингу за ініціативою Волинської крайової Організації УРП. Це був швидше акт вандалізму, ніж крок до утвердження новоствореної незалежної держави. Всі пам'ятники Леніну та іншим комуністичним діячам в Луцьку, як і по всій Волині були демонтовані (окрім пам'ятника В.І. Леніну в смт. Маневичі, який знесли лише у лютому 2014 р.). Рішенням №31 Виконавчого комітету Волинської обласної ради народних депутатів від 19.02.1992 р. всі пам'ятники комуністичної епохи були зняті з-під охорони, як такі що не містять історичної та мистецької цінності. За цим списком лише самих пам'ятників Леніну на Волині було 78.

Серед демонтованих пам'ятників Луцька радянської епохи бачимо і три пам'ятника мілітаристського спрямування. Ще до початку 1990-х р. головні перехрестя нашого міста прикрашали гармата, танк та літак. Встановили їх у 1975 р. з нагоди 30-ти річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні. Гармата була встановлена на перехресті вулиць Набережної і Шевченка (тепер її місце займає величезний рекламний щит). Це була справжня протитанкова гармата періоду Другої світової війни. встановлена на цегляному

постаменті.

Перехрестя вулиць Гордіюк, Карбишева та проспекту Карла Маркс (тепер пр. Відродження) прикрасив пам'ятник на честь танкістів – визволителів Волині. Це був танк Т-34 встановлений на залізобетонному постаменті (його місце теж зайняв рекламний щит).

При в'їзді до Луцька з боку Рівного розташувався пам'ятник на честь радянських льотчиків. Тепер на його місці стела з датою першої згадки про Луцьку у Іпатіївському літописі.

Закон Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки, прийнятий 9 квітня 2015 р. передбачає і знесення пам'ятників. У Луцьку, як видно з вище згаданого, декомунізація стосовно пам'ятників проводилася поступово і згідно цього закону 13 квітня 2016 р. був знятий лише пам'ятник Степану Бойку, що розташовувався по вулиці Лесі Українки.

Тепер, оцінивши ці події в часі, ми розуміємо, що знищення пам'ятників комуністичним діячам не звільнило нас від впливу комуністичного режиму на сучасність, та й пам'ятники були не тим, що конче варто було б знищити для успішної побудови незалежної України. Адже нищити легше, ніж будувати. Особливо прикрим є те, що ми не вміємо вчитися на досвіді попередників, а з покоління в покоління повторюємо одні і ті ж помилки.

1. Бірюліна О. Про пам'яткоохоронну і будівельну діяльність Луцького братства // Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Вип. II – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – Ст. 92 – 96.
2. Волинь: 90-ті роки ХХ століття. Ілюстрований літопис політичних подій. – Луцьк, 1998.
3. Документи та матеріали з архіву відділу охорони пам'яток історії та культури Волинського краєзнавчого музею.
4. Колосок Б.В. Римо-католицькі святині Луцька. – Київ, 2004.
5. Колосок Б.В., Метельницький Р.Г. Луцьк: Архітектурно-історичний нарис. – Київ, 1990.
6. Лис С. Троянди чи виноград лежатимуть на могилі біля собору? / С. Лис // Віче, 1999. - № 4.
7. Отчет о деятельности Луцкого Православного Крестовоздвиженского братства за 1889-90 братский год // Волинські епархіальні відомості, 1891. – Ч.н. - №7. – С. 239-260.
8. Пушкар Н. Найстаріший монумент. // Вісник. - №4 – 28 січня 1999 р. – ст. 12.
9. Пушкар Наталія, Златогорський Олексій. Історія родини, закарбована у камені. // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині. Матеріали XII конференції, присвяченої 12-й річниці Незалежності України і 485-й річниці надання Ковелю Магдебурзького права. Збірник наукових праць. У 2-х частинах. Ч.2. – Луцьк: Надстир'я, 2003. – ст. 51-52.
10. Пушкар Н. „Царю Миротворцю – судове відомство...” // Вісник. - №9 – 4 березня 1999 р. – ст. 12.
11. Пясецький В.Є., Мандзюк Ф.Г. Вулиці і майдани Луцька: Історико-краєзнавчий довідник. – Луцьк, 2005.
12. Сайчук Б. Храми і цвинтарі старожитнього Луцька. // Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Вип. II – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – Ст. 5 – 40.
13. Троневиц П. Луцький замок. – Луцьк, 1998.
14. Перебывание Ихъ Императорскихъ Величествъ на Волини // Волинські епархіальні відомості, 1890. – Ч.н. - №26. – С. 826 – 835.
15. Ричук Ю. Оманлива твердиня граніту. // Аверс-прес. - №34. – 22 серпня 2002 р.

Геннадій Бондаренко,
кандидат історичних наук, професор,
завідувач кафедри документознавства і музейної справи СНУ ім. Лесі Українки,
голова Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України,
м. Луцьк

ВОЛИНЕЗНАВЧІ КРАЄЗНАВЧО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИТАННЯ У КРАЄЗНАВЧІЙ І МУЗЕЙНІЙ ОСВІТІ

Потрібність краєзнавчої освіти безумовно вимагає залучення музейного простору. У цьому випадку музеї, музейні кімнати, постійно діючі виставки мають бути в арсеналі волинезнавства. Особливо потрібна така спільна діяльність музеїв, а з ними бібліотек і архівів, у підготовці фахівців з історії та музеєзнавства. Хоча й інші спеціальності можуть використовувати музейні колекції відповідно до напрямів гуманітарної освіти та культури. Запропонований проект волинезнавчих читань має на меті за кілька років охопити важливі події та історичні постаті, зробити доступними і запитаними величезні фонди культурно-освітніх

установ Волинської області, розраховуючи повторити цей цикл заходів для наступних поколінь студентів і слухачів та кожного разу на якіснішому рівні. Цей проект також тісно зв'язаний з програмою «Волинезнавство» для шкільної і студентської освіти.

Частина тем розрахована на ознайомлення з життям і діяльністю відомих у краї людей, а саме Лесі Українки і родини Косачів, Модеста Левицького і Агатангела Кримського, Андроника Лазарчука й Ігоря Стравинського, діяльність Луцького братства і братчиків, зокрема Данила Братковського тощо.

Таким чином, підготовка до волинезнавчих читань сприятиме використанню всього того, що зберігається у музеях, бібліотеках, архівах і забезпечить розуміння потреби існування таких установ і використання їхнього інтелектуального потенціалу.

Статті, повідомлення, документи і матеріали підготовлені до волинезнавчих читань можуть бути опубліковані у різних збірниках, відтворені у засобах масової інформації, у тому числі на телебаченні. Разом з тим, навчальний процес тісно поєднується з практичною діяльністю.

Викладачі вчителі, слухачі системи післядипломної освіти, студенти і учні опиняться у єдиному і зрозумілому для них полі інтелектуальної і освітньої діяльності. Що важливо, ряд заходів з поширенням знань про рідний край сприятимуть патріотичному вихованню.

Проект

**Волинезнавчі краєзнавчо-педагогічні читання
для студентів історичного факультету Східноєвропейського національного університету
ім. Лесі Українки спеціальності «музеєзнавство,
пам'яткознавство» і слухачів Волинського інституту післядипломної
педагогічної освіти на основі музейного простору Волинської області
на 2016-2020 рр.:**

1. Освіта і виховання у родині Косачів (Літературно-меморіальний музей Лесі Українки, музей «Лісової пісні» в урочищі Нечимному). 2016 р.
2. Модест Левицький і формування інтелектуальної еліти Волині (на основі вивчення життя і діяльності Модеста Левицького та історії Луцької української гімназії). 2016 р.
3. Луцьке Братство на сторожі українства і православ'я (Музей історії Луцького Братства, Луцький історико-культурний заповідник). 2017 р.
4. Козацтво Волині: історія та сучасність (Торчинський історичний музей, Рокинівський музей-скансен). 2018 р.
5. Мистецька інтелігенція в житті краю (Музей композитора Ігоря Стравинського в Устилузі, постійно діюча виставка художника Андроника Лазарчука у Ковелі, картини Миколи Рокицького у Володимир-Волинському педагогічному ліцеї). 2019 р.
6. Агатангел Кримський, Арсен Річинський і Олександр Цинкаловський в історії Володимира-Волинського (Володимир-Волинський історико-культурний заповідник, Історичний музей у Володимирі-Волинського, Кімната-музей А. Кримського у педагогічному коледжі, життя і діяльність А. Річинського). 2020 р.

Підготовлено Центром дослідів Волині СНУ та Лабораторією історії Волині ВІППО.

Олександр Дем'янюк,
доктор історичних наук,
професор кафедри документознавства
та інформаційної діяльності Луцького інституту
розвитку людини університету „Україна”,
м. Луцьк

**ІСТОРІЯ УКРАЇНИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ФІЛАТЕЛІЇ 2015 р. I
МУЗЕЙНА ТЕМАТИЧНА ЕКСПОЗИЦІЯ**

В одній із попередніх статей вже розглядалося питання – чи може філателістична продукція (марка, малий лист, блок, буклет, конверт) бути музейним експонатом [1, 294]? Ґрунтуючись на тому, що вона

має ознаки експонату – тематичну складову, естетичну привабливість, інформаційне наповнення, образність – я дійшов висновку, що може. Окрім того, знаки поштової оплати, виконані на високому художньому рівні, можуть стати окрасою музейної експозиції. Зокрема, це стосується того випадку, коли філателістичний експонат має якесь особливе спеціальне погашення чи іншу відмінність від загального (описаного у каталозі) тиражу.

Запропоную читачеві опис вітчизняної філателістичної продукції на тему історії України, яку ввела в обіг у 2015 р. Укрпошта. Виклад матеріалу буде здійснено за хронологією історичних подій, а не за датами випуску самої продукції.

Доба Руської держави знайшла відображення у блоці художників Сергія та Олександра Харуків «Князь Київський Володимир Великий», конверта і штемпеля «Перший день» [2, 12–13; 41].

Князь Володимир Святославович, який увійшов в історію як Великий, Святитель, Хреститель, Перший, Красне (Ясне) Сонечко, керував Київською державою від 978 р. до 1015 р. Саме він долучив Русь до християнської цивілізації, централізував київську владу, добився міжнародного визнання у Візантії та на Заході. Зусиллями великого князя Київська держава перетворювалася на могутню імперію, а Київ – на центр східних слов'ян. Іноземні літописці починають іменувати великого князя київського царем, його допомоги починають шукати сусідні королі й імператори [3]. Поряд із позитивними оцінками державницької діяльності князя Володимира звучить критика, зокрема за розподіл ним у 995 р. Русі на частини і передачі їх в управління синам. Це згодом привело до роздроблення держави на окремі князівства, посилення усобиць, повстань проти батька і, зрештою, занепаду Русі.

Поштовий блок № 133 і конверт «Перший день» (далі – КПД) № 544 «Князь Київський Володимир Великий» введені в офіційний обіг 28 липня 2015 р. Вихідні дані блоку: складається з однієї марки (№ 1436) номіналом 12,90 грн.; формат блоку – 90x106 мм, формат марки – 36,54x36,54 мм, перфорація рамкова – 11 S, тираж – 40 000 прим. (із них неперфорованих – 3000 прим.), поля блоку художньо оформлені, блок – багатоколірний; спосіб друку – офсет [2, 12–13]. Вихідні дані КПД: формат 162x229 мм, замовлення ВД-0562. 09.07.2015, тираж – 3000 прим., дизайн – О. та С. Харуки [2, 41]. Для погашення КПД з блоком виготовлено відповідний штемпель «Перший день» (далі – ШПД), який застосовано в Києві 28.07.2015 р.

21 вересня 2015 р. Укрпошта ввела в офіційний обіг блок «Свято-Успенська Почаївська лавра. 775 років», який присвячений православній обителі, діяльність якої мала впливала на державне і релігійне життя багатьох поколінь українців.

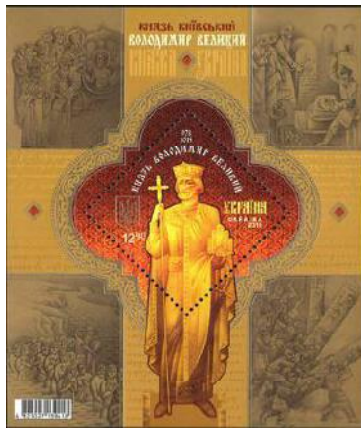
За церковною легендою, Почаївська Свято-Успенська лавра заснована ченцями Києво-Печерської лаври, втікачами від монгольського війська на місці, де одному з них з'явилася Богородиця (на камені, де вона стояла, відбився слід її стопи, з якого утворилося чудодійне джерело) [4, 468]. Офіційно монастир заснований місцевою землевласницею княгинею Ганною Гостською у 1597 р. Тоді ж вона передала монахам ікону Божої Матері, яка сьогодні відома як ікона Почаївської Божої Матері. Почаївський монастир кілька разів змінював свою юрисдикцію – був він унійним (василіанським), православним Російської православної церкви (двічі), православним у підпорядкування Польської автокефальної православної церкви.

Вихідні дані поштового блоку № 138: складається з однієї марки (№ 1458) номіналом 22,10 грн.; формат блоку – 130x90 мм, формат марки – 52,2x38,28 мм, перфорація рамкова – 11 S, тираж – 30 000 прим., поля блоку художньо оформлені, блок – багатоколірний; спосіб друку – офсет [2, 22]; КПД № 561: формат 162x229 мм, замовлення ВД-0598. 18.08.2015, тираж – 4300 прим., художники – О. та С. Харуки [2, 46]. Для погашення КПД з блоком виготовлено відповідні ШПД (№№ 628, 629), які застосовано в Києві та Почаєві 21.09.2015 р.

У серії «Славетні роди України» Укрпошта випустила блок «Князівський рід Острозьких XIV–XVII ст.». Давньоукраїнський князівський рід Острозьких мав значний вплив на розвиток Волинського краю та України. Засновником роду вважають князя Данила Острозького, який збудував замок в Острозі. Інші представники цієї династії долучилися до розвитку православ'я та просвітництва, відігравали важливу роль у формуванні державницьких традицій на українських землях.

Вихідні дані поштового блоку № 140: складається з трьох марок (№ 1471 «Василь-Костянтин Острозький. 1526–1608», номіналом 3,45 грн., № 1472 «Гальшка (Єлизавета) Острозька. 1539–1582», номіналом 5,25 грн., № 1473 «Костянтин Острозький. 1460–1530», номіналом 7,65 грн.); формат блоку – 130x90 мм, перфорація рамкова – 11 S, тираж – 40 000 прим., поля блоку художньо оформлені, блок – багатоколірний; спосіб друку – офсет, художник – В. Таран [2, 28]; КПД № 571: формат 162x229 мм, замовлення ВД-0597. 17.08.2015, тираж – 4300 прим., дизайн – В. Таран [2, 51]. Для погашення КПД з блоком виготовлено відповідні ШПД (№№ 641, 642), які застосовано в Києві та Острозі 13.11.2015 р.

Зверну увагу на марку, присвячену Михайлові Вербицькому (1815–1870 рр.), авторові національного

Блок № 133 (з перфорацією).

Блок № 133 (без перфорації).

КПД № 554.

КПД № 554 (з блоком).

ШПД № 617.

Блок № 138.

ШПД № 628, 629.

КПД № 561.

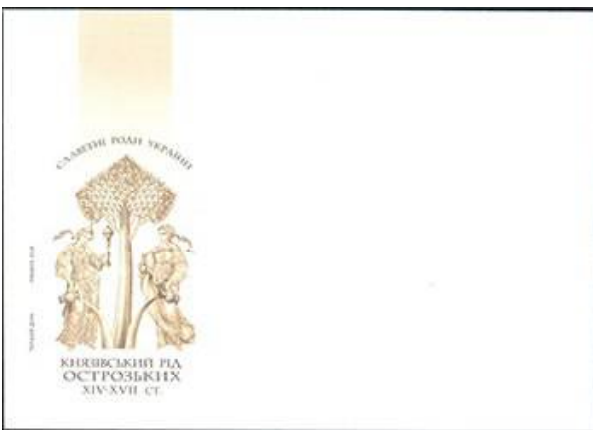
КПД № 561 (з блоком).

Блок № 140.

ШПД № 641, 642.

КПД № 571.

КПД № 571 (з блоком).

Марка № 1424.

ШПД № 605.

КПД № 546.

Малий лист з маркою № 1424.

Марка № 1422.

ШПД № 603.

КПД № 544.

Малий лист з маркою № 1422.

Марка № 1427.

ШПД № 611.

КПД № 549.

Малий лист з маркою № 1427.

Марка № 1423.

ШПД № 604.

КПД № 545.

Малий лист з маркою № 1423.

Марка № 1468.

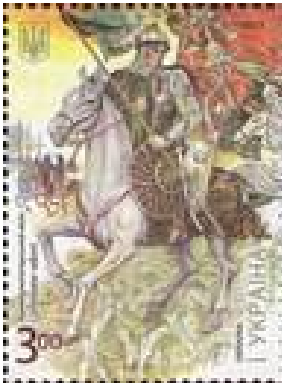
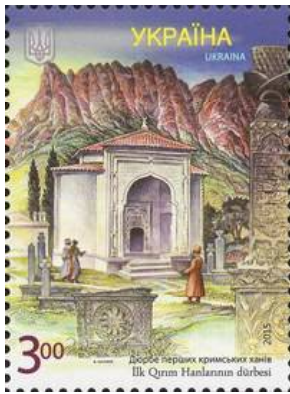
ШПД № 638.

КПД № 568.

Малий лист з маркою № 1468.

Марки № 1428–1431.

КОМ № 291.

Конверт «675 років з часу княжіння Любарта Гедеміновича в Луцьку».

Конверт «420-річчя від дня народження Богдана Хмельницького – гетьмана України».

гімну «Ще не вмерла Україна». Цікаво, що майбутній композитор народився в родині священика, сам згодом став священнослужителем. У 60-х рр. XIX ст. М. Вербицькому випадково потрапляє на очі вірш наддніпрянця П. Чубинського. Спочатку композитор представив цю пісню як солоспів і сам виконав її у гімназійної «Громаді» в Перемишлі. Згодом пісня набула популярності, а добу національної революції стала національним гімном.

На поштової марці № 1424 «Михайло Вербицький. 1815–1870» зображено портрет М. Вербицького на фоні рядків гімну і тризуба. Формат марки – 52x25,2 мм, номінал марки – 2 грн., перфорація гребінчаста – 13 s:14 j, кількість марок в малому аркуші (далі – МА) – 12 (6x2), тираж – 138 000 прим., марка – багатоколірна, спосіб друку – офсет, поля маркового аркуша художньо оформлені (художник – С. Горобець) [2, 6]. Вихідні дані КПД № 546: формат – 114x162 мм, замовлення 10-1707. 03.12.2014, тираж – 3300 прим., художник – С. Горобець [2, 37]. Виготовлено відповідні ШПД (№№ 605, 606) (спецпогашення відбулися 04.03.2015 р. в Києві та у Львові).

Ще один випуск Укрпошти присвячений дню Соборності України – 22 січня 1919 р. В обіг надійшли: поштова марка, малий лист, КПД, штемпель «Перший день». День 22 січня 1919 р. ознаменував об'єднання УНР і ЗУНР в єдину соборну державу проголошенням Акту злуки на Софійському майдані в Києві [5, 218].

Вихідні дані поштової марки № 1422 «22 січня – День Соборності України»: формат – 28x40 мм, номінал марки – 2 грн., перфорація гребінчаста – 14j:14, кількість марок в МА – 12 (4x3), тираж – 164 000 прим., марка – багатоколірна, спосіб друку – офсет, поля маркового аркуша художньо оформлені (дизайнер – Н. Гожа) [2, 5]. Вихідні дані КПД № 544: формат – 114x162 мм, замовлення 10-1728. 10.12.2014, тираж – 3100 прим., художник – Н. Гожа [2, 36]. Виготовлено ШПД № 603 для спецпогашення 22 січня 2015 р. в Києві.

8 травня 2015 р. Укрпошта ввела до офіційного обігу марку «Вічна пам'ять героям! 1941–1945», присвячена річниці перемоги над нацизмом. На марці зображені скорботні українські матері, мілітаристичні атрибути Другої світової війни – кулемет та військова каска-шолом, – а також символ пам'яті і перемоги – червоні маки й лелеки, що уособлюють мир. Стилізацію зображення виконано з дотриманням колористики традиційної української палітри [6].

Вихідні дані поштової марки № 1427 «Вічна пам'ять героям! 1941–1945»: формат – 24,36x52,2 мм, номінал марки – 2 грн., перфорація гребінчаста – 11S, кількість марок в МА – 12 (4x3), тираж – 130 000 прим., марка – багатоколірна, спосіб друку – офсет, поля маркового аркуша художньо оформлені (дизайн – С. та О. Харуків) [2, 8]. Вихідні дані КПД № 549: формат – 114x162 мм, замовлення 138-1. 29.04.2015, тираж – 2100 прим., дизайн – С. та О. Харуки [2, 39]. ШПД № 611 використано для спецпогашення 1–8 травня 2015 р. в Києві.

До роковин загибелі на Євромайдані випущено марку «Пам'яті Героїв Небесної Сотні». Сюжет маркового аркушу пронизаний трагізмом і біллю. Сльози жінок, свічки і човен, який несе Героїв на небеса. По центру маркового аркушу розміщено імена усіх Героїв Небесної Сотні.

Вихідні дані поштової марки № 1423 «Пам'яті Героїв Небесної Сотні»: формат – 30x33 мм, номінал марки – 2 грн., перфорація гребінчаста – 13j, кількість марок в МА – 10 (2x5), тираж – 197 000 прим., марка – багатоколірна, спосіб друку – офсет, поля маркового аркуша художньо оформлені (художник – К. Лавро) [2, 6]. Вихідні дані КПД № 545: формат – 114x162 мм, замовлення 10-1819. 26.01.2015, тираж – 6500 прим., художник – К. Лавро [2, 36]. ШПД № 604 використано для спецпогашення в Києві.

Новітній історії України присвячена марка «День захисника України». День, який збігається зі святом Святої Покрови й має історичне підґрунтя, визначений Указом Президента України під тиском кількох факторів, в тому числі бойових дій на Сході України.

Вихідні дані поштової марки № 1468 «День захисника України»: формат – 40x40 мм, номінал марки – 2,40 грн., перфорація кругла – 13S, кількість марок в МА – 12 (3x4), тираж – 160 000 прим., марка – багатоколірна, спосіб друку – офсет, поля маркового аркуша художньо оформлені (дизайн – В. Таран) [2, 27]. Вихідні дані КПД № 568: формат – 114x162 мм, замовлення ВД-0626. 29.09.2015, тираж – 4 000 прим., дизайн – В. Таран [2, 50]. ШПД № 638 використано для спецпогашення в Києві.

Окрім цієї поштової продукції, Укрпошта здійснила випуск ще кількох позицій, які можна використати при формуванні експозиції з окремих сторінок вітчизняної історії. Це колекційний випуск «Народності України: «Кримські татари – корінний народ Криму – України»: марки № 1428 «Дюрбе перших кримських ханів», № 1429 «Майстер-мідник», № 1430 «Кримськотатарський воїн», № 1431 «Танок «Хайтарма», малі листи з 12 марок (3x4), КПД № 550 і ШПД № 612 [2, 8–10, 39]; художній конверт з оригінальною маркою № 291 «Пам'яті Українських Січових Стрільців» [2, 62]; художні марковані конверти «675 років з часу

княжіння Любарта Гедеміновича в Луцьку» і «420-річчя від дня народження Богдана Хмельницького – гетьмана України» [2, 71].

1. Дем'янюк О. Використання філателістичної продукції у формуванні експозицій, присвячених історії України / Олександр Дем'янюк // Волинський музей. Історія і сучасність. Наук. зб. Випуск 5. М-ли V Всеукр. наук. істор.-краєзн. конф. (м. Луцьк, 16 травня 2014 р.) / Упоряд. А. Силюк. – Луцьк, 2014. – С. 294–298.

2. Каталог знаків поштової оплати України. 2015. – К. : Вид-во «Укрпошта», 2015. – 76 с.

3. Мамчак М. Володимир Великий, великий князь Київський [Електронний ресурс] / М. Мамчак. – Режим доступу : http://ukrlife.org/main/prosvita/_volod.htm.

4. Вортман Д. Я. Почаївська Свято-Успенська лавра / Д. Я. Вортман, Ю. А. Мицик // Енциклопедія історії України : в 10 т. / редкол. В. А. Смолій та ін. – К. : Наукова думка, 2003–2013. – Т. 8. : Па–Прик. – 2011. – С. 468–470.

5. Новітня історія України (1900–2000) : підруч. / А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусєв, В. М. Литвин та ін. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Вища школа, 2002. – 719 с.

6. Випуск поштової марки «Вічна пам'ять героям!» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.te.ukrposhta.com/www/upost_ternopil.nsf/%28documents%29/F17DDF65E6E22EAEC2257E4300306AE1?OpenDocument&year=2015&month=05&.

Ольга Деревінська,

*магістр культурології та філософії,
Кременецько-Почаївський державний
історико-архітектурний заповідник,
м. Кременець*

ВИДАТНИЙ МУЗЕЙНИК КРЕМЕНЕЧЧИНИ ДО 80-РІЧЧЯ ІЗ ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Г.І.ЧЕРНЯХІВСЬКОГО

Місто Кременець з давніх віків вабив до себе талановитих людей. Протягом століть тут проживали, творили відомі науковці, митці. Кожне століття в історії міста відкарбувалося діяльністю кагортою видатних людей. ХХ століття відзначилось зміною політичних полюсів та багатогранністю діячів науки, культури мистецтва. Всіх імен видатних краєзнавців Волині не можна перелічити. Але їх пам'ятають, знають, шанують, схиляють голови, перед їх так необхідною для нас нелегкою працею. Це люди, біографії та життя, яких можуть слугувати яскравими прикладами для молодого покоління істориків Волині. Так яскравою стрічкою в історію міста, області ввійшов історик, краєзнавець, літературознавець, лауреат багатьох премій Гаврило Іванович Черняхівський. Ця непересічна постать своєю діяльністю вплинула на становлення історичної науки, краєзнавства, літературознавства.

Гаврило Іванович народився 28 вересня 1936 року в с. Плесківці Зборівського району в багатодітній родині. Сім'я дала міцну основу для подальшого патріотичного зростання, самоідентифікації себе як українця, сформувала любов до праці, до власної землі, до правди і справедливості, що в подальшому відбилосся на усій його життєдіяльності [9, 3].

У 1953 році закінчив Кобзарівську середню школу, де власне відбулося самовизначення майбутнього історика у плані професії, оскільки непересічні особистості вчителів директорові школи, учителям історії О. Медведю, а також учителям української мови та літератури, німецької мови П. Медведик і З. Грицаю, які прищепили любов до Батьківщини, рідної мови та культури і послугували своєрідним орієнтиром. Тому молодий випускник у 1953 році вступає на історичний факультет Львівського державного університету ім. І. Франка, який закінчує у 1958 році. В університеті активно займався науковою роботою, брав участь у студентських конференціях. Саме в цей час формувалися підвалини зацікавлень майбутнього краєзнавця на кафедрі історії південних і західних слов'ян, якою керував доктор історичних наук, професор Дмитро Похилевич [7, 297].

Після університету Гаврило Іванович відпрацював 2 роки у середніх школах сіл Добриводи і Горинка. Не минула вченого і військова служба у лавах Радянської Армії строком 2 роки. Після армії історик приїжджає до Кременця, де починає працювати у краєзнавчому музеї на посаді старшого наукового працівника. Невпинне бажання працювати, розвиватися приводять молодого науковця у 1963 році до стін Кременецького педінституту на посаду старшого лаборанта кафедри марксизму-ленінізму. Проте реалії того часу не дозволили продовжувати викладацьку роботу, оскільки Гаврило Іванович не був членом КПРС та рідний брат відбував термін на засланні за політичні мотиви, тому науковця з посади лаборанта переводять

на посаду бібліотекаря педінституту. У межах інститутської бібліотеки він проявив себе як наполегливий працівник, став старшим бібліотекарем, а згодом заввідділом. Поряд із роботою в бібліотеці, Гаврилові Івановичу все ж таки вдалося отримати посаду асистента загальнонаукового факультету і реалізує свою мрію викладати – він читає курс історії УРСР [7, 296–300]. Дослідницький хист і бажання писати спрямовують молодого Черняхівського на шлях написання кандидатської роботи. Тема була вибрана не випадкова, ретельно вишукувалась малодосліджена сторінка історії України. Увага історика зосередилась на постаті Михайла Драгоманова та його вкладі у вивчення історії українського народу. У зв'язку із цим, у 1969 році він складає іспити кандидатського мінімуму на кафедрі історії України Львівського університету ім. І. Франка. У цьому ж році педагогічний інститут із Кременця переводять у Тернопіль – обласний центр. Гаврило Іванович залишається у Кременці, він повертається до Кременецького краєзнавчого музею, де 1 вересня 1969 року продовжує працювати на посаді старшого наукового співробітника. Нова цікава робота поглинає повністю науковця, він активно працює над кандидатською дисертацією[3, 2].

Власне тема кандидатської дисертації вимагає особливої уваги, оскільки в кінцевому рахунку Гаврило Іванович ніколи не зміг захистити своєї вже написаної роботи. Робота над темою розтягнулась на п'ять років і обсягом сягала 350 сторінок машинопису. Науковець у пошуках матеріалу для написання роботи працював у архівах Львова, Києва, Ленінграду, Москви, використовуючи для цього власну відпустку та фінансові можливості. Тема дисертації була затверджена в Інституті історії Академії наук у Києві. Робоча картотека складала біля п'яти тисяч позицій праць М. Драгоманова та досліджень про нього. Гаврило Іванович прагнув відкрити науці нового, ще не дослідженого Михайла Петровича Драгоманова – на заполітизованого, великого українського історика, літературознавця, публіциста, фольклориста, філософа, економіста, громадського та політичного діяча, людину що залишив після себе величезну і малодосліджену спадщину. Вагомість нового матеріалу про даного діяча, патріотичні нотки у роботі стали першою перепоною досліднику, щоб здобути кандидатський ступінь. Проте проблеми виникли ще на етапі прикріплення до керівника. Єдиний з викладачів, який взявся допомогти Черняхівському опрацювати тему дисертації був Микола Миколайович Кравець, завідувач кафедри історії УРСР Львівського університету, ще молодий на той час доктор історичних наук, професор, один з найкращих знавців історії України. Не зважаючи на те, що кандидатська не була допущена до захисту, Гаврило Іванович пише численні статті і не зважаючи на неоднозначність у ставленні тогочасного режиму до постаті Драгоманова, йому вдається публікувати свої напрацювання. Окрім того, дослідник знаходить однодумців – дослідників, яких теж цікавила творча спадщина та діяльність Михайла Драгоманова, це Іван Романченко, Раїса Іванченко, Олександр Лисенко, Віталій Сербей. За своє життя Гаврило Іванович написав 20 наукових праць про Михайла Драгоманова, загальне зацікавлення яким виникло вже у 90-х роках ХХ століття, в тому числі інтерес до даного діяча був і серед кременчан, оскільки є достовірна інформація про перебування Драгоманова у Кременці. Власне Гаврило Іванович вперше опублікував листи Драгоманова до Володимира Барвінського, які дослідник виявив у ЦДІА міста Львова[9, 3].

Загалом Гаврило Іванович присвятив понад 40 років свого життя музейній справі досліджуючи історичне та літературне краєзнавство. Він являється автором 100 наукових праць у галузі краєзнавства, які вийшли у світ у журналах, збірниках, енциклопедіях не лише в межах України, а і закордоном. У 1967 році побачила світ перша його книга «Кременець: путівник», в основу якої покладено багаторічні пошуки, опрацювання літописів, археологічні знахідки. Результатами клопіткої роботи є також буклети, які вийшли в авторстві Г. Черняхівського: «Туристськими шляхами Кременця» (1986), «Немеркнучі сторінки історії: До 750-річчя оборони Кременця від орд Батия» (1990), «Кременець: 770 літ: перекидний календар на 1997-1998 роки». Він активно займався пошуком матеріалів про історію Кременеччини. Серед знахідок дослідника — унікальне видання «Малого Кобзаря» Тараса Шевченка (Кременець, 1922), листи Єжи Єнджеєвича до Макара Середюка. Більше двадцяти років брав участь в археологічних розкопках на горі Куличівка, що на околиці м. Кременця. Частина віднайдених матеріалів знаходиться в експозиції музею. Вагомим є внесок Г. Черняхівського і у розвиток та організацію музейної справи на Кременеччині. Його стараннями створено десять музеїв на громадських засадах, двом з яких у с. Плоске та с. Крижі надано найменування «народні». У роки незалежності він став експозиціонером та одним із найактивніших ініціаторів створення на громадських засадах літературно-меморіального музею Уласа Самчука у с. Тилявка Шумського району, літературно-меморіального музею Олександра Неприцького-Грановського у с. Великих Бережцях та виступив у якості експозиціонера Літературного музей Кременецького ліцею імені Уласа Самчука (відкритий у 2010 році). Цікаві документи, що свідчать про наполегливу працю дослідника, зберігаються в архівному фонді Тернопільського краєзнавчого музею зібрані Гаврилом Івановичем. Серед них є план експозиції музею бойової слави в с. Плоске Кременецького району та рукопис і машинопис статті про музей; нотатки до

створення експозиції «Культура Кременеччини 1920–1939 рр.»; зібрані Г. Чернихівським документи та матеріали про О. Неприцького-Грановського та відкриття музею його імені, збірка методичних рекомендацій про облік, визначення та збереження музейних матеріалів, роль і завдання громадських музеїв за 1975–1980 рр., публікації про створення на Тернопіллі громадських музеїв, відомості про мережу музеїв та музейних кімнат Кременецького району [7, 298–300].

Вагомим внеском Гаврила Івановича у дослідження Кременеччини являється зібрання творчої спадщини забутих та заборонених письменників, інформації про перебування у краї письменників, громадсько-політичних діячів, таких як Тарас Шевченко, Микола Костомаров, Оноре Бальзак, Михайло Драгоманов, Олена Пчілка, Леся Українка, Михайло Коцюбинський. Разом із цим, згромаджені матеріали значно поповнили експозиційні зали кременецького музею, зокрема про таких знаних людей, як академік Ігор Юхновський, член-кореспондент АН України Іван Вихованець, професор Степан Генсірук, письменники Борис Харчук, Іван Гнатюк, Галина Гордасевич. З багатьма вченими, письменниками він зав'язав листування. В його особистому архіві листи від Євгена Кирилюка, Євгена Шаблювського, Ярослава Ісаєвича, Степана Генсірука, Івана Вихованця, Галини Гордасевич, Івана Гнатюка, Івана Савича, Миколи Ільницького, Романа Федоріва, Богдана Рильського, Наталії Кашук, Людмили Таран, багатьох інших [8, 6].

Зокрема ним було виявлено, зібрано та опрацьовано вірші репресованого радянською владою поета з с. Мала Андруга Юхима Виливчука у кількості 350 творів. Гаврило Іванович дослідив творчість Сергія Даушкова, згромадив напрацювання та видав книгу під назвою «Казки старого млина», куди ввійшла проза, повісті і казки (понад 270 одиниць). Г. Чернихівський являється першовідкривачем творчої спадщини нашого земляка, науковця, вихідця з села Великі Бережці Олександра Неприцького-Грановського. Завдяки наполегливій праці Гаврила Івановича у архіві м. Міннеаполіс, США було вивчено понад 10 тисяч одиниць спадщини цього вченого [3, 2].

Багато своїх досліджень Г. Чернихівський присвятив розвитку культури. Він почав пошук матеріалів з історії виникнення та діяльності друкарень на Кременеччині в XVI–XVII ст., Вищої Волинської гімназії. З його ініціативи 1974 року в м. Кременці проведено Республіканську наукову конференцію, приурочену до 400-річчя українського друкарства, у 1988 році — на честь 300-річчя виходу у світ Кременецької граматики. З історії книгодрукування Г. Чернихівський опублікував понад двадцять наукових статей. Брав активну участь у написанні «Історії міст і сіл УРСР. Тернопільська область». У 1992 році вийшла книга «Кременеччина: історичне та літературне краєзнавство», у якій автор декілька статей присвятив двом древнім містам Південної Волині — Кременцю та Шумську [1, 5].

Важливою стороною діяльності науковця була публіцистика. За своє життя він видрукував понад тисячу краєзнавчих статей у районних, обласних, загальнонаціональних та закордонних часописах. Особливо плідними виявилися вісімдесяті та дев'яності роки. Після проголошення незалежності України Г. І. Чернихівський із новою енергією поринув у краєзнавчу роботу, повертаючи із забуття славетні імена української історії, літератури, науки, культури: Уласа Самчука, Оксани Лятуринської, Олександра Неприцького-Грановського та багатьох інших. Опублікував він низку статей про громадсько-політичних діячів, життя й діяльність яких пов'язані з Кременеччиною, насамперед Бориса Козубського, Михайла Черкаського, Семена Жука, Василя Кархута. У 2002 році вийшла монографія «Оксана Лятуринська: життя і творчість», присвячена уродженці волинського хутора Ліс, що на Кременеччині, яка майже 50 років жила в еміграції. Працюючи над книгою, автор ознайомився з матеріалами та документами архіву О. Лятуринської, який зберігається в Українській Вільній Академії Наук у Нью-Йорку [11, 7].

Г. Чернихівський являється автором понад 150 наукових праць, учасником багатьох науково-практичних конференцій. Кілька книг являються унікальними, оскільки на їхніх сторінках публікувалися матеріали про забутих діячів культури, мистецтва, науки, ім'я яких було відкрите заново Гаврилом Івановичем. Зокрема, у книзі «Олександр Неприцький-Грановський: життя і творчість», автор простежує поетичну, наукову та політологічну спадщину відомого українця О. Неприцького-Грановського, який був вихідцем села Великі Бережці Кременецького р-ну [5, 6]. Монографія має в собі мету відродити ім'я Олександра Неприцького-Грановського, вшанувати його пам'ять в Україні та поза її межами. Робота над книгою та видавництво її стало можливим завдяки матеріальній та фінансовій підтримці родини Неприцьких. Через рік, в 1997 р., було видано бібліографічний покажчик праць «Олександр Неприцький-Грановський» [10, 501]. Не менш вагомою стала ще одна книга «Кременеччина: від давнини до сучасності» — це перше синтетичне дослідження минувшини краю від давніх часів до сьогодення. В праці на основі вивчення архівних джерел, опублікованих раніше праць, художніх творів простежується багатотомова історія Кременеччини [10, 502]. Автор характеризує геологію краю, рослинний та тваринний світ Кременеччини, охоплює головні віхи минулого, класифікує історичні події, здійснює аналіз фактів, діяльність особистостей.

Оснoву книги склали дослідження з історичного та літературного краєзнавства. Цінність монографії для істориків та дослідників полягає в тому, що вона містить численні посилання на архівні документи та матеріали, що знаходяться у Державних архівах Тернопільської, Волинської та Рівненської областей, Центральних державних історичних архівах міст Києва та Львова, документів та матеріалів Кременецького краєзнавчого музею та Кременецького районного архіву. Книга ілюстрована картами, схемами, фотографіями. Для зручності в кінці праці подано іменний та географічний покажчики. В плані історичних досліджень це стало першим ґрунтовним опрацюванням краєзнавчого матеріалу, що стало основою для подальших краєзнавчих досліджень. Не менш важливою та основоположною для подальших наукових пошуків являється книга Г. Черняхівського «Улас Самчук: сторінки біографії», яка вийшла в 2005 році. Автор вперше в історії української літератури зібрав інформацію про життєвий шлях та творчу спадщину Самчука. Завдяки клопіткій праці Гаврила Івановича вперше в Україні було видруковано на сторінках часопису «Тернопіль» роман Уласа Самчука «Марія» з передмовою дослідника під псевдонімом Роман Рой-Чарський.

На початку 1970-х років Г. Черняхівський один з перших порушив питання про створення у Кременці історико-культурного заповідника, висловлював свою оригінальну концепцію заповідника, його роль у культурному оновленні міста, виступив з низкою статей на цю тему в обласній та районній газетах.

Гаврило Іванович Черняхівський завдяки своїй невпинній пошуковій роботі та публіцистському хисту був членом Всеукраїнської спілки краєзнавців (1992) та Національної спілки письменників України (2005), членом редколегій багатьох видань і товариств, зокрема товариства «Просвіта» імені Т. Шевченка, Наукового товариства імені Тараса Шевченка, Почесним громадянином міста Кременця [8, 6].

Діяльність Гаврила Черняхівського відзначено багатьма престижними нагородами і преміями: «Захисник Вітчизни» (2002), «60 років Перемоги у Другій світовій війні» (2005), «Лідер України» (2004), преміями імені професора В. Антоновича в галузі краєзнавства й охорони пам'яток історії і культури (1997) [2, 4], братів Богдана і Левка Лепких у галузі літератури і мистецтва (2001, 2002), Міжнародною премією родини Волянників-Швабінських при Фундації УВУ (Нью-Йорк, 2004) [6, 4], у 2009 році отримав персональну стипендію Тернопільської облдержадміністрації та обласної ради. Взагалі, про плідну наукову діяльність свідчить той факт, що в доробку краєзнавця знаходиться 14 книг, у тому числі 5 монографій: «Кременець. Пугівник» (1987), «Кременеччина і історичне та літературне краєзнавство» (1992), монографії «Олександр Неприцький-Грановський. Життя і творчість» (1996) та бібліографічний покажчик «Олександр Неприцький-Грановський» (1997, у співавторстві), «Кременеччина від давнини до сучасності» (1999), «Портрети пером» (2001), «Оксана Лятуринська. Життя і творчість» (2002), окрім того більше 150 праць, які стосуються таких галузей як історіографія, літературознавство, історія культури та освіти Кременеччини, які друкувалися у журналах та збірниках України, США, Канади, Польщі, Росії та біля тисячі краєзнавчих статей у пресі [9, 3].

Окрім науки Гаврило Черняхівський плідно займався літературною творчістю, ознакою цього стала вихід у світ в 1994 році збірки власних поезій під назвою «Серця клич». У своїй переважній більшості дослідник підписував свої твори псевдонімами і криптонімами Іван Волинський, Роман Рой-Чарський, І. Гавриленко, Г. ч., ч. Г.

Гаврило Іванович був також чудовим композитором — написав музику до 20-ти творів на власні слова та на вірші М. Рильського, М. Хоросницької, З. Кучерявої, Л. Тараненко, Є. Плужника, М. Луківа. Дослідник активно цікавився традиціями українського народу, свідченням чого є книги «Великодня книжечка» видана у 1995 році та «Українські колядки та шедрівки» видані у 1997 році.

Як підсумок багаторічної науково-дослідної праці, пошуків та знахідок – в 1996 році до 65-річчя дослідника світ побачив бібліографічний покажчик «Гаврило Черняхівський», який нараховує 898 позицій [4, 7]. Упорядником покажчика став журналіст Богдан Мельничук, автором вступної статті – директор Державного архіву Тернопільської області Богдан Хаварівський.

Гаврило Черняхівський повернув із забуття десятки імен, життя й творчість яких тісно пов'язані з кременецьким краєм. Помер Гаврило Іванович 19 вересня 2011 року у місті Кременці після довгої хвороби. Поховано на кременецькому Туницькому кладовищі. Посмертно у місті, якому присвятив Гаврило Черняхівський велику частину свого доробку, рішенням 28 сесії від 9 квітня 2013 року Кременецької міської ради було вирішено провулок Словацького, на якому знаходиться будинок дослідника, перейменувати на вулицю Черняхівського

1. Балицький М. Пора підсумків і задумів / М. Балицький, І. Фарина // Свобода. – 1996. – 28 вересня – (Наші ювіляри).

2. Гаврило Черняхівський нагороджений премією ім. В. Антоновича // Русалка Дністрова. – 1998. - №4 (березня).

3. Дим Вітчизни крізь туман океану, або не втратити естафету духу і роду: [Інтерв'ю із Чернихівським – істориком, літературознавцем / Розм. вів С.Бодяк] // Діалог. – 1998. – 22 серпня.
4. Коханчук Л. Вшанування лауреата / Л. Коханчук // Діалог. – 1998. – 11 квітня.
5. Літописець краю: / Розм. з літературознавцем Г. І. Чернихівським зап. Є. Зозуляк // Вільне життя. – 1996. – 27 вересня.
6. Нові лауреати: лауреати премії (III) Фонду Воляників-Швабінських при фундації Укр. Вільного Ун-ту в Нью-Йорку – Гаврило та Валентина Чернихівські // Літературна Україна. – 2004. – 29 квітня.
7. Південна Волинь в краєзнавчих дослідженнях Гаврила Івановича Чернихівського / В. Мазурок // Чернихівський Г. Портрети пером / Г. Чернихівський. – Кременець, 2008. – Кн. 3.
8. Попереду — нові пошуки: [про присвоєння звання «Заслужений працівник культури України» Г. Чернихівському] / А. Очеретний // Свобода. — 2007. — 27 черв.
9. Сеніна Т. З джерел любові до рідної землі / Тамара Сеніна // Діалог. – 1996. – 28 верес.
10. Фарина І. Бо серце кличе: Гаврилу Чернихівському – 60 / І. Фарина // Тернопілля '96: Регіон. річник. – Тернопіль, 1996.
11. Чернихівський Гаврило з України вивчає архів О. Лятуринської / Б. П. // Новини з академії УВАН у США. — 1999. — Ч. 22.

Людмила Карпюк,
 провідний науковий співробітник
 Музею волинської ікони,
 відділу Волинського краєзнавчого музею,
 м. Луцьк

МЕТОДИЧНІ ПРИНЦИПИ, ЗАСОБИ ТА ФОРМИ РОБОТИ З ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ У МУЗЕЇ ВОЛИНСЬКОЇ ІКОНИ

У наш час музеї все більше звертають увагу на розширення соціально-педагогічної діяльності, тому все активніше використовуються інтерактивні методи роботи з відвідувачами, особливо шкільного віку. Важливим є навчання дітей мови музейних предметів, яка стає інструментом самостійного, творчого освоєння, адекватного емоційного сприйняття й інтерпретації історико-культурної спадщини. Це потребує певної «готовності» як відвідувача, так і працівників музею. Відвідувачу, щонайменше, слід мати бажання й мотиви для опосередкованого музейним простором спілкування, вміння чути й відчувати те, про що безмовно розповідають експонати, і те, що фактично тільки озвучує екскурсовод. У свою чергу, музейний працівник повинен здобути знання й набути навички, які дозволять йому здійснювати своєрідний супровід відвідувача на тому або іншому етапі його освітнього шляху.

Інтерактивність, як спосіб пізнання, передбачає взаємодію всіх учасників освітнього процесу один з одним, під час якої вони обмінюються інформацією, спільно вирішують проблеми. При цьому здійснюється постійна зміна режимів діяльності: гра, дискусія, невеликий теоретичний блок (міні-екскурсія, міні-лекція). Провідним методом у роботі з дітьми молодшого шкільного віку є гра. Саме у грі, моделюючи різноманітні ситуації, дитина пізнає навколишній світ, оволодіває необхідними навичками, набуває власного досвіду. Уява і фантазія, максимально розвинені у дитячому віці, допомагають дитині перейнятися духом того чи іншого історичного часу.

Привести дітей у музей і очікувати від них повноцінного сприйняття інформації – справа настільки ж наївна і безнадійна, як сподіватися на те, що людина, яка вперше взяла у руки скрипку, пензель, глину, почне створювати прекрасні твори мистецтва.

Музейний працівник повинен враховувати те, що дошкільнята та діти молодшого шкільного віку не підготовлені до сприйняття складної символічної мови музею, до осягнення прихованого змісту оточуючих його речей. Є такий простий вислів: «Якщо ти хочеш, щоб тебе зрозуміла дитина – то ти повинен «змалітися» до її віку», тоді у вашому спілкуванні буде все для вас зрозумілим».

Заняття у музеї повинні супроводжуватися творчими завданнями, які легко можна використовувати у музеї будь-якого профілю.

Співробітники Музею волинської ікони, розуміючи складність сприйняття дітьми тем, які стосуються символіки та «іконописної мови» експонатів, представлених у залах музею, працюють над розробленням інтерактивних екскурсій для молодшого та середнього шкільного віку, з їх адаптацією до аудиторій 5-6-літніх дітей.

Зміст екскурсій повинен бути таким, щоб вони допомогли дитині створити в своїй уяві максимально цілісну картину почутої розповіді, зробити власні маленькі відкриття, відчувати себе спадкоємцями іконописного багатства Волині. На конкретному матеріалі і доступних прикладах дітям надається можливість розмірковувати над наступними проблемами: ікона – естетика предмету, її особливе значення, як старовинного предмету, у чому полягає «мова» іконописного мистецтва, роль кольору у художньому рішенні іконописного твору.

На перший погляд, вище згадані проблеми досить складні для розуміння дітей, проте ігрова форма пояснення матеріалу не тільки робить його доступним, але й викликає у них великий інтерес. Дитина починає виявляти стійкий інтерес до музею, як до унікального феномену культури. Навчається виявляти предмети музейного значення вдома, у школі, на вулиці, у знайомих, у навколишньому світі. Більш емоційно сприймає культурну спадщину у різних формах її існування, оволодіває навичками сприйняття особливої образної мови музейної експозиції, спілкування з культурною спадщиною, детального вивчення об'єкту та експонату. Вміє поводити себе у музеї чи на виставках.

Працюючи з дитячою аудиторією, слід враховувати відносну слабкість довільної уваги дітей, можливість швидкої втоми під час розгляду великої кількості експонатів та отримання нових знань. Тому одним з важливих методичних правил у роботі з дошкільнятами та молодшими школярами є використання невербальних та ігрових методів ведення екскурсії: творчих завдань, різного роду дидактичних ігор, розвиваючих вправ. Під час екскурсії також важливо дотримуватися принципу наглядності і діалогу, прагнути до виявлення індивідуальної активності і самостійності кожної дитини і в той же час до формування навиків спілкування і спільного обговорення вражень. Саме тому потрібно чітко знати, який час займе екскурсія, що планується показати дітям і у якому об'ємі. Найбільш ефективно вони сприймають інформацію у перші 15-20 хвилин, після чого починається зниження уваги. Тому, при загальній тривалості екскурсії 40-45 хвилин, її першу частину слід зробити більш інформаційною, а у другу ввести елементи гри, руху, а завершенням екскурсії може стати творча робота дітей. Важливо пам'ятати, що дітям важко встояти тривалий час на одному місці, тому час зупинки і розповіді біля одного експонату не повинен бути довгим, як правило – 5-8 хвилин.

В екскурсійній роботі з дітьми особливо слід виділити проблему вибору експонатів. Музейні зали наповнені значною кількістю ікон, що може викликати не лише розпорошення уваги, а й виникнення такої собі “музейної” втоми, тому кількість ікон, які будуть задіяні в інтерактивній екскурсії, варто обмежити 6-7-ма.

Робота з дітьми передбачає постійну організацію аудиторії. Вирішуючи, здавалось би, чисто організаційні питання (на що звернути увагу, як групі дітей розміститися біля ікони, як швидко рухатися по залах, як задавати питання) екскурсовод переслідує дуже важливу мету – виховання культури поведінки маленького відвідувача у музеї.

Кращою формою закріплення і осмислення отриманих під час екскурсії знань і вражень є творча робота – найбільш природний для дітей спосіб засвоєння інформації.

Відповідно, можна зробити висновок, що робота з дітьми дозволяє вирішувати наступні виховні завдання:

- формування розуміння взаємозв'язку історичних епох і своєї причетності до іншої культури засобами “спілкування” з пам'ятками мистецтва і культури.
- формування здатності до відтворення уявного образу відповідної епохи, художнього сприйняття оточуючого світу.
- розвиток здібностей до естетичного споглядання, співпереживання.
- виявлення творчих здібностей дітей.
- виховання музейної культури (дотримання правил поведінки у музеї, бережливе відношення до музейної пам'ятки, повага до праці музейних співробітників).

Враховуючи все вище сказане, маленьким відвідувачам пропонується у Музеї волинської ікони кілька варіантів інтерактивних розвиваючих та водночас тематичних екскурсій - квестів, розрахованих на дітей 5-9 років та 9-13 років.

Екскурсія-квест – це комбінація класичної екскурсії та гри. Квест (англ.) – це пошук чогось, подорож до певної мети через подолання труднощів. Таким чином для екскурсії береться основна тема, визначається маршрут, пам'ятки, а від квесту беруться загадки та завдання. Темою інтерактивної екскурсії «Мова іконописного мистецтва» стали ікони: Богородиця Одигітрія, Христос Вседержитель, Різдва Богородиці, Юрій Змієборець та Святий Миколай.

Методика ведення екскурсії для дітей різного віку дещо відрізняється, тому навіть ознайомлююча,

вступна частина екскурсії може займати різний час та включати різні методичні прийоми. У вступній розповіді одразу ж варто розпочати діалог з дітьми, ставлячи їм питання, що стосуються поняття «музей». *Чи доводилося вам бувати у музеях? Що ви знаєте про них?* Пояснюємо, що це будівлі призначені для зберігання старовинних речей, а люди, котрі працюють у музеях, вивчають давні пам'ятки, охороняють і зберігають їх, аби ми знали свою історію, пам'ятали якого ми роду, цінували надбання попередніх поколінь. Музей волинської ікони створений для збереження і вивчення давньої історії іконопису на території нашого краю. Даємо поняття «ікона», розповідаємо про її призначення та матеріали, на яких вона пишеться. Вступна частина повинна займати не більше 8 хвилин, в залежності від віку дітей. Розглядаємо ікону Богородиці Одигітрії. Пояснюємо дітям, що зображення Богородиці з маленьким Ісусом на лівій руці, є найдавнішим і найпоширенішим в християнському мистецтві. Ставимо їм питання: *«Маляр зобразив Богородицю веселою чи сумною? На її обличчі є посмішка?»*. Разом з дітьми роздивляємося, як на волинській іконі маляр художніми засобами (фарбою, пензлем, підібраними кольорами) передає ідею материнської любові та страждання, своє Дитя вона віддає на смерть заради спасіння людей.

У наступному залі підходимо до іншої ікони Богородиці, ставимо запитання, які привертають увагу дітей до деталей іконного образу: *«Чим ця ікона Богородиці відрізняється від попередньої? Які деталі, зображені на ній, ви не бачили у першому залі?»*. Якщо діти були уважними, а здебільшого це саме так, вони відзначають основні відмінності: голова Богородиці увінчана короною, у верхній частині ікони, обабіч Богородиці, зображені два ангели. Пояснюємо дітям символіку усіх цих деталей. Разом розглядаємо, як волинський іконописець за допомогою художніх засобів, вибраних кольорів передає настрій ікони. Тут доречно почати діалог: *«Якими кольорами ми можемо передати у малюнку відчуття радості, щастя, спокою?»*. Можливі варіанти відповідей: відтінки білого, червоного, синього, жовтого (золотистого), кольорів.

«Як ви вважаєте, чому іконописці не використовували темних кольорів, пишучи ікони Богородиці та Ісуса Христа?»

Слід пояснити, що ікони несуть людям радість, надію, тому фарби світлі і яскраві. Обов'язково акцентуємо увагу дітей на кольорових деталях вбрання святих, адже в іконописі кожна барва має певне смислове (знакове) значення. Якщо відвідувачами музею є дошкільнята, щоб зробити екскурсію більш легкою та цікавою для їх сприйняття, доречно переповісти казку про квітку Богородиці, поширену у країнах Західної Європи.

У наступному залі розглядаємо ікону із зображенням Христа Вседержителя. Знову ж таки розповідь починаємо з запитань: *«Хто зображений на цій іконі?»*, *«Чи знайомі вам символи (знаки) у його зображенні?»*

Вислухавши відповіді, продовжуємо екскурсію про символіку у зображеннях Христа Вседержителя. Якщо група складається з школярів середніх класів, пропонуємо їм спробувати прочитати текст (церковнослов'янською) на Євангелії, зображеному у руці Христа або принаймні, знайти відомі літери. На цій же іконі акцентуємо увагу дітей на красі орнаменту тла. Підкреслюємо, що так ікони прикрашалися понад 400 років тому назад.

Тематична екскурсія продовжується біля ікон «Архистратиг Михаїл», «Різдво Богородиці» та «Причащання Святого Онуфрія».

Біля ікони «Архистратиг Михаїл» нагадуємо дітям, що образ ангела ми бачили у попередньому залі. І знову починаємо розповідь з діалогу: *«Чи образ Ангела на цій іконі подібний до тих, які ми бачили у попередньому залі? Чим він відрізняється?»*. Вислухавши відповіді, пояснюємо іконографію сюжету. Звертаємо увагу на те як маляр ретельно прописує ясно-зеленою фарбою пір'їни крил ангела. Природний, живий зелений колір символізував одухотвореність, основа крил виділена золотом, яке ніби дозволяє відчувати велич Небесного Царства.

Розглядаючи разом з дітьми ікону «Різдво Богородиці», обов'язково враховуємо вік екскурсантів. Якщо це дошкільнята та діти молодшого шкільного віку, дещо спрощуємо інформацію, яка їм подається, а також активно використовуємо діалогову форму спілкування. Знайомство з сюжетом починаємо з питання: *«На яке слово схоже слово з назви ікони «Різдво»?»*. Вислухавши відповіді, роз'яснюємо зміст ікони. Тут, для стимулювання активності, дітям доречно задати питання: *«Чи намалював маляр на іконі саму Богородицю?»*, *«Що у зображенні маленької Діви Марії є свідченням її святості?»*.

Розглядаючи сюжет ікони з школярами середнього віку (5-7 класи), додатково звертаємо увагу на реалістичні деталі у відтворенні зображення інтер'єру, що було традиційним і популярним у XVII – XVIII століттях. Це мереживо на постелі Св. Анни, скатертина з червоною вишивкою, одяг двох дівчат з подарунками.

Біля наступної ікони «Причащення Св. Онуфрія», разом з дітьми обговорюємо, як з допомогою художніх засобів можна передати тему ідеальних взаємовідносин людини і Господа, людини і природи.

Якщо відвідувачами музею стали діти дошкільного та молодшого шкільного віку, розповідь про мову іконописного мистецтва варто закінчити, оглянувши перелічені ікони. Для школярів середнього віку вона продовжується у наступних залах біля ікон «Св. Георгій Переможець», «Чудо Георгія про змія». Тут екскурсоводу потрібно не лише роз'яснити символічне значення сюжету, а й захопити дітей змістом та героїкою легендарного подвигу Святого.

Докладний опис цієї ікони, як і «Різдво Богородиці» є обов'язковим, адже вони використовуються по завершенні екскурсії як теми для гри – загадки, а також для складання пазлів.

Біля ікони «Святий Миколай» слід знову враховувати те, якого віку діти прийшли до музею. Для дошкільнят та дітей молодшого шкільного віку розповідь про Святого обмежується короткою історією його життя та легендою про подарунки, а також згадкою про те, що Святий є покровителем нашого міста. Але спочатку знову запитання: «Діти, чи знайомий вам цей образ? Чи знаєте ви хто такий Св. Миколай? Коли ми святкуємо день пам'яті Св. Миколая?» Після відповідей дітей, продовжуємо розповідь про ікону Святого.

Для дітей середнього шкільного віку розповідь доповнюємо історією про ляпас священику Арію. Адже у верхній частині ікони ця тема передана у зображеннях Ісуса Христа з книгою і Богородицею, яка тримає омофор.

На завершення розповіді екскурсовод підсумовує набуті школярами знання про особливу символіку іконопису, яка утворює систему знаків, своєрідну мову ікони.

Враховуючи те, що одним з важливих методичних принципів у роботі як зі школярами так і з дошкільнятами є використання різного роду дидактичних ігор та квестів, екскурсія закінчується виконанням завдань у ігровій формі. Кожній віковій категорії відвідувачів пропонуємо свій варіант гри. Так, дошкільнятам пропонуємо гру під умовною назвою «Вгадай колір». Діти отримують листи кольорового паперу, серед яких є основні, ті що використовуються у волинському іконописі: червоний, синій, жовтий (золотий), білий. Екскурсовод називає значення символу, а діти повинні серед різних кольорових листів обрати вірні та підняти їх догори. Гра триває біля 5 хвилин, після чого дітям пропонуємо розмалювати кольоровими олівцями (вибрати знову ж потрібні кольори) графічні зображення Богородиці, Христа Вседержителя, Архистратига Михаїла, тобто ті, про які вони почули під час екскурсії.

Для школярів молодшого та середнього віку пропонуються інші варіанти ігор. Попередньо (на початку екскурсії) діти розділені на дві команди. Одне з завдань – знайти за фотографіями невеликих фрагментів ікон оригінальні твори («Богородиця Одигітрія», «Христос Вседержитель», «Різдво Богородиці», «Святий Онуфрій», «Георгій Переможець», «Святий Миколай»), переписати атрибуцію ікони та здати екскурсоводу. Після чого команди отримують наступне завдання, відгадати назву ікони, яку вони складатимуть як пазл, за прочитаними фрагментами з Акафістів. Команди отримують завдання скласти з пазлів ікони «Різдво Богородиці» і «Чудо Георгія про змія». Екскурсовод і водночас ведучий ігор обов'язково направляє та контролює весь ігровий процес. По закінченню школярі завжди отримують заохочувальні призи.

Слід зазначити, що дана методика інтерактивної екскурсії-квесту потребує певного вміння імпровізації, пов'язаної з різним рівнем знань груп дітей. Вона не є сталою та незмінною, варіанти ігор та завдань і надалі розробляються співробітниками музею, як і урізноманітнюються теми та маршрути екскурсій. Основне завдання, яке стоїть перед нами – завдяки поєднанню інформаційного процесу і приємних емоцій, сприяти розвитку інтересу до музею.

1. Гайда Л. А. Музейна педагогіка: пошук оптимальної моделі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.lnu.edu.ua/Pedagogika/museum/

2. Мартмянова Н. С. Музейна педагогіка в організації культурно-освітньої діяльності музею. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ic.ackharkov.ua/RIO/v39/34.pdf

3. Мастеница Е. Н. Музей и посетитель. Михайловская пушкиниана. Сб. ст. Вып. 19.- М. 2001.- С. 5-16. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bvahan.com/museologypro/

4. Кульчинская Н. Игры в музее. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.7ya.ru.>Дети

5. Чернышевский Н. Г. Основные методические принципы работы с детьми в музее [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.turizmbrk.ru/UserFiles/file/kontent/metod.../rabota

6. Музейная педагогика за рубежом. Работа музеев с детской аудиторией. Выпуск 5.0. - Москва. 1997. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: musizn.ru/usefui_books/page_2994

Леся Качковська,
*доцент кафедри документознавства і
музейної справи СНУ ім. Лесі Українки,
м. Луцьк*

Валентина Петрович,
*кандидат історичних наук,
доцент кафедри документознавства і
музейної справи СНУ ім. Лесі Українки,
м. Луцьк*

ПАМ'ЯТКООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОГО ТОВАРИСТВА ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК СТАРОВИНИ І МИСТЕЦТВА ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО- КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Важливу роль у пам'яткознавчій сфері відіграють музейні заклади як осередки пізнання культурних традицій і звичаїв нашого народу. Основним призначенням музеїв є збереження пам'яток минулого для майбутніх поколінь, а розвиток музейної справи є найбільш перспективним напрямком для досягнення цієї мети. У ХІХ – на початку ХХ ст. при розв'язанні питань, пов'язаних з розвитком музейної справи загалом, зі створенням власних музеїв не стояли осторонь науково-громадські осередки. Одним з них було Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва (КТОПСІМ) – спеціальна пам'яткоохоронна організація, ініціатором утворення якої вважається Історичне товариство Нестора-літописця.

Створений у 1910 р. науково-громадський осередок ставив за мету займатися пошуком та охороною різноманітних об'єктів культурної спадщини, збереженням пам'яток у відповідному музейному закладі з усіма необхідними умовами. Згідно Статуту, діяльність КТОПСІМ поширювалася на Київську, Подільську, Волинську, Полтавську, Херсонську, Катеринославську, Люблінську, Бессарабську, Мінську, Гродненську губернії, тобто на чітко окреслені території так званих Західного й Південно-Західного країв Російської імперії та білоруської землі [1, 249; 4, 3].

Досить швидко пам'яткознавча робота Товариства принесла корисні результати. Було віднайдено, зібрано та взято на облік чимало культурних пам'яток старовини, зокрема, сакральних, археологічних знахідок, здобутих на теренах Звіринських печер поблизу Києва, цінних старовинних рукописних реліквій. Проте, вони потребували подальшого упорядкування, систематизації, аналізу, збереження, ознайомлення з ними науковців та широкого загалу шанувальників старовини. Тому закономірно постало питання про створення при КТОПСІМ власного музею.

Варто зауважити, що ідею запровадження музею подавав ще перший голова Товариства єпископ Чигиринський Павло. Він планував розмістити музей у митрополичому домі або на території Києво-Печерської Лаври. Але смерть єпископа стала на перешкоді здійсненню цих намірів.

Члени Товариства неодноразово зверталися до місцевої влади з питанням щодо організації музею. Однак, через пасивну участь владців, відсутність необхідного просторого приміщення й певні фінансові труднощі, влаштування музею відкладалося. Тоді, при обговоренні на засіданнях Товариства питання організації музею, було звернено увагу на те, що у зв'язку із сирістю і нестачею місця, музеєві Церковно-історичного товариства, що функціонував при Київській духовній академії (КДА) і розташовувався в одному з її приміщень, загрожувало закриття. Дійшло до того, що через несприятливі умови зберігання доводилося із колекції музею, подібної якій не було тоді у всій Європі, переносити у більш пристосовані приміщення та згодом відреставровувати окрема цінні культурні пам'ятки, зокрема, ікони. Таким чином, порятунок пам'яток церковної старовини шляхом збереження вже існуючого музею Церковно-історичного товариства міг послужити доброю нагодою для розширення музейної площі, створення належних умов для зберігання його експонатів, а відтак й організації тут ще одного музейного закладу. Ним і міг стати власний музей КТОПСІМ, чимало збірок якого, особливо церковної старовини, перегукувалися з експонатами музею Церковно-історичного товариства.

У 1913 р. хранителем музею Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва О. Ертелем був підготовлений проект, згідно якого пропонувалося розмістити такий своєрідний музейний комплекс у будівлі колишньої Київської чоловічої духовної школи (бурси), що знаходилась у власності КДА. У своїй доповідній записці він наголошував, що при Товаристві уже зібрано значну кількість предметів

старовини, а колекції музеїв Церковно-історичного та археологічного товариств переповнені. Тому є нагальна потреба в приміщенні для музею при КТОПСІМ. О. Ертель зауважував, що споруда бурси цілком підходить для розміщення тут двох і, навіть трьох, музеїв. Однак, на той час, як відзначав археолог, не відомо за чийм розпорядженням вся садиба бурси, у тому числі й головне приміщення, були здані в оренду М. Рабиновичу. Там, де розташувалися навчальні класи і церква, спочатку (до 1912 р.) знаходився хедер (єврейська релігійна початкова школа для хлопчиків), а згодом меблева майстерня та житлова трикімнатна квартира з кухнею. Згідно розслідування термін орендного договору М. Рабиновича закінчувався лише через три роки.

О. Ертель також зауважував, що віддаленість будівель колишньої бурси від центру міста не мала в жодному випадку ніякого значення ні для Товариства, ні для Київської духовної академії. О. Ертель вважав, що заплановане на 1915 р. святкування 300-ліття Київської духовної академії тільки виграло б від організації на території колишньої бурси кількох музеїв. Для втілення цієї ідеї не існувало, на думку О. Ертеля, жодних перепон для передчасного розірвання договору оренди з М. Рабиновича. У червні 1913 р. О. Ертель просив Раду Товариства висунути його пропозицію на загальне обговорення.

На жаль, місцева влада цей варіант не схвалила. Все обмежилось виділенням для зібраних колекцій кількох вітрин у приміщенні Педагогічного музею [3, 124; 4, 4–5]. Взяті для експонування пам'ятки представляли переважно предмети, знайдені під час археологічних досліджень у с. Віта-Літовська на р. Почайні, в ряді садиб м. Києва. Принагідно варто зазначити, що у 1914 р. вони й надалі проводились в місті та його околицях. Дослідження в самому Києві проводилося за дорученням Розпорядчого комітету Товариства, поза межами – під керівництвом О. Ертеля. У зв'язку з активною підтримкою цього археолога Товариством за результатами проведення розкопок 1914 р., напередодні Першої світової війни, весь віднайдений матеріал був переданий до збірок КТОПСІМ.

Під час Першої світової війни діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва було згорнуто: колекції упакували, підготували до евакуації і тимчасово зберігали на квартирі О. Ертеля. Саме Товариство у Києві виконувало лише незначні роботи, що не мали наукового характеру: збирались дані, складалися довідки про пожежертви на потреби війни предметів старовини, які потребували охорони чи зняття з них фотокопій [5, 178].

Однак навіть, у цей непростий час О. Ертель не полишав спроб організувати власний музей КТОПСІМ. В одній з його доповідних записок, що знаходиться в матеріалах 725-го фонду Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (ЦДІАК України), зазначається, що колекції, зібрані на розкопках в районах Китаєва, Проневщини, Брест-Литовського, можуть скласти основу хоча й невеликого, але досить цікавого музею Товариства.

Для розміщення колекцій було навіть замовлено вітрини для експонатів. Залишалося лише знайти відповідне приміщення, де можна було б хоча і тимчасово, їх розмістити. У подальшому вони могли б стати базою для розширення експозиції музею.

Надати приміщення для музею КТОПСІМ запропонував Київський відділ Імператорського Російського військово-історичного товариства. Це мало бути приміщення міського музею Києва, де розташовується і сам відділ. Після попередніх переговорів О. Ертеля з одним з членів Ради міського музею було узгоджено, що вітрини з експонатами КТОПСІМ будуть розміщені в приміщенні цього музею як окрема структурна одиниця [7, арк. 108 зв.-109]. На жаль, інформація про позитивну реалізацію проекту створення повноцінного музейного закладу КТОПСІМ не фіксується у протоколах та звітах Товариства, що містяться в ЦДІАК України.

Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва доклало зусилля щодо створення не лише власного музею [2]. Це засвідчують матеріали 725-го фонду ЦДІАК України: протоколи засідань Ради КТОПСІМ, їх постанови, доповідні записки членів Товариства, листування як з громадськими осередками, так і місцевими жителями [7; 8].

Вагому інформацію з цього приводу містить постанова засідання Ради Товариства від 21 грудня 1910 р., на якому було заслухано клопотання Ради Братства імені князів Острозьких (м. Остріг, Волинська губернія) за № 111 від 3 грудня 1910 року. До клопотання додано журнал № 3 засідання Ради Братства від 24 жовтня того ж року та його Статут. У клопотанні голова Братства І. Окоймов інформує про незадовільний стан визначних архітектурних пам'яток старовини – веж і замку князів Острозьких в Острозі та просить Товариство посприяти справі асигнування необхідних коштів для надання цим спорудам належного вигляду, а також реставрації другого поверху замку князів Острозьких. Ще раніше тут передбачалося створити міський музей і відкрити його до 300-ліття з дня смерті князя Василя-Костянтина II Острозького. Музей планувалося організувати як відділення Волинського музею історичних

старожитностей. За повідомленням І. Окоймова, основа музею у вигляді експонатів вже існує, необхідно лише забезпечити його власним приміщенням.

Постанова КТОПСІМ засвідчує, що всі члени Товариства, у тому числі і його голова Ф. Трепов, активно підтримали звернення Братства імені князів Острозьких. Секретар Товариства Б. Стеллецький доповів, що воно вже розглядалося на другому засіданні загальних зборів організації 23 липня 1910 року. Було ухвалено: просити члена Товариства Г. Снежкова прийняти ці історичні пам'ятки під свою опіку (нагляд) і охорону та оформити клопотання до відповідного відомства щодо надання їм належного вигляду. За заявою секретаря на грудень 1910 р. членом Товариства М. Дітеріхсом завершено дослідження і опис пам'яток старовини в м. Острозі.

Після детального обговорення повторного клопотання Братства імені князів Острозьких було ухвалено: звернутися з клопотанням до голови Імператорської археологічної комісії графа Бобринського щодо виділення необхідних коштів для реставрації та підтримання у належному стані пам'яток старовини в м. Острозі; просити члена Товариства Г. Снежкова звернутися до Удільного відомства з метою посприяти у наданні необхідного приміщення для організації в ньому місцевого історичного музею, що згодом було реалізовано [6, арк. 28–32; 10].

Для підвищення ефективності роботи щодо вивчення, збереження та охорони пам'яток старовини і мистецтва Товариство ставило за мету утворити власні відділення по всій території України, яка входила до складу Російської імперії. Цей пункт і був прописаний у Статуті – основному документі КТОПСІМ, яким воно керувалося при організації власної діяльності.

Таким відділенням, на жаль єдиним, став Уманський осередок. Він з'явився на підставі клопотання громадськості міста до голови Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, датованого 20 листопадом 1912 року. Згодом КТОПСІМ звернувся з відповідним клопотанням до київського губернатора.

Основним аргументом, що наводився для створення відділення в Умані, було: багата історія міста. Зазначалося, що на вказаній місцевості доволі часто зустрічаються кургани. Вони датуються періодом перебування на цих землях кіммерійців, скіфів, слов'ян, козаків. Однак розкопки цих мовчазних свідків минушини, що їх тут організували приватні особи, проводилися без належного наукового керівництва. Тому ця справа не могла завершитися отриманням повноцінної інформації, а некваліфікований характер дослідження наносив шкоду пам'яткам. Констатувалося, що зазвичай археологічні знахідки часто по-варварськи знищувалися.

Аргументом щодо можливості організації відділення КТОПСІМ в Умані була також достатня кількість інтелігенції, здатної проводити роботу не тільки щодо збереження та охорони пам'яток старовини і мистецтва, а й збирання та вивчення документів краю. 17 жовтня 1913 р., Товариство зареєструвало філію під назвою «Уманське відділення Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва» [7, арк. 25].

Завдання відділення були різнопланові. Вони включали дослідження та опис курганів, церков, дзвіниць, старовинних ікон, архітектурних будівель. Здійснювалися опис і вивчення державних і приватних архівів, найдавніших переказів і пісень, всього, що стосувалося історії та археології, побуту, звичаїв і мови. Зусилля спрямовувалися на організацію згодом бібліотеки та музею як структурних підрозділів Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва. Безпосередньої фінансової допомоги щодо утворення музейного закладу Товариство не надавало, здебільшого це були лише певні консультації та рекомендації [7, арк. 42; 9, арк. 1-1зв].

Отже, в умовах непростого становища сучасного вітчизняного пам'яткознавства не зайвим є врахування кращих традицій, досвіду і наукової спадщини учасників пам'яткознавчого руху минулого. Ознайомлення з їх здобутками, шляхами вирішення насущних питань не втратили значення і сьогодні. Чимало пам'яткознавчих проблем, які потребували вирішення у XIX – на початку XX ст., перегукуються з аналогічними проблемами в житті сучасного українського суспільства. Тому звернення до надбань історичного пам'яткознавства, ознайомлення з його кращими досягненнями сприятиме розвитку пам'яткознавчої справи, подальшому відновленню призабутих, а то й невідомих сторінок минушини українських земель

1. Гаврилюк С. В. *Історичне пам'яткознавство Волині, Холмищини і Підляшшя (XIX – початок XX ст.)* [Текст] : монографія. 2-е вид. доп. / С. В. Гаврилюк. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 536 с.
2. *Деятельность Киевского общества охраны памятников старины и искусства.* – К. : Типография

Окружного штаба, 1912.– 11 с.

3. Дідух Л. Микола Біляшівський і розвиток місцевих музеїв України / Л. Дідух // *Краєзнавство*. – Вип. 1–4. – 2008. – С. 120–127.

4. *Устав Киевского общества охраны памятников старины и искусства*. – К. : Типография Окружного Штаба, 1910. – 17 с.

5. Федорова Л. Д. *З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні. 1870–1910-і рр. [Текст] : монографія / Л. Д. Федорова*. – К. : Інститут історії України НАН України, 2013. – 373 с.

6. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 725, оп. 1, спр. 3, 294 арк.

7. ЦДІАК України, ф. 725, оп. 1, спр. 2, 109 арк.

8. ЦДІАК України, ф. 725, оп. 1, спр. 25, 27 арк.

9. ЦДІАК України, ф. 725, оп. 1, спр. 54, 4 арк.

10. ЦДІАК України, ф. 725, оп. 1, спр. 6, 160 арк.

Андрій Климчук,
краєзнавець, журналіст,
редактор інтернет-порталу
«Віртуальна Польща»,
м. Рівне

ПРАЦЯ МІХАЛА ЄЖИ МНІШКА «MYŚLI WZGLĘDEM ZAŁOŻENIA MUSAEUM POLONICUM»

Міхал Єжи Мнішек – один із представників, дотичних до роду Вишневецьких, увійшов в історію музейництва як творець першої теоретичної праці з питань організації музеїв і побудови експозиції. Ці питання він підняв в своїй праці «*Myśli względem założenia Musaeum Polonicum*».

Міхал Єжи Мнішек був другим сином Яна Кароля – підкоморія і посла Речі Посполитої до Туреччини та Катерини з Замойських – воєводи Смоленської, дочки останньої княгині Вишневецької. Він мав двох сестер (Ельжбета, Людвіка) та двох братів (Юзеф і Станіслав).

Найпевніше, що Міхал Єжи Мнішек народився у Вишнівці. Принаймні тут минули роки його дитинства. Після того, як батька було призначено послом у Туреччині, з ним поїхав у Царгород [1, 479]. Вже після смерті Яна Кароля Мнішка під наглядом домового вчителя Мнішків, швейцарця Ельяша Бертранда об'їздив мало не всю Європу. Юний Міхал Єжи побував в Швейцарії, Італії, Франції, Німеччині, Великобританії. По всіх країнах, столицях і просто містах він брався за перо і з захопленням нотував свої враження від всього побаченого [2]. Вів свій щоденник не лише заради власного інтересу, але й для мами і родини. Свого роду це був політичний діаріуш тогочасних європейських країн [1, 481].

Після повернення з європейських мандрівок Міхал Єжи Мнішек осів у родинному гнізді на Волині, де швидко здобув позитивні опінії у тутешнього люду. В цей же час він одружується з Пелагією Потоцькою, київською воєводиною і сестрою Щесного Потоцького.

Коли здавалася, що життя в молодого і завзятого Міхала Єжи Мнішека перейшло на новий етап, тоді почалася шеренга чорних днів. Спочатку помирає мати, потім – дружина і, врешті, син. Після таких болісних втрат Міхал Єжи Мнішек не міг більше лишатися поміж стін, де все йому нагадувало про ці трагедії і він вирушає до Варшави.

І у Варшаві Міхал Єжи Мнішек здобуває чимало симпатиків, а найголовніше – стає улюбленцем самого короля. Надалі з його рук отримує численні титули і нагороди: 1774 рік – Орден Святого Станіслава, 1777 рік – чесник великий коронний, травень 1778 року – секретар великий литовський, трохи згодом – Орден Білого Орла. В 1781 році Міхал Єжи Мнішек одружується з Урсулою Замойською і цим самим пов'язується з королем не лише дружніми, але й родинними зв'язками.

У Варшаві Міхал Єжи Мнішек розпочинає працювати над програмою освіти для польської молоді. Для власного саморозвитку багато читає, зокрема природничої та історичної літератури. Король його вводить до складу Едукаційної Комісії. Як виходцю з Волині, йому було надано опіку над навчальними закладами Волині і Поділля. Окрім постійних візитів шкіль довіреної йому території, жвавого з ними листування Міхал Єжи Мнішек в складі комісії працює продуктивно і результативно. Він готує навчальні програми і проекти, вносить пропозиції на засіданнях, щоб з них комісія робила витяги і приймала відповідні рішення [1, 483–484]. Саме в цей час ним було написано програму і вказівки з організації, ведення і поповнення музею з фізичної і природничої історії [3].

Основна ідея Міхала Єжи Мнішек тут в тому, що закладання музеїв виходить з потреб освіти, з цієї точки зору її можна трактувати як першочергову і основоположну для створення публічних музеїв. Таким чином, до музейної збірки мали потрапити не лише твори мистецтва, але й народні пам'ятки, нумізматичні матеріали, картографічні джерела, а також моделі машин, об'єкти живої природи, геологічні і ботанічні експонати. Вибір саме такої концепції майбутнього музейного закладу – наслідки вражень від юнацьких європейських мандрівок. Подібну структуру вже мали музеї в Англії, Франції та Італії.

Так, окреслюючи завдання Едукаційної комісії Міхал Єжи Мнішек зазначає, що основною ціллю має стати збирання книг, які в першу чергу мають мати наукову цінність, а не призначені для балетристичного читання або ті, які мають інтерес лише через мистецьке оформлення. Така бібліотека мала бути збіркою користі, джерелом різноманітних наук.

Окрім рукописних книг в такій бібліотеці мали бути також різноманітні щоденники, описи, історичні хроніки, листування, легації, які зберігалися в численних приватних архівах. Всі ці рукописні матеріали мали бути належним чином впорядковані.

Автор наголошує на важливості хорошої традиції, яка існувала в багатьох країнах. Кожен автор нової книжки там, чи то власної чи перекладеної мав обов'язково її надавати до національної бібліотеки.

Науковий заклад музейного типу на думку Міхала Єжи Мнішка не мав собі ставити за мету зібрати всі рідкісні, коштовні речі, як впродовж багатьох століть збирали Британський музей, Болонський Університет чи Флорентійська галерея. Вони лише мають стати зразком для наслідування, але в поміркованих межах і там, де це справді потрібно. Передусім мають збиратися ті речі, які походять з території Польщі, які можуть допомогти пізнати цей край.

До колекцій музею мали увійти наступні речі:

Колекція польських монет. Про кожен монету мали бути зібрані дані щодо її появи, курсу, вартості, відмінностей. Пізніше, з часом потрібно було зібрати монети інших країн, як пам'яток історії.

Колекція дорогоцінного каміння.

Колекція скульптури.

Інструменти, які використовуються в експериментальній фізиці: пневматичні машини, електричні прилади, мікроскопи та оптичні прилади. Окрім того інструменти практичної геометрії: для обмірів ґрунтів, висоти, відстані. Поруч з ними: сфери, глобуси, астрономічні інструменти, телескопи, колекція географічних карт.

Колекція, на зразок зібраної Бенедиктом XIV, який колекціонував анатомічні експонати.

Моделі землеробських машин, фабричного обладнання.

Колекція матеріалів і портретів видатних поляків. Така колекція мала збиратися не із-за простої цікавості, а для представлення їхнього доробку.

Матеріали природничої історії: мінералів і корисних копалин, зразків ґрунту, рослин, тварин. Всі матеріали мали бути забезпечені відповідними інформаціями. Окремо Міхал Єжи Мнішек зазначає, що треба збирати каміння, в якому можуть бути скамянілі дерева. Окремі шафи мали містити чучела птахів. До так званого Regno animalium мали увійти: риби, метелики, гадюки, ящірки, черви і т. д. Описи мали бути зроблені польською мовою на основі праць Буфона та інших натуралістів.

Відділ Regno Vegetale мав складатися з наступних експонатів: лікарські трави (зела), рисли, дерва (поділ мав бути на дикі і культивовані, на корисні і просто цікаві)/ Глоди фруктових дерев при цьому мали бути in spiritibus (заспиртовані), а лікарські трави висушені in herbario vivo.

1. *Mniszech Michał Jerzy // Biblioteka Warszawska. – 1852. – T. 4. – S. 478–504.*

2. *Mniszech Michał Jerzy. Journal du voyage du comte... à Constantinople l'an 1755, contenant différentes observations faites par lui même: rękopis // Archiwum Główne Akt Dawnych (Archiwum Wilanowskie, sygn. 79).*

3. *Mniszech Michał Jerzy. Myśli względem założenia Musaeum Polonicum // Zabawy Przyjemne i Pożyteczne. – 1775. – T. 11, cz. 2. – S. 211–226.*

Надія Кукса,
*завідувач відділу «Суботівський історичний музей»
Національного історико-культурного
заповідника “Чигирин”,
с. Суботів*

МУЗЕЙ ДИТИНИ У СУБОТОВІ ЯК ЦЕНТР ЕТНОПЕДАГОГІКИ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ

Одним з головних джерел етнографічної науки є музейні зібрання, що найбільш чітко і послідовно зафіксували різнобічні аспекти матеріального і духовного життя народу. У результаті титанічних, по суті подвижницьких зусиль збирачів старожитностей, було врятовано від знищення і забуття неоціненні скарби українського народу. Однак, на превеликий жаль, до цього часу в Україні не створено жодного цілісного закладу, де б найбільш послідовно розглядалися основні риси інституту дитини як феномену суспільного життя населення [1, 2].

У Суботіві на Чигиринщині створюється перший в Україні Музей Дитини, в основу концепції якого покладено дослідження та практичне використання творчого доробку етнографа і фольклориста Марка Грушевського. Його етнографічна спадщина стала тривким підґрунтям для вирішення експозиції музею, яка буде сформована за принципом періодизації дитячого віку. Відвідувач зможе потрапити у своєрідний світ селянської дитини. Передбачено широке використання інтерактивних методів музейної педагогіки, розрахованих на різні вікові категорії відвідувачів.

Першим дослідником, котрий зробив спробу не просто зафіксувати основні елементи сімейної обрядовості, а виявив глибинні витоки усталених народних традицій, їх трансформацію під впливом змін в укладі селянської родини став Марко Федорович Грушевський - український етнограф і фольклорист. Матеріали, зібрані на Чигиринщині протягом 1898-1900 рр., були оформлені в двотомну працю «Дитина в звичаях і віруваннях українського народу» [2, 220], в збірку “Дитячі забавки та гри усякі” [3]. З огляду на актуальність вказаної теми на сучасному етапі національно-культурного відродження України, який пов’язаний із державотворенням, відновленням духовності та національної культури постає нагальна необхідність у створенні даної музейної фундації саме на Чигиринщині, в селі Суботіві, перебування в якому стало найбільш результативним періодом збиральницько-дослідницької діяльності Марка Грушевського [4, 387-394]. Дослідження та практичне використання його творчого спадку становить основу концепції музею. Основною метою музею є актуалізація уваги суспільства до феномену дитини, втілення основних постулатів етнопедагогіки в процес формування особистості незалежної держави; збереження, накопичення і популяризація позитивного досвіду попередніх поколінь. Перед відвідувачами постане самобутній світ української дитини кінця ХІХ- першої чверті ХХ ст. від народження до парубоцтва і дівочтва у всій широті його проявів, розкриється вплив суспільного середовища на формування майбутньої особистості. На сьогодні розроблено накову концепцію та структуру майбутнього музею. Складено тематико-експозиційний план. Проводиться робота з виготовлення реконструкцій іграшок і забавлянок за описами Марка Грушевського. Етнографічна спадщина Марка Федоровича стала тривким підґрунтям для вирішення експозиції музею, яка буде сформована за принципом періодизації дитячого віку. Відвідувач зможе потрапити у своєрідний світ селянської дитини. Передбачено широке використання інтерактивних методів музейної педагогіки, розрахованих на різні вікові категорії відвідувачів [5, 135–139].

Хоча в зв’язку з недостатнім фінансуванням обаштування експозиції поки що неможливе, науковцями відділу «Суботівський історичний музей» розроблено просвітницько-розважальну програму «Забавлянки, ігри, розваги старого Суботова», в основу якої покладено напрацювання Марка Грушевського. Науковці Музей Дитини стане органічним продовженням розбудови етнографічного комплексу на місці садиби Хмельницьких у Суботіві, де збереглися дві автентичні будівлі кінця ХУІІІ – початку ХІХ ст.

У даному контексті особливо актуальною видається думка Михайла Грушевського, що «... існують такі сфери, де всяке гайнування часу, відкладання на пізніше, збирання, дослідження та консервування форм старого життя, безсумнівно, є непростимою провиною перед майбутніми поколіннями, і вона всім тягарем своєї відповідальності лягає на державні установи, оскільки вони в своїх руках концентрують всяку культурну ініціативу, всі засоби і можливості дослідницької праці. Щоб все те було підняте і пущене в рух, потрібно, щоб у свідомість керуючих державними органами увійшло переконання, що мова йде

про справу державного значення: про один з культурних обов'язків перед своєю суспільністю, нинішньою і майбутньою, від яких держава не може ухилитись» [6].

1. Кукса Н. В. Концепція Музею Дитини в Суботіві. [Текст] / Н. В. Кукса // Науковий архів НІКЗ «Чигирин», 2002. – С.2

2. Грушевський М. Ф. «Дитина в звичаях і віруваннях українського народу»: Матеріали з полудневої Київщини [Текст] / М. Ф. Грушевський. // Зібрав Мр. Г., обробив др. Зенон Кузеля // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1906. – Т. УІІІ. – 220 с.

3. М. Г. «Дытячи забавки та гри усяки». / Зібрани по Чыгырынцыни Кышвской губерни [Текст] // Киевская старина. – 1904. – Т. LXXXVI. – Лип. – серп.

4. Кукса Н. В. Марко Федорович Грушевський – [Текст] / Н. В. Кукса // Черкащина в контексті історії України: зб. наук. пр. – Черкаси, 2004. – С. 387–394.

5. Кукса Н. В. Ігри та розваги населення Чигиринщини зимового циклу: погляд крізь століття (за Марком Грушевським) [Текст] // Н.В. Кукса // Переяславіка: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» /.- 2012. – Вип.6 (8). – С.135–139.

6. Грушевський М. С. Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання. [Текст] / М. С. Грушевський– К., 1924. – 24 с.

Марія Лавнічек,
аспірантка СНУ
імені Лесі Українки,
м. Луцьк

РЕОРГАНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В МУЗЕЙНІЙ ГАЛУЗІ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ У 1939–1941 рр. ТА ЇХ ВПЛИВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛИНСЬКОГО КРАСЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Початок Другої світової війни для західноукраїнських земель означав не лише переділ кордонів, утвердження більшовицького режиму, утворення областей за радянським зразком, а й переорієнтацію усіх сфер життя на новий лад. Особливої уваги та контролю зі сторони нової влади зазнали культурні осередки, до яких належали і музеї.

Розташованим у Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Ровенській, Станіславській (нині Івано-Франківській), Тернопільській, а з 1940 р. – Чернівецькій областях музейним закладам відводилося важливе місце в радянській західноукраїнських земель. На це вказує доповідна записка «Про реорганізацію музеїв західних областей України», датована не пізніше 25 жовтня 1945 р. Вона була підготована групою представників ЦК КП(б)У та адресована секретарю ЦК КП(б)У М. Бурмистенкові. У документі пропонувалися зміни, що їх повинні були зазнати музейні заклади західноукраїнського регіону. Мова здебільшого стосувалася музеїв Львівщини, про інші території говорилося загалом. «Записку» можна розглядати як перший документ, що ліг в основу більшовицької політики реорганізації музейної мережі західних областей України. Тут зазначені рекомендації щодо її змін, реорганізації експозицій, процеси розпорошення та націоналізації музейних колекцій, кадрова політика радянської влади на новоприєднаній території, яка, звичайно, не могла обминути й музейну галузь.

Згідно документа закриття стосувалося музеїв «Молода громада» та «Українське військо», причому останній мав бути закритий оскільки був визнаний «націоналістичним». Усі матеріали цих музеїв передбачалося передати до Центрального архівного управління НКВС. Націоналізації підлягали музей Дзедушицького, музей художньої промисловості, музей та бібліотека Оссолинських, а також приватні колекції графа В. Дзедушицького, А. Голуховського, І. Борковського та А. Шептицького, які передавалися музею художньої промисловості. В музеї історії міста Львова планувалося закрити експозицію останнього поверху, як «шовіністичну і антирадянську» загалом. Через очевидну невідповідність тематики експозиційних залів радянській ідеології передбачалося негайно провести їх реекспозицію.

Йшлося й про переміщення колекцій. До Національного музею, заснованого митрополитом А. Шептицьким у 1905 р., мали передати зі всіх музеїв збірки речей українського мистецтва; сам музей повинен був перейти у віддання Управління в справах мистецтва при Раднаркомі УРСР. Організація та розвиток музейної мережі Західної України лягали на Народний комісаріат освіти, Управління в справах

мистецтва та Академію наук республіки [8, 60 – 62].

Таким чином, «Записка» засвідчувала подальші дії радянської влади щодо західноукраїнських музеїв, зокрема, зміни, що їх повинні були зазнати музейні заклади та приватні колекції. Згідно неї мала відбуватися фільтрація музеїв та розбудовуватися нова музейна мережа, адаптована під ідеологію радянської влади.

На державному рівні питання реорганізації музеїв регіону було вирішено дещо пізніше. Остаточо сформувала та визначила нову музейну мережу західних областей постановою РНК УРСР «Про організацію музеїв і бібліотек у західних областях України» від 8 травня 1940 р. Згідно документа чисельність музейних закладів зменшилася до 22. Для порівняння варто нагадати, що станом на літо 1939 р. лише в самому місті Львові діяли 26 музеїв [9, 146].

На території Львівської області було організовано 7 музеїв, Волинської – 2, Дрогобицької – 5, Тернопільської – 2, Ровенської – 3, Станіславської – 3. Мережа музейних закладів виглядала наступним чином. По Львівській області: 1) Державний обласний історичний музей в м. Львові; 2) Державний обласний етнографічний музей в м. Львові; 3) Державна обласна картинна галерея з філіями: замок Собеського в с. Підгірцях, Олеського району та панорамою Рославицького в м. Львові; 4) Державний обласний музей мистецького промислу в м. Львові; 5) Державний обласний меморіально-літературний музей ім. Франка; 6) Державний міський етнографічний музей в м. Яворові; 7) Державний міський краєзнавчий музей в м. Сокаль. По Волинській області: 1) Державний обласний краєзнавчий музей в м. Луцьку; 2) Державний міський історичний музей в м. Володимир-Волинську. По Дрогобицькій області: 1) Державний обласний історичний музей в м. Дрогобичі; 2) Державний міський історико-етнографічний музей в м. Перемишлі; 3) Державний міський історико-етнографічний музей в м. Самборі; 4) Державний міський краєзнавчо-природничий музей в с. Трускавці; 5) Державний міський краєзнавчо-етнографічний музей в м. Стрий.

В Тернопільській області було організовано такі музейні заклади: 1) Державний обласний історико-краєзнавчий музей в м. Тернополі; 2) Державний міський історичний музей в м. Кременці. В Ровенській області: 1) Державний обласний історико-краєзнавчий музей в м. Ровно; 2) Державний міський історико-археологічний музей в м. Дубно; 3) Державний міський історичний музей в м. Острог. В Станіславській області: 1) Державний обласний історичний музей в м. Станіславі; 2) Державний міський краєзнавчий музей в м. Коломиї; 3) Державний міський краєзнавчий музей в м. Рогатині [7, 813 – 815].

Таким чином, постановою від 8 травня 1940 р. було розпочато новий період в діяльності музеїв західних областей України. Він приніс кардинальні зміни, суть яких полягала в тому, що музеї мали слугувати пропагандистськими, а не культурними осередками.

Не оминув нововведення й Волинський краєзнавчий музей, який функціонував з червня 1929 р. під назвою Волинський музей. Згідно Постанови виконавчого комітету Волинської обласної Ради депутатів трудящих (облвиконкому) від 10 червня 1940 р. «Про організацію музеїв і бібліотек по Волинській області» заклад був реорганізований у державний обласний краєзнавчий музей з краєзнавчим, історичним, етнографічним та археологічним відділами [1, арк.132]. Згідно тодішніх загальносоюзних та республіканських нормативних актів музей підпорядковувався відділу освіти Волинського облвиконкому. Новим директором музею призначено В. Смовжа – номенклатурника з Наддніпрянської України, який не був обізнаний з історією культурного життя Волині. Заступником В. Смовжа став А. Дублянський, який на той час вже працював у музеї (позаштатний працівник музею з кінця 30-х рр.) - краєзнавець та активний громадський діяч. Відбуваються й інші штатні зміни. Якщо станом на вересень 1939 р. у музеї нараховувалося 3 працівники – науковий співробітник С. Леський, А. Дублянський а також сторож – то вже станом на серпень 1940 р. їх було 12. У складі колективу працювали: 4 українці, 4 поляки, 3 євреї та 1 караїм [5, арк. 7]. На наш погляд такий національний склад музейників Луцька позитивно вплинув на дослідження історико-культурних пам'яток краю, що належали різним етнічним групам населення.

Одним із напрямів діяльності музею стає пам'яткоохорона робота. Її зміст полягав у пошукові, облікові, дослідженні, збереженні історико-культурних пам'яток Волинської області. Ця діяльність підпорядковувалася положенням постанови Волинського облвиконкому від 19 вересня 1940 р. «Про організацію комітету охорони історико-культурних та археологічних пам'яток УРСР». Згідно цього документа, на комітет поклалися завдання обліку та упорядкування наявних в області історико-культурних, архітектурних та археологічних пам'яток [2, арк.76].

У проведенні такої діяльності обов'язковою була участь працівників музею в Луцьку. Ними відразу ж організовано експедиції з метою виявлення та взяття на облік пам'яток культури в різних місцевостях області. Це Берестечко, Перемиль, Володимир-Волинський, Забороль, Колодяжне, Луцьк. Так, у Заборолі об'єктом уваги став будинок, в якому мешкав Петро I, у Колодяжному – будинок, в якому жила Леся

Українка, у Луцьку – всі нерухомі історичні пам'ятки на території міста. Виявлені об'єкти підлягали фотодокументуванню та розробленню спеціальних планів, зарисовок та креслень по них. Також задля проведення ефективної роботи з дослідження архітектурних об'єктів з Києва було запрошено архітектора, реставратора та художника [4, арк. 7, 11].

В Луцьку в результаті проведених обстежувальних робіт складено список давніх споруд, взятих на облік Волинським обласним краєзнавчим музеєм. Список складався з таких позицій та описів: 1) Замок Любарта із спорудами, що знаходяться на його території (Кафедральна площа); 2) Синагога і вежа біля неї, побудова початку XV – XVII ст. (вул. Берка Йоселевича); 3) Вірменська церква XVI ст. – напівзруйнована (вул. Хлібна); 4) Кладовище часів Першої світової війни із могилами російських та австрійських солдатів та двома пам'ятниками (Військове містечко); 5) Пам'ятник героям війни 1812–1814 рр. (вул. Сераковського, 6); 6) Братська церква, заснована на початку XVII ст., перебудована в кінці XIX ст. із решток старої (Базиліянська площа); 7) Костел, заснований на початку XVII ст., зовнішній фасад перебудований в XVIII ст. (Кафедральна площа); 8) Кенаса, тобто молитовний дім караїмів з XVII–XVIII ст. (вул. Караїмська); 9) Курган, який розташовувався біля обласного відділу НКВС з XII ст. (вул. ім. Сталіна); 10) Кладовище періоду війни 1914 – 1917 рр. (вул. Володимирська); 11) Покровська церква. Рік заснування невідомий, перебудована в XVII ст. та вдруге у XIX ст. (вул. Хлібна на кутку вул. Берка Йоселевича); 12) Єврейське кладовище XV–XVI ст. із надгробними плитами XVI–XVIII ст. (між вул. Сенкевича та Люблінською); 13) Польське кладовище. Час заснування невідомий. Декілька старих пам'ятників та фігур [3, арк. 1].

Окремо було також складено список будинків та їх описи по м. Луцьку, які становили історико-архітектурну цінність.

Планувалося проведення реставраційних робіт садиби Косачів у Колодяжному. Щоправда, вони розпочалися вже у наступному 1941 р.

Відомим фактом є також порятунок колекції робіт всесвітньо відомих живописців із замку князів Радзивілів в Олиці. В результаті експедиції, ініційованої А. Дублянським, частину історичних цінностей (серед яких твори Хосе Рібери, Нікколо Пуссена, Франческа Лондоніо, Юзефа Бранта, а також зразки старовинної зброї, меблі, гобелени) вдалося перевезти у Луцький музей.

Окрім, пам'яткоохороної діяльності музей проводив науково-дослідну, фондову та популяризаторську (однак, цей напрямок носив виключно політико-ідеологічний характер) роботу.

В цей період Волинський державний обласний краєзнавчий музей поповнюється цінними матеріалами з архіву Лесі Українки. Вони були передані Меморіально-літературним музеєм М. Коцюбинського в Чернігові. Згідно акту прийому-передачі від 6 травня 1941 р. музеєм було прийнято зошит із записами Лесі Українки та її сестри Ольги українських народних пісень с. Колодяжного; зошит Лесі Українки із записами народних українських пісень с. Колодяжного, с. Чекна та інших, із ілюстраціями до кожної пісні нотами; листи Лесі Українки до Віри Григорівни Тучапської; фото будинку сім'ї Косачів в с. Колодяжному; фото О. А. Косач; групове фото родичів Лесі Українки [6, арк. 10].

Означений факт засвідчує зв'язки музеїв Наддніпрянщини і Західної України, що було важливим складником тогочасної музейної діяльності. Однак, варто зауважити й негативні риси цього процесу, які полягали у його хаотичному характері, не завжди достатньо обґрунтованому.

Таким чином, реорганізаційні процеси 1939–1941 рр. в музейній галузі Західних областей України започаткували новий – політизований – етап функціонування музейних закладів, та суперечливо відбилися на характері їх діяльності. Означені процеси не минули й Волинський краєзнавчий музей. Однак, попри всі політичні впливи його працівники здійснили роботу з дослідження та збереження історико-культурних пам'яток краю.

1. Державний архів Волинської області, ф. Р.-6 (Виконавчий комітет Волинської області Ради народних депутатів, м. Луцьк), оп. 1, спр. 1, 152 арк.

2. Там само, ф. Р.6, спр. 2, 172 арк.

3. Там само, ф. Р.-6, спр. 21, 3 арк.

4. Там само, ф. Р.2083 (Волинський краєзнавчий музей), оп. 1, спр. 1, 11 арк.

5. Там само, ф. Р.2083 спр. 2, 7 арк.

6. Там само, ф. Р.2083 спр. 3, 10 арк.

7. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917–1959 рр. : зб. док. : у 2 т. / Центральный держ. архив Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР / гол. ред. О. В. Килимник. – К. : Держполітвидав УРСР, 1959. – Т. I : 1917 – червень 1941 рр. – 814 с.

8. *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. - Т. 1: 1939–1953.- К., 1995. - 750 с.*

9. Терський С. В. *Реформування музеїв Галичини на початку Другої світової війни / С. В. Терський // Військово-науковий вісник. – Львів, 2013. – Вип. 19. – С. 144–155.*

Людмила Ланшина,
*молодший науковий співробітник відділу природи
Волинського краєзнавчого музею,
м. Луцьк*

КАТАЛОГ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ СТЕФАНА МАЦКО У ФОНДАХ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Життєвий шлях та творча діяльність польського ботаніка, палінолога, еколога, біогеографа Стефана Мацко були тісно пов'язані з Україною, зокрема, з її чарівними куточками – Волинню, Рівненщиною та Поліссям.

З 1932 по 1939 роки він жив у Луцьку, працював викладачем природничих дисциплін у державному лицейі та гімназії імені Тадеуша Костюшка. Викладацьку роботу Стефан поєднував із науково-дослідною та громадською. Він був одним з організаторів Волинського наукового товариства, керівником його наукової ради та природничого відділу Луцького музею. З 1932 по 1939 роки працював завідувачем відділом природи. Як делегат Державної ради охорони природи від Волині Мацко постійно проводив природоохоронну роботу в краї.

З 1940 по 1941 рр. Мацко працював науковим співробітником Львівського відділення Академії наук України. Він очолював групу флористів, порушував питання про необхідність створення гербарію рослин Західної України.

Його вчитель, професор В. Шафер високо оцінив свого учня: „Стефан Мацко палко любив природу і добре знав її як ботанік-еколог. З тих двох джерел любові та знання випливали його численні праці, якими збагатилась література наукова та природоохоронна”.

Унікальна ботанічна колекція, яку Стефан Мацко зібрав і передав до Волинського краєзнавчого музею – результат великої копіткої праці вченого по вивченню флори Волині та Польщі.

Досить широка географія місцевостей звідки комплектувався гербарій, а збором рослин для нього видатний ботанік займався з 1925 по 1938 рр. Гербарій складається із 3385 гербарних зразків, з яких 3075 аркушів судинних рослин, 70 мохів та 240 лишайників. До складу колекції входять 60 видів рідкісних рослин, з них 33 види занесені до нового видання Червоної книги України.

„Всі мої наукові ботанічні матеріали, які знаходяться в Луцькому музеї, хай там і лишаються. Думаю, що так буде найкраще, з них, при можливості, скористаються волинські ботаніки” – писав Стефан Мацко у листі до Волинського краєзнавчого музею. І дійсно, його гербарій служить прекрасним методичним посібником для ботаніка - початківця, і як взірець професіоналізму – для досвідченого вченого.

До складу унікальної колекції входить також гербарій, який був зібраний Стефаном Мацко на території Рівненської області. Зокрема, серед рослин цієї місцевості можна назвати такі як: глечики жовті, хамоміла лікарська, королиця звичайна, волошка фрігійська, півники сибірські та угорські, підмаренник північний, ковила найкрасивіша, пірчаста, волосиста та багато інших.

Колекція рослинного світу, зібрана талановитим ботаніком має велике наукове значення. Вона дає можливість простежити за зміною рослинності Волині та Рівненщини під впливом інтенсивної господарської діяльності людини, вивчати географію поширення рідкісних рослин.

Відвідуючи найцікавіші куточки Волинської та Рівненської областей, Стефан Мацко звернув увагу на одну із найкрасивіших рослин нашої флори – азалію понтійську, яка також носить назву рододендрон жовтий. Батьківщиною її є дикі гори Кавказу та Малої Азії.

У своїй праці „У справі охорони азалії понтійської на Волині” (1928), яка зберігається у фондах ВКМ, Стефан Мацко давав не тільки географічний аналіз цього виду рослин, а й аналізи біотопний та біології квітки. Він вважав, що ця рослина є неогеновим реліктом, і постійно піклувався про її охорону.

З ініціативи С. Мацко були створені перші на Поліссі резервати для охорони рододендрона жовтого поблизу сіл Карпилівки та Сновидовичів (тепер Рокитнівський район Рівненської області).

Широко представлена в гербарії флора Кременецьких гір, яку вчений ретельно вивчав з метою створення тут ботанічних резерватів і детально описав у праці „Рослинність проєктованих резерватів на

Волині”, що була видана у 1938 році у м. Луцьку.

Стефан Мацко обгрунтував мережу природно-заповідних об'єктів Волині, включаючи територію сучасних Волинської та Рівненської областей та Кременецького району Тернопільської області (Ochrona przyrody, 1938). Автор подає детальну геоботанічну характеристику запропонованих об'єктів, доповнюючи її в разі потреби геологічними або археологічними відомостями. Більшість територій для охорони, запропонованих С. Мацко, увійшли до сучасної природно-заповідної мережі. Так, заказником загальнодержавного значення є „Вишнева гора” біля м. Рівне, гори Страхова, Божа та Дівочі скелі разом з іншими горами в околицях м. Кременця охороняються як філіал заповідника „Медобори”, пам'яткою природи місцевого значення є Соколинні гори на березі річки Случі в Рівненській області. На жаль, до нашого часу не зберігся унікальний липовий ліс, що займав площу понад 2300 га на лівому березі річки Стиру між селами Боремець та Ярославичі в Рівненській області, де С. Мацко пропонував створити лісовий резерват. Залишений вченим детальний фітоценологічний опис цього унікального лісового масиву є важливим джерелом цінних наукових відомостей про ліси Волинського лісостепу в недалекому минулому.

У монографії „Рослинність межиріччя Стиру, Горині і Случі” (1948–1952 pp.) С. Мацко узагальнив результати своїх багаторічних досліджень рослинного покриву Волинської та Рівненської областей. У цій праці він вперше застосував екологічні методи до фітоценології рослин і проаналізував залежність рослинних угруповань від ґрунтів та мікроклімату. За даними палінологічного аналізу вчений відтворює післяльодовикову історію розвитку рослинності Волині та Рівненщини. Значний науковий інтерес становлять наведені автором для кожного угруповання флористичні списки та картосхеми поширення рідкісних видів рослин нашого краю.

Професор Стефан Мацко був усе життя захопаний у дивовижний світ природи. Самовіддана організаторська діяльність вченого, його численні праці, овіяні благородним полум'ям життя, завжди будуть кликати, вчити нові покоління.

Син С. Мацко, який проживав у Польщі, у 1990-х роках передав комплекс матеріалів про наукову і природоохоронну діяльність свого батька у фонди ВКМ через наукового співробітника В. Ю. Дмитрука.

Документальні матеріали С. Мацко у фондах ВКМ

Книги С. Мацко

1. S. Macko. Lower miocen pollen flora. – Wrocław, 1957. – 313с. – ВКМ, інв. № П – 5087.
 2. S. Macko. Świat roślin Karkonoskiego parku narodowego. – Wrocław, 1970. – 134 с. – ВКМ, інв. № П – 5085;
 - ВКМ, інв. № КДФ – 16988.
 3. S. Macko. Roślinność projektowanych rezerwatów na Wołyniu. – Łuck, 1938. – Nakładem Wołyńskiego towarzystwa przyjaciół nauk. – S. 185-186
 - ВКМ, інв. № П – 4820.
 4. S. Macko. W sprawie ochrony Azaleji Pontyjskiej na Wołyniu. – Lwów. Nakładem polskiego towarzystwa dendrologicznego, 1928. – 5s. –S. 186 –187.
 - ВКМ, інв. № КДФ – 17264;
 - ВКМ, інв. № КДФ – 15387.
 5. S. Macko. Artykuły prasowe:
 - ВКМ, інв. № КДФ – 16990.
- 1) Вирізка з газети. S. Macko (Kraków). Różanecznik żółty, osobliwość roślinna w Polsce. Obszary pokryte rośliną. Warunkis przyjająceje rozwojowi. Czas kwitnienia. – Różanecznik ozdobnym krzewem. – Pochodzenie rośliny. Rezerwat różaneczника w Ostkach // Kuryer literacko - naukowy. – Kraków, 24 września 1928r.;
 - 2) Вирізка з газети. S. Macko (Kraków). Zimowit – kwiatjesieni. Rzadkiokaz flory jesiennej. – Budowa I rozwój rośliny. – Trującej j własności // Kuryer literacko- naukowy. – Kraków, 22 października 1928 r.;
 - 3) Вирізка з газети. S. Macko (Kraków). Zjawisko żółknienia i opadania liści roślin w jesieni. Tkanka asymilacji. – Rolawody. – Magazynowanie zapasów na zimę. – Zamieranie liści // Kuryer literacko- naukowy. – Kraków, 19 listopada 1928 r.;
 - 4) Вирізка з газети. S. Macko (Kraków). Naśladownictwo ochronne u roślin. Środki ochronne. – Kolce, forma I barwa liści. – Jak kamienie // Kuryer literacko- naukowy. – Kraków, 24grudnia 1928 r.;
 - 5) Вирізка з газети. S. Macko. (Kraków). Kwiat pułapka. Ciekawy pnącz brazylijski. – Kwiatcu downiez budowany. – Sposób apylania kwiatów przemuchy. – Kokornak polski // Kuryer literacko- naukowy. – Kraków,

3 lutego 1929 r.;

6) *Вирізка з газети. S. Macko (Kraków). Ochronne i niszczące działanie śniegu na rośliny // Kuryer literacko- naukowy. – Kraków, 4 marca 1929 r.;*

7) *Вирізка з газети. S. Macko (Kraków). Storczyki // Kuryer literacko-naukowy. – Kraków, 13 maja 1929 r.;*

8) *Вирізка з газети. S. Macko (Kraków). Kwiaty i kolibry // Kuryer literacko-naukowy. – Kraków, 3 czerwca 1929 r.;*

9) *Вирізка з газети. S. Macko (Kraków). O niektórych wymierających roślinach w Polsce // Kuryer literacko- naukowy. – Kraków, 30 czerwca 1929 r.;*

10) *Вирізка з газети. S. Macko (Kraków). Ozdobneljany // Kuryer literacko- naukowy. – Kraków, 11 sierpnia 1930 r.;*

11) *Вирізка з газети. S. Macko (Kraków). Miłorząb // Kuryer literacko- naukowy. – Kraków, 15 września 1930 r.;*

12) *Вирізка з газети. Dr. S. Macko (Kraków). Róże jerychońskie // Kuryer literacko- naukowy. – Kraków, 5 kwietnia 1931 r.;*

13) *Вирізка з газети. Dr. S. Macko. Z biologii kwiatów wiosennych // Kuryer literacko- naukowy. – Kraków, 25 maja 1931r.;*

14) *Вирізка з газети. Dr. S. Macko. Życiemorza I lądu // Kuryer literacko- naukowy. – Kraków, 5 października 1931 r.;*

15) *Вирізка з газети. Dr. S. Macko. Zjawiska świetlne w świecie organicznym // Kuryer literacko- naukowy. – Kraków, 14 grudnia 1931 r.;*

16) *Вирізка з газети. S. Macko. „Deszczsiarkowy” w Krakowie // Ilustrowany kuryer codzienny. – Kraków, 22 maja 1931 r.;*

17) *Вирізка з газети. Dr. S. Macko. Sposoby ochrony pyłku w kwiatach // Kuryer literacko- naukowy. – Kraków, 4 lipca 1932 r.;*

18) *Вирізка з газети. Dr. S. Macko (Łuck). Ochrona przyrody na Wołyniu // Wołyn-tygodnik. – Łuck, 16 kwietnia 1933 r.;*

19) *Вирізка з газети. S. Macko. Z saliodczytowej // Wołyn-tygodnik. –Łuck, 5 października 1934 r.;*

20) *Вирізка з газети. Dr. S. Macko. Galasy naszych drzew i ich rozwój // Kuryer literacko- naukowy. – Kraków, 10 lipca 1933 r.;*

21) *Вирізка з газети. Dr. S. Macko (Łuck). Przełom Słuczy pod Hubkowem na Wołyniu // Kuryer literacko- naukowy. – Kraków, 14 grudnia 1936 r.;*

22) *Вирізка з газети. S. Macko. O działalności Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk // Wołyn-tygodnik. – Łuck, 7 lutego 1937 r.;*

23) *Вирізка з газети. Dr. S. Macko (Łuck). Roślinność wzgórz krzemienieckich i postulatyjej ochrony // Kuryer literacko- naukowy. – Kraków, 14 września 1936 r.;*

24) *Вирізка з газети. Dr. S. Macko (Łuck). Element północny we florze Wołynia // Kuryer literacko- naukowy. – Kraków, 9 kwietnia 1938 r.;*

25) *Вирізка з газети. S. Macko. Rezerwaty dolno-śląskie // Chrońmy przyrodę ojczystą. P.R.O.P. – Kraków, maj-czerwiec 1946 r.;*

26) *Вирізка з газети. Dr. S. Macko. Z prac Komisji Przyrodniczej Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk // Wołyn-tygodnik. – Łuck, 8 listopada 1934 r.;*

27) *Вирізка з газети. Dr. S. Macko. Prace entomologiczne na Wołyniu // Wołyn-tygodnik. – Łuck, , 8 listopada 1934 r.;*

28) *Вирізка з газети. Dr. S. Macko. Wszyscy mają głos. W obroniekonia (pro memoriam T. O. Z’owi w Łucku) // Wołyn-tygodnik. – Łuck, 17 stycznia 1937 r.;*

29) *Вирізка з газети. S. Macko. Poczynania naukowe na Wołyniu. Z działalności Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk // Wołyn-tygodnik. – Łuck, 19 grudnia 1937 r.;*

30) *Вирізка з газети .Dr. S. Macko (Łuck). Roślinność środkowej części nizu Wołyńskiego // Kuryer literacko- naukowy. – Kraków, 12 czerwca 1937 r.;*

31) *Вирізка з газети. S. Macko. Z życia T.N.S.W. na Wołyniu // Wołyn- tygodnik. – Łuck, 13 lutego 1937r.;*

32) *Вирізка з газети. Mgr S. Hertel (Łuck). Nowa placówka naukowa na Wołyniu // Kuryer literacko- naukowy. – Kraków, 17czerwca 1937 r.;*

33) *Вирізка з газети. Dr. S. Macko (Łuck). O niektórych roślinach pontyjskich na Wołyniu // Kuryer literacko- naukowy. – Kraków, 4 sierpnia 1937 r.;*

- 34) Virіzka z gazetи. Dr. S. Macko (Wrocław). Ochrona przyrody. // Działkowiec Polski – miesięcznik ilustrowany. Nr.2. Katowice, luty 1947.;
- 35) Virіzka z gazetи. S. Macko. W obronie jemiоły i gawrona // Słowo polskie. – Nr. 40. – Wrocław, 10 lutego 1949 r.;
- 36) Virіzka z gazetи. Dr. S. Macko. Dług wdzięczności pięknym polskim lasom // Słowo Polskie. – Wrocław, 19 kwietnia 1949 r.;
- 37) Virіzka z gazetи. S. Macko (Wrocław). To nie kasztany // Prze krój. – Nr. 232. – 18.09. 1949.;
- 38) Virіzka z gazetи. M. Łukasiewiczowa. Najwspanialsze w Polsce królestwo egzotycznych drzew I roślin Wrocławski Ogród Botaniczny wraca do życia // Słowo Polskie. 17.11.1949.
- 39) Рукописи С. Мацка. – Wrocław, 25.11.1949; 28.01.1950.
- 40) Virіzka z gazetи. T. N. Sam. Nasze listy // Dodatek niedzielny „Słowa Polskiego”. – Nr. 23 (166).
- 41) Virіzka z gazetи. S. Macko. Stanisław Tołpa: Roślinność Śląska // Czasopismo geograficzne. Kwartalnik Polskiego Towarzystwa Geograficznego. – Tom XIX, zeszyt 1 – 4, 1948, Wrocław.;
- 42) Virіzka z gazetи. S. Macko (Wrocław). Manna z nieba // Problemy. Organ Towarzystwa wiedzy powszechnej. – Rok VI. – Nr. 8 (53). 1950. – S. 554.;
- 43) Virіzka z gazetи. S. Macko. Zielina czy azalia pontyjska // Chrońmy przyrodę ojczystą. – Rok VII, Kraków, maj – czerwiec 1951. – Nr. 5/6.;
- 44) Virіzka z gazetи. S. Macko (Wrocław). Pismo przyrodnicze Organ polskiego Towarzystwa przyrodników im. Kopernika // Wszechświat, zeszyt 7 –8 (1888). Lipiec –sierpień, 1958.;
- 45) Virіzka z gazetи. S. Macko. O pewnej książce St. Macki // Kosmos. Dwumiesięcznik. – Warszawa, 1959.;
- 46) Virіzka z gazetи. Prof. Dr S. Macko. W sprawie Parku miłośnicy – ale z pieniędzmi // Gazeta robotnicza. – Nr 64 (3944). – Wrocław, 16 marca 1961.;
- 47) Лист (друкований) С.Мацка до редактора „Gazety robotniczej”. 14.08.1961.;
- 48) Virіzki заміток з „Gazety robotniczej”:
- Czytelnicy piszą: Czy warto remontować iglicę? 14.08.1961;
 - Z. R. Czy warto remontować iglice? Za rozsądkiem, przeciw sentymentowi. 1.03.1963;
 - W obronie iglicy. 3.10.1961;
 - Van Szatszajder. Symbol Wrocławia – iglica będzie poddana zabiegom kosmetycznym. 30.01.1963;
 - Iglica uratowana! 17.04.1963;
 - O 4 metry wyższa. 28.08.1963;
 - Iglica znów stoi. 07.09.1963;
 - J.Rajnertowi przyznano nagrodę. 12.08.1963.
- 49) Virіzki публікацій зі „Słowo Polskie”:
- Sułek. Iglica. 30.08.1961;
 - T.T. Iglica będzie konserwowana 12 rodzajów działalności uprawia Hala Ludowa. 21.11.1961;
 - (Z. A.) Jeszcze w tym roku iglica będzie odremontowana. 12.07.1962;
 - (a) Iglica nie ma szczęścia. 5.03.1963;
 - Czytelnik „Słowa”. Co z iglicą? 10.04.1963;
 - Radni uchwalili remont iglicy. 26.04.1963;
 - (Aga). Przez czteru miesiące nie będzie iglicy pod Wrocławskim niebem. Foto – T. Drankowski. 31.05.1963;
 - Trwa kosmetyka powalonej iglicy. 15.08.1963.
 - W interesie człowieka. 13-14.10.1963;
 - Swawolę uczniów dojeżdżających do szkół wrocławskich ukróca milicja dworcowa. 27.12.1963.
 - Obowiązku nie ma ale będziemy informować. 27.12.1963;
 - Prof. Dr S. Macko były dziekan. List do redakcji. Uniwersytet to nie szkoła podstawowa. 03.01.1964.
- 50) Virіzka z gazetи. Agnieszka. Nie skalpujmy ziemi // GR Magazyn Iygodniowy. Nr. 7 – 215 (40 – 4537). – Wrocław, 16-17.02.1963.
- 51) Virіzka z gazetи. 5 tys. krokusow ewakuowano do Jagniątkowa // Nowiny Jeleniogórskie. 27.02.1963.
- 52) Virіzka z gazetи. Taśma magnetofonowa zamiast... nawozu?
- 53) Лист (друкований) від С. Мацка до редактора „Газети робітничої”. – Wrocław, 7 березня 1963 р.
- 54) Virіzka z gazetи. Prof. dr S. Macko. Dyskusja // Zagadnienia Turowa.— Wrocław, 1963.
- 55) Лист (друкований) С. Мацка до редактора „Газети робітничої”. Wrocław, 1.09.1965р. ;
- 56) Virіzka z gazetи. Juba. Nie meс sprawy // Gazeta robotnicza. 15-16.05.1965;

- 57) Вирізка з газети. (kis). „Oaza” jeszcze przedszkolem // Gazeta robotnicza. 09.08.1965;
 58) Prof. dr S. Macko. Biskupin. W sprawie „Oazy” // Gazeta robotnicza. 12.08.1965;
 59) Вирізка з газети. (kis). W sprawie „Oazy” // Gazeta robotnicza. 17.08.1965;
 60) Вирізка з газети. (kis) Sprawy „Oazy” ciąg dalszy // Gazeta robotnicza. 30.08.1965;
 61) Вирізка з газети. Halma. Przedszkole czy restauracja? // Słowo Polskie. 02.03.1966;
 62) Вирізка з газети. (Halma). Wniosek Komisji Oświaty w sprawie „Oazy” // Słowo Polskie. 26.03.1966;
 63) Вирізка з газети. (Jur). Co z „Oazą”? // Gazeta robotnicza. 30.09.1966;
 64) Вирізка з газети. Prof. dr S. Macko. Głos mają czytelnicy. W sprawie „Oazy” // Gazeta robotnicza. 10.10.1966;
 65) Вирізка з газети. Z. Teski. Biała elektrownia w Karkonoszach // Słowo Polskie 6-7.03.1966;
 66) Вирізка з газети. Inż. H. Kuzioł. Zakłady Energetyczne Okręgu Dolnośląskiego // Słowo Polskie. 24.03.1966;
 67) Вирізка з газети. Głos w dyskusji // Słowo Polskie. 12.04.1966;
 68) Вирізка з газети. S. Macko. Wrocław. W 43 nr „Dś” w artykule pt. „Kariera na wybiegu” // Dookoła Świata. – nr. 47. 20.11.1966;
 69) Вирізка з газети. S. Kozłowski. Warszawa. Także i mnie nie podoba się słowo „wybieg” // Dookoła Świata. 11.11.1966;
 70) Ксерокопія. А. Кuzmichow. Tłumaczenie. Unikalny zielnik // Wycinek z obwodowej gazety „Wołyń Radziński”. – Nr 4. – Łuck. 06.01.1967;
 71) Вирізка з газети. А. Кузьмичов. Унікальний гербарій // Радянська Волинь. №4. 06.01.1967.

Статті С. Мацко

1. S. Macko. Katedra ekologii i geografii roślin na wydziale nauk przyrodniczych Uniwersytetu Wrocławskiego // Nadbitka z tomu I „Annales Silesiae”. – Wrocław, 1960. – S. 507 – 510.
 – ВКМ, інв. № П – 4961;
 – ВКМ, інв. № КДФ – 17677.

Ксерокопії статей С. Мацко

1. Prof. dr S. Macko. Życiorys. – 2s. – ВКМ, інв. № КДФ – 16991.

Праці науковців про життя і діяльність С. Мацко

1. J. Sarosiek. Prof. Dr Stefan Macko (wspomnienie pośmiertne). Drobiazgi przyrodnicze // Wszechświat pismo przyrodnicze. – 2 luty 1968. – S. 47 – 48. – ВКМ, інв. № П – 5086.
 2. A. Krawiecowa. Profesor dr Stefan Macko // Akta Universitatis Wratislaviensis, № 116. – Prace botaniczne XI. – Wrocław, 1970. – S. 3 – 10. – ВКМ, інв. № П – 4962;
 – ВКМ, інв. № КДФ – 17677.
 3. J. Sarosiek. Działalność naukowa prof. dra Stefana Macko 1899 – 1967 // Wiadomości botaniczne. – T. XIV. – Zeszyt 1. – 1970. – S. 3 – 9.
 – ВКМ, інв. № П – 4960;
 – ВКМ, інв. № КДФ – 17678.
 4. W. Szafer. Stefan Macko 1899 – 1967 // Chrońmy przyrodę ojczyzny. – Rocznik XXIV. – Zeszyt 2. – marzec-kwiecień, 1968. – S. 43 – 45. – ВКМ, інв. № КДФ – 16989.

Ксерокопії праць про життя і діяльність С. Мацко

1. J. Sarosiek. Stefan Macko /red. J. Trzynadlowski // Ucheni wrocławscy (1945 – 1979). – S. 152 – 157. – ВКМ, інв. № ДМ – 48431.
 2. Пам’ятна дошка на могилі С. Мацко. Profesorowi Uniwersytetu Wrocławskiego Stefanowi Macko 1899 – 1967 w dowód pamięci za wielkie zasługi w ochronie przyrody i piękna Dolnośląskiej ziemi społeczeństwo świebodzic. 1973. – ВКМ, інв. № ДМ – 38418; ДМ – 28833.
 3. Фото С. Мацко (1939, 1964 pp.) та з його поховання у Вроцлаві (1967). – ВКМ, інв. № ДМ – 28834.
 4. A. Krawiecowa. Macko Stefan (1899 – 1967). – ВКМ, інв. № ДМ – 28837.

Вирізки з газет, у яких друкувались статті про діяльність С. Мацко

1. Nie skalpujemy ziemi. – ВКМ, інв. № ДМ – 38350.
2. Minister oświaty i szkolnictwa wyższego. Dr Stefan Macko. – 27 kwietnia 1967 r. – ВКМ, інв. № ДМ – 38351.
3. Odsłonicie w Świebodzicach tablicy pamiątkowej poświęconej prof. S. Macko. – ВКМ, інв. № ДМ – 38349.
4. Dziekan I rada wydziału nauk przyrodniczych Uniwersytetu Wrocławskiego. Stefan Macko. – Wrocław, 1967. – ВКМ, інв. № ДМ – 38417.

Фото С. Мацко

1. Фото ч/б. Поховання С. Мацко. 27.04.1967. – ВКМ, інв. № П – 4963.
2. Фото ч/б. Відкриття пам'ятної дошки, присвяченої С. Мацко. Свєбодзіце, 1.10.1973. – ВКМ, інв. № ДМ – 38847.
3. Фото ч/б. С. Мацко. 1965. – ВКМ, інв. № ДМ – 31807.
4. Фото ч/б. Рослина *Scolopendrium vulgare*. – ВКМ, інв. № КДФ – 18969.
5. Фото ч/б. Пам'ятна дошка на могилі С. Мацко. Profesorowi Uniwersytetu Wrocławskiego Stefanowi Macko 1899 – 1967 w dowód pamięci za wielkie zasługi w ochronie przyrody i piękna Dolnośląskiej ziemi społeczeństwo świebodzic. – 1973. – fotoTadeush Szwed. – Wrocław, 1973. – ВКМ, інв. № КДФ – 17679.
6. Фото ч/б. Степова рослинність на південному схилі гори Машлятин під Кременцем (з автографом С. Мацка), 1936 р. – ВКМ, інв. № КДФ – 16719.

Листи

1. Лист Северина Мацко до директора ВКМ Силюка А.М. – Вроцлав, 22.03.99. – ВКМ, інв. № КДФ – 17675.

Афіші

1. 16 marca 1955 r. o godzinie 18- tej w Sali Ośrodka Odczytowego we Wrocławiu przy ulicy Świerczewskiego 74 (Gmach NOT. Prof. dr. Stefan Macko Dziekan Wydziału nauk przyrodniczych uniwersytetu Wrocławskiego im. Bolesława Bieruta przewodniczący wojewódzkiej rady ochrony przyrody wygłosi odczyt pod tytułem Ochrona piękna i bogactwa przyrody dolnego Śląska. – ВКМ, інв. № КДФ – 17674.
2. Summis Auspiciis. Serenissimaerei publicae polonorum. Leo Marchlewski, Stanislaus Estreicher, Adam Krzyżanowski, Guilelmum Ioannem Macko, Doktorius Iuris. Nomenetho noresiura et privilegia contulimus in eiusque rei fidemhasce litteras universitatiss igillosanciendas curavimus. Datum cracoviae, die VII mensisiulii anno MDCDXXVII. Leo Marshlewski. Stanislaus Estreicher. Adam Krzyżanowski. – Krakoviae 1927 – Typis universitatis jagellonicae provisore Josepho Filipowski.
– ВКМ, інв. № КДФ – 16992;
– ВКМ, інв. № КДФ – 16993.

Список скорочень:

ВКМ – Волинський краєзнавчий музей.
Інв. – інвентарний номер.
ч/б – чорно-біле фото.

Тамара Левицька,

*провідний науковий співробітник Художнього музею,
відділу Волинського краєзнавчого музею,
м. Луцьк*

СКУЛЬПТУРА ФРАНЦІЇ ЕПОХИ РОМАНТИЗМУ В ЗІБРАННІ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Колекція скульптури Волинського краєзнавчого музею нараховує 80 одиниць зберігання. Це твори вітчизняних та зарубіжних митців XVI – початку XXI століття. Шляхи, якими скульптура потрапила в музей, різні. Невелика її частина надійшла з націоналізованої колекції князів Радзивілів із легендарного

замку в Олиці, із старих музейних фондів, від окремих приватних осіб, від авторів.

У різні роки (1955, 1973, 1980, 1985, 1987) Дирекцією художніх виставок УРСР передавалися в музей твори відомих українських майстрів ХХ століття: Зноби І.С., Кавалерідзе І.П., Прокопова С.Й., Гельмана Р.Ю., Гречаника В.В., Запорожця М.В., Віденка Н.В., Федченка В.Х., Кальченко Г.Н., Бородая В.З., Німенка А.В., Вронського М.К., Усова В.М., Жуковської Л.Г., Петренка В.В. та інших. Велику групу цінних предметів давньої української пластики було зібрано в період проведення Волинським краєзнавчим музеєм наукових експедицій по обстеженню культових споруд краю в 1981 – 1985 роках, метою яких було виявлення, облік і збір історичних і мистецьких пам'яток. Є у складі колекції й твори сучасних народних майстрів Волині: Петрука Й.М. з Луцька та Мельниченка Л.Х. з міста Ківерці. Музейне зібрання також поповнюють твори, затримані українською митницею при спробі вивезення їх за кордон. Вартісні останні надходження 2014 – 2015 років. Це пластика малих форм – дарунки сучасних митців з України й Литви. Серед інших можна назвати композицію «Архангел Михаїл» лауреата Національної премії імені Т.Г.Шевченка львівського скульптора Ярослава Мотики та портретні бюсти в бронзі державних діячів доби Середньовіччя – великого князя литовського Вітовта і волинського князя Дмитра –Любарта Гедеміновича авторства Артура Слалпшиса.

Нечисленна європейська скульптура (пластика різних жанрів) представлена роботами майстрів італійської, французької і німецької художніх шкіл. На особливу увагу заслуговують твори французьких скульпторів ХІХ століття. У мистецтві Франції першої половини ХІХ століття розвивається романтизм – ідейний і художній рух, що виникає як реакція на естетику класицизму. У стилістиці героїчного романтизму створено образ національного героя Польщі Тадеуша Косцюшка (1745-1817), ім'я якого стало символом незалежності країни. Скульптуру підписано, але не датовано. На низькому п'єдесталі у вигляді квадрата зі зрізаними кутами, на якому встановлено постать полководця на повний зріст, напис фронтально – «KOSCIUSZKO» і підпис автора на правому зрізі основи: «DAVID D'ANCERS». Давід д'Анже (справжнє ім'я П'єр Жан Давід, 1788-1856) – французький скульптор і медальєр першої половини ХІХ століття, майстер меморіальної пластики. Працював як скульптор - портретист у Франції, Британії, Німеччині, Італії, Греції. Серед відомих його творів – погруддя письменників Оноре де Бальзака і Віктора Гюго, поетів П'єра-Жан Беранже, Альфонса Ламартіна і Йоганна Гете, композитора Джоакіно Россіні, природознавця, географа і мандрівника Олександра Гумбольта, американського президента Джорджа Вашингтона та інших видатних осіб [1, 8].

Давід д'Анже як справжній митець вбирав у себе дух своєї епохи, її настрої. Саме це устремління романтизму – бути живим відгуком на сьогоднішній день – зрозумів французький письменник Стендаль і наголосив на цьому у своєму знаменитому визначенні романтизму, коли стверджував, що романтизм в усіх видах мистецтва – це те, що зображає людей нашого часу [3, 433]. Давід д'Анже був найбільш цікавим саме там, де відштовхувався від реальних спостережень. Він зумів вловити індивідуальні і дуже характерні риси своїх сучасників – Делакруа, Альфреда де Мюссе, Стендаля, Жорж Санд, Робесп'єра, драматичної актриси Марє та багатьох інших. Підкреслюючи духовність кожного із них, він застосовує відповідну техніку виконання, яка стає органічною частиною твору і допомагає скульпторові в досягненні його мистецької мети.

П'єр Жан Давід народився на північному заході Франції 1788 року у місті Анже. Перші художні навички отримав у майстерні свого батька, провінційного скульптора – різьб'яра, та в Центральній школі рідного міста, де його вчителем був Жан Жак Делюсе. Бажання сина продовжити навчання в Парижі обурило батьків. Юнак відповів спробою самогубства. Родина поступилася і збрала кошти на дорогу. До цієї суми (45 франків) вчитель Делюсе додав власні 50. Пізніше муніципалітет міста Анже надав йому стипендію. У Парижі двадцятилітній П'єр працює помічником скульпторів-декораторів у Луврі, який тоді перетворили на музей трофеїв Наполеона. Навчається пластиці у майстерні скульптора Ф.Л. Роллана, живопису у Жака Луї Давіда. Саме через збіг прізвищ П'єр Жан Давід обрав псевдонім Давід де Анже, під яким увійшов в історію мистецтва. 1811 року 23-літній П'єр отримує від Паризької Академії велику римську нагороду (Римська премія) за барельєф «Смерть Епамінонда», давньогрецького полководця, що завдав поразки спартанцям, застосувавши вперше шиккування клином. Премія дала право Давіду де Анже стажуватися в Римі. У Римі він вивчає твори італійських скульпторів доби Відродження та бароко. Серед його художніх авторитетів того часу Мікеланджело Буонарроті [2, 66, 67].

В ранній період творчості Давід д'Анже працює в дусі класицизму. Він знаходиться під впливом італійського скульптора Антоніо Канови і датського – Бертеля Торвальдсена. Поступово митець зближається з романтизмом. Уже в мармуровій статуйі принца-полководця Луї II Бурбона Конде (1817), яка призначалась для мосту Людовіка ХVІ (тепер зберігається у Версалі), помітні нові віяння. Руйнуючи

статичність класичної композиції, скульптор прагне передати внутрішнє життя, рух; не тільки увічнити образ героя, але й зобразити дію. Ця тенденція буде розвинута майстром у наступних монументальних творах. Його авторству належать пам'ятники німецькому винахіднику Йоганну Гутенбергу, який започаткував книгодрукування в Європі, англійському королю Рене Анжуйському, президенту США Томасу Джефферсону, французькій письменниці Жермен де Сталь. Давід д'Анже створив низку художніх надгробків. Він є автором понад 5-ти сотень бронзових барельєфних медалей, які зображають видатних політиків, музикантів, літераторів. Назвемо лише деякі з них: Наполеон, Беранже, Паганіні, Жорж Санд [1.8]

Коли і при яких обставинах знаменитий митець створив статую діяча польського національно-визвольного руху Косцюшки, невідомо. Можна лише припустити, що Давід д'Анже з його республіканськими політичними уподобаннями і загостреним почуттям сучасності не міг залишитись байдужим до такої яскравої особистості. Як митець романтичного покоління, свідок жорстокості, кровопролиття, трагічних доль окремих людей і цілих народів, він був здатним побачити, пережити усю трагедію Польщі і зрозуміти того, хто готовий був віддати життя за свободу і незалежність. Відомо, що генерал Косцюшко неодноразово бував у Франції, сподіваючись добитись від неї допомоги полякам. Можливо, десь тоді і пересіклися їхні шляхи. Луцький твір Давіда д'Анже достатньо репрезентативний, сповнений високої патетики, урочистої парадності та історичного пафосу. Пластичне рішення портретної статуї Тадеуша Косцюшки в бронзі сприяє яскравому втіленню образу. Правильно підмічені і точно передані деталі дали змогу митцеві з історичною достовірністю відтворити образ легендарного героя. Скульптор використовує схему парадного портрета. Перед нами воїн при зброї (у його лівій руці шабля). Він у наглухо застібнутій шинелі, шапці-конфедератці, вдягнутій на густе кучеряве волосся. А на шиї полководця – хустинка, зав'язана бантом. Косцюшко суворий і схвильований. Відчувається його вольовий характер, подих того буремного часу. Але внутрішня напруга не заслонила людських якостей його натури – душевної ясності й чистоти помислів. Він присягав обстоювати гідність людини та держави. Майстер передав велич полководця, одне ім'я якого змушує прискорено битися серце кожного поляка. Водночас відчувається і трагічна самотність воєначальника, героя-страждальника, про якого можна сказати словами мудреця: «Талант – це вміння з життя зробити долю». Особиста драма нещасливого кохання молодого Тадеуша до Людвіки Сосновської, можливо, і визначила саме таку його долю – долю патріота, що все своє життя пожертвував на свободу і незалежність. Прекрасний романтичний його образ, створений Давідом д'Анже, по-справжньому хвилює і надихає на добрі справи не тільки поляків. Статуя Тадеуша Косцюшки знаходиться у постійній експозиції відділу давньої історії Волинського краєзнавчого музею. Бронза, з якої її відлито, легко піддається кінцевій обробці – карбуванню. Динамічне, можна сказати «живописне» моделювання металу, насичене світлотіньовою грою, виявляє емоційний стан персонажа, характер його зовнішності, його одягу. І цьому значною мірою сприяє ретельна, інколи ювелірна обробка поверхні скульптури. Створена Давідом д'Анже портретна статуя Тадеуша Косцюшки є яскравим свідченням того, що автор проявив себе тут як майстер-віртуоз, для котрого єдиними є стиль і техніка виконання. Це один із найвартісніших творів у колекції скульптури Волинського краєзнавчого музею.

Інший твір французької пластики представляє камерний скульптурний портрет геніального польського композитора і піаніста Фридерика Шопена (1810-1849), життя котрого з 20-ти років було пов'язане з цією країною.

Портрет як засіб художнього пізнання особистості, її духовного життя має в скульптурі свою специфіку. Часто сам герой твору підказує матеріал і характер прийомів для втілення нюансів душевних порухів людини. Для портрету Шопена невідомий автор обирає мармур, який випромінює красу, чистоту, високі почуття. Моделювання мармурової поверхні створює гру прозорих тіней, що дає уяву про Шопена як про композитора тонкого ліричного обдарування. Скульптор має добре розвинуте почуття лінії, легкої і гнучкої. Ідеальна форма античного бюста з високим зрізом, без плечей робить головний пластичний акцент на голові портретованого. Скульптурі властива лаконічність художніх засобів. Майстерно передано стан внутрішньої зосередженості, характерну для портретів людей творчих професій замкнутість, монологічність характеру. Це відчувається у вишуканій конструктивно чіткій загальній композиції: у делікатному моделюванні обличчя, побудованому на тонких переходах гладких поверхонь, у характерному малюнку вуст, волосся, меланхолійному нахилі голови, натхненному, але не демонічному профілі Шопена. Класична гладенька обробка поверхні мармуру позбавляє його фактурності. Але бликуючі світло і тінь народжують відчуття пульсуючої плоти: пульсує кров, відчувається кожен нерв, затамований подих. У композиції бюста, в тонкому його силуеті є якась особлива гострота внутрішнього духовного життя портретованого. Автор зобразив композитора заглибленим у себе, свої роздуми. Ніщо не відволікає його

увагу. Він повністю поринув у світ звуків. Здається, Шопен дослухається до них, ледь нахиливши голову. Невідомий автор вклав у цей скульптурний портрет усю силу свого співпереживання. Співпереживає разом з ним і глядач і ніби чує звуки безсмертних мелодій.

У кожній із розглянутих скульптур персонаж втілює в собі певний тип людської особистості і долі. Це долі двох великих поляків – воїна і митця, яких об'єднує палка любов до Батьківщини. Їх скульптурні портрети – це жива історія, яка дійшла до нас в унікальних пам'ятках мистецтва, створених у благородну епоху романтизму.

Давід д'Анже (1788-1856). Франція.

Тадеуш Косцюшко (1746-1817).

Постать на повний зріст. Бронза.

Висота 70,2 см

Походження: старі музейні фонди.

Інв. № С-69.

Справа на зрізі основи підпис автора: DAVID D'ANCERS

Невідомий автор. ХІХ ст.. Франція.

Фридерик Шопен (1810-1849).

Бюст. Мармур.

Висота 55см

Походження: придбано у Монастирського Г.Є., м. Луцьк.

Інв. № С-1.

1. Брокгаузъ Ф. Ефронъ И. Энциклопедический словарь. - Санкт-Петербург, 1895.-Т.10.- С.8.

2. Всеобщая история искусств в шести томах. Под общей редакцией Колпинского Ю. и Яворской Н.- Москва, 1964.-Т.5.-С.66-67.

3. Стендаль. Собрание сочинений. Москва, 1960. – Т. 6. – С. 433.

Сергій Лис,
 провідний науковий співробітник
 відділу новітньої історії
 Волинського краєзнавчого музею,
 м Луцьк

ІСТОРІЯ РАДЯНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ СИМВОЛІВ – ЧЕРВОНОЇ ЗІРКИ, СЕРПА І МОЛОТА, СВАСТИКИ, ЧЕРВОНОГО ПРАПОРА, А ТАКОЖ ГЕОРГІЇВСЬКОЇ СТРИЧКИ – В КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСУ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

У більшості країн Східної Європи декомунізація відбулася ще на початку 1990-х років, одразу після ліквідації СРСР. Україні ж знадобилося майже чверть століття, аби розпочати цей процес. Під час Революції гідності (2013–2014 рр.) активізувався «ленінопад», коли пам'ятники російському засновнику радянського тоталітаризму почали масово демонтувати по всій території України. Після перемоги Євромайдану постало також питання про офіційну заборону поруч з нацистською також і комуністичної символіки.

9 квітня 2015 року Верховна Рада України прийняла «Декомунізаційний пакет законів», які 15 травня підписав Президент України Петро Порошенко. З 21 травня 2015 року ці документи набули чинності. Серед них – і закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» (№317-VIII) [11]. Власне, про це йшла мова впродовж усіх років незалежності України. З лекціями про неприпустимість пропаганди символів тоталітаризму неодноразово доводилося виступати і мені. Відразу ж після прийняття Верховною Радою «Декомунізаційного пакету законів» виступ про історію радянських символів (який і ліг в основу даної статті) був одним з основних на семінарі-практикумі музейних працівників Волинської області, який

1. Нашивка бійця Червоної армії на Південно-Східному фронті (1919 р.).

2. Майор РОА А.П. Альбов з Георгієвськими орденами і Знаком І Льодяного походу.

3. Вояки Козачого стану III Рейха в українському селі з Георгієвським стягом.

4. Біло-синьо-червона емблема РОА, запозичена нині бойовиками т.зв. Новоросії.

відбувся 21-22 квітня 2015 року.

Радянська тоталітарна символіка різноманітна. Власне, під безпосередню заборону в першу чергу підпадають червоний прапор та зображені на ньому (а разом і на гербі СРСР) червона (часто з жовтою обвідкою) «марсова» п'ятикутна зірка з серпом і молотом, які у 1923–1991 роках були офіційними символами Радянського Союзу. Варто зазначити, що на початках утвердження лівого тоталітаризму в Росії (1917–1922 рр.) основна більшовицька символіка мала кілька варіантів. Так, до 1922 року в Червоній армії під червоною п'ятикутною зіркою (або на її фоні) могли зображати як серп і молот, так і плуг та молот [6, 12]. Однак, мало хто знає, що деякі частини Червоної армії на Південно-Східному фронті у 1919–1920 роках під п'ятикутною зіркою розміщували не серп (плуг) і молот, а правосторонню свастику у білому колі (вінку) на червоному тлі [10]. В роки громадянської війни в Росії свастика, як емблема нової революційної епохи, користувалася популярністю і в середовищі «лівих» художників.

Свастику, яка є, насправді, древнім (відомим з часів ще Трипільської культури у VI–III тис. до н.е. [3, 100]) солярним символом, використовували на початку XX століття у різних релігійних, громадських і політичних організаціях Європи та Азії. Не дивно, що і ліві тоталітарні сили звернули на неї увагу. Але, зрештою, як уже було зазначено, під червоною зіркою російські соціалісти-інтернаціоналісти затвердили зображення серпа і молота – як символу диктатури трудящих робітників і селян. Хоча якщо говорити про справжнє становище селян в СРСР, то досить згадати лише Голодомор в УРСР і на Кубані у 1932–1933 роках, в результаті якого загинуло близько 7 мільйонів українських хліборобів [20, 29].

Свастику ж у 1920 році на червоне партійне знамено взяли собі німецькі націонал-соціалісти на чолі з Адольфом Гітлером. І зрештою у 1935 році вона стала офіційним символом III Рейху, який зображали на його державному гербі і на державному прапорі [21]. Нагадаю, що як у російських більшовиків (соціалістів-інтернаціоналістів), так і в німецьких нацистів (націонал-соціалістів) тло прапора було червоним. Що й не дивно, бо від часів якобінської диктатури у Франції (1793–1794 рр.) червоний прапор символізував необхідність насильницької (кривавої) боротьби проти всіх ворогів ліворадикальної революції. Варто пам'ятати й те, що не лише російські більшовики формально вважали робітничий клас найпрогресивнішою частиною людства. Нацисти також декларували ідею про те, що робітники – передовий клас, але тільки серед представників арійської раси. Як бачимо, комуністична та нацистська символіка та навіть ідеології мають певну спільну історичну генезу.

Необхідно розуміти, що і свастика (древній символ Сонця), і п'ятикутна зірка (древній символ Венери-Зорі) до запозичення їх у XX столітті тоталітарними політичними силами мали загалом світле, позитивне значення. Тож під забороненою свастикою ми маємо сприймати саме її нацистський варіант – чорну похилу (під кутом 45°) правосторонню свастику, яка в центрі червоного прапора III Рейху зображувалася у білому колі. Бо й досі інші варіанти свастики, як традиційного сакрального символу Сонця, використовуються у низці релігій (зокрема, у буддизмі, індуїзмі, рідновір'ї) та навіть у деяких країнах на державному рівні (наприклад, у Непалі, Бутані, Фінляндії). Так само і під забороненою п'ятикутною зіркою ми маємо розуміти саме її комуністичний варіант: червона «марсова» (принагідно нагадаю, що Марс – бог війни у римській міфології) п'ятикутна зірка, направлена одним променем догори, а двома – донизу. Часто також комуністична зірка поєднується з серпом і молотом, які в контексті законів про декомунізацію також однозначно мають сприйматися як заборонені.

Щоправда, іноді в III Рейху використовували й інші варіанти свастики, що різнилися від офіційної правосторонньої похилої [15, 12]. Так само і в СРСР – червона п'ятикутна зірка мала кілька варіантів. Зокрема, на початках більшовицької влади її іноді зображували двома променями догори, а одним – донизу. Так, наприклад, зобразили червону зірку в 1918 році на «Ордені Червоного прапора» РСФСР [6, 19]. І, насправді, неспроста.

У роки громадянської війни в Росії (1917–1921 рр.) більшовики-атеїсти у запалі своєї кривавої боротьби проти православних білогвардійців свідомо використовували деякі антихристиянські символи. Так, наприклад, у 1919 році пам'ятник Іуді Іскаріоту, як першому «борцю» проти християнства, більшовики поставили у місті Тамбов [13, 1]. Є задокументовані свідчення про пам'ятники Іуді також і в Свіяжську, Казані та Козлові (нині – Мічурінськ). Деякі з них підірвали білогвардійські підпільники, деякі – демонтували після завершення громадянської війни самі більшовики. Адже визнаючи історичність Іуди Іскаріота, комуністична влада мусіла б визнати й історичність Ісуса Христа.

Але повернемося до «перевернутого» варіанту п'ятикутної червоної зірки. Річ у тім, що п'ятикутна зірка двома променями догори з «легкої руки» французького окультиста і теолога Еліфаса Леві (1810–1875 рр.) із 50-х років XIX століття сприймалася як символ Сатани і сатанізму. На відміну від неї, геометрично правильну пентаграму, обернену одним променем догори (але, зауважу, не у варіанті

червоного кольору «марсової» зірки), використовували тоді навіть у християнстві – як символ п'яти ран Спасителя [14, 240]. Однак, визнаючи існування Сатани, визнаєш існування і Бога. Тож, зрозумівши свою ідеологічну помилку, атеїстична більшовицька влада після завершення громадянської війни перестала відверто використовувати антихристиянську символіку сатанізму. Лише на «Ордені Червоного прапора» СРСР перевернутий варіант червоної зірки так і залишився аж до розпаду Радянського Союзу в 1991 році.

Загалом зрозуміло, що похила чорна свастика, червона зірка, серп і молот, червоний прапор є офіційними символами тих страшних тоталітарних режимів, які призвели до загибелі багатьох мільйонів українців. І, безумовно, вони мають бути заборонені у нашій країні. Однак складніше постає питання щодо деяких інших, начебто другорядних символів тоталітаризму, які хоч і не потрапляють безпосередньо під закони про декомунізацію, але, на мою думку, мають бути піддані в Україні принаймні історичному осуду і публічній громадській забороні. Зокрема, друга половина даної статті буде присвячена історії так званої георгіївської стрічки, яка за проросійського режиму Президента України Віктора Януковича за вказівкою з Москви пропагувалася як спільний російсько-український символ перемоги у Другій світовій війні.

Історія запровадження георгіївської стрічки розпочинається у 1769 році, коли під час російсько-турецької війни 1768–1774 років імператриця Катерина II запровадила «Воєнний орден Святого великомученика і Переможця Георгія» з девізом – «За службу і хоробрість» [17, 216]. Орден кріпився на стрічці з трьох чорних і двох жовтих (чи оранжевих) смужок. Це може видатися дещо дивним, бо у європейській геральдиці традиційними кольорами святого воїна Георгія (Юрія) є червоний (символ воїна Христа) і білий (символ влади істинного Царя). Але російські георгіївські кольори містили інше смислове навантаження: це барви герба Російської імперії – чорний двоголовий орел на жовтому тлі. На грудях у двоголового орла в Російській імперії зображали св. Георгія Переможця на коні – герб Москви. До речі, для «іновірців», тобто тих, хто не сповідував християнства, існував варіант ордена із зображенням на ньому не святого Георгія, а двоголового орла [17, 220] із тією ж самою чорно-жовтою стрічкою, що додавалася й до основного варіанту нагороди. Це доводить взаємозамінність даних символів (святого Георгія і двоголового орла) в контексті трактування кольорів георгіївської стрічки.

Отже очевидно, що з самих початків найпрестижніша військова нагорода в Російській імперії асоціювалася з російським самодержавством та перемогами російської армії. Символічно, що одним з перших «Орденем Святого Георгія» був нагороджений у 1774 році генерал-поручик російської армії Петро Текелі, який уже в наступному, 1775 році за наказом імператриці Катерини II зруйнував Запорізьку Січ та ув'язнив її останнього кошового отамана Петра Калнишевського (1691–1803 рр.) [7, 427], нині канонізованого православною Церквою як багатостраждального праведника. Загалом, до 1917 року георгіївська символіка залишалася однією з найуживаніших у Російській імперії. Георгіївську стрічку найчастіше використовували разом з низкою різних офіційних нагород, але іноді й саму по собі.

Більше того, де-факто за імператора Павла I (1754–1801 рр.) [17, 201] та офіційно в 1858–1896 роках у Російській імперії державним прапором був не біло-синьо-червоний триколон імператора Петра I (1672–1725 рр.) і сучасної Росії, а чорно-жовто-білий, по суті, Георгіївський стяг. Річ у тому, що Росія у ті часи зблизилася з Пруссією. Відповідно ж до тогочасних німецьких правил геральдики, кольори герба мали бути відображені й на прапорі. Навіть коли у 1896 році офіційним прапором став біло-синьо-червоний, знамено з георгіївськими кольорами залишалось дуже популярним у Росії. У 1914 було введено імперський стяг, який поєднав кольори обох традиційних російських прапорів. Він проіснував до демократичної Лютневої революції 1917 року, під час якої було повалено монархію у Російській імперії.

Після Жовтневого перевороту 1917 року нова більшовицька влада скасувала «буржуазні» георгіївські відзнаки. Але розпочалася громадянська війна і георгіївську символіку продовжили використовувати білогвардійці. Більше того, у 1918–1922 роках прихильники «білої» Росії створюють низку нових військових нагород, які кріпилися на георгіївських стрічках. Так, наприклад, 19 серпня 1918 року генерал-лейтенант білогвардійської Добровольчої армії Антон Денікін заснував «Знак І Кубанського (Льодяного) походу», який кріпився на георгіївській стрічці [5, 568]. Також у 1918 році прапор у чорно-жовтих георгіївських кольорах був затверджений як стяг Верховного правителя «білої» Росії Олександра Колчака.

Після завершення громадянської війни георгіївську символіку використовували тільки в середовищі російських білоемігрантів. У самій же Росії вона була заборонена радянською владою. Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років серед білоемігрантів стався розкол. Частина з них продовжила співпрацю з демократичними урядами Великобританії і Франції, інша ж почала орієнтуватися на фашистську Італію й нацистську Німеччину. Саме друге, тоталітарне, крило білогвардійського руху особливо активно

використовувало георгіївську символіку. У 1931 році була заснована Російська фашистська партія. Її символом стала чорна похила свастика на жовто-білому тлі.

Використання георгіївських кольорів російськими фашистами стало не випадковим. По-перше, чорно-жовто-білий прапор, свого часу офіційний у Російській імперії, був створений за правилами традиційної німецької геральдики. А тому сприймався російськими прихильниками ідеології Адольфа Гітлера, як близький їм за суттю. По-друге, було поширено міф, що коли чорно-жовто-білий триколон у XIX столітті був офіційним, армія Російської імперії не зазнала поразки у жодній з воєн. Тож лише під ним білоемігранти, зрештою, і зможуть перемогти більшовиків. До речі, чорно-біло-жовта похила свастика з двоголовим орлом на ній зображувалася на червоному прямокутнику в центральній частині одного з воєнних прапорів «білої» Російської армії Олександра Колчака ще у 1918 році.

Під час радянсько-німецької війни 1941–1945 років приблизно 1 млн. росіян воювали на боці нацистської Німеччини проти сталінської «червоної» Росії [12, 420]. Практично всі збройні формування росіян у складі німецьких військ використовували й активно пропагували георгіївську символіку. Так, у 1941–1943 роках німецька військова адміністрація визнала створену на частині теренів Брянської, Орловської і Курської областей союзу їм російську Локотьську республіку (самоврядування) з центром у містечку Локоть [2]. Тут російські колабораціоністи створили Російську націонал-соціалістичну партію та Російську Визвольну (російською – «Освободительную») Народну Армію, яка налічувала водночас при зброї до 20 тисяч осіб [9, 185]. Символом солдатів РОНА, яка після втрати території Локотьської республіки стала 29-ою дивізією СС (1944р.), був Георгіївський хрест на тлі схрещених мечів.

Паралельно з біло-синьо-червоним прапором із косим Андріївським хрестом на ньому (на кшталт його проросійські бойовики ДНР-ЛНР у 2014 році створили військове знамено т.зв. Новоросії) активно використовувала георгіївську символіку у 1943–1945 роках і Російська Визвольна (російською – «Освободительная») Армія на чолі з генералом-лейтенантом Андрієм Власовим [1, 186]. У РОА визнавали дійсними всі імперські та білогвардійські нагороди, чимало її офіцерів були кавалерами «Ордену Святого Георгія». Це військово формування російських колабораціоністів було найпотужнішим, воно налічувало водночас при зброї майже 200 тисяч осіб. За весь же період існування РОА її розпізнавальні знаки носили 800 тисяч вояків.

Окрім РОНА і РОА, існували й інші російські колабораціоністські військові формування: донський «Козачий стан» (корпус), дивізія «Руссланд», бригада СС «Дружина», бригада СС «Валлонія», численні батальйони східних добровольців «Гільфсвіллігер» тощо. Практично всі вони визнавали і використовували георгіївську символіку. Збереглася, наприклад, фотографія вояків «Козачого стану» в одному з українських сіл, на ній, зокрема, зафіксовано прапор із зображенням святого Георгія і герба III Рейху – орла з похилою свастикою в лапах.

Але якщо георгіївську стрічку під час Другої світової війни використовували як символ російських фашистів і нацистів, то чому ж у сучасній путінській Росії її пропагують як символ перемоги СРСР над III Рейхом? Пояснити це можна так. В умовах жажливих поразок від німецького Вермахту в 1941–1942 роках Нарком оборони СРСР Йосип Сталін зрозумів, що за суто комуністичними гаслами росіяни не підуть масово у Червону армію. Прагнучи перехопити ініціативу в російських фашистів, московський диктатор частково реанімує традиційні військові символи Росії. Було запроваджено воєнні нагороди на честь відомих полководців Російської імперії, наприклад, «Орден Суворова» (1942 р.) [16, 24], «Орден Кутузова» (1942 р.) [16, 28] тощо. Принагідно зазначу, що заграючи перед українцями, без участі яких у Червоній армії перемога над нацистською Німеччиною була б неможлива, Сталін навіть дозволив заснувати «Орден Богдана Хмельницького» (1943 р.) [18, 68]. До речі, це єдина військова нагорода за всю історію СРСР, на якій напис було зроблено не російською, а іншою (конкретно – українською) мовою.

Та в першу чергу Сталін усе ж відроджував у Червоній армії старі символи імперської Росії [19, 415]. Не міг він оминати і георгіївську символіку. Але нагорода у формі хреста в атеїстичному СРСР – це було б уже занадто! Не міг Сталін погодитися і з назвою «георгіївська» стрічка, бо святий Георгій, знову ж таки, християнський персонаж. Тож стрічку повернули до армії, але з назвою «гвардійська».

Відбувалося це поетапно. У 1942 році гвардійську стрічку запровадили у Військово-Морському флоті СРСР, як доповнення до відзнаки «Гвардія». У 1943 році її використали при оформленні новозаснованого «Ордену Слава» [16, 42]. А вже у 1945 році на гвардійській стрічці почали кріпити медаль «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.» – з викарбуванням на ній профілем Сталіна [18, 143].

Надалі, до речі, гвардійську стрічку стали використовувати і в невійськовій сфері. З 1947 року на ній кріпили нову нагороду – «За відновлення вугільних шахт Донбасу» (в оригіналі – російською мовою) [16,

88]. Військова стрічка на народногосподарській медалі... Випадково? Чи цим було означено початок тотальної післявоєнної русифікації Донбасу, переселення туди значної кількості російського населення та повної ліквідації проукраїнських сил. Саме у 1947 році тут відбувся масовий погром націоналістичного підпілля, радянські карателі заарештували понад 400 членів ОУН–УПА. До речі, існував на Донбасі український національно-визвольний Рух Опору починаючи з 1940 року. В лютому 1942 року на його теренах постали північний (з центром у місті Горлівка) і південний (з центром у місті Маріуполь) надрайонні проводи ОУН(б) [8, 6]. Останню ж боївку українських повстанців на Донбасі ліквідували в Горлівці аж у 1955 році.

Коли у 2004 році в Україні відбулася демократична Помаранчева революція, у путінській Росії почали готувати ідеологічну базу під проведення контрреволюції. Однією з ідей кремлівської влади стало масове започаткування у Російській Федерації пропаганди георгіївської стрічки, як символу свята Перемоги СРСР над III Рейхом. Стрічку розтиражували та поширювали не лише в Росії, але й в Україні, особливо на Донбасі й у Криму. З приходом до влади у 2010 році проросійського Президента Віктора Януковича георгіївську стрічку уже масово поширюють на всіх теренах України (причому, з використанням адмінресурсу) – як спільний російсько-український символ перемоги у Другій світовій війні.

Зрозуміло, що все це був момент ідеологічного обґрунтування єдності «братніх» російського і українських народів. Насправді георгіївська стрічка історично є суто російським національним символом. Парадокс, однак, полягає у тому, що співвідносно до перемоги Червоної армії над німецьким Вермахтом у Другій світовій війні Москва мала б пропагувати цю стрічку в себе на батьківщині під назвою «гвардійська». Називаючи ж її співвідносно до історії радянсько-німецької війни 1941–1945 років «георгіївською», путінська влада, по суті, пропагує символ білогвардійського імперіалізму та російського фашизму.

Закономірно, що після перемоги Євромайдану у 2014 році українським символом пошанування загиблих у Першій і Другій світових війнах є червоно-чорний мак. Це – спільна американська і європейська традиція, що сягає своїм корінням ще 1915 року, коли канадський військовий лікар Джон Мак-Крей написав вірш «У полі Фландрії», що починається рядками: «У полі Фландрії поміж хрестами / Гойдає вітер мак рядами, / Щоб знали місце, де ми є...». У міфології українців та інших народів Європи ще з древніх часів мак – це символом сну і смерті, а також скороминущості молодості й краси [4, 439]. А ще його червоно-чорні кольори асоціюються з кольорами прапора ОУН–УПА, яка воювала в Другій світовій війні за незалежну Україну і проти німецького Вермахту, і проти Червоної армії. Прикметно, що з 2015 року від георгіївської стрічки де-факто відмовилася, попри союзницькі стосунки з Росією, і Білорусія. Відтепер головний білоруський символ звитяги у Другій світовій війні – це яблунева квітка Великої Перемоги, виконана у біло-червоно-зелених кольорах державного прапора.

Підсумовуючи, зазначу, що в умовах війни з Росією українці таки мають остаточно відмовитися від радянських (російських) тоталітарних символів. І справа тут не лише у дотриманні державних законів про декомунізацію. Бо нехай під них формально не потрапляє та ж георгіївська стрічка, та все одно, пошанування цього російського символу, котрий до того ж носять на своїй формі бойовики ДНР–ЛНР (біло-чорно-жовтий стяг з 2014 року вважається прапором т.зв. Новоросії), які вбивають українських воїнів на фронті в зоні АТО, неприпустиме в Україні. Адже окрім писаних законів є ж ще й історична справедливість та закони совісті.

1. Александров К. Русские солдаты Вермахта. Герои или предатели? / К. Александров. – Москва: Яуза; Эксмо, 2005. – 752 с.

2. Верёвкин С. Локотская альтернатива / С. Верёвкин // Парламентская газета. – Москва, 2006. – 22 июня. – №99 (1949).

3. Відейко М. Трипільська цивілізація / М. Відейко. – Київ: Наш час, 2008. – 160 с.

4. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – Київ: Либідь, 2002. – 664 с.

5. Гладков Н. История государства Российского в наградах и знаках. Том 1 / Н. Гладков. – Москва: ООО Издательство АСТ, 2004. – 623 с.

6. Гладков Н. История государства Российского в наградах и знаках. Том 2 / Н. Гладков. – Санкт-Петербург: ООО Издательство «Полигон», 2004. – 349 с.

7. Грушевський М. Ілюстрована історія України / М. Грушевський. – Київ: Наукова думка, 1992. – 544 с.

8. Добровольський О. ОУНівське підпілля Донеччини / Сашко Добровольський. – Павлоград: Самвидав Леоніда Романюка, 2009. – 35 с.

9. Дюков А. «Die Aktion Kaminsky»: Локотское «самоуправление» и создание бригады РОНА / А. Дюков //

- Мифы Великой Отечественной: Сборник / ред.-сост. Г. Пернавский. – Москва: Яуза; Эксмо, 2008. – С. 147–193.
10. Журнов Е. Право ношения свастики присвоить всем красноармейцам / Е. Журнов // *Коммерсантъ-власть*. – Москва, 2000. – 1 августа. – №30 (381).
 11. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» // *Відомості Верховної Ради*. – Київ, 2015. – 9 квітня. – №26. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon5.rada.gov.ua/>.
 12. История России / Под общ. ред. Ю. Казанцева, В. Деева. – Москва: ИНФРА-М; Новосибирск: Сибирское соглашение, 2000. – 472 с.
 13. Крестовый поход против рабочих и крестьян // *Известия Петроградского Совета рабочих и красноармейских депутатов*. – Петроград, 1919. – 25 июня. – №140 (333).
 14. Купер Дж. Энциклопедия символов / Дж. Купер. – Москва: Издательство «Золотой Век», 1995. – 412 с.
 15. Макдоннелл Л. Знаки различия и боевые награды Второй мировой: Иллюстрированная энциклопедия / Л. Макдоннелл. – Москва: Эксмо, 2005. – 224 с.
 16. Ордена и медали Союза ССР. – Москва: Издательство «Известия», 1984. – 192 с.
 17. Пуронен В. Оружие. Мундиры. Знамена. Ордена / В. Пуронен. – Санкт-Петербург: ООО Издательство «Полигон», 2003. – 302 с.
 18. Сборник законодательных актов о государственных наградах СССР. – Москва: Издательство «Известия», 1987. – 336 с.
 19. Субтельний О. Україна: Історія / О. Субтельний. – Київ: Либідь, 1991. – 512 с.
 20. Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30 – 50-ті роки ХХ століття (історико-політологічний аспект) / Б. Ярош. – Луцьк: Надстир'я, 1995. – 176 с.
 21. Reichsflaggengesetz (15.09.1935) // *documentArchiv.de*. – [Hrsg.] – URL: <http://www.documentArchiv.de/>.

Сергій Лис,
 провідний науковий співробітник
 відділу новітньої історії
 Волинського краєзнавчого музею,
 м. Луцьк

ОРИГІНАЛЬНІ ПРИМІРНИКИ ПРОЕКТІВ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ 1992–1996 РОКІВ З ФОНДІВ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Конституція – це основний закон держави, що закріплює суспільний і державний лад, систему, порядок утворення і компетенцію органів державної влади, виборчу систему, основні права, свободи і обов'язки громадян та інші найважливіші державно-правові інститути і таким чином визначає принципи регулювання суспільних відносин [3, 191]. Україна, після проголошення її незалежності у 1991 році, пройшла складний шлях до прийняття свого основного закону в 1996 році.

Історично перший український основний закон, під назвою «Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького», було прийнято з ініціативи Гетьмана Пилипа Орлика ще далекого 5 квітня 1710 року. Військо Запорозьке – це офіційна назва тодішньої гетьманської України. Сама ж Конституція стала однією з перших у Європі та містила у собі дійсно демократичні положення, закріплювала верховенство права й поділ влади на три гілки – виконавчу, представлену Гетьманом, законодавчу, представлену Генеральною Радою, і судову, представлену Генеральним судом. На жаль, «Пакти і Конституції...» діяли на частині українських земель лише до 1714 року [3, 10]. Потім Україну надовго поглинуло російське самодержавство.

Лише з проголошенням незалежної Української Народної Республіки у 1918 році постала можливість до відродження конституційного процесу. Та поразка Української революції і окупація УНР у 1920 році російськими і польськими військами не дали тоді змогу українцям прийняти свій новий основний закон. За часів радянської влади в Україні було прийнято чотири Конституції УРСР – у 1919, 1929, 1936 та 1978 році. Та оскільки Радянська Україна була квазі-державою, прописаною московською владою лише на папері, то такими ж були і її основні закони [3, 128].

Уже після проголошення «Декларації про державний суверенітет України» 16 липня 1990 року розпочала роботу Комісія з розроблення її нової Конституції. Ще гостріше питання прийняття нового основного закону постало після проголошення 24 серпня 1991 року незалежності України. Та до 28 червня 1996 року в нашій країні так і не змогли прийняти нову Конституцію. Процес її створення, від першого проекту 1992 року до остаточної редакції у 1996 році, є важливою сторінкою історії. За ходом

конституційного процесу в Україні впродовж цих років можна простежити еволюцію у поглядах суспільства на основоположні засади нашої країни.

У фондах Волинського краєзнавчого музею зберігається чотири, нині вже доволі раритетні, оригінальні проекти Конституцій України 1992–1996 років. Перші два з них, 1992-го і 1993-го років, передав до музею народний депутат Верховної Ради України 1-го скликання, журналіст, почесний громадянин міста Луцька Андрій Бондарчук. Інші два проекти Конституції України передав народний депутат Верховної Ради України 2-го і 4-го скликань, колишній віце-прем'єр-міністр України, доктор філологічних наук, академік Микола Жулинський.

Перший з проектів Конституції України був підготовлений робочою групою Конституційної Комісії при Верховній Раді на чолі з Леонідом Юзьківим. Він був представлений 29 січня 1992 року. Свій примірник [9] Андрій Бондарчук, який у 1992 році входив до Конституційної комісії, зрештою, передав Волинському краєзнавчому музею під час відкриття 25 червня 2013 року старшим науковим співробітником відділу новітньої історії Сергієм Лисом виставки «Конституція України: з історії становлення». Проект видрукований на сторінках А-4 формату та зшитий у книгу в м'якій палітурці пісочного кольору. На обкладинці народний депутат залишив дарчий напис: «Волинському краєзнавчому музею від члена Конституційної Комісії – перший проект Конституції Незалежної України. 25.06.2013 р. А. Бондарчук» [9].

За змістом перша версія українського основного закону значно відрізнялася у питаннях державної влади. Так, зокрема, парламент, під назвою «Національні збори», передбачався двопалатним. Нижня палата, під назвою «Рада депутатів», мала складатися з 350 депутатів, які б обиралися по мажоритарних округах. Верхня палата, під назвою «Рада послів», мала обиратися «на основі рівного представництва – по 5 Послів від кожної області, Кримської Автономної Республіки і міста Києва» [9, 36]. Таким чином регіони повинні були б мати більші повноваження, порівняно з діючою (з поправками) тодішньою Конституцією УРСР від 1978 року. Щоправда, наприкінці основного тексту Конституції додавався все ж альтернативний варіант однопалатних Національних зборів [9, 76].

Цікаво, що у цьому проекті Конституції пропонувався цілий розділ «Екологічна безпека», який складався з 7 статей [9, 27-28]. Вочевидь, на це вплинуло те, що шрами від трагедії 1986 року на Чорнобильській АЕС були ще дуже свіжими в нашому суспільстві. Шкода, що у прийнятій 28 червня 1996 року Конституції України з цього приводу є лише одна 16-та стаття, в якій говориться, що «забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави» [1, 6]. У проекті ж 1992 року держава мала гарантувати своїм громадянам і поширення вірогідної інформації про стан природного середовища і якості продуктів харчування, і обов'язковість врахування думки громадськості при будівництві екологічно небезпечних об'єктів і багато чого подібного. У статті 94 взагалі прямо стверджувалося, що «порушення екологічних стандартів та приховування екологічної інформації або спотворення її є злочином» [9, 28].

Також варто згадати, що у цьому першому варіанті нашого основного закону Днем незалежності України визначалося не 24 серпня, а 1 грудня 1991 року [9, 9], коли на загальнонаціональному референдумі її підтримало 90,32% українців. Певна логіка у цьому була, адже лише після референдуму іноземні держави визнали незалежність України, яка 8 грудня 1991 року спільно з Росією і Білоруссю нарешті офіційно ліквідували СРСР. Все ж, незабаром було вирішено Днем незалежності вважати саме 24 серпня, коли було прийнято Акт з її проголошення.

Раніше, у 1997 році, Андрій Бондарчук передав до Волинського краєзнавчого музею проект Конституції України від 28 січня 1993 року. Це був доопрацьований за результатами всенародного обговорення проект основного закону 1992 року, в який внесли ряд поправок. Зовні оригінальний примірник цього проекту Конституції України майже тотожний з попереднім: він видрукований на сторінках А-4 формату та зшитий у книгу в м'якій палітурці сіро-блакитного кольору. За змістом, однак, він уже далеко не той самий. Зокрема, у ньому пропонується створювати Національні Збори з наступних двох палат – «Народної Ради» і «Ради Територій» [5, 30]. Народна Рада мала складатися з 200 депутатів, які б обиралися терміном «на 5 років по виборчих округах з приблизно рівною кількістю виборців» [5, 30]. Рада Територій мала б обиратися «по виборчих округах терміном на 4 роки на основі рівного представництва – по 3 депутати від кожної області (землі), Республіки Крим і міста Києва» [5, 30]. Днем незалежності України визначалося уже 24 серпня [5, 79]. Зник з цього варіанту основного закону окремий розділ про екологічну безпеку, а натомість з'явився загальний про «Економічні, соціальні, екологічні і культурні права» [5, 13].

Проекти Конституції України 1992–1993 років внаслідок протистояння тодішнього Президента

України Леоніда Кравчука з більшістю депутатів Верховної Ради України так і не дійшли до голосування. Після дострокових виборів і обрання нового Президента Леоніда Кучми конституційний процес в нашій державі практично «перезавантажили» і почали заново. До 1995 року тривала конституційна криза, яка завершилася прийняттям депутатами Верховної Ради і Президентом Конституційного договору – свого роду тимчасовою Конституцією України.

Але Конституційний договір не вирішував проблеми. У 1996 році до Верховної Ради подали два нових проекти Конституції України. Перший на розгляд народним депутатам запропонувала Тимчасова спеціальна комісія на чолі з нардепом Михайлом Сиротою. Другий зареєстрований проект розробили депутати від маловпливової Християнсько-Демократичної партії України. Обидва оригінальних примірники цих проектів у 1997 році до Волинського краєзнавчого музею передав Микола Жулинський.

Оригінальний примірник проекту Конституції України, основним редактором якого є Михайло Сирота – це видрукована книжечка формату А-3, без палітурки. На титульній сторінці її примірника, який належав члену депутатської групи «Конституційний центр» Миколі Жулинському, – низка автографів тих народних депутатів Верховної Ради, які 28 червня 1996 року проголосували за прийняття даного проекту Конституцією України. Депутат із Волині Катерина Ващук навіть залишила короткий рукописний напис: «З вірою, надією, любов'ю» [4, 1]. Також на деяких сторінках Микола Жулинський позалишав невеликі примітки. Зокрема, на останній сторінці він зазначив: «21.06.96: підписав за внесення тексту Конституції на всеукраїнський референдум під №13» [4,60]. Очевидно тут мається на увазі, що Микола Жулинський підписався, через загрозу «провалення» Верховною Радою і цього варіанту Конституції, під пропозицією винести її на всеукраїнський референдум. Власне, за п'ять днів, 26 червня 1996 року, Президент Леонід Кучма і видав указ про його проведення. Оскільки багато народних обранців боялися, що на референдумі люди підтримають первісний варіант основного закону, з більшими повноваженнями Президента, то до ранку 28 червня вони терміново почали вносити у текст Конституції свої правки.

Отож, треба зазначити, що порівняно з остаточним варіантом Конституції України, прийнятим 28 червня 1996 року, у попередньому варіанті є деякі відмінності. Так, наприклад, у разі дострокового припинення повноваження Президента України, виконання його обов'язків статтею 112 попереднього варіанту Конституції тимчасово «покладаються на Прем'єр-Міністра» [4, 39]. У остаточному, прийнятому 28 червня 1996 року Верховною Радою варіанті основного закону, в разі дострокового припинення повноважень Президента України його обов'язки покладаються «на Голову Верховної Ради» [1, 32]. Ця норма прописана у Конституції України і дотепер. Саме завдяки їй після перемоги Революції гідності та достроковому припиненні повноважень Президента України 23 лютого 2014 року в. о. Президента України став Головою Верховної Ради України Олександр Турчинов, який до того боровся проти президентського режиму Віктора Януковича.

У первісному проекті Конституції, авторства Тимчасової спеціальної комісії на чолі з нардепом Михайлом Сиротою, український парламент пропонувалося називати не Верховною, а Народною Радою України [4, 23]. Але мова тут йшла однозначно про однопалатний парламент з 450 депутатів, що зрештою і було затверджено Верховною Радою України [1, 17]. Хоча усі попередні варіанти основного закону передбачали двопалатний парламент та додаткові повноваження українських областей і Автономної Республіки Крим. До речі, пізніше, у 2000 році, на Всеукраїнському референдумі 81,69% громадян сказали «так» двопалатному парламенту, одна з палат якого б представляла інтереси регіонів України і сприяла б їхній реалізації. Та депутати Верховної Ради України зігнорували волевиявленням народу, та так і не внесли відповідні поправки до діючої Конституції.

Також у автора даної статті, як у історика, викликає певний жаль, щодо розуміння статті 161, в якій говориться, що «день прийняття Конституції України є державним святом – Днем Конституції України» [1, 46], як встановлення державного свята саме 28 червня. Адже, наприклад, сусідня з нами Польща святкує свій день Конституції не 2 квітня, коли у 1997 році було прийнято її нинішній основний закон, а 4 травня, бо саме у цей день у 1791 році була прийнята історично її перша Конституція під офіційною назвою «Урядовий закон...». То чому б і в Україні не відзначати День Конституції 5 квітня, коли у 1710 році було прийнято наш історично перший основний закон? Так, «Пакти і Конституції законів та вольностей Війська Запорозького» діяли лише на частині української території і тільки до 1714 року. Але й «Урядовий закон...» Польщі діяв дуже недовго, лише до 5 липня 1772 року, коли Річ Посполиту офіційно розділили між собою Росія, Пруссія і Австрія. Та все ж, це не заперечує ні самого факту її прийняття, ні її історично-правознавчої ваги.

Окрім самого примірника проекту Конституції України Тимчасової спеціальної комісії 1996 року, Микола Жулинський передав до Волинського краєзнавчого музею і видрукувані на окремих аркушах

різні статті з цього проекту, які уточнювалися депутатами в ніч з 27 на 28 червня 1996 року. На деяких з них М. Г. Жулинський також залишив колоритні примітки, зроблені прямо під час обговорення і голосування за ці статті основного закону. Наприклад, на аркуші з 10 статтею, в якій зазначається, що «державною мовою в Україні є українська мова», нардеп залишив напис із зазначенням кількості голосів за статтю і часом її прийняття: «328 за! 27.06.96 р. 21.00» [7]. На аркуші зі статтею 20, про державний синьо-жовтий прапор України, державний герб тризуб і державний гімн «Ще не вмерла Україна», М. Г. Жулинський написав: «07:01 302 гол. Ура! Слава Україні!» та намалював радіючого чоловічка [8]. А на сторінці «Закон України. Про прийняття Конституції України і введення її в дію» написав: «В цілому в II читанні – 321. В цілому в III читанні – 315. Всплакався я бідака!» [6].

Що ж стосується альтернативного проекту Конституції України [10], зареєстрованого у Верховній Раді 8 червня 1996 року з ініціативи депутатів від Християнсько-Демократичної партії України, то він значно відрізнявся від прийнятого основного закону. Парламент у ньому передбачався «із двох палат – Палати Депутатів і Сенату» [10, 15]. Та головне, Президент, а не Прем'єр-Міністр (посада якого взагалі не передбачалася у цьому проекті) мав би очолювати Кабінет Міністрів та нести відповідальність за його діяльність [10, 28]. Також передбачалася посада Віце-Президента, який на зразок американських законів, мав обиратися всенародно разом із Президентом [10, 24]. Щоправда, дещо суперечливою здається стаття 85, за якою «Віце-Президент за посадою є Головою Сенату» [10, 26]. По суті, все це визначало Україну не як президентсько-парламентську, а як президентську республіку, причому з дуже великими повноваженнями інституту президентства.

Була у проекті Конституції, запропонованому депутатами від Християнсько-Демократичної партії України, і низка явних неузгоджень. Так, наприклад, у статті 8 написано, що «Україна є світською державою. Держава і Церква відокремлені» [10, 5], а у статті 33 зазначалося, що кожен має право на свої переконання і поширення інформації, але тільки якщо вона не спрямована «проти конституційного ладу і Церкви» [10, 11]. Зрештою, мабуть, закономірно, що цей проект основного закону України було більшістю депутатів Верховної Ради відхилено ще на стадії його розгляду.

Варто зазначити, що права та свободи громадянина у всіх варіантах Конституцій описувалися, в основному, достатньо повно. Хоча дві народні революції в Україні, у 2004 та 2013–2014 роках, красномовно свідчать про недотримання цих конституційних положень владою впродовж сучасної історії нашої країни. Треба сподіватися, що в майбутньому український основний закон все ж таки не лише зазнаватиме регулярних змін, але в першу чергу неухильно дотримуватиметься як громадянами загалом, так і, що є найважливішим, політиками і можновладцями у нашій країні.

Також зазначу, що наукові співробітники Волинського краєзнавчого музею активно досліджують історію конституційного процесу в Україні і після 1996 року. Фонди музею мають матеріали і щодо подальших конституційних змін, зокрема, щодо боротьби за перетворення нашої країни з президентсько-парламентської у парламентсько-президентську республіку в 2004–2016 роках. Але це вже тема для розгляду в іншій статті.

1. Конституція України. – Харків: ТОВ «Одіссей», 2007. – 48 с.

2. Правознавство / За відп. ред. О. Дзери. – Київ: Юрінком Інтер, 2009. – 848 с.

3. Слюсаренко А. Історія української Конституції / А. Слюсаренко, М. Томенко. – Київ: Т-во «Знання» України, 1993. – 192 с.

4. Фонди Волинського краєзнавчого музею. – Інв. № ДМ – 32932.

5. Фонди Волинського краєзнавчого музею. – Інв. № ДМ – 33009.

6. Фонди Волинського краєзнавчого музею. – Інв. № ДМ – 37524/2.

7. Фонди Волинського краєзнавчого музею. – Інв. № ДМ – 37534/4.

8. Фонди Волинського краєзнавчого музею. – Інв. № ДМ – 37535/4.

9. Фонди Волинського краєзнавчого музею. – Інв. № КДФ – 24264.

10. Фонди Волинського краєзнавчого музею. – Інв. № КДФ – 24265.

Сергій Лис,
*провідний науковий співробітник
відділу новітньої історії
Волинського краєзнавчого музею,
м. Луцьк*

ПРАПОР УПА 1942 РОКУ З ФОНДІВ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ: ІСТОРІЯ СТЯГУ ТА ГЕНЕЗА ЙОГО ЧЕРВОНО-ЧОРНОГО СИМВОЛІЗМУ

У фондах Волинського краєзнавчого музею серед чималої колекції автентичних матеріалів ОУН – УПА зберігається і прапор українських повстанців [12]. Експонат воістину унікальний. Адже подібних оригінальних речей, а не лише фотодокументальних матеріалів Української Повстанської Армії, збереглося до наших днів дуже мало. Окрім того, навколо червоно-чорного прапора УПА й досі існує низка хибних тверджень, деякі з яких розвінчує навіть сам факт існування даного експонату.

Історія цього стяга така. За свідченнями ветеранів УПА – «Північ», які воювали на теренах Волині, пошила його наприкінці 1942 року одна повстанська зв'язка. У 1943 році прапор перебував на території Колківської повстанської республіки. Під ним українські повстанці ходили в бій проти нацистських окупантів. Після вигнання німецьких націонал-соціалістів та приходу на Волинь «старих-нових» окупантів – російських комуністів – під цим прапором воїни УПА воювали проти радянських карателів. Потім, аби він не потрапив до рук ворога, його сховали у скляну банку, герметично закрили та закопали на Маневиччині.

У землі стяг УПА пролежав до часів незалежної України. А тоді колишні учасники українського національного руху Опору, які пам'ятали приблизне місце сховку прапора, знайшли й відкопали його та передали у 2002 році до Братства ветеранів ОУН – УПА Волинського краю імені генерал-хорунжого Кліма Савура. У травні 2006 року тодішній голова Братства М. Ф. Стасюк, за згодою інших ветеранів ОУН – УПА, передав цю військову реліквію до Волинського краєзнавчого музею.

Прапор добре зберігся [12]. Його розмір – 61x127 сантиметрів. Зшитий він з двох шматків тканини – червоного (напівшерсть) та чорного (штапель), оброблений чорними нитками. Прапор щорічно експонується на різноманітних виставках Волинського краєзнавчого музею, які організують науковці відділу новітньої історії. Зокрема, у 2015–2016 роках його показували на виставці «Українська армія – захисник свого народу! З історії військових формацій УНР, ОУН – УПА і Збройних сил України в АТО», автором якої є старший науковий співробітник даного відділу Сергій Лис.

Як уже зазначалося, вже самим своїм існуванням прапор УПА 1942 року розвінчує деякі хибні твердження щодо його червоно-чорного символізму. Зокрема, і досі побутують дивні висловлювання (як правило, з політичним підтекстом), що червоно-чорний прапор не використовувався в УПА. Начебто повстанці користувалися лише національними синьо-жовтими стягами [7]. Однак це твердження не витримує серйозної історичної критики.

По-перше, це заперечує вище наведена історія оригінального стяга УПА з фондів Волинського краєзнавчого музею. По-друге, червоно-чорний прапор, зображений на багатьох повстанських агітаційних матеріалах, на титульних сторінках підпільних часописів (наприклад, на титулці видання «За волю нації» 1951 року, один оригінальний примірник якого зберігається у Волинському краєзнавчому музеї) [11]. Згадується він в офіційних документах УПА, а також у мемуарах колишніх повстанців, як стяг, що використовувався і в середовищі українських повстанців, і серед членів націоналістичного підпілля, і навіть українськими громадськими активістами на різних публічних протестних акціях. Збереглися й фотографії прийняття присяги воїнами УПА, на яких чітко видно два прапори – державницький синьо-жовтий (темніша верхня синя смуга на чорно-білих світлинах) і повстанський червоно-чорний (темніша нижня чорна смуга на чорно-білих світлинах) [4].

Також на бофоні номіналом у 200 карбованців, авторства Ніла Хасевича, зображено воїна УПА, який з червоно-чорним прапором (кольори передано графічно) іде в атаку. Два оригінальні примірники цього 200-карбованцевого грошового знака українського національного підпілля зберігаються і у фондах Волинського краєзнавчого музею [10]. Червоно-чорний прапор та червоно-чорно-жовтий знак (герб) Організації Українських Націоналістів революціонерів (бандерівців) вміщено й на багатьох інших бофонах УПА [3, 70]. Червоно-чорні кольори використовувалися на нагородах і функційних відзнаках УПА, на одній з яких існувало зображення червоного тризуба на чорному тлі [5, 25]. І навіть на графічному портреті Головного Командира УПА і Голови Генерального Секретаріату Української Головної Визвольної Ради (підпільного українського парламенту і уряду водночас) Романа Шухевича, якого у 1950 році

1. Стяг УПА 1942 року на виставці прапорів у ВКМ (2015 р.).

2. Традиційний герб Галичини - чорна галка на червоній балці (корони й колоски - жовті, тло - синє).

3. Бофон з червоно-чорним прапором. Ніл Хасевич (1949 р.).

4. Дереворит Ніла Хасевича (1950 р.) За Р.О. Шухевичем видно синьо-жовтий і червоно-чорний прапори.

вигравірував Ніл Хасевич, позад нього розміщено два прапори – синьо-жовтий і червоно-чорний [2, 348].

Інша міфологема щодо прапора УПА вийшла з середовища вже відверто українофобських політичних сил. «Просувається» думка, що кольори прапора УПА походять від кольорів прапора III Рейху. У світлі того, що під оригінальним червоно-чорним прапором українські повстанці у 1943 році обороняли терени Колківської республіки від німецьких військових підрозділів, дане твердження вже виглядає сумнівним. Але які все ж таки витoki символізму прапора УПА?

Найперше у даному питанні історики звертають увагу на знамениту картину Іллі Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану», яку він писав у 1880–1891 роках [9, 88]. Художник дуже серйозно поставився до історичного змісту свого твору і консультувався при його створенні у відомого історика, знаменитого дослідника українського козацтва Дмитра Яворницького. Отож, після довгого вивчення історії він зобразив за спинами козаків згорнені синьо-жовті та червоно-чорні прапори [9, 91]. Що наочно засвідчує: червоно-чорні знамена таки були ще у козаків. Згадаймо, що й Днем створення УПА повстанці обрали 14 жовтня – свято Покрови Пресвятої Богородиці, яке також є традиційним Днем українського козацтва.

Через кілька десятиліть після створення І. Є. Рєпіним цієї картини червоно-чорну символіку почали використовувати Українські січові стрільці. У листопаді 1916 року в їхньому середовищі виникло Лицарство Залізної Остроги, до якого увійшла низка в майбутньому відомих українських громадсько-політичних діячів та митців: Іван Цяпка, Володимир Старосольський, Антін Лотоцький, Лев Лепкий, Роман Купчинський тощо. Члени Ордену носили на одностроях кокарду – червоно-чорну стяжку із залізною острогою. Дехто одягав і чорні киреї з червоними острогами, вишитими на лівій половині грудей [4].

У 1919–1922 роках Роман Купчинський написав поему «Скоропад», присвячену Іванові Цяпці. В ній, зокрема, є такі рядки: «Є й верхівець один між нами... / Вперед під'їхав... У руці/ Щось, ніби прапор... Ради Бога! / Червоно-чорний... Що? «Острога»? / Невже ж це лицарі, Стрільці? / Дивіться ви!». В іншому місці поеми Роман Купчинський наводить пояснення кольорів прапора: «Червона: радість, ярий дух, / Готовність жертви і відваги. / А чорна: сталість, ум, повага, / І слово сильне, як обух» [4].

Чому стрільці Лицарства Залізної Остроги обрали саме червоно-чорну символіку, точно не відомо. Можливо, оскільки стрільці були січовими, а отже апелювали до історичної спадщини козаків, хтось з них добре знав історію прапорів запорожців, можливо, бачив репродукцію зображення тієї ж картини Іллі Рєпіна, або навіть і оригінал (у 1892 році картина побувала на виставці в Австро-Угорській імперії). Але я також зверну увагу на те, що на тодішньому гербі Галичини (офіційно – «королівства Галичини та Володимирії...»), дійсному у 1804–1918 роках, зображено чорну галку, яка сидить на червоній балці. При цьому галка на балці розміщується на синьому тлі, вгорі над нею ще є велика золота (жовта) корона, а внизу – три менших золоті (жовті) корони. Відомо, що галка (в одному з варіантів, до речі, чорна з червоними лапами) підтверджується як герб Галичини принаймні з XIV століття [6, 59]. Можливо, це й стало основною причиною прийняття Лицарством Залізної Остроги червоно-чорної символіки на додачу до загальноприйнятої в УСС синьо-жовтої.

Як тільки відгриміла Українська революція, в 1922 році виник пластунський гурток «Лісові чорти», який згодом оформився у найчисельніший і найбільш дієвий старшопластунський курінь «Велике Плем'я Лісових Чортів» [4]. Назва, як і личить протестній молоді, дещо провокаційна, з апеляцією до української язичницької міфології, де лісові чорти (до їх «опоганення» християнством) є амбівалентними духами-трикстерами, по ту сторону людських уявлень про правильне і неправильне.

Безпосередньо, власне, цю назву пластуни обрали собі 22 липня 1922 року, коли їх, засмаглих і замурзаних після тривалих переходів горами, побачила якась карпатська бабуся та, сплеснувши руками, назвала лісовими чортами. Весела молодь взяла цю характеристику їхньої зовнішності собі за назву. Та при цьому зазначу, що гаслом Пласту є «Бог і Україна» і з того ж таки «Великого Племені Лісових Чортів» вийшло чимало священиків, зокрема, відомий греко-католицький єпископ у діаспорі Гліб Лончина. Збереглася, до речі, й фотографія молодого Романа Шухевича з товаришами пластунами, лісовими (на початках їх іноді жартома також називали чорними, при цьому зобразивши на символіці куреня червоними) чортами [1, 16].

Лісові чорти першими серед пластунів пошили собі прапора, виготовленого за проектом Степана Луцика. На ньому на чорному тлі було зображено коло з танцюючих аркан червоних лісових чортів, у яких, щоправда, в руках не гуцульські топірці, а факели та мечі. У середині кола – переплетені червона літера «Л» та золота (жовта) «Ч». Отож, червоно-чорні кольори стали кольорами і цього пластунського куреня. До цієї події у 1922 році Андрій П'ясецький написав вірш «Прапоре наш». Але більше прапор «Великого Племені Лісових Чортів» став знаний з пісні «Гей-гу, гей-га», написаної Тарасем Крушельницьким, ймовірно, у 1929 році. У ньому, зокрема, є такі рядки: «Гей-гу, гей-га! Чорти ми лісові! /

Прапор червоно-чорний – це наше все добро,/ Червоне – це кохання, а чорне – пекла дно...» [4]. У пісні описується також боротьба лісових чортів з очільниками пекла Сатаною і Люципером, яким вони сипнули зі зброї кулі «сто тисяч».

Також з 1925 року формою львівського футбольного клубу «Україна» стала саме червоно-чорна. Під нею вони грали до 1939 року, поки не прийшла радянська влада. Вважається, що оскільки польська влада заборонила використовувати синьо-жовту символіку, то футбольний клуб прийняв як альтернативу їй червоно-чорну [7]. Але якщо це так, то, виходить, червоно-чорні кольори вже сприймалися як другі за значимістю українські, після синьо-жовтих. Вочевидь, тодішні футбольні фани надзвичайно сильно пропагували в західноукраїнському суспільстві червоно-чорну символіку.

Нарешті, треба згадати, що у 1927 році виник пластунський курінь «Орден Залізної Остроги», на згадку про відповідне Лицарство січових стрільців. Зайве й зауважувати, що прапор даного пластунського куреня був червоно-чорний. Отож, у 1920-х–1930-х роках червоно-чорна символіка була поширеною на Західній Україні, особливо серед молоді.

У 1940 році ОУН розкололася на більш помірковану (мельниківську) і революційну (бандерівську). До революційної ОУН пішла переважно саме молодь. У 1941 році на II Великому Зборі ОУН(б) майже дві третини учасників склали колишні лісові чорти [4]. Зокрема, з пластунського куреня «Великого Племені Лісових Чортів» вийшли Головний Командир УПА (1943–1950 рр.) і Генеральний Секретар УГВР (1944–1950 рр.) Роман Шухевич, міністр уряду Української Держави (1941 р.) Андрій П'ясецький, в.о. Президента Закордонного Представництва УГВР (1948–1950 рр.) Євген Врецьона тощо. Тож не дивно, що при створенні нової символіки ОУН(б) використали саме червоно-чорні кольори.

У квітні 1941 року ОУН(б) відмовилася від попередньої символіки українських націоналістів, яку надалі використовували лише в ОУН(м) – золотого тризуба з центральним зубцем у вигляді меча на блакитному фоні (емблема Роберта Лісовського). На тому ж II Великому Зборі ОУН(б) було попередньо затверджено й новий організаційний знак (герб) ОУН(б) – рівнораменний трикутник підставкою догори, на ньому хрестомеч, а на хрестомечі – тризуб [3, 70]. У первісному варіанті цей знак було виконано у червоно-чорно-жовтих кольорах. Згадаймо, що всі ці три кольори є й на прапорі пластунського куреня «Великого Племені Лісових Чортів». Також було попередньо затверджено і прапор ОУН(б), який відтепер мав бути червоно-чорним. Чорний колір трактувався як українська земля, а червоний – як кров, пролита за Україну. Вперше таке символічне значення червоно-чорної символіки описав ще у 1920-х роках письменник Василь Стефаник [4]. Таке трактування червоно-чорного прапора (іноді його коротко ще називають «кров і земля») вважається офіційно правильним і у наш час.

Точні пропорції знака і прапора ОУН(б) мала трохи пізніше затвердити спеціальна комісія. Однак репресії з боку німецької влади, які розпочалися у липні 1941 року, зумовили перехід ОУН(б) до підпільної боротьби. В цих умовах комісію так і не зібрали. Але, як зазначалося на початку даної статті, символіка ОУН(б) все одно надалі широко використовувалася як де-факто офіційна, а з жовтня 1942 року поширилася й на УПА.

Отож очевидно, що червоно-чорні кольори прапора УПА мають суто українські національні витoki. А що ж прапор III Рейху? Він був розроблений Адольфом Гітлером у 1920 році, як стяг Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії (маловідомої в Європі до 1930 року, коли вона зайняла друге місце на виборах до рейхстагу) і офіційно став державним у нацистській Німеччині у 1935 році. Виглядає він так: червоне полотнище, у центрі якого зображено чорну похилу свастику (простий варіант символу так званого «чорного» сонця) у білому колі. По суті, домінуючим кольором цього прапора є червоний – колір усякого соціалізму, як національного, так й інтернаціонального (комунізму). Однак офіційно, згідно з нацистським «Законом про державний прапор» від 15 вересня 1935 року, їхній стяг описувався як чорно-біло-червоний триколон [13].

Чому ж нацистський стяг описувався як трьохколірний, а не просто червоний з гербом свастикию у центрі? Справа у тім, що чорно-біло-червоний триколон у вигляді трьох горизонтальних смуг був офіційним державним прапором Німецької імперії у 1871–1918 роках і нацистської Німеччини у 1933–1935 роках. І саме на основі кольорів імперського стягу Адольф Гітлер, власне, і розробив своє знамено із похилою свастикою. Цей триколон сприймався нацистами як істинно арійський, на відміну від офіційного чорно-червоно-жовтого прапора у вигляді трьох горизонтальних смуг демократичної Німецької республіки у 1918–1933 роках. У будь-якому разі, як бачимо, між нацистською символікою і символікою ОУН – УПА не має жодного зв'язку. Є лише деяке чисто візуальне співпадіння між кольорами організаційного знака (герба) ОУН(б) і кольорами стягу німецьких демократів, яких німецькі нацисти ув'язнювали у концтаборах.

Підсумовуючи, треба підкреслити, що червоно-чорний прапор дійсно є стягом української боротьби

за незалежність, який у ХХ столітті поступово став, по суті, другим національним після синьо-жовтого прапора. Широко він використовується і в сучасній незалежній Україні. І, звичайно, не лише націоналістами. Червоно-чорний прапор нині є символом боротьби усіх українців за краще життя, стягом протестного руху проти зловживань такої влади, яка забуває про свої обов'язки та намагається обмежити права і свободи людей. Активно використовувався він і під час Помаранчевої революції 2004 року і, особливо, під час Революції гідності 2013–2014 років.

Червоно-чорні кольори присутні і на сучасній регіональній українській символіці, особливо на Галичині. Зокрема, на прапорі Івано-Франківської області, де на білому фоні зображена чорна галка у золотій (жовтій) короні, з правого боку від неї розміщені дві вертикальні синьо-жовті смуги (державний прапор України), а з лівого боку, біля древка, дві вертикальні червоно-чорні смуги (прапор УПА) [8, 172].

У Волинській області дану символіку з дуже великою натяжкою можна углядіти на прапорі міста Нововолинська, який є зелено-червоно-чорним триколомом з традиційним волинським білим лапчастим хрестом по центру [8, 67]. Та й то офіційне трактування чорного і червоного кольорів цього прапора не пов'язується зі стягом українських повстанців. Враховуючи, що УПА постало саме на Волині, варто було б таки частіше використовувати червоно-чорні кольори на місцевих прапорах і гербах.

1. Ісаюк О. Роман Шухевич / О. Ісаюк. – Харків: «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. – 256 с.

2. Іщук О. Життя і творчість Ніла Хасевича / вступ. стаття Д. Даревич / О. Іщук, І. Марчук. – Торонто – Львів: «Літопис УПА», 2011. – 432 с.

3. Лис С. Бофони ОУН – УПА з фондів Волинського краєзнавчого музею в контексті політико-пропагандистської творчості Ніла Хасевича / С. Лис // Волинський музейний вісник: Науковий збірник. Випуск 7 / упоряд. А. Силуєк. – Луцьк: «Вежа-Друк», 2015. – С. 67–73.

4. Мороз В. «Прапор червоно-чорний – це наше знамено...». Яким був стяг УПА? / В. Мороз // Історична правда. – Київ, 20134. – 18 жовтня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/>.

5. Музичук С. Українська Повстанча Армія: Українські військові формування ХХ століття. Організація, уніформа, символіка / С. Музичук, І. Марчук. – Рівне: СПД Нестеров С. Б., 2006. – 56 с.

6. Панченко В. Міські та містечкові герби України / В. Панченко. – Київ: «Просвіта», 2000. – 186 с.

7. Терещук Г. Червоно-чорний прапор не є прапором ОУН і УПА – геральдист / Г. Терещук // Радіо Свобода. – Київ, 2014. – 3 лютого. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/>.

8. Українські герби та прапори / упор. В. Кисляк, О. Нескоромний. – Київ: Парламентське видавництво, 2015. – 496 с.

9. Федоров-Давыдов А. Илья Ефимович Репин / А. Федоров-Давыдов. – Москва: «Искусство», 1989. – 120 с.

10. Фонди Волинського краєзнавчого музею. – Інв. № Г – 731, № Г – 949.

11. Фонди Волинського краєзнавчого музею. – Інв. № КДФ – 21310.

12. Фонди Волинського краєзнавчого музею. – Інв. № Р2 – 2625.

13. Reichsflaggengesetz (15.09.1935) // documentArchiv.de. – [Hrsg.] – URL: <http://www.documentArchiv.de/>.

Зоя Навроцька,

мистецтвознавець, завідувач

Художнього музею м. Луцька,

відділу Волинського краєзнавчого музею,

м. Луцьк

ЕТАПИ АТРИБУЦІЇ ПОЛОТНА «ДІТИ» ІЗ ПОСТІЙНОЇ ЕКСПОЗИЦІЇ ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ м. ЛУЦЬКА

З-поміж музейних предметів основного фонду (група «Живопис») Волинського краєзнавчого музею (типологія «Образотворче мистецтво»), які віддавна потребували реставрації, на особливу увагу заслуговувало полотно невідомого художника «Діти» (ВКМ Ж–16). У 2012 році за рахунок добродійних коштів лучан Олени та Петра Пилип'юків з'явилася можливість не тільки провести реставраційні роботи, а й прикрасити твір новою рамою і розмістити його у постійній експозиції Художнього музею м. Луцька (розділ «Європейське мистецтво ХVIII – поч. ХХ ст.»), доповнивши цим експонатом колекцію салонного малярства. Водночас було розпочато новий процес наукового вивчення твору. На першому етапі роботи виявилися ряд несподіваних відкриттів і ціла низка суттєвих запитань, які й визначили напрямок подальшого

дослідження.

Історія полотна «Діти» розпочинається із мистецької колекції, що знаходилася в Олицькому палаці князів Радзивілів. На початку ХХ ст. це старовинне магнатське гніздо славилось прекрасною бібліотекою, збіркою військових трофеїв, колекцією іконопису та унікальних меблів, а також блискучим зібранням витворів мистецтва [1]. У 1939 році, після приходу на Волинь радянського війська, націоналізації князівського майна, а фактично пограбування палацу, портрет «Діти» разом із іншими експонатами було врятовано Анатолієм Дублянським (1912–1997) – на той час працівником Волинського музею у Луцьку, а в майбутньому – митрополитом Паризьким і Західноєвропейським Української автокефальної православної церкви [9; 11].

В 1940 році це полотно в числі інших мистецьких цінностей було транспортоване і передане на постійне зберігання у Волинський музей («Книга надходжень від 29.10.1940 року»; Акт прийому від 26.08.1940 року). На сторінках інвентарної книги від 1947 року зафіксовано первинну атрибуцію полотна із зазначенням датування експоната та науковим описом зображуваної експозиції: «Невідомий художник. Невідома країна. ХVІІІ ст. Діти. На фоні світлих хмар – чотири оголені дитячі постаті. На плечах дитини зліва – синє покривало. В центрі – дві дитини із золотистим та білявим волоссям». На підрамнику олівцем напис: «*Kopie zu Grafsi von Yohanna Koch. Berlin – Schoneberg Martin – Zutersir. 55 AD 1908*» [10].

Після прочитання цього вельми стислого тексту й першого погляду на саме полотно виникає сумнів щодо визначення часу його створення. Виразні стилістичні прийоми ХІХ ст. спонукають до переосмислення й новітнього аналізу. А надто під час уважного прочитання латинських літер напису, який переписаний до інвентарної книги зі зворотної частини підрамника. Виявляється, переписуючи цей фрагмент тексту до інвентарної книги і повторюючи в подальші роки переінвентаризації, його жодного разу не було перекладено з німецької українською мовою. Таким чином втрапився шанс оминати домисли й не зовсім компетентні висновки, а першопочатково отримати нагоду достеменного атрибутування. «Копія з графіки. Фон Йоганна Кох. Берлін – Шьонеберг. Мартін Зутер, вул. 55 АД 1908».

З появою цього перекладу з'являється інформація, яка докорінно змінює припущення. Перед дослідником не тільки трохи відкривається завіса історії створення полотна, а й вимальовуються подальші завдання наукової роботи. В першому рядку етикетки замість позначки «невідомий художник» з'являються імена авторів «Йоганна Кох, Мартін Зутер». На місці визначення «невідома країна» – точна назва «Німеччина», край, де було створено портрет, і навіть особиста адреса художника в Берліні: вул. 55. Ці маленькі деталі додають експонату змісту якогось особливого артефакту, овіюючи його духом особливих музейних таємниць. Найголовніше ж – полотно «Діти» отримує точне датування: 1908 рік, цілком розвіюючи сумнівну атрибуцію «ХVІІІ ст.».

Загадкою для дослідника залишається фрагмент запису «Копія із графіки Йоганни Кох». Що мається на увазі під термінами «копія» і «графіка»? Авторський малюнок, лінорит, офорт? І хто цей художник – Йоганн чи Йоганна Кох? Адже в Німеччині це прізвище далеко не унікальне. За текстом перекладача виходить, що саме на основі графічного зображення дітей цього автора Мартін Зутер у 1908 році виконав портрет на замовлення князівської родини. В праці професора Марченко Є. І. «Мистецтво Австрії та Німеччини» [7] присутня згадка про пейзажиста кінця ХVІІІ – поч. ХІХ ст. Йозефа Антона Коха. Інформацію про цього художника можна відшукати і на сторінках енциклопедичного словника «Европейская живопись ХІІІ – ХХ веков» [6]. Однак дати його життя (1768–1818) стверджують, що цей митець до твору «Діти» не причетний.

Лише в Лейпцигському виданні «Allgemeines Lexikon der bildenden Kunstler von der Antike bis zur Gegenwart» наявна скупа інформація про художницю Йоганну Кох, яка працювала на межі ХІХ – ХХ ст.: «*Кох Йоганна. Художниця народилася 11.11.1866 року в Канштатті. Була ученицею Штутгартської академії при Франкові Келлеру і дебютувала в 1894 році у Мюнхенському скляному палаці картиною «Ранок». В основному малювала фігури, які частково поєднувала із пейзажем: «Весна», «Під яблунею», «Психея», «На горіщі» тощо*» [1].

Виходячи із цього, постає запитання: хто ж насправді автор експоната? За текстом перекладача, котрий послуговувався вищезгаданим записом в інвентарній книзі, це Мартін Зутер, який також мешкав у 1908 році в Берліні. Проте пошуки прізвища цього художника і хоча б мінімальної інформації про нього, після ретельного аналізу наукової літератури, каталогів, довідників, а також під час консультацій із науковцями провідних музеїв України, не завершилися успіхом.

Олена Живкова, заступник директора з науково-дослідницької роботи Національного музею мистецтва ім. Богдана та Варвари Ханенків, підказала знову звернутись до оригіналу. Відтак, розмонтувавши герметично законсервовану реставратором зворотню частину полотна, було ще раз вивчено текст напису,

який виконаний олівцем на добротному сосновому підрамнику. Фахівець із німецької філології одразу ж виявив у тексті особливу манеру написання деяких літер. Зокрема в слові «Grafsi» літера «f» написана достатньо своєрідно. Її можна прочитати як «f» або по-особливому виписану «s». В такому випадку термін «Графіка» змінюється на прізвище «Грассі», однозначно проливаючи світло на авторство твору. Наступну помилку виявив новий переклад напису «Zuter». Перша літера цього слова, якщо її не читати як «Z», а рукописне «L», змінює іменник «Зутер» на «Лютер». Відтак з'ясовуємо, що не Мартін Зутер ім'я автора, а очевидно, Мартін Лютер – назва вулиці, на якій мешкала Йоганна Кох. Увесь текст оновленого перекладу напису надає вичерпну інформацію для достеменною переатрибуції експоната: «Копія з Грассі. Фон Йоганна Кох. Берлін – Шьонеберг. Мартін Лютер вул. 55. Року Божого 1908». Відтак перед нами копія із невідомого твору пензля австрійського художника-портретиста, представника академічного класицизму у Європейському мистецтві кінця 18 ст. – першої половини XIX ст. Йозефа Грассі (1757–1838). Детальне вивчення творчості цього майстра додало ще більшої переконливості до такої думки.

Йозеф Марія Грассі, або Джузеппе Грассі, народився 22 квітня 1757 року в Відні, помер 1838 року в Дрездені [2; 3]. Майстер портретного малярства найвищого класу, він залишив величезний творчий доробок. Об'ємна спадщина художника – це, головним чином, портрети тогочасної європейської еліти, митців, представників королівських династій, аристократів та їхніх дітей. Величезний пласт усього зробленого художником займають портрети польської знаті. Як свідчать біографи, із багатьма своїми замовниками Йозеф Грассі підтримував дуже теплі стосунки, портретуючи їх інколи по декілька разів протягом усього життя.

Захоплення портретом як жанром сформувалося у Йозефа Грассі в досить ранньому віці, напевно тоді, як він вирішив пов'язати своє життя з мистецтвом. Син італійського ювеліра Оттіліо Грассі, майстерня якого славилася не тільки у столиці, а й в усій Австрії, Йозеф Грассі все ж не пішов батьківським шляхом. Захопившись портретуванням, як і Франц Ксав'єр Вінтерхальтер (1806–1873) [4] – знаменитий родич по лінії матері Антоніни Вінтерхальтер, він вступив до Віденської академії мистецтв. В час навчання виявив неабияку сумлінність у справі опанування улюбленим ремеслом. Хист, вишуканий смак, високий технічний рівень притаманні вже його раннім творам.

Працюючи в стилістичній системі академізму, Йозеф Грассі вправно переосмислював традиції англійського малярства, і, зокрема, манеру Томаса Гейнсборо [8]. Репрезентативні портрети молодого Грассі з витонченою колористикою та легким ореолом ідеалізації дуже імпонували замовникам. Можливо саме тому сповнений натхнення і честолюбних планів художник опісля певного конфлікту із керівництвом академії в 1791 році призупиняє навчання. Приймавши запрошення польського королівського двору, він від'їздить до Варшави. За три роки перебування в польській столиці знаходить друзів у середовищі місцевих художників (Ян Косінський, Казімеж Войняковський), здобуває величезний авторитет у світських колах і невтомно працює. В довгому переліку портретованих ним моделей, що його надає у своїй праці дослідниця творчості художника Моніка Оханьйо, – імена вершків аристократії тогочасної Польщі (Тадеуш Костюшко, Йозеф Понятовський, Дорота Чарторийська, Маріанна Потоцька, Станіслав Потоцький, Тереза Василевська, Зоф'я та Станіслав Замойські, Тереза Любомирська, ін.) Вочевидь Йозеф Грассі не потерпав від браку роботи та уваги. Деякі замовлення він виконував і опісля від'їзду з Варшави, підтримуючи тісні контакти з поляками, котрі мешкали в Європі. Серед таких творів знаходимо мініатюрний «Портрет Гелени Радзивіл», що створений у Відні, та «Портрет Крістіни Магдалени Радзивіл», який було написано у Франції. Вже ці дані, з вищезгаданої статті Моніки Оханьйо є вагомим свідченням про співпрацю Йозефа Грассі з магнатами Радзивіл. Відтак велика доля ймовірності, що на початку XIX століття австрієць Йозеф Грассі – носій академічних традицій – також виконав груповий портрет дітей цієї князівської родини.

Відомо, що в мистецькій колекції Олицького палацу твори віденської школи були улюбленими і займали найкращі експозиційні місця. Знаменитий Франц Крюгер (1805–1873), поет жіночої вроди Франц Вінтерхальтер (1805–1873), віртуоз Йозеф Нейгебауер (1810–1895), геніальний Генріх Гольпайн (1814–1855) – твори цих австрійських авторів особливо імпонували власникам палацу. З метою доповнення колекції в 1895 році польський художник П. Станкевич зробив повторення полотна («Портрет Гелени Радзивіл із сфінксом»), що належало пензлю австрійця Е. Гебауера. Відтак не викликає заперечення той факт, що груповий портрет дітей цієї родини було замовлено представнику віденської школи, популярному на той час Йозефу Грассі. Можливо, що в олицькому зібранні роботи цього майстра вже були, адже чудовий портрет княгині Марії Вінцентової-Красінської із експозиції Художнього музею м. Луцька також приписується його пензлю. Напевно Йозеф Грассі, виконуючи портрет дітей, блискуче впорався із завданням. Очевидно, твір зайняв своє місце серед особливо коштовних експонатів. Припав

він до вподоби і замовникам, і їхнім спадкоємцям. І, як часто бувало в ті часи, зображення дорогих серцю портретованих хтось із них доручив повторити в 1908 році берлінській художниці Йоганні Кох. Про причини, що спонукали до такого рішення, можна лише здогадуватися... Ймовірно, що його передавали іншим власникам до іншого палацу. Але найбільш переконливою є думка про ймовірне технічне пошкодження твору (прориви, втрата фрагментів колористичної поверхні). Отож, з метою запобігання повної руйнації портрета, було прийняте рішення його копійного повторення. Таке завдання було під силу Йоганні Кох – художниці з академічним вишколом. Можливо саме копійною роботою вона й займалася протягом життя. Жодного свідчення про її самостійну творчу діяльність (окрім вищезгаданих творів, що написані під час закінчення академії), участі у виставках із власним доробком не виявлено.

У зв'язку з відсутністю оригіналу полотна Йозефа Грассі «Діти» неможливо провести порівняння творів й визначити ступінь відтворення художницею стилістичної манери автора, співпадиння колористичних вирішень, як і вивчити її особисті прийоми роботи над створенням копії. Та все ж цей експонат достатньо співзвучний із доробком майстра. Він дозволяє міркувати про завдання, що їх ставив він перед собою, його прагнення створити не просто портрет на замовлення, а щось більше... Можливо узагальнену композицію – своєрідну оду на честь його Величності дитинства?

Незважаючи на те, що автор твору – послідовний носій традицій академічної школи, портрет «Діти» позбавлений надмірної класичної суворості. Емоційна піднесеність персонажів додає йому романтичності, ніби огортаючи аурую миру та благодаті. Вміння наповнити чіткі вимоги жанру особливим, дещо не властивим йому звучанням притаманне навіть багатьом репрезентативним портретам Грассі. На полотні із експозиції Художнього музею м. Луцька, композиція якого розміщена по горизонталі прямокутної поверхні твору, дано зображення групи портретованих із п'яти осіб різного віку. Тема ніжних родинних стосунків і палких почуттів розвивається в ракурсах, жестах, міміці кожної моделі. Півпостать старшого хлопчика із накинутим на плечі синім покривалом майстерно поєднана з оголеними постатями малюків. Цей старший брат неначе оберігає пустотливі обійми малих, ніби щомиті стоїть на сторожі їхньої безпеки. Із затіненої лівої частини полотна, простягаючи вперед рученята, до них лине зовсім маленьке також оголене немовля із голівкою без волосся й величезними виразними очима, які випромінюють любов і прагнення приєднатись до забави братиків.

Аналізуючи живописні якості твору, слід відзначити, як автор красиво вирішив його колористичні сполучення й тональні нюанси. Сіро-блакитне тло із сіро-білими хмаринками віртуозно прописане лесирунками. Холодна гама тла гармонійно поєднана із колористикою написання оголених дитячих постатей, які створені в теплому ключі блідо-рожевими тонами із світло-коричневими нюансами в тінях. Складний колір синіх, біло-блакитних, приглушено-пурпурових драперій, що де-не-де огортають портретованих, як і білі хмаринки, поміж яких вони зображені, – все це делікатно об'єднане загальним перлисто-сірим тонуванням.

Легкість написання слизької шовковистості тканин, які ніби струменять із плечей портретованих й спадають на невагомні хмаринки, додає композиції візуальної рухливості, позбавляючи постаті дітей статичності репрезентативних портретів. Плавні, але дуже промовисті жести портретованих, міміка милих обличч, сяючі безпосередністю та любов'ю виразні очі – все це, поряд із ніжністю барв, додає портрету якогось особливого звучання. Ніби тут зображені не діти, а можливо, ангели або ж пустотливі путті, як на медальйонах рококо. Автор свідомо порушує усталеність традиційного портретного жанру, додаючи твору ознак якоїсь міфологічної композиції.

В добу середньовіччя традиція написання дитячих портретів на тлі хмаринок була пов'язана із символом потойбіччя, означаючи, що зображений персонаж уже царствує на небесах. В академічній традиції періоду романтизму ця деталь набула більш поетичного звучання, аніж значення символу. Грозові або осяянні сонячним світлом хмари часто присутні в композиціях інших портретів Йозефа Грассі та творах його сучасників.

Детально вивчаючи технічні особливості написання полотна «Діти», неможливо оминати одного цікавого факту. Прийоми виконання всієї композиції помітно відрізняються від зображення голівок двох центральних портретованих в композиції на передньому плані. Діти перебувають ніби в ніжному пориві одне до одного. Ліве дитя, обіймаючи руками свого братика чи сестричку, притиснулося до нього щокою. Обличчя цих портретованих, як і волосся, шия лівого із них, непомірно висвітлені. Манера написання більш пастозна. Складається враження, що по готовому зображенню ще раз пройдено пензлем, але без застосування загального сіро-перлисто-сірого тонування. Можливо щось не влаштувало замовників копії, а тому Йоганна Кох зробила деякі виправлення. Можна припустити також, що це могла робити й не вона, а інший художник спробував ліквідувати певні огріхи виконання.

В кожному випадку це ще одна таємниця цього твору із Художнього музею м. Луцька. Пошук її розгадки, як і спроба знайти імена портретованих, – це справа подальшого дослідження. Сьогодні це полотно вдало доповнює збірку салонного малярства в експозиції [5]. Стало можливим на основі цього дослідження доповнити оглядову екскурсію по Художньому музею інформацією про творчість австрійця Йозефа Грассі (1757–1838) та розповіддю про німецьку художницю Йоганну Кох (1866–?). А також на основі щойно згаданих фактів можна із певністю провести оновлення запису в інвентарній книзі Волинського краєзнавчого музею та створити нову етикетку твору:

Йозеф Грассі (1757–1838)?
Австрія
Діти із родини магнатів Радзивілів
Копія Йоганни Кох (1866–?)
Німеччина, Берлін
Полотно, олія; 1908

1. *Allgemeines Lexikon der bildenden Kunstler von der Antike bis zur Gegenwart* // E. A. Seemann Leipzig, 1999. – 80.
2. *Ochanio M. Jozef Cirassi (Grassy)* // Muzeum Narodowe w Warszawie, 2002.
3. *Kuszczycowna J. Sownik Artystow Polskich I obcych w Polsce dzialajocyeh, t. II* // Wroclaw. Warszawa. Gdansk, 1975.
4. *Березина В. Французская живопись первой половины и середины XIX века в Эрмитаже. Научный каталог* // Ленинград: Искусство, 1983. – С. 177.
5. *Костеневич А. Французская живопись XIX – начала XX века в Эрмитаже. Очерк-путеводитель* // Ленинград: Аврора, 1979. – С. 40.
6. *Тихомиров А. Искусство Австрии* // *Всеобщая история искусства: т. 5.* – Москва: Искусство, 1964. – С. 328.
7. *Марченко Є. Искусство Австрии и Германии* // *Європейское искусство XIX века* // Москва: Искусство, 1975.
8. *Мещерица Е. Западноевропейская жанровая живопись* // Москва: Олма-Прес. «Образование» 2006. – С. 95.
9. *Облікова фондова документація. Інвентарна книга Волинського краєзнавчого музею. 1947 р.*
10. *Силюк А. Волинський краєзнавчий музей: сторінки історії формування колекції* / А. Силюк // *Волинський музей: історія і сучасність: наук. наук. зб. Вип. II.* – Луцьк: Надстир'я, 1999. – С. 6-10.
11. *Силюк А. Спомини Анатолія Дублянського, митрополита УАПЦ в Західній Європі, про Волинь та своє життя* / А. М. Силюк // «Роде наш красний...»: *Волинь у долонях краян і людських документах* / упоряд. І авт. Передм. Л. К. Оляндер. – Т. I. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1996. – С. 419-436.
12. *Черенюк М. Формування колекції Художнього музею в Луцьку* / Микола Черенюк // *Волинський музей: історія і сучасність: наук. зб. Вип. II.* – Луцьк: Надстир'я, 1999. – С. 123-124.

Валентина Надольська,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри документознавства і
музейної справи СНУ ім. Лесі Українки,
м. Луцьк

ПРЕДСТАВЛЕННЯ МУЗЕЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ВІДВІДУВАЧАМ: ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ МУЗЕЇВ ВОЛИНИ

Розвиток музейної справи у Волинській області тісно пов'язаний з розбудовою державності в суверенній Україні. У 1995 р. Верховна Рада ухвалила Закон України «Про музеї та музейну справу». Він визначив принципи розвитку музейної справи, правові, економічні, соціальні засади створення і діяльності музеїв, особливості наукового формування, вивчення, обліку, зберігання, охорони і використання Музейного фонду України, його правовий статус.

У музейній справі Волинської області за роки незалежності відбулися значні зміни, які активізували творчий пошук музейних працівників у науковому і культурному житті регіону, поглибили історико-краєзнавчі дослідження, посилили процес переосмислення експозиційного показу історичного минулого і сучасного

краю, дали поштовх до створення експериментальних виставок, побудованих на нововиявлених документах і матеріалах, раніше неекспонованих музейних предметах, присвячених малодослідженим і дискусійним питанням.

Мережа державних музеїв в області станом на 1 січня 2015 р. налічувала 17 комунальних (державних) музеїв, 83 музейний заклад на громадських засадах, з яких 6 – носять звання «Народний музей» (Берестечківський історичний музей, Музей історії органів внутрішніх справ Волині, Етнографічний музей «Світлиця» (НВК-гімназія № 14, м. Луцьк), Музей Лесі Українки (Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки), Устилузький музей-садиба Ігоря Стравінського, Музей історії кінематографії і фотомистецтва Волині), 187 музейних закладів системи освіти, з яких 33 мають почесне звання «Зразковий», де зберігається понад 260 тис. пам'яток матеріальної та духовної культури Волинського краю основного фонду [6, 1].

Музейні збірки накопичуються й систематизуються не лише з метою вивчення та централізованого зберігання. Найважливіші соціальні функції сучасних музеїв – представлення історико-культурної спадщини, цілеспрямована трансляція специфічними музейними засобами інформації про минуле і сьогодення, формування у відвідувачів потреби у спілкуванні з пам'ятками. Всі вони реалізуються завдяки експозиційно-виставковій роботі музеїв. Вона займає одне з центральних місць у діяльності волинських музеїв, тому що стимулює розвиток всіх напрямів музейної роботи: фондової, науково-дослідницької та науково-освітньої, навчально-просвітницької.

Після розпаду СРСР музеї в Україні звільнилися від тягаря виконання насамперед ідеологічних функцій. Більшість музеїв, в першу чергу обласних, відразу провели демонтаж експозицій з радянського періоду історії регіону.

Усі сучасні експозиції будуються за комплексно-тематичним принципом з урахуванням хронологічного (еволюційного) та предметно-типологічного критеріїв. Тобто експозиція окремого експозиційного залу репрезентує певну історичну епоху та представляє відвідувачам типологічно подібну групу пам'яток, експозиція всього музею – послідовну сукупність історичних епох та предметно-типологічних рядів пам'яток.

Науковим доробком, фактичним результатом роботи багатьох поколінь музейних працівників стали діючі в музеях області експозиції, що відповідно до поповнення музейного фонду новими експонатами та історичними даними постійно удосконалюються. Відкрита в 1985 р. експозиція Волинського краєзнавчого музею (далі – ВКМ) на сьогоднішній день у багатьох підтемах і розділах застаріла. Відповідно в останні роки доопрацьовано і доповнено ряд розділів давньої, середньовічної і нової історії, переоформлено тему: «Волинь у 1941–1944 рр.», підготовлено до переоформлення теми «Волинь у 1917–1921 рр.» та «Волинь у 1921–1941 рр.». Оформлені на новій джерельній базі згідно вимог сучасної історичної науки вони відіграють свою роль у розвитку музейного краєзнавства [14, 199].

Високу оцінку спеціалістів-музейників та лесезнавців отримала наукова концепція та художнє вирішення експозиції літературного музею та меморіальної частини Колодяжненського літературно-меморіального музею-садиби Лесі Українки, розроблена і виконана науковцями музею під керівництвом Заслуженого працівника культури України В. Комзюк.

В 1991 р. поповнено і переоформлено експозицію Кортеліського історичного краєзнавчого музею. У 1992–1993 рр. розроблено наукову концепцію і створено експозиції Музею Волинської ікони, в 1991 р. – Художнього музею. Протягом 1991–1995 рр. інтенсивна робота відділу етнографії та народних промислів Волині ВКМ завершилась створенням наукової концепції, тематико-експозиційного плану та проекту художнього оформлення Музею етнографії і народних промислів Волині в окремому приміщенні [14, 199].

У 2000 р. завершилося створення експозиції та постійно діючої виставки військової техніки та озброєння Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки. У 2003 р. до ювілею Художнього музею було створено нову експозицію давнього українського портрета. Основу її склала збірка творів, що походить із родового замку князів Радзівілів в Олиці. Після реконструкції та ремонту у 2007 р. була відкрита нова експозиція у Торчинському народному історичному музеї. У родинному будинку садиби Ліпінських в 2011 р. відкрито експозицію єдиного в Україні і світі музею відомого історика, політолога і державного діяча початку ХХ століття, уродженця Волині В'ячеслава Липинського. У цьому ж році в приміщенні колишнього братського Хрестовоздвиженського монастиря в Луцьку було відкрито Музей історії Луцького братства, який став першим в Україні закладом, присвяченим окремій братській асоціації. Його фото-художня експозиція базується на найновіших розробках провідних українських істориків, історичних ілюстраціях та рідкісному архівному матеріалі. У 2014 р. для відвідувачів було відкрито першу експозицію, присвячену Другій світовій війні, у Ківерцівському краєзнавчому музеї,

робота з формування якого продовжується. Збір матеріалу і підготовка експозиційного плану до оновленого залу «Історія Волинської сільськогосподарської науки» відбувається в останні роки в музеї історії сільського господарства Волині – «Скансен» [8].

У 2010 р. у Маневицькому краєзнавчому музеї продовжувалося створення музейної інфраструктури шляхом доповнення стаціонарної експозиції музею скансеном, з облаштуванням поліського подвір'я (хата, клуня, віз, криниця, тин), що стане початком створення на його базі «Музею Волинського Полісся» як основної бази розвитку туристичної галузі на Маневиччині [13, арк. 12].

Доба незалежності України для музейної справи – це час не лише створення повноцінних експозицій, але й активного проведення виставкової діяльності. Працівниками ВКМ робота в цьому напрямі проводиться дуже плідно, результатом чого є відкриття щороку декількох десятків нових виставок. Серед них: «Я хочу, щоб була Україна» (1992 р.), «З історії УПА на Волині» (1992 р.), «Україна. 5 років незалежності» (1996 р.) та ін.

Своєрідною точкою відліку у виставковій діяльності Художнього музею у Луцьку можна вважати проєкт – «Не хлібом єдиним...». Виставка діяла протягом березня-серпня 2002 р. і продемонструвала не тільки нові підходи науковців, а й їх готовність йти в ногу з часом, вміння визначити пріоритети, спроможність впливати на культурно-мистецькі процеси. У центральній залі Художнього музею невелика виставка із 16 одиниць творів була розгорнута не традиційно на стінах, а на мольбертах, акцентуючи увагу глядачів на винятковості події, її структурних та ідейних особливостях. Під час презентації виставки її організаторами було піднято ряд актуальних проблем сучасного музейництва: відсутність коштів для систематичного поповнення основного фондосховища музею кращими здобутками сучасних художників, розпорошення творчої спадщини волинських художників, необхідність фіксації мистецьких явищ Волині у каталогах, монографіях, наукових дослідженнях. Позитивним результатом виставки стала передача художниками та колекціонерами в постійне користування музею всіх її експонатів. З цього часу головним напрямом виставкової діяльності музею стає реконструкція мистецьких процесів, які відбулися в другій половині ХХ ст. на Волині, адекватна оцінка мистецької спадщини, вивчення новітніх, інколи експериментальних пошуків, популяризація найкращих здобутків [5, 162].

Для відтворення правдивої, об'єктивної української історії музеї все частіше почали звертатися до документів державних архівів, до колекціонерів, в різні громадські організації, інші музеї.

Колектив Художнього музею налагоджує найтісніші зв'язки із волинськими колекціонерами, художниками, членами їхніх родин, краєзнавцями. Він став важливим осередком спілкування інтелектуалів, престижним виставковим закладом, який не тільки сповна забезпечує високий рівень естетичного дозвілля, а й згуртовує довкола себе мислячих однодумців. Значним здобутком колективу музею, своєрідним підсумком у справі систематизації волинського малярства у фондах ВКМ стала виставка «Образотворче мистецтво Волині другої половини ХХ – початку ХХІ ст.», присвячена 30-річчю Художнього музею у Луцьку (2004 р.). Вона презентувала панораму розвитку мистецького життя краю, представила здобутки волинських художників за останнє півстоліття, певною мірою визначивши творчий потенціал майбутнього [5, 162].

У 2007 р. до 75-ої річниці голодомору в Україні у ВКМ діяла художньо-документальна виставка «Розгойдані дзвони пам'яті», підготовлена Міністерством культури і туризму України, СБУ і Державним підприємством «Державне концертне агентство «Україна»», та виставка «Розсекречена пам'ять. Голодомор в Україні мовою архівних документів», яка презентувала подані галузевим Державним архівом СБУ документи радянських органів державної безпеки, що висвітлюють події голодомору 1932–1933 рр. [11, арк. 19].

На виконання Указу Президента України «Про всебічне вивчення та об'єктивне висвітлення діяльності українського визвольного руху та сприяння процесу національного примирення» 12 травня 2009 р. у ВКМ відбулося відкриття фотовиставки «Українська Повстанська Армія. Історія нескорених». Виставка стала спільним проєктом СБУ та Центру досліджень визвольного руху, за сприяння Українського інституту національної пам'яті. На ній демонструвалися світлини і документи, які протягом кількох десятиліть приховувались в архівах Народного комісаріату внутрішніх справ (Комітету державної безпеки). За час експонування виставку оглянуло понад 5,4 тис. осіб [12, арк. 19].

Ряд виставок було присвячено окремим колекціям музейного фонду [1–4]. У ВКМ експонувались колекції поштових листівок, старої фотографії ХІХ ст., волинського традиційного народного одягу, вишивки, кераміки з с. Кульчин Ківерцівського і с. Рокита Старовижівського районів та ін. Тільки впродовж 1992–1993 рр. на виставках було представлено 6350 музейних предметів основного фонду музею [1, 22].

Деякі виставки носили благодійний характер, зокрема, персональна виставка молоді волинської

самодіяльної художниці «Чарівний світ Валентини Михальської» (2005 р.).

Експонуються у волинських музеях й твори дитячої аудиторії. Зокрема, щороку, до народних свят влаштовуються виставки-конкурси дитячого малюнку: «Зимовий калейдоскоп» та «Великодня писанка» (Ковельський історичний музей), «Писанковий дивосвіт» (Горохівський історичний музей) та ін.

Заслуговує на увагу така форма роботи, як обмін виставками з метою зміцнення творчого співробітництва з музеями, різноманітними установами та організаціями України, Російської Федерації, Республік Польща і Білорусь. Виставки обласного краєзнавчого музею експонувались у містах Варшава, Люблін, Замосць, Хелм, Грубешов, Брест, Малорита та ін. [1, 22–23].

З 2001 р. у ВКМ щороку діяли виставки воскових фігур з Санкт-Петербургу – «Катастрофи людського тіла. Персонажі з «Книги рекордів Гіннеса», «Всесвітня історія злочинів і тортур» та ін. [10, арк. 15].

У 2002 р. музейні працівники Любомльського краєзнавчого музею були запрошені до м. Варшави (Республіка Польща) на відкриття виставки про єврейську общину м. Любомля.

Завдяки тісній співпраці музеїв волиняни змогли ознайомитися з матеріалами етнографічних виставок «Кустарні художні вироби американських індіанців» (підготовлена інформаційною службою США), «Етнографія Карпатського краю» з фондів Львівського музею етнографії і художнього промислу, «В краю вічного проміння» (кримсько-татарські тканини XVIII–XIX ст.) з Ялтинського історичного музею [2, 43].

Необхідність створення виставок вмотивовується багатьма завданнями, які ставлять перед собою музеї у своїй діяльності. Різноманітність цих завдань дедалі частіше змушує музейних працівників не тільки практикувати обмінні виставки, але й продукувати спільні міжмузейні виставкові проекти. Такого плану виставки стали традиційними на Волині. Як правило, ці виставки формуються із колекцій декількох музеїв [7, 56].

Ряд виставок музеями краю організовано спільно з Державним архівом Волинської області, Рівненським краєзнавчим музеєм та Острозьким музеєм книги, зокрема, виставка «Біблія в світовій книжковій спадщині», на якій вперше експонувалися понад 100 унікальних видань Біблії XVI–XX ст. [3, 29].

Попри те, що спільні виставки створюються на основі одних збірок і по черзі експонуються в різних музеях – вони відрізняються і за концепцією, і за способом подачі матеріалу, і в питаннях створення асоціативних рядів, і в багатьох інших аспектах. Тобто, можна говорити, що це практично різні виставки, і в них реалізуються найрізноманітніші таланти музейних працівників. Особливо яскраво це можна прослідкувати на спільному проекті – виставці, яка задумувалась як виставка букварів з колекції Музею книги та друкарства м. Острог. Спочатку (в 2003 р.) вона експонувалась у ВКМ, де, по суті, трансформувалась у виставку з історії шкільництва Волині. Лучани до збірки букварів та підручників долучили велику кількість матеріалів з історії школи та шкільництва: похвальні листи, табелі, документи і матеріали вчителів та учнів, світлини, шкільне та канцелярське приладдя. У грудні 2005 р. цей проект під назвою «Найперша книга» був реалізований у своєму первісному варіанті в Музеї книги в м. Острозі. В основу концепції було покладено академічний принцип і представлено цілісну колекцію букварів [7, 56].

Впродовж останніх років творчий потенціал колективу Художнього музею вийшов далеко за межі свого закладу. Зі своїми проектами він брав участь у міжнародних фестивалях, мистецьких акціях країни: «Храм пам'яті» – виставка-інсталяція творів народного мистецтва під час звіту народної творчості Волині, в рамках всеукраїнської акції «Свято одного села» – виставка творів народного мистецтва с. Замшани Ратнівського району (Національний центр ділового та культурного співробітництва «Український дім», м. Київ, 2002 р.); виставка-інсталяція «Творча дорога пісенної нації» під час звіту народної творчості Волині («Палац Україна», м. Київ); «Промінь Воскресіння» – виставка творів учнів школи народного малярства Василя Парахіна на V Міжнародному фестивалі народної творчості «Берегиня» у травні-червні 2007 р. (м. Луцьк), у вересні 2008 р. («Український дім», м. Київ) та виставка-інсталяція до звіту народної творчості Волині – «Від минувшини до майбуття» у 2009 р. («Палац Україна», м. Київ) та ін.

Велике зацікавлення відвідувачів викликали виставки, привезені до Луцька із Києва, Львова, Ужгорода, що наочно продемонстрували яскраві сторінки історії мистецтва, познайомили відвідувачів з національною класикою та скарбницею української художньої культури: персональні виставки А. Лазарчука (2000 р.), Р. Сельського (2000 р.), М. Приймаченко (2001 р.), М. Глуценка (2003 р.), А. Мухи (2003 р.), П. Гуліна (2007 р.), а також виставки «Барви Карпат» Закарпатського художнього музею ім. Й. Бокшая (2007 р.) та «Жіночий портрет кінця XVIII – початку XX ст.» Київського Національного художнього музею України (2008 р.) [5, 162].

Музейними працівниками проводиться популяризація робіт народних умільців: вишивальниць, ткаль,

столярів, різьбярів, художників. У Камінь-Каширському історико-краєзнавчому музеї утвердилася така форма роботи з об'язковою організацією виставок робіт автора. В цьому плані музей тісно співпрацює з закладами освіти району і сприяє виявленню юних талантів безпосередньо через виставкову діяльність [9, 116].

Популярність проведення виставок пояснюється тим, що фінансові проблеми забезпечення музейної діяльності нерідко перешкоджають проведенню й оновленню постійних експозицій. Тому музеї, бажаючи привернути увагу більшої кількості відвідувачів, зацікавити музейними предметами, організують мобільні, недорогі за витратами виставки. Таким чином відвідувачі музею отримують доступ до більшого об'єму інформації. Співробітниками одного тільки ВКМ за 2009 р. було підготовлено і оформлено 68 нових стаціонарних і пересувних виставок [12, арк. 16].

Практично відкриття всіх виставок проводяться урочисто, за участю місцевої інтелігенції, широкої громадськості, працівників телебачення, радіо, журналістів. До більшості виставок друкувались афіші, запрошення, статті в пресі наукових працівників музею, через що вони й набули широкого резонансу в області та за її межами.

На матеріалах згаданих виставок проводилися виступи їх авторів, науковців, тематичні вечори, публікувались матеріали науково-практичних конференцій [1–5; 7; 9].

Отже, з 1990-х рр. за допомогою активізації експозиційно-виставкової роботи волинські музеї зробили доступними для відвідувачів нові матеріали, які реконструюють історію та культуру краю. Співпраця волинських музеїв є яскравим прикладом того, що музейні колекції можуть і повинні працювати не лише в замкнутому просторі одного музею. На сучасному етапі також активно розвивається міжнародний обмін виставками, що сприяє взаємозбагаченню різних культур.

1. Грицина Л. Виставкова робота музею / Л. Грицина // *Волинський музей. Історія і сучасність. Тези та матеріали I науково-практичної конференції, присвяченої 65-річчю Волинського краєзнавчого музею та 45-річчю Колодяжненського музею Лесі Українки, 16–17 червня 1994 року.* – Луцьк : Ініціал, 1997. – С. 22–26.

2. Грицина Л. Хроніка виставкової діяльності музею. 1994–1998 рр. / Л. Грицина // *Волинський музей. Історія і сучасність. Науковий збірник. Вип. 2.* – Луцьк, 1999. – С. 43–56.

3. Грицина Л. Хроніка виставкової діяльності музею. 1999–2003 рр. / Л. Грицина // *Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, Луцьк-Колодяжне, 18–19 травня 2004 р.* – Луцьк, 2004. – Вип. 3. – С. 50–56.

4. Грицина Л. Хроніка виставкової діяльності музею (закінчення) / Л. Грицина // *Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, Луцьк-Колодяжне, 18–19 травня 2004 р.* – Луцьк, 2004. – Вип. 3. – С. 161–165.

5. Зінко Д. Виставкова діяльність Художнього музею на початку нової доби / Д. Зінко // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України. Матеріали до відзначення 20-річчя від часу створення. Спеціальний випуск.* – Луцьк, 2009. – С. 161–170.

6. Комунальні та громадські музеї Волинської області в 2014 р. (порівняльно – довідковий матеріал). – Луцьк, 2015. – 31 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://volyn-museum.at.ua/>.

7. Кононюк О. Виставкова діяльність як один з пріоритетних напрямів музейної діяльності (у розрізі співпраці музеїв Волині) / О. Кононюк, С. Позіховська // *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.* – Рівне : Волинські обереги, 2006. – Вип. IV. – С. 55–58.

8. Музейний простір Волині [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://volyn-museum.at.ua/>.

9. Пась Н. Музеї як центри історико-краєзнавчих, природознавчих та етнографічних досліджень / Н. Пась // *Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, Луцьк-Колодяжне, 18–19 травня 2004 р.* – Луцьк, 2004. – Вип. 3. – С. 114–116.

10. Поточний архів ВКМ. Звіт про роботу Волинського краєзнавчого музею у 2001 році, 23 арк.

11. Поточний архів ВКМ. Звіт про роботу Волинського краєзнавчого музею у 2007 році, 29 арк.

12. Поточний архів ВКМ. Звіт про роботу Волинського краєзнавчого музею у 2009 році, 29 арк.

13. Поточний архів ВКМ. Комунальні та громадські музеї Волинської області в 2010 році (порівняльно-довідковий матеріал), 27 арк.

14. Силук А. Історико-краєзнавча діяльність музеїв Волині: стан і тенденції / А. Силук // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України. Матеріали до відзначення 20-річчя від часу створення. Спеціальний випуск.* – Луцьк, 2009. – С. 197–201.

Наталія Оболончик,
*кандидат історичних наук,
Кременецько-Почаївський державний
історико-архітектурний заповідник,
м. Кременець*

ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ КРЕМЕНЦЯ ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЯ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Місто Кременець – розташоване серед мальовничих гір у довгій вузькій долині. Площа міста – дві тисячі гектарів, майже половина якої під лісопарками та садами.

Місто з усіх сторін оточене Кременецькими горами Їх високі плосковершинні пасма вкриті мішаними лісами. Луки, глибокі долини, гори порослі лісами створюють неповторні краєвиди. Гірські кряжі висотою 150–400 м. над рівнем моря простягаються майже на 70 кілометрів. Вздовж долини проходить центральна вулиця міста – вулиця Шевченка та другорядні паралельні порівняно короткі вулиці. Від центральної вулиці відходять поперечні вулиці та провулки.

Основною домінантою Кременця є Замкова гора з руїнами старовинного замку, яка височить над історичним ядром міста. Міський силует вздовж центральної вулиці виражений досить стримано і формується за рахунок архітектурних домінант загального значення: ліцею, Миколаївського собору та дерев'яної церкви Чесного Хреста. Ці пам'ятки утворюють дві групи домінант.

Від центральної та паралельних вулиць відходять поперечні, які розташовані на схилах гір. Із кожної з них відкриваються неперевершені краєвиди на місто та на протилежні схили гір. Причому панорама з кожної з гір по іншому представляє місто і його неповторну вишукану красу, яка надзвичайно приваблює туристів.

У Кременці збереглося кілька давніх цвинтарів. Під горою Черчею (де колись стояла церква великомучениці Параскеви П'ятниці) знаходиться П'ятницький цвинтар, який в народі ще називають Козацьким, приписуючи його появу подіям Національної війни 1648-1657 рр. [5, 40].

По сусідству з Богоявленським монастирем міститься старовинний Монастирський цвинтар. Тут поховані викладач Волинського ліцею Віллібальд Бессер, воїни УНР, які полягли в Кременці 1919 року, воїни Червоної армії, що загинули під час звільнення міста 1944 року.

Ще одним давнім кладовищем є Туницьке. Цвинтар закладений 1791 року. На кладовищі у склепі родини Янушевських спочиває Соломея з Янушевських Бекю – мати Юліуша Словацького. Туницький цвинтар – один із обов'язкових об'єктів для польських туристичних груп, які приїздять до Кременця вшанувати пам'ять великого земляка – Юліуша Словацького.

На північному схилі гори Воловиці розкинувся Польський цвинтар – кладовище католицької громади Кременця, започатковане 1890 року із стародавньою капличкою побудованою в готичному стилі. Донині він використовується католицькою громадою для поховання померлих.

Під Дівичими горами розташований військовий цвинтар, закладений у 1891 році; у народі він називається Калантир.

Красназавчою скарбницею міста є музей, який знаходиться у центральній частині міста. Його історія розпочинається ще у 1937 році, коли перший науково-дослідний осередок був утворений при Кременецькому ліцеї [8, 113-114]. Тоді музейна експозиція складалась із п'яти кімнат і знаходилась у приміщенні головного корпусу ліцею [6].

На сьогоднішній день у фондах та експозиції науково-дослідної установи зберігається 62 тис. експонатів. Серед них археологічна (15 тис.), ентомологічна (2 тис.), нумізматична колекції, рідкісні книги XVII-XIX ст., різноманітна кераміка, давня зброя, картини. Експозиція представлена у восьми залах: природи, археології, історії краю IX-XIX ст., етнографії, Кременця міжвоєнного періоду, залі Великої вітчизняної війни, залі радянського періоду та літературно-меморіальному відділі Тараса Шевченка. Кілька років тому відремонтовано виставкову залу музею. Зараз це найбільша виставкова площа в місті.

Нині в музеї ведеться активна експозиційна робота. У виставковій залі виставляються мистецькі гурти, художники, фотографи, у музеї часто бувають виставки із сусідніх міст.

Кременецький краєзнавчий музей відвідує кілька тисяч осіб в рік, всього в ньому побувало понад 800 тис. відвідувачів [2, 345]. Найчастіше відвідувачами музею є учнівська та студентська молодь. Сюди приходять на тематичні уроки, екскурсії, а також відвідати виставку. Серед туристів музей відвідують переважно невеличкі групи, або мандрівники-індивідуали, які цікавляться історією.

Оригінальним об'єктом для туристів є музей Юліуша Словацького. Створений за спільним українсько-польським проектом він став унікальним місцем – родинним будинком поета та єдиним музеєм Ю. Словацького у світі. Відкриття музею на міжнародному рівні відбулося 20 вересня 2004 року в рік відзначення 155-річчя смерті поета 195-річчя від дня його народження [4, 3].

Літературно-меморіальний музей в Кременці є осередком літературного і митецького життя міста. На сьогоднішній день в музеї функціонує вісім залів у яких розгорнута експозиція [3]. В одному із залів проводяться виставки художників, фотографів, різноманітні презентації, творчі вечори, мистецькі заходи. Музей часто відвідують іноземні туристи, особливо гості із Польщі. Найбільший потік туристичних груп у музеї припадає на травень, а у вересні в стінах установи проходить щорічний «Діалог двох культур», на який приїздять гості з багатьох міст України та Польщі.

Пішохідні екскурсії по Кременцю приваблюють туристів і численними меморіальними дошками, які встановлені на честь видатних людей, що народилися в місті чи побували в ньому. На сьогоднішній день в місті є пам'ятники Юліушу Словацькому, Тарасу Шевченку, Богдану Хмельницькому, Максиму Горькому, визволителям від фашистів, воїнам-афганцям, жертвам голодомору, розстріляним під час Голокосту.

Меморіальні таблиці встановлено Борису Козубському, Роману Бжеському, Олегу Штуль-Ждановичу, Юрію Пундику, Михайлу Кобрину, Михайлу Черкавському, Василю Кархуту, Арсену Річинському, Михайлу Коцюбинському, Лесі Українці, Клименту Квітці, Борису Харчуку, Уласу Самчуку, Оксані Лятуринській, Марії Кавун-Кремінярівській, Тарасові Шевченкові, Тадеушу Чацькому, Гуго Коллонтаю, Іоахиму Лелевелю, Станіславу Варцелю, Томашу Олізаровському, Івану Гіпському, Івану Шубському, Ярославу Гілю, Галині Гордасевич. Часто екскурсанти зупиняються біля подібних пам'яток і розповідають про особистості, які пов'язані із стародавнім Кременцем.

Особливістю міста є наявність ботанічного саду, який знаходиться поруч із центральною частиною міста. Ботанічний сад у Кременці було засновано відомим австрійським ботаніком Діонісієм Міклером у 1806 році. Для цього його спеціально запросили до Кременця, де в той час почала працювати Волинська гімназія. Діонісій прибув після того, як заклав ботанічний сад у місті Дубно. Директором новоствореної установи став відомий ботанік Віллібальд Бессер, який працював викладачем біології у Волинській гімназії. За роки роботи Ботанічний сад був одним із найкращих в тодішній Російській імперії. У ньому нараховувалось 10 тис. видів різноманітних рослин, кущів і дерев, включаючи екзотичні [7, 21].

У 1831 році, після закриття Волинського ліцею усю матеріальну базу було перевезено до Києва. Тоді ж перевезли і ботанічний сад (майже всі рослини, кущі і навіть дерева). На основі Кременецького було створено Київський ботанічний сад (тепер ботанічний сад ім. академіка Фоміна, або «Старий», як його називають кияни). Згідно з постановою Кабінету Міністрів України №37 від 17.03.90 р., У березні 1990 року почалося нове юридичне відновлення Кременецького ботанічного саду. З переведенням у 2001 р. саду у підпорядкування Міністерства екології та природних ресурсів значно покращився стан фінансування і розпочато реальне практичне оновлення установи. Сьогодні територія саду становить 200 га, більшість якої – природні ландшафти складного рельєфу з перепадами висот до 150 м.

Особливу роль у збереженні туристичного потенціалу міста та його популяризації відіграє Кременецько-Почаївський історико-архітектурний заповідник (ДІАЗ). Його утворено Постановою Кабінету Міністрів України від 29.05. 2001 р. № 583. На балансі історико-архітектурного заповідника нині перебуває 17 пам'яток архітектури державного та місцевого значення. Згідно розпорядження Кабінету Міністрів України № 635-р від 2002 року Кременецько-Почаївському заповіднику передано 12 об'єктів, а рішенням міськвиконкому від 28 березня 2003 року за Кременецько-Почаївським ДІАЗом визнано право власності на 11 об'єктів.

Окрім основного завдання – збереження та реставрації об'єктів архітектури Заповідник займається популяризацією своїх пам'яток.

Найяскравіше ця діяльність представлена виданням різноманітних путівників, брошур, карт та інформаційних матеріалів. За роки роботи Заповідником підготовлено і видано буклет «Легенда про дівочі скелі» (Є. Пахольчук), «Кременець – перлина в короні України», «Кременець» (В. Собчук), кілька видань путівника «Кременець, Почаїв та околиці», карта-розгортка «Кременець» (Н. Оболончик), «Нескорена фортеця» (Кременецько-Почаївський ДІАЗ), рекламна продукція, орієнтована на туристів.

З моменту утворення установи в складі заповідника функціонував туристично-екскурсійний відділ. За час його роботи розроблено і затверджено в органах місцевого самоврядування Положення про порядок здійснення екскурсійної діяльності на території Заповідника (рішення виконкому Кременецької міської ради від 11. 02. 2004 р. № 17), Положення про Координаційну раду з питань туристичної діяльності (рішення

одинадцятій сесії Кременецької міськради четвертого скликання від 11.03.04 р.), Положення про порядок видачі дозволів на право в'їзду в центральну частину міста Кременця (затверджено міським головою на сесії міськради 26.06.04 р.); інформацію про природничі та історико-архітектурні ресурси Кременеччини (для Тернопільського обласного управління зовнішньо-економічних зносин і туризму 16.06.2004р.); банк даних про заклади харчування та проживання туристів. Розроблено технологічні карти маршрутів і тексти екскурсій на теми: «Духовні святині Кременеччини», «Стежками древнього Кременця», «Легенди в історії сивочолого Кременця», «Дивовижний світ замків», програми турів: «Відкрий для себе Кременеччину» та «Перлина в короні України», організовано та здійснено відпочинкову новорічну туристичну програму «Щедрий вечір, добрий вечір» та ін. Започатковано створення бази для розвитку сільського туризму у с. Білокриниця (підприємець В. Слив'юк).

Оригінальним туристично-спортивним об'єктом Кременця є санна траса. Її будівництво припадає на початок 70-х років. При санній трасі відкривається дитячо-юнацька спортивна школа з санного спорту.

За значний внесок в розвиток санного спорту, Україні було довірено приймати змагання з санного спорту по програмі II Всесоюзних зимових сільських спортивних ігор. Для проведення цих змагань була побудована новасанна траса, яка відповідала вимогам проведення Всесоюзних змагань. Взимку 1981 року в Кременці на цій споруді були проведені Всесоюзні зимові сільські ігри з санного спорту.

Протягом 15 років на санній трасі проводились першості, Кубки, Чемпіонати та Спартакіади України. За роки існування цієї споруди виросла ціла плеяда українських саночників, які з успіхом виступали на міжнародній і всесоюзній арені. Однак прогрес і розвиток санного спорту висунув нові вимоги до споруд на яких проводяться змагання з цього виду спорту. Була виготовлена нова проектна документація на будівництво сучасної спортивної споруди, яка б відповідала вимогам проведення змагань міжнародного рівня. Після отримання Україною незалежності пройшов певний час коли почалось втілення цієї ідеї в життя. В середині 90-х років розпочинаються роботи по будівництву санної траси. Однак із-за недостатнього фінансування вони велись досить повільно. Починаючи з 2000 року завдяки підтримці Міжнародної федерації санного спорту і особливо президента Йозефа Фендта і віце-президента Яна Стеллера роботи по її будівництву прискорились. Протягом 2000-2004 років завдяки фінансуванню Державного комітету України з питань фізичної культури і спорту, при підтримці місцевих органів влади і спортивної громадськості було побудовано 1000 м. траси для занять цим захоплюючим видом спорту [1].

Дана споруда відповідає правилам проведення змагань Міжнародної Федерації санного спорту міжнародного рівня.

Урядом України в 2006 році базі надано статус навчально-спортивної бази олімпійської підготовки з санного спорту. На ній сьогодні проходять першості, Кубки, Чемпіонати та Спортивні ігри України, проводяться навчально-тренувальні збори.

Однак враховуючи тенденції розвитку зимових видів спорту спортивна база в Кременці не відповідає світовим стандартам для проведення Міжнародних змагань і навчально-тренувальних занять, зборів. Відсутність такої спортивної бази не сприяє росту спортивної майстерності провідних українських спортсменів, підготовки резерву для збірних команд України. Національні інтереси потребують негайного вжиття ефективних заходів для розв'язання не лише суто спортивної, а й соціально значущої проблеми розвитку зимових видів спорту, підвищення іміджу України, як спортивної держави в плані висунення Україною кандидатури на проведення зимових Олімпійських ігор в 2022 році.

Таким чином, Кременець місто, яке має унікальний і невичерпний туристичний потенціал. Його основою є надзвичайно багата історія, багатовакіова спадщина, культурні надбання, освітні традиції, неперевершена природа, особливе ландшафтне розташування. Популяризаторами цієї спадщини є два музеї – краєзнавчий та літературно-меморіальний ім. Юліуша Словацького, ботанічний сад, Кременецько-Почаївський ДіАЗ, національний парк «Кременецькі гори». Завдяки цьому Кременець – одне з найбільш відомих місць відпочинку і подорожей західного регіону, база для розвитку зимових видів спорту, місто, в яке приїздять численні паломники та відвідують науковці, історики і просто ті, хто цікавиться історією своєї країни.

Нині Кременець має потужний туристичний потенціал, реалізація якого потребує чималих капіталовкладень. Бюджетні можливості держави не можуть задовільнити його реалізацію, однак у місті активно працюють над реалізацією різноманітних грандів і проектів, частина з яких уже реалізована.

2. Оболончик Н. Г. Кременецький краєзнавчий музей // Збірник праць: том 8. Музеї Тернопільщини/ Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Т. Шевченка/ відп. ред. М. Андрейчин, ред. тому Е. Бистрицька. – Тернопіль: ТЗОВ «Терно-граф», 2013. – 546 с.; іл. – С. 340-346
3. Сеніна Т. А починалося все так...// Година роздумів. – №1 – 2005. – С. 3
4. Сеніна Т. А починалося все так...// Година роздумів. – №2 – 2005. – С. 6
5. Собчук В. Перлина в короні України: Кременець/Фотографії В. Томчук. – Кременець: Видавець Томчук В. Ю., 2005. – 56 с.:іл.
6. Фонди Кременецького краєзнавчого музею – Од. Зб. LXXXIII, 10. – Спр. 1062. – 86 арк.
7. Черніхівський Г. І. Крем'яниччина. Історичне та літературне краєзнавство. – Кременець, 1992. – 101 с.
8. Mączak F. Muzeum Regionalne w Krzemieńcu. // Życie Krzemienieckie. – 1937. – q 7. – Rok VI. – S. 113-118

Олена Огнева,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри документознавства і музейн справи
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки,
м. Луцьк

ІГОР СТРАВІНСЬКИЙ - КОЛЕКЦІОНЕР

У 2013 році відкрилася оновлена експозиція музею Ігоря Стравінського в Устилузі. В порівнянні з минулою вона містить нові розділи, і в тому числі представлена тема «Ігор Стравінський - колекціонер». Але поки, попри активні пошуки, не вдалося знайти окремі розвідки чи дослідження, що присвячені цій темі. Між тим, нагодою для її введення постали публікації останніх років, що складаються з листування, спогадів, досліджень, розвідок, де в різних контекстах є згадки про наявність в Устилузькому маєтку композитора, до початку 1-ї Світової війни, тих чи інших творів образотворчого мистецтва. Листування і спогади Стравінського свідчать про його зацікавленість образотворчим мистецтвом, про наміри колекціонувати твори окремих художників, які він збирав разом із дружиною. І це не викликає подиву, бо за цим стоять: спадковість, традиції виховання, власні здібності, заняття живописом, оточення, відвідування музеїв і виставок, коло талановитих живописців в об'єднанні «Мир искусств», друзі – художники, театральні вистави, перебування за кордоном, можливість отримувати поради у талановитих знавців образотворчого мистецтва.

Знаний співак Федір Стравінський старший, батько композитора, коливався при вступі між Консерваторією і Академією мистецтв, надавши перевагу першій. Складовою чи-то домашньої, чи-то гімназійної освіти обов'язковими були заняття живописом, і вчителем Ігоря Стравінського був Костянтин Крижицький (1859–1911). Зазвичай влітку, в Устилузі, разом із Катериною Носенко, майбутньою дружиною, іншими близькими родичами, відбувалися походи на етюди, про що Ігор писав у листах до батьків. З плином часу художні горизонти розширювалися. Відбуваються творчі знайомства, встановлюються дружні стосунки з найосвіченішими і талановитими художниками тодішньої Росії, а серед них: Валентин Серов – співучень Костянтина Крижицького по київській школі Миколи Мурашка; Олександр Бенуа і Микола Реріх і творча робота над спільними виставами у «Русских сезонах» – антрепризі Сергія Дягілева. Перебування за кордоном під час гастролей супроводжувалося контактами з найвідомішими тогочасними мистцями. Накопичений досвід, без сумніву, впливав на композитора і сприяв появі особистої зацікавленості образотворчим мистецтвом. В наведених нижче рядках йдеться лише про художні твори, що опинилися в зібранні композитора ще в російський період його життя, і які він сам або його друзі – художники вважали загинувшими в Устилузі під час подій 1-ї Світової війни.

У листі до Олександра Бенуа у березні 1912 року Стравінський пише, що він «з дружиною повільно і вірно розорюється, купуючи картини». Збиральництво для подружжя розпочалося з купівлі гравюр – найдемократичнішого виду образотворчого мистецтва. Можливо, першим таким придбанням для майбутньої колекції постала гравюра «Поцілунок крадькома» (1788 р.) за картиною Жана Оноре Фрагонара (1732–1806), яка добре була відомою Стравінському. Оригінал зберігається в Ермітажі з 1895 року, бо ця картина поступила із Лазенківського палацу (зібрання Августа Станіслава Понятовського) у Варшаві в обмін на картину А. Ватто «Полька». Відомості про, те що роботи Фрагонара, у тому числі «Поцілунок крадькома», гравіює Никола-Франсуа Реньо (1746 – бл.1810), було опубліковано у Mercure de France 14 червня 1788 року. Свою гравюру «Поцілунок крадькома» (іл. 1), видану якимсь, але «дорогим видавництвом Medici druk», композитор придбав у Кларані, про що повідомляє в листі Олександр Бенуа

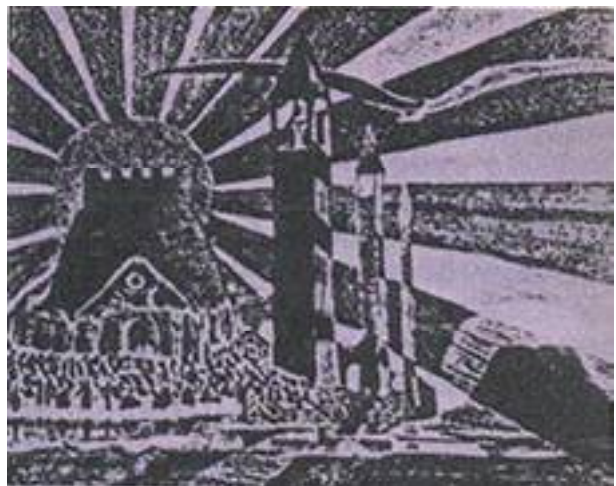
Ил. 1.

Ил. 2.

Ил. 3.

Ил. 4.

Ил. 5.

Ил. 6.

від 26.01.1912р.

Наступного разу подружжя придбало рисунок і, обравши Бенуа експертом, композитор надсилає йому фото придбаного, бо «хто цей Тьорнер – Бог його знає». І Бенуа виступає, як остання інстанція, без якої не можливо з'ясувати постать художника, чия картину придбали Стравінські. Зібрання графіки продовжила робота Альбрехта Дюрера (1471–1528), визнаного графіка, живописця, а ще теоретика мистецтва, дослідника. Його перші професійні роботи пов'язані з гравюрою – в ті часи ще новим видом мистецької техніки, пов'язаної з розвитком друкарства. Дюрер працював як живописець, ксилограф, гравер на міді. Стравінський захопився гравюрою «Адам і Єва» (іл. 2). Відомо, що у 1504 році А. Дюрер створює першу роботу на цей сюжет — гравюру на міді, відому як «Адам и Ева». В цій роботі художник вперше спробував втілити класичний ідеал краси, намагаючись віднайти ідеальні пропорції чоловіка і жінки. Гравюра викликала захоплення композитора, і він зазначає – «річ фантастична (дуже відома), проте це відбиток, що проданий за оригінал (хочеться вірити), аж дуже хороший».

Окрім Дюрера була придбана ще одна гравюра. Йдеться про «Принади передвиборних розваг», чи «Передвиборний бенкет» (іл. 3) – гравюру з серії «Вибори» Уільяма Хогарта (1697–1764). Уільям Хогарт – знакова фігура для мистецтва Англії: гравер, живописець, карикатурист XVIII сторіччя. У «Передвиборному бенкеті» Хогарт безжалісно висміює підкупи виборців, що часом набували вигляду – для привертання голосів, а ця передвиборна боротьба скоріше нагадувала фарс і за своєю суттю була лише боротьбою за владу заради влади. До творчого спадку англійського мистця композитор повернеться через багато років, коли буде працювати над оперою «Походеньки гульця» за відповідною гравюрною серією Хогарта. Її Стравінський побачив у травні 1947 року на виставці у Чикаго і його вразила думка, що «серія гравюр розташована у послідовності оперних сюжетів», що і справді дзеркально відповідало задуму художника: Хогарт створив живописні сюжети на підставі почутої ним «Опери жебраків» І. К. Пепуша.

Подружжя Стравінських збирало також і твори сучасних художників, а серед них і твори тих, з ким композиторові довелось співпрацювати. Якась частина придбаних робіт зберігалась в Устилузі. Подружжя радилось з Олександром Бенуа, які твори купувати, і сподівалось, що той погодиться подарувати свої, зокрема, хоча би ескізи до балету «Петрушка», спільної роботи композитора і художника. Зазначивши у листі до художника, що той пообіцяв подарувати дещо з «Петрушки», але й «досі вони не висять» у Стравінського, і композитор побоюється, що «вони розхапачені» і «на його долю можливо нічого не залишилося». Їх особисте творче знайомство відбулося під час постановки балету «Сильфіди» (1909), для якого Стравінський виконав дві оркестрові транскрипції двох творів Шопена, а художником паризької вистави в антрепризі Дягілєва був О. Бенуа. Знайомство було продовжене спільною роботою над балетом «Петрушка» (1911) і оперою «Соловей» (1914). Бенуа у своїх спогадах зазначав, що його із Стравінським пов'язував «культ театру і інтерес до пластичних мистецтв Стравінський цікавився живописом, архітектурою, скульптурою. Він жадав просвіщення, його тягнуло розширювати галузі своїх пізнань і вражень». Композитор і художник настільки творчо зблизилися під час роботи над балетом, що, як зазначав пізніше Бенуа, він не міг повірити абсолютному співпадінню дій і музики без попередньо написаної літературної основи, яка потім була підставлена від вже створену музику. І Бенуа мабуть-таки подарував свої ескізи до «Петрушки», і був головним радником Стравінського, коли той збирався придбати твір того чи іншого художника.

В одному з листів Ігор Стравінський писав Олександрю Бенуа: «Ми з Катею вирішили і вибрали чорне сонце». Йдеться про «Баладу про чорне сонце», 1911, іл. 4), картину Миколая Чюрльоніса (1875–1911, відомий також під прізвищем Чурляніс), яку він створив у 1909 році. У Петербурзі видатний литовський композитор і художник Чюрльоніс з'явився у 1909 році і відразу увійшов в центр художнього життя, але, на жаль, майже через два роки помер. У 1911 році в Вільнюсі була зорганізована посмертна виставка картин Чюрльоніса, а у 1912 році художнє об'єднання «Мир искусств» представило у Петербурзі його виставку і вечір пам'яті, і у Петербурзькій консерваторії відбувся концерт із музичних творів художника. Стравінський під впливом Олександра Бенуа захопився бажанням придбати будь-що із творів Чюрльоніса – чудового художника, творчість якого він «бачив до літа 1910 року і по репродукціях в журналі «Аполлон». І Стравінський, і його дружина «з надзвичайним нетерпінням» очікували «миті», коли зустринуться «очима з Чорним Сонцем» («Баллада про чорне сонце»), за яке вони безкінечно вдячні Бенуа. Майже через рік по завершенню роботи над «Петрушкою», в час активної роботи над «Весною священною», в час, коли творчість композитора сягнула повної зрілості і визнання, коли все так було добре і щасливо в родині і в творчості, Стравінські звертаються до такої насиченої трагізмом роботи: «Над світом сходить чорне сонце, його чорні промені перетинають небо і гасять його фарби. Крізь

морок виростає вежа, цвинтарні дзвіниці і хрест. Все це відбивається в темних водах, що плещуться біля підніжжя вежі. І над усім цим, простягнувши чорні крила, лине зловісна птиця, вісник біди і нещастя». Чорний птах ніби пророкував наступні роки війни, що розлучила композитора і його родину з батьківщиною, яку Стравінський побачить тільки в рік свого вісьмидесятиріччя, але без Устилугу – «райського куточка для творчості»

Стравінський писав Бенуа про Чюрльоніса: «Ви, не повірите, до чого він мені близький». Спільним дотиком композитора Стравінського та художника і композитора Чюрльоніса в творчому спадку двох мистців є не тільки музика і живопис, але і прагнення до їх синтезу: усвідомлене у Чюрльоніса і підсвідоме у Стравінського. Чюрльоніс прагнув аби живопис зазвучав, а фарби підпорядковувалися музичному ритму. Він здійснював ідею «синтезу мистецтв», відшукуючи спільні дотики, що призводили до органічного «об'єднання музичного часу і живописного простору». Символічна вишукана кольорова гамма живопису Чюрльоніса відбиває зв'язок з музичною творчістю литовського майстра: «Соната сонця», «Соната весни», «Соната моря», «Соната зірок», що складаються з частин Allegro, Andante, Scherzo і Finale, а також «Прелюди і фуги». Щодо Стравінського, то у нього зорові образи, за його власними свідченнями, при створенні окремих творів передували музичним. Так було при написанні «Петрушки» (образ іграшкового плясуна, «Петрушка»! герой усіх ярмарок, усіх країн; стилізоване відтворення народної балаганної вистави), «Весни священної» (картина священного язичницького ритуалу; язичницька містерія плодючості), «Історії Солдата і чорта» (образ циганки при дорозі; універсальна у європейській культурі тема про угоду людини із дияволом) або образотворчий твір провокував появу музичного, як от згадана вище опера «Походеньки гультя» за відповідною гравюрною серією Хогарта.

У вересні 1912 року в листі з Устилугу Стравінський знову звертається з проханням до Олександра Бенуа. Цього разу йдеться про живопис Миколи Сапунова (1880 – 1912). В історії російського мистецтва Микола Сапунов відомий як блискучий колорист, живописець, графік, сценограф. Театральні роботи уславили художника як новатора. Він працював в жанрі натюрморту, театральної картини, портрета, декоративних панно. Його картини з живими квітами майже не сприймалися як «мертва натура» (nature morte), бо він відчував їх токи, аромати, кругообіг життя. Саме ці роботи і привернули увагу композитора в рік роботи над «Весною Священної». Стравінський пише: «не забудьте про мене, коли будете обходити посмертну виставку Сапунова. Я бажаю мати дещо із його натюрмортів». Творчі шляхи художника і композитора перетнулися при роботі над виставою «Жар-птиця». Сапунов у Парижі розписував декорації, але без ескізів і вказівок О. Головіна, художника постановки. Проте чи були знайомі особисто Стравінський і Сапунов не відомо. Так само невідомо, який же з натюрмортів Сапунова був у зібранні композитора.

Стіни Старої Мизи, в устилузькому маєтку, пам'ятають картини художників, з якими композитор, окрім О. Бенуа, співробітничав в антрепризі Сергія Дягілева і серед них Микола Реріх (1874–1947). «Я зустрів Реріха – чоловіка з білявою борідкою, калмицькими очима, кирпатого – у 1904 році. Його дружина була родичкою Мітусова, мого друга і лібретиста «Солов'я», і я зустрів Реріха в Санкт-Петербурзькому домі Мітусова». Тісні творчі стосунки двох митців відбулися під час створення балету «Весна Священна», а Реріх, навіть, сподівався на наступну спільну роботу – оперу «Соловей». Через багато років Микола Реріх згадував, що в маєтку Стравінського за часів 1-ї Світової війни зникли його картина «Ункрада» (1909, іл. 5) та ескізи до балету «Весна священна». Йшлося про «Велику жертву» – ескіз (1910р., іл. 6) до другої картини балету Ігоря Стравінського. Ескіз до балету, над яким композитор і художник разом працювали, таки зберігся, і знаходиться в приватному зібранні (Флорида). Щодо «Ункради», де зображено красуню, яка «по завітчанних новгородських пагорбах» збирає «корисні та цілющі трави», то за останніми відомостями картина з 1910 року мандрувала по приватних колекціях і вперше її побачили в експозиції галереї «Каталог» на художньому ярмарку АРТ-МОСКВА.

У листі до диригента Ігоря Блажкова композитор писав, що окрім листів Римського-Корсакова, партитури «Погребальної пісні», зникли і ... картини Пікассо, Вламінка, Бенуа, інших художників. І якщо видання гравюр Альбрехта Дюрера, Уільяма Хогарта, Жана Фрагонара, а тепер і роботи Миколи Реріха, збереглися і їх можна побачити, хоча би в інших зібраннях, то твори Мікалоюса Чюрльоніса, Миколи Сапунова не відтворити. І можна лише здогадуватися, які саме твори Пікассо чи Вламінка, чи ескізи Бенуа, що побачили світ до 1914 року, належали композитору.

*Картина М. Чюрльоніса «Балада про чорне сонце» (1911 р.) зникла.

**Натюрморт М. Сапунова (1912 р.) зникла.

1. Брославская Т. И. Ф. Стравинский и М. К. Чюрленис. Параллели творческих судеб / Брославская Т. //

Портреты и судьбы Музыкально-исторический очерк. – СПб, 2003.

2. Вершинина И. Я. Стравинский в портретах и карикатурах современников / И. Я. Вершинина // Стравинский И. Ф. Хроника моей жизни. /пер. с фр. Л. В. Яковлевой-Шапориной, предисловие, комментарии, послесловие и общая текстологическая редакция И.Я. Вершининой. – Москва. – «Композитор». – 2005. – 464 с.

3. Каменский М. Введение в искусство при посредстве ... – Ъ-Деньги - Коммерсантъ www.kommersant.ru/doc/197535 5 черв. 1996 р. <http://www.kommersant.ru/doc/197535>.

4. Огнева Е. Лето в Устилуге. Музей Стравинского может стать международным музыкальным центром / Е. Огнева // Советский музей. – 1991. – № 1 (117), январь-февраль. – С. 35–36.

5. Огнева О. Будинок серед алей. (Музей Ігоря Стравінського в Устилузі). / Олена Огнева. – Луцьк, 2006. – 56 с.

6. Огнева О. Матеріали Волинських архівів про Устилузький маєток Носенків-Белянкіних-Стравінських / Олена Огнева // Музикознавчі студії. Зб. наук. праць. – Луцьк, 2008. – Вип. 2. Ігор Стравінський: дискурс творчості (до 125-річчя з дня народження). – С. 5–11.

7. Огнева О. Ігор Стравінський очима художників (Стравінський в творчому спадку іноземних художників ХХ ст.).

8. Рерих Н. К. Из Монголии / Листы дневника. М.: МЦР, 1995. – Т. 2.

9. Савенко С. И. Стравинский и Пикассо: к истории одного сотрудничества // И. Ф. Стравинский. Статьи. Воспоминания. Сост. Г. С. Алфеевская, И. Я. Вершинина. – М.: Советский композитор, 1985. – С. 269–287

10. С. И. Савенко. «Стравинский и Пикассо» / С. И. Савенко. // М. Бусев. «Пикассо и окрестности» (Сборник статей) / Picasso and the Environs: Collected articles. Edited by Mikhail Busev. www.picasso-pablo.ru/.../picasso-i-okrestno... назва зі сторінки 31.03.2013

11. Стравинский И. Ф. Переписка с русскими корреспондентами. Материалы к биографии. Составление, текстологическая редакция и комментарий В. П. Варунца. 1882–1912. – М.: «Композитор». 1998. – Т. 1.

12. Стравинский И. Ф. Хроника моей жизни. /пер. с фр. Л.В. Яковлевой-Шапориной, предисловие, комментарии, послесловие и общая текстологическая редакция И. Я. Вершининой. – Москва. – «Композитор». – 2005. Художник и его модель. (Пикассо рисует Стравинского) / б.а.м. г.

13. Стравинский Ф. Статьи, письма, воспоминания / Ф. Стравинский / Составление и примечания Л. Кутателадзе. – Ленинград. «Музыка». 1972. – С. 207.

14. Стравинский Фёдор Игорь и Екатерина Стравинские, мой отец и мать, в центре моих воспоминаний о детстве / И. Ф. Стравинский. Статьи. Воспоминания. – М.: «Советский композитор». 1985. – С. 304–329; 376 с.

15. Igor Stravinsky and Robert Craft. Conversations with Igor Stravinsky. Berkley – Los Angeles, 1958.

Файна Рябчикова,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри документознавства і музейної справи

СНУ ім. Лесі Українки,

м. Луцьк

РОЗРОБКА МУЗЕЙНИХ ЗАХОДІВ: ЩО ВАРТО ВРАХУВАТИ

В останні десятиріччя серед музейного співтовариства утвердилося чітке усвідомлення важливості звернення до музейної аудиторії. Чимало музейних закладів вдаються до проведення нових форм роботи з відвідувачами, намагаються привабити останніх найрізноманітнішими способами. Звичайно, що на цьому шляху (як і у будь-якій іншій роботі) музейники зустрічаються не лише із заслуженими успіхами, але й з певними труднощами. Це пов'язано з багатьма чинниками. Зокрема, і з тим, що музеї – це поліфункціональні установи. Сфера їх діяльності охоплює надзвичайно широкий спектр різноманітних завдань: комплектування, наукове опрацювання, зберігання фондів, консервація та реставрація предметів, побудова виставок, проведення конференцій і багато іншого. Тому на плечі музейних працівників лягає чимале коло обов'язків. І не завжди є можливість приділити достатньо уваги розробці, проведенню та просуванню певного музейного заходу.

Крім того, сьогодні музеї перебувають у досить жорсткій конкуренції з іншими дозвіллевыми установами: клубами, дискотеками, торгівельно-розважальними центрами, кінотеатрами тощо, які пропонують населенню цікаве проведення часу. Для своїх відвідувачів ці заклади забезпечують високий рівень сервісу, задоволення найрізноманітніших потреб. Вони намагаються зробити все, аби залучити до себе якомога більше людей. Та й, власне, відвідувач (особливо молодий) сьогодні є досить вибагливим. Він звик до комфорту, швидкої зміни вражень, мультимедійних технологій тощо. Ігнорування цих обставин призводить до дисонансу між музейними пропозиціями та очікуваннями їх споживачів.

Одним із факторів, який істотно впливає на розробку музейних пропозицій, є слабе фінансування

самої музейної галузі, яке так чи інакше визначає і мотивацію музейних працівників, і можливості проведення тих чи інших заходів.

Незважаючи на усе вищевказане, музеї не можуть бути лише сховищами (чи кладовищами) предметів, а мусять використовувати свої зібрання для розвитку людини та суспільства. Виконання означеного завдання здебільшого проводиться за допомогою різноманітних форм роботи з музейною аудиторією. Тому, у запропонованій розвідці ми розглянемо окремі засадничі принципи розробки музейних заходів.

Місія. Своєрідним фундаментом культурно-освітньої роботи музею повинно бути чітке усвідомлення його головного призначення. Останнє у музеєзнавчій літературі сформульоване у різний спосіб: як «генерування культури сьогодення та майбутнього на основі збереження та актуалізації найціннішої частини всіх видів спадщини» [2, с. 55], або як «служба суспільству та його розвитку» [3].

Інколи можна почути тезу, що музеї в сучасних умовах мають в першу чергу заробляти гроші. А звідси – передусім надавати платні послуги. Зауважимо, що в нормативних документах Міжнародної ради музеїв підкреслено, що музеї – це некомерційні установи, їх діяльність не повинна бути зорієнтована на досягнення прибутку.

Саме розуміння працівниками місії музею, відмова від її формалізованого сприйняття, профанації, є запорукою створення якісних музейних заходів.

«Музейність» музейних заходів. Ця навмисне використана тавтологія не є випадковою. Подекуди у гонитві за відвідувачем та боротьбі з конкурентами у культурно-дозвіллевій сфері музеї вдаються до таких форм роботи, які мають мало спільного з музейною спадщиною. Досить часто різні театралізації, інсталяції, акції проводяться взагалі без використання музейних предметів. Це досить небезпечний шлях, який може привести до втрати сутності музею. На наше глибоке переконання, в основі культурно-освітньої роботи музею мають лежати музейні предмети, а сама ця робота – має бути спрямована на їх актуалізацію та популяризацію.

Змістовність. Музейні заходи повинні проводитись на основі об'єктивних даних, наукових знань, обізнаності у конкретній темі. Різного роду «казки», шароварщина, слабке володіння проблематикою та інформацією про музейні фонди призводить до профанації місії музею, не дає належного соціального ефекту. Крім того, фаховий підхід до проведення музейних заходів, знання першоджерел викликає у відвідувачів відчуття довіри до слів музейного працівника, авторитетного ставлення до нього. А це, у свою чергу, сприяє кращому засвоєнню музейного матеріалу.

Адресність. Важливо, щоб кожен музейний захід був адресований конкретній категорії відвідувачів: молодим людям, науковцям, пенсіонерам, сімейним відвідувачам тощо. У переважній більшості випадків адресатом не може виступати музейна аудиторія чи суспільство у цілому. При розробці музейного заходу слід чітко окреслити: на кого спрямований той чи інший музейний продукт, які запити потенційних споживачів, чому вони б надали перевагу.

Орієнтування на конкретну категорію людей необхідно враховувати вже на етапі підготовки заходу. Особливу увагу тут слід приділити психолого-педагогічним характеристикам сприйняття інформації. Зокрема, фахівці стверджують, що максимальна увага дорослих складає 30 хв. [1, с. 88]. Тому варто завчасно подбати про шляхи мінімізації «музейної втоми». Це дозволить розробити справді цікаві заходи, успішно донести до відвідувача музейну інформацію, попередити можливі непорозуміння, несприйняття.

Варто також уникати «заикленості» на якійсь одній групі відвідувачів (дітях, студентах тощо). Виконання місії музею передбачає розробку заходів, адресованих різним соціальним групам. Зрештою, це допомагає розширити реальну музейну аудиторію, а отже, й вплив музею на соціум.

Пріоритет наочності. Основою музейної комунікації є музейна експозиція. Ця теза постійно постулюється в музеєзнавчій літературі. Саме музейні колекції є унікальним джерелом знань та емоційного впливу, а отже, виступають потужним елементом творення культури. Проте, нерідко у музейній екскурсії, та й багатьох інших заходах, саме розповідь домінує над показом. Тоді як має бути навпаки.

Специфіка музейних установ якраз і полягає у пріоритетності невербальної комунікації. Це, власне, і є тією головною рисою, яка відрізняє музеї від інших освітніх установ. Навіть така «словесна» форма роботи як музейна лекція повинна проводитись на основі музейних предметів та їх демонстрації. Розповідь тут виступає допоміжним елементом, який дає можливість вписати предмети у певний контекст, розкрити їх соціокультурну сутність.

Інтерактивність. Багатьом відомий вислів Конфуція: «Те, що я чую, я забуваю. Те, що я бачу, я пам'ятаю. Те, що я роблю, я розумію». Він показує важливість активної участі відвідувачів у процесі музейної комунікації.

Дуже часто спілкування у музеї має однобічне спрямування: від екскурсовода (музейника) до відвідувача. Останній у такому випадку відіграє роль пасивного приймача інформації, об'єкта, якого вчать та виховують. Для музейних працівників така форма проведення заходів може здаватись більш простішою: вони вже добре знають текст лекції, контролюють ситуацію тощо. Проте, ефективність подібного спілкування зазвичай є невисокою.

Тому важливою умовою розробки успішних (та й цікавих) музейних заходів є розгляд відвідувача, як активного їх учасника, переважання діалогічного мовлення, інтерактивних форм роботи.

Систематичність. Ефект від одного (разового), навіть проведеного на найвищому рівні музейного заходу з часом нівелюється у суспільній свідомості. Для досягнення відповідного соціального результату музеям слід працювати над забезпеченням регулярного впливу на суспільство. Тому в його арсеналі, окрім разових, мають бути циклові та комплексні (програмні) заходи, протяжні у часі. Це, до речі, допоможе розширити аудиторію постійних відвідувачів.

Командна робота. Місія музею виконується не одним-двома працівниками. Її успішне виконання можливе за умови згуртування усього музейного колективу, допомоги та участі у розробці музейних заходів працівників з усіх структурних підрозділів музею. Лише тоді можна забезпечити виконання перерахованих вище умов.

1. Долак Я. *Посетитель на экспозиции как объект музееологического исследования* / Ян Долак // *Вопросы музееологии*. – 2013. – № 7 (1). – С. 85–92.

2. *Словарь актуальных музейных терминов* / Авторы-сост.: М.Е. Каулен, А. А. Сундиева, И.В. Чувилова, О.Е. Черкаева, М.В. Борисова, Л. П. Хаханова, Л.И. Скрипкина // *Музей*. – 2009. – № 5. – С. 47–68.

3. *ICOM Statutes [Approved in Vienna (Austria) August 24, 2007]*. – Retrieved from http://icom.museum/fileadmin/user_upload/pdf/Statuts/statutes_eng.pdf.

Світлана Чибирак,

*кандидат історичних наук,
завідувач Музею етнографії Волині та Полісся
СНУ ім. Лесі Українки,
м. Луцьк*

Тетяна Трофімук-Кирилова,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри документознавства і
музейної справи СНУ ім. Лесі Українки,
м. Луцьк*

ЗНАЧЕННЯ ЕТНОГРАФІЧНИХ ЕКСПЕДИЦІЙ У КОМПЛЕКТУВАННІ ФОНДІВ МУЗЕЮ ЕТНОГРАФІЇ ВОЛИНИ ТА ПОЛІССЯ ПРИ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Музей етнографії Волині та Полісся при Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки цьогоріч відзначає 20-річчя з часу свого створення. Збір перших етнографічних експонатів розпочався ще у 1995 р., а в липні наступного 1996 р., за ініціативою завідувача кафедри археології та джерелознавства Михайла Михайловича Кучинка, викладачем цієї ж кафедри Дмитренко Аллою Адамівною було оформлено першу експозицію Кабінету етнографії Волині та Полісся. Саме з цього часу веде відлік історія університетського музею. Наказ про створення Музею етнографії Волині та Полісся при Волинському (а з 2012 р. – Східноєвропейському) національному університеті імені Лесі Українки (далі – МЄВП), виданий 18 листопада 2008 р. У грудні 2010 р. Управлінням освіти і науки Волинської обласної державної адміністрації МЄВП було зареєстровано. Офіційне оформлення посприяло зростанню фондів МЄВП, збільшилась кількість виставок, а на його базі почав формуватися архів етнографічних матеріалів. На сьогодні у фондах музею близько двох з половиною тисяч одиниць зберігання, які об'єднані у кілька колекцій: тканини інтер'єрного призначення, одяг, кераміка, дерево,

Волинський краєзнавчий музей
Відділ етнографії та народних промислів
Музей етнографії Волині та Полісся
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

«Волинське Полісся»

Виставка за матеріалами етнографічних експедицій
2008 – 2014 років

Експонується у Волинському краєзнавчому музеї за адресою
м. Луцьк, вул. Шопена, 20, тел. для довідок (0332)24-23-58, 24-75-85

*Афіша виставки Волинське Полісся
(за матеріалами етнографічних експедицій 2008-2014 рр.).*

плетіння, метал.

Важливим напрямом роботи будь-якого музею є збір експонатів. Шляхів поповнення фондів МЕВП є декілька. Так, музей проводить активну роботу серед викладацько-професорського складу та студентської молоді щодо передачі музею предметів традиційно-побутової культури українців. Здебільшого до поповнення фондів МЕВП долучаються викладачі та студенти історичного факультету, а також Інституту соціальних наук і факультету міжнародних відносин. Частина предметів зібрана студентами спеціальності «Музейна справа і охорона пам'яток історії та культури», доцентом кафедри документознавства і музейної справи А. А. Дмитренко та завідувачем МЕВП С. В. Чибирак в ході польових етнографічних та історико-краєзнавчих практик.

У період з 2008 по 2014 рр. за участі студентів історичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, доцента кафедри документознавства і музейної справи А. А. Дмитренко, завідувача МЕВП С. В. Чибирак, завідувача відділу етнографії Волинського краєзнавчого музею Л. А. Мірошніченко-Гусак було обстежено такі села Волинської області: Голядин, Світязькі Смоляри, Омеляне, Шацьк, Пульмо, Світязь, Грабове, Пулимець, Самійличі, Хомичі, Підманево, Ростань, Острів'я Шацького району; Столенські Смоляри Любомльського району; Стобихва, Великий Обзир, Піщане, Полиці, Бузаки, Фаринки, Соснівка, Брониця, Підбороччя, Пнівне, Кримне, Волиця, Рудки, Ворокомле, Залазько, Черче, Мельники-Мостище, Мостище Камінь-Каширського району; Межисить, Денисів, Голики, Заприп'яття, Самари, Підгір'я, Окачове, Щедрогір, Залисиця Ратнівського району; Залаззя Любешівського району. У різний час у експедиціях також брали участь науковий співробітник відділу етнографії Волинського краєзнавчого музею О. М. Березко, кандидати історичних наук Ю. С. Буйських та С. В. Сіренко (науковці-етнологи з м. Києва), а також викладачі історичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки – проф. Г. В. Бондаренко, доц. С. Д. Панишко та старший викладач О. Є. Златогорський.

Під час етнографічних експедицій здійснювався збір польових матеріалів з різних аспектів традиційно-побутової культури українців, а також проводилась робота з пошуку предметів матеріальної культури полішуків. Наприклад, перша поїздка, яка відбулася улітку 2008 р. до Шацького району Волинської обл. і дозволила збільшити фонди МЕВП на шість предметів, серед них: чотири рушники [1–4], жіноча сорочка [5] та ківш [6]. Чотири предмети належали сім'ї Цвид з с. Голядин [1–3; 6]. Така незначна кількість зібраних музейних предметів, пов'язана із тим, що у Шацькому районі активно розвивається туристична галузь. Значна частина туристів скуповує самотутні речі у місцевих жителів, тому безкоштовно передати чи дарувати МЕВП автентичні речі мешканці Шацького району були не зацікавлені.

Більш вдалою була експедиція до Шацького району у 2009 р. За її результатами збірка музею поповнилася на двадцять дві одиниці. Проте варто зазначити, що здебільшого це були пристосування для ткацтва (одне веретено [7], одне «трепало» [8], один човник [9], два берда [10–11], два гребеня [12–13], дві кужілки [14–15]). Крім того, вдалося отримати у подарунок п'ять коробок для збору ягід та грибів та два горщики.

Окрім тривалих етнографічних поїздок, музеєм практикуються і одноденні виїзди для фіксації інформації. Так, 19 травня 2011 р. завідувач МЕВП С. В. Чибирак, доцент кафедри документознавства і музейної справи А. А. Дмитренко та троє студентів 5 курсу спеціальності «Музейна справа та охорона пам'яток історії та культури» виїхали «у поле» для зустрічі із відомим гончарем Володимиром Юхимовичем Ковальчуком із с. Кульчин Ківерцівського району Волинської обл. Було зроблено 70 знімків знярядь для виготовлення гончарних виробів, сам посуд та гончарну піч. Ці матеріали увійшли у допоміжний фонд МЕВП.

Найбільш успішною для поповнення фондів МЕВП була Ратнівська етнографічна експедиція 2011 р. В результаті її проведення збірка МЕВП збагатилася на тридцять рідкісних та цінних предметів традиційно-побутової культури полішуків. Серед масиву всіх зібраних речей варто виокремити «сернегу» – традиційний осінньо-зимовий верхній одяг українців [16]. Колекція одягу також збагатилася на два унікальні фартушки. Їх цінність полягає у особливому декоруванні. Так, один з них орнаментований за допомогою техніки аплікації, яку використовували при створенні костюму для дівчат, що йшли свашками на весілля [17] (аплікований костюм свашки був характерний лише для Ратнівського району Волинської обл.). Другий фартушок виконаний давньою технікою занизування [18]. Крім того, суттєво доповнилась дерев'яна колекція МЕВП. До її складу увійшли такі унікальні речі як: соха із залізним наконечником, якою ще до середини ХХ ст. на Ратнівщині обробляли ґрунт [19]; ярмо, яке використовували для запрягання корів [20]; жлукто (діжка для замочування білизни) [21]; хлібна діжка, яку українці, окрім прямого призначення, наділяли також магічними властивостями – щоб зупинити грозу її виносили на вулицю [22]; гарнець

*Етнографічна практика до
Камінь-Каширського району 2010 р.*

*Етнографічна практика до
Ратнівського району 2011 р.*

*Етнографічна практика до
Шацького району 2008 р.*

(мірка для сипучих речовин) [23]; жорна [24]; ступа з товкачем [25]; маточник (який використовували для вилову матки та поселенню її у новий вулик) [26]. Під час експедиції також було записано близько 100 годин аудіозаписів, проводилась фотофіксація різноманітних предметів побуту.

Дана експедиція викликала значний інтерес у преси. Щоб поспілкуватися із студентами та науковцями до с. Межисить приїхали тележурналісти з «Першого національного каналу», які підготували передачу про побут та культуру поліщуків (транслявалася 16 липня 2011 р.). Зокрема, журналісти змогли зафіксувати унікальний, практично зниклий сирний обряд, що виконувався під час весілля. Перегляд сюжету по телевізору, або ж у режимі он-лайн у Internetі дозволяє глядачам переконатися у збереженості архаїчних звичаїв та обрядів на Ратнівщині. Крім того, опосередковано відбулась популяризація МЕВП. Після телесюжету було опубліковано ще кілька статей у місцевій пресі про унікальні знахідки з Ратнівщини, що призвело до збільшення кількості відвідувачів МЕВП.

У 2014 р. було організовано етнографічну експедицію у Камінь-Каширський район Волинської обл., яка складалася з трьох етапів, у зв'язку з поділом студентів історико-краєзнавчої практики на групи. Музею вдалося зібрати декоративно-прикладні тканини (дві вишиті картини [27–28], рушник, яким прикрашали ікони [29]), зразки одягу (дві крайки чоловічу та жіночу [30–31], одну чоловічу сорочку [32], одну спідницю [33]), а також глечик [34] і керосинову лампу [35]. Віднайти та отримати речі у цьому районі було складно у зв'язку з активною збирацькою роботою Камінь-Каширського краєзнавчого музею, а особливо його директора – Наталії Олександрівни Пась. Мешканці Камінь-Каширського району зауважували, що вони вже передали свої речі до музею у «Камені». Під час перебування у цьому районі

керівникам практики вдалося виділити один день на обстеження с. Залаззя Любешівського району Волинської обл. Це дозволило поповнити колекцію одягу МЕВП двома предметами: сорочкою [36] та спідницею [37].

За результатами етнографічних експедицій впродовж 2008–2014 рр. МЕВП організував звітні виставки, які традиційно називалися «Етнографічне літо». На них експонувалися нові надходження та фотоматеріали, які відображають матеріальну культуру поліщуків.

Також нові надходження дозволили здійснити реекспозицію у МЕВП, детально проаналізувати щоденне життя волинян і поліщуків, охарактеризувати основні знаряддя праці та дерев'яні предмети повсякденного вжитку, розкрити особливості технік декорування та орнаментування тканин, показати складові частини жіночого та чоловічого традиційного костюмів поліщуків, висвітлити регіональні особливості способів виготовлення та орнаментування кераміки (зокрема, двох центрів: димленої, чорнолощеної кераміки у с. Рокита Старовижівського району та світлоглиняного і полив'яного посуду у с. Кульчин Ківерцівського району Волинської обл.).

Отримані у результаті усіх етнографічних експедицій предмети стали основою для спільної виставки МЕВП та Волинського краєзнавчого музею. Її відкриття було приурочено до Міжнародного дня музеїв і відбулося 15 травня 2015 року. Виставка мала назву «Волинське Полісся» (за матеріалами етнографічних експедицій 2008–2014 рр.). Вона стала успішним спільним проектом двох музейних установ, адже викликала активний інтерес у відвідувачів та дала змогу значній кількості людей познайомитися із унікальними предметами щоденного та святкового вжитку поліщуків. Завдяки використанню новітніх технологій екскурсанти змогли почути автентичний спів українських пісень, розповіді носіїв інформації про обряди та звичаї, познайомитись з особливостями роботи у «полі».

Під час етнографічних поїздок МЕВП отримав у подарунок різноманітні предмети щоденного вжитку, керамічні та дерев'яні вироби, декоративні тканини, одяг. Загалом за рахунок збору матеріалів у «полі» фонди музею отримали більше ста одиниць предметів матеріальної культури поліщуків. Відсутність таких виїздів в останні два роки суттєво зменшило відсоток надходжень до збірки МЕВП. Крім того, нагальної потреби вимагає фіксація інформації з різних аспектів традиційно-побутової культури від її носіїв. Це дасть змогу в перспективі у МЕВП відтворювати та популяризувати серед широкого загалу повсякденне життя та святково-обрядову культуру мешканців Західного Полісся.

1. *Інвентарна книга Музею етнографії Волині та Полісся при Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки (далі – МЕВП). – № 361. Рушник з с. Голядин Шацького району Волинської обл.*
2. *Інвентарна книга МЕВП. – № 363. Рушник з с. Голядин Шацького району Волинської обл.*
3. *Інвентарна книга МЕВП. – № 364. Рушник з с. Омеляне Шацького району Волинської обл.*
4. *Інвентарна книга МЕВП. – № 365. Рушник з с. Омеляне Шацького району Волинської обл.*
5. *Інвентарна книга МЕВП. – № 362. Сорочка жіноча з с. Голядин Шацького району Волинської обл.*
6. *Інвентарна книга МЕВП. – № 360. Ківш з с. Голядин Шацького району Волинської обл.*
7. *Інвентарна книга МЕВП. – № 1216. Веретено з с. Грабове Шацького району Волинської обл.*
8. *Інвентарна книга МЕВП. – № 1226. Трепало з смт. Шацьк Волинської обл.*
9. *Інвентарна книга МЕВП. – № 1224. Човник з смт. Шацьк Волинської обл.*
10. *Інвентарна книга МЕВП. – № 1217. Бердо з с. Грабове Шацького району Волинської обл.*
11. *Інвентарна книга МЕВП. – № 1218. Бердо з с. Грабове Шацького району Волинської обл.*
12. *Інвентарна книга МЕВП. – № 1219. Гребінь з смт. Шацьк Волинської обл.*
13. *Інвентарна книга МЕВП. – № 1225. Гребінь з смт. Шацьк Волинської обл.*
14. *Інвентарна книга МЕВП. – № 1221. Кужілка з смт. Шацьк Волинської обл.*
15. *Інвентарна книга МЕВП. – № 1222. Кужілка з смт. Шацьк Волинської обл.*
16. *Інвентарна книга МЕВП. – № 1547. Сернега з цвітами з с. Межисить Ратнівського району Волинської обл.*
17. *Інвентарна книга МЕВП. – № 1568. Фартух свашки з с. Самари Ратнівського району Волинської обл.*
18. *Інвентарна книга МЕВП. – № 1569. Притулка, передник з с. Межисить Ратнівського району Волинської обл.*
19. *Інвентарна книга МЕВП. – № 1565. Соха з с. Межисить Ратнівського району Волинської обл.*
20. *Інвентарна книга МЕВП. – № 1640. Ярмо на дві корови з с. Межисить Ратнівського району Волинської обл.*
21. *Інвентарна книга МЕВП. – № 1576. Жлукто з с. Межисить Ратнівського району Волинської обл.*
22. *Інвентарна книга МЕВП. – № 1570. Діжка для тіста на хліб з с. Межисить Ратнівського району Волинської обл.*

23. Інвентарна книга МЕВП. – № 1552. Гарнець з с. Межисить Ратнівського району Волинської обл.
 24. Інвентарна книга МЕВП. – № 1564. Жорна з с. Межисить Ратнівського району Волинської обл.
 25. Інвентарна книга МЕВП. – № 1571. Ступа з товкачем з с. Межисить Ратнівського району Волинської обл.
 26. Інвентарна книга МЕВП. – № 1560. Маточник з с. Межисить Ратнівського району Волинської обл.
 27. Інвентарна книга МЕВП. – № 2255. Вишита картина з с. Мельники-Мостице Камінь-Каширського району Волинської обл.
 28. Інвентарна книга МЕВП. – № 2256. Вишита картина з с. Мельники-Мостице Камінь-Каширського району Волинської обл.
 29. Інвентарна книга МЕВП. – № 2233. Рушник з с. Черче Камінь-Каширського району Волинської обл.
 30. Інвентарна книга МЕВП. – № 2230. Крайка чоловіча з с. Пнівне Камінь-Каширського району Волинської обл.
 31. Інвентарна книга МЕВП. – № 2231. Крайка жіноча з с. Пнівне Камінь-Каширського району Волинської обл.
 32. Інвентарна книга МЕВП. – № 2237. Сорочка чоловіча з с. Черче Камінь-Каширського району Волинської обл.
 33. Інвентарна книга МЕВП. – № 2254. Спідниця з с. Бузаки Камінь-Каширського району Волинської обл.
 34. Інвентарна книга МЕВП. – № 2235. Глечик з с. Черче Камінь-Каширського району Волинської обл.
 35. Інвентарна книга МЕВП. – № 2232. Лампа з с. Черче Камінь-Каширського району Волинської обл.
 36. Інвентарна книга МЕВП. – № 2258. Сорочка з с. Залаззя Любешівського району Волинської обл.
 37. Інвентарна книга МЕВП. – № 2257. Спідниця з с. Залаззя Любешівського району Волинської обл.

Олександр Шута,
 студент п'ятого курсу історичного факультету
 СНУ ім. Лесі Українки,
 м. Луцьк

НОВІТНІ ФОРМИ РОБОТИ З ВІДВІДУВАЧАМИ: МУЗЕЙНА АРТ-ТЕРАПІЯ

Набуття музеєм як соціокультурною інституцією на рубежі століть нових функцій, актуалізує й проблему його доступності для людей з особливими потребами. В музеєзнавчій літературі йдуть активні обговорення цього важливого питання. Що музей може запропонувати людям з особливими потребами, які форми роботи з такою категорією відвідувачів є найбільш ефективними?

Пошуком відповіді на ці питання стала розробка зарубіжними і вітчизняними музеями низки програм, методик роботи з несправоможними людьми. Зокрема, з'явилося таке поняття, як музейна арт-терапія.

У класичному розумінні арт-терапія представляє собою самовираження через візуальне мистецтво – живопис, графіку, фотографію, малювання, ліплення [1]. Арт-терапія задовільняє найфундаментальнішу потребу людини – потребу до самовираження, самоактуалізації.

Мистецтво як джерело зцілення розглядається з давніх часів. Однак в самостійний науковий напрям арт-терапія виділилася лише в 40-і рр. ХХ ст. у Великій Британії, завдяки дослідженням Адріана Хілла [4].

Методи арт-терапії дозволяють надавати допомогу в психологічній адаптації людям з дуже великим спектром проблем. Звичайно, не можна говорити про повне одужання завдяки використанню методів однієї лише арт-терапії, особливо, якщо мова йде про людей з важкими порушеннями. Разом з тим, можливою є низка позитивних змін, що ведуть до еволюції особистості на психологічному рівні. Такі як, наприклад, перехід від заперечення – до прийняття, від деморалізації – до набуття почуття власної гідності, від самотності – до співпраці, від замикання всередині якихось вузьких стримуючих рамок – до свободи творчого вибору і самовираження.

Існують різні підходи до визначення поняття «арт-терапія». В англійській літературі воно позначає вид терапії, котрий базується на заняттях образотворчим мистецтвом. Російські дослідники до визначення арт-терапії включають більш широкий контекст. Це поняття трактується тут як «один з методів психологічної роботи з використанням можливостей мистецтва для досягнення позитивних змін в інтелектуальному, емоційному та особистісному розвитку людини» [4]. Тобто мова йде про взаємодію з усіма засобами мистецтва: музикою, рухами, малюванням, ліпленням, театральною драматизацією, роботою зі сприйняття художніх творів.

Намагання музеїв розширити свою аудиторію, зацікавити експонатами якнайширше коло відвідувачів

зумовило використання музейними працівниками у роботі з людьми з особливими потребами музейної арт-терапії.

У музейній арт-терапії беруть участь і музейні працівники, і художники, і педагоги, і психологи. Таким чином, це міждисциплінарний вид діяльності. Особлива роль відводиться комплексному вирішенню психологічних, корекційних, естетичних і педагогічних завдань. Музейна арт-терапія адресована людям особливими потребами, дітям і молодим людям, котрі мають відхилення в поведінці, порушення зору, слуху, опорно рухового апарату, дітям і підліткам з розумовою відсталістю, дітям-сиротам, інвалідам на візках тощо. Через знайомство з музейним середовищем і образотворчим мистецтвом, через заняття творчістю музейна арт-терапія допомагає людям з особливими потребами подолати негативні психологічні стани і створює можливість для спілкування і самовираження.

Арт-терапія служить багатьом цілям: це і нова взаємодія з різними групами суспільства, і нове прочитання ролі і функцій музеїв, а також можливість реалізації соціальної відповідальності як музеїв, так й громадських організацій, які допомагають в реалізації подібних програм [2].

Арт-терапія в музеї є новою формою роботи з відвідувачем. Саме музей може зробити особливо цінний внесок у процес реабілітації і соціальної адаптації слабозрячих людей, дітей з психічними порушеннями та іншими відхиленнями. Свідченням цьому є практика музеїв світу, які вже мають досвід роботи з цією складною аудиторією. У музеї сучасного мистецтва Нью-Йорка (Museum of Modern Art) робота з сліпими та слабозрячими людьми проводиться в експозиції, де відвідувачам у спеціальних рукавицях дозволяють «дослідити» скульптуру.

При підтримці національного фонду культури та Міністерства освіти в Хельсинкі в 1999р. стартував проєкт Федерації інвалідів зору «Картина для вух». У рамках проєкту музеї проводять екскурсії, адаптовані для сліпих, дорослих та дітей. Учасникам видаються маленькі аудіопрогравачі із записом екскурсії та плани для орієнтування в приміщеннях музею. У співпраці з школою для незрячих виготовляються рельєфні малюнки, які відтворюють ті експонати, до яких відвідувачам не можна торкатися руками.

У 2000 р. в Муніципальному музеї міста Беллуно (Італія) вперше у світі з'явився зал для сліпих. Тепер незрячі відвідувачі можуть на дотик ознайомитися з тривимірними репродукціями відомих робіт, виготовлених за допомогою комп'ютерної програми [1].

У Сполученому Королівстві Великобританії початково велику популярність отримала експресивна арт-терапія, коли процес терапії відбувається шляхом творчого самовираження через безпосередню художню творчість у присутності професійного арт-терапевта. Зазвичай, цей процес ніяк не був пов'язаний з музеями, оскільки зустрічі пацієнтів з арт-терапевтами відбуваюлися в спеціально обладнаних арт-терапевтичних центрах і не передбачали використання будь-яких музейних засобів [4].

Однак в останні роки у Великій Британії арт-терапевтичні методики почали впроваджувати в музейний простір. Так, у 2007 р. в галереї Тейт була реалізована програма, спрямована на надання психологічної допомоги людям, котрі здійснюють догляд за хворими родичами. Оскільки часто стресові ситуації, якими наповнене життя цих людей, не дозволяють виразити словами їх занепокоєння і страхи, що ведуть до нервових зривів, ізоляції і відчуження, то сеанси терапії необхідні цим людям не менше, ніж їх підопічним. Програма складалася з двох частин. На першому етапі, за спеціально створеним маршрутом по експозиції галереї, відвідувачі оглядали роботи, які здатні, за очікуванням терапевтів, викликати певні емоції, які потім можна було обговорити. На обговоренні експозиції були присутні арт-терапевт та працівник галереї, котрі і спрямовували бесіду в потрібне русло. У даному проєкті не менш важливу роль зіграли обрані спеціалістами твори. Так, наприклад, одним з творів, використаним у програмі, стала картина Люка Філдеса «Лікар». Сцена, зображена на картині (лікар, який сидить біля ліжка хворої дитини), є близькою багатьом учасникам. Тому зустрівшись з цим сюжетом під час сеансу арт-терапії, учасники автоматично перенесли його на себе, що призвело до відкритого обговорення багатьох проблем і страхів, які раніше кожен з них тримав у собі. Спільна робота та обговорення в групі дають більшу терапевтичну цінність, ніж просто усвідомлення проблеми всередині себе і є основною відмінністю музейної арт-терапії від клінічної практики.

Це правило спрацювало і під час другої частини програми, коли учасники обговорювали вже свої власні роботи. Функція арт-терапевта в цій частині полягає в тому, щоб допогти учасникам розтлумачити той чи інший використаний колір, деталь в їх роботі, незвичне розташування об'єкта в площині малюнка та створити зв'язок між обговорюваним зображенням, особистим досвідом розуміння даного зображення і контекстом зустрічі, що в свою чергу сприяє активному обговоренню цієї проблеми та пошуку її спільного рішення [4].

З 1990-х рр. програми для людей з обмеженими можливостями розробляються і реалізуються

російськими музеями. Більша увага тут приділяється дитячій аудиторії.

Так, у Державному Ермітажі розроблено трьохрічну програму «Минуле на кінчиках пальців» за участі шкіл-інтернатів для сліпих та слабозрячих дітей. Практичний бік занять включає освоєння різних творчих навичок: малювання на вертикальній поверхні в стилі наскельного живопису під етнічну музику, ліплення глиняного посуду різних епох і т.д. У спеціально обладнаному класі відвідувачі відтворюють музейними засобами процес археологічних розкопок [1].

Арт-терапевтичні методики активно використовуються працівниками Державного музею історії релігії (Санкт-Петербург), де розроблена програма «Я приведу музей до тебе». Основною аудиторією проекту є діти, які не мають фізичної можливості відвідати музей, учні освітніх установ, вихованці соціальних закладів інтернатного типу та спеціальних (корекційних) освітніх установ. Робота з учасниками програми здійснюється за двома напрямками: тематичні виїзні заняття та виїзні заняття для учасників щорічного музейного конкурсу дитячих художніх робіт.

Зазвичай для розкриття теми задіюється 4–6 яскравих експонатів. Музейний педагог проводить детальний розбір кожного з них, активізуючи позицію групи питаннями і репліками з використанням методу контрасту, порівняння, занурення, проблемних ситуацій, активізації особистого досвіду та ін. Атмосфера діалогу з учасниками заняття підтримується за допомогою ключового питання-звернення «Що бачать ваші очі?». Постійне звернення до зорового аналізу і до здатності мозку відтворювати більш-менш адекватну картину з розрізнених елементів художнього зображення дозволяє вибудувати з дітьми зацікавлений діалог у руслі музейної комунікації. Важливо зауважити, що зустрічі з художніми творами допомагають дітям, які мають різні соціальні та фізичні можливості, подолати негативні психологічні стани і набути навичок міжособистісного спілкування й продуктивного спільного навчання [6].

В арсеналі музейного педагога знаходиться набір копій предметів, які стали символами різних міфологічних і релігійних традицій. У ході тематичних занять діти отримують можливість приміряти головний убір шамана, «добути вогонь» за допомогою ескімоського кресала Гис-гас або «запалити» давньогрецьку лампу. Використання якісних копій музейних предметів дозволяє звернутися до різних способів сприйняття навколишнього світу. Вивчення наочного матеріалу відбувається на кінестетичному (характеристики матеріалу виготовлення, вага, фактура предмета), візуальному (форма, колір), аудіальному (мова педагога і учасників заняття, звучання предмета) рівні. Діти отримують максимально точне уявлення про оригінали завдяки тому, що копії предметів виконані з високоякісних матеріалів, досить точно імітують натуральні. Під час занять діти можуть взяти в руки не тільки копії, але й чимало справжніх предметів. Дотик до автентичного сувою пергаменту (Книга Естер) або до привезеної з далекосхідної експедиції традиційної ляльки-дзвіночку збагачує палітру вражень дитини унікальними емоціями, формує більш конкретне переживання часу [6]. Коли діти взаємодіють з об'ємними артефактами, активно застосовується метод вербалізації сенсорного досвіду, який сприяє розвитку монологічного мовлення.

Арт-терапія стала новим проектом для українських музеїв. За підтримки грантової програми Фонду Ріната Ахметова «Розвиток України» проект музейної арт-терапії втілює Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків. Ідея проекту арт-терапії зародилася під час обговорення досвіду зарубіжних музеїв, зокрема програми «Дискаверіз» Метрополітен-музею у Нью-Йорку. Вітчизняні фахівці розробили декілька спеціальних екскурсій для дітей із порушеннями слуху, а також для груп із діагнозом ДЦП, і різним рівнем інтелектуальної обмеженості.

Наприклад, програма «Трамплін» пропонує групі дорослих із порушеннями інтелекту впродовж півроку відвідувати в Національному музеї мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків спеціальні півторагодинні інтерактивні заняття, знайомитися з мистецтвом і спілкуватися довкола тем, пропонує ведучою. Вже відбулося близько двох десятків таких занять, дві групи по 12 осіб завершили програму, а на разові заняття приймаються і дитячі групи [5].

Тематику зустрічі призначає психолог проекту, він і дає методичну розробку теми. Теми зустрічей різні: «хто я? який/яка я?», «важливі люди мого життя», «мої мрії», «значимі події мого життя». На основі цих тем і запропонованих тез фахівці розробляють сценарій спеціальної музейної екскурсії.

У 2013 р. Донецький обласний краєзнавчий музей запровадив програму роботи з відвідувачами, які мають особливі потреби. Проект спрямовано на розширення можливостей музею за допомогою особливого рекреаційного простору (спеціальні меблі – столи та стільці для занять, дитячі крісла та диван для дитячої музейної кімнати, де відбуваються майстер-класи), тактильного фонду (речі, до яких можна торкатися руками, м'які етикетки до експонатів зі шматочків хутра тощо) та спеціальних мультимедійних технологій (аудіовізуальних інсталяцій та відеотактильної станції) [3].

У залах «Рослинний та тваринний світ Донецької області» та «Легенди давніх часів» облаштовані

тактильні станції, де поряд з опудалами тварин і кістками мамонта відвідувачі можуть отримати враження від різних органів відчуттів: відчутти фактуру тварини на дотик, почути голос тварини та побачити її ж опудало в експозиції музею, прочитати напис шрифтом Брайля. На екрані змінної прозорості можна побачити відеокompіляції із синхронним дублюванням зображення на моніторі для осіб з вадами зору, світловим та просторовим звуковим супроводом показу. Для осіб з вадами слуху текст дубльовано за допомогою спеціальної слухавки підвищеної гучності.

Для особливих відвідувачів музей також спеціально пропонує низку заходів, екскурсійні програми з арт-терапевтичною складовою: творчі майстерні з паперової та глиняної пластики, розпису яєць, виготовлення новорічних прикрас та святкових листівок, шоколадну майстерню (малювання теплим шоколадом), майстер-класи на музейних виставках, участь у музейних святах (Різдво, Новий рік, Великдень).

Донецький обласний краєзнавчий музей активно вивчає та переймає закордонний досвід і впроваджує напрацювання у своєму музеї.

Перспективи розвитку арт-терапії безперечні. Це шлях до цивілізованого суспільства, в якому теза про рівні можливості для всіх без винятку людей втілюється в реальність, а наявність соціальних груп-ізгоїв відходить у минуле.

Підводячи підсумок, можна відзначити, що методи музейної арт-терапії мають особливе значення для занять з людьми з особливими потребами. Вони: 1) допомагають впоратися з агресією і навчитися виражати емоції відповідно до соціально прийнятих норм; 2) створюють підґрунтя для інтерпретації та діагностики в процесі терапії; 3) дозволяють виявити ті думки і почуття, які здаються непереможними, і цілеспрямовано проводити терапевтичну роботу з конкретними страхами і тривогами; 4) сприяють розвитку взаємин у групі. Досить часто збіг смаків у художній творчості членів групи сприяє розвитку позитивних почуттів одне до одного; 5) сприяють усвідомленню власної особистісної цінності.

Наведені приклади свідчать, що вітчизняні та закордонні музеї працюють в одному напрямі і вже зараз можуть використовувати досвід одне одного.

1. Ашаева С. В. *Формы работы в музее с людьми с ограниченными возможностями* [Електронний ресурс] / С. В. Ашаева // Омский научный вестник. – 2010. – № 4 (89). – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/formy-raboty-v-muzee-s-lyudmi-s-ogranichennymi-vozmozhnostyami>.

2. Куделькина П. *Искусство и зрители* [Електронний ресурс] / П. Куделькина // Музей. – 2014. – № 6. – С. 64–67. – Режим доступу: http://www.polinakudelkina.com/wp-content/uploads/2014/06/Arts-and-viewers_Museum.pdf.

3. Коцарев О. *Робота з відвідувачами з обмеженими можливостями. Досвід музею в Донецьку* [Електронний ресурс] / О. Коцарев // Українська правда. – 2013. – 29 грудня. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/529d1c5839086/>.

4. Филякова А. К. *Арт-терапевтическая практика в художественных музеях России и Великобритании* [Електронний ресурс] / А. К. Филякова // Вестник Санкт-Петербургского государственного университета культуры и искусств. – 2013. – № 4 (17). – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/art-terapevticheskaya-praktika-v-hudozhestvennyh-muzeyah-rossii-i-velikobritanii>.

5. Шапіро О. *У Музеї мистецтв ім. Б. і В. Ханенків набирають популярності екскурсії для «особливих людей»* [Електронний ресурс] / О. Шапіро // День. – 2014. – 21 травня. – Режим доступу: <http://m.day.kyiv.ua/uk/article/kultura/art-terapiya>.

6. Шолкина К. Е. *Я приведу музей к тебе: выездная программа государственного музея истории религии, Санкт-Петербург* [Електронний ресурс] / К. Е. Шолкина // Труды Санкт-Петербургского государственного университета культуры и искусств. – 2015. – Том 212. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/ya-privedu-muzey-k-tebe-vyezdная-programma-gosudarstvennogo-muzeya-istorii-religii-sankt-peterburg>.

Ольга Веремчук,

студентка історичного факультету СНУ ім. Лесі Українки,
м. Луцьк

УСТАНОВИ МУЗЕЙНОГО ТИПУ НА ВОЛИНІ

Помітною тенденцією розвитку музейної справи в останні десятиліття є поява та стрімке поширення установ музейного типу (далі – УМТ) – закладів, що виконують окремі музейні функції, але не є музеями у повному розумінні цього слова. Незважаючи на те, що дані установи з'являються у всьому світі, на

сьогодні фактично відсутні ґрунтовні теоретичні дослідження їх сутності та класифікації. З огляду на це межі самого поняття «установа музейного типу» видаються доволі розмитими. Подекуди досить складно визначити різницю між музеєм, УМТ та не-музеєм.

Поява УМТ припадає на другу половину ХХ ст. Відтоді ми можемо спостерігати надзвичайно широку варіативність та різноманіття таких музейних форм. В музеєзнавчій літературі ця сукупність означена також терміном «пограниччя музейного світу» [1]. Одним із важливих завдань сучасних музеологічних досліджень є з'ясування суті, визначальних ознак УМТ, виокремлення тих їх специфічних рис, які б дозволили чітко розмежувати поняття «музей» та «установа музейного типу».

На Волині, як і в Україні, можна відзначити збільшення чисельності УМТ з різним ступенем «омузеєння»: від закладів, які носять назву «музей», до різного роду розважальних центрів, в яких можна побачити лише окремі музейні риси.

У музеєзнавчій довідниковій літературі УМТ визначені як установи, які виконують окремі функції музею та/або практикують властиві музеям форми діяльності. Вони виникають в результаті:

- 1) перепрофілювання, коли музей, розширюючи сферу нетрадиційних форм роботи, фактично виходить за межі власне музейної установи;
- 2) поєднання двох (а іноді і більше) установ в одній, в результаті чого виникають школа-музей, музей-театр, музей-майстерня, музей-ресторан, музей-клуб і т.д.;
- 3) набуття установою окремих рис музею, не властивих їй від початку (бібліотеки-музеї, школи-музеї) [3].

Характерними формами установ музейного типу є парамузеї (музеї, що не мають музейних предметів, але які покликані створювати атмосферу того чи іншого явища і які проводять значну науково-дослідну роботу) та економузеї (УМТ, що функціонує на основі об'єднання музею і невеликих майстерень) [3].

Досить цікавими є рекомендації європейських та американських фахівців щодо організації діяльності УМТ, а саме – такі установи

- повинні не тільки демонструвати експонати, але й давати необхідні пояснення;
- відвідувачам варто дозволяти не тільки дивитися на експонати, але і чіпати їх руками, дивитися як проводиться реставрація або робляться копії, і навіть брати в цьому участь;
- слід надавати відвідувачам можливість відпочити, розважитися і смачно поїсти [6].

На Волині однією з типових форм УМТ є аптека-музей. До речі її можна визначати і як економузей, оскільки фармація є свого роду комерційною справою. Даний заклад виник у 2002 р., коли в діючій аптеці було створено експозицію, що представляє аптекарську справу початку ХХ ст.

Сама будівля аптеки має давню історію. У 1845 р. брати Злоцькі відремонтували її після пожежі і розмістили тут аптеку, яка діє і дотепер. В першій половині ХХ ст. в аптеці Злоцьких виготовлялося 50-55 найменувань мазей, 25-30 настоек, 15-20 сиропів. Для ліків використовували близько 220 видів рослин. Їх збором та підготовкою займалися самі працівники. Цікавим і важливим з точки зору музеєфікації будівлі є той факт, що саме в аптеці Злоцьких виготовлялися ліки для Лесі Українки, в період перебування Косачів в Луцьку.

У 1935 р. біля закладу на глибину 110 м була зроблена свердловина, з якої отримували мінеральну воду. Цю воду заправляли солодкими фруктовими сиропами, привезеними із Палестини та Німеччини. Пізніше в аптеці виготовляли власні концентрати із польської журавлини та лимонів.

Будівля аптеки має величезні підвальні приміщення, які проте до експозиції не входять. Музейна частина установи складається з двох приміщень, а саме: торгового залу та кабінету директора. У них частково відтворено старий інтер'єр аптеки ХІХ ст. Зокрема, розміщені у залах берестові шафи були виготовлені 150 років тому. До експозиційного комплексу входять також погруддя Сократа й Гіппократа, різноманітні пляшечки, ступки, штофи із підписами, аптечний посуд ХV–ХVІІ ст., старовинні рецепти та документи. Цінними експонатами аптеки-музею є касовий апарат TheNationalCashRegisterCo (Dayton, Ohio, USA), а також книги: «Посібник для підготовки аптекарів» (1875 р.), «Травник лікарських рослин» (1883 р.), «Фармакопея польська» (1938 р.), гербарій лікарських рослин (1942 р.) [7].

У музеї-аптеці з 2011 р. діє лабораторія, яка спеціалізується на виготовленні дерматологічних ліків. Відвідувачам надається можливість побачити процес виготовлення ліків.

Ще однією досить поширеною формою УМТ є різного роду заклади харчування, які використовують музейні засоби в оформленні власних інтер'єрів. За останні десятиріччя на території України з'явилося чимало подібних установ. Наприклад, «Монастирська трапезна» та «Динамо-НОМЕ» в Києві, «Дім чаю Вікторіан» у Львові, «Українське село» в с. Сичівка (Черкаська обл.), ресторан-музей «Сало» у Львові, ресторан-музей Петрова садиба у Буську та багато інших. Найчастіше в експозиціях таких УМТ

використовуються предмети традиційно-побутової культури, які підкреслюють самобутність та унікальність української культури.

Такі УМТ представлені і на теренах Волині. Зокрема, можна назвати Музей першої світової війни – «Шинок» у с.ПереспаРожищенського району. Кількість предметів музейного значення, що експонуються у цьому закладі, надзвичайного велика, подекуди більша, ніж у деяких районних музеях. Серед представлених тут експонатів є посуд, швейні машинки, патефони, грамофони, знаряддя праці, старовинні фотокартки, купюри, документи і навіть човен-довбанка, що висить під стелею. Показово, що поруч із багатьма експонатами подано спеціальну інформацію, що якісно покращує сприйняття пам'яток відвідувачами.

Популярною формою УМТ є також різноманітні креативні арт-кафе. Перший такий заклад відкрився у Луцьку в 2011 р. Це арт-кафе «Стоп-Кадр» розважального комплексу «Адреналін Сіті». Окрім потужної рекреаційної складової: концертних шоу-програм, гумористичних вечорів, диско-вечірок, мистецьких імпрез, театральних вистав та зустрічей із творчими людьми – тут постійно виставляються для огляду твори мистецтва різних жанрів. Зокрема, однією з перших стала презентація робіт відомих художників – родини Рубан. Музейна частина арт-кафе представлена також експозицією кіно- та фототехніки, більшість експонатів якої складають предмети особистої колекції волинського кіномитця Бориса Ревенка.

Інтерес відвідувачів до такого роду виставок підштовхнув керівників «Адреналін Сіті» до розширення музейної частини комплексу. Так, у 2013 р. в його структурі з'явився ще один музейний підрозділ – Музей технічного прогресу. Мета цього музею постулюється його творцями як: популяризація досягнень людства, представлення майбутньому поколінню історії винахідництва, а також збереження раритетних предметів, які характеризують наукового-технічний прогрес. Збірка музею на сьогодні складає більше 1000 предметів, які представляють розвиток техніки від найпростіших пристосувань первісних часів до сучасних технологій. Варто відзначити, що значна увага приділена і сприйняттю відвідувачами цієї досить складної теми. Зокрема, в музеї є хронограф, що ілюструє найвизначніші винаходи людства; біля експонатів подано інформацію про предмет та практику його застосування.

Музей технічного прогресу проводить широку популяризаторську діяльність. Щороку тут відбувається безліч заходів, які спрямовані на ознайомлення широкого кола відвідувачів з пам'ятками науки та техніки. Це наукові подорожі для дітей, чемпіонати з спідкубінгу, змагання, конкурси та ін.

Таким чином, УМТ є важливими елементами культурного простору нашого регіону. Зрозуміло, що такі установи не проводять належних наукових досліджень та не вивчають наявні у них об'єкти та предмети музейного значення. Досить часто останні використовуються тільки з комерційною метою. Разом з тим, УМТ відіграють величезну роль в актуалізації певних складових культурної спадщини, підвищенні туристичної привабливості міста, прилученні населення до пам'яток, які репрезентують історію та культуру краю.

1. Каулен М. Є. Музей или не-музей / М. Є. Каулен // Музей. – 2010. – № 8. – С. 4–11.

2. Музей технічного прогресу [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://museum.adrenalin.lutsk.ua/>

3. Российская музейная энциклопедия в 2 т. [Електронний ресурс] / Гл. ред. А.А. Сундиева; ред. Э.В. Расшивалова; сост. М. М. Кленина, О. В. Кульбачевская. – М.: Прогресс; РиполКлассик, 2001. – Режим доступу: <http://www.museum.ru/rme/>

4. У Луцьку відкрилося перше арт-кафе «Стоп-Кадр» [Електронний ресурс] // Вісник. – 2011. – Режим доступу: <http://a.visnyk.lutsk.ua/2011/02/24/11434/>

5. У Переспі в «Шинку» облаштували справжнісінківський музей [Електронний ресурс] // Волинський інформаційний портал – 2013. – Режим доступу: <http://vip.volyn.ua/u-perespi-v-shinku-oblashtovali-spravzhnisinkyi-muzei>

6. Шляхтина Л. М. Современная музеология: горизонты теоретизирования / Л. М. Шляхтин // Вопросы музеологии. – 2013. – №1(7). – С. 12–18.

7. Якименко М. По здоров'я – до аптеки-музею [Електронний ресурс] / Микола Якименко // Віче. – 2007. – № 22. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/704/>

**Розділ II. Проблеми і перспективи волинської археології.
Матеріали круглого столу у Волинському краєзнавчому музеї,
21 січня 2016 р., м. Луцьк.**

Геннадій Бондаренко,
*кандидат історичних наук,
професор, завідувач кафедри документознавства і музейної справи
Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки,
член-кореспондент УАІН,
заслужений працівник народної освіти України,
м. Луцьк*

**ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД З АРХЕОЛОГІЇ І ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА ВОЛИНІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ ст.)**

Археологічні дослідження Волині забезпечують інтерес до минулого, до розуміння формування етнічних кордонів і розселення східних слов'ян, показують на Волинський край як один з важливих центрів їх консолідації. Узагальнення археологічних досліджень дає можливість розглядати історію краю і держави в контексті існування незалежної України і української нації, на основі витоків слов'янства.

Важливою сторінкою в дослідженні Волині й Полісся стала археологія і дослідження стародавніх пам'яток архітектури та будівництва. Окремі напрями в археології та пам'яткознавстві були представлені історіографічно М. Кучинком, Б. Колоском, Г. Охріменком, С. Панишком, С. Гаврилюк С. Терським та іншими авторами і не тільки з Волині. Велика кількість публікацій із зазначеної теми вказує на необхідність узагальнення та аналізу окремих проблем в історії, археології та пам'яткознавстві Волині.

Представити історіографію основних напрямів дослідницької діяльності в археології та пам'яткознавстві Волинської області від середини ХХ ст.

Археологічні дослідження у Волинській області від середини ХХ ст. дали можливість поповнити фонди Луцького історико-культурного заповідника, Волинського краєзнавчого та інших музеїв значною кількістю експонатів, створити Музей археології Волині, який діє при Волинському університеті, ґрунтовні експозиції у Володимир-Волинському, Ковельському і Торчинському історичних, Любомльському і Маневицькому краєзнавчих музеях та підготувати ряд публікацій з історії краю.

Від 40-х рр. вивчав архітектуру і будівництво Володимира-Волинського і Галицько-Волинської держави відомий археолог М. Каргер, праці якого опубліковані у наукових збірниках тих років [45; 46]. У 1948 р. була захищена кандидатська дисертація М. Логвина про архітектуру Зимненського монастиря [93], у 1952 р. з'явилась стаття П. Раппопорта "Волинські вежі", а у 1955 р. його книга про міста Болохівської землі, яка була на межі Володимиро-Галицької і Київської земель [135; 136]. Наукова монографія вченого про воєнне зодчество західно-руських земель Х – XIV ст., яка вийшла з друку 1967 р., охоплює важливі проблеми історії архітектури, у зв'язку з будівництвом у княжу добу фортифікаційних споруд: фортець, замків. Ця праця стала основою і прикладом для вивчення проблем будівництва і архітектури багатьох міст Волині [134].

У 1956 р. була видана праця О. Ратича "Давньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР", в якій чимало уваги приділялось власне Волині, де автор проводив археологічні розвідки та розкопки пам'яток давньоруського періоду [137]. Західного регіону стосувалась оглядова стаття М. Смішка "Археологічні дослідження в Західних областях України за роки Радянської влади", яка вийшла з другим випуском у 1959 р. збірника "Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині" [148, с. 5-8, 13, 14, 18-20, 22-25, 27].

У той же час археологічні дослідження на Волині й Поліссі проводили В. Ауліх [14 - 16], Л. Крушельницька [71], Ю. Кухаренко [72], М. Кучера, М. Пелешин та інші, науковий доробок яких аналізує М. Кучинко, приділяючи основну увагу слов'яно-руському періоду [75, с. 19-21]. До речі, цьому періоду присвячені статті "Нові слов'янські і давньоруські пам'ятки на території Волині" - автор Р. Багрій [17], і В. Барана "Ранньослов'янські пам'ятки верхнього Подністров'я і південно-східної Волині" [18], які вийшли у 1962 р. У № 29 журналу "Археологія" за 1979 р. з'явилась стаття В. Воляника "Пам'ятники черняхівської культури на Волині" [32], а в 1964 р. - стаття в № 5 "Матеріалів і досліджень з археології Прикарпаття і Волині", у якій В. Петров і А. Каліщук представили скарб срібних речей з с.

Качин Волинської області [131].

Про розвідки в басейні р. Буг у 1980 р. в “Археологічних відкриттях” розповів Володимир-волинський краєзнавець П. Заклекта [38]. У 1987 р. про нові дослідження пам’яток Володимир-Волинського писали А. Пескова і П. Раппопорт [132].

До розвідувально-пошукової роботи і наукових експедицій залучались місцеві краєзнавці, вчителі, учні, студенти, які набували таким чином досвіду пошукової і науково-дослідницької роботи. Зокрема, про свій перший студентський досвід археологічних розкопок згадує відомий тепер краєзнавець Микола Онуфрійчук [119]. Тоді розкопками давньоруського городища біля селища Головно керував ленінградський археолог Ю. Кухаренко.

Книга “Пізньопалеолітичне населення південно-західної Волині”, яка досить ґрунтовно представляє тему матеріальної культури і тогочасного розселення, вийшла у 1975 р. в “Науковій думці” – автор В. Савич [143]. У 1974 р. у тому ж видавництві вийшла монографія І. Свешнікова “Історія населення Прикарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку I тисячоліття до нашої ери” [147]. Пам’ятки мезоліту Волині описав у 1982 р. в монографії Д. Телегін [156, с. 29-32].

Ґрунтовні дослідження волинського археолога Г. Охріменка з неоліту, лінійно-стрічкової кераміки й інших археологічних культур [120 - 124], Д. Козака, В. Оприска і В. Шкоропада - поморсько-кльошової культури стали надбанням кінця XX - початку XXI ст. [51]. Особливості поморсько-кльошової культури на Волині В. Шкоропад розглянув в окремій публікації у 2000 р. [171].

Велись також окремі дослідження пам’яток Луцького і Рожищенського районів львівськими археологами В. Коноплею, В. Івановським і В. Оприском, які опублікували результати своїх досліджень у 1991 і 1997 рр. [68; 69]. В. Конопля також дослідив обробку і використання на Волині кременю доби міді і ранньої бронзи та описав старожитності Волині від кам’яного віку до середньовіччя [66; 67].

Про копітку і ґрунтовне дослідження давньої історії Волині археологами свідчать кілька фундаментальних збірників 70-х – 90-х рр. XX ст. Серед них варто виділити ті, які складають найбільш повну картину історико-археологічних досліджень краю, зокрема, львівських науковців “Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині” (1991), де В. Артюх і Л. Мацкевий опублікували статтю про дослідження пам’яток на Волині [2]. Ґрунтовні збірники з питань археології Закарпаття, Прикарпаття і Волині різних часів, від кам’яного віку до давньоруської доби, були здійснені видавництвом “Наукова думка”, які дають підстави говорити про всебічне вивчення краю археологами від палеоліту до середньовіччя [3; 4; 8-10]. У 1991 р. з’явилась у цьому ж видавництві монографія колективу авторів “Походження слов’ян”, де багато уваги приділено Волино-Поліському регіону [19]. Про дослідження біля села Городок Луцького району розповідають “Археологічні дослідження в Україні 1991 року” [7, с. 33-36]. Досить докладну інформацію про активну роботу львівських дослідників подає каталог виставки “Археологія доби Галицько-Волинської держави. Здобутки Волинської археологічної експедиції Львівського історичного музею за 15 років діяльності (1986 - 2000)”, опублікований С. Терським [157, с. 33-36].

Активно велись археологічні розкопки літописних міст і давньо-руських поселень вченими з Києва, Ленінграда, Львова, Луцька, постійно тривали дослідження у Луцькому історико-культурному заповіднику, а також археологічні розвідки в окремих районах області. О. Остапюк, С. Панишко, Ю. Мазурик і М. Кучинко, розкопували і досліджували поселення давньоруського періоду, зокрема, гордище Вал і літописний Угровськ, що засвідчують звіти археологів та їх публікації [79]. На городищі Вал під час археологічних розкопок під керівництвом М. Кучинка у 1982 р. був знайдений сенсаційний за кількістю предметів та історичним значенням срібний скарб давньоруського часу [84], який пізніше експонувався на славистичних конгресах. У 1995 р. вийшла стаття Г. Панишко про археологічні дослідження давньоруських міст Волині у міжвоєнний період, що показує наступність в дослідженні теми [128].

До таких праць, що стосуються археологічного дослідження краю давніх часів, належать праці доктора історичних наук з Інституту археології НАН України Д. Козака, який провів чимало археологічних сезонів на Волині у складі багатьох різних експедицій, у співпраці з волинськими археологами, розкопував стоянки і городища, проводив археологічні розвідки і праці якого відтворюють оригінальні концепції з найдавнішої історії краю, відповідно до віднайдення окремих культур і розселення слов’янських та інших племен, зокрема, про етнокультурну історію, зубрицьку культуру і давньослов’янські пам’ятки [47-50]. Про роль території Волині у формуванні давньоруської народності в II – VII ст. згадує І. Винокур на основі археологічних пам’яток та інших джерел [25]. Археологи Л. Залізник і П. Петровський [40], С. Терський [157] поповнили ряд публікацій з історії матеріальної культури населення Волині та Полісся на основі власних досліджень. С. Терський представив цікаві нариси про Олику [160] і Пересопницю [161], і на основі власних досліджень древнього Луцька [158; 162] захистив кандидатську дисертацію.

На основі археологічних досліджень, літописних та інших історичних матеріалів у межах Великої Волині було видано посібники для загальноосвітньої і вищої школи. Зокрема, М. Кучинко у 1979, 1983 і 1987 у 1993, 1994 і 2002 роках опублікував методичні матеріали про Володимир-Волинський і Луцьк [83; 84] та три посібника, що охоплюють IX - XIV ст. [75; 79; 81], у 1994 р. Г. Охріменко видав матеріали про неоліт Волині, на основі яких і наступних досліджень була видана монографія у 2009 р., що охоплює XII – III тисячоліття до н. е. на території Північно-Західної країни [123; 124]. Впродовж 1993 і 1994 рр. у Кам'янці-Подільському вийшла “Історія Поділля та Південно-східної Волині” у двох книгах, яку підготували відомі науковці І. Винокур та С. Трубчанінов і яка охоплює історію з найдавніших часів по XIII ст. [167].

З 2004 р. стали з’являтися публікації, які стосувалися нових досліджень давньої історії та археології, більше і глибше досліджуються пам’ятки історії та культури, що було пов’язано з інтересом до регіональної історії, створення відповідних кафедр і дослідницьких центрів та груп, із збільшенням можливостей фінансування окремих проектів з державного і місцевого бюджетів. Налагоджується співпраця українських дослідників з польськими, російськими, білоруськими, американськими, канадськими та іншими вченими і установами.

Археологічна наука в області збагатилася об’ємними виданнями про Яна Фітцке [6] і Олександра Цинкаловського [118], упорядкованими Г. Охріменком, які стали значним внеском у розвиток археології краю та музейну справу. Археологічна спадщина вчених була видана окремими науковими збірниками, а також друкувалися окремі публікації у матеріалах краєзнавчих конференцій. Волинський краєзнавчий музей спільно з польськими дослідниками провів презентацію цих видань, а також підготував виставки археологічних матеріалів зі своїх фондів.

Історія стародавнього Володимира від найдавніших часів до середини XX ст. ґрунтовно висвітлена у монографії М. Кучинка, Г. Охріменка і В. Петрович, яка вийшла у 2004 р., написана з погляду соціографії на основі різних джерел матеріальної і духовної культури: писемних, археологічних, архітектурних, топографічних і топонімічних тощо. У книзі багато ілюстративного матеріалу [88]. У 2006 р. вийшла окрема монографія М. Кучинка, присвячена Володимир-Волинському – археології і давній історії міста [76]. Плідна праця вченого представлена ще кількома книгами, серед яких одна у співавторстві із З. Кучинко вийшла як науково-популярна монографія про давні і середньовічні скарби [85], окремі з яких і, зокрема, Городищенський скарб срібних ювелірних виробів XI ст. були знайдені і описані за участю М. Кучинка. Друга, „Археологія Волині” [73] – є посібником для студентів історичного факультету, який підготовлено на матеріалах археології краю і є узагальненням багаторічної викладацької праці вченого у Волинському університеті. Матеріали археологічних експедицій Луцького педінституту та Волинського університету стали основою „Музею археології Волині”, який діє при історичному факультеті ВНУ.

Пам’яткоохоронна робота, яка тісно пов’язана з археологією, ще за радянських часів сприяла визначенню основних об’єктів історико-культурної та історико-архітектурної спадщини, які були внесені у державний реєстр 1977 – 1987 рр., про що свідчать публікації в бюлетені Українського товариства охорони пам’ятників історії та культури “Пам’ятки України” [131], бібліографічний покажчик пам’яток по області на допомогу дослідникам [126], а також у каталозі-довіднику “Пам’ятники історії та культури Української РСР” (1987), який визначав і перелік пам’яток Волинської області [127, с. 67-77]. На той час у всесоюзному масштабі окремі пам’ятники архітектури Волині були представлені у першому випуску збірника “Крізь віки: До витоків культури народів СРСР”, виданому в 1986 р. у видавництві “Знання” [150, с. 41, 68, 81]. 1990 р. про пам’ятки Волині, які пов’язані з ім’ям Т.Г.Шевченка розповіли у своїй монографії Г. та І. Шовкопляси [172, с. 4, 114, 117-121]. Охорона давньоруських городищ Волинської області постала в центрі уваги публікації О. Чемерис і С. Панишка у матеріалах VIII історико-краєзнавчої конференції “Минуле і сучасне Волині”, в якій наголошувалось на необхідності дотримання законодавства і уважного ставлення місцевої влади і населення до цих унікальних пам’яток [170].

Більшу частину свого археологічного життя присвятив розкопкам під Берестечком І. Свешніков. Певним явищем у вивченні історії Волині й українського козацтва стала книга “Битва під Берестечком” [146] - глибоке наукове дослідження відомого львівського історика і археолога, який з 1970 р. проводив археологічні розкопки на місці Берестечківської битви українського і польського війська, що тривала з 28 червня по 10 липня 1651 р. і була однією з найбільших подій Визвольної війни українського народу 1648 – 1654 рр. У книзі, яка вийшла з друку в 1992 р., використано велику кількість унікальних документів, у тому числі епістолярних та іконографічних. І. Свешніковим введено до наукового обігу багато унікальних предметів, зброї і речей козацького та селянського побуту, які були знайдені під час розкопок та поповнили експозицію і фонди державного історико-меморіального заповідника “Поле Берестецької битви”, про що свідчить путівник за його авторством і монографія.

Археологічні знахідки під Берестечком розповідають не лише про битву і військову справу, але й про господарське життя, побут як козацького, так і польського війська. На цю тему він видав велику кількість публікацій. За матеріалами розкопок Берестецької битви 1651 р. в 1991 р. вийшла стаття “Озброєння козацького війська у середині XVII ст.” [147].

У 1987 р. була опублікована монографія О. Лесика “Охорона і раціональне використання пам’ятників архітектури”, в якій пропонувались підходи до використання архітектурної спадщини і, зокрема, про замки і монастирі Луцька, Олики, Острога, Старокостянтинова і т.п. [91] Багато уваги автор приділив питанню їх використання у розвитку туризму в Західній Україні. Це питання залишається актуальним і сьогодні. Частина замків, які знаходяться в межах Волині, О. Лесик представив у наступній монографії “Замки та монастирі України” (1993), в якій зібрано значний історичний матеріал та ставиться проблема їх збереження і використання [90].

“Замки і фортеці Західної України: Мандрівки історичні”, за такою назвою, яка визначає її спрямування, вийшла в 1997 р. монографія львівського дослідника О. Мацюка, в якій розглядалися й окремі історичні споруди, які є на Волині [99].

У 2002 р. в галузі пам’яткознавства Світлоною Гаврилюк представлена об’ємна монографія “Історичне пам’яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок XX ст.)” [33], яка охоплює період входження згаданих українських етнічних земель до Російської імперії. У 2008 р. вона була перевидана з доповненнями. Автор дає характеристику різним заходам державного рівня, громадськості та церковних громадських організацій, які сприяли становленню пам’яткознавства. Зібраний у монографії історичний матеріал вказує на те, що з однієї сторони відбувався процес вивчення і намагання зберегти пам’ятки історії та культури, з іншої – відбувалось пограбування краю, коли важливі археологічні знахідки, музейні експонати, книги, документи, потрапляли до музеїв та архівів Москви, Санкт-Петербурга та інших міст Росії, у приватні зібрання. Книга С. Гаврилюк складається з восьми розділів, у яких аналізується наявність джерельних матеріалів, стан вивчення проблеми і розглядається конкретна діяльність дослідників, науковців, архітекторів, мистецтвознавців, археологів, етнографів, істориків тощо.

Цінність цього дослідження в історичному досвіді, який показує, що розвиток національної самосвідомості, культури, державотворчі процеси багато в чому залежать від історичної пам’яті і бережливого ставлення до власної спадщини. Історичний досвід підказує, що дуже багато втрачено і може бути втрачено ще більше, якщо не зберегти належним чином історико-культурні пам’ятки. Необхідно подбати про реставрацію, реконструкцію, консервацію, а можливо і відбудову окремих з них. Важливість дослідження С. Гаврилюк полягає в тому, що воно дає можливість порівняти ті пам’ятки, що є сьогодні з минулими століттями і зрозуміти жахливий стан сучасного ставлення до старожитностей і необхідність розвитку українського історичного пам’яткознавства, яке повинно стати не лише справою загальнодержавною, а й всенародною.

Певна увага приділена відомим особам у галузі становлення історичного пам’яткознавства, зокрема, аналізується діяльність М. Біляшівського, який багато зробив для створення конкретних засад історичного пам’яткознавства в Росії. Його праці, особливо, “До питання про охорону пам’ятників старовини” (1902), мали і мають методологічне і методичне значення. Особливий акцент зроблено на участь у збиранні, вивченні та збереженні старожитностей церковних громадських організацій і, зокрема, духовенства. Додатки до монографії вміщують документи архівів, приватне листування, ілюстративний матеріал. Цікавими є приватні листи Миколи Петрова, Помпея Батюшкова, Адріана Прахова, відомих у волинезнавстві постатей Ореста Левицького, Євгена Корниловича та інших.

За розпорядженням Волинської облдержадміністрації “Про взяття під охорону держави пам’яток історії та культури на території області” від 22.06.1999 р. в області взято на облік і охороняються державою 1045 пам’ятників. Проте, на обліку в державних органах охорони пам’ятників перебуває понад 3000 об’єктів, з яких близько 2000 – пам’ятники археології. Всі вони вимагають до себе належної уваги, а саме: збереження і охорони, дослідження і вивчення, а досить часто - ремонту й реставрації.

Дослідження древнього Луцька, з утворенням державного історико-культурного заповідника “Старий Луцьк”, стосувались питань історії, археології, архітектури та будівництва. З цією метою директор заповідника Тарас Рабан та інші працівники намагаються визначити не лише основні наукові проблеми, а й узгодити їх з потребами і можливостями сьогодення, особливо, коли є намагання здійснити нові проекти забудови, що можуть порушити або й змінити обриси старого міста, знищити його окремі пам’ятки і культурний шар. П. Троневиц, який є автором багатьох публікацій про Луцьк і тривалий час розробляє тематику середньовічного міста, видав у 2003 р. нову книгу про Луцький замок [165] і другу – про Волинь [164]. Цього разу його погляд зупинився на XIV – XVI ст., про які він говорить як таємничі та

маловідомі історичній науці. Автор висловлює ряд власних думок і оцінок, які не вписуються у відомі загальноісторичні концепції та піддають сумнівам усталені погляди на історію Луцька. Питанням визначення і поширення посаду навколо Луцького замку, локалізації церкви Іоанна Хрестителя на луцькому Ринку займався Б. Сайчук, який надрукував кілька матеріалів у збірниках конференцій в 1990 і 1993 рр. [144; 145]. Локалізація пам'яток архітектури та їх історична реконструкція спричинились до написання колективом авторів: П. Троневиц, М. Хілько, Б. Сайчук нарисів “Втрачені християнські храми Луцька” [166].

Луцьк, особливо його стара частина, приваблює своїми старожитностями. Лише з проблем вивчення архітектури були проведені заповідником дві наукові конференції у вересні 1992 і у вересні 1995 років “Архітектура Волині: історія і сучасність”, у роботі яких взяли участь вчені, архітектори, реставратори, історики, археологи, мистецтвознавці з Києва, Львова, Рівного та інших міст, а також з Польщі. Тези доповідей і повідомлень першої конференції були опубліковані [12], інших, представлені у науково-інформаційному збірнику “Старий Луцьк” (1998), де зібрано неопубліковані матеріали досліджень за попередні кілька років [152]. В тому числі, варто наголосити на початку дослідження давньоруських графіті церкви Івана Богослова в Луцьку на території замку, про що пише М. Хілько [115].

Архітектуру Луцька досліджували і вивчали вчені у різні часи, але у 80-ті – 90-ті роки ХХ ст. найбільш докладно Б. Колосок, В. П'ясецький, А. Якубюк, Р. Метельницький. Праці Богдана Колоска носять різнобічний характер. Зокрема, він торкався питань історіографії укріплень Луцька та його забудови [55], фактів біографії луцького архітектора Л. Маслова [60], втрачених пам'яток архітектури [53; 54; 56;], окремо – культових споруд, в тому числі вірменської спадщини [57]. З колективом авторів у 1982 р. [62], у співавторстві з Р. Метельницьким у 1990 р. Б. Колосок видав архітектурно-історичний нарис про Луцьк [63] і з А. Якубюком - путівник по Луцькому історико-культурному заповіднику [64]. В 2002 р. ним була опублікована монографія “Кафедральні споруди Луцька” як історико-архітектурне дослідження [58] та польською мовою монографія у співавторстві з М. Маліновським про костел Петра і Павла в Луцьку [176].

Отже, з історії архітектури Волині було опубліковано кілька наукових статей у різних виданнях, путівників та проведено наукові конференції, які також стосувались пам'яток Володимира-Волинського, Ковеля, Камінь-Каширського та інших. Пам'ятки архітектури Волинської області своєю оригінальністю та історією приваблювали багатьох дослідників, про що свідчать сторінки публікацій загального характеру, зокрема, “Архітектура Радянської України” [11, с. 18, 20, 218, 220, 234], монографія Ю. Асеева про стилі в архітектурі [13, с. 18, 22, 23, 26, 30, 32] а також Я. Антонока [1] і Ф. Мандзюка - про Свято-Успенський собор у Володимирі-Волинському [97].

На території заповідника багато років веде дослідницьку роботу та займається археологічними розкопками підземних ходів старого міста клуб “Ентузіаст”, який очолює археолог-ентузіаст Олег Виноградов. Чимало розкопано площ під Домініканським собором і зібрано багато різних експонатів. Там же знайдено черепа та кістяки жертв різних часів та режимів. Підземелля приваблюють екскурсантів своїми значними площами у кілька ярусів та екзотикою. Звичайно, що у старому місті є багато підземних споруд, які не розкопані і, навіть, забуті. Вони часом нагадують про себе утворюючи провали у самих несподіваних місцях, під час будівництва або на дорогах.

Значну роботу щодо археологічного вивчення Старого Луцька і Луцького замку провели М. Кучинко, визначаючи час виникнення замку і забудови міста [79; 82], М. Малевська, яка здійснювала археологічні дослідження замку [95; 96], С. Терський приділив увагу формуванню і житловій забудові Луцька княжої доби [158; 163]. Вони упродовж багатьох років досліджували різні частини старого міста і різні куточки замку. Саме на цих дослідженнях, у порівнянні з писемними відомостями, ґрунтується більшість висновків щодо історії міста, його виникнення і формування, забудови і заселення у давні часи. Про велику синагогу, як історичну пам'ятку і частину укріплення в забудові міста, писали у 1994 р. “Єврейські вісті” [24].

Частина пам'ятників знайшли своє відображення в історико-краєзнавчих, ілюстрованих нарисах і путівниках. Прикладом є книжечки, які написали про церкви Прибужжя Б. Приступа [134] і О. Хведів (Бобак) [168], а про церкви Локачинського району - Х. Сеґейда [149].

Пам'ятки Волинської області поповнилося значною кількістю меморіальних і пам'ятних знаків, пам'ятників, що свідчать про національно-культурне будівництво. Зокрема, в Луцьку поставлено пам'ятники Т. Шевченку, М. Грушевському, Тисячоліттю християнства, Святому Миколаю – покровителю Луцька, пам'ятник-капличка борцям за незалежність України; у Володимирі-Волинському – князеві Данилу Галицькому; у Любомлі князеві Васильку; в Устилузі – Ігорю Стравинському; у Затурцях – В'ячеславу Липинському пам'ятник і меморіальну дошку на школі, яка носить його ім'я. Пам'ятні знаки і меморіальні

дошки відкриті у Луцьку: переселенцям з Холмщини та Підляшшя, воїнам останнього військового призову, які загинули у таборах на Саратовщині на Меморіалі Слави, Михайлу Кравчуку – математику, Галшці Гулевичівні – фундаторці Луцького братства, Данилу Братковському – борцю проти утисків польської шляхти, Модесту Левицькому – педагогу і громадському діячеві, В'ячеславу Чорноволу – громадському діячеві та Герою України, Олександрю Богачуку – письменнику і поету; у Володимирі-Волинському – Агатангелу Кримському – мовознавцю, Олександрю Цинкаловському – історику і волинезнавцю тощо. Волинські автори підготували два видання з історії культури краю на основі археологічних матеріалів, писемних джерел, архітектурно-мистецьких та традиційно-побутових пам'яток [89; 117].

Звичайно, що основна кількість досліджень та публікацій стосується міст обласного підпорядкування та районних центрів, але поряд з ними все більше і більше звертається увага на пам'ятки сільської місцевості.

Археологічні та пам'яткознавчі матеріали знайшли своє відображення в історико-краєзнавчих нарисах про окремі міські і сільські населені пункти Волинської області: по Ківецьському [21], Любешівському [20; 22; 98], Любомльському [23], Іваничівському [135], Локачинському [16; 42], Камінь-Каширському [65; 173], Старовижівському [125] та інших районах.

Багато років досліджував Луцьк археолог С. Терський [159], який написав монографію про місто. Вона охоплює X – XV ст. Матеріали монографії, зокрема, стосуються старої частини міста - історико-культурного заповідника „Старий Луцьк”. Автор долучив також матеріали інших археологів, істориків, мистецтвознавців, фонди музеїв.

Важливий пам'яткознавчий аспект має місце у вивченні архітектури історико-культурних заповідників „Старий Луцьк” і „Старий Володимир”, окремих населених пунктів, що знайшло місце у матеріалах конференцій [101-114] та окремих публікаціях В. Денисюка [136], П. Ричкова [142] та туристично-краєзнавчих виданнях рекламного характеру.

Справжньою енциклопедією з історії вулиць, провулків, майданів Луцька стала книга В. П'ясецького і Ф. Мандзюка [136], у якій зібрано короткі довідки про будівлі і пам'ятки різних частин міста, подано ілюстративні матеріали.

Продовжується вивчення пам'яток сакрального мистецтва. Щорічно своїх шанувальників збирає наукова конференція у Музеї волинської ікони в Луцьку. Вже відбулося 15 конференцій, які поступово залучають все ширше коло учасників з різних країн. Тільки в останніх трьох конференціях брали участь більше 100 чоловік [26; 27].

Сакральне мистецтво та архітектура краю стали об'єктом уваги вчених архітекторів, реставраторів, мистецтвознавців з Росії, Білорусі, Польщі. Кожного разу на конференціях з'являються нові аспекти науково-історичних досліджень, нові пам'ятки, обговорюються можливості збереження та реставрації. Активну участь беруть дослідники з Варшави, Любліна, Замостя, Холма та інших міст Польщі. Зокрема, спільна праця українських і польських дослідників у межах виконання наукових програм Єврорегіону Буг представлена науковими збірниками „Замойсько-Волинські зошити” [41], у тому числі рядом виставок спільних польових досліджень малих форм сакрального мистецтва на українсько-польському порубіжжю і альбомом „Зникаюча краса” [43], що є суттєвим кроком у вивченні історії та культури краю, зокрема сакрального мистецтва.

У Польщі постійно виходять варті уваги видання, які стосуються Волині. Серед них варто відмітити книгу Р. Афтеназі [176] про маєтки на території Волинського воєводства, А. Шуліка [179] про польські кладовища і поховання у Ковелі, перевиданий ілюстрований путівник по Волині М. Орловича (1929) [178] та інші, що варто окремого вивчення.

Окремі видання про сакральну архітектуру і мистецтво Волині й Полісся представили Б. Колосок [61], Д. Корнелюк [70], В. Завада [37] і О. Годованок [34], С. Горін [35] П. Ричков і В. Луц [48]. Б. Приступа [45] зібрав цікавий матеріал про храми Прибужжя і дав кожному історичну та мистецьку характеристику. Оригінальні публікації з'явилися про відновлені монастирі Михнівський Свято-Стрітенський жіночий [115], Мілецький Свято-Миколаївський чоловічий [23].

Матеріали з археології Західної Волині та Волинського Полісся, як і публікації про архітектуру були розміщені у наукових збірниках історико-краєзнавчих конференцій „Минуле і сучасне Волині” [101-114]. Значна кількість археологічних і пам'яткознавчих публікацій вміщена у збірниках історико-краєзнавчих конференцій “Минуле і сучасне Волині та Полісся”, про що свідчить зміст десяти видань наукових збірників, поміщений у № 10 та огляди літератури в наступних номерах .

Ці матеріали та публікації найчастіше представлені місцевими краєзнавцями, часто у співпраці та консультації вчених Волинського університету і краєзнавчого музею. Так система проведення краєзнавчих

конференцій і залучення краєзнавців різного фаху та віку – від учнів і студентів до дослідників солідного віку й досвіду. Біля тридцяти збірників представляють більшість районів області. Іде процес підготовки матеріалів і по інших районах. Археологічні розвідки краєзнавців, вчених, учителів, а також учнів і студентів публікуються у цих збірниках. Серед них є представники не тільки різних регіонів України, а й з Білорусі, Польщі, Росії. Частина з них опубліковані вперше. Більше 100 публікацій дослідницьких матеріалів, фотографій та ілюстрацій, карт і схем було в 10-ти останніх виданнях. Лише 16 публікацій археологічного і пам'ятко-охоронного змісту розміщено у № 27 наукового збірника [111], по 10 - у № 28 [112] і № 29 [113], які видані у 2008 р.

Частина археологічних і мистецьких пам'яток зібрана і зберігається у музеях навчальних закладів Волинської області. Кожна середня школа в області має заклади музейного спрямування. Поступово вони проходять реєстрацію і облік. Волинський центр туризму, спорту та екскурсій провів облік таких музейних закладів і у довіднику про музеї представлено зміст експозицій і фонди частини цих унікальних установ збереження історичної пам'яті. Зокрема, представлено більше 100 освітянських музеїв Луцька, Ковеля, Нововолинська, Володимир-Волинського і сільських районів [116].

Старожитності давніх часів представлені в окремих випусках туристичного інформування. Альбоми, буклети [30; 31] та часописи, видання яких продовжується, подані в списку літератури до цієї статті [28; 29].

У 2008 р. було продовжено випуск часопису „Літопис Волині”, який є спільним краєзнавчим виданням Інституту дослідів Волині у Вінніпезі і Волинського національного університету ім. Лесі Українки. У № 4 часопису представлено кілька ґрунтовних статей з проблем археології та пам'яткознавства. Проблеми реконструкції церковної архітектури висвітлила С. Гаврилюк [92, с. 13-18]. В. Петрович та І. Серeda торкнулись історії православних святинь села Романів Луцького району [92, с. 67-71]. М. Кучинко, Г. Охріменко і В. Савицький описали мініатюрні сакральні вироби давньоруського часу, серед яких язичницькі амулети, лунниці, хрести-енколпіони тощо [92, с. 34-43]. Про дослідження та історіографію літописного Угровська, розташованого на території Любомльського району, об'ємну публікацію представив Ю. Мазурик. [92, с. 43-50]. Культура шнурової кераміки в краї досліджується археологами Г. Охріменком та І. Маркусом [92, с. 56-62].

Огляд праць з археології та пам'яткознавства Волині, представлений у цій публікації, охоплює лише їх частину. Втім, можна відмітити, що прогалиною в археологічних дослідженнях і у пам'яткознавстві Волині є недостатнє вивчення некрополів. Руйнація могил і кладовищ продовжує відбуватись, а деякі взагалі зникли і на тих місцях з'явилися нові об'єкти. Також окремі архітектурні пам'ятки в області вимагають нагальної уваги, зокрема в Берестечку, Киселині, Олиці тощо. Однак варто підкреслити, що археологія і пам'яткознавство у Волинській області мають значні здобутки і досвід дослідження та вивчення, які представлені науковими напрямками і школами М. Кучинка, Г. Охріменка, С. Гаврилюк, пам'яткоохоронними структурами, історико-культурними заповідниками та окремими дослідниками як науковцями, так і краєзнавцями, про що свідчить кількість публікацій, представлена у цій статті.

1. Антонюк Я. Свято-Успенський собор в місті Володимирі-Волинському (або Мстиславів храм) // Дзвони Волині. – 1994. – № 12.
2. Артюх В., Мацкевий Л. Дослідження пам'яток на Волині // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 1991. – С. 9-11.
3. Археология Прикарпатья, Вольни и Закарпатья: (Каменный век). – К.: Наукова думка, 1987. – 130 с.
4. Археология Прикарпатья, Вольни и Закарпатья: (Раннеславянский и древнерусский периоды). – К.: Наукова думка, 1990. – 187 с.
5. Археология Прикарпатья, Вольни и Закарпатья: (Энеолит, бронза, раннее железо). – К.: Наукова думка, 1990. – 184 с.
6. Археологічна спадщина Яна Фітцке /За ред. Г.Охріменка. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 488 с.
7. Археологічні дослідження в Україні 1991 року. – Луцьк: Надстир'я, 1993. – 195 с.
8. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині доби бронзи та раннього заліза. – К.: Наукова думка, 1982. – 194 с.
9. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку. – К.: Наукова думка, 1981. – 310 с.
10. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині ранньослов'янського і давньоруського періодів. – К.: Наукова думка, 1982. – 268 с.
11. Архитектура Советской Украины. – М.: Стройиздат 1987. – 303 с.: ил.
12. Архітектура Волині: історія та сучасність. Тези конференції. – Луцьк: Б. в., 1992. – 88 с.

13. Асеев Ю. *Стили в архитектуре Украины*. – К.: Будівельник, 1989. – 140 с.: іл.
14. Ауліх В. *Зимнівське городище – слов'янська пам'ятка VI – VII ст. до н.е. в Західній Волині*. – К.: Наук. думка, 1972. – 123 с.
15. Ауліх В. *Матеріали з верхнього горизонту Городища біля с.Зимне, Волинської області // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. – Вип. 3. – К., 1961. – С. 128-139.
16. Ауліх В. *Металеві пряжки і прикраси з верхнього горизонту Городища в с.Зимне, Волинської області // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вип. 4. – К., 1962. – С. 92-105.
17. Багрій Р. *Нові слов'янські і давньоруські пам'ятки на території Волині // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вип. 4. – К., 1962. – С. 120-130.
18. Баран В. *Ранньослов'янські пам'ятки верхнього Подністров'я і південно-східної Волині // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. – Вип. 5. – К., 1962. – С. 95-113.
19. Баран В. та ін. *Походження слов'ян*. – К.: Наукова думка, 1991. – 114 с., іл.
20. Бишевич П.К., Журавлюк І.С., Клубук П.А. *Любешівщина: з глибини століть до майбуття. Історико-краєзнавчі нариси*. – Луцьк: Надстир'я, 2004. – 228 с.
21. Бозуш М., Павленко Г. *Ківерцівщина: кризь віки і долі. Історико-краєзнавчі нариси*. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 520 с.
22. Буцик П.Г. *Ми від роду – українці: Краєзнавчі нариси з історії Любешівського району*. – Луцьк: “Вісник і КБ”, 2004. – 334 с.
23. Варфоломій, архієпископ (Вацук В.). *Мілецький Свято-Миколаївський монастир. Історико-краєзнавчий нарис. Видання приурочене до 10-ї річниці відродження древньої обителі (1993 - 2003)*. – Рівне: Б.в., 2004. – 148 с.; іл.
24. Велика синагога Луцька // *Еврейские вести*. – 1994. – № 5-6. – С. 12.
25. Винокур І. *До історії Волині II – VII ст. н. е. // Шоста Всеукраїнська наукова конференція “Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність”. Тези доповідей і повідомлень*. – Луцьк: Б.в., 1993. – С. 379-380.
26. *Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XIV міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 29 - 30 жовтня 2007 р.* – Луцьк: Пульс, 2007. – 146 с., іл.; *Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XV міжнародної наукової конференції, м. Луцьк – м. Володимир-Волинський, 25 - 26 вересня 2008 р.* – Луцьк: Пульс, 2006. – 218 с.; іл.
27. *Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XIII міжнародної наукової конференції, м. Луцьк – м. Володимир-Волинський, 2-3 листопада 2006 р.* – Луцьк: Пульс, 2006. – 116 с.
28. *Волинь моя. Журнал міжнародного громадського об'єднання “Волинське братство”*. Вип. 4. – К.: Київська правда, 2004. – 304 с.; іл.
29. *Волинь. Всеукраїнський суспільно-політичний і літературно-мистецький часопис*. – Луцьк. – 2006. – № 7. – 300 с.
30. *Волинь: Погляд у майбутнє: Фотоальбом: Ініціал*, 2001. – 72 с.: іл.
31. *Володимир-Волинський. Путівник. Історичні міста Волинського краю*. – Володимир-Волинський: Б. в., 2004. – 40 с.; іл.
32. *Воляник В. Пам'ятники черняхівської культури на Волині // Археологія*. – К., 1979. – Вип. 29. – С. 54-62.
33. *Гаврилюк С. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмицини і Підляшшя (XIX – початок XX ст.)*. – Луцьк: РВР “Вежа” Волинського державного ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. – 532 с.
34. *Годованюк О.М. Монастирі та храми Волинського краю*. – К.: Техніка, 2004. – 175.; іл.
35. *Горін Сергій. Монастирі Західної Волині. Друга половина XV – перша половина XVII ст.* – Львів: Місіонер, 2007. – 334 с.
36. *Денисюк Володимир. Луцьку 920*. – Луцьк: Надстир'я, 2005. – 256 с., іл.
37. *Завада В.Т. Древні храми Полісся*. – К.: Техніка, 2004. – 168 с.; іл.
38. *Заклекта П. Разведки в бассейне Буга // Археологические открытия 1980 года*. – М., 1981. – С. 248.
39. *Залізняк Л. Население Полесья в мезолите*. – К.: Наукова думка, 1991. – 158 с.
40. *Залізняк Л., Петровський П. Свідерські стоянки біля села Лютка*. – Луцьк, 2002. – 60 с.
41. *Замосцько-Волинські музейні зошити*. – Замосць: Музей Замойських у Замостю, – Т. I, 2003. – 236 с.: іл.; Т. II, 2004. – 314 с.: іл.; Т. III, 2005. – 194 с.: іл., карт; Т. IV, 2006/7, – 395 с.: іл. (Українською і польською мовами).
42. *Затуриці в історії України та Волині. Науковий збірник. Матеріали науково-практичної конференції, приуроченої 500-й річниці першої писемної згадки про с. Затуриці Локачинського району волинської області, 16 листопада 2003 р.* – Луцьк: Б.в., 2004. – 199с.; іл.
43. *Зникаюча краса. Архітектурна деталь у пам'ятках польсько-українського прикордоння [Альбом-каталог виставки]*. – Zamość: Muzeum Zamojskie w Zamościu, 2005. – 6 с.; L іл.
44. *Історія міст і сіл Великої Волині: Науковий збірник “Велика Волинь”: Праці Житомирського наук.-краєзнавчого товариства дослідників Волині*. Т. 25. – Ч. 2 /Голов. ред. М.Ю.Костриця. – Житомир: ПП М.Г.Косенко, 2002. – 244 с.; іл.
45. *Каргер М.К. Вновь открытые памятники зодчества во Владимире-Волынском // Учёные записки ЛГУ № 252. Серия исторических наук*. – Вип. 29. – Л., 1958. – 33 с.

46. Каргер М.К. Зодчество Галицко-Волынской земли в XII – XIII вв. // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры. Вып. 3. – 1940. – С. 14-21.
47. Козак Д. Готи на Волині // Волинь. – 2002. – № 4. – С. 3-16.
48. Козак Д. Етнокультурна історія Волині (I ст. до н.е. – IV ст. н.е.). – К.: Наукова думка, 1991. – 172 с.
49. Козак Д. Поселення зубрицької культури поблизу с. Городок на Волині // Археологія. – 1997. – № 1. – С. 75-88.
50. Козак Д. Формування давньослов'янських пам'яток на території Волині і північної Галичини в першій чверті I тисячоліття // Археологія. – 1996. – № 2. – С. 54-68.
51. Козак Д., Оприск В., В.Шкоропад. Пам'ятки давньої історії Волині у с. Городок / Інститут археології НАН України. – К., 1999. – 128 с.; 78 іл., 23 фото.
52. Козак Д., Прищепя Б., В.Шкоропад. Давні землероби Волині (пам'ятки археології на Хрінницькому водоймищі). – К.: Корвін-прес, 2004. – 235 с. (Інститут археології НАН України).
53. Колосок Б. Втрати пам'яток архітектури у Волинській області під час війни 1941 – 1945 рр. // Діяльність музеїв просто неба у збереженні культурної спадщини та відродженні духовності народу: Матеріали міжнар. наук.-практич. конференції. – К., 1994. – С. 20-24.
54. Колосок Б. Історіографія будівництва Луцького комплексу // Архітектурна спадщина України. Вип. 1. – К.: Українознавство, 1994. – С. 92-102.
55. Колосок Б. Історіографія укріплень Луцька (до 1.09. 1939 р.) // Архітектурна спадщина України. Вип. 3. – К.: Українознавство, 1996. – Ч. 1. – С. 36-60.
56. Колосок Б. Історія спорудження Луцького Бернардинського монастиря за архівними джерелами // Київська старовина. – 2002. – № 4. – С. 30-39.
57. Колосок Б. К истории армянского строительства в Луцке // Архитектурное наследие. Т. 32. – М., 1984. – С. 119-124.
58. Колосок Б. Кафедральні споруди Луцька. Історико-архітектурне дослідження. – Білий Дунаєць-Острог: Волянська Волині, 2002. – 124 с.
59. Колосок Б. “На Стурі Іван” // Пам'ятники України. – 1986. – № 1. – С. 48-49.
60. Колосок Б. Нові факти біографії Леоніда Маслова // Київська старовина. – 1997. – № 5. – С. 144-151.
61. Колосок Б. Православні святині Луцька. – К.: Техніка, 2003. – 296 с.; іл. (Національні святині України).
62. Колосок Б., Мах П., Санжаров Л. Луцьк: історико-архітектурний нарис. – К.: Будівельник, 1982. – 57 с.
63. Колосок Б., Метельницький Р. Луцьк: Архітектурно-історичний нарис. – К.: Будівельник, 1990. – 192 с., іл.
64. Колосок Б., Якубюк А. Луцький історико-культурний заповідник. Архітектурно-історичний нарис. – К., 1987. – 65 с.
65. Кондратович О.П. Нуйно: на скрижалях історії і сьогодення. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. – 152 с.
66. Конопля В. Обробка кременю населенням Західної Волині за доби міді – ранньої бронзи // Археологія. – 1982. – № 37. – С. 17-31.
67. Конопля В. Старожитності Волині. – Львів, 1997. – 232 с. (Історія населення Волині від кам'яного віку до раннього середньовіччя).
68. Конопля В., Івановський В. Нові пам'ятки археології Надстир'я (Луцький район). – Луцьк, 1997. – 142 с.
69. Конопля В., Оприск В. Археологічні пам'ятки Волині (Рожищенський район). – Луцьк, 1991. – 86 с.
70. Корнелюк Д.П. Духовне небо Волині. – Луцьк: Надстир'я, 2005. – 248 с.
71. Крушельницька Л. Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза. – К., Наукова думка, 1976. – 146 с.
72. Кухаренко Б.В. Средневековые памятники Полесья. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. 40 с. + 14 табл.
73. Кучинко М. Археологія в навчальному процесі школи. – Луцьк, 1979. – 57 с.; Кучинко М. Археологія Волині. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 202 с.
74. Кучинко М. Відомі археологи – дослідники слов'яно-руського періоду історії Волині // Минуле і сучасне Волині: Історичні постаті краю. – Луцьк, 1991. – С. 19-21.
75. Кучинко М. Волинська земля X – середини XIV ст.: археологія та історія. Навч. посібн. – Луцьк: Ред.-вид. відд. “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. – 314 с.
76. Кучинко М. Володимир середньовічний. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. – 144 с.
77. Кучинко М. Давньоруське городище Вал у Надстир'ї. – Луцьк: Вежа, 1996. – 206 с.
78. Кучинко М. Исследования в Луцке // Археологические открытия 1973 г. – М., 1974. – С. 297-298.
79. Кучинко М. Історико-культурний розвиток Західного Побужжя в IX – XIV століттях. – Луцьк: Надстир'я, 1993. – 159 с.
80. Кучинко М. Межі Волинської землі кінця X - середини XIV ст. у світлі археологічних, писемних та топонімічних джерел // Археологія. – 2002. – № 1. – С. 66-71.
81. Кучинко М. Нариси стародавньої і середньовічної історії Волині. – Луцьк: Надстир'я, 1994. – 206 с.
82. Кучинко М. Про час спорудження і ранню історію Луцького замку // Український історичний журнал. –

1985. – № 10. – С. 144-145.

83. Кучинко М. Стародавній Володимир Волинський. Луцьк: Знання, 1987. – 20 с.

84. Кучинко М., Бондаренко Г. Минуле і сучасне Луцька. Методичний матеріал на допомогу лекторам. Луцьк, 1983. – 21 с.

85. Кучинко М.М., Кучинко З.М. Давні та середньовічні скарби Волині. – Луцьк: Волинська книга, 2007. – 172 с.

86. Кучинко М., Орлов Р. Городищенський скарб з Волині // Археологія. – 1989. – № 2. – С. 96-106.

87. Кучинко М., Охріменко Г. Археологічні пам'ятки Волині. – Луцьк, 1995. – 168 с.

88. Кучинко М., Охріменко Г., Петрович В. Історія міста Володимира-Волинського від найдавніших часів до середини ХХ ст. (у світлі соціотопографії). – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004. – 260 с.

89. Кучинко М., Охріменко Г., Савицький В. Культура Волині та Волинського Полісся княжої доби. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2008. – 328 с.

90. Лесик О. Замки та монастирі України. – Львів: Світ, 1993. – 176 с.

91. Лесик О. Охрана и рациональное использование памятников архитектуры. – Львов: Вища школа, 1987. – 128 с.

92. Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Ч. 4. – Луцьк: Вежа, 2008. – 210 с.

93. Логвин Г. Архітектурний комплекс в Зимно: Дис. на кандидата архітектури. – К., 1948. – 213 с., 89 фото.

94. Локачі. Маленьке містечко у великій історії України. Краєзнавчий нарис. – Луцьк: Терен, 2005. – 48 с.

95. Малевская М. Архитектурно-археологические исследования в Луцком замке. – АО. – 1984. – М., 1986. – С. 267-269.

96. Малевская М. Исследования Луцкого замка // АО. – 1983. – М., 1984. – С. 267.

97. Мандзюк Ф. Володимир-Волинський Свято-Успенський собор. – Луцьк: Вісник і КЪ, 2001. – 80 с.: іл.

98. Марчук Леонід. Історія села Бірки: історико-краєзнавчий нарис. – Луцьк: Надстир'я, 2004. – 136 с.

99. Мацюк О.Я. Замки і фортеці Західної України: Мандрівки історичні. – Львів: Центр Європи, 1997. – 160 с.: іл.

100. Метельницький Р. Деякі сторінки єврейської забудови Луцька. – К.: Дух і літера, 2001. – 178 с. (Серія „Бібліотека інституту юдаїки”).

101. Минуле і сучасне Волині й Полісся: край на межі тисячоліть. Матеріали Х наукової історико-краєзнавчої конференції, яка відбулася у Старому Чорторийську, Маневичах, Четвертні та Нововолинську в 2000 – 2002 рр. – Луцьк: Надстир'я, 2002. – 292 с.

102. Минуле і сучасне Волині й Полісся: роде наш красний. Матеріали III Волинської обласної науково-етнографічної конференції, 14-15 червня 2007 року. Збірник наукових праць. Вип. 24. – Луцьк, 2007. – 288 с., іл.

103. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Камінь-Каширський в історії Волині та України. Матеріали ХХ Волинської обласної науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 15-й річниці Незалежності України, 810-й річниці першої писемної згадки м. Камінь-Каширського, 100-й річниці від дня народження українського літературознавця Євгена Шабліовського, 26 жовтня 2006 року, м. Луцьк – м. Камінь-Каширський: Науковий збірник. – Луцьк: Пульс, 2006. – 227 с.; іл.

104. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Луцька міська громада: історія традиції, люди. Матеріали ХХVI Волинської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 16-й річниці Незалежності України, 510-й річниці надання м. Луцьку магдебурзького права і 390-й річниці створення Луцького православного братства, м. Луцьк, 9 – 10 листопада 2007 р., Науковий збірник: Випуск 26. – Луцьк: Пульс, 2007. – 254 с.

105. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Луцький район: історія, сучасність, перспективи. Науковий збірник. Випуск 22. Матеріали ХХII Волинської обласної науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 15-й річниці Незалежності України, 40-річчю Луцького району та 50-річчю Торчинського народного історичного краєзнавчого музею. Луцьк – Торчин, 9-10 грудня 2006 р. – Луцьк: Пульс, 2007. – 151 с.

106. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Науковий збірник: Випуск 25; Матеріали ХХV Волинської обласної історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 16-й річниці Незалежності України, 720-й річниці першої писемної згадки міста Любомля і 800-й річниці першої писемної згадки Угровська, м. Любомль, 25 жовтня 2007 р. – Луцьк: Пульс, 2007. – 338 с.

107. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олика і Радзівілли в історії Волині та України. Матеріали ХХVIII Волинської наукової історико-краєзнавчої конференції: Науковий збірник. – Луцьк: Б. в., 2006. – 205 с.; іл.

108. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Рожиче і Рожиченський район в історії Волині та України: проблеми волинезнавства. Матеріали ХХIII обласної науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, Луцьк – Рожиче, 23 травня 2007 р. Науковий збірник. Випуск 23. – Луцьк: Пульс, 2007. – 265 с.; іл.

109. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі та Старовижівщина в історії України, Волині та Полісся. Науковий збірник. Випуск 21. Матеріали ХХI Волинської обласної науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 15-й річниці Незалежності України та 505-й річниці першої писемної згадки про с. Сереховичі, 17 листопада 2006 року, смт Стара Вижівка – с. Сереховичі. – Луцьк: Пульс, 2006. – 270 с.; іл.

110. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Луцька міська громада: історія традиції, люди. Матеріали ХХVI Волинської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 16-й річниці Незалежності України, 510-й річниці надання м. Луцьку магдебурзького права і 390-й річниці створення Луцького православного

братства, м. Луцьк, 9 – 10 листопада 2007 р., Науковий збірник: Випуск 26. – Луцьк: Пульс, 2007. – 254 с.

111. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олександр Цинкаловський і край.* Науковий збірник: Випуск 27. *Матеріали XXVI Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 1020-ій річниці від першої писемної згадки про Володимир та 110-річчю від дня народження О.Цинкаловського, м. Володимир-Волинський, 22 лютого 2008 р.* – Луцьк: Пульс, 2008. – 377 с.; іл.

112. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олександр Цинкаловський і край.* Науковий збірник: Випуск 27. *Матеріали XXVII Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 1020-ій річниці від першої писемної згадки про Володимир та 110-річчю від дня народження О.Цинкаловського, м. Володимир-Волинський, 22 лютого 2008 р.* – Луцьк: Пульс, 2008. – 377 с.; іл.

113. *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Старовижівщина з глибини століть.* Випуск 28. *Матеріали XXVIII Волинської обласної історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 17 річниці незалежності України та 500-річчю першої писемної згадки про Стару Вишівку та Нову Вишівку, 20-21 червня 2008 р., смт. Стара Вишівка – с. Нова Вишівка.* – Луцьк: Пульс, 2008. – 404 с.; іл.

114. *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і Ковельщина в історії України та Волині.* Матеріали XXIX Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 490-ій річниці надання Ковелю Магдебурзького права, м. Ковель, 5-6 грудня 2008 р. *Збірник наукових праць.* – Луцьк: Надстир'я, 2008. – 356 с.

115. *Михнівський Свято-Стрітенський жіночий монастир. 1642-...-1996-2006. Історико-краєзнавчий нарис.* – Луцьк: Твердиня, 2006. – 16 с. (серія “Волинь унікальна”).

116. *Музеї – осередки освіти. Музеї загальноосвітніх навчальних закладів Волинської області.* – Луцьк, 2005. – 76 с. (Центр туризму, спорту та екскурсій).

117. *Нариси культури давньої Волині. За загальною редакцією Г.Охріменка.* – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. – 600 с.

118. *Олександр Цинкаловський та праісторія Волині. /Упорядник Г.Охріменко.* – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2007. – 740 с.: іл. 16 с.

119. *Онуфрійчук М. Из щоденника археологічних розкопок у Головнянському районі Волинської області (25.05 – 08.06.1957 р.) // Минуле і сучасне Волині й Полісся: край на межі тисячоліть. Матеріали X наукової історико-краєзнавчої конференції, яка відбулася у Старому Чорторійську, Маневичах, Четвертні та Нововолинську в 2000 – 2002 рр.* – Луцьк: Надстир'я, 2002. – С.132-136.

120. *Охріменко Г. Волинська неолітична культура.* – Луцьк: Вид-во “Волинська друкарня”, 2001. – 154 с.

121. *Охріменко Г. Культура лінійно-стрічкової кераміки Волині.* – Луцьк: Вид-во “Волинська друкарня”, 2001. – 139 с.

122. *Охріменко Г. Населення Волині та Волинського Полісся в праісторичні часи. Розвиток господарства, матеріальної та духовної культури.* – Луцьк: Вид-во “Волинська друкарня”, 2003. – 224 с. (Краєзнавча бібліотека Волині).

123. *Охріменко Г. Неоліт Волині. Методичні матеріали на допомогу слухачам курсів підвищення кваліфікації вчителів історії при інституті удосконалення вчителів. Ч. I.* – Луцьк: Б.в., 1994. – 119 с.

124. *Охріменко Г. Неоліт Волині. Методичні матеріали на допомогу слухачам курсів підвищення кваліфікації вчителів історії при інституті удосконалення вчителів. Ч. II.* – Луцьк: Б.в., 1994. – 127 с.; Охріменко Г. *Кам'яна доба на території Північно-Західної України (XII – III тис. до н.е.).* – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2009. – 520 с.

125. *Павлов В. Старовижівщина – поліський край. Історико-краєзнавчий нарис.* – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 192 с.; 16 с. кол. вкладка.

126. *Памятники истории и культуры Волинской области. Научно-вспомогательный библиографический указатель.* – Луцк, 1985. – 93 с.

127. *Памятники истории и культуры Украинской ССР. Каталог – справочник.* – К.: Наукова думка, 1987. – 736 с.

128. *Панишко Г. Археологічні дослідження давньоруських міст Волині в 20-30 роках XX століття // Минуле і сучасне Волині: Літописні міста і середньовічна культура. Тези доповідей і повідомлень VIII Волинської історико-краєзнавчої конференції.* – Луцьк: Надстир'я, 1999. – С. 51-52.

129. *Панишко С. До проблеми локалізації давньоруського Узрзовська // Київська старовина.* – 1997. – № 5. – С. 168-167.

130. *Панишко С. Проблема розмірів Волинської землі XI – XIV ст. в російській історіографії XIX ст. // Волинь незабуття. Тези IV регіональної науково-практичної конференції, 23 – 24 лютого 1993 р.* – Рівне, 1993. – С. 6-7.

131. *Перелік пам'яток історії та культури, реставрованих і споруджених за участю Волинської обласної організації товариства в 1977 – 1978 роках // Пам'ятники України.* – 1987. – № 3. – С. 64.

132. *Пескова А., Раппопорт П. Неизвестный памятник волинского зодчества XII в. // Памятники культуры: Новые открытия. Письменность. Искусство. Ахеология.* – Л., 1987. – С. 541-546 (про церкву і пам'ятки Володимира-Волинського).

133. *Петров В., Каліщук А. Скарб срібних речей з с.Качин, Волинської області // Матеріали і дослідження з*

- археології Прикарпаття і Волині. – Вип. 5. – К., 1964. – С. 88-93.
134. Приступа Богдан. Святині Прибузького краю. – Нововолинськ: Мінотавр, 2005. – 80 с.: іл.
135. Пучковський Леон. Нарис історії села Литовеж. – Нововолинськ: Мінотавр, 2005. – 204 с.
136. П'ясецький В., Мандзюк Ф. Вулиці і майдани Луцька. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 400 с., 48 кол. іл.
137. Раппопорт П. Военное зодчество западно-русских земель X–XIV вв. – Л.: Наука, 1967. – 241 с.
138. Раппопорт П. Волинские башни // МИА. – 1952. – Вип. 31. – С. 202-223.
139. Раппопорт П. Города Болоховской земли // Краткие сообщения Института материальной культуры АН СССР. – Вип. 57. – М., 1955. – С. 56-59.
140. Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – 96 с.
141. Ричков П.А., Луц В.Д. Сакральне мистецтво Володимира-Волинського. – К.: Техніка, 2004. – 192 с.; іл.
142. Рычков П.А. Материалы по истории градостроительства Волини XVIII – XIX веков в фондах Центрального государственного военно-исторического архива СССР // Минуле і сучасне Волині. – Луцьк, 1988. – Ч. 1. – С. 183-184.
143. Савич В. Пізньопалеолітичне населення південно-західної Волині. – К.: Наукова думка, 1975. – 135 с.
144. Сайчук Б. Дослідження посаду Луцька // Минуле і сучасне Волині. Тези доповідей та повідомлень IV Волинської історико-краєзнавчої конференції. – Луцьк, 1989.
145. Сайчук Б. До питання про локалізацію церкви Іоанна Хрестителя на луцькому Ринку // Велика Волинь: минуле і сучасне. Матеріали III міжнародної конференції. – Житомир, 1993. – С. 146-147.
146. Свєшніков І. Битва під Берестечком. – Львів: Слово, 1992. – 304 с.
147. Свєшніков І. Історія населення Прикарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку I тисячоліття до нашої ери. – К.: Наукова думка, 1974. – 207 с.
148. Свєшніков І. Озброєння козацького війська у середині XVII ст.: За матеріалами розкопок Берестецької битви 1651 р. // Вісник АН України. – 1991. – № 10. – С. 48-63.
149. Сегейда Харитон. Світильники отчої віри. Нариси про церкви Локачинського району. – Луцьк: Надстир'я, 2002. – 228 с. (Бібліотека журналу “Волинь”).
150. Сквозь века: К истокам культуры народов СССР: Сборник. Вип. 1. – М.: Знание, 1986. – 240 с.: ил.
151. Смішко М. Археологічні дослідження в Західних областях України за роки Радянської влади // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип. 2. – К., 1959. – С. 5-28.
152. Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник Луцького державного історико-культурного заповідника. Вип. 3. – Луцьк: Б. в., 2007. – 196 с.
153. Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. – Луцьк, 1998. – С. 173.
154. Старий Луцьк: Науково-інформаційний збірник. Вип. II. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 202 с.
155. Стародавнє населення Прикарпаття і Волині (Доба первіснообщинного ладу). – К.: Наукова думка, 1974.
156. Телегін Д. Мезолітні пам'ятки України. – К.: Наукова думка, 1982. – 253 с. (Волинь – с. 29-32).
157. Терський С. Археологія доби Галицько-Волинської держави. Здобутки Волинської археологічної експедиції Львівського історичного музею за 15 років діяльності (1986-2000). – Львів, 2002. – 108 с.
158. Терський С. Історія вивчення житлового будівництва Лучеська у VIII – XIV ст. // Атлас історії культури Волинської області. Тези республіканської конференції. – Луцьк, 1991. – С. 19-22.
159. Терський С.В. Лучеськ X – XV ст.: Монографія. – Львів: Львівська політехніка, 2006. – 252 с.
160. Терський С. Обстеження городищ княжої доби на Волині в 1986 - 91 роках // Наукові записки. Вип. 1. – Львів, 1993. – С. 45-47.
161. Терський С. Олика: Історичний нарис. – Львів: Новий час, 2001. – 52 с., іл. (Серія “Літописні міста Волині”. – Вип. 1.).
162. Терський С. Пересопниця. Краєзнавчий нарис. – Рівне: Азалія, 2003. – 160 с.
163. Терський С. Розвідки в околицях княжого Лучеська // Археологічні дослідження в Україні 1991 р. – Луцьк, 1993. – С. 120-121.
164. Троневиц П. В сутінках української історії XIV – XVI ст. – Луцьк: МКФ “Християнське життя”, 2003. – 112 с.
165. Троневиц П. Луцький замок. – Луцьк: ДІКСОН, 2003. – 198 с.
166. Троневиц П., Хілько М., Сайчук Б. Втрачені християнські храми Луцька. – Луцьк: Діксон, 2001. – 80 с.
167. Трубочанінов С., Винокур І. Історія Поділля та Південно-східної Волині. – Кам'янець-Подільський, 1993. Кн. 1. – 112 с.; Кн. 2, 1994.
168. Хведів (Бобак) О. На кручі Бугу (Свято-Введенська церква села Михалє). Історико-краєзнавчий нарис. – Луцьк: Надстир'я, 2002. – 56 с.
169. Хілько М. Давньоруські графіті церкви Івана Богослова в Луцьку // Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. – Луцьк, 1998. – С. 162-163.

170. Чемерис О., Панишко С. *Проблеми охорони давньоруських городищ на території Волинської області / Минуле і сучасне Волині: Літописні міста і середньовічна культура. Тези доповідей і повідомлень VIII Волинської історико-краєзнавчої конференції.* – Луцьк: Надстир'я, 1999. – С. 52-54.
171. Шкоропад В. *Особливості поморсько-кльошової культури на Волині // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету.* – Вип. 5. – Луцьк: Вежа, 2000. – С. 122-127.
172. Шовкопляс Г., Шовкопляс І. *За покликом серця: Пам'ятки історії та культури в житті і творчості Т.Г.Шевченка.* – К.: Наукова думка, 1990. – 166 с.
173. Шуйчик В.Ф. *Хотешів. Короткий нарис історії села.* – Хотешів: Б. в., 2006. – 76 с.
174. Якубюк А. *Луцький історико-культурний заповідник. Архітектурно-історичний нарис.* – К.: Мистецтво, 1987. – 65 с.
175. Якубюк А.М. *Луцьк: Путівник-інформатор /Худож. оформл. та макет Б.Р.Пікулицького.* – Львів: Каменяр, 1983. – 95 с.; іл.
176. Aftenazy R. *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. T. 5. Wydania drugie. Województwo Wołyńskie.* – Wrocław-Warszawa-Kraków Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1994. – 700 s., il., mapy.
177. Malinowski M., Kołosok B. *Zarys dziejów diecezji Łuckiej oraz katedry św. Piotra i Pawła w Lucku.* – Kalwaria Zabrzezowska. – 1993. – 96 s., il.
178. Sulik A.F. *Cmentarz polski w Kowlu.* – Poznań, 2006. – 248 s. + 140 foto.

Надія Кукса,

*завідувачка відділу «Суботівський історичний музей»
Національного історико-культурного заповідника «Чигирин»,
м. Суботів*

ЗАЛИШКИ УКРІПЛЕНЬ ЗАМКУ ХМЕЛЬНИЦЬКИХ У СУБОТОВІ: МИНУЛЕ, РЕАЛІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

За літописними джерелами, навесні 1664 р. за наказом Стефана Чарнецького спалено містечка Суботів і Бужин [7, 132]. Очевидно, тоді й було спустошено суботівський замок Богдана Хмельницького. Добре укріплена фортеця, започаткована чигиринським підстаростою Михайлом Хмельницьким на початку ХУІІ ст., розбудована впродовж 1622-1657 рр. його сином Богданом, яка, на думку Г. Логвина, мала досить значні розміри і не поступалася першому-ліпшому замку того часу [8, 118], перетворилася на руїни.

Суботівські укріплення, облаштовані на місці, добре захищеному природними чинниками: болотами та крутими схилами ярів з півночі, заходу і сходу, були підсилені двома рядами валів, що мали дерев'яні стіни з кількома вежами та глибоким ровом з перекинутим через нього містком. Поряд з палацом гетьмана розміщувалися будинки козацької старшини [9, 40]. За браком історичних джерел доля садиби гетьмана наступних ста п'ятдесяти років наразі залишається невідомою.

Напевно, подальшу руйнацію суботівських укріплень в обезлюдненому на довгі десятиліття краї продовжили здебільшого зовнішні фактори.

Одним з перших і найбільш авторитетних дослідників козацьких старожитностей краю слід вважати видатного історика й археолога Дмитра Миколайовича Бантиша-Каменського. На початку двадцятих років ХІХ ст. побачила світ його праця «История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства», де в вирі історичних подій пам'ятки матеріальної культури козацької доби, окремі зображення яких ілюструють книгу, постають їх безпосередніми свідками і навіть учасниками. Виняткову цінність для науковців становить малюнок П.Сплетссера з виглядом Іллінської церкви та руїн замку Хмельницького в Суботові, виконаний в 1825 р. на замовлення Д. Бантиш-Каменського. Причому, в коментарях до малюнка історик ручається за достовірність зображення, уточнюючи, що особисто побував у колишньому маєтку гетьмана [1, 602]. На основі цього художнього твору О.Осиповим в 1826 р. було виконано гравюру, яка протягом наступних десятиріч широко використовувалось як ілюстративний матеріал в студіях багатьох істориків. Центральну частину твору становить зображення церкви та прилеглої до неї території. Проте на задньому плані досить чітко проглядаються «руїни будинку Хмельницького [2, 602]. Безперечно, це перше, що маємо на сьогодні, зображення залишків укріплень садиби гетьмана. Унікальність його особливо підсилюється тим, що в наступні десятиліття в зв'язку з активізацією забудови Суботова та околиць для господарських потреб використовується камінь і цегла з руїн, внаслідок чого незабаром зникає наземна частина споруд.

Початком інтенсивного знищення залишків будівель Л. Похилевич вважає тридцять років XIX ст., зауважуючи, що близько 1830-го року від будинку Богдана Хмельницького ще залишалися стіни висотою в сажень, які невдовзі були розібрані для підмурків церкви Медведівського монастиря [13, 681]. Відповідні висновки дослідник міг зробити, опираючись на церковну та монастирську документацію з використанням місцевих переказів, які могли носити тоді значну частку достовірності, оскільки, були ще досить свіжими. Проте, якщо брати до уваги припущення голови Черкаського окружного комітету охорони пам'яток старовини, мистецтва й природи О.Александрова (двадцять років XX ст.), який міг опиратися на віднайдені в церковних архівах відомості, використання залишків руїн колишнього суботівського замку Богдана Хмельницького почалося значно раніше – з 1800 р., коли було закладено Свято-Троїцьку церкву Мотронинського монастиря [11, 49]. Зокрема, в Реєстрі монументальних пам'яток культури на Шевченківщині, які прийняті на облік і під охорону ВУАК від 16 червня 1929 р. зазначалося: “...Є підстави вважати, що в фундамент цієї церкви (Свято-Троїцької - Н.К.) закладені монолітні плити Суботівського палацу, можливо, що плити й стовпи чудового ганку названого палацу, опис якого зберігся [4, 151].

Обидві версії мають право на життя, хоча, за відсутністю більш авторитетних джерел, в певній мірі підлягають сумніву.

Наступним етапом студіювання руїн замку Хмельницьких стала подорож Т. Шевченка на Чигиринщину - в вересні 1845 р. Археографічною комісією його відряджено для змалювання пам'яток старовини.

Візит Т.Шевченка до Суботова був більш, ніж своєчасним. Адже йому поталанило замалювати залишки оборонних споруд незадовго до їх знищення (акварель « Богданові руїни в Суботові»). Контури Іллінської церкви, що бовваніють на задньому плані акварелі, дали змогу дослідникам визначити в майбутньому точне місце розташування однієї із споруд укріплень.

У 1851 р., виконуючи завдання створеної при Київському університеті Комісії для опису губерній Київської навчальної округи, в Чигиринському повіті побував Д. Де ля Фліз. Серед найбільш інтригуючих місцевих старожитностей, описаних і замальованих ним, увагу привертають залишки підвалин мурованої споруди – частини фортифікаційної системи замку Хмельницьких. Д. Де ля Фліз вважав, що зображені ним руїни є фундаментом гетьманського будинку [5, 136], проте С.Кілессо слушно зауважує, що для палацу споруда замала, адже мала розміри в плані 13,4*10,1м [5, 90-91]. Очевидно, дослідника зацікавили залишки однієї з оборонних чи господарських будівель, що ніяк не зменшує ваги його внеску в студіювання суботівських укріплень.

Описи руїн замку Хмельницьких, зроблені зі слів місцевих старожилів на початку шістдесятих XIX ст., знаходимо в Л. Похилевича, який з жалем зазначає, що тепер на місці будинку гетьмана стоїть клуня селянина і тільки подекуди по цеглі, що вибивається з-під трави, помітні залишки фундаменту; нещодавно розкопано кам'яний погріб, який був під будинком. Двір навколо був обсіпаний двома рядами валів [14, 681]...

Відомості, що проливають світло на стан укріплень, зафіксовані і М.Костомаровим, який відвідав Суботів у травні 1872 р.: “Недалеко від церкви можна бачити фундаменти будівель, що становили двір Хмельницького. Тепер залишилися тільки руїни погребів, але священик (о.Роман Орловський. – Н.К.) повідомив нам, що близько двадцяти років тому тут стояли ще доволі високі стіни, розібрані згодом селянами для своїх господарських потреб в різні часи. Поблизу самого місця будівель знаходиться рів, утворений талою водою, а в глибині цього рову проходить дорога. Утворення рову і проведення по ньому дороги сприяли спотворенню двору Хмельницького [6, 624].

Як бачимо, спочатку залишки руїн замку частково були вивезені для будівництва культових споруд, а трохи згодом і саме місце садиби, що до цього часу носить назву Замчище, стало заселятися суботянами. Станом збереження козацьких старожитностей в Суботові переймався і Михайло Грушевський. На його прохання Марко Грушевський запросив фотографа, щоб той “познімав деякі історичні місця: стіну, що обкопано усадибу Хмельницького, льох, три криниці, саму його садибу, городки [14, 69-70]...” Відрадно, що ці світлини проілюстрували збірку Марка Грушевського “Гетьманське гніздо: Урочища і перекази села Суботова”, опубліковану в Записках НТШ в 1909 р. Окремі з них збереглися в оригіналі до наших днів. Плюндрування історичного ландшафту тривало і далі, про що о.Марко з боєм повідомляє професору Грушевському в одному з листів, датованому 1899 р :“...на усадиби хати...строить, так і руйнують стиха [15, 70].”

З приходом нової влади доруйнування автентичних залишків Суботівських укріплень продовжувалося. До остаточного знищення історичних руїн доклали руки як владні функціонери, так і місцеві жителі. Відомо, що ще навіть 1949 р. рештки північної стіни укріплень були використані для

Залишки кам'яниці.

Замчище Хмельницьких у Суботіві.

будівництва колгоспної стайні [10, 119].

Проте невдовзі в процесі підготовки до святкування 300-ліття Переяславської ради на урядовому рівні було прийнято рішення про проведення археологічних досліджень на місці садиби Хмельницьких.

Найбільш ґрунтовні студії суботівських укріплень припадають на 1953 р., коли експедицією Інституту історії і теорії архітектури УРСР, очолюваною Г. Логвином, було проведено комплексні дослідження на місці садиби гетьмана. Археологічні студії в Суботіві стали резонансною подією для громадськості краю. Однак вражаючими є прояви вандалізму з боку окремих місцевих жителів, які мешкали неподалік місця проведення розкопок. За спогадами очевидців, в процесі виконання земляних робіт доводилося навіть виставляти цілодобову охорону, тому що як тільки в археологів закінчувався робочий день, селяни починали розбирати щойно виявлені об'єкти для своїх господарських потреб. До сьогодні мало не в кожному прилеглому до замчища домоволодінні можна натрапити на жолобкову цеглу та камінь пісковик з садиби Хмельницьких.

У 1954 р. результати досліджень побачили світ у вигляді архітектурно-історичного нарису Г. Логвина «Чигирин. Суботів».

Принципово новий етап в дослідженні суботівських укріплень розпочався зі створенням в 1989 р. заповідника. Розкопки на замчищі продовжила експедиція Інституту археології АН України під керівництвом М. Кучери.

Згідно Генерального плану розвитку НІКЗ «Чигирин», затвердженого в 2001 р., на місці садиби гетьмана передбачається проведення подальших археологічних розкопок, позаяк дослідження п'ятдесятих, сімдесятих, дев'яностих років ХХ ст. охопили лише 1/8 території замчища. Планується позначення лінії укріплень на поверхні засобами благоустрою, збереження специфічних особливостей ландшафту та відновлення елементів історичного ландшафту, створення музейного павільйону над підмурками в'їзної вежі [12, 82]. Роботи із збереження та відтворення історичного ландшафту, які розпочато зі спорудження підпірної стінки на західному схилі замчища, потребують подальших археографічно-археологічних студій та значних капіталовкладень.

Відрядно, що впродовж 2005-2007 рр. проведено роботи зі спорудження музейного павільйону, який забезпечить надійну музеєфікацію та консервацію автентичних залишків підмурків вежі-кам'яниці. У внутрішній частині павільйону передбачено облаштування експозиції, що відобразатиме минуле родового маєтку Хмельницьких.

Розвідувальною експедицією Інституту археології НАН України під керівництвом Н. Шевченко шляхом пробного буріння в липні 2006 р. було ідентифіковано провал, який утворився на початку літа цього ж року. Як виявилось, це була засипана криниця ймовірно часів Богдана Хмельницького, про що свідчать виявлені в товщі намулу фрагменти кераміки середини ХУІІ ст. та монета - лівонський солід королеви Швеції Христини-Августи (1633-1654). Криницю було розчищено та відновлено. Вона стала ще одним екскурсійним об'єктом замчища Хмельницьких.

Плідною на цікаві знахідки періоду пізнього середньовіччя виявилася експедиція Археологічної інспекції управління культури Черкаської обласної державної адміністрації під керівництвом Д. Куштана, яка проводила науково-дослідні археологічні розкопки влітку 2008 р. Роботи проводились згідно з державною програмою «Золота підкова Черкащини», покликаної зберігати історичну забудову міст та

об'єктів історико-культурної спадщини Черкаської області. Розкопки проводилися у центральній частині замчища, де було закладено два розкопи загальною площею близько 500 кв. м. Досить невелика ділянка колишньої садиби Хмельницьких виявилася просто насиченою цінними знахідками, з-поміж яких варто виділити уламки кахлів, свинцеві кулі до мушкету, три шведські монети – білонові соліди прибалтійських володінь Христини Августи (1633-1654) та Карла X Густава (1654-1660), розвали керамічних горщиків. Однак найціннішою знахідкою виявилася золота каблучка, декорована бірюзою, що містить монограму «Ф», «Х», можливо ініціали власниці, якою була дівчинка-підліток або дуже тендітна жінка, адже діаметр дужки виробу становить всього 15 мм. Прикраса експонується в музеї Богдана Хмельницького в Чигирині.

Заплановані подальші археологічні дослідження за браком коштів проводити поки що не було можливості.

1. Бантыш-Каменский Д. *История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства.* – К., 1993. – С. 602.
2. Там само. – С. 602.
3. Де ля Фліз Д. *Альбоми.* – К., 1996. – Т.1. – С. 136.
4. *Державний архів Черкаської області, ф.131, оп.1, спр. 33, арк. 151. Копія.*
5. Кілессо С. *Архітектурні та мистецькі скарби Богданового краю.* – К., 2000. – С. 90-91.
6. Костомаров Н. *Исторические произведения. Автобиография.* – К., 1989. С. 624.
7. *Літопис Гадацького полковника Григорія Граб'янки.* – К., 1992. – С. 132.
8. Логвин Г. *Науковий відчит про командировку в м. Чигирин і Суботів у травні місяці 1953 року. 8 суток / Вечерський В. Григорій Логвин і його дослідження Суботова та Чигирини - в часописі „Студії мистецтвознавчі” / - К., 2004. – С. 118.*
9. Логвин Г. *Чигирин. Суботів: (Архітектурно-історичний нарис).* – К., 1954. – С. 40.
10. Логвин Г. *Науковий відчит про командировку в м. Чигирин і Суботів у травні місяці 1953 року. 8 суток / Вечерський В. Григорій Логвин і його дослідження Суботова та Чигирини - в часописі „Студії мистецтвознавчі” / - К., 2004. – С. 119.*
11. Мариновський Ю. *Мотронинський Троїцький монастир: (Історичний нарис).* – Черкаси, 1990. – С. 49.
12. *Національний історико-культурний заповідник «Чигирин»: історія, сьогодення, майбуття. / Під ред. Т. Нераденко / - Черкаси-Чигирин, 2002. – С. 82.*
13. Похилевич Л. *Сказания о населенных местностях Киевской губернии...* - К., 1864. – С. 681.
14. *Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф.127, оп. 1, спр. 291, арк. 69-70.*
15. Там само. – Арк. 70.

Аліна Пословська,
аспірант Східноєвропейського
національного університету імені Лесі Українки,
м. Луцьк

ОХОРОНА АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК НА ВОЛИНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ ст. – ПОЧАТОК ХХ ст.)

Питання охорони культурної спадщини залишаються актуальними до сьогодні. Період починаючи з другої половини ХІХ ст. до початку ХХ ст. не став винятком у цьому плані. В означений період на Волині поживається рух, спрямований на дослідження та збереження старожитностей. Пам'ятки старовини стають об'єктом боротьби суспільно-політичних ідей. Органи влади починають враховувати питання охорони культурної спадщини.

Визначальну роль у вирішенні на законодавчому рівні питань охорони культурної спадщини відігравали державні та громадські пам'яткознавчі установи і товариства, які з'явилися у цей час [1, с. 148]. Слід зауважити, що охорона культурної спадщини у Російській імперії була спрямована на формування загальнонаціональної свідомості громадян держави. В цей період пам'ятки культурної спадщини не були опубліковані, перебували у власності держави, церкви, громадських організацій та приватних осіб.

Частину культурної спадщини становлять археологічні пам'ятки. Саме з середини ХІХ ст. розпочинаються археологічні дослідження на території Волині. У 1855 р. розкопки з метою пошуку могили Любарта проводилися під керівництвом професора Київського університету М. Іванішева. Проведення археологічних досліджень на території Волині ставило на порядок денний питання охорони археологічних

пам'яток. Також відсутність професійних музеїв на Волині призводила до того, що археологічні знахідки потрапляли до музеїв Львова та Кракова [6, с. 29].

Поява законопроектів стосовно охорони пам'яток старовини була пов'язана з Московським археологічним товариством. Його діяльність була спрямована на виявлення, вивчення, збереження та організацію охорони історико-культурних старожитностей [1, с. 150]. До речі, В. Антонович використовував матеріали картотек Московського археологічного товариства [6, с. 37].

У 1859 р. була створена Імператорська Археологічна комісія, метою якої був пошук старожитностей та збирання відомостей про них. Інформація про будь-які знайдені предмети старовини повинна була надходити до комісії [1, с. 149]. Археологічна комісія протягом 1859–1917 рр. керувала археологічними дослідженнями. Наприклад, результатом її діяльності стали відомості про волинські скарби, знайдені в другій половині XIX – на початку XX ст. в Луцьку, Бубнові Володимир-Волинського р-ну, Машеві Любомльського р-ну, Баківцях Луцького, Житанях Володимир-Волинського р-ну тощо [4, с. 346].

В плані формування охорони культурної спадщини Волині цього періоду привертає увагу діяльність Археологічних з'їздів. Вони сприяли становлення археологічної науки, а також підвищенню інтересу громадськості до старожитностей. За пропозицією В. Антоновича попередній комітет з організації XI Археологічного з'їзду особливо акцентував увагу на вивченні пам'яток старовини Волині [6, с. 39]. Спочатку навіть сам з'їзд планували провести на Волині, але з певних причин зупинились на Києві, де він відбувся у 1899 р. На з'їзді також було проведено виставку відомих на той час археологічних знахідок із території Волині. Результатом археологічних досліджень, які були проведені у ході підготовки до з'їзду, стала публікація В. Антоновичем «Археологической карты Волынской губернии» [7], яка не втратила свого значення до сьогодні. Матеріали щодо збереження пам'яток старовини до цього з'їзду готував О. Маркевич [5, с. 31].

Завершенням організаційного оформлення волинського краєзнавства стало створення у 1900 р. Товариства дослідників Волині. Це було одне з перших такого роду у Російській імперії. Археологічні дослідження були одним з напрямів роботи товариства.

На початку XX ст. з'явилась комісія для підготовки законопроекту з охорони старожитностей – Комісія з перегляду законодавства про охорону історичних пам'яток. Підсумком роботи став законопроект «Положення про охорону старожитностей» (1909 р.). Він визначив компетенцію та функції центрального і місцевих органів охорони пам'яток старовини, містив обмежувальні правила стосовно вивозу предметів старовини за кордон. За державою закріплювалось переважне право на придбання старожитностей при їх відчуженні від приватних власників [1, с. 151-152].

З 1910 р. діяло Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва. Його діяльність була спрямована на розробку теоретичних і правових питань охорони культурної спадщини.

Новий етап у розвитку пам'ятознавства України започаткував М. Біляшівський [2]. В часи Першої світової війни він очолював посаду комісара по охороні пам'яток культури в Галичині та Буковині [3, с. 87]. Слід зауважити, що в умовах Першої світової війни ускладнилась діяльність по дослідженню пам'яток Волині.

Таким чином, у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. були закладені основи археологічних наукових знань та формувались підвалини охорони археологічних пам'яток. Це проходило шляхом їх виявлення, взяття на облік, проведення розкопок. Позитивним явищем цього періоду було оприлюднення інформації про пам'ятки старовини, пробудження зацікавленості широких кіл громадськості. Однак законодавство стосовно збереження археологічних пам'яток не було досконалим.

1. Гаврилюк С. В. Питання охорони історичних пам'яток у діяльності державних установ і громадських організацій в Російській імперії (друга половина XIX ст. – початок XX ст.) / С. В. Гаврилюк // *Студії з архівної справи та документознавства*. – Т. 8. – К., 2002. – С. 147–153.

2. Дідух Л. В. Внесок М. Ф. Біляшівського в охорону пам'яток культури і мистецтва (кінець XIX ст. – початок XX ст.) / Л. В. Дідух // *Магістеріум*. – Випуск 17. *Історичні студії*. – 2004. – С. 21–27.

3. Курінний П. *Історія археологічного знання про Україну. Видання 3-тє.* / П. Курінний. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. – 153 с.

4. Кучинко З. *Зародження і розвиток археології Волині* / З. Кучинко // *Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Вип. VII*. – Луцьк, ВМА «Терен», 2011. – С. 346-354.

5. *Наукові записки з проблем волинезнавства. 1-й випуск. Збірник наукових статей та матеріалів, присвячений 45-річчю від дня народження С. Д. Панишка / Упоряд. О. С. Златогорський*. – Луцьк, 2008. – 450 с.

6. Терський С. В. *Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині* / С. В. Терський. –

Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.

7. Труды Одиннадцатого археологического съезда в Киевъ 1899. Подъ ред. графини Уваровой и С. С. Слущаго. Томъ I. – Москва, 1901. – 816 с.

Іван Шворак,
м. Луцьк

ЦЕГЛЯНИЙ СТИЛЬ В АРХІТЕКТУРІ ЛУЦЬКА

Головні ознаки цегляного стилю в архітектурі - повна відмова від покриття фасадів будівель штукатуркою та рясне використання цегляного декору. Будівлі з нештукатуреними фасадами масово споруджували ще в середньовічній Європі. Цегляний декор тоді широко використовувався в готичній та романській архітектурі. Але з 17 століття в забудові європейських міст переважали тиньковані будівлі.

Засновником цегляного стилю вважається нідерландський архітектор Гендрік Петрюс Берлаге (1856-1934рр.), котрий в своїх архітектурних проектах почав використовувати художні властивості цегли та каменю. А відтак цей стиль поширився у Західній Європі, хоча й дуже швидко був витіснений модерном.

З Європи цей стиль перейняла Російська імперія - спершу його використовували при будівництві промислових будівель та військових казарм, а з кінця 19 століття в цегляному стилі споруджували житлові й т.зв. прибуткові будинки. Така його популярність в Росії зумовлена тим, що цегляні будинки витримували різні погодні умови. Сприяла поширенню стилю й стандартизація цегли та механізація її виробництва в середині 19 століття. Тому на деякий час цегляний став домінуючим стилем у забудові міст Російської імперії.

Луцьк, який на той час був повітовим центром Волинської губернії, не став винятком. У місті з'явилася залізниця, поживавилася торгівля, а відтак виникла потреба в нових комерційних площах. Багаті єврейські сім'ї, які мали у власності великі земельні ділянки, ділили їх на парцели та продавали. Зрештою, не тільки на вільних ділянках, а й на місці колишніх одноповерхових дерев'яних садиб дедалі частіше почали з'являтися цегляні будинки у кілька поверхів. На початку 20 століття переважна більшість мурованих будинків в місті зводилася в цегляному стилі. Сучасна вулиця Лесі Українки мала велику кількість таких, всі вони будувалися з комерційною метою. Найбільші належали багатим єврейським родинам: Кронштейнам, Глікліхам, Сорокам, Лернерам, Давам.

Проте, значна частина цих будинків не витримала випробування історією. Польська влада міста в 20-30-х роках, вважаючи цей стиль російським, наказувала під час ремонтів вкривати фасади штукатуркою. Крім того, значна частина забудови Луцька була зруйнована під час 2 світової війни та повоєнної відбудови.

Оскільки перші будинки в цьому стилі будували вздовж магістральних вулиць - Шосейної (зараз - вулиці Лесі Українки і частина Ковельської, до Красненського моста) та Шпитальної (нинішня Богдана Хмельницького), - земельні ділянки на яких коштували дорого, то це й визначило забудову. Як правило, будинки розташовувалися по червоній лінії й не рідко займали майже всю ділянку, простягаючись вглиб кварталу. Прості в своєму плануванні вони часто мали неправильну конфігурацію, оскільки вписувалися в уже сформовану забудову вулиці. При цьому їх ставили впритул один до одного або залишали між ними невеликі проходи. Більшість цих будинків складається з двох верхніх поверхів та підвалу чи сутеренного поверху, в окремих є мансарда. Всі вони мають кілька входів, причому парадний - завжди спрямований на центральну частину вулиці. Перші поверхи в таких будинках, як правило, займали магазини, майстерні та інші комерційні заклади, а на верхніх поверхах здавали в оренду житло. Особливим попитом користувалися «прибуткові» будинки, в яких всі квартири здавалися в оренду.

Всі будинки цього стилю в Луцьку стоять на цегляних фундаментах. Стіни будувалися з клінкерної цегли, виготовленої на заводі Глікліха "Лучанин". Але зустрічається цегла й інших виробників, - зокрема, Київського цегельного заводу К. Булишкіна. Крім того, в місті працювало декілька невеликих кустарних майстерень з виробництва цегли. Клади цеглу на вапняний розчин. Перекриття в цих будинках - дерев'яні, автентична покрівля - листова сталь.

Активно використовували і металеві елементи. Бляшані дашки над входом, балконні перила, виготовлені за допомогою заклепок та металевих хомутів, доповнювали естетичну картину, створювану цегляною орнаментикою. Парадні сходи збиралися з відлитих на заводі чавунних елементів. В цих будинках не було ванних кімнат та водопроводу, опалювалися вони пічками. На задньому дворі багатьох будинків

розміщувалися стайні, дров'ятні та інші господарські будівлі.

Всі ці будинки, за винятком одноповерхових житлових садиб, будувалися з комерційною метою і ставилися впритул до тротуарів. Для урізноманітнення фасадів та надання унікальності кожному будинку використовувалися всі можливості цегляної пластики. Як правило, декором прикрашали тільки основний фасад, який в більшості будинків - симетричний, часто - з балконом на другому поверсі та центральним входом під ним. Симетричними також були блоки з двох будинків під одним дахом. Особливістю таких блоків є глуха вісь симетрії, котра розділяє фасад по всій висоті.

Для головного фасаду всіх будинків характерна відсутність порожніх площин і членування: горизонтальні тяги розмежовують поверхи, а вертикальні лопатки ділять площину на фрагменти. Кути будинків прикрашають рустовані лопатки, верхня площина стіни завершується карнизом. Цегляним декором прикрашали двері й вікна. Частий прийом - прямокутні вікна на першому поверсі та арочні - на другому. Складний силует віконного декору створювали фігурні наличники, карнизи, перемички з замковим каменем.

Ще одна цікава особливість - використання ліпних елементів, зокрема, маскаронів – скульптурних масок у вигляді жіночого обличчя чи голови лева. Непритаманні цегляному стилю маскарони активно використовувалися в декорі будинків у стилі модерн, звідки і були запозичені.

Значна частина споруд цегляного стилю Луцька - промислові об'єкти: залізничні склади, млини, виробничі цехи з нештукатуреними стінами та скромним цегляним декором. До нашого часу достояли лише кілька таких будівель, найцікавішою серед яких є споруда пивзаводу Вацлава Земана. Його головний корпус, збудований у 1906 році, щедро прикрашений новаторським цегляним декором. Тут немає характерних для стилю рустових лопаток та горизонтальних тяг, фасад не поділений на окремі площини, а є цілісною ритмічною композицією.

Окрема частина спадку цегляного стилю в Луцьку - військові гарнізонні споруди на вулиці Стрілецькій. Збудовані на межі 19-20-го століть на основі типових проектів.

Прикордонне розташування Волині зумовило потребу в житлі для великої кількості військових. В Луцьку в той час перебували штаб 11-ї піхотної дивізії, Ізюмський гусарський полк, Камчатський, Кексгольмський, Якутський, Охотський піхотні полки, 4, 5 і 6 батареї 11-ї артилерійської бригади. Значна частина солдатів квартирувалася в приватних помешканнях та прибуткових будинках, втім, умови проживання там були не завжди прийнятні.

Врешті-решт проблему будівництва гарнізонних казарм на Волині розв'язали - в Рівному, Дубні, Кременці, Луцьку постали військові містечка. Луцькі казарми облаштували на Яровицькому передмісті, поруч із новозбудованою залізничною станцією.

Цегляний стиль казарм має свої особливості: найбільше декору припадає на центральні ризаліти та кути будівель, для підкреслення використано червону цеглу, в окремих будівлях над сходовими клітками розміщено кругле вікно. Крім того, поверхи розділені горизонтальними тягами. Всі гарнізонні споруди мають чітку симетрію та ритмічність.

Будівлі цегляного стилю - невід'ємна частина архітектурного наповнення Луцька, вони характеризують тенденції його забудови на стику 19-20-го століть

1. *Абрамюк І.Г. Засоби виразності "цегляного стилю" в житловій архітектурі Луцька / І.Г. Абрамюк // Архітектурна спадщина Волині. Збірник наук. праць. – Рівне, 2010. – Вип. 2. – с. 188 – 193.*

2. *Абрамюк І.Г. Розвиток цегляного будівництва у місті Луцьку / І.Г. Абрамюк // Ресурсоекономічні матеріали, конструкції, будівлі та споруди. Збірник наук. пр. – Рівне: НУВГП, 2008. – Вип. 17. – с. 327 – 333.*

3. *В. Пясецький, Ф. Мандзюк. «Вулиці і майдани Луцька.» — Луцьк, 2005.*

4. *Метельницький Р.Г. «Деякі сторінки єврейської забудови Луцька.» К.: Дух і літера, 2001.*

5. *Б.В.Колосок, Р.Г. Метельницький. «Луцьк. Архітектурно історичний нарис» Київ Будівельник 1990.*

Тетяна Яцечко-Блаженко,
*старший викладач кафедри документознавства та музейної справи
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки,
м. Луцьк*

ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «АРХЕОЛОГІЧНА ІНФОРМАТИКА» ДЛЯ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «032 ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ»

Сучасна світова археологія як і будь-яка інша наука не стоїть на місці, з'являються нові методики, нові технології. Дистанційні методи дослідження, автоматизована зйомка топографії, 3D реконструкції, використання GPS широко застосовують провідні археологи світу. Українські археологи по мірі фінансування та появи нових технологій в Україні теж долучаються та використовують на практиці нові технологічні здобутки людства.

Відповідно до нового переліку спеціальностей 2016 р. запроваджено нову спеціальність «032 - Історія та археологія». Тобто тепер вивчення археології як науки виводиться на такий же рівень як історії. Наслідком введення нової спеціальності в новий перелік буде зміна навчальних студентських програм та поява нових дисциплін та спецкурсів, пов'язаних з археологічною наукою. Маємо надію, що це призведе до появи нових професійних кадрів, які зможуть позитивно вплинути на збереження археологічних пам'яток не лише Волині, а й України.

У зв'язку із стрімким розвитком сучасних інформаційних технологій виникає потреба застосовувати їх в поєднанні з такими класичними науками як історія, археологія та етнографія. Саме тому, важливим етапом, зокрема, для історичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки буде запровадження нової дисципліни «Археологічна інформатика».

Досвід читання дисципліни «Археологічна інформатика» є для більшості світових вузів не новим, зате в Україні такі приклади поодинокі. В світовій практиці «Археологічна інформатика» – це наука, що вивчає закономірності «інформатизації» археологічної науки і включає в себе розробку і впровадження сучасних інформаційних технологій в археологічних дослідженнях. Як і будь-яка інша наука, археологічна інформатика складається з двох складових: теоретичної та прикладної частин. Практична частина здебільшого пов'язана із застосуванням в археології стандартних інформаційних технологій [3; 8].

Метою курсу «Археологічна інформатика» є навчити майбутніх істориків та археологів використовувати у своїй роботі комп'ютерні програми, світові бази даних, світові інформаційні ресурси. Археологічна інформатика являє собою галузь знання, яка поєднує в собі вивчення загальних закономірностей археологічної інформації з розробкою підходів до застосування інформаційних технологій у археологічних дослідженнях.

Теоретична археологічна інформатика спрямована на дослідження основних властивостей і природи археологічного джерела у світлі теорії загальної інформатики, на розробку моделей побудови орієнтованих на археологічне джерело інформаційних систем.

Інформаційні археологічні технології являють собою комплекс інформаційних технологій застосовуваних в археологічних дослідженнях. У структурі інформаційних археологічних технологій можна виділити п'ять груп технологій, що визначають і регулюють відповідно процеси створення, накопичення, представлення, обробки і передачі археологічної інформації [10].

Причиною впровадження такої дисципліни як «Археологічна інформатика» є також розвиток ГІС-технологій (геоінформаційних систем). Геоінформаційна система – це сучасна комп'ютерна технологія, що дозволяє поєднати модельне зображення території (електронне відображення карт, схем, космо-, аерозображень земної поверхні) з інформацією табличного типу (різноманітні статистичні дані, списки, економічні показники тощо). Також, під геоінформаційною системою розуміють систему управління просторовими даними та асоційованими з ними атрибутами. Конкретніше, це комп'ютерна система, що забезпечує можливість використання збереження, редагування, аналізу та відображення географічних даних [5].

Крім того сьогодні накопичена велика кількість інформації по археологічних розкопках і виникає необхідність її систематизувати, зафіксувати, зберегти та обробити. Усі ці процеси можна виконати за допомогою спеціальних програм.

До прикладу, одним з найсучасніших методів фіксації в археології є наземне лазерне сканування. Швидкість, з якою 3D лазерне сканування виконує зйомку розкопів в польових умовах, дуже затребувана в охоронній археології, адже тоді роботи проводяться відповідно до тимчасового графіку. Первинним

результатом лазерного сканування є так звана хмара точок. Вже цей матеріал містить в собі метричну інформацію про сканований археологічний об'єкт з міліметровою детальністю. Пізніше ці точки можна імпортувати до програми AutoCAD і скласти археологічний план, розріз, витягти будь-яку геометричну інформацію. Якщо з якої-небудь причини можливість обробки хмари точок відсутній в даний час, нею можна скористатися пізніше - хмара точок є точним і високодетальним зліпком з реального об'єкта, віртуальною копією, яка зберігає просторову інформацію нескінченно довго [1; 5].

У археологів найбільшою популярністю з давніх пір користується AutoCAD різних версій, за його універсальність. Найчастіше для неї створюються спеціальні додатки, пристосовані до тих чи інших археологічних завдань.

Для різних завдань в археології використовуються програмні продукти: AutoCAD - для перекладу 2D-даних в 3D-модель; 3D Studio MAX - для накладення текстур, імітації освітлення; Adobe Photoshop - цифрове ретушування текстур; Adobe Premiere - редагування аудіо- і відеоматеріалів; Sound Forge - редагування аудіо.

Для побудови моделі об'єкту можуть бути використані програмні комплекси, до яких можуть входити програми Autodesk AutoCAD, Rhinoceros, Autodesk 3Ds Max, Agisoft Photoscan, ZBrush, Chaos Group V-ray, Adobe Photoshop. Не обходяться без комп'ютеризованої техніки і в сучасних польових дослідженнях, під час яких застосовуються GPS-системи, електронні теодоліти, цифрові камери та інші прилади [2; 3; 11].

Таким чином, можна сказати, що якщо наші студенти, майбутні археологи та історики, в межах університетської програми зможуть ознайомитись і вивчити необхідне програмне забезпечення, то в майбутньому вони будуть висококваліфікованими, конкурентоспроможними спеціалістами. Їх знання та навички будуть використовуватись для вдосконалення ефективності польових археологічних робіт під час археологічних практик. Використання досягнень ІТ веде до мінімалізації похибок інструментальних вимірювань і ручної фіксації, а також прискоренню процесу документування і даних, що підлягають подальшій обробці та аналізу.

1. 3D сканирование в археологии. Личный опыт, используемое оборудование и прочее. - Режим доступа: <http://habrahabr.ru/post/223201/>.

2. Боровикова О.И., Булгаков С.В., Загорюлько Ю.А., Сидорова Е.В., Холюшкин, Ю.П. Разработка интеллектуального интернет-портала знаний для доступа к информационным ресурсам по археологии и этнографии / О.И. Боровикова, С.В. Булгаков, Ю.А. Загорюлько, Е.В. Сидорова, Ю.П. Холюшкин // Информационные технологии в гуманитарных исследованиях. Вып. 7. Новосибирск, 2004. – С. 31– 39.

3. Васильев С. Применение компьютеров в археологии / С. Васильев // Статья на сайте «Археология.РУ - Скифика-Кельтика» [Электронный ресурс]. – 2005. – Режим доступа: <http://www.archaeology.ru/ONLINE/Vasiljev/rc.html>.

4. Виртуальная археология (неразрушающие методы исследований, моделирование, реконструкции) : материалы Первой Международной конференции / Государственный Эрмитаж. – СПб. : Изд-во Гос. Эрмитажа, 2013. – 340 с.

5. Деревянко А.П. Современная роль компьютера в археологии / А.П. Деревянко, Ю.П. Холюшкин, В.Т. Воронин // Восточноевропейский археологический журнал [Электронный ресурс]. – 2002. № 5 (18). – Режим доступа: <http://archaeology.kiev.ua/research/it.htm>.

6. Зайцева О.В. «3D революция» в археологической фиксации в российской перспективе / О.В. Зайцева // Сибирские исторические исследования №4. 2014. – С. 10-20.

7. Информационные технологии в гуманитарных исследованиях: Сборник трудов. Выпуск 5. Новосибирск: Новосибирский госуниверситет, 2003. – 98 с.

8. Липницкая О.Л. Учебно-методический комплекс по исторической информатике. Базовый курс: обработка и анализ статистических и структурированных исторических источников средствами электронных таблиц и систем управления базами данных / О.Л. Липницкая, Е.Э. Попова. – Минск: БГУ, 2002. – 149 с.

9. Марчук А.Г., Холюшкин Ю.П., Воронин В.Т., Загорюлько Ю.А. Информационные технологии и математические методы в археологии / А.Г. Марчук, Ю.П. Холюшкин, В.Т. Воронин, Ю.А. Загорюлько // Информационные технологии в гуманитарных исследованиях. Вып. 4. Новосибирск: Изд. НГУ, 2002. – 66 с.

10. Прохоров А. Компьютерные технологии в археологии / А. Прохоров // Web-сервер журнала КомпьютерПресс [Электронный ресурс]. – 2003. №7 Режим доступа: <http://www.compress.ru/article.aspx?id=11301&iid=447>.

11. Schaich M. Wspomagana komputerowo dokumentacja wykopalisk ratowniczych / M. Schaich // Metodyka ratowniczych badań archeologicznych / pod red. Z. Kobylińskiego. – Warszawa: SNAP, 1999. – S. 291–318.

Юрій Мазурик,

головний спеціаліст відділу охорони культурної спадщини
управління культури Луцької міської ради,
м. Луцьк

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ І ЗБЕРЕЖЕННЯ ГІДРОАРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК НА ВОЛИНІ

*За видами об'єкти культурної спадщини поділяються на:
археологічні - рештки життєдіяльності людини..., що містяться
під землею поверхнею та під водою і є невідтворюваним джерелом
інформації про зародження і розвиток цивілізації;
історичні -місця загибелі бойових кораблів, морських та річкових суден...
Закон України «Про охорону культурної спадщини» п. 2 ст. 2.*

На берегах басейну Дніпра в межах України концентруються переважна більшість археологічних пам'яток, що є основою археологічної спадщини нашої країни. А започатковані в кінці 60-х років гідроархеологічні дослідження у Запорізькій області з ініціативи Державного історико-культурного заповідника на о. Хортиця та обласного краєзнавчого музею, дали можливість виявити та дослідити ще сотні підводних археологічних комплексів від доби неоліту і до XVIII ст. Зокрема під водою, біля Хортиці, виявлено рештки давніх поселень, переправ, якірних стоянок, затонулих суден і т. п., однак найбільш вагомим серед виявлених пам'яток є комплекс, пов'язаний з останнім періодом запорозького козацтва та діяльністю Запорозької верфі 1736-1739 рр. Реєстр цих підводних пам'яток нараховує десятки об'єктів, а число окремих знахідок вимірюється сотнями. Ці знахідки зараз складають значну частину музейної фонду Запорізького краєзнавчого музею та заповідника на о. Хортиця. Але найголовніше, що за цей час були вироблені методики системних пошуків, дослідження та консервації гідроархеологічних пам'яток.

З досвіду роботи гідроархеологічних досліджень,¹ нашу увагу привернула інформація про місця виявлення деяких знахідок на теренах Волинської області:

- у річці Луга на території м. Володимира-Волинського (1970-ті рр.), половецький казан XII – XIII ст.²;
- у річці Луга на території с. Зимне Володимир-Волинського району (2011р.), кубок, блюдо, чашка і глечик-ойнохоя виготовлені з червонолакової кераміки, або «terra sigillata» II – перша половина III ст. н. е.³;
- у річці Стир на території м. Луцька (1972р.), залізний шолом XIII – XIVст.⁴;
- біля колишньої переправи (броду) через річку Стир с. Крупа Луцького району (2012 р.), фрагменти вогнепальної зброї, 6 стволів ХУІст.⁵;
- між озерами біля села Сереховичі Старовижівського району, на заболоченому перешийку під час копання меліоративного рову (1935 р.), човн-довбанка в якому було знайдено брили бурштину, бронзовий казанок і шкіряний гаманець наповнений римськими монетами⁶;
- у річці Стир на території м. Луцька (1972 р.), човн-довбанка довжиною 13 м, шириною 2,5 м, складної конструкції, в середині був скріплений десятьма поперечними шпангоутами. Датується ХУ – ХУІ ст.⁷;
- в озері села Любитів Ковельського району (1984 р.) човн-довбанка довжиною 3,7 м, шириною 0,52 м і висотою 0,35 м, за останніми дослідженнями датується середньовіччям;⁸
- в озері Ковельського району (2014 р.), човен-довбанка довжиною 4,68 м, шириною 0,43-0,51 м і висотою 0,52 м. Датування не визначине;
- у річці Турія біля с. Щитинь Любешівського району (2015 р.) човен-довбанка довжиною 3,48 м, шириною 0,64 м і висотою 0,32 м. Датування не визначине;⁹
- у річці Стир біля с. Старосілля Маневицького району (2015 р.) човен-довбанка довжиною 12,2 м, діаметром до 1,15 м., висота від днища до верхнього краю борта 0,95 м. Згідно каліброваних дат, датування деревини човна, в межах між 1300 і 1410 роками.¹⁰

Ці знахідки об'єднує водне середовище, де вони були виявлені: на дні річок, озер або в заболоченій місцевості. Враховуючи, що на Волині досить густа гідрографічна мережа, зокрема на території області протікає близько ста тридцяти річок, а збір інформації про підводні знахідки вказує, що Волинь є надзвичайно багатю на різноманітні предмети минувшини. Тому уже така кількість підводних археологічних знахідок дозволяє прогнозувати на перспективність започаткування на Волині нової галузі історичної науки – підводна археологія або в більш ширшому розумінні гідроархеологія.

Події 2015 року, випадкове виявлення човнів-довбанок у річці Турія біля с. Щитинь Любешівського району і у річці Стир біля с. Старосілля Маневицького району, поставили перед органом охорони культурної спадщини гострі питання про проблеми дослідження і збереження гідроархеологічних пам'яток на Волині.

Човни були виявлені місцевими жителями, які нехтували пам'яткоохоронним законодавством, не повідомили органи охорони культурної спадщини місцевого самоврядування, лише дякуючи випадку про них дізналися дослідники. Окрім цього знахідкам загрожувала участь бути проданими невідомим особам.¹¹ Зараз вони включені до музейного фонду: щитинський човен знаходиться в Колодяжненському літературно-меморіальному музеї Лесі Українки – філіалі Волинського краєзнавчого музею; старосільський човен знаходиться в приміщенні орендованому Маневицьким краєзнавчим музеєм. З експонатами проводяться роботи по їх консервації.

Великі розміри старосільського човна поставили питання про місце його подальшого зберігання. Ідея про необхідність побудови спеціального приміщення Музею одного експоната, виникла у перший же день обстеження човна на березі Стиру, коли з'ясувалися його габарити. Також експонати з мокрої деревини потребують особливих умов зберігання. Це стосується режиму вологості, освітлення, швидкості переміщення повітряних потоків усередині приміщення. Тому основним завданням при проектуванні музейного приміщення є забезпечення необхідних значень параметрів повітряного середовища і, в першу чергу, високого рівня їх стабільності. Тема створення музею отримала новий розвиток при обговоренні на круглому столі. Передбачається таке архітектурне рішення, яке б давало можливість добудови залів для експозиції нових експонатів. Експонування підводних знахідок в умовах цілісного музейного комплексу дозволило б не тільки привернути увагу до проблеми збереження підводної спадщини, але й сформулювати новий унікальний туристичний об'єкт. Однак проблема побудови музею, ще не вирішена.

З досвіду роботи польових досліджень, нами проаналізовано і визначено до десятка перспективних ділянок для проведення гідроархеологічних розвідок на території області, таким чином, уже назріло питання і про створення постійно діючої гідроархеологічної експедиції.

Практична робота з пошуку та підйому артефактів з dna ріки завжди ставить перед дослідниками велику кількість завдань та проблем, досягнення яких потребує постійної напруженої творчої роботи та нових підходів. Надзвичайно важливим при цьому стає необхідність якісного обліку виявлених об'єктів, запобігання проявам так званої «чорної археології» та особливо розробка та реалізація програм із реставрації та музейному експонуванні виявлених знахідок. Оскільки однією із категорій знахідок є вироби із деревини, тому надзвичайно актуальним виглядає необхідність створення стаціонарної реставраційної лабораторії. Дана робота потребує активної підготовки фахівців реставраторів так званої «микрої археологічної деревини».

Враховуючи, що підводні археологічні роботи потребують системного підходу, тому для проведення якісних гідроархеологічних досліджень необхідно якомога активніше залучати сучасні досягнення науки й техніки, що в свою чергу збільшує кошторис експедиції у разі в порівнянні із польовою експедицією. Але проведення регулярних експедицій дозволить виявити величезний пласт історичної інформації про минувшину нашого краю.

1. Мазурик Ю. Гідроархеологічні дослідження Старого Дніпра. // Матеріали першої республіканської науково-практичної конференції «Проблеми історії Запорозького козацтва в сучасній історичній науці та музейній практиці», 18-20 січня 1990р., м. Запоріжжя. До 500-ліття Запорозького козацтва. / Державний історико-культурний заповідник на о. Хортиця; Дніпропетровська обласна організація товариства «Знання». – Дніпропетровськ, 1990. – С. 203-205; Мазурик Ю. Гідроархеологічні дослідження біля о. Хортиця. // Хмельницькому-500. Тези науково-теоретичної конференції. Хмельницький редакційно-видавничий відділ. Хмельницьк, 1991. – С. 113.

2. Мазурик Ю. Половецький казан з фондів Волинського краєзнавчого музею // Волино-Подільські археологічні студії. – Львів, 1998. – С. 254-255; Мазурик Ю.М. Коментар до фотографії: «Мідяний кований горнець, знайдений на уроч. «Замочок» у Володимирі», опублікованої у книзі О.Цинкаловського «Стара Волинь і Волинське Полісся» (1984) // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Місто Володимир-Волинський та Прибужжя у світовій та українській історії. Успенський собор в історії міста Володимира-Волинського та України. Науковий збірник. Випуск 54. Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 1000-річчю пам'яті київського князя Володимира Великого та 860-ї річниці початку будівництва Успенського собору, 23 жовтня 2015 року, м. Володимир-Волинський. Упоряд. А. Силук, В.Пикалюк – Луцьк, 2015 – С.86-91

3. Панишко С. Кераміка «terra sigillata» з с. Зимне на Волині / С. Панишко, В. Стемковській [Електронний ресурс] : Волинські старожитності. – Режим доступу : http://vf-ndc-oasu.ucoz.ru/publ/panishko_s_keratika_terra_sigillata_z_s_zimne_na_volini/11-1-0-173, вільний. – Загол. з екрану.

4. Кучінко М.М. Археологічні рятивні роботи на Волині. //Археологія. 1976. – Вип.19. – С.108.
5. Пасюк І. М., Карпюк В. М. Козацька вознепальна зброя із фондів Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки / Пасюк І. М. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинь – край козацький. Матеріали третьої Всеукраїнської конференції з питань збереження й дальшого розвитку козацьких традицій та урочистої Академії з нагоди 10-річчя МГО «Школа козацького гарту», які відбулися 22-23 червня 2013 року на базі Музею історії сільського господарства Волині –скансену. Сmt Рокіні Луцького району. Науковий збірник. Випуск 48. – Луцьк, 2013. – С. 40-42.
6. Majewski K. Importy rzymskie na ziemiach słowiańskich. – Wrocław, 1949. –S. 86, 145; Synkałowski A. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. – Warszawa, 1961. - S. 198; Кухаренко Ю.В. Памятники железного века на территории Полесья. – Свод археологических источников. Вып. ДІ-29. – М., 1961. – С.66.
7. Кучінко М.М. Археологічні рятивні роботи на Волині. //Археологія. 1976. – Вип.19. – С.107.
8. Мордовський М., Шаповалов Г. Любитівський човен-довбанка — унікальна пам'ятка з Волині. // Волинський музейний вісник. На-уковий збірник. Випуск 2. – Луцьк, 2010. – С.149-152
9. Мазурик Ю. Підводна археологічна знахідка біля с.Щитинь Любешівського району: давній човен-довбанка з dna р.Турія. //Минуле і сучасне Волині та Полісся. Місто Володимир-Волинський та Прибужжя у світовій та українській історії. Успенський собор в історії міста Володимира-Волинського та України. Науковий збірник. Випуск 54. Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 1000-річчю пам'яті київського князя Володимира Великого та 860-й річниці початку будівництва Успенського собору, 23 жовтня 2015 року, м. Володимир-Волинський. Упоряд. А. Силук, В.Пикалюк – Луцьк, 2015 – С.393-398; Мазурик Ю.М. Випадкова знахідка човна-довбанка на річці Турія біля села Щитинь на Волині.// Археологічні відкриття в Україні 2015 рік.:Збірка наукових праць. – К.2016 (В друці).
10. Мазурик Ю.М., Хомич П.М. Підводна археологічна знахідка біля с. Старосілля Маневицького району: давній човен-довбанка знайдений під крутим берегом річки Стир. //Минуле і сучасне Волині та Полісся. Місто Володимир-Волинський та Прибужжя у світовій та українській історії. Успенський собор в історії міста Володимира-Волинського та України. Науковий збірник. Випуск 54. Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 1000-річчю пам'яті київського князя Володимира Великого та 860-й річниці початку будівництва Успенського собору, 23 жовтня 2015 року, м. Володимир-Волинський. Упоряд. А. Силук, В.Пикалюк – Луцьк, 2015 – С.393-398; Мазурик Ю.М., Хомич П.М. Випадкова знахідка човна-довбанка на річці Стир біля села Старосілля на Волині.// Археологічні відкриття в Україні 2015 рік.:Збірка наукових праць. – К.2016 (В друці); Мазурик Ю.М., Хомич П.М. Випадкова знахідка монооксида доби пізнього середньовіччя на річці Стир (Волинське Полісся, 2015 рік). //Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Вип. 25. – К.2016 (В друці); Мазурик Ю.М., Хомич П.М. Пам'ятка суднобудування басейну річки Стир,човен-довбанка доби пізнього середньовіччя знайдений біля с.Старосілля.//Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Вип.ХІІ. - Луцьк, ФОП Сікачова В.А. 2016. –С.313-320.
11. Мазурик Ю. Збережемо прапрадівський човен чи хай «пливе» собі до Києва ? //Волинь, — 2015. — 15 серпня; Унікальний човен, знайдений на Волині, хотіли перекупити за кордон.// Волинські новини , — 2016. — 4 червня //www.volynnews.com/... /unikalnyy-choven-znaydenyy-na-volyni-khotil.

Розділ 3. Дослідження та матеріали з історичного і літературного краєзнавства, музеєзнавства і пам'яткознавства.

Андрій Бондарчук,
*народний депутат України першого скликання,
 письменник, журналіст, краєзнавець,
 почесний громадянин Волині, Луцька,
 лауреат обласної премії імені О. Цинкаловського,
 м. Луцьк*

ЧИ ВВІЙДЕ В ІСТОРІЮ МОРАЛЬНИЙ ПОДВИГ ЗАХІДНЯКІВ?

Чим позначені 1946-1947 роки у житті десятків мільйонів українців? Насолодою перемоги над фашистською Німеччиною, яку ставить за головний пропагандистський козир путінська Росія? Чому ж тоді серед маси голодуючих, які накрили західноукраїнські землі, бачимо вчорашніх авторів перемоги, особливо калік, з ще свіжим блиском медалей? Практично було неможливо встановити число прибульців на Західну Україну. Та й добирались вони сюди з неймовірними труднощами. Це не сотні тисяч, а може мільйони. Дещо ситуацію можна уявити з однієї короткої інформації, яку підготував своєму партійному очільнику завідувач сільськогосподарського відділу ЦК КП(б)У Варшавський: «Летом 1946 года поток сельского населения указанных областей (Схід, Південь, центр України, прилеглі області Росії – авт.) не уменьшился. В июне органами транспортной милиции УССР было снято только с товарных поездов 62 400 человек. А за две последующие декады июля 97 633 человек». Це лиш фіксація подій за 1,5 місяці, дані одного відомства. А існували й інші шляхи, що вели до бандерівського краю. Нинішній і наступний роки – сумний ювілей – 70-ліття сумної події.

Історики, дослідники голодоморної теми, коли аналізують злочинну політику більшовицької влади, у своїй оцінці зазначають: Україна пережила три голодомори: 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947. Три голодомори за 25 років комуно-кадебістського режиму – це зловісний прецедент у світовій історії, плановий Геноцид українського народу.

А от, коли справа торкається подій 1946-1947 років, тут однастайності нема. Що ж це було: перебої з продуктами харчування, голод, голодомор? З'ясувати це конче потрібно, оскільки для декого два останніх терміни сприймаються однозначно, інші, трактуючи ці останні повоєнні роки голодом, пояснюють це значно меншою кількістю жертв, наслідками голоду. В останній час з'явилося ще одне (на думку автора пацифістське) визначення: 1946-1947 роки – масовий голод в Україні. Здавалось би, воно мирить позиції обох опонентів. Однак щодо масовості, це суперечить реаліям. Адже західні кордони тодішньої УРСР – це й нинішні наші кордони. Ні голодомору, ні масового голоду на Західній Україні тут не було. Західні області були рятівним колом для голодуючих. Отже, голодомор чи масовий голод цих двох років слід розглядати в територіально-політичних рамках і окреслити тематично: «Масовий голод (Голодомор) 1946-1947 років в Україні у межах держкордону до вересня 1939 року».

Звернемось до компетентних джерел. ВТС (Великий тлумачний словник сучасної української мови) визначає: Голод – відсутність або гостра нестача хліба та інших продуктів харчування з певних причин у населеному пункті, районі, країні тощо. Голодомор – штучний голод, організований у величезних масштабах злочинною владою проти населення власної країни. Деякі дослідники, історики тяжіють до терміну «голод». Зрозуміло, певні об'єктивні складові голоду були присутні: післявоєнний стан, розруха, погодні умови. Але ж комуністичний режим вольовими злочинними заходами став погіршувати цю ситуацію: ножниці цін на сільськогосподарську та промислову продукцію, непомірні податки, примусова позика, а на Західній Україні ще й розкуркулення, репресії, виселення на Сибір, примусова колективізація з конфіскацією землі, засобів для ведення індивідуального господарства, переселення з хуторів, майже дармова нелегка праця у колгоспах, безправ'я простого хлібороба, «людини без паспорта». Це і є голодомор. Разом з цим наступом проти мирного населення, нова окупаційна влада вела запеклу і підступну збройну боротьбу проти його захисників – УПА.

Тому нині декому дивно, чому у цей неспокійний край, який щойно повторно і надовго «ощасливили визволителі», попри їхні погрози: тут за кожним кущем на «восточних», на «москалів» чатує бандьора з автоматом, сюди безкінечними хвилями цунамі накочувалися голодуючі. Залякування це ґрунтувалось

на іншому: червона влада боялась правди про колгоспи, яку несли голодуючі, правди про життя без колгоспів, яку бачили голодуючі.

Їхали попри неймовірні труднощі далекої дороги – на вагонах товарних потягів, на перехідних майданчиках, на підніжках вагонів, попри облави транспортної міліції, яка знімала з поїздів. Їхали назад всупереч страшній небезпеці, яка чатувала на під'їздах до станцій – там чатували «крючники» – банди грабіжників, які крюками на держаку чи вірьовці стягували мішки із продовольством. А крюк міг вчепитися не тільки в мішок, але й в тіло.

Їх гнала загроза голодної смерті, бо ще досить свіжими були її жахіття від чорних днів Голодомору 1932-1933 років. Серед них було немало тих, хто пережив те пекло, хотів врятуватись сам, врятувати свою сім'ю. Вони добре знали ціну більшовицької пропаганди і реальні дії червоної влади: там де вона – голод, розруха, безправ'я, гніт власного народу. Бо хіба не було можливості полегшити становище своїх громадян у тодішньої влади? Були. Але сотні тисяч тонн відібраного у них хліба треба було урочисто передати як безкорисливий подарунок братам з соціалістичного табору за їхню підтримку СРСР.

На Волині, та й думаю на всій Західній Україні, не було в селах жодного двору, куди б по кілька разів не навідувались прибульці з чужих областей і серед численних листів мені нема жодного, де б згадувалось, що прохачів у якійсь оселі зустрічали черстві люди. Це тим більш зворушливо, що населення Західної України не розкошувало ні при владі панської Польщі, ні тим більше при німецькій окупації. Бо ні одні, ні другі окупанти не вбивали господарської ініціативи селянина, не грабували до нитки результатів його нелегкої праці. Від 1939-го до початку війни перші совіти не встигли розграбувати село, не встигли й витравити в душах почуття милосердя, співчуття до чужого горя.

Тому ніде й не зустрічали прохачів відмови. Вони везли сюди для обміну на хліб, зерно, продовольство всілякі домашні речі, товар. Василь Коніщук з Маневицького району на Волині написав, що один з голодуючих привіз для обміну навіть ... жорновий камінь 32,5 кілограма, який зберігся донині. Та в більшості люди давали нужденним хто більш, хто менш зерна, квасолі, хліба, картоплі. Багато розповідей про те, як люди, які приходили і бачили, що господар товче варену в лущинні картоплю для свиней, хапали її і їли. Є два листи про те, що приїжджі матері з дітьми залишали маленьких, коли ті захворіли, а самі йшли жебрачити. Господарі доглянули їх, виходили, матері повернулись і забрали вже здоровими, були щиро вдячні. Часто прибульців садовили за загальний стіл, давали їсти те, чим харчувалась сім'я. А бували випадки, коли у відсутність батьків діти віддавали прохачам останній вузлик пшона, квасолі чи шматок хліба... Деякі після багатоденного голодування одразу надто багато споживали і щедрість господарів закінчувалась дуже сумно.

Кожен лист – то окрема доля людини чи родини. Особливим теплом пройняті розповіді тих, хто приїхав на Захід рятуватися, зустрів добрих людей і прижився тут, пустив міцне коріння і дякує своїм рятівникам. Ось лиш два листи.

Світлана Ромащук із с. Хорлупи Ківерцівського району на Волині, народилась на Харківщині. Розповідає про неймовірні жахи голоду, від якого ледь втекли. Потрапили у сім'ю Танюків під Луцьком. «Баба Хима і дід Андрій були напрочуд добрі люди. Було в них хліб, молоко і до хліба. Баба годувала нас примовляючи: «Нікуди я вас не відпущу, доки не відгодюю». І ніякої плати не вимагала за це. А нас же було троє: мама і двоє дітей...» Потім сім'я переїхала в сусідній район. Мати стала працювати вчителькою. Спочатку жили на квартирі у доброї людини, вдови. Потім сільська рада знайшла квартиру, сім'я обзавелась господарством і приросла до Волині. «Люблю Волинь, – пише Світлана. – Тут я виростила, вивчилась, тут поховані мої рідні. Мені здається, що я тут і народилась. Вічно про доброту волинян пам'ятатиму.

А лист Федора Шульги із Полтавщини ще більш хвилюючий. Федір Романович пережив там жахливий Голодомор 1932-1933 років. Півсела вимерло, померли його рідні. У 1946 році на Волинь поїхав його брат. Написав, що тут голоду нема, запросив у гості. Федір поїхав. Побачив Волинь, поїхав додому. Ще раз приїхав. А тоді востаннє навідався на рідну землю, там одружився і з молодією дружиною приїхав на Волинь. Тут у нього народилось троє синів. Двоє стали лікарями, один художником. Тепер у родині дев'ятеро медиків, троє стали кандидатами наук...

Не можу не згадати ще однієї людини, якою гордиться Волинь. Це Григорій Гуртовий, заслужений працівник культури України, відомий краєзнавець, автор кількох книг з історії Волині, засновник і фундатор прекрасного і багатого краєзнавчого музею у селищі Торчин. Родом із козацького краю – Запорізької області. Під час Голодного Мору 1932-1933 років третина села Корніївка, де він народився, вимерла. Чудом вдалося врятуватись хлопцеві. А під час війни був вивезений у Німеччину, де провів три жахливих роки, пережив ще й концтабірний голодомор. З важкою формою туберкульозу повернувся додому, де

знову лютував вже новий, післявоєнний Голодомор.

З останньою надією приїхав на Волинь. Тут йому зустрілися добрі сердечні люди. Щире ставлення, краще харчування, робота в районній редакції, яка йому прийшлась до душі, зробила своє. Він душею приріс до Волині, то ж віддячував її людям тим, що чесно, професійно, самовіддано віддався краєзнавчій, громадській роботі. Ми нерідко спілкувалися, Григорій Олександрович написав до моєї першої книжки-повісті про Голодомор післямову. Ще при житті, незадовго до того, як покинути цей світ, висунув ідею – спорудити пам'ятник християнському милосердю волинян, які рятували голодуючих. Такий пам'ятник виготовили у Львові. Це бронзові – дівчинка і хлопчик з голодуючих регіонів та їхній рятівник – щирість, доброта волинян в особі Ангела. На останню фігуру якраз не вистачає грошей. Щороку, в день Голодомору до місця, де планується встановити цю скульптурну композицію, покладають вінки, квіти. Та камінь, де зазначено, що тут буде пам'ятник, незабаром мохом обросте. Адже з часу його закладки минуло сім років. Хоч автор вважає, що доцільніше встановити цей пам'ятник не біля Хрестовоздвиженської церкви, а на меморіальному комплексі «Пам'ять», який перетворюється на архітектурно-історичний літопис Волині. Думаю, що проти цього не був би Григорій Гуртовий.

Світлої пам'яті Григорій Олександрович знайшов, вважаю, досить конкретну і виразну форму вияву вдячності волинянам (в ширшому плані всім західнякам) оцінки їхнього морального подвигу. Можливо, це для декого дуже пафосно звучить, що самооцінка завищена, бо ж автор статті – корінний волинянин. Зате автор ідеї пам'ятника, який першим запропонував форму оцінки вдячності, – не західняк. Нині у багатьох листах (не знаючи про цю ідею) автори солідаризуються з ним. Бо ж вони знають, що таке голод, як реальна загроза смерті, як фактор, що може перетворити людину у звіра, і відчувають вічну моральну вдячність. Бо порятунок бодай однієї людини – хіба не подвиг? У тому ж ВТС із чотирьох визначень цього терміну два з них повністю відповідають цьому змісту: «Важлива своїм значенням дія; Самовіддана діяльність, поведінка, викликана глибоким почуттям».

Проте, аби не дратувати декого пафосним терміном, визначимо поведінку мільйонів західняків врівноваженою назвою – подвижництво. Здається опонентів їй не буде. Дослідники післявоєнного Голодомору сходяться на тому, що окрім канібалізму, його жертви обчислюються в межах 1-1,2 мільйона чоловік. Могло бути й значно більше. Тому ніхто не заперечить, що завдяки цьому подвижництву вдалося врятувати життя сотням тисяч, а можливо й мільйонам голодуючих. Бо одні, врятувались, коли приїхали сюди і залишились тут жити, інші оздоровившись, повезли продукти харчування рідним. «У ті роки моя сім'я не вмерла завдяки мужності мами, яка шість разів узимку їздила на даху вагона у Західну Україну, щоб привезти звідти картоплі і зерна. До кінця своїх днів я завдячуватиму тим українцям, яких зараз кремлівська кліка обізвала фашистами». Це слова Ніни Шевченко з Богодухова, що на Харківщині.

Тому автор щиро вдячний Національному Музею «Меморіал жертв Голодомору», Асоціації дослідників Голодоморів в Україні, що вони вже провели «Круглий стіл» на цю тему, відкрили виставку про Голодомор 1946-1947 років.

Для більшої об'єктивності цього факту уявімо таке: під час жахливих 1932-1933 років СРСР... відкрив тодішній кордон із Польщею, яка займала західноукраїнські землі. Хіба Україна втратила б 8 чи 10 мільйонів? Безперечно ні, жертв було б набагато менше. Вони були б меншими і в ті голодоморні роки, якби на кордоні СРСР продовольчу допомогу братам-українцям з окупованих Польщею земель не блокували: «Поворачивай обратно! Нікакого голода у нас нет!»

У нашій історії ще багато недосліджених або малодосліджених сторінок, які повинні були б мати значний публічний резонанс. Це особливо стосується тих, що були спричинені і табуйовані червоною владою. До них сміливо можна віднести і згадуваний післявоєнний Голодомор. Він малодосліджений, про нього мало серйозних і глибоких матеріалів, здебільшого вони регіональні, спорадичні, за це беруться ті, кому болить ця тема, хто пережив цю трагедію. Але таких людей стає все менше і менше.

На мій інтерес до цієї теми вплинуло три фактори: добре знаю що таке голод. По-друге – дві зустрічі з незабутнім Джеймсом Мейсом, американцем з індіанською кров'ю, але з душею Великого Українця, який відкрив світові очі на трагедію українського народу 1932-1933 років і повне забуття нашої влади пам'яті про післявоєнну трагедію. Забуття продовжується. Минуло півроку, але ні жоден урядовець, ні Президент, ні народний депутат не обмовились про сумний ювілей. Згадки про нього не знайдете і в переліку заходів на державному рівні на нинішній рік. В архівах ще й досі є деякі закриті голодоморні справи. Може, голодомори перестали рахуватись злочином тоталітарного режиму? Це тим більш дивно, що замовчування відбуваються на фоні декомунізації. Сприяємо гібридній війні агресора? Хіба не так? Як «страшний злочин» в числі подібних директору Бібліотеки української літератури в Москві Наталії Шаріній інкримінують якраз наявність у фондах книги «Голод в Україні, 1946-1947» і тримають жінку в

буцегарні. Хіба не дикунство? А при червоній владі тема Голодомору теж старанно замовчувалася. Можливо, й тепер не вигідно владі, аби на фоні нинішніх соціальних негараздів, корупції не дражнити суспільство. Схоже на якийсь мазохізм: нас більше хвилюють трагедії інших народів, аніж свого. Чи «проблеми» сексуальних меншин важливіші, аніж трагічні сторінки власної держави.

Таке забуття історії з боку вищої влади і політиків належним чином копіюється і місцевою владою. Ще два роки тому автор почав збирати спогади свідків Голодомору 1946-1947 років, аби, об'єднавши листи з різних куточків України, видати книгу «Забутий Голодомор, забуте милосердя». До влади не звертався, бо ж знав що даремно. Звернувся до Фундації ім. Олега Ольжича у США, де працюють для України її справжні патріоти. Проект підтримано. А щоб «розбудити» цю тему, привернути до неї увагу суспільної думки, запропонував на базі області провести Всеукраїнську або Міжнародну науково-практичну конференцію на тему: «Голодомор 1946-1947 р.р. Причини, перебіг, наслідки. Роль Західної України в порятунку голодуючих».

Ідею цілком підтримала профільна комісія обласної ради. Зате висновок облдержадміністрації – по comments! Вона схвалює ідею, але рекомендує проводити такі заходи в областях, які найбільше постраждали від Голодомору – Схід, Південь, Центр України, а в нас голоду не було. Що ж, почекаємо доки в представників ОДА тих регіонів проснеться свідомість. А може станеться чудо: совість проснеться у тих, хто ще недавно горлопанів «Донбас вас кормит!», а сьогодні вбиває наших хлопців? А як же моральний подвиг ваших батьків, дідів? Можливо, варто хоч би так вшанувати їхнє подвижництво, пам'ять? Адже не було такої хати в жодному волинському селі, яку б не відвідували прохачі. І скрізь зустрічали доброту. Мені, як людині, яка пам'ятає і пережила ці події, як і багатьом західникам, далеко неоднаково чи ввійде в українську історію цей моральний подвиг Західної України, яка у важкий для України час рятувала від голодної смерті її дітей.

Власне, у підході до цієї недослідженої, «цілинної» теми спостерігається те, що вкладається у філософський термін «єдність протилежностей». Дослідники Голодомору, як правило, констатують факти, перебіг цього явища, зрідка згадують про те, що голодуючих рятувала і Західна Україна. Чому ж раптом вона – бідна, після двох окупацій, знайшла у себе таку можливість? Про це феноменальне масове явище аналітичних статей я не зустрічав. Шановні дослідники – вчені, історики, політики, психологи, краєзнавці! Ну, напружтесь, підійміть цю тему, хоч в одній кандидатській чи докторській. Це буде достойним пошануванням пам'яті покоління, яке рятувало Україну, Росію. Сучасні владці воліють не помічати трагедії, а у нас на Заході послатись на те, що тут голоду не було, то нічого й гвалт піднімати. Цікаво, що й мої земляки, які тоді ділились з голодуючими хлібом, не вважали це чимось особливим, тим більше – подвигом, подвижництвом. Допомогти бідуючому, нагодувати голодного – це в ментальності українця, християнина. В їх менталітеті і скромність, навіть забуття доброти. Але яка дистанція між одним і другим забуттям! Носії тої доброти мають право забути свою добротність, вони її власники, вони виконали свій християнський обов'язок, показали, як треба його виконувати наступному поколінню. Ми не хочемо цього помічати ще при живих свідках. На чому ж вчити молодь? На жорстокості? А доброта, милосердя – їх ніби й не було, вони забуті. Ця публікація, ідея конференції, майбутня книга – це спроба розбудити «сон розуму» багатьох людей, аби вони не забували історії, людської доброти.

Недавно у розмові Голова ради «Асоціації дослідників Голодоморів в Україні» В.І. Марочко розповів, що покійна науковий працівник Асоціації, свідок Голодомору 1946-1947 років О.М. Веселова назбирала письмових свідчень про цю трагедію на два томи видання. Хто профінансує? Нема коштів на видання Енциклопедії дослідників Голодоморів. Правду кажучи, мене лякає таке ставлення влади до історії власного народу. Як громадянина України, тим більше того, хто в числі інших проголошував її незалежність. Може, нинішні проблеми створюються не менш об'єктивними причинами, а й для того, щоб долаючи їх, ми забули про свою історію? Адже звикаємо до війни, до щоденних смертей, поранень оборонців України. Після кривавого Майдану, після першого року війни у центрі Луцька з'явилася стіна Героїв-волинців, які оплатили незалежність найвищою ціною – власним життям. Святе місце. Так, тут і тепер пломеніють квіти. Але вже нині більшість прохожих йде мимо, не зупиняючись, не перехрестившись. Відгомін байдужості, забуття історії? Кривавої, яка продовжується. Черствіємо, дичавіємо, чи, загіпнотизовані червоним минулим, мимоволі сунемо в ненажерливу пащеку московського чудовиська свою історію? Чи це рецидив синдрому страху і рабства перед ним? Інакше чим пояснити таке забуття трагедії народу, пам'яті мільйона жертв, як і масового морального подвигу тих, хто рятував Україну від голодної смерті?

Не буду на такій песимістичній ноті закінчувати матеріал. Як стало відомо, ініціатива автора, щодо проведення Міжнародної конференції, підтримана директором Волинського краєзнавчого музею А.М. Силуком, головою обласної організації НСКУ професором Г.В. Бондаренком та інші пропозиції щодо

відзначення 70-річчя Голодомору 1946-1947 років, Волинська ОДА від свого імені направляє Адміністрації Президента. Отже питання винесене у заголовок, залишається відкритим. Як і те, як вшанують моральний подвиг волинян на їх рідній землі.

Андрій Боярчук,
*молодший науковий співробітник Музею історії Луцького братства,
відділу Волинського краєзнавчого музею,
м. Луцьк*

ДЕРЖАВНЕ УТРИМАННЯ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА НА ВОЛИНІ (60-ті рр. XIX–ПОЧАТОК XX ст.)

Духовенство на Волині від часів християнізації посідало окреме місце в суспільній ієрархії, що закріпилося на юридичному, ментальному і побутовому рівнях. У цьому відношенні становить інтерес вивчення повсякденного життя священно- та церковнослужителів, питань, пов'язаних із матеріальним забезпеченням кліру. В 60-х рр. XIX ст. у Російській імперії, до складу якої входила і Волинь, розпочався процес реформування церковного життя, що істотно позначилося на становищі православного парафіяльного духовенства. Важливо визначити, як держава впливала на матеріальне забезпечення православного кліру в 60-х рр. XIX–початку XX ст.

На сьогодні немає комплексного дослідження про державне забезпечення православного духовенства Волині в 60-х рр. XIX–початку XX ст. Історик Інна Шугальова зазначає, що заради укріплення позицій православ'я в правобережних єпархіях 1866 р. було підвищено державну платню міському духовенству [40]. Володимир Меша вказує, що 1868 р. на кожну парафію Київської, Подільської та Волинської єпархій, де духовні треби парафіянам надавали священник і причетник, виділялося із державної скарбниці по 350 руб. сріблом на рік – набагато більше, ніж у парафіях східних і південних єпархій, де єрею та дяку виплачували 150–200 руб. [20]. Олена Потапова відмічає позитивні наслідки реформ 60-х рр. XIX ст., проведених урядом Російської імперії в релігійній сфері (сприяли реформуванню духовних навчальних закладів, поживленню парафіяльного життя, розширенню прав духовенства), стверджуючи, однак, що навіть до 1917 р. уряд так і не вирішив проблеми низького матеріального забезпечення православних священників та причетників [28].

«Великі реформи» російського імператора Олександра II, більшість з яких впроваджувалися у 60-х рр. XIX ст., мали вплив і на релігійне життя. В тогочасній суспільній думці дедалі частіше звучали вимоги покращення матеріального забезпечення православного кліру, бо низький рівень життя служителів храмів негативно впливав на виконання їхніх пастирських обов'язків [38, 374–376]. Після придушення російськими військами січневого повстання 1863–1864 рр., уряд, конфіскувавши значні маєтки у Римокатолицької церкви та поляків-землевласників, отримав гроші на збільшення державного утримання православного духовенства «південно-західного краю».

В 1867 р. із державної скарбниці виділили 30 тис. руб. сріблом на «утримання» всіх священно- та церковнослужителів Волинсько-Житомирської єпархії [36]. Синодальний указ від 14 липня 1868 р. зобов'язував єпархіальних архієреїв слідкувати, щоб, виділені казначейством кошти на утримання служителів православних храмів, виплачувалися вчасно [29]. 27 січня 1868 р. Синод видав указ, в якому передбачалося надання державою грошової допомоги настоятелям та причетникам, котрі, постраждавши від пожежі, через бідність не могли застрахувати свою нерухомість [32]. 5 лютого 1868 р. вийшов ще один синодальний указ «Про нові штати архієреських домів і кафедральних соборів», відповідно до якого Волинсько-Житомирській єпархії Синод виділяв: на утримання архієрея (єпископа Агафангела Соловійова) 4000 руб. сріблом на рік, його «свити» і хору 4350 руб., ремонт архієреського дому 175 руб., утримання служителів Житомирського кафедрального собору св. великого князя Олександра Невського 4000 руб. (протоєрею 600 руб., ключнику 450 руб., священнику 350 руб., стільки ж протодиякону, диякону 250 руб., іподиякону 240 руб., дяку 200 руб.), ремонт собору та інші церковні потреби 400 руб. сріблом [19].

З 1 січня 1868 р. уряд Російської імперії відмінив повинності парафіян (обробіток церковних наділів і будівництва будинків) на користь духовенства Волинсько-Житомирської єпархії, збільшивши державне фінансування парафіяльного православного кліру [2]. Необхідні кошти (461 920 руб. сріблом) на утримання настоятелів та причетників акумулювалися в Житомирському повітовому казначействі з поземельного збору (податків, котрі сплачували селяни на користь держави за користування землею) [22], що становив

9 488 руб. сріблом кожного року (8 % від цієї суми перераховувалися на створення «особливого додаткового капіталу» на ремонт та відбудування церковних будинків у сільських парафіях), грошей, що виділялися кожного року із державної скарбниці на утримання волинських священно- та церковнослужителів відповідно до синодальних указів 1842, 1843 рр. [1], частки від капіталу в сумі 400 000 руб. сріблом (119 964 руб. 56 коп.), отриманого із відсоткового збору з маєтків землевласників на «підвищення утримання духовенства південно-західного краю» та коштів, що з 1863 р. виплачувалися казначейством як допомога найбільшим служителям храмів Волинсько-Житомирської єпархії.

Порівняно із державними виплатами, встановленими російським урядом волинському православному духовенству в 40-х рр. XIX ст. [1], у 60-х рр. державне утримання кліру зросло вдвічі. Збільшені виплати настоятелі та причетники всіх волинських православних святинь отримали в 1869 р. На утримання одних лише священно- та церковнослужителів соборних храмів із державної казни виділили 20 586 руб. сріблом (див. таблиця 1).

Таблиця 1

**Державне фінансування священно- та церковнослужителів соборних храмів
Волинсько-Житомирської єпархії у 1869 р. [27]**

Титул храму	Священно- та церковнослужителі	Сума коштів державного утримання на рік (руб. сріблом)
Житомирський кафедральний собор св. великого князя Олександра Невського	Протоєрей Ключник Три священники Протодиякон Два диякони Два іподиякони Два дяки Паламарі та церковні прислужники	6500
Соборний Преображенський храм м. Овруч	—	1286
Соборний Хрестовоздвиженський храм м. Заслав	—	1280
Соборний Миколаївський храм м. Володимир-Волинський	Протоєрей Священик Два диякони Паламар Проскурниця	1274
Соборний Воскресенський храм м. Ковель	Протоєрей Священик Диякон Дяк Паламар Проскурниця	1286
Соборний Хрестовоздвиженський храм м. Луцьк	Протоєрей Священик Диякон Дяк Паламар Проскурниця	1280
Соборний Воскресенський храм м. Рівне	—	1280

Соборний Миколаївський храм м. Кременець	–	1280
Соборний Успенський храм м. Остріг	–	1280
Соборний Преображенський храм м. Новоград-Волинський	–	1280
Соборний Миколаївський храм м. Дубно	–	1280
Соборний Хрестовоздвиженський храм м. Старокостянтинів	–	1280

В 1869 р. державне забезпечення настоятелів та причетників парафіяльних храмів у повітових містах становило від 570 до 606 руб. сріблом на рік. На утримання священно- та церковнослужителів сільських парафій Волинсько-Житомирської єпархії, де духовні треби парафіянам надавали єрей, дяк, паламар та прокурниця, із державної казни виділялося 404 руб. кожного року; якщо духовні треби надавали священник, дяк та паламар – 388 руб.; священник і дяк – 350 руб. [37].

Аналіз клірових відомостей церков Луцького повіту за 1869 р. та Володимир-Волинського повіту за 1870 р. засвідчує, що нарахування державних виплат на утримання священно- та церковнослужителів волинських парафій, здійснювалося із врахуванням кількості та якості храмових земель, котрими користувалися єреї та причетники. У встановленому урядом Російської імперії обсязі кошти виплачувалися лише в тих парафіях, в яких площа церковного поля була 40–50 десятин. Там, де кількість землі була значно більшою чи кращої якості, державне забезпечення духовенства зменшувалося.

У Луцькому повіті 1869 р. нараховувалося 45 сільських православних парафій, де духовні треби парафіянам надавали священник і дяк. Настоятелі та дяки 43 храмів отримували із державної скарбниці кожного року по 350 руб. сріблом, маючи 40–50 десятин церковних земель [4]. На утримання священника і причетника Воскресенського храму с. Галузія, виділялося менше коштів (310 руб. щороку), бо служителі церкви користувалися земельним наділом, площею аж 100 десятин (хоча й скаржилися на малородючість ґрунту). Єрей та дяк Хрестовоздвиженської церкви с. Ватин одержували на рік 290 руб., маючи 70 десятин поля хорошої якості [3]. У 43 святинях Луцького повіту духовні треби парафіянам надавали священник, дяк, паламар та прокурниця. Настоятелі та причетники більшості храмів, отримували з державної скарбниці, визначену урядом суму 404 руб. сріблом [4]. На утримання єрея, дяка, паламара і прокурниці Покровської церкви с. Крупа виділялося менше (364 руб.) коштів, бо служителі храму користувалися великою кількістю (80 десятин) землі. Священно- та церковнослужителі храму Різдва Богородиці с. Боровичі одержували ще меншу суму (тільки 181 руб.), маючи дуже багато (160 десятин) поля. В 1869 р. у Михайлівській церкві с. Білосток, духовні треби людям надавали два священники, котрі отримували від держави по 300 руб. сріблом кожен, два диякони (з утриманням по 200 руб. кожному), стільки ж дяків (одержували по 100 руб. кожен) і прокурниця (отримувала 16 руб.). Білостоцькі священно- та церковнослужителі користувалися 78 десятинами храмової землі [5].

В 1870 р. у Володимир-Волинському повіті було 50 парафій, в яких духовні треби парафіянам надавали священник, дяк, паламар та прокурниця (в 20 парафіях священно- та церковнослужителі отримували з державної скарбниці, визначену урядом суму 404 руб. сріблом на рік, маючи в основному 30–40 десятин церковної землі). В інших 30 парафіях священники та причетники одержували менше грошей, бо користувалися великими за площею (в середньому 90 десятин) церковними земельними наділами [6]. Наприклад, на утримання священника, дяка, паламара та прокурниці Преображенського храму Локач із державної скарбниці виділялося тільки 274 руб. сріблом на рік, бо служителі храму мали аж 136 десятин храмових ґрунтів [7]. Найбільше (65) у Володимир-Волинському повіті було парафій, в яких богослужіння проводили священник і дяк. Державне утримання священників та причетників у 51 парафії (мали в основному по 30 десятин землі) становило 350 руб. сріблом на рік. В 14 парафіях єреї та дяки отримували від держави менше грошей (від 290 руб. до 320 руб. сріблом на рік), користуючись значними за площею церковними земельними наділами (в середньому 60 десятин) [6]. У с. Гуца настоятель Дмитрівської церкви одержував 300 руб. сріблом кожного року, диякон 100 руб., дяк 50 руб., а прокурниця 16 руб. (священно- та церковнослужителі мали 50 десятин поля). Єрей, диякон, дяк і прокурниця храму Різдва

Богородиці с. Шацьк отримували із державної казни менше (416 руб. сріблом кожного року), користуючись 136 десятинами церковної землі. У с. Головне священик, диякон, два дяки та проскурниця мали 114 десятин поля, одержуючи державне утримання в сумі 816 руб. сріблом на рік [9].

На державне утримання православного кліру Волинсько-Житомирської єпархії із казначейства виділялося трохи більше коштів, ніж на фінансування духовенства «великоросійських» єпархій. Наприклад, у Тверській єпархії, в 1871 р. священик отримував від держави на рік 100–150 руб. сріблом, диякон дві третіх цих коштів (67–100 руб.), дяк одну третю (33–50 руб.). Річний дохід сільських священиків становив в основному 150–200 руб. сріблом, а настоятелів міських храмів 300–400 руб. сріблом [33]. Православне духовенство Волинської єпархії отримувало більше грошей тому, що на священиків та причетників покладалася відповідальна місія зміцнення православ'я в регіоні поліконфесійному, де Римо-католицька церква мала дуже значний вплив на населення, велику частину якого становили поляки.

Указом від 25 липня 1894 р. уряд Російської імперії збільшив державне утримання представникам кліру, котрі працювали у «духовно-навчальних закладах». Викладачам та помічникам інспекторів Волинської духовної семінарії із вищою освітою, що отримували від держави заробітну плату у розмірі 700 руб. сріблом кожного року, збільшили державне утримання на 50 руб. і ще 10 руб. платили за кожен додатково проведений урок. Викладачам духовних училищ із середньою освітою (одержували заробітну плату в розмірі 420 руб. сріблом на рік) збільшили державні виплати на 80 руб.; за додаткові заняття доплачували по 10 руб. [21].

Щоб дізнатися скільки коштів із державної скарбниці отримували представники волинського православного парафіяльного кліру на початку ХХ ст., також проаналізуємо клірові відомості. При опрацюванні джерела було встановлено, що сума державного утримання священиків і причетників залежала від кількості землі, котрою користувалися служителі храмів: велика площа храмових ґрунтів була підставою для зменшення державного утримання священно- і церковнослужителям.

У Луцькому повіті 1909 р. було найбільше (50) сільських церков, в яких духовні треби парафіянам надавали священик і дяк. В 47 парафіях державне утримання настоятеля і дяка становило 350 руб. сріблом на рік (священики та причетники користувалися 30–40 десятинами землі) [9]. Єрей та дяк Михайлівської церкви с. Вітоніж і Покровського храму с. Мульциці отримували від держави менше грошей (330 руб. сріблом на рік), маючи значну кількість храмового ґрунту (50 десятин). Настоятель і дяк Свято-Троїцької святині с. Городище посідали поле, площею аж 84 десятини, тому одержували із державної скарбниці тільки 290 руб. сріблом на рік [10]. У Луцькому повіті було також 27 храмів у яких служили священик, дяк та проскурниця. Державне утримання настоятеля та причетників 22 парафій становило 366 руб. сріблом на рік (священно- та церковнослужителі мали в середньому 50–60 десятин землі) [9]. Єрей, дяк та проскурниця решти 5 церков отримували від держави грошове утримання в залежності від кількості та якості храмових ґрунтів, котрими користувалися священно- та церковнослужителі. В 1909 р. лише у Троїцькій церкві с. Гулевичів служили священик, дяк, паламар та проскурниця, котрі одержували із державної казни 404 руб. на рік, обробляючи 119 десятин поля. На парафії Михайлівського храму с. Білосток були настоятель, диякон, дяк і проскурниця, які отримували 466 руб. сріблом на рік, маючи 98 десятин землі [11].

В 1909 р. державне утримання протоєрея, священика, диякона, двох дяків та проскурниці Свято-Троїцького соборного храму Луцька складало 1268 руб. сріблом на рік, а настоятеля і дяка луцької Покровської святині – 500 руб. сріблом на рік [12].

У Володимир-Волинському повіті 1909 р. найбільше (66) було церков, у яких богослужіння здійснювали священик і дяк. Державне утримання настоятеля та причетника 63 парафій становило 350 руб. сріблом на рік (священно- та церковнослужителі мали 30–40 десятин храмової землі) [13]. Єрей і дяк Покровської святині с. Новий Зборишів отримували із державної скарбниці менше коштів (343 руб. сріблом на рік), маючи багато (80 десятин) поля. Настоятель і церковнослужитель Воскресенського храму с. Овадне одержували 320 руб. сріблом на рік, посідаючи землю, площею 75 десятин, а Хрестовоздвиженської церкви с. Хворостів 317 руб. сріблом, обробляючи 131 десятину поля [14]. У 46 православних святинях повіту служили єрей, дяк і проскурниця. Священик та причетники 32 парафій одержували від держави утримання 366 руб. сріблом на рік, маючи в середньому 60 десятин землі; ще в 11 парафіях настоятель, дяк і проскурниця отримували 360 руб. сріблом на рік, обробляючи поля, площею 80–90 десятин [13]. Державне утримання єрея, дяка і проскурниці Михайлівської церкви с. Кримне (мали 117 десятин землі) становило 355 руб. сріблом, Преображенської святині с. Купичів (мали 149 десятин землі, хоч і малородючої) 350 руб. сріблом на рік, храму святих Петра і Павла с. Новосілки (мали 73 десятини родючої землі) 340 руб. сріблом. Священно- та церковнослужителі Свято-Троїцької церкви с. Головне

отримували із державної казни 516 руб. сріблом на рік (священик 300 руб., диякон 100 руб., два дяки по 50 руб. та проскурниця 16 руб.), маючи 192 десятини поля. У Михайлівському храмі с. Пулемець служили настоятель, дяк, паламар і проскурниця, які одержували від держави 404 руб. сріблом на рік, посідаючи поле, площею 42 десятини [15].

В 1909 р. державне утримання протоєрея, двох священиків, диякона, трьох дяків та проскурниці Успенського соборного храму Володимира-Волинського складало 1780 руб. сріблом на рік, а настоятеля, дяка і паламаря володимирської Василівської святині – 500 руб. сріблом на рік [16].

Порівнюючи державне фінансування служителів храмів Волинсько-Житомирської єпархії у 60-х рр. XIX ст. і на початку XX ст., можна стверджувати, що розміри окладів у цей час не змінювалися, як і залежність нарахування виплат від кількості церковних ґрунтів, котрими користувалися священики і причетники.

Крім надання священно- та церковнослужителям утримання, державне фінансування Православної церкви передбачало також виплату пенсій настоятелям та причетникам, які, старіючи, залишали парафії. У 1791 р. російська імператриця Катерина II видала указ, відповідно до якого, Синод повинен був відкладати у Державний банк надлишок доходів синодальної типографії, а відсотки використовувати для нарахування пенсій православним священно- та церковнослужителям (в сумі не більше половини їхнього річного доходу), котрі через старість та хворобу не могли відправляти богослужінь [26]. Однак, цих коштів вистачало лише для виплати пенсій невеликій кількості єреїв та причетників; більшість настоятелів і церковнослужителів в старості залишалися на утриманні своїх сімей [38, 369]. Позитивні зрушення у виплаті пенсій волинському «заштатному» духовенству відбулися лише у 40-х рр. XIX ст., коли за синодальними указами від 4 квітня 1842 р. [24] та 1 квітня 1843 р. [25] 2 % із капіталу (415 тис. руб.), виділеного державою на фінансування православного парафіяльного кліру Волинсько-Житомирської єпархії, почали відраховувати до пенсійного фонду.

9 травня 1866 р. Державна Рада Російської імперії видала постанову, затверджену імператором Олександром II, про державне пенсійне забезпечення православних священиків, котрі прослужили 35 і більше років, вдів священнослужителів-пенсіонерів та їхніх дітей. В 1866 р. у Волинсько-Житомирській єпархії нараховувалося 56 «заштатних» священиків, що підпадали під визначену державою категорію; вони отримували пенсії в розмірі 70 руб. сріблом на рік. Вдовам священнослужителів із пенсійного фонду виплачувалося кожного року по 35 руб. державної допомоги. З 1 січня 1867 р. священикам, що прослужили у храмах 35 і більше років, розміри пенсії збільшили до 90 руб. на рік, а вдови священнослужителів почали отримувати 55 руб. (ті, що мали неповнолітніх, або хворих дітей 65 руб. на рік) [39]. В грудні 1867 р. у Волинсько-Житомирській єпархії надбавлену пенсію отримали 10 священиків із стажем 35 і більше років, 3 вдови священнослужителів із малолітніми дітьми та 7 вдів єреїв [31].

7 жовтня 1867 р. Синод видав постанову, в якій передбачалася можливість виплат одноразової державної грошової допомоги тим священно- та церковнослужителям, котрі, вийшовши на пенсію, жили в бідності. Доплати могли нараховуватися лише в тому випадку, коли у пенсійному фонді залишалися надлишкові кошти після виплати всіх пенсій представникам духовного відомства. На єпархіальне керівництво покладался обов'язок особисто пересвідчитися, які «заштатні» служителі храмів, через низьке матеріальне забезпечення, потребували додаткових виплат із державної казни [30]. У 1870 р. Синод виділив 2600 руб. сріблом одноразової грошової допомоги священикам та причетникам Волинсько-Житомирської єпархії, котрі, вийшовши на пенсію, «жили бідно» [18]. У 1871 р. на прохання архієпископа Волинсько-Житомирського Агафангела (Соловйова), Синод надав 740 руб. сріблом одноразової допомоги для малозабезпечених «духовного відомства»: по 30 руб. отримали три причетники і стільки ж вдів церковнослужителів; вісім вдів священнослужителів одержали по 70 руб. сріблом [23].

У 1891 р. волинські священики зі стажем служіння в церкві 35 і більше років отримували пенсію 130 руб. сріблом на рік, а диякони, прослуживши стільки ж років, одержували 90 руб. Причетники на державне пенсійне забезпечення переведені ще не були [17].

Розмір пенсії православного кліру Волинсько-Житомирської єпархії у ці роки не дуже відрізнявся від розміру пенсійного забезпечення духовенства інших єпархій Російської імперії. Наприклад, у Тверській єпархії 1891 р. священики, котрі прослужили у храмах по 35 і більше років, отримували від держави пенсії у розмірі 100–130 руб. сріблом на рік, диякони із таким же стажем служіння одержували 50–60 руб. [34].

У 1902 р. російський імператор Микола II затвердив Статут про пенсії і одноразові допомоги. Пенсії визначалися у відповідності до вислуги років, впродовж яких архієреї, єреї та причетники служили в храмах. Священики, що прослужили від 20 до 30 років, одержували пенсію в розмірі третини свого річного заробітку; від 30 до 35 років – двох третин. Представники кліру, котрі мали вислугу років 35 і

більше років, отримували пенсію в розмірі повного заробітку за рік. Повний оклад пенсії настоятелів православних кафедральних соборів становив 500 руб. щороку, ключників і протоєреїв соборних храмів – 400 руб., «заштатних» протоєреїв, іподияконів кафедральних соборів, священників міських та сільських парафій – 200 руб., дияконів і дяків міських та сільських храмів – 100 руб. Вдови священників отримували державні виплати в розмірі половини пенсій своїх чоловіків. Якщо вдова залишилася з дітьми, то до половини пенсії додавалася ще третина повного окладу. Малолітні «круглі сироти» одержували четверту частину пенсії свого батька [35].

Підводячи підсумки по характеристиці державного утримання волинського православного духовенства у досліджуваній період, можна стверджувати, що в 60-х рр. XIX ст. фінансування парафіяльного кліру Волинсько-Житомирської єпархії зросло вдвічі, порівняно із сороковими роками, але залишалося на такому ж рівні до розпаду Російської імперії. При нарахуванні державного утримання волинським священникам та причетникам зберігалася залежність від кількості та якості церковних ґрунтів, які обробляли служителі храмів – якщо поля було більше 30-50 десятин, то виплати представникам кліру зменшувалися. Державне фінансування Православної церкви передбачало також виплату пенсій настоятелям та причетникам, котрі, старіючи, залишали парафії і членам їхніх сімей. Уряд Російської імперії почав регулярно платити пенсії волинським священникам, вдовам єреїв-пенсіонерів та їхнім дітям в 60-х рр. XIX ст.; причетники стали отримувати пенсійні виплати лише на початку XX ст.

1. Боярчук А. *Грошове забезпечення православного духовенства Волинської губернії у 40-х рр. XIX століття (на матеріалах Володимир-Волинського, Ковельського та Луцького повітів) / А. Боярчук // Волинський музейний вісник: наук. зб.: вип. 7 / управління культури Волинської ОДА; Волинський краєзнавчий музей; кафедра документознавства і музейної справи СНУ ім. Лесі Українки; упорядник А. Силук. – Луцьк, 2015. – С. 328–329.*

2. *Выписка из журнала присутствия по делам православнаго духовенства, от 14 декабря 1867 г. Высочайше утвержденного в 1 день января 1868 г. // Волинские епархиальные ведомости. – Кременец, 1868. – № 19. Неофициальная часть. – С. 582–590.*

3. *Державний архів Волинської області (далі ДАВО), ф. 35, оп. 5, спр. 345, арк. 49, 100.*

4. *Підраховано за: ДАВО, ф. 35, оп. 5, спр. 345.*

5. *ДАВО, ф. 35, оп. 5, спр. 345, арк. 25, 39, 58.*

6. *Підраховано за: ДАВО, ф. 35, оп. 5, спр. 48.*

7. *ДАВО, ф. 35, оп. 5, спр. 48, арк. 219.*

8. *Там само, арк. 77, 458, 87.*

9. *Підраховано за: ДАВО, ф. 35, оп. 5, спр. 383.*

10. *ДАВО, ф. 35, оп. 5, спр. 383, арк. 87, 230, 89.*

11. *Там само, арк. 127, 159, 270, 370, 189, 306, 47.*

12. *Там само, арк. 3 зв., 15.*

13. *Підраховано за: ДАВО, ф. 35, оп. 5, спр. 86.*

14. *ДАВО, ф. 35, оп. 5, спр. 86, арк. 198, 359, 508.*

15. *Там само, арк. 256, 260, 350.*

16. *Там само, арк. 4, 17 зв.*

17. *Забытые в духовном сословию // Волинские епархиальные ведомости. – Кременец, 1891. – № 9. Неофициальная часть. – С. 332–333.*

18. *Копия циркулярного отношения Г. Обер-Прокурора Св. Синода, от 14 января сего 1894 года за № 515 / Волинские епархиальные ведомости. – Кременец, 1894. – № 9. Официальная часть. – С. 198.*

19. *К указу от 5 февраля 1868 года за № 9, о новых штатах архиерейских домов и кафедральных соборов / Волинские епархиальные ведомости. – Кременец, 1868. – № 15. Неофициальная часть. – С. 419–420.*

20. *Меша В. Г. Матеріальне становище духовенства в Україні 1875–1900 років / В. Г. Меша // Південний архів: Історичні науки. : зб. наук. пр. / Херсон. держ. ун-т. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2008. – Вип. 28–29. – С. 320.*

21. *О возвышении окладов содержания и пенсий служащим в духовно-учебных заведениях // Волинские епархиальные ведомости. – Кременец, 1894. – № 26. Официальная часть. – С. 689.*

22. *О замене в юго-западных губерниях особым поземельным сбором существующих там натуральных повинностей прихожан в пользу местного Православного духовенства // Полное собрание законов Российской империи. Собрание Второе. – СПб.: тип. 2 Отделения Собственной е. и. в. канцелярии, 1867 г., 1871. – Т. XLII. – № 44 121. – С. 24.*

23. *О назначении единовременного пособия священно-церковно-служителям и вдовам их по Волинской епархии // Волинские епархиальные ведомости. – Кременец, 1871. – № 8. Официальная часть. – С. 154–155.*

24. *О штатах для причтов сельских церквей в епархиях: Литовской, Могилевской, Минской и Полоцкой и в двух уездах Волинской Именной [указ], данный Синоду. 1842. Апреля 4 // Полное собрание законов Российской*

імперії. *Собрание Второе*. – СПб.: тип. 2 Отделения Собственной е. и. в. канцелярии, 1843. – Т. XVII. – Ч. 1. – № 15 470. – С. 264.

25. *О улучшении содержания православного духовенства Западного края. Именной [указ], данный Синоду. 1843. Апреля 1 // Полное собрание законов Российской империи. Собрание Второе. “ СПб.: тип. 2 Отделения Собственной е. и. в. канцелярии, 1844. – Т. XVIII. – Ч. 1. – № 16 678. – С. 191.*

26. *Об отдаче накопившейся типографской суммы в Заемный банк, для обращения из процентов, и составлении из оной капитала для роздачи пенсии духовным и светским лицам, в ведомстве Синода служащим. Именной указ, данный Синоду. 11 декабря 1791 г. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание Первое. – СПб.: тип. 2 Отделения Собственной е. и. в. канцелярии, 1789–1796 г., 1830. – Т. XXIII. – № 17 004. – С. 286.*

27. *Підраховано за: Росписание городских и сельских причтов Волынской епархии и денежных им окладов // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1869. – № 10. Официальная часть. – С. 270–271; ДАВО, ф. 35, оп. 5, спр. 48, арк. 2 зв.–6 зв., спр. 209, арк. 3 зв., спр. 345, арк. 7.*

28. *Потапова О. Б. Морально-психологічний стан православного духовенства України у другій половині ХІХ–на початку ХХ ст. / О. Б. Потапова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2013. – Вип. XXXV. – С. 43.*

29. *Правительственныя распоряжения. От 14 июня 1868 г., за № 39-м о своевременном получении церковными причтами ассигнуемаго им из казны содержания // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1868. – № 24. Официальная часть. – С. 623–624.*

30. *Правительственныя распоряжения. От 7 октября о порядке представления духовных лиц епархиального ведомства к пособиям // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1867. – № 8. Официальная часть. – С. 259–261.*

31. *Правительственныя распоряжения. Указ Святейшаго Синода от 14 февраля 1868 года за № 457, о назначении пенсий некоторым лицам епархиального ведомства // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1867. – № 16. Официальная часть. – С. 414–419.*

32. *Правительственныя распоряжения. Указ Святейшаго Синода, от 27 января 1868 года за №6, относительно выдачи ссуд и единовременных пособий по случаю пожаров // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1867. – № 17. Официальная часть. – С. 439–444.*

33. *Предсмертное ходатайство старца протоерея о достойном вознаграждении трудов православного духовенства // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1891. – № 9. Неофициальная часть. – С. 329.*

34. *Там само. – С. 329–330.*

35. *Проект нового Устава о пенсиях и единовременных пособиях // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1902. – № 20. Официальная часть. – С. 463.*

36. *Распоряжения епархиального начальства. О жалованьи и о пособиях духовенству Волынской епархии на 1867 год // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1867. – № 1. Официальная часть. – С. 32.*

37. *Росписание городских и сельских причтов Волынской епархии и денежных им окладов // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1869. – № 10. Официальная часть. – С. 272 – 275.*

38. *Смолич И. К. История Росской Церкви 1700 – 1917 / И. К. Смолич. Часть первая. Книга восьмая. – М.: Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1996. – 800 с.*

39. *Список священникам Волынской епархии, прослужившим безпорочно 35 и более лет и вдовам таковых священников, удостоенным пенсии // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1867. – № 1. Официальная часть. – С. 11–13.*

40. *Шугальова І. М. Економічне забезпечення православного духовенства України в модерну добу / І. М. Шугальова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2010. – Вип. XXVIII. – С. 80.*

Оксана Гаврилюк,

*науковий співробітник відділу природи Волинського краєзнавчого музею,
м. Луцьк*

АВАРІЯ НА ЧАЕС В НАУКОВО-ПРОСВІТНИЦЬКІЙ ТА ЕКСПОЗИЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ (до 30 річчя аварії на ЧАЕС)

30 років тому на одному із реакторів Чорнобильської атомної електростанції сталась найбільша в світі техногенна катастрофа, в результаті якої постраждали мільйони людей, забруднено радіацією величезні території.

Щороку, починаючи з 1996 року, працівниками відділу природи та масового відділів проводяться

вечори пам'яті постраждалих від аварії. До 10 річниці аварії була створена стаціонарна виставка «Мужність і біль Чорнобиля», матеріали якої висвітлюють героїзм ліквідаторів з Волині. Виставка складається з кількох тематичних частин: аварія на Чорнобильській АЕС: загальна інформація; наслідки аварії: радіоізотопний склад Чорнобильського викиду, сліди Чорнобиля в природному середовищі; ліквідація наслідків аварії на ЧАЕС: пожежники з Волині – учасники ліквідації аварії на ЧАЕС; участь волинян у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС: грамоти, подяки, перепустки у чорнобильську зону, фотографії ліквідаторів; наслідки Чорнобильської катастрофи на території Волині; допомога волинян потерпілим від аварії на ЧАЕС; здійснення програми по збереженню культурних та історичних пам'яток на забрудненій території Волинської області.

До 20 річниці аварії на ЧАЕС була створена виставка «Чорнобильський слід на Волині».

Виставка складається з 9 тематичних стендів: аварія на Чорнобильській АЕС – найбільша техногенно-екологічна катастрофа сучасності; волиняни – ліквідатори наслідків аварії на ЧАЕС; наслідки чорнобильської катастрофи на території Волині; вплив радіації на ґрунти, повітря, рослинний, тваринний світ; основний вид опромінення в післяаварійний період – споживання забруднених продуктів; вплив аварії на здоров'я людей; допомога потерпілим від аварії на ЧАЕС; здійснення програми по збереженню культурних та історичних пам'яток на території, забрудненій внаслідок аварії на ЧАЕС.

У 1986-1987 роках у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС взяли участь понад 600 тис. чоловік з різних регіонів України. 66 працівників воєнізованої та професійної пожежної охорони, понад 250 співробітників інших підрозділів внутрішніх справ Волинської області пройшли через горнило ядерної стихії. З 10 по 30 травня і з 15 серпня по 16 вересня 1986 року в якості командира екіпажу гелікоптера виконував роботи з перевезення великогабаритних вантажів всесвітньо відомий пілот- випробовувач А. Д. Грищенко, який був нагороджений найвищою світовою нагородою пілотів-випробовувачів мечем Гревінера. У Луцьку в 2003 році відкрита меморіальна дошка Анатолію Грищенко. У фондах Волинського краєзнавчого музею зберігаються фотодокументальні матеріали, передані сестрою Анатолія Грищенка, яка проживає у м. Луцьк.

Дружиною старшого прапорщика, механіка загиблого екіпажу вертольота Мі-8 М. О. Ганжука також передані документи та фотографії до фондів Волинського краєзнавчого музею.

Пересувна виставка, створена до 20 річниці аварії на ЧАЕС в на відміну від попередньої, яка містить більше матеріалів безпосередньо про ліквідаторів аварії на ЧАЕС, сконцентрована в більшості на наслідках аварії для ґрунтів, водойм, рослинного світу, вплив аварії на здоров'я людей.

«Чорнобильська катастрофа створила на значній території України надзвичайно небезпечну для здоров'я людей і навколишнього природного середовища радіаційну обстановку. Україну оголошено зоною екологічної катастрофи».

На Волині підвищеного радіоактивного забруднення зазнала територія трьох північних районів: Камінь-Каширського, Любешівського та Маневицького, до складу яких входять 167 населених пунктів. Радіаційний фон з 26 квітня по 3 травня 1986 року в смт. Любешів і смт. Маневичі досягав від 700 до 3000 МкР/год, в м. Луцьку та інших населених пунктах області 60-80 МкР/год. В порівнянні з доаварійним рівнем забруднення радіоцезієм в цілому по області зросло в 5-10 разів, а на території районів радіоактивне забруднення підвищилось від 20 до 50 разів. На виставці подана карта Волинської області з районами найбільш радіоактивно забрудненими, радіоізотопний склад чорнобильського викиду.

Загальна територія області, яка зазнала радіоактивного забруднення складає 505,1 тис. га, загальна площа сільськогосподарських угідь в зоні радіоактивного забруднення - 181 475 га. Подана карта-схема «Щільність забруднення сільськогосподарських угідь Волинської області радіонуклідами стронцієм-90, цезієм-137», а також автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня «протидефляційна стійкість дерново-підзолистого ґрунту та агротехнічні заходи управління нею в радіаційно-забрудненій зоні Полісся Волинської області».

На виставці також подані дані щодо радіоактивного забруднення лісів на території України та Волинської області, зокрема таблиця з порівняльною оцінкою швидкості міграції радіонуклідів у гриби ДЛГ Маневицького району. Площа радіоактивно забруднених лісових масивів на території Волині складає 14 480 га, з них 6419 га в Камінь-Каширському районі, 381 га в Любешівському, 4981 га в Маневицькому.

Основний вид опромінення у післяаварійний період - споживання забруднених продуктів. Подана схема шляхів надходження радіонуклідів в системі ґрунт-рослина-тварина-людина, схема дози внутрішнього опромінення, діаграма динаміки вмісту радіонуклідів у м'ясі та м'ясопродуктах за 1998-2002 роки, таблиця значення допустимих рівнів радіонуклідів цезію та стронцію у продуктах харчування і питній воді, фото гамма-спектрометра, який призначений для вимірювання об'ємної активності

радіонуклідів у продуктах харчування, будівельних матеріалах і об'єктах зовнішнього середовища, фото постановки проби для дослідження на вміст цезію-137.

Найбільшою проблемою, викликаною аварією на Чорнобильській АЕС, залишається проблема збереження та відновлення здоров'я населення, насамперед дітей. Подані дані про чисельність громадян, які мають статус постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС, ксерокопію закону України від 14 січня 1998 року «Про захист людини від впливу іонізуючих випромінювань».

Окремий стенд виділено у виставці «Мужність та біль Чорнобиля» так і «Чорнобильський слід на Волині» темі «Допомога потерпілим від аварії на ЧАЕС». Подано фото житлових будинків, школи, поліклініки, побудованих згідно чорнобильської програми. За період від початку фінансування Чорнобильських програм на Волині введено в експлуатацію ряд об'єктів охорони здоров'я, загальноосвітніх шкіл, шкільних їдалень.

На виставці також висвітлена тема «Здійснення програм по збереженню культурних та історичних пам'яток на території, забрудненій внаслідок аварії на ЧАЕС», адже як писала Ліна Костенко «Чорнобиль – це не тільки радіоактивно забруднена територія, не тільки втрачені для економіки і господарства угіддя, ліси та промислові об'єкти. Це втрачена унікальна народна культура Полісся, розселений та знівельований етнос, перерваний духовний зв'язок і невимовне горе десятків тисяч людей, що втратили свою малу батьківщину...».

Центр захисту культурної спадщини при Міністерстві надзвичайних ситуацій України протягом кількох років проводив історико-етнографічні експедиції до Чорнобильської зони відчуження, у яких брали участь науковці з Києва, Львова, Рівного, а також науковці Волинського краєзнавчого музею, зокрема Олексій Златогорський, Олена Огнева, Наталія Пушкар, Марія Філонюк. Матеріали, привезені із експедиції, зберігаються у фондах Волинського краєзнавчого музею. Предметом дослідження стали пам'ятки культової архітектури і сакрального мистецтва західного поліського регіону Волині. Впродовж 2001-2002 років науковими експедиціями Волинського краєзнавчого музею були обстежені радіоактивно забруднені райони області.

Олексій Златогорський,

директор ДП «Волинські старожитності»/ ГО «Чорний тюльпан. Волинь»,

Ігор Пасюк,

*завідувач Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки, філії
Національного військово-історичного музею,
м. Луцьк*

БРУСИЛОВСЬКИЙ ПРОРИВ НА ВОЛИНІ ЗА ДОКУМЕНТАМИ ВИДАННЯ 1940 р.

У фондах Волинського краєзнавчого музею зберігається рідкісне археографічне видання «Наступление Юго-Западного фронта в мае-июне 1916 года», підготовлене до друку Центральним державним військово-історичним архівом СРСР у 1940 р. [1]. У книзі об'ємом 548 сторінок, 37 карт опубліковано 577 документів від 18 (31) січня до 30 червня (13 липня) 1916 р. – від часу підготовки Луцького прориву російської армії до його згасання і переходу до зтяжнього позиційного характеру. Документи згруповано у хронологічному порядку у тематичні відділи: 1) Військово-політичне становище на театрі війни на березень-квітень 1916 р.; 2) Вироблення оперативних планів на східноєвропейському (російському) театрі війни; 3) Проведення прориву арміями Південно-Західного фронту і його розвиток 22 травня (4 червня) – 2 (15) червня 1916 р.; 4) Розвиток подальшого наступу арміями Південно-Західного фронту 9 (22) червня – 26 червня (9 липня) 1916 р.

За документами збірника можна прослідкувати перебіг прориву за днями, а також географію бойових дій на території сучасної Волинської області.

У документах згадуються населені пункти Луцького району: Луцьк, Гуща (нині – у складі міста Луцька), Теремно (нині – у складі міста Луцька), Звірів, Гаразджа, Верхівка, Воротнів, Підгайці, Крупа, Лише, Забороль, Сирники, Боголюби, Городище, Голишів, Чаруків, Торчин, Веселе, Усичі, Усичівські Будки, Городок, Шепель, Лаврів, Радомишль, Садів, Воютин Кошів; Маневицького району: Маневичі, Костюхнівка, Троянівка, Нова Руда, Граддя Грузятин, Лишнівка, Чорниж, Галузія, Городок, Колки, Розничі, Копилля, Колодії, Цміни, Хряськ, Вовчецьк, Лісове, Новосілки, Чорторийськ, Куликовичі, Годомичі Серхів,

Семки, Боровичі, Четвертня, Комарове; Ківерцівського району: Човниця, Ставок, Хром'яків, Олика, Покащів, Берестяни, Журавичі, Прилуцьке, Кульчин; Рожищенського району: Рожище, Забара, Щурин, Кобче, Вітоніж, Тростень, Богушівська Мар'янівка, Дубище, Навіз, Сокіл, Топільне, Линівка, Переспа, Мильськ, Пожарки, Раймісто, Рудка-Козинська, Залісці, Незвір, Духче, Кияж, Ворончин, Іванівка; Горохівського району: Горохів, Шклінь, Скобелка, Звиняче, Ощів, Красів, Пустомити, Новосілки, Липа, Перемиль, Дубові Корчми, Угринів; Ковельського району: Ковель, Свидники, Великий Порськ, Новий Мосир, Угли, Ситовичі Гулівка, Кашівка; Камінь-Каширського району: Нові Червища, Рудка-Червинська, Великий Обзир; Локачинського району: Кисилин, Бубнів, Шельвів, Коритниця, Ватин, Тумин; Любешівського району: Любешів, Залізниця, Судче; Павлівка (Порицьк) Іваничівського району та місто Володимир-Волинський.

Відповідно до доповіді російського начальника штабу верховного головнокомандуючого генерала М.Алексєєва Миколі ІІ від 22 березня (4 квітня) 1916 р. [1, 68-72] на Північно-Західному фронті спостерігалася значна перевага (удвічі) російських військ над військами його противника. Цим визначалася доцільність наступу росіян саме на цьому фронті, а Південно-Західний фронт мав лише підтримати цей наступ.

У директиві №2017/806 генерала М.Алексєєва було визначено, що головний удар будуть наносити армії Західного фронту. Армії Північного та Південно-Західного фронтів також сприяють наступу, зокрема Південно-Західний фронт головну атаку здійснює військами 8-ї армії у напрямку на Луцьк [1, 81]. Проте, час показав, що головний удар здійснювався власне фронтом генерала О.Брусилова, метою якого було заволідати важливим стратегічним пунктом – Ковелем.

1 день

Наступ російської армії розпочався 22 травня (4 червня) 1916 р. артилерійською атакою. У 17.00 годині по всій лінії фронту у бій вступила піхота в районі сіл Чорниж, Ставок, Хром'яків. Команди розвідників 5-го і 6-го стрілецьких полків проникли південніше дороги на Олику і Покащів в австрійські окопи першої лінії на широкому фронті, але при підході до другої лінії – були зустрінуті контратакою і відійшли [1, 203].

2 день

На кінець 23 травня (5 червня) війська 8-ї, 9-ї та 11-ї армій Південно-Західного фронту на всьому протяжі фронту оволоділи першою лінією окопів, а місцями – третьою [1, 211]. Але в результаті контрнаступу австрійці відбили с. Ставок [1, 212].

3 день

24 травня (6 червня) командир 40го кавалерійського корпусу генерал Я. Гілленшмідт наказує 77-й піхотній дивізії прорвати розташування австрійців на фронті біля сіл Галузія, Костюхнівка і продовжити наступ на Маневичі, Городок, Троянівку [1, 216]. Протягом дня тривали бої в районі сіл Кошицьке (присілок Дубно), Чорниж, Берестяни, колонії Богуславка [1, 219]. 40-й корпус 125-ї дивізії у напрямку на Луцьк досягнув населених пунктів Звірів, Гаразджа, 8-й корпус 15-ї дивізії – Верхівка, Острожець, Воротнів [1, 221].

4 день

25 травня (7 червня) запеклі бої тривали в районі сіл Вулька Галузійська (тепер – Березина Рівненської області), Костюхнівка, східніше Колок і Журавич. 40-й корпус біля 10.00 оволодів шосе в напрямку на с.Теремно (тепер у складі Луцька). Укріплені позиції австрійців протягом цілого дня стримували посилені атаки росіян на східних околицях Ківерців (тепер – с.Прилуцьке), Гуці та Теремно (обидва населені пункти нині у складі Луцька) [1, 228]. 8-й корпус російської армії атакував укріплену позицію росіян по лінії Підгайці – Крупа [1, 229].

5 день

26 травня (8 червня) надалі тривали запеклі бої в районі Костюхнівки і хутора Оптів (нині не існує). 30-й корпус росіян на фронті по р. Стир до с.Журавичі збив противника, що почав відступ у напрямку до с.Навіз. 8-й корпус оволодів лінією Підгайці – Вигаданка (тепер у складі с. Лище) – Крупа і о 20.00 годині 15-а дивізія росіян увійшла у м.Луцьк. Війська 32-го корпусу оволоділи м.Торговиця і перейшли на західний берег р.Ікви. Австрійці почали активно відступати від Луцька на Володимир-Волинський [1, 240-241].

У директиві №1594 того ж дня командуючий Південного-Західним фронтом генерал О.Брусилов наказував 8-й армії: міцно утвердитися на р.Стир, на ділянці Сокіл, Рожище, Луцьк, Торговиця, правим флангом наступати на фронт Острівськ, Нові Червища, Кашівка, Сокіл, а лівим – на фронт Торговиця, Демидівка [1, 242]. А командуючий 8-ї армії генерал Каледін наказує: 4-му кавалерійському і 46-му корпусам продовжувати переслідувати австрійців; 30-му корпусу – оволодіти районом Колки, Розничі, Копилля і тиснути противника на фронт Навіз-Топільне; 39-му корпусу – скинути противника за р.Стир,

оволодіти Рошище і закріпитися на правому березі річки; 40-му корпусу – висунути авангард на лінію Забороль – Сирники – Боголюби; 8-му корпусу закріпитися на правому березу р. Стир та р.Іква від Ялович до Муравиці; 12-й кавалерійській дивізії – переслідувати противника у напрямку на Чаруків, вислати розвідку на фронт до Торчина і Горохова [1, 243-244].

У той же день війська 11-ї армії заволоділи позиціями біля Сопанова. Створено Сопанівський плацдарм, що мав оволодіти залізницею Верба – Радзивилів і Почаївська лавра [1, 246-247].

Виконуючи директиву та наказ 4-й кінний корпус направив 2-у звідну козачу дивізію на Галузію, 7-му кавалерійську на Колодії і гусарські бригаду 16-ї дивізії на Озірці. 100-а армія 46-го корпусу оволоділа Цмінами, Хряськом і висотою північніше Чорторійська, полонивши біля 1000 австрійців. Група генерала Зайончковського зранку зайняла Колки; бригада 11-ї кавалерійської дивізії переправляється у Куликович, три полки 80-ї дивізії – у Колок і Копилля; батальйон 317-го полка зайняв Розничі; 71-а дивізія, захопивши Лище направляється у Годомичі, де буде переправлятися на лівий берег р.Стир.

У 39-му корпусі права колона 125-ї дивізії після біля Човниці, перейшла у наступ на Дубище, ліва колона через Катеринославівку наступає на Рожище; 102-а дивізія готує переправу у Серхів і Кульчин. 40-й корпус зайняв Сирники і Боголюби. У 8-му корпусі авангард генерала Селівачева (55-й піхотний, 14-й і 15-й Фінляндський полки) вийшли на фронт Забороль – Городище – Голишів [1, 250].

6 день

27 травня (9 червня) росіянами взято лінію по р.Стир. 30-й корпус веде тривалі запеклі бої на ділянці Кухіцька Воля, Галузія, Велика Ведмежка. Російське керівництво, зазначає, що на цій ділянці наступ вести не можливо. У цей же день з'явилися інформація, що німецькі війська почали підсилювати австрійський фронт своїми силами, перекинутими з Італії [1, 252].

7 день

28 травня (10 червня) австрійці, посилені німецькими військами на ковельському напрямку, перейшли у контрнаступ. На північ від с.Семки росіяни були відкинуті на правий берег р.Стир. Сильний опір австрійців (у тому числі польських легіонів) відчули російські війська на фронті біля Галузії та Озірки [1, 261].

102-а і 125-а дивізії зайняли Рожище [1, 262].

8 день

29 травня (11 червня) частини 2-ї Фінляндської дивізії зайняли Демидівку. 40-й корпус вийшов на фронт Залісці – Станіславівка – Ульяновка. 12-а кавалерійська дивізія виступила з Боратина (тепер – с. Веселе) на Торчин, Свинюхи (тепер – с.Привітне). 8-й корпус вийшов на лінію колонії Павлів, Валентинів, Усичі, Будки, Юзефін, Городок.

Передові частини 419-го полку зайняли Дубно і Дубенський форт (Тараканів). Ударна група генерала Гільчевського (101-а і 2-а Фінляндська стрілецька дивізія) перейшла у наступ з Демидівки на фронт Козин, Верба. Росіяни зайняли Млинів [1, 226].

71-а дивізія перейшла у наступ в районі Копилля, Годомичі. Частини 5-го корпусу зайняли висоти південно-західніше Сокола і Линівки на Стоході. Оренбурзький полк атакував германську заставу у станції Переспа. Броньований потяг германців намагався наблизитися до Переспи, але не зміг [1, 258-269].

У директиві генерал О.Брусилов визначає основне завдання для розширення прориву – військові дії в районі Кашівки і Демидівки [1, 273].

9 день

30 травня (12 червня) тривали запеклі бої в районі Костюхнівки. Росіяни зайняли Боровичі, Бугри, Мильськ. Почали закріплюватися по лінії Пожарки, Рудка-Козинська, Залісці, Шепель, Городок, Голишів. 12-а кавалерійська дивізія зайняла Затурці; 502-й полк зайняв Хрінники, Лопавше, Лисин [1, 274].

10 день

31 травня (13 червня) 12-а кавалерійська дивізія після бою у Затурець, підійшла до Заячиць. У 32-му корпусі авангарди 126-ї дивізії вийшли на Лаврів і Радомишль [1, 297-298].

11 день

1 (14 червня) 12-а кавалерійська дивізія зайняла Садів, Блудів, Воюгин, хутір Видумка. 2-а Фінляндська дивізія 45-корпусу просунулась на лінію Товпижин – Вербень, на висоту 120,3 м, на південь від Пляшеви [1, 303-304].

12 день

2 (15 червня) у 8-й армії 5-й Сибірський корпус 30-ї дивізії переправився на лівий берег р. Стир в районі містечка Сокіл і оволоділи ним; 6-а Сибірська дивізія оволоділа правим берегом р.Стохід; 24-й полк вибив противника із Богушівки і почав наступ на станцію Мосор, Свидники і містечко Порськ; 40-й корпус став на лінії Кисилін – Затурці – Воля Садівська. Росіяни ведуть також бої в районі Годомич,

Четвертні, Незвіра. Їх війська оволоділи Духче, Порськом і Озютичами [1, 323-324].

В 11-й армії 45-й корпус досягнув лінії Шклінь – Михайлівка – Вербень – р.Пляшевка [1, 315].

Того ж дня війська 8-ї і 11-ї армій отримують наказ зупинити наступ і закріпитися на займаних позиціях [1, 317-318, 329].

13 день

3 (16) червня розпочався контрнаступ австро-германських військ на фронті 8-ї і 11-ї армій.

На позиціях 8-ї армії контратаки в районі Куликович, Копилля, Годомичі, Духче відбито. Батальйон австрійців зі сторони Скобелки витіснив росіян до Кошева.

На позиціях 11-ї армії 45-й корпус 126-ї дивізії передовими частинами міцно тримав лінію Звиняче – Красів – Михайлівка, а 2-а Фінляндська дивізія – лінію Товпизин – Коритне [1, 327-328].

14 день

4 (17) червня австрійці відійшли від Борович на Грузятин. 5-й австрійський корпус перейшов у наступ на австрійські укріплення у Мильську. В районі Свидник частини 6-ї Сибірської дивізії відбили атаку. На позиціях 8-ї армії австро-германці атакували Вітоніж, Тростень, Баб'є, Кисилин, Холопичі (8 атак). На позиціях 11-ї армії австро-германці примусили 45-й корпус росіян відступити на Угринів [1, 343].

15 день

5 (18) червня тривали бої по всій лінії фронту.

16 день

6 (19) червня відбувся контрнаступ австро-германців на фронті 8-ї армії в районі містечка Киселин. Тривали постійні перестрілки [1, 360-361].

17 день

7 (20) червня австро-германці провели атаку на позиції 8-ї армії росіян в Холопичах [1, 362]. Тривали бої за с. Грузятин. Наступ австро-германців на Холопичі, Кияж, Ворончин, Зубильно, Затурці, Конюхи, Кути відбито [1, 374].

18 день

8 (21) червня тривали бої в районі Грузятин, Мильська [1, 379]

19 день

9 (22) червня на фронті 8-ї армії австро-германці перейшли у наступ біля Волі Садівської і витіснили 210-й Бронецький полк росіян південніше Затурець. Сусідній 53-й Волинський полк в районі Волі Садівської відбив 3 атаки; тоді ж 210-й Бронецький полк при підтримці 14-го стрілецького і 11-го гусарського Ізюмського полків перейшов у контратаку і витіснив противника [1, 393].

20 день

10 (23) червня на фронті 8-ї армії тривали бої в районі Затурець, Бубнова. На фронті 11-ї армії австро-германці зайняли Звиняче [1, 398-399].

21 день

11 (24) червня австрійці послали свої війська перекинутими частинами з італійського фронту, а германці – з Балкан. Розвідкою росіян виявлено підхід нових частин і пожвавлення на сарненському напрямку і наступ на лівий фланг 8-ї армії з боку Свинюх (Привітне) і Горохова. Проте, генерал О.Каледін і надалі наказує 8-ї армії оволодіти масовим Городок – Маневичі – Галузія [1, 404-405].

22 день

12 (25) червня по всьому фронту 8-ї армії тривають бої [1, 410].

23 день

13 (26) червня затяжні бої тривають в районі Затурець [1, 411-412].

24 день

13 (26) червня для підсилення 8-ї армії генерал В.Сахаров наказує військам 11-ї армії нанести удари по позиціям австро-германців у напрямку на Порицьк і на Броди, оволодіти лінією Шельвів – Коритниця – Ощів, зайняти лінію Кошів – Ватин – Пустомити – Шклінь та лінією Ощів – східна частина Звиняче – Новосілки – Липа – Товпизин. Окремо 7-й кавалерійській дивізії наказано «з безмежною завзятістю» обороняти ділянку Товпизин – Острів [1, 413-414].

25 день

14 (27) червня по всьому фронту тривають перестрілки. У докладі генералу Брусилов командуючий 3-ої армії генерал Л.Леш зазначає: «Поставлене армії завдання – оволодіння масивом Городок – Галузія. Найбільш укріплені вузли позиції противника: 1) самий головний – район Костюхнівка – Чорторійськ; 2) Галузія; 3) Оізрці; 4) Кухоцька Воля – Залізниця – Судче». Леш пропонує три плани дій, серед яких перспективним визнає оволодіння районом Любешів – Удрицьк – Кухоцька Воля і наступ кінноти з

піхотою на Лишнівку для сприяння удару на позиції Костюхнівка – Чорторийськ [1, 415-416].

26 день

15 (28) червня на фронті 3-ї армії триває перестрілка, росіяни не можуть перейти у наступ в районі Городок – Галузія. На фронті 8-ї армії наступ росіян південніше с.Линівка зустрів сильний спротив [1, 447].

27 день

16 (29) червня тривають бої на фронті 3-ї і 8-ї армій [1, 440-441].

28 день

17 (30) червня на фронті 8-ї армії австро-германці перейшли у наступ в районі сіл Кияж, Затурці, Воля Садівська, оволоділи Зубильно. На фронті 11-ї армії австро-германці перейшли у наступ в районі Ватин – Пустомити. Всі атаки відбито, але росіяни втратили Угринів. Росіяни У боях біля с.Вербень також відбито атаки [1, 440-441].

29 день

18 червня (1 липня) на фронті 8-ї армії тривають бої у с. Кобче, Тристеня, Зубильно, Затурці. На фронті 11-ї армії тривають бої у с.Пустомити, на південний захід від села Вербень, у лісі. На фронті 3-ї армії триває перестрілка [1, 448].

30 день

19 червня (2 липня) на фронті 3-ї армії надалі триває перестрілка. На фронті 8-ї армії 1-й Туркестанський корпус замінив частини 30-го корпусу на ділянці Колки, Тумин. Продовжувалися бої в районі Кобче, Забари, Кияж, Зубильно, Затурці, Кошів, Линівка, Щурин, Тристеня. На фронті 11-ї армії росіяни вибили австро-германців із лісу східніше с. Перемиль і відкинули їх на лівий берег р.Стир [1, 460].

31 день

20 червня (3 липня) на фронті 8-ї армії тривали бої біля Забари, Зубильно. На фронті 11-ї армії відбувалися бої біля Угринова, Дубові Корчми, Золочівки.

32 день

21 червня (4 липня) на фронті 3-ї армії росіяни атакували позиції противника в районі сіл Вулька Галузійська, Оптів, Костюхнівка. На фронті 8-ї армії росіяни заволоділи Копиллям, першою лінією окопів біля Тумина. На фронті 11-ї армії тривали бої біля с.Шклінь, Перемиль [1, 466-467].

33 день

22 червня (5 липня) на фронті 3-ї армії тривали бої біля Галузії, Вульки Галузійської, Костюхнівки. На фронті 8-ї армії тривали бої біля Граддя, Розничі, Грузятина. На фронті 11-ї армії тривали бої біля с.Шклінь, Дубові Корчми, Перемиль [1, 467-468].

34 день

23 червня (6 липня) на фронті 3-ї армії тривав наступ по всьому фронту. Після триденних боїв росіяни оволоділи Оптовим, лінією Вовчецьк – Лісове, присушили противника залишити свої укріплення у Цмінах, Новосілках і відступати на захід [1, 476]. На фронті 8-ї армії росіяни заволоділи Граддям [1, 477-478].

35 день

24 червня (7 липня) на фронті 3-ї армії росіяни захопили Галузію, Оптів, Лісове, станцію Маневичі. На фронті 8-ї армії захопили Комарово. На фронті 11-ї армії почали наступ в районі Дубові Корчми, але були відбиті вогнем [1, 484-485].

36 день

25 червня (8 липня) на фронті 3-ї армії 1-й Кубанська дивізія зайняла Любин, Заозір'я, Судче. 3-а кавалерійська дивізія зайняла Залізницю. Росіяни зайняли також Гриву і почали рух на Рудку, Червище. Тривали бої в районі сіл Троянівка і Нова Руда. На фронті 8-ї армії тривали бої на р.Стохід між селами Гулівка і Ситовичі, а також бої біля сіл Угли і Навіз [1, 498].

37 день

26 червня (9 липня) на фронті 3-ї армії австро-германці відступили на лівий берег р.Стохід і підірвали всі переправи. На фронті 8-ї армії продовжувалось форсування р.Стохід на ділянці Гулівка – Ситовичі [1, 498].

38 день

27 червня (10 липня) на фронті 3-ї армії тривали бої в районі Рудка, Червище, Обзир.

На фронті 8-ї армії росіяни переправилися через Стохід у с.Гулівка, тривали бої біля с.Кашівка [1, 501-502].

39 день

На фронті 3-ї армії за даними російської розвідки відбулося підсилення військ австро-германців на

ділянці Любешів – Нові Червища. На фронті 8-ї армії тривали бої в районі Янівки (тепер – с. Іванівка) та Свидників [1, 507-508]

З метою широкого доступу до документів та популяризації події Луцького прориву 1916 р. збірник 1940 р. було розміщено на форумі сайту «Волинські старожитності» [2]. По кожному населеному пункті Волинської області, згаданому у документах, зроблено доповнення у загальнодоступній і популярній українській Вікі-енциклопедії з гіпертекстовими посиланнями на інтернет-сторінку, де розміщено документ. Таким чином, кожен користувач інтернету зможе ознайомитися з рідкісним виданням із фондів Волинського краєзнавчого музею, подіями Луцького прориву та історією конкретного населеного пункту Волинської області. Враховуючи динамічний характер форуму та енциклопедії ці дані можуть постійно оновлюватися і доповнюватися.

1. *Наступление Юго-Западного фронта в мае-июне 1916 года – М., 1940 // ВКМ, КДФ-992.*

2. *Форум сайту «Волинські старожитності». Режим доступу: <http://vf-ndc-oasu.ucoz.ru/forum/41>.*

Людмила Кревська,
*науковий співробітник відділу фондів
Волинського краєзнавчого музею,
м. Луцьк*

КОЛЕКЦІЯ КЕРАМІКИ З С. РОКИТА СТАРОВИЖІВСЬКОГО РАЙОНУ У ФОНДАХ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Одним з напрямків музейної діяльності є комплектування музейних зібрань. Волинський краєзнавчий музей (далі – ВКМ) є скарбницею різноманітних колекцій. Кожна колекція надзвичайно цікава та неповторна. Різняться колекції за чисельністю предметів, напрямком інформації. Музейні колекції формувалися різними шляхами: безкоштовні передачі, самостійні експедиції, закупки. Є колекції, предмети яких потрапили до музею одночасно. Є й ті, які формувались протягом багатьох років.

Серед розмаїття гончарних виробів у фондах ВКМ чільне місце посідає рокитянська кераміка.

Село Рокита Старовижівського району Волинської області належить до відомих осередків гончарного виробництва. У кожній родині гончарів волинського краю було своє місце для видобування глини, яке намагалися зберегти в таємниці. Народні майстри визначали глини за кольорами та за властивостями. Мали свої власні системи розрізнення глин, що відображали особливості місцевої сировинної бази.

Форма та декор посуду були підпорядковані його призначенню. Майстри у своїх виробках враховували смаки й уподобання середовища.

У другій половині XIX – середині XX ст. у багатьох гончарних осередках Волині була поширена димлена кераміка. Вироби задимлювалися з метою ущільнення черепка та надання виробам глибокого сірого або синьо-чорного кольору. Димлені вироби створювалися за наявності безкисневого середовища під час випалювання.

Аналіз зразків рокитянської кераміки свідчить, що димлення переважно поєднували з лощенням, яке надавало виробам металевого полиску.

Лощення (лискування) і риткування належить до давніх фактурних технік декорування народної кераміки на Волині. Повністю покривали лощенням повсякденний димлений посуд. Найбільш поширеними були орнаментальні мотиви: сосонки, рисочки, хвильки та вертикальні лощені смуги по всій поверхні виробів. Техніки декорування дуже часто комбінували між собою. Лощення поєднувалося з технікою риткування. Зразком такого декорування є горнятка, баньки, гладішки, виготовлені гончарем Гаврилюком К. Ф. На них чітко видно оздоблення у вигляді подряпування та витискування.

Колекція рокитянської кераміки у фондах Волинського краєзнавчого музею (ВКМ) невелика, але дуже цікава. Представлена фондова збірка різноманітними за формою і призначенням предметами. На сьогоднішній день вона нараховує 52 предмети. У різний час вони потрапили до фондів музею. Але основу колекції музею становлять 33 одиниці гончарних виробів, які надійшли до музею і були обліковані в інвентарній книзі 1974 року. Вони передані рокитянськими гончарами: К. Ф. Гаврилюком, Є. О. Балачук. Найбільша частина передана Гаврилюком Кирилом Федоровичем. Багато років свого життя віддав улюбленому заняттю Гаврилюк К. Ф. Цю професію майстер перейняв від батька. Він усе життя вчився працювати з глиною.

Нові надходження з'являються 1986 року – 18 одиниць та 2007 року – 1 одиниця. Передані гончарами: Бірліюком, Савчуком, Борисюком, Грищуком, Шварц, Березюк, Ткачук. Всі предмети, за винятком одного, відносяться до основного фонду.

Слід зазначити, що в опрацьованій колекції більшість предметів не були у використанні. Однак, є й такі, що втратили свій первісний вигляд: надщерблення вінчиків, осипи зовнішнього шару, втрачені вушка; деякі вироби скріплені зовні дротяною сіткою, таким чином змінилося їх функціональне призначення. Такий посуд почали використовувати для зберігання сипучих: зернових та бобових.

Вивчаючи музейну збірку гончарних виробів з с. Рокита Старовижівського району, ми виділяємо три функціональні групи, за класифікацією Т. А. Романець: посуд, дрібну пластику, інтер'єрну кераміку. В музеї зберігаються: 32 предмети I групи (посуд), 19 предметів II групи (дрібна пластика), 1 предмет (інтер'єрна кераміка).

У даній статті опрацьована вся кераміка з Рокити групи зберігання РЗ (дерево, кістка, солома, скло, кераміка, пластичні матеріали)

Волинського краєзнавчого музею. Рокитянські вироби були частково опрацьовані науковим співробітником відділу етнографії та народних промислів Хомовою Т.О.

Можна пишатися здібностями рокитянських умільців. Їхні вироби різняться від інших своїм неповторним кольором, своєрідними орнаментальними лініями. Фондова колекція, без сумніву, заслуговує на увагу з багатьох поглядів.

Скорочення:

ВКМ – Волинський краєзнавчий музей;

Інв. № - інвентарний номер;

РЗ – група зберігання «Дерево, кістка, солома, скло, кераміка, пластичні матеріали»;

Ст. – століття;

Н – висота;

Дв – діаметр горловини;

Дд – діаметр дна.

I – група:

Автор: Балачук Єва Олексіївна.

1. Гладишка. 70 – і рр. XX ст.

Матеріал: глина жовтого кольору.

Техніка: гончарний круг, лощення.

Розмір: h – 23 см., дв. – 11,5 см., дд. – 8,4 см.

ВКМ, інв. № РЗ – 945.

2. Макітра. 70 – і рр. XX ст.

Матеріал: глина.

Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення (внутрішня сторона).

Розмір: h – 13,5 см., дв. – 27 см., дд. – 11 см.

ВКМ, інв. № РЗ – 1107.

Автор: Гаврилюк Кирило Федорович.

3. Миска. 70 – і рр. XX ст.

Матеріал: глина.

Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення (внутрішня сторона).

Розмір: h – 10 см., дв. – 20,5 см., дд. – 8,6 см.

ВКМ, інв. № РЗ – 946.

4. Горщики – двійнята з покришками. 70 – і рр. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення, ритування.
Розмір: h – 17 см., дв. – 10,5 см., дд. – 7,2 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 947.
5. Кухлик. 70 – і рр. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення.
Розмір: h – см., дв. – см., дд. – см.
ВКМ, інв. № РЗ – 948/1.
6. Кухлик. 70 – і рр. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення, ритування.
Розмір: h – 9 см., дв. – 9,6 см., дд. – 6,6 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 948/2.
7. Посудина для зберігання рідини (місцева назва «барильце»). 70 – і рр. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення, ритування.
Розмір: h – 10,5 см., дв. – 6,5 см., дд. – 6 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 949.
8. Гладишка. 70 – і рр. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення.
Розмір: h – 21 см., дв. – 11 см., дд. – 7 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 951/1.
9. Миска. 70 – і рр. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення (внутрішня сторона), ритування.
Розмір: h – 8 см., дв. – 21,5 см., дд. – 8,2 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 953.
10. Горщик. 70 – і рр. XX ст.
Матеріал: глина жовтого кольору.
Техніка: гончарний круг, ритування.
Розмір: h – 22 см., дв. – 14,6 см., дд. – 9,6 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 954.
11. Банька. 70 – і рр. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення, ритування.
Розмір: h – 21,5 см., дв. – 11,5 см., дд. – 3,5 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 955.
12. Кухлик. 70 – і рр. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення, ритування.
Розмір: h – 9 см., дв. – 8 см., дд. – 5 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 957.

-
13. Макітра. 70 – і рр. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення (внутрішня сторона).
Розмір: h – 13,5 см., дв. – 26,6 см., дд. – 11 см.
ВКМ, інв. № Р3 – 1108.
14. Гладишка. 70 – і рр. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення.
Розмір: h – 20 см., дв. – 12,4 см., дд. – 8,8 см.
ВКМ, інв. № Р3 – 1109.

Автор: Грищук Григорій Никифорович.

15. Горщик. 50 – і рр. XX ст.
Матеріал: глина сірого кольору.
Техніка: гончарний круг, димлення, ритування.
Розмір: h – 26 см., дв. – 17,5 см., дд. – 13 см.
ВКМ, інв. № Р3 – 2328.
16. Горщик. 60 – і рр. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення.
Розмір: h – 12 см., дв. – 9,7 см., дд. – 7,3 см.
ВКМ, інв. № Р3 – 2329.
17. Горщик. 50 – і рр. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення.
Розмір: h – 19 см., дв. – 13,4 см., дд. – 10,2 см.
ВКМ, інв. № Р3 – 2330.
18. Горщик. 50 – і рр. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, лощення.
Розмір: h – 11,8 см., дв. – 8 см., дд. – 6,3 см.
ВКМ, інв. № Р3 – 2331.

Автор невідомий.

19. Гладишка. Поч. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення.
Розмір: h – 23 см., дв. – 11,5 см., дд. – 9 см.
ВКМ, інв. № Р3 – 2293.
20. Глечик. 60 – і рр. XX ст.
Матеріал: глина, полива зелено – жовтого кольору (внутрішня сторона і частково вверх зовнішньої).
Техніка: гончарний круг.
Розмір: h – 22 см., дв. – 12,3 см., дд. – 8,6 см.
ВКМ, інв. № Р3 – 2307.
-

-
21. Глечик. 30 – і рр. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення.
Розмір: h – 28 см., дв. – 14,4 см., дд. – 11,5 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 2308.
22. Глечик (зовні скріплений дротом). 30 – і рр. XX ст.
Матеріал: глина, полива жовто – зеленого кольору (внутрішня сторона і частково зовні).
Техніка: гончарний круг.
Розмір: h – 27 см., дв. – 12,8 см., дд. – 11,5 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 2309.
23. Глечик. Поч. XX ст.
Матеріал: глина теракотового кольору.
Техніка: гончарний круг, ритування.
Розмір: h – 27,7 см., дв. – 12,5 см., дд. – 9 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 2310.
24. Горщик (зовні скріплений дротом). Поч. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення.
Розмір: h – 17 см., дв. – 12 см., дд. – 9 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 2316.
25. Глечик (зовні скріплений дротом). 30 – і рр. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, лощення.
Розмір: h – 23 см., дв. – 13 см., дд. – 10,2 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 2317.
26. Кувшин. 30 – і рр.
Матеріал: глина сіро – коричневого кольору.
Техніка: гончарний круг.
Розмір: h – 26 см., дв. – 13,4 см., дд. – 9,4 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 2325.
27. Кувшин (зовні скріплений дротом). 30 – і рр. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення, ритування.
Розмір: h – 21 см., дв. – 12,3 см., дд. – 9 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 2326.
28. Макітра з двома вушками (зовні скріплена дротом). 30 – і рр. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення (внутрішня сторона).
Розмір: h – 15 см., дв. – 28,7 см., дд. – 13,5 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 2334.
29. Кувшин. 50 – і рр. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення.
Розмір: h – 23 см., дв. – 11 см., дд. – 9 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 2337.
-

-
30. Горщик (втрачене вушко). 50 – і рр. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення.
Розмір: h – 15,5 см., дв. – 11,7 см., дд. – 8,5 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 2338.
31. Гладиска. Сер. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення.
Розмір: h – 31 см., дв. – 13,8 см., дд. – 9,5 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 3173.
32. Макітра. Кін. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення.
Розмір: h – 15 см., дв. – 28,7 см., дд. – 13,5 см.
ВКМ, інв. № ДМ – 54147.

II – група:

Автор: Гаврилюк Кирило Федорович.

1. Мисочка декоративна. Сер. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення (внутрішня сторона).
Розмір: h – 6,5 см., дв. – 12 см., дд. – 6 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 902/1.
2. Мисочка декоративна. Сер. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення (внутрішня сторона).
Розмір: h – 4,8 см., дв. – 11,3 см., дд. – 5 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 902/2.
3. Мисочка декоративна. Сер. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення (внутрішня сторона), ритування.
Розмір: h – 4 см., дв. – 11 см., дд. – 4,5 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 902/3.
4. Мисочка декоративна. Сер. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення (внутрішня сторона), ритування.
Розмір: h – 3 см., дв. – 9,5 см., дд. – 3,6 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 902/4.
5. Мисочка декоративна. Сер. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення (внутрішня сторона).
Розмір: h – 4 см., дв. – 9,3 см., дд. – 4,4 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 902/5.
-

6. Мисочка декоративна. Сер. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення (внутрішня сторона).
Розмір: h – 3,8 см., дв. – 8 см., дд. – 3,5 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 902/6.
 7. Мисочка декоративна. Сер. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення (внутрішня сторона).
Розмір: h – 3,6 см., дв. – 8 см., дд. – 3,4 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 902/7.
 8. Мисочка декоративна. Сер. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення (внутрішня сторона).
Розмір: h – 3,5 см., дв. – 7,7 см., дд. – 3,8 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 902/8.
 9. Іграшка – свищик. Зооморфна. Сер. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: ліплення, димлення, лощення.
Розмір: h – 6,2 см., l – 9,3 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 903.
 10. Горнятко. 70 – і рр. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення, ритування.
Розмір: h – 9,4 см., дв. – 7,6 см., дд. – 5 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 950/1.
 11. Горнятко. 70 – і рр. XX ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення.
Розмір: h – 8,9 см., дв. – 7 см., дд. – 5 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 950/2.
 12. Люлька. Сер. XX ст. Східний тип.
Матеріал: глина.
Техніка: ліплення, димлення, лощення, ритування.
Розмір: h – 6,2 см., l – 9,3 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 952/1.
 13. Люлька. Сер. XX ст. Східний тип.
Матеріал: глина.
Техніка: ліплення, димлення, лощення.
ВКМ, інв. № РЗ – 952/2.
 14. Дзбаночок. 70 – і рр. XX ст. Рокита Старовижівського району.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення, ритування.
Розмір: h – 12,2 см., дв. – 6,5 см., дд. – 5 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 956/1.
-

15. Банька. 70 – і рр. ХХ ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення, ритування.
Розмір: h – 11 см., дв. – 2,2 см., дд. – 4 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 956/2.
16. Банька. 70 – і рр. ХХ ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення, ритування.
Розмір: h – 9 см., дв. – 2,2 см., дд. – 4 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 956/3.
17. Горщик. 70 – і рр. ХХ ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення, орнаментальне лощення, ритування.
Розмір: h – 7,5 см., дв. – 4,4 см., дд. – 3,2 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 956/4.
18. Горщик. 70 – і рр. ХХ ст.
Матеріал: глина.
Техніка: гончарний круг, димлення.
Розмір: h – 4 см., дв. – 3,8 см., дд. – 3 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 958.
19. Горнятко. 60 – і рр. ХХ ст.
Матеріал: глина, полива жовто – зеленого кольору.
Техніка: гончарний круг.
Розмір: h – 8 см., дв. – 5,5 см., дд. – 3,5 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 2336.

III група:

Автор невідомий.

1. Ваза. 70 – і рр. ХХ ст.
Матеріал: глина, полива вохристого кольору.
Техніка: гончарний круг, ритування.
Розмір: h – 23,6 см., дв. – 11 см., дд. – 9 см.
ВКМ, інв. № РЗ – 2335.

1. Веремійчик І. Традиційні знаряддя праці, промисли і ремесла на Волині. – Луцьк, 1995. – С. 96 – 101.
2. Захарчук – Чугай Р., Антонович Є. Українське народне декоративне мистецтво. – Київ: Знання, 2012.
3. Істоміна Г. Мистецтво народної кераміки Волині другої половини ХІХ – ХХ століть. – Рівне: Волинські береги, 2009. – 214 с.: іл.
4. Лацук Ю. Народне мистецтво українського Полісся. – Львів: Каменяр, 1992.
5. Милян Т., Лазурко О., Шніцар М., Войтович Н., Шимак В. Скарби підземного Львова. – Львів, 2011.
6. Романець Т. До проблеми класифікації народного мистецтва // 100 років колекції Державного музею українського народного декоративного мистецтва: Зб. наук. пр.; Від. ред. М. Селівачов. – К.: АртЕк, 2001. – С. 130 - 134.
7. Романець Т. Різновид гончарного посуду // Народна творчість і етнографія. 1986. – № 1.
8. Романець Т. Стародавні витоки мистецтва української народної кераміки: Навч. посіб. Для студ. вузів. – К.: Просвіта, 1996. – С. 8.
9. Фонди Волинського краєзнавчого музею; група зберігання РЗ «дерево, кістка, солома, скло, кераміка, пластичні матеріали».

Авторські роботи Гаврилюка К.Ф.

Авторські роботи Балачук Є.О.

Авторські роботи Грищук Г.Н.

10. Хомова Т. Каталог ужиткового гончарного посуду з фондів Волинського краєзнавчого музею // *Минуле і сучасне Волині й Полісся; народне мистецтво і духовність. Зб. наук. праць. – Вип. 15. Матеріали Другої Волинської науково-етнографічної конференції. 12 – 13 травня 2005 р. – Луцьк, 2005. – С. 63.*

Ольга Корецька,
*провідний науковий співробітник відділу фондів
 Волинського краєзнавчого музею,
 м. Луцьк*

РОДИННИЙ АРХІВ БИЧКОВСЬКИХ У ФОНДАХ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Головним фондоутворювачем особового фонду священика й законовчителя Прокла Івановича Бичковського та його родини стала Ніна Проклівна Бичковська (1907 р. н.), наймолодша дочка Прокла Івановича й Анни Володимирівни. Перше знайомство з нею відбулося в 1971 р. завдяки науковому працівнику відділу охорони пам'яток Волинського краєзнавчого музею Бакальчук Анатолії. Її чоловік Олег Прокопович доводився родичем Бичковських. Першими експонатами стали лампадка, молоток і паспорт найстаршої дочки, вчительки Марії Бичковської (1894 р. н.).

Уже наступного, 1972 р. фонди Волинського краєзнавчого музею поповнилися кількома десятками писемних, образотворчих, фото і речових джерел. Серед них: комплекс особистих документів Прокла Івановича Бичковського, які відображають його працю на релігійно-просвітницькій ниві Волині, поштові листівки початку ХХ ст. з репродукціями картин відомих художників, меблі, посуд, предмети домашнього вжитку та ін. Чимало з них знайшли своє місце в експозиції музею.

У розділі відділу давньої історії, присвяченому подіям I світової війни на Волині, демонструється

блюдце фірми М. С. Кузнецова з зображенням монастиря у місті Белгород Курської губернії. До цього міста в роки війни евакуювали жителів Волині, навчальні заклади та інші державні установи. В 1915 р. до Белгорода переїхала Луцька чоловіча гімназія, а разом з нею та з усією своєю великою родиною (дружиною і 5-ма дітьми) сюди прибув і викладач Закону Божого Прокл Бичковський.

В експозиційних залах привертає до себе увагу шаль з чорної вовняної тканини, вишита шовковими кольоровими нитками, яка є свідченням високого рівня розвитку декоративно-прикладного мистецтва на Волині в XIX ст. Орнамент рослинний, техніка вишивки: гладь, стебнівка і вузлик. Ця шаль належала Дубченко Олександрі Костянтинівні (1893 р.н.), жительці міста Луцька. Дісталась вона їй у спадок від бабусі – Веселової Раїси Бенедиктівни (1839 р.н.). Шаль була нею замовлена в Зимненському жіночому монастирі. Яким чином дана річ потрапила у родину Бичковських невідомо.

У 1974 р. Ніна Проклівна подарувала музею колекцію писанок і шкрябанок власного авторства. Для їх оздоблення вона використала геометричні орнаменти і сюжети, характерні для волинської писанки: «грабельки», «вітрячки», «колоски», «сонечка», «сніжинки» і т.п.

Всього упродовж свого життя Ніна Проклівна Бичковська передала біля трьохсот предметів, які стали музейними експонатами. Після її смерті колекція поповнилася родинними меблями, столовим сріблом, посудом. Ми пропонуємо вашій увазі Каталог родинного архіву Бичковських. Він складається з 8-ми розділів. Предмети у кожному розділі подані в хронологічному порядку.

Перелік скорочень:

ВКМ – Волинський краєзнавчий музей

КДФ – інвентарна група «Книги. Документи. Фото»

ОМ – інвентарна група «Образотворче мистецтво»

РА – інвентарна група «Історія релігії й атеїзму»

Р2 – інвентарна група «Тканини»

Р3 – інвентарна група «Дерево, кістка, кераміка, солома, пластичні матеріали»

Р4 – інвентарна група «Метали, зброя, військове спорядження»

Каталог матеріалів з родинного архіву Бичковських у фондах Волинського краєзнавчого музею

І. Документи особисті

1. Витяг із сповідальної відомості Іоано-Богословської церкви села Білокриниці Кременецького повіту Волинської губернії, 1836 р. – (Дані про діда і прадіда). – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 219 (КВ – 9125).

2. Свідоцтво (витяг з метричної книги) про народження Прокла Бичковського, 25.01.1922. – Мови: польська, українська. – Копія. – ВКМ, інв. № РА – 5490 (КВ – 57632).

3. Витяг з метричної книги церкви Св. Трійці в селі Погорільці Дубенського повіту за 1866 рік про народження Прокла Бичковського, 25.01.1922. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 7236 (КВ – 102495).

4. Білет про закінчення курсу наук у Московській Духовній Академії, виданий Проклу Івановичу Бичковському 29.07.1891. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 206 (КВ – 9119).

5. Білет про закінчення курсу наук у Московській Духовній Академії, виданий Проклу Івановичу Бичковському 29.07.1891. – Копія, 03.07.1925. – Мови: російська, польська. – ВКМ, інв. № РА – 7070 (КВ – 85993).

6. Наказ про призначення Прокла Бичковського викладачем латинської мови в Кременецьке духовне училище, 03.10.1892. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 204 (КВ – 9118).

7. Направлення на роботу Прокла Бичковського викладачем латинської мови і арифметики в Кременецьке училище, 24.09.1892. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 198 (КВ – 9111).

8. Паспортна книжка П. І. Бичковського, видана 17.06.1898. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 197 (КВ – 9110).

9. Паспортна книжка П. І. Бичковського, видана 17.06.1898. – Копія, 14.03.1922. – Мови: російська, польська. – ВКМ, інв. № РА – 7080 (КВ – 86003).

10. Архієрейська грамота про призначення П. І. Бичковського ієреєм Хрестовоздвиженського храму, що при Луцькому соборі Волинської єпархії, Житомир, 30.11.1901. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 193 (КВ – 9106).

11. Свідоцтво про нагородження набедреником законовчителя Луцької прогімназії священника П.

Бичковського, Житомир, 09.10.1902. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 199 (КВ – 9112).

12. Відомості про церкву Св. Трійці в Погорільцях Дубенського повіту Волинської дієцезії, 1904 р. (Містить інформацію про батька, Іоана Харлампієвича Бичковського). – Переклад з російської мови на польську. – Копія. – ВКМ, інв. № РА – 5493 (КВ – 57635).

13. Свідоцтво про нагородження скуфією законовчителя Луцької прогімназії священика П. Бичковського, Житомир, 16.07.1904. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 195 (КВ – 9108).

14. Вексель про позику Марії Звенигородської у Прокла Івановича Бичковського 150 рублів, 05.09.1909. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 7069 (КВ – 85992).

15. Страховий поліс П. І. Бичковського, 12.08.1911. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 5413 (КВ – 57273).

16. Свідоцтво про нагородження законовчителя Луцької прогімназії священика П. Бичковського наперсним хрестом, Житомир, 21.06.1911. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 192 (КВ – 9105).

17. Формулярний список про службу законовчителя Луцької чоловічої гімназії священика о. Прокла Івановича Бичковського станом на 06.03.1912. – Мови: російська, польська. – ВКМ, інв. № РА – 7064 (КВ – 85987).

18. Формулярний список законовчителя Луцької чоловічої гімназії священика о. Прокла Бичковського, 06.03.1912. – Мова російська. – Копія. – ВКМ, інв. № РА – 7067 (КВ – 85990).

19. Формулярний список законовчителя Луцької чоловічої гімназії священика о. Прокла Бичковського, 06.03.1912. – Мови: російська, польська. – Копія. – ВКМ, інв. № РА – 191 (КВ – 9104).

20. Розписка Рейзи Гейлер у справі продажу нерухомого майна Проклу Бичковському. Луцьк, 17.05.1913. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 7072 (КВ – 85995).

21. Випис з книги Луцького нотаріального архіву по місту Луцьку за 1913 р. про продаж Рейзею Лейбовною Гейлер земельної ділянки о. Проклу Івановичу Бичковському. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 7073 (КВ – 85996).

22. План (креслення) об'єктів будівництва на приватній земельній ділянці, що належить священику Проклу Бичковському, 21.06.1913. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 7074 (КВ – 85997).

23. Формулярний список про службу законовчителя православного віросповідання Луцької чоловічої гімназії протоієрея Прокла Бичковського станом на 07 червня 1914 р. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 7065 (КВ – 85988).

24. Формулярний список про службу законовчителя православного віросповідання Луцької чоловічої гімназії священика Прокла Бичковського. Складений 7 червня 1914 р. – Копія, завірена підписом директора Луцької чоловічої гімназії і печаткою. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 188 (КВ – 9101).

25. Формулярний список про службу законовчителя православного віросповідання Луцької чоловічої гімназії протоієрея Прокла Бичковського станом на 7 червня 1914 р., м. Луцьк. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 7066 (КВ – 85989).

26. Витяг з «Пам'ятної книги Київського навчального округу на 1914/1915 навчальний рік». – (Інформація про законовчителя Луцької гімназії Прокла Івановича Бичковського станом на 15 жовтня 1914 р.) – Мови: російська, польська. – ВКМ, інв. № РА – 218 (КВ – 9123).

27. Дозвіл на проїзд з Белгорода Курської губернії до Луцька і назад, виданий законовчителю Луцької гімназії о. Проклу Бичковському, 13.06.1916. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 201 (КВ – 9114).

28. Грамота про переведення ієрея Прокла Бичковського в сан протоієрея, 27.05.1921. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 194 (КВ – 9107).

29. Свідоцтво про нагородження протоієрея Бичковського палицею, серпень 1921 р. – Мова українська. – ВКМ, інв. № РА – 196 (КВ – 9106).

30. Лист настоятелю Луцького собору протоієрею Проклу від єпископа Діонісія, жовтень 1921 р. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 200 (КВ – 9113).

31. Формулярний список про службу колишнього викладача Волинського єпархіального жіночого училища Колезького радника законовчителя православного віросповідання Луцької прогімназії священика Прокла Бичковського, листопад 1901 р.–травень 1921 р. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 302 (КВ – 9103).

32. Паспорт Бичковської Марії, вчительки, виданий 19.08.1921, м. Луцьк. – Мова польська. – ВКМ, інв. № КДФ – 2538 (КВ – 8768).

33. Свідоцтво, видане Волинською духовною консисторією настоятелю Луцького собору протоієрею Проклу Бичковському. Кременець, 1923 р. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 7075 (КВ – 85998).

34. Довідка з Волинської духовної консисторії про те, що протоієрей Прокл Бичковський є

- законовчителем Луцької гімназії. 25.06.1924. – Мова польська. – ВКМ, інв. № КДФ – 20318 (КВ – 89002).
35. Акт про надання громадянства Бичковському Проклу та його сім'ї воєводою Волинським. Луцьк, 17.04.1925. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 202 (КВ – 9115).
36. Лист-відповідь з Міністерства з питань релігії на запит П. Бичковського про надання йому постійного громадянства Польщі, 05.05.1926. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 208 (КВ – 9121).
37. Паспорт Прокла Бичковського № 11913/26, виданий 10 липня 1926 р. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 5494 (КВ – 57636).
38. Листування у справі про усунення П. Бичковського з посади законовчителя в середніх школах м. Луцька, вересень–жовтень 1926 р. – Мови: українська, польська. – Копія. – ВКМ, інв. № РА – 190/1-4 (КВ – 9018/1-4).
39. Лист П. Бичковського до Президента Речі Посполитої стосовно надання йому постійного польського громадянства, 18.03.1927. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 209 (КВ – 9122).
40. Вирок Луцького окружного суду у справі П. Бичковського і В. Шварца, 12.09.1927. – Мова польська. – Копія. – ВКМ, інв. № РА – 5497 (КВ – 57639).
41. Звернення священника Прокла Бичковського в товариство страхування «Росія», Варшава, 28.04.1928. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 7202 (КВ – 98900).
42. Випис з книги протоколів засідань педагогічної Ради 1918–1926 рр. про кількість лекцій у законовчителя протоієрея Прокла Бичковського, м. Луцьк, 06.11.1928. – Мова українська. – ВКМ, інв. № РА – 7071 (КВ – 85994).
43. Довідка з дирекції гімназії ім. Т. Костюшка про читання курсу лекцій впродовж 1913–14, 1914–15, 1915–16, 1916–17, 1917–18 рр. вчителем релігії Проклом Бичковським, 16.11.1928. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 220 (КВ – 9126).
44. Картка № 2827 члена пенсіонерської каси П. Бичковського, 01.07.1929. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 205 (КВ – 9117).
45. Виконавчий наказ з Луцького міського суду П. Бичковському, 22.01.1930. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 210 (КВ – 9124).
46. Свідоцтво про нагородження протоієрея П. Бичковського золотим наперсним хрестом, Кременець, 30.05.1931. – Мова українська. – ВКМ, інв. № РА – 203 (КВ – 9116).
47. Довідка з Волинської духовної консисторії, видана П. Бичковському про вчительські посади, які він займав з 1892 по 1930 роки. 25.06.1931. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 7081 (КВ – 86004).
48. Лист Луцького повітового старости до П. Бичковського, 19.08.1931. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 7082 (КВ – 86005).
49. Диплом П. Бичковського № 5362, виданий Міністерством віросповідання й загальної освіти на право викладати православ'я в середніх школах і вчительських семінаріях польською та російською мовами. Варшава, 19.09.1931. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 207 (КВ – 9120).
50. Довідка, видана П. Бичковському про те, що він є законовчителем православної релігії в гімназії ім. Т. Костюшка в Луцьку, 06.11.1931. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 7083 (КВ – 86006).
51. Автобіографія Прокла Бичковського, кін. 1920-х рр. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 7084 (КВ – 86007).
52. Облігація 6 % займу на суму 50 злотих в золоті, 02.01.1934. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 5482 (КВ – 57624).
53. Свідоцтво про смерть Прокла Бичковського, Луцьк, 14.05.1934. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 7068 (КВ – 85991).
54. Заява Анни Бичковської до Луцького міського суду про отримання спадку по померлому чоловікові Проклу Бичковському, Луцьк, 21.01.1935. – Мова польська. – ВКМ, інв. № КДФ – 18593 (КВ – 81904).
55. Матеріали Загальних зборів представників учасників емеритальної каси православного духовенства в Польщі 26–29 листопада 1935 року в Варшаві. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 3896 (КВ – 49293).
56. Підшивка документів про спадок Прокла Бичковського, 1937 р. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 5495 (КВ – 57637).
57. Паспортна книжка № 765 Анни Володимирівни Бичковської, видана 24.07.1914. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 5412 (КВ – 57272).
58. Паспорт Анни Бичковської, серія В № 006339, виданий 14.05.1934. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 7079 (КВ – 86002).
59. Квитанція з луцького міського суду на ім'я Бичковської Анни про судові витрати в справі

оформлення спадку померлого чоловіка о. Прокла Бичковського. 21.01.1935. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 7077 (КВ – 86000).

60. Засвідчення витягу з метричної книги про народження 20.11.1907 Бичковської Ніни. 11.05.1927. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 5491 (КВ – 57633).

61. Свідоцтво Бичковської Ніни про закінчення Луцької змішаної гімназії, 22.06.1927. – Мови: польська, російська. – ВКМ, інв. № РА – 7078 (КВ – 86001).

62. Посвідчення Бичковської Ніни про закінчення нею курсів крою і шиття в м. Луцьку, 30.04.1933 р. – ВКМ, інв. № КДФ – 14481 (КВ – 64770).

63. Паспорт Ніни Бичковської, серія В № 006430, виданий 14.05.1934. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 5492 (КВ – 57634).

64. Книга поминальна, саморобна, рукописна. Кін. XIX ст. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 5453 (КВ – 57371).

65. Книга поминальна родини Бичковських. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 7076 (КВ – 85999).

II. Документи загального змісту

1. Метрика шлюбів парафіяльної Преображенської церкви с. Рогожани, 1807–1837 рр. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 5424 (КВ – 57284).

2. Лист-повідомлення Володимирському декану Піотровському від єпископа Боровського з графіком відвідин ввірених йому костелів, 07.03.1853. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 5483 (КВ – 57625).

3. Лист Володимирському декану Піотровському від єпископа Боровського з рекомендаціями щодо проведення Служб Божих, 31.03.1853. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 5484 (КВ – 57626).

4. Лист Володимирському декану Піотровському від єпископа Боровського з благословінням будівництва фабрики, 07.04.1853. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 5488 (КВ – 57630).

5. Лист Володимирському декану Піотровському про реставрацію Володимирського парафіяльного костелу, 19.06.1853. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 5487 (КВ – 57629).

6. Опис Володимирського костелу станом на 30 липня 1857 р. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 5486 (КВ – 57628).

7. Указ із Волинської Духовної консисторії про будівництво кам'яних храмів. Житомир, грудень 1866 р. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 5417 (КВ – 57277).

8. Лист Володимирському декану Піотровському від єпископа Боровського про необхідність дотримання священнослужителями норм моралі, поведінки, відданості церкві й терпимості, 05.03.1867. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 5485 (КВ – 57627).

9. Рапорт Володимирському декану від адміністратора Конюхського римо-католицького костелу, 10.07.1867. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 5489 (КВ – 57631).

10. Книга з даними про Св.-Михайлівську церкву в селі Бужанка Володимир-Волинського повіту з 31.12.1824 по 1830 рік. 24.02.1909. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 5411 (КВ – 57271).

11. Звернення до Волинського духовенства, 1912–1913 рр. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 5421 (КВ – 57281).

12. Послужні списки священнослужителів з їх сім'ями, церковних старост та відомості про вдів і сиріт, підвідомчих церкві. Поч. XX ст. (до 1918 р.) – Інформація про священника Ф. Г. Брачкова. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 189 (КВ – 9102).

13. Свідоцтво про народження О. Сайковської, 04.08.1924. – Мова польська. – ВКМ, інв. № РА – 5496 (КВ – 57638).

14. Інструкція від «Почаєво-Волинського Народного Кредиту», 1911 р. – Друкарня Почаєво-Успенської Лаври. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 5451 (КВ – 57369).

III. Книги, брошури, журнали

1. Статті з журналу «Приходское чтение», № 6. Поч. XX ст. – С. 117–124. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 5452 (КВ – 57370).

2. Брошура. Акафіст Пресвятій владичиці нашій Богородиці всіх скорбящих радості. Поч. XX ст. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 5415 (КВ – 57275).

3. Книга. Слово про хрест. Поч. XX ст. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 5423 (КВ – 57283).

4. Брошура. Про християнську молитву. – Синодальна друкарня, 1905 р. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 5414 (КВ – 57274).

5. Журнал. «Волинські Єпархіальні Відомості» № 32, 1905 р., м. Кременець. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 5422 (КВ – 57282).
6. Книга. Служба з Акафістом Святому Миколаю. – Київ: Друкарня Києво-Печерської Успенської Лаври, 1911 р. – 76 с. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 5416 (КВ – 57276).
7. Додаток до журналу «Церковні відомості» – «Приходское чтение», № 42, 31.08.1913. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 5420 (КВ – 57280).
8. Журнал. «Братства православних богословів у Польщі», № 1. – Варшава: Синодальна друкарня, 1935 р. – 40 с. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 5418 (КВ – 57278).
9. Книга. Короткий православний молитвослов. – Москва: Видання Московської патріархії, 1956 р. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 5428 (КВ – 57288).
10. Журнал. Православний церковний календар на 1964 рік. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 5426 (КВ – 57286).
11. Журнал. Православний церковний календар на 1973 рік. – Мова російська. – ВКМ, інв. № РА – 5427 (КВ – 57287).

IV. Фото

1. Петров, суддя з м. Луцька в 1910–20-х рр. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № КДФ – 14482 (КВ – 64771).
2. Міляшкевич Марія Антонівна, директор Луцької жіночої гімназії. Луцьк, фотосалон «Рембрандт», 1914 р. – ВКМ, інв. № КДФ – 24199 (КВ – 8814).
3. Морковський А. М., вчитель російської гімназії в м. Луцьку, 1915 р. – ВКМ, інв. № КДФ – 1124 (КВ – 8820).
4. Школа при Благовіщенській церкві в м. Луцьку, 1920–1930-і рр. – ВКМ, інв. № КДФ – 3105 (КВ – 8810).
5. Циганський табір на лузі біля Луцького замку, 1956 р. – ВКМ, інв. № ДМ – 23677.

V. Декоративно – прикладне мистецтво (писанки)

- 1–17. Колекція писанок, автор Бичковська Ніна Проклівна, 1974 р. – ВКМ, інв. №№ Р7 – 140–148, 150–151, 157, 161, 171, 173–175 (КВ – 11704–11712, 11714–11715, 11721, 11725, 11735, 11737–11739).

VI. Образотворче мистецтво (поштові листівки)

1. Могила Тараса Григоровича Шевченка в м. Каневі Київської губернії. – Київ: Всесвітній поштовий союз, кін. ХІХ–поч. ХХ ст.ст. – ВКМ, інв. № ОМ – 346 (КВ – 8798).
2. Прянишников. «В 1812 году». – Київ: Всесвітній поштовий союз, кін. ХІХ–поч. ХХ ст. ст. – ВКМ, інв. № ОМ – 356 (КВ – 8815).
3. Село Вербче в повіті Костопільському. Волинь у працях фотографа Я. Булгака. № 3. – Видання відділу Товариства краєзнавчого в Луцьку. – Вільно: друкарня «Графіка», 1930-і рр. – ВКМ, інв. № ОМ – 347 (КВ – 8799).
4. Костьол кафедральний у Луцьку. – Видано магістратом м. Луцька, 1930-і рр. – ВКМ, інв. № ОМ – 400 (КВ – 8801).
5. Смерть Сусаніна. – Видання акціонерного товариства Гранберг у Стокгольмі, поч. ХХ ст., 2597. – ВКМ, інв. № ОМ – 348 (КВ – 8800).
6. В'їзд Михайла Федоровича в Кремль. – Видання акціонерного товариства Гранберг у Стокгольмі, поч. ХХ ст., 2597. – ВКМ, інв. № ОМ – 352 (КВ – 8806).
7. Архімандрит Діонісій диктує інокам Троїце-Сергієвої Лаври заклик до народу. – Видання акціонерного товариства Гранберг у Стокгольмі, поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № ОМ – 350 (КВ – 8803).
8. Типи Малоросії. За фотографією Хмелевського. – Полтава: «Писчебумажный магазин И. А. Дохмана». № 15. – Видання акціонерного товариства Гранберг у Стокгольмі, поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № ОМ – 1081 (КВ – 8816).
9. Малоросія. Вулиця в селі. – СПб.: Видання товариства Р. Голіке і А. Вільборг, 5-е видання, поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № ОМ – 353 (КВ – 8807).
10. Малоросія. Липневий день, рибалка. – Фото В.А. Світличного. – Москва: Видання художнього фотоательє К. Фішера, поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № ОМ – 354 (КВ – 8808).
11. І. Репін. Атаманці з прапором. 604. – Головний склад для всієї Росії. – СПб., поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № ОМ – 355 (КВ – 8809).
12. Н. К. Пимоненко. Весілля малоросійське. – Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № ОМ – 349 (КВ – 8802).

13. В. Є. Маковський. Сліпі жебраки на ярмарку в Малоросії. – Зі збірки Третяковської галереї. – Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № ОМ – 351 (КВ – 8804).

14. Іванов. Переселенці. – Зі збірки Третяковської галереї. – 964. Р. – Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № ОМ – 1080 (КВ – 8805).

VII. Предмети побуту

Тканини:

1. Шаль (чорна шерстяна тканина, вишивка шовковими кольоровими нитками, гладь). – Зимненський жіночий монастир, др. пол. XIX ст. – ВКМ, інв. № Р2 – 370 (КВ – 8819).

2. Фартух. 1930-і роки. – ВКМ, інв. № Р2 – 2230 (КВ – 56830).

3. Сорочка вишита. 1930-і роки. – ВКМ, інв. № ДМ – 17324.

4. Покрив на подушку з білого перкалю з мереживною вставкою. Др. пол. XIX ст. – ВКМ, інв. № Р2 – 404 (КВ – 8818).

5. Покрив на подушку. 1930-і роки. – ВКМ, інв. № ДМ – 17320.

6. Покрив на подушку. 1930-і роки. – ВКМ, інв. № ДМ – 17322.

7. Наволочка. 1930-і роки. – ВКМ, інв. № Р2 – 2224 (КВ – 56824).

8. Наволочка. 1930-і роки. – ВКМ, інв. № Р2 – 2229 (КВ – 56829).

9. Фіранка з мереживом ручної роботи. 1930-і роки. – ВКМ, інв. № ДМ – 17318.

10. Фрагмент фіранки на вікно (фабричне полотно, мережка). Кін. XIX ст. – ВКМ, інв. № Р2 – 517 (КВ – 8899).

11. Прошва для фіранок (мереживо, в'язане гачком). Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р2 – 518/1-2 (КВ – 8813/1-2).

12. Фрагмент взірця (вишивка парчевими нитками, геометричний орнамент). Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р2 – 550 (КВ – 8817).

13. Доріжка вишита. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р2 – 563 (КВ – 8812).

14. Доріжка вишита. 1930-і роки. – ВКМ, інв. № ДМ – 17319.

15. Серветка з вишитими ініціалами «А.Б.» Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № ДМ – 17323.

16. Серветка плетена. 1930-і роки. – ВКМ, інв. № Р2 – 2232 (КВ – 56832).

17. Рушник вишитий. 1930-і роки. – ВКМ, інв. № ДМ – 17321.

18. Фрагмент мережива. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р2 – 2219 (КВ – 56819).

19. Фрагмент мережива. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р2 – 2220 (КВ – 56820).

20. Фрагмент мережива. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р2 – 2221 (КВ – 56821).

21. Фрагмент мережива. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р2 – 2222 (КВ – 56822).

22. Фрагмент мережива. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р2 – 2223 (КВ – 56823).

23. Фрагмент мережива. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р2 – 2225 (КВ – 56825).

24. Фрагмент мережива. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р2 – 2226 (КВ – 56826).

25. Фрагмент мережива. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р2 – 2227 (КВ – 56827).

26. Фрагмент мережива. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р2 – 2228 (КВ – 56828).

27. Фрагмент мережива. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р2 – 2231 (КВ – 56831).

28. Фрагмент мережива. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № ДМ – 17317.

Предмети інтер'єру:

29. Підставка для ікони та лампадки дерев'яна, різьблена. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № РА – 787 (КВ – 8527).

30. Підсвічник металевий, в основі – восьмипелюсткова розета. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1524 (КВ – 53957).

31. Шкатулка з мармуру, овальної форми, орнамент: ромашки. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2182 (КВ – 53813).

32. Шкатулка дерев'яна, лакована. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2183 (КВ – 53814).

33. Шкатулка з мармуру, циліндричної форми. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2184 (КВ – 53815).

34. Шкатулка дерев'яна, лакована. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2186 (КВ – 53817).

35. Шкатулка дерев'яна. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2187 (КВ – 53818).

36. Шкатулка дерев'яна, круглої форми. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2188 (КВ – 53819).

37. Шкатулка дерев'яна, круглої форми. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2193 (КВ – 53958).

38. Чорнильниця з мармуру. 1930-і роки. – ВКМ, інв. № Р3 – 2205 (КВ – 54417).

-
39. Посудина металева з монограмою «В.Р.В.» – ВКМ, інв. № Р4 – 1527 (КВ – 54423).
 40. Кубок бронзовий на мармуровій підставці, орнамент рослинний. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1528 (КВ – 54424).
 41. Ваза для квітів фаянсова, з клеймом: «103 F.V.W.» Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2224 (КВ – 54436).
 42. Годинник настінний. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2359 (КВ – 56031).

Посуд:

43. Блюдце фарфорове з зображенням монастиря в м. Белгород; фабрика М.С. Кузнєцова. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 3594 (КВ – 9100).
 44. Чашка рожевого кольору, малюнок: місто Белгород; фабрика М.С. Кузнєцова. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2179 (КВ – 53770).
 45. Блюдце рожевого кольору, малюнок: місто Белгород; фабрика М.С. Кузнєцова. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2180 (КВ – 53771).
 46. Блюдце кольору болотної зелені, малюнок: конвалії з незабудками; фабрика М.С. Кузнєцова. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2181 (КВ – 53772).
 47. Чашка кольору болотної зелені, малюнок: конвалії з незабудками; фабрика М. С. Кузнєцова. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2204 (КВ – 54416).
 48. Чашка фарфорова, біла, малюнок рослинний; фабрика М.С. Кузнєцова. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2192 (КВ – 53956).
 49. Сервіз кавовий з 15-ти предметів, золотистий декор з кленового листя; фабрика М. С. Кузнєцова. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2196/1-15 (КВ – 53965/1-15).
 50. Тарілка мілка, фаянсова, малюнок: квіти; фабрика М. С. Кузнєцова. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2234 (КВ – 54446).
 51. Супниця; фабрика М.С. Кузнєцова. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2245 (КВ – 54457).
 52. Цукерниця металева, на чотирьох фігурних ніжках з високою фігурною ручкою. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1515 (КВ – 53763).
 53. Чашка фарфорова, малюнок: букет незабудок. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2173 (КВ – 53764).
 54. Тарілочка фарфорова, малюнок: гілочки бузку. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2174 (КВ – 53765).
 55. Тарілочка фарфорова, малюнок: гілочки бузку. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2175 (КВ – 53766).
 56. Тарілочка фарфорова, малюнок: гілочки бузку. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2176 (КВ – 53767).
 57. Тарілочка фарфорова, малюнок: гілочки бузку. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2177 (КВ – 53768).
 58. Тарілочка фарфорова, малюнок: гілочки бузку. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2178 (КВ – 53769).
 59. Чарка металева, нікельована. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1518 (КВ – 53950).
 60. Чарка металева, нікельована. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1519 (КВ – 53951).
 61. Чарка металева, нікельована. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1520 (КВ – 53952).
 62. Чарка металева, нікельована. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1521 (КВ – 53953).
 63. Чарка металева, нікельована. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1522 (КВ – 53954).
 64. Чарка восьмигранна з товстого прозорого скла. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2197 (КВ – 53960).
 65. Чарка восьмигранна з товстого прозорого скла. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2198 (КВ – 53961).
 66. Чарка скляна на високій ніжці з меандровим малюнком. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2211 (КВ – 54425/1).
 67. Чарка скляна на високій ніжці з меандровим малюнком. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2212 (КВ – 54425/2).
 68. Чарка скляна на високій ніжці з меандровим малюнком. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2213 (КВ – 54425/3).
 69. Чарка скляна на високій ніжці з різним малюнком. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2214 (КВ –
-

54426).

70. Тарілочка металева з кришкою, штамп «В. HENNEBERG WARSZAWA», № 679. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1523 (КВ – 53955).

71. Соусник на підставці фарфоровий, білий, малюнок рослинний. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2199 (КВ – 53962).

72. Чайник для заварювання чаю, фарфоровий, білий, малюнок квітковий. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2195 (КВ – 53963).

73. Набір столовий: піднос, графін, рюмка з матового рожевого скла. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2203/1-3 (КВ – 54415/1-3).

74. Супниця з кришкою білого кольору. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2207 (КВ – 54419).

75. Соусник білого кольору. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2208 (КВ – 54420).

76. Сільничка з прозорого скла. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2215 (КВ – 54427).

77. Розетка, логотип виробника: клеймо у вигляді герба і напис «Мальцевское», 170. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2217 (КВ – 54429).

78. Цукерниця циліндричної форми з тонкого прозорого скла. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2218 (КВ – 54430).

79. Піднос фаянсовий з клеймом у вигляді корони, «G». Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2220 (КВ – 54432).

80. Солонка з кришкою, дерев'яна, Хохлома. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2223 (КВ – 54435).

81. Тарілка мілка, фаянсова, глазурована, штамп на дні: «Giesche». Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2226 (КВ – 54438).

82. Тарілка мілка, фаянсова, глазурована, штамп на дні: «Giesche». Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2227 (КВ – 54439).

83. Тарілка мілка, фаянсова, глазурована, штамп на дні: «Giesche». Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2228 (КВ – 54440).

84. Тарілка мілка, фаянсова, глазурована, штамп на дні: «Giesche». Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2229 (КВ – 54441).

85. Тарілка мілка, фаянсова, глазурована, штамп на дні: «Giesche». Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2230 (КВ – 54442).

86. Тарілка мілка, фаянсова, глазурована, штамп на дні: «Giesche». Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2231 (КВ – 54443).

87. Тарілка мілка, фаянсова, глазурована, штамп на дні: «Giesche». Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2232 (КВ – 54444).

88. Тарілка глибока, фаянсова, глазурована, штамп на дні: «Giesche». Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2233 (КВ – 54445).

89. Тарілка десертна, фаянсова, глазурована, штамп на дні: «Giesche». Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2235 (КВ – 54447).

90. Тарілка десертна, фаянсова, глазурована, штамп на дні: «Giesche». Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2236 (КВ – 54448).

91. Тарілка закусочна, фаянсова, глазурована, штамп на дні: «Сmielow». 1930-і роки. – ВКМ, інв. № Р3 – 2237 (КВ – 54449).

92. Тарілка закусочна, фаянсова, глазурована, штамп на дні: «Сmielow». 1930-і роки. – ВКМ, інв. № Р3 – 2238 (КВ – 54450).

93. Тарілка закусочна, фаянсова, глазурована, штамп на дні: «Сmielow». 1930-і роки. – ВКМ, інв. № Р3 – 2239 (КВ – 54451).

94. Тарілка закусочна, фаянсова, глазурована, штамп на дні: «Сmielow». 1930-і роки. – ВКМ, інв. № Р3 – 2240 (КВ – 54452).

95. Тарілка закусочна, фаянсова, глазурована, штамп на дні: «Сmielow». 1930-і роки. – ВКМ, інв. № Р3 – 2241 (КВ – 54453).

96. Тарілка закусочна, фаянсова, глазурована, штамп на дні: «Сmielow». 1930-і роки. – ВКМ, інв. № Р3 – 2242 (КВ – 54454).

97. Цукорниця з кришкою фарфорова, біла, малюнок квітковий; штамп на дні «Сmielow». 1930-і роки. – ВКМ, інв. № Р3 – 2194 (КВ – 53959).

98. Вазочка-цукорниця з прозорого скла на високій фігурній ніжці. 1930-і роки. – ВКМ, інв. № Р3 – 2206 (КВ – 54418).

-
99. Розетка з прозорого скла. 1930-і роки. – ВКМ, інв. № Р3 – 2216 (КВ – 54428).
 100. Піднос скляний, різний. 1930-і роки. – ВКМ, інв. № Р3 – 2202 (КВ – 54414).
 101. Піднос овальної форми з плетеними бортиками; скло, фанера, лоза. 1930-і роки. – ВКМ, інв. № Р3 – 2210 (КВ – 54422).
 102. Чашка з блюдцем, з клеймом: «Paul Muller SE: В BAVARIA». 1930-і роки. – ВКМ, інв. № Р3 – 2222/1-2 (КВ – 54434/1-2).
 103. Тарілка фарфорова; завод в с. Буди Харківської області. 1940-і роки. – ВКМ, інв. № Р3 – 2209 (КВ – 54421).

Столові прибори:

104. Ніж столовий з клеймами на лезі: «J.FRAGET», «VARSOVIE», «PRZEWOSKI». Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1497 (КВ – 53745).
105. Ложка срібна з монограмою: «А. L.». Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1498 (КВ – 53746).
106. Ложка срібна з монограмою: «А. L.». Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1499 (КВ – 53747).
107. Ложка-лопатка з рослинним орнаментом. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1500 (КВ – 53748).
108. Щипці для цукру срібні. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1501 (КВ – 53749).
109. Виделка столова з монограмою: «I. K». Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1502 (КВ – 53750).
110. Виделка столова з написом: «FRAGET». Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1503 (КВ – 53751).
111. Виделка столова з написом: «FRAGET». Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1504 (КВ – 53752).
112. Виделка столова з ручкою у вигляді тюльпана. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1505 (КВ – 53753).
113. Ложка чайна, срібна. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1506 (КВ – 53754).
114. Ложка чайна, срібна. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1507 (КВ – 53755).
115. Ложка чайна, срібна. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1508 (КВ – 53756).
116. Ложка чайна, срібна. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1509 (КВ – 53757).
117. Ложка чайна, срібна. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1510 (КВ – 53758).
118. Ложка чайна, срібна. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1511 (КВ – 53759).
119. Ложка чайна, срібна. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1512 (КВ – 53760).
120. Ложка столова, срібна, з монограмою «СК». Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1513 (КВ – 53761).

Кухонне начиння:

121. Молоток кухонний, дерев'яний. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 865 (КВ – 8772).
122. Ополоник з клеймами: «N», «FRAGET», «77». Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1514 (КВ – 53762).
123. Коробка жерстяна. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1516 (КВ – 53811).
124. Коробка жерстяна для кондитерських виробів. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1517 (КВ – 53812).
125. Коробка дерев'яна для чаю. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2185 (КВ – 53816).
126. Ситечко для заварювання чаю. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р4 – 1525 (КВ – 53964).
127. Банка керамічна, глазурована. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2219 (КВ – 54431).
128. Баночка для гірчиці. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2225 (КВ – 54437).
129. Таріль плетена з соломки. 1930-і роки. – ВКМ, інв. № Р3 – 2221 (КВ – 54433).
130. Горщик з ручкою керамічний, полив'яний. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2243 (КВ – 54455).
131. Посудина з кришкою дерев'яна. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2244 (КВ – 54456).

Дорожні аксесуари:

132. Скриня дорожня. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2354 (КВ – 56026).
 133. Скриня дорожня. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2355 (КВ – 56027).
 134. Коробка дорожня. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2357 (КВ – 56029).
 135. Коробка для капелюхів. Поч. XX ст. – ВКМ, інв. № Р3 – 2356 (КВ – 56028).
 136. Валіза дорожня. 1930-і роки. – ВКМ, інв. № Р3 – 2358 (КВ – 56030).
-

Дамські аксесуари:

137. Віяло чорного кольору (бамбукові пластинки, тканина). Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № РЗ – 1112 (КВ – 8811).

VIII. Меблі

1. Стіл прямокутної форми, світло-коричневого кольору, з різьбленими ніжками. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № РЗ – 2339 (КВ – 55894).

2. Ліжко з різьбленими ніжками, світло-коричневого кольору. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № РЗ – 2340 (КВ – 55895).

3. Шафа, декорована різьбленим орнаментом, світло-коричневого кольору. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № РЗ – 2341 (КВ – 55896).

4. Комод темно-коричневого кольору з 5-ма шухлядами. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № РЗ – 2342 (КВ – 55897).

5. Буфет темно-коричневого кольору, верхня частина фігурна. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № РЗ – 2343 (КВ – 55898).

6. Шафа, декорована різьбленим орнаментом, темно-коричневого кольору. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № РЗ – 2344 (КВ – 55899).

7. Софа темно-коричневого кольору. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № РЗ – 2345 (КВ – 55900).

8. Табуретка. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № РЗ – 2360 (КВ – 56032).

9. Скриня дерев'яна, хатня. Поч. ХХ ст. – ВКМ, інв. № РЗ – 1236 (КВ – 10394).

Олена Леонтович,

*письменниця, член Національної спілки письменників України,
м. Київ*

**ПРИЯЗНЬ ДОВЖИНОЮ В ЦІЛЕ ЖИТТЯ,
АБО ДОЛІ ДВОХ ПРЕДСТАВНИЦЬ ВИДАТНИХ УКРАЇНСЬКИХ РОДИН**

Вони не могли не зустрітися – так, мабуть, було написано на роду. Адже мами їхні, близькі за духом, приятелювали, не уявляли життя без участі в громадській, на благо України, праці, а родини належали до тих кількох у Києві, де панувала українська мова. То ж вони і познайомили своїх доньок, бо Ольга Петрівна Косач (Олена Пчілка) приїздила на гостину на Монастирську з донею Ізидорою, а Любов Миколаївна Шульгина¹ – на Маріїно-Благовіщенську з Надією. Через багато років Ізидора Петрівна розповідала дочці Надії Яківни, Наталії Пазуняк: «Ми жили тоді в Києві і ходили до однієї кляси з Надієчкою, вашою мамою, бо були ровесницями, обидві з 1888 року. Вона приходила до мене (Це вже після повернення Шульгинів до Києва з Єлисаветграду, Любов Миколаївна приїздила з Надією, бо жили вони не близько, а дівчинку 9 років одну до Косачів не відпустили б. – О. Л.), і ми разом бавилися. Ми мали своїх ляльок і щось «щебетали» про них. Тут я почула кроки. «Надієчко, - сказала я, - Леся йде грати на фортепіані, тепер будемо дуже тихенько». Ми нишком сиділи, вона нас не бачила. Леся грала для себе. Потім вона відійшла, і ми могли бавитись, адже Леся була старша за нас на сімнадцять літ. Я так її шанувала, що не могла їй сказати «ти», я все їй казала «Ви, Лесю»².

Йшли роки, і дитяча дружба перейшла у міцну, сердечну приязнь вже старших дівчат. Їх, безумовно, об'єднували спільність інтересів, смаків, захопленість творами українських письменників і театром українських корифеїв, видатними українцями, яких бачили в гостях у батьків. До того вони спостерігали дружні, теплі стосунки між їхніми родинами. А поезія Лесі Українки, яка оповивала їх з раннього дитинства, на якій вони виростали! І про все це не могли наговоритися, коли зустрічалися. Після закінчення гімназії, вони, може, й разом поїхали здобувати вищу освіту до Петербурга. Ізидора Петрівна почала вчитися на Вищих жіночих сільсько-господарських курсах. Восени 1905 р., під час російської революції, Ізидора після занять старалася потрапити на всі сходки, мітинги, демонстрації, та, ковтнувши невської води, захворіла на черевний тиф, з якого повернула до життя любляча турботливість і відданість Лесі Українки, яка виїхала з по першому повідомленні господині помешкання, де жила Ізидора Петрівна. По одужанню вона перевезла сестру до Києва. І вищу агрономічну освіту 1911 р. Ізидора Петрівна отримала, за порадою Лесі Українки, вже у Київській політехніці, куди з 1906 року було дозволено приймати жінок. Надія ж закінчила фізико-математичний відділ Вищих Бестужівських курсів, а у 1913-1914 роках склала іспити

фізико-математичній комісії при Петербургському університеті, отримала диплом першого ступеня і повернулася додому.

І тут, безумовно, відновилися зустрічі подруг. Хоч Ізидора Петрівна жила тоді в Могилеві-Подільському, та найжджала час від часу до Києва, і подруги бували і в Жіночій громаді, і в Українському клубі «Родина», де 1912 року було влаштовано дружню і щирю зустріч з Лесею Українкою. Тоді сестри з'їхалися, а Надія Яківна не могла не бути на тому вікопомному вшануванні. У тому ж році Ізидора Петрівна вийшла заміж за агронома Юрія Борисова, а Надія - 1915-го за студента Львівського університету Романа Іщука, депортованого зі Львова з групою галицької інтелігенції, яку кинули в Лук'янівську в'язницю у Києві. Любов Миколаївна, взявши про це, негайно організувала визволення: створила Комітет, збрала гроші для застави. Поки ж тривали клопотання, Надія з мамою та іншими знайомими носили ув'язненим харчі. Хоч не можна із впевненістю припустити, що подруги ходили туди разом, але, безумовно, що Ізидора Петрівна була посвячена в київські події і на відстані підтримувала подругу, адже вони обидві дихали одним повітрям ідейної українськості, були перейняті одним ставленням до гноблення України, до імперської політики на Галичині.

1917-го року вони вітали події української революції, немов молитву, повторювали вірш Олесея «Яка краса – відродження країни», надихалися перспективою самостійності України, працювали задля неї кожна на своїм відтинку. Так, Надія Яківна працювала на ниві шкільництва, була одним із засновників і викладала математику в Першій українській гімназії імені Тараса Шевченка, де зібрався цвіт української інтелігенції, а директором невдовзі став талановитий педагог Володимир Дурдуківський. Опікуючись створенням української термінології, вона рівночасно працювала в Комісії з укладання українського математичного словника, стала автором першого на Наддніпрянщині «Задачника до систематичного курсу арифметики». Ізидора Петрівна працювала в цей час агрономом і на національно-патріотичній ниві.

Та... не здійснились їхні мрії про визволення України з-під корми російської імперії, що тоді набула нового ідеологічного камуфляжу – більшовизму. Можна лише уявити з яким невимовним болем сприйняли подруги поразку української визвольної боротьби... Може, ще зажеврїла якась надія на оголошену українізацію? Подружжя Іщуків жодних ілюзій не мало. Не могла загїїтися рана від мученицької загибелі під Крутами Володимира Шульгина, молодшого брата Надії, на пам'яті були масові розстріли киян муравйовцями. Вони вирішили будь-що виїхати з цього чекістського обіцяного раю трудящих. Може, і Косачам спадали думки про виїзд, адже й вони вже добре набачилися, на що здатна була так звана влада трудящих, яку замість тих самих обманутих трудящих захопили більшовики із своїми опричниками-чекістами, червоним терором, першими лєнінськими концтаборами і воєнним комунізмом... Та вже на початку 20-х років минулого століття виїхати було дуже важко. Швидше, неможливо. (Я про це знаю на прикладі рідних.) І тут на допомогу прийшло галичанство Романа Августиновича, чоловіка Надії Яківни. Як розповідала моя мама, Олена Костівна, двоюрідна сестра Надії Яківни, родина виїхала влітку 1923 року із мамою Надією Любовією Миколаївною і донечкою Наталочкою, що знайшлася у подружжя 1922 року. Їхали ніби провідати рідних у легкому літньому вбранні без особливого багажу, щоб не викликати підозри у влади. Наталія Романівна ж пояснювала можливість виїзду родини тим, що совети дозволили Роману Августовичу як колишньому австрійському заручникові повернутися разом із родиною.

Отак, розлучилися дві подруги, оповиті щирою приязню. Звісно, вважали вони, назавжди...

Кремнистою дорогою йшла по життю у 20- 30-і роки Ізидора Петрівна. Мало дійшло знання про її життя тих літ. Та відомо, що вона з родиною мешкала в ті роки в Могилів-Подільському, працювала і в Молдові, рятувала Ольгу Петрівну від голоду 1921 року, а потім разом із сестрою, Ольгою Петрівною Косач-Кривинюк, ховала її, що чоловіка, Юрія Борисова, 1930 року арештовували, звинувативши в участі в антидержавній організації, і він був засланий на адміністративне спецпоселення у Вологодську область на 3 роки. Вдруге його було заарештовано у березні 1938 року, і пропав він, тобто загинув, у тому страшному вирі сталінського Гулагу.

Ізидора Петрівна в 30-і роки працювала в Київському університеті. Її було заарештовано у 1938 р. і після ув'язнення в Лук'янівській тюрмі та вироку заслано на 8 років в концтабір (Острівісте) системи Онеглаго,³ розташованого на півночі європейської частини СРСР, в одному з таборів якої відбувала покарання в кінці та на початку 30-х років і моя тітонька Марія Леонтович, тоді студентка, за звинуваченням в участі в Союзі української молоді (СУМ).

І знову вслухаймося в голос Ізидори Петрівни: «Везли вони нас на північ, - розповідала вона Н. Пазунок. – Нас було так багато, що ми були придушені. Коли приїхали далеко, на Сибір (Ізидора Петрівна помилилася – О. Л.), кожного запитували про освіту. Я мусила сказати правду, що я викладала в університеті

1. Надія Шульгина- Іщук. 1930-і роки,
м. Рівне.

2. Надія Шульгина. Середина 1910-х років,
м. Київ.

JUN 1958

3. Ізидоро Петрівна Косач-Борисова і Надія
Яківна Шульгина-Іщук, середина 1960-х років,
м. Філадельфія, США.

4. Зліва направо: Марія Юркевич, Ізидора
Косач-Борисова, Надія Шульгина-Іщук,
середина 1960-х років, м. Філадельфія.

природничі предмети. Вони рішили використати мої знання і приділили мене до лабораторії, де треба було працювати. Отже я була потрібна. Завдяки цій лабораторії я і вижила на Сибіру (та ж сама помилка – О.Л.), і повернулася до Києва»⁴. Ізидора Петрівна розповіла згодом Марії Романівні, молодшій дочці Надії Яківни, що там вона бачила Лідію Шульгину, дружину Володимира Шульгина, але розмовляти було заборонено, тож вони могли лише обмінятися поглядами. Після дворічного перебування на радянській каторзі Ізидора Петрівна повернулася до Києва. Але звільнив її не гуманізм радвллади, а ім'я славетної сестри. Бо після воз'єднання Буковини з Радянською Україною делегація українських письменників побувала в Чернівцях і не могла не зустрітися з Ольгою Кобилянською, яка поцікавилася долею сестер Лесі Українки, що стало відомо широкому колу і дійшло до уряду, і нібито сам М. Хрущов зустрівся з приводу долі Ізидори Петрівни з сестрою, Ольгою Петрівною. Так пояснюють звільнення Ізидори Петрівни автори книги «Дворянське гніздо Косачів» Іван Денисюк і Тамара Скрипка. Дещо по-іншому розповідає про це сама героїня цієї епопеї. «Як я була на засланні, була котрась річниця Лесі Українки, і її урочисто відзначали. Тоді прийшли від НКВД до моєї сестри Ольги Петрівни і спитали її: «Це ж річниця Вашої великої сестри. Ми прийшли запитати, чим ми для Вас [можемо] прислужитися?» Ліля (так називала Ізидора Петрівна свою сестру О.Л.) їм відповіла: «Моя наймолодша сестра Ізидора у вас на Соловках, то я хотіла б, щоб ви її звільнили, бо мені [самій] нічого не треба».⁵(Запис Наталії Іщук-Пазуняк). Одночасно сестрам Косачам було повернуто помешкання в Києві по вулиці Овруцькій, 6. Так велика Леся Українка втретє врятувала життя своїй молодшій сестрі: перші два рази – від смертельних хвороб.

В цей час Надія Яківна з сім'єю жила в Рівному, викладала математику в українській гімназії, докладаючи всіх зусиль, щоб зацікавити учнів таким специфічним предметом, розробивши власну методику і створивши майстерню. А перед тим, у 1926-27 р.р., викладала в Празі в Українському педагогічному університеті. Коли ж зайшов зловісний 1939-й рік «визволення» Західної України, який спричинився до репресій, масових арештів, розстрілів і заслань, родина Іщуків жила в постійному очікуванні вторгнення в хату енкаведистів. Наталія Романівна пише: «Як тільки почалося наше советське життя, дивлюся: мама сидить перед кахляною пічкою і щось палить. Запитую: «Що ти робиш?». Каже, це дядька Сашка, тобто її брата, звідомлення з Парижу про процес щодо вбивства Петлюри».⁶ Вони таки постукали і два тижні викликали Романа Августиновича на нічні допити, намагаючись примусити його стати сексотом. А Надію Яківну викликав енкаведист-директор школи, адже гімназію вже закрили, і криво посміхаючись, сказав, що їм відомо, з якої вона небезпечної родини, і почав витягати фотографії: «Оце, бачите, ваш батько, він був на Сибіру за царя. А це ваш брат Олександр - він був міністром закордонних справ у Петлюри? А це хто?» – і показав ще одну фотокартку, пильно вдивляючись в обличчя Надії Яківни. «А це мій брат Володимир, він загинув під Крутами, в бою з більшовиками», - з натиском сказала вона, так само пильно вдивляючись в обличчя співрозмовника. «Бачите, то чого ж ви можете очікувати від нас? Ми вас тільки тому поки що не чіпаємо, бо нікому викладати математику».⁷

Але невдовзі советську окупацію змінила німецька...

Ізидору ж Петрівну війна застала у Києві. Вона почала працювала в органах місцевого самоврядування, була пов'язана з підпіллям Організації українських націоналістів (ОУН), опинилася через це в гестапо. І тут знову звернімося до її спогадів, записаних Наталею Іщук-Пазуняк. «Дізналися, що я є членкиня ОУН. Я мала йти туди, куди пішла Олена Теліга (їхні камери були поруч на Короленка 33, і вони перемовлялися, - О.Л.), але потім, як я вийшла з тюрми, мені сказали, що хтось із давніх знайомих сказав у гестапо, що я – професор університету і ніколи нічим не займалася. Це перебільшення. Мене випустили».⁸

І ось, згадує Марія Романівна, йшли вони якось з мамою коло парку взимку, на межі 1942- 43-го років, і раптом побачили: назустріч їм йдуть Ізидора Петрівна з дочкою Олесею. Вони кинулися в обійми із сльозами на очах, ще не вірячи в таку дивовижну, неймовірну зустріч, і попростували до хати Іщуків, де так само раділи щасливому побаченню Любов Миколаївна і Роман Августинович. «Тоді в Києві, - додає Наталія Романівна, - було дуже голодно, і ми були щасливі, що можемо мати для них щось із села. Мама й Ізидора Петрівна багато говорили між собою».⁹ Вона кілька разів тоді приходила до Іщуків.

У 1943 р. сестрам, Ізидорі Петрівні та Ользі Петрівні, довелося з дітьми й онуками рушити в невідому і нелегку дорогу на Захід. Коли підходив фронт до Рівного, Надія Яківна з родиною, знаючи, чого можна чекати від «визволителів», теж мусила податися геть за очі, назавжди залишаючи Україну. Навіть двері не зачинили, бо, як сказав тоді Роман Августинович, «все наше життя тепер відчинено». Так обидві подруги, як і багато-багато українців вимушені були тікати від переслідувань, від Гулагу, від загибелі в радянському «раю».

...А доля знову послала їм несподівану зустріч. І сталося це вже в німецькому місті Аугзбург, куди

обидві родини дісталися різними шляхами, з постійною загрозою для життя, під обстрілами і бомбами, безумовно, навіть не уявляючи можливості спіткати одна одну. Та і шляхи людські теж бувають несповідимими...

Вони потрапили в один і той же табір переміщених осіб Зоммеказерне. «Ми жили у четвертому бльоці, - згадує Наталія Романівна, - а їхня родина - у першому. Нас примістили в окрему кімнату, де було шість двоповерхових ліжок по три з кожного боку, невеличка пічка, де можна було зварити куліш, столик і табуретки. А перший бльок складався з великих кімнат, які розділювали простинями на чотири, і давали в одну секцію-«кімнату» одну сім'ю, або близьких людей. Було дуже тісно і невігідно. Ось там опинилась Ізидора Петрівна з дочкою і внуками, а також із своєю сестрою Ольгою, яку називала «Ліля», лікаркою, що хворіла на рак і мучилася в тих умовах. Раз прийшла до мами Ізидора Петрівна і сказала: «Надієчко, Лілі дуже погано, там нігде їй бути». Мама моя, Надія Шульгіна-Іщук відповіла: «Приносьте її сюди, ми дамо їй нижнє ліжко». Її принесли, і вона лежала. Коли приходив лікар робити якісь процедури, ми всі виходили з кімнати. Ольга Петрівна ніколи не нарікала, ніколи не стогнала і не говорила. Мама давала їй, що могла. Там вона і померла. У неї був син Василь, ми разом на цвинтарі ховали її».¹⁰

У 1949 році Ізидора Петрівна, а Надія Яківна в 1950-му переїхали до Америки в різні, але сусідні штати Нью-Джерсі і Пенсільванія. Вони обидві займалися громадською роботою, співпрацювали з українськими жіночими організаціями, писали спогади. Багато сил та енергії поклала Ізидора Петрівна на те, аби побачила світ велика праця Ольги Косач-Кривинюк «Леся Українка: хронологія життя і творчості», особливо цінна своєю достовірністю. А Надія Яківна очолювала виховну комісію Світової федерації українських жіночих організацій (СФУЖО). Тобто жили й енергійно працювали попри солідний вік, опікуючись і онуками.

І в ці ж роки вони час від часу бачилися. «Уже, як ми були в Америці, - пише Наталія Пазуняк, - а Ізидора Петрівна в Персіпані зі своєю дочкою, любила вона приїхати до моєї мами. Вона просила не гостити її, уважала, що вона як своя. ...В нас тоді був більший город, і висів гамак в городі. Ізидора Петрівна любила лягти у той гамак і читати книгу. Вона перебувала у нас тиждень, або два».¹¹ А Марія Романівна додає, як радо, по-родинному приймали Ізидору Петрівну, як подруги згадували минулі роки, як разом ходили вони до Союзу українок, зустрічалися з приятельками молодості, Марією Юркевич і Оленою Чехівською, дружиною професора Володимира Чехівського, видатного українського громадського і церковного діяча, розстріляного більшовиками. Вона каже, що голос у Ізидори Петрівни був низький, глибокий, дуже приємний, таке оксамитове контральто. І кожного разу ці зустрічі були святом душі двох подруг...

Та неблаганна хвороба вразила Надію Яківну. «Моїй мамі, - пише Наталія Пазуняк, - довелося 10 років пролежати без руху, без мови. Колись потелефонувала до мене Ізидора Петрівна і каже: «Хочу приїхати до вас». Я їй сказала, що мама вже не говорить, і не знаю, чи зможе її вповні розуміти. Тоді вона відповіла мені: «Це не важне, я приїду до неї і буду сидіти коло моєї Надієчки, і буду все їй розказувати».¹² І вона приїздила, коли могла, і сиділа біля своєї найріднішої подруги, і та дивилася своїми виразними, сумними шульгінівськими, карими очима і все розуміла серцем. І, мабуть, це були одні з найсвітліших хвилин Надії Яківни, приреченої на мовчання. А Ізидора Петрівна відчувала, що вона особливо потрібна своїй подрузі, як і ті розмови споріднених людей, від душі до душі, коли слова вже, може, й зайві...

Надія Яківна Шульгіна-Іщук залишила цей світ 9 квітня 1979 року у 91 рік. Її поховали на цвинтарі св. Андрія Первозванного у Бавнд-Бруку. «Тоді була буря, - згадує Наталія Романівна, - і ми повільно їхали. Владика Митрополит Мстислав Скрипка чекав в церкві-пам'ятнику в повному облаченні. Туди прихала і Ізидора Петрівна, яка хотіла конче бути на похороні своєї приятельки».¹³ І продовжує далі. «Пам'ятаю, що рік після того, у 1980 році померла Ізидора Петрівна. Ми були на її похороні. Її прах похований недалеко від гробу моїх батьків. Пригадую, як над її могилою стояв Митрополит Мстислав і дуже широко промовляв до неї, наче до давнього приятеля. Перед смертю Ізидора Петрівна сказала своїй дочці, щоб на надгробному камені було написано не тільки її ім'я, але й ім'я її чоловіка, Юрія Борисова, якого закатували НКВДисти, і він невідомо де похований. І щоб написали слова з твору Лесі Українки «Бояриня»: «Прощай, сонечко, ти йдеш на Захід. Привітай».¹⁴

Така дивовижна приязнь, ні на йоту не зраджена протягом цілого довгого життя, була подарована шляхетним представницям двох видатних українських родин.

P.S. Складаю щирю вдячність моїм дорогим троюрідним сестрам Наталії Романівні Іщук-Пазуняк за надіслані спогади та Марії Романівні Іщук-Варварів за оповідь про Ізидору Петрівну

Косач-Борисову і Надію Яківну Шульгину-Іщук, без яких не можна було б розповісти світу про дивовижну духовну і душевну зрідненість, яка жовто-блакитною стрічкою пов'язала серця цих непересічних дочок України.

1. Шульгина Любов Миколаївна (1865-1945) – талановита народна вчителька, відома українська культурно-громадська діячка, мати героя Крут Володимира Шульгина і громадського та державного діяча, вченого-історика, дипломата Олександра Шульгина.

2. Іщук-Пазуняк Н. Спогади І. П. Косач-Борисової і про неї». // Рукопис. – С. 2.

3. Онеглаг – система виправно-трудових таборів і спецпоселень НКВС, що існувала на території Архангельської області в європейській частині сучасної РФ з 5.02. 1938 року по 5. 05. 1942 року.

4. Іщук-Пазуняк Н. Спогади І. П. Косач-Борисової і про неї». // Рукопис. - С. 5-6.

5. Там само. С.6.

6. Леонтович О. Шульгини: батьки, діти, онуки. – Тернопіль, 2012. – С. 40.

7. Там само. С. 40.

8. Іщук-Пазуняк Н. Спогади І. П. Косач і мої про неї. // Рукопис. – С. 1.

9. Там само. – С. 3-4.

10. Там само. – С. 4-5.

11. Там само. – С. 5.

12. Там само. – С. 6-7.

13. Там само. – С. 7.

14. Там само. – С. 7.

Сергій Лис,
 провідний науковий співробітник
 відділу новітньої історії
 Волинського краєзнавчого музею,
 м Луцьк

ЛУЦЬКИЙ КАФЕДРАЛЬНИЙ СВЯТО-ТРОЇЦЬКИЙ СОБОР ЯК ОСЕРЕДОК УКРАЇНІЗАЦІЇ ПРАВОСЛАВ'Я У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст. І ПРОГОЛОШЕННЯ АВТОКЕФАЛІЇ У 1941 р.

Луцьк з давніх-давен було надзвичайно релігійним містом. Багато його храмів, які зуміли пережити атеїстичну радянську владу, – це ще й відомі пам'ятки архітектури. Серед них унікальною долею вирізняється Луцький кафедральний Свято-Троїцький собор. Він був змурований у XVIII сторіччі як костел Святого Хреста. У XIX столітті, в зв'язку з занепадом римо-католицизму у Луцьку (храм, зрештою, на деякий час навіть припиняв своє функціонування через відсутність прихожан католиків), його ґрунтовно перебудували і в 1880 році освятили вже як православний собор Святої Трійці [7, 191]. Але змішання католицької та православної архітектури не лише не псує враження від храму, а навпаки, додає йому якогось особливого, екуменічного колориту.

Луцькому кафедральному Свято-Троїцькому собору судилася видатна роль в історії, саме як православної святині. Однак його піднесення відбулося вже після перепідпорядкування з-під юрисдикції Руської Православної Церкви (далі – РПЦ) до Польської Православної Церкви (далі – ППЦ). Сталося це де-факто ще у 1920 році, коли Луцьк після поразки Української революції опинився у складі Другої Речі Посполитої. Але де-юре ППЦ отримала автокефалію 13 листопада 1924 року, коли її офіційно визнав Вселенський Константинопольський патріарх Григорій VII у своєму «синодально-канонічному томасі» [13, 358].

Парадокс, однак, полягав у тому, що більшість віруючих ППЦ були, звісно, не поляками, а українцями. І при цьому, так би мовити за інерцією, мовою богослужінь у ППЦ залишилася церковнослов'янська з російською вимовою. Поставало питання, якою має бути мова богослужінь у ППЦ? Польською, українською чи церковнослов'янською, але без уже звичних русизмів? У Луцьку однозначно розпочинається боротьба за українізацію Церкви, і Луцький Свято-Троїцький собор, як кафедральний, став центром цього процесу.

Важлива, по суті, навіть відправна подія у процесі українізації православ'я в Луцьку за часів Другої

Речі Посполитої – Український церковний з'їзд. Відбувся він 5-6 червня 1927 року в приміщенні Луцького театру (нині Волинський академічний обласний театр ляльок). Ініціатором його був церковний і громадський діяч, лікар і історик, відомий просвітник Арсен Річинський. На з'їзд прибуло 585 делегатів з усіх повітів Волині та українських повітів Полісся [13, 343]. Це зібрання розглянуло «стан церковно-релігійного життя українського православного населення в Польщі; задоволення релігійних потреб української православної людності в справах: служби Божої, науки релігійної в церкві, школі і поза школою, книг богослужбових і преси релігійно-моральної; комплектування священників, дяків і диригентів; справу канонічного внутрішнього устрою Православної церкви в Польщі» та інше [12].

Чи не першим проявом проукраїнських прагнень віруючих лучан стала подія від 20 червня 1927 року. Тоді під час богослужіння, яке відправляв у Луцькому кафедральному Свято-Троїцькому соборі предстоятель ППЦ митрополит Діонісій Валединський, хор розпочав співати літургію українською мовою. Митрополит перервав службу і спробував вигнати хор з церкви, але це викликало обурення парафіян, які почали викрикувати ворожі гасла на адресу глави Церкви [8, 113]. Очевидно, що саме проведений перед тим у місті Український церковний з'їзд надав віруючим відваги.

Восени 1931 року в Луцьку було створено Товариство прихильників православної віри й охорони її традицій ім. Петра Могили. Головою його обрали Сергія Тимошенка, заступником – протопресвітера Анастасія Павлюковського. Товариство зайняло виразно проукраїнську позицію. Активну роль впродовж його існування відігравали і священнослужителі та прихожани Луцького кафедрального Свято-Троїцького собору. Особливо коли була створена Богословська секція, почесним головою якої став владика Полікарп Сікорський. У 1930–1935 роках Товариство ім. Петра Могили видавало журнал «За соборність» [13, 368].

На повну силу процес українізації православ'я у Луцьку пішов після 10 квітня 1932 року – саме тоді у Варшаві був посвячений у єпископа та направлений до Луцького кафедрального Свято-Троїцького собору архімандрит Полікарп Сікорський, відомий як великий поборник цієї ідеї. Народився він 1875 року на Звенигородщині в родині священника. Закінчив Уманське духовне училище, Київську духовну семінарію, пройшов курс юридичних наук в університеті святого Володимира. До 1916 року був столоначальником у Київській духовній консисторії, під час визвольних змагань – у міністерстві ісповідань, потім – членом Всеукраїнської Церковної Ради, членом Кирило-Мефодіївського Братства. З урядом УНР виїхав до Польщі. У 1922 році прийняв чернецтво. Був намісником Дерманського і Загаєцького, настоятелем Мілецького монастирів. У 1923 році возведений у сан архімандрита, у 1924 – член Віленської духовної консисторії, у 1925 – настоятель і благочинний Володимир-Волинський [15].

У часописі «За соборність» (1932 рік, №4) опубліковано великий матеріал «Прибуття до Луцька та перші служби владика Полікарпа». В ній, зокрема, йдеться: «Вранці 22 квітня 1932 року владика вітала вже вся Волинь... На межі Рівенського та Луцького повітів владика Полікарпа зустрів Луцький староста Ю. Бонкович-Ситтаур... При в'їзді до Луцька побудована була магістратом Луцька арка з написом «Слава», біля котрої владика зустріли привітальними промовама посол М. Тележинський від Волинського Українського Об'єднання, бурмістр Т. Оловінський, лавник А. Ковалевський і др. Біля Луцького собору – кафедри Луцького єпископа чекали на приїзд владика Луцького представники численних організацій, шкільна молодь і сила православного народу без різниці національностей. Першим вітав єпископа Полікарпа посол П. Певний – голова Громадського комітету по зустрічі владика Полікарпа; в своїй промові посол Певний підкреслив страдницький шлях до єпископства владика Полікарпа та всенародне значення свята зустрічі першого єпископа-українця.

Від Російського благодійного товариства єпископа вітав Ф. Шлемер, від Товариства ім. Петра Могили – І. Власовський, від Луцької Просвіти – В. Островський. У брамі соборний староста Н. Бордюк підніс владіці хліб-сіль, після чого духовенство «зі славою» провело владика до собору, де його зустріли промовама отець настоятель протоієрей А. Павлюковський і член Волинської духовної консистрії протоієрей М. Тучемський. Ієромонах Митрофан від братії Св.-Успенської Почаївської лаври підніс владіці архієрейське облачіння, привітавши промовою». В цьому ж номері часопису вміщено хвилюючу промову самого владика Полікарпа.

Майже відразу єпископ Полікарп Сікорський почав провадити богослужіння не лише церковнослов'янською, але й українською мовою. Щоправда, першу церковну службу українською мовою владика Полікарп Сікорський провів не у кафедральному Свято-Троїцькому соборі, а в Луцькій Хрестовоздвиженській церкві. Ось як про це було написано у тому ж часописі «За соборність»: «Від собору владика Полікарп від'їхав до Іверської каплиці, де помолився перед образом Іверської Божої Матері. Далі владика прибув до Братської Чеснохресної церкви, де біля брами його зустріли з хлібом-

сіллю і привітали промовами посол М. Тележинський – від ради Чеснохресного братства, а церковний староста О. Ковалевський – від української парафії. Цвинтар заповнений був учнями Луцької української гімназії, народних шкіл з поближчих сіл та народом.

Настоятель церкви протопресвітер П. Пашевський привітав владика теплою промовою, в котрій пригадав історію Чеснохресної церкви – колись величного храму, від котрого залишилася тільки «стіна плачу», але висловив надію, що з приходом владики оживе руїна і знову постане величний храм на славу Божу, на втіху народу українському. Після літїї владика Полікарп звернувся до пастви з теплими словами про значення молитви в рідній мові...

На другий день Великодня невеличка Братська Чеснохресна церква мала в себе велике і, ми б сказали, історичне свято. Бо в сей день, 2 травня, в тій церкві було відправлено владикою Полікарпом архиерейську службу Божу українською мовою. То була перша св. літургія, відправлена архиереем українською мовою в Православній церкві Польщі» [6].

Ставши єпископом Луцьким, Полікарп Сікорський очолив Луцьку комісію, що працювала над перекладом українською мовою Святого письма. Підготував він низку видань. 17 жовтня 1932 року Волинський Громадський Комітет Допомоги Голодуючим на Україні, створений у Луцьку, обрав владика Полікарпа Сікорського своїм почесним головою [16]. Активно допомагав єпископ Луцького кафедрального Свято-Троїцького собору місцевій Українській гімназії, а також сиротам і бідним [13, 475].

Богослужіння на українській мові за єпископства Полікарпа Сікорського стали постійними. Так, наприклад, у 1934 році в офіційній польській газеті «Woіус» була надрукована наступна інформація: «У 120-ту річницю народження українського пророка Тараса Шевченка у православному соборі в Луцьку єпископ Полікарп у присутності православного духовенства відправив урочисту Службу Божу на українській мові. Перед початком богослужіння священик Яковлів виголосив також українською мовою проповідь про значення творчості Шевченка для українського народу. Під час богослужіння собор був переповнений віруючими. Між іншим, прибули на богослужіння депутати Сейму П. Певний, М. Тележинський, сенатор М. Маслов, радник Ханенко, голова Товариства ім. Петра Могили інж. С. Тимошенко, секретар цього товариства І. Власовський і багато інших українських діячів» [19, 2] (переклад цитати на українську мову – Л. Ф. Потапчука). Загалом на 1935 рік на Волині уже в 122 парафіях проходили богослужіння виключно українською мовою, а у 295 парафіях поперемінно, у різних співвідношеннях – то церковнослов'янською (причому з тенденцією вилучення з неї русизмів) мовою, то українською [2].

Із повідомлень у двотижневику «Церква і нарід», що видавався у 1935–1938 роках у Кременці, також дізнаємося, що:

- в Луцькому соборі в грудні 1935-го року розпочато проведення релігійних бесід на тему про православне богослужіння (взялася за це богословська секція Товариства імені Петра Могили);

- 22 січня 1936 року єпископ Полікарп українською мовою відправив літургію і молебень з нагоди 19-ої річниці проголошення у Києві незалежної Української Народної Республіки;

- 4 жовтня 1936 року в Луцькому соборі розпочалися ранкові відправи служби Божої українською мовою для учнів шкіл;

- у 1938 році представником від Волинської Духовної консисторії в урядах скарбових Автокефальної Православної Церкви в Польщі став настоятель Луцького кафедрального собору протоієрей С. Грушко...

Та не так просто було тримати лінію українізації православ'я в Луцьку, хоч, здавалося б, владу Польщі не повинно було так вже й обходити, якою мовою (церковнослов'янською з російською вимовою, чи українською) правиться в православному соборі. Та Варшава прагнула асимілювати українців, змусити прийняти їх польську мову, культуру і римо-католицьке віросповідання. А тому україномовна православна Церква їх не влаштувала.

Польську владу цікавило ще й те, як забрати хоча б частину храмів від православних. Тож у 1929 році Найвищий суд у Варшаві, вирішуючи якийсь спір поміж польськими громадянами Шумлянським та спадкоємцями Рубцова, постановив, що «останній речинець зголошення позовів на повернення тих прав, які були порушені насильно колись російським урядом, минає в 1929 році, як десятому році від моменту повстання польських суддів».

У зв'язку з цим рішенням, римсько-католицький єпископат розпочав цілий ряд процесів проти Волинської, Поліської, Віленської та Гродненської православних консисторій, домагаючись ревіндикації (звороту) Римсько-католицькому костелові православних церков, парафіяльних будинків і церковної землі. Всього вимагалось передати 724 церковні об'єкти. Серед них – Почаївська лавра, Віленський, Корецький, Кременецький, Зимненський, Милецький монастирі, кафедральні собори в Луцьку, Кременці і Пінську.

Позов Римсько-католицького костелу у Польщі до Луцького окружного суду про повернення Луцького кафедрального собору було зроблено того ж 1929 року. 26 жовтня цього року митрополит Діонісій звернувся до населення з проханням оборонити святині українського народу. «Якщо ці позови буде виграно, ми втратимо свої святині», – зазначив він.

У списку справ, заведених Римсько-католицькою єпископською курією в Луцьку, про ревіндикацію православних церков і належних до них маєтків, в Луцькому окружному суді значиться і справа по Луцькому собору. Немає даних про те, чи відбувся суд цього року. Зате збереглися газетні публікації про судовий процес над Свято-Троїцьким собором в Луцькому окружному суд від 16 листопада 1933 року [1].

У переповненій залі виступило багато свідків. Вони говорили, що костюл був уже в дуже занедбаному стані, коли розпочалася його перебудова під собор. Адвокати з боку православних висловили думку, що суд не повинен розсуджувати «святих речей». Справи ревіндикації церков належать до адміністративної влади за розпорядженням Генерального Комісара Східних земель від 1919 року, яке затвердив Президент Речі Посполитої. А найвищий суд у Варшаві має скоро вирішити питання про загальне право повернення православних церков католикам.

Окружний суд відклав справу на два тижні до остаточного вирішення. Більше відомостей про судовий процес немає. Є лише повідомлення: «Найвищий суд у Варшаві підтвердив розпорядження Генерального Комісара, що ревіндикацію церков може проводити лише адміністративна влада, а не суд» [1].

1938 року польський уряд на Холмщині і Підляшші забрав під костюли 149 і зруйнував 189 православних храмів. Потім він простяг руки і до Волині. Новий Волинський воєвода А. Гавке-Новак погодився віддати католикам 14 православних церков, у тому числі і Луцький Свято-Троїцький собор. Але православні боронили свої святині, відстояли перші судові процеси. А в 1939 році Польщі вже було не до православних храмів – вона впала під ударами німецької і радянської армій.

Після припинення існування Другої Речі Посполитої ППЦ опинилася в складній ситуації. З одного боку, оскільки вже не було незалежної Польщі, то ППЦ ставала, по суті, ще в більшій мірі українською структурою. З іншого її намагається знову підпорядкувати собі РПЦ. З приходом радянської влади на Волинь РПЦ присилає свого «екзарха Західної України і Білорусії» Миколу Ярушевича [13, 475]. Та владика Полікарп Сікорський у Луцьку продовжував підпорядковуватися ППЦ, а також і далі тримався лінії щодо українізації Церкви.

Як тільки 1941 року під ударами німецької армії відійшла радянська влада з Волині, розпочалося короточасне (поки німцям було не до того) українське відродження. Наприкінці червня 1941 року до Луцька прибули члени ОУН (б). Тут вони почали формувати Відділ окремого призначення імені Євгена Коновальця [10, 28], який, так же як батальйон «Нахтігаль» у Львові, мав перехопити у німців ініціативу щодо створення місцевої адміністрації. За деякими свідченнями, в липні 1941 року на майдані біля Луцького кафедрального собору Святої Трійці члени ВОП імені Євгена Коновальця проголосили у Луцьку відновлення Української Держави.

Визначною подією стало визнання луцьким єпископом Полікарпом Сікорським Акту відновлення Української Держави, проголошеного ОУН (б). Саме він 10 липня 1941 року, в час, коли нацисти вже почали арешти українських націоналістів, публічно підтримав відновлення Української Держави, зазначивши, зокрема, в своєму «Пастирському листі» що: «Разом з українським народом радіє і наша многострадальна Церква. Відроджена у вільній українській державі – Українська вільна Православна Церква буде з народом одною нерозривною цілістю». Через два дні, 12 липня, владика Полікарп Сікорський разом з протоієреєм Степаном Грушком прямо під час богослужіння у Луцькому кафедральному Свято-Троїцькому соборі в присутності багатьох віруючих оголосили про підтримку Акту відновлення Української Держави.

Попри наступні німецькі арешти українських патріотів, владика Полікарп Сікорський продовжував свою роботу по українізації Церкви. Українською мовою проводяться богослужіння, видаються церковні книги. Так, у фондах Волинського краєзнавчого музею зберігається унікальний примірник «Апостола» на українській мові, виданого коштом богословської секції Товариства ім. Петра Могили у Луцьку в листопаді 1941 року. На 2-й сторінці надруковане благословення Полікарпа Сікорського цьому виданню [17]. До речі, у фондах Волинського краєзнавчого музею зберігаються також і особисті речі владика Полікарпа Сікорського – священницький одяг, архієрейські відзнаки, церковне начиння. Вони були передані до музею у 1997 році з Франції (там луцький владика провів останні роки свого життя) [18].

У 1941 році у Луцьку почала виходити газета «Український голос». У перших же її номерах під впливом владика Полікарпа Сікорського друкуються матеріали, в яких звучать вимоги «правдивого

українського єпископату, який поведе свою паству... в душі давніх соборно-українських традицій», «щоб мовою нашої УПЦ стала українська», «українським вірним – рідні пастирі». З цього ж часопису (№1/16 від 1.01.1942 року) дізнаємося, що 20 грудня 1941 року при архієпископі Луцькому і Ковельському, владиці Полікарпові розпочала свою діяльність Луцька Духовна консисторія. До її складу ввійшли, зокрема, кафедральний протоієрей отець С. Грушко, протоієрей отець М. Малюжинський.

Тож не випадково, що ще 30 листопада 1941 року нарада у Варшаві, за участі православних ієрархів та уряду УНР в екзилі, ухвалила рішення про підтримку кандидатури єпископа Полікарпа Сікорського на місце Адміністратора (Місцєблюститєля) автокефальної Української Церкви.

Предстоятель ППЦ митрополит Варшавський і Волинський Діонісій Валєдинський прихильно поставився до кандидатури Полікарпа Сікорського та благословив його 13 листопада 1941 року. Але остаточно питання про автокефалію мала розв'язати Нарада представників церковних рад у Рівному, яку скликали 13 грудня 1941 року. На ній кандидатуру єпископа Полікарпа Сікорського підтримала більшість учасників. Також була створена комісія на чолі зі Степаном Скрипником, яка 14 грудня 1941 року подала офіційний лист уповноважених від церковних рад Волині до митрополита Діонісія Валєдинського, у якому висловлювалося прохання призначити єпископа Полікарпа Сікорського Адміністратором Православної церкви на українських землях.

Зрештою, декретом від 24 грудня 1941 року митрополит Діонісій затвердив владу Полікарпа Сікорського Адміністратором «Православної Автокефальної Церкви на звільнених землях України» з наданням йому сану архієпископа і дав йому та архієпископу Олександрові Іноземцеву своє благословення висвятити єпископів для Української Автокефальної Православної Церкви (далі – УАПЦ) [14]. До речі, перша акція, яку здійснив Полікарп Сікорський вже як Адміністратор УАПЦ – це відправа у Луцькому кафедральному Свято-Троїцькому соборі Служби Божої й панахида за борців, які віддали життя за український народ, про що було написано у тому ж часописі «Український голос» (№4/19 від 22.01.1942 року).

Отож, послідовна позиція луцького єпископа Полікарпа Сікорського завершилася здобуттям автокефалії для Української Церкви. Вона була короточасною на українських теренах, лише до 1944 року, після чого до 1989 року діяла лише в середовищі української діаспори на Заході. Але особливо треба зазначити, що у 1941–1944 роках фактично саме Луцький кафедральний собор Святої Трійці, як осідок архієпископа Полікарпа Сікорського (бо він так і не переїхав до Києва), був центром усього українського православ'я. Єдиний такий випадок в історії Луцька, чим місто може, безумовно, пишатися.

В умовах німецької окупації Луцький кафедральний собор Святої Трійці був осередком української культури, по суті єдиним місцем, де мали змогу гуртуватися національно свідомі лучани. З тієї ж газети «Український голос» можна дізнатися, про заходи при кафедральному соборі, які були проведені 15 березня 1942 року з приводу вшанування Тараса Шевченка (№18/33 від 30.04.1942 року); що 1 лютого 1942 року владику Полікарп відправив панахиду по героях, які загинули під Крутами (№6/21 від 5.02.1942 року); що проводились 28 червня 1942 року заупокійна служба і панахида з нагоди річниці розстрілу в'язнів у Луцькій тюрмі (№27/42 від 2.07.1942 року) тощо.

Але коли німецька армія стала зазнавати поразки, німці звинуватили провід УАПЦ у співпраці з УПА. Ще в 1942 році владиці Полікарпу було заборонено німецькою адміністрацією Рейхскомісаріату «самовільно» висвячувати єпископів [11, 100]. У 1943 році сотні церков УАПЦ, священнослужителі й прихожани яких були запідозрені у яких не будь зв'язках з українськими повстанцями, були спалені німцями. Іноді – разом із загнаними туди священниками і вірними [11, 105]. Попри гоніння на УАПЦ й арешти німцями деяких з її єпископів [11, 104], владику Полікарп продовжував у Луцькому кафедральному соборі Святої Трійці відстоювати засади Церкви, як осередку християнської віри й української культури водночас. Зокрема, зі сторінок «Українського голосу» ми дізнаємося, що 19 вересня 1943 року Полікарп Сікорський відправив у Луцькому соборі урочисту панахиду з нагоди 100-ліття з дня смерті Г. Квітки-Основ'яненка (№44 (III) від 23.09.1943 року); що 28 листопада 1943 року під час Служби Божої у соборі Святої Трійці владику затаврував неканонічний акт проголошення Московського патріархату, за умови лояльності РПЦ до гонителя християнської віри Сталіна (№64 (131) від 3.12.1943 року).

У 1944 році, після повернення на Волинь радянської влади, Луцький кафедральний Свято-Троїцький собор переходить у підпорядкування РПЦ. Православ'я потрапляє під страшний тиск комуністичного атеїзму. В контексті тодішніх переслідувань сталінським режимом Церкви, не можна не згадати про обшук Луцького собору в 1946 році. Адже тоді на його горищі було знайдено архів УНР, який, вочевидь, впродовж 1920–1946 років тут переховували його священнослужителі. Вони мусіли бути справді українськими патріотами (окрім одного новоявленого Іуди, про що буде сказано далі), щоб так довго

зберігати тут ці раритетні і надзвичайно цінні для українців документи.

Відомо нам про це завдяки доповідним запискам Михайла Діденка уповноваженому та Голові Ради у справах РПЦ від 28 липня 1946 року та в обком Компартії від 25 травня 1948 року. В першій, зокрема, зазначено: «23 липня 1946 року в Луцькому Свято-Троїцькому соборі, на горищі, було знайдено архів українського уряду УНР вагою приблизно 35 кг. Архів містив документи різних міністерств, листування міністрів, багато документів Петлюри, дипломатичні документи про відносини УНР з іншими державами. Є акт про віднайдення архіву від 23 липня 1946 року» [3].

У доповідній в обком Компартії йдеться: «В соборі, який весь час, а особливо під час німецької окупації, був гніздом українських націоналістів, 12 липня 1942 року проголошена незалежна самостійна Україна. Після війни в соборі знайдена контрреволюційна література і архів Петлюри та його прибічників» [4].

Багато б віддали сьогодні науковці, щоб тільки побачити архів УНР. Скільки б міг він повідати історикам і не лише історикам. Наші ж архіви зберегли ім'я того, хто саме знайшов документи УНР на горищі собору і передав їх «куди треба». В архівних матеріалах вдалося навіть дізнатися, що отримав цей чоловік за свій вчинок. Про все це він розповів сам. Не нам, звичайно, а Голові Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів.

По суті, це формений донос на владика Полікарпа і його соратників, на Степана Грушка, який був настоятелем Луцького кафедрального собору у роки Другої світової війни, на священника Берничука, на священника Спільнюка, який «помогає бандитам, ранених от пуль», і особливо – на єпископа Волинсько-Ровенської єпархії Панкратія. Та особливої уваги заслуговує ось цей уривок листа інспектора Волинської духовної семінарії і благочинного Луцького благочинного округу, протоієрея Василя Осташевського: «З приходом звільняючої Західну Україну і Білорусь Червоної Армії у вересні 1939 року я добровільно запропонував свої послуги – допомагати виявляти контрреволюціонерів, що ховаються в одяг невинності...

Роблячи, як благочинний ревізію кафедрального собору в Луцьку в кінці липня 1946 року, я виявив на горищі храму архів колишніх вождів петлюрівського руху, їх листування, директиви Петлюри, що через уповноваженого Діденка передано за призначенням. За цю мою роботу ошчасливлений наданою мені можливістю побувати в серці нашої великої Батьківщини – прекрасній Москві» [5].

Підсумовуючи зазначимо, що за приналежності Луцького кафедрального Свято-Троїцького собору до ППЦ і особливо, звісно, до УАПЦ його священнослужителями і мирянами надзвичайно активно провадилася лінія українізації церковного життя. Провідну роль у цьому процесі, безумовно, відіграв владика Полікарп Сікорський. Навіть після його еміграції у 1944 році до Західної Європи та смерті у 1953 році в Парижі, незламний дух митрополита Полікарпа продовжував незримо підтримувати духовенство Луцького Свято-Троїцького собору, утверджувати тут проукраїнські настрої та лякати атеїстичну московську владу.

Так, наприклад, у листі секретаря Волинського обкому партії І. Грушецького про діяльність Луцького собору і семінарії при ньому, надісланого ним на ім'я першого секретаря ЦК КПУ М. Підгорного вже аж 25 березня 1960 року, зокрема, є й такі рядки: «Серед викладачів чимало послідовників махрового націоналіста Полікарпа (Сікорського). В результаті проведеної місцевими органами роботи з семінарії звільнили ряд викладачів. Однак це мало змінило ситуацію, оскільки і їх нинішній склад виховує в семінаристів негативне ставлення до радянської дійсності, релігійний фанатизм і реакційний світогляд. Вони спрямовують свою діяльність на те, щоб перетворити Луцьку семінарію в розсадник українського націоналізму, зробити її вогнищем релігійного фанатизму і ханжества» [9, 145].

Вже за незалежної України у 1992 році Луцький кафедральний Свято-Троїцький собор став храмом Української Православної Церкви – Київський Патріархат. Відтоді і по сьогоднішній день богослужіння у ньому, як і за владики Полікарпа Сікорського, проводяться українською мовою.

1. Волинська неділя. Ілюстрований тижневик для жителів Волині, Холмицини і Підляшшя. – Львів, 1933. – 10 грудня.

2. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО), ф.Р. – 46, оп. 9, спр. 2967. – Переписка с Министерством религии и общественного просвещения о службе в православной церкви на польском, украинском, русаком языках (6 апреля 1935 – 20 января 1938).

3. ДАВО, ф.Р. – 393, оп. 3, спр. 5. – Доповідна голові Ради у справах РПЦ про архів УНР.

4. ДАВО, ф.Р. – 393, оп. 3, спр. 9. – Доповідна М. Діденка в обком Компартії про архів УНР.

5. ДАВО, ф.Р. – 393, оп. 3, спр. 12. – Лист Осташевського.

6. За соборність. Неперіодичний орган товариства імені Петра Могили. – Луцьк, 1932.

7. Колосок Б. *Православні святині Луцька* / Б. Колосок. – Київ: Техніка, 2003. – 296 с.
8. Крамар Ю. *Ставлення польської влади до процесів національно-церковного відродження на Волині у 1920-х–1930-х рр.* / Ю. Крамар // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Християнство в історії і культурі Володимир-Волинського та Волині. Науковий збірник.* / Упоряд. А. Силук. – Луцьк, 2013. – С. 112–116.
9. Милуць В. *Державна влада і православна церква на Волині у другій половині 40-х–50-х роках ХХ століття* / В. Милуць. – Луцьк: Волинянин, 2008. – 228 с.
10. Музичук С., Марчук І. *Луцький вишкільний курінь, 1941–1943* / І. Марчук // *Однострій. Військово-історичний журнал.* – 2004. – №8. – С. 28–35.
11. Плічковський Н. *Нарис історії Української Православної Церкви* / Н. Плічковський. – Сідней – Аделаїда: Друкарня М. Цюрака, 1985–1988. – 125 с.
12. *Процес за православні церкви. Ч.1.: Волинь і Полісся.* – Варшава: Видання Української Парламентської Репрезентації, 1930. – 56 с.
13. Рожко В. *Нарис історії Української Православної Церкви на Волині* / В. Рожко. – Луцьк: Медіа, 2001. – 672 с.
14. *Український голос.* – Луцьк, 1942. – 22 січня. – №4/19.
15. *Український голос.* – Луцьк, 1942. – 5 лютого. – №6/21.
16. *Фонди Волинського краєзнавчого музею (далі – ВКМ).* – Інв. № ДМ – 53973.
17. *Фонди ВКМ.* – Інв. № РА – 783.
18. *Фонди ВКМ.* – Інв. № РА – 6657.
19. *Wołyń.* – Łuck, 1934. – 18 marzec. – q12.

Олександр Лудковський,
краєзнавець, м. Луцьк

ВЕРЕСЕНЬ 1939 РОКУ. БОЙОВІ ДІЇ ВПС ПОЛЬЩІ ТА НІМЕЧЧИНИ НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНИ

Військові дії вересня 1939 року між Польщею та Німеччиною на перший погляд не поширювалися на територію Волині. Дійсно, німецькі війська на короткий час заходили лише у Володимир-Волинський (16-19.09) та Любомль (16-21.09). Однак, до 17 вересня над містами та залізничними сполученнями вирувала інтенсивна повітряна війна. У окремі дні на волинських аеродромах концентрувалися усі діючі середні двомоторні бомбардувальники авіації польських ВПС, до 67 % легких бомбардувальників та до 56 % винищувачів.

На підставі опублікованих на протязі останніх років у Польщі монографічних видань з'явилася можливість хронологічного щоденного опису військових дій польської та німецької авіації на території сучасних Волинської та Рівненської областей, чому і присвячена дана робота.

Перш, ніж зосередитися на безпосередньому викладенні подій, доцільно розглянути сам театр бойових дій, структуру польських ВПС і технічні характеристики літаків протиборчих сторін.

Отже, бойові дії на території сучасної Волинської області та частини Рівненської, між Польською Республікою та Німеччиною відбувалися з 1 по 17 вересня 1939 року. З СРСР окремі повітряні сутички фіксувалися з 17 по 19 вересня.

На території Волині існували аеродроми наступних уживаних у Польщі категорій :

- а) цивільний категорії «В», відкритий - Луцьк. Використовувався з 1912 р.;
- б) польові військові - Велицьк (Ковельський р-н), Гнойно (нині с. Красностав, Володимир-Волинський район). У 1939 р. ці аеродроми добудовувалися;
- в) польові розширені запасні - Верба (Володимир-Волинський район), Голоби, Іваничі, Полонка (Луцький район), Фалемичі (передмістя Володимир-Волинського), Холопичі, Княгинин (Дубнівський район), Млинів, Острожець, Рівне, Сарни, Ужинець (Млинівський район) [8, 1].

У передвоєнний період аеродром у Луцьку використовувався переважно цивільною авіацією та Луцькою Л.О.Р.Р. (Ліга протиповітряної і протихімічної оборони, напіввійськова організація), яка мала кілька навчально-тренувальних літаків, зокрема RWD-8. Під час чисельних військових навчань на аеродромі базувалися підрозділи бомбардувальної і розвідувальної авіації.

В Сарнах з березня 1939 року по кінець серпня здійснювала патрулювання кордону 161 винищувальна ескадра (9 винищувачів PZL-11). По оголошенні мобілізації вона була перебазована у район Лодзі.

Аеродроми Волині у планах все більш вірогідної війни з Німеччиною розглядалися командуванням ВВП Польщі як резервні тилові бази для комплектації і підготовки нових авіаційних з'єднань.

PZL 11.

PZL 23 Karas 2.

PZL P.11g Kobuz.

PZL P-37.

25 і 26 травня 1939 року польська військова делегація на польсько-французько-британській конференції домовилася про спільні дії при початку війни з Німеччиною. Командуванням ВВП Франції було запропоновано відправити на територію Польщі 5 ескадр (62 бомбардувальника) «Аміот-143М», який був прийнятий на озброєння ще у 1934 році. Цей вже застарілий літак однак був самим масовим французьким бомбардувальником (126 шт.). У серпні Францією була запропонована ще ескадра розвідників «Бреге-690» або «Потез-63» для визначення цілей. Командування польською військовою авіацією відповідально поставилося до союзницьких зобов'язань. До прийому «Аміотів-143М» готувався ряд аеродромів. Зокрема, на Волині таким місцем був аеродром у Гнойно, де накопичувалися запаси палива, бомб, аеродромне і радіотехнічне обладнання, автотранспорт.

На наданий французьким урядом кредит 430 млн. франків 8 серпня було закуплено 120 винищувачів «Моран-Солнье – 406».

Однак з початком війни Франція своїх зобов'язань не виконала.

Більш сумлінно виконувала домовленості Великобританія, у якої на кредит у 8 мільйонів фунтів стерлінгів було закуплено 100 легких бомбардувальників «Фейрі Беттл», 14 винищувачів «Харрикейн» і один «Спітфайр». У Ліверпулі на транспортники «Lasse» і «Clan Menzies» було завантажено усі продані винищувачі і 21 (по іншій інформації 61) легкий бомбардувальник та 500 тон бомб. Цей вантаж мав бути доставлений у румунський порт Констанца, але хід подій польсько-німецької війни призвів до того, що британський уряд розпорядився затримати кораблі у Стамбулі відповідно 19 і 27 вересня. Згодом вони повернулися у Британію.

Луцький аеродром розглядався як місце первинного базування легких бомбардувальників «Фейрі Беттл», підготовки для них екіпажів та спеціалістів з наземного обслуговування. З цією метою вже з 1 вересня у Луцьк була евакуйована Школа курсантів авіаційного резерву у Радомі-Садкові, з 3 вересня – Військово-навчальний центр № 2 у Кросно. До 12 вересня у Луцьк направлялися пілоти і авіаційні спеціалісти з підрозділів, які втратили літаки у ході бойових дій. Аеродром мав великий ангар, споруди аеродромних служб, паливні бункери. Поруч знаходилося багато складських приміщень та великі казарми.

Стрімке наближення бойових дій до території Волині призвело до перебазування Бомбардувальної Бригади у район Володимира-Волинського (Гнойно, Фалемичі) та у Велицьк і використання цих аеродромів як прифронтових. Вже 11 вересня з них поводилося бомбардування німецьких колон бронетехніки і мотопіхоти, які рухалися на схід, та перетинали ще невідому польському уряду лінію розмежування, встановлену таємними протоколами пакту Молотова-Ріббентропа.

На польових аеродромах Острожець і Млинів з 9 вересня базувалися ескадри винищувачів, у більшості знерухомлених відсутністю палива та технічного обслуговування. По можливості вони приводили розвідувальні польоти, або діяли за Бугом.

Командування німецької авіації розглядало Волинь передусім як мережу залізничних сполучень, яка забезпечувала маневри і перегрупування бойових частин польської армії, рух бойового спорядження та резервів. З 10 вересня цілями бомбардування були залізничні вузли Ковель, Луцьк, Володимир-Волинський, Рівне, Дубно, Сарни, та залізничні шляхи Ковель – Хелм, Дубно-Броди, Володимир-Волинський – Сокаль.

Кілька разів інтенсивно бомбардувався Луцький аеродром, як відома та помітна ціль, хоча бойові літаки на ньому майже не з'являлися.

У викладенні подій вересня 1939 року нам прийдеться неодноразово розглядати діяльність ряду підрозділів військово-повітряних сил Польщі і Німеччини, тому вважаємо доцільним заздалегідь викласти їх склад та структуру.

Основною тактичною бойовою одиницею польських ВПС була ескадра, яка складалася з як правило з 10 винищувачів або легких бомбардувальників, з 9 двомоторних бомбардувальників і з 7 розвідувально-спостережних. Зрозуміло, що у перебігу війни ці цифри не були стабільними, чисельність літаків або знижувалася внаслідок втрат, або збільшувалася при поповненні ескадр.

Дві або три ескадри складали дивізіон. Кілька дивізіонів складали бригаду, яких у ВПС було дві – Бомбардувальна та Переслідування (винищувальна). Єдиним військовим з'єднанням яке використовувало двомоторні бомбардувальники PZL.37 «Łos» була Бомбардувальна Бригада. Вона складалася з 10 і 11 ескадр, які входили у X дивізіон, та з 16 і 17 ескадр, які входили у XV дивізіон, всього 36 літаків. Польські ескадри не були стаціонарно закріпленими за аеродромами, їх наземний склад дозволяв швидко змінювати місце базування.

У штат одного дивізіону Бомбардувальної Бригади входило :

- 18 бомбардувальників PZL.37 «Łos»;

- 4 транспортні літака Fokker FVII/3m;
 - 14 автомобілів в тому рахунку 2 легкових, 2 польських «джипа» “Лазік”, 2 санітарних, 7 двотонних вантажівок, один – верстатна майстерня;

- 6 тягачів;

- 2 прожектори;

- 547 осіб, у тому рахунку 43 офіцерів;

- 100 осіб льотного складу, у тому рахунку 24 обсерватори, 28 пілотів, 48 повітряних стрільців [1,104].

У Бомбардувальну Бригаду також входило ще 5 ескадр легких бомбардувальників PZL.23 «Karas» (21, 22, 55, 64, 65), які склали II/2 і VI/6 дивізіони (50 літаків). Літаки усіх ескадр Бомбардувальної Бригади у другій декаді вересня 1939 року перебазувалися на територію Волині та вели бойові дії.

Інші ескадри легких бомбардувальників PZL.23 «Karas» входили у польові армії:

-24 розвідувальна ескадра (10 літаків) – армія «Краків»,

-31 розвідувальна ескадра (9 літаків) – армія «Карпати»,

-32 розвідувальна ескадра (10 літаків) – армія «Лодзь»,

-34 розвідувальна ескадра (10 літаків) – армія «Познань»,

-41 розвідувальна ескадра (8 літаків) – армія «Модлін»,

-42 розвідувальна ескадра (10 літаків) – армія «Поможе»,

-51 розвідувальна ескадра (7 літаків) – оперативна група «Нарев» [6,23].

З них на території Волині діяли «Карасі» 24, 32, 42 ескадр.

Бригада Переслідування об'єднувала 54 літаків-винищувачів PZL P.11 (будемо називати її Винищувальною Бригадою):

-III/1 дивізіон, 111 і 112 ескадри, 21 літак;

-IV/1 дивізіон, 113, 114, 123 ескадри, 29 літаків.

У польові армії входили:

-III/2 дивізіон, 121 і 122 ескадри (20 літаків) – армія «Краків»,

-III/3 дивізіон, 131 і 132 ескадри (22 літака) – армія «Познань»,

-III/4 дивізіон, 141 і 142 ескадри (20 літаків) – армія «Поможе»,

-III/5 дивізіон, 152 ескадра (10 літаків) – армія «Модлін»,

-III/6 дивізіон, 161 і 162 ескадри (21 літак) – армія «Лодзь»,

-151 ескадра (7 літаків) – оперативна група «Нарев» [6,27].

Тільки 151 ескадра винищувачів не побувала на волинській території, всі інші базувалися у її межах з 9 по 17 вересня.

Кожна польська армія мала 2-3 ескадри спостережних літаків R-XIII «Lublin» або RWD-XIV «Czapla» (Чапля) (по 7 літаків), та один плутон (взвод) з трьох зв'язкових літаків RWD-VIII.

У ході війни з навчально-тренувальних літаків авіаційних шкіл формувалися ескадри розвідувальні та спостережні, з яких на території Волині діяли:

- ескадра Вищої школи пілотажу з Улежу;

- Навчальна ескадра спостерігачів на базі Авіаційного навчального центру № 1 у Дембліні;

- Чехословацька Розвідувальна ескадра [6, 46-47].

Німецька авіація, що діяла на території Волині була представлена бомбардувальною бригадою KG 55 з 73 бомбардувальників Хейнкель-111Р, та винищувальною авіагрупою JGr.102 з 45 Мессершміттів-109D. Обидва підрозділи відносилися до 4-го повітряного флоту люфтваффе. Інколи залучалися розвідувальні підрозділи, які використовували Дорнье-17 та Хеншель-126.

Розглянемо типи літаків, що знаходилися на озброєнні ВПС Республіки Польща у 1939 році.

Бомбардувальна авіація.

Двомоторний середній бомбардувальник PZL.37 «Łos» (Лось), почав надходити у стройові частини у 1938 році. Він вважається одним з самих вдалих бойових літаків свого часу і по технічних характеристиках був на рівні кращих бомбардувальників Європи. «Лось» мав максимальну швидкість 410 км/год, крейсерську 350 км/год. З вантажем в 2,5 тон бомб міг пролетіти 1500 км, а без вантажу 2600 км. Екіпаж складався з 4 осіб, оборонне озброєння становило 3 кулемети калібру 7,7 мм. На перше вересня у Бомбардувальній Бригаді нараховувалося 36 літаків, з волинських аеродромів з 7 вересня діяло до 23 «Лосів».

Одномоторний легкий бомбардувальник PZL.23 «Karas» (Карась) прийнятий на озброєння у 1936 році. Цей літак був типовим представником класу розвідників-бомбардувальників, широко розповсюджених

у ВПС країн світу. Його максимальна швидкість досягала 310 км/год, крейсерська – 240 км/год при дальності польоту 1300 км. При складі екіпажу з трьох осіб літак мав три кулемети калібру 7,7 мм і міг підняти 700 кг бомб. На початку війни з у строю було біля 114 «Карасів», 110 у школах, резерві і ремонті. На Волині з 10 вересня базувалося та діяло до 40 PZL.23.

Двомоторний бомбардувальник LWS-6 «Zubr» (Зубр) з 1933 р. спочатку проектувався як транспортний літак, а згодом як підстраховка на випадок можливої невдачі з програмою виробництва «Лося». В кінцевому рахунку було вироблено 16 літаків у варіанті навчально-тренувального бомбардувальника. З максимальною швидкістю 330 км/год і вантажопід'ємністю до 660 кг «Зубр» був простий та зручний у пілотуванні. Кілька «Зубрів» перелетіло на аеродром Велицьк, однак у бойових діях участі вони не прийняли.

Винищувальна авіація.

Основним винищувачем польських ВПС був PZL P-11 різних модифікацій, прийнятий на озброєння у 1935 році. На цей рік він був цілком сучасною машиною, але у 1939 році з швидкістю 390 км/год і озброєнням з 2-4 кулеметів літак став явно застарілим. Втім, 128 винищувачів у стройових частинах змогли надати суттєву відсіч люфтваффе, знищивши по різних даних від 126 до 147 німецьких літаків різних типів. На Волині вони базувалися з 9 вересня у кількості до 34 літаків.

Попередник PZL P-11, винищувач PZL P-7a з 1932 року ще стояв на озброєнні винищувальних підрозділів у кількості 30 літаків. З швидкістю у 320 км/год вони майже не мали шансів на перемоги у повітряних боях. Сім таких винищувачів базувалося у Велицьку з 13 вересня.

Розвідувальні літаки та літаки зв'язку.

Літак R-XIII «Lublin» з 1933 року використовувався для взаємодії з піхотою та артилерією, для розвідки і зв'язку. Він мав невелику швидкість до 180 км/год і відстань польоту у 600 км, екіпаж з двох льотчиків мав для оборони два кулемети. На 1 вересня нараховувалося до 110 боєздатних літаків і 40 у ремонті. На Волині вони входили як зв'язкові у бомбардувальні та винищувальні дивізіони або прибули як евакуйовані у складі льотних шкіл.

Транспортні літаки.

20 голландських трьохмоторних транспортно-пасажирських літаків Fokker FVII/3m було закуплено польськими ВПС у 1928 році. Спочатку їх переробили під нічні бомбардувальники, а з 1938 року у транспортно-десантні. На початку військових дій, у складі Бомбардувальної Бригади перебувало 7 транспортних Fokker FVII/3m. З 6 по 16 вересня при X дивізіоні бригади знаходився один Fokker FVII/3m.

Навчально-тренувальні, цивільні і спортивні літаки.

Перебазування на аеродроми Луцьк та Велицьк персоналу та майна льотних шкіл призвело до надмірної концентрації навчально-тренувальних літаків RWD-8, RWS-10, RWS-26 та інших. Встановити їх чисельність та належність за браком документів не є можливим.

Німецькі літаки мали над польськими значні технічні переваги. Бомбардувальник Хейнкель -111P мав крейсерську швидкість 360-370 км на годину, що робило вкрай складним його перехоплення винищувачами PZL P-11 з проектною швидкістю 390 км/год та зношеними моторами. Він міг нести до 2 тон бомб, його захищали сім 7,92 мм кулеметів. Мессершмітт-109D розвивав швидкість 510-540 км/год і був озброєний 20 мм гарматою та двома 7,92 мм кулеметами.

1 вересня.

На луцький аеродром перебазувалися навчально-тренувальні літаки Школи курсантів авіаційного резерву у Радомі-Садкові. При заходженні на посадку був розбитий літак R-XIII «Lublin», який пілотував інструктор і викладач Школи поручик В.Налеч. У якості пасажира у літаку знаходилася його дружина. Обидва загинули [12, 1].

3 вересня.

Літаками 4-го Повітряного флоту люфтваффе був нанесений перший бомбардувальний удар по Луцькому аеродрому, знищено кілька навчальних літаків.

У Луцьк залізницею прибув перший ешелон з майном Авіаційного навчального центру № 2 у Кросно. Перевезення тривали до 10 вересня. [10, 1]

6 вересня.

З аеродрому Улеж (під Дембліним) на аеродром Гнойно (біля Володимир-Волинського) вранці перебазувався Х дивізіон Бомбардувальної Бригади у складі:

- 11 бомбардувальна ескадра, 7 PZL P-38 «Лось» і один транспортний Fokker FVII/3M ;
- 12 бомбардувальна ескадра, 2 PZL P-38 «Лось», у тому рахунку один небоездатний, з простреленою рамою двигуна.

Метою перебазування був відпочинок льотного складу та необхідність ремонтних робіт, які мали проводити евакуйовані спеціалісти заводу PZL (Державний авіаційних завод) з Варшави. Автоколона наземних служб Х дивізіону вирушила з Улежу у Гнойно ввечері [1, 150].

7 вересня.

Німецька авіація бомбардувала Луцьку залізничну станцію і аеродром. Загинув капітан В.Антонейський, інструктор пілотажу Школи підофіцерів авіації для молоді у Кросно, який перебазувався навчальні літаки Школи у Луцьк [6, 58].

З аеродрому Гнойно екіпаж PZL P-37В «Лось» з 11 ескадри, командир поручик Я.Матисек-Орша, здійснив виліт у район м.Ковель з завданням розшуку з повітря знаків, викладених німецькими диверсантами для наведенні бомбардувальників на залізничні споруди [1, 151].

8 вересня.

Вранці, літаком зв'язку на аеродром Гнойне командир Х дивізіону підполковнику Й.Вераксо був привезений наказ Головного Командування Авіації про зворотне перебазування на аеродром Улеж та бомбардування скупчення німецької бронетехніки у Малкіна о 13.00. Й.Вераксо не був впевнений, що наземний склад дивізіону ще знаходиться у Улежу і тому направив туди один літак (командир Х.Савлевич) для з'ясування ситуації. Пересвідчившись, що з аеродрому Улеж неземні служби виїхали ще 6 вересня, Х.Савлевич повернувся до Гнойного у той момент, коли дивізіон почав підійматися у повітря. Старт був затриманий, і лише літак поручика Я.Матисек-Орша полетів у Улеж. Під час польоту «Лось» був обстріляний польською протиповітряною обороною і отримав пошкодження. Змушений ремонтувався у Улежу, він лише 12 вересня повернувся до Х дивізіону. Радіозв'язок між літаками та командуванням дивізіону не використовувався, вірогідно з міркувань забезпечення таємниці координат місцезнаходження аеродрому Гнойно, враховуючи розвинуті засоби радіопеленгації у німецьких радіотехнічних військ.

Для забезпечення зв'язку з Львова у Гнойно було направлено три літаки RWD-8, але з них долетів лише один [1, 162-163].

9 вересня.

Німецька авіація бомбардувала Луцьк двічі - о 06.30 залізничну станцію та о 08.40 аеродром.

На аеродромі Гнойно Х дивізіон «Лосів» ще чекав автоколону наземних служб. Хоча у Гнойному, як у базі для очікуваних французьких бомбардувальників «Аміот», знаходилися певні запаси бомб, палива та ремонтні матеріали, командування бази відмовило Х дивізіону в обслуговуванні, не маючи на це розпоряджень свого керівництва.

Біля 15.00 був отриманий наказ від Головного Командування авіації про розвідування та бомбардування скупчення німецької бронетехніки у районі Жечув-Пшеворськ-Ярослав-Яворів. Виконання наказу було відкладено на наступний день за браком персоналу та матеріалів для обслуговування літаків.

Фактично Х дивізіон з 9 «Лосів» мав лише шість справних, інші потребували суттєвого ремонту бойових пошкоджень. Командир дивізіону Й.Вераксо зажадав від командування поповнення в 9 «Лосів», але отримав з Окремого експериментального дивізіону три літаки, які у цей день перелетіли з аеродрому Жабчиці (біля Пінська). Виявилось, що у них відсутні бомбардувальні приціли, радіостанції, частина приладів, кулемети і підвіска для бомб, тобто мала місце повна небоездатність [1, 164-165].

XV дивізіон Бомбардувальної Бригади у складі 12 «Лосів» отримав наказ про перебазування з аеродрому Подлодов (біля Томашува-Любельського) на аеродром Велицьк. У момент старту німецькі танки знаходилися у кількох кілометрах від Подлодова.

У районі Ковеля, біля села Гумен (не ідентифіковано), внаслідок пошкодженого ще 4 вересня руля напрямку, при вимушеній посадці капотував «Лось» (виробничий номер 72.100) під командуванням підпоручика А.Вишневського Екіпаж залишився цілим і 12 вересня приєднався до дивізіону. Технічна група заводу PZL з Варшави, яка заздалегідь прибула у Велицьк, розпочала ремонтні роботи.

По свідченням пілотів, аеродром Велицьк був добре обладнаним та замаскованим, єдиною його

вадою було велика кількість піску у покритті. Комендантом аеродрому був призначений офіцер дивізіону підпоручик С.Полковський. Льотний склад був розташований у сільській школі, штаб у будинку маєтку [1, 165-166].

Командир Винищувальної Бригади, ветеран Першої світової та Польсько-Радянської війн полковник С.Павліковський втратив зв'язок з Головним Командуванням авіації. Аеродром базування Бригади Кеж (під Люблінном) вже почала бомбардувати німецька авіація. Оскільки підлеглі йому дивізіони винищувачів зазнали великих втрат, а вцілілі літаки потребували ремонту, С.Павліковський прийняв рішення про перебазування Бригади на територію Волині та її реорганізацію. Ввечері 9 вересня з Кежа у Острожець вилетіли III/1 дивізіон (8 літаків) і III/4 дивізіон (12 літаків). Два несправних винищувачі залишилися у Кежі.

У сутінках дивізіони не змогли зорієнтуватися в розміщенні Острожецького аеродрому, повернули на Луцьк і там приземлилися вже у темряві. Приліт винищувачів був помічений мешканцями Луцька. Вони очікували, що місто нарешті буде захищено від бомбардувань. Три пілоти вирішили сідати у Острожці, при посадці у темряві два винищувачі отримали тяжкі пошкодження.

В той же вечір, на аеродром Млинів перебазувалися IV/1 дивізіон (9 літаків) і III/6 дивізіон (5 літаків). При посадці був розбитий один винищувач.

Наземний склад дивізіонів знаходився у дорозі, палива на нових аеродромах не було [3, 32].

10 вересня.

На світанку винищувачі III/1 дивізіону і III/4 дивізіону перелетіли з Луцького аеродрому в Острожець. Там до них приєдналися 2 літаки, що затрималися через несправності у Кежі. У Острожці аеродром прилягав до парку, у якому знаходився палац і фільварок місцевого землевласника графа Ледуховського.

Наземний склад дивізіонів ще був у дорозі. 32 винищувачі застигли без палива у Млинові і Острожці. На протязі дня надходили накази Головного Командування авіації про бойові вильоти, які не могли виконуватися. Зміст наказів свідчив про те, що Командування явно не володіло ситуацією. [3, 33]

З ранку почалася операція 4-го Повітряного Флоту люфтваффе по знерухомотенню залізничних сполучень для зупинення перегруповань польської армії і надходження резервів з метою зробити неможливою оборону на лінії великих рік. Дев'ять бомбардувальних дивізіонів вчинили самі потужні нальоти за вересневу кампанію.

На Волині була бомбардована станція Володимир-Волинський та Ковельський залізничний вузол. О 07.30 була атакована сама станція Ковель, о 11.30 залізничний віадук.

Зранку на Луцький залізничний вокзал прибув особовий склад школи курсантів авіації для молоді у Кросно і військово-навчального центру № 2. Було привезено також багато цінного військово-технічного майна. Біля 07.00 був бомбардований вокзал, з персоналу школи загинули керівник шкільної ескадри ст.сержант Б.Мисливець, механік капрал К.Гасіровський, курсанти Е.Охоцький, С.Сівек, О.Шнайдер.

Біля 09.00 почалася атака аеродрому. В результаті прямого влучення згорів ангар, палали паливні бункери. Кілька літаків було знищено, пожежі охопили казарми, загинуло багато військових та цивільних. Наслідком ще двох бомбардувань стали влучення у будинок, до розміщалися курсанти. По свідченням очевидців у місиві людських тіл неможливо було впізнати окремих осіб [2, 338-339; 9, 1].

На аеродром Гнойно вранці прибула автоколона наземного складу дивізіону, яка виїхала з Улежу двома днями раніше. Це дозволило вже в 11.00 провести двома літаками, командири капітан Ф.Омуляк і поручик А.Мендліковський, розвідку районів Радимно-Яворів і Жечув-Пшеворськ, де виявилися моторизовані колони німецьких військ. Командир X дивізіону Й.Вераксо наказав екіпажу під командуванням Х.Савлевича з 11 ескадри бомбардувати цілі на дорозі Радимно-Яворів, а екіпаж Я.Гумковського була направлений на Жечув-Пшеворськ. «Лосі» стартував біля 17.00. Після старту Й.Вераксо отримав відомості про те, що ціллю бомбардування у районі Радимно-Яворів є польські війська. По поверненню літака з завдання, командир дивізіону звинуватив Х.Савлевича у атаці на власні війська і пригрозив засудженням. Одноразово він відмовився від того, що власно сам поставив польотне завдання. Чому командир дивізіону не використав радіозв'язок для відміни Х.Савлевичу польотного завдання у такому екстремому випадку, залишається незрозумілим. У кінцевому рахунку з'ясувалося, що у районі Радимно знаходилися війська 22 моторизованого корпусу вермахту.

«Лось» екіпажу Я.Гумковського повертаючись після виконання завдання попав у складні атмосферні умови. У вечірніх сутінках була втрачена орієнтація і по наказу командира екіпаж залишив літак на парашутах у районі Устилуга. Повітряний стрілець капрал С.Білінський зник безвісті. Наступного дня екіпаж прибув у дивізіон [1, 169].

На протязі дня у Велицьк прибули наземні служби XV дивізіону.

З аеродрому Жижин (район Люблина) на аеродром Велицьк була перебазована Резервна Розвідувальна ескадра у складі 8 легких бомбардувальників PZL.23 «Karas». Цей підрозділ був зформований з літаків Навчальної ескадри пілотів, а особовий склад набраний з кадетів останнього курсу Авіаційної школи у Дембліні і кількох інструкторів пілотажу. Посадка опівдні була ускладнена переповненістю аеродрому літаками [5, 23].

Вдень у Володимир-Волинський з Бреста прибув Головнокомандуючий маршал Ридз-Смігли з штабом. Стационарна радіостанція у Брестській фортеці була пошкоджена при бомбардуванні і працювала лише на прийом, внаслідок чого керування військами було втрачено.

Командування Бомбардувальної Бригади на чолі з полковником В.Геллером переїхало з Варшави у Брест і розмістилося у приміщеннях фортеці. Під час дороги радіостанція Бригади була втрачена.

У цей же день Командуючий авіацією бригадний генерал Й.Зайонц розпорядився про реорганізацію Бомбардувальної Бригади. У X дивізіон (дислокація у Гнойно) надавалося ще 9 «Лосів» з авіабази резерву Малашевичи (біля Бресту), XV дивізіону (дислокація у Велицьку) 11 «Лосів» з тієї ж бази. VI дивізіону («Карасів»), визначалася дислокація на аеродромі Фалемичі (передмістя Володимир-Волинського), і отримання поповнення з 21, 22, 32, 34, 42 ескадр легких бомбардувальників. Слід зауважити, що «Лосі» у Малашевичах були неозброєні і їх перебазування у Гнойно і Велицьк тільки б обтяжило стан дивізіонів. Втім, це рішення залишилося реалізованим лише частково [1, 167-168].

На аеродром Гірка Полонка під Луцьком з аеродрому Полковчизна (район Білостоку) перебазувалася 66 розвідувальна ескадра на літаках R-XIII «Lublin».

11 вересня.

Авіація 4-го Повітряного Флоту люфтваффе продовжила руйнування шляхів сполучення. У цей день бомбардували залізничну лінію Ковель – Володимир-Волинський.

Продовжив ведення бойових дій X дивізіон «Лосів». Наказ командира Бомбардувальної Бригади полковника В.Геллера був доставлений ще вчора, у 19.00. У ньому оголошувалося: « X ДИВІЗІОН. Розвідати рух колон бронетехніки супротивника, встановлених 10.IX. на трасі Жечув-Ярослав, чи спрямований через Сан на схід у напрямку Олешіце-Любашов ? Чи через Радимно у напрямку Яворів ? Чи через Ярослав-Пшемисль-Доброміл ?

Вказані колони бронетехніки затримати бомбардуванням і знищенням переправ через Сан. XV ДИВІЗІОН. Довести підрозділи до стану бойової готовності у найближчий час. ЗВ'ЯЗОК. Рапорти з результатами розвідки скидати на майданчик зв'язку аеродрому Малашевичи».

Біля 05.00 з аеродрому Гнойно був здійснений розвідувальний політ

«Лосем» з 11 ескадри X дивізіону. Виявлено :

- до Ярослава підійшла колона бронетехніки і автомобілів супротивника довжиною 25 км;
- мости на річці Сан у Ярославі знищені ;
- угруповання автотехніки розташовано на південь від Радимно ;
- численні табори автотехніки стоять на лінії Радимно-Ярослав.

О 08.00 з Гнойно на бомбардування вилетіло п'ять «Лосів». Групою командував капітан Ф.Омуляк, літаками поручик А.Мендліковський, поручик Ф.Купідловський, підпоручик Е.Копінський, підпоручик Е.Мрозовський. «Лосі» з бриючого польоту бомбардували і обстріляли з кулеметів підрозділи німецької 2 танкової дивізії 22 механізованого корпусу на марші по шосе Ярослав-Пшеворськ-Ланьцут, всього було скинуто 5,5 тон бомб. Обсерватори встановили, що міст у Радимно непошкоджений, та спостерігали вісім німецьких одномісних пікіруючих бомбардувальників-біпланів Hs.123, що прямували у напрямку Ярослава.

Біля 17.00 з аеродрому Гнойно із завданням повторного розвідування і бомбардування колони 2-ї Танкової дивізії на шосе Пшеворськ-Ярослав вилетів бомбардувальник під командуванням підпоручика Е.Мрозовського. Екіпаж називав свою машину «Крися». Ціллю бомбардування був міст через р.Сан під Перемишлем, на нього скинули 1,1 тон бомб. На зворотному маршруті біля Ярослава літак був атакований трьома винищувачами Me-109D з 1 ескадрильї винищувального дивізіону JGr.102. Після бою на протязі 15 хвилин, свідками якого були мешканці Ярослава і околиць, на літаку виникла пожежа і він впав біля Павлосюва. Встигнули вистрибнути з парашутами поранені пілот поручик С.Пшивара і стрілець капрал Й.Зелінський, під часу спуску їх обстрілювали мессершмітти. Командир і стрілець радист капрал Е.Кобилінський загинули. У німецьких документах перемога приписана фельдфебелю Ф.Гілю.

Слід зазначити, що по спогадах Й.Зелінського, після бомбардування він по наказу командира займався

налагодженням радіозв'язку з аеродромом Гнойне для надання звіту [1,171-176].

Оскільки аеродром Фалемичі був оголошений місцем базування VI дивізіону Бомбардувальної Бригади («Карасі»), на нього у протязі дня почали стягуватися літаки з різних ескадр :

- 21 ескадра з аеродрому Марьянов, район Лукува (Польща) перегнала 4 «Карася», один Fokker FVII/3m, один RWD-8. Кілька екіпажів залишилося у Фалемичах, основний склад вирушив у сторону румунського кордону ;

- 22 ескадра з аеродрому Марьянов перегнала спочатку у Велицьк, а 12 вересня у Фалемичі 5 «Карасів», один RWD-8. Льотний і наземний склад дивізіону вирушив в сторону Румунії;

- 32 ескадра у складі 2 «Карасів» перебазувалася у Фалемичі з аеродрому Борки (10 км на північний захід від Радзінь-Підляски). Персонал ескадри був направлений до Луцька, де мав прийняти англійські літаки;

- 42 ескадра у складі 7 «Карасів» перелетіла з Франопіля (36 км на північний захід від Бялої Підляски) у Фалемичі. Разом з ними залишилися три пілоти. Особовий склад ескадри вирушив до Луцька;

- 64 ескадра з аеродрому Франопіль перебазувала 9 «Карасів» у Велицьк, а ранком 12 вересня на аеродром Холопичі ;

- 65 ескадра у складі 5 «Карасів» перебазувалася у Фалемичі з Франопіля.

41 ескадра «Карасів» втратила свій останній літак 11 вересня під час посадки на пошкоджений німецькими бомбами аеродром у Бресті. Персонал ескадри був направлений до Луцька.

Передані у Франопіль та Холопичі 32 «Карасі» мали чисельні бойові пошкодження – простріли крил та фюзеляжу, пробиті паливні баки, знеруховлені механізми наведення кулеметів [5, 35].

З аеродрому Велицьк вилетів PZL P-23A «Карась» очолюваний командиром Резервної Розвідувальної ескадри капітаном М.Бжозовським. Метою вильоту був пошук придатної території для тимчасового аеродрому. Велицький аеродром був переповнений, зокрема навчальними літаками з Демблінської авіаційної Школи. Курсанти останнього курсу цієї Школи ще у серпні були включені у XV дивізіон, де проходили навчання.

Під час польоту «Карась» був обстріляний винищувачем Me-109 і розбився при аварійній посадці. М.Бжозовський і стрілець кадет Б.Кузняр були поранені, пілот кадет Ф.Бернартович отримав незначні травми. Кадет Б.Кузняр заявив про збиття Me-109. У німецьких документах відсутня інформація як про збиття «Карася» у районі Ковеля, так і про втрату винищувача у цей день [5, 35].

Почалося залучення «Млиновських» та «Острожецьких» винищувальних дивізіонів до подальших бойових дій та їх переміщення поблизу до лінії фронту.

До аеродрому Лушув (12 км на південний схід від Люблина) перебазувалися:

- з Острожецького аеродрому III/1 дивізіон (6 літаків) ;

- з Млинівського аеродрому III/6 дивізіон (5 літаків).

У Брест з для подальшого перельоту у Кутно для прикриття військ під річкою Бзурою перелетів з Острожця III/4 дивізіон (10 літаків).

У Млинові залишився знеруховлений IV/1 дивізіон (8 літаків), до якого наземний склад ще не прибув [3, 35].

Пізно ввечері Головне Командування авіації на чолі з бригадним генералом Й.Зайонц вирушило з Бреста у Володимир-Волинський. Командуванню Бомбардувальної Бригади було наказано слідувати за ним.

12 вересня.

На протязі дня Хе-111Р з KG 55 бомбардували місто Ковель і залізничну станцію.

О 05.00 з аеродрому Гнойно вилетів «Лось» під командуванням підпоручика Є.Копінського. Екіпаж отримав завдання провести розвідку району Володимир-Волинський – Замостя – Ярослав – Львів. Був встановлений рух колони довжиною 12 км по шосе Радимно-Яворів-Краковець.

Біля 06.00 у Гнойно повернувся з Улежу «Лось» поручика Я.Матисек-Орша. З 8 вересня бомбардувальник ремонтувався, при чому використовувалися механізми, зняті з літаків, що залишилися у Улежу. Перед відльотом у Гнойно, з власної ініціативи екіпаж завантажив у «Лось» бомби. Під час польоту була атакована німецька автоколона на шосе Козеніце-Радам, при чому літак був пошкоджений шрапнеллю та отримав поранення надлишковий член екіпажу, механік Госерек.

О 07.00, по поверненні з розвідки екіпажу Є.Копінського, на бомбардування виявленої німецької колони вилетіло чотири «Лосі», командири поручик А.Мендліковський, поручик Ф.Купідловський, поручик Х.Савлевич, підпоручик Й.Хебда. Над ціллю літаки розділилися і атакували колону з різних висот і

напрямоків. Вже після скидання бомб над ціллю з'явилося п'ять Me-109D з окремої авіагрупи JGr. 102, які прилетіли з Кракова. Два з них атакували «Лось» поручика Ф.Купідловського. Літак, у якого загорілися обидва двигуни, розбився при спробі аварійної посадки між селами Харитани і Менкіш Стари біля Радимно. Екіпаж, у складі командира, пілота поручика С.Серпінського, повітряних стрільців капралів Г.Конішевського та Л.Мазура, загинув. Бомбардувальник збив гауптман Й.Гентцен.

Між 15.00 і 17.00 три «Лосі», командири поручик С.Ревковський, підпоручик Й.Хебда, підпоручик С.Копінський, виконали ще одне бомбардування колони біля Радимно. При поверненні літак Й.Хебда атакували винищувачі, але невдало.

Опівдні «Лось» підпоручика Т.Овчарського здійснив патрулювання у районі Гнойно.

Механікам X дивізіону вдалося озброїти два «Лося», перегнаних 9 вересня з аеродрому Жабчиці біля Пінська. Вони поповнили 12 ескадру. [1, 176-180]

Почали проводити бойові вильоти з Велицька бомбардувальники XV дивізіону.

З аеродрому Велицьк вранці у район Рава-Мазовецька-Бжезини для бомбардування скупчення бронетехніки вилетіло два «Лосі» з 16 ескадри. У ранковому тумані цілі не були виявлені і бомби були скинуті на поле.

У 15.30 з аналогічним завданням стартувало три «Лося» з 14 ескадри. При зльоті літак № 72.106, командир поручик Шкутий, попав шасі у меліоративний рів і розбився. Інші бомбардувальники, № 72.102, поручик А.Краєвський і 72.210, підпоручик Я.Куровський виконали завдання у умовах сильного зенітного вогню. На «Лосі» 72.210 нарахувалося 12 отворів від уламків снарядів і два простріли на виліт кабіни повітряних стрільців. По німецьким даних під бомбардування попала 18 піхотна дивізія з XI корпусу.

Пілоти 17 ескадри XV дивізіону перегнали з аеродрому Жабчиці біля Пінська у Велицьк три «Лосі» без озброєння і частини приладів.

У період між 6 і 12 вересня, 16 ескадра XV дивізіону втратила два транспортні літаки Fokker FVII/3m, обставини цього залишаються невідомими [1, 181-182].

Командир і штаб Бомбардувальної бригади прибули у Володимир-Волинський Бреста. Наказом на 13 вересня були визначені розвідка і бомбардування цілей у районі Володимир-Волинський – Замостя – Ярослав – Львів. Для отримання бензину, запаси якого стрімко скорочувалися, VI, X і XV дивізіонами у Брест був направлений автотранспорт з 20 пустими бочками на кожний дивізіон. Паливо вдалося вивезти 13 вересня, коли німецькі війська вже підійшли до міста з заходу [1, 182].

Розпочали діяльність легкі бомбардувальники «Карась» з VI дивізіона Бомбардувальної Бригади.

У 07.30 з аеродрому Фалемичі вилетіло два літаки 65 ескадри, які провели розвідувальний польоти у околиці Лодзя на запит командування армії «Познань». Один з літаків приземлявся біля Кутно, де його командир поручик Малашко передав у штаб армії результати розвідки.

На аеродромі Фалемичі запасів палива та бомб було мало і тому більшість літаків не використовувалася.

Опівдні три «Карасі», командири поручик Покропко, підпоручик Попко, курсант Каневський, бомбардували німецькі війська поблизу Лодзі. Повертаючись, вони приземлилися на аеродром Гнойно, де їх заправили і підвісили нові бомби. Новою ціллю стала танкова колона під Равою Мазовецькою. При поверненні на «Карасі» підпоручика Попка сталася аварія двигуна і він вимушено приземлився під Володимиром-Волинським. Екіпаж приєднався до 65 ескадри наступного дня [5, 35].

Командуючий авіацією бригадний генерал Й.Зайонц прийняв рішення про реорганізацію Винищувальної Бригади у зв'язку з значними втратами літаків. Було заплановано залишити тільки III/1 і III/4 дивізіони, та доукомплектувати їх за рахунок персоналу та майна III/2, III/6 і IV/1 дивізіонів. Командир Бригади полковник С.Павліковський погодив з Й.Зайонцем перебазування винищувачів у район Луцьк – Грубешов – Володимир-Волинський для приведення ескадр у належний стан.

Неземний склад IV/1 дивізіону нарешті добрався до Млинова і спорядив 8 винищувачів для перельоту на аеродром Луцув під Люблиним. Однак у рамках виконання рішення командира Бригади, він у той же день повернувся назад.

З Бреста у Млинів перебазувався III/5 дивізіон (152 ескадра).

III/4 дивізіон винищувачів (10 літаків) не дочекався у Бресті подальших наказів і повернувся у Острожець. Брак палива знову прив'язав літаки до землі.

Маєток графа Ледуховського вже був зайнятий військовим міністром генералом Е.Кашпшицьким і його штабом. Шеф кабінету пана міністра зажадав негайного залишення дивізіоном аеродрому, що б не наражати генерала і його свиту на бомбардування. У відповідь пілоти склали обгрунтовану доповідь про неможливість польотів без авіаційного бензину [3, 35].

На аеродром Велицьк зі Львову перелетіли експериментальний бомбардувальник-розвідник PZL-46 «Sum» (Сом) і винищувач PZL P.11G «Kobuz» (Чеглик, невеликий сокіл). Доля цих літаків заслуговує окремого викладу.

Для заміни легкого бомбардувальника «Карась» у 1937 році на заводах PZL у Варшаві було розпочато проектування аналогічного по призначенню літака з швидкістю до 425 км/год. До вересня 1939 року було побудовано два прототипи та від ВПС надійшло замовлення на серійне виробництво 300 PZL-46 з січня 1939 року. З 1 вересня почалося бомбардування Варшави і другим прототип «Сом» 5 вересня перебазували у Львів, а 12 вересня у Велицьк. Пілотував літак інженер С.Ресс, керівник відділу льотних випробувань PZL.

У Велицьку «Сом» був незначно пошкоджений, «Чеглик» при посадці зачепив крилом один з рулів напрямку. 18 вересня, після ремонту, «Сом» вилетів по маршруту Коломия-Чернівці-Бухарест, де був інтернований. 26 вересня С.Ресс, два повітряних стрільці і пасажир майор Галінат силою завладіли літаком та вилетіли у оточену Варшаву. Цим рейсом командувачу армії «Варшава» генералу Й.Руммелю був доставлений наказ маршала Е.Ридз-Смігли про організацію підпільної армії для боротьби з німцями. 27 вересня «Сом» вилетів у Ригу, де був знову інтернований. Він знаходився у Литві до серпня 1940 року. Щодо подальшої долі літака існують дві версії :

- «Сом» був вивезений у Науково-Дослідний інститут ВПС Радянської армії ;
- «Сом» залишився у Ризі і після заняття її німцями був знищений як невстановлений тип конструкції.

Виникнення експериментального винищувача PZL P.11G «Kobuz» пов'язано з затягуванням виробництва нового винищувача PZL-50 «Jastrzab» (Яструб), мотори для якого вже були придбані. Ці мотори (30-50 шт.) планувалося використати при виробництві «Чеглика», який являв собою перероблений серійний PZL P.11 з більш потужним двигуном «Меркюрі» VIII (840 к.с.) і проектною швидкістю 420 км/год. Була встановлена закрита кабіна пілота і обтічники шасі з експортного винищувача PZL P.24, місця для чотирьох кулеметів перенесені у крила (у серійній версії мало бути 6 кулеметів). Перші 90 винищувачів мали надійти у ескадри у 1940 році. Побудований у одному екземплярі, літак піднявся у повітря 15 серпня і знаходився у Технічному Інституті авіації у Варшаві. 5 вересня він був перегнаний у Львів, потім у Грудек Ягеллонський, і нарешті 12 вересня у Велицьк, де механіки з PZL встановили на нього чотири кулемети і підготували машину для ведення бою. Фотографій та креслень «Чеглика» не збереглося.

13 вересня.

На протязі дня бомбардувалася залізнична лінія Рівне-Дубно. Зафіксовані прольоти німецьких розвідувальних літаків «Дорньє» над районом Овадно-Гнойно.

Густий туман і дощ завадив польотам «Лосів» з Гнойного. Лише опівдні бомбардувальник під командуванням поручика І.Шапонаровича вилетів на розвідку у напрямку Грубешів-Замосьць, та виявив німецькі танки, які рухалися по шосе у районі Менчина, у 40 км. від аеродрому Гнойне. На зворотньому курсі літак зробив вимушену посадку, але йому пощастило злетіти і прибути на аеродром Гнойно.

Вдень командир Бомбардувальної Бригади полковник В.Геллер на аеродромі Гнойно проінспектував Х дивізіон. У строю було 9 «Лосів», з них 7 боєздатних, 11 пілотів, 20 обсерваторів, 27 повітряних стрільців і лише 2,7 тон 110 кілограмових бомб.

З ініціативи командира Х дивізіона ввечері наземний склад вирушив на Луцьк.

XV дивізіон у Велицьку поповнився ще двома «Лосями». Один був перегнаний з Пінська, про другого відомий лише сам факт появи на аеродромі. Обидва «Лося» були неозброєні, і механіки ескадри зняли по одному кулемету з «Карасів» [1, 184].

На аеродромі Холопичі бомбардувальник-розвідник «Карась» з 64 ескадри отримав наказ провести розвідку німецьких військ у районі Рава Мазовецька. При зльоті літак з невідомих причин втратив керування і впав з висоти біля 50 метрів. Екіпаж у складі поручика Т.Тележинського, капрала Л.Сальвежа і капрала С.Сєпа загинув [5, 36].

У Велицьк з Радехіва була перебазована ескадра з семи (по іншим джерелам з трьох) винищувачів P.7a, яка складалася з курсантів останнього курсу Вищої Школи пілотажу з Улежу (біля Дембліна). Командиром ескадри був призначений інструктор цього закладу поручик Г.Щесни. Інший персонал Школи ще 11 вересня вирушив у напрямку румунського кордону для отримання англійських літаків.

Експериментальний винищувач PZL P.11G «Kobuz» був включений у цю ескадру, і наданий Г.Щесному. Він жартома назвав його «Lobuz» (Розбійник) [4, 72].

На аеродром Луцьк прилетіли з Пружан (нині райцентр Брестської обл.) два останні боєздатні «Карасі» з 51 ескадри. Оскільки аеродром регулярно піддавався нальотам німецьких бомбардувальників,

екіпажам було наказано відшукати укриття для літаків поза містом. «Карась» курсанта Луцького при пошуках місця для посадки був розбитий, а «Карась» поручика Яркового приземлився у с.Лаврів [5, 36].

З аеродрому Млинів винищувачі IV/1 дивізіону виконали кілька розвідувальних польотів. III/4 і III/5 дивізіони перебували у Острожці.

З Володимира-Волинського у Млинів прибув Головнокомандуючий маршал Ридз-Смігли з штабом.

14 вересня.

Німецька авіація бомбардувала залізничні станції у Володимир-Волинському і Іваничах, залізні дороги Броди - Дубно, Ковель - Володимир-Волинський – Сокаль. Повітряна розвідка відзначала діяльність зенітної артилерії у Луцьку та Рівне.

На Луцькому аеродромі, крім навчальних літаків авіаційних шкіл скупчилася невстановлена кількість цивільних, навчально-тренувальних і спортивних.

Біля 07.00 він був проштурмований вісьмома Me-109D з JGr.102 під командуванням гауптмана Й.Гентцена. З доповіді Гентцена, на аеродромному полі було знищено 11 літаків, у повітрі лейтенант Ф.Мензель збив «Люблин» R.XIII, лейтенант Х.Вілберг – невстановлений легкий навчальний. Під вогнем одному літаку вдалося злетіти, німці ідентифікували його як «Карася». Однак, він вимушений був зробити аварійну посадку приблизно у 4 км від аеродрому. Не виключно, що це був «Карась» з 51 ескадри [13, 77-78].

Другий «Карась» з 51 ескадри, що знаходився у с.Лаврів, на прохання командування оборони Луцька здійснив розвідувальний політ по маршруту Брест – Люблин – Замосьць. Подальші польоти не проводилися за браком палива, зв'язок з 51 ескадрою був втрачений.

У Ковелі під німецькими бомбами загинув ст.сержант Т.Янковський з Учбового батальйону авіації у Швеце над Віслою, філіалу для молоді Демблінської авіаційної школи.

О 03.00 командування Бомбардувальної Бригади вирушило з Володимира-Волинського по маршруту Луцьк – Млинів – Коломия. Перед виїздом був виданий наказ про перебазування Бригади у Бучач, а звідти у Чернівці (Румунія). Вже перебуваючи у Коломії штаб планував ще одну реорганізацію Бригади, перебазування її у Млинів, але зв'язок з підрозділами знову був втрачений і дивізіони мусили діяти на власний розсуд.

З аеродрому Велицьк вранці з завданням розвідки у район Брест – Біла Підляска – Люблин вилетів бомбардувальник 17 ескадри XV дивізіону (№ 72.210), командир поручик І.Кублацький. Густий туман та несправність двигуна змусили його повернутися. Незважаючи на брак інформації та погодні умови, три літаки з 16 ескадри у 09.00 вилетіли у район Люблин – Краснік. Кожен ніс по вісім бомб вагою 110 кг. Політ проходив на висоті 100 м і за Бугом видимість землі була втрачена. Бомбардувальники повернули у бік Замосьтя і атакували невелику автоколону. По німецьких документах були бомбардовані підрозділи 1 гірської дивізії і 56 резервної дивізії. На зворотньому маршруті екіпаж «Лося» під командуванням поручика П.Ковальського (№ 72.183 «F»), втратив орієнтацію і на залишках палива здійснив вимушену посадку біля с.Мукошин (Любешівський район). Місцеві мешканці допомогли відтягнути літак волами на придатне до зльоту пасовище. На другий день, 15 вересня командир вирушив у село щоб зателефонувати до Велицька. Назад він не повернувся. Від місцевої адміністрації надійшло повідомлення, що авіаційний бензин є у селі Велика Глуша, у 20 км на північний захід. Стрілець капрал М.Гшелак пішов шукати командира і теж зник. Вночі пілот і стрілець охороняли літак, а ранком 16 вересня пілоту підпоручику В.Войцишеку вдалося злетіти і сісти за с.Велика Глуша, у якому знаходилася польська військова частина. Бензин у селі виявився автомобільним. Під вечір військові залишили село, місцевий комісар поліції теж виїжджав і радив не залишатися у цьому регіоні в зв'язку з бурхливими націоналістичними настроями населення. У цій ситуації В.Войцишек і стрілець капрал Р.Розовський вирішили знищити літак. Вони розстріляли з кулеметів двигуни і прилади «Лося», та вирушили у Камінь Каширський. Там пересіли на вантажівку яка рухалася у бік Варшави, але 20 вересня у районі Дембліна попали у німецький полон.

Залишається додати, що 15 вересня, ввечері у Велицьк повернувся підпоручик П.Ковальський, командир «Лося». Він пояснив, що залишив екіпаж при літаку. Вирішувалося питання про направлення до с.Мукошин вантажівки з механіками та бензином, але поїздка не відбулася [1, 186-188].

Після перельоту о 10.00 X дивізіону з Гнойного у Велицьк у складі 9 літаків, всі «Лосі» Бомбардувальної Бригади були зібрані у одному місці. Крім них, на аеродром прибули рештки літаків зв'язку з різних авіаційних підрозділів, кількість яких вже важко встановити, а також до чотирьох навчальних двомоторних неозброєних бомбардувальників LWS-6 «Зубр», ворогідніше всього з авіаційної

школи у Дембліні.

Техніки XV дивізіону з великими труднощами довели до боєздатного стану два «Лося» з трьох, отриманих 12 вересня як поповнення. Для забезпечення «Лосів» приладами прийшлося знімати їх з «Зубрів» [1, 188-189].

У цей день з аеродрому Велицьк кілька разів піднімалися Р.7 на перехоплення бомбардувальників у Ковеля, але їх низька швидкість не дозволяла наздоганяти німецькі літаки. Лише PZL P.11G «Kobuz» під керуванням поручика Г.Щесного зміг атакувати групу Хе-111Р з KG 55 і підбив бомбардувальник, який не дотягнув до аеродрому базування і розбився поблизу Радома [3, 37].

Тяжкі втрати понесли легкі бомбардувальники «Карась» з VI дивізіона Бомбардувальної Бригади.

Вранці 65 ескадра (13 «Карасів») з аеродрому Фаленичи була перебазована на аеродром Гутники, поблизу Бродів, причому на рештках палива. За їх перельотом слідкували, ховаючись у хмарах два екіпажі з штабної ланки німецької бомбардувальної ескадри KG 55 на Хе-111Р. По їх інформації почалася підготовка 36 Хе-111Р з KG 55 для бомбардування аеродрому. Для можливої протидії польських винищувачів на Гутники було попередньо направлено 6 Me-109D з JGr.102.

Опівдні Резервна Розвідувальна ескадра, яка базувалася у Велицьку, отримала наказ перебазуватися у Станіславів. Виліт семи «Карасів» з Велицька відбувся о 15.00. Пролітаючи по маршруту над аеродромом Гутники «Карасі» зазнали нападу мессершмітів, що очікували бомбардувальники з KG 55. Два «Карасі» було збито, один екіпаж загинув (кадети Й.Міка, В.Ломовський, Я.Матешкевич), другий встиг залишити палаючий літак вже на землі. П'ять легких бомбардувальників долетіли до Станіслава. Згодом, 17 вересня, ескадра у складі 4 «Карасів» була інтернована у Румунії.

О 11.00 з аеродрому Холопичі стартувала 64 ескадра у складі 8 «Карасів». Вона отримала завдання на бомбардування німецьких військ у район Рава Руська – Сокаль, після чого планувалося приземлитися на аеродром Гутники. Перед стартом був спалений «Карась», який знаходився у нельотному стані. Після бомбардування ескадра повернула на Гутники. Поблизу аеродрому «Карасі» атакували все ті ж 6 мессершмітів з JGr.102. У повітряному бою два легких бомбардувальники було пошкоджено, один з них розбився при посадці, з причини тяжкого поранення пілота. Вогонь повітряних стрільців підбив мессершміт В.Коха, який вийшов з бою і вимушено сів біля Гарволіна (район Варшави). До закінчення бойових дій у Польщі, В.Кох вважався зниклим без вісті [13, 78-80].

Біля 16.15 аеродром Гутники почали бомбардувати 36 Хе-111Р під прикриттям 8 Me-109. За 15 хвилин бомбардування «Карасі» отримали численні ушкодження, але не маючи палива не горіли. На наступний день о 06.00 атаки німецьких бомбардувальників і винищувачів остаточно знищили літаки 64 і 65 ескадр. Персонал ескадр був направлений до румунського кордону і перейшов його 18 вересня [5, 36-37].

Аналіз щоденної кількості літаків у 64 та 65 ескадрах показує, що у Фалемичах і Холопичах залишилося сім «Карасів», вірогідно вже непридатних до бойових дій. Також залишається невідомою доля транспортника Fokker FVII/3m та двох RWD-8, переданих 11 вересня 21 і 22 ескадрами у розпорядження 64 і 65 ескадр.

Опівдні з району Грубешіва на аеродром Княгинин (15 км на захів від Млинова) перелетіла 24 ескадра легких бомбардувальників «Карась». При посадці один літак розбився [5, 37].

На аеродром Млинів прибув Командуючий авіацією генерал Й.Зайонц. Згідно з його наказом пілот 114 ескадри IV/1 дивізіону підпоручик Е.Савич вилетів у Варшаву з наказом Головнокомандуючого маршала Е.Ридз-Смігли командувачу армії «Варшав» генералу Ю.Руммелю. У той же день пілот повернувся у Млинів.

Був також проведений розвідувальний політ, яким встановлено зайняття німцями Замосьця.

Під загрозою захоплення німецькими військами аеродромів поблизу Люблина і Грубешіва, командувач надав розпорядження про ряд перебазувань:

- з аеродрома Стрільці (біля Грубешіва) дивізіони III/1 і III/2 перелетіли на льотний майданчик Верби (10 км на північ від Володимира-Волинського);
- з Верби III/1 дивізіон перелетів ще 12 км на північ у с.Денисів ;
- з Верби III/2 дивізіон перелетів на аеродром Петликівці, біля Бучача ;
- з Острожця III/4 дивізіон перелетів о 16.00 у Лілятин під Бережанами.

Знову дивізіони залишилися без палива та обслуги і польоти припинилися.

У цей день був втрачений винищувач IV/1 дивізіону (114 ескадра). Цей літак ремонтувався у Лушуві (під Люблином) і пілот ст.сержант Б.Домбровський мав перегнати його у Млинів. Незадовго після старту літак був перехоплений трьома мессершміттами і пошкоджений, впав на дерева та будівлі

лісництва під Володимиром-Волинським. Тяжко поранений пілот був відвезений у міський госпіталь [3, 36].

З аеродрому Гірка Полонка під Луцьком літаки бб розвідувальної ескадри здійснювали розвідувальні польоти.

15 вересня.

Бомбардуваннями багаторазово перервана залізнична лінія Ковель – Луцьк – Рівне – Сарни. Бомбардувальники з KG 55 оперували на лінії Дубно – Броди.

Під час бомбардування Луцька загинув капрал Б.Мендельке, механік навчальної ескадри школи курсантів авіації для молоді у Кросно.

У Ковелі при бомбардуванні загинув ст.сержант К Пшибульський з Учбового батальйону авіації у Швеце над Віслою, філіалу для молоді Демблінської авіаційної школи.

З аеродрому Велицьк біля 05.40 на розвідку у район Люблин – Краснік – Аннопіль вилетів бомбардувальник XV дивізіону (17 ескадра, № 72.114) з екіпажем у складі командира поручика Т.Павельського, пілота підпоручика М.Калуша, стрільців капралів Т.Кельпінського і Т.Дудека. Над залізничною станцією Переспа літак був помилково обстріляний зенітками протиповітряної оборони. Від перших пострілів запалав двигун, згодом літак втратив керування і розбився. З екіпажу залишився живим пілот, якому пощастило при стрибку з парашутом з малої висоти [1, 189].

Згодом з Велицька для бомбардування скупчення бронетехніки під Радомом вилетіло три «Лося» XV дивізіону (16 ескадра) під командуванням поручика К.Пшикорського і поручиків С.Колчака і Б.Пивоварко. У районі цілі був густий туман і бомбардувальники атакували колону у районі Володимир-Волинський – Сокаль.

Командир XV дивізіону капітан С.Цвинар виїхав автомобілем у Млинів у надії отримати подальші накази, але командира Бомбардувальної Бригади там вже не було. Повернувшись у Велицьк С.Цвинар наказав за ніч завантажити бомбами усі здатні до польоту «Лосі» і підготувати їх до бою та зміни аеродрому [1, 189-190].

У районі Велицька опівдні з'явилися розвідувальні літаки Хеншель 126.

X дивізіон у цей день бойових дій не провадив.

Пілот Ю.Пінянзек підготував до польоту одного неозброєного «Лося», перегнаного з Пінська у Велицьк. Таким чином у склад дивізіону стало 10 «Лосів».

З ініціативи командира дивізіону Й.Вераксо до підрозділу було приєднано три навчальних літаки RWD-8 що знаходилися на аеродромі. Для командування ними Й.Вераксо мобілізував льотного інструктора та спортсмена повітряної акробатики підпоручика резерву В.Пелькена, що перебував у Велицьку. Були проведені розвідувальні польоти, виявлена колона німецьких військ, яка рухалася від Бресту у ковельському напрямку [1, 189].

Втім, лише 16 вересня розвідувальний загін 3 танкової дивізії досяг околиць Любомля і далі вже не рухався.

Приблизно о 17.30 поручик Г.Щесний на PZL-11G «Kobuz» вступив у бій з п'ятьма Хе-111Р у районі Ковеля. Йому вдалося збити один бомбардувальник з бомбардувальної бригади 1.KG/5 (командир лейтенант Фриш), який впав у болото під Ковелем (по іншій версії у районі Дубно). Втрата літака і екіпажа підтверджується німецькими документами. «Чеглик» був сильно пошкоджений кулеметним вогнем, а поручик Г.Щесний отримав поранення у ногу уламками металу. Подальша доля «Чеглика» неясна.

Існує непідтверджений документ про його інтернування у Румунії, по інших версіях він був знищений при залишенні Велицька [3, 37].

Пілоти з ескадри Вищої школи винищувачів також вилітали для оборони Велицького аеродрому, але безрезультатно. Опівдні з Бучача на аеродром прилетіли ще два винищувачі Р.7, пілотовані кадетами з цієї Школи [4, 73].

На аеродромі Княгинин з 14 вересня базувалася 24 ескадра легких бомбардувальників.

Біля 09.00 з аеродрому вилетів «Карась» у напрямку оточеної Варшави. Екіпаж отримав завдання доставити листа від Головнокомандувача Е.Ридз-Смігли, який перебував у Млинові, командувачу армії «Варшава» Ю.Руммелю. Маршрут довжиною 360 км, переважно над окупованою територією літак подолав за дві години. На варшавському аеродромі Поле Мотоковське «Карась» заправили паливом, під час зльоту він був обстріляний німцями, але безуспішно. У 13.15 екіпаж повернувся у Княгинин.

На протязі дня одним «Карасем» виконувалися два розвідувальні польоти у районі Грубешів-

Замосьця.

З Пінська у Княгинин був перегнаний новітній фронтний розвідник LWS-3 «Mewa» (Чайка), до речі перший його прототип. До початку війни було вироблено 12 «Чайок», але лише у двох з них були повітряні гвинти. Всього за час війни до льотного стану довели 5 LWS-3, але участь у бойових діях прийняв лише згаданий прототип [5, 37].

У с. Лаврів екіпаж «Карася» з 51 ескадри очікував подальших наказів.

З аеродрому Острожець III/5 дивізіон винищувачів був перебазований на аеродром Лилятин біля Бережан.

На злітну смугу у Ківерцях після базування на ряді аеродромів приземлилася Чехословацька Розвідувальна ескадра у складі 11 літаків, навчальних розвідувальників-бомбардувальників Potez XXV і тренувальних RWD-8. При посадці у тумані три літаки було пошкоджено.

Персонал ескадри складався з чехословацьких пілотів, які не бажали залишатися у окупованій німцями країні [9, 2].

З аеродрому Гірка Полонка під Луцьком, 66 розвідувальна ескадра перелетіла на аеродром Стасин біля Коломиї, а 17 вересня у Чорнівці (Румунія).

Головнокомандувач маршал Ридз-Смігли з штабом виїхав з Млинова у Коломию. 17 вересня він перетнув кордон Румунії.

16 вересня.

Витяг з Зведення німецького Штабу ОКВ від 16.09.1939 р. стосовно Волині.

«На залізничній трасі Хелм-Ковель велика кількість нерухомих потягів, частково під паром, траса багаторазово перервана. Відрізок Ковель-Рівне зайнятий нерухомими потягами у меншому ступеню. На станції Ковель і відріжку Рівне-Дубно багато ешелонів.

На автомобільній дорозі Брест-Ковель розосереджена одна маршова колона. Ще не отримано доповіді про атаку на колону на північ від Любомля.

На Луцькому аеродромі знаходиться п'ять винищувачів. Зафіксована діяльність протиповітряної артилерії у Луцьку і Ковелі.»

У цей день м.Грубешів і м.Володимир-Волинський були зайняті передовими загонами 22 моторизованого корпусу 14 армії вермахту.

Підрозділ 3 танкової дивізії підійшов до Любомля.

На протязі дня аеродром Велицьк був залишений Бомбардувальною Бригадою.

Вильоти прикривали пілоти ескадри Школи винищувачів на Р.7, бойових зіткнень не було [4, 73].

Вранці Х дивізіон у складі 10 «Лосів», 1 Fokker FVII/3m і 4 RWD-8 перелетіли на аеродром Гвіздець Старий у районі Городенка (Івано-Франківська обл.). Наземний склад ще з 14 вересня рухався по маршруту Володимир-Волинський – Луцьк – Кременець – Коломия.

Згодом, 17 вересня у Румунію (Чернівці) перелетіло 8 «Лосів» Х дивізіону. Два «Лося», у яких не залишилося бензину, особовий склад дивізіону знищив у Гвізді Старому [1, 190-191].

XV дивізіон вилетів з Велицька трьома групами. Шість літаків першої групи мали вбудовані у конструкцію додаткові паливні баки і підвищену дальність польоту. Цим «Лосям» визначалося бомбардування цілей у районі Влодави і переліт до Бучача. Старт «Лосей» під командуванням капітана Дукшто, поручиків Пшикорського і Маслянки, підпоручиків Колчака, Пивоварко, Бернаса, з п'ятиособовими екіпажами, відбувся о 11.00. У польоті спостерігалася німецька колона, що рухалася від Бресту на Ковель, бомбардування з «Дорньє» Ковеля та Голоб. Біля Влодави цілей не було. Рух по маршруту на Бучач виявив танкову колону, яку бомбардували прицільно, заходили 9 разів та скидали по одній 100 кг Приземлилися на малому і незручному аеродромі під Бучачем.

Друга група у складі чотирьох «Лосів» (поручики І.Кублацький, Е.Вітке, підпоручики К.Ветлицький і Шуманський) пізнім ранком стартувала по маршруту район Грубешіва – Бучач. Це був останній бойовий виліт «Лосів» у вересневій війні. На жаль, його наслідки невідомі.

Три останніх «Лосі» вилетіли просто до Бучача. Про посадці розбився літак з простреленою ще 5 вересня рамою двигуна (№ 72.174).

Перетнути румунський кордон на рештках палива 18 вересня вдалося лише 9 «Лосям» з XV дивізіону [1, 191].

З аеродрому Княгинин на аеродром Ужинець (10 км. на схід від Млинова) вранці перелетіла 24 ескадра легких бомбардувальників. На протязі дня один «Карась» провів розвідку району Хелм – Красностав – Грубешів – Замосьць.

Тим часом з аеродрому Добра Воля під Пінськом пілоти Навчальної бомбардувальної ескадри перегнали на аеродром Ужинець три неозброєних «Лося», якими по вже застарілому наказу мав поповнитися Х дивізіон. За браком бензину «Лосі» не змогли вилетіти під румунський кордон. Їх пілоти на іншому літаку повернулися у Пінськ, а бомбардувальники тимчасово залишили під опіку 24 ескадри [5, 37].

У Луцьк продовжили стягуватися літаки з авіаційних шкіл, які у ході війни використовувалися як розвідувальні та зв'язкові.

З Ківерців перелетіла Чехословацька Розвідувальна ескадра. При посадці засобами протиповітряної оборони Луцького аеродрому був збитий літак Potez XXV, пілотований сержантом В.Мурчка. Пілот отримав незначні травми.

Ескадра виконала кілька розвідувальних польотів на завдання генерала бригади Петра Скуратовича, командувача обороною Луцька [9, 2].

7 вересня на базі Авіаційного навчального центру № 1 у Дембліні була сформована Навчальна ескадра спостерігачів, о чотирьох відділеннях. У її склад увійшли кілька типів навчально-тренувальних літаків, всього 45. 10 – 16 вересня ескадра послідовно базувалася на п'яти аеродромах, у тому рахунку Холопичі та Велицьк.

16 вересня на Луцький аеродром перебазувалося 1 відділення ескадри під командуванням поручика З.Осуховського. У відділенні, крім польського інструкторського складу було 5 чеських пілотів. Станом на 7 вересня відділення складалося з 15 неозброєних літаків, PWS-10, PWS-26, RWD-8.

Вже у день прильоту відділення виконало кілька розвідувальних вильотів на завдання командування оборони Луцька.

17 вересня.

Перебуваючи у с.Кути (Косівський р-н Івано-Франківської обл.) маршал Польщі Е.Ридз-Смігли отримав відомості про вручення у 03.15 польському послу у Москві ноти радянського уряду про фактичне припинення існування польської держави та уряду. У ноті зазначалося надання розпорядження радянським урядом Червоної армії перейти кордон «і взяти під свій захист життя і майно населення Західної України і Західної Білорусії». У 6 годин ранку польсько-радянський кордон був перейдений Червоною армією на всьому його протязі.

Після участі у засіданні уряду з Президентом І.Мосцицьким, головнокомандуючий видав наказ: «Совети вторглися. Наказую здійснити перехід до Румунії і Угорщини найкоротшими шляхами. З Советами бойових дій не вести, тільки в разі спроби з їх боку розбросення наших частин. Завдання для Варшави і Модліна, які повинні захищатися від німців, без змін. Частини, до розташування яких підійшли Совети, повинні вести з ними переговори з метою виходу гарнізонів до Румунії або Угорщини.»

У 02.00 німецького посла Шуленбурга прийняв Сталін і повідомив про перехід Червоною армією кордону з Польщею у 06.00. Командування вермахту у 07.00 наказало військам зупинитися на лінії Сколе – Львів – Володимир-Волинський – Брест.

Над аеродромами Луцька, Рівне та Млинова зранку з'явилися радянські бомбардувальники СБ з десятої авіабригади, але польських літаків не виявили.

У Рівне 9 ескадрилій СБ (81 літак) бомбардували аеродромні споруди, великі склади та залізничну станцію.

Зафіксовані зенітні обстріли розвідувальних літаків над Луцьком та Ковелем.

Зведення штабу «ВВС РККА» з грифом «Цілком таємно» у цей день згадує про збитих винищувачами у районі Ковеля трьох літаків (типи не вказано), пілоти яких попали у полон. На цю інформацію слід зауважити, що до Ковеля радянські війська дійшли лише 21 вересня (розвідбатальон 45 стрілецької дивізії) [13, 5].

У Луцьку літаки 1 відділення Навчальної ескадри спостерігачів з Дембліна, або як її називали по прізвищу командира «Ескадра Осуховського», виконували розвідувальні польоти. Два навчальних винищувача PWS-10 (на озброєнні з 1931 р.) використовувалися для спостереження за радянськими військами, що рухалися до Луцька. Літаки отримали суттєві пошкодження від зенітного вогню, були залишені на Луцькому аеродромі і вірогідно знищені персоналом ескадри. Один з них мав серійний номер 5.78 36-U.

У Ужинці 24 ескадра легких бомбардувальників продовжила розвідувальні польоти.

Розвідувальний літак LWS-3 «Mewa»(пілот підпоручик Раножек, обсерватор підпоручик Собиральський) вилетів з завданням обстеження південних кордонів і був збитий вогнем радянський

військ під Городенкою (Івано-Франківська обл.). Екіпаж при посадці залишився неушкоджений, підпалив літак і приєднався до польських військ.

«Карась» поручика Мярчинського обстежив дороги Рівне - Корець і Рівне – Острог, де спостерігалися чисельні колони радянських військ. Літак поручика Бенка пролетів по маршруту Хелм – Замосьць – Сокаль – Рава Руська. Обидва екіпажі скинули у Луцьку рапорти з результатами спостережень для командування оборони міста.

Опівдні 24 ескадра у складі 9 «Карасів» і одного RWD-8 мала вирушити з Ужинця на аеродром Гвіздець Старий. Три «Лося», перегнаних з аеродрому Добра Воля під Пінськом командиром ескадри поручиком А.Бяльськи вирішено було спалити. Пілот капрал С.Мірнічек попросив у командира дозволу перелетіти на одному з «Лосів» на новий аеродром. С.Мірнічек ніколи не пілотував двомоторні літаки, але з допомогою механіка з Навчальної бомбардувальної ескадри, який був залишений при «Лосях», йому вдалося вдало стартувати і довести бомбардувальник до аеродрому Гвіздець Старий, де літак приземлився разом з ескадрою о 17.00. У той же день дев'ять «Карасів» і один «Лось», уникаючи захоплення радянськими військами, ввечері перелетіли у Чернівці.

Залишені у Ужинці два «Лося» було спалено [1, 192-195; 5, 37].

На протязі останніх днів з аеродрому Малашевичі (біля Бреста), де знаходилася велика авіаційна база, біля 10 «Лосів» вилетіло у Пінськ та на волинські аеродроми. Відомості про них непевні, повна інформація стосується лише двох, які приземлилися у Дубно. Вранці, 17 вересня пілота В.Даз вранці вдалося підняти у повітря у вже оточеному радянськими військами місті лише один «Лось» № 72.240 і у 10.55 перетнути румунський кордон [1, 195].

З аеродрому Жабчиці (Пінськ), вранці стартував «Лось» у напрямку Чорткова. Його пілот капрал Л.Муковоз мав приєднатися до трьох бомбардувальників з Окремого експериментального дивізіону Технічного авіаційного інституту для перельоту у Румунію. У складі екіпажу були механік Корчовський, капрал Мартін і невідомий сержант. Літак був обстріляний радянськими військами, та з причини пошкоджень і браку бензину змушений був приземлитися на поле під с.Берестечко (Демидівський р-н Рівненської обл.).

У спогадах пілот писав, що приземлився з постраждалими на борту. Після надання допомоги пораненим (похованні загиблих?), Муковоз з Корчовським знову злетіли, але через десять хвилин через аварію правого двигуна мусили сісти поблизу села Перемиль над Стиром (Горохівський район Волинської обл.). Відремонтувати літак можливості не було і льотчики залишили його, уникаючи радянського полону [1, 194].

З аеродрому Велицьк у Румунію перелетіли п'ять навчальних винищувачів Р.7 з ескадри Вищої школи пілотажу з Улежу, у тому рахунку два, що приєдналися 15 вересня [7, 73].

З льотного майданчику с.Петліківці у районі Бучача на розвідку північної ділянки кордону був направлений винищувач PZL P.11c підпоручика С.Заторського з IV/1 дивізіону. По виконанні завдання він скинув рапорт над казармами батальону прикордонної варти у м.Рокитне (Рівненська обл.). У цей момент почався повітряний бій польського винищувача з трьома радянськими (один моноплан I-16, два біплани I-15 або I-153 «Чайка»). Незабаром біплани вийшли з бою зі смугами диму. PZL P.11c отримав чисельні пошкодження і розбився при вимушеній посадці у передмісті Сарн. Поручик С.Заторський загинув [3, 38].

На світанку 17 вересня командир винищувальної ескадри III/1 майор М.Мюмлер, разом з ще двома винищувачами стартував з аеродрому Іловіц (район Замосьця), до якого наближалися німецькі підрозділи. Не маючи точних відомостей про розташування лінії фронту, він повів ланку на авіаційну базу Малашевичі.

На винищувачах капітана Ф.Ястребінського і поручика Б.Гжибовського були демонтовані радіостанції для розміщення пасажирів, лікаря дивізіону поручика Д.Хелховського і поручика Х.Бібровича.

Аеродром у Малашевичах був безлюдний і ланка направилася у Брест. Над Брестом винищувачі були розпорошені внаслідок сильного зенітного вогню. Майор М.Мюмлер попрямував на аеродром Парчев (73 км на південний захід від Бреста). Там він заправився бензином і полетів на Ковель. Аеродрома у Ковелі не було і М.Мюмлер приземлився на поле у двох кілометрах від міста, при чому літак отримав незначні пошкодження. У Ковелі він побачив військові частини, готові до руху у сторону Румунії. Переночував М.Мюмлер у готелі [3, 40].

Винищувачі капітана Ф.Ястребінського і поручика Б.Гжибовського згодом приземлилися у Парчеві і залишилися там.

З аеродрому Бжезі біля Сохачева (Мазовецьке воєв.) у напрямку польових аеродромів у регіоні Люблина вилетів літак R-XIII/D „Lublin” з 34 розвідувальної ескадри, з екіпажем у складі поручика

обсерватора М.Стефанського і пілота капрала Й.Анджеєвського. У районі Луцька літак був збитий зенітним вогнем радянських військ. Пілот був поранений, обсерватор попав у полон, знаходився у Старобельському таборі і був страчений весною 1940 р. у Харкові [6, 206].

18 вересня.

У цей день Луцький аеродром залишили «Ескадра Осуховського» і Чехословацька Розвідувальна ескадра. Вони перелетіли у Кам'янку Струмилову (сучасна Кам'янка Бузька Львівської обл.). 22 вересня останні шість літаків «Ескадри Осуховського» перелетіли у Румунію. Чехословацька ескадра Румунії не досягнула, вона була захоплена радянськими військами у Тернополі [9, 2].

Радянські війська зайняли Луцьк близько 17.00.

Майор М.Мюмлер ранком вже не побачив у Ковелі ні гарнізону, ні інших військ. Близько полудня він знайшов на залізничній станції авіаційне паливо. Коли розшукував віз для перевезення бензину, побачив знайомого поручика Шишко з 2 авіаційного полку, який приземлився на RWD-8 недалеко від винищувача Мюмлера. Разом вони довели паливо до місця посадки.

Було видно, як над Ковелем літало 15 радянських літаків. Діставшись до свого винищувача, М.Мюмлер побачив, що з нього викрадено парашут, льотні окуляри та особисті речі.

Вже під вечір з ризиком вдалося злетіти з поля, тримаючи напрямок вздовж ріллі. Пролітаючи над Луцьком М.Мюмлер бачив радянські колони, що рухалися на захід. Цілі райони Львову були у пожежах. Від Львову до Бібрків палали будівлі. Від Золочева колони Червоної армії рухалися на Львів. Те ж саме було у районах Бучача і Заліщиків. Вже у темряві М.Мюмлеру вдалося перетнути румунський кордон і приземлитися у Чернівцях [3, 41].

18 вересня з Джурова (біля Коломиї) у Велицьк на R-XIII «Lublin» прилетів поручик Е.Піорункевич, з спостережної ескадри Головного командування авіації. Він привіз поручика інженера С.Ресса для евакуації літака PZL-46 «Sum». У той же день С.Ресс відлетів на «Сомі» у Коломию [11, 1].

18 вересня у Велицьк прибув наземний склад 13 спостережної ескадри на чолі з командиром ескадри капітаном Л.Фятх.

Як виявилось, командир ескадри втратив зв'язок з командуванням ще з 11 вересня. З 13 вересня ескадра знаходилася на польових аеродромах у Голобах, з 15 у Гіркій Полонці. Капітан Л.Фятх з дозволу Е.Піорункевича відлетів з Велицька на R-XIII «Lublin» для зв'язку з командуванням.

Поручик Е.Піорункевич самостійно взяв на себе командування 13 ескадрою і на протязі дня займався організацією відльоту на південь справних літаків та комплектацією їх екіпажів. Сам він здійснив розвідувальний політ на RWD-8. Ввечері у Велицьк почав прибувати особовий склад наземного обслуговування 13 спостережної ескадри. [11, 2]

Екіпаж «Карася», що знаходився у с.Лаврів (під Луцьком) перелетів до Велицька. Лише там льотчики довідалися про вторгнення радянських військ. Літак заправили паливом, і він попрямував у Чернівці, куди і прилетів ввечері.

Командир Бомбардувальної Бригади полковник В.Геллер зі штабом перетнув румунський кордон о 08.00, наземний технічний склад X дивізіону о 17.00, а залишки наземного складу XV дивізіону в ніч з 18 на 19 вересня. Його більша частина попала у полон Радянської армії. [1, 198]

19 вересня.

Біля 17.00 у районі Володимира-Волинського радянський літак-розвідник був обстріляний винищувачем PZL P.11 (або P.24). [15, 5]. У польській літературі цей епізод відсутній.

З аеродрому Велицьк проводилася подальші вильоти справних літаків на південь.

На RWD-8 капітан Залешний і ст.сержант Траутман з 13 спостережного дивізіону здійснили розвідку найближчого регіону. На аеродром почали прибувати місцеві мешканці, лісники, поліцейські, солдати різних родів військ, поранені та хворі на возах. [11, 2]

У літературі (В.Котельников. Авиация в советско-польском конфликте.) є текст наступного змісту: «19 вересня на танковий підрозділ капітана Рябокonia, який підходив до Дубно, здійснили наліт три польських розвідників. Вони скинули дрібні бомби і обстріляли колону. Навідник однієї з машин, червоноармієць Оліхвер, вийняв з танку ручний кулемет, встановив його на башті і відкрив вогонь. Йому дійсно вдалося збити один з літаків. Два інших улетіли.» [15, 5]

В дійсності підрозділи 36 танкової бригади 8 стрілкового корпусу зайняли Дубно ще вранці 18 вересня.

Якщо цей текст не є вигадкою «агітпропу», цілком слушно припустити, що атака була проведена Чехословацькою Розвідувальною ескадрою, яка мала навчальні розвідувальники-бомбардувальники Potez

XXV, озброєні трьома кулеметами та здатними нести 400-500 кг бомб.

20 вересня.

З аеродрому Велицьк проводився розвідувальний політ на RWD-8. Під час посадки літак був обстріляний «диверсантами» і пошкоджений. Поручик Е.Піорункевич розпорядився зняти з несправних літаків кулемети, та встановити їх на автомобілі. 21 вересня колона з особовим складом 13 спостережного дивізіону виїхала до Ковеля і там зупинилася на ніч. У складі колони були польські службовці та осадники, які приєдналися до дивізіону у Велицьку.

Як з'ясувалося ранком, у Ковелі з 21 вересня вже знаходився розвідувальний батальйон 45 стрілецької дивізії Радянської армії. Колоні вдалося прорватися і 25 вересня у Влодаві 13 спостережний дивізіон приєднався до Оперативної Групи «Полісся», у складі якої вів бойові дії на трьох навчально-тренувальних літаках до 6 жовтня 1939 року. [11, 3]

Результати бойової діяльності польських ВПС на території Волині.

Літаки	Вильоти на бомбардування	Вильоти на розвідку	Збиті	Знищені при аварії	Вимушена посадка
«Лось»	30	7	3	3	2
«Карась»	9	6	4	4	1
P.11/P.7		2		3	
Навчальні		Невідомо	3	4	
Всього	39	15	10	14	3

Відаючи належне мужнім пілотам, обсерваторам, повітряним стрільцям та високопрофесійним авіаційним механікам, доцільно вказати і прикрі сторони у організації і забезпеченні бойової діяльності підрозділів Головним командуванням авіації, командуванням Бомбардувальної та Винищувальної Бригад.

Аеродроми на волинській території, крім Луцького, німецькою авіацією не бомбардувалися, хоча і були переповнені літаками. Найбільш вірогідною причиною цього була обізнаність командування вермахту про плани евакуації польської авіації у Румунію. Оскільки на протязі 1939 року схильність румунського уряду до союзних відносин з Німеччиною стрімко збільшувалася, посилення румунських ВПС за рахунок інтернованих польських військових літаків не викликало особливих заперечень.

Слід також прийняти до уваги, що практика застосування бомбардувальників PZL.37 «Łoś» і PZL.23 «Karas» малими групами по рухомим цілям не мала суттєвого впливу на просування бронетехніки та мотопіхоти вермахту по визначених маршрутах. Втім, на початку Другої світової війни неточність бомбардування з горизонтального польоту була вадою практично всіх бойових літаків воюючих сторін.

Не використовувалося прикриття бомбардувальників винищувачами на маршруті і над цілями, не прикривалися ними залізничні вузли і аеродроми, за виключенням практично імпровізованого залучення винищувачів P.7 та «Чеглика» до перехоплення німецьких літаків у районі Велицька та Ковеля.

Незастосування радіоз'язку, та заміна його посилювачами на легкомоторних літаках або автомобілях, призводило до суттєвого спізнення термінів надходження інформації як від командних структур, так і від низових підрозділів. Наслідком цього стала неодноразова втрата здатності керування Бомбардувальною Бригадою та дивізіонами винищувачів.

Разом з цим, слід відзначити високий рівень організації діяльності ескадр, які у швидкоплинній ситуації бліцкригу не втрачали притаманної ним автономності і забезпечували ведення бойових дій безпосередньо до евакуації у Румунію.

1. Denes Bernad, Bogdan Braniewski, Jerzy Cynk, Andrzej Glass, Tomasz J. Kopański "PZL.37 Łoś". - 2006.

2. Jerzy Cynk Polskie Lotnictwo Myśliwskie w boju wrześniowym 2000 d.

3. Andrzej Glass, Tomasz J. Kopański, Tomasz Makowski «PZL P.11». - 1997.

4. Tomasz J. Kopański «PZL P.7». - 2001.

5. Tomasz J. Kopański "PZL.23 Karaś i wersja eksportowa". - 2004.
6. Hubert Kujawa «Księga lotników polskich poległych, zmarłych i zaginionych w latach 1939-1946».
7. Rezerwowa eskadra rozpoznawcza SPL Deblin. <https://www.myheritage.pl/FP/newsItem.php?s=53134021&newsID=2>
8. Rzepniewski «Wojna powietrzana w Polsce». - 1970.
9. Polska Niepodległa « Legion Czechosłowacki». <http://www.dws-xip.pl/wojna/spis.html>
10. Rys historyczny Szkoły Podoficerów Lotnictwa dla Maloletnich [Http://lotnisko-krosno.com.pl/szczegoly.aspx?nr=94](http://lotnisko-krosno.com.pl/szczegoly.aspx?nr=94)
11. Por.pil. Edmund Pijrunkiewicz, dowodca 13 esk. [Caw.wp.mil.pl/254-259_SGO_Polesie](http://www.wp.mil.pl/254-259_SGO_Polesie)
12. Wystartowali z Sadkowa I zgineli. <http://lotniczapolska.pl/Wystartowali-z-Sadkowa-i-zgineli,12560>
13. Д.Дегтев, Ю.Борисов, Д.Зубов. «Воздушные дуэли. Боевые хроники». - 2013.
14. Мельтюхов М.И. Советско-Польские войны. - 2001.
15. В. Котельников. Авиация в советско-польском конфликте // Легенды и мифы отечественной авиации. Сборник статей. Редактор-составитель А.А. Дёмин. Выпуск 4. - М., 2012.
16. Мельтюхов М.И. Советско-Польские войны. - 2001.

Додатки:

Перелік загиблих та зниклих без вісті.

А) Льотчики, технічний персонал і курсанти авіаційних шкіл, які загинули або померли і поховані на території Волині у вересні-жовтні 1939 року.

Луцьк

1. Антонейський Леонард (ANTONIEWSKI LEONARD).

Народився у 1909 році.

Капрал, пілот.

Закінчив Школу пілотів у Бидгощі, направлений до 3 полку у Познані. На початку війни виконував функції інструктора пілотажу у ескадрі школи. Разом з персоналом ескадри евакуював літаки на аеродром у Луцьку. Загинув під час бомбардування Луцьку 7 вересня 1939 року. Похований у братській могилі солдатів Вересня на кладовищі у Луцьку.

2. Гасіровський Кароль (GAŚIOROWSKI KAROL).

Капрал, механік.

Технічний спеціаліст Авіаційної Школи курсантів для молоді у Кросно та Бидгощі. Загинув під час бомбардування Луцька 10.09.1939 р., похований у братській могилі на кладовищі у Луцьку.

3. Мандельке Бернард (MANDELKE BERNARD).

1910 р. народження.

Капрал, механік.

Технічний спеціаліст Авіаційної Школи курсантів для молоді у Кросно. Загинув під час бомбардування Луцька 15.09.1939 р., похований у братській могилі на кладовищі у Луцьку.

4. Мисливець Броніслав (MYŚLIWIEC BRONISŁAW).

Народився у 1898 році.

Ст. сержант.

Учасник польсько-радянської війни як солдат 1 піхотного полку Легіонерів, нагороджений Військовим Хрестом і Хрестом Незалежності. З 1933 року переведений у авіацію. Під час вересневої кампанії шеф шкільної ескадри Авіаційної Школи курсантів для молоді у Кросно. Загинув під час бомбардування Луцька 10.09.1939 р., похований у братській могилі на кладовищі у Луцьку.

5. Налеч Вінцент (NAŁĘCZ WINCENTY).

24.X.1907 року народження.

Поручик, пілот, інструктор.

Закінчив Авіаційну Школу у Дембліні, отримав звання підпоручика-обсерватора 15.08.1933 р.,

направлений у 3 полк у Познані. Пройшов курси пілотажу у Дембліні і Грудзьондзі. По поверненню у полк літав у тренувальній ескадрі. З 1937 року керівник школьного авіаційного взводу і інструктор пілотажу у Школі курсантів Авіаційного резерву у Радомі-Садкові. 1.09.1939 злетів з аеродрому у Садкові на учбовому винищувачі PZL P-7a як ведучий групи літаків на новий аеродром у Луцьку. Під час посадки у сутінках його літак попав у воронку від бомби і розбився. Пілот загинув і похований на кладовищі у Луцьку.

По іншій версії :

26 березня 2010 року у гарнізонному костелі у Радомі відкрита меморіальна таблиця пам'яті пілотів, які у 1935-2009 роках стартували з аеродрому Радом-Садков і загинули. На таблиці зазначено :

5. Поручик пілот Налеч Вінсент Владіслав, інструктор і викладач ШКАР, нар. 24.10.1907 р., випускник Школи курсантів Авіації у Дембліні у 1933 р. Загинув разом з дружиною у польоті на літаку Lublin R XIII під час евакуації 1 вересня під час підходу до посадки на аеродромі у Луцьку.

6. Охоцький Тадеуш (OCHOCKI TADEUSZ).

Сержант, стрілець-радист.

Слухач Авіаційної Школи курсантів для молоді у Кросно. Загинув під час бомбардування Луцька 10.09.1939 р., похований у братській могилі солдатів Вересня на кладовищі у Луцьку.

7. Сівек Стефан (SIWEK STEFAN).

Сержант, стрілець-радист.

Слухач Авіаційної Школи курсантів для молоді у Кросно. Загинув під час бомбардування Луцька 10.09.1939 р., похований у братській могилі солдатів Вересня на кладовищі у Луцьку.

8. Шнайдер Олександр (SZNAJDER ALEKSANDER).

Сержант, стрілець-радист.

Слухач Авіаційної Школи курсантів для молоді у Кросно. Загинув під час бомбардування Луцька 10.09.1939 р., похований у братській могилі солдатів Вересня на кладовищі у Луцьку.

Ковель

9. Лешневський Мирослав (LEŚNIEWSKI MIROSLAW).

7.06.1903 р. народження.

Капітан, пілот.

Закінчив Школу пілотів у Дембліні. Пройшов курси пілотажу у Дембліні і Грудзьондзі. У 1936 р. був призначений командиром 142 винищувальної ескадри, 15.03.1938 отримав звання капітана. Брав участь у вересневій кампанії у складі армії «Поможе», особисто збив три німецьких літака. 4.09.1939 р. керував ескадрою при перехопленні бомбардувальників, під час бою був тяжко поранений, але здійснив посадку на палаючому літаку. Був направлений до госпіталю у Ковелі, де вмер 14.09.1939 року. Похований на ковельському кладовищі. Посмертно нагороджений Срібним Хрестом V класу Ордену Вірності Мілітарі.

10. Янковський Тадеуш (JANKOWSKI TADEUSZ).

1905 р. народження.

Ст. сержант резерву.

Мобілізований у серпні 1939 р. до Учбового батальйону авіації у Швеце над Віслою, філіалу для молоді Демблінської авіаційної школи. Загинув під час бомбардування Ковеля 14.09.1939 р. Місце поховання невідоме.

11. Пшибульський Казимір (PRZYBYLSKI KAZIMIERZ) .

Ст. сержант.

Мобілізований до Учбового батальйону авіації у Швеце над Віслою, філіалу для молоді Демблінської авіаційної школи. Загинув під час бомбардування Ковеля 15.09.1939 р. Похований у братській могилі на кладовищі у Ковелі.

Дубно

12. Гумковський Ян (GUMKOWSKI JAN).

23.IV.1914 р. народження.

Поручик, обсерватор.

Випускник Школи піхоти, після практики у полку закінчив курс обсерваторів у Учбовому авіаційному Центрі № 1 у Дембліні. У вересневій кампанії брав участь як обсерватор 12 ескадри Бомбардувальної Бригади. 10.09.1939 р. стартував з аеродрому Гнойне на літаку PZL P-37B „Łoś” як командир екіпажу з завданням розвідки та бомбардування колонн бронетехніки на шосе Ярослав – Львів. Внаслідок аварії двигуна та втрати орієнтації у сутінках у наказав екіпажу залишити літак на парашутах і вистрибнув сам у районі Устилугу. При поверненні на аеродром Гнойне був призначений командиром наземного складу 12 ескадри, з завданням перебазування у Румунію. У ніч з 18 на 19 вересня група під командуванням поручика Я.Гумковського перетнула румунський кордон. Сам Я.Гумковський, поранений при сутичці з радянським патрулем, був направлений у Дубнівський госпіталь, де помер 16 жовтня 1939 року. Похований на кладовищі у Дубно.

Б) Загинули під час бойового вильоту.

Холопичі

13. Сальвеж Казимір (SALWIERZ KAZIMIERZ).

2.09.1916 р. народження.

Капрал, пілот.

Випускник Авіаційної Школи у Бидгощі, був направлений до 6 полку у Львів. Брав участь у вересневій кампанії як пілот 64 бомбардувальної ескадри у складі Бомбардувальної Бригади. 13.09.1939 р. у складі екіпажа бомбардувальника-розвідника PZL P-23B „Karaś” з 64 ескадри отримав наказ провести розвідку німецьких військ у районі Рава Мазовецька. При зльоті літак з невідомих причин втратив керування, впав з висоти біля 50 метрів і розбився біля краю аеродрому Холопичі. Екіпаж загинув і похований у братській могилі на кладовищі села Свійчів (Володимир-Волинський район).

14. Сеп Стефан (SEP STEFAN).

3.II.1916 р. народження.

Капрал, повітряний стрілець.

Випускник Авіаційної Школи у Бидгощі, був направлений до 6 полку у Львів. Брав участь у вересневій кампанії як пілот 64 бомбардувальної ескадри у складі Бомбардувальної Бригади. 13.09.1939 р. у складі екіпажа бомбардувальника-розвідника PZL P-23B „Karaś” з 64 ескадри отримав наказ провести розвідку німецьких військ у районі Рава Мазовецька. При зльоті літак з невідомих причин втратив керування, впав з висоти біля 50 метрів і розбився біля краю аеродрому Холопичі. Екіпаж загинув і похований у братській могилі на кладовищі села Свійчів (Володимир-Волинський район).

15. Тележинський Тадеуш Владислав (TELEŻYŃSKI TADEUSZ WŁADYSŁAW).

29.VII.1911 р. народження.

Поручик, обсерватор.

Випускник піхотні Школи у Острові Мазовецьким, після практики у піхотному полку закінчив курс обсерваторів у Учбовому авіаційному Центрі № 1 у Дембліні. Служив у 1 авіаційному полку у Львові. У вересневій кампанії брав участь як обсерватор 64 бомбардувальної ескадри у складу Бомбардувальної Бригади. 13.09.1939 р. як командир екіпажу бомбардувальника-розвідника PZL P-23B „Karaś” з 64 ескадри отримав наказ провести розвідку німецьких військ у районі Рава Мазовецька. При зльоті літак з невідомих причин втратив керування, впав з висоти біля 50 метрів і розбився біля краю аеродрому Холопичі. Екіпаж загинув і похований у братській могилі на кладовищі села Свійчів (Володимир-Волинський район).

Гнойно - Павлосюв під Ярославом.

16. Мрозовський Едмунд (MROZOWSKI EDMUND).

13.XI.1912 р. народження.

Поручик, обсерватор.

Випускник піхотні Школи у Острові Мазовецьким, після практики у полку закінчив курс обсерваторів у Учбовому авіаційному Центрі № 1 у Дембліні. У вересневій кампанії брав участь як обсерватор 11 ескадри Бомбардувальної Бригади. 11.09.1939 р. стартував з аеродрому Гнойне на літаку PZL P-37B „Łoś” як командир екіпажу з завданням розвідки та бомбардування колони німецької 2 Танкової дивізії на шосе Пшеворськ-Ярослав. Після скидання бомб по цілі, на зворотньому маршруті літак був атакований трьома винищувачами Мессершмітт-102D і палаючий впав на землю. Поранені пілот і другий стрілець встигли вистрибнути з парашутами. Загинули Е. Мрозовський і стрілець-радист капрал Е.Кобилинський, які були поховані у братській могилі на кладовищі села Павлосюв під Ярославом.

17. Кобилинський Едмунд (KOBYLINSKI EDMUND).

16.XI.1918 р. народження.

Капрал, стрілець-радист.

Закінчив Авіаційну Школу курсантів для молоді у Бидгощі. У вересневій кампанії брав участь як стрілець-радист 11 ескадри Бомбардувальної Бригади. 11.09.1939 р. стартував з аеродрому Гнойне на літаку PZL P-37B „Łoś” у складі екіпажу екіпажу з завданням розвідки та бомбардування колони німецької 2 Танкової дивізії на шосе Пшеворськ-Ярослав. Після скидання бомб по цілі, на зворотньому маршруті літак був атакований трьома винищувачами Мессершмітт-102D і палаючий впав на землю. Поранені пілот і другий стрілець встигли вистрибнути з парашутами. Загинули стрілець-радист капрал Е.Кобилинський і обсерватор поручик Е. Мрозовський, які були поховані у братській могилі на кладовищі села Павлосюв під Ярославом. Капрал Е.Кобилинський посмертно нагороджений Військовим Хрестом.

Гнойно – Менкиш Стари біля Радимно.

18. Конішевський Генрік (KONIUSZEWSKI HENRYK) .

21.10.1918 р. народження.

Капрал, стрілець-радист.

У вересневій кампанії брав участь як стрілець-радист 11 ескадри Бомбардувальної Бригади. 11.09.1939 р. стартував з аеродрому Гнойне на літаку PZL P-37B „Łoś” у складі екіпажу екіпажу з завданням бомбардування підрозділів німецької бронетехніки на шосе Радимно-Яворів. При поверненні з завдання літак був атакований двома винищувачами Мессершмітт-102D. Літак, у якого загорілися обидва двигуни, розбився при спробі аварійної посадки між селами Харитани і Менкіш Стари біля Радимно. Екіпаж, у складі командира, пілота поручика С.Серпінського, повітряних стрільців капралів Г.Конішевського та Л.Мазура, загинув.

Льотчики були поховані на місці загибелі, але після війни покійні були ексгумовані та вивезені у невідомому напрямку. Капрал Конішевський посмертно нагороджений Військовим Хрестом.

19. Купідловський Франтишек (KUPIDŁOWSKI FRANCISZEK).

19.01.1911 р. народження.

Поручик, обсерватор.

Випускник Артилерійської Школи у Торун, закінчив курс обсерваторів у Учбовому авіаційному Центрі № 1 у Дембліні. Брав участь у вересневій кампанії як обсерватор 11 ескадри у складі Бомбардувальної Бригади. 11.09.1939 р. стартував з аеродрому Гнойне на літаку PZL P-37B „Łoś” у якості командира екіпажу з завданням бомбардування підрозділів німецької бронетехніки на шосе Радимно-Яворів. При поверненні з завдання літак був атакований двома винищувачами Мессершмітт-102D. Літак, у якого загорілися обидва двигуни, розбився при спробі аварійної посадки між селами Харитани і Менкіш Стари біля Радимно. Екіпаж, у складі командира, пілота поручика С.Серпінського, повітряних стрільців капралів Г.Конішевського та Л.Мазура, загинув.

Льотчики були поховані на місці загибелі, але після війни покійні були ексгумовані та вивезені у

невідомому напрямку. Поручик Ф.Купідловський посмертно нагороджений Військовим Хрестом.

20. Мазур Клеменс (MAZUR KLEMENS).

27.01.1917 р. народження у Білгораї.

Капрал, повітряний стрілець.

Закінчив Авіаційну Школу курсантів для молоді у Бидгощі.

У вересневій кампанії брав участь як стрілець-радист 11 ескадри Бомбардувальної Бригади. 11.09.1939 р. стартував з аеродрому Гнойне на літаку PZL P-37B „Łoś” у складі екіпажу екіпажу з завданням бомбардування підрозділів німецької бронетехніки на шосе Радимно-Яворів. При поверненні з завдання літак був атакований двома винищувачами Мессершмітт-102D. Літак, у якого загорілися обидва двигуни, розбився при спробі аварійної посадки між селами Харитани і Менкіш Стари біля Радимно. Екіпаж, у складі командира, пілота поручика С.Серпінського, повітряних стрільців капралів Г.Конішевського та Л.Мазура, загинув.

Льотчики були поховані на місці загибелі, але після війни покійні були ексгумовані та вивезені у невідомому напрямку.

21. Серпінський Станіслав (SIERPİŃSKI STANISŁAW).

8.05.1915 р. народжений у Щебжешині.

Підпоручик, пілот.

Закінчив Авіаційну Школу у Дембліні. Брав участь у вересневій кампанії як пілот 11 ескадри у складі Бомбардувальної Бригади. 11.09.1939 р. стартував з аеродрому Гнойне на літаку PZL P-37B „Łoś” у якості пілота з завданням бомбардування підрозділів німецької бронетехніки на шосе Радимно-Яворів. При поверненні з завдання літак був атакований двома винищувачами Мессершмітт-102D. Літак, у якого загорілися обидва двигуни, розбився при спробі аварійної посадки між селами Харитани і Менкіш Стари біля Радимно. Екіпаж, у складі командира, пілота поручика С.Серпінського, повітряних стрільців капралів Г.Конішевського та Л.Мазура, загинув.

Льотчики були поховані на місці загибелі, але після війни покійні були ексгумовані та вивезені у невідомому напрямку. Підпоручик С.Серпінський посмертно нагороджений Військовим Хрестом.

Велицьк – Переспа.

22. Кельпінський Тадеуш Антон (KIELPIŃSKI TADEUSZ ANTONI).

11.06.1916 р. народження.

Капрал, стрілець-радист.

Закінчив Авіаційну Школу курсантів для молоді у Бидгощі. Був інструктором 1 курсу повітряних стрільців у серпні 1937 р. у 1 авіаційному полку у Варшаві. У вересневій кампанії брав участь як стрілець-радист 17 ескадри Бомбардувальної Бригади. 15.09.1939 р. стартував з аеродрому Велицьк у складі екіпажу літака PZL P-37B „Łoś” з розвідувальним завданням. Після старту, над залізничною станцією Переспа літак був помилково обстріляний зенітками протиповітряної оборони. Від перших пострілів запалав двигун, згодом літак втратив керування і розбився. З екіпажу залишився живим пілот, якому пощастило при стрибку з парашутом з малої висоти. Загиблих льотчиків поховано у братській могилі села Переспа під Грубешовим. По іншій версії екіпаж поховано на кладовищі с.Переспа (Ковельського району).

Капрал Т.Кельпінський посмертно нагороджений Військовим Хрестом.

23. Павельський Ян Тадеуш (PAWELSKI JAN TADEUSZ).

17.06.1909 р. народження.

Поручик, обсерватор.

Випускник піхотні Школи, після практики у полку закінчив курс обсерваторів у Учбовому авіаційному Центрі № 1 у Дембліні. У вересневій кампанії брав участь як обсерватор 17 ескадри Бомбардувальної Бригади. 15.09.1939 р. стартував з аеродрому Велицьк як командир екіпажу літака PZL P-37B „Łoś” з розвідувальним завданням. Після старту, над залізничною станцією Переспа літак був помилково обстріляний зенітками протиповітряної оборони. Від перших пострілів запалав двигун, згодом літак втратив керування і розбився. З екіпажу залишився живим пілот, якому пощастило при стрибку з парашутом з малої висоти. Загиблих льотчиків поховано у братській могилі села Переспа під Грубешовим. По іншій

версії екіпаж поховано на кладовищі с.Переспа (Ковельського району).

24. Дудек Тадеуш (DUDEK TADEUSZ) .

30.06.1919 р. народження.

Капрал, стрілець-радист.

Випускник Авіаційної Школи курсантів для молоді у Кросно. У вересневій кампанії брав участь як стрілець-радист 17 ескадри Бомбардувальної Бригади. 15.09.1939 р. стартував з аеродрому Велицьк у складі екіпажу літака PZL P-37B „Łoś” з розвідувальним завданням. Після старту, над залізничною станцією Переспа літак був помилково обстріляний зенітками протиповітряної оборони. Від перших пострілів запалав двигун, згодом літак втратив керування і розбився. З екіпажу залишився живим пілот, якому пощастило при стрибку з парашутом з малої висоти. Загиблих льотчиків поховано у братській могилі села Переспа під Грубешовим. По іншій версії екіпаж поховано на кладовищі с.Переспа (Ковельського району).

Велицьк – Гутники.

25. Ломський Володимир (ŁOMSKI WŁODZIMIERZ).

18.08.1914 р. народження.

Підпоручик, пілот.

Слухач останнього курсу Авіаційної Школи у Дембліні. 10.09.1939 р. з учбових легких бомбардувальників PZL P-23A „Karaś” була сформована Резервна Розвідувальна ескадра для поповнення втрат у бойових підрозділах.

Під час перельоту ескадри з Велицька до Станіслава 14.09.1939 р., „Karaś”, у екіпаж якого входив В.Ломський, був збитий німецькими винищувачами у районі аеродрому Гутники біля Бродів. Весь екіпаж загинув, місце поховання невідоме. Підпоручик В.Ломський посмертно нагороджений Військовим Хрестом.

26. Матушкевич Ян (MATUSZKIEWICZ JAN).

18.07.1917 р. народження.

Підпоручик, пілот.

Слухач останнього курсу Авіаційної Школи у Дембліні. 10.09.1939 р. з учбових легких бомбардувальників PZL P-23A „Karaś” була сформована Резервна Розвідувальна ескадра для поповнення втрат у бойових підрозділах.

Під час перельоту ескадри з Велицька до Станіслава 14.09.1939 р., „Karaś”, у екіпаж якого входив Я.Матушкевич, був збитий німецькими винищувачами у районі аеродрому Гутники біля Бродів. Весь екіпаж загинув, місце поховання невідоме. Підпоручик Я.Матушкевич посмертно нагороджений Військовим Хрестом.

27. Міка Йозеф (MIKA JÓZEF).

2.03.1919 р. народження.

Підпоручик, обсерватор.

Слухач останнього курсу Авіаційної Школи у Дембліні. 10.09.1939 р. з учбових легких бомбардувальників PZL P-23A „Karaś” була сформована Резервна Розвідувальна ескадра для поповнення втрат у бойових підрозділах.

Під час перельоту ескадри з Велицька до Станіслава 14.09.1939 р., „Karaś”, командиром екіпажу якого був Й.Міка, збили німецькі винищувачі у районі аеродрому Гутники біля Бродів. Весь екіпаж загинув, місце поховання невідоме. Підпоручик Й.Міка посмертно нагороджений Військовим Хрестом.

Сарни.

28. Заторський Богуслав (ZATORSKI BOGUSŁAW).

1.03.1915 р. народження.

Підпоручик, пілот.

Випускник Авіаційної Школи у Дембліні. Брав участь у вересневій кампанії як пілот 113 винищувальної

ескадри. 17.09.1939 р. з льотного майданчику с.Петлiкiвцi у районi Бучача на розвiдку пiвнiчної дiлянки кордону був направлений винищувач PZL P.11c пiдпоручика С.Заторського з IV/1 дивiзiону. По виконаннi завдання вiн скинув рапорт над казармами батальону прикордонної варти у м.Рокитне (Рiвненська обл.). У цей момент почався повiтряний бiй польського винищувача з трьома радянськими (один моноплан I-16, два бiплани I-15 або I-153 «Чайка»). Незабаром бiплани вийшли з бою зi смугами диму. PZL P.11c отримав чисельнi пошкодження i розбився при вимушенiй посадцi у передмiстi Сарн. Поручик С.Заторський загинув i був похований у братській могилi у Сарнах. По iншiй версiї похований на кладовищi у Рокитне. Посмертно нагороджений Вiйськовим Хрестом.

В) Зникли без вiстi.

29. Бiлiнський Станiслав (BILIŃSKI STANISŁAW).

1919 р. народження.

Капрал, стрiлець – радист.

Випускник Авіаційної Школи у Бидгощi. У вересневiй кампанiї брав участь як стрiлець - радист 12 ескадри Бомбардувальної Бригади. 10.09.1939 р. стартував з аеродрому Гнойне на лiтаку PZL P-37В „Łoś” у складi екiпажу з завданням розвiдки та бомбардування колонн бронетехнiки на шосе Ярослав – Львiв. Внаслідок аварiї двигуна та втрати орієнтацiї у сутiнках у командир наказав екiпажу залишити лiтак на парашутах у районi Устилугу. Капрал С.Бiлiнський на аеродром не повернувся i подальша його доля невідома.

30. Костецький Йозеф (KOSTECKI JÓZEF).

Капрал, пiлот.

Брав участь у вересневiй кампанiї як пiлот 66 розвiдувальної ескадри у складi армiї «Лодзь». Згiдно рапорту командира ескадри, свавiльно вiддалився з аеродрому Гiрка Полонка бiля Луцька. Вважається загиблим.

31. Гшелак Марьян (MARIAN GRZELAK).

Капрал, стрiлець – радист.

14.09.1939 р. з аеродрому Велицьк , вилетiли три лiтаки з 16 ескадри у район Люблин – Краснiк. Полiт проходив на висотi 100 м i за Бугом видимiсть землi була втрачена. Бомбардувальники повернули у бiк Замосья i атакували невелику автоколонну. По нiмецьких документах були бомбардованi пiдроздiли 1 гiрської дивiзiї i 56 резервної дивiзiї. На зворотньому маршрутi екiпаж «Лося» пiд командуванням поручика П.Ковальського (№ 72.183 «F»), членом екiпажу якого був М.Гшелак, втратив орієнтацiю i на залишках палива здiйснив вимушену посадку бiля с.Мукошин (Любешiвський район). Мiсцевi мешканцi допомогли вiдтягнути лiтак волами на придатне до зльоту пасовище. На другий день, 15 вересня командир вирушив у село що б зателефонувати до Велицька. Вiд мiсцевої адмiнiстрацiї надiйшло повiдомлення, що авiацiйний бензин є у селi Велика Глуша, у 20 км на пiвнiчний захiд. Стрiлець капрал М.Гшелак пiшов шукати командира i не повернувся. Вважається загиблим.

Григорій Охріменко,
кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, давньої та середньовічної історії
України Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки,

Олександр Кричевський,
краєзнавець,

Сергій Фіщук,
студент Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки,

Володимир Потрапелюк,
студент Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки,
м. Луцьк

НОВІ ДАНІ ПРО ДУНАЙСЬКУ КУЛЬТУРУ НА ВОЛИНІ

Населення культури лінійно-стрічкової кераміки (КЛСК) найперше заселяло Подунав'я (сучасна територія Угорщини, Словаччини). Потім широким віялом розійшлося на північ, північний захід та північний схід (землі сучасної Німеччини, Польщі, Волині та Молдови). Цікаво, що на території Польщі, західної Волині, ймовірно, Подністрів'я вони з'явилися в ранньому періоді.

Про пам'ятки цієї культури вчені довідалися на початку ХХ ст. На території Західної України в кінці ХІХ ст. На Волині перші поселення дунайської культури відкрито у 30-ті роки ХХ ст. Ярославом Пастернаком [Пастернак, 1937, с. 241–268] та Олександром Цинкаловським [Cynkałowski, 1961]. Їхніми пошуками охоплювалися береги Західного Бугу та його притоки – Луги. Їх місця проживання виявлено поблизу сіл Зимно, Маркостав, Марія-Воля, Микиничі, Чистів, Лежниця, Жджари (Володимир-Волинський р-н), Заставне, Кречів, Кропивниця в Іваничівському р-ні.

У роботі О. Цинкаловського «Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego» (1961) згадуються пам'ятки з інших районів: Городок біля Луцька, де знайдено фрагменти КЛСК, Городок поблизу м. Рівне, Луцьк–Цегельня в уроч. Красне, Мізоч на півдні Рівненщини, Мишів Іваничівського р-ну (на пагорбі над ставком), м. Острог (знайдено дві посудини), Суйми (колишній Дубенський повіт), хут. Валентинів (поблизу с. Усичі, розкопки Я. Фітцке) [Cynkałowski, 1961].

В останні десятиліття збільшилася кількість нововідкритих пам'яток дунайської культури з лінійно-стрічковою керамікою. Несподіваним стало виявлення, ймовірно, невеликого поселення в Березнівському р-ні Рівненської обл., тобто на Поліссі (в басейні р. Случ). Подаємо опис окремих пам'яток КЛСК:

1. Поляни Березнівського р-ну. У 80-ті роки ХХ ст. на Березнівщині проводив розвідки Олександр Романчук. Пам'ятку виявлено за 3 км на південь від с. Поляни, в уроч. Кам'янисте (на місці хутора Підрудень), на льодовиковій морені поблизу меліорованого болота. Стратиграфія пам'ятки така: 0,3 м – супіщаний ґрунт сірого кольору. В ньому знайдено крем'яні вироби (нуклеуси, пластинки), кілька скребків та ін., фрагменти неолітичної кераміки з лінійним та нотним декором, фрагменти дна посудини. На основі зібраних уламків даний комплекс можна датувати середнім періодом КЛСК. Кремій, з якого виготовлялися знаряддя, місцевий – напівпрозорий, темно-сірий або жовто-сірий [Романчук, Позіховський, 2003, с. 79–84]. Незвичайність цієї пам'ятки полягає в її місцезнаходженні в зоні глибокого Полісся.

Ранні землероби КЛСК селилися виключно на лесових ґрунтах Західної Волині, Подністрів'я, у тім числі на території сучасної Молдови. Крім пам'ятки поблизу с. Поляни, кераміка КЛСК у зандрових умовах відома біля с. Фасова на Житомирщині (знахідка В. Пясецького з Рівного та Віта-Поштова (поблизу м. Києва), відкрита Дмитром Гаскевичем).

2. Хорохорин Луцького р-ну. У 2015 р. співробітниками ДП «Волинські старожитності» М. Вашетою, Т. Вербою відкрито новий пункт КЛСК, що розташований на південний захід від с. Хорохорин. У закладеному шурфі трапилися уламки посуду з лінійним та нотним орнаментом, розвал мисочки на чотирьох ніжках – всього 8 фрагментів. Не виключено, що артефакти походять із житла. Ця пам'ятка знаходиться за кілька кілометрів вище на північ від умовної межі Полісся та Лісостепу.

3. Баїв І. У 30-ті рр. ХХ ст. Я. Фітцке біля цього ж села (Баїв ІІ) зафіксовано поховання КЛСК, від якого залишилася амфорка (знаходиться в експозиції Волинського краєзнавчого музею). Точне місцезнаходження його невідоме [Археологічні пам'ятки..., 1981, с. 164].

4. Баїв-Острів Луцького р-ну. Невеликий житловий об'єкт КЛСК виявлено під час спорудження дітьми

№	МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ	ТОПОГРАФІЯ	ЗНАХІДКИ	ТИП ПАМ'ЯТКИ	АВТОР ВІДКРИТТЯ/РОЗКОПОК	ПРИМІТКА
1.	Баїв I (Луцький р-н)	За 1 км на схід від села, на лівому березі р. Черногузка	Знайдено фрагменти глиняної амфори, кам'яну сокиру	Поховання	Випадково виявлено 1939 р.	Археолічні пам'ятки., 1981, с.164
2.	Баїв II (Луцький р-н)	На південь від села, в уроч. Панське, на лівому березі р. Черногузка	Виявлено фрагменти столових та кухонних посудин КЛСК	Сліди поселення	Я.Фітцке, Г.Охрімченко	Археолічні пам'ятки., 1981, с.163
3.	Баїв-Острів (Луцький р-н)	За 1,5 км на південь від села, на мисоподібному виступі лівого берега р. Черногузки	Виявлено сліди вогнища (діаметром бл. 0,5м), біля нього небагато столової та кухонної кераміки, невеликі пластинки, скребки	Поселення	Г.Охрімченко	Охрименко 1984, с. 104
4.	Валентинів хутір (Луцький р-н)	На лівому березі р.Сарни, біля с.Усичі	Зібрано кераміку волинської та дунайської неолітичних культур	Поселення	М.Пелецишин (1965), Г.Охрімченко (2010)	Археолічні пам'ятки., 1981, с.164
5.	Голишів (Луцький р-н)	За 3 км на захід від села, на лівому березі р. Черногузки	залишки жител та інших об'єктів	Поселення	Розвідки та розкопки М.Матвійка, Г.Охрімченка	Археолічні пам'ятки., 1981, с.164
6.	Гірка Полонка (Луцький р-н)	За 1 км на схід від села на правому березі р. Черногузки в урочищі Низ	Виявлено житловий об'єкт, що складався з двох з'єднаних ям	Поселення	Г.Охрімченко	Пясецький Охрименко 1990, с. 80
7.	Городок (Рівненський р-н, Рівненська обл.)	Поблизу села, на лівому березі р. Устя	Знайдено фрагменти миски	Поселення	І.Сवेशніков	Археолічні пам'ятки., 1981, с.165
8.	Жорнів (Дубенський р-н, Рівненська обл.)	На правому березі р. Стубли в уроч. Заобувель	Виявлено багатшарову пам'ятку з керамікою КЛСК	Поселення	І.Сवेशніков, 1963	Археолічні пам'ятки., 1981, с.164
9.	Зозів I (Рівненський р-н, Рівненська обл.)	На лівому березі р.Устя в уроч. Придатки	Знайдено три посудини КЛСК	Поселення	І.Сवेशніков, 1964 (площа 552 м ²)	Археолічні пам'ятки., 1981, с.164
10.	Зозів II (Рівненський р-н, Рівненська обл.)	На правому березі р.Устя в урочищі Кут біля південно-східної околиці села	Виявлено фрагменти кераміки дунайської культури	Поселення	І.Сवेशніков 1961-1963 (площа 1340 м ²)	Археолічні пам'ятки., 1981, с.164
11.	Коршівець I, II, III (Луцький р-н)	Три пункти розміщені на схід від села на правому березі р. Черногузки	Знайдено кераміку дунайської культури	Поселення	Г.Охрімченко	Охрименко 1984, с.106
12.	Литовець (Іваничівський р-н, Волинська обл.)	За 1 км на захід від села на правому березі Західного Бугу	Зібрано фрагменти посуду КЛСК	Поселення	Г.Охрімченко	Охрименко 1984, с.106
	Новостав I, II, III (Луцький р-н)	На правому березі	Зібрано 48 уламків посуду	Поселення	Г.Охрімченко	Охрименко

13.	р-н)	р. Черногузки на захід від села	КЛСК	КЛСК		1984, с.106
14.	Рокині (Луцький район)	На лівому березі озера (р. Сарна)	Зібрано фрагменти посуду КЛСК	Поселення	О Середюк	Кучінко, Охрімченко 1995, с.111
15.	Луцьк (уроч. Красне, уроч. Гнідава (с.Рованці), Волинська обл.)	На території міста на лівому березі Стиру	Відкрито рештки кількох жител та господарських ям КЛСК, кераміку, кістки, крем'яні вироби	Поселення	Я.Фітце (1938), М.Кучера, М.Магвійко (1968, 1969), Г.Охрімченко (1981), ДП «Волинські старожитності» (2009, 2010)	Кучінко, Охрімченко 1995, с.111
16.	Вільшаниця (Ямпільський р-н, Хмельницька обл.)	На лівому березі Горині	Зібрано фрагменти посуду	Поселення	О.Тереножкін (1959), Г.Охрімченко	Охрімченко 2001, с.128-129
17.	Квасилів (Золотоніський р-н, Рівненська обл.)	На правому березі р.Устя	Зібрано кераміку	Поселення	Розвідки Г.Охрімченка, 1985 р.	Охрімченко 2001, с.129
18.	Рівне (Рівненська обл.)	На місі правого берега р.Устя	Виявлено рештки жител дунайської культури й велику кількість різноманітних матеріалів	Поселення	Розкопки В.Пясецького, Г.Охрімченка	Пясецький Охрімченко 1990, с.69-79
19.	Зимне (Володимир-Волинський р-н, Волинська обл.)	В урочищі Перевіз на березі р.Луґа (правої притоки Західного Бугу)	Виявлено неолітичне поселення	Поселення	О.Цинкаловський	Охрімченко 2001, с.129
20.	Торчин (Луцький р-н, Волинська обл.)	На лівому березі р.Сарни (ліва притока Стиру)	Зібрано кераміку та крем'яні вироби КЛСК	Поселення	Розвідки Г.Охрімченка, 1979 р.	Охрімченко 2001, с.129
21.	Мовники (Іваничівський р-н, Волинська обл.)	На південній захід від села, на правому березі Західного Бугу	Виявлено багатощарову пам'ятку з матеріалами КЛСК	Поселення	М.Кучинко, П.Заклекта, Г.Охрімченко	Кучінко, Охрімченко 1995, с.122
22.	Клевань (Рівненська обл.)	На правому корінному березі р.Стубли (ліва притока р.Горинь)	Виявлено залишки житла КЛСК пізнього етапу	Поселення	В.Пясецький, Г.Охрімченко	Пясецький Охрімченко 1990, с.79-80]
23.	Марія-Воля (Володимир-Волинський р-н, Волинська обл.)	На правому березі р.Луґи	Зібрано кераміку КЛСК	Поселення	Розвідки у 30-ті роки Я.Пастернака, О.Цинкаловського, Г.Охрімченка (2007)	Кучінко, Охрімченко 1995, с.115
24.	Ратнів І (Ратнівський р-н, Волинська обл.)	На заглавна тераса правого берега р.Черногузки	Було виявлено господарську яму КЛСК	Поселення	С.Теліженко, В.Манько, А.Весельський, Ш.Субатавчус	
25.	Ратнів ІІ (Луцький р-н)	На північ від с.Ратнів, на правому березі р.Черногузки	Відкрито об'єкт КЛСК з розвалами великих кухонних посудин та крем'яними виробами	Поселення	С.Теліженко (2015)	Теліженко Янш, 2015, с.212

26.	Хорохорин (Луцький р-н, Волинська обл.)	На південний захід від с. Хорохорин	Було виявлено посуд з лінійним орнаментом та розвал мисочки на 4-р'юх ніжках-всього 8 фрагментів	Поселення	М.Вашета, Т.Верба (2015)	
27.	Цеперів (Луцький р-н)	В південній частині с.Цеперів, на лівому березі р. Черногузки	Зібрано столову та кухонну фрагментовану кераміку КЛСК	Поселення	Г.Охріменко (2010)	
28.	Боратин (Луцький р-н, Волинська обл.)	На лівому березі р. Стир, в уроч. Гребельки	Зібрано кілька уламків посуду КЛСК	Поселення	І.Бойко, Г. Охріменко (2009)	
29.	Усичі І (Луцький р-н, Волинська обл.)	На лівому березі р. Сарни (південно-західна околиця села)	Зібрано кераміку та крем'яні знаряддя КЛСК	Поселення	Я.Фітцкс, М.Пелешшин (1965)	Кучінко, Охріменко 1995, с.137
30.	Усичі ІІ (Луцький р-н, Волинська обл.)	На схід від села, на правому березі р. Сарни	Зібрано фрагменти кераміки КЛСК та крем'яні знаряддя	Поселення	ДП «Волинські старожитності», Г. Охріменко	
31.	Вікторяни (Луцький р-н, Волинська обл.)	На правому березі р. Черногузки	Знайдено фрагменти посуду КЛСК	Поселення	Розвідки В. Коноплі, Г.Охріменка	Кучінко, Охріменко 1995, с.132
32.	Поляни (Березнівський р-н, Рівненська обл.)	За 3 км на південь від с.Поляни, в уроч. Кам'янисте (на місці хутора Підрудень)	Знайдено крем'яні вироби (нуклеуси, пластинки, кілька скребків), фрагменти неолітичної кераміки з лінійним декором, фрагменти дна посудини.	Поселення	О.Романчук	Романчук, Позіховські й, 2003, с. 79-84
33.	Хорів (Острозький р-н, Рівненська обл.)	Правий берег Горині	Зібрано фрагменти кераміки КЛСК раннього та «нотного» періодів	Поселення	О.Романчук, О. Позіховський	
34.	Межиріч (Острозький р-н, Рівненська обл.)	Правий берег р. Збитенка	Зібрано фрагменти кераміки КЛСК раннього періоду	Поселення	О. Позіховський, М. Дембец	
35.	Новомалин (Острозький р-н, Рівненська обл.)	Лівий берег р. Збитенка	Зібрано фрагменти кераміки КЛСК	Поселення	О.Романчук	
36.	Могиляни І (Острозький р-н, Рівненська обл.)	За 2,5 км на схід від села	Зібрано фрагменти кераміки КЛСК з «нотним» орнаментом, крем'яні знаряддя та їх уламки	Два житла	О.Романчук (2002)	Кам'яна доба..., 2009, с. 435-436
37.	Могиляни ІІ (Острозький р-н, Рівненська обл.)	За 100-120 м на південний захід від пам'ятки Могиляни І	Зібрано фрагменти кераміки КЛСК	Поселення	О.Романчук (2002)	Кам'яна доба..., 2009, с. 436-437

«землянки» південніше с. Баїв – на острові в заплаві лівого берега р. Черногузки. У 2008 р. це місце обстежив Г. Охріменко. Тут, на глибині 0,6–0,8 м, знайдено кераміку КЛСК з лінійним та нотним орнаментом, крем'яні вироби, залишки вогнища з попелом та печиною. Пізніше експедицією Волинського національного університету ім. Лесі Українки в цьому місці проведено розкопки поселення волино-люблінської культури.

Баїв-Острів – об'єкт № 8 (житло КЛСК). Розміри – 3,9×3 м. Форма підчотирикутна із заокругленими кутами. Глибина від сучасної поверхні –0,5 м. Стратиграфія: гумус – 0,2 м, темно-коричневе підгрунття – 0,2 м. Заглибленість в материк – 0,1 м. Долівка більш рівна. Вогнище було біля південної стінки, діаметр його – близько 0,5 м. Біля нього знайдено небагато столової та кухонної кераміки, невеликі пластинки, ножеподібні скребки, вкладень. По всій площі трапляються дрібні шматки печини.

5. Баїв II. У 2012 р. Г. Охріменком на південно-східній окраїні цього ж села (Баїв II) в уроч. Панське поле, на мисі лівого берега р. Черногузки знайдено кілька уламків посуду КЛСК.

6. Боратин Луцького р-ну. Поблизу лівого берега Стиру, в уроч. Гребельки Іван Бойко, житель с. Боратин, зібрав кілька уламків посуду КЛСК.

7. Цеперів Луцького р-ну. У південній частині с. Цеперів на сільських городах біля мису на лівому березі р. Черногузки Г. Охріменком 2010 р. зібрано столову та кухонну фрагментовану кераміку КЛСК.

8. Ратнів Луцького р-ну. У 2014 р. на північ від с. Ратнів, на правому березі р. Черногузки (уроч. Ріписько), під час розкопок С. Теліженком багаточислової пам'ятки відкрито об'єкт КЛСК з розвалами великих «кухонних» посудин, крем'яними виробами [Теліженко, Яніш, 2015, с. 213].

9. Усичі Луцького р-ну. Поблизу с. Усичі (східна частина), з правого боку мису під час робіт ДП «Волинські старожитності» зібрано кераміку та крем'яні знаряддя КЛСК. Під час розкопок Я. Фітце поблизу хутора Валентинів теж знайдена подібна кераміка. Обидва пункти розміщені майже навпроти один одного з правого та лівого берега р. Сарни.

10. Біля с. Вікторяни Луцького р-ну Волинської обл. – на правому березі р. Черногузки знайдено фрагменти посуду КЛСК.

Низку пам'яток КЛСК відкрито біля м. Острога – на берегах р. Горинь (Хорів–Підлужжя, Могиляни I, Могиляни II), її притоки Вілії (Межірч, Новомалин – хутір Плідобанка, уроч. Безодня) [Dębiec, Saile, Pozihovs'kij, 2014, s. 131]. Всі ці пам'ятки належать переважно до нотного періоду. Проте серед матеріалів із згаданих пам'яток є два фрагменти, які, імовірно, належать до раннього (наприклад, зафіпольського) періоду – фрагмент вінчика з Новомалина (хутір Подобанка) та Хорів–Підлужжя III.

Таким чином, ще раз переконуємося наскільки густо заселеними виявилися береги невеликої річки Черногузки, розташованої неподалік умовної межі Волинської височини з Поліссям. Раніше на берегах Черногузки Стиру були відомі такі пам'ятки дунайської культури: Полонка, Гірка Полонка, Голишів [Охріменко, 2009, с. 26, 27], Луцьк–Гнідава, Луцьк–Красне. Два останні досліджувалися Я. Фітце в 1930 ті роки.

Хронологія раннього періоду. Найдавнішою пам'яткою Волині є поселення Рівне (на правому березі р. Устя – лівобічної допливи р. Горинь). Воно датується 5539–5479 ВС, тобто серединою 6 тис. до н.е. – приблизно 7500 років тому.

До середнього періоду (нотна фаза) належить поселення Голишів (за 2 км від Луцька) на лівому березі р. Черногузки. Приблизний час існування його – 5350–5200 рр. до н.е. Період від 5400–5350 рр. до н. е. був часом «максимального поширення та розквіту східнопериферійного ареалу КЛСК» як Волині, так і Подністров'я. Найпізнішою пам'яткою цієї культури є Гнідава (с. Рованці) біля Луцька, вона на 1000 років молодша від поселення Рівне [Ковалюх, Котова, Охріменко, 2007, с. 15–17].

Отже, увагу культурі лінійно-стрічкової кераміки України (у тому числі Волині) приділяли увагу такі вчені, як О. Цинкаловський, Я. Пастернак, Т. Пасек, К. Черниш, Ю. Захарук, І. Свешніков, Д. Телегін, О. Ларіна, В. Конопля, М. Пелещин, Г. Пашкевич. В останні десятиліття відкриття та дослідження КЛСК проводилися В. Пясецьким, О. Романчуком, О. Позіховським, Г. Охріменком. Значення цього населення в розвитку господарства незаперечне – то були перші землероби та скотарі на наших землях. Особливо важливо підкреслити, що крім відомого найранішого поселення КЛСК – Рівне (відкритого і досліджуваного В. Пясецьким, за участю Г. Охріменка), О. Романчуком виявлено сліди ще одного поселення цього періоду – Хорів поблизу Острога. На підставі цього можна зробити припущення, що перші групи населення КЛСК прийшли на Волинь не з заходу (Польщі), а з півдня – з Подністров'я, рухаючись уздовж Горині на північ.

2. Ковалюх Н. М. Новые данные о хронологи неолитических памятников Волини / Н. М. Ковалюх, Н. С. Котова, Г. В. Охрименко // *Матеріали та дослідження з археології Східної України*. – Луганськ : Вид во Східноукраїнського нац. ун-ту ім. В. Даля, 2007. – Вип. 7. – С. 15–17.
3. Кучінко М. М. Археологічні пам'ятки Волині / М. М. Кучінко, Г. В. Охрименко. – Луцьк : Вид-во ВДУ «Вежа», 1995. – 168 с.
4. Охрименко Г. В. Поселения культуры линейно-ленточной керамики в бассейне рек Стырь и Западный Буг / Г. В. Охрименко // *Материалы каменного века на территории Украины*. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 103–107.
5. Охрименко Г. Кам'яна доба на території Північно-Західної України (XII–III тис. до н. е.) / Г. Охрименко. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 520 с.
6. Охрименко Г. Культура лінійно-стрічкової кераміки на Волині : монографія / Г. Охрименко. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2001. – 140 с.
7. Пастернак Я. Нові археологічні набутки музею Наукового Товариства імені Т. Шевченка у Львові за час від 1933–1936 рр. / Я. Пастернак // *Записки НТШ*. – Львів, 1937. – Т. 154. – С. 241–268.
8. Романчук О. Нова археологічна пам'ятка на Березнівщині / О. Романчук, О. Позіховський // *Археологічні дослідження Львівського університету*. – Львів, 2003. – Вип. 6. – С. 79–84.
9. Пясецький В. К. Дослідження пам'яток культури лінійно-стрічкової кераміки на Волині / В. К. Пясецький, Г. В. Охрименко // *Археологія*. – 1990. – Вип. 4. – С. 69–82.
10. Романчук О. Поселення лінійно-стрічкової кераміки в с. Могіляни Острозького району / О. Романчук, О. Бондарчук // *Кам'яна доба на території Північно-Західної України (XII–III тис. до н. е.)*. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – С. 434–441.
11. Теліженко С. До специфіки господарчої діяльності населення КЛСК північно-західної України (за матеріалами багатопшарового об'єкту КЛСК Ратнів-II / С. Теліженко, С. Яніш. // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Некрополі краю : наук. зб. / упор.: Бондаренко Г., Силук А.* – Луцьк, 2015. – Вип. 56. – С. 212–219.
12. Dębiec M. *Mezjr)ć (Ukraina) – najbardziej na wschód wysunięte stanowisko wczesnej fazy kultury ceramiki wstęgowej rytej* / M. Dębiec, T. Saile, O. L. Pozihovs'kij // *Szkice neolityczne. Księga poświęcona pamięci Prof. A. Kulczyckiej-Leciejewiczowej / pod. red. K. Czarniaka, J. Kolendy, M. Markiewicz.* – Wrocław, 2014. – S. 131–143.
13. Cynkałowski A. *Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego* / A. Cynkałowski ; pod red. J. Kostrzewskiego. – Warszawa : Polskie Towarzystwo Archeologiczne, 1961. – 263 s.

Григорій Охрименко,

кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, давньої та середньовічної історії України Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки,

Світлана Локайчук,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки,

Ігор Маркус,

старший науковий співробітник сектору археології відділу давньої історії Волинського краєзнавчого музею,

Катерина Остапенко,

студентка історичного факультету Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки,
м. Луцьк

ПОХОВАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ ГОРОДОЦЬКО-ЗДОВБИЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ВОЛИНІ

В експозиції археологічного відділу Волинського краєзнавчого музею представлений рідкісний кухоль городоцько-здовбицької культури з однією ручкою та шнуровим орнаментом на шийці. Він виявлений у с. Гірка Полонка Луцького р-ну. Добрий стан збереженості виробу пояснюється, ймовірно, його походженням із поховання. Поховальні пам'ятки городоцько-здовбицької культури (ГЗК) досліджували І. К. Свешніков, В. О. Самолюк та ін., проте узагальненого аналізу цієї теми поки що не було. Для музейної роботи такі спостереження необхідні. Бажано також підготувати картосхему з позначенням могил в межах Західної Волині та Полісся.

Городоцько-здовбицька культура середнього періоду доби бронзи (2400/2300–1600 рр. до н. е.) разом

із межановицькою (МК), стжижовською (СК) культурами належить до епішнурових культур Волині та Волинського Полісся. Культура виокремлена та найбільше досліджувалася І. К. Свешніковим. ГЗК походить з Подністров'я, де сформувалася на основі підкарпатської культури [Археология, 1990, с. 50–53]. Спорідненою з нею є межановицька культура Малополющі, Волині.

Археологічними дослідженнями та розвідками на Волині та Поліссі в останні десятиліття займалися і займаються нині В. О. Самолук, В. В. Ткач, О. Л. Позіховський, Г. В. Охріменко. Значну увагу цій культурі приділяє в останні роки К. П. Бунятян. Завдяки цим археологам досліджено кілька поселень та поховальних комплексів городоцько-здвбицької культури.

На сьогодні можна виділити чотири основних кущі пам'яток ГЗК: поблизу Нетішина, Городка, Березного, Великого Мідська. Всього поселень, слідів поселень, крем'яних майстерень, поховань (підкуртанних та ґрунтових) нараховується близько 100.

Основними видами господарства носіїв ГЗК було скотарство, землеробство та невід'ємні для жителів Поліської зони полювання, рибальство, збиральництво. Тобто носії ГЗК переважно селилися у межах Полісся або Малого Полісся, що більше відповідало їх способу господарювання. Житла переважно невеликих розмірів (землянки та напівземлянки).

Керамічні вироби ГЗК (амфори, кубки, глечики, черпаки) мають переважно невеликі розміри. Орнаментувалася верхня частина посудин. Приблизно 30–40% виробів неорнаментовані. Колір коричневий, з відтінками – від світлого до сіро-коричневого. Поверхня відносно вирівняна. Домішка в глиняній масі складається із жорстви, різних мінералів та іноді кременю.

У розв'язанні дилеми городоцько-здвбицька/межановицька культура на території Західної Волині та Волинського Полісся вагомим аргументом самотності ГЗК є така чисельна категорія посуду, як кубки. Вони відомі серед ранньощнурових комплексів, дуже рідко серед межановицьких, проте досить поширені в комплексах старожитностей (зокрема поховальних) саме ГЗК [Охріменко, 2013, с. 119–132].

Незначна кількість пам'яток цієї культури робить кожну нову знахідку принципово важливою – збагачує наші уявлення про ГЗК, а також дозволяє краще осягнути її самотність на тлі інших культур, надає нових можливостей для розв'язання проблем хронології, походження, співвідношення з межановицькою та стжижовською культурами.

На сьогодні поховальних пам'яток ГЗК на теренах Західної України відомо понад 30, зокрема:

1. Острів Сокальського р-ну Львівської обл. Поховання ґрунтове (?), випадково виявлене на глибині 1,5 м від сучасної поверхні у 1897 р., де знайдено крем'яний ніж та кам'яну свердлену сокиру [Janusz, 1918, s. 209; Sulimirski, 1968, s. 156; Археологічні пам'ятки..., 1982, с. 28–29].

2. Поториця Сокальського р-ну Львівської обл. Курганне (?) поховання. Опис відсутній. Знайдена амфора з двома ручками біля основи шийки [Записки НТШ, 1933, т. 152, с. 100; Археологічні пам'ятки..., 1982, с. 29].

3. Берестечко Горохівського р-ну Волинської області. Поховання ґрунтове, відкрите випадково у 1962 р. Біля кістяка знаходився крем'яний кинджал та вістря стріли [Свешніков, 1974, рис. 39: 13, 14; Археологічні пам'ятки..., 1982, с. 30].

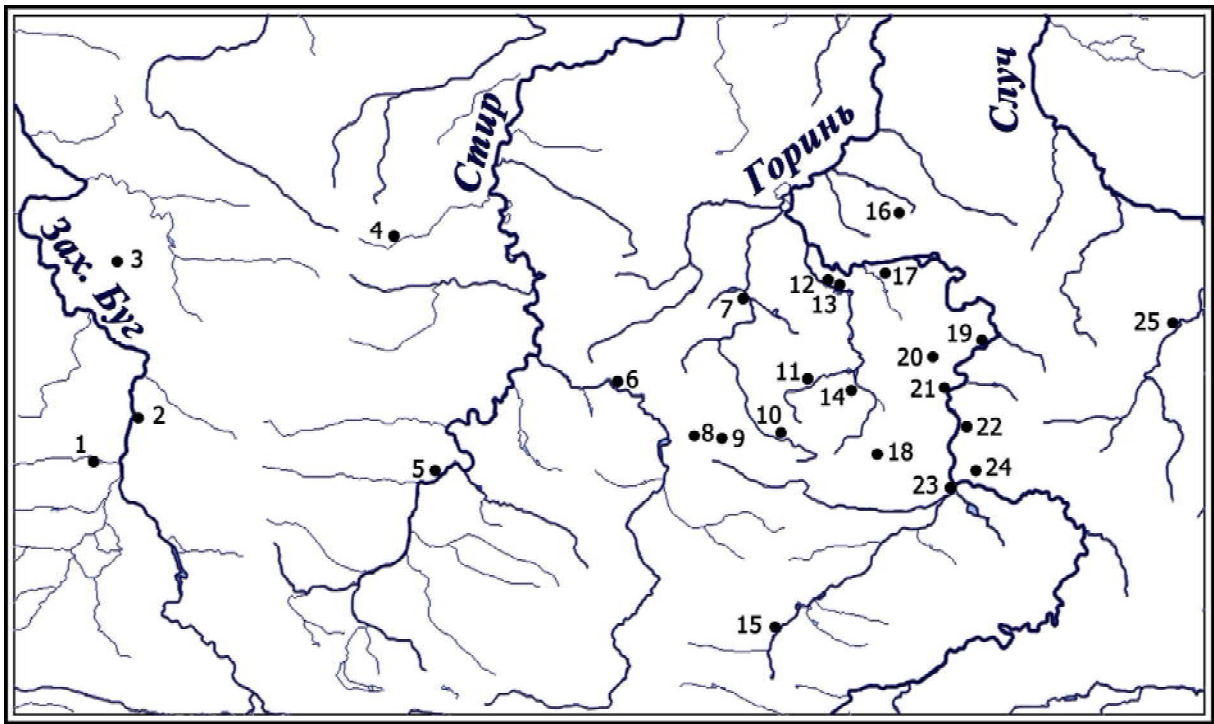
4. Кропивщина Іваничівського р-ну Волинської обл. Підкуртанне поховання досліджене О. Цинкаловським у 1930 р. Біля скорченого кістяка була кераміка зі шнуровим орнаментом та кам'яна свердлена сокира [Cynkałowski, 1961, s. 48; Sulimirski, 1968, s. 156; Археологічні пам'ятки..., 1982..., с. 30].

5. Верхів Острозького р-ну Рівненської обл. На полі за сільським кладовищем поблизу Гульчанських хуторів та дороги на Лебедин. Поховання в кам'яних гробницях. Дві відкриті у 1892 р., опис їх відсутній. У 1948 р. виявлено ще 2 гробниці: в одній було два безінвентарних поховання, у другій – кістяк дитини та глиняний черпак (черпак має специфічні особливості обробки, не властиві цій культурі; зараз зберігається в Острозькому історико-культурному заповіднику) [Левицький, 1929, с. 194; Археологічні пам'ятки..., 1982, с. 32–33].

6. Могиляни Острозького р-ну Рівненської обл., уроч. Хмельник. ґрунтове поховання дорослої людини. Біля кістяка знаходилася крем'яна сокира, кістяна голка та п'ять бочкоподібних намистинок. Розкопки К. Каспарової у 1974 р. [Археологічні пам'ятки..., 1982, с. 33].

7. Княгинине Дубенського р-ну Рівненської обл. В уроч. Провалля, неподалік дороги в с. Острів, у 1961 р. знайдено ґрунтовий могильник з трьох могил – дві знищені. У третій – скорчений кістяк, покладений головою на південь. На кістяку збереглася вохра. Поблизу голови знайдено керамічну амфору [Свешніков, 1974, с. 99; Археологічні пам'ятки..., 1982, с. 34–35].

8. Мокре Дубенського р-ну Рівненської обл. ґрунтові інгумаційні поховання на березі р. Бичок, в

Карта поховальних пам'яток городоцько-здовбицької культури на Волині:

1 – Острів, 2 – Поториця, 3 – Кропивщина, 4 – Торчин, 5 – Берестечко, 6 – Млинів, 7 – Пересопниця, 8 – Рачин, 9 – Липа, 10 – Княгинине, 11 – Глинськ, 12 – Городок, 13 – Зозів, 14 – Здовбиця, 15 – Бірки, 16 – Кам'яна Гора, 17 – Забороль, 18 – Верхів, 19 – Томахів, 20 – Ясне, 21 – Вільгір, 22 – Могиляни, 23 – Остріг, 24 – Нетішин, 25 – Новий Корець.

уроч. Коло Бичка. Досліджено три окремі могили в кам'яних гробницях. Біля дитячого поховання знайдено глиняну амфору та мідну сережку. В іншому похованні біля скорченого кістяка були скребок, сокира та наконечник списа. Розкопки проводив М. Островський 1938 р. [Археологічні пам'ятки..., 1982, с. 36–37].

9. Молодове III Дубенського р-ну Рівненської обл. Курган овальної форми знаходився в уроч. Рампасівка. Діаметр його – 16x20 м та висота 0,8 м. 1956 р. місцеві вчителі у двох могильних ямах виявили по одному скорченому кістяку. Біля одного був горщик із кулястим тулубом, крем'яна сокира та пластина [Свешніков, 1974, с. 89; Sulimirski, 1968, р.163; Археологічні пам'ятки..., 1982, с. 37].

10. Млинів Рівненської обл. У 1938 р. виявлено ґрунтове поховання в кам'яній гробниці. Біля похованого (чоловіка – ?) знайдено вістря на спис, стріли, крем'яну та кам'яну сокири [Sulimirski, 1968, р.194; Археологічні пам'ятки..., 1982, с. 37, 38].

11. Глинськ Здолбунівського р-ну Рівненської обл. За 1,5 км на південний захід від села (уроч. Коло труби) виявлено скорчені кістяки в гробницях, прикриті зверху плитами. В одній могилі був жіночий скелет, а біля нього – кістяні проколка та намистина. У другій – поховання чоловіка (безінвентарне). Розкопки І. Свешнікова 1970 р. [Свешніков, 1974, с. 101; Археологічні пам'ятки..., 1982, с. 38].

12. Здовбиця Здолбунівського р-ну Рівненської обл. Ґрунтовий могильник на березі зниклого озера (територія ферми). Складався з чоловічого поховання та чотирьох інших, розташованих навколо. Чоловічий (центральне поховання) та жіночий скорчені кістяки лежали у гробницях з каменю, інші три, також скорчені, – в ямах. Всі поховані були покладені головами на захід. За визначенням Т. Кондукторової, у центральній прямокутній гробниці, розміром 1x1,4 м і висотою 0,5–0,7 м поховано чоловіка віком 40–45 років. Біля нього знайдено кам'яну просвердлену сокиру та сокиру крем'яний кинджал, а над гробницею – крем'яний ретушер, ніж і уламок посудини. Друге поховання у гробниці з кам'яних плит та необроблених шматків каменю (жіноче – ?) частково зруйноване. Біля кістяка знайдено амфору і мідне скроневе кільце. Інші три поховання (дві жінки віком 20–25 років та підліток) знайдено в ямах на глибині 0,35–0,4 м. У похованні № 3 знайдено крем'яний ніж, інші безінвентарні. Розкопки І. Свешнікова 1957–1958 рр. [Свешніков, 1961, с. 59–65; Свешніков, 1974, с. 99; Археологічні пам'ятки..., 1982, с. 39].

13. Вільгір Гошанського р-ну Рівненської обл. Курганний могильник складався з чотирьох насипів.

Таблиця

Поховальні пам'ятки ГЗК

№ з/п	Місцевість	Тип поховання	Знаряддя	Прикраси	Кераміка	Рік відкр., автор	Література
1.	с.Острів Сокальський р-н Львівська обл.	грунтове (?) на глибині 1,5 м від сучасної поверхні	крем'яний ніж, кам'яна свердлена сокира	—	—	1897 р.	Janusz 1918, s. 209; Sulimirski 1968, с. 156; Археологічні пам'ятки... 1982, с. 28–29
2.	с.Погориця Сокальський р-н Львівська обл.	курганс ?	—	—	амфора з двома руч. ками біля основи шийки		Записки НТШ, т. 152, № 2, 1933, с. 100; Археологічні пам'ятки... 1982, с. 29
3.	с.Берестечко Горохівський р-н Волинська обл.	грунтове	крем'яний кинджал, вістря стріли			1962 р.	Свешніков 1974, рис. 39; 13, 14; Археологічні пам'ятки... 1982, с. 30
4.	с.Кропивщина Іваничівський р-н Волинська обл.	підкурганне, кістяк скорчений	кам'яна свердлена сокира		кераміка зі шнуровим орнамент- том	1930-ті роки, О.Цинка- ловський	Сункаловський 1961, с.48; Sulimirski 1968, s. 156; Археологічні пам'ятки.. 1982 с. 30.
5.	с.Верхів Острозький р-н Рівненська обл. (Гульчанські хутори)	2 поховання в окремих кам'яних гробницях	опис відсутній			1892 р.	Левицький 1929, с.194; Археологічні пам'ятки.. 1982, с. 32–33.
5 а.	с.Верхів Острозький р-н Рівненська обл.	2 поховання в одній кам'яній гробниці	інвентар відсутній			1948 р.	Археологічні пам'ятки... 1982, с. 32–33.
5 б.	с.Верхів Острозький р-н Рівненська обл.	поховання дитини в кам'яній гробниці			глиняний чсрпак	1948 р.	Археологічні пам'ятки... 1982, с. 32–33.
6.	с.Могилани Острозький р-н Рівненська обл., (ур. Хмельник)	грунтове поховання дорослої людини	крем'яна сокира, кістяна голка	п'ять бочкопо- дібних намистин		розкопки К.Каспаро- вої 1974 р.	Археологічні пам'ятки... 1982, с. 33
7.	с.Княгинине Дубенський р-н Рівненська обл., (ур. Провалля)	грунтовий могильник – дві знищені, у третій скорчений кістяк, посипаний вохрою			амфора	1961 р.	Свешніков 1974, с. 99; Археологічні пам'ятки.. 1982 с. 34–35
8.	с.Мокре Дубенський р-н Рівненська обл. (ур. Коло Бичка)	дитяче грунтове поховання в кам'яній гробниці		мідна сережка	глиняна амфора	1938 р. розкопки М.Остров- ського	Археологічні пам'ятки.. 1982 с. 36.

8 а.	с.Мокре, Дубенський р-н Рівненська обл. (ур. Коло Бичка)	скорчений кістяк в кам'яній гробниці	скребок, сокира, вістря до списа			розкопки М.Остров- ського 1938 р.	Археологічні пам'ятки. 1982 с. 36, 37.
9.	с. Молодове III Дубенський р-н Рівненська обл. (ур. Рампасівка)	курган – два кістяки в окремих ямах	крем'яна сокира та пластина		горщик з кулястим тулубом	1956 р.	Свешніков 1974, с. 89; Sulimirski 1968, р.163; Археологічні пам'ятки. 1982 с. 37
10.	смт Млинів Рівненська обл.	грунтове поховання чоловіка ? в кам'яній гробниці	вістря на спис, стріли, крем'яна і кам'яна сокири			1938 р.	Sulimirski, 1968, р.194; Археологічні пам'ятки. 1982 с. 37, 38
11.	с. Глинськ Здолбунівський р-н Рівненська обл., (ур. Коло труби)	скорчений жіночий кістяк в гробниці №1, прикритій зверху плитою	кістяна проколка	кістяна намистина		розкопки І.Свешні- кова 1970 р.	Свешніков 1974, с. 101; Археологічні пам'ятки. 1982 с. 38
11 а.	с. Глинськ Здолбунівський р-н Рівненська обл., (ур. Коло труби)	скорчений чоловічий кістяк у гробниці №2, прикритій зверху плитою	безінвен- тарне			розкопки І.Свешні- кова 1970 р.	Свешніков 1974, с. 101; Археологічні пам'ятки. 1982 с. 38
12.	с.Здовбиця Здолбунівський р-н Рівненська обл.	центральне грунтове поховання №1 чоловіка 40–45 років у прямокутній гробниці	кам'яна просверд- лена соки- ра, крем'я- ні кинджал, ретушер, ніж		над гробницею – уламок посудини	виявлено 1955 р., розкопки І.Свешні- кова 1957– 1958 рр.	Свешніков 1961, с. 59– 65; Свешніков 1974, с.99; Археологічні пам'ятки. 1982 с. 39
12 а.	с.Здовбиця Здолбунівський р-н Рівненська обл.	грунтове поховання № 2 (жіноче ?) у кам'яній гробниці		мідне скроневе кільце	амфорка	виявлено 1955 р., розкопки І.Свешні- кова 1957– 1958 рр.	Свешніков 1961, с. 59-65; Свешніков 1974, с.99; Археологічні пам'ятки. 1982 с. 39
12 б.	с.Здовбиця Здолбунівський р-н Рівненська обл.	жіноче поховання № 3 в ямі	крем'яний ніж			виявлено 1955 р., розкопки І.Свешні- кова 1957– 1958 рр.	Свешніков 1974, с.99; Археологічні пам'ятки. 1982 с. 39
12 в.	с.Здовбиця Здолбунівський р-н Рівненська обл.	жіноче поховання № 4 в ямі	безінвен- тарне			виявлено 1955 р., розкопки І.Свешні- кова 1957– 1958 рр.	Свешніков 1974, с.99; Археологічні пам'ятки. 1982 с. 39
12 г.	с.Здовбиця Здолбунівський р-н Рівненська обл.	поховання № 5 підлітка в ямі	безінвен- тарне			виявлено 1955 р., розкопки І.Свешні- кова 1957– 1958 рр.	Свешніков 1974, с.99; Археологічні пам'ятки. 1982 с. 39

13.	с.Вільгір Гошанський р-н Рівненська обл.	курганний могильник з 4 насипів				розкопки Я.Фітцке 1938 р.	Fitzke 1938, s. 126; Археологічні пам'ятки..1982 с. 40
14.	с.Томахів Гошанський р-н Рівненська обл. (хутір Агатівка)	курган ГЗК ?	крем'яні сокира та кинджал				Сункаловські 1961 s. 224; Археологічні пам'ятки..1982 с. 40.
15.	с.Городок Рівненський р-н Рівненська обл. (ур. Кургани)	грунтове поховання на правому березі Усті	кілька крем'яних відщепків		глиняний черпак	розкопки І.Свешні- кова 1964 р.	Свешніков 1974, с. 103; Археологічні пам'ятки..1982 с. 42.
15 а.	с.Городок Рівненський р-н Рівненська обл. (між річками Устя та Горинь)	4 ґрунтові поховання в гробни- цях, на черепі з гробниці № 2 сліди вогню	крем'яні ніж, скребок, вістря на спис та дротик	мідна сережка, мідний перстень		розкопки Ф. Штен- геля, М. Біля- шівсь- кого 1912 р.	Свешніков 1974 с. 99; Археологічні пам'ятки..1982 с. 42–43.
16.	с.Забороль Рівненський р-н Рівненська обл. (перехрестя Рівне – Тучин – Олександрія)	ґрунтовий могильник з 10 поховань, одне в пря- мокутній ямі		кістяна підвіска	амфорка	1933 р. розкопки О. Василе- вича (ма- теріали в АМ Вар- шави	Свешніков 1974 с. 101; Археологічні пам'ятки..1982 с. 43
17.	с.Зозів І Рівненський р-н Рівненська обл.	скорчене поховання підпітка	2 крем'яні відщепки, кістяне вістря стріли, крем'яна сокира			розкопки І. Свешні- кова 1964 р.	Свешніков 1974, с. 103
18.	с.Пересопниця Рівненський р-н Рівненська обл.	курганний могильник знищений, кістяки скорчені		глиняна намистина на шії од- ного похо- ваного	горщик зі шнуровим орнамен- том біля другого кістяка		Записки НТШ, т. 154, 1937, с. 256; Сункаловські, 1961, s. 44; Археологічні пам'ятки.. 1982 с. 45
19.	с.Кам'яна Гора Костопільський р-н Рівненська обл. (берег струмка Боркова)	кремаційне поховання?	крем'яна сокира		амфора, циліндрич- ний кубок		Самолюк, 2009, с. 26-27
20.	м. Нетішин Хмельницька обл. (ур. Козацькі могили)	курган з могильника із 6 насипів, висотою, кам'яна гробниця (2,3х1,2 м)			кубок ГЗК	2003 р. розкопки С. Бєре- занської, В.Самол- юка	Самолюк, 2009 с. 29, 30
21.	с. Новий Корець Корецький р-н Рівненська обл.	куран № 1 з курганного могильника (17 насипів)	вістря списа, фрагмент кам'яної сокири з			розкопки Б. Яро- шинсько- го 1982 р.	Самолюк, 2009 с. 30–31

			первіроого				
21 а.	с. Новий Корець Корецький р-н Рівненська обл.	курган № 2, діаметром кістяк скорчений	два фрагменти кам'яних сокир		циліндрич- ний кубок з ручкою	розкопки Б. Прище- пи 1982 р.	Самолук 2009 с. 31
22.	м. Острог Рівненська обл. (лівий берег р. Горинь)	ямне поховання, скорчений кістяк	кістяна проколка, крем'яна ножпо- дібна пластина, фрагмент пластини, крем'яне знаряддя		циліндрич- ний кубок, уламки 2–3 посудин	розкопки О. Бондар- чука 1978 р.	Самолук, 2009 с. 31–32
23.	с. Рачин Дубенський р-н Рівненська обл. (берег Ікви)	поховання в прямокутній могилі, кістяк на лівому боці		дві кістяні циліндричні намистини, фрагменти мідної вер- болістої прикраси		виявив А. Барде- цький 2005– 2006 р.	Самолук 2009 с. 33
24.	м. Торчин Волинська обл. (правий берег р. Сарни)				велика амфора на глибині 1,5 м	1973 р.	Самолук, 2009 с. 34
25.	с. Ясне Гощанський р-н Рівненська обл.	парне поховання: № 1 – скелет скорчений на спині, № 2 випро- станий	біля скелета №2 крем'яний ромбічний наконеч- ник списа	біля скелета № 1 підвіс- ка мушлі	біля скелета № 2 розвал циліндричн ого кубка	виявив М. Хомич розкопки В. Самолю- ка, Б. При- щепи, О. Позіхов- ського 2006 р.	Самолук, 2009 с. 34–35
26.	с. Борки Кременецький р-н Тернопільська обл.	курган		7 кістяних намистин, два кільця з дроту	циліндрич- ний кубок		
27.	Залужжя Білогірський р-н Хмельницька обл.	курган, кістяк скорчений, на боці	крем'яний ніж на пластині		дворучна амфора	розкопки 1869 р. Г. Оссов- ського	Ossowski, 1876, s. 101–108; Свєтніков, 1974, с. 89
28.	с. Стригани Славутський р-н Хмельницька обл.	грунтове поховання?			циліндрич- ний кубок без орнаменту		
29.	Кукли Маневицький р-н Волинська обл.	грунтове поховання?			невелика амфора ГЗК із звуженою шийкою та двома ручками	знахідка Ф. Бусла	
30.	Майдан-Липно Мансвицький р-н Волинська обл. (ур. Кругле поле)	грунтове поховання?			фрагменти від кількох циліндрич- них кубків	розкопки Г. Охрі- менка 2005 р.	

Розкопано Я. Фітцке у 1938 р. [Fitzke, 1938, s. 126; Археологічні пам'ятки..., 1982, с. 40].

14. Томахів Гошанського р-ну Рівненської обл. Курган поблизу хутора Агатівка розкопано в кінці XIX ст. (детальний опис відсутній). Біля похованого знайдено крем'яні вироби – сокиру та кинджал (чи курган належав до ГЗК – невідомо) [Сункайовські, 1961, s. 224; Археологічні пам'ятки..., 1982, с. 40].

15. Городок Рівненського р-ну Рівненської обл. В уроч. Кургани, на правому березі р. Устя, виявлено ґрунтове поховання на глибині 0,4 м. Скорчений кістяк лежав головою на південний захід, поруч знайдено кілька крем'яних відщепків, біля тазових кісток стояв глиняний черпак. Розкопки І. Свешнікова 1964 р. [Свешніков, 1974, с. 103; Археологічні пам'ятки..., 1982, с. 42].

Городок Рівненського р-ну Рівненської обл. Могильник з ґрунтовими похованнями між річками Устя та Горинь, за 1 км від правого берега р. Устя. У 4 прямокутних гробницях знаходилися скорчені скелети з повернутими на захід головами. Біля них були крем'яні вироби та мідні прикраси. На черепі з гробниці № 2 помічено сліди вогню. Інвентар поховань складався з крем'яних виробів (ніж, скребок, вістря на спис і дротик) та мідних прикрас (сережка, перстень). Розкопки Ф. Штейнгеля та М. Біляшівського 1912 р. [Свешніков, 1974, с. 99; Археологічні пам'ятки..., 1982, с. 42–43].

16. Забороль Рівненського р-ну Рівненської обл. У 1933 р. неподалік перехрестя доріг Рівне–Тучин–Олександрія відкрито ґрунтовий могильник із 10 поховань. У прямокутній ямі знаходилося на глибині 1 м лежав витягнутий кістяк, біля якого була амфорка та кістяна підвіска. Розкопки О. Василевича. Матеріали зберігаються в Археологічному музеї Варшави [Свешніков, 1974, с. 101; Археологічні пам'ятки..., 1982, с. 43].

17. Зозів І Рівненського р-ну Рівненської обл. У 1964 р. І. Свешніковим досліджено поховання підлітка (14–15 років) на площі поселення Зозів І. Скорчений кістяк лежав у шарі чорнозему на глибині 0,46 м. Біля нього знайдено 2 крем'яних відщепки, кістяне вістря стріли та крем'яну сокиру. [Свешніков, 1974, с. 103].

18. Пересопниця Рівненського р-ну Рівненської обл. Курганний могильник знищений. Під насипами знаходилися скорчені поховання, в яких знайдено глиняну намистину на шиї одного та горщик зі шнуровим орнаментом біля другого кістяка. Матеріал не зберігся [Записки НТШ, т. 154, 1937, с. 256; Сункайовські, 1961, s. 44; Археологічні пам'ятки..., 1982, с. 45].

19. Кам'яна Гора Костопільського р-ну Рівненської обл. Кремаційне поховання (?). В північній околиці села на узліссі, на березі струмка Боркова, знайдено амфороподібну посудину з кулястим тулубом у з крем'яними виробами (серед них крем'яна сокира) в середині та циліндричний кубок, а також велику кількість кальцинованих кісток, можливо, від поховання [Самолук, 2009, с. 26–27].

20. Нетішин Хмельницької обл. (уроч. Козацькі могили). Розкопано один курган, що входив до курганної групи із шести насипів, які знаходилися на піщаному узвишші в заплаві р. Горинь (східна околиця міста біля залізниці АЕС). Досліджений С. Березанською та В. Самолюком у 2003 р. Діаметр насипу 18 м, висота 0,4–0,5 м. На глибині 0,4 м від поверхні виявлена кам'яна гробниця (прямокутна у плані, зі склепінчастим перекриттям, орієнтована по лінії північний захід – південний схід). Розміри – 2,3x1,2 м. У центрі насипу знайдений кубок ГЗК [Самолук, 2009, с. 29–30].

21. Новий Корець Корецького р-ну Рівненської обл. Курганний могильник (17 насипів), розташований за 2 км на південний захід від села, на плато високого правого корінного берега р. Корчик. Висота насипів – 0,4–1,2 м діаметр – 5–12 м. У 1982 р. розкопано два кургани. В кургані № 1 знайдено вістря списа, реутилізований фрагмент кам'яної сокири з нервюрою. Розкопки вчителя Б. Ярошинського [Самолук, 2009, с. 30]. Курган № 2, діаметром 6 м та висотою 0,7. Поховання виявлене у південно-західному секторі на глибині 1,15 м від вершини кургану. Скорчений кістяк лежав лівому боці, головою на південь. Руки, зігнуті в ліктях, покладені на грудях та животі. Біля ніг знайдено 2 фрагменти кам'яних сокир, західніше – циліндричний кубок з ручкою (орнаментований у верхній частині парними відтисками шнура, так само оздоблена ручка) [Самолук, 2009, с. 31].

22. Острог Рівненської обл. Курган знаходився на плато рівнини в північній окраїні міста (вул. Татарська), на лівому березі р. Горинь. У 1978 р. досліджений О. Бондарчуком. Кістяк був скорченим (?), орієнтованим на південь. В заповненні знайдено білі шматки вапняку, пісковіку. Серед поховальних дарунків – циліндричний кубок, (орнаментований на рівні ручок потрійними відтисками шнура), а також фрагменти ще 2–3 посудин, кістяна проколка, велика ножеподібна крем'яна пластина, фрагмент ще однієї пластини та крем'яне знаряддя [Самолук, 2009, с. 31, 32].

23. Рачин Дубнівського р-ну Рівненської обл. На березі р. Ікви, при впадінні в неї р. Липки, в кар'єрі А. Бардецьким у 2005–2006 роках виявлено поховання в прямокутній могилі, дещо звуженій до дна. Кістяк лежав на лівому боці, головою на південь. Біля голови знайдено дві кістяні циліндричні намистини та два фрагменти мідної верболистої прикраси [Самолук, 2009, с. 33].

24. Торчин. На правому березі р. Сарни, на глибині 1,5 м, в суглинку знайдено амфору з кулястим тулубом і широкими ручками (1973 р.), можливо, від поховання. Висота амфори 31,5 см, діаметр вінець 12 см, тулуба – 29 см, дна – 6 см, товщина стінок 0,8 см. Інших знахідок не виявлено [Самолук, 2009, с. 34].

25. Ясне Гоцанського р-ну Рівненської обл. Парне поховання виявлене М. Хомичем на високому плато, на північ від села. У 2006 р. його розкопали В. Самолук, Б. Прищепа, О. Позіховський. Поховання було на глибині 0,4 м від поверхні. Кістяки лежали поруч (за 30 см один від одного), головами на захід. Той, що з північного боку, був скорчений на спині, руки покладені кистями до обличчя. Біля нього знайдено підвіску зі стулки мушлі. Другий кістяк лежав майже випростано, з розворотом направо, ледь зігнутими ногами. Біля плеча знайдено крем'яний ромбічний наконечник списа, за 0,55 м південніше – розвал циліндричного кубка [Самолук, 2009, с. 34–35].

26. В переліку, імовірно, городоцько-здовбицьких пам'яток можна назвати с. Борки на Кременеччині Тернопільської обл. (поховання зі «шнуровою» керамікою), курган, де знайдено циліндричний кубок зі шнуровим орнаментом, сім кістяних намистин, два колечка із срібного дроту [Сункаіовські, 1961, с. 41] та ін.

27. Залужжя Білогірського р-ну Хмельницької обл. 1869 р. Г. Оссовським було розкопано курган, висотою 1,7 м та діаметром 12,5 м. Скорчений кістяк дорослої людини лежав на правому боці головою на захід. Біля голови стояла дворучна амфора. Поруч зі скелетом знайдено також крем'яний ніж на пластині [Ossowski, 1876, s. 101–108; Свешніков, 1974, с. 89]

28. Біля с. Стригани Славутського р-ну Хмельницької обл. у кар'єрі на глибині бл. 1 м знайдено циліндричний кубок без орнаменту, імовірно, від поховання. Зберігається у фондах Острозького історико-культурного заповідника.

29. На північ від с. Кукли Маневицького р-ну в піщаному кар'єрі вчитель історії Ф. Т. Бусел знайшов невелику амфору ГЗК із звуженою шийкою та двома ручками нижче зрізу вінець. Можливо, з поховання (за формою вона нагадує вироби ККА).

30. Північніше с. Майдан-Липно Маневицького р-ну, в урочищі Кругле поле, де є піщаний кар'єр, зібрано фрагменти від кількох циліндричних кубків, можливо, з поховань (розкопки Г. Охріменка 2005 р.).

Приблизна статистика поховальних пам'яток ГЗК є такою: більше половини (60–65%) відомих могил на досліджуваній території були ґрунтовими. Кургани трапляються в Погоринні – у середній та нижній її течії. Їх приблизно 25%. Майже така ж кількість поховальних пам'яток супроводжується кам'яними обставами. Вони відомі на півдні Волині, Поділлі, Передкарпатті.

Серед офірних предметів біля скелетів найчастіше знаходять кубки циліндричної форми, рідше – амфори (Кукли, Торчин, Кам'яна Гора). Дуже незвичайним є набір речей з останнього пункту – крем'яні вироби містилися в амфорі (!).

В окремих культурах доби бронзи, зокрема катакомбній (інгулецька група), поховальний обряд дає можливість простежити соціальну диференціацію суспільства. На території Волині в результаті розкопок І. К. Свешнікова відкрито багаті поховання пізнього періоду доби бронзи (с. Івання поблизу м. Дубно). Серед сепулькральних пам'яток ГЗК маємо лише кілька могил чоловіків, імовірно, воїнів, зокрема: 1) Кропивщина – в могилі, крім посуду, була кам'яна сокира; 2) Берестечко – кинджал та наконечник стріли (інколи одиничні знахідки стріли біля скелета могли бути причиною смерті похованого); 3) с. Острів – кам'яна сокира та крем'яний ніж; 4) с. Здовбиця – горщик, крем'яний кинджал, сокира; 5) с. Городок, уроч. Кургани, – наконечник списа, сокира, стріли; 6) с. Томахів – крем'яна сокира, голка, кістяне намисто.

Особливості соціального устрою племен ГЗК полягають в тому, що існував інститут вождівства з патріархальними родовими відносинами, в початковій формі, імовірно, виділення з-поміж родових общинників ремісників, воїнів, родової еліти. Антропологічно це були європеоїди середнього зросту, з вузьким, дещо видовженим обличчям, грацильною будовою кісток.

Висновок. Отже, традиція поховального обряду населення ГЗК формувалася в широкому ареалі північного Подністр'я, Поділля, Західної Волині, Прип'ятського та Малого Полісся в оточенні або під впливом кількох культур – ККА, КШК, МК (Таблиця 1). Для поховального обряду характерні підкурганні, ґрунтові або в кам'яній обставі інгумаційні поховання.

Загалом, поховальних пам'яток городоцько-здовбицької культури Західної Волині, Волинського та Малого Полісся відкрито небагато. Частина з них описана та досліджена непрофесійно. Можна відзначити їх різноманітність: під курганними насипами, в ґрунтових ямах, в кам'яній обставі, але майже всі інгумаційні. Ці особливості можуть пролити світло на міжетнічні контакти та запозичення. Наприклад, поховання в кам'яних гробницях або з використанням каменів мали, ймовірно, за взірць поховальний обряд культури кулястих амфор. Безкурганні поховання бачимо в межановницького населення, курганні могили притаманні культурам шнурової кераміки та раннім могилам ГЗК Подністр'я (де вона, ймовірно,

формувався), Нижнього Погориння. Надстир'я. Кургани ГЗК відкрито і на середньому Погоринні – Гоцанський, Острозький, Корецький р-ни (Острог, вул. Татарська, Новий Корець Корецького р-ну – 17 насипів (!), м. Нетішин. курган № 11), Дорогоща, а також у верхів'ї р. Горинь.

Північніше, в Костопільському, Маневицькому, Ківерцівському р-нах, кургани ГЗК поки що невідомі. Місця знахідок кубків ГЗК виявлені на різній глибині (0,4–1,5 м) і, ймовірно, пов'язані з ґрунтовими похованнями, тобто слідів насипів не зафіксовано (Мерва, Осова, Майдан-Липно, уроч. Кругле Поле, Кукли, Граддя).

Поховальні дарунки (зброя, металеві прикраси) свідчать про незначну соціальну диференціацію у племен ГЗК. Підтвердженням існування вождів є обряд поховання чоловіка в центральній могилі в супроводі жінки та слуг.

1. *Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (Энеолит, бронза и раннее железо)* / [Э. А. Балагури, А. П. Черныш и др.]. – К. : Наук. думка, 1990. – 186 с.
2. *Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині доби бронзи та раннього заліза : монографія / Крушельницька Л. І., Мацкевой Л. Г., Свешиников І. К. та ін.* – К. : Наук. думка, 1982. – 194 с.
3. *Левицький І. Ф. Пам'ятки мегалітичної культури на Волині / І. Ф. Левицький // Антропология.* – 1929. – Т. 2. – С. 192–222.
4. *Охріменко Г. Кубки городоцько-здовбицької культури / Г. Охріменко, Н. Склярєнко // Праці центру пам'яткознавства : зб. наук. праць.* – К., 2013. – Вип. 24. – С. 119–132.
5. *Пастернак Я. Нові археологічні набутки Музею Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові за час від 1933–1936 р. / Я. Пастернак // Записки НТШ.* – Т. CLIV. *Праці історико-філософської секції.* – Львів, 1937. – С. 241–268.
6. *Пастернак Я. Перша бронзова доба в Галичині в світлі нових розкопок // Записки НТШ. Праці історико-філософської секції.* – Т. CLII. – Львів, 1933. – № 2. – С. 63–112.
7. *Самолук В. Нові поховальні пам'ятки городоцько-здовбицької культури / В. Самолук // Археология.* – 2009. – № 4. – С. 2–37.
8. *Свешиников І. К. Памятники культуры инуровой керамики у села Здолбица (УССР) / І. К. Свешиников // КСИА.* – 1961. – Вып. 85. – С. 55–65.
9. *Свешиников І. К. Історія населення Прикарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку I тисячоліття до нашої ери / І. К. Свешиников.* – К. : Наук. думка, 1974. – 207 с.
10. *Cynkałowski A. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego / A. Cynkałowski; pod red. J. Kostrzewskiego.* – Warszawa : Polskie Towarzystwo Archeologiczne, 1961. – 265 s.
11. *Janusz B. Zabytki przedhistoryczne Galicyi Wschodniej / B. Janusz.* – Lwów, 1918. – 310 s.
12. *Fitzke J. Tegoroczne badania archeologiczne na Wołyniu / J. Fitzke // Z otchłani wieków.* – Poznań, 1938. – R. 13. – Z. 9–10. – S. 125–128.
13. *Ossowski G. O niektórych zabutkach kamiennego wieku na Wołyniu / G. Ossowski // WA.* – Warszawa, 1876. – T. 3. – S. 101–108.
14. *Sulimirski T. Corded ware and Globular Amphorae North-East of the Carpathians / T. Sulimirski.* – London, 1968. – 227 s.

Наталія Пушкар,

головний хранитель Волинського краєзнавчого музею,

Глона Несторук,

старший науковий співробітник відділу фондів

Волинського краєзнавчого музею,

м. Луцьк

ІКОНОТЕКА Ю. І. КРАШЕВСЬКОГО (1812-1887) У ФОНДАХ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

«Якщо є на світі тихий край, край лагідний, то це наше Полісся. Коли тільки через якесь село не проходить поштовий гостинець або торговий тракт, то опріч звичайного гомону села – ніби дихання його – нічого стороннього не почувеш, нікого чужого не побачиш. Всі свити однаково сірі, всі хустки однаково білі, і сосни однаково зелені, і хати однаково низькі, непоказні, і той самий чорний дим піднімається над

їхніми димарями», – такими словами починається повість Йозефа Ігнаці Крашевського «Уляна», так написав він про нашу Волинь, яка була і його Волинню, адже з 1838 року понад 20 років прожив він на Україні, в ряді сіл нашого краю – Романові, Губині, Городку, Омельно, де були його маєтки, згодом у Житомирі, де працював попечителем шкіл; директором Житомирського театру, був членом комітету із звільнення селян.

Людина надзвичайної ерудиції, титанічної працездатності, Крашевський гідно послужив рідному народові як прозаїк, драматург, літературний критик, філософ, фольклорист, етнограф, художник, археолог, мистецтвознавець, редактор і видавець. З іменем цього «титана праці» Волинь назавжди увійшла в історію польської та світової літератури. Кращі свої твори «Історія кілка і тині», «Остап Бондарчук», «Хата за селом», «Два світи», «Рештки життя», «Уляна», «Історія Савки», «Ціле життя бідне» – Крашевський створив на Волині.

За роки свого життя письменник зріднився з Волинню, тут провів найкращі молоді роки, багато подорожував, збираючи відомості з археології та етнографії, робив замальовки пам'яток старовини. Влітку 1847 р. через Дубно, Голоби, Ковель і Ратне він здійснив цікаву подорож до с. Друскенік (Литва). В подорожньому щоденнику подав цінні етнографічні описи населених пунктів. Не раз бував і в Луцьку. «Старий Луцьк історичний переді мною, але який бідний, і нужденний! Мізерні будиночки дерев'яні, закоптілі корчми єврейські, хатки похилені, нові будівлі без віри в майбутнє, начебто тільки на один день винесені на скору руку; серед них задимлені стовпи спалених селянських обійсть; вулиця дошками дерев'яними вимощена замість бруку – ось що насамперед побачили, а потім небагато чого іншого», – таке враження справило на письменника наше місто під час відвідин 1844 року.

Старожили Луцька пам'ятають, що на перетині вулиць у Старому місті, на нинішній площі Возз'єднання стояв коліс міст через річку Глушець. Його називали Базилянським. Міст відомий з 12-го століття, кили він з'єднував давнє місто на острові з поселеннями, що були на правому березі Стиру. Останній міст, побудований 1924 року, був залізобетонним. 1926 року його прикрасили погруддя видатних діячів польської і світової культури і літератури: Юліуша Словацького, Тадеуша Чацького, Генріха Синкевича і Юзефа Ігнаці Крашевського. Скульптурні портрети виконав скульптор Аполлінарій Гловінський з Варшави. Встановлено їх було на кошти від видавничої діяльності міського статистичного бюро. Під час реконструкції старого міста в середині 1960-х років вони, на жаль, були знищені і залишилися лише не фотознімках.

Фонд Крашевського у збірці Волинського музею почав комплектуватися до 1939 року виданнями його творів, пам'ятними медалями з його зображенням. З того часу зберігається і прижиттєве фото письменника; ще два надійшли у 2014 і 2015 роках як дарунок від колекціонера Віктора Літевчука. Принагідно зазначу, що світлини Й.І. Крашевського – одні з найдавніших у колекції Волинського краєзнавчого музею.

1. Фото: Йозеф Ігнаці Крашевський (1812-1887). – Zakład fotograficzny Karola Beyera w Warszawie. – Krak: Przedm. №389. – [Між 1859 і 1863 pp.].

ВКМ, інв. № КДФ-14089.

2. Фото: Йозеф Ігнаці Крашевський (1812-1887). – Без вихідних даних. – [1859-1863 pp., Варшава].

ВКМ, інв. № КДФ-24097.

3. Фото: Йозеф Ігнаці Крашевський (1812-1887). – Без вихідних даних. [1884-1887 pp].

ВКМ, інв. № КДФ-25304.

Перші два фото дозволила датувати ситуація з життя письменника. Доля його склалася так, що змушений залишити Волинь, він вирушає до Варшави і живе там від 1859 по 1863 рік. Саме тоді у Варшаві діяв фотографічний заклад Кароля Баєра. Цей період життя закінчується в січні 1863 року, коли Крашевський покинув Варшаву, щоб уже ніколи туди не повернутися. 24 роки письменник провів на чужині, у вимушеній еміграції. 1884 року його звинуватили у державній зраді і на півтора року кинули до Магдебурзької в'язниці. До рідної Польщі повернувся 1887-го року, по смерті. Третє фото зроблене, ймовірно, між 1884-1887 pp.

Колекцію поштових листівок, присвячених Крашевському – «титану праці», «польському Бальзаку», надзвичайно пошанованому не лише на його батьківщині, а й в Україні почато комплектуванням у музеї лише з початком 3-го тисячоліття, хоча вони виходили друком ще з кінця XIX ст. Адже 1887 року Польща (вперше) відзначила 75-річчя від дня народження і 50-річчя творчої діяльності письменника, який прославив державу; відповідно 125 років від народження і 100 – творчості святкували 1937 року. Колекція нараховує 18 одиниць зберігання (каталогізовані під 15 позиціями). На листівках (pocztówkach) переважають портретні зображення Крашевського, але є й пам'ятні місця, пов'язані з перебуванням у них письменника,

пам'ятники; портрет його використовувався для виготовлення поштових карток (відкритих листів); зустрічаються зображення Крашевського в колі письменників, які складають славу польської і світової літератури. Є листівки з короткими підписами і поширеними текстами; на одній з них вказано один з псевдонімів Крашевського – *Bolestawita*. Листівки видано у чорно-білому і кольоровому варіантах. Виготовлені поштівки переважно в Польщі, але й в Україні також; хронологічні рамки колекції – кін. XIX – 70-і рр. XX ст. Попереднім власником колекції був Літевчук В. О., від якого вона упродовж 2013-2015 рр. надійшла до музею.

1. Л. п.: J. I. Kraszewski (Й. І. Крашевський). – Wydawnictwo Zarządu Głównego T.S.L. Zakład art. reprodukcji W. Krzepowski, Kraków. – Без дати.

ВКМ, інв. №№ ОМ-9517; 13671; 13368.

2. Л. п.: Kraszewski. J. U. Niemcewicz. Syrokomla. Lenartowicz. Kaczkowski. Korzeniowski. B. Zaleski. Odyniec. Bartocewicz. (Крашевський. Німцевич. Сирокомля. Ленартович. Качковський. Коженьовський. Б.Залеський. Одинець. Бартошевич). – Wydawn. sal. mal. polsk. – Kraków 1906.

ВКМ, інв. №№ ОМ-9521; 12392.

3. Л. п.: Poeci-pisarze 1757-1893 (Поети-письменники 1757-1893). Kraszewski. J. U. Niemcewicz. Syrokomla. Lenartowicz. Kaczkowski. Korzeniowski. B. Zaleski. Odyniec. Bartocewicz. – Wydawnictwo Salony Malarzy Polskich w Krakowie. Printed in Poland. „Akropol” Kraków. – Ser 66/101. – [1920-і рр.].

ВКМ, інв. № ОМ-13669.

4. Л. п.: Pozdrowienie z ... (Привітання з ...) Серія: Wielcy i sławni ludzie Polski (Серія: «Великі і славні люди Польщі»). №21. – Ignacy Józef Kraszewski (pseud. Bolesławita). ur. 1812 w Warszawie, um. 19 Marca 1887 r. w Genewie. Poeta, publicysta, literat i historyk. Pisarz nadzwyczajnej płodności i popularności. Napisał kilkaset dzieł, nie wliczając mnóstwa korespondencji, rozpraw i t.p. artykułów. Najwybitniejsze zajmuje stanowisko w literaturze jako powieściopisarz. Zwłoki jego pochowano w grobach zasłużonych mężów polskich na Skałce w Krakowie. – Без дати.

ВКМ, інв. № ОМ-13674.

5. Л. п.: Józef Ignacy Kraszewski (Йозеф Ігнаці Крашевський). Znakomity powieściopisarz polski. Rodził się w Warszawie w rok 1812-m, umarł w Genewie, dnia 19 marca 1887 roku, pochowany w Krakowie na Skałce w grobach zasłużonych. – *„Nasza sława”*. – Без дати.

ВКМ, інв. № ОМ-9599.

6. Л. п.: Й. І. Крашевський [з лицевого боку факсимільний підпис]. – Karta korespondencyjna. – Zakład światłodruków, Lwów, Zygmuntowska, 11a. – Без дати.

ВКМ, інв. № ОМ-13670.

7. Л. п.: Józef Ignacy, Kraszewski (Йозеф Ігнаці, Крашевський). – Вид. С. М. Каракоз, Київ. – Без дати. – [Кін. XIX ст. – датування за оформленням зворотнього боку].

ВКМ, інв. № ОМ-9604.

8. Л. п.: J. I. Kraszewski (Й. І. Крашевський). – „Praca to rodzaj modlitwy Bogu miłej; żadna wtedy praca nie poniża człowieka, w każdą możesz wlać ducha i szlachetnić ją.” J. I. Kraszewski (1812-1881). – *Nacładem Tow. „Powściągliwość i praca” pod zarządem Sł. Trojana w Mięscu Pistowem*. – 1918 p. [датування за листом]. – З помилкою: 1881 замість 1887.

ВКМ, інв. № ОМ-12391.

9. Л. п.: Pozdrowienie Polskie – Pamiątka literacka (Привітання з Польщі – Пам'ятка літературна) [зліва направо]: Й.І. Крашевський, П. Чацький (?), Т. Костюшко, Ю. Словацький, Г. Сенкевич. – *Rysował J. Ostalinski*. – Wydawnictwo Poczty w Tarnowie. – [1918 p.]

ВКМ, інв. № ОМ-12397.

10. Л. п.: J.I.Kraszewski (Й.І. Крашевський). – Wydawn. sal. mal. polsk. – Kraków 1905.

ВКМ, інв. № ОМ-13672.

11. Л. п.: Krynica – Zakątek Kraszewskiego (Криниця – Куточок Крашевського в Парку). – *Nacładem Józefa Rednera*. № 584. – Без дати. [Зображення чорно-біле].

ВКМ, інв. № ОМ-14042.

12. Л. п.: Krynica – Zakątek Kraszewskiego w Parku (Криниця – Куточок Крашевського). – Wydawnictwo Salony Malarzy Polskich w Krakowie. – 1920. – [Зображення кольорове].

ВКМ, інв. № ОМ-13308.

13. Л. п.: Wilno. Dom, w którym mieszkał Kraszewski (Вільно. Будинок, в якому жив Крашевський). – №8. – Місце видання і рік не зазначені.

ВКМ, інв. № ОМ-13393.

14. Л. п. Kołomyja. Ul. Kraszewskiego (Коломия. Вул. Крашевського). – Nakładem Księgarni S. Sennensieba w Kołomyi. № 212. – 1915 р. (дата за пошт. штемпелем).
ВКМ, інв. № ОМ-13367.
15. Л. п.: Biała Podlaska. Pomnik Józefa Ignacego Kraszewskiego (Бяла Подляска. Пам'ятник Йозефу Ігнаци Крашевському). – Фото Z. Malek. – Biuro wydawniczo-propagandowe. – 1974.
ВКМ, інв. № ОМ-13392.

Олег Сидор-Гібелінда,
*кандидат мистецтвознавства,
старший науковий співробітник відділу мистецтва новітніх технологій
Інституту проблем сучасного мистецтва
Національної академії мистецтв України,
м. Київ*

ЦИКЛ ІЛЮСТРАЦІЙ МИХАЙЛА ДЕРЕГУСА ДО ДРАМИ-ФЕЄРІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ “ЛІСОВА ПІСНЯ” НА ВЕНЕЦІЙСЬКІЙ БІЕНАЛЕ 1958 р.

Тематична спрямованість нашого повідомлення очевидна з назви, подальші уточнення мають за мету конкретизацію цієї арт-події та контекстуалізацію її у радянському та міжнародному контекстах. – Почнемо з того, що вказана група творів була представлена на Міжнародному мистецькому фестивалі у Венеції не одоосібно, а в складі доволі розлогої радянської делегації, яка нараховувала 19 учасників (загалом; – бо троє з них, виступили у складі іменного міні-гурту Кукринікси). Від України, власне – УРСР, не було висунуто жодного іншого митця, що викликало полемічну репліку відомого діаспорного митця-поета Святослава Гординського, яка звучала так: “Центр радянської експозиції творять малюнки С. Герасімова, Ю. Піменова і Кукриніксів. Єдиний українець – М. Дерегус з циклом ілюстрацій до Марка Вовчка і Лесі Українки, що нічим особливим не привертають до себе уваги. Про те, що він – українець, ніде не сказано, крім того, що він народився в Києві 1904 року. Але на Україні народилися й інші мистці” [6, с. 66].

Пафос автора зрозумілий: серед “інших” – цілковито радянізований, досить популярний на батьківщині (а родом із Дніпропетровська) скульптор Євгеній Вучетич, бієнальський твір якого “Перекуємо мечі на орала”, Гординський піддає нищівній критиці. А проте Вучетич, котрий теж виступив у пресі з оглядом бієнальської експозиції, в якому оцінює переважно твори “ворожого табору”, звідки назва статті – “Мистецтво вбогих”, у списку учасників Радянського павільйону Дерегуса називає на другому місці – можливо тому, що список цей складено за абетковим принципом, утім, власне прізвище Вучетич політкоректно ставить, порушуючи цей же принцип, наприкінці списку [5, с. 4]. Про конкретні твори говорити він уникає, натомість розвиває довготривалий міф шаленої відвідуваності радянської експозиції закордонними глядачами (буцімто від 3 до 5 тисяч душ щодня), а також наводить зразки захоплених відгуків – переважно на твори малярства, позаяк мовиться тут про “сонячну рясноту” та “хорошу палітру”, чого не має у офортах Дерегуса. Що не доводить конче, ніби вони лишилися ним цілком непомічені.

Почнемо з того, що Михайло Дерегус не вперше з’являється у Венеції – на попередньому, 28-му виданні Бієнале було виставлено його ілюстрації до народних пісень і дум – у третьому залі, навмисне відведеному під графіку [9, с. 154], поруч із такими маститими майстрами цього виду мистецтва як Володимир Фаворський, Олексій Кравченко, Євгеній Кібрик (чи такий вже збіг обставин, що двоє останніх є етнічними українцями?) та ін. 29-а Венеційська бієнале налічує вже чотирнадцять його номерів, від 80-го до 94-й [16, с. 383, 384]. Однак тепер він – один із 19-ти (а де-факто, із 17-ти), тоді як ще два роки тому він був лише одним із 72-х (відповідно, 74-х) радянських учасників [Рус, с. 351], що в статистичному відношенні складає 5, 8 % (року 1956-го) та 1, 35 % (року 1958-го). Теперішнє його оточення – водночас і ліберальніше, і одіозніше. З одного боку, теоретик “автомобільного живопису” Ніський та естонський майстер Альфредо Оя. З іншого – гіпер-ретрогради Серов і Томський.

Міжнародна кон’юнктура теж не була надто сприятливою для репрезентації зразків вітчизняного реалізму, хай навіть не надто “соціалістичного”: 1950-ті – час майже цілковитої домінанти нефігуративу (за радянським висловом, “диктатури абстрактного мистецтва” [1, с. 4]) – як у його європейській версії (ташизм), так і заокеанській (абстрактний експресіонізм), ба, навіть вітчизняно-ретроспективній (на 29-

й Бієнале було посмертно показано серію творів Василя Кандинського, виучня “одеської школи” і лідера європейської абстракції). Відповідно головні премії отримали: у царині малярства – метр модернізму американець Марк Тобі та стилістично суголосний йому, значно молодший іспанець Едуардо Чілліда, графіки – бразилієць Файга Островер та італієць Луїджі Спакаль [15, с. 132], з них усіх лише останній тяжів до орнаменталізованого фігуративу, що в Україні розвинеться вже з серед. 1960-х, та й то на західних землях.

Однак сторонні джерела – не лише Вучетич, а й деякі українські письменники – фіксують щире зацікавлення експонатами Радянського павільйону [10, с. 3], серед яких, більш, аніж здогадно, були й ілюстрації художника до “Лісової пісні” Лесі Українки (котра, в свою чергу, ставилася з пієтетом до Італії, а особливо – до Венеції, і хоча відвідини її обмежилися одним зимовим днем 1901 р., оцінила її як “найкращу в світі... царицю моря й краси” [12, с. 305], сама ж наполегливо вчилася італійської мови [12, с. 311], та, як відомо, перекладала вірші Ади Негрі та Габрієлле Д’Аннунціо).

Зрештою – рівно десятиліття тому – Бієнале отримала прецедент преміювання циклу ілюстрацій до іншого шедевр української (тут: україно-російської) літератури, а саме поеми Миколи Гоголя “Мертві душі”, виконаних Марком Шагалом [14, с. 326]. Однак ситуація кінця 40-х була іншою (модернізм ушановувався передусім з огляду на його репресованість тоталітарним режимом, а сам не набув теперішньої експансії), натомість особистість Гоголя та Шагала були значно більш відомі в західному, вужче – італо-венеційському світі (на острові Сан Джоржо навіть проходять конференції із вивчення творчості Миколи Васильовича; дві його повісті, “Вій” та “Шинель”, вдало екранізовані – трохи далі ми, втім, спробуємо релятивізувати зазначену тезу), аніж особистості Лесі Українки та Дерегуса.

Зрештою самих ілюстрацій було небагато – лише дві з загальної кількості дерегусових творів, розшифровуємо за італомовним (мовою народів СРСР не перекладеного – навіть російською) каталогом, який неминуче рясніє помилками, що наводить на думку: автор не брав участі у формуванні експозиції, позаяк навіть участь його творів у Бієнале 1958 р. (на відміну од участі у Бієнале 1956 р.) офіційними радянськими джерелами заперечується [7, с. 12]. Ще б пак: того року класика обсіли турботи іншого штибу: 1) його було обрано членом-кореспондентом АМ СРСР, 2) він узяв участь у Стокгольмському всесвітньому конгресі за роззброєння – де, між іншим, не проминув нагоди напасти на модернізм загалом, абстракціонізм – зокрема [8, с. 4], в чому підозрюємо вислід його бієнальських вражень дворічної давності, 3) його твори було експоновано на досить престижній за фаховими мірками виставці – українського естампу в Києві [13, с. 1], де, до речі, основний масив його експонатів збігався з бієнальськими (утім, саме ілюстрації до “Лісової пісні” були відсутні, натомість показані ілюстрації до “Тараса Бульби” Гоголя та українських народних дум).

Інакше буде важко пояснити разючий ляпсус, припущений упорядниками каталогу: одна з дерегусових ілюстрацій до творів Марка Вовчка йменується як “Данило Гримайло” [XXIX, с. 383], тоді як насправді йдеться – якщо звіряти з ілюстративним додатком у каталозі – про твір “Максим Гримач” [2, с. 14], позаяк у творчому списку Марії Олександрівни Вілінської твір з такою назвою відсутній взагалі. Зазвичай подібні помилки переадресовувалися іноземній стороні – так, вже 1927 р. анонімний український дописувач радянського часопису глузував: “Одержавши римський журнал «Кінематограф», зраділи, побачивши там знімок з «Тараса Трасила» – як козацька старшина змовляється проти запорізьких козаків. В Італії вже про нас, ВУФКУ, відомо. Це не жарт. Глянули ми на текст під знімом і очам своїм не ймемо віри. Чорним по білому надруковано: «Нові російські фільми, сцена з фільму «Тарас Бульба» за романом Гоголя» [3, с. 3]. Як ми знаємо, дерегусова ілюстрація до “Тараса Бульби”, саме акватинта “Страта Остапа”, теж була показана на Бієнале 1958 р., та три десятиліття наочання (і, певно, французька екранізація 1936 р. за режисерства Олександра Грановського) далися взнаки, і її атрибутовано без помилок. Утім, щодо ілюстрації до оповідання Марка Вовчка, сам характер іменного мікстування вказує на його вітчизняне, сіреч – радянське походження. Та й невігластво італійців перебільшувати не слід: так, у одному з останніх томів “Encyclopedia Italiana” 1930-х фігурувала окрема стаття про “Волинь” (точні дані подати не маю змоги з огляду на те, що єдиний український примірник, що зберігався у київській Бібліотеці архітектури, згорів під час пожежі Гостиного двору у 2013 р).

Щодо показу двох творів Лесі Українки, тут обійшлося без видимих перекручень, та не обійшлося без дрібнозлочинного затуманення сенсу. Настав час нарешті оприлюднити назви творів, які фігурують у каталозі під №№ 92, 93, однак з незрозумілих причин їх супроводжено курсивним узагальнюючим заголовком [29, с. 384] «*Illustrazioni per “Cando dei boschi” di Liessia Ukrainka*» (невже з поваги до авторки, співставної з тією, яку було висловлено до Марко Вовчок, яка теж удостоїлася аналогічної честі?). Отже, під № 92 вказано твір 1958 р. “Piange”, тобто “Плач”, що легко співвідноситься із офортною

акватинтою 1958 р. “Мавка плаче”, розміром 20 на 14, 5 см. [7, с. 108]. Натомість під № 93 фігурує твір “Canto dei boschi”, тобто власне “Лісова пісня”, що лишає нам широкий простір для інтерпретацій: того самого 1958 р. (який приписується обом експонованим ілюстраціям до драми-феєрії Лесі Українки) було створено ще як мінімум сім ілюстрацій, а саме: “Мавка”, “Килина”, “Мавка біля озера”, “Лукаш і Мавка”, знову “Мавка”, “Мавка і дядько Лев”, “Лукаш і дядько Лев” [7, с. 108]. З огляду на узагальнюючий характер назви це міг бути або твір “Лукаш і Мавка” (найбільш ймовірно), або власне “Мавка” (але тоді – яка із версій?). Відсутність необхідного ілюстративного додатку – як у радянському варіанті (годі казати, що цього варіанту самого бракувало апіорі), так і у варіанті закордонному – не може прояснити ситуації, яку лише додатково скаламучує текстуальне дислокування (під № 94 та без відповідного дистанціювання) у каталозі за двома згаданими ілюстраціями 1958 р. твору, який мало ймовірно стосується “Лісової пісні”, йменується як “Il Ritorno”, тобто “Повернення” [16, с. 384]. Твір під такою назвою Деревус створив аж 1943 р. в рамках однойменного циклу [7, с. 105], що загалом дисонує як із двома попередніми ілюстраціями, так і з “деревусовим блоком” на Бієнале зокрема, де присутніми є пейзажний цикл (№№ 80, 81, 90 – такі славетні як “Золота осінь”, “Вітер”, “Дуби над Дніпром”), ілюстрації до народних дум (№ 82, 87, 91) і “Тараса Бульби” Гоголя (№ 84 – збій у нумерації, чи наявність кількох версій однієї і тієї ж роботи?), а також до оповідань та повістей Марко Вовчок (№№ 85-88).

Ілюстрації до драми-феєрії “Лісова пісня” навіть тут займають вельми скромне місце – біля 14 % від кількості деревусових творів, а від експонатів радянської виставки (142 одиниці) – 1, 4 %, далі вираховувати не варто; тобто, не цикл, а його невеличкий (хоч і достатньо репрезентативний – “Тарас Бульба” обійшовся взагалі одним аркушем!) відрізок, біля 25 %, все таки фрагмент, а не дешиця серії. Однак їм властива одна важлива особливість: вони створені безпосередньо перед виставкою, 1958 р. (усі інші твори, окрім двох – 1957, а то й 1943 рр.), яка, здогадно, починала готуватися як мінімум за місяць-півтора до презентації – за аналогією з бієнальською едицією 1956 р. [4, с. 3], насправді ж набагато раніше, враховуючи офіційність пресового повідомлення, якому передували безпосередні практичні розпорядження “у верхих” і яке лише фіксувало обриси арт-ситуації, що склалася, а не передбачала їх, як це заведено у світі журналістики. Можливо, автор подав ці дві роботи на виставку в останню мить – окрім усього іншого віддавши перевагу саме цій своїй ілюстративній версії, а не версіям 1949 чи 1954 рр., як такий, що видавалася йому на той момент найбільш досконалою. До речі, у супровідній статті у звідному каталозі Деревуса цикл 1958 р. – ще одне порушення нумерації! – названо *другим*, а не третім, як це було насправді, хоч і з художнього боку його (устами відомого мистецтвознавця, нині покійного Миколи Костюченка) оцінено напрочуд високо: “лише зараз образи драми-феєрії усталюються як змістовно-пластична цілісність” [7, с. 8]. Слід додати, що була й четверта версія, 1977 р., та вона перебуває за хронологічними межами нашої оповіді. Як нескладно здогадатися, до Венеції вона вже не потрапила – натомість гоголівська тема знайшла тривале продовження у виставлених тут інтерпретаціях інших авторів (наприклад, харків’янина Акімова – до “Ревізора” [17, с. 216]) – Гоголя, якого Леся Українка не лише любила й цитувала, а й перекладала [12, с. 97].

1. Абалкин Н. Проданное вдохновение: На международной выставке в Венеции // Правда. – 1958. - № 187.

2. Білецький П. Михайло Деревус. – К.: Мистецтво, 1987.

3. В городі бузина... // Кіно-тиждень. – 1927. - № 17.

4. Виставка в Венеции // Литературная газета. – 1956. - № 42.

5. Вучетич. Е. Искусство убогих: Заметки с Венецианской художественной выставки // Правда. – 1958. - №

6. Гординський С. 29 Бієнале у Венеції. У кн.: Гординський С. В обороні культури. – К.: Гелікон, 2005.

7. Деревус М. Каталог творів: Живопис, графіка/вступ. ст. М. Костюченка. – К.: б. вид., 1984.

8. Деревус М. Художники світу в боротьбі за мир // Радянська культура. – 1958. - № 58.

9. Недошивин Г. XXVIII Биенале. В кн.: Недошивин Г. Итальянские впечатления. – М.: Сов. художник, 1958.

10. Полторацький О. Під італійським небом // Радянська культура. – 1958. - № 73.

11. Русские художники на Венецианской биенале. 1895-2013. – М.: Stella Art Foundation, 2013.

12. Українка Л. Зібрання творів у 12 т. – Т. 11. – К.: Наукова думка, 1978.

13. Український естамп // Радянське мистецтво. – 1958. - № 42.

14. Шагал: Возвращение мастера. – М.: Советский художник, 1989.

15. Di Martino E. The History of the Venice Biennale. 1895-2005. – Venice: Papiro Arte, 2005.

16. XXIX Biennale Internazionale d' arte. – Venezia: Stamperia di Venezia, 1958.

17. XLI Esposizione Internazionale d' Arte. La Biennale di Venezia: Visual Arts General: Catalogue. – Venice: Electa, 1984.

Оксана Силюк,
*магістр історії,
молодший науковий співробітник Художнього музею,
відділу Волинського краєзнавчого музею,
м. Луцьк*

ФОНД МИТРОПОЛИТА АНАТОЛІЯ ДУБЛЯНСЬКОГО (1912-1997) У ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Важливу роль у розбудові музейної мережі та формуванні колекцій у 80-90-ті роки ХХ ст. у Західній Україні відіграли плідні стосунки та спілкування регіональних та обласних історико-краєзнавчих музеїв із відомими представниками української діаспори в Європі та Америці, що призвело до поповнення діючих та створення нових фондів колекцій унікальними фото- та документальними матеріалами, особистими речами відомих волинян, українців, які зробили значний вплив на формування, збереження та розвиток українства в Західній Європі та світі. Наявність таких матеріалів значно розширило потенційні можливості науково-дослідної та навчально-виховної діяльності музейних закладів, відкрило для них нові творчі перспективи.

Значну діяльність в цьому напрямку проводила і проводить дирекція Волинського краєзнавчого музею. Саме в цей період до музею були передані особисті речі та документальні матеріали Блаженнішого Митрополита Паризького та Західно-Європейського Полікарпа (Сікорського) [6], членів Товариства українців "Волинь" у Німеччині (60-80-ті рр. ХХ ст.) [7], Олени Отт-Скоропадської із Німеччини [2], Максима Бойка із США [2], Галини Мельник-Калужинської [5], Олени Сенделовської-Ліпінської [2] та Романа Дубиняка [2] із Великобританії та багатьох інших. Особливе місце серед них займає комплекс документів і матеріалів уродженця Волині, працівника Волинського музею у Луцьку у 30-40-і роки ХХ ст., Митрополита УАПЦ у Німеччині та Західній Європі Анатолія Захаровича Дублянського (1912-1997) [7; 8; 11; 12; 13].

Формування комплексу матеріалів було здійснено в період інтенсивної переписки директора музею Анатолія Силюка із Анатолієм Дублянським в 90-х роках ХХ ст., яка була викликана пошуком матеріалів та документів до написання правдивої історії музею, який бере свої початки із 1929 року, а не з 1939 року, як стверджувалось за радянських часів. Пересилка матеріалів тривала з 1992 до смерті владика в 1997 році та посмертної передачі комплексу документів та фотографій, які були відібрані за життя Анатолієм Дублянським [4] для Волинського краєзнавчого музею, за посередництва посольства України в Німеччині.

В листах до музею Митрополит Анатолій чітко окреслив осередки, до яких переслав та передав свій архів, бібліотеку та меморіальні речі. Основна частина документів владика, які відносяться до історії церкви, передана до Архіву-музею УАПЦ в Бавнд-Бруці, США [1; 6]. Зібрану протягом життя бібліотеку владика розподілив наступним чином: церковно-релігійну частину передав до Волинської православної семінарії (тепер – богословської академії) УПЦ Київського патріархату, науково-історичну - до Луцького державного історико-культурного заповідника, Волинського (тепер - Східноєвропейського) національного університету імені Лесі Українки, бібліотеки діаспорної літератури Сергія Білоконя в м. Київ, Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника (в два останні - повні комплекти часопису "Рідна церква") та Волинського краєзнавчого музею (в тому числі - неповний комплект часопису "Рідна церква"). Власні церковні обрядові речі Анатолій Дублянський (потир для причастя, дискос тощо) ще на початку 90-х років передав до новобудованої православної церкви св. Миколи в м. Луцьку (район 33-го кварталу) в особі о. Миколая, де вони і понині живуть своїм духовним життям. Особисті документи, меморіальні речі, частину приватного листування та значний комплекс фотографій за життя та згідно передсмертного розпорядження владика передано на довічне зберігання до рідної Волині в особі Волинського краєзнавчого музею. Таким чином Волинський краєзнавчий музей став єдиним в Україні власником і зберігачем найбільшої колекції особистих документів та меморіальних речей Анатолія Дублянського, особливо, з його емігрантського періоду життя та діяльності в Німеччині та Західній Європі в II половині ХХ ст.

Музейна колекція Анатолія Дублянського умовно складається із комплексу особистих документів, меморіальних предметів, епістолярної спадщини та друкованих видань, фотоархіву, переданих особисто владикою, бібліотечного фонду, який залежно від історико-культурної значимості видань віднесено або до фондової колекції, або до фонду наукової бібліотеки музею, яку не включено до даного опрацювання та ряд матеріалів, зібраних музейними науковцями в ході пошукової науково-дослідної роботи, як от: копії

статей та газетних публікацій, архівних матеріалів, приватного і службового листування, зокрема, Людмили Петрусь, Віталія Мельника, Анатолія Свідзинського, митрополита Якова тощо. До каталогу долучено окремі матеріали із інших фондів груп, які мають пряме відношення до митрополита Анатолія, наприклад, його листування із Ольгою Косач-Кривинюк 1942-1943 років[3].

Фондова колекція включає матеріали, які стосуються Анатолія Дублянського, які належать як до основного так і науково-допоміжного фонду.

В процесі підготовки каталогу опрацьовано матеріали фонду Анатолія Дублянського, їх наукові описи, інвентарні книги, акти надходжень (вступу) тощо. Понад 450 од. зб. згруповано за тематично-хронологічним принципом в 10 розділах.

Скорочення:

ВКМ – Волинський краєзнавчий музей,
 ДМ – допоміжні матеріали,
 КВ – книга вступу,
 КДФ – книжково-документальний фонд,
 ЛУ – фонд Лесі Українки,
 Н – фонд нумізматики,
 ОМ – фонд образотворчих матеріалів.

**Каталог фонду Анатолія Дублянського
 у Волинському краєзнавчому музеї.**

I. Особисті документи.

1. Витяг з метричної книги парафії Ромашківці (Дубенс. повіту) про народження в 1912 р. А. Дублянського, видана мешканцю м. Кременця Захарію Дублянському. 9. 08. 1922 р. с. Ромашківці (тепер територія Ківерцівського району). Мова польська. Папір, рукопис. 33 x 21 // ВКМ, інв. № КДФ – 17093, КВ – 74275.

2. Довідка про витяг із метричної книги парафії Ромашківці, про народження в 1912 р. (Анатолія Дублянського). Видана пробощем церкви с. Ромашківці Дубенського повіту Петром Затворним на прохання мешканця м. Крем'янця - Захарія Дублянського для подання в державну установу. 09.08. 1922 р. Мова пол. Ксерокопія // ВКМ, інв. ДМ – 33725.

3. Свідоцтво А. Дублянського про працю в Шкільному інспектораті м. Луцька на посаді службовця-практиканта з 4.11.1930 р. по 24.09.1931 р. № 4521/31 від 24 вересня 1931 р. м. Луцьк. Папір, друк, машинопис. Мова пол. 20 x 32 // ВКМ, інв. № КДФ – 17129, КВ – 74311.

4. Атестат Анатолія Дублянського із фото про закінчення російської гімназії Коленків в Луцьку (1929-1936). № 1936. 04.06.1936 р. Мова польс. На звороті: штемпель Вільнюського університету про те, що Анатолій Дублянський внесений до списку як студент – 41.11.1936 р., далі – штемпель секретаріату за 29.06.1939 р. Папір, друк, рукопис. 43,5 x 33 // ВКМ, інв. № КДФ – 17089, КВ – 74271.

5. Свідоцтво про працю А. Дублянського в якості відрядного працівника по запису показників лічильника у абонентів фірмової спілки «Товариство Волт» у 1934 – 1937 рр. № 13 від 09. 01. 1937 р. м. Луцьк. Папір, друк, машинопис. Мова пол. 21,5 x 17 // ВКМ, інв. № КДФ – 17128, КВ – 74310.

6. Членська картка учасника української студентської корпорації “Запоріжжя” Анатолія Дублянського. № 4. 1937 - 1938 рр. м. Варшава. Польща. Фотокопія // ВКМ, інв. № ДМ – 33723/1-2.

7. Диплом магістра філософії в галузі історії гуманітарного відділу Варшавського університету імені Ю. Пілсудського А. Дублянському за працю «Участь галицького князя Данила і його сина Романа в боротьбі за спадщину Бабенбергів». № 2828/7113/38 від 30. 06. 1938 р. м. Варшава. Польща. Мова польська. Папір, друк, рукопис. 21,5 x 34 // ВКМ, інв. № КДФ – 17090, КВ – 74272.

8. Посвідчення магістра А. Дублянського від професора Варшавського університету Мирона Кордуби з проханням користуватися літературою для написання дисертації “Адам Кісель з Брусилова”. 17.05.1939 р. м. Варшава. Польща. Ксерокопія // ВКМ, інв. ДМ – 33726.

9. Дозвіл професора Варшавського університету Мирона Кордуби магістру А. Дублянському користуватися літературою для написання докторської роботи «Адам Кисіль з Брусилова». 17. 05.1939 р. м. Варшава. Польща. Мова польська. Бланк університету, папір, друк, рукопис. 21,5 x 34 // ВКМ, інв. № КДФ – 17091, КВ – 74273.

10. Свідоцтво уродження і хрещення Євгенії Більо (дружини А. Дублянського) церкви Пресв. Трійці греко-католицького парохіяльного уряду в с. Нижанковичі Перемишлянського повіту Львівського воєводства. № 121/39 від 13. 12. 1939 р. Папір, друк, рукопис. 21 x 34 // ВКМ, інв. № КДФ – 17101, КВ – 74283.

11. Паспорт громадянина СРСР (зразка 1938 р.) А. Дублянського. Серія І-ДН № 588698. Виданий 13 квітня 1940 р. 2-м відділенням міліції м. Луцька на підставі довідки фор. № 1, посвідки про народження № 81, тим. військового посв. 1512. Дійсний до 12 квітня 1945 р. Прописаний по вул. Торунській, 21 кв.1. Мова рос., укр. 14 стор. Колінкор, папір, друк, рукопис. 9 x 12 // ВКМ, інв. № КДФ – 17097, КВ – 74279.

12. Посвідка А. Дублянського про те, що він в 1939/40 рр. працював викладачем історії в українській школі № 2 м. Луцька. № 610 від 12. 09. 1940 р. Папір (аркуш зошита), друк, машинопис. 10,5 x 14,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17130, КВ – 74312.

13. Нотаріально завіреним переклад з польської на російську мову диплома магістра філософії Варшавського університету А. Дублянського. Луцька міська нотаріальна контора. №. 7682 від 13. 06. 1941 р. Папір, машинопис. 20 x 29 // ВКМ, інв. № КДФ – 17102, КВ – 74284.

14. Посвідчення про працю А. Дублянського в Обл. управі м. Луцька на посаді заступника Начальника підвідділу позашкільної освіти. № 21 від 9. 08. 1941 р. м. Луцьк. Папір, друк, рукопис. Мови укр. та нім. 21 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17131, КВ – 74313.

15. Довідка, видана А. Дублянському, про те, що він працював вчителем в Українській гімназії м. Луцька у жовтні-листопаді 1941 р. 30. 11. 1941 р. м. Луцьк. Папір, друк, машинопис. Мова укр. і нім. 14,5 x 21 // ВКМ, інв. № КДФ – 17126, КВ – 74308.

16. Тимчасова посвідка (аусвайс) А. Дублянського, завірена бургомістром м. Луцька Тарнавським. № 1251 від 14.05.1942 р. м. Луцьк. 3 фото (3,5 x 4,5). 4 стор. Мови нім. та укр. Папір, картон, друк, рукопис. 11 x 15,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17100, КВ – 74282.

17. Особисте посвідчення А. Дублянського періоду фашистської окупації. Серія Е № 554720. Видане 13 січня 1944 р. Гебтскомісаріатом м. Луцька. 3 фото (4 x 5,5). Мови нім. і укр. Папір, друк, рукопис. 10,5 x 15 // ВКМ, інв. № КДФ – 17099, КВ – 74281.

18. Посвідка про те, що магістр А. Дублянський працював над науковою інвентаризацією історичних архівних матеріалів Волинського музею в Луцьку від 1 липня 1938 до 17 вересня 1939 р., а від 15 грудня 1939 р. до 22 червня 1941 р. як старший науковий співробітник відділу історії Волинського обласного краєзнавчого музею та рівночасно виконував обов'язки заступника директора по науковій частині. Підпис директора музею В. Чубинського. 15. 01. 1944 р. м. Луцьк. Папір, друк, машинопис. 15 x 21 // ВКМ, інв. № КДФ – 17127, КВ – 74309.

19. Посвідчення (виказка), видана А. Дублянському про його членство в Українському Допомоговому Комітеті у м. Самборі. № 495331 від 03.07.1944 р. м. Самбір. 4 стор. Мова укр. і нім. Папір, друк, машинопис, рукопис. 7,5 x 10,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17107, КВ – 74289.

20. Свідоцтво про працю А. Дублянського на будівельному підприємстві «Еріх Вальде». 07.04.1945 р. Австрія. Папір, друк, рукопис. Мова німецька. 15,5 x 20 // ВКМ, інв. № КДФ – 17125, КВ – 74307.

21. Посвідчення А. Дублянського, видане Українським комітетом в м. Регенсбурзі. № 9-19/45 від 10. 07. 1945 р. 4 стор. Німеччина. Мови англ. та укр. Папір, друк, машинопис, рукопис. 8 x 11,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17108, КВ – 74290.

22. Мандат учасника з'їзду українських журналістів А. Дублянського з правом голосу. 02-03.06.1946 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, картон, друк, рукопис. 7,5 x 10,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17154, КВ – 74336.

23. Тимчасове робоче посвідчення А. Дублянського надане Спілкою «Українське мистецтво». 26.03.1946 р. м. Регенсбург. Німеччина. Папір, друк, машинопис. Мова англійська. 15 x 21 // ВКМ, інв. № КДФ – 17124, КВ – 74306.

24. Похвальний Лист єпископа УАПЦ Володимира парафіянину св. Покровської Регенсбургської парафії Анатолію Дублянському за щире віддану працю на хвалу Божу й користь УАПЦ на далекій чужині, на тяжкій еміграції. 03.01.1949 р. Архієрейський Дім. м. Регенсбург.

Німеччина. Папір, друк, рукопис. 21 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17148, КВ – 74330.

25.Копія витягу за 1922 р. із метричної книги парафії Ромашківка (Дубенськ. повіту) про народження А. Дублянського. 28.10.1949 р. м. Амберг, Німеччина. Мова польська та англійська. Папір, машинопис. 20 x 32,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17092, КВ – 74274.

26.Свідоцтво А. Дублянського про його лікування в санаторії ІРО м. Амберг з 26.06.1946 р. 25.10.1949 р. м. Амберг. Німеччина. Мова нім. Папір, машинопис, рукопис. 13 x 20 // ВКМ, інв. № КДФ – 17105, КВ – 74287.

27.Документ про присягу А. Дублянського про підтвердження ідентифікаційних даних в поліції санаторію м. Амберг. 01.11.1949 р. м. Амберг. Німеччина. Папір, машинопис. Мова англійська. 20 x 32,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17111, КВ – 74293.

28.Посвідчення Анатолія Дублянського, видане настоятелем УАПЦ в м. Амберг протоієреєм О. Семеновичем з позитивною характеристикою за час перебування в Санаторії 1946-1949 рр., активну громадську діяльність. 28. 01. 1950 р. м. Амберг. Німеччина. Папір, друк, машинопис. 20 x 26,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17138, КВ – 74320.

29.Свідоцтво поліції санаторію м. Амберг про поведінку А. Дублянського під час перебування в закладі в 24.08.1946-09.12.1948 рр. № 2183/49 від 01.07.1950 р. м. Амберг. Німеччина. Папір, машинопис. Мова англійська. 15 x 20,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17114, КВ – 74296.

30.Благословенна грамота Архієпископа УАПЦ магістру Анатолію Дублянському – виконуючому обов'язки дяка при церкві св. Миколая Чудотворця при Санаторії Гавтінг біля Мюнхена за щире, віддану і корисну працю для добра УАПЦ. 25.12.1950 р. м. Мюнхен - Фельдмохен. Німеччина. Папір, рукопис. 20,5 x 28 // Фонди ВКМ, КДФ – 17147, КВ – 74329.

31.Посвідчення організації ІРО, видане А. Дублянському. № 047545 від 01.08.1951 р. м. Мюнхен. Німеччина. Папір, друк, машинопис. Мова німецька. 6 x 10 // ВКМ, інв. № КДФ – 17119, КВ – 74301.

32.Свідоцтво організації ІРО про А. Дублянського, як такого що не має громадянства. № 10,088 від 03.10.1951 р. м. Мюнхен. Німеччина. Мова нім. та англ. Папір, машинопис. 20 x 26,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17164, КВ – 74346.

33.Листівки художні. Ісус Христос. Богоматір. На звороті автограф Архієпископа Ніканора “Моє благословення на шлюб подружжя Анатолія і Євгенії Дублянських”. 19.10.1951 р. м. Карлсруе. Німеччина. Папір, типографський друк, рукопис. 5,5 x 7 // ВКМ, інв. № КДФ – 17095/1-2, КВ – 74277/1-2.

34.Свідоцтво про цивільний шлюб Анатолія Дублянського і Євгенії Більо 11 жовтня 1951 р. № 36/1951 від 11. 10. 1951 р. м. Міттервальд. Німеччина. Папір, друк, машинопис. Мова німецька. 15 x 21 // ВКМ, інв. № КДФ – 17120, КВ – 74302.

35.Посвідчення священика УАПЦ А. Дублянського, видане Вищим церковним управлінням УАПЦ в м. Мюнхені. № 4416. 09.12.1951 р. Німеччина. Картон, друк, рукопис. Мова німецька. 8 x 11,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17118, КВ – 74300.

36.Ставленна Грамота Архієпископа Київського, Керуючого парафіями УАПЦ в Німеччині Ніканора про благословення та рукоположенням висвячення в православної церкві табору Функ-Касерне м. Мюнхена диякона УАПЦ Анатолія Дублянського на ієрея до храму похідного імені Святителя Миколая, до якого і св. Антимінс пресвітеру А. Дублянському долучили. 9 грудня 1951 р. м. Карлсруе. Німеччина. Папір, друк, машинопис. 21 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17139, КВ – 74321.

37.Свідоцтво А. Дублянського про закінчення в м. Люттензее курсів секретарів, що тривали з 28.06.1951 р. по 08.08.1952 р. № 4417 від 10.12.1951 р. м. Карлсруе. Німеччина. Мова німецька. Папір, машинопис. 20 x 32,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17094, КВ – 74276.

38.Свідоцтво про благонадійність А. Дублянського, видане поліцейським постерунком організації ІРО про перебування у вишкільному осередку в м. Люттензее і у санаторії м. Гаутінг (біля Мюнхена). № 1810 від 23.10.1951 р. м. Люттензее. Німеччина. Папір, машинопис. Мова німецька. 16,5 x 20 // ВКМ, інв. № КДФ – 17116, КВ – 74298.

39.Сертифікат про народження і хрещення Анатолія Дублянського за реєстром УАПЦ. № 109 від 23. 10. 1951 р. м. Амберг. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. Мова англ. 20 x 26,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17132, КВ – 74314.

40.Довідка, видана Архієпископом Ніканором Абрамовичем А. Дублянському, про те, що він є священиком УАПЦ в м. Ляндстуг та околицях. № 4417 від 09.12.1951 р. м. Карлсруе.

Німеччина. Папір, машинопис. Мова німецька. Копія. 14,5 x 21 // ВКМ, інв. № КДФ – 17110, КВ – 74292.

41.Метрика шлюбу магістра А. Дублянського і Євгенії Більо в Покровській церкві УАПЦ 07.12.1951 р. в м. Мюнхені при переселенському таборі Функ-Касерні. № 118 від 24.03.1952 р. м. Амберг. Німеччина. Папір, друк, рукопис. 20,9 x 29 // ВКМ, інв. № КДФ – 17098, КВ – 74280.

42.Посвідчення А. Дублянського, видане Архієпископом УАПЦ Никанором Абрамовичем про те, що він є священником УАПЦ в м. Ляндстуг і околиці. № 4417 від 10.12.1951 р. м. Карлсруе. Німеччина. Папір, машинопис. Мова німецька. 14,5 x 21 // ВКМ, інв. № КДФ – 17113, КВ – 74295.

43.Німецьке посвідчення особистості А. Дублянського, видане начальником окружної адміністрації в м. Гармаш-Партенкірхен 28.12.1951 р. і яке дійсне до 28.12.1954 р. Папір, друк, машинопис. Мова нім., англ., франц., рос. 10,5 x 14,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17122, КВ – 74304.

44.Довідка, видана А. Дублянському, про те, що він є священником УАПЦ в таборі Функ-Касерне (Мюнхен). 30.01.1952 р. м. Карлсруе. Німеччина. Папір, машинопис. Мова німецька. 15 x 21 // ВКМ, інв. № КДФ – 17112, КВ – 74294.

45.Довідка, видана Архієпископом Никанором Абрамовичем А. Дублянському, про те, що він є священником УАПЦ в мм. Ляндстуг, Регенсбург. 01.10.1952 р. м. Карлсруе. Німеччина. Мова нім. Папір, друк, машинопис, рукопис. 14 x 20,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17109, КВ – 74291.

46.Посвідчення А. Дублянського, видане в таборі для іноземців в м. Ляндстуг, про те, що він є жителем цього міста. № I – ба – Pf/Vo від 12.12.1952 р. м. Ляндстуг. Німеччина. Папір, машинопис. Мова німецька. 14,5 x 20 // ВКМ, інв. № КДФ – 17115, КВ – 74297.

47.Посвідчення священника УАПЦ А. Дублянського, видане Вищим церковним управлінням. № 10654 від 12.01.1955 р. м. Карлсруе. Німеччина. Картон, друк, машинопис. Мова німецька. 8,5 x 11,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17117, КВ – 74299.

48.Нагородна Грамота Архієпископа УАПЦ в Німеччині Никанора про вшанування відданої праці на хвалу Божу та користь УАПЦ скуфією пресвітера Анатолія Дублянського. № 11186 на Великдень, квітень 1955 р. м. Карлсруе. Німеччина. Папір, друк, машинопис. 21,5 x 27 // ВКМ, інв. № КДФ – 17158, КВ – 74340.

49.Нагородна Грамота Архієпископа УАПЦ Никанора про вшанування відданої праці на хвалу Божу та користь УАПЦ пресвітера Анатолія Дублянського саном протоієрея. № 13494 на Великдень 6 травня 1956 р. м. Карлсруе. Німеччина. Папір, друк, машинопис. 21,5 x 27 // ВКМ, інв. № КДФ – 17155, КВ – 74337.

50.Нагородна Грамота Архієпископа УАПЦ на чужині Никанора про вшанування відданої праці на хвалу Божу та користь УАПЦ протоієрея Анатолія Дублянського Палицею. № 26033 від 4 серпня 1961 р. м. Карлсруе. Німеччина. Папір, друк, машинопис. 21 x 26,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17157, КВ – 74339.

51.Посвідчення Анатолія Дублянського про обслуговування парафій УАПЦ в містах Ляндстуг, Регенсбург, Пассау в Німеччині. № 24154 від 23.08.1961 р. м. Карлсруе. Німеччина. Папір, друк, машинопис. Мова нім. 20 x 25,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17137, КВ – 74319.

52.Посвідчення А. Дублянському Екуменічної комісії по допомозі православним священикам у ФРН про виділену допомогу на 1962 рік. 23.02.1962 р. м. Мюнхен. Німеччина. Папір, друк, машинопис. Мова нім. 21 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17134, КВ – 74316.

53.Нагородна Грамота Архієпископа УАПЦ на чужині Никанора про вшанування відданої праці на хвалу Божу та користь УАПЦ і його друковану працю “Українські святі” протоієрея Анатолія Дублянського Хрестом з оздобами. № 26034 від 10 серпня 1962 р. м. Карлсруе. Німеччина. Папір, друк, машинопис. 21 x 26,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17156, КВ – 74338.

54.Посвідчення А. Дублянському Екуменічної комісії по допомозі православним священикам у ФРН про виділену допомогу на 1963 рік. 12.1962 р. м. Мюнхен. Німеччина. Папір, друк, машинопис. Мова нім. 21 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17135, КВ – 74317.

55.Посвідчення А. Дублянському Екуменічної комісії по допомозі православним священикам у ФРН про виділену допомогу на 1964 рік. 21.04.1964 р. м. Мюнхен. Німеччина. Папір, друк, машинопис. Мова нім. 21 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17136, КВ – 74318.

56.Договір про взаємовідносини між представниками УАПЦ (А. Дублянський, Н. Абрамович) та державними установами ФРН. 31. 05. 1964 р. м. Карлсруе. Німеччина. Мова німецька. Папір, машинопис, рукопис. 20,5 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17161, КВ – 74343.

57.Посвідчення особистості А. Дублянського, видане в м. Ляндстуг. № 013497. 1960 – 1970-і рр. м. Ляндстуг - Карлсруе. Німеччина. Мова німецька. Ксерокопія // ВКМ, інв. ДМ – 33724.

58. Нагородна Грамота Архiepіскопа Київського і Переяславського, Митрополита УАПЦ в діаспорі Мстислава про вшанування протоієрея Анатолія Дублянського саном протопресвітера. 01.07.1973 р. м. Париж. Франція. Папір, друк, машинопис. 20,5 x 25,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17159, КВ – 74341.

59. Заява Анатолія Дублянського про вступлення в члени Товариства “Волинь” в Німеччині протопресвітера від 05.02.1974 р., м. Новий Ульм, Німеччина // Заяви членів Товариства “Волинь” у Німеччині // ВКМ, інв. № КДФ – 16126, КВ – 71026, арк. 17.

60. Свідоцтво про смерть Євгенії Дублянської, дружини А. Дублянського, 14 вересня 1978 р. в м. Новий Ульм. № 317/1978 від 15.09.1979 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, друк, машинопис. Мова німецька. 14,5 x 21 // ВКМ, інв. № КДФ – 17121, КВ – 74303.

61. Сертифікат про висвячення о. Анатолія (Дублянського) на єпископа УАПЦ Лондонської і Західноєвропейської єпархії. 31.05.1981 р. м. Нью-Йорк. США. Папір, машинопис, рукопис. Мова англ. 21,5 x 27,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17133, КВ – 74315.

62. Похвальний Лист (Благословенна грамота) Архiepіскопа УАПЦ Ореста о. протопресвітеру Анатолію Дублянському із Нового Ульму, що щиро і чесно виконує своє служення. 05.07.1980 р. м. Мюнхен. Німеччина. Папір, друк, машинопис. 21 x 29,5 // ВКМ, КДФ – 17160, КВ – 74342.

63. Диплом доктора філософії Українського Вільного Університету в Мюнхені Анатолія Дублянського. Мова латин. Липень 1988 р. Папір, друк, рукопис. 40 x 55,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17088, КВ – 74270.

64. Диплом почесного доктора філософії Українського Вільного Університету в Мюнхені Анатолія Дублянського. Липень 1988 р. Німеччина. Копія // ВКМ, інв. № ДМ - 33721.

65. Запрошення Архiepіскопа Анатолія на XVII Делегатський з'їзд Центрального представництва української еміграції в Німеччині. 30.10.1992 р. м. Мюнхен. Німеччина. Копія / ВКМ, інв. ДМ – 33755.

66. Диплом про обрання Митрополита Анатолія Дублянського Почесним Доктором Волинської Духовної Академії УПЦ КП. 11.11.1995 р. м. Луцьк. Папір, друк. 21 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17143, КВ – 74325.

67. Грамота про обрання Митрополита Анатолія Дублянського Почесним професором в галузі історії Волинського державного університету імені Лесі Українки. 04.04.1996 р. м. Луцьк. Папір, друк. 21 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17144, КВ – 74326.

II. Епістолярна спадщина.

Листи Анатолія Дублянського.

68. Лист-прохання Анатолія Дублянського до Ніканора Абрамовича про дозвіл на взяття шлюбу із Євгенією Більо під час посту – Пилипівки. 3 грудня 1951 р. м. Люттензее. Німеччина. Папір, рукопис. 20 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17096, КВ – 72278.

69. Лист Анатолія Дублянського до Кардинала Йосифа Сліпого. 03.09.1969 р. м. Ляндсгут. Німеччина. Папір, машинопис. 21 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17145, КВ – 74327.

70. Лист Анатолія Дублянського до Миколи Гаюка, голови управи Товариства “Волинь” в Німеччині. 08.01.1977 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. 21 x 30 // ВКМ, інв. № КДФ – 16125, КВ – 71025, арк. 68.

71. Лист А. Дублянського з подякою за привітання з ювілеєм до посла України в Німеччині І. Піскового. 21.11.1992 р. м. Новий Ульм. Німеччина // ВКМ, інв. ДМ – 33756.

72. Лист А. Дублянського з подякою за привітання з ювілеєм до Голови Центрального представництва української еміграції в Німеччині п. Степана Костюка. 24.11.1992 р. м. Новий Ульм. Німеччина // ВКМ, інв. ДМ – 33757.

73. Лист Анатолія Дублянського до Дмитра Степовика. 03.12.1992 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Копія // ВКМ, інв. ДМ – 33784.

74. Лист А. Дублянського з подякою за привітання з ювілеєм до ректора та всіх працівників Українського Вільного Університету в Мюнхені. 26.11.1992 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Копія // ВКМ, інв. ДМ – 33769.

75. Лист А. Дублянського з подякою за привітання з ювілеєм до редактора паризького часопису “Українське слово” професора Аркадія Жуковського. 01.12.1992 р. м. Новий Ульм.

Німеччина // ВКМ, інв. ДМ – 33762.

76.Лист Архієпископа Анатолія до редактора лондонського часопису “Українська думка” п. Фостуна про стан УАПЦ на Україні. **01.12.1992** р. м. Новий Ульм. Німеччина // ВКМ, інв. ДМ – 33761.

77.Лист А. Дублянського з подякою за привітання з ювілеєм до єпископа Платона, Апостольського Екзарха. **28.11.1992** р. м. Новий Ульм. Німеччина // ВКМ, інв. ДМ – 33764.

78.Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Свідзинського. **23.03.1994** р. м. Новий Ульм. Папір, друк. 29,5 x 21 // ВКМ, інв. № КДФ – 15541, КВ – 68974.

79.Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Свідзинського. **20.11.1994** р. м. Новий Ульм. Німеччина // ВКМ, науковий архів.

80.Лист Анатолія Дублянського до Якова, Архієпископа Луцького і Волинського. **27.06.1995** р. м. Новий Ульм. Німеччина. Машинопис. Копія // ВКМ, інв. № ДМ – 33785.

81.Листівка різдвяна від А. Дублянського. **24.12.1996** р. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, друк, рукопис. 10 x 15 // ВКМ, інв. № КДФ – 17173, КВ – 74361.

Листи Анатолія Дублянського до Людмили Петрусь.

82.Лист Анатолія Дублянського до Людмили Петрусь. 3 конвертом. **17.03.1995** р. 1 аркуш. м. Новий Ульм. Німеччина. Ксерокопія // ВКМ, ДМ-35427.

83.Лист Анатолія Дублянського до Людмили Петрусь. **09.05.1995** р. 1 аркуш. м. Новий Ульм. Німеччина. Ксерокопія // ВКМ, ДМ-35429.

84.Лист Анатолія Дублянського до Людмили Петрусь. Травень 1995 р. Поштівка з конвертом. м. Новий Ульм. Німеччина // ВКМ, ДМ-35430.

85.Лист Анатолія Дублянського до Людмили Петрусь. **26.06.1995** р. 1 аркуш. м. Новий Ульм. Німеччина. Ксерокопія // ВКМ, ДМ-35428.

Листи Анатолія Дублянського до Віталія Мельника.

86.Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника. **20.06.1990** р. м. Новий Ульм, 1 арк., 2 с. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. 21 x 29 // ВКМ, інв. № КДФ – 106819, КВ – 25045.

87.Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника. **16.11.1990** р. 2 арк., 4 с. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, рукопис. 14,5 x 21 // ВКМ, інв. № КДФ – 106820, КВ – 25046.

88.Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника. **21.02.1991** р. 2 с. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, рукопис. 21 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 106822, КВ – 25048.

89.Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника. **08.03.1991** р. 1 с. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, рукопис. 21 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 106823, КВ – 25049.

90.Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника. **28.01.1991** р. 4 с. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, рукопис. 21 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 106821, КВ – 25047.

91.Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника. **08.04.1991** р. 4 с. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, рукопис. 21 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 106824, КВ – 25050.

92.Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника. **05.05.1991** р. 2 с. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, рукопис. 14,5 x 21 // ВКМ, інв. № КДФ – 106825, КВ – 25051.

93.Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника. **10.05.1991** р. 2 с. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, рукопис. 14,5 x 21 // ВКМ, інв. № КДФ – 106831, КВ – 25057.

94.Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника. **12.06.1991** р. 2 с. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, фото А. Дублінського, рукопис. Ксерокопія // ВКМ, науковий архів, б/н.

95.Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника. **16.06.1991** р. 2 с. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. 21 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 106826, КВ – 25052.

96.Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника. **06.09.1991** р. 2 с. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. 21 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 106827, КВ – 25053.

97.Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника. **21.09.1991** р. 2 с. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, рукопис. 14,5 x 21 // ВКМ, інв. № КДФ – 106828, КВ – 25054.

98.Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника. **14.02.1992** р. 2 с. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, рукопис. 14,5 x 21 // ВКМ, інв. № КДФ – 106829, КВ – 25055.

99.Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника. **04.02.1992** р. 1 с. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. 14,5 x 21 // ВКМ, інв. № КДФ – 106830, КВ – 25056.

100. Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника. 22.05.1992 р. 2 с. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. 21 x 29,5 // ВКМ інв. № КДФ – 106832, КВ – 25058.
101. Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника. 23.05.1992 р. 2 с. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. 14,5 x 21 // ВКМ, інв. № КДФ – 106833, КВ – 25059.
103. Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника. 08.06.1992 р. 2 с. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. 15 x 21 // ВКМ, інв. № КДФ – 106834, КВ – 25060.
104. Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника. 30.07.1992 р. 2 с. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. Ксерокопія // ВКМ, науковий архів, б/н.
105. Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника. 03.03.1993 р. 2 с. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. 15 x 21 // ВКМ, інв. № КДФ – 106836, КВ – 25062.
106. Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника. 20.04.1993 р. 2 с. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. 21 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 106835, КВ – 25061.
107. Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника. 09.05.1995 р. 2 с. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. Ксерокопія // ВКМ, науковий архів, б/н.

Листи Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка.

108. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка. 16.04.1992 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. 21 x 29,6 // ВКМ, інв. № КДФ – 16724, КВ – 72944.
109. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка. 26.08.1992 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. 21 x 29,6 // ВКМ, інв. № КДФ – 16725, КВ – 72945.
110. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка. 20.01.1994 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, друк, машинопис. 20,5 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 15734, КВ – 69989.
111. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка. 28.02.1994 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. 21 x 29,6 // ВКМ, інв. № КДФ – 16726, КВ – 72946.
112. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка. 03.04.1994 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, друк, машинопис. 29,5 x 21 // ВКМ, інв. № КДФ – 15735, КВ – 69990.
113. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка. 06.05.1994 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. 21 x 29,6 // ВКМ, інв. № КДФ – 16727, КВ – 72947.
114. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка. 28.06.1994 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. 21 x 29,6 // ВКМ, інв. № КДФ – 16728, КВ – 72948.
115. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка. 20.08.1994 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, друк, машинопис. 14,5 x 21 // ВКМ, інв. № КДФ – 15733, КВ – 69988.
116. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка. 31.08.1994 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. 14,8 x 11 // ВКМ, інв. № КДФ – 17168, КВ – 74356.
117. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка. 08.10.1994 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. 21 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17167, КВ – 74355.
118. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка. 20.11.1994 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. 21 x 29,6 // ВКМ, інв. № КДФ – 16729, КВ – 72949.
119. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка. 15.01.1995 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. 21 x 29,6 // ВКМ, інв. № КДФ – 16730, КВ – 72950.
120. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка. 15.03.1995 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. 14,5 x 21 // ВКМ, інв. № КДФ – 17169, КВ – 74357.
121. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка. 17.03.1995 р. 2 аркуша. м. Новий Ульм. Німеччина. Ксерокопія // ВКМ, ДМ-35426.
122. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка. 11.02.1997 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. 21 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17166, КВ – 74354.
123. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка. 07.04.1997 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. 21 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17165, КВ – 74353.
124. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка. 28.04.1997 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. 20,8 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17170, КВ – 74358.
125. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка. 3 конвертом. 28.06.1997 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. 21 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17195, КВ – 74533.

Листи до Анатолія Дублянського.

Листи Ольги Косач-Кривинюк до Анатолія Дублянського.

126. Лист Ольги Косач-Кривинюк до Анатолія Дублянського. 18. 09. 1942 р. м. Київ. – 2 с. Папір, рукопис. 15,2 x 20,5 // ВКМ, інв. № ЛУ – 34, КВ - 18324. Додатки до листа: План помешкання сім'ї Косачів у Луцьку в 1890-1891 рр., виконаний 1942 року Ольгою Косач-Кривинюк на замовлення А. З. Дублянського. – Папір, олівець. 11,6 x 14,5 см. // ВКМ, інв. № ЛУ – 37, КВ - 18322; План вулиць Кафедральної і Домініканської, на розі яких знаходились два будинки, в яких проживала Леся Українка у 1879-1881 і 1890-1891 рр., виконаний Ольгою Косач-Кривинюк на замовлення А. З. Дублянського. – Папір, олівець. – 9,9 x 11,4 см. // ВКМ, інв. № ЛУ – 38, КВ - 18323.
127. Лист Ольги Косач-Кривинюк до Анатолія Дублянського. 17. 12. 1942 р. м. Київ. – 4 с. Папір, рукопис. 15,1 x 20,2 // ВКМ, інв. № ЛУ – 39, КВ - 18325.
128. Лист Ольги Косач-Кривинюк до Анатолія Дублянського. 8. 02. 1943 р. м. Київ. – 2 с. Папір, рукопис. 14,3 x 20,4 // ВКМ, інв. № ЛУ – 40, КВ - 18326.
129. Лист Ольги Косач-Кривинюк до Анатолія Дублянського. 26. 02. 1943 р. м. Київ. – 4 с. Папір, рукопис. 15,2 x 20,2 // ВКМ, інв. № ЛУ – 41, КВ - 18327.
130. “Христос рождається!”. Новорічні і Різдвяні вітання митрополита Вінніпегу і всієї Канади УАПЦ Іларіона (Огієнка) до Дублянського А. II пол. XX ст. Німеччина. Папір, друк, фотодрук. 32,5 x 9 // ВКМ, інв. № КДФ – 15767, КВ – 70022.
132. Лист Ніканора Абрамовича до Анатолія Дублянського. 29.08.1951 р. м. Карлсруе. Німеччина. Папір, друк, машинопис. 29,5 x 21 // ВКМ, інв. № КДФ – 15732, КВ – 69987.
133. Лист Ніканора Абрамовича, Архієпископа УАПЦ, до Анатолія Дублянського, з конвертом, 19.10.1951 р. м. Карлсруе. Німеччина. Папір, машинопис. 21 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17151, КВ – 74333.
134. Лист Митрополита УАПЦ Полікарпа (Сікорського) до Анатолія Дублянського. 15.01.1948 р. Німеччина. Папір, друк, машинопис. 21 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 15770, КВ – 70025.
135. Лист Митрополита УАПЦ Августина до Анатолія Дублянського з привітанням вступу до шлюбу від 27 квітня 1952 р. м. Мюнхен. Німеччина. Папір, рукопис. 12,5 x 20 // ВКМ, інв. № КДФ – 17103, КВ – 74285.
136. Лист протоієрея Ф. Луговенка, секретаря церковного управління УАПЦ в Німеччині, до Анатолія Дублянського від 22 травня 1953 р. м. Мюнхен. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. 15 x 21 // ВКМ, інв. № КДФ – 17104, КВ – 74286.
137. Лист Кардинала Йосифа Сліпого до Анатолія Дублянського. 05.09.1969 р. З конвертом. м. Мюнхен. Німеччина. Папір, машинопис. 21 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17146, КВ – 74328.
138. Лист Мстислава, Архієпископа, Митрополита УАПЦ до Вищого Церковного Управління УАПЦ, копія Анатолію Дублянському, 31.03.1970 р. м. Мюнхен. Німеччина. Папір, машинопис, рукопис. 21 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17152, КВ – 74334.
139. Лист Митрополита УАПЦ Ореста до Анатолія Дублянського, 19.02.1971 р. м. Карлсруе. Німеччина. Папір, друк, рукопис. 21 x 24,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17152, КВ – 74335.
140. Лист Мстислава, Архієпископа, Митрополита УАПЦ до Анатолія Дублянського. 24.09.1979 р. Швейцарія. Папір, рукопис. 17,5 x 20,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17123, КВ – 74305.
141. Лист Максима Бойка до Анатолія Дублянського. 23.08.1988 р. Машинописна копія // ВКМ, інв. № ДМ – 29491.
142. Лист Авеля, православного єпископа Люблінського і Холмського з вітанням до А. Дублянського. 17.11.1992 р. м. Люблін. Польща // ВКМ, інв. ДМ – 33742.
143. Лист-вітання о. протоієрея Бориса Хотневича, адміністратора УАПЦ на Францію і Бельгію до А. Дублянського. 25.10. 1992 р. // ВКМ, інв. ДМ – 33743.
144. Лист протоієрея УАПЦ в Німеччині Анфіса Остапчука до Архієпископа Анатолія з проханням прибути в Дюссельдорф для молебна з нагоди Першої річниці незалежності України. 28.09.1992. Німеччина // ВКМ, інв. ДМ – 33744.
145. Лист-вітання професора доктора Ю. Бойка-Блохина Архієпископа Анатолія із 40-літтям пастирського служіння. 15.01.1993 р. З фрагментом конверта // ВКМ, інв. ДМ – 33747.
146. Лист-вітання товариства “Волинь” та Інституту Дослідів Волині Архієпископа Анатолія із 80-літтям. 05.11.1992 р. м. Вінніпег. Канада // ВКМ, інв. ДМ – 33748.
147. Лист-вітання Дмитра Степовика, члена Київського братства св. Апостола Андрія

- Первозваного Архієпископа Анатолія із ювілеєм. 08.11.1992 р. м. Київ // ВКМ, інв. ДМ – 33749.
- 148.Лист-вітання доктора філософії і мистецтвознавства Дмитра Степовика до Архієпископа Анатолія з нагоди його ювілею. 11.11.1992 р. м. Київ // ВКМ, інв. ДМ – 33750.
- 149.Лист-вітання президії секретаріату Світового Конгресу Вільних Українців Архієпископу Анатолію з 80-літтям. 16.03.1993 р. м. Торонто. Канада // ВКМ, інв. ДМ – 33745.
- 150.Лист Богдана Колоска до Анатолія Дублянського. 26.10.1992 р. м. Київ // ВКМ, інв. ДМ – 33752.
- 151.Лист-вітання посла України в Німеччині І. Піскового до Архієпископа Анатолія з нагоди його ювілею. 11.11.1992 р. м. Бонн. Німеччина // ВКМ, інв. ДМ – 33753.
- 152.Лист-вітання Патріарха УАПЦ в США Мстислава до Архієпископа Анатолія з нагоди його ювілею. 02.10.1992 р. Патріарша канцелярія УАПЦ. м. Банд Брук, Нью-Джерсі. США // ВКМ, інв. ДМ – 33754.
- 153.Листівка художня. Вітання Архієпископа Анатолія з ювілеєм від о. протопресвітера Михайла і паніматки Зіни Галиці. Листопад 1992 р. м. З фрагментом конверта. Вінніпег. Канада / ВКМ, інв. ДМ – 33770.
- 154.Листівка художня з конвертом. Вітання Архієпископа Анатолія з ювілеєм від парафіян Хрестовоздвиженської парафії. 11.11.1992 р. м. Новий Ульм. Німеччина // ВКМ, інв. ДМ – 33771.
- 155.Листівка художня “В день народження”. Вітання Архієпископа Анатолія з ювілеєм від української громади м. Мальме. Листопад 1992 р. Швеція // ВКМ, інв. ДМ – 33772.
- 156.Вітання Архієпископа Анатолія з ювілеєм від крайового представництва української еміграції у Нижній Саксонії. 10.11.1992 р. м. Ганновер. Німеччина // ВКМ, інв. ДМ – 33773.
- 157.Листівка художня “1000 хрещення Руси-України”. Вітання Архієпископа Анатолія з ювілеєм від родини Пилипенко. Листопад 1992 р. // ВКМ, інв. ДМ – 33774.
- 158.Лист-вітання Архієпископа Анатолія з ювілеєм від книжкового видавництва “Дніпрова Хвиля” в Мюнхені та його власників - Олекси і Галини Віптоняків. 12.11.1992 р. м. Мюнхен. Німеччина // ВКМ, інв. ДМ – 33775.
- 159.Листівка (фрагмент). Вітання Архієпископа Анатолія з ювілеєм від Свято-Духівської парафії УАПЦ. 11.11.1992 р. м. Людвігсбург. Німеччина // ВКМ, інв. ДМ – 33776.
- 160.Лист-вітання Архієпископа Анатолія з ювілеєм від товариства “Рідна школа” і школи-інтернату. 09.11.1992 р. м. Новий Ульм. Німеччина // ВКМ, інв. ДМ – 33777.
- 161.Лист-вітання Архієпископа Анатолія з ювілеєм від ректора Українського технічно-господарського інституту. 11.11.1992 р. м. Мюнхен. Німеччина // ВКМ, інв. ДМ – 33778.
- 162.Лист-вітання Архієпископа Анатолія з ювілеєм від Української медично-харитативної служби. 11.11.1992 р. м. Мюнхен. Німеччина // ВКМ, інв. ДМ – 33779.
- 163.Лист-вітання Архієпископа Анатолія з ювілеєм від єпископа УАПЦ в Бельгії Іоана. 11.11.1992 р. м. Генк. Бельгія // ВКМ, інв. ДМ – 33780.
- 164.Привітання єпископом Платоном, Апостольським Екзархом Архієпископа Анатолія з ювілеєм. 21. 11.1992 р. м. Мюнхен. Німеччина // ВКМ, інв. ДМ – 33763.
- 165.Телеграма вітальна Архієпископу Анатолію з нагоди ювілею від редактора луцької газети “Народна трибуна”. Листопад 1992 р. м. Луцьк // ВКМ, інв. ДМ – 33765.
- 166.Поштівка художня. Вітання Архієпископа Анатолія від родини Фостуна. 01.11.1992 р. м. Лондон. Великобританія // ВКМ, інв. ДМ – 33766.
- 167.Вітання Архієпископу Анатолію з нагоди ювілею від спархіального управління УАПЦ на Великобританію, в. о. голови протопресвітера М. Хуторного. 06.11.1992 р. м. Лондон. Великобританія // ВКМ, інв. ДМ – 33767.
- 168.Привітання Архієпископа Анатолія з ювілеєм від Головної управи Центрального представництва української еміграції в Німеччині п. Степана Костюка. 06.11.1992 р. м. Мюнхен. Німеччина // ВКМ, інв. ДМ – 33758.
- 169.Поштівка художня із конвертом поштовим з нагоди ювілею А. Дублянського від родини Соколиків. 10.11.1992 р. м. Мюнхен. Німеччина // ВКМ, інв. ДМ – 33759.
- 170.Поштівка. Вітання емісійного відділу УПЦ Київського патріархату Архієпископа Анатолія з ювілеєм. 1992 р. м. Київ // ВКМ, інв. ДМ – 33746.
- 171.Картка художня. Вітання Союзу українців у Великобританії та редакції газети “Українська думка” Архієпископа Анатолія із ювілеєм. 1992 р. м. Лондон // ВКМ, інв. ДМ – 33751.

- 172.Листівка художня. Вітання з ювілеєм А. Дублянського від родини Ковальових. 12.10.1992 р. м. Сімферополь // ВКМ, інв. ДМ – 33760.
- 173.Вітання Архієпископу Анатолію з нагоди ювілею від ректора Українського Вільного Університету в Мюнхені доктора Петра Гойя. 09.11.1992 р. м. Мюнхен. Німеччина // ВКМ, інв. ДМ – 33768.
- 174.Телеграма вітальна до Архієпископа Анатолія з ювілеєм від єпископа Авеля. Листопад 1992 р. м. Люблін. Польща // ВКМ, інв. ДМ – 33781.
- 175.Лист-вітання Архієпископа Анатолія з ювілеєм від Паризької парафії УАПЦ. 06.11.1992 р. м. Париж. Франція // ВКМ, інв. ДМ – 33782.
- 176.Листівка вітальна. Вітання Архієпископа Анатолія з ювілеєм. Мова нім. 12.11.1992 р. м. Мюнхен. Німеччина // ВКМ, інв. ДМ – 33783.
- 177.Вітання посла України в Німеччині Юрія Костенка Владики Анатолія з 45-літтям висвячення на священника та 15-літтям єпископства. Грудень 1996 р. м. Бонн. Німеччина. Ксерокопія // ВКМ, інв. № ДМ – 33788.

Листи Анатолія Силюка до Анатолія Дублянського.

- 178.Лист Анатолія Силюка до Анатолія Дублянського. 04.08.1992 р. 2 аркуш. м. Луцьк. Копія. Папір, друк, рукопис // ВКМ, науковий архів, б/н.
- 179.Лист Анатолія Силюка до Анатолія Дублянського. 17.02.1994 р. 1 аркуш. м. Луцьк. Копія. Папір, друк, рукопис // ВКМ, інв. № ДМ – 28664.
- 180.Лист Анатолія Силюка до Анатолія Дублянського. 04.04.1994 р. 2 аркуша. м. Луцьк. Копія. Папір, друк, рукопис // ВКМ, інв. № ДМ – 28665.
- 181.Лист Анатолія Силюка до Анатолія Дублянського. 18.05.1994 р. 2 аркуша. Копія. Папір, машинопис // ВКМ, інв. № ДМ – 28654.
- 182.Лист Анатолія Силюка до Анатолія Дублянського. 04.08.1994 р. 2 аркуша. Копія. Папір, машинопис // ВКМ, інв. № ДМ – 28653.
- 183.Лист Анатолія Силюка до Анатолія Дублянського. 08.08.1994 р. 3 аркуша. Копія. Папір, машинопис // ВКМ, інв. № ДМ – 28652.
- 184.Лист Анатолія Силюка до Анатолія Дублянського. 18.10.1994 р. 1 аркуш. Копія. Папір, машинопис // ВКМ, інв. № ДМ – 28651.
- 185.Лист Анатолія Силюка до Анатолія Дублянського. 07.12.1994 р. 2 аркуша. Копія. Папір, машинопис // ВКМ, інв. № ДМ – 28650.
- 186.Лист Анатолія Силюка до Владики Анатолія. 21.02.1997 р. м. Луцьк. Машинопис. Копія // ВКМ, інв. № ДМ – 33787.
- 187.Лист Анатолія Силюка до Владики Анатолія. 22.07.1997 р. м. Луцьк. Машинопис. Копія // ВКМ, інв. № ДМ – 33786.

III. Наукові праці, публікації та рукописи Анатолія Дублянського.

- 188.Дублянський Анатолій. Луцьк. Історичний нарис. 1934 р. Вступна стаття та підготовка до друку Марчук Г. С. - Народна трибуна. - 1995. - 17 листопада. - С. 4. м. Луцьк. Папір, друк // ВКМ інв. № ДМ- 32120.
- 189.Дублянський Анатолій. Луцьк. Історичний нарис. Видання репринтне із 1934 р. Вст. ст. Марчук Г. - Луцьк : ІНЦІАЛ, 1996. - 32 с. // ВКМ інв. № ДМ- 32675.
- 190.Дублянський Анатолій. Луцьк. Історичний нарис. Видання репринтне із 1934 р. Вст. ст. Марчук Г. - Луцьк : ІНЦІАЛ, 1996. - 32 с. // ВКМ, інв. № КДФ - 16780, КВ - 73536.
- 191.Дублянський А. Волинські паперові гроші. - Znicz. - 1935. - № 10. Мова пол. Фотокопія / / ВКМ, інв. № ДМ – 29487.
- 192.Дублянський А. Невідома боярська печатка XIV ст. у Волинському музеї. - Ziemia Wołyńska. - 1939. - № 5. 2 аркуша. Мова пол. Фотокопія // ВКМ, інв. № ДМ – 29488.
193. Dublański A. W sprawie herbów miast wołyńskich / A. Dublański // Ziemia Wołyńska. 1939. - № 1. 1 аркуш. Мова пол. Фотокопія // ВКМ, інв. № ДМ – 29489.
- 194.Дублянський А. Матеріали з волинського фольклору (українські народні пісні та вірші, записані співробітником Волинського музею А. Дублянським). 1940 р. Волинська і Рівненська обл. 22 арк. Папір, машинопис, рукопис // ВКМ, інв. № КДФ – 17329, КВ – 75144.

- 195. Дублянський А. Значення ікон у Православній церкві.** Рукопис статті. II пол. XX ст. Німеччина. Папір, рукопис. 21 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 15760, КВ – 70015.
- 196. Дублянський А. Покрова Пресвятої Богородиці.** Чернетка статті. Рукопис. 1 аркуш. II пол. XX ст. Німеччина. Папір, рукопис. 29,5 x 21 // ВКМ, інв. № КДФ – 15766, КВ – 70021.
- 197. Дублянський А. Андрій, Христа ради юродивий.** Рукопис статті. II пол. XX ст. Німеччина. Папір, рукопис. 29,5 x 21 // ВКМ, інв. № КДФ – 15764, КВ – 70019.
- 198. Дублянський А. Стаття священника В. Рожкова “Величне заступлення”.** Рукопис. II пол. XX ст. Німеччина. Папір, рукопис. 29,5 x 21 // ВКМ, інв. № КДФ – 15765, КВ – 70020.
- 199. Дублянський А. Замок Любарта в Луцьку // Літопис Волині.** - 1953. - Ч. 1. 2 аркуші. Вінніпег. Канада. Ксерокопія // ВКМ, інв. № ДМ-34082.
- 200. Дублянський А. Легенда про заснування Луцька // Літопис Волині.** - 1953. - Ч. 1. Вінніпег. Канада. Ксерокопія // ВКМ, інв. № ДМ-34083.
- 201. Дублянський А. Тернистим шляхом. Життя Митрополита Никанора Абрамовича / А. Дублянський.** – Лондон : Видання Генерального Церковного Управління УАПЦ в Великій Британії, 1962. – 150 с. Папір, друк. 13,8 x 21,4 // ВКМ, інв. № РА – 6430, КВ – 66249.
- 202. Дублянський А. Тернистим шляхом. Життя Митрополита Никанора Абрамовича / А. Дублянський.** – Лондон: Видання Генерального Церковного Управління УАПЦ в Великій Британії, 1962. – 150 с. З рукописними правками автора по всьому тексту. Папір, друк, рукопис. 14 x 21,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 15772, КВ – 70027.
- 203. Дублянський Анатолій (протоієр.).** http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_all/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Українські святи [Текст] / А. Дублянський ; Богослов.-наук. ін-т Укр. Автокеф. Православ. Церкви. - Мюнхен : Biblos, 1962. – 100 с. – Парал. тит. арк. нім. – Бібліогр.: с. 98 – 99. Папір, друк. 14,5 x 20,8 // ВКМ, інв. № РА – 6431, КВ – 66250.
- 204. Дублянський А. Дещо із листування з проф. І. Ф. Власовським.** 3 арк. Ксерокопія статті // ВКМ, інв. № ДМ – 33789.
- 205. Дублянський А. Іов Кондзелевич - український Рафаель.** Ксерокопія статті : стор. 10-12 часопису “Рідна церква”. - 1969. - Ч. 77. - Березень-січень // ВКМ, інв. № ДМ – 33790.
- 206. Дублянський А. Єпископ Никанор Абрамович // Біографічні дослідження.** Нова серія. Ч.1. 3 досліджень істор. комісії землі Баден-Вюртенберг. - Штутгарт, 1982. - С. 7 - 8. Відбиток. Мова нім. Папір, друк // ВКМ, інв. № ДМ – 28666.
- 207. Дублянський А. Біографія єпископа Никанора Абрамовича.** Мова нім. - Штутгарт, 1992. Папір, друк. 16,5 x 24 // ВКМ, інв. № РА – 6433, КВ – 66252.
- 208. Дублянський А. Значення ікон в православній церкві.** 24.04.1991 р. 1 аркуш. З автографом автора. Машинописна копія. Папір, друк, рукопис // ВКМ, інв. № ДМ – 28661.

IV. Фотоархів.

- 209. Захарій Семенович Дублянський і Неоніла зі Шведів Дублянська. 01. 11. 1909 р. м. Рівне.** Фото чорно-біле. З автографом. Фотопапір. 8,5 x 13 // ВКМ, інв. № КДФ – 17052, КВ – 74234.
- 210. Неоніла Іларіонівна Дублянська (мати А. Дублянського, уроджена Швед). 1920-1930-і рр.** Фото чорно-біле. З автографом. Фотопапір. 4 x 6,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17060, КВ – 74242.
- 211. Родина Дублянських : Захарій, Неоніла та їх син Анатолій в біженстві. 1918 р. м. Луганськ.** Фото чорно-біле. З автографом. Фотопапір. 7,5 x 13,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17051, КВ – 74233.
- 212. Родина Дублянських : Захарій, Неоніла та їх діти Анатолій і Олена біля власного будинку по вул. Торунській, 21 в м. Луцьку. Травень-червень 1930 р. м. Луцьк.** Фото чорно-біле. З автографом. Фотопапір. 11 x 8 // ВКМ, інв. № КДФ – 17053, КВ – 74235.
- 213. А. Дублянський перед випускними іспитами у гімназії. Весна 1930 р. м. Луцьк.** Фото чорно-біле. З автографом. Фотопапір. 8,3 x 13 // ВКМ, інв. № КДФ – 17054, КВ – 74236.
- 214. Дублянський А. 1937-1938 рр.** Фото чорнобіле. Фотопапір, фотодрук. 4 x 6 // ВКМ, інв. № КДФ – 15768, КВ – 70023.
- 215. Олена Дублянська - сестра А. Дублянського. 1930-40-і рр.** Фото чорно-біле. З автографом. Фотопапір. 5,5 x 8,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17049, КВ – 74231.

216. Захарій Семенович Дублянський - батько А. Дублянського. 1944 р. Фото чорно-біле. З автографом. Фотопапір. 4 x 5,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17050, КВ – 74232.
217. Владика Никанор, прот. о. П. Зубицький і о. Анатолій Дублянський під час перерви роботи конференції Світової Ради Церков. 18. 11. 1952 р. м. Руммельберг. Німеччина. Фото чорно-біле. З автографом. Фотопапір. 9 x 14 // ВКМ, інв. № КДФ – 17068, КВ – 74250.
218. Священик Анатолій Дублянський. м. Ляндсгут. Німеччина. 1954 р. Фото чорно-біле. З автографом. Фотопапір. 7 x 10,2 // ВКМ, інв. № КДФ – 17056, КВ – 74238.
219. Священик Анатолій Дублянський з дружиною Євгенією Дублянською, уродженою Більо. 1954 - 1955 рр. м. Німеччина. Фото чорно-біле. З автографом. Фотопапір. 8,5 x 13,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17055, КВ – 74237.
220. Євгенія Дублянська (дружина Анатолія Дублянського). 1950-1960-і рр. м. Ляндсгут. Німеччина. Фото чорно-біле. З автографом. Фотопапір. 5 x 6,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17063, КВ – 74245.
221. Анатолій Дублянський серед учасників з'їзду духовенства УАПЦ в Німеччині. 10. 02. 1955 р. Фото чорно-біле. З автографом. Фотопапір. 17 x 12,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17065, КВ – 74247.
222. Владика Анатолій Дублянський серед парафіян перед церквою св. Михаїла під час відвідин Митрополитом Ніканором парафій УАПЦ в м. Ляндсгут. Баварія. Німеччина. 09. 07. 1955 р. Фото чорно-біле. З автографом. Фотопапір. 13,5 x 8,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17057, КВ – 74239.
223. Проповідує о. Анатолій Дублянський. м. Мюнхен, Мідвігфельд. Німеччина. 1956 р. Фото чорно-біле. З автографом. Фотопапір. 10,5 x 15 // ВКМ, інв. № КДФ – 17066, КВ – 74248.
224. о. Анатолій Дублянський. Літо 1957 р. м. Ляндсгут. Німеччина. Фото чорно-біле. З автографом. Фотопапір. 7,5 x 10 // ВКМ, інв. № КДФ – 17058, КВ – 74240.
225. Протоісрей Анатолій Дублянський з дружиною Євгенією Більо біля входу до власного будинку. м. Ляндсгут. Німеччина. Літо 1957 р. Фото чорно-біле. З автографом. Фотопапір. 7,5 x 10 // ВКМ, інв. № КДФ – 17059, КВ – 74241.
226. Священик Анатолій Дублянський. 21. 01. 1960 р. м. Ляндсгут. Німеччина. Фото чорно-біле. З автографом. Фотопапір. 5 x 7 // ВКМ, інв. № КДФ – 17062, КВ – 74244.
227. Протоісрей Анатолій Дублянський. 18. 01. 1966 р. м. Ляндсгут. Німеччина. Фото чорно-біле. З автографом. Фотопапір. 5,5 x 7,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17061, КВ – 74243.
228. Владика Анатолій Дублянський (в центрі) під час Єкуменічної Служби Божої в Нойпфаркірхе. 13. 05. 1970 р. м. Регенсбург. Німеччина. Фото чорно-біле. З автографом. Фотопапір. 15,5 x 11 // ВКМ, інв. № КДФ – 17067, КВ – 74249.
229. Ікона Покрови Божої Матері. Фото кольорове. Передане А. Дублянському від дочки гетьмана П. Скоропадського Єлизавети Кутім під час відвідання владикою м. Оберсдорфа. 1974 р. Австрія // ВКМ, інв. № ДМ-34079.
230. Протопресвітер Анатолій Дублянський. 20. 07. 1976 р. Німеччина. Фото чорно-біле. З автографом. Фотопапір. 7 x 9 // ВКМ, інв. № КДФ – 17077, КВ – 74259.
231. Владика Анатолій Дублянський на візитації у кардинала Готфріда Даніеля. 1980-ті рр. м. Мехелен. Бельгія. Фото чорно-біле. З автографом. Фотопапір. 9 x 12,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17078, КВ – 74260.
232. Владика Анатолій Дублянський серед священиків. 1980-і рр. Західна Європа. Передане Н. Й. Ходаківською. Фото чорнобіле. 9,5 x 15,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17197, КВ – 74535.
233. Архієпископ Анатолій Дублянський на святі св. Петра і Павла. 1980-ті рр. м. Мюнхен. Німеччина. Фото кольорове Ніколаса Зикалюка. З автографом. 13 x 18 // ВКМ, інв. № КДФ – 17083, КВ – 74265.
234. Анатолій Дублянський перед хіротонією. м. Саунд Бавнд Брук. США. 31. 05. 1981 р. Фото кольорове. З автографом. 9 x 15,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17086, КВ – 74268.
235. Владика Анатолій Дублянський виходить з церкви (св. Пантелеймона - ?) після хіротонії на єпископа УАПЦ. 31. 05. 1981 р. м. Саунд Банд Брук. США. Фото кольорове. З автографом. Фотопапір. 8,5 x 12,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17039, КВ – 74220.
236. Владика Анатолій Дублянський перед хіротонією на єпископа УАПЦ. 31. 05. 1981 р. м. Саунд Банд Брук. США. Фото кольорове. З автографом. Фотопапір. 9 x 12,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17040, КВ – 74221.
237. Промова Анатолія Дублянського перед хіротонією на єпископа. 31. 05. 1981 р. м. Саунд Бавнд Брук. США. Фото кольорове. З автографом. Фотопапір. 8,5 x 12,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17043, КВ – 74224.

- 238.Архімандрит Анатолій Дублянський перед хіротонією на єпископа. Травень 1981 р. м. Саунд Бавнд Брук. США. Фото чорно-біле. З автографом. Фотопапір. 8,5 x 11 // ВКМ, інв. № КДФ – 17076, КВ – 74258.**
- 239.Владика Анатолій Дублянський по хіротонії. 31. 05. 1981 р. Німеччина. Фото чорно-біле. З автографом. Фотопапір. 8,5 x 11 // ВКМ, інв. № КДФ – 17074, КВ – 74256.**
- 240.Єпископ Анатолій Дублянський. 22. 11. 1981 р. Фото кольорове. З автографом. Фотопапір. 8,5 x 12,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17041, КВ – 74222.**
- 241.Митрополит Мстислав промовляє перед врученням жезла Анатолію Дублянському. 31. 05. 1982 р. м. Саунд Бавнд Брук. США. Фото кольорове. З автографом. Фотопапір. 9 x 12,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17042, КВ – 74223.**
- 242.Анатолій Дублянський, архієпископ Паризький і Західноєвропейський. Фото чорно-біле. Німеччина. Фотопапір, фотодрук. 10,5 x 14,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 15769, КВ – 70024.**
- 243.Архієпископ УАПЦ Анатолій Дублянський. 1982 р. Фотокопія // ВКМ, інв. № ДМ-34084.**
- 244.Візитація Владики Анатолія. 1982 р. м. Регенсбург. Німеччина. Фото кольорове. З автографом. Фотопапір. 9 x 13 // ВКМ, інв. № КДФ – 17036, КВ – 74217.**
- 245.Канонічна візитація Анатолія Дублянського. м. Франкфурт-на-Майні. Німеччина. 04.09.1983 р. Фото кольорове. З автографом. Фотопапір. 9 x 13 // ВКМ, інв. № КДФ – 17032, КВ – 74213.**
- 246.Владики Анатолій Дублянський та Мстислав Скрипник серед учасників церковної ходи на освячення хреста в пам'ять заморених голодом в Україні в 1933 році. 1983 р. м. Лондон. Великобританія. Фото кольорове. З автографом. Фотопапір. 9 x 13 // ВКМ, інв. № КДФ – 17034, КВ – 74215.**
- 247.Єпископ Анатолій Дублянський у пластовому таборі. м. Коонігештадс. Бельгія. 1983 або 1984 р. З автографом. Фото кольорове. З автографом. 9 x 13 // ВКМ, інв. № КДФ – 17085, КВ – 74267.**
- 248.Візит Владики Анатолія до римо-католицького єпископа Йосифа Гьосхень в Гассельті біля м. Генку. 24. 11. 1984 р. Бельгія. Фото кольорове. З автографом. Фотопапір. 9 x 13 // ВКМ, інв. № КДФ – 17044, КВ – 74226.**
- 249.Анатолій Дублянський освячує храм і Єкуменічний центр св. Володимира. 15. 04. 1984 р. м. Ганновер. Німеччина. Фото кольорове. З автографом. Фотопапір. 11 x 15 // ВКМ, інв. № КДФ – 17038, КВ – 74219.**
- 250.Зустріч Архієпископа Анатолія Дублянського. 11. 08. 1985 р. м. Йорребро. Швеція. Фото чорно-біле. З автографом. Фотопапір. 18 x 13 // ВКМ, інв. № КДФ – 17070, КВ – 74252.**
- 251.Митрополит Анатолій Дублянський очолює молебень з нагоди закінчення Єпархіального собору УАПЦ в м. Мюнхені, 40-річчя УАПЦ в Німеччині і храмового свята Свято-Покровської парафії. 06. 10. 1985 р. м. Мюнхен. Німеччина. Фото кольорове Ніколаса Зикалюка. З автографом. 13 x 18 // ВКМ, інв. № КДФ – 17082, КВ – 74264.**
- 252.Ігумен Авель (тепер єпископ Люблінський УПЦ в Польщі) вітає перед входом до церкви Святого Духа єпископа Анатолія Дублянського. 1986 р. м. Людвігсбург. Німеччина. Фото кольорове. З автографом. Фотопапір. 9 x 13 // ВКМ, інв. № КДФ – 17035, КВ – 74216.**
- 253.Архієпископ Анатолій Дублянський промовляє під час освячення церкви. м. Генк. Бельгія. 1986 р. Фото кольорове. З автографом. Фотопапір. 10 x 15 // ВКМ, інв. № КДФ – 17046, КВ – 74228.**
- 254.Владики Костянтин і Анатолій перед посвятою храму. м. Генк. Бельгія. 24. 08. 1986 р. Фото кольорове. З автографом. Фотопапір. 9 x 13 // ВКМ, інв. № КДФ – 17047, КВ – 74229.**
- 255.Архієпископ Анатолій Дублянський перед служінням у церкві Святого Духа. м. Людвігсбурга. Німеччина. 22.06.1986 р. Фото кольорове. З автографом. Фотопапір. 9 x 13 // ВКМ, інв. № КДФ – 17031, КВ – 74212.**
- 256.Архієпископ Анатолій Дублянський. 1987 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Фото чорно-біле. З автографом. Фотопапір. 7 x 10,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17075, КВ – 74257.**
- 257.Анатолій Дублянський відправляє панахиду на цвинтарі по жертвах Другої світової війни. 1987 р. м. Новий Ульм. Фото кольорове. З автографом. Фотопапір. 7,5 x 11 // ВКМ, інв. № КДФ – 17033, КВ – 74214.**
- 258.Владика Анатолій Дублянський в оточенні членів організації по трудовлаштуванню при Християнській церкві. 1988 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Фото кольорове. З автографом.**

Фотопапір. 12,5 x 18 // ВКМ, інв. № КДФ – 17079, КВ – 74261.

259.Владика Анатолій Дублянський відправляє Службу Божу в сербській церкві Св. Кирила і Мефодія. 29.06.1988 р. м. Мальме. Швеція. Передане Н. Й. Ходаківською. Фото чорнобіле. 9 x 12,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17196, КВ – 74534.

260.Анатолій Дублянський на урочистому обіді після служби Божої. 29. 06. 1988 р. м. Мальме. Швеція. Фото чорно-біле. З автографом. Фотопапір. 12,5 x 9 // ВКМ, інв. № КДФ – 17073, КВ – 74255.

261.Промова Анатолія Дублянського після на урочистому обіді після літургії. 11. 09. 1988 р. м. Лондон. Великобританія. Фото кольорове. З автографом. Фотопапір. 10 x 15 // ВКМ, інв. № КДФ – 17026, КВ – 74225.

262.Архієпископ Анатолій Дублянський освячує пам'ятник св. кн. Володимира. 13. 08. 1988 р. м. Генк. Бельгія. Фото кольорове. З автографом. Фотопапір. 9 x 13,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17045, КВ – 74227.

263.Архієпископ Анатолій Дублянський і Володимир (Дідович). Вересень 1988 р. м. Лондон. Великобританія. Фото кольорове. З автографом. Фотопапір. 10 x 15 // ВКМ, інв. № КДФ – 17030, КВ – 74211.

264.Владика Анатолій Дублянський серед співробітників перед приміщенням Українського Вільного Університету після надання титулу Доктора філософії. 1988 р. м. Мюнхен. Німеччина. Фото кольорове. З автографом. 17,5 x 12,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17084, КВ – 74266.

265.Архієпископ Анатолій Дублянський вітає Левка Лук'яненка від УАПЦ після Богослужіння на Сумівському таборі в Гомадінгені. Німеччина. 1989 р. Фото кольорове. З автографом. 9 x 13 // ВКМ, інв. № КДФ – 17087, КВ – 74269.

266.Владика Анатолій Дублянський під час Служби Божої. 1990-і рр. м. Новий Ульм. Німеччина. Передане Н. Й. Ходаківською. Фото чорнобіле. 10 x 15 // ВКМ, інв. № КДФ – 17198, КВ – 74536.

267.Зустріч А. Дублянським Патріарха Мстислава на летовищі у Франкфурті-на-Майні. Німеччина. 02. 12. 1990 р. Фото кольорове А. Остапчука. З автографом. 12,5 x 17,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17080, КВ – 74262.

268.Патріарх УАПЦ Мстислав Скрипник і архієпископ Анатолій Дублянський. 02.12.1990 р. м. Франкфурт. Німеччина. Папір, ксерокопія // ВКМ, інв. № ДМ-65678.

269.Свояки Владика Анатолія Дублянського та його дружини в США і Канаді, які були присутні на його хіротонії. 31. 05. 1991 р. м. Саунд Бавид Брук. США. Фото кольорове. З автографом. Фотопапір. 9 x 10,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17037, КВ – 74218.

270.Архієпископ Анатолій Дублянський. м. Новий Ульм. Німеччина. 12.06.1991 р. Фото чорно-біле. З автографом. 7,2 x 10,4 // ВКМ, інв. № КДФ – 106837, КВ – 26063.

271.Владика Анатолій Дублянський біля могили дружини Євгенії на цвинтарі. Лютий 1992 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Фото чорно-біле Б. Колоска. З автографом. Фотопапір. 7,2 x 10,4 // ВКМ, інв. № КДФ – 17064, КВ – 74246.

272.Анатолій Дублянський, Богдан Колосок, архітектор - справа, Сергій Ляшук, церковний староста - зліва, біля пам'ятника українським жертвам 1039-1941-1944 рр. на кладовищі в м. Новий Ульм. Лютий 1992 р. Німеччина. Фото чорно-біле Б. Колоска. З автографом. Фотопапір. 18 x 11,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17071, КВ – 74253.

273.Архієпископ Анатолій Дублянський, Ніколаус Арнд – голова товариства німців з Волині, родом з м. Рівне (справа) і архітектор Богдан Колосок з м. Києва (зліва) біля будинку, в якому проживає Владика. м. Новий Ульм. Німеччина . 14 лютого 1992 р. Фото чорно-біле Б. Колоска. З автографом. Фотопапір. 12 x 18 // ВКМ, інв. № КДФ – 17072, КВ – 74254.

274.Відвідини Анатолієм Дублянським оселі Зеннештадт біля м. Білефельдт. Німеччина. Серпень 1994 р. Фото кольорове. З автографом. Фотопапір. 10 x 15,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17048, КВ – 74230.

275.Собор УАПЦ в м. Генку. 08-09.04.1994 р. м. Генк. Бельгія. Фото кольорове. 10 x 15 // ВКМ, інв. № КДФ – 17171, КВ – 74359.

276.Листівка поштова. Іконостас собору УАПЦ в м. Генку. 15.05.1994 р. м. Генк. Бельгія. 10,5 x 15 // ВКМ, інв. № КДФ – 17172, КВ – 74360.

277.Владика Анатолій Дублянський під час освячення приміщення Генерального

Консульства України в м. Мюнхені. 1995 р. м. Мюнхен. Німеччина. Фото кольорове. З автографом. 10 x 15 // ВКМ, інв. № КДФ – 17081, КВ – 74263.

278.Візитація Анатолія Дублянського. 09.,05.1997 р. м. Дербі. Великобританія. Фото кольорове. З автографом. Фотопапір. 10 x 15 // ВКМ, інв. № КДФ – 17027, КВ – 74208.

279.Зустріч Анатолія Дублянського на вокзалі. 08.05.1997 р. м. Дербі. Великобританія. Фото кольорове. З автографом. Фотопапір. 9,5 x 14,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17028, КВ – 74209.

280.Візитація Анатолія Дублянського. 09.05.1997 р. м. Дербі. Великобританія. Фото кольорове. З автографом. Фотопапір. 9,5 x 14,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17029, КВ – 74210.

V. Видання, редаговані Анатолієм Дублянським.

Часопис “Рідна церква” (1956 - 1988).

281.Часопис. Рідна церква. - Рік II. - 1953. - Ч. 2(4). - 16 с. Видання церковного управління УАПЦ в Мюнхені. Ред. А. Дублянський. Німеччина. Папір, друк // ВКМ, інв. № ДМ – 29495.

282.Часопис. Рідна церква. - Рік III. - 1954. - Ч. 6(14). - Листопад - грудень. - 16 с. Видання церковного управління УАПЦ в Мюнхені. Ред. А. Дублянський. Німеччина. Папір, друк // ВКМ, інв. № ДМ – 29496.

283.Часопис. Рідна церква. - Рік IV. - 1955. - Ч. 18. - Липень - серпень. - 12 с. Видання церковного управління УАПЦ в Мюнхені. Німеччина. Папір, друк // ВКМ, інв. № ДМ – 29498.

284.Часопис. Рідна церква. - Рік IV. - 1955. - Ч. 19. - Вересень - жовтень. - 12 с. Видання церковного управління УАПЦ в Мюнхені. Ред. А. Дублянський. Німеччина. Папір, друк // ВКМ, інв. № ДМ – 29497.

285.Часопис. Рідна церква. - Рік V. - 1956. - Ч. 22. - Березень - квітень. - 16 с. Видання церковного управління УАПЦ в Мюнхені. Ред. А. Дублянський. Німеччина. Папір, друк. На с. 1, 2 стаття А. Дублянського “Покаяння” // ВКМ, інв. № ДМ – 29499.

286.Часопис. Рідна церква. - Рік V. - 1956. - Ч. 24. - Липень - серпень. - 16 с. Видання церковного управління УАПЦ в Мюнхені. Ред. А. Дублянський. Німеччина. Папір, друк. На с. 1 стаття А. Дублянського “Традиційний шлях нашої церкви” // ВКМ, інв. № ДМ – 29500.

287.Часопис. Рідна церква. - Рік VI. - 1957. - Ч. 28. - 16 с. Німеччина. Папір, друк. 21 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 15956, КВ – 70808.

288.Часопис. Рідна церква. - Рік VI. - 1957. - Ч. 29. - Травень - червень. - 16 с. Німеччина. Папір, друк. 21 x 30 // ВКМ, інв. № КДФ – 15957, КВ – 70809.

289.Часопис. Рідна церква. - Рік VI. - 1957. - Ч. 30. - Липень - серпень. - 16 с. Німеччина. Папір, друк. 20 x 31 // ВКМ, інв. № КДФ – 15958, КВ – 70810.

290.Часопис. Рідна церква. - Рік VII. - 1958. - Ч. 34. - Квітень - червень. - 16 с. Німеччина. Папір, друк. 21 x 29 // ВКМ, інв. № КДФ – 15959, КВ – 70811.

291.Часопис. Рідна церква. - Рік VII. - 1958. - Ч. 35. - Липень - вересень. - 16 с. Німеччина. Папір, друк. 21 x 29 // ВКМ, інв. № КДФ – 15960, КВ – 70812.

292.Часопис. Рідна церква. - Рік VII. - 1958. - Ч. 36. - Жовтень - грудень. - 16 с. Німеччина. Папір, друк. 21 x 29 // ВКМ, інв. № КДФ – 15961, КВ – 70813.

293.Часопис. Рідна церква. - Рік VIII. - 1959. - Ч. 37. - Січень - березень. - 16 с. Німеччина. Папір, друк. 21 x 29 // ВКМ, інв. № КДФ – 15962, КВ – 70814.

294.Часопис. Рідна церква. - Рік VIII. - 1959. - Ч. 38. - Квітень - червень. - 20 с. Німеччина. Папір, друк. 21,5 x 30 // ВКМ, інв. № КДФ – 15963, КВ – 70815.

295.Часопис. Рідна церква. - Рік VIII. - 1959. - Ч. 39. - Липень - вересень. - 20 с. Німеччина. Папір, друк. 21 x 29 // ВКМ, інв. № КДФ – 15964, КВ – 70816.

296.Часопис. Рідна церква. - Рік VIII. - 1959. - Ч. 40. - Жовтень - грудень. - 20 с. Німеччина. Папір, друк. 21 x 29 // ВКМ, інв. № КДФ – 15965, КВ – 70817.

297.Часопис. Рідна церква. - Рік IX. - 1960. - Ч. 41. - Січень - березень. - 20 с. Німеччина. Папір, друк. 21 x 29 // ВКМ, інв. № КДФ – 15966, КВ – 70818.

298.Часопис. Рідна церква. - Рік IX. - 1960. - Ч. 42. - Квітень - червень. - 16 с. Німеччина. Папір, друк. 21 x 29 // ВКМ, інв. № КДФ – 15967, КВ – 70819.

299.Часопис. Рідна церква. - Рік IX. - 1960. - Ч. 43. - Липень - вересень. - 16 с. Німеччина. Папір, друк. 21 x 29 // ВКМ, інв. № КДФ – 15968, КВ – 70820.

300.Часопис. Рідна церква. - Рік IX. - 1960. - Ч. 44. - Жовтень - грудень. - 16 с. Німеччина.

- 383.Часопис. Рідна церква. - Рік XXXV. - 1986. - Ч. 145.** - Січень - березень. - 12 с. Німеччина. Папір, друк. 21 x 29 // ВКМ, інв. № КДФ – 16052, КВ – 70904.
- 384.Часопис. Рідна церква. - Рік XXXV. - 1986. - Ч. 146.** - Квітень - червень. - 12 с. Німеччина. Папір, друк. 21 x 29 // ВКМ, інв. № КДФ – 16053, КВ – 70905.
- 385.Часопис. Рідна церква. - Рік XXXV. - 1986. - Ч. 147-148.** - Липень - грудень. - 12 с. Німеччина. Папір, друк. 21 x 29 // ВКМ, інв. № КДФ – 16054, КВ – 70906.
- 386.Часопис. Рідна церква. - Рік XXXVI. - 1987. - Ч. 149.** - Січень - березень. - 16 с. Німеччина. Папір, друк. 21 x 29 // ВКМ, інв. № КДФ – 16055, КВ – 70907.
- 387.Часопис. Рідна церква. - Рік XXXVI. - 1987. - Ч. 150.** - Квітень - червень. - 12 с. Німеччина. Папір, друк. 21 x 29 // ВКМ, інв. № КДФ – 16056, КВ – 70908.
- 388.Часопис. Рідна церква. - Рік XXXVI. - 1987. - Ч. 151-152.** - Липень - грудень. - 12 с. Німеччина. Папір, друк. 21 x 29 // ВКМ, інв. № КДФ – 16057, КВ – 70909.
- 389.Часопис. Рідна церква. - Рік XXXVII. - 1988. - Ч. 153.** - Січень - березень. - 12 с. Німеччина. Папір, друк. 21 x 29 // ВКМ, інв. № КДФ – 16058, КВ – 70910.
- 390.Часопис. Рідна церква. - Рік XXXVII. - 1988. - Ч. 154.** - Квітень - червень. - 12 с. Німеччина. Папір, друк. 21 x 29 // ВКМ, інв. № КДФ – 16059, КВ – 70911.
- 391.Часопис. Рідна церква. - Рік XXXVII. - 1988. - Ч. 155.** - Липень - вересень. - 16 с. Німеччина. Папір, друк. 21 x 29 // ВКМ, інв. № КДФ – 16060, КВ – 70912.
- 392.Часопис. Рідна церква. - Рік XXXVII. - 1988. - Ч. 156.** - Жовтень - грудень. - 16 с. Німеччина. Папір, друк. 21 x 29 // ВКМ, інв. № КДФ – 16061, КВ – 70913.

Український православний календар .

- 393.Український православний календар на 1992 р.** Упорядн. А. Дублянський. - Новий Ульм : Видавництво “Рідна церква”, 1992. Папір, друк. 9,7 x 13,8 // ВКМ, інв. № РА – 6432, КВ – 66251.
- 394.Український православний календар на 1994 р.** Упорядн. А. Дублянський. - Новий Ульм: Видавництво “Рідна церква”, 1994. - 32 с. Папір, друк // ВКМ, інв. № ДМ – 28670.

VI. Із особистої колекції Анатолія Дублянського.

- 395.Монета Антіохії. Правитель “Філіппос”, дата “SC”.** Бронза, карбування. D - 24 мм. З колекції А. Дублянського // ВКМ, інв. № Н – 7034, КВ – 74347.
- 396.Монета римська. II - III ст. н. е.** Мідь, карбування. D - 17 мм. З колекції А. Дублянського / // ВКМ, інв. № Н – 7035, КВ – 74348.
- 397.Монета римська. II - III ст. н. е.** Бронза, карбування. D - 14 мм. З колекції А. Дублянського // ВКМ, інв. № Н – 7036, КВ – 74349.
- 398.Монета візантійська.** Мідь, карбування. D - 24 мм. З колекції А. Дублянського // ВКМ, інв. № Н – 7037, КВ – 74350.
- 399.Картка поштова із наклеєними 8-ма марками Таборової Пошти України.** Із особистої колекції А. Дублянського. Папір, друк. 14,5 x 10 // ВКМ, інв. № ОМ – 5953/1-9, КВ – 70439/1-9:
- 400.- Марка. Церква Картузів // ВКМ, інв. № ОМ – 5953/1-9, КВ – 70439/1-2 ;**
- 401.- Марка. Церква Картузів // ВКМ, інв. № ОМ – 5953/1-9, КВ – 70439/1-3;**
- 402.- Марка. Вид оселі // ВКМ, інв. № ОМ – 5953/1-9, КВ – 70439/1-4;**
- 403.- Марка. Вид оселі // ВКМ, інв. № ОМ – 5953/1-9, КВ – 70439/1-5;**
- 404.- Марка. Світовий знак УНРРА // ВКМ, інв. № ОМ – 5953/1-9, КВ – 70439/1-6;**
- 405.- Марка. Т. Шевченко // ВКМ, інв. № ОМ – 5953/1-9, КВ – 70439/1-7;**
- 406.- Марка. Державний герб // ВКМ, інв. № ОМ – 5953/1-9, КВ – 70439/1-8;**
- 407.- Марка. Митрополит А. Шептицький // ВКМ, інв. № ОМ – 5953/1-9, КВ – 70439/1-9.**
- 408.Картка поштова із наклеєними 8-ма марками Таборової Пошти України.** Із особистої колекції А. Дублянського. Папір, друк. 14,5 x 10 // ВКМ, інв. № ОМ – 5954/1-9, КВ – 70440/1-9:
- 409.- Марка. Буковинці // ВКМ, інв. № ОМ – 5954/1-9, КВ – 70440/1-2;**
- 410.- Марка. Буковинці // ВКМ, інв. № ОМ – 5954/1-9, КВ – 70440/1-3;**
- 411.- Марка. Бойки // ВКМ, інв. № ОМ – 5954/1-9, КВ – 70440/1-4;**
- 412.- Марка. Бойки // ВКМ, інв. № ОМ – 5954/1-9, КВ – 70440/1-5;**
- 413.- Марка. Лемки // ВКМ, інв. № ОМ – 5954/1-9, КВ – 70440/1-6;**
- 415.- Марка. Поліщуки // ВКМ, інв. № ОМ – 5954/1-9, КВ – 70440/1-7;**

416.- **Марка. Подоляни** // ВКМ, інв. № ОМ – 5954/1-9, КВ – 70440/1-8;

417.- **Марка. Полтавці** // ВКМ, інв. № ОМ – 5954/1-9, КВ – 70440/1-9.

418.**Картка поштова із наклеєними 3-ма марками Таборової Пошти України.** Із особистої колекції А. Дублянського. Папір, друк. 14,5 x 10 // ВКМ, інв. № ОМ – 5955/1-4, КВ – 70441/1-4:

419.- **Марка. Кубанці** // ВКМ, інв. № ОМ – 5955/1-9, КВ – 70441/1-2;

420.- **Марка. Гуцули** // ВКМ, інв. № ОМ – 5955/1-9, КВ – 70441/1-3;

421.- **Марка. До 29-річчя ЗУНР** // ВКМ, інв. № ОМ – 5955/1-9, КВ – 70441/1-4.

VII. Із бібліотеки Анатолія Дублянського.

421.**Альбом пам'яті Блаженнішого митрополита Полікарпа.** - Лондон, 1954. Із особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 17,5 x 24 // ВКМ, інв. № КДФ – 15773, КВ – 70028.

422.**Бойко Максим. Волиніяна.** Матеріали до бібліографії. - 1973. - 163 с. США. Із особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, фотонабір. 21 x 27 // ВКМ, інв. № КДФ – 15771, КВ – 70026.

423.**Бухало Гурій. Круг містечка Берестечка.** - Рівне, 1993. - 104 с. Із особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 14 x 20 // ВКМ, інв. № КДФ – 15949, КВ – 70801.

424.**Бужанський Антін (Цинкаловський Олександр - О. С.). Ріка Прип'ять та її допливи.** Волиніяна XV. - Вінніпег-Канада, 1966. - 40 с. + карта. Із серії: Праці Інституту дослідів Волині. Із особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 15 x 22,7 // ВКМ, інв. № КДФ – 16731, КВ – 72951.

425.**Власовський І. Нарис історії Української православної церкви. - Т. I. (X - XVII ст.).** Друге видання. - Нью-Йорк - Київ - Бавнд Брук - Нью-Джерсі (США), 1990. - 294 с. : іл. Із особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 17 x 24,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 15872, КВ – 70434.

426.**Власовський І. Нарис історії Української православної церкви. - Т. II. (XVII ст.).** Друге видання. - Нью-Йорк - Київ - Бавнд Брук - Нью-Джерсі (США), 1990. - 294 с. : іл. Із особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 17 x 24,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 15873, КВ – 70435.

427.**Власовський І. Нарис історії Української православної церкви. - Т. III. (XVIII - XX ст.).** Друге видання. - Нью-Йорк - Київ - Бавнд Брук - Нью-Джерсі (США), 1990. - 390 с. : іл. Із особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 17 x 24,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 15874, КВ – 70436.

428.**Власовський І. Нарис історії української православної церкви. - Т. IV. (XX ст.). Частина перша.** Друге видання. - Нью-Йорк - Київ - Бавнд Брук - Нью-Джерсі (США), 1990. - 384 с. : іл. Із особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 17 x 24,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 15875, КВ – 70437.

429.**Власовський І. Нарис історії української православної церкви. - Т. IV. (XX ст.). Частина друга.** Друге видання. - Нью-Йорк - Київ - Бавнд Брук - Нью-Джерсі (США), 1990. - 416 с. : іл. Із особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 17 x 24,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 15876, КВ – 70438.

430.**Енциклопедія українознавства. Т. 11.** - Париж-Нью-Йорк, 1995. - 508 с. Папір, друк. 17 x 24,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17174, КВ – 74362.

431.**Журнал “Волинь”.** Друкований орган Товариства “Волинь” у м. Нью-Йорку (США). - Рік I. - Ч. 2. - 1951. - Жовтень - листопад - грудень. - 16 с. Із особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 19 x 26 // ВКМ, інв. № КДФ – 15736, КВ – 69993.

432.**Журнал “Волинь”.** Друкований орган Товариства “Волинь” у м. Нью-Йорку (США). - Рік I. - Ч. 1. - 1951. - Липень - серпень - вересень. - 16 с. Із особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 18,5 x 25 // ВКМ, інв. № КДФ – 15739, КВ – 69994.

433.**Косик Володимир. Тисячоліття християнства на Україні (988-1988).** - Лондон-Мюнхен-Брюсель, 1987. - 52 с. Із особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 14,6 x 21 // ВКМ, інв. № КДФ – 15948, КВ – 70800.

434.**Коструба Т. Вибрані твори.** Т. 2. Нарис історії України. - Торонто : Українське видавництво “Добра книжка”, 1961. - 304 с. (Випуск 172). Із особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 14,5 x 21,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 15737, КВ – 69992.

435.**Літопис Волині. - Ч. 15-18.** - Вінніпег, 1992. - 208 с. Із особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 15,2 x 22,7 // ВКМ, інв. № КДФ – 15742, КВ – 69997.

436.**Онацький Євген. Українська мала енциклопедія.** Літери А - Б. - Буенос-Айрес, 1957. - С. 1 - 119. Із особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 20 x 28 // ВКМ, інв. № КДФ – 15743, КВ – 69998.

437.**Онацький Євген. Українська мала енциклопедія. Книга друга.** Літери В - Г. - Буенос-Айрес, 1957. - С. 123 - 298. Із особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 20 x 28 // ВКМ, інв. №

КДФ – 15744, KB – 69999.

438.Онацький Євген. Українська мала енциклопедія. Книга третя. Літери Д - Є. - Буенос-Айрес, 1957. - С. 303 - 430. Из особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 20 x 28 // ВКМ, інв. № КДФ – 15745, KB – 70000.

439.Онацький Євген. Українська мала енциклопедія. Книжка IV. Літери Ж - Й. - Буенос-Айрес, 1957. - С. 435 - 563. Из особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 20 x 28 // ВКМ, інв. № КДФ – 15746, KB – 70001.

440.Онацький Євген. Українська мала енциклопедія. Книжка V. Літери К - Ком. - Буенос-Айрес, 1957. - С. 567 - 692. Из особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 20 x 28 // ВКМ, інв. № КДФ – 15747, KB – 70002.

441.Онацький Євген. Українська мала енциклопедія. Книжка VI. Літери Ком. - Л. - Буенос-Айрес, 1957. - С. 695 - 820. Из особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 20 x 28 // ВКМ, інв. № КДФ – 15748, KB – 70003.

442.Онацький Євген. Українська мала енциклопедія. Книжка VII. Літери Ле. - Ме. - Буенос-Айрес, 1957. - С. 823 - 948. Из особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 20 x 28 // ВКМ, інв. № КДФ – 15749, KB – 70004.

443.Онацький Євген. Українська мала енциклопедія. Книжка VIII. Літери Ме. - На. - Буенос-Айрес, 1957. - С. 951 - 1076. Из особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 20 x 28 // ВКМ, інв. № КДФ – 15750, KB – 70005.

444.Онацький Євген. Українська мала енциклопедія. Книга IX. Літери На. - Ол. - Буенос-Айрес, 1957. - С. 1077 - 1204. Из особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 20 x 28 // ВКМ, інв. № КДФ – 15751, KB – 70006.

445.Онацький Євген. Українська мала енциклопедія. Книга X. Літери Ол. - Пер. - Буенос-Айрес, 1957. - С. 1205 - 1332. Из особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 20 x 28 // ВКМ, інв. № КДФ – 15752, KB – 70007.

446.Онацький Євген. Українська мала енциклопедія. Книжка XI. Літери Пере. - По. - Буенос-Айрес, 1957. - С. 1333 - 1460. Из особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 20 x 28 // ВКМ, інв. № КДФ – 15753, KB – 70008.

447.Онацький Євген. Українська мала енциклопедія. Книга XII. Літери По. - Риз. - Буенос-Айрес, 1957. - С. 1461 - 1588. Из особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 20 x 28 // ВКМ, інв. № КДФ – 15754, KB – 70009.

448.Онацький Євген. Українська мала енциклопедія. Книга XIII. Літери Риз. - Се. - Буенос-Айрес, 1957. - С. 1589 - 1716. Из особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 20 x 28 // ВКМ, інв. № КДФ – 15755, KB – 70010.

449.Онацький Євген. Українська мала енциклопедія. Книга XIV. Літери Се. - Сті. - Буенос-Айрес, 1957. - С. 1717 - 1844. Из особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 20 x 28 // ВКМ, інв. № КДФ – 15756, KB – 70011.

450.Онацький Євген. Українська мала енциклопедія. Книга XV. Літери Ст. - Уц. - Буенос-Айрес, 1957. - С. 1845 - 1972. Из особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 20 x 28 // ВКМ, інв. № КДФ – 15757, KB – 70012.

451.Онацький Євген. Українська мала енциклопедія. Книга XVI. Літери Уш - Я. - Буенос-Айрес, 1957. - С. 1973 - 2147. Из особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 20 x 28 // ВКМ, інв. № КДФ – 15758, KB – 70013.

452.Перхорович Ю. Походження слова “Україна” (Скорочений варіант тексту доповіді в УВАН, Нью-Йорк, 07.05.1970 р.). - “Нові дні”. - 1971. - Січень. З автографом автора для А. Дублянського. Ксерокопія. Папір, друк, рукопис // ВКМ, інв. № ДМ – 28660.

453.Перхорович Юрій. Шевченкові образи Матері Божої на Волині. - Мюнхен, 1964. - 14 с. Из особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк // ВКМ, інв. № ДМ – 28669.

454.Потієнко В. Відновлення ієрархії Української Автокефальної Православної Церкви. - Новий Ульм, 1971. - 68 с. Из особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк // ВКМ, інв. № ДМ – 28672.

455.Сильвестр, єпископ. Церковний устрій в Україні. - Новий Ульм, 1946. - 63 с. Из особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк // ВКМ, інв. № ДМ – 28671.

456.Українська гімназія в Чехії 1925 - 1945. Альманах Української гімназії в Празі - Ржевницях - Модржанах. - Мюнхен, 1975. - 293 с. Из особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 16 x 24 //

ВКМ, інв. № КДФ – 15741, КВ – 69996.

457.Український збірник. Кн. 16. - Мюнхен, 1959. - 132 с. Із особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк // ВКМ, інв. № ДМ – 28668.

458.Український православний календар на 1992 рік. - 176 с. Папір, друк. 21,5 x 27 // ВКМ, інв. № КДФ – 15954, КВ – 70806.

459.Український православний календар на 1993 рік. - 196 с. Папір, друк. 21 x 27,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 15955, КВ – 70807.

460.Християнський голос. - 1951. - 14 жовтня. - С. 3 - 4. Фрагмент газети. Папір, друк // ВКМ, інв. № ДМ – 28667.

461.Целевич Юліан. Історія Скиту Манявського. - Львів, 1993. - 136 с. Із особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 14,5 x 20 // ВКМ, інв. № КДФ – 15950, КВ – 70802.

462.Чубатий М. Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй. - Нью-Йорк, Париж, 1964. - 159 с. (Записки НТШ). Із особистої бібліотеки А. Дублянського. Папір, друк. 15,3 x 23 // ВКМ, інв. № КДФ – 15740, КВ – 69995.

VIII. Різне.

463.Великоднє Патріарше послання Мстислава, Патріарха Київського і всієї України. 1992 р. Переслав А. Дублянський. Ксерокопія // ВКМ, інв. № ДМ – 29493.

464.Замовлення на ювілейний збірник “Володимир - столийний град Волині”. 90-і рр. ХХ ст. США. Переслав А. Дублянський. Копія рекламного проспекта // ВКМ, інв. № ДМ – 29492.

465.Звернення Собору УАПЦ до всіх патріархів, митрополитів, єпископів усіх автокефальних церков Святої Східної Вселенської Православної Христової Церкви. 17.03.1946 р. 5 аркушів. м. Есслінген. Німеччина. Папір, машинопис, копія. 21,5 x 30,5 // ВКМ інв. № КДФ – 17142, КВ – 74324.

466.Конверт поштовий, ювілейний. “1000-ліття хрещення України”. Дублянському А. в м. Новий Ульм від Центральної української еміграційної служби у м. Мюнхені. 90-ті рр. ХХ ст. Німеччина. Папір, друк. 16,2 x 11,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 15761, КВ – 70016.

467.Конверт поштовий, авіапошта. Дублянський А. з м. Новий Ульм до Волинського краєзнавчого музею. Німеччина. Папір, машинопис. 16 x 11,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 15762, КВ – 70017.

468.Конверт поштовий. Митрополит Полікарп (Сікорський) до Дублянського А. Кін. 40-х - поч. 50-х рр. ХХ ст. Німеччина. Папір, машинопис. 14,5 x 9 // ВКМ, інв. № КДФ – 15763, КВ – 70018.

469.Конверт поштовий, адресований Анатолієм Дублянським до Волинського краєзнавчого музею. 5 марок зі штемпелем німецької пошти. 02.09.1994 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, друк, рукопис / ВКМ, інв. № ДМ – 28656.

470.Конверт поштовий, адресований Анатолієм Дублянським до Волинського краєзнавчого музею. 3 марки зі штемпелем німецької пошти. 01.02.1994 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, друк, рукопис // ВКМ, інв. № ДМ – 28657.

471.Конверт поштовий, адресований Анатолієм Дублянським до Волинського краєзнавчого музею. 1 марка зі штемпелем німецької пошти. 13.06.1994 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Папір, друк, рукопис / ВКМ, інв. № ДМ – 28658.

472.Конверт поштовий. До 1000-ліття хрещення України. А. Дублянському від М. Бохкатіва (Франція). 1990-і рр. Папір, рукопис. 19 x 10 // ВКМ, інв. № КДФ – 15951, КВ – 70803.

473.Листівка поштова. Христос Воскрес! Картон, папір, фотодрук, рукопис. 20,5 x 15 // ВКМ, інв. № КДФ – 15953, КВ – 70805.

474.Листівка ювілейна “Повідомлення про свято героїв”. Червень 1992. м. Брауншвейг. Німеччина. Переслав А. Дублянський. Копія // ВКМ, інв. № ДМ – 29494.

475.Поштівка. “3 Різдвом Христовим!”. Папір, друк, рукопис. 11 x 15 // ВКМ, інв. № КДФ – 15759, КВ – 70014.

476. “Український лірник” - проєкт пам'ятника для Олександра Грози. Оригінал у п. Антонія Йодкі на Волині. ХІХ ст. Переслав А. Дублянський. Ксерокопія // ВКМ, інв. № ДМ – 29490.

477.Фрагмент конверта поштового, адресованого від Бориса Арійчука до А. Дублянського. 7 марок зі штемпелем. Аргентина. Папір, друк, рукопис // ВКМ, інв. № ДМ – 28662.

478.Документ. Бланк Інституту дослідів Волині і Товариства “Волинь” у м. Вінніпезі (Канада). Папір, друк, машинопис. 19,5 x 14,7 // ВКМ, інв. № КДФ – 15952, КВ – 70804.

479.Конверти поштові від А. Дублянського на адресу Волинського краєзнавчого музею. 1997 р. м. Новий Ульм. Німеччина // ВКМ, інв. ДМ – 33729/1-2.

480.Лист Ю. В. Костенка, посла України в Німеччині, до А. М. Силюка, 30.05.1997 р. м. Бонн. Німеччина. Папір, друк, рукопис. 21 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17163, КВ – 74345.

ІХ. Матеріали Ніканора Абрамовича.

481.Посвідка Митрополита Варшавського Діонісія про канонічність висвячення в єпископи о. Ніканора. № 702 від 10.05.1944 р. м. Варшава. Польща. Фотокопія // ВКМ, інв. № ДМ – 33722.

482.Конверт поштовий від Ніканора Абрамовича з м. Карлсруе до А. Дублянського в м. Люттензее, табір ІРО. Серпень 1951 р. Німеччина // ВКМ, інв. ДМ – 33730.

483.Митрополит УАПЦ Ніканор. 1953 р. м. Карлсруе. Німеччина. Фото чорно-біле. З автографом. Фотопапір. 8,5 x 13,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17069, КВ – 74251.

484.Посвідка Архієпископа Ніканора Абрамовича про отримання ним хіротонії. 09.02.1954 р. Ксерокопія. Папір, машинопис // ВКМ, інв. № ДМ – 28655.

485.Митрополит Ніканор Абрамович. З дарчим підписом А. Дублянському. 04.01.1954 р. Фото. Фотопапір, фотодрук. 9,7 x 14 // ВКМ, інв. № КДФ – 15731, КВ – 69986.

486.Митрополит Ніканор Абрамович. 1950-1960-і рр. Фотокопія // ВКМ, інв. № ДМ-34081.

Х. Статті та матеріали про Анатолія Дублянського.

487.Архієпископові Анатолію - 80. - Стор. 2 газети “Вісник. Орган УАПЦ в Канаді”. - 1992. - Грудень. м. Вінніпег. Канада // ВКМ, інв. ДМ – 33740.

488.Афіша виставки “Митрополит Анатолій Дублянський (1912 – 1997). Життя віддане Богові і Україні” у Волинському краєзнавчому музеї. 1997 р. // ВКМ, інв. № ДМ - 33908.

489.о. Демид Бурко. До 25-річчя священства протопресвітера Анатолія Дублянського. Фото А. Дублянського (с. 7) // Українські вісті. – 1977. – Ч. 3 – 4. – 16-23 січня. - С. 7. Фрагмент, с. 7 – 8. Папір, друк. 30,5 x 42,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17149, КВ – 74331.

490.80-ліття Архієпископа Анатолія. - Стор. 1, 8 газети “Українське слово”. - 1992. - 15 листопада. Париж // ВКМ, інв. ДМ – 33738.

491.Глиня А. Чіткість проповідування (До 80-ліття Архієпископа А. Дублянського) - Стор. 5 газети “Українські вісті”. - 1992. - № 50. - 27 грудня // ВКМ, інв. ДМ – 33734.

492.Запрошення на відкриття виставки “Анатолій Дублянський (1912 – 1997). Життя віддане Богові і Україні” у Волинському краєзнавчому музеї 12 грудня 1997 р. // ВКМ, інв. № ДМ - 33909.

493.Запрошення на вечір “Носій Божої правди” у Луцькому будинку “Просвіти ” 12 грудня 1997 р., присвячений світлій пам'яті Владика-Митрополита УАПЦ Паризького і Західноєвропейського Анатолія Дублянського (1912 – 1997) // ВКМ, інв. № ДМ - 36188.

494.3 думок владика Анатолія про справи Української Автокефальної церкви. - Стор. 8 газети “Наша віра”. м. Київ // ВКМ, інв. ДМ – 33732.

495.3 роси і води Вам! - Стор. 6 газети “Народна трибуна”. - 1992. - № 93. - 25 листопада. м. Луцьк // ВКМ, інв. ДМ – 33739.

496.Марчук Г. Призначеного богом не оминеш. Штрихи до портрета родини Дублянських. - стор. 7 газети “Народна трибуна”. - 1991. - № 46. - 6 листопада. м. Луцьк // ВКМ, інв. № ДМ – 33791.

497.Марчук Г. Носій правди. - Стор. 5 газети “Народна трибуна”. - 1992. - № 89. - 11 листопада. м. Луцьк // ВКМ, інв. ДМ – 33733.

498.Мельник Віталій. Син древньої Волині. - Народна трибуна. - № 33. - 10.08.1991 р. Ксерокопія із рукописними помітками А. Дублянського. м. Луцьк. Папір, друк, рукопис // ВКМ, інв. № ДМ – 28663.

499.Многих літ Вам, Владико! - Стор. 1 газети “Українська думка. Тижневик”. - 1992. - 19 листопада. м. Лондон // ВКМ, інв. ДМ – 33735.

450.Многих літ Вам, Владико! - Стор. 1 газети “Українська думка. Тижневик”. - 1992. - 19 листопада. м. Лондон. Ксерокопія // ВКМ, інв. ДМ – 33736.

451.На многії літа , Владико! - Стор. 27 газети “Українське православне слово”. - 1992. - № 11 -

12 // ВКМ, інв. ДМ – 33737.

452. На многії літа, Владико! - Стор. 1 газети “Шлях перемоги”. - 1992. - 8 листопада. м. Мюнхен. Німеччина // ВКМ, інв. ДМ – 33741.

453. Некролог А. Дублянського // Визвольний шлях. - 1997. - Грудень. - С. 1519 - 1520. м. Київ / ВКМ, інв. № ДМ-34080/1-2.

454. Рожко В. З Богом і Україною в серці. - стор. 4 газети “Народна трибуна”. - 1994. - № 87. - 11 листопада. м. Луцьк // ВКМ, інв. № ДМ – 33792.

455. Тематико-експозиційний план виставки Волинського краєзнавчого музею “Анатолій Дублянський. Життя віддане Богові і Україні”. Автори : Дмитрук В. Ю., Пальоха О. В. – Луцьк, 2002. – 5 с. // Науковий архів ВКМ. 2002 р.

456. Хіротонія єпископа Анатолія. Фото А. Дублянського // Рідна церква. – Рік XXX. – 1981. – Ч. 127-128. – Квітень – червень. – С. 9 – 11. Фрагмент, с. 9 – 12. Новий Ульм. Німеччина. Папір, друк. 20,5 x 29,5 // ВКМ, інв. № КДФ – 17150, КВ – 74332.

457. Ювілей Архієпископа Анатолія. - Стор. 5 газети “Християнський голос”. - 1992. - Ч. 48. - 29 листопада. м. Мюнхен. Німеччина // ВКМ, інв. ДМ – 33731.

1. Білокінь С. *Архів православного осередку Української православної церкви (УПЦ) у США в Бавнд-Бруку / Сергій Білокінь // Українська архівна енциклопедія. Робочий зошит. А–Г. – К., 2006. – С. 57–60; Фонд митрополита Анатолія Дублянського, Архів-музей Української православної церкви в Баунд-Брук, Нью-Джерсі (The Archive-Museum at the Ukrainian Orthodox Church in South Bound Brook, N. J.), Веб-сайт: http://uocofusa.org/news_090514_1.html, див. 106, ; 1. Дублянський Анатолій (Fr. Anatoli Dubliansky Papers) 4. 1 лін. фут. Український історико-освітній центр в Нью-Джерсі (The Ukrainian Historical and Educational Center of New Jersey) Веб-сайт: <https://www.ukrhec.org/archives/collections-overview.html>, с. 111).*

2. Бондаренко Г. В. *Такі безцінні реліквії / Г. В. Бондаренко, А. М. Силук // Волинського цвіту по всьому світу: матеріали наук.-практ. конф. «У світах – діти України». – Луцьк, 2001. – С. 32 – 45.*

3. *Документи і матеріали Лесі Українки та родини Косачів у музеях, установах Волині. – Вид. 2-ге зі змінами й доповн. / Упорядкув. Т. Я. Данилюк-Терещук, Н. Ю. Пушкар. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 136 с.*

4. Дублянський А. З. *Список особистих документів, посвідок, листів і фотографій для передачі до Волинського краєзнавчого музею в м. Луцьку. 05.04.1997 р. м. Новий Ульм. Німеччина // ВКМ, інв. № КДФ – 17162, КВ – 74344.*

5. Патійчук Н. *Декоративно-вжиткова складова зібрання Галини Мельник-Калушчинської (на підставі фондів Волинського краєзнавчого музею) / Н. Патійчук // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Народна культура і музеї. Науковий збірник. Випуск 44. Матеріали Четвертої Всеукраїнської науково-етнографічної конференції, присвяченої 80-річчю від дня народження Олексі Ошуркевича, 16-17 квітня 2013 року, м. Луцьк. Упоряд. Є. І. Ковальчук, Л. А. Мірошниченко-Гусак. – Луцьк, 2013. – с. 170 – 176.*

6. *Перелік фондів, що містять документи архівної україніки в США/Держ. архів. Служба України, УНДІАСД; упоряд.: О. Волкотруб, І. Заболотна, М. Ковтун, Л. Листвіна, Р. Романовський, А. Титаренко. – К., 2013. – 258 с.*

7. Силук А. М. *Митрополит Анатолій Дублянський: життя, покладене на вітар служіння української церкви і культури / А. М. Силук // «Роде наш красний...»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 693 – 694.*

8. Силук А. М. *Спомини Анатолія Дублянського, митрополита УАПЦ в Західній Європі про Волинь та своє життя / А. М. Силук // «Роде наш красний...»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1996. – Т. 1. – С. 419 – 436.*

9. Силук О. *Фонд Блаженнішого Митрополита Полікарпа (Сікорського) у Волинському краєзнавчому музеї / А. Силук, О. Силук // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Краєзнавча музеологія: минуле, сьогодення, перспективи” (До 100-річчя Тернопільського обласного краєзнавчого музею). Тернопіль, 21-22 травня. – Тернопіль : ТОВ “Меркьюрі-Тернопіль”, ТзОВ “Терно-граф”, 2013. – С. 41 – 46.*

10. Силук О. *Створення та діяльність Товариства українців “Волинь” у Німеччині (60-80-ті рр. XX ст.) / О. Силук // Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції студентів і аспірантів “Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень” (14-15 травня 2013 року) : у 2 т. Т. 2. – Луцьк : Східноєвроп. Нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – С. 34 – 36.*

11. Силук О. *Видавнича діяльність та основні публікації Анатолія Дублянського на еміграції / О. Силук // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Розвиток краєзнавства і краєзнавчої освіти на Волині. Науковий збірник. Випуск 52. Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 25-річчю з часу створення Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, 20 листопада 2014 року, м. Луцьк. Упоряд. Г. Бондаренко, А. Силук. – Луцьк, 2014. – С. 338 – 346.*

12. Силук О. *Анатолій Дублянський: від музейного працівника до Митрополита УАПЦ (Літопис життя та*

діяльності за матеріалами фондів Волинського краєзнавчого музею) / О. Силук // *Волинський музей. Історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск 5. Матеріали V Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 24-й річниці Незалежності України та 85-й річниці створення Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк, 16 травня 2014 року.* Упоряд. А. Силук. – Луцьк, 2014. – С. 207 – 234.

13. Силук О. *Церковно-релігійна та благодійна діяльність митрополита Анатолія Дублянського на еміграції (за матеріалами Волинського краєзнавчого музею) / О. Силук // Волинський музейний вісник : Наук. зб. : Вип. 7. / упр-ня культури Волин. ОДА ; Волин. краєзн. музей ; каф. документознавства і музейн. справи СНУ ім. Лесі Українки ; Упоряд. А. Силук. – Луцьк, 2015. – С. 392 - 402.*

А. Фролова,

завідувач відділом «Музей Лесі Українки»,

Ю. Корень,

науковий співробітник відділу «Музей Лесі Українки»,

Ялтинський історико-літературний музей,

м. Ялта, Республіка Крим

«КРИМСЬКІ ПОДОРОЖІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ» (до 145-річчя від дня народження письменниці)

Південне узбережжя Криму славиться не тільки своєю природою, але й м'яким, теплим кліматом, цілющим морським повітрям. Деякі їдуть сюди, щоб милуватися природою, інші – на лікування. Серед них була й видатна українська письменниця Леся Українка (Лариса Петрівна Косач-Квітка), яка за порадою київських лікарів, у 1890 році уперше зустрілась із Кримом.

17 липня дев'ятнадцятирічна Леся разом з матір'ю, Ольгою Петрівною Косач (відома під псевдонімом Олена Пчілка) приїхали до м. Саки. Перед поїздкою Ольга Петрівна пише у листі до своєї матері: «Лесю мы решили повезти на лечение в Саки, есть такие лечебные грязи в Крыму <...> в Саки нужно будет пробыть недель три, до после нужно еще купаться в море недели две». У Саках поетеса жодного разу не взялась за перо навіть для написання листів до родичів, які турбувалися за її стан здоров'я. Сакські грязі, якими лікували дівчину в єдиному на той час лікувальному закладі цього кримського містечка, пішли на користь, але на дуже короткий час. По закінченню лікування, вони переїхали до Євпаторії, де Леся весь час присвятила купанням, які приписували медики. Леся почувала себе краще й не дивно, що саме в Євпаторії з'явився перший вірш, написаний в Криму – «Тиша морська». З Євпаторії Леся Українка з матір'ю морем відправились до Севастополя, де Лесею був написаний вірш «Грай, моя пісне!..», підписаний поетесою «Серед чистого моря 1890, 17 серпня». 18 серпня залізницею поїхали з Севастополя до Бахчисараю, де відвідали Ханський палац. Блукаючи тут, Леся Українка відчувала себе в полоні віків, що своїми яскравими образами нашіптували нові рядки. Так й народжувалися вірші «Бахчисарайський дворець», «Бахчисарайська гробниця», «Бахчисарай». Також молоду поетесу зачарував національний одяг місцевих жителів, що підтверджує вірш «Татарочка», у якому змальована прохожа дівчинка. Наступного дня Косачі повернулися до Севастополя і звідти кінцями поїхали через Байдари до Ялти.

Дорога була складною, бо їм належало перетнути Кримські гори. Втоmlені мандрівники з нетерпінням чекали зупинки біля Байдарських воріт. Ця споруда архітектора К. Ешлімана з 1842 року добре відома жителям та гостям Південного узбережжя. Враження від цієї споруди вилились у вірші «Байдари». Спускаючись дорогою, мандрівники часто чули невідомі назви поселень та незнані їм ще досі легенди. Зокрема почувши легенду про Чортові сходи, Леся написала вірш «Мердвен». З висоти гір поетеса з матір'ю побачили мальовничі кримські місця і серед них на горизонті з'явилися обриси Ялти. У Ялті Косачі пробули два дні. Тогочасна Ялта з кожним роком ставала популярнішою як курорт, але чимало мандрівників наприкінці XIX століття критично ставились до життя у цьому райському куточку. У цей час Леся Українка з матір'ю знайшли дачу В. Цибульського на вул. Басейній, де в 1887 році провів останні місяці життя поет Семен Надсон. Знала й любила вірші молодого поета Леся Українка. Відвідавши цю «сумну» оселю, поетесою був написаний вірш «Надсонова домівка у Ялті». 22 серпня дочекавшись пароплава мати і донька Косачі виїхали з Ялти до Одеси. Але незабаром поетесі знов доведеться повернутися до Кримського узбережжя.

Після консультації, яка пройшла на початку 1891 року у Відні, лікар радить влітку поїхати в теплі краї й родина обрала Крим. Наприкінці травня Леся Українка з матір'ю й сестрою Ольгою виїхала з

Колодяжного до Євпаторії. Залізницею приїхали до Севастополя, а звідти пароплавом в Євпаторію. Зупинились на Фонтанній вулиці (нині вул. Революції) у будинку Мічри. Через декілька днів Ольга не змогла переносити кримську спеку й матері довелось виїхати з нею додому, залишивши Лесю саму. Але незабаром провідати сестру приїхав старший брат Михайло. Пізніше Леся Українка відмовилась від поїздки по Криму й ще на тривалий час залишилась в Євпаторії, бо захворіла на черевний тиф. До неї приїхала мати і доглядала її аж до повного видужання. Євпаторійське літо 1891 року відображено у трьох віршах Лесі Українки: «Безсонна ніч», «На човні», «Негода» та частково написана поема «Місячна легенда». Цикл «Кримські спогади», присвячений братові Михайлові Обачному (псевдонім М. Косача у літературі), був написаний внаслідок двох поїздок Лесі Українки в Крим у 1890 і 1891 роках.

Весною 1897 року, після завершення курсу лікування за кордоном, почались приготування до виїзду Лесі Українки в Крим. Супроводжувати Лесю випало тітці Олені Тесленко-Приходько й поетеса обрала Південний берег Криму, а саме Ялту. Зупинились відпочиваючі в урочищі Чукурлар (нині це територія Приморського парку імені Ю. Гагаріна та санаторія «Росія»). Після двотижневого відпочинку здоров'я Лесі значно поліпшилось й тітка Олена написала листа до матері поетеси, що можна Лесю залишати саму. Через декілька днів тітка поїхала з Ялти. Незабаром в гості до Лесі приїхав брат Михайло з дружиною Олександрою Судовщиковою (відома під псевдонімом Грицько Григоренко) і її матір'ю. В такій компанії літні дні пройшли дуже швидко, але невдовзі Михайло разом з родиною виїхали додому. У липні Леся Українка познайомилась з Сергієм Костянтиновичем Мержинським, який перебував у Ялті на лікуванні, бо хворів на туберкульоз легенів. Проживав він постійно в Мінську й працював службовцем у конторі на залізниці. Між Мержинським та Лесею зав'язалась щира і близька дружба. Саме Леся Українка через декілька років, прибувши до Мінську, скрасила останні місяці життя Мержинського, постійно чергуючи біля ліжка друга.

У жовтні 1897 року Леся змінює помешкання та повідомляє родичам свою нову адресу: «Ялта, Екатерининская ул., дача Лищинского (выше переулка)». Будинок спорудив у 1886 році ялтинський архітектор П. К. Тербенев для барона Жоміні. Пізніше власниками цього помешкання стала родина Ліщинських. Недорога, зручно розташована будівля припала до вподоби поетесі. У листі до А. Драгоманової-Труш Леся писала: «...Перший місяць я жила на першому поверсі, за стіною в мене була сусідка, що співала по вечорам циганські романси з акомпаніментом гітари, а ранком сварилась зі своєю служанкою так, що врешті я мусила її «сократити». З листопада стало холодно <...> я перейшла на другий поверх, тут маю хатку кращу і вид з вікна ширше, до того двері одчиняються в коридор, а не просто в сад, як внизу...Щоб перебити скуку і поправити фінанси, я знайшла собі урок: учу двох «Микосів» філологічним наукам в розмірі 1-го і 2-го класа гімназії і шукаю ще заняття, та щось не знаходиться...». У цей час були написані поезії «Східна мелодія», «Мрія» й саме вони були відправлені І. Франкові для друку у новому журналі «Літературно-науковий вісник», з такою приміткою в листі: «Не здивуйте з їх монотонності – адже я тут «на засланні», а вкупі зо мною і моя муза!». У першому номері «Літературно-наукового вісника» за 1898 рік були опубліковані поезії Лесі Українки з Криму, які не можна назвати монотонними. У цей час Леся написала поезію «Зимова ніч на чужині». Наприкінці грудня до Ялти приїхала Олена Пчілка і відразу найняла для дочки нове помешкання по вулиці Верхньовиноградній (нині вул. Боткінська) на віллі «Іфігенія». Вілла була власністю лікаря К. Овсяного й побудована наприкінці 1880-х років архітектором Г. Шрейбером. На жаль, вілла «Іфігенія», була знищена під час Великої Вітчизняної війни. Віллу винаймав молодий лікар М. Дерижанов з дружиною Катериною, які відкрили у цьому будинку пансіонат для хворих. У цей період поетесою було написано декілька віршів: «Імпровізація», «Уривки з листа», «Ти, дівчино, життям розбита, грай!».

З від'їздом матері до Києва, 11 січня 1898 року, Леся почала напружено працювати, розпочала роботу над драматичною сценою «Іфігенія в Тавриді», написала поезію «Весна зимова», і давала уроки брату лікаря Дерижанова Капріелу, що дозволило менше платити за помешкання. У березні до Лесі приїхали її сестри Ольга та Оксана й перебували у неї до квітня. У кінці травня Леся розпрощалася з Дерижановими й виїхала з Ялти до Одеси. Так завершилися дні і ночі кримського перебування Лесі Українки, які разом склали цілий рік та назавжди об'єднали ім'я поетеси з Ялтою.

Майже дев'ять років не бачила Леся Українка Кримське узбережжя. За ці роки Леся пережила смерть лікаря Дерижанова (1900 р.), друга Мержинського (1901 р.) та старшого брата Михайла (1903 р.).

Вже протягом десяти років Леся була знайома з молодим юристом Климентом Квіткою. Хворого на туберкульоз друга, з яким хотіла зв'язати своє життя, Леся вирішила відвезти на Південний берег Криму. 9 березня 1907 року Леся та Климент виїхали з Києва до Севастополя, хотіли зупинитися у Балаклаві, але лікар, до якого вони звернулися, не рекомендував їм туди їхати, через можливий холод у

цей період, а порадив місце в районі Алупки або Ялти. Наступного дня вони вже були в Алушці, але й там виявилось дуже холодно, і подорожні переїхали до Ялти, зупинились в готелі «Ялта» на Садовій вулиці. На початку квітня Леся з Климентом знайшли нове помешкання на дачі Розанова, пансіона Деніке, по Горному проспекту (нині вул. Павленка). Весною Леся Українка завершила драму «Айше та Мохаммед: Діалог», переписала написану 1904 року драматичну поему «На руїнах», закінчила розпочату ще десь в Сан-Ремо драматичну поему «Кассандра».

На початку червня Леся Українка та Климент Квітка від'їхали з Ялти до Волинської губернії і вирішали повінчатись. Напередодні одруження К. Квітка звернувся в Сімферопольський окружний суд з проханням перевести його на роботу в Крим зі званням старшого кандидата на судові посади. 25 липня 1907 року у Вознесенській церкві на Деміївці в Києві відбувся обряд вінчання Лесі та Климента. У серпні молоде подружжя відправилось знову в Крим, приїхали до Севастополя, потім у Балаклаву. Спочатку жили ближче до центру міста, потім спинилися в будинку Соколової на Новій Набережній (нині вул. Назукіна). Тут Леся написала поезію «За горою блискавиці», закінчила віршовані драми «У пущі», «Руфін і Прісцілла» та давно розпочату поему «Віла-посестра». На початку жовтня подружжя Квіток переїхали до Ялти, де вийняли квартиру на дачі Терещенко по вул. Дарсанівській (нині вул. Лесі Українки). Квітка почав працювати в Ялті помічником повітового слідчого. На огляді у лікаря Леся дізналася, що її хвороба прогресує і туберкульозом уражені нирки. Лікар рекомендував операцію й не покладати надій на кліматичне лікування. У цей час поетеса написала поезію «Народ пророкові». У січні 1908 року Леся закінчила оповідання «Розмова» (чорновий варіант), пізніше написала поезію «Полярна ніч: (Фантазія)». У квітні Леся Українка та Климент Квітка виїхали з Ялти до Берліна на консультацію до професора Ізраелі, де дізналися, що операція неможлива, бо хворі обидві нирки та сечовий міхур й призначили їй кліматичне лікування. У Берліні подружжя Квіток не затрималось і вже 12 травня 1908 року пароплавом приїхали до Євпаторії. Перші чотири дні жили в готелі, потім у санаторії «Приморський», де поетесою написана поезія «Хвиля». У середині липня Леся Українка з чоловіком переїжджають до Ялти.

У Ялті родина знайшла квартиру в будинку Хорошавіної на Ломоносовському бульварі (нині вул. Ломоносова). Леся почала допомагати чоловіку у справах, пов'язаних з організацією етнографічної експедиції на Полтавщину під керівництвом фольклориста Ф. Колесси. У жовтні замовили у Москві валики для фонографа (фонограф отримали раніше від О. Сластьона). Ці прилади було замовлено для того, щоб записати думи від кобзаря Г. Гончаренка, який жив у Севастополі. Але замовлених валиків довелося довго чекати і подружжя відклало заплановану поїздку до Грузії. У кінці жовтня до родини Квіток в гості приїхав батько Лесі П. Косач. Саме тоді поетеса в останнє зустрілася з батьком, бо через півроку Петра Антоновича не стало. Ще в вересні Квітка написав заяву на ім'я голови Сімферопольського окружного суду, де попросив звільнити його зі служби у зв'язку з хворобою. Пізніше він отримав посаду в місті Телаві на Кавказі. Тільки на початку грудня Леся разом з чоловіком змогли записати за допомогою фонографа думи і пісні від кобзаря Г. Гончаренка. Хоча на фонограф та валики довелося чекати доволі довго і сама праця була нелегкою, але Леся Українка залишилась задоволеною результатами проведеної роботи. І майже відразу родина виїхала з Ялти пароплавом до Батумі, а звідти в Тифліс. Випробовуючи фонограф для запису дум, Леся Українка співала пісні й тільки у 1970 році при дослідженні цих записів на валиках виявлено голос поетеси, і його було записано на грамофонну платівку. Таким способом до нас дійшов голос Лесі Українки.

Після від'їзду родини Квіток у грудні 1908 року з Ялти, вони вже ніколи не повертались до Криму, лише в травні 1911, в Севастополі, під час зупинки корабля Леся Українка пише листівку сестрі Ользі, де повідомила свою адресу в Кутаїсі. Останні роки життя поетеса провела переважно в Грузії, тільки час від часу виїжджаючи до Єгипту, Києва.

Богдан Бернадський,
кандидат історичних наук, доцент,
Інститут історії НАН України,
м. Київ

«ГОЛУБИЙ» ВІДТІНОК БРУСІЛОВСЬКОГО ПРОРИВУ

Весняно-літній наступ військ російського Південно-Західного фронту став не лише важливою віхою в історії військового мистецтва. Він продемонстрував усі слабкі і сильні сторони монархічного державного апарату, окремий інтерес у якому становить вивчення механізму роботи репресивно-каральної системи.

Ключовою складовою останньої були губернські жандармські управління, помітне місце серед яких займало Волинське ГЖУ.

Після «Великого відступу» 1915 р. жандарми працювали у звичному режимі з урахуванням прифронтових реалій. На той час ілюзія класового миру, що виникла на початку війни, вже розвіялась. Народ розчарувався в здатності самодержавства привести країну до перемоги. І це наклало свій відбиток на роботу політичної поліції. Традиційна боротьба з революційними організаціями стала пов'язуватись із завданнями здобуття перемоги у війні.

У такому ж контексті розглядалась і діяльність земств та військово-промислових комітетів. Керівництво політичного розшуку розсилало циркуляри, в яких наголошувало підлеглим, що їх керівники ВПК ведуть конспіративну підготовку до здійснення державного перевороту. Ті доповідали результати роботи про виявлення таких фактів, на основі яких готувались нові циркуляри і аналітичні записки для військово-політичного керівництва країни [1, С. 608-609; 2, С. 468].

Саме на такому підході базувалося тісне співробітництво органів політичної поліції з військовою контррозвідкою, котра, за логікою подій, сама перетворилась на ще один орган політичного розшуку. Проголосивши аксіомою той факт, що ворожу розвідку цікавить усе, що має найменше відношення до війни, контррозвідувальні відділення вийшли далеко за межі своїх функцій, включивши до кола своїх обов'язків боротьбу із спекуляцією, дорожнечею, політичною пропагандою і навіть робітничим рухом. Згодом, видний царський сановник П. Курлов, таку їх діяльність назвав формою білого терору [3; 4, С. 182].

Фактично, усі без винятку земці перебували під негласним наглядом. Для прикладу, під контролем лише помічника начальника Волинського ГЖУ в Ровенському, Дубенському і Кременецькому повітах знаходилось 135 земських службовців. Для активізації роботи в березні 1916 року до Волинського ГЖУ був прикомандирований чиновник Департаменту поліції колезький секретар Бялошицький, котрий якраз і зосередився на земських організаціях. Ніяких слідів змови ним, закономірно, знайдено не було. Про те був зібраний багатий матеріал про найрізноманітніші зловживання у Волинському комітеті Всеросійського земського союзу. А ще тут він виявив чимало «мазепинців» [5, А. 179; 6, А. 169-172]. Мусимо погодитись, земські органи і справді були пристанищем більшості ліберально налаштованих діячів. І чимало земців у 1917 році стали представниками Центральної Ради на місцях.

Важливим напрямком роботи залишався моніторинг суспільних настроїв. Передусім, ставлення волинян до виконання різноманітних воєнних повинностей, документування зловживань властей, що могли призвести до «небажаних протестів». Військові власті вбачали у них ворожі підступи [6, А. 58, 7, 228, 233, 241].

Між тим, навесні 1916 р. командування фронтом обійняв генерал О. Брусілов. А на Волинь, в якості командувача 8-ї армії, прибув якийсь, мало кому відомий генерал Каледін. Настільки маловідомий, що у жандармських документах його, доки не розібрались, називали Колядіним.

Готуючи наступ на Луцьк, Брусілов поряд з ретельною інженерною підготовкою розробив і здійснив інші кроки, покликані ввести противника в оману щодо напрямку головного удару і термінів наступу. В тилу армій стало створюватись щось подібне на дієвий контррозвідувальний режим. Тож загалом до початку наступу на Південно-Західному фронті було викрито понад 87 ворожих шпигунів [7, С. 90-91; 8, С. 544; 9]. Навіть, якщо зробити поправку на фальсифікації та шпигуноманію, це – досить вагомий результат.

Передусім, проводилась посилена перевірка прифронтової смуги. Зазвичай участь жандармів тут зводилась до інформування комендатур про перебування у тому чи іншому населеному пункті небажаних осіб. Жоден із них, щоправда, жодного відношення до шпигунства не мав. Цих останніх було виселено ще на початку війни. Тож, скажімо, коли комендант м. Ровно генерал Ейхе звернувся з вимогою про надання списку неблагонадійних, йому було передано дані на сімох євреїв: 6-х кримінальників (рекетери, сутенери, картярі) і одного есера, що працював домашнім вчителем. Для проведення різноманітних рейдів, жандармам стали виділяти небачену до того допомогу. Наприклад, ротмістру Чистякову, котрий за пропозицією штабу 39-го армійського корпусу перевіряв жителів м. Деражне, у допомогу було виділено 550 солдат, 7 офіцерів та 50 козаків [6, А. 85, 152].

Продовжувались і депортації німців. Точні цифри депортованих встановити неможливо, через їх повну безсистемність, що визнавали і самі жандарми. А за приблизними підрахунками, починаючи з часу масових депортацій липня-вересня 1915 р., було виселено 56 тисяч чоловік [6, А. 164].

Після початку наступу діяльність жандармів зосередилась на: 1. Підтриманні зовнішнього порядку до прибуття поліції; 2. Боротьба із таємною торгівлею спиртним; 3. Зборі зброї, боєприпасів та військового спорядження; 4. Затриманні підозрілих осіб (ухиленців від служби, підозрюваних у шпигунстві та прихильному ставленні до ворога, осіб, що демонстрували вороже ставлення до Росії тощо) [6, А. 523].

Вже 26 травня 1916 року ротмістр Чистяков повідомив начальника про зайняття Луцька російськими військами і про свій виїзд туди разом із командою. Відступаючі австрійці залишили в місті чимало цінної документації, тож передусім той кинувся встановлювати місцезнаходження розвідшколи та місць проживання ворожих розвідників, з'ясувати осіб, що відвідували цю школу.

Слід відзначити, що загалом така самовідданість жандармським офіцерам була непритаманна. Скажімо, у Дубно, де ще тривали бої, ні жандарм підполковник Кравцов, ні контррозвідник ротмістр Лаврентьев не поспішали.

31 травня 1916 року начальник управління полковник Юденич віддав Кравцову наказ негайно відрядити в Дубно унтер-офіцера Скобленка та трьох інших унтер-офіцерів на власний розсуд для здійснення фільтрації населення. Після цього і самому Кравцову наказувалось прибути в Дубно для керівництва розшуком до прибуття на місце чинів контррозвідуального відділення [6, А. 380].

Така послідовність наказів не викликає ніякого подиву. Скобленко був сумлінним та розумним унтер-офіцером, що неодноразово складав навіть документи процесуального характеру. Тож Юденич і вимагав, щоб той виїхав у звільнене місто та розпочав роботу по гарячих слідах. А вже за ним міг прибути і «високоблагородіє».

Між тим, у Луцьку, доки не прибула поліція, жандарми слідкували за порядком у місті. Тож Чистяков на початку «загруз» у розслідуванні кримінальних справ та зловживань властей. Організував порядок спостереження за в'їздом і виїздом з міста, займався повіями (тих виявилось аж 64) та незаконною торгівлею вином ніби-то з дозволу коменданта [6, А. 494, 475].

Взагалі, боротьба із таємним винокурінням та торгівлею алкоголем займала вагоме місце у діяльності жандармів і у їхніх звітах чимало місця приділяється виявленню каналів поширення спирту, підпільної діяльності місцевих заводів, що перебували під наглядом акцизного відомства [10, А. 1зв.].

Призначених австрійцями міську управу та міліцію нові власті заціпати не стали. Загалом, з числа попередньої адміністрації у Луцьку залишились 24 працівники управи і 13 міліціонерів. Включно з начальником міліції Андрієм Васильковським [6, А. 499; 502].

Поступово життя стало налагоджуватись, що поставило на порядок денний посилення боротьби із спекуляцією.

Циркулярна телеграма МВС вимагала приймати до розслідування кожну заяву про зловживання і порушення в сфері торгівлі та підлеглих ставитись до цієї роботи як до справи державної ваги. На той час політична поліція мала значний досвід у фальсифікації справ, тож і негативним явищем у торгівельно-фінансовій сфері стало надаватися політичне забарвлення. У наказі по Окремому корпусу жандармів говорилось, що «революціонери, їх натхненники євреї і таємні прихильники Німеччини мають намір викликати загальне невдоволення в народі і протест проти війни шляхом створення фіктивного голоду і викликання подорожчання продуктів першої необхідності. Для цього зловмисні комерсанти приховують товари, уповільнюють доставку їх на місця, затримують розвантаження на залізничних станціях...». Фактично увесь безлад в країні пояснювався діяльністю ворожих елементів. Саме вони невчасно розвантажували товари, з метою посилення недовіри до російських грошей, скуповували і приховували металеві монети і т. д. і т. п. [11, С. 171-172].

У безпековому контексті розглядалось не лише зростання цін на предмети першої необхідності, а й зловживання при виконанні військових замовлень. Тим більше, що такі справи контролював особисто губернатор. Інформуючи Скаржинського, полковник Юденич водночас і заспокоював його, наголошуючи на епізодичності незадоволення і скарг проти примусових повинностей. Здебільшого невдоволення спрямовувались на приватних підрядників. Юденич наголошував, що у залученні на роботи військовими властями населення вбачало виконання патріотичного обов'язку, а приватними підрядниками – експлуатацію. Не забув Юденич нагадати, що підрядники майже всі були євреями [6, А. 5 зв.].

Основним нормативним актом, котрим керувались жандарми у прифронтовій смузі, було Воєнне положення. Відповідно до нього, доводилось займатись і виконанням призовної кампанії. Затримувати «ухиленців», виявляти осіб, запідозрених у зайнятті незаконним звільненням призовників від воєнної служби. Серед резонансних справ слід згадати і негласне розслідування про зловживання у місцевому воєнно-промисловому комітеті. З'ясувалось, що на посадах незамінних фахівців військових заводів опинилися сини місцевих заможних осіб, власники підприємств і навіть артист оперети. Усі вони негайно були взяті у війська, а по справі розпочате слідство. В ході негласного розслідування були встановлені такі зловживання у земських і інших організаціях, що використовували право відстрочки від воєнної служби для своїх службовців [6, А. 494; 10, А. 1].

Унтер-офіцери систематично проводили так звані розвідки, тобто виїжджали у села прифронтової

смуги. Систематично в Дубно проводились облави на призовників, дезертирів та осіб, що не мали документів та дозволів на в'їзд та виїзд з міста. 15 червня було проведено масову облаву в Луцьку, в результаті якої вилучено значну кількість зброї у населення, затримано 50 чоловік без документів, з них 30 виявились військовозобов'язаними, що ухилялись від військової служби.

Значне місце займала і боротьба із дезертирством. Дезертири створили цілі підпільні мережі, завдяки яким спокійно жили у прифронтовій смузі, а згодом вирушали вглиб імперії. Лише у Підволочиську 30 червня 1916 року було ліквідовано банду чисельністю близько 70 чоловік. Дезертири мали у своєму розпорядженні конспіративні квартири, своїх людей у місцевих установах і друкарнях, що виготовляли підробні документи, за якими ті отримували постачання. Мали своїх людей і в поліції [6, А. 642-643].

Зрештою, розпорядженням командувача Південно-Західного фронту було створено особливий загін під керівництвом жандармів для боротьби з дезертирами. Для боротьби із дезертирством, що набувало все більшого розмаху, вводився в'їзд за перепустками у такі міста: Ровно, Жмеринка, Підволочиськ, Новоселиця, Проскуров, Бердичів, Житомир. Тут було створено спеціальні жандармські пункти. За цей час Волинським ГЖУ було розслідувано 123 таких справи, в ході яких здійснювалось інформування губернських та воєнних властей, 298 чоловік було затримано [10, А. 1].

До виконання основних функцій жандармам добавились ще одні. В зв'язку з великим ростом злочинності вони були змушені надавати допомогу поліції. Щоправда, взаємини жандармів з поліцією були неоднозначними, Скажімо, 13 серпня 1916 р. помічник начальника Волинського ГЖУ Кравцов отримав дивну телеграму. Його просили негайно телеграфувати про наявність компрометуючої інформації про діяльність чинів Кременецької поліції [6, А. 787].

Також виявлялись і затримувались розповсюджувачі неправдивих чуток.

Іншою важливою проблемою стала організація належного нагляду за військовополоненими. Чимало з них працювали у сільському господарстві і на підприємствах, де нагляд і справді був вкрай недбалим. Наприклад, на заводі Бевензе в Житомирі полонені, що там працювали після 9 вечора, збиралися у чайній, а потім гуляли по шосе. Військові власті запідозрили, що полонені можуть використовуватись для шпигунства. До речі, М. Ронге у своїх мемуарах ці підозри підтвердив. Та й аналіз документів дає нам підстави стверджувати, що у таборах діяли підпільні організації, котрі намагалися встановити зв'язки з батьківщиною. Досить частими були повідомлення і про втечі полонених [6, А. 744; 12, А. 31].

Спостереження за військовополоненими було віднесене до компетенції завідувача зовнішнім спостереженням. А до розшуку втікачів стало залучатися місцеве населення. І небезуспішно. 14 липня 1916 року помічник начальника управління доповідав керівництву про затримання в містечку Ожигівці Старокостянтинівського повіту старостою Шеварчуком двох австрійських полонених що втекли з Вінниці [6, А. 621].

Проводився облік тих німецьких підданих що з тих чи інших причин ще залишалися на Волині.

Іншим завданням був збір зброї боєприпасів, сировини. У ці дні унтер-офіцери підбрали і здали 46 рушниць, 1769 патронів, 23 шанцевих лопати, 3 штики, 2 котелки, 4 палатки, 5 шинелей та 24 пуди цукру залишені австрійцями [6, А. 494]. Згодом, патрони взагалі стали рахувати на пуди. Наприклад, 7 червня в рапорті вказувалось що було здано 18 пудів патронів.

Усю інформацію контррозвідуального характеру жандарми передавали до контррозвідки а та у свою чергу ділилася із жандармами інформацією про зловживання посадових осіб, як це мало місце у випадку з торгівлею військовими писарями фальшивик довідок і посвідчень [6, А. 700]. Зрештою, керівні посади в контррозвідці займали ті ж жандарми. Більше того, старі знайомі, багато з яких раніше служили у Волинському ГЖУ. Скажімо, начальником КРВ 11-ої армії був ротмістр Кірпотенко. 8-ї – Ширмо-Щербинський.

1 червня 1916 року за розпорядженням контррозвідуального відділення в Луцьку було проведено тотальну перевірку місцевих жителів. Місто розбили на 14 дільниць, після чого Чистяков, ісправник, троє чиновників КРВ, вахмістр, 4 унтер-офіцери, 3 урядники та начальник контррозвідки армії ротмістр Ширмо-Щербинський розпочали перевірку. В результаті було затримано 50 чоловік, з них 30 підлягали призову, а 20 не мали паспортів. Після встановлення осіб тих відпустили [6, А. 497].

В ніч на 3 червня за наданими жандармами списками були проведені арешти підозрюваних у шпигунстві. Що цікаво, з величезного списку були заарештовані лише 13 чол. Щодо інших, то Ширмо-Щербинський зауважив, що в штабі армії агентурним відомостям значення не надають і вимагають не менше 2-х свідків. Місцеві ж жителі побоювалися відвертих показів, остерігаючись повторного відступу російських військ. До речі, згодом і з цих заарештованих, 12 довелось відпустити [6, А. 425, 476, 493]. В подальші місяці, коли населення переконалось, що австрійці не повернуться, свідків, що бажали давати

покази, побільшало.

Таким чином, вдалось встановити багатьох відвідувачів будинку члена міської управи Стецюка, де розташувались австрійські розвідники. Розподіл обов'язків тут було здійснено наступним чином. При отриманні інформації про таку особу, контррозвідники її заарештовували, після чого жандарми починали розшук осіб, що могли б свідчити проти заарештованих [6, А. 543, 545].

Між тим, Департамент поліції, проаналізувавши аварії на військових заводах, прийшов до висновку про їх не випадковість та попередив всі жандармські органи, що ворожі спецслужби вдосконалили методику розвіддільності і стали вербувати дітей і підлітків. Тож рекомендувалось посилити спостереження за підлітками, що були у прифронтовій смузі без дорослих. Головно – не російської національності. Остання вказівка була безглуздою. Адже більшість із затриманих в Україні дітей підлітків-шпигунів були якраз «правильної» національності. Слід зауважити, що більшість викриттів таких, майже невлених, шпигунів було здійснено тоді якраз на Волині [13].

Австрійська розвідка використовувала у своїй роботі і традиційні методи, зокрема, для розвідувальної роботи вербувались жителі окупованих земель. Серед ворожої агентури часто траплялися евакуйовані поміщики, лакеї, шулери, які постійно перебували у громадських місцях. Тут навіть не доводилось використовувати методи спецслужб. Все, що вимагалось від шпигуна, – це вміння важко слухати: «відмічалися навіть випадки відкритої передачі офіцерами у громадських місцях у розмовах з приватними особами або ж військовими, що випадково зустрілися, але в присутності сторонніх осіб відомостей про завдання армії, розпорядження вищих начальників, донесення і зміни в складі армії ступеню бойової готовності нашої артилерії розташуванні вищих військових штабів і т.д.» [6, А. 349 зв.].

Взагалі, якраз з 1916 р. ми спостерігаємо істотне зростання контррозвідувальної складової серед пріоритетів жандармської роботи. Керівництво політичного розшуку тоді в чергове спробувало відвоювати позиції, втрачені у 1911 р., що знайшло своє відображення у Проекті інструкції по контррозвідці для губернських, обласних, міських жандармських управлінь і охоронних відділень [14, С. 326-344].

Особлива увага зверталася на використання ворожими розвідками різних національно-визвольних рухів. Наприклад, волинські жандарми чимало часу і зусиль витратили на розшуки якогось Марка Матієвського. Причиною ажіотажу стало повідомлення з Кавказу. Там контррозвідники в одному із будинків взятого Ерзеруму виявили фотографію європейця з дарчим написом російською і турецькою мовами: «Ветеринарному юзбаші Вехбі – ефенді в приятельську пам'ять подарив Марко Матієвський, член визволення України, 7/3 1915. Ерзінджан». Контррозвідники висловили припущення, що той вербував агентуру серед військовополонених і чомусь вирішили, що він – активіст СВУ на Волині [6, А. 369].

Взагалі, у росіян чіткої інформації про СВУ не було. Між тим, на Волині ця організація діяла якраз досить активно. Виконуючи поміж іншого і розвідувальні завдання. Зокрема, протягом 1916-17 рр. тут кілька разів бував О. Скоропис-Йолтуховський. Згодом у своїх спогадах він розповів, що в цей час лише в січні 1917 року в районі Ковеля ним було заслано в тил російської армії 27 чоловік [15, С. 100].

Окремою сторінкою в діяльності Волинського ГЖУ є його боротьба проти УСС. Діяльність усусів була особливо небезпечною для жандармів, оскільки вони, на відміну від інших, завербованих агентів, були ідейно переконаними ворогами російської імперії. Одним із основних своїх завдань на Волині вони вважали роботу «по підготовці і проведенню національної революції на Україні» [16, А. 4].

Тут з'ясувалась інформація щодо діяльності в Луцьку бюро, очолюваного М. Гаврилком, виявлялись його помічники. З їх числа вдалось затримати лише одного – Кирила (Корнилія) Безвершенка. Слідство зібрало докази і щодо його культурно-освітньої діяльності і у вербунковій акції УСС. 2 серпня 1916 року його було засуджено до 6 років каторги. Що цікаво, сам він був колишнім жандармським унтер-офіцером [6, А. 494, 524, 723 зв.].

Жандарми також аналізували результати вербункової акції. В рапорті 9 червня 1916 року Чистяков злорадно доповідав, що Гаврилко не знайшов жодного добровольця до УСС. Провал він пояснював двома основними причинами. В першу чергу – скупченням великої кількості австрійських військ, котрі своїми реквізиціями озлобили населення. По-друге, усусів випередили польські легіонери. Втім, не можна сказати, щоб і їх акція в Луцьку була надто успішною. Чистякову вдалось встановити лише 3-х осіб, котрі пішли добровольцями до легіонів. Було зібрано і матеріал про антиукраїнську політику австрійського коменданта Луцька, поляка, полковника Урбанського [6, А. 564].

Було б дивним, якби жандарми не спробували впровадити до УСС своїх агентів. Судячи з того, наскільки чітку і докладну інформацію вони мали про стрільців, зокрема, про їх розвідувальні заходи, це їм вдалось [17, А. 43]. Коли згодом, старшини УСС у своїх мемуарах писали про таку діяльність, їх спогади значною мірою співпадали із жандармськими повідомленнями.

Іншим напрямком роботи був польський. Після літа 1914 року широкомасштабних переслідувань польських організацій не проводилось. Уряд все більше підходив до розуміння того, що одними репресіями нічого домогтися не можна. Тому полякам були зроблені деякі поступки. Далі більше. У відповідь на проголошення Австро-Угорщиною незалежності Польщі майже всі польські організації на Волині були легалізовані. Жандармське управління продовжувало вести за ними спостереження, але арештів не проводило.

Окремим напрямком роботи жандармів був збір інформації про всіх, хто сприяв окупантам.

Разом із австрійцями виїхало і чимало жителів. Тож перед унтер-офіцерами було поставлено завдання встановити особи втікачів, з'ясувати благонадійність цих осіб [6, А. 493]. У відповідних списках міститься й ім'я власника друкарні Мейше Гройса. Того самого, що друкував «Луцькі новини». Тож раритетні примірники цієї газети нині і збереглися лише у фондах Волинського краєзнавчого музею і в справах Волинського ГЖУ.

Цінні відомості у жандармських донесеннях містяться про життя в окупованих Луцьку, Дубно, Острозі, Почаєві. Матеріали щодо збитків, завданих Почаївській лаврі, було виділено в окрему справу та доповідались Надзвичайній слідчій комісії. В другій справі були матеріали щодо всіх інших місцевостей, звільнених в результаті Брусіловського прориву [18].

В процесі інформаційної війни усі воюючі сторони активно використовували факти безчинств, звірств та злочинів, вчинених ворожою стороною. Тож жандарми змушені були збирати відповідний фактаж, передаючи його вищезгаданій Комісії, а також перевіряти інформацію про такі злочини, описану в пресі. Скажімо, дуже полюбляла на цю тему писати «Жизнь Волини», описуючи розповіді біженців, втікачів з полону та інш. Левову частину таких публікацій жандарми спростовували.

Чимало писалось і про зловісні польські легіони, що нараховували десятки тисяч. Водночас, поведінка багатьох польських і угорських вояків якраз здебільшого і підпадала під визначення військового злочину.

Скажімо, якраз польськими вояками (щоправда, у цьому випадку – не легіонерами) були сплюндровані «Козацькі могили». Після визволення туди відразу вирушив засновник меморіалу – архімандрит Віталій. А згодом туди розпочалось справжнє паломництво високопоставлених осіб, що потребувало також посиленої жандармської уваги [6, А. 654 зв.].

Виконуючи інформаційну функцію, жандарми також ретельно обстежували звільнені території, фіксуючи збитки, завдані в результаті воєнних дій. На сьогоднішній день їх рапорти залишились найбільш повним, об'ємним і узагальненим викладом таких збитків.

Під особливим контролем перебувала міграція населення. Значна частина місцевих жителів то від'їжджала із відступаючими військами, то поверталася назад. І усі вони потребували ретельної оперативної перевірки. Встановлювалось спостереження за появою таких мігрантів. До їх числа часто потрапляли і просто підозрілі особи.

Вже з перших днів наступу перед жандармським управлінням постало також завдання виявлення і затримання посібників ворога. Так, після вступу російських військ до Рожищ, відразу стали надходити доноси на таких осіб. Передусім – на євреїв. Основним звинуваченням було те, що вони сприяли австрійцям. А вже невдовзі випадково було знайдено фото донощика – якогось Мостового, сфотографованого разом з австрійським офіцером при огляді окопів і бліндажів. Тож у даному випадку постраждав сам донощик. Виселяли, за підозрою, також тих осіб, що відправили свої сім'ї на зайняті ворогом території [19, А. 12; 6, А. 671, 723].

Згодом, Юденич з гордістю доповідав, що «при чому здійсненими розслідуваннями були зібрані настільки вагомні докази, що за переписками винні вже засуджені судом до багаторічних каторжних робіт» [10, А. 2].

Хоча, в дійсності ситуація не була настільки безхмарною. Наприклад, коли в Дубно військово-польовий суд протягом 23-31 липня 1916 р. розглядав справи осіб, що мали зносини з австрійцями та їм допомагали, то навіть він вказав на нестачу доказів щодо всіх 18 обвинувачених. В результаті, нікого не повісили, а вирішили обмежитись висланням. Дана історія завершилась щасливо через втручання генерала Брусілова. Той виніс рішення, що, оскільки суд визнав їх вину не доведеною, то й для покарання підстав немає. До речі, провина однієї з обвинувачених полягала лише в тому, що вона була нареченою австрійського офіцера. Ну і, єврейкою, що обтяжувало провину [6, А. 745-747, 767].

В багатьох інших випадках справа закінчувалась не настільки ідилічно. Задля справедливості зауважимо, що провина більшості із осіб, що зазнали репресій, сумнівів не викликає. Здебільшого, це були особи, що спостерігали за настроями місцевого населення, інформуючи про це австрійську окупаційну владу, повідомляючи про втікачів з полону, осіб, що ухилялись від виконання повинностей та надаючи

інші послуги окупантам. Заарештовувались і ті особи, проти яких було багато свідчень відносно жорсткої поведінки з місцевим населенням.

Були серед засуджених і австрійські піддані, що якимось дивом уникнули депортацій протягом 1914-1915 рр. Траплялись і такі, уся провина яких полягала у вихвалюванні нових порядків і критиці російських. Декого із висланих можна підозрювати і у шпигунстві. Однак, незграбна бюрократична машина була нездатною до проведення довготривалої аналітичної роботи. Тож до суду ці особи віддавались за першим-ліпшим обвинуваченням [6, А. 503, 507-508, 794-795].

В ряді випадків підозрюваним взагалі вдавалось уникнути відповідальності. І зовсім не через лібералізм, а через незграбність все тієї ж бюрократичної машини. Як вже згадувалось, не був заарештований ніхто з Луцької міської управи та міліції. У місті залишився і один із лідерів українського руху П. Голубович. Своїм підлеглим полковник Юденич наказав посилити за ним негласний нагляд. І це за умов, коли для арешту було достатньо, щоб людина назвала себе українцем. Щоправда, Брусілов, ставши комфронту, такі держимордівські прагнення вже стримував, патронуючи культурно-освітнім устремлінням українців та стримуючи чорносотенців. Та у цьому випадку вина Голубовича була безсумнівною і такий наказ викликав нерозуміння. Донаглядались до того, що Голубович з міста зник. А інтерес до нього в жандармського керівництва виник лише тоді, коли було отримано інформацію про його зв'язки із А. Гайдучок. У відповідь на відповідне відношення, ротмістр Чистяков не без прихованої зловтіхи повідомляв і про втечу Голубовича, і про свої попередження [6, А. 567].

Для прикладу, з Луцької міської управи не був заарештований ніхто. Ця обережність приводила і до негативних наслідків. Так 19 червня в м. Дубно було віддано наказ на арешт 19 чоловік, з яких 5 працювали в австрійській розвідці, інші активно співпрацювали з окупантами. Поки з'ясовувалась їх дійсна вина, троє встигли втекти.

Ведучи мову про об'єкти оперативної та процесуальної діяльності жандармів, не можна не звернути увагу на істотну національну упередженість. Зокрема, на антисемітизм. Загалом, війна обумовила його істотне зростання. Приналежність до євреїв була додатковою обтяжуючою обставиною.

На думку штабу 8-ї армії в єврейського населення проявилась «різко виражена ворожість ... вона має цілком виражений масовий характер ... Євреї діяльно переховують дезертирів, сприяють втечам нижніх чинів і взагалі намагаються послабити могутність російської армії...». Тож не дивно, що коли німецька авіація посилила бомбардування Шепетівки та Ізяслава, це було пояснено присутністю євреїв-підрядників на будівництві нової лінії залізниці Шепетівка-Ямполь [20; 6, А. 322]. Російські спецслужби наявність євреїв на будівництві оборонних об'єктів ставили у пряму залежність із обізнаністю ворога.

Досить часто основним профілактичним засобом боротьби із шпигунством була висилка. Зазвичай, до неї вдавались у випадку нестачі доказів для віддання підозрюваного до суду. Щоправда, до цього вдавались не жандарми, а військова адміністрація. Підлеглими генерала Каледіна використовувався і такий ганебний засіб, як заручництво. Так Лейба Розенфельд був заарештований лише з однією метою – з'ясувати місцезнаходження його сина – Мошка. Щоправда, усі збитки для нього закінчились втратою 4 тис. крб., вкрадених при обшуку. Після допиту 19 червня він був звільнений [6, А. 513 зв.].

Авторитетні у місцевих єврейських громадах діячі виступали і як гарант непорушності засобів зв'язку (телеграфу) та мостів. Тут Каледін новатором не був. Заручництво широко використовувалось і навіть увійшло до відповідних методичних рекомендацій російських спецслужб [21, С. 91].

Є чимало повідомлень про безуспішні спроби і родичів, і адміністрації з'ясувати причини арешту тих чи інших осіб. Так, влітку 1916 р. жандарми отримали клопотання якогось Я.-М. Аксельмана, заарештованого в липні 1915 р. та висланого до Іркутської губернії. Бідолаха підозрював, що його переплутали із розшукуваним Акерманом. Відповіді він так і не отримав [6, А. 600-607].

Збиралася також інформація про осіб, які отримували якусь допомогу від окупантів, чи яким австрійці при відступі залишали зерно, худобу та інші припаси. Усе це згодом реkvізувалось. Серйозно ризикували жителі, у яких могли виявити те чи інше церковне майно. Адже Російська імперія повною мірою світською державою не була. Таким чином, ледь уник арешту Елі Евелевич, у якого виявили панікадило із сільської церкви. Той пояснив, що його залишили йому мадяри і відразу після вступу російських військ він ходив його здати до поліції, однак тої ще не було. На його щастя сусіди підтвердили слова підозрюваного [6, А. 586-571].

Фактично, вже до кінця літа 1916 р. російський наступ захлинувся. Тим не менше, Волинське ГЖУ розширювало свої штати. Новий унтер-офіцерський жандармський пункт було відкрито у Радзивілові. Перед чинами управління були поставлені і розвідувальні завдання. Виступаючи в якості органу дізнання, жандарми постійно взаємодіяли із військовими та цивільними властями, котрі їх повідомляли про ті чи

інші заборони. Управління активно готувалось до нового, масштабного наступу навесні 1917 р. Зрештою, комфронту Брусілов відкрито заявив, що наступного року війну буде закінчено. Так і сталося. Хоча, вищі чини імперії закінчення війни вбачали зовсім не так.

1. Лемке М. К. 250 дней в царской Ставке. 1916. – Минск: Харвест, 2003. – 672 с.
2. Васильев А. Т. Охрана. Русская политическая полиция // «Охранка»: Воспоминания руководителей охранных отделений / Вступ. статья, подгот. текста и коммент. З. И. Перегудовой. Т. 2. М.: Новое литературное обозрение, 2004. – С. 343-525.
3. Краткие сведения о способах ведения шпионажа в России германскими и австрийскими агентами. – Могилев, 1916. – 7 с.
4. Курлов П. Г. Гибель императорской России / П. Г. Курлов. – М.: Современник, 1992. – 255 с.
5. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 1610. – Оп. 1. – Спр. 620.
6. Там же. – Ф. 1335. – Оп. 3. – Спр. 200.
7. Авдеев В. А., Карпов В. Н. Секретная миссия в Париже. Граф Игнатьев против немецкой разведки в 1915-1917 гг. / Валерий Авдеев, Владимир Карпов. – М.: Вече, 2009. – 400 с.
8. Колпакиди А. Спецслужбы Российской империи. Уникальная энциклопедия / Александр Колпакиди, Александр Север. – М.: Яуза: Эксмо, 2010. – 768 с.
9. Яковлев Л. С. Контрразведка России накануне и в годы Первой мировой войны // <http://www.fsb.ru/history/read/1997/yakovlev.html> [Електронний ресурс]
10. ЦДА України у м. Києві. – Ф. 1335. – Оп. 1. – Спр. 2086.
11. Королев В. И. Действовать энергично и по закону. История политической полиции Крыма / В. И. Королев. – Симферополь: АнтикВА, 2007. – 196 с.
12. ЦДА України у м. Києві. – Ф. 2233. – Оп. 2. – Спр. 311.
13. Бернадський Б. В. Проблема дитячого шпигунства у роки Першої світової війни / Б. В. Бернадський // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: юридичні науки. – 2013. – Вип. 5. – Т. 1. – С. 15-18.
14. Из истории русской контрразведки: сборник документов / Сост. И. Никитинский. – М., 1946. – 353 с.
15. Соловьев О. Ф. Обреченный альянс / О. Ф. Соловьев. – М.: Мысль, 1986. – 256 с.
16. Центральний державний історичний архів у м. Львові. – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 81.
17. ЦДА України у м. Києві. – Ф. 91. – Оп. 1. – Спр. 6.
18. Государственный архив Российской Федерации. – Ф. 579. – Оп. 1, кн. 2. – Д. 2223, 2224.
19. ЦДА України у м. Києві. – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 3761.
20. Гольдин Семен. Евреи и шпионизм в русской армии в годы Первой мировой войны // <http://www.lechaim.ru/ARHIV/179/goldin.htm> [Електронний ресурс]
21. Резанов А. С. Немецкое шпионство. – Пг., 1915. – 154 с.

ЯРОСЛАВ ЦАРУК,
красзнавець,
м. Володимир-Волинський

ВОНИ ЗАГИНУЛИ ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ (м.Володимир-Волинський та Володимир-Волинський район)

«Єдина країна в світі, де не викладалася в університетах історія цієї країни, де історія вважалась чимось забороненим, ворожим і контрреволюційним, - це Україна. Другої такої країни на земній кулі нема.

Де ж рождається, де плодиться дезертирам, як не у нас? Де ростить слабодухим і запроданцям, як не у нас? Не вина це дезертирство, а горе. Не судить їх треба, а просить прощення і плакати за погане виховання, за духовне каліцтво у великий час. Хто судитиме?

Брати-слідці з трибуналів, що розпивають горілку у їдальні, з непривітним поглядом очей.

Юнаки мої сліпі, горе мені з вами»

(За О.Довженко)

Українці не раз здобували та втрачали державність, тисячоліттями боролися за право бути господарем на своїй землі.

Страдницька дорога до волі вимощена життями десятків мільйонів співвітчизників – козацьких військ, січових стрільців, невинних жертв голодоморів та фашистської окупації, воїнів II Світової війни, учасників національно-визвольних змагань, Революції Гідності, воїнів антитерористичної операції, які поклали на вівтар свободи найдорожче – своє життя.

У цій нерівній боротьбі за нашу державність героїчно гинули одні з найкращих та найсвідоміших. Ці жертви засвідчують нескореність нації, духовну силу і невмирущість національної ідеї.

Сьогодні ми знову і знову повертаємося до далекого героїчного минулого міста та району, де проживаємо, адже не маємо права забути жодну людину, що встала на боротьбу з ворогом, яка хоча б раз вистрелила в нього, жбурнула гранату або плюнула йому в обличчя останнім згустком крові.

Пам'ять про героїв-земляків невідвладна часу, як невідвладна часу любов до Батьківщини. Так було і буде завжди – і через десять років, і через 50, і через століття. Відроджена, вільна, незалежна європейська Україна - найкращий пам'ятник усім захисникам.

У цій книзі зібрана інформація про жителів міста Володимира-Волинського та Володимир-Волинського району, які полягли у жорстокій боротьбі, починаючи з 1918 року і до сьогодні.

Висловлюю щире вдячність своїм помічникам і справжнім патріотам, які стали моїми очима - Антоніні Солодусі, яка тиждень переписувала списки та Василю Рижуку, котрий протягом двадцяти днів упорядковував і звіряв їх.

**Січові стрільці.
Вони загинули за волю України
(1918 – 1920 рр.)**

м. Володимир-Волинський

1. Березовський Євген Григорович
2. Гусь Іван
3. Залуський Олександр
4. Залуський Семен
5. Панасевич Степан
6. Фельданер
7. Шум Андрій

с. Фалемичі

8. Матвійчук Євдоким Микитович

с. Яковичі

9. Бігун Лукаш Григорович
10. Янчук Лукаш Олексійович

Вони полягли за Україну

1. м.Володимир-Волинський	- 40 чол.+20 чол. з АТО
2. смт. Устилуг	- 17 чол.
3. с.Березовичі	- 73 чол.
4. с.Білин	- 7 чол.
5. с.Бубнів	- 20 чол.
6. с.Галинівка	- 12 чол.
7. с.Заріччя	- 62 чол.
8. с.Зимно	- 29 чол.
9. с.Зоря	- 11 чол.
10. с.Красностав	- 6 чол.

11. с.Ласків	- 6 чол.
12. с.Лудин	- 21 чол.
13. с.Льотниче	- 59 чол.
14. с.Микитичі	- 11 чол.
15. с.Овадне	- 35 чол.
16. с.П'ятидні	- 13 чол.
17. с.Рогожани	- 15 чол.
18. с.Селець	- 26 чол.
19. с.Стенжаричі	- 18 чол.
20. с.Хмелівка	- 23 чол.
21. с.Хобултова	- 41 чол.
22. с.Хотячів	- 15чол.

1939 – 1952 рр.

м. Володимир-Волинський

1. Бадзюнь Володимир Федорович, 1927 р.н., ж. с. Соснина Іваничівського району, «Богдан». До 1948 р. входив у групу «Шугая». Вбитий 20.11.1948 р. в бою з прикордонниками в Стенжаричівському лісі.

2. Барбарига Павло Мар'янович, ж. м.Володимира-Волинського, «Явір», «Малий».Надрайонний провідник,взятий в полон 28.04.1949 р. поранений. Помер 07.10.1949 р.

3. Березовський Костянтин Васильович, 1922 р.н., ж. м. Володимира-Волинського, «Наливайко», «Губенко», сотник, провід ОУН. Загинув в бою з НКВС в 1945 р. Похований на кладовищі м. Володимира-Волинського.

4. Бик Іван, народився в с.Литовеж Іваничівського району, розстріляний в січні 1945 р. у Володимир-Волинській в'язниці, член УПА.

5. Вавринюк Василь, «Пасок»,родом із Володимир-Волинського району. Повстанець із відділу «Сосенка».Загинув у 1944 р. під час переходу фронту.

6. Галібей Іван Антонович, 1903 р.н. міста Мар'янополе, Станіславська обл., житель м. Володимира-Волинського, «Турок», працівник обласного проводу ОУН, пройшов десятиденний вишкіл в с.Ревушки Турійського району. Заарештований у вересні 1944 року,загинув у сталінському таборі смерті.

7. Дмитрук Милетій Андрійович, ж. м.Володимира-Волинського, убитий німцями у вересні 1941 р.

8. Жоваковський Валентин Адамович. У 1941 р. засуджений до вищої міри покарання. Похований в братській могилі на кладовищі м. Володимир-Волинського.

9. Залуцький Семен Григорович, м.Володимир-Волинський,вояк армії Петлюри, льотчик, загинув у бою біля с.Скобелка Горохівського району у 1920 р.Похований у м.Горохові, де встановлений пам'ятник з написом «Поліг за рідний край,1920р.» /Виписано з листа Галини Коханської /Ярослави Бульбан// 12.06.1990р.

10.«Зозуленко» - над районний провідник, убитий німцями в Стенжаричівському лісі 1943 р., де за сто метрів біля старої дороги і похований.

11.Ішук. «Дуліба». Рай провідник ОУН,УПА. 1944 р. Убитий в квітні 1944 р. у Володимир-Волинській в'язниці.

12.Киюк Кузьма Трохимович, 1901 р.н.В/Т в НКВС Волинської області.Засуджений до НПМ. Вирок виконаний у Володимир-Волинській в'язниці.

13. «Клим» мешканець Володимир-Волинського району, референт Володимир-Волинського проводу СБ ОУН, у 1943- 1945 р. У січні 1945 р. загинув в бою з опергрупою.

14. Колач Андрій Павлович. «Гонта»,член Володимир-Волинського надрайонового проводу ОУН, загинув 01.07.1948 р. в Іваничівському районі.

15. Корчик Олександр Васильович, 1908 р.н., ж. м.Володимира-Волинського, заарештований 13.01.1945 р. В/Т 3-ої гвардії армії 19.02.1945 р. на 10 років ВТТ 5 пр.,з.К/Т 13.01.1947 р. помер у сталінському таборі смерті у Воркуті.

16. Коцюра /Коцюба/ Микола Олександрович, 1921 р.н., «Корчак», «Лошак», член УПА, заарештований і засуджений в кінці 1944 р. У 1946 р. помер в сталінському таборі смерті у м.Воркута.

17. Кримський Агатангел Юхимович, 15 січня 1871 - 25 січня 1942.

Народився у місті Володимирі-Волинському. Походив з татарського роду. У дитячі роки його батьки переїхали у Звенигородку Київської губернії (тепер Черкащина). Секретар заснованої гетьманом Павлом

Скоропадським Української Академії наук, був творцем українського сходознавства, був директором Інституту української наукової мови.

Брав участь у Першому Всеукраїнському Церковному Соборі, який підтвердив автокефалію Української автокефальної православної церкви.

З 1929 його почали переслідувати, позбавляти посад. У 1930-тих роках Кримський був практично усунений від науково-викладацької роботи в академічних установах України. 20 липня 1941 Кримського було заарештовано співробітниками НКВС, звинувачено в антирадянській націоналістичній діяльності і ув'язнено в одній із тюрм НКВС в Костанай (тепер Казахстан). 25 січня 1942 вчений помер у лазареті Кустанайської загальної тюрми № 7. Реабілітований 1957 року.

18. Кутевич Володимир Євстахович, житель Володимир-Волинського району, повстанець УПА. Вбитий чекістами у 1944 році.

19. Левчук Віктор Антонович, ж. колонії Зигмунтівка Турійського району. Закатований 23.06.1941 р. у Володимир-Волинській в'язниці. Похований у братській могилі на кладовищі м. Володимира-Волинського.

20. «Липкий», житель Володимир-Волинського району, член ОУН УПА, кушовий. Вбитий у січні 1948 р.

21. Мазярук Пилип Карпович «Пилип», «Летучий», «Дубенко», житель Володимира-Волинського. Заступник керівника надрайонового провідника. ОУН. Підпільник УПА у 1949 р. Вбитий НКВС 29.04.1949р.

22. Матвійчук Панас «Крилич», 1913 р.н. с.Порицьк Іваничівського р-ну, житель м. Володимира-Волинського. Заарештований 24.12.1939 року. Перебував у Володимир-Волинській в'язниці, звідки 23.06.1941 р. звільнений німцями. Протягом 1942-1945 рр. окружний провідник на «Степу» і «Січі» загальної сітки ОУН в обласному проводі. 15.02.1945 р. помер від раку в Придубському лісі на Ковельщині.

23. Мельник Василь «Чумак», грамотний, знав німецьку мову, мав німецьку форму з легіону, винахідливий, сміливий, назначений міністром, після здобуття перемоги мав нагороду. Не здався в полон, застрелився. Свідчення Шнура Сергія Романовича.

24. Міссер Федір Федорович, 1916 р.н. с Павловичі Локачівського району. Житель м. Володимир-Волинського. Вояк УПА, сотник. Заарештований 25 липня 1944 р. засуджений до ВМП – розстрілу. р. під час слідства. Похований на кладовищі м. Володимир-Волинського.

25. Новаковський Валентин Адамович. У 1941р. засуджений до ВМП. Похований у братській могилі м. Володимир-Волинського.

26. Новицький Петро Герасимович, 1904 р. н. Заарештований 1946 р. У Волинській обл. 15.11.1946 р. засуджений на 15 р. КТР. Помер в сталінському концтаборі смерті.

27. Озеров Ярослав Крисанович «Кучерявий» мешканець м. Володимир-Волинського, член СБ ОУН. В 1944 загинув при необережному поводженні зі зброєю.

28. Осуховський Едвард Михайлович 1907 р.н. житель с. Мар'я-Воля в рт 5-ї армії ОКВ. 14.06.1941р. розстріл у в'язниці Володимир-Волинського.

29. «Охрім» - мешканець Володимир-Волинського району, член обласного проводу ОУН у Волинській області. Вбитий 19.10.1950 р.

30. Пасальський Степан Карпович, 1907 р. н. Житель міста Володимир-Волинського «Голуб». З березня 1943 р. в УПА, господарчий в загоні «Сосенка», «Група», «Гопал», де був поранений. В 1944 р. в команді «Тура». Дійшов до Кракова. Доля невідома.

31. «Підкова» провідник ОУН у Володимир-Волинському районі. Вбитий 1945 р. в с. Шистов

32. Подаш Анатолій Артемович, 1924 р.н. Житель с. Садів бувшого Торчинського району, шеф зв'язку «Граніт». За рішенням військово-польового суду 17 січня 1945 р. повішений на автобусній станції м. Володимир-Волинського.

33. Франковський Іван Пилипович, 1982 р. Офіцер армії Петлюри. В 30 роках втік з УРСР і поселився в м. Володимир-Волинський. Весною 1940 р. був заарештований. Перебував у Володимир-Волинській в'язниці. Помер у 1940.

34. Річинський Арсеній Васильович, український громадський діяч, 1892 р.н., Тернопільщина. У 1915 р. закінчив медичний факультет Київського університету. З квітня 1922 р. по серпень 1925 р. працював дільничим, а потім головним лікарем у Володимир-Волинському. До 1939 р. був вільно практикуючим лікарем у Володимир-Волинському. Входив до складу українських культурно-просвітницьких організацій «Просвіта», «Укркооп», «Український церковний комітет». Три рази був під арештом, /у 1922.1925рр. за антиурядову агітацію/, втретє в рік смерті Й.Пілуудського. Тоді був ув'язнений в Березу Каргузьку,

четвертий раз Річинського заарештували 1939 р., вже радянська влада. У 1942 р. засудили як «ворога народу» до 10 р. позбавлення волі, потім висланий в Казахстан, без права повернення в Україну. Там, у 1956 р. помер. В дев'яностих роках минулого століття перепохований у м. Тернопіль. А. Річинський – палкий прихильник української автокефальної церкви, української мови та культури. Написав історичне дослідження про місто Велинь. Працював редактором часописів «Нова дорога», «На варті», «Рідна церква», «Наше братство».

35. Собчак Йосип Миколайович «Бойко» 1918 р. Сотник, загинув весною 1945 р.

36. Спісоцький С.Л. – мешканець Володимир-Волинського. Вбитий червоними партизанами.

37. Швайковський Федір Андрійович, 1903 р.н. Перебував у Володимир-Волинській в'язниці. У 1940 р. був засуджений. У 1941 р. розстріляний. Похований в братській могилі на кладовищі м. Володимир-Волинського.

38. «Шевченко» - народився в 1924 році у Вербському районі, ройовий УПА у 1944 р в Скулинському лісі Ковельського району.

39. «Шпак» - УПА студент Львівського університету. Загинув в с. Чесний-Хрест.

39. Шпачук Дмитро Степанович, 1918 р.н. житель с. Луковичі Іваничівського р-ну. Перебував у Володимир-Волинській в'язниці. 13.09.1940, засуджений до ВМП .1941 р. розстріляний у Володимир-Волинському. Похований в братській могилі на кладовищі м. Володимир-Волинського.

40. Ярмолюк Анатолій Юрійович, 1920 р.н. Загинув в с. Свинарині на «Січі» від партизанки в січні 1944 р.

Міська рада Устилуг

1. м. Устилуг - 1

2. с. Залужжя - 4

3. с. Пархоменкове - 1

4. с. Тростянка - 11

м. Устилуг

1. Вишневська Ольга Михайлівна 1923 р.н. Жителька міста Устилуг, член ОУН. Проводила агітаційну роботу серед українців. Наприкінці 1944 р. пропала безвісти.

с. Залужжя

1. Вощина Олександр, 1967 р.н. житель села Залужжя. Заарештований в 1944 р. і засуджений. Помер в 1947 р. в сталінському концтаборі Колима.

2. Коложинський Йосип Митрофанович 1899 р. н. с. Залужжя. Заарештований 18.10.1947. р. Засуджений 6.12.1947 р. на 10 р. ВТТ. 5р п/п з конфіскацією майна

3. Кравчук Михайло, 1900 р.н. 1947 р. с. Залужжя. Заарештований в 1947 р. Засуджений, помер в одному зі сталінських таборів смерті.

4. Шліхта Григорій Якубович. Житель села Залужжя – засуджений. Доля невідома.

с. Пархоменкове

1. Мазяр Валентин Михайлович служив у поліції 1941-1943 р.р. З 1943 р. в УПА. Загинув за волю України.

с. Тростянка

1. Бондарук Петро Григорович, 1922 р.н., ж.с. Тростянка. Розстріляний 23-24.06.1941р. в Луцькій в'язниці.

2. Гунько Олімпія Георгіївна, «Тамара», 1922 р.н., дружина сотника Фотія «Юрко». Подружжя загинуло біля села Спасів Сокальського району в бою під весну 1945 р. з військами НКВС.

3. Дружук Аркадій, прізвище «Даманський», учасник визвольних змагань 1941-1945 рр., член формації ОУН УПА, пропав безвісти.

4. Дружук Катерина Павлівна, 1922 р.н., член формації ОУН УПА. Загинула влітку 1943 р. в с. Крать

Гурійського району під час бою з німцями при нальоті авіації.

5. Женішук Сергій Андрійович, 1922 р.н., ж.с.Тростянка, вояк УПА.Влітку 1943 р. після катувань повішений німцями у скверіку на вул.Ковельській у Володимирі-Волинському.

6. Новосад Василь, ж.с.Тростянка,учасник визвольних змагань 1944-1955рр., член формації ОУН-УПА пропав безвісти.

7. Новаковський Олексій Петрович, 1913 р.н.,селянин із бідняків, закінчив 3 класи, одружений. В/В НКВС Волинської області 24.09.1944р. за ст.54-1 КК УРСР засуджений до ВМП.

8. Панасюк Віктор Олексійович, 1927 р.н. ж. с. 1941-1955рр. член формації ОУН-УПА пропав безвісти.

9. Решетняк Олексій засуджений і розстріляний на фронті.

10. Стасюк Клавдія Микитівна «Лукія». Жителька села Тростянка. Учасник визвольних змагань 1941-1944 року член інформації УПА. Райпровідниця в Устилузькому й по жіночій лінії. Заарештована 03.11.1944 р. засуджена 8.02.1945 р. Померла в сталінському таборі смерті.

11. Семенюк Василь Григорович 1916 р.н. розстріляний 23.24.1941 р. в Луцькій в'язниці.

Сільська рада Березовичі с. Березовичі

1. Барташук Катерина Іванівна, 1912 р.н., ж.с. Березовичі. Заарештована 19.05.1948 р. за зв'язок з ОУН УПА. В/Т НКВС 12.06.1948 р. засудив до 25 р. ВТТ, 5 р. п/п з к/м. 31.12.1949 р. померла в сталінському таборі «Дублаг».

2. Голуб Микола Трохимович, 1915 р.н., ж.с.Березовичі,закатований 22.06.1941 р. у в'язниці м.Володимир-Волинський. Похований на цвинтарі м. Володимир-Волинський.

3. Дідун Василь Микитович, 1914 р.н. Замучений 22.06.1941 р. у в'язниці м.Володимир-Волинський.Захоронений на старому кладовищі с. Березовичі.

4. Дідун Григорій Данилович, 1913 р.н., з весни 1943 р. член УПА. Весною 1944 р. загинув у бою з червоною партизанкою.

5. Захарчук Єресей Тимофійович, 1899 р.н., 29-30.10.1944р.В/Т Ковельської залізної дороги засуджений до ВМП.

6. Іванюк Олександр Якубович, 1899 р.н., «Ворошелко». 10.08.1944 р. заарештований за участь в УПА. 29-30.10.1944р. засуджений до ВМП, яка була замінена на 20 р. КТР. Помер в сталінському таборі смерті.

7. Іщук Павло Макарович, 1918 р.н., заарештований у 1944 р. Розстріляний у Володимир-Волинській в'язниці.

8. Іщук Петро Макарович, 1913 р.н., 31.10.1944р. засуджений до ВМП, яка була замінена до 20 р. КТР. По дорозі до місця ув'язнення помер в Охотському морі, де знайшов спочинок на його дні.

9. Кондратюк Карпо Миронович, 1914 р.н., заарештований 31.01.1948 р. за зв'язок із ОУН УПА. В/Т військ МВС у Волинській області 11-12.07.1948 р. засудив на 25 р. ВТТ, 5 р. п/п з к/м. 11.10.1949 р. помер в сталінському таборі смерті.

10. Новосад Павло Іванович, 1921 р.н., ж.с.Березовичі. З 1943 р. в УПА. Загинув в бою з підрозділами НКВС у с. Тумин Локачинського району в грудні 1944 р. Захоронений на кладовищі с. Березовичі.

11. Ундер Тимофій, 1906 р.н., Засуджений у 1944р. Звідти не повернувся.

с.Бегета

1. «Андрій». Восени 1944 р.вбитий НКВС в бункері с.Бегета.

2. Антонюк Іван, 1925 р.н., ж.с.Бегета, розстріляний німцями-поляками 20.06.1943р. в м.Володимир-Волинський біля валів городища.

3. Антонюк Кирик /Кирило/, 1879 р.н., ж.с.Бегета. Розстріляний німцями-поляками 20.06.1943р. в м.Володимир-Волинський біля валів городища.

4. Замулко Кирило Дем'янович, ж.с.Бегета, Закатований 22.06.1941 р. у в'язниці м.Володимир-Волинський. Похований на цвинтарі с. Микуличі.

5. Куляк Михайло Васильович, 1902 р.н., заарештований за зв'язок з УПА на початку 1945 р. Помер 10.05.1945 р. під час слідства у в'язниці м.Володимир-Волинський.

6. Куляк Павло Михайлович, 1924 р.н., з лютого 1943 р. член ОУН, зв'язковий, заступник кушового

коменданта, заарештований 01.08.1944р. В/Т НКВС у Волинській області 28.09.1944 р. засудив до смертної кари. Вирок виконано 17.01.1945 р. у в'язниці м.Володимир-Волинський.

7. Левчик /Шевченко/ Володимир, ж.с.Бегета, заарештований у 1944 р. Сліди загубились у Володимир-Волинській в'язниці.

8. Левчик Микола Григорович, 1922 р.н., ж.с.Бегета, «Горобець», член УПА, господарчий. В кінці 1944 р. засуджений до ВМП, яку було замінено на каторжні роботи. Помер в одному зі сталінських таборів смерті.

9. Левчик Павло Іванович, 1902 р.н., ж.с.Бегета. Заарештований у 1940 р. Звільнений німцями з Володимир-Волинської в'язниці. Удруге заарештований і засуджений у 1944 р. на 25 р. ВТТ. Помер у в'язниці м. Запоріжжя у 1950 р.

10. Литвинюк Гнат Іванович, «Гордій», 1907 р.н., член ОУН, 1943 р. В/Т НКВС у Волинській області 28.09.1944 р., засуджений до ВМП.

11. Литвинюк Іван Микитович, 1867 р.н., 19.06.1943 р., забраний з хати німцями з поляками, у Володимир-Волинській в'язниці був розстріляний.

12. Лівак Михайло Лукашевич, 1915 р.н., ж.с.Бегета, загинув у бункері /криївці/ восени 1944 р. в цьому селі.

13. Мороз Павло Михайлович, 1912 р.н. «Молоток», ж.с.Бегета, заарештований 07.09.1944 р. В/Т НКВС у Волинській області 28.10.1944 р. засудив до ВМП з к/м. 08.02.1945р. розстріляний.

14. Сірук Микола Іванович, «Ворон», член ОУН УПА. МВС у Волинській області засудив до ВМП з К/М у 1944 р. Виконано 17.01.1945 р.

15. «Сірко» - загинув восени 1944 р. в криївці с.Бегета.

16. Сірко Петро Іванович 1897 р.н., заарештований 1940р. за участь в ОУН 11.02.1941р. засуджений 22.06.1941р. під час розстрілу куля пройшла в шию «затилок» і вийшла через око. Залишився живим без ока з 1943р. учасник УПА виконував обов'язки повітового господарчого, заготовляв продукти харчування для УПА. 09.01.1945р. заарештований за радянську агітацію в Т. Ковельської залізниці. 15.06.1945 р. засудив на 10 років ВТТ. 01.04.1946р. помер в Харківській в'язниці.

17. Слабкевич Андрій Стахович, 1898 р. н. 19.06.1943 р. Німці з поляками спалили село, забрали з собою господаря, застрілили його в м. Володимир-Волинському біля городища.

18. Собчак Йосип Миколайович «Бойко» 1918 р.н. Загинув весною 1945 р.

19. Фідерко Іван Леонідович, 1915 р. н. Загинув в бункері восени 1944р. НКВС.

с. Бобичі

1. Бойко Петро Якович, 1913 р.н. член ОУН, засуджений в 1941р. 23.06.1941р. звільнений німцями з Володимира-Волинської в'язниці 1943р. УПА польова жандарн. У липні 1944р. засуджений НКВС. Подальша доля не відома.

2. Дзюба Аркадій Макарович, 1922 р.н. В 1945 р. помер в схроні від туберкульозу, похоронений на цвинтарі в с. Бобичі.

3. Іващенко Олександр Іванович, 1924 р.н. «Вишинський» член ОУН. Заарештований 1944р. в/м НКВС і Волинській області. 07.10.1944 розстріляний у Володимир-Волинській в'язниці.

4. Корнійчук Микола Трохимович, 1919р.н. заарештований в 1941р. звільнений німцями 23.06.1941р. з в'язниці м. Володимира-Волинського. З 1943р. в УПА. 09.08.1946 загинув в бою з НКВС. Похований на кладовищі с. Бобичі.

5. Левончук Степан Федорович «Богдан» 1910р.н. Заарештований 27.07.1944р. як активний учасник ОУН УПА. 26.09.1944р. засуджений до НМГУ з К/М. 27.12.1944р. вирок виконано у Володимир-Волинській в'язниці.

7. Степасюк Митрофан. Загинув в с. Бегета (підірвався на міні). Похований на кладовищі в с. Бобичі.

8. Степасюк Павло, ж.с.Бобичі, ройовий резервної сотні, вбитий НКВС.

4. Хомацький Євген Олександрович, 1914 р.н. 20.30.1944р. Засуджений на 20 років КТР. А 25.06.1945 помер в в'язниці.

9. Шевчук Василь Федорович, 1925 р.н. 1941-55 Форм. ОУН-УПА. При розриві міномета в селі Вівзар за козацьким звичаєм на кладовищі.

10. Янчук Яків/Якуб/ Йосипович «Нечай» заарештований 04.08.1944р. НКВС у Волинській області 26.09.1944 р. засуджений до ВМП. Виконано 27.12.1944р.

с. Міжлісся

1. Гаврилюк Йосип Іванович, 1890 р.н. селянин уродженець с. Бегета, одружений. Заарештований 15.01.1947р. В/т МВС Вол. Обл.. 18.03.1947 за ст.54 ч1 ККУРСР засуджений на 10 років ВТТ 5р. П/п к/м. Помер у в'язниці.

2. Королюк Іван Лукашович, 1924р.н. В кінці 1946р. засуджений на 5 років ВТТ за зустріч з вояками УПА. Загинув у в'язниці.

с. Хворостів

1. Боярський Василь Костянтинович 1920р.н. В 1944р. за зв'язок з УПА засуджений на 25 років ВТТ 5 р. п/п. Подальша доля не відома.

2. Корчик Григорій Григорович . Засуджений в 1944р. Помер у в'язниці.

3. Корчик Олександр Васильович, 1918р.н. червоноармієць 545 стрілкового полку Сандомирський плацдарм. Заарештований 1945р. ВКР СМЕРШ 389 армії Бердичівської дивізії ВТ 3-ї гвардійської армії 19.02.1945 р. за ст.58-1-6 КК РСФСР/зрада Батьківщини/.Засуджений на 10 років ВТТ 5 р.п/п з К/М 13.01.1947р. Помер у в'язниці.

4. Кульба Филімон 1918р.н. родом з Микулич житель села Хворостів. В кінці липня 1944р. заарештований і засуджений на кару смерті. Розстріляний в кінці грудня 1944р. у Володимир-Волинській в'язниці.

5. Луцок Микола учасник Визвольних змагань 1941-1955рр., член формації ОУН УПА. В літку 1943р. загинув в бою з АК під селом Купичів. Похований в селі Вербичне Турійського району біля церкви.

6. Антонюк Дмитро Самойлович, 1914 р.н., з липня 1943 р. перебував в членах ОУН, виконував обов'язки повітового військовика в селі, керував військовим навчанням молоді, готував її для УПА, заарештований 03.08.1944 р.р/в НКВС. В/Т в/НКВС Волинської області 28.09.1944 р. засудив до 15 років КТР.31.08.1948 р. помер у Пермському таборі.

7. Антонюк Карпо, вік – 53 роки. Вбитий під час карної експедиції німців і поляків 19.06.1943 р. Похований на кладовищі с.Хворостів.

8. Антонюк / по вуличному Козак/ Лукаш Савович, 1922 р.н., заарештований НКВС в кінці липня 1944 р., в кінці грудня 1944 р. розстріляний у Володимир-Волинській в'язниці.

9. Антонюк Микола Самойлович, заарештований в липні, а в грудні 1944 р. розстріляний у Володимир-Волинській в'язниці.

10. Антонюк Павло Якович/Якубович/, 1885 р.н., Вбитий під час карної експедиції німців і поляків 19.06.1943 р. Похований на кладовищі с.Хворостів.

11. Панасюк Микола, учасник визвольних змагань 1941 – 1955 рр., член формації ОУН УПА. Восени 1944 р. вбитий прикордонниками. Похований на кладовищі с.Хворостів.

12. Романюки Левко, Мирон, Юрій – сини священника. Мирон і Юрій служили в німецькій поліції у м.Володимир-Волинський, звідки в березні 1943 р. перейшли в УПА. 19.06.1943 р. німці з поляками зайняли село і забрали з собою братів, які були в цей час всі вдома. Всіх трьох їх розстріляли у м.Володимир-Волинський біля валів городища, де всі і поховані.

13. Смик Григорій Іванович, 1921 р.н., влітку 1943 р. загинув у бою з підрозділом АК під с. Купичів. Похований в селі Вербичне Турійського району біля церкви.

14. Хвиль Тарас, учасник визвольних змагань 1941 – 1955 рр., член формації ОУН УПА. Засуджений у 1944 р. Помер в одному зі сталінських таборів смерті.

с. Яворівка

1. Пелех Євген, з весни 1943 р. вояк УПА, загинув восени 1946 р. у Хворостівському лісі під час бою з підрозділом військ НКВС. Похований на кладовищі с.Хворостів.

с. Яковичі

1. Антонюк Іван Михайлович, 1920 р.н., загинув в бою з НКВС у жовтні 1944 р. на Орленті, згорів у стодолі. Похований на кладовищі с.Яковичі.

2. Бичук Григорій Терентійович, 1924 р.н., «Грищенко». В/Т в/НКВС у Волинській області 08.06.1945 р. засудив на 15 р. п/п з к/м. 01.01.1948 р. Помер в сталінському таборі смерті.
3. Бажовський Арсен Омелянович, 1924 р.н.. Заарештований СМЕРШ в 1944 р., сліди загубились у Володимир-Волинській в'язниці. Похований у спільній могилі с. Яковичі.
4. Голота Денис, 1921 р.н., закатований 22.06.1941 р. у Володимир-Волинській в'язниці. Похований у спільній могилі с. Яковичі.
5. Голота Остап, 1921 р.н., закатований 22.06.1941 р. у Володимир-Волинській в'язниці. Похований у спільній могилі с. Яковичі.
6. Грек Володимир Степанович, 1915 р.н., вбитий німцями. Похований на кладовищі с.Яковичі.
7. Грек Юхим, закатований 22.06.1941 р. у Володимир-Волинській в'язниці. Похований у спільній могилі с. Яковичі.
8. Озірський Іван, вбитий 03.09.1944 р. військами НКВС. Похований на кладовищі с.Яковичі.
9. Пилипюк Петро, вбитий 03.09.1944 р. військами НКВС. Похований на кладовищі с.Яковичі.
10. Радчук Гордій Тимофійович, 1893 р.н., засуджений, помер 27.07.1952 р. в сталінському таборі смерті на Уралі.
11. Радчук Дмитро Тимофійович, 1897 р.н., засуджений, помер 12.05.1947 р. в сталінському таборі смерті у Воркуті.
12. Серета Дмитро Сидорович, 1925 р.н. Поранений в бою з НКВС, попав у полон на Орленті. Подальша доля невідома.
13. Серета Іван Сидорович, загинув в stodолі на Орленті у жовтні 1944 р. Похований на цвинтарі с.Яковичі.
14. Серета Сидір, заарештований у 1944 р., засуджений. Подальша доля невідома.
15. серета Харитон Іванович, 1922 р.н., потрапив у полон дор НКВС під час бою. Засуджений до ВМП.
16. Томчук Петро Омелянович, 1923 р.н., заарештований 22.09.1944 р. В/Т 3-ьої гвардійської армії 15.10.1944 р. по ст.54-1-а КК УРСР засудив на 10 років ВТТ, 5 р. п/п з к/м. Помер 02.06.1945р. Реабілітований 17.07.1996 р.
17. Томчук Филімон Григорович, 1903 р.н., засуджений 1941 р. 23.06.1941 р. звільнений німцями з Володимир-Волинської в'язниці. У 1947 р. вивезений у Воркуту, Гулаг. Там і помер.
18. Чехоцький артем, 1901 р.н., закатований 22.06.1941 р. у Володимир-Волинській в'язниці. Похований у спільній могилі с. Яковичі.
19. Янчук Антон, вбитий 03.09.1944р. Похований у спільній могилі с. Яковичі.

Сільська рада с. Білін с. Охнівка

1. Бервецький Михайло Костянтинівич, 1921 р.н., ж.с.Охнівка. 05.08.1946 р. загинув у бою з НКВС.
2. Бервецький Роман Костянтинівич, 1921 р.н., ж.с.Охнівка. 05.08.1946 р. загинув у бою з НКВС.
3. Бунь Василь Пудович, 1910 р.н., з березня 1943 р. член УПА в сотні «Карпа», виконував обов'язки коменданта СБ. У 1946 р. був убитий військами НКВС.
4. Бучак /Бунь/Василь 1910 р.н., ж.с.Охнівка, 1946 р.вбитий опер групою НКВС.
5. Косяк Микола, ж.с.Охнівка, загинув під Брестом, Похований на кладовищі с.Овлочин Турійського району.
6. Марчук Михайло Ульянович, 1914 р.н., учасник ОУН УПА, зі зброєю в рукаві брав участь в боротьбі проти радянських партизан.
7. Михалевич Володимир Феодосійович, 1921 р.н., ж.с.Охнівка, в сотні «Карпа» 1946 р. пропав безвісти.

Бубнівська сільська рада		
с. Бубнів		
1	Власюк Лаврін Володимирович	1912 р.н. «хмурий» ж.с. Бубнів з 1943р в УПА. Загинув у бою в 1943р. з НКВС
2	Здун Василь Герасимович	ж.с. Бубнів. Вбитий прикордонниками в с. Заріччя в 1946р. На опізнання привозили жителів с.Бубнів
3	Здун Володимир Герасимович	1916р.н. за допомогу червоним партизанам убитий своїми в травні 1944р.
4	Здун Пилип Герасимович	ж.с. Бубнів вбитий комуністами села в 1942р. похований біля церкви с. Менчичі Іваничівського району
5	Мельнічук Пилип Пахомович	1921 р.н. «Конопля В. Трибунал в НКВС у Волин обл.. 26-10-1944р. засудив до НМП розстрілу 08-02-1945р. вирок проведено в дію у Вол-Волин в'язниці
6	Мельнічук Юхим Спиридонович	1912 р.н. «Василь» формація ОУН УПА В 1948р. загинув при загадкових обставинах
7	Пікарук Микола Григорович	1922 р.н. Заарештований в 1944р. В/Т в НКВС у Волинській обл. 25-26-10-1944 засуджений до НМП доля невідома
с. Маркостав		
1	Вавринюк Прохор Іванович	«Остап» 1907р с. Маркостав Заарештований 24.08.1944р. Вт в/НКВС У Волинській обл.. 24.10.1944р. засудив на 20р. ктр, 5р. п/п 19.05.1948р. помер в сталінському концтаборі смерті
с. Руснів		
1	Бучак Петро Платонович	1912 р.н. Повітовий провідник, заарештований 19-08-1944р. В/Т в НКВС 26-10-1944р. засудив на 20р. ктр, 5р. п/п 07-04-1945р. помер в сталінському концтаборі смерті Воркутлаг
2	Сасага Петро Терентійович	1911р.н. У 1941 році засуджений до ВМП
с. Черчичі		
1	Лижник Дмитро Дмитрович	1908 р.н. «Дуб» с. Суховоля Любачивського Повіту Львівського воєводства нині Польща житель села Черчичі заарештований 01-11-1940р. звільнений 23-06-1941р. німцями з Володимир-Вол в'язниці, староста села за німців, заарештований вдруге 14-10-1944р. 15-01-1945р. засуджений до смертної кари через повішення 17-01-1945 Повішений на території базару (нині автостанція) м. Володимир-Вол
2	Май Петро Дмитрович	1922 р.н. ж.с. Черчичі За участь в УПА засуджений на 25 р. ВТТ Помер в одному зі сталінських таборів смерті
3	Мудрик Іван Олександрович	1925р.н. ж.с. Черчичі В1950р заарештований і 10.08.1950р.засуджений до НМП. Доля невідома
4	Мудрик Яків Карпович	1916 р.н. «Чужий» ж.с. Черчичі Заарештований 16.08.1944р. ВТ в/НКВС у Волинській обл.. 05.04.1945р. засудив на 10р. ВТТ. , 5р. п/п
5	Капора Іван Олексійович	1922 р.н. старе село Любачин Львівської обл.. ж.с. Черчичі В/Т в НКВС у Волинській області засудив до НМП Перебував у в'язниці Луцької тюрми
6	Гуль Микола Григорович	1925р.н. «Залізний» член ОУН зв'язковий заарештований 07-08-1944р. В/Т в НКВС 26-10-1944р. засудив на 20р. ктр, 5р. п/п 22-09-1952р. помер в сталінському концтаборі смерті
7	Іщук Олексій Федонович	1899р. Заарештований 09-07-1946р. В/Т в НКВС у Волинській обл.. 04-09-1946р. засудив на 10 років ВТТ 5р п/п3/к/т 22-09-1952р. помер в сталінському концтаборі смерті
8	Козак Григорій Васильович	1890 р.н. ж.с.Черчичі Служба в Австрійській армії, в 1914р. попав в російський полон, де пробув до 1919 р Староста села за німців. В 1948 р засуджений на 25р ВТТ з К/М Звільнений в 1955р. і зразу помер після прибуття додому. Похований на кладовищі с. Черчичі, на пам'ятнику написано: «Помер за волю України»

9	Лижник Іван Дмитрович	1904р.н. 22-06-1941 розстріляний в Володимир-Волинській в'язниці. Похований кладовищі с. Черчичі
10	Чернишов Микола Панасович	ж.с. Черчичі із військовополонених засуджений до розстрілу Вирок виконано 15-09-1950
Галинівська сільська рада		
с. Галинівка		
1	Нагірний Олександр Якович	Загинув в бою з німцями у червні 1944р. за с. Радовичі Іваничівського району Похований в братській могилі цього села
2	Ткач Андрій Антонович	1923р.н. ж.с. Галинівка Загинув в бою з німцями у червні 1944р. за с. Радовичі Іваничівського району Похований в братській могилі цього села
3	Топольницький Степан	1923р.н. ж.с. Галинівка Загинув в бою з німцями у червні 1944р. за с. Радовичі Іваничівського району Похований в братській могилі цього села
с. Воля-Свійчівська		
1	Бондарук Петро Стахович	1921р.н. ж.с. Вілька Свійчівська Загинув восени 1944р в Хворостівському лісі від НКВС
2	Крижан Борис Вікторович	1924р.н. ж.с. Воля Свійчівська Загинув 09.09.1943р в бою з німцями
3	Левицький Омелян Васильович	1924р.н. ж.с. Воля Свійчівська Загинув 09.09.1943р в бою з німцями
с. Свійчів		
1	Глембіцький Володимир	Ж.с. Свійчів Загинув в свинаринському лісі підірвавшись на міні
2	Гуд Михайло	Ж.с. Свійчів Вояка УПА Пішов з повстанцями в Карпати. Доля невідома
3	Гуд Федір Андрійович	1923р.н Вояк УПА учасник самооборони села Красностав від поляк і мадяр. Під час наступу червоних партизан самооборона відступила на Горохівщину. Подальша доля невідома
4	Дубенчук Володимир Іванович	Засуджений на кару смерті 17-03-1951р.
5	Дубенчук Ганна Іванівна	1925р.н. Загинула на прикінці 1944р. у в'язниці м. Володимира-Вол
6	Сачук Андрій Трохимович	1922р.н. ж.с. Свійчів. Дизертир з фронту. З вересня 1944р. загинув у бою з НКВС у с. Яковичі
Зарічанська сільська рада		
с. Заріччя		
1	Бугайчук Микола	1941р. с. Заріччя член ОУН Заарештований в 1941р. Подальша доля невідома
2	Бунда Степан	1895р.н. член ОУН Заарештований в 1939р. і розстріляний у Володимир-Волинській в'язниці
3	Бунда Юхим	1941сотник УПА Закатований 22-06-1941р у Володимир-Волинській в'язниці. Похований у спільній могилі на старому кладовищі м. Володимир-Волинський
4	Вижва Дмитро Леонтійович	1924р.н. с. Заріччя. Загинув в бою з поляками восени 1943р. при обороні села Похований на кладовищі м. Володимир-Волинський
5	Вижва Іван Леонтійович	1922р.н. с. Заріччя. Загинув в бою з поляками восени 1943р. при обороні села Похований на кладовищі м. Володимир-Волинський
6	Вижва Омелян Степанович	1905р.н. с. Заріччя. За зв'язок з УПА засуджений на 10 р. Загинув «при спробі втечі»
7	Голюк Микола	1944р. В кінці 1944р. засуджений, доля невідома.
8	Дердюк Іван	1925 р.н. 1945 член УПА пропав безвісти в 1945р.
9	Зай Дмитро Якубович	1908р.н. ж.с.Заріччя В 1943р. пропав безвісти

10	Казмирчук Володимир Григорович	1924 р.н. ж.с.Заріччя 1943 член УПА пропав безвісти в 1945р.
11	Квіта Григорій Ілларіонович	1926 р.н. ж.с.Заріччя «Жолобик», «Полюбий» до 01.01.1944р. в УПА заарештований 30.09.1944р. на фронті член УПА пропав безвісти в 1945р.
12	Костюк Гнат Якович	1925 р.н. 1945 член УПА пропав безвісти в 1945р
13	Костюк Григорій Антонович	1908 р.н., член ОУН Заарештований в 1946р. і розстріляний у Володимир-Волинській в'язниці
14	Костюк Федір Андрійович	1921 р.н. 1948р. станичний пропав безвісти в 1948р
15	Константинов Гнат Якубович	1923 р.н. загинув в бою з німцями в селі Мишів Іваничівського району Там і похований
16	Пасальський Іван Корнійович	1925 р.н. Убитий німцями біля шистівського озера похований на кладовищі м Володимир-Волинський
17	Пасальський Микола Корнійович	1907р.н ж.с.Заріччя В/Т в НКВС у Волинській обл., 23-09-1944р. засудив на 10 років ВТТ 5р п/п3/к/т 22-09-1952р. помер в сталінському концтаборі смерті
18	Хорунжий Василь Юхимович	1924 р.н. ж.с.Заріччя загинув в бою з НКВС в с. Зимне похований на кладовищі с. Зимне
19	Хорунжий Григорій Юхимович	1923 р.н. ж.с.Заріччя загинув в бою з НКВС в с. Зимне похований на кладовищі с. Бегета
с. Дігтів		
1	Савчук Назар Михайлович	1926р.н. ж.с. Дігтів Поліція УПА пропав безвіті
2	Яковинець Варфоломій Гнатович	Перебував в Іркутській області де і помер
с. Лобачин		
1	Воробчук Йосип Степанович	1923р.н. ж.с. Лобачин Вояка УПА Загинув при сутичці у 1943 р.з червоними партизанами. Похований на цвинтарі м.Володимир-Волинський
2	Воробчук Стах Петрович	1888 р.н. заарештований в 1946 р помер в сталінському концтаборі смерті
с. Новосілки		
1	Гаврилюк Іван Артемович	Вояк УПА загинув весною 1944 біля села Цевеличі Локачинського району. Похований на цвинтарі цього села в спільній могилі
2	Гінда Макар Мартинович	1923 р.н. член УПА пропав безвісти
3	Горбач Григорій Минович	Загинув в бою з німцями у червні 1944р. за с. Радовичі Іваничівського району Похований в братській могилі цього села
4	Грабовський Йосип Олександрович	Ж.с. Новосілки Пропав безвісті
5	Грабовський Калина Максимович	Вояк УПА загинув весною 1944 біля села Цевеличі Локачинського району. Похований на цвинтарі цього села в спільній могилі
6	Грабовська Оксана Семенівна	1920 р.н. «Блакитна» Станична ОУН заарештована 19-08-1944р. В/Т в НКВС 26-10-1944р. засудив на 20р. ктр, 5р. п/п 07-04-1945р. померла в сталінському концтаборі смерті Воркутлаг
7	Грабовський Олександр Іванович	1923р.н. Заарештований в 1944р. В/Т в НКВС у Волинській обл. 25-26-10-1944 засуджений до НМП доля невідома
8	Грабовський Семен Федорович	3 літа 1943р. в УПА убитий 1944р
9	Грабовський Степан Олександрович	Забраний польською поліцією відправлений в Холм пропав безвіті
10	Грабовський Яків Семсевич	1923 р.н. Загинув 1945 у Володимир-Волинській в'язниці
11	Дачук (Демчук) Андрій Дмитрович	ж.с.Новосілки загинув в бою з НКВС в с. Зимне похований на кладовищі с. Зимне

12	Мазурчук Пилип Петрович	1912 р.н. 1941 сотник УПА Закатований 22-06-1941р у Володимир-Волинській в'язниці. Похований у спільній могилі на старому кладовищі м. Володимир-Волинський
13	Подзизей Іван Харитонович	1925 р.н ж.с. Новосілки загинув 25.12.1943р. в с. Літин Турійського району під час бою з поляками. Похований на кладовищі с. Тумин
с. Суходоли		
1	Бакун Володимир (Михайло) Іванович	ж.с. Суходоли загинув 23.06.1943р. в с. Ласків під час бою з поляками. Похований на кладовищі с. Суходоли
2	Болотюк Анастасій Харитонович	1927 р.н ж.с. Суходоли засуджений загинув в сталінському таборі смерті
3	Болотюк Макар	1918р.н. ж.с. Суходоли загинув в бою з поляками
4	Буковській Федір	Вбитий 22.06.1943 німцями в с.Ласків Похований на кладовищі с. Суходоли
5	Власюк Павло Лукашович	Вбитий німцями в с.Ласків Похований на кладовищі с. Суходоли
6	Ковальчук Василь Семенович	1913р.н. В/Т в НКВС у Волинській обл., 23-09-1944р. засудив на 10 років ВТТ 5р п/п3/к/т 22-09-1952р. помер в сталінському концтаборі смерті
7	Кореневський Василь Петрович	1922 р.н. ж.с. Суходоли кущовий рай проводу ОУН-УПА Розстріляний особовим відділом на фронті 1944р.
8	Кореневський Петро	Батько Василя ж.с. Суходоли
9	Кореневська Марія	Мати Василя розстріляні німцями за сина що був в УПА Батьки поховані на кладовищі с. Суходоли
10	Котилко Григорій	Розстріляний в Володимир-Волинській в'язниці 1945р
11	Легковець Іван Степанович	1923 р.н. загинув в бою з НКВС
12	Ліщук (Лещук) Василь Сильвестрович	Вбитий 22.06.1943 німцями в с.Ласків Похований на кладовищі с. Суходоли
13	Ліщук (Лещук) Григорій Варламович	1923 р.н. «заець» 1941сотник УПА Закатований 22-06-1941р у Володимир-Волинській в'язниці. Похований у спільній могилі на старому кладовищі м. Володимир-Волинський
14	Ліщук (Лещук) Олександр	1924 р.н «Скорий»загинув в бою з НКВС
15	Ліщук (Лещук) Федір Варламович	1923 р.н. ж.с. Суходоли загинув в бою з НКВС
16	Мельничук Іван Харитонович	1916 р.н. ж.с. Суходоли засуджений загинув в сталінському таборі смерті
17	Прокопєць Василь Іванович	1922 р.н. ж.с. Суходоли сотник УПА засуджений до розстрілу
18	Редько Іван Васильович	1903 р.н. Заарештований 09-07-1946р. В/Т в НКВС у Волинській обл., 04-09-1946р. засудив на 10 років ВТТ 5р п/п3/к/т 22-09-1952р. помер в сталінському концтаборі смерті
19	Сидорук Анастасій Никипорович	1924 р.н. «Мирослав» Вояк УПА загинув весною 1944 біля села Фонда.
20	Терещук Павло Якубович	1910 р.н. ж.с. Суходоли засуджений загинув в сталінському таборі смерті
21	Терещук Петро Олександрович	Член УПА загинув в бою з НКВС
22	Троць Олексій Тихонович	1921р.н. Заарештований 09-07-1946р. В/Т в НКВС у Волинській обл., 04-09-1946р. засудив на 10 років ВТТ 5р п/п3/к/т 22-09-1952р. помер в сталінському концтаборі смерті
23	Трць Тимофій	1888 р.н. Вбитий німцями в с.Ласків Похований на кладовищі с. Суходоли
с. Орані		
1	Давидюк Іван Якубович	1920 р.н. ж.с. Орані Заарештований 09-07-1946р. В/Т в НКВС у Волинській обл., 04-09-1946р. засудив на 10 років ВТТ 5р п/п3/к/т 22-09-1952р. помер в сталінському концтаборі смерті
2	Давидюк Степан Якубович	1921 р.н. ж.с. Орані військовополонений засуджений до

		розстрілу Вирок виконано 08-09-1944
3	Дзюрун Василь Ничипорович	1922 р.н. Вбитий 1943 німцями Похований на кладовищі с. Ласків
4	Дмитрук Павло Гелькович	1925 р.н. «Зозуля» загинув в бою з НКВС
5	Кисіль Данило Прохорович	1913 р.н. засуджений загинув в сталінському таборі смерті
6	Огороднічук Василь Єрмолайович	1924 р.н. «Голуб» Член УПА Розстріляний в Володимир-Волинській в'язниці 1944р
с. Федорівка		
1	Голюк Антон Никифорович	1921 р.н. В 1942р. був у німецькій поліції, звідки втік до УПА 1943р. Подальша доля невідома
2	Назарук Сергій Степанович	Заарештований 09-07-1946р. В/Т в НКВС у Волинській обл. 04-09-1946р. засудив на 10 років ВТТ 5р п/п3/к/т 22-09-1952р. помер в сталінському концтаборі смерті
3	Назарук Ярема Сергійович	1923 .рн. Вояк УПА пропав безвіті 1943р.
Зимнівська сільська рада с. Зимне		
1	Дубчук Никифор Володимирович.	1922 р.н. 1943 р. Член УПА. В 1944 р. пішов на прохід через лінію фронту. Пропав безвістки, записано 29.09.2002 р. Зі слів рідного брата Дубчука Василя Володимировича.
2.	Дубчук Матвій Володимирович	1919 р.н. Українець. Селянин. Навчався в гімназії Володимир-Волинська. З 1943 року член УПА, загинув в бою з НКВД.
3.	Демчук Олексій Прокопович	Мобілізований в кінці липня 1944 року. На фронті розстріл.
4.	Литвинчук Іван Самійлович	«Дубовий», «Максим». 1919 р.н. Член ОУН-УПА. 1945 році. Крайовий провідник ОУН. У 18.01.1951 році вбитий.
5	Лищенко Олексій Федорович	1921 р.н. «Коваленко» був в поліції перейшов в УПА. В/т в/МВС у Волинській області 21-09-1944 року засуджений на 15 років каторжних робіт. 07.02.1945 р. помер.
6	Хвещук Андрій Сидорович	У 1943 р. учасник визвольних змагань ОУН-УПА. Пропав безвісті.
7	Хвещук Іван Сидорович	1921 р.н. Провідник Володимир – Волинського над районного проводу ОУН. Заарештований 1940 році. У вересні в/т 5-ї армії КОВО. 27.04.1941 року засуджений до НМП. 22.06.1941 році закатований у Володимир-Волинській в'язниці.
8.	Хвещук Трохим Сидорович	Учасник визвольних змагань 1941-1955 років. ОУН-УПА. Пропав безвісті у 1943 році.
9.	Хвещук Федір Сидорович	Заарештований зимою 1941 року 22червня закатований без слідства в Володимир-Волинській тюрмі
10.	Хвещук Надія Сидорівна	«Галина», «Наталка». 1926 р.н. По чоловіку Симчук, член ОУН-УПА. На нелегальному становищі, у 1946 році переховувалась в Локачинському районі. Машиністка над районного проводу. Подружжя покінчило життя самогубством під час облави НКВД. 30.09.1949 року в бункері с. Хорів. В подружжя залишилася дочка Ярочлава. Проживає в Києві.
с. Вілька - 1		
1	Гунько Михайло Андрійович	1916 р.н. Освіта початкова. З робітників. В 1943 році вступив в УПА. Виконував обов'язки крайового, брав участь в ліквідації радянських активістів. В/т 3-ї гвардійської армії 29.09.1944 року засуджений до ВМП розстрілу. Вирок виконано 10.10.1944 року.
с. Горичів		
1	Денисюк Кузьма Зіновійович	«Калина». 1912 р. н. Член УПА з весни 1943 року. Загинув на Поліссі в 1944 році.
2.	Чубок Ананій Семенович	«Чайка». 1923 року р.н. член УПА. 1943-1945 роках комендант лоївки № 3 Горичева, Зимного, Шистова та Фалемич. Загинув

		15.03.у бою чекістами в с. Микулічі.
3	Гордіюк Дарія Андріївна	1915 р. н. Загинула в кінці 1944 року у Луцькій в'язниці.
с. Фалемичі		
1	Бондарук Василь Панасович	1925 р. н. Засуджений до смерті на початку 1945 року.
2	Лищенко Іван Мефодійович	1901 р.н. Заарештований в листопаді 1940 року за утримання консервативної квартири для Володимир-Волинського над районного проводу ОУН. Помер в Володимир-Волинській в'язниці в 1941 році від туберкульозу.
3	Музичук Леонтій Іванович	«Куля». 1922 р. н. Заарештований 27.07.1944 року. В/т в/НКВС у Волинській області 21.10.1944 року засуджений на 15 років каторжних робіт, на 5 років п/п з конфіскацією майна. 06.03. 1947 року помер в коцтаборі м. Воркута
4.	Пастошук Василь Михайлович	1923 р. н. «Корч». Активний учасник ОУН. 25.07.1944 року заарештований В/т в/ НКВС. 21.10.1944 року засуджений на 15 років каторжних робіт. 21ю07.1945 року помер в Архангелькому таборі.
5	Харук Петро Гаврилович	1895 р.н. заарештований 28.06.1948 року. 24.11. 1948 року засуджений до примусових робіт у ВТК. Помер 08.08.1950 року в Мордовії.
с. Шистів		
1	Бонцький Володимир Володимирович	1906 р. н. В/т в/НКВС у Волинській області 20-21.04.1945 року засудив на 10 р. ВТГ, 5 років п/п з конфіскацією майна.
2	Возняк Михайло	1890 року р. н. вояк УПА. Засуджений. Помер в одному з таборів.
3.		В схроні Хмелюк Надії Йонівни. Мороз Михайло та Пасальський Арсен взяті в полон, а Карпюк Федір Петрович, «Березенко». 1923 р. н. – житель села Щенютин Іванічівського району застрелився в схроні.
4.	Пасальський Адам Сергійович	1922 р.н. На фронті засуджений до розстрілу.
5.	Пасальський Степан Карпович	«Шуманський Павло Григорович», «Голуб». 1906 р. н. Під час війни працював начальником поліції Вербського району. З 1943 року був членом ОУН-УПА, виконував обов'язки окружного господарчого. Вів збройну боротьбу проти радянської влади. Заарештований в січні 1946 р. 26.04.1946 засуджений на 20 р. КТФ. Помер в таборі Казахстану.
6		«Підкова» провідник ОУН. Володимир – Волинський район. Вбитий в 1945 році в селі Шистів.
7	Подзізей Сидір Трохимович	1900 р. н.
Зорянська сільська рада		
с. Зоря		
1	Вашук Іван Іванович	1910 р.н. «Павленко» ж.с. Зоря загинув в бою з НКВС в с. Крать
2	Денисюк Арсеній Пилипович	1920 р.н. ж.с. Зоря загинув в бою з німцями 1943р. с. Крать
3	Лоборук Арсеній Іванович	1924р.н. ж.с. Зоря 22.03.1944 розстріляний Мельниківцями в м. Устилуг Похований на кладовищі с. Хотячів
4	Простошук Михайло Іванович	1924р.н. ж.с. Зоря загинув в бою з німцями 1944р
5	Торольчук Євген Ларіонович	1924р.н. ж.с. Зоря УПА катований червоними партизанами в с. Лудин Похований на кладовищі с. Лудин
6	Торольчук –Мазярчук Леонтій Йосипович	1926 р.н. ж.с. Зоря УПА пропав безвісті
7	Торольчук –Мазярчук Йосип Терентійович	1902 р.н. ж.с. Зоря член рай проводу ОУН Заарештований 09-09-1944р. В/Т в НКВС у Волинській обл.. 04-09-1946р. засудив

		на 20 років ВТТ 5р п/п3/к/т. помер в сталінському концтаборі смерті
с. Верув		
1	Микитюк Йосип Антонович	1891 р.н. ж.с. Верув член ОУН Заарештований 23-06-1945р. В/Т в НКВС у Волинській обл. 04-09-1946р. засудив на 20 років ВТТ 5р п/п3/к/т. 16-05-1951р помер в сталінському концтаборі смерті
с. Ворчин		
1	Троцюк Роман Терентійович	Староста села за німців мав зв'язок з УПА 1944р. засуджений на 25р. ВТТ помер в сталінському концтаборі смерті
с. Селиськи		
1	Зінкевич Гаврило Михайлович	1924р.н. ж.с. Селиськи УПА загинув в бою з німцями 1943р. с. Турівка Похований на кладовищі с. Стенжаричі
2	Зінкевич Флор Гаврилович	1888 р.н. ж.с. Селиськи Засуджений на 10 р. ВТТ помер в сталінському концтаборі смерті
Красноставська сільська рада		
с. Красностав		
1	Бабій Михайло Петрович	1922р.н. ж.с. Красностав Вояк УПА загинув в бою з німцями 1944р. с. Радовичі Похований на кладовищі с. Радовичі
2	Дацко Андрій Васильович	1921р.н. ж.с. Красностав Вояк УПА загинув в бою з німцями 1944р. с. Радовичі Похований на кладовищі с. Радовичі
3	Самотос Степан	1917р.н. ж.с. Красностав Вояк УПА загинув в бою з німцями 1944р. с. Радовичі Похований на кладовищі с. Радовичі
с. Людмільпіль		
1	Богданович Антон Ілліч	1927р.н. в 1944р добровільно вступив до ОУН-УПА в тому ж році був убитий НКВС
2	Кротач Петро	Член УПА його вислідив дільничий міліціонер с. Людмільпіль Коробов і вбив в селі Ягідне Турійського району за це бандерівці вислідиди і вбили Коробова
с. Осередок		
1	Недбало Микола Михайлович	«Вишня» «Степовий» 1923 р.н. До 1943р. служив в німецькій поліції 27-10-1944р. В/Т в НКВС у Волинській обл. 04-09-1946р. засудив ВМП 28-02-1945р
Ласківська сільська рада		
с. Ласків		
1	Онищук Петро	Розстріляний в Володимир-Волинській в'язниці 1944р
2	Бошко Андрій Касянович	Ж.с. Млинище Іваничівського району Вояк УПА загинув в бою з німцями 1943р. с. Ласків Похований на кладовищі с. Ласків
3	Іщук	Ж.с. Млинище Іваничівського району Вояк УПА загинув в бою з німцями 1943р. с. Ласків Похований на кладовищі с. Ласків
с. Воцатин		
1	Климюк Степан Васильович	Член УПА зник безвісті
2	Приступа Василь Стахович	«Степовий» 1922 р.н. До 1943р. служив в німецькій поліції перейшов до УПА. Убитий під час операції НКВС під м. Володимиром -Волинським
Лудинська сільська рада		
с. Лудин		
1	Антонюк Микола Васильович	1920р.н. заарештований 09-12-1944р. на фронті розстріляний в/т 6 армії 29-12-1944р. пере строєм 658 стрілецького полку
2	Бірон Степан Омелянович	1910р.н. загинув в бою з червоними партизанами в 1944р. Похований на кладовищі с. Лудин
3	Галайда Микола Михайлович	1921 р.н. 1945р. Засуджений на 10 р. ВТТ помер в сталінському концтаборі смерті
4	Дацюк	«Думальський» комендант с. Лудин українського легіону ОУН 1944 вбитий

5	Прихода Григорій Пилипович	Член УПА загинув в бою з червоними партизанами в 1944р.
6	Стецюк Степан	Ж.с. Лудин УПА Мельниківець загинув 1949р.
7	Торчило Петро Іванович	1918р.н. В/Т в НКВС у Волинській обл. 04-09-1946р. засудив ВМП 28-02-1945р
с. Амбуків		
1	Вільчиця Михайло Васильович	1925р.н. Член УПА зник безвісті
2	Мазурок Іван Дем'янович	1913р.н. ОУН Заарештований 23-06-1945р. В/Т в НКВС у Волинській обл. 04-09-1946р. засудив на 20 років ВТТ 5р п/п3/к/т. 16-05-1951р помер в сталінському концтаборі смерті
3	Макарчук Пилип Сафронович	1910р.н. заарештований 31-10-1944р. на фронті розстріляний в/т 3 армії 24-04-194р. розстріляний
4	Вах Юхим Федорович	1916р.н. УПА –фронт-дизертир попав до НКВС 15.10.1944 повішений
5	Похода Іван Димидович	1923р.н. ж.с. Амбуків Член УПА зник безвісті
с. Рокитниця		
1	Киричук Антон Маркович	1921 р.н. ж.с. Рокитниця Поліція УПА зник безвісті
2	Киричук Володимир Йосипович	1923 р.н. ж.с. Рокитниця загинув в бою з німцями 1944р
3	Киричук Григорій	ж.с. Рокитниця помер в сталінському концтаборі смерті
4	Киричук Іван Дмитрович	1925 р.н. ж.с. Рокитниця Вояк УПА загинув в бою з німцями 1943р Похований на кладовищі с. Чорників
5	Киричук Іван Микитович	1922р.н. ж.с. Рокитниця Член УПА загинув в бою з червоними партизанами в 1944р.
6	Тарасевич Орест Карпович	1919р.н. Член УПА 1944 вбитий
с. Чорників		
1	Дидисюк Зіновій Дмитрович	1921р.н. Член УПА загинув в бою з НКВС
2	Литвинчук (Рак) Надія Пантелеймонівна	1921р.н. Член УПА загинула в бою з НКВС
3	Савчук Григорій Ульянович	«Вишня» 1926 р.н. Член УПА 1948 вбитий біля села Воротнів Луцького району

Льотнича сільська рада с. Льотниче

1. Крищук. Під час голосування промовив: «А для чого тут кабінки, якщо до них ніхто не заходить?». З виборчим бюлетенем зайшов до кабінки, де пробув з півхвилини-хвилину, вийшов кинув його в урну і пішов на вихід. У дворі до нього підійшли двоє, і далі він пішов з ними...
2. Пасальський. Убитий в селі Щенятин Іваничівського р-ну в кінці 1944 р. з НКВД.
3. Присняк. Розстріляний в кінці 1944 р. в Володимир-Волинській в'язниці.

с. Когильно

1. Борис Марко Миколайович. Син священик, загинув у літку 1943 р. на околиці села Бобли Турійського р-ну. Похований на цвинтарі села Мокрець того ж р-ну.
2. Ващук Степан Лаврентійович 1942 р.н., вояк УПА, загинув у червні 1944 р. в бою з німцями в селі Радовичи Іваничівського р-ну. Похований у братській могилі села Радовичі.
3. Власюк Іван Тарасович 1924 р.н. -1943 р., вояк УПА, загинув у серпні 1944 р. в с. Свинарін Турійського р-ну наступив на міну. Похований лісі.
4. Гузіюк Іван Дем'янович 1923 р.н., вояк УПА, Пропаг безвісті.
5. Наумчук Данило Харитонович 1914 р.н., вояк УПА загинув захищаючи село під час нападу

поляків-німців під час жнив 1943 року. Похований на кладовищі села Когильно.

6. Олійник Данило Гнатович 1924 р.н., вояк УПА. Потрапив у полон до німців зі зброєю в руках на весні 1944 р., подальша доля невідома.

7. Олійник Ігор Карпович 1922 р.н., 1944 р. засуджений на 25 р. В.Т.Т. Помер в сталінському конц лагері смерті.

8. Олійник Федір Миколайович 1876 р.н. заарештований 05.01.1945 р. за зв'язок з УПА, в/т, в/ НКВС і Волинській обл., 16.04.1945 р. засудив на 10 років ВТТ Бр п/п. Помер 25.10.1946 р. в сталінському конц лагері смерті.

9. Олійник Яків Данилович 1914 р.н., вояк УПА, в кінці 1944 р. загинув під селом Хобултува в бою з військами НКВС. Похований на кладовищі села Когильно.

10. Приймак Петро Йосипович 1915 р.н. «Мігла» в битві осінню 1944 р. біля села Когильно військами НКВС. Похований на кладовищі цього села.

11. Литвинюк Петро Андрійович 1914 р.н., вояк УПА, загинув в літку 1943 р. в бою з поляками-німцями, захищаючи село. Похований біля церкви села Когильно.

12. Маркевич Борис Миколайович, українець син священника, загинув на околиці села Бобли Турійського р-ну. Похований на кладовищі села Мокрець цього ж району.

13. Селешук Феодосій Іванович родом з с. Могильне. Вояк УПА, загинув 1944 р. в бою з військовими НКВС біля села Свинарін Гурійського р-ну. Похований на кладовищі села Свинарін.

14. Кравчук Михайло Федорович 1924 р.н. вояк УПА. В жнива 1943 р. потрапив у полон до німців зі зброєю в руках. Подальша доля невідома.

15. Кравчук Степан Петрович 1923 р.н. загинув у червні 1944 р. в бою з німцями в селі Радовичі Іваничівського р-ну. Похований в братській могилі цього села.

16. Козачук Андрій Леонтійович 1918 р.н. Заарештований 27.07.1941 р. засуджений до НМП розстрілу. Вирок виконано 04.10.1941 року.

17. Крутюк Яків Леонтійович 1924 р.н. Вояк УПА. З 1943 року районний, загинув 30.08.1944 р. в бою з військами НКВД біля села Ориши Іваничівського р-ну. Похований на кладовищі цього села.

с. Острівок

1. Антонюк Григорій 1916 р.н. Заарештований у січні 1941 р. Загинув 23-24 червня 1941 р. в Луцькій в'язниці.

2. Барчук Василь Мусійович. Загинув у бою з німцями у червні 1944 р. в с. Радовичі Іваничівського р-ну. Похований в спільній могилі на цвинтарі цього села.

3. Бистричан Володимир Петрович загинув 23.06.1943 р. в бою з німцями за село Ласків. Похований у спільній могилі біля цвинтаря села Ласків.

4. Бобрович Олексій 1918 р.н. загинув у бою з німцями у червні 1944 р. в селі Радовичі Іваничівського р-ну. Похований у спільній могилі на цвинтарі цього села.

5. Гах Володимир. Вояк УПА. Пропав безвісті.

6. Гах Костянтин. Вояк УПА, загинув в бою з НКВС с.Лобачин в березні 1945 р. Похований на цвинтарі Володимира-Волинського.

7. Гуз Федір Степанович, загинув в бою з німцями у червні 1944 р. за село Радовичі, Іваничівського р-ну, де на цвинтарі похований в спільній могилі.

8. Козак Антон Сергійович, 1942 р.н., загинув у червні 1944 р. в бою з німцями за село Радовичі, Іваничівського р-ну. Похований в братській могилі на кладовищі цього села.

9. Корець Василь. Пропав безвісті.

10. Коханській Степан Семенович 1888 р.н., заарештований в січні 1941 р. Розстріляний у в'язниці м. Луцьк в червні 1941 р.

11. Гришук Володимир Садонович 1919 р.н. Пропав безвісті.

12. Мартинюк Володимир Федорович, 1925 р.н. «Сміливий», загинув у бою з німцями у червні 1944 р. за село Радовичі Іваничівського р-ну. Похований в братській могилі на кладовищі цього села.

13. Мірчук Арсен Михайлович, 1906 р.н. «Дудко». Вт в/НКВС у Волинській обл. 27.10.1944 р. засудив на розстріл. Вирок виконано в кінці грудня 1944 р. у в'язниці м. Володимира-Волинського.

14. Мірчук Володимир Михайлович, 1915 р.н. «Корно». З 2945 р. «Вільний», каландр лоівки. Загинув 07.03.1945 р. в с. Волиця Лобачивська під Берестечком. З ним загинуло 10 повстанців. Поховані над Стиром у рові біля приміщення колишнього відділення КГБ. Останки перезахоронено 6 листопада 1991

р. в братську могилу на кладовищі м. Берестечка.

15. Март'ян Борис Ількович загинув в бою з німцями у червні 1944 р. за село Радовичі Іваничівського р-ну. Похований у селі Клопочин Іваничівського р-ну.

16. Мирошник Микола Васильович. Пропав безвісті.

17. Музика Володимир Панкратович. Загинув в бою з німцями в селі Радовичі Іваничівського р-ну в червні 1944 р. Похований у братській могилі на кладовищі с. Радовичі.

18. Наконечний Василь Романович 1922 р.н. Загинув в бою з німцями в селі Радовичі Іваничівського р-ну в червні 1944 р. Похований у братській могилі на кладовищі цього села.

19. Наконечний Михайло Леонтійович 1914 р.н., заарештований 24.01.1949 р. за зраду батьківщині. 01.01.1950 р. помер в санчастині №1 міста Луцька.

20. Новосвіт Василь Григорович, 1904 р.н. Застрілений німцями восени 1943 р. біля валів городища в м. Володимирі-Волинському.

21. Пастищук Костянтин Іванович 1921 р.н., загинув 23.06.1943 р. в бою з німцями в селі Ласків. Похований в спільній могилі біля кладовища села Ласків.

22. Пасальській Федір Харитонович 1923 р.н. загинув у бою з німцями в червні за село Радовичі Іваничівського р-ну. Похований у братній могилі цього села.

23. Сасай Леонід Володимирович 1916 р.н.. Заарештований у січні 1941 р. Загинув 23-24 червня 1941 р. у Луцькій в'язниці.

24. Свідерський Борис Купріянович 1916 р.н. Заарештований у січні 1941 р. Загинув 23-24 червня 1941 р. у Луцькій в'язниці.

25. Синюк Анатолій Дмитрович 1925 р.н. загинув в бою з німцями у червні 1944 р. за село Радовичі Іваничівського р-ну. Похований в селі Клопочин.

26. Станкевич Микола Алифремович 1924р.н. Загинув в бою з поляками-німцями в липні 1944 р.

27. Чабан Дмитро маленького зросту вершки загинув у бою за село Озютичи Локачинського р-ну.

28. Шарофанський. Пропав безвісті.

с. Поничів

1. Джус Микола Сильвестрович, 1941р.н. Вояка УПА, пропав безвісті.

2. Марчук Петро Іванович 1922 р.н. Формация ОУН-УПА. Пропав безвісті.

3. Мояк Юрій з колонії Помирки, що біля Поничива 1922 р.н. Загинув восени 1944 р. в бою з НКВС.

4. Піснюк Іван, засуджений. Помер в сталінському конц лагері смерті.

5. Піснюк, розстріляний у в'язниці м. Володимир-Волинського в кінці 1944 р. (НКВС)

6. Семенюк Афанасій Якимович 1919 р.н. Вояка УПА, пропав безвісті.

7. Савчук Микола. Засуджений. Помер в сталінському конц лагері смерті.

8. Семенюк Іван. Засуджений. Подальша доля не відома.

9. Мояк Костянтин 1914 р.н. Вояка УПА, пропав безвісті.

10. Сидорук Степан Романович 1922 р.н., учасник визвольних змагань 1941-1955 рр. Формация ОУН-УПА. Пропав безвісті.

11. Фомич Леонтій 1915 р.н. Загинув в селі Маркоставі в бою з НКВС в січні 1945 р.

Микитичівська сільська рада

с. Микитичі

1. Климяк Пилип. Заступник старости села. Пішов в район до Німця доказувати правоту-правду. До сім'ї не повернувся.

2. Козловській Яків. Загинув в селі Заболтці Іваничівського р-ну. Похований біля церкви села Заболтці.

3. Масловський Степан. Староста села за німців. Пішов з помічником до управи в район на захист селян. Доля не відома.

4. Шелінговський Петро Григорович 1906 р.н. Уроженець села Стенжаричі, житель села Микитичі. Восени 1943 р. селянами обраний старшим самооборони. Заарештований 90-м при-кво загоном і переданий до НКВС. 17.02 1945 р. за звинуваченням за стетею 54-1-а і 54-11 КК УРСР. Засуджений на 10 р. 1956 р. Помер 23.11.1950 в ОЛП-1 де само не відомо.

с. Коритниця

1. Здебський Володимир 1911 р.н. Заарештований осінню 1944 р., сліди загубилися у в'язниці м. Володимира-Волинського.
2. Здебський Петро Михайлович 1916 р.н. Заарештований і засуджений на 25 р. ВТТ за участь в УПА. Помер у сталінському концтаборі смерті.
3. Мазяр Яків Федорович 1928 р.н. Розстріляний німцями в с. Матче (Польща) 13.03.1944 р., куди втік рятуючись від поляків.

с. Новини

1. Киричук Володимир Павлович 1923 р.н. загинув в лютому 1944 р. від німців.
2. Нестирук Микола Васильович 1923 р.н. Загинув в бою з німцями весною 1943 р. біля села Полум'яне. Похований в братській могилі на кладовищі села Мосир Любомильського р-ну.
3. Штець Володимир Павлович, 1924 р.н. Розстріляний німцями в с. Матче (Польща). Там і похований.
4. Штець Степан по сільському Янусь, на початку серпня 1944 р. мобілізований на фронт, звідки дезертирував, прийшов до дому, деякий час переховувався. Дружина Варвара вмовила його піти у військомат та й здатись з повинною. Дома був з тижднів. Обоє пішли в місто Устилуг де був військомат і Варвара здала чоловіка. Подальша доля його не відома.

Оваднівська сільська рада

с. Овадно

1. Болотюк Олександр 1925 р.н. загинув в бою з НКВС у лісі біля села Овадно у 1947 р.
2. Герасим'юк Дмитро Єрмолайович 1925 р.н. загинув в лісі біля с. Овадно в 1947 році в бою з НКВС.
3. Галу щук Іван Якович 1920 р.н. заарештований 1944 р. в/т в/НКВС у Волинській обл. 4.10.1944 р. на 20 років КТР 5 р. п/п з к/м. Помер 10 жовтня 1945 р. одному із Сталінських таборі смерті.
4. Ніжник Петро Васильович 1917 р., священник пропагандист засуджений на 10 років в 1944 р. Помер в Сталінському таборі смерті.
5. Перчик Іван Васильович 1903 р.н. «Явир», заарештований у 1944 р., засуджений до НПП 14.12.1944 р., розстелений у Володимир-Волинській в'язниці.
6. Петрук Петро Іванович 1922 р.н. загинув 20.01.1944 р. на Січі в бою з червоними партизанами.
7. Старшинський Григорій 1920 р.н. «Желізняк», загинув в бою з НКВС у 1944 році.

Село Верба

«Верба». Окружна розвідниця . УПА.

Вбита німцями взимку 1943р. в с. Верба.

1. Крупа Іван Михайлович, 1915 р.н. Сотник УПА «Віктор» загинув 1947 р. при переході кордону.
2. Крупа Федір Миколайович, 1920 р.н. Загинув в селі Перевали Турійського району
3. Ковальчук Микола 1924 р.н. втік з Німеччини, член УПА, загинув в бою з німцями.
4. Скиць Петро 1925 р.н. член УПА на фронті, загинув в бою з німцями
5. Ткачук Євгеній Купріянович – «Пташка» 1929 р.н. Загинув в бою з червоними партизанами в січні 1944 р.
6. Ткачук Іван член делегації УПА, з восьми чоловік які їхали в с. Купичив. Турійського району, не доїжджаючи до села були убиті приступно поляками
7. Ясинський Євген член УПА загинув 20.01.1944 р. на «Січі», у бою з червоними партизанами.
8. Ясинський Петро Михайлович 1922 р.н. родом з галичини. Був дяком в с.Верба з 1943 р. Член УПА, пропав безвісті.

с. Жовтневе

1. Артисюк Володимир Миколайович 1924 р.н., учасник визвольних змагань 1941-1955 р. формація ОУН УПА загинув в бою з НКВС біля села Бегета.
2. Морозюк Ананій Йосипович, 1923 р.н. Загинув в бою з НКВС в 1945 р. (застрелений або потрапив

в полон).

3. Морозюк Яким Юхимович, 1923 р.н. Загинув в бою з поляками під селом Купичів. Похований на кладовищі села Жовтневе.

4. Орлюк Трохим Васильович 1923 р.н., загинув в бою з НКВС в кінці 1944 р.

5. Рибицький Микола Пилипович 1921 р.н., загинув в бою з поляками в літку 1943 р. під Купичивом, похований на кладовищі села Жовтневе.

6. Степанчук Ананій та Степанчук Іван рідні брати. Загинули в бою з червоними партизанами на «Січі» (Вовчаку) у січні 1944 р.

7. Фіщук Степан. Загинув в бою з німцями в великодній вечір в 1943 р. в с. Галенівка. Похований в братській могилі біля кладовища с. Вовчак Турійського р-ну.

8. Хом'як Василь Єрмолайович, учасник визвольних змагань 1941-1955 р. формація ОУН УПА, розстріляний в Луцькій в'язниці 1945 рю

9. Хомик Володимир Якубович 1922 р.н., учасник змагань 1941-1955 рр. формація ОУН УПА 1943 р. пропав безвісті.

10. Хомік Петро Йосипович 1924 р.н. учасник змагань 1941-1955 рр. формація ОУН УПА. Загинув в кінці 1944 р.

с. Маркелівка

1. Ворона Зіновій Михайлович, 1919 р.н. Смертельно поранений поляком Мжецьким, що входив у польську організацію « кара куш», похований на кладовищі с. Вовчак, в якому лікувався.

2. Фіщук Антон Іванович, 1925 р.н. «Богдан». В кінці 1944 р. в бою з НКВД в с. Олеськ Любомського району, був важко поранений. Застрелився, аби позбутися полону. Похований в панському саду с. Олеськ.

3. Луцьок Володимир Михайлович (Васильович) 1922 р.н. учасник визвольних змагань 1941- 1955 рр. Член формації УПА. Наприкінці 1945 р. перебував в селі Ревушки Турійського району, де був оточений НКВС. Не здався, підірвався гранатою. Похований в рові біля кладовища с. Ревушки.

4. Мочоброда Йосип. Пропав безвісті.

5. Микитюк Йосип Андрійович 1909 р.н. заарештований у березні 1946 р. за співпрацю з ОУН УПА. Засуджений. Загинув в таборі смерті в Уркутській обл..

6. Недбало Олексій Панасович 1922 р.н. Засуджений на 15 р. КТР. Помер в сталінському концтаборі смерті.

7. Шелейда Володимир Миронович «Федько» 1920 р.н. командир боївки ОУН УПА 1944 р.в Турійському районі. Вбитий 28.09.1945. в селі Ревушки Турійського району.

8. Шуба.ж.с. Маркелівка. Засуджений, помер в Луцькій в'язниці.

П'ятиднівська сільська рада

с. П'ятидні

Адамчук

Розстрілений в кінці 1944 року у Володимир-Волинській в'язниці

Гладко (в) Григорій Семенович, 1945 р.

засуджений до К.М.П. Перебував у Володимир-Волинській в'язниці. Доля невідома.

Комаревич Олексій Федорович, 1910 р.н.

Заарештований 1940 р. 23.06.1941 р. Звільнений з Володимир-Волинської в'язниці. В 1944 р. Звільнений з Володимир-Волинської в'язниці. В 1944 р. заарештований вдруге. 8 лютого 1945 р. розстрілений у Володимир-Волинській в'язниці.

Мельничук Арсеній Антонович, 1908 р.н.

Заарештований 24.07.1944 р. як член ОУН. В.Т. в /НКВС у Волинській області 09.10.1944 р. засуджений до Н.М.П. – розстрілу з к/м. Вирок виконано 08.02.1945 р.

Мельничук Олексій, 1944 р. засуджений до Н.М.П. розстрілу перебував у Володимир-Волинській в'язниці. Подальша доля невідома.

Остапюк Віктор Іванович, 1927 р.н.

Заарештований 25.07.1944 р. В.Т. в/ НКВС у Волинській області. 09.10.1944 р. засуджений до 15 р. К.Т.Р. з к/м. Помер 02.07.1945 р. у сталінському концтаборі смерті Воркут.лаг.

Плісак Василь Терентійович, 1919 р.н.

Засуджений в 1944 р. до В.М.П. і розстрілений у Володимир-Волинській в'язниці.

Янець Володимир Антонович, 1920 р.н.

Закатований 23.06.1941 р. у Володимир-Волинській в'язниці. Похований в братській могилі на кладовищі м.Володимира-Волинського.

с. Хрипаличі

Басинець Семен Алізарович,

Засуджений, помер в сталінських таборах смерті.

Іванюк Петро Васильович,

Засуджений, помер в сталінському концтаборі смерті.

Кондратюк Володимир Калинович, 1899 р.н.

Засуджений в 1944 р. Помер в одному із сталінських концтаборів смерті.

Онищук Олексій Дмитрович,

Вояк УПА. Загинув ранньою весною 1944 р. біля села Цевеличи, Локачинського району від червоної партизанки Вершигори. Похований в братській могилі цього ж села.

Фісюк Андріян,

Засуджений в 1944 р. де і помер в одному із сталінських концтаборів смерті.

Рогожанська сільська рада

с. Рогожани

Груй Леонтій Кузьмович, 1923 р.н.

Загинув в бою з поляками-німцями в с.Вербичне, Турійського району, де і похований біля церкви.

Груй Онопрій Семенович,

Засуджений, помер в одному із сталінських концтаборів смерті.

Мартинюк Денис Оксентійович, 1919 р.н.

Заарештований 04.06.1943 р. «Смерш» Вм 4-ої стрілецької дивізії 25.08.1943 р. засудив на 10 р. В.Т.Т. 3 р при без к/м. 17.11.1943 р. помер в сталінському концтаборі.

Стащук Юхим Устинович,

Зв'язок з УПА засуджений на 10 р. ВТТ. Помер в сталінському концтаборі смерті.

с. Ізов

Бабійчук Іван Олександрович, 1921 р.н.

Заарештований 02.09.1944 р. за участь ОУН УПА. Станичний. Забраний з військового воєнкомату В.Т. МВД СРСР у Волинській області 31.10.1944 р. за ст.54-1-а КК УРСР засуджений на 15 р. В.М.П. 05.05.1945 . Помер в В.М.П. Реабілітований 01.12.1993 р. Прокурор Волинської області за ст.1 Закону УРСР від 17.04.1991 р.

Демчур Григорій Степанович,

Загинув в бою з поляками с.Купичів Турійського району.

Свідчення Ярмощука Степана.

Кругтій Василь Андрійович, 1922 р.н.

Селянин, член УПА. Заарештований с. Антонівка Луцький район і переданий у Володимир-Волинський НКВС в/мв НКВС у Волинській області. 03.11.1944 р. засудив до В.М.П. Розстріл у Володимир-Волинській в'язниці.

Клітинський Костянтин Устимович, 1920 р.н.

Селянин, закінчив 7 кл. учень технікуму в Володимирі-Волинському у 1937 р. дирекція технікуму рекомендувала його як відмінника у Варшавську авіаційно-технічну школу, де навчалося 300 студентів, із них лише 12 українців. З початком війни 1939 р. школу евакуювали в м. Ліда, а студентів забрали червоноармійці, як полонених. Півроку працював в рудниках Кривого Рогу, потім направили, звісно під конвоєм на будівництво дороги біля м. Броди. З початком війни 22 червня 1941 р. полонених студентів пригнали до глибокого рову і почали розстрілювати. Розстріл припинився в зв'язку з нальотом німецької авіації.

Із 300 студентів в живих залишилось 5, серед них і Костянтин Клітинський. Під час німецької окупації працював в будинкоуправі м. Луцьк, де проживала родина. Влітку 1942 р. заарештований, як член ОУН. В грудні 1942 р. групу в'язнів звільнено під час розчистки аеродрому боївкою від снігу. Оун, яка діяла під виглядом німців.

Клітинський став бунчужним, а пізніше сотеним УПА, псевдо «Назар». Загинув в бою з німцями в селі Старосілля під Колками у липні 1943 р.

Колач Йосип Йосипович,

Убитий «Адамівцями» червоними в 1943 р. Похований на кладовищі села Ізов.

Ковальській Михайло Якимович, 1922 р.н.

Загинув в бою з німцями 23.06.1943 р. у с.Ласків. Похований у спільній могилі біля кладовища с.Ласків.

Лупенко Василь Степанович, 1923 р.н.

Учасник визволення змагань 1941 р.-1944 р. Член формації ОУН УПА. В кінці 1944 р. засуджений до Н.М.П. розстрілу у Володимир-Волинській в'язниці.

Приходько Василь Степанович,

Загинув на початку 1945 р. Доля невідома.

Сас Павло Михайлович, 1921 р.н.

Знайдений в с.Антонівка, Луцького району в кінці 1944 р. засуджений до ВМП вирок виконаний у Володимир-Волинській в'язниці.

Свідчення Ярмощук Ольги Яківни 1919 р.н. і Горуна Василя Сильвестровича 1921 р.н.

Смольський Григорій Олексійович, 1921 р.н. ОУН НКВС у Волинській області 22.09.1944 р. засудив до розстрілу.

Смольський Микола Олексійович, 1923 р.н.

УПА, дезертирував з фронту, переховувався. Засуджений, забраний ... пропав безвісти.

Селецька сільська рада с. Селець

Вавринюк Петро Оверкович, 1915 р.н.

Заарештований на фронті і засуджений до Н.М.П. – розстрілу.
09.01.1945 р. розстрілений перед строем.

Гулюк Григорій Гнатович,
На початку вересня 1944 р. заарештований і засуджений. Перебував у Володимир-Волинській в'язниці. Доля невідома.

Дацюк Петро Сергійович, 1912 р.н.
3 липня 1943 р. був членом ОУН, виконував обов'язки повітового військовика і заступника куштового господарчого, навчав молодь військової підготовки, заготовляв продукти харчування, одяг. Заарештований 30.07.1944 р. за антирадянську діяльність. Подальша доля невідома.

Захарчук Любов Антонівна, 1921 р.н.
Засуджена, повернулася, жила в родичів. Цькована, ганьблена, переслідувана, нестерпіла, невитримала – заподіяла смерть. Похована на кладовищі с. Селець.

Індзинський Олександр Наумович, 1907 р.н.
Заарештований 24.08.1944 р. за зв'язок з УПА. В/М в/НКВС у Волинській області 12-13.10.1944 р. засудив на 15 років К.Т.Р. 5 р. п/п з К/М. Помер 26.08.1948 р. в одному із сталінських концтаборів смерті.

Корсун Федір Архипович, 1902 р.н.
«Чайка». Заарештований 27.07.1944 р. В.Т. в /НКВС у Волинській області 19.10.1944 р. засудив на 15 р.К.Т.Р.,5 р. п/п з к/м. 13.04.1945 р. помер в одному сталінському концтаборі смерті.

Шашук Захар Дементійович, 1910 р.н.
Заарештований 16.09.1944 р., 10.1944 р.- засуджений, 08.1947р.- помер в сталінському концтаборі смерті.

«Тарас» член ОУН, пропагандист. Убитий в 1943 р. німецькою поліцією в с. Чесний Хрест. Похований на цвинтарі села Селець.

с. Марія Воля

Гаврилюк Антон, 1906 р.н.
В.Т в НКВС у Волинській області 23.11.1944 р. засуджений на 15 років В.М.П. 5 р. п/п з К/М. Помер в одному із сталінських таборів смерті.

Осуховський Едвард Михайлович, 1907 р.н.
В.Т. 5-ої армії ОКВО 14.06.1941 р. засудив до Н.М.П. 23.06.1941 р. розстрілений у Володимир-Волинській в'язниці.

Януш Василь Олексійович, 1913 р.н.
У 1939 р. мобілізований в Польську армію під час війни потрапив в німецький полон, з якого зумів утекти і при поверненні пересік кордон в районі с. Коритниця. Затриманий в селі Стенжари чі. За порушення кордону засуджений на 3 роки В.Т.Т. З початком війни справу було переглянуто і засуджено В.М.П.

Петрик Гаврило - пропав безвісти.

Ташак Степан Михайлович,
Загинув в 1943 р. при наступі на школу в селі Стенжаричі, де була польська пляцувка, а на допомогу полякам приїхала німецька танкетка з Устилуга, з неї був убитий Степан.

с. Чесний Хрест

Баранюк Іван Тимофійович, 1907 р.н.
Помер у в'язниці м. Києва.

Грубесюк Олександр Гнатович, 1920 р.н.
«Горбач», засуджений. Помер в київській в'язниці.

Комар - вбитий мадярами.

Лижник Ілля Іванович, 1907 р.н.

Закатований 22 червня 1941 р. у в'язниці м.Володимир-Волинський. Похований в братській могилі, на кладовищі м. Володимира-Волинського.

Мороз Микола, 1906 р.н.

В 1946 р. засуджений на 16 р. В.Т.Т. Помер в сталінському концтаборі смерті.

Панасюк Іван Ісакович, 1920 р.н.

З 1943 р. в УПА. В.Т. в/НКВС у Волинській області 13.11.1944 р. засудив на 10 р. В.Т.Т. В 1949 р. загинув в сталінському концтаборі смерті.

Панасюк Іван Петрович, 1920 р.н.

З 1943 р. кущовий розвідник. Заарештований 23.11.1944 р. Засуджений на 15 р.К.Т.Р. з п/п і к/м. В 1947 р. помер в одному із сталінських концтаборів смерті.

Панасюк Петро, 1902 р.н.

Заарештований і засуджений в 1944 р. Перебував у Володимир-Волинській в'язниці. Доля невідома.

Процюк Іван Ісакович, 1920 р.н.

В.Т. в/НКВС 13.11.1944 р. засудив на 10 р. ВТТ. В 1949 р. загинув в сталінському концтаборі смерті.- Старий Братськ.

«Тарас», член ОУН, пропагандист.

Убитий в 1943 р. німецькою поліцією в с.Чесний Хрест. Похований на цвинтарі с. Селець.

«Хмель» - убитий німцями в селі Чесний Хрест в 1943 р. Похований на кладовищі с. Селець.

Цимбалюк Іван Трохимович, 1906 р.н.

Заарештований 11.09.1944 р. В.Т. в/НКВС засудив до Н.М.П – розстрілу. 01.1945 р. – вирок приведено в дію у в'язниці м.Володимира-Волинського.

«ШПАК» - УПА, студент з Львівського університету. Загинув у селі Чесний Хрест.

Стенжаричівська сільська рада с. Стенжаричі

Андросюк Ананій Степанович, 1921 р.н.

Загинув у бою з НКВС в с. Ставки Турійського району в 1945 р.

Андросюк Степан Федорович, 1921 р.н.

Вояка УПА. Пропав безвісті в 1944 р.

Бабич Володимир Якубович, 1888 р.н.

Заарештований 13.07.1945 р. В.Т в/НКВС у Волинській області 19.09.1945 р. засудив на 20 р. К.Т.Р. Помер в сталінському концтаборі смерті.

«Зозуленко». Надрайонний провідник, убитий німцями в стенжаричівському лісі 1943 р. Там же біля старої дороги за сто метрів від дзота в напрямку до Стенжарич, по правій стороні похований.

Каліщук Микола Іванович, 1920 р.н., с.Крать Турійського району. «Зух», сотник УПА, організатор оборони сіл Устилузького району від поляків. Загинув весною 1944 р. в с.Залужжя при сутичці з німцями. Похований в спільній могилі на цвинтарі в с.Стенжаричі.

Козубський Олександр,
Заарештований в 1939 р. Розстрілений у Володимир-Волинській в'язниці.

Филимонюк Михайло Іванович, 1914 р.н.
Член УПА. Вбитий в 1944 р. німцями в с. Залужжя. Похований в братській могилі на кладовищі с. Стенжаричі.

Чапа Василь Степанович,
Заарештований в 1940 р. Подальша доля невідома.

Чапа Іван Степанович, 1913 р.н.
Загинув в бою з німцями весною 1944 р. в селі Залужжя. Похований в братській могилі на кладовищі села Стенжаричі.

Чапа Микола Степанович, 1907 р.н.
Заарештований 03.03.1945 р. за співпрацю з УПА. Засуджений на 10 років В.М.П. 5 р. п/п з к/м. Помер в сталінському концтаборі смерті.

Цибульський Володимир «Зубенко»,
Заарештований 6 січня (увечері) 1945 р. КГБ (Стеба). Похований на кладовищі с. Стенжаричі.

Шамрило Іван Петрович, 1925 р.н.
Учасник визвольних змагань 1941-1955 рр. Член формацій ОУН УПА. Подальша доля невідома.

с. Заболоття

Грицай Василь, «Горячий»,
Загинув у 1946 р. у в'язниці м.Володимира-Волинського.

Шпур Леонід Романович,
У кінці 1943 р. забраний червоною партизанкою. Подальша доля невідома.

Ярмолюк Анатолій Юрійович, 1920 р.н.
У січні 1944 р. загинув у Свинарінському лісі від рук червоної партизанки.

с. Забунда

Вавринюк Володимир,
Вояка УПА. Загинув у с. Стенжаричі від агента КГБ Миколою Батогивським. Похований на цвинтарі в с. Стенжаричі.

Вавренюк Петро,
Вояка УПА. Затриманий власивцями при спробі захоплення зброї. Розстрілений і похований на кладовищі в с. Хотячів.

с. Турівка

Герасим'юк Йосип «Чорний», 1922 р.н.
Вбитий в 1945 р. в Камінь-Каширському районі.

Хмелівківська сільська рада

с. Хмелівка

Бобко Поліна (Павлина) Петрівна, 1926 р.н.

Кушова групи «Юнаки» зв'язкова. В лютому 1944 року вбита адамовцями /червоні партизани\, які вели боротьбу з ОУН УПА. Похована на кладовищі с. Хмелів.

Голод Іван Трохимович, 1924 р.н.

«Українець». Загинув при переході сотні за Буг.

Поліщук Михайло Мілентійович,

Загинув в бою з німцями в 1943 р. під селом Війниця. Похований на кладовищі с. Мочалки.

Хомюк Василь Павлович, 1924 р.н.

Вчитель сільської школи. В 1943 р. вступив до УПА. Вів боротьбу проти більшовицької влади. В.Т. 3-ої гвардійської армії 03.10.1944 р. засудив до В.М.П. – розстрілу.

с. Житані

Голод Микола Купріянович,

Убитий наприкінці 1944 р. у в'язниці м. Володимира-Волинського.

Марцинкевич Петро Харитонович, 1922 р.н.

Формація ОУН УПА. Повішений 21.10.1944 р. в с. Зимне на території Зимненського монастиря.

Марцинкевич Федір Антонович, 1925 р.н.

Загинув 23 червня 1943 р. в бою з німцями в с. Ласків. Похований в братській могилі біля кладовища с. Ласків.

Невидомський Олександр Сидорович, 1911 р.н.

«Сокіл» 21.10.1944 р. військовим польовим судом 254-ої стрілкової дивізії засуджений до страти 21.10.1944 р. повішений в с. Фалемичі.

Приходько Феофіл Сидорович, 1887 р.н.

Заарештований 24.29.06.1948 р. В.Т. в/НКВС у Волинській області 21.01.1949 р. засудив на 25 р. В.Т.Т., 5 р. п/п з к/м. Помер в сталінському таборі смерті.

Чуй Василь Калинович, 1905 р.н.

Засуджений на фронті. Помер в одному із сталінських таборів смерті.

Юхно Василь Іванович, 1926 р.н.

В кінці 1944 р. за співпрацю з УПА засуджений на 15 р. К.Т.Р. В кінці 1946 р. загинув в одному зі сталінських концтаборів смерті.

Юхно Іван Васильович, 1924 р.н.

Заарештований 09.09.1944 р. за співпрацю із УПА. В.Т. 3-ої гвардійської армії засудив на 10 років В.М.П. з конфіскацією майна. Помер в сталінському концтаборі смерті Воркута.

с. Навратин

Бабій Василь Костантинович, 1921 р.н.

«Марко», «Олег». 1943-1944 рр. Кушовий ООН куща №3. Заарештований в 1944 р. Військово-польовим судом 254-ої стрілецької дивізії засуджений на кару смерті через повішання. Вирок виконано 21.10.1944 р. в с. Зимне на території Зимненського монастиря.

Борій Андрій Леонтійович, 1922 р.н.

Заарештований в кінці 1944 р. Перебував у Володимир-Волинській в'язниці. Доля невідома.

Борій Антон Леонтійович, 1920 р.н.

Станичний. Засуджений військово-польовим судом 254-ої стрілецької дивізії до смертної кари через повішення. Повішений в с. Фалемичі 21.10.1944 р. о 13.00.

Сидорук Микола Максимович, 1920 р.н.

В.Т. Прик. В.О. 30.06.1950 р. засудив до Н.М.П. розстрілу.

с. Нехвороща

Антонюк Василь Фролович, 1919 р.н.

Вбитий у січні 1944 р. червоною партизанкою в с. Луковичі Іваничівського району. Похований на кладовищі цього ж села.

Вавринюк Іван Купріянович, 1923 р.н.

Загинув у бою з німцями 23 червня 1943 р. за с. Ласків. Похований в спільній могилі біля цвинтаря с. Ласків.

Жванець Макар Іванович, 1912 р.н.

Заарештований на фронті і В.Т. 3-ої гвардійської армії 11.1944 р. засудив до Н.М.П. – розстрілу. Вирок виконано 05.11.1944 р.

Захватко Леонід Матвійович, 1914 р.н.

Малограмотний селянин-середняк член УПА у грудні 1944 р. був убитий в бою з військами НКВС Локачинського району.

Мисай Ілля, член ОУН з 1941 року. Вбитий.

Михальчук Захар Романович, в 1943 р. вбитий.

Село Хобултова

1. Бобко Євген Орестович, 1923р. н. Пропав безвісти.

2. Волошин Степан Васильович, 1916р.н. Комендант боївки УПА. Заарештований 25.08.1945р. В-т в / НКВС у Волинській обл. 17.10.1945р. Засуджений до найвищої міри покарання. Страчений 25.12.1946р.

3. Косовський Василь Степанович, 1925р.н., вояк УПА. Наприкінці 1944р. пропав безвісти.

4. Максим"юк Микола Андрійович, 1912р.н. Дезертир з фронту. « Воювати нема за що і за кого» - говорив. Загинув від НКВС на своєму подвір'ї.

5. Мар"янчук Олександра Олександрівна, 1926р.н. Зв"язкова УПА. Пропала безвісти наприкінці 1943р.

6. Ничипор Володимир Юрійович, 1921р.н. Загинув при навчанні від розриву снаряда . Похований на кладовищі у с. Селець.

7. Огороднійчук Василь Михайлович, 1903 р.н. Формация ОУН –УПА. Засуджений 17.03.1951р. до найвищої міри покарання . Розстріляний у Луцькій тюрмі.

8. Решетняк Микола Варфоломійович, 1923р.н. « Славко» у 1944р. вступив до боївки СБ, мав на озброєнні автомат. Убитий 09.03 1945р. опер-групою 90-го прикордонного загону військ НКВС у с. Зимне.

9. Самолюк Омелян Петрович, 1892р.н. Заарештовани 20.02.1945р. за зв'язок з УПА. В-т в /НКВС у Волинській обл. Засуджений до 10 років виправно- трудових робіт, п/п з к/м. Помер 17 жовтня 1945р. у сталінському концтаборі смерті « Сиблазі»

10. Янчук Лукаш Степанович. Учасник визвольних змагань 1941-1955рр. Формация ОУН –УПА . Розстріляний німцями за Бугом.

Село Микуличі

1. Венгровський Іван Степанович, 1892р.н. Заарештований у березні 1941р. Розстріляний 22.06.1941р. без суду у Володимир - Волинській в'язниці. Похований на цвинтарі с. Микуличі.

2. Голюк Кіндрат Юхимович. Закатований 22.06.1941р. у Володимир - Волинській в'язниці. Похований на цвинтарі с. Микуличі.

3. Гранат Лукаш Дмитрович, 1919р.н. Заарештований в жовтні 1940р. Засуджений Волинським

обласним судом від 15.01.1941р. на 10 років виправно - трудових робіт 5р. п/п з к/м. Етапований з Володимир- Волинської в'язниці . Подальша доля не відома.

4. Гранат Марко Остапович, 1901р.н. Заарештований у 1940р. Звільнений німцями з Володимир - Волинської в'язниці у липні 1944р. Заарештований відразу вдруге. Перебував у Володимир - Волинській в'язниці. Подальша доля не відома.

5. Гранат Михайло Миронович, 1923р.н. Заарештований 15.09.1944р. як член ОУН В-т в НКВС. Засуджений 30.10.1944р. до найвищої міри покарання. Розстріляний 09.02.1945р. у в'язниці м. Володимира - Волинського.

6. Гранат Радіон. Закатований 22.04. 1941р. у в'язниці м. Володимира Волинського.

7. Гранат Федір Іванович, 1924р.н. «Ярий» загинув у 1945р.

8. Грицюк Григорій Семенович, 1924р. н. Учасник визвольних змагань 1941-1955рр., член формування ОУН-УПА.

9. Гулюк Данило Ананійович, 1899р.н. В-т в МВС у Волинській обл. Засуджений 15.01.1941р. на 10 років ВТТ 5р. п/п з к/м . Помер 25. 08.1942р. у сталінському концентраційному таборі смерті «Інта».

10. Ліщук Олексій Кирилович, 1924р.н. Учасник визвольних змагань 1941-1955рр. Член формації ОУН-УПА. Учасник Другої світової війни у складі Червоної Армії . Дезертував з ручним кулеметом . Подальша доля не відома.

11. Лобачевський Єрофей Степанович, 1898р.н. Учасник визвольних змагань 1918- 1921рр. у складі Армії УНР на чолі з Симоном Петлюрою. Заарештований 25.07. 1946р. як учасник визвольних змагань 1941-1955рр. Член формації ОУН-УПА. Вт в/ МВС у Волинській обл. Засуджений 21.10.1946р. на 10 років виправно - трудових робіт, 5р. п/п з к/м . Помер 11.12. 1946р. у сталінському концентраційному таборі смерті в Магаданській області.

12. Лобачевський Леонтій Степанович, 1916р.н. Заарештований у 1940р. і засуджений . З Володимир- Волинської в'язниці етапований вглиб СРСР. Подальша доля не відома.

13. Лобачевський Прокіп Степанович, 1919р.н. Заарештований у жовтні 1940р. і засуджений. Етапований вглиб СРСР. Подальша доля не відома.

14. Лукашук Марко Федорович, 1923р.н. «Запорожець» убитий під час бою з військами НКВС у с. Зимне в березні 1945р.

15. Мисай Йосип. Закатований 23.06.1941р. у в'язниці м. Володимира- Волинського. Похований на кладовищі с. Микуличі.

16. Максим"юк Михайло Степанович засуджений за допомогу УПА. Помер у сталінському концтаборі смерті.

17. Максим"юк Якуб Іванович, 1910р.н. Заарештований у 1940р. Засуджений Волинський обласним судом від 15.01. 1941р. на 10 років виправно- трудових робіт, 5 р. п/п з к/м. Помер у сталінському концентраційному таборі смерті «Інта».

18. Юрчук Макар Степанович, 1909р.н. Заарештований у 1940р. Засуджений у 1941р. на 7 років виправно- трудових таборів. Помер у сталінському концтаборі смерті «Інта».

19. Юрчук Сергій Степанович, 1912р.н. Заарештований у 1940р. Засуджений у 1941р. на 7 років виправно- трудових таборів. Помер у сталінському концтаборі смерті «Інта».

20. Янчук Захар Леонтійович, 1912р.н. Заарештований у 1940р. як український націоналіст. Засуджений на 10 років ВТТ. Помер у Новосибірській обл.

21. Янчук Федір Самійлович, 1920р.н. Заарештований у 1940р. як український націоналіст . Засуджений на 10 років ВТТ у 1941р. Етапований 01.06.1941р. з Володимир - Волинської в'язниці. Подальша доля невідома.

Село Підгайці

1. Білик Денис, 1900р.н. Убитий в бою з НКВС у 1947р.

2. Білик Зіновій Денисович, 1928р.н. «Пройдисвіт» . Наприкінці 1944р. вступив до УПА . Мав автомат, вів боротьбу проти радянської влади. Убитий наприкінці 1947р. на території Локачинського району.

3. Білик Сергій Іванович, 1910р.н. Убитий весною 1944р. в с. Хмелівка.

4. Бондарук Іван Матвійович, 1922р.н. Загинув у грудні 1944р. в бою з військами НКВС в с. Бармашів Локачинського району.

5. Бондарук Назар Іванович, 1895р. Загинув у с. Ліски від НКВС.

6. Мар"янчук Володимир Ульянович, учасник визвольних змагань 1941-1955рр., член ОУН-УПА. Подальша доля не відома.

7. Шелест Леонід Артемович, 1923р.н. Учасник визвольних змагань 1941-1955рр. Формация ОУН-УПА. Розстріляний у 1944р. у Луцькій в'язниці.

8. Шелест Петро Данилович, 1925р.н. « Железняк» . Розстріляний у лютому Червоною партизанською армією. Похований біля церкви у с. Верхнів.

9. Янчук Василь Устимович, 1925р. Загинув 23.06.1943р.в бою за с. Ласків. Похований біля кладовища с. Ласків.

10. Янчук Никанор Денисович, 1915р.н. « Шевченко». Загинув у березні 1945р. від НКВС. Похований на кладовищі в одній могилі з Павлом Дмитруком з с. Орані.

11. Ющук Петро Федорович « Зінько» . Загинув на Пасху 1947р. в с. Крухиничі Локачинського району .

Хотячівська сільська рада		
с.Хотячів		
1.	Бричук Надія	1921р.н.(дружина Захара) померла у в'язниці міста Новокузнецьк Кемеровської обл.
2.	Бричук Захар	с.Янів Іваничівського району. Повітовий на прижинці 1944р. в м.Устилуг
3.	Корнисяк Іван Дем'янович	1925р.н.житель с.Хотячів. Розстріляний німцями влітку1942р. у в'язниці м.Володимир-Волинського
4.	Корнисяк Іван Сафонович	1927р.н. житель с.Хотячів. З 1943р. в УПА, де в одному з боїв з червоними партизанами був убитий.
5.	Мельничук Кузьма Сергійович	1897р.н. Члєн УПА у версені 1944р. вбитий військами НКВС в с.Орані (всього тоді було убито 4 вояки УПА. Нач-м 5-го відділу 90 прикордонного загону підполковник Горбунов.
6.	Мильнійчук Микола Кузьмович	1921р.н. Політрук «Марко» бойовик СБ Устилузького району
7.	Пилипчик Назар Федорович	1905р.н. В/й 11-ї запасної стрілецької дивізії Харківського в/о 16.03.1945 засудив на ИД-ВТТ помер 25.07.1945р.в стол-му концтаборі смерті.
8.	Шклярук Олексій Іванович	1920р.н. житель с.Хотячів. Заарештований в 1940р. 5.02.1941р.засуджений, 24.03.1941р. Верховний суд СРСР затвердив. Розстріляний 23.06.1941р. у Вол. в'язниці. Похований в братській могилі на кладовищі м.Вол.-Волинського
с.Русів		
1.	Гладчук Григорій Іларіонович	1921р.н. Загинув у с.Бортнів Іваничівського району від Адамівців, червоних партизан.
2.	Гладчук Євген Іларіонович	Загинув 23.06.1943р.в бою з німцями за с.Ласків. Похований у спільній могилі біля кладовища с.Ласків
3.	Гладчук Іван Іларіонович	Загинув восени в 1943р. від німців.
4.	Павленко Федір Андрійович	1914р.н. житель с.Русів. «Петро». Заарештований 13.10.1944р. В-т в/ик ВС у Волинській області 28.02.1945р. засудив на 15р. ктр, 5р. п/п з к/м. 01.07.1948р. помер в сталінському концтаборі смерті Колимі.
5.	Рак Василь Михайлович	1913р.н. заарештований 08.09.1944р. В/т 3-ї гв.ар-мії 24.09.1944р. засудив до ВМП
6.	Сараванський Іван Іванович	1922р.н. житель с.Русів. Учасник визвольних змагань 1941-1955рр. формация ОУН-УПА. Заарештований в 1944р. восени і засуджений на кару смерті. В січні 1945р. зоорганізував бунт у в'язниці, в'язні захопили другий поверх, звільняли з камер. З вишок почався обстріл з автоматичної зброї. Бунт подавили. 28.02.1945р. Іван Сараванський був розстріляний.
7.	Хлопенюк Павло Васильович	1919р.н. загинув в бою із НКВД в кінці 1944р. в с.Ревушки Турійського району.

2014 - 2015 рр.

Володимир - волинці, які загинули під час АТО:

1. Солдат Головін Дмитро Володимирович.

Військовослужбовець військової частини А 3283. Народився 09.06.1981р. у м. Володимирі - Волинському. Загинув 01.02.2015р. від множинних осколкових наскрізних поранень ділянок тіла у Попаснянському районі Луганської області. Похоронений на Федорівському кладовищі у м. Володимирі - Волинському, 13 сектор, 16 ряд, 6 могила.

2. Сержант радіолокаційних військ Ілляшук Михайло Миколайович.

Уроженець с. Свійчів Володимир - Волинського району 1979р.н. Проживав у м. Володимирі - Волинському. З 1998р. служив за контрактом у радіолокаційному підрозділі. Загинув 10.02. 2015р. Указом Президента України № 270 від 15.05.2015р. за особисту мужність і високий професіоналізм, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі нагороджений орденом « За мужність» III ступеня (посмертно).

3. Боець 5-го батальйону ДУК « Правий сектор» з позивним « Правий» Колесніков Дмитро Вадимович.

Народився 12.01.1995р. у м. Володимирі – Волинському. Студент III курсу спеціальності «Правознавство» (Луцький відокремлений підрозділ) Університету сучасних знань. Загинув 22.02. 2015р. у зоні проведення антитерористичної операції поблизу с. Піски. Похоронений на Федорівському кладовищі у м. Володимирі - Волинському, 22 сектор, 5 ряд, 2 могила.

4. Старший солдат Крепець Леонід Петрович.

Народився 13.03. 1984р. в с. Білокриниччя Хмельницької обл. Закінчив Білокриничівську ЗОШ, Полонське ПТУ за спеціальність механік- електрик. Мобілізований у 2014р. Проходив службу у 51- ій бригаді, 3- ій батальйон, рота технічного забезпечення. Водій автомобіля МАЗ, займався підвозом боєприпасів та іншого речового майна між позиціями ЗСУ. 25.08.2014р. отримав смертельне поранення в результаті розриву міни в районі селищ Кутейникове - Дзеркальне Донецької області(за свідченням побратимів). Похований з військовими почестями як тимчасово невстановлений захисник України у м. Дніпропетровську. Указом Президента України № 568 / 2015 від 05.10. 2015р. за особисту мужність, високий професіоналізм, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі нагороджений орденом « За мужність» III ступеня (посмертно).

5. Старший лейтенант Максименко Олександр Олександрович.

Народився 20.01. 1990р. у м. Володимирі – Волинському. Оперуповноважений прикордонної оперативно - розшукої групи відділу прикордонної служби « Біловодськ» Луганського прикордонного загону Державної прикордонної служби України. Підірвався на міні 09.09. 2014р. поблизу с. Нижньобараниківка Біловодського району Луганської області. Похоронений на Федорівському кладовищі у м. Володимирі - Волинському, 22 сектор, 5 ряд, 3 могила.

Указом Президента України № 754/ 2014 від 06.10.2014р. « За особисту мужність і героїзм, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, нагороджений орденом « За мужність» III ступеня(посмертно).

6. Майор Полінкевич Леонід Олександрович.

Народився 19.09.1984р. в смт Колки Маневицького району Волинської області. Командир третього батальйону 51- ої ОМБр.

Загинув 22.05. 2014р. від множинних вогнепальних поранень біля с. Благодатне Волноваського району Донецької області. Похоронений в смт Колки. Указом Президента України № 311/ 2015 від 04.06.2015р. за особисту мужність і високий професіоналізм виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі нагороджений медаллю «Захиснику Вітчизни».

7. Старший прапорщик Смірнов Сергій Геннадійович.

Народився 26.04. 1975р.в АР Крим, Красноперекопського району с. Новопавлівка. Старшина роти 51- ої ОМБр. 29.08. 2014р. у бою під Ілловайськом під час виходу з оточення зник безвісти. Похований з військовими почестями як тимчасово невстановлений захисник України у Запоріжжі. У травні 2015р. був упізнаний за експертизою ДНК. Указом Президента України № 553/ 2015 від 22.09.2015р. за мужність, самовідданість і високий професіоналізм виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі нагороджений орденом « За мужність» III ступеня(посмертно). Похоронений на Федорівському кладовищі у м. Володимирі – Волинському, 22 сектор, 2 ряд,

4 могила.

8. Підполковник Спасьонов Василь Володимирович.

Народився 08.01. 1975р. у Сумській області. Начальник протиповітряної оборони 51- ої окремої механізованої бригади. Загинув під час мінометного обстрілу 23. 07. 2014р. за визволення м. Лисичанськ. Похоронений на кладовищі в с. Житані Володимир – Волинського району. Указом Президента України № 270 від 15.05. 2015р. за особисту мужність і високий професіоналізм, виявлений у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі нагороджений орденом Богдана Хмельницького III ступеня (посмертно).

9. Старший солдат Упоров Ігор Романович

Народився 30. 08. 1984р. у м. Володимирі – Волинському. Командир бойової машини БМП – 2, командир відділення 51- ої ОМБр. 28.06. 2014р. під час мінометного обстрілу біля с. Макарове Луганської області, був поранений осколком у живіт, помер від втрати крові при транспортуванні у госпіталь.

Похоронений на Федорівському кладовищі у м. Володимирі – Волинському, 16 сектор, 23 ряд, 2 могила. Указом Президента України № 311/ 2015м від 04.06. 2015р. за особисту мужність і високий професіоналізм, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі нагороджений орденом «За мужність» III ступеня.

10. Майор Хмелецький Віктор Іванович

Народився 07.06. 1978р. у м. Володимирі – Волинському. Начальник відділення зв'язку штабу 51- ої ОМБр. Загинув 28.07. 2014р. під час мінометного обстрілу поблизу с. Саурівка Шахтарського району Донецької області. Похоронений на Федорівському кладовищі у м. Володимирі – Волинському, 22 сектор, 9 ряд, 1 могила. Указом Президента України від 21. 10. 2014р. за особисту мужність і героїзм, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі нагороджений орденом Богдана Хмельницького III ступеня (посмертно).

11. Підполковник Цигикал Олексій Миколайович

Народився 10.12. 1976р. Командир бригадної артилерійської групи – заступник командира 14- ї окремої механізованої бригади. 16. 04. 2015р. На автодорозі Городище – Рівне – Старокостянтинів поблизу с. Великий Житин (Рівненська обл.) близько 23- 00 год. Автомобіль Mitsubishi Pajero Sport в якому троє військових поверталися на Рівненський полігон, зіткнувся з автомобілем Nissan Maxima. Підполковник Цигикал помер у лікарні м. Рівне від травм, отриманих в результаті ДТП. Похоронений 19.04. 2015р. на Федорівському кладовищі у м. Володимирі – Волинському, 22 сектор, 2 ряд, 3 могила.

Володимир-Волинський район

Устилузька міська рада

м. Устилуг

Ларін Микола Володимирович 1975 - 2014

Народився 8 травня 1975 року в м. Устилуг, Волинська область.

Загинув 30 листопада 2014 року, Донецький аеропорт.

Звання: солдат. Посада: страший стрілець 3 механізованого відділення 1 механізованого взводу 2 механізованої роти 1 механізованого батальйону. 93-а механізована бригада.

Обставини загибелі: загинув в результаті мінометного обстрілу під час захисту Донецького аеропорту.

Свищ Сергій Сергійович 1990 - 2015

Народився 2 листопада 1990 року в місті Устилуг.

Закінчив Академію сухопутних сил ім. гетьмана Сагайдачного.

Наймолодший командир роти 54 батальйону 30 бригади.

Сергій загинув 25 січня 2015 року, на Дебальцевському плацдармі.

Зарічанська сільська рада

с. Заріччя

Бондарук Микола Петрович 1991 - 2014

Народився 5 квітня 1991 року в с. Заріччя, Волинська область.

Загинув 22 травня 2014 року у м. Волноваха, Донецька область.

Звання: солдат. Посада: Навідник. 51-а ОМБр.

Обставини загибелі: біля 6-ї години ранку між Ольгинкою і Володимирівкою поблизу м. Волноваха

стався напад диверсійно-терористичної групи на загін українських військових. За словами очевидців бойовики приїхали на двох інкасаторських машинах та двох позашляховиках, відкрили масовий вогонь з гранатометів і ПЗРК-кулеметів. Під час обстрілу один із зарядів влучив у бойову машину, яка перебувала на блокпосту, що спричинило вибух боекомплекту. Внаслідок бою 17 військових загинуло та багато поранених.

Давидюк Олександр Олександрович 1984 - 2014

Народився 12 грудня 1984 року в с. Заріччя, Волинська область.

Загинув 13 серпня 2014 року в с. Новоганнівка, Луганська область.

Звання: солдат. Посада: водій. 51-а ОМБР.

Обставини загибелі: загинув 13 серпня 2014 року під час обстрілу позицій бригади з БМ-21 Град в районі с. Новоганнівка, Луганська область.

Зимнівська сільська рада

с. Горичів

Голяновський Руслан Вікторович 1982 - 2014

Народився 24 серпня 1982 року в с. Горичів. Навчався у Зимнівській школі. Служив у Збройних Силах України. У квітні 2014 року був призваний на службу до 51-ї окремої механізованої бригади. Загинув 24 серпня 2014 року на одному з блокпостів біля м. Іловайськ Донецької області.

Зорянська сільська рада

с. Зоря

Ліщук Віталій Леонідович 1986 - 2014

Народився 14 травня 1986 року в с. Зоря, Волинська область.

Загинув 22 травня 2014 року у м. Волноваха, Донецька область.

Звання: солдат. Посада: розвідник.

Обставини загибелі: біля 6-ї години ранку між Ольгинкою і Володимирівкою поблизу м. Волноваха стався напад диверсійно-терористичної групи на загін українських військових. За словами очевидців бойовики приїхали на двох інкасаторських машинах та двох позашляховиках, відкрили масовий вогонь з гранатометів і ПЗРК-кулеметів. Під час обстрілу один із зарядів влучив у бойову машину, яка перебувала на блокпосту, що спричинило вибух боекомплекту. Внаслідок бою 17 військових загинуло та багато поранених.

Оваднівська сільська рада

с. Жовтневе

Сусваль Петро Остапович 1990 - 2014

Народився 26 грудня 1990 року в с. Жовтневе, Волинська область.

Навчався у професійному ліцеї с. Овадно.

8 квітня 2014 року призваний на службу в селище Оленівка Донецької області на посаду стрільця, помічник гранатометника механізованої роти 1-го механізованого батальйону. Отримав важкі поранення під висотою Савур-Могила на Донеччині. У вересні 2014 року перебував на довгостроковому лікуванні у Дніпропетровському госпіталі, де обірвалося його життя.

П'ятиднівська сільська рада

с П'ятидні

Крохмаль Володимир Антонович 1987 - 2014

Народився 20 липня 1987 року в с. П'ятидні, Волинська область.

Загинув 17 червня 2014 року у смт. Станиця Луганська, Луганська область.

Звання: молодший сержант. Посада: командир танку. 51-а ОМБР.

Обставини загибелі: біля смт. Станиця Луганська танк Т-64Б опинився в оточенні терористів, прилади були розбиті зі снайперської зброї. Загинув, підірвавши гранату всередині танку.

Сімейний стан: залишився син 2009 р.н.

Указом Президента України № 619/2014 від 26.07.2014 року нагороджений орденом.

**Хотячівська сільська рада
с.Хотячів**

Сак Вадим Андрійович 1993 - 2015

Народився 21 серпня 1993 року в м. Володимир-Волинський, Волинська область. Пізніше разом із сім'єю проживав у с. Хотячів Володимир-Волинського району. У 2011 році був призваний до лав Збройних Сил України, служив у 24-й ОМБР в м. Яворів. Після закінчення строкової служби продовжив службу в частині за контрактом на посаді старшого механіка-водія.

Загинув 13 серпня 2015 року за особисту мужність і героїзм, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі під час російсько-української війни, нагороджений орденом "За мужність" III ступеня (помертньо).

с. Русів

Проць Сергій Володимирович 1994 - 2014

Народився 6 квітня 1994 року в с. Дарницьке, Волинська область.

Загинув 10 липня 2014 року в с. Довжанське, Луганська область.

Звання: старший солдат. Посада: старший механік-водій. 24-а ОМБР.

Обставини загибелі: загинув під час обстрілу з БМ-21 "Град" біля прикордонного пункту пропуску "Довжанський".

Вічна пам'ять і слава героям!

Картотека з прізвищами загиблих знаходиться у Володимир-Волинському історичному музеї.

1. З книги Ярослава Царука «Володимирщина у боротьбі за незалежність», - Волинська обласна друкарня, - 2012.

2. ДАВО, ф.р. – 3494, оп.1, спр.2, спр.3, спр.4, спр.5, спр.6, спр.7, спр.8, спр.9, спр.13, спр.15, спр.16, зошити – 20-21.

3. Архів УСБУ у Волинській області.

4. Архів УМВС у Волинській області.

Алла Дмитренко,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства і музейної справи
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;*

Тетяна Андрусик,

*студентка-магістр VI курсу історичного факультету Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки, спеціальність «Музейна справа та охорона пам'яток історії
та культури»,
м. Луцьк*

АТРИБУЦІЯ ЖІНОЧИХ СОРОЧОК

**(за збірками Музею етнографії Волині та Полісся при
СНУ ім. Лесі Українки і Волинського краєзнавчого музею)**

В умовах процесів глобалізації, що охопили людство на межі ХХ-ХХІ століть, змінюється і роль музеїв як соціокультурних інститутів. Музеї стають не тільки осередками збереження культурно-історичної, природної спадщини, але й важливими центрами освіти та комунікації, організації вільного часу. Актуалізується візуалізація культурно-значущої інформації, що містять об'єкти культурної та природної спадщини, які зберігаються в музейних фондах. У зв'язку з цим зростає і роль дослідницької роботи музеїв, яка «готує матеріали» для виставкової та експозиційної діяльності, для «спілкування» музейних предметів із відвідувачами. Накопиченню інформації про предмет сприяє наукова атрибуція, яка передбачає повне його вивчення. Отримана інформація може використовуватися як коментар при проведенні екскурсій, лекцій та інших заходів у музеях.

Незважаючи на те, що термін «атрибуція» раніше практично не використовувався у музейній діяльності, музейні працівники завжди проводили роботу по вивченню музейних предметів. Довгий час під атрибуцією розуміли в основному як визначення автора того чи іншого предмета. Сьогодні це спрощене розуміння атрибуції застаріло і не відповідає критеріям науковості [18].

Сьогодні атрибуція розуміється як накопичення наукових знань про пам'ятку, яка здійснюється вузьким фахівцем для ведення наукових паспортів в музеях, формування колекцій культурних цінностей. Атрибуцію визначають і як вид оцінної діяльності, заснованої на практичному та теоретичному досвіді фахівця, спрямованої на виявлення документального, інформаційного забезпечення у визначенні типології предмета для підтвердження його авторства, хронологічної приналежності, автентичності [1].

Отже, на перше місце виходить фахівець у певній галузі, який володіє достатніми знаннями про той чи інший вид (групу) культурних цінностей, нагромаджених у процесі практичної діяльності.

Найбільшу групу серед тканин одягового призначення у фондах Волинського краєзнавчого музею (ВКМ) і Музею етнографії Волині та Полісся при СНУ ім. Лесі Українки (МЕВП) складають жіночі сорочки. Сьогодні немає спеціальних досліджень з атрибуції натільного одягу. Однак дослідниками традиційного вбрання нагромаджено чималий фактичний та теоретичний матеріал, який активно використовується музейниками при вивченні колекцій одягу, в т. ч. й сорочки. Праці К. Матейко [10-11], Т. Ніколаєвої [12], Л. Орел [14], Л. Пономар [15], Г. Стельмашук [16], О. Косміної [7-7], Н. Гатальської [4-5] та ін. дозволяють виділити основні атрибутивні ознаки традиційних жіночих сорочок. Значний фактичний матеріал вміщено у каталозі жіночих сорочок, укладеному працівниками відділу етнографії ВКМ [17].

Основу будь-якого традиційного костюмного комплексу українців складала сорочка. У фондах ВКМ та МЕВП є значні за чисельністю збірки жіночих сорочок із різних районів Волинської області, а також сусідніх - Рівненської, Львівської та ін. Збірки репрезентують два історико-етнографічні райони — Волинь і Полісся.

При проведенні атрибуції жіночих сорочок слід звернути увагу на декілька аспектів:

- матеріали, використані для виготовлення того чи іншого елемента одягу;
- конструктивні особливості сорочки;
- декорування — основні техніки, види орнаментів, декоративні елементи, кольорова гама.

На відміну від інших компонентів традиційного костюмного комплексу, сорочки практично не мають місцевих назв. Виняток складають окремі модифіковані сорочки, наприклад, сорочки «голошійки» - без рукавів, «галька» - сорочка на бретельках, яку дівчата носили вже як білизну.

За часом побутування сорочки у музейних збірках відносяться переважно до кінця XIX – середини XX ст. Є сорочки / блузи, виготовлені у другій половині XX ст. Час виготовлення і побутування сорочки зазвичай міститься у її «легенді». При відсутності таких даних визначається на основі проведеної атрибуції : використані матеріали, техніки, орнаменти та ін.

1. Матеріали. Для виготовлення сорочок кінця XIX — середини XX ст. використовували домашнє полотно або ж тканини фабричного виготовлення.

Домашнє полотно ткали із лляних і конопляних ниток. Більш ніжним було полотно, виготовлене з льону та плоскіні — чоловічих стебел конопель, а полотно із матірки — жіночих стебел конопель, які збиралися значно пізніше після досягання насіння, було грубшим. Полотно, виготовлене із льону, називалося *лляним*, із плоскіні — *плоскінным*, а із матірки — *матірчатє*. Крім того, виготовляли і комбіновані тканини, в яких поєднували різні види сировини: льон наполовину з матіркою або плоскінно.

Залежно від ниток, які використані для виготовлення полотна, воно може бути тонким (переважно святкові сорочки) або грубим (буденні сорочки).

Техніка виготовлення тканини : для натільного одягу полотно ткали найпростішим двонитковим способом, тобто шляхом простого переплетення ниток основи і підкання.

Із фабричних (крамних) тканин для пошиття сорочок часто використовували білу бязь, яку ще називали полотном, ситець, перкаль.

Колір тканини. при проведенні атрибуції слід обов'язково відзначити колір тканини — біла, сіра та ін. Якщо це полотно, вказати вибілене воно, чи ні, ступінь вибілювання. Наприклад, із 60-ти сорочок із збірки МЕВП 22 пошиті із сірого полотна, 18 — із добре вибіленого, 20 — із крамної тканини, в основному із бязі.

2. Конструктивні особливості сорочок.

Побудова станка сорочки.

Конструктивне вирішення стану жіночих сорочок визначалося кількістю полотнищ (*горизонтальна*

побудова станка). За **кількістю полотниць (пілок)** сорочки найчастіше поділяються на дво- і трипілкові, тобто пошиті із 2-3 пілок домашнього полотна. Рідше побутували сорочки із більшою кількістю пілок, адже це залежало від ширини полотна і від об'єму фігури.

Якщо ширина домотканого полотна 45-50 см, брали три полотнища тканини, а якщо 75 см – два і зшивали їх вручну (пізніше на швейній машині) домашніми / фабричними нитками – виходив «станок» сорочки. Якщо станок шили із двох полотниць, шви були по боках, якщо із трьох — один шов ішов в основному по правому боку, а два інших — на спині та грудях із зміщенням вліво. Зустрічаються й сорочки, пошиті із 4-х полотниць (наприклад, із с. Велимче Ратнівського району — колекція [12, інв. № 121] Ширина сорочок з колекції МЕВП та ВКМ коливається в основному у межах 63-75 см.

Часто для розширення сорочки робили *бокові вставки* у вигляді клинів. Для цього брали полотнище тканини і розрізували його на дві частини по діагоналі. Обидва клини вшивали у бокові шви (косим зрізом наперед). Іноді розширювали тільки низ сорочки, вшиваючи невеликі клини. Для пришивання таких клинів використовували техніку *мережки*. Такі клини зазвичай невеликі, лише одна сорочка має бокову вставку довжиною 59 см [12, інв. № 428].

Існували певні особливості і у **вертикальній побудові станка** сорочки. Виділяють сорочки «додільні» («допільні») - із суцільним станом і «до підточки» («до підтички») - сорочки, станок яких складається із двох частин.

Додільними були в основному святкові сорочки, які шилися з тонкого полотна. Саме такі сорочки переважають у музейних збірках, що пояснюється тим, що святкові сорочки одягали лише в певні дні і вони менше зношувалися. Були й буденні додільні сорочки, які виготовляли з грубого полотна.

Однак сорочки на будень шилися переважно із двох частин - «до підточки». Верхня частина - «станок», «опліччя» - була із тонкого вибіленого полотна. Нижня частина - «підточка», «підтичка» - вставка з грубого полотна переважно від лінії стегон донизу. Підточка була із грубого, невибіленого, іноді конопляного полотна. Тканину на «підточку» ставили по поперечній нитці, тому вона мала один шов. Довжина підточки складає переважно 21–60 см. Наприклад, у сорочки із с. Прип'ять Шацького р-ну підточка має 21 см, із с. Воєгоща Камінь-Каширського р-ну — 44 см [12, інв. № 87, 266], а із с. Уховецьк Ковельського р-ну — 59,5 см [3, інв. № P2-287]. Якщо брати довжину опліччя і підточки, то вони мають відповідно такі розміри : 52,5 — 45,5 см, 47,5 — 59,5 см, 53,5 — 49,5 см [3, інв. № Д-1692, P2-287, P2-182]).

Довжина жіночих сорочок приблизно до / за коліна і коливається переважно в межах 80-100 см, хоча є коротші (60-80 см) і довші (100-110-114-120 см) сорочки, які вважаються більш давніми за походженням, ніж короткі [10, с. 36].

За кроєм виділяють чотири типи сорочок : тунікоподібна; з плечовими вставками; на кокетці; із суцільнокроєними рукавами.

Тунікоподібний крій, що є найбільш архаїчним, використовувався для виготовлення чоловічих сорочок будь-якого часового відрізка. Як буденний одяг їх носили переважно жінки старшого віку. Особливістю таких сорочок є те, що вони шилися без швів на плечах. Полотнище тканини складало поперек (на плечах) так, щоб дві його частини були рівними. На зламі вирізували отвір для голови й робили глибокий розріз – *пазуха*. Горловина не збиралася, а оброблялася *коміром-стійкою*. До перегнутого полотнища пришивали довгі рукави, пошиті переважно із 1 пілки, рідко їх розширювали за рахунок вузької вставки. Низ рукавів збирався на манжету або залишався прямим. Нижче рукавів до стану пришивалися «боки» завширшки в половину домотканого полотна.

Найбільш поширеними в кінці XIX – першій половині XX ст. були сорочки із плечовими вставками – *установі, поликові*. Особливістю таких сорочок було те, що вони мали *плечові вставки* («установки», «вустановки», «полики»). Коли станок сорочки був зшитий, брали невеликий шматок полотна (20-25 см) і розрізували його по довжині – виходили дві прямокутні *вставки*. Одним боком їх пришивали до передньої частини станка, другим — до задньої (спинки), а третім – до приготовлених окремо рукавів (подвійним швом, мережкою). Вставки сильно розширювали плечову частину сорочки.

Станок сорочки з пришитими до нього плечовими вставками утворювали *горловину* сорочки, яка була сильно розширена за рахунок вставок. Тому її збирали зверху на нитку в дрібні складки (способом «морщення») і рівно, щоб не було зборок («брижів»), пришивали комір. Шов накладали у два-три ряди. Як свідчать музейні колекції, найпишніше призбирана задня частина сорочки, особливо в центрі спини, що робить вбрання дещо «несиметричним».

Третій тип сорочок - *на кокетці (з гесткою)* більш пізнього походження. Найраніше вони з'явилися в південних районах України, а наприкінці XIX – на початку XX ст. поширилися і в центральних районах.

На Волині і Західному Поліссі сорочки на кокетці з'явилися на початку ХХ ст. під впливом міської моди. Кокетка викроювалася на ширину спинки і прикривала верхню частину фігури (ззаду і спереду — до грудей). До неї пришивали вже зшитий із 2-3 полотниць станок сорочки. Кокетку викроювали зазвичай подвійною, переважно без плечового шва і робили розріз для голови (під горло) і по центру передньої частини. Цей тип натільного вбрання є логічним продовженням сорочки з уставками.

Четвертий тип - *сорочки з суцільнокросним рукавом* побутували на території України у двох варіантах. В першому верхня частина рукава мала форму вставки, а рукав пришивався по основі або по пітканню. У другому, що побутував на Волині і Поліссі, – рукав призбирувався по всій ширині разом із горловиною та пілками стану і пришивався тільки по основі. Він міг бути вужчим і ширшим – залежно від того чи викроювався він з одного шматка полотна, чи до нього додавалось ще півполотнища [12, с. 62].

У другій половині ХХ ст. поширились *сорочки-блузки із суцільнокросним рукавом-регланом*, з широким викотом горловини, зібраним способом морщення і обробленим обшивкою. Вони значно коротші за традиційні сорочки.

У 20-30-х рр. ХХ ст. у дівчат з'явилися *сорочки на бретельках*, прикрашені мереживом, які називалися «*галька*». Їх шили із тонкого, добре вибіленого льняного полотна. Якщо традиційна сорочка виконувала роль і верхнього (влітку її носили тільки з спідницею) і нижнього одягу, то галька була вже виключно нижнім вбранням – білизною.

Присутні в музейних збірках і *нижні жіночі сорочки (голошійки)*, які мають суцільний станок, пошиті зазвичай із 2 пілок тканини, без рукавів або з короткими рукавами. Горловина оброблялась звичайною облямівкою.

Конструктивні особливості рукавів сорочок, манжет та ластовиць

Рукави жіночих сорочок завжди були довгими (довжина залежала від довжини рук людини, на яку шилася сорочка). Їх кроїли на всю ширину полотна і зшивали через край. На основі аналізу сорочок із музейних збірок можна зробити висновок, що рукави шилися переважно зі шматка домотканого полотна. У випадку, коли полотно було вузьке (наприклад, 46 см), для розширення в рукав вставляли ще смужку тканини [12, інв. № 87, 121, 147, 183, 445, 703]. Так, ширина рукавів у сорочок Ковельщини складає 19-24 см (у верхній частині). *Рукави, які оздоблювалися тканим, горизонтально розміщеним, візерунком*, дуже часто шилися із двох частин, тому що візерунок ткався окремо («*барабани*»), а потім вшивався у рукав [12, інв. № 445].

Неширокі рукави викінчувалися «*обшивкою*». Для цього брали вузькі смужки тканини, складали їх удвоє, пришивали по низу рукава, перегортали на другий бік і ще раз прошивали.

Святкові сорочки мали широкі рукави і завжди закінчувалися *манжетами* («*чохлами*»), які: 1) застібалися на *гачки* чи маленькі *фабричні гудзички* (білі, сині, оранжеві) та 2) *прорізні* (рідше *навісні петлі*, або 3) *зав'язувалися шнурочками*, що є більш давнім способом стягування манжети.

На Волині і Поліссі переважають манжети середньої довжини (до 3,5 см), хоча є менші (2,5 см) і більші (6-7 см). Цікаво, що найширші чохла (8,5 і 13 см) у сорочок із Камінь-Каширського району [12, інв. № 124, 132, 246], так само, як і найвужчі (2 см) [12, інв. № 413]. Рукави окремих святкових сорочок завершувалися розширеними манжетами, зібраними на зап'ястях з допомогою візерунчастого морщення [12, інв. № 77, 131, 154, 167]. Вони розходяться від рукавів, як дзвони. Такі чохла у Любомльському, Ратнівському і Старовижівському районах називають «*бинкети*», «*минтяти*», «*брижі*» [5, с. 42].

Для розширення *пройми* під пахви вставляли підрукавні клини ромбоподібної форми, які на Волині і Західному Поліссі називалися «*цвиглі*», «*клин*», «*клинчик*», «*ластка*», «*ластовиця*».

Оформлення горловини, пазухи та форми комірів сорочок .

Одним із моментів, що визначав локальні особливості сорочок, було оформлення горловини. На Волині і Західному Поліссі сорочки шили з *комірами*, що характерно для всієї Правобережної України, на відміну від Лівобережної, де сорочки не мали коміра, а призбираний викот горловини обшивався тасьмою або вузькою смужкою полотна [14, с. 64].

Більш давніми є *відкладні (виложисті) коміри*. В кінці ХІХ – на початку ХХ ст. виложистим комірам віддавали перевагу на Поліссі, особливо у районах, що межують з Білоруссю, та й то переважно жінки старшого віку. *Стоячі коміри* висотою 1,5-2 см з'явилися на Волині і Західному Поліссі лише у 30-х рр. ХХ ст. [14, с. 145]. Разом з ними змінився і крій сорочки: розріз пазухи почали прикривати «*манишкою*» («*маніжкою*»), як і в чоловічих сорочках.

Біля коміра сорочки застібалися на *невеликі гудзички*. Сорочки із виложистими комірами *зав'язувалися кольоровими стрічками* або шнурочками («*зав'язки*», «*зав'язочки*», «*устечки*»). Для цього на кінцях коміра робили петлі, в які затягували устечку, що слугувала водночас і прикрасою. На

Волині такі зав'язки часто закінчувалися пучечками ниток – «китяшками». Подекуди комір застібали металевими запонками («спронжками», «брошками») [5, с. 42].

В станку робили невеликий розріз утворюючи «пазуху», яку підрублювали швом або обшивали «прутиком». Для Волині і Західного Полісся характерні сорочки з невеликим або глибоким розрізом посередині грудей. Пазуху переважно не вишивали, рідше – вишивали.

3. Декорування сорочок. Локальної своєрідності сорочкам надавала орнаментация. Святкові сорочки оздоблювалися багатше, а буденні – дуже скромно, а то й взагалі не орнаментувалися.

Розміщення орнаментів на сорочках.

Сорочки прикрашалися тканим чи вишитим орнаментом на рукавах, плечових вставках, по лінії з'єднання рукава зі вставкою, манжетах (чохлах), грудях (пазусі, манишці), комірах, іноді на спині. Поділ сорочки, на відміну від тих регіонів України де переважали незшиті форми поясного одягу, не оздоблювався.

Основний мотив зазвичай припадав на вставку, верхню частину рукава і на місце з'єднання рукава і вставки. Ця лінія акцентувалася сполучним швом у вигляді мережки з білих, червоно-білих, червоно-біло-чорних ниток. Іноді сполучні шви виконувалися іншими технологічними способами.

Вставка заповнювалася орнаментом зазвичай у нижній частині, рідше – по всій поверхні.

Композиції оздоблення на рукавах сорочок можна розділити на чотири групи: 1) ткані орнаментальні смуги розміщені по довжині (вертикально); 2) рукави, оздоблені поперечними смугами тканого чи вишитого орнаменту, який утворює єдину, насичену барвами, тканину; 3) орнаментом заповнювався не весь рукав, а лише його верхня частина; 4) рукави, зверху декоровані смугою рослинного орнаменту, під якою розкидані дрібніші узорі переважно рослинного, а також орнітоморфного та антропоморфного характеру.

Манжети (чохла) декоровані по всій поверхні, рідше – по центру. У багатьох сорочках, особливо оздоблених тканим, манжети не декоровані.

Коміри сорочок переважно орнаментувалися, хоча зустрічалися і не орнаментовані. Комір-стійка заповнювалася орнаментом повністю, а відкладний комір – повністю, по краях, або лише в куточках. У виложистому комірі прикрашалися відкладні краї.

Пазуха здебільшого не оздоблена або вишита вузькою смужкою у техніці «козлик» чи дрібним орнаментом. Рідше зустрічаються жіночі сорочки із вишитою манишкою. У сорочках з Полісся інколи на грудях виткана неширока орнаментальна смуга.

У тих районах Волинського Полісся, що межують з Білоруссю, сорочки іноді прикрашали і на спині, розміщуючи горизонтальні ткані смуги шириною в один сантиметр з такими ж інтервалами між ними.

Способи декорування сорочок.

Найдавнішим способом орнаментации сорочок було *ткання*, що виконувалися за допомогою *простої і перебірної техніки*. Часто тканий візерунок комбінували із вишивкою. Наприклад, на рукавах і плечових вставках був тканий орнамент, а на чохлах, комірі і манишці – вишитий. Візерунок на рукавах і вставках не завжди співпадає із візерунком на комірі, чохлах, грудях.

Однією з найдавніших вишивальних технік є «заволювання» («занизування»). Наприкінці XIX ст. на Поліссі почали застосовувати старовинну техніку вишивки «настилування» («гладь»), яка характеризується накладанням паралельних стібків, віддалених один від одного на одну нитку. Гладь поділяється на лічильну («пряму» і «косу») та вільну (*живописну*), що набрала масового поширення лише у другій половині XX ст. Вишивку настилуванням комбінували з іншими прийомами, зокрема із «вирізуванням» («різю»). З кінця XIX — початку XX ст. поширилась вишивка «хрестиком».

Окрім основного візерунка, виконаного тканим, технікою занизування, низі, настилування, різі, хрестиком, у сорочках вражає розмаїття способів завершення країв виробів (коміра, пазухи, чохла). Тут використовувалися «обкиданка», «волочійка», «косичка», «білька», «півхрестик», «мурашка», а також з'єднувальні шви, узорне морщення тощо. Наприклад, при аналізі сорочок із Ковельського р-ну, зафіксоване таке поєднання вишивальних технік: с. Колодяжне [3, інв. № Д-1147] – *хрестик* поєднується з *обметицею*, якою оброблені кінці коміра; с. Тойкут [3, інв. № Д-1692] – *хрестик* доповнюється *стібком* на манишці і горловині; с. Пісочне [3, інв. № Р2-1537] – крім *хрестика*, використана «*сосонка*», якою вишиті верхній край рукава і нижній край уставки; с. Скулин [3, інв. № Д-1230] – *стібком* прошиті краї коміра і манжет, а *мережкою* з'єднані нижні краї пілок станка сорочки; с. Дроздні [3, інв. № Р2-2294] – *ретязь* (*косичка*) використана для з'єднання уставки і рукава, а *стібком* прошиті краї манжет, пазухи, коміра, місця з'єднання уставки і рукава із станком сорочки; с. Уховецьк [3, інв. № Р2-287] – крім *хрестика*, використані ще

шість вишивальних технік — *лічильна гладь, обметиця, стібок (стеблевий шов), ретязь (косичка), козлик, штапівка*. У селах Ратнівського р-ну сорочки іноді декорували *апликацією*. Прямі і фігурні смужки у вигляді «вісімок», вирізані з червоного сатину, пришиті на вставці, рукаві, пазусі, манжетах і комірі. На них і поміж ними розміщені вузькі смужки з чорної і голубої тканини [17, с. 60].

Типологія орнаментів на сорочках.

Геометричні орнаменти на тканих сорочках - це ритмічне повторення суцільно кольорових і орнаментованих різноманітними фігурами смуг, у яких закомпоновані узори у вигляді ромбів, трикутників, прямокутників, хрестів, розеток, Ж- та Х-подібних фігур. Геометричні орнаменти характерні і для сорочок, вишитих занизуванням, лічильною (косою) гладдю, рідше – хрестиком. Але, на відміну від тканих, ці узори є розробленими, тобто виконані у формі ромбів, зірочок, стилізованих квіткових пелюсток тощо.

Більш пізнє походження має геометричний орнамент. Перехідним від геометричного до рослинного є геометрично-рослинний орнамент, який поширився у XVIII ст. [9, с. 68]. Чи не основним рослинним орнаментом на сорочках зі є *мотив троянди («рожі»), «ружі»* різної модифікації. Крім нього на сорочках зустрічаються знаходимо вишитий виноград, дубове листя і жолуді, калина, кущики (пучечки) суниць, хміль, мак, лілія, братики, дзвіночки, півники, гвоздики, незабудки, мотив дерева – дерево життя та ін.

Рідше на сорочках вишивали зооморфні й антропоморфні орнаменти. У зооморфних вишивках зображуються: птахи (голуб, півень, сова, зозуля, соловей, ластівка, пави), комахи (муха, метелик, павук, летючі жуки), а також кінь, заєць, риба, жаба, змія собака, олені. На сорочках із збірки МЄВП зображення тварин, птахів і комах поодинокі. На рукавах і вставках ряду сорочок зі збірок ВКМ і МЄВП масмо стилізовані антропоморфні фігурки.

Колористичне вирішення орнаментів на сорочках.

Кольорова гама сорочок також залежить від декорувальних технік. Ткані орнаменти практично завжди виконувалися червоними нитками («заболоть», «заполоч») з невеликим додаванням чорних ниток (у співвідношенні приблизно 95% і 5%). Узори на сорочках, оздоблених занизуванням і лічильною гладдю, виконані переважно у червоному колориті з незначним вкрапленням синіх, зелених, жовтих, чорних і додаванням білих ниток. Вишивка у техніці хрестик здійснювалась червоними і чорними нитками у різному співвідношенні: в одному місцевостях переважав червоний колір, в інших – чорний, або ж співвідношення було рівне. у інших було рівне. У 30-х рр. XX ст. на пограниччі з Галичиною поряд з двоколірним орнаментом, досить популярною була вишивка чорними нитками, якими виконували візерунки рослинного орнаменту. В середині XX ст. з'явилися сорочки, вишиті поліхромними орнаментами.

Отож, атрибуція жіночих сорочок передбачає докладне вивчення матеріалів, конструктивних особливостей станка та інших її складових частин та особливостей декорування (розміщення орнаментів, їх типологія, орнаментальні мотиви).

1. Атрибуція культурних цінностей : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://inconsulting.com.ua/ru/ekspert-i-ocenka/antikvariat/atribuciya-cenostey.html>, вільний.

2. Боровицька Т. Орнаментальні композиції на сорочках зі збірки Музею етнографії Волині та Полісся / Т. Боровицька, А. Дмитренко // Матеріали III-ої наукової конференції «Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині», – Острог, 2011. – С. 77-83.

3. Волинський краєзнавчий музей. Збірка сорочок.

4. Гатальська Н. Волинське народне вбрання / Наталія Гатальська. – Луцьк, 1991.

5. Гатальська Н. Святкове нагрудне вбрання жінок Волині і Західного Полісся у збірці Волинського краєзнавчого музею. – / Наталія Гатальська // Волинський музей : Історія та сучасність. – Вип. II. – Луцьк, 1999. – С. 41–43.

6. Данильчук М. Волинська сорочка / М. Данильчук, А. Дмитренко // Етнічність в історії та культурі : Матеріали і дослідження. – Одеса : Гермес, 1998. – С. 97–99.

7. Косміна О. Регіональна символіка традиційного вбрання українців (до проблем класифікації) / О. Косміна // Етнічна історія народів Європи : Зб. наук. пр. – Вип. 23. – К. : Унісерв, 2007. – С. 18–23.

8. Косміна О. Ю. Традиційне вбрання українців / О. Ю. Косміна. – Т. 1 : Лісостеп. Степ. – К. : Балтія–Друк, 2008.

9. Лащук Ю. П. Народне мистецтво українського Полісся / Ю. П. Лащук. – Львів : Каменяр, 1992.

10. Матейко К.І. Український народний одяг : Етнографічний словник / К. І. Матейко. – К. : Наук. думка, 1996.

11. Матейко К.І. Український народний одяг / К. І. Матейко. – К. : Наук. думка, 1977.

12. Музей етнографії Волині та Полісся при Східноєвропейському університеті ім. Лесі Українки. Збірка сорочок.

-
13. Николаєва Т. О. *Історія українського костюма* / Т. О. Николаєва. – К. : Либідь, 1996.
 14. Орел Л. *Жіночий одяг Волинського Полісся : за матеріалами експедиції Музею народної архітектури та побуту України* / Л. Орел // Неопалима Купина. – 1995. – № 1–2. – С. 143–150.
 15. Пономар Л. *Особливості західнополіського народного вбрання та його назв* / Л. Пономар // *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. – Вип. 4. – К. : Унісерв, 2000. – С. 114–120.
 16. Стельмащук Г. *Давнє вбрання на Волині : Етнографічно-мистецтвознавче дослідження* / Галина Стельмащук. – Луцьк : Волинська обл. друк., 2006.
 17. *Традиційні жіночі сорочки Волині й Західного Полісся кінця XIX – XX століть. Збірка Волинського краєзнавчого музею. Каталог* / Упоряд. Л. А. Мірошніченко-Гусак, Т. О. Хомова / Вст. ст. Н. Г. Гатальська, Л. А. Мірошніченко-Гусак. – Луцьк: Волинські старожитності, 2013.
 18. Шестаков В. А. *Формально-логическая структура атрибуции* : Електронний ресурс] / В. А. Шестаков. – Режим доступу : <http://isomuseum.files.wordpress.com/2010/05/ascription-structure.pdf>, вільний.
-

**Розділ 4. Вивчення спадщини В. К. Липинського – потреба часу.
Матеріали круглого столу з нагоди 134-ї річниці від дня народження
В. К. Липинського. Затурцівський меморіальний музей
В'ячеслава Липинського, с. Затурці, 15 квітня 2016 року.**

Євгенія Ковальчук,
*кандидат історичних наук,
заступник директора з наукової роботи
Волинського краєзнавчого музею,
доцент кафедри документознавства і
музейної справи СНУ ім. Лесі Українки,
м. Луцьк*

**ЗАТУРЦІВСЬКИЙ МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО У
МУЗЕЙНІЙ МЕРЕЖІ УКРАЇНИ**

22 серпня 2011 року напередодні Дня Незалежності України було урочисто відкрито Затурцівський меморіальний музей В'ячеслава Липинського. Музей створено у родинному будинку садиби Липинських у с. Затурці Локачинського району. Музей функціонує вже п'ять років, має свої здобутки, накопичує досвід різних форм музейної роботи. У нашому дослідженні музеєзнавчого характеру пропонуємо на основі аналізу джерельних ресурсів Волинського краєзнавчого музею, зокрема, документів наукового архіву, обліково-фондової документації, опублікованих джерел розглянути Затурцівський меморіальний музей В'ячеслава Липинського у системі музейної мережі України.

На початку звернемось до певних музеєзнавчих понять, які потребують витлумачення чи уточнення використання. Це стосується наступних дефініцій: «класифікація музеїв», «тип і профіль музею», «музейна мережа», «меморіальний музей».

Мережа музеїв в Україні будується на основі прийнятої в українському музеєзнавстві їх наукової класифікації, яка остаточно склалася в повоєнні роки ХХ століття. Відповідно до цієї класифікації всі українські музеї розрізняють за типами і видами (профілями).

Тип музею визначається його суспільним призначенням, метою діяльності. Традиційно виділяють три типи музеїв:

- а) науково-освітні масові або публічні, призначені для широкого кола відвідувачів громадян та гостей України;
- б) науково дослідні або академічні, призначені для спеціалістів, які створюються при академіях наук, науково-дослідних інститутах, і мають вузькоспеціальний характер;
- в) навчальні, призначені для учнів і студентів, створені при школах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах з освітньою метою.

Профіль музею визначається основним змістом його фондів і зв'язком з тією чи іншою галуззю науки, мистецтва або виробництва. Він відповідає спеціалізації колекції і діяльності музею, встановлює зміст і принципи комплектування музейних фондів, тематику експозиційної і науково-просвітницької роботи, інше.

У Законі України «Про музеї та музейну справу» подається наступна класифікація музеїв: «За своїм профілем музеї поділяються на такі види: історичні, археологічні, краєзнавчі, природничі, літературні, мистецькі, етнографічні, технічні, галузеві тощо.

На основі ансамблю, комплексів пам'яток та окремих пам'яток природи, історії, культур та територій, що становлять особливу історичну, наукову і культурну цінність, можуть створюватись історико-культурні заповідники, музеї-заповідники, музеї просто неба, меморіальні музеї-садиби.

Музеї можуть бути: загальнодержавні, засновниками яких є центральні органи виконавчої державної влади; республіканські (Автономної Республіки Крим), засновниками яких є органи державної виконавчої влади АР Крим; місцеві, засновниками яких є відповідні місцеві органи державної виконавчої влади або органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, громадяни» [1].

Ставимо за мету класифікувати Затурцівський меморіальний музей В'ячеслава Липинського в системі музеїв (музейній мережі) України за різними чинниками згідно прийнятої в Україні класифікації. Спочатку визначимось з поняттям «музейна мережа». Музейна мережа – всі музеї або окрема група

музеїв розміщені на певній території. У нашому випадку територіально визначаємо всю Україну. У музейній мережі розглянемо групи музеїв одного профілю, одного типу, однієї відомчої належності. Наприклад, мережа меморіальних музеїв або мережа музеїв під відкритим небом; мережа музеїв науково-освітніх чи науково-дослідних; мережа державних музеїв чи громадських. Спробуємо дати відповідь на запитання щодо шляхів виникнення меморіальних музеїв.

Загальні тенденції розвитку музейної мережі України засвідчують, що меморіальні музеї виникають наступним чином:

- створюються як самостійні музеї;
- виділяються з середовища існуючих краєзнавчих та історичних музеїв;
- шляхом перепрофлювання (зміна тематики профільних) музеїв.

Затурцівський меморіальний музей В'ячеслава Липинського створювався як відділ Волинського краєзнавчого музею. Краєзнавчі музеї – це найчисельніша група серед музеїв України. Музеї краєзнавчого (комплексного) профілю збирають, зберігають, вивчають та експонують матеріали, що розповідають про природу, економіку, історію і культуру краю. Комплектування фондів цих музеїв різнопрофільне, як за типами музейних предметів (писемні, образотворчі, речові, фото, кіно-відео), так і за змістом. Експозиція краєзнавчого музею традиційно представляє природу та історію краю. Історична експозиція показує у часовій послідовності розвиток держав, регіонів або населених пунктів, представляє постаті історичних та культурних діячів. Залежно від характеру і складу колекцій та завдань краєзнавчі музеї будують окремі тематичні експозиції: художні, літературні, меморіальні, ін., які з часом можуть перерости в самостійні профільні музеї. Меморіальні музеї за класифікацією належить до профільної групи історичних музеїв. Більшість з існуючих в Україні меморіальних музеїв створювалися фахівцями музеїв-донорів на базі існуючих історичних, літературних, краєзнавчих музеїв.

Меморіальні (від лат. *memorialis* – пам'ятний) – музеї, присвячені видатним історичним подіям, державним, політичним, громадським і військовим діячам, науковцям, літераторам, митцям ін. Меморіальні музеї постають зазвичай на базі пам'ятних комплексів, що охороняються державою: територій, на яких відбувались події; будівель, пов'язаних з життям і діяльністю видатних діячів. Пам'ятними комплексами можуть бути квартири, будинки і садиби, де жила й працювала людина, в пам'ять якої засновано музей [2, 26]. Меморіальні музеї створюються з використанням колекцій меморіальних музейних предметів. Вони зберігають, досліджують і пропагують меморіальні колекції речових, образотворчих і письмових джерел, використовуючи для експозиційного показу допоміжні матеріали, непрофільні музейні предмети.

Як уже відзначалося, меморіальні музеї присвячують історичним особистостям, які проживали на даній території. Проект їх створення передбачає музеєфікацію об'єктів культурної спадщини (будівлі, парки, інше), збережених, реконструйованих або відтворених, які пов'язані з їх життям і діяльністю. Музеєфікація потребує дослідження пам'ятки, її консервацію і реставрацію, інтерпретацію через музейні експозиції, виставки, пояснювальні тексти, екскурсії, ін.), створення умов для їх огляду [3, 8].

Музеєфікація – напрям культурної політики та галузі музеєзнавства (музейної справи), змістом якої є перетворення нерухомих пам'яток історико-культурної спадщини в об'єкти музейного показу [4, 67]. На цих об'єктах створюються тематичні меморіальні експозиції. Тут експонуються особисті речі, автографи, рукописи, книги, образотворчі матеріали, фотографії тощо.

Першим меморіальним музеєм в Україні став будинок-музей Тараса Шевченка в Києві, створений у 1928 році. Єдиним в Україні музеєм-мавзолеєм є меморіал-поховання у складі музею-садиби українського хірурга М. І. Пирогова. У 1979 році в УРСР працювало близько 30 меморіальних музеїв. Більшість з них були присвячені історії радянського періоду, зокрема, діячам Комуністичної партії та Радянської держави.

Нині серед найбільш відомих меморіальних музеїв України: Літературно-меморіальний будинок-музей Тараса Шевченка в Києві, Київський меморіальний будинок-музей Михайла Булгакова, Київський літературно-меморіальний музей Максима Рильського, меморіальні музеї Григорія Сковороди та Максима Заболотного у Переяславі-Хмельницькому, Музично-меморіальний музей Соломії Крушельницької та Художньо-меморіальний музей Івана Труша у Львові, Колодяжненський літературно-меморіальний музей Лесі Українки, Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка, Будинок-музей Миколи Лисенка, Меморіальний будинок-музей академіка Дмитра Яворницького у Дніпрі.

За 25 років Незалежності в Україні відкриті нові меморіальні музеї присвячені видатним діячам української історії та культури. До наукового вжитку введено нові імена раніше забуті або невідомі. Відкрито, зокрема, Меморіальний музей Романа Шухевича у селищі Білогорща Львівської області,

Державний історико-меморіальний музей Михайла Грушевського у Львові, Великобережецький літературно-меморіальний музей Олександра Неприцького-Грановського, Музей-садиба Степана Бандери у с. Волі-Задеревацькій, «Меморіальна експозиція Шевченківська світлиця» у Волинському краєзнавчому музеї. Серед новостворених музеїв – Затурцівський меморіальний музей В'ячеслава Липинського.

Наведемо коротку історичну довідку: Липинський В'ячеслав Казимирович (1882–1931) – видатний український політичний і державний діяч початку ХХ століття, історик, соціолог, публіцист та дипломат; теоретик українського консерватизму та один із організаторів Української демократично-хліборобської партії; за гетьманату – посол України в Австрії.

Ім'я В'ячеслава Липинського – тривалий час замовчувалось і було не відоме в Україні. Перше оприлюднення відбулося 10 червня 1990 року майже через 60 років по його смерті. Так, під час упорядкування католицького цвинтаря в Затурцях було відновлено могилу В'ячеслава Липинського. В українській пресі з'явилися перші публікації про видатного діяча, громадськість підняла питання про охорону пам'ятних місць, пов'язаних з його іменем та створення меморіального музею.

У 1995 році Волинською обласною державною адміністрацією прийнято рішення про створення відділу Волинського краєзнавчого музею – Затурцівського меморіального музею В'ячеслава Липинського [5].

Згідно проекту комплекс реставраційно-будівельних робіт у садибі родини Липинських у с. Затурці Локачинського району передбачав відновлення двоповерхової будівлі у вигляді початку ХХ століття та пристосування її під меморіальний музей В'ячеслава Липинського. Садиба родини Липинських є пам'яткою історії національного значення [6]. Родинний будинок дворян Липинських – одна з найдавніших будівель у Затурцях. Палац родини Липинських ХІХ століття – пам'ятка архітектури місцевого значення [7]. Закладання фундаменту відбулося у 1871 році. У роки Першої світової війни всі господарські споруди та житло було спалено та поруйновано. На фундаментах старого будинку Станіслав Липинський споруджує двоповерховий палац. Саме сюди для прощання і поховання у 1931 році з Австрії було перевезено тіло В'ячеслава Липинського.

У Затурцях пройшло його дитинство, звідси вже дорослою людиною він листувався з видатними сучасниками, палко відстоюючи право українського народу на свою незалежність. Тут він працював над історичними та публіцистичними творами, займався просвітницькою діяльністю.

У план реконструкції садиби входили не лише реставрація будинку, а й відновлення пам'ятки природи – парку Липинських кінця ХІХ – початку ХХ століття. У цьому мальовничому зразку садово-паркового мистецтва гармонійно поєдналися особливості ландшафту, агрономічні знання та естетичний смак господарів. Серед видів дерев переважали місцеві породи: дуб, липа, граб, ясен, каштан, акація, горобина, які створювали певні композиції – „горіхова алея”, „коло”, висаджене ясенами. Парк був зоною відпочинку родини Липинських і їх гостей. На „острові” росла верба, під якою любив працювати В'ячеслав Липинський.

При комплектуванні фондів меморіального музею першочергове значення надається меморіальним речам. До них відносяться предмети, пов'язані з життям та діяльністю визначних людей, наприклад, їхні особисті речі [8, 561]. У процесі комплектування фондів Затурцівського меморіального музею наукові співробітники налагодили зв'язки з родичами В. Липинського у Польщі, зав'язали листування з Президентом Східно-Європейського дослідного інституту імені В. К. Липинського у США. Завдяки постійній скрупульозній збиральницькій роботі вдалося створити меморіальний фонд музею. Унікальну колекцію особистих речей та документів В'ячеслава Липинського та його родини (біля 200 музейних предметів) подарували музею донька Єва Липинська-Сенделовська з Лондона, племінники Ян і Казимір з Кракова та Єжи Липинський з Гданська. Серед них: документи, листівки, фото, першодруки творів, особисті речі і документи В. Липинського (атестат зрілості, 1902 р.; Послужний список, 1918 р.; Уповноважуюча грамота уряду Української держави за підписом гетьмана Павла Скоропадського, 1918 р.), оригінали портретів Марії і Станіслава Липинських. Пам'ятки були передані через Олега Савчука, голову науково-творчого та освітнього товариства “Фундація імені В'ячеслава Липинського”. Колекцію за тематикою можна поділити на шість частин: „Село Затурці”, „Масток Липинських у Затурцях”, „Станіслав Липинський і родина”, „Володимир Липинський і родина”, „Казимір Липинський і родина”. В колекцію входять документи, листівки, фото, особисті речі. Фотографії зроблені сином Станіслава Липинського Юліаном (біля 70 штук). Датуються початком ХХ століття. На них зображено види місцевості, природа, архітектура села; селяни за роботою (обжинки на полях хмелю); сільські типажі (групові портрети); фото біля будинку Липинських (родинні).

Серед меморіальних речей колекції авторські твори В'ячеслава Липинського, його друковані праці різного часу видання, накладу, а також кількості збережених примірників, видання з автографами, ін.

Твори В. Липинського у збірці можна розділити на три блоки: твори, видані при житті автора; твори, видані (перевидані) після смерті автора за межами України; твори, видані в Україні після відновлення її державності [9, 87].

Комплектування збірки продовжується. На 1 січня 2016 року фонди Затурцівського меморіального музею нараховували 652 музейні предмети основного та 226 допоміжного фонду. Протягом 2015 року до фондів музею надійшло 173 музейні предмети [10, арк. 2].

Меморіальні музеї підрозділяють на ансамблеві – з історичною обстановкою, що повністю збереглася та музеї з науково реконструйованим комплексом; музеї, що базуються на окремих колекціях.

Згідно наукової концепції Затурцівський музей можемо віднести до музеїв з науково реконструйованим комплексом. Він має чотири експозиційні, виставковий і конференц зали. Експозиція музею розкриває історико-етнографічне тло середовища, в якому жила родина Липинських у Затурцях на Волині, родовід, господарський та селекційний доробок родини у галузі сільського господарства; життєвий шлях В'ячеслава Липинського; його громадсько-політичну, державну та наукову діяльність. В експозиції музею були реконструйовані фрагменти інтер'єру будинку. Це – „Кабінет Станіслава Липинського”, „Вітальня”, „Кабінет В'ячеслава Липинського”. Експозиція охоплює хронологічний період тривалістю 100 років – з 1839 по 1939 роки. Експозиційна площа становить 144,6 кв.м. Площа музейної території становить 41 тис. кв.м, куди входить площа будівель і парку, який використовується як заповідна територія [10, арк. 3]. За 2015 рік у стаціонарній експозиції було представлено 346 пам'яток. На виставках експонувалось 1565 експонатів [10, арк. 4].

На основі проведеного аналізу зробимо наступні висновки:

1. Затурцівський меморіальний музей В'ячеслава Липинського створювався, як відділ Волинського краєзнавчого музею.

2. Відноситься до музеїв з науково реконструйованим комплексом.

3. Згідно класифікації музейних закладів України належить:

а) за профілем – до групи історичних музеїв;

б) за типологією – до науково-освітніх масових тобто публічних;

в) за адміністративним підпорядкуванням – до обласних;

г) за формою власності – до державних (комунальна власність) – музеї Міністерства культури;

д) за статусом – до першої категорії, як відділ Волинського краєзнавчого музею.

Затурцівський меморіальний музей В'ячеслава Липинського – перший і єдиний в Україні та світі музейний заклад, експозиція якого присвячена життєвому шляху, громадсько-політичній, науковій та державній діяльності відомого історика, політолога й державного діяча України першої третини ХХ століття, уродженця Волині В'ячеслава Липинського.

1. Законі України “Про музеї та музейну справу” від 29.06.95 р. № 249/95-ВР, ст. 5.

2. *Музезнавство: словник базових термінів / укладач-упорядник Л. М. Міщенко; за заг. ред. к.і.н., полковника Карпова В. В. – К. : Фенікс; Національний військово-історичний музей України, 2013. – 152 с.*

3. Ковальчук Є. *Актуальні питання сучасного музезнавства. пам'яток сакрального мистецтва / Є. Ковальчук // Волинський музейний вісник. Волинський музейний вісник. / упр-ня культури і туризму Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музей справи ВНУ ім. Лесі Українки; упоряд. А. Силук, Є. Ковальчук. – Луцьк, 2010. – Вип.. 2. – С. 8–12.*

4. *Археологічне музейництво. Енциклопедичний довідник (авт.-укл.ад. Д. В. Кепін) / Центр пам'яткознавства НПН України і УТОПІ. – К. : Б. в. 2010.- 268с.*

5. *Науковий архів ВКМ. Наказ Волинського обласного управління культури. Про створення музею В. Липинського в с. Затурці Локачинського району із правами відділу Волинського краєзнавчого музею № від 29. 05. 1995 р. – 2 арк.*

6. *Постанова Кабінету Міністрів від 27 грудня 2001 року за № 1761.*

7. *Рішення Волинського облвиконкому № 182-м від 3.04.1992 року*

8. Ковальчук Є. *В'ячеслав Липинський і Волинь. До питання музейного показу / Євгенія Ковальчук // «В'ячеслав Липинський в історії, теорії та практиці українського державотворення». Матеріали Міжнародної наукової конференції. – 26–27 квітня 2007 року. – Луцьк : «Вежа», 2007. – С. 569–563.*

9. Кушнір В. *Твори В. К. Липинського в колекції Затурцівського меморіального музею / Віталій Кушнір // Волинський музей: історія і сучасність: Наук. зб. : Вип. 4. – Луцьк, 2009. – С. 87–89).*

10. *Науковий архів музею. Статистичний звіт про діяльність музею за 2015 рік. – 5 арк.*

Віталій Кушнір,
завідувач Затурцівського меморіального
музею В'ячеслава Липинського,
с. Затурці

МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО: ЗАВДАННЯ, МОЖЛИВОСТІ, ПЕРСПЕКТИВИ

П'ять років функціонує Затурцівський меморіальний музей В'ячеслава Липинського. Заснування музейного закладу в родинному селі вченого накладає на нас особливий обов'язок щодо збереження і популяризації неоціненної спадщини славетного земляка.

Розуміючи неперехідне значення теоретичних основ побудови держави, закладених В. К. Липинським, музейні працівники з перших днів повели цілеспрямовану роботу на повноцінне становлення музею. Крім якісного екскурсійного обслуговування та систематичної подачі матеріалів про життя і наукову працю В'ячеслава Липинського у засоби масової інформації, велике значення надається організації науково-практичних конференцій, круглих столів, семінарів та зустрічей з науковцями, проведенню різноманітних масових культурно-освітніх заходів.

Музей стає щораз більш відомим осередком культури і науково-дослідницьким закладом. Його діяльність викликає зацікавлення у вітчизняних і зарубіжних туристів і краєзнавців, науковців, студентів і школярів. Водночас відвідувачі мають можливість ближче познайомитися з нашим краєм, його економічним потенціалом, особливостями господарської діяльності.

І все ж, основою діяльності музею є послідовна праця, спрямована на поповнення фондів предметами музейного значення, комплектування якнайповнішого зібрання творів В. К. Липинського, виданих у різні роки, і студій про нього. Паралельно вивчаємо теоретичну спадщину нашого славетного односельця, щоб повніше подавати інформацію у доступній формі для різних вікових категорій відвідувачів.

Наші гості з різних куточків України і зарубіжжя особливо цікавляться довідковою літературою про музей (путівники, буклети), працями В. Липинського та його листуванням. Та в цьому є велика прогалина, як у нашій діяльності, так і взагалі в ділянці державної політики. Поряд з частим публічним цитуванням найвищими державними посадовцями думок В'ячеслава Липинського не спостерігається державницького підходу щодо видання масовими тиражами творів ученого. Чи й справді “Липинський надто незручний для політиканів, занесених примхливою долею на верхні щаблі влади в Україні”? [1, 8]. Невже, “присягаючись його ім'ям, вони в той же час смертельно бояться, що поширення ідей, які містяться в “Листах до братів-хліборобів”, розкриє народові очі на їхнє шахрайство”? [1, 8]

Не хотілося б у таке вірити. Вірогідніше те, що людям, винесеним на олімп влади, байдуже, про що писав Липинський. Скоріше за все, вони не тільки не вивчали його праць, але й не читали їх. А ті наші співвітчизники, які цікавляться питаннями державного будівництва, не маючи доступу до такої інформації, фактично позбавлені можливості виважено аналізувати та осмислювати процеси суспільного розвитку. Дехто з відвідувачів під час екскурсії з подивом відкриває для себе один із фундаментальних принципів теоретичної спадщини мислителя-державника – принцип територіального патріотизму – такий природний і, здавалося б, для всіх зрозумілий. У той же час ні в кого з них не викликає заперечення твердження В. Липинського, що “Українцем, своїм, близьким, людиною одної нації – єсть кожна людина, що органічно (місцем осідку і праці) зв'язана з Україною” [2, 417].

Викликає сумнів вживання Липинським терміну “політична нація”, яким так часто послуговуються дослідники його теоретичної спадщини. Натомість В'ячеслав Липинський говорить про “надзвичайно здібну, сильну, здорову народню масу, що компактно живе на точно означеній території”, про націю, як “всіх мешканців даної землі і всіх громадян даної держави”. Одночасно він наголошує, що ця спільнота, щоб називатись нацією, мусить бути об'єднана спільним бажанням мати свою державу. Визначальною ж передумовою здобуття (закріплення) державності має стати відокремлення всіх державницьких сил від тих, хто налаштований до неї вороже. “Щоб могла повстати Україна — кажемо ми — всі місцеві сили, що хочуть своєї держави, мусять одділитись од сил, піддержуючих держави метропольні [2, XV].

А що відбувається насправді? Спостерігається навіть протилежне: антидержавні сили не тільки не відділені, а навпаки. Вони проникають у структури державної влади і безцеремонно провадять політику, яка шкодить закріпленню української державності. Про це свідчить хоча б факт появи нещодавно оприлюдненої книги голови Адміністрації Президента України Бориса Ложкіна “Четверта республіка”.

У ній автор (а може, автори) стверджує: “Будущее Украины — как бы мы к этому не относились — неразрывно связано с будущим России... Миллионы украинских граждан тяготеют к русской культуре, да что там тяготеют — просто являются носителями русской культурной традиции. Наша задача — сделать так, чтобы они не чувствовали себя чужими внутри украинского политического проекта”. Звичайно, Ложкін не читав творів державника Липинського. Бо тоді б йому відкрилося, що “Авторітет, влада й відповідальність у народа внизу й свобода й безвідповідальність зверху — це державний принцип Народної Республіки” [2, 46]. (Мабуть, оцієї “четвертої”?). Проаналізувавши цей псевдосенсаційний твір високого державного посадовця журналіст Віталій Абліцов у своїй статті “Четверта республіка чи демонтаж незалежності?” висловився доволі саркастично: “На Банковій вважають, що вже вирішене завдання створення політичної нації в Україні (бідний В. Липинський! Він і не знав, що все вирішується так просто — розчерком пера)” [5, 4].

З нашого досвіду спілкування з відвідувачами, в процесі опрацювання залишених численних відгуків та побажань щодо роботи музею, стає зрозумілим, що навіть побіжне (в межах годинної екскурсії) ознайомлення з життєвим шляхом та окремими думками нашого видатного мислителя, викладеними в його працях і листах, позитивно впливає на формування світогляду співгромадян, викликає краще ставлення до української спільноти з боку зарубіжних гостей (особливо сусідів-поляків). Адже широта поглядів В’ячеслава Липинського, розкрилля його думок не обмежується виключно українськими рамками. Думки вченого характеризуються загальноєвропейським цивілізаційним виміром.

Керівник сектора Польщі Міністерства Закордонних справ України Микола Ярмолюк, відвідавши музей, написав у книзі відгуків: “Надзвичайно важлива експозиція для процесу українсько-польського примирення і яскравий приклад того, як два братні народи можуть допомагати один одному. І це не лише в історичній перспективі”.

Посилаючись на той же принцип територіального патріотизму, обґрунтований нашим геніальним земляком, на його відповідь відомому історичному досліднику генеалогії польських шляхетських родів Поділля і Волині Казимиру Пулаському, дружина племінника В. Липинського Ірена Куча-Змієвська написала: “Я зрозуміла, що то був дуже великий чоловік. І коли б всі думали так, як він, то, напевно, ніколи між нашими народами не було б такого роду заздрощів, ненависті і ворожнечі”.

Популяризуючи спадщину В’ячеслава Липинського та будуючи плани на майбутнє, сподіваємося, що незабаром владні структури в Україні принципово поставляться до належного пошанування цього геніального діяча. Для нас важливо, щоб якомога більше людей відвідало музей — скарбницю теоретичної спадщини Великого Українця. Для цього, крім повсякденної праці наукових співробітників та допоміжного персоналу музею, потрібна цілеспрямована, добре скоординована робота структурних підрозділів Міністерства освіти і науки, Міністерства культури та інших державних інституцій, спрямована на якнайповніше використання можливостей обслуговування потенційних відвідувачів нашого музейного закладу, прищеплення нашій молоді почуття національної самоповаги та громадянської відповідальності. Адже В’ячеслав Липинський понад усе бажав, щоб відбулась Україна як держава. “Моя амбіція, моя мрія — це разом з *Назаруками* (етнічними українцями, — В. К.) збудувати Державу Українську, ублагороднити нашу Землю, нашу Україну, нашу *спільну* Батьківщину!” [3,307]. Він вірив, що повноцінна українська нація може створитись лише в умовах існування незалежної держави. “Недержавних свиней в державних орлів не переробиш” [3,301]. Отже, державні структури повинні на повну силу працювати на цей результат.

Щоб стало зрозуміло для всіх українських громадян та ближчих і дальших сусідів, як в Україні шанується ім’я її видатного діяча, місце поховання В’ячеслава Липинського має бути належно впорядковане: споруджено гідний його внеску пам’ятник з тривкого матеріалу, виготовлена та встановлена якісна огорожа території колишнього католицького цвинтаря. На території музейного комплексу нарешті повинен бути втілений у життя проект реконструкції парку — пам’ятки садово-паркового мистецтва — та усунуто недоліки ремонтно-реставраційних робіт 2011 року приміщення музею. Щоправда, регіональною програмою розвитку області на 2016–2020 рр. передбачено на це кошти у сумі 1400 тис. грн. [4]. Будемо сподіватись, що вказані цифри не залишаться тільки на папері.

Це все в комплексі сприяло б активнішому відвідуванню родинного села Великого Українця, у тому числі і Затурцівського меморіального музею В’ячеслава Липинського.

Хочеться вірити, що так воно і станеться. На це й спрямовуємо свою роботу. Перефразовуючи написане В. К. Липинським у листі до Івана Гладилевича: “Без віри в здатність малоруського племені викресати з себе якусь шляхотність, якийсь ідеалізм, і в той спосіб засимілювати державно-творчі елементи України, все моє громадське життя і вся моя праця як громадянина стратила б весь зміст” [3,

301], кажемо: без віри в те, що наш музей позитивно і вагомо впливає на формування національної свідомості і громадянської позиції відвідувачів, вся наша праця стратила б весь зміст.

1. В'ячеслав Липинський в історії України. Наук. зб. (До 120-річчя з дня народження). – К., 2002. – 140 с.
2. В'ячеслав Липинський. Листи до братів-хліборобів / Редактор Ярослав Пеленський. Київ-Філадельфія, 1995. – 472с.
3. Листування В. Липинського / Редактори Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – К.: Смолоскип, 2003. – Т. 1. – 960 с.-("Архів").
4. Регіональна програма соціально-економічного розвитку Волинської області на 2016–2020 рр.
5. Тижневик "Слово Просвіти" №13(857) від 31 берез. 2014 р.

Валерій Бортніков,
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології та
державного управління СНУ ім. Лесі Українки,
м. Луцьк

ДЕРЖАВОТВОРЧІ ІДЕЇ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ В. К. ЛИПІНСЬКОГО

Проблема розбудови незалежної Української держави посідає центральне місце у творчості В'ячеслава Казимировича Липинського. Йдеться не лише про наукові твори вченого, а і про його епістолярну спадщину. В листах та інших кореспонденціях вченого персоніфікуються історичні екскурси до витоків української державності; вони переносять нас у царину тогочасних історичних реалій, міжособистісних стосунків, втрачених можливостей і нездійснених мрій. Як представника консервативного напрямку суспільно-політичної думки В. Липинського найкраще характеризує теза, висловлена ним у листі до Дмитра Грегोलінського 16.12. 1924 р.: «Не може мати своєї держави така нація, в якій всі хочуть чогось нового і ніхто не хоче берегти старого: нація, в якій всі хочуть руйнувати владу і ніхто не хоче обороняти вже історично витвореної форми» [1, с. 419].

Зміст листів В. Липинського розкриває творчу лабораторію провідника українського державотворення, засвідчує глибину його думок у багатьох сферах наукового пізнання – філософії, історії, політології, соціології, культурології, релігієзнавстві, психології, етиці та ін. Проблема шляхів розбудови української нації у спадщині вченого тісно пов'язана із проблемою пріоритетності розв'язання питань культурно-національного і державного будівництва. Надбання теорії держави і права збагачено його концепцією незалежної унітарної держави у формі парламентської трудової монархії на чолі з гетьманом. Цікавими є ідеї політолога щодо синтезу авторитарного політичного режиму та інститутів демократії, правової держави, парламентаризму тощо. Елітократична концепція В. Липинського виходить із визнання еліти та її лідерів рушієм, визначальним чинником процесу українського державотворення на протигагу концепції масової демократичної участі, яку пропагували тогочасні лідери УНР. Оригінальною є класократична теорія вченого, де головну роль у процесах державотворення мав відігравати хліборобський клас, а не пролетаріат (як тоді було прийнято).

Процес становлення незалежної держави у В. Липинського є невід'ємним від створення державницької партії з відповідною організаційною структурою та ідеологією, що надзвичайно актуально на сучасному етапі партійного будівництва. Розкриття характеру тогочасних політичних взаємин, ілюстрація панування відповідних соціально-психологічних типів суб'єктів політичних відносин розширюють наші уявлення про історичну специфіку формування політичної культури і політичної психології окремих людей, і українського суспільства загалом. Усі роздуми про створення незалежної держави у В. Липинського тісно пов'язані із проблемою релігії та моралі, гідної поведінки представників української політичної еліти.

Коло проблем, що піднімав В. Липинський, позначено глибиною наукового аналізу і цілеспрямованістю: усі вони так чи інакше торкалися питань історії та практики українського національного і державного будівництва. Квінтесенцію творчої спадщини В'ячеслава Казимировича Липинського, можна казати його кредо, викладено у листі до Осипа Назарука, датованого 4.07.1927 р.: «Од Польщі, як і не від Польщі боронив і бороню Державну Українську Ідею, мабуть, власне тому, що як не українцеві Бог дав мені

інстинкт державний» [1, с. 73].

В. Липинський був переконаний, що без існування незалежної держави, майбутнє української нації залишається під загрозою, а тому пропонував провідним верствам об'єднатися і зосередити зусилля на розбудові української держави: «без власної держави нема й не може бути нації української», проте нація наша «роз'єднана політично, ідейно і культурно» [2, с. 41, 43]. У своїх переконаннях він був послідовним і не боявся піднімати гострі питання, які неоднозначно сприймалися у колі патріотично налаштованої української спільноти. Так, у листі до Івана Волошина 19.07.1925 р. він пише: «як помиляються наші націоналісти, що весь свій націоналізм будують на одній тільки мові. Показується, що українською мовою можна пропагувати найбільше шкідливі для України ідеї, як це роблять варшавські правителі по цей бік, а більшовицькі по той бік кордону. Для розвитку України далеко важніший єсть політично-територіальний бік української справи, ніж її бік культурно-національний» [1, с. 254].

У праці «Хам і Яфет», позначеної сумними роздумами щодо причин невдачі реалізації проекту розбудови національної держави, написаної вже на схилі свого життя 1928 р., В. Липинський вкотре наполягає на пріоритетності вирішення питання державного будівництва: «Держава – це перш за все: *Влада, Територія, Громадянство*. Без цих трьох складників нема держави. Значить, для будови держави необхідна організована сила, яка піддержує владу во ім'я добра цілої землі-території і цілого громадянства. *Нація* – це перш за все єдність духовна, культурно-історична. Значить, для народження нації необхідне довге співжиття даного громадянства на даній території і одній власній державі. Нація – єдність духовна – родиться завжди від держави – єдності територіально-політичної – а не навпаки» [3, с. 65].

У цьому контексті показовим є розуміння В. Липинським таких понять, як «націоналізм», «патріотизм» і «шовінізм». У листі до Богдана Шемета від 12.12.1925 р. він пише: «Націоналізм буває двоякий: державотворчий і державноруйнуючий – такий, що сприяє державному життю даної нації і такий, що це життя роз'їдає. <...> Перший – я називаю патріотизмом, другий – шовінізмом. Коли Ви хочете, щоб була Українська Держава – Ви мусите бути патріотами, а не шовіністами» [4, с. 76–77].

Розкриваючи зміст зазначених понять В. Липинський показував принципову відмінність шовінізму від патріотизму. На його думку, патріота від шовініста відрізняли насамперед не самозакоханість і егоїзм, а високі моральні якості та справжня, а не показова любов до своєї землі і свого народу.

Бути патріотом, писав він, це значить бажати всіма силами своєї душі створення людського, державного й політичного співжиття людей, що живуть на Українській землі, а не мріяти про витоплення в Дніпрі більшості своїх же власних земляків. Бути патріотом – це значить «вимагати гарних і добрих вчинків від себе, як від Українця, а не перш за все ненавидіти інших тому, що вони “не-Українці”». Врешті, бути патріотом, це значить... виховувати в собі... все громадські, політичні, державотворчі прикмети: віру в Бога і послух Його законам, тобто духовні вартості; далі вірність, твердість, сильновольність, дисципліну, пошану для своєї традиційної Влади (монархізм), загалом кажучи, лицарськість – тобто політичні вартості. Натомість бути шовіністом – це значить прикривати свою духовну пустку (безрелігійність), і своє політичне руйніцтво: отже, зрадництво, хиткість, безвольність, отаманію, самозакоханість, кар'єризм, здекласованість – фанатичними вигуками про “Неньку Україну”, про “рідну мову” про “Ми Українці!”...» [4, с. 77–78].

Дебатуючи із своїми опонентами навколо питань: чому не вдалася будова національної незалежної держави і хто несе за це відповідальність, вчений дійшов висновку, що саме відсутність «провідної верстви», яка була б державницькі та національно зорієнтована, призвела до цього. В. Липинський прагнув до створення аристократії, «але здорової, міцної, до творчості здатної, а не штучного консервування аристократії здегенерованої і безсилої» [2, с. 104].

Провідник українського державотворення вбачав нагальну потребу в організації «сильної і авторитетної групи», навколо якої могла б об'єднатись (як колись у варязько-князівській чи шляхетсько-козацькій добі) і політично зорганізуватись українська нація: «Без теоретичного і практичного розв'язання цього проблему ніякі, навіть найкращі орієнтації не допоможуть нам стати нацією ані державою», наголошував він у «Листах до братів-хлеборобів» [2, с. 68].

У листі до Дмитра Гроголинського від 16.12.1924 р. міститься обґрунтування того, чому саме еліта, а не маси має стати провідниками державного будівництва. Доводячи хибність думки про здобуття держави шляхом загальнонародного голосування, тобто демократичним шляхом, В'ячеслав Липинський висунув чотири тези того, чому це неможливе: «Перша, що народ ніколи не буває кращий і розумніший за своїх провідників і він не в силі вирішити того, чого вони самі вирішити не можуть. Друга, що ще ніхто на світі не здобував собі держави голосуванням, а всі держави здобувались армією, яка скрізь і завжди твориться єдиним проводом, а не виборами. Третя, що в хвилинали, коли можна завоювати собі державу,

ніколи нема часу на спокійні вибори і на виявлення думки народу і що волею народу в такі хвилини прикриваються тільки ці, хто не вірить в успіх боротьби за державу і хто відповідальність за цю боротьбу хоче тому перекласти на народ. Четверта, що народ, зайнятий своєю тяжкою денною працею, виживленням себе і своїх провідників, має право вимагати од цих провідників, щоб вони не примушували його ще й думати за них» [1, с.416].

Сьогодні, коли частину української території захоплено зовнішнім ворогом за сприяння частини місцевого населення, особливо злободенно сприймається інша теза мислителя, висловлена ним у цьому листі: «Коли власні провідники самі нікчемні, до думання і проводу не здатні, то народ завжди прийме думку і провід чужих, як це <...> бувало споконвіку у нас» [1, с.416].

Розмірковуючи над проблемою шляхетності та аристократизму, брак яких В. Липинський вбачав в тогочасній українській еліті, він виокремлював «дві рівності авторитету»: рівність демократичну, яка руйнує авторитет, і рівність аристократичну, яка будує авторитет. Пояснюючи їх принципову відмінність, він зауважував, що в часах дегенерації Запоріжжя своїм виборним отаманам, після виборів, мазали болотом голову і в руку замість булави вкладали очеретину. У такий спосіб вони символізували «принцип демократичної рівності авторитету, мовляв, хоч Ти і на чолі, але Ти таке саме нічтожество і сміття, як і ми, і ми кожної хвилини можемо тебе скинути. Цей принцип пройшов у плоть і кров нашої нації і став предметом похвальних гімнів для наших істориків, політиків і цілої нашої демократії» [6, с. 200].

У лицарства, яке побудувало всі великі держави, продовжував свою думку вчений, був звичай «при пасуванню на лицаря ставати на коліна перед старшим, а так саме ставати завжди на коліна перед першим лицарем в державі, перед Монархом. І той Монарх міг дати наказ карати провинившогося лицаря, але не міг оддати наказу дати йому сто нагаєк, як це завжди робили сильні запорожські отамани зі свободолюбивими демократичними запорожцями» Підсумовуючи, вчений наголошував на тому, що коли ми хочемо сотворити Українську державу, «ми мусимо творити все зростаючи, а не так, як наша демократія, все падаючі авторитети [6, с. 200, 201].

Як засвідчує світовий досвід, політичними провідниками у боротьбі за незалежність майже завжди виступає національна інтелігенція. Однак щодо української практики у В. Липинського була інша думка. Визнаючи, що тогочасна українська інтелігенція мала дуже великі заслуги перед нацією «на полі культурної аполітичної праці», до політичної праці українська інтелігенція «показала себе абсолютно нездатною», підсумовував він [2, с. 60]. А джерелом формування нової української еліти і провідною силою державотворення В. Липинський називав хліборобський клас. У відповіді на запитання Максима Гехтера 16.09. 1922 р. В'ячеслав Казимирович писав, що єдиною за тогочасних економічних умов реальною державницькі і національно орієнтованою творчою силою є хліборобський клас, оскільки він володіє «необхідною для всякої влади матеріальною силою: землею, і може виділити з себе національний державний апарат і національну армію. Але для цього йому треба внутрішньої єдності і організації» [1, с. 294].

Проте В. Липинський не обмежував нову еліту представниками лише зазначеного класу: «найкращі між хліборобами, найкращі між військовими, найкращі між робітниками, найкращі між інтелігентами, найкращі між промисловцями і т. д. – ось нова українська аристократія» [2, с. 104]. Тобто не мітингові оратори, а практичні працівники, виробники конкретного продукту, а не демагоги. Водночас, мислитель вважав, що знайти найкращих організаторів і залучити до державної праці не може «навіть найкраща виборна влада, бо вона перш за все мусить числитися не з талантом, а за партійним цензом людини» [2, с. 45].

Напевно є зайвим говорити про актуальність позначеної проблеми для сьогодення, коли абсолютизація принципу формування органів державної влади за партійною належністю призвела до руйнування держави. Вихід з цієї пастки В. Липинській вбачав у монархічній формі правління. Вчений вважав, що тільки той, хто стоїть «понад всякими виборами й понад всякими партіями», той хто зацікавлений у зростанні і зміцненні держави, а не її використанні для власних потреб, хто несе за цю державу «не часову, а постійну аж до смерті і по смерті перед своїми нащадками *відповідальність* – тільки Господар Монарх захоче і зможе тих найкращих організаторів знайти, до діла державного поставити, а негодящих – що не менше важно – не в'яжучись ніякими партіями, від партацької роботи усунути» [2, с. 45].

Причому, пошук «організаторів держави» передбачалося здійснювати на місцях: по селах і волостях серед селянства, робітників, інтелігенції, поміщиків, міщанстві у поєднанні з «якнайширшою *децентралізацією*» [2, с. 45].

Протириччя та суперечки в колі правлячих еліт у наш час значно ускладнюють процеси переходу

України до демократії і ставлять під сумнів розбудову в країні консолідованої демократії у найближчій перспективі. Тому сьогодні, як ніколи, актуальні роздуми вченого про забезпечення єдності правлячого класу. Розмірковуючи над долею державності в Україні, В. Липинський вважав, що однією з головних причин того, чому не вдалося побудувати українську незалежну державу є відсутність взаєморозуміння серед української еліти, її низькі моральні якості, отаманство, «брак любові до своєї громади, натомість любов тільки до себе, свого «я»» [3, с. 63]. Мислитель в ім'я України закликав до єдності, яка базується на «безкомпромісової внутрішньої моралі. Які ж основи цієї моралі? *Любов* – що не значить коров'яче взаємолизнання, а тоді раптом рогом в бік. *Покора*, – що не значить хитрість і низькопоклонство. *Вірність* – в серці, а не на язиці. *І почуття спільності*, а не злобне вишукування в оці ближнього пилинки... Коротко: *шляхетність, благородство*» [3, с. 74]. «Нація, в якій верхи не мають почуття солідарності, не єсть нацією і не може мати держави», писав він у листі до Опанаса Андрієвського від 3. 07. 1927 р. [1, с. 169].

Тема єдності верхів піднімається ним і в листі до іншого адресату Дмитра Григолінського (16.12.1924 р.), де він писав, що «люде взагалі, а наші більше, ніж інші, мають од природи нахил до сварки і розеднання. І хто хоче, щоб ми мали колись свою державу на нашій землі, повинен про оцей нахил наших провідників до сварки і розеднання твердо пам'ятати». Утім В'ячеслав Липинський наголошував, що «не самі провідники і не сам народ сотворять нам державу. Дасть нам її такий спосіб організації влади, який обмежить вроджену сваволлю наших провідників, збільшить в той спосіб їхню внутрішню силу і дозволить їм, завдяки цій силі, виконувати свої провідні завдання супроти народу та знаходити у нього піддержку, необхідну для виконання цих завдань [1, с. 416].

У цьому контексті згадуються думки та настрої іншого видатного українського вченого і державного діяча, Михайла Грушевського. У статті «Культура краси і культура життя» зі збірки «На порозі Нової України: Гадки і мрії», історик писав: «Коли я, ... слухав на шевченківським спектаклі чудові співи наших хорів, я плакав – але плакав не з радості! Ми не тільки гарно співаємо – ми таки занадто гарно співаємо в порівнянні з тим, що ми вміємо й можемо в інших справах. У нас занадто гарна література, музика, мистецтво в порівнянні з нашим убожеством в громадській і політичній роботі! Справді, як легко у нас зібрати великий і гарно зоспіваний хор і як – виявилось – трудно зладити добрий, дисциплінований курінь на оборону український вільностей!» [2, с. 248–249].

У кореспонденціях В. Липинського органічно поєднуються роздуми про минувшину, аналіз успіхів та невдач на шляху національного і державного будівництва, а також програмові засади, (умови) за яких тільки й можливий успіх справи національного відродження. Так, у листі до редакції щоденної газети «Діло» 9.07.1929 р., він наголошував, що усі недержавні нації, нації, які ще не сформовані, «ставали націями державними шляхом довгої і непохитної боротьби за певну ідею». На зауваження вченого, не було в історії прикладу, щоб якась ідея перемагала швидко, наприклад впродовж одного покоління. За його спостереженнями усі нації переходили через періоди занепаду, усі мали своїх невдатників і мучеників. Утім, «перемагали ці, що своїх неудачників і мучеників шанували та їх ідеям вірними аж до перемоги залишалися». В. Липинський був упевнений, щоб «стати зрілою, державною нацією, необхідний державницький ідеалізм, опертий на релігії, на церкві, на вірі живій» [1, с. 444].

Як правило, наступні покоління знаходять відповіді на питання, які ставлять попередні. Але на питання, яке поставив В'ячеслав Липинський у листі до Дмитра Греголінського 16.12.1924 р., досі не маємо ствердної відповіді. Всякий знає, писав він, що погубила нас сварка і брак єдності між нашими провідниками. І всякий повинен знати, що така сварка і брак єдності погубить нас знов, як настане наше наступне політичне Різдво. «Як же зробити, щоб оцей сварки і розеднання не було? Ось питання, над яким ми повинні думати повсяк час...» [1, с. 415–416].

1. Листування В. Липинського / редактори Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. (А–Ж) – К. : Смолоскип, 2003. – Т. 1. – 960 с.

2. Липинський В. Листи до братів-хлеборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. Повне зібрання творів, архів, студії. – / ред. Я. Пеленський / В'ячеслав Липинський. – Київ; Філадельфія : АТ «Книга», 1995. – Т. 6. – Кн. 1 – 470 с.

3. Липинський В. Хам і Яфет / В'ячеслав Липинський // Сучасність. – 1992. – № 6. – С. 63–76.

4. Липинський В. Націоналізм, патріотизм і шовінізм. (Лист п. В. Липинського до п. Богдана Шемета, писаний у Райхенау дня 12.XII. 1925 у відповідь на поставлене питання) / В. Липинський // Сучасність. – 1992. – № 6. – С. 76–78.

5. Грушевський М. Культура краси і культура життя / М. Грушевський // Політологія. Кінець XIX – початок XX ст. : хрестоматія / за ред. О. І. Семківа. – Львів : Світ, 1996. – С. 248–253.

6. *Липинський В. Мораль і політична дія / В'ячеслав Липинський // Консерватизм : антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Вид-во «Смолоסקип», 1998. – С. 196–201.*

Вільковський Євгеніуш,
*доктор хабілітований гуманітарних наук (історія),
 професор надзвичайної Державної Вищої школа
 ім. Папи Римського Яна Павла II у м. Бяла Подляска,
 головний редактор культурно-громадського
 часопису Землі Холмської «Ровіпно́сць»,
 професор кафедри народної безпеки*

SPUŚCIZNA IDEOWA WACŁAWA LIPIŃSKIEGO JAKO PRZESTRZEŃ DYSKURSU POLSKO-UKRAIŃSKIEGO

Przestrzeń stosunków polsko-ukraińskich, wpisana jest w tak rozliczną wieloaspektowość, różnorodność, że byłoby dobrze wyodrębnić kilka najważniejszych obszarów. Oczywiście, przedsięwzięcie to uwarunkowane jest różnymi determinantami. Przy dzisiejszym dyskursie musimy przede wszystkim pozostać w granicach wyznaczanych spuścizną ideową Wacława Lipińskiego. Myśli jego – pomimo upływu czasu – nic nie tracą ze swojego znaczenia. Więcej, można postawić tezę, iż powinny one zyskać coraz szersze prawo obywatelstwa. Koncepcje historyczne, społeczne, antropologiczne W. Lipińskiego ciągle pozostają aktualnymi w odczytywaniu dzisiejszych znaków czasu, inaczej sprawę tę ujmując, one mogą (powinny) wyznaczać dzisiejszą narrację zarówno historyczną, jak i dzisiejszych dyskusji o postrzeganie świata i człowieka. Lipiński nie pozostawił prac sensu stricte filozoficznych, ale jako twórca nowoczesnego konserwatyzmu ukraińskiego, stale odwoływał się do pojęć z najszlachetniejszej z upraw ducha, czyli filozofii. Pozostawił czytelny obraz swoich poglądów metafizycznych, będących przecież rdzeniem rozważań filozoficznych. Na nim konstruował system aksjologiczny, filozofię wartości, w której szczególne miejsce wyznaczał zasadom etycznym. Wyprowadzał je z ponadczasowego, niezmiennego porządku wartości, prawodawcą których pozostawał Stwórca. Przez całe życie pozostawał konsekwentnym przeciwnikiem wszelkich odmian relatywizmu, w tym i etycznego. Postawa ta była ważna w czasach, w których żył, ale ona nadal pozostaje jednym z najważniejszych wyzwań współczesnego człowieka, a zatem i nas, na tej konferencji obecnych także.

W wymiarze dzisiejszych poszukiwań, w obszarze relacji polsko-ukraińskich, za najistotniejszą przyjąć należy sferę polityczną, w której artykułowane są interesy nadrzędne każdej ze stron. Gdy w 1991 r. Ukraina proklamowała swoją niepodległość, pierwszym krajem - uznającym ten akt - była Polska. Od tamtego okresu wielokrotnie udawadniała, że integralność Ukrainy, jej suwerenność traktuje bardzo poważanie i przy każdej nadarzącej się okazji daje temu wyraz. Polska rozumie proeuropejskie dążenia Ukrainy i na ile jest w stanie, wspiera je. Opowiada się za przeprowadzeniem na Ukrainie reform, które uczynią z niej stabilne państwo demokratyczne, z wolnorynkową gospodarką. Stabilna Ukraina jest gwarantem bezpieczeństwa w tej części Europy. Powyższe konstatacje, odnoszące się do konkretnego w międzynarodowej przestrzeni stosunków politycznych, wszak niepodległość Ukrainy jest faktem, są podnoszone z myślą o potrzebie snucia narracji także o charakterze historyczno-politycznym, ale nie w rozumieniu dążenia do wywołania jakichkolwiek skutków w zakresie sprawowania władzy doby dzisiejszej. Ten aspekt bierzemy w nawias. Podejmowane refleksje są wyrazem potrzeby spojrzenia na aktualne relacje polsko-ukraińskie przez pryzmat spuścizny ideowej jednego z najwybitniejszych historyków, a równocześnie – podkreślmy - historyzofów, antropologów kultury – Wacława Lipińskiego. Jeżeli przywołujemy starą, jeszcze rzymską maksymę, że historia est magistra vitae, a wydaje się, że nie ma żadnych racjonalnych powodów, aby tę mądrość odrzucać, to spróbujmy na dzisiejsze uwarunkowania popatrzeć wizjami wielkiego syna obu narodów. Jego biografia, wpisana najpierw w kulturę polską, a więc i łacińską, a potem ukraińską, przyjmującą tradycję Wschodu, pozwoliła dostrzec te pierwiastki obu kręgów cywilizacyjnych, które sprawie ukraińskiej najlepiej mogły służyć¹. Po wtóre, Lipiński, jako konsekwentny konserwatysta, wolny był od wszelkich niszczących ideologii, budowanych na antytezie ponadczasowego porządku etycznego, wszelkich wartości, w rozumieniu zarówno ontologicznym, jak i aksjologicznym. Dla obu zatem stron ocena przeszłości, dokonana przez tegoż myśliciela, ale i – wyraźnie podkreślmy - wizje rozwiązań przyjmowanych w dniu dzisiejszym, stają się wręcz wymarzoną przestrzenią podejmowanej narracji historycznej. Lipiński zasadnicze

założenia swoich poglądów przygotowywał będąc jeszcze w Krakowie, w latach 1903-1913. To wówczas krystalizowała się wizja jego nowoczesnej myśli konserwatywnej, wizja założeń jego szkoły historycznej, sformułowanej w koncepcji terytorializmu, która dokonała wręcz przełomu w historiografii ukraińskiej². Najogólniej teoria ta sprowadza się do poglądu, że każdy, bez względu na swoje pochodzenie, używany język, wyznawaną religię, a zamieszkuje na terenie historycznych ziem ukraińskich i czuje związki z dziedzictwem tych ziem, może czuć się Ukraińcem.

Stanowisko to, choć wydaje się racjonalne, nie dla wszystkich było i nadal pozostaje jako oczywiste. Przed W. Lipińskim zostało zanegowane przez Włodzimierza Antonowicza³ i jego szkołę, określaną także mianem „chłopomanów”⁴. Wychodzili oni bowiem z założenia, że sprawie ukraińskiej może dobrze służyć jedynie ten, kto zerwie z polskością i obrządkiem rzymskokatolickim. Zarówno W. Antonowicz, jak i jego uczniowie, reprezentujący – określoną później – szkołę „narodnicką” stanęli na pozycjach antypolskich. Antonowicz stale żywił nadzieję, że Moskwa uwzględni ukraińskie dążenia narodowe. Najbardziej znaczącym przedstawicielem tej szkoły stał się z czasem uczeń W. Antonowicza - Mychajło Hruszewski⁵. Poglądy historyków wywodzących się z szkoły zapoczątkowanej przez W. Lipińskiego, określanej mianem państwowej (derżawnickiej), zarówno w okresie kształtowania się jej, jak i w okresie późniejszym, często nie były przyjmowane z aprobatą. W. Lipiński w 1912 r. wydał pracę *Z dziejów Ukrainy*⁶, na zawartość której złożyło się kilka rozpraw, głównie *Stanisław Michal Krzyczewski. Z dziejów walki szlachty ukraińskiej w szeregach powstańczych pod wodzą Bohdana Chmielnickiego*⁷. Wielu badaczy dziejów Ukrainy pracę tę określa mianem dzieła i przyjmują ją za przełomową w historiografii ukraińskiej. Zwracał w nim uwagę na udział szlachty, w tym w części spolonizowanej, w walkach po stronie B. Chmielnickiego, jej zaangażowania w tworzeniu zrębów państwowości kozackiej. Gdy szkoła W. Antonowicza odwoływała się do ruchów mas chłopskich, w tym hajdamackiego, niszczyielskich, mszczących się, mordujących, nie potrafiących myśleć kategoriami strategicznymi, przywidujących skutków podejmowanych decyzji, Lipiński sięgał do roli szlachty, często zubożałej, nawet szaraczkowej, ale pozostającej elitą⁸. Wydaje się, że ten nurt poszukiwań historiograficznych, podobnie historiozoficznych, był konkretyzacją dostrzegania roli elit w życiu politycznym narodu, w kształtowaniu czynników państwowotwórczych. To jest kolejny czynnik wyróżniający szkołę Lipińskiego i jego poglądów na dzieje Ukrainy. Wizje historyczne W. Lipińskiego po dzień dzisiejszy pozostają jednoznacznym świadectwem, że w ukraińskim nurcie narodowym mieszczą się nie tylko propozycje odwołujące się do nacjonalizmu, w tym nacjonalizmu integralnego⁹. I o ile w dzisiejszej Europie postawy nacjonalistyczne nie znajdują aprobaty (poza doraźną, z uwagi na czasowe uwarunkowania), wszak nie mieszczą się w standardach społeczeństwa obywatelskiego, o tyle poglądy W. Lipińskiego na tyle stały się nowoczesne, że w pełni sytuują się we współcześnie definiowanych kryteriach społeczeństwa nowoczesnego.

Jeżeli obie strony przyjmują spuściznę ideową Lipińskiego za przestrzeń autorytetu, rozsądnych rozwiązań, a trudno (i bez sensu) jest dewaluować jego dorobek, jego wizji historycznych i antropologicznych, to dyskusje na jego rozwiązaniach zawsze powinny połączyć tych, którzy – jako interes nadrzędny – widzą potrzebę przyjęcia demokratycznych rozwiązań wewnątrz państwa, jak i wypracowania takich relacji wobec sąsiadów, które mieszczą się w ponadczasowym porządku, respektującym podmiotowość drugiej strony, innego człowieka. Nie możemy bowiem zapominać, że stabilność państwa zależy także od prowadzonej polityki historycznej i przyjętych wizji historiograficznych. Wydaje się, że mają one immanentny związek z przyjmowanymi, bądź akceptowanymi nurtami filozoficznymi i formacjami kulturowymi. Podstawowe pytania dotyczące struktury egzystencjalnej człowieka podejmowane są w nurtach odwołujących się do klasycznych rozważań metafizycznych, pozostających na gruncie klasycznej definicji prawdy, przyjęcia ponadczasowych zasad, wartości. W. Lipiński wielokrotnie podkreślał, że najpierw musi się pojawić refleksja o człowieku jako bycie osobowym, z konstrukcją zobowiązań etyczno-aksjologicznych, a dopiero – jakby na kanwie tego – wizje poszukiwań, czy dążeń narodowych. Sfera ducha, wpisana w teistyczną wizję świata i człowieka, staje się pierwotna wobec każdego prawa stworzonego przez człowieka. W. Lipiński przy każdej, nadarzającej się okazji podkreślał, że nośnikiem ponadczasowych norm i zasad pozostaje Kościół, stąd tyle uwagi – w twórczości Lipińskiego – poświęconej zostało tej strukturze, jako depozytariuszowi stałych przekazów i relacji wobec transcendencji¹⁰. Powtórzmy, W. Lipiński nie pozostawił prac o charakterze czysto filozoficznych, ale najpełniejszy wyraz swojego stosunku do tych zagadnień wyłożył w – podnoszonej już - *Religia i Kościół w dziejach Ukrainy*.

W sferze gospodarki kraje nasze nie stały się znaczącymi partnerami i – jak wydaje się – wina nie leży po stronie Polski. Pomimo konfliktu z Rosją, to ten kraj ma wpływ na ok. 20% aktualnego ukraińskiego sektora finansowego. Jest to dużo. W interesie Ukrainy jest szukać wsparcia finansowego na Zachodzie, w tym w międzynarodowych instytucjach finansowych. Najwyraźniej nie jest ono satysfakcjonujące. W tym kontekście należy patrzeć na wsparcie kredytowe, udzielone przez Polskę. W poszukiwaniu ważnych partnerów gospodarczych na Zachodzie Europy Ukraina za priorytetowe uznała relacje z Niemcami. Na ten kraj przypada

ok. 27% obrotów handlowych Ukrainy. Orientacja proniemiecka odnajduje również urzeczywistnienie w sferze politycznej (trójkąt normandzki). Opowiedzenie się Polski po stronie ukraińskiej skutkuje sankcjami ekonomicznymi Rosji wobec polskich produktów, do niedawna wysyłanych na rynek rosyjski, czy ostatni spór z Rosją o prawo wjazdu na teren Federacji Rosyjskiej polskich ciężarówek. Należy pamiętać, że obok stosunków bilateralnych, relacje pomiędzy naszymi krajami wpisują się w trudne uwarunkowania międzynarodowych stosunków politycznych. Polska, za swoją postawę wobec Ukrainy płaci różną cenę. Zostaje ona wpisana w koszty postrzegania Ukrainy jako państwa stabilnego, pozostającego ważnym podmiotem międzynarodowym w tej części Europy.

Za sprawę bezsporną przyjąć należy, że szansą w stosunkach polsko-ukraińskich pozostaną kontakty na poziomie obywateli obu krajów. Znaczna ich część sytuuje się w relacjach ekonomicznych, zarobkowych, handlu przygranicznym, uproszczonej wymiany przygranicznej. Ważnym rodzajem kontaktów pozostaną spotkania na szczeblu lokalnym, bądź regionalnym. Wydaje się, że to one mogą stawać się najbardziej efektywnymi, najwięcej wnoszącymi w nasze relacje. Za szczególnie ważny wymiar przyjąć należy wymianę doświadczeń oświatowych, kulturalnych, naukowych. Dostrzegając wszystkie pozytywy tychże kontaktów trzeba jednak pamiętać o bagażu obciążeń historycznych, ciągle krępującym w pełni normalne relacje pomiędzy naszymi społecznościami. Powtórzmy, sposób pokonania ich zależeć będzie głównie od kreowanej polityki historycznej, obu stron, a zatem i strony ukraińskiej, podobnie ukraińskiej historiografii. To na kanwie tych narracji ważne jest definiowanie dziedzictwa, do którego strony będą się odwoływały. Zatrzymując się nad wypowiedziami zdecydowanej większości historyków ukraińskich, zamieszczanymi treściami w ukazujących się publikacjach, wsłuchując się w podejmowane dyskusje historyczne na Ukrainie, bardzo łatwo jest uchwycić, że w historiografii ukraińskiej dominuje nurt ludowy, odwołujący się do ludu, jako siły państwowotwórczej (szkoła W. Antonowicza, ideologia Dmytro Doncowa – rewolucyjnego chłopstwa¹¹). Za wyraz przełamywania takiej wizji, w aktualnej narracji historycznej, przyjąć należy te stanowiska, które opowiadają się za innym odczytywaniem, a zatem i kreowaniem ukraińskiej myśli. Pytaniem otwartym pozostaje, na ile oni świadomie odwołują się do myśli W. Lipińskiego, która w narracji ukraińskiej istnieje od ponad wieku. Od kilku lat prowadzi swoją stronę internetową, publikuje teksty Wasyl Rasewycz, historyk z Lwowa¹². Jeżeli nawet, z tezami tego historyka, można nie zgadzać się, o tyle nie można ich nie zauważać. Odwołuje się również, choć trudno jest wskazać, na ile sięga po idee W. Lipińskiego, do tych idei państwowotwórczych, nośnikiem których była szlachta Rusinów-Ukraińców. Myśli Lipińskiego powinny na Ukrainie przeżywać czytelny renesans, choć – jak wydaje się – bardziej mogą pozostawać wizjami akademickimi, ważnymi dla określonego grona czytelników i teoretyków, to pomimo tego zasadnym wydaje się pytanie, czy jego stanowisko w ukraińskim dyskursie historycznym znajduje należne prawo obywatelstwa? Czy nie jest tak, że zauważa się znaczenie myśli W. Lipińskiego, ale obecność ich w aktualnej narracji historycznej jest raczej mało zauważalna? Z podnoszonych już powodów W. Lipiński wskazywał na rolę religii i Kościoła w historii Ukrainy. Czy rzeczywiście, Kościoły obecne na Ukrainie, w należnym zakresie odczytują pojawiające się znaki czasu? Przywołajmy opinię dr. Andrija Banmeistera z Uniwersytetu im. T. Szewczenki z Kijowa, wygłoszoną podczas X Zjazdu Gnieźnieńskiego w Polsce, w marcu 2016 r. Zaznaczył wówczas, że Cerkiew prawosławna na Ukrainie „znajduje się w kryzysie, nie stała się głosem sprawiedliwości”¹³. Przy tak sformułowanej konstatacji lektura pracy Lipińskiego *Religia i Kościół w dziejach Ukrainy* staje się ponownie obowiązkową. Dotykamy zatem kolejnej przesłanki, podnoszącej aktualność przesłania Lipińskiego. Wskazywanie na spuściznę ideową myśliciela z Wołynia nie jest wyrazem słabości wobec niego, a potrzebą czasu. Ponadto, jego twórczość staje się niezbitym dowodem, że w tradycji ukraińskiego ruchu narodowego jest także inny, nie nacjonalistyczny, nurt.

Wymogiem dziejowym jest, by - niezależnie od pojawiających się determinantów, ich skali trudności - dialog polsko-ukraiński był rozwijany. Więcej, staje się on warunkiem sine qua non budowania normalnych relacji pomiędzy Polakami a Ukraińcami. Kogo należy postrzegać w charakterze inicjatorów owego dialogu? Zwracając się ku spuściznie W. Lipińskiego trzeba wskazywać na elity, choć – jak wydaje się – po stronie ukraińskiej jakby stanęły na uboczu, jakby nie rozumiały swojej roli, swojego dziejowego powołania. W tym odczytywaniu znaków czasu może pojawić się refleksja, że poglądy W. Lipińskiego nie są łatwe do przyjęcia, wszak był zdecydowanym przeciwnikiem tych ideologii, które odchodzą od zasad wpisanych w ponadczasowy system wartości, w tym w porządek etyczny, a dzisiejszy świat tak chętnie sięga po różne relatywizacje, historyczne także. Takie jest jednak dziedzictwo W. Lipińskiego. W równiej mierze sprzeciwiał się komunizmowi, którego historyczne skutki dane mu było poznać, jak i nacjonalizmowi, którego skutki przewidywał. Obie ideologie uważał za antychrześcijańskie, obce człowiekowi otwartemu na wolność i podmiotowość drugiej osoby. Myślenie komunistyczne nie zniknęło wraz z upadkiem komunizmu, ono przyjęło jedynie inne formy, w tym wpisane w różnego rodzaju stereotypy, w tym brak aktywności na rzecz własnej państwowości. Nie można zatem zapominać mądrości Lipińskiego, wyrażonej w słowach, że suwerennego państwa ukraińskiego nikt nie zbuduje, jeżeli tego

działa nie podejmą sami Ukraińcy. Głębia tych słów ma charakter uniwersalny i w równej mierze odnosi się do każdej narodowości, polskiej także.

1. Stanisław Stępień zaznaczył, że „Istotną /.../ cechą poglądów Lipińskiego nie było /.../ odrzucenie bądź negowanie polskości, ale jej adaptacja dla ukraińskiego procesu narodotwórczego”, S. Stępień, *Wacław Lipiński i jego dzieło*, w: *W. Lipiński, Religia i Kościół w dziejach Ukrainy*, Przemyśl 1999, s. 8.

2. *Krakowski okres Wacława Lipińskiego został gruntownie opracowany przez B. Gancarz, My, szlachta ukraińska... Zarys życia i działalności Wacława Lipińskiego 1882-1914*, Kraków 2006; por. O. Samojlenko, *Znaczenia idejno-teoretycznej spadszcziny W. Lipińskiego ta jej wpływ na sogodenija*, w: *Odinadczjati czitanija pamjati W. Lipińskiego. VIII Mirznarodna naukowo-praktyczna konferencja. Aktualni problemi pazwitu suspilstwa: istoriczna spadszczina, realii ta widliki XXI stolitja*, Łuck 2008, s. 7-17.

3. Włodzimierz Antonowicz (1834-1908), prawosławie uważał za przyrodzona religię ukraińskiego chłopstwa. Chcąc podkreślić swój związek z nimi wyrzekł się rzymskokatolicyzmu.

4. Spośród znaczących „chłopomanów” wymienić należy Polaków: Maksyma Rylskiego, Paulina Świącickiego, Borysa Poznańskiego, Konstantego Michalczuka, Ukraińców: Pawła Żyteckiego, Pawła Czubynskiego.

5. Mychajło Hruszewski (1866-1934), historyk, publicysta, polityk. Był uczniem W. Antonowicza, za jego wstawiennictwem otrzymał w 1894 r. profesurę na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Wykładał na nim do 1914 roku. Od 1908 r. wydawał swoje podstawowe dzieło *Istoriija Ukrainy-Rusy*, od 1907 r. ponownie aktywny w Kijowie. W 1917 r. został przewodniczącym Ukraińskiej Centralnej Rady, przystąpił do Ukraińskiej Partii Socjalistów Rewolucjonistów. W latach 1919-1924 na emigracji. Powrócił do Kijowa, stolicy Ukraińskiej Republiki Radzieckiej, co było jednoznaczne z przyjęciem sowieckiego dyktatu.

6. *W. Lipiński, Z dziejów Ukrainy. Księga pamiątkowa ku czci Włodzimierza Antonowicza, Paulina Świącickiego i Tadeusza Rylskiego*. Wydana staraniem dra Józefa Jurkiewicza, Franciszki Wolskiej, Ludwika Siedleckiego i Wacława Lipińskiego, Kijów-Kraków 1912. Na zawartość tomu złożyły się artykuły i rozprawy Lipińskiego: *Nazwy „Rus” i „Ukraina” i ich znaczenie historyczne*, *Echa przeszłości: ...*, *Niedośpiewana pieśń: ...*, *Stanisław Michał Krzyczewski. Z dziejów walki szlachty ukraińskiej w szeregach powstańczych pod wodzą Bohdana Chmielnickiego*, *Dwie chwile z dziejów porewolucyjnej Ukrainy: I. U szczytu potęgi; II. Na przelomie*, *Dokumenty Ruiny, Szlakiem Bohdanowym: Duma Iwana Mazepy...*, *Mowa Zamuela Zorki na pogrzebie Bohdana Chmielnickiego wedle „Latopisu Welyczkowego”*. Również w Krakowie, w 1912 r. *Stanisław Michał Krzyczewski...*, został wydany odrębnie.

7. por. N.G. Gatalska, *Obraz Stanisława Michajła Kriczewskiego u pracy B. Lipińskiego i powiści A. Czajkowskiego*, w: *Siznadczjati czitannija pamjati W. Lipińskiego. XI Mirznarodna naukowo-praktyczna konferencja. Socjalno-ekonomiczni dominanti liudskogo i technologiznogo pozwitu Ukraini*. 11 kwitnja 2013, Łuck 2013, s. 152-155.

8. Warto zwrócić uwagę na ocenę W. Lipińskiego ugody B. Chmielnickiego z Moskwą z 1654 r., zawartą w Perejasławiu. Ocena polityczna była miążdżąca. Chmielnicki nie wierzył we własne siły, stąd szukał wsparcia zewnątrz. Zerwanie z Rzeczypospolitą i wsparcie się na Moskwie pociągnęło za sobą fatalne skutki polityczne, których Chmielnicki – niestety – nie przewidział. Nawet gdy upadła Polska, w rozumieniu Chmielnickiego główna „zapora” na drodze do powstania państwa kozackiego, sprawa ukraińska nie posunęła się do przodu, Moskwa bowiem, choć etapami, zdecydowanie bardziej ograniczyła prawa kozackie, por. B. Gancarz, *My, szlachta ukraińska...*, s. 164-166. Po powstaniu Chmielnickiego Rusinom-Ukraińcom pozostały jedynie idee niezależności, które tliły się w nielicznych umysłach, by dopiero z czasem „przemówić” głosem bardziej „dobitnym”.

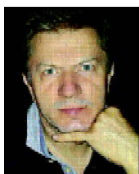
9. por. M. Papierzyńska-Turek, *Hruszewski-Lypynski. Dwie filozofie dziejów Ukrainy i ich współczesna recepcja*, w: *Samoidentyfikacja mniejszości narodowych i religijnych w Europie środkowo-wschodniej*, red. J. Lewandowski, W. Goleman, Lublin 1999, s. 114-128.

10. Gwoli przykładowi przytoczmy fragment wskazujący na poszukiwania tego Kościoła, który najlepiej będzie służył ukraińskiej sprawie narodowej: „Jednakże nie ta religia i Kościół najbardziej dopomoże nam w walce o Ukrainę, która jest najbardziej „narodowa” oraz najbardziej „ukraińska” i która w imię „nacjonalizmu” będzie uznawać wszystkich naszych „atamanów” i tolerować nasze wicherzycielskie narodowe cechy; - nie ta, która wchłonie w siebie najwięcej elementów ziemskich, świeckich i politycznych, i której pasterze zachcą zająć (mówiąc obrazowo) miejsce oficerów sztabu generalnego i do naszych wojskowych planów wkladać będą swoje zupełnie nie wojskowe, religijne sprawy – ale ta, która najlepiej nauczy swoich wiernych wykonywać wieczne i ogólnoludzkie prawa twórczej moralności społecznej w ich świeckiej walce o ukraińską państwowość”, *W. Lipiński, Rola religii i Kościoła...*, s. 49.

11. Dmytro Dońców (1883-1973), twórca ukraińskiej koncepcji nacjonalizmu, w latach 30. XX wieku przyjętej przez Organizację Ukraińskich Nacjonalistów (OUN) za podstawę ideologiczną działalności politycznej, której „zbrojnym ramieniem” stała się Ukraińska Armia Powstańcza.

12. Za głos w ten dyskusji przyjęć należy artykuł W. Rasewycza, *Historia nieudaczników i rezunów. Bardzo łatwo oddajemy swoją szlachtę i arystokrację Polakom i Rosjanom*, w: „*Wołanie z Wołynia*”, nr 6(127), listopad-grudzień 2015, s. 13-17, w wersji ukraińskiej: *Історія невдах і ризунів. Ми дуже легко віддаємо свою шляхту й аристократію полякам та росіянам*, w: http://zaxid.net/news/showNews.do?istoriya_nevдах_i_rizuniv&objectId=1374661

13. *Zjazd Gnieźnieński: pojednanie Polski, Ukrainy i Rosji jest możliwe i konieczne*, w: <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1342,title,Zjazd-Gnieznienski-pojednanie-Polski-Ukrainy-i-Rosji-mozliwe-i-konieczne,wid,18210692,wiadomosc.html>

Ришард Липинський

Варшава-Польща

Докторантура в Польській академії наук у Варшаві
в області економічної географії зовнішньої торгівлі

ВІД ЕТИКИ ДО ЕКОНОМІКИ відповідно до В'ячеслава Липинського-Потреба часу

Від ЕТИКИ через освіту еліти до здорової ЕКОНОМІКИ.

Я підкреслюю, що висловлюю тільки свої власні думки, представляю свої пропозиції і представляю їх для обговорення та оцінки. Я не являюсь членом будь-якої соціальної групи. Я вирішив представити Вам свої зауваження в сфері з'єднання етики з економікою відповідно до праць, на В'ячеслава Липинського, а також власного аналізу і досвіду.

ЕТИКА

Сама назва свідомо змінена в спосіб непоправний, з метою виявити проблему і спровокувати читача до глибшого відображення принципів етики, яких, зрештою, не можна змінювати, в залежності від поглядів автора, тому що вони являють собою універсальний, існуючих моральних норм, що випливають з вищих сил (божественних) і не зазнає будь-яких інших інтерпретацій або відступів. Їх можна тільки організувати, класифікувати, надавати ширшого опису, більшого чи менш важливого значення, але деякі канони є незмінними, для того дуже важко піддавати під сумнів, що є добрим і що поганим. Моїм заміром не являється аналізування і визначення етики слова або пов'язаних з ними поняттями, але спроба вказати, зазначеними В'ячеславом Липинським, міцні відносини етики в економіці і сили держави.

В'ячеслав Липинський не був автором етичних принципів, але навпаки він був затятим їх прихильником. Надзвичайно високо цінуються стандарти етичної поведінки, встановлених традицією і її продовженням вважається стан державної влади. У своєму визначенні їх дотримання далеко виходить за рамки посередності. Відповідно до Богдана Ганцажа: "В. Липинський вважав етику як основу загального життя. Він робив дуже сильний аспект на роль етики в державній політиці "Фундамент, загальний знаменник, і вся ідея творчості В'ячеслава Липинського була повага до етичних принципів - найвищим моральним стандартам, зокрема: соціальна справедливість, власна історія, традиції та культура, порядок, і справедливість, зокрема, по відношенню до громадян держави, але і в міжнародних відносинах, але чи В. Липинський бачив з'єднання етики з економікою? Звичайно ж, що економічні питання були їм помінені, але в той час було важливо створити першу українську державу на засадах етики і сучасного консерватизму. Якщо сьогодні в його ідеях і творчості шукати рішення, відповідно до необхідності часу, то в першу чергу треба звернути увагу на причини виникнення нинішнього соціального невдоволення, в якому етичні чинники в різних напрямках перетинаються з досягнутими економічними результатами, соціальної нерівності, економічні невдачі і т.д. Варто замислитися, як В. Липинський судить щодо етиком економіки. Як етичні недоліки вплинули на всі аспекти життя людей і всієї нації. З усіх його академічних праць вирізняється однозначна оцінка: будь-який відступ від поваги етичних принципів, веде до деградації суспільного життя, економіки і сили держави.

На початку двадцятого століття німецький вчений Макс Вебер довів, що в світі найбільш швидко розвиваються ті країни, де переважають протестанти. Їх релігія характеризується особливо високим рівнем етики та взаємної солідарності. Можливо, саме тому в Китаї в даний час проживає більше 130 мільйонів протестантів зі швидкою тенденцією до зростання, і китайський уряд не заперечує цьому процесу?

ЕЛІТИ

Одним з основних принципів В. Липинського була висока оцінка ролі еліт в державі. Еліти були для нього не тільки представниками знаті, але заможні люди, аристократія різні соціальні верстви, в тому числі селяни і робітники. Члени цих керівних верств повинні бути предметом постійного оновлення. Нова еліта повинна бути продовженням попередньої, яка повинна абсорбувати представників старої еліти, яка повинна була забезпечити необхідну наступність і ефективність держави. Продовжувач ідеології В. Липинського проф. Заїкин сказав про нього, "дуже добре розумів і яскраво підкреслив, що жодна соціально-політична реконструкція є неможливою без відновлення духу, без віри в Бога, без Якого неможливо поліпшити наш стан - ні соціальний, ні індивідуальний.

"З представлених тез, В. Липинський також показує, що тільки загальна взаємна повага, пошана до традицій, культури, національної спадщини, культивування історичної спадковості, дотримуючись універсальних принципів етики у всіх аспектах життя, навчання, роботі, бізнесі, відносинах індивідуальних і міжнародних створює умови для розвитку науки, економічного життя і процвітання, щастя індивідуумів. Серед еліт я хочу звернути особливу увагу на виробників, матеріально незалежних людей, кажучи:

“Ми хочемо створити організацію виробників, які мали б в той же час високий дух, здатний до боротьби і організації. Це означає, що реалізацію нашої мети ми хочемо покласти на людей, які повинні залежати від себе, один від одного, які б заробляли на своє існування своєю працею (фермери, робітники, ремісники, трудова інтелігенція), і не жили з диктаторською зарплатою або грошей від партії і вправних політиків” - писав Липинський в 1923 році.

Б. Ганцаж”, Сформульованого їм (В. Липинський) територіальний патріотизм ненаціоналістичний, повинен був складати силу держави, а також впливати на економічні питання.” З чого повинна була бути побудована таким чином сила держави? Саме на елітах, які мали найбільший вплив на економічні відносини держави.

ОСВІТА І ФУНДАМЕНТИ

Не можна обійти стороною важливу роль освіти в створенні основи для майбутнього народів. Школа і здорова сім'я, місце навчання, відносини, відповідно до традицій і ідеями В. Липинського, в яких він надає таку велику роль.

РЕАЛЬНІСТЬ

Кожна людина хоче бути щасливою і буде намагатися виконувати свої заміри. Кажуть, що нам дає щастя- шлях для досягнення мети, щоб досягнути - не тільки його володіння. Проте найбільше значення прив'язане до матеріальних питань і швидше воно не зміниться в найближчому майбутньому. “Гроші не приносять щастя” - приказка, яка є спільно відома. Справа в тому, що стало звичайним доповненням сказати щось з цього приводу: “але я волів би плакати в Феттагі, ніж в Запорозжі” - так сказав мені молода українка, але й часто повторюється між іншими. Я думаю, що це характерно для нинішнього світогляду молодих людей, майже в кожній країні в світі, з цією думкою доводиться рахуватися.

Незадоволені громадяни, які прагнуть поліпшити своє становище, але коли вони його не досягають, незважаючи на енергійні зусилля, збільшуючи ризик розчарування, спалахує агресія. Найбільш чутливі до нестачі перспектив зростає між молодими людьми. Вони, як правило, найбільш мобільні. Вони, швидше за все, емігрують за межі держави. Але при пошуді праці в іншій країні, і щанеханн своєї відбувається трагедія для нації, і цей процес повинен бути зупинений.

За оцінками, тільки в Польщі працюють близько 2 мільйонів молодих українців. Вони особливо високо цінуються як співробітники, широко визнаних в соціальному плані. Можна сказати, що вони вже однією ногою в Європі, але як щодо держави Україна? Крім того, варто подумати чи ми досягаємо щастя завдяки благополуччю, або відбувається зворотне. Останні дослідження вчених в університеті Великобританії Уорвік показали, що щастя і продуктивність, це щось, що “по-перше, ми щасливі і тільки після досягнення цього стану приходять до грошей.” Пояснення здається логічним, тому що оточення, стурбовані тим, неефективний працівник або підприємець набагато менш прлдуктивний і творчий, що знаходить своє відображення в його доходах. “Високий дохід і щастя можуть мати спільне джерело тільки в широкій мережі друзів і знайомих, що дає можливість для більш цікавого життя і більш високооплачуваної роботи. У цьому випадку, дорога до щастя веде від дотримання етичних засад, через гармонію з навколишнім середовищем, до економічного успіху.

Історія показала, що В. Липинський мав цілковиту рацію. Толерантність, прийняття будь-яких культурних відмінностей, расової, етнічної стали основними вимогами демократії в світі. Всі форми націоналізму привели до великих лих і воєн. Підриваються основи етичних народів для майбутніх поколінь. Період останніх кількох років - можливо, це було те ж саме або раніше - показали, що люди просто хочуть бути щасливими і хочуть жити в достатку тут і зараз. Основним мотивом для виходу з маси людей на вулицю, як правило, незадоволеність економічних причин, і менше через обмеження свободи. Переконливим доказом, для підтвердження цієї тези є Китай, де економічне зростання випереджає соціальні реформи, для того щоб народ не бачив сильної потреби здійснити їх, так як люди вже задоволені з економічної точки зору. Чи насправді, найбільш важливим є добробут і гроші? Феномен патріотизму в США є ще одним прикладом того, як суспільство багатонаціональне, мультикультурне, на певній території, є в стані інтегрувати навколо економічного успіху, який, як відомо відбувається завдяки пожданню економічних свобод і індивідуальних свобод, рівності і демократії. Я не впевнений, якщо американська форма капіталізму є справедливою для всіх, але вона, безумовно, забезпечує всі рівні права, можливості і перспективи ... це досить, щоб хотіти жити. По-перше, світова економіка також є світовим лідером в області захисту демократії і свободи, в результаті чого має користь теж Україна. Економічні успіхи країни також є найкращим доказом сильного взаємозв'язку етики в економіці. Там же ви можете спостерігати самопосилення синергії зворотного зв'язку.

“Сформульовані ним (В. Липинський) в листах до братів-шахтарів, різкою критикою його сучасної української демократії, що веде до олігархії політичного життя” це було особливо доречно, враховуючи нинішні проблеми соціально-політичних і економічних подій в Україні. Аналогічна проблема виникає насправді в багатьох інших країнах по всьому світу.

ВИСНОВКИ

Фундамент УКРАЇНИ - Fundament UKRAINY

Звідси випливає, що "потреба часу" в Україні є точним і радикальним поліпшенням економічних умов. Воля більшості українського народу і демократично обраного парламенту стало зближення з Європейським союзом. Україні вже відкрили двері в Європу. Можливо, це саме так. "5 хвилин" для України, яких вона не повинна упустити. Якщо українська економіка не може негайно переорієнтувати на Європейський Союз, це може означати, що не вистачить часу. Тоді треба задбати про план резервного копіювання, і відразу ж, зараз починати стояти однією ногою в усіх галузях, в рамках Європейського Союзу, так що вже не буде можливим, щоб замкнулися двері в Європу або відбувся несприятливий референдум в наступному стані. Економічна наука показує, що розвиток молодих економік повинен приводити в рух головним чином експорт. Наслідки війни і економічної кризи серйозно обмежує розмір внутрішніх ринків збуту. Україна вже має значний виробничий потенціал в багатьох галузях, але раптово втратила східні ринки.

Економічна потреба- це переорієнтація експортних напрямків і створення нових каналів збуту. Кращий метод, як видається, безпосередня реалізація регіональних міжнародних економічних проектів і експортних проектів . Наприклад, Кластери - негайно і назавжди ексклюзивної України в нинішній економіці ЄС.

Терміновою потребою часу також є європейське співтовариство, цсвідомлення, що український народ є одним з нас, частина європейської культури (християнської) і розділяє ті ж етичні принципи, як ми, і більшість країн Європи. Європа, в тому числі Польща, боїться величезного числа невизначених іммігрантів з мусульманських країн, але в той же час вітають іммігрантів з України.

Може бути, варто, як кодекс етики протестантів, провести інвентаризацію принципів етичної поведінки сучасного українського, європейських країн, щоб довести, що український народ поділяє ті ж етичні принципи і поважає однакові моральні норми. Може бути, що треба реалізувати їх в освітніх програмах.

Синонім поляка в світі слово "солідарність". Я хотів би побажати українському народу, щоб його синонімом незабаром стало слово "етика". Було б добре, якщо синонім для слов'ян, як можна ближче до кожної нації, став термін "солідарний і етичний".

"Я бажаю Україні уряду і підприємцям, оцінити важливість етики в усіх сферах життя, роботи і бізнесу, і відразу ж знайти рішення, які доповнюють роботу наближення в економічному і політичному житті до Європейського Союзу в розмірі і ступеню , щоб випереджати темпи втрати праці та щоб відбулося значне поліпшення добробуту українського народу, і особливо цінним було б повернення тих, хто виїхав на Батьківщину, з гордістю поверталися б і на території своєї країни, будували сильну українську державу, я сподіваюся, що Україна скоро приєднається до єдиної, вільної Європи - без кордону".

ПРОПОЗИЦІЇ:

У музеї В'ячеслава Липинського в Затурцях призначити:

1. НАЦІОНАЛЬНУ КОМІСІЮ ЕТИКИ УКРАЇНИ:

- розробити національний кодекс етики України
- розробити Кодекс Етики для Підприємства
- завірити сертифікат "Підприємець вірних традицій та етики".

2. МІЖНАРОДНИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.

Перейти до створення регіональних, міжнародних економічних кластерів та експорту, в тому числі українських експортерів на європейські канали збуту.

3. Як автор цього виступу і підприємець, я хочу запропонувати приклад можливих економічних проектів з Україною і в той же час, представляю свій обґрунтований проект:

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНЬСЬКА ПРОПОЗИЦІЯ ЕКСПОРТУ „СХІДНЕ ПАРТНЕРСТВО” ім. В'ячеслава Липинського, в тому глибоко продуманий, завдяки багаторічному досвіду, я зрозумів, проект підтримки українського експорту, на прикладі однієї галузі:

КЛАСТЕР ПОЛЬСЬКИХ І УКРАЇНСЬКИХ ВИРОБНИКІВ МЕБЕЛІ

Представлена модель може бути використана в інших секторах економіки.

Сильно підкреслюю, що минулий досвід в світі показав, що успіх цього проекту регіональних кластерів, а також інших подібних ділових починань багато в чому залежить від ступеня довіри і якості співпраці між підприємствами, фонд буде підтримувати етичні принципи. Також підкреслюю, що, відповідно до перевіреним кодексом протестантської етики, а також, ймовірно, з побажаннями молодого покоління, етичний обов'язок необхідно вважати, як потребу до збагачення, досягнення успіху і особистого розвитку. Тільки санкціонування принципу підтримки високих етичних стандартів, забезпечить розвиток, економічний успіх, свободу і задоволення нації. Я переконаний, що В'ячеслав Липинський саме цього і очікував.

Дякую за увагу.

Ришард Липинський

Україна, Затурці – 15.04.2016 г.

Яцечко-Блаженко Тетяна Володимирівна,
*старший викладач кафедри документознавства
та музейної справи СНУ ім. Лесі Українки,*

Гаврилюк Тетяна Миколаївна,
*студентка 4 курсу СНУ ім. Лесі Українки,
м. Луцьк*

ВПЛИВ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО НА УКРАЇНСЬКИЙ ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПАТРІОТИЗМ ПОЧАТКУ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Саме сьогодні, в сучасних умовах особливої ваги набувають сформульовані В'ячеславом Липинським, майже століття тому назад, основоположні політичні категорії: національна ідея, територіальний патріотизм, державна незалежність. На думку відомого українського політичного діяча початку ХХ ст. В. Липинського, українську націю можна найкраще об'єднати лише на ґрунті територіального патріотизму. Який він визначав, як «пробудження почуття солідарності і єдності між усіма постійними мешканцями української землі, незалежно від їхнього етнічного походження, соціально-класової приналежності, віросповідання, соціально-культурного рівня. Україна має стати батьківщиною для всіх своїх громадян». Він вважав, що саме територіальний чинник грає в аристократії далеко більшу роль, ніж чинник національний. З цього державного чинника виводиться і поняття патріотизму, визначаючи його як «свідомість своєї території, любов до своєї землі, до всіх без винятку її мешканців» [5, 10].

В. Липинський зауважує в своїх працях, що брак територіального патріотизму, який торкається і чужонаціональних елементів, що заселяють Україну, завжди відіграв деструктивну роль у творенні української державності. Для нас, сучасного покоління ХХІ ст., В. Липинський залишив свої критерій визначення того, хто є українцем, а хто – чужинцем: «Українцем єсть всякий, хто хоче, щоб Україна перестала бути колонією» [4, 264].

Саме поняття територіального патріотизму використовувалось ще до формулювання його В. Липинським, тобто ще в ХІХ ст. серед кіл козацької соціальної верхівки української шляхти. Незважаючи на те, що значна частина цієї верстви прийняла російську чи польську державно-політичну ідеологію, в її надрах продовжували жити український «територіальний патріотизм» і навіть певні автономістичні змагання. Так як в «середовищі майже повністю зрусифікованого новітнього українського панства, синів та онуків колишньої козацької старшини тоді ще не до кінця вмерло усвідомлення своєї національної

особистості, збереглося заповітне прагнення до самостійного розвитку, до власної національної держави».

Харків тоді став центром формування нової української літератури, адже був головним містом Слобідської України і знаходився поза межами території колишньої Гетьманщини. Саме цей факт ряд вчених, поділяючи думку висловлену О. Пріцаком, вважає одним з вирішальних у тому, що українське культурне відродження початку XIX сторіччя виявилось вільним від консервативно-автономістичної традиції територіального патріотизму нащадків козацької старшини [3, 360].

На початку XIX ст. державно-територіальний патріотизм козацької старшини та її нащадків, як правило, не виходив за рубежі земель колишньої Гетьманщини та за інтереси козацько-старшинського стану. Це можна пояснити тим, що «... на лівому березі збереглося українське дворянство, нащадки козацької старшини, що хоч з кінцем XVIII ст. почало покидати свій народ, та все ж таки не було так зденационалізоване, як для прикладу на Правобережній Україні. З-поміж цього дворянства і вийшли ініціатори українського національного відродження...» [1].

Досліджуючи цей розрив між державницькою традицією і етнічним розумінням нації І. Лисяк-Рудницький зазначав: «Наші патріоти кінця XVIII – початку XIX століття мислили не етнічними, а історично-правовими категоріями. Вони прагнули, щоб «Малоросії» були повернені її права та вольності, гарантовані Переяславською умовою; їх ідеалом було відновлення автономії Гетьманщини приблизно в таких формах, як вона існувала до централістичних реформ Катерини II. Але ж бо чинність Переяславської умови не поширювалась на Слобожанщину, яка ніколи не входила до складу держави Війська Запорозького, що виникла як наслідок визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Незважаючи на те, що обидві територіальні одиниці, Гетьманщина – «Малоросія» та Слобожанщина-«Україна», були заселені одним народом та що в них існували подібні суспільні відносини, вони посідали різний державно-правовий статус. Тоді як Гетьманщина зберігала до другої половини XVIII ст. прикмети автономної держави, хоч і під зверхністю династії Романових, Слобожанщина від початку належала до Московського царства. Цю відмінність між обома територіями гостро відчували сучасники. Наприклад, Сковорода називав «Малоросію» своєю матір'ю, а «Україну» тіткою» [2, 131].

Українське культурне відродження початку XIX сторіччя виявилось вільним від консервативно-автономістичної традиції територіального патріотизму нащадків козацької старшини, якої для становлення політично-свідомого українства було вже замало. У цей час необхідним стає високий духовне піднесення всієї нації та поширення державницьких ідей серед широких мас.

Захопленість героїчною минувиною Вітчизни та гордість за неї спричинили початок національного відродження. Цей процес охопив собою час на зламі двох століть. Не відзначаючись яскравими політичними деклараціями і заявами, відкритими виступами, протікаючи переважно в латентних формах, він, тим не менше, зумів забезпечити перехід від територіально-державного патріотизму козацької старшини до етнічної самоідентифікації нації її духовними лідерами.

Поняття «Landespatriotismus», тобто територіальний патріотизм, в XIX ст. було притаманне для кількох наукових шкіл. Починаючи з 20-30-х років XIX ст. зустрічаємо багато виявів такої постави, зокрема, так звану українську школу в польській літературі, яка посідає певне місце в історії польського романтизму. Деякі представники цієї школи пробували писати народною українською мовою, хоча звичайно вони писали по-польськи. Але політична ідеологія поляків-українофілів була спрямована все ж таки на реставрацію історичної Речі Посполитої. Україна в складі майбутньої Речі Посполитої Русь мала стати окремою автономною одиницею. Подібну розв'язку передбачала Гадацька угода, – висунута в середині XVII ст. і не реалізована концепція перетворення Речі Посполитої з двочленною на тричленну структуру. Пізніше на цю ідею покликалися дуже часто. Окремі поляки-українофіли, навіть ідентифікували себе з українською національністю.

Першою значною такою групою стали так звані хлопомани початку 1860-х років. Їх приклад, аж до часів революції наслідували і окремі особи, й невеликі групи, і з цього середовища вийшло декілька видатних осіб новітньої України. В своїй більшості поляки-українофіли й далі вважали себе поляками, але водночас виявляли українські прихильності і домагалися зрівноважити польську лояльність та український територіальний патріотизм. Із цієї групи поляків, які підійшли близько до національної межі, але не переступили її, варто згадати трьох: Францішек Духінський (1816-1893), Іполіт (релігійне ім'я Володимир) Терлецький (1807-1888) і Міхал Чайковський (1804-1886) [2, 130].

Територіальний патріотизм – головний чинник націостворення в державі. Непохитне переконання В. Липинського у рівнорядності державного і національного організмів лежить у підвалинах його твердження про те, що «бездержавність» українського народу зумовлюється несформованістю української нації (український народ є етнос, але не нація). Розвиваючи дану тезу можна довести, що В. Липинський є

одним з перших (не лише серед вітчизняних, але й європейських мислителів), який проводить чітке розмежування між нацією як «фактом політичним» та етносом як фактом «племенним» й «ідеологічним». Фактично він дає методичне обґрунтування відмінності між етносом і політичною нацією [7, 718].

Нація може постати лише за умови витворення в колективі етнічному свідомої національної ідеї, коли статичні характеристики «ми» – «етносу» (окрема мова, інакшість характеру, звичаїв та компактність проживання на певній території) стануть предметом його теоретичного осмислення, філософської рефлексії й, коли, це «стихійне» – «ми» перетвориться на «свідому себе цілість», яка усвідомлюючи свою окремішність бореться за своє існування і прагне його продовження. Тож від часу усвідомлення народом (етносом) своєї національної індивідуальності (вироблення власної філософії національної ідеї) розпочинається становлення нової спільноти – «ми – нації» («державної нації») [9, 407].

Подальше зміцнення національних прикмет відбувається на ґрунті чуття територіальної єдності – «свідомості територіального патріотизму». Отже, «свідомість території» має стати тим ідентифікаційним елементом, який об'єднає навколо домінуючого етносу все інше населення в єдину спільноту, ім'я якій – нація («державна нація», чи за сучасною термінологією: «політична нація») [1, 45].

Для виховання серед українського народу почуття патріотизму необхідним, на переконання В. Липинського, видається пробудження цього чуття територіальної єдності. Воно базується на трьох видах спільноті (це твердження спирається на аналіз сукупної цілісності наукових положень концепції В. Липинського): спільноті міфу (традиції), культури, інтересів.

Отже, не зважаючи на суб'єктивність думок В. Липинського стосовно територіального патріотизму та ряду понять, його думку та судження не можна недооцінювати, а інколи і брати до уваги нашим сучасним політикам. Адже його судження містять багато корисної та зваженої оцінки сучасної політичної ситуації в Україні.

1. Бортніков В. Національно-патріотичні мотиви у творчості В'ячеслава Липинського / В. Бортніков // В'ячеслав Липинський – ідеолог українського державотворення : зб. наук. пр. / Ін-т політ. і етнонаціон. дослідж. НАН України [та ін.] ; [відп. ред. і упоряд. Б. Ярош]. – Луцьк, 2001. – С. 42–47.

2. Бортнікова А. В'ячеслав Липинський і проблеми розбудови незалежної України / А. Бортнікова, М. Шелеп // В'ячеслав Липинський – ідеолог українського державотворення : зб. наук. пр. / Ін-т політ. і етнонаціон. дослідж. НАН України [та ін.] ; [відп. ред. і упоряд. Б. Ярош]. – Луцьк, 2001. – С. 129–133.

3. Галушко К. Європейський контекст соціально-політичних ідей В'ячеслава Липинського / К. Галушко // В'ячеслав Липинський та його доба : наук. зб. / Київ. нац. лінгвіст. ун-т [та ін.] ; відп. ред. Ю. Терещенко. – К. ; Житомир, 2008. – С. 357–374.

4. Забаревський М. В'ячеслав Липинський і його думки про українську націю і державу / М. Забаревський // В'ячеслав Липинський та його доба : наук. зб. / Київ. нац. лінгвіст. ун-т [та ін.] ; відп. ред. Ю. Терещенко. – К. ; Житомир, 2008. – С. 261–294.

5. Кресіна І. Концепція української політичної нації у науковій спадщині В. Липинського / І. Кресіна // В'ячеслав Липинський в історії, теорії та практиці українського державотворення : матеріали Міжнар. конф., 26–27 квіт. 2007 р. / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2007. – С. 7–15.

6. Липинський В. Лист до часопису «Америка» / В. Липинський // Повне зібрання творів, архів, студії. Сер. «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т. 1 (А–Ж). – К.: Смолоскип, 2003. – С. 163–166.

7. Липинський В. Україна на переломі. 1657–1659: Записки до історії українського державного будівництва в XVII столітті (розділи V–VI, примітки) / В. Липинський // В'ячеслав Липинський та його доба: наук. збірник під ред. Ю. Терещенка. – К.: Темпора, 2010. – Кн. 2. – С. 16–157.

8. Націоналізм, патріотизм і шовінізм : [лист В. Липинського до Б. Шемети] // Хроніка-2000. – 2000. – Вип. 39/40, ч. 2. – С. 717–719.

9. Яцечко Т. Особливості українського територіального патріотизму кінця XIX – початку XX ст.: [про основоположні політичні категорії, сформульовані В. Липинським] / Т. Яцечко // В'ячеслав Липинський в історії, теорії та практиці українського державотворення : матеріали Міжнар. конф., 26–27 квіт. 2007 р. / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2007. – С. 405–409.

Шкурко Микола Пантелійович,
директор Ніжинської міськрайонної
благодійної організації «Благодійний фонд «Ніжен»,
м. Ніжин

УКРАЇНСЬКА МОВА І ДЕРЖАВНИЦЬКА СВІДОМІСТЬ: ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Одним з головних положень програми Української демократично-хліборобської партії, розробленої 1917 року В'ячеславом Липинським, була потреба формування провідної верстви суспільства з державницькою свідомістю [1].

Ще раніше, а саме 1912 року, у фундаментальному дослідженні «Z dziejów Ukrainy» Липинський звернувся до сполонізованої української шляхти, яка саме і була тією провідною верствою Правобережжя України, аби повернути її до національної ідентичності. І сам подав приклад «українця польської культури», залишаючись римо-католиком Липинський став україномовним. Здобуття Україною державної самостійності, вважав він, є неможливим без відродження національної аристократії як елемента, що стабілізує суспільне життя.

Майже через сто років ці засадничі принципи в утвердженні державності України залишаються гостро актуальними з тією різницею, що мова нині йде про зросійщену провідну верству українського суспільства, яка обіймає ключові позиції, починаючи від промислових і обласних центрів та закінчуючи столярним Києвом.

На практиці повернення національної пам'яті, а відтак і національної ідентичності українських громадян, насамперед інтелігенції, політичної та економічної еліт, можливе виключно шляхом її дерусифікації та запровадження насамперед в офіційному та діловому спілкуванні української мови як державної.

Для цього пропонується такий державний механізм як Інститут української мови – спеціальний центральний орган виконавчої влади.

У ньому передбачається поєднати науково-дослідну та адміністративно-виконавчу функції. При цьому за взірць взято створення Українського інституту національної пам'яті за постановою КМУ від 31 травня 2006 р. № 764 [4], [5].

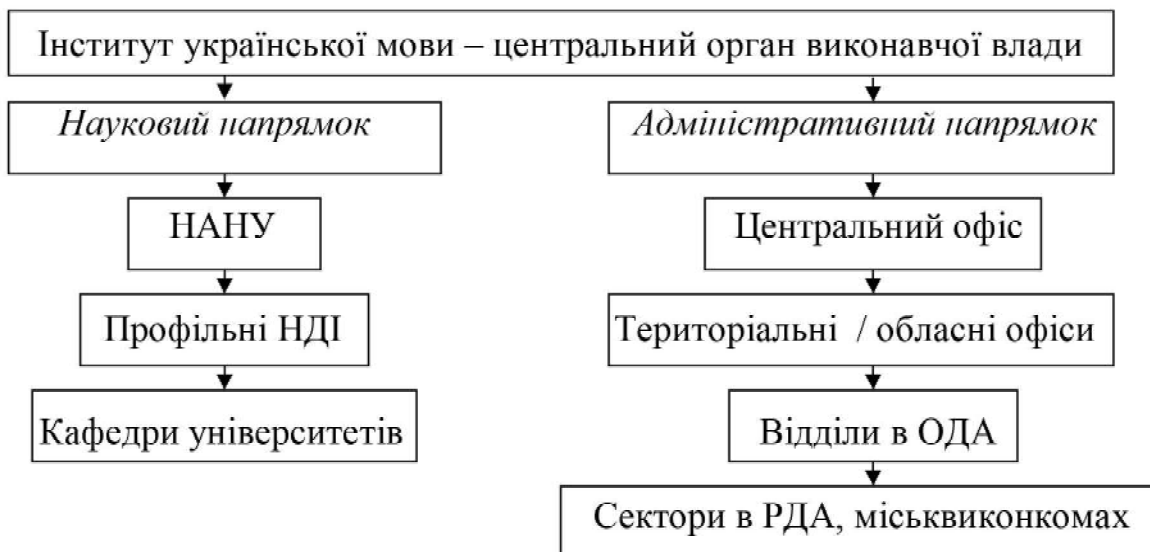
Механізм реалізації державного статусу української мови

Робота щодо державної мови захована у глибини відомства та ще й з малокомплектним штатом широкопрофільного відділу [3], [6]

Пропонується підняти мовне відомство на найвищий щабель у КМУ, сформувати владну вертикаль гарантій державної мови [8].

**Зв'язки Інституту української мови – центрального органу
виконавчої влади**

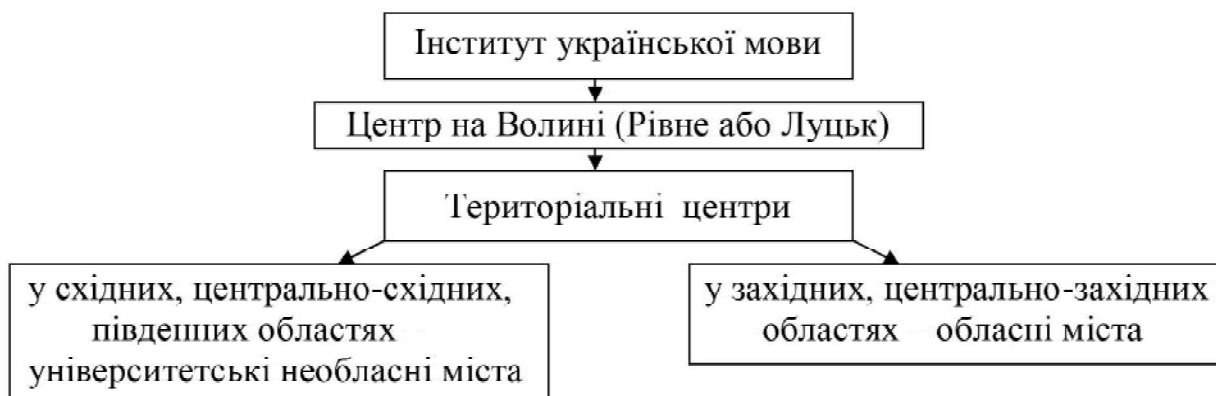

Скептики і недоброзичливці можуть стверджувати – на це потрібні кошти. На це відповімо, реформи в тому й полягають, що за рахунок кращої організації використання наявних ресурсів можна не тільки не збільшувати видатки на утримання персоналу, а ще й зекономити кошти на його матеріальне заохочення.

Кадровий добір у новостворювану структуру має відбуватися прозоро на конкурсних засадах з урахуванням громадської позиції претендента у відстоюванні прав української мови.

**Схема територіального розміщення Інституту української мови –
центрального органу виконавчої влади**

Принцип розміщення центрального та територіальних офісів Інституту української мови – в максимально українськомовному середовищі.

Приклад. Можливе таке розміщення територіальних підрозділів Інституту української мови: Північне Лівобережжя – м. Ніжин,
Волинь – м. Острог,
Буковина, Галичина, Закарпаття – м. Івано-Франківськ,
Поділля – м. Тернопіль і так далі.

У цьому й полягатиме справжня децентралізація влади, коли всі центральні офіси відомств розміщено не в одному, до того ж зросійщеному мегаполісі.

Умови реалізації державного статусу української мови

	<i>Наявні</i>		<i>Пропозиції</i>	
	<i>Функції</i>			
	Адміністративна	Наукова	Адміністративна	Наукова
1. Статус	низький		високий	
	спеціаліст у широкопрофільному відділі Мінкультури	профільний інститут у відділенні НАНУ	Інститут української мови – спеціальний центральний орган виконавчої влади	центральна профільна наукова установа
2. Взаємопов'язаність	опосередкована		повна	
3. Мовне середовище місця розташування	переважно неукраїномовне		україномовне або переважно україномовне	

Державна політика в утвердженні української мови – це налагодження зворотного процесу дерусифікації, тобто повернення національної пам'яті та ідентичності українських громадян, не тільки російськомовних, а й суржикомовних – разом переважної більшості населення країни. Мислення і мова найтіснішим чином пов'язані між собою. Державна політика в утвердженні української мови базується на наукових засадах, є принциповою і послідовною.

У ході реалізації зазначеного механізму удержавлення української мови треба мати на увазі два моменти.

1. Щодо державної політики відносно етнічних росіян на Україні.

Вони повинні бути зрівняні в правах з іншими національними меншинами, що мають державність. Тобто росіяни повинні об'єднатися в національно-культурні товариства для задоволення своїх потреб, відмовившись від претензій щодо підтримки їх національної ідентичності коштом держави.

Цю проблематику покликано вирішувати Міністерство культури і його підрозділи на місцях, насамперед на територіях з чисельним російським населенням.

2. Щодо державного контролю за органами місцевого самоврядування.

Такий контроль потрібен в умовах зародкового стану громадського суспільства, яке покликано контролювати владу. Наявні громадські організації на низовому рівні (у містах і містечках) є слабкі й малодієві. Тому важливо встановити контроль центральної влади над неухильним дотриманням державної політики в гуманітарній сфері.

Тим часом має задіяти державний механізм формування громадянського суспільства. Указ Президента України «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні», в разі успішної його реалізації, закладе умови для дієвого контролю громадськості над місцевими владами [7]. Водночас інститути громадянського суспільства, тобто різного роду неурядові організації, і є тим державотворчим середовищем, у якому викристалізовується кадровий потенціал для органів державного управління.

Це перегукується з «класократичними» принципами В'ячеслава Липинського державного устрою в Україні: потребі формування національної аристократії в умовах суспільного, політичного і релігійного плюралізму та територіального патріотизму [2].

1. Липинський В. Матеріали до програми [Української демократичної хліборобської партії]. Передмова. Нарис програми Української демократичної хліборобської партії / В. Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – Київ: Філадельфія, 1994. – С. 253–266.

2. Осташко Т. В'ячеслав Липинський та його доба: Книга перша. Наукове видання. – Видання друге, доопрацьоване та доповнене/ Т. Осташко, Ю. Терещенко – Київ: Темпора, 2010. – С. 477.

3. Про затвердження Положення про Міністерство культури України [Текст]: Постанова Кабінету Міністрів України від 3.09.2014 р. № 495. – п. 8, 94, 95.
4. Про утворення Українського інституту національної пам'яті [Текст]: Постанова Кабінету Міністрів України від 31. 05. 2006 р. № 764.
5. Структура Кабінету Міністрів України у частині УІНЦ: Офіційний сайт Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/officialcategory?cat_id=247077361
6. Структура Мінкультури: Офіційний сайт Міністерства культури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/officialcategory?cat_id=244910117.
7. Указ Президента України № 68/2016 Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/682016-19805>.
8. Указ Президента України від 15 лютого 2010 року № 161/2010 Про Концепцію державної мовної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/161/2010>.

Петровиц Валентина Василівна,
кандидат історичних наук,
доцент СНУ ім. Лесі Українки,
м. Луцьк

ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО В УКРАЇНСЬКИХ УРЯДАХ ГЕТЬМАНАТУ ТА ДИРЕКТОРІЇ

В'ячеслав Казимирович Липинський знаний громадський, політичний та державний діяч, ідеолог відродження української державної самостійності, визначний історик і публіцист ХХ століття.

Справжнім генератором його уявлень про майбутню українську державу слід вважати національно-визвольні змагання 1917–1921 років. Зокрема, державну діяльність В. Липинського в урядах Гетьманату П. Скоропадського та Директорії в 1918–1919 рр., коли остаточно сформувалися політичні та наукові погляди видатного українського діяча.

Уряд П. Скоропадського залучив В. Липинського до державної роботи (квітень–грудень 1918 р.). За доби Гетьманату послідовна державницька позиція В. Липинського отримала широке визнання тогочасного політикуму. Д. Дорошенко писав про це так: «Його авторитет стояв так високо в усіх українських національних партіях..., що ім'я В.К. Липинського незмінно фігурувало в усіх комбінаціях зложення нового складу кабінету міністрів, як кандидата на пост міністра закордонних справ, від чого одначе він ухилявся з власної волі». В. Липинський обрав іншу пропозицію – взяв на себе обов'язки посла Української Держави в Австро-Угорщині. В тодішній українській дипломатичній справі це був провідний напрям, оскільки до складу імперії Габсбургів відходили українські та польські землі, що вимагало від уряду Української Держави особливо сильної та активної дипломатії [3, 10].

У листі з Відня до відомого галицького вченого В. Гнатюка (від 01 жовтня 1918 р.) В. Липинський писав, коментуючи факт свого призначення послом в Австро-Угорщину: «Взяв я на себе сей тягар, бо вважав, що в такі часи не мав права від нього відмовитись, але все мрію, коли то знов можна буде взятись за улюблену наукову працю» [4, 311]. Саме на цій роботі він проявив свій непересічний дипломатичний талент, завдяки якому здобув великий авторитет серед закордонних політичних діячів.

Офіційне призначення В. Липинського українським послом у Відні відбулося 21 червня 1918 р. Постановою Ради Міністрів про тимчасові дипломатичні представництва. Він особисто сформував персональний склад посольства, до якого увійшли: князь І. Токаржевський-Карашевич (згодом вдало продовжив дипломатичну роботу як посол УНР у Туреччині) – радник посольства; миргородський маршалок В. Полетика – старший секретар; відомий меценат і видавець тижневика «Сніп» М. Біленький – секретар; поміщик із Пінщини С. Ванькович – аташе; відомий діяч Союзу Визволення України А. Жук – відповідальний у справах українців-репатріантів і військовополонених. Загалом українське посольство у Відні було одним із найчисельніших [9, 257].

Посольство прибуло до Відня 30 червня 1918 р. і зупинилося в готелі «Брістоль». За п'ять днів В. Липинський був прийнятий Міністром закордонних справ Австро-Угорщини графом Буріаном, якому вручив вірчу грамоту. Про це він писав у листі до Д. Дорошенка від 08 липня 1918 року. [7, 661].

Гетьман П. Скоропадський уповноважив В. Липинського провести обмін ратифікаційними грамотами від імені Української Держави з усіма країнами, що підписали Берестейський мирний договір. Щодня

відбувалися зустрічі з австро-угорськими та німецькими офіційними представниками, де обговорювалися питання ратифікації Берестейського миру. З листування В. Липинського та Д. Дорошенка відомо, що такий обмін відбувся з представниками Болгарії, Німеччини й Туреччини. Лише Австро-Угорщина зволікала з ратифікацією, намагаючись домогтися від України поступок на свою користь. Фактично дипломатична місія В. Липинського одразу розпочалася з гострого політичного конфлікту, причиною якого стала одностороння денонсація Австро-Угорщиною таємного договору про поділ Галичини.

У цій непростій ситуації В. Липинський проявив себе як умілий дипломат і політик. У листах до міністра закордонних справ Української Держави Д. Дорошенка В. Липинський наголошував на необхідності застосування заходів, які б унеможливили анулювання договору і прискорили б ратифікацію Австро-Угорщиною Берестейського мирного договору. Зокрема, В. Липинський вважав за необхідне використати чинник дефіциту продуктів харчування в Австро-Угорщині й поставити виконання Україною економічних зобов'язань у пряму залежність із проблемою таємного договору щодо Галичини. В. Липинський добре розумів, що «анулювання галицького договору підорве... репутацію... Гетьмана й... уряду» і дасть підстави російському більшовицькому урядові робити заяви про те, що лише Росія обороняла Галичину [8, 121].

Дізнавшись, що Й. Форґач – посол Австро-Угорщини в УНР, заявив українському урядові про анулювання таємного галицького договору, В. Липинський подав ноту протесту урядові Австро-Угорщини. 28 липня 1918 р. В. Липинський пише листа до австро-угорського Міністра закордонних справ С. Буріана, де підкреслює, що протест «ні в чім абсолютно не шкодить інтересам Австро-Угорської Монархії, бо поскільки австрійська політика, ведена в напрямі зміцнення приятельських зносин з Україною, тепер, в даний момент, вимагає анулювання тайного договору, то може прийти момент, коли ця сама політика вимагатиме його відновлення, і тоді – коли б таке сталося – тайний протест Мого Правительства може послужити вихідною точкою для нав'язання перерваних політичних традицій» [6, 238]. Як пояснював В. Липинський того ж дня в листі до Д. Дорошенка, його нота протесту мала на меті певною мірою анулювання «їхнього анулювання» [5, 588]. Такі дипломатичні кроки В. Липинський пропонував використати під час переговорів із Польщею щодо Холмщини.

Як слушно зазначає дослідниця Т. Осташко, В. Липинський займав послідовну і рішучу позицію в розв'язанні ключових питань зовнішньої політики України. Проблема Холмщини якраз і була одним із таких складних питань. Незважаючи на те, що за Берестейським договором її територія разом із частиною Підляшшя відійшла до України, австро-угорська влада, війська якої окупували ці землі, відкрито дозволяла полякам проводити там політику колонізації та нищення українського національного життя [8, 121].

В. Липинський провів низку дипломатичних зустрічей у справі Холмщини з міністром закордонних справ Австро-Угорщини С. Буріаном та з графом Й. Форґачем, що прибув до Відня. В результаті цих зустрічей на дипломатичному рівні вдалося позитивно розв'язати проблему, але подальший розвиток подій (розпад Австро-Угорської імперії, революція в Німеччині, антигетьманське повстання в Україні) призвів до окупації Холмщини і Підляшшя Польщею.

10 серпня 1918 р. В. Липинський приїздить до Києва. Газети того часу досить детально розповідали про перебування його в столиці. Дипломат відвідав керівників Української Держави і передав гетьману П. Скоропадському ратифікаційні грамоти Берестейського договору, власноручно підписані імператором Вільгельмом II та болгарським царем Фердинандом. У Києві він також узяв участь у політичній нараді в Міністерстві закордонних справ, яка відбулася 14 серпня 1918 р. Після повернення з Києва В. Липинський провів обмін ратифікаційними грамотами з Туреччиною [1, 363].

У цей час В. Липинський опікувався перспективою встановлення дипломатичних стосунків із країнами, які мали утворитися на території Австро-Угорської імперії, адже добре розумів неминучість її розпаду. У листі, написаному у вересні 1918 р. до Д. Дорошенка, В. Липинський зазначав: «Посольство, як акредитоване ще при старому австрійському Правительстві, може бути 1) або зліквідоване і замість його може будуть сотворені посольства при національних державах бувшої Австрії, 2) або-ж, рахуючись з можливістю відновлення Австрії і йдучи за прикладом посольств інших держав, воно має бути задержане з тим, що йому будуть дані директиви увійти від себе в зносини з правительствами національних держав, при захованні в Відні об'єднуючого центру всієї нашої політики» [5, 603].

Наприкінці жовтня 1918 р. відбувся офіційний візит до Відня Міністра закордонних справ Української Держави Д. Дорошенка. В рамках цього візиту 25 жовтня Д. Дорошенко та В. Липинський провели консультативну зустріч, на якій обговорювалися міжнародна ситуація в Європі після розпаду Австро-Угорщини та необхідність створення українських дипломатичних представництв у Австрії, Угорщині, Чехії. Міністр закордонних справ виписав офіційне доручення на ім'я В. Липинського, яким підтвердив його повноваження як голови дипломатичної місії в Австрії. З метою організації дипломатичного

представництва до Угорщини відряджали радника українського посольства у Відні І. Токаржевського-Карашевича, до Чехії – В. Полетика. Тоді ж В. Липинський отримав від Д. Дорошенка доручення надавати матеріальну допомогу дипломатичним представникам новоутвореного Галицького українського уряду [2, 90, 103]. Згадані дипломатичні місії в Чехії та Угорщині були створені вже Директорією УНР в січні 1919 р. і на початковому етапі своєї діяльності користувалися дипломатичною базою українського посольства у Відні.

Антигетьманське повстання Директорії В. Липинський вважав трагічною помилкою в українській політиці, однак продовжував у цей час залишатися дипломатичним представником УНР в Австрії, незважаючи на те, що ще за гетьманського уряду восени 1918 р. просив Д. Дорошенка про відставку. Тоді український дипломат доклав чимало зусиль для міжнародного визнання нової державної влади. Але в новому українському республіканському уряді він мав багато політичних опонентів, які за всяку ціну прагнули дискредитувати дипломата та відкликати його з посади посла у Відні. 06 січня 1919 р. департамент чужоземних зносин МЗС УНР ухвалив рішення про звільнення всього складу посольства й передачу справ М. Троцькому – секретареві представництва. Приводом для цього послужила наклепницька інформація про те, що нібито В. Липинський здійснює пропольську політику і тенденційно інформує Антанту про українські справи. 16 січня 1919 р. міністерство повідомило В. Липинського про його звільнення. У червні 1919 р. В. Липинський іде у відставку і відтоді перебуває в еміграції в Австрії [9, 59].

Отже, В. Липинський протягом усього періоду національно-визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр. перебував у центрі подій як безпосередній їх учасник. За урядів П. Скоропадського й Директорії – це урядовець найвищого рангу, який чимало зробив для міжнародного визнання та підвищення авторитету Української Держави. Після поразки українських національно-визвольних змагань В. Липинський остаточно переконався в необхідності принципово нового підходу до державного будівництва, заснованого на гармонійній політичній співпраці всіх державотворчих сил в Україні.

1. Дацків І. Б. Здобутки дипломатії гетьманату Павла Скоропадського / І. Б. Дацків // *Збірник наукових праць НДІ українознавства*. – К. : Рада, 2009. – Т. XXIII. – С. 349–367.

2. Дорошенко Д. *Мої спомини про недавнє минуле (1917–1920)* / Д. Дорошенко : В 4 ч. – 2 вид. – Мюнхен : Укр. вид-во, 1969. – Ч. 3. – 123 с.

3. Дорошенко Д. І. *Історія України, 1917–1923 рр.* / Д. І. Дорошенко. – В 2-х т. : Документально-наукове видання / упоряд. : К. Ю. Галушко. – К. : Темпора, 2002. – Т. 1. – 352 с. : іл.

4. Листи В. Липинського до В. Гнатюка / У кн. В. Липинський. *Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування* / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т. 1. (А–Ж). – К. : Смолоскип, 2003. – С. 310–313.

5. Листи В. Липинського до Д. Дорошенка / У кн. В. Липинський. *Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування* / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т. 1. (А–Ж). – К. : Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 580–648.

6. Листи В. Липинського до Стефана Буріана / У кн. В. Липинський. *Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування* / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т. 1. (А–Ж). – К. : Смолоскип, 2003. – С. 236–238.

7. Осташко Т. Вячеслав Липинський – історик, політик, дипломат / Т. Осташко // *Україна дипломатична : Науковий щорічник / Дипломатична академія при МЗС України та ін.* / гол. ред. А. Денисенко. – К. : [б. в.], 2003. – Вип. 3. – С. 656–669.

8. Осташко Т. С. Вячеслав Липинський : *постать на тлі доби* : [до 125-річчя від дня народження В. К. Липинського] / Т. С. Осташко // *Український історичний журнал*. – 2007. – № 2. – С. 113–130.

9. Передерій І. Г. У боротьбі за українську державу : *маловідома сторінка дипломатичної діяльності Вячеслава Липинського* / І. Г. Передерій // *Збірник наукових праць «Гілея : науковий вісник»*. Історичні науки. Вип. 91. – 2014. – С. 58–62.

Ковальчук Іван Анатолійович,
кандидат історичних наук., доцент
кафедри політології та державного управління
СНУ ім. Лесі Українки,
м. Луцьк

КРИТИКА В. ЛИПІНСЬКИМ ПОЛІТИЧНИХ НАСТАНОВ ТА ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛІСТИЧНИХ І ДЕМОКРАТИЧНИХ ПАРТІЙ

Перша світова війна, революційні змагання в Україні дещо відвернули увагу В. Липинського від наукових досліджень. Крім того, як свідомий український патріот він не міг стояти осторонь цих подій, при чому завжди підтримував владу. Як зазначає сучасна українська дослідниця Т. Осташко “принцип підтримки легітимної української влади, навіть якщо вона не відповідала його політичним поглядам, характеризувала усю політичну діяльність В. Липинського протягом усього періоду національно-визвольних змагань” [4, 125].

Поразка української революції викликала у нього, як патріота, надзвичайно болючу реакцію, що спричинила неочікувано потужний прорив в царині суспільно-політичної рефлексії [4, 26]. В. К. Липинський створює власну теорію української державності на основі консервативного підходу та попереднього українського історичного та політичного досвіду. Його роздуми про причини загибелі української держави 1917 – 1920 рр. і можливі шляхи її відродження знайшли відображення у «Листах до братів – хліборобів», які публікувались у журналі «Хліборобська Україна», що виходив за редакцією В. Липинського у Відні в 1920 – 1925 рр. Окремою книгою «Листи...» побачили світ у Відні в 1926 році. Її високо оцінили сучасники та дослідники творчості В. К. Липинського. Цю працю Ян Пеленський назвав “найважливішим твором В. Липинського” [5, 13], а один з його соратників О. Назарук визнав її “блискучою за ясність, сміливість та проникливість думок, за вперше сформульовану в ній концепцію вітчизняної історії” [4, 40].

В перших двох частинах цієї фундаментальної роботи В. Липинський, розглядаючи проблеми української революції, гостро критикує політичні настанови та практичну діяльність соціалістичних та демократичних партій. В своїй критиці українських політичних партій він опирається на праці західних політологів М. Вебера, К. Маркса, Р. Міхелса, Ж. Сореля. Також використовує висловлювання українських політичних лідерів, особливо, В. Винниченка, М. Грушевського, М. Шаповала.

Свою критику В. Липинський розпочинає ще у вступі, який так і називається «Вступне слово до читачів з ворожих таборів». Він пише, що “дух цієї книги: державництво і патріотизм. То – ж не диво, що найлютішими її ворогами будете Ви – соціалісти і націоналісти... ви – ж під’южете мешканців Української Землі до боротьби проміж собою: під гаслом зненависти соціальної: другі під гаслом зненависти національної” [5, XIII].

У вступі, перш за все, В. Липинський вказує на ті політичні цілі, які ставлять перед собою різні українські політичні сили:

“До української нації через українську державу – через об’єднуючі всіх мешканців України державні політичні гасла кажемо ми (тобто консерватори, авт.).

До української нації через соціалізм і соціальну зненависть – кажете Ви українські соціалісти.

До української держави український націоналізм, (репрезентовану групою інтелігентів) національну зненависть – кажете Ви, націоналісти” [3, XV].

В’ячеслав Казимирович, вказуючи на свою національну приналежність, підкреслює, що “величчю своєю, а не брудом притягнуло мене, ще в ранній моїй молодості українство. Державником українським був я вже тоді, коли всім нинішнім націоналістичним і самостійницьким скусам Держава Українська ще й не снилась” [3, XIX].

Він зазначає: “Цементом політичним, спалюючим місцевих українських людей в боротьбі за власну державу, ми хочемо мати патріотизм – любов до спільної Батьківщини, а не Ваш соціалізм, зненависть місцевих бідних до місцевих багатих, і не Ваш націоналізм – зненависть місцевих «Українців» до місцевих «не – Українців»” [3, XV]. Зокрема, аналізуючи висловлювання М. Грушевського в статті «Роковини української незалежності» в американській газеті «Нове життя», політик пише, що “соціалістичні українські партії порішили в певний момент ідею самостійності”. В. Липинський, вказуючи на причини поразок національно-визвольних змагань, вважає, що однією із них була жорстка і гостра боротьба між українськими політичними партіями та їх лідерами, що спричинила перемогу і утвердження більшовизму в Україні. В той же час, пророчими можна назвати його слова, які актуальні і сьогодні, про те, що “нове

життя України – яке йде проти більшовизму – піде тим самим і проти соціалізму – проти Вас” [3, ХУІІ].

У першій частині «Листів до братів – хліборобів» В. Липинський розпочинає критику українських партій з періоду діяльності Центральної Ради. Аналізуючи причини поразки Центральної Ради він виступає не просто як історик чи сторонній спостерігач, а як безпосередній учасник подій. В першу чергу В. Липинський наголошує на відірваності українських політичних партій від свого народу, вказуючи, що “жива сорокамільона нація була поза рамками «лівіше кадетів і правіше большевиків», в яких жили й проявляла свою активність українська інтелігентська демократія” [3, 9].

Весь перший період Центральної Ради у внутрішній політиці пройшов, на думку В.Липинського, “під гаслом боротьби з самостійниками взагалі, самостійниками не соціалістами зокрема”, тому консервативна частина українського суспільства, партії, які її репрезентували (Союз землеробів-власників, Українська хліборобсько-демократична партія) взагалі не отримали в Раді представництва [3, 11].

Але навіть самостійників – соціалістів дивились як пише В. Винниченко в своїм «Відродженні нації» як на “людей занадто вже хоробливо пройнятих національним чуттям. Що ж до самостійности, то навіть уважали небезпечною для революції ідею сепаратизму, бо вона могла розбити революційні сили всієї Росії” [2, 43-44].

Далі мислитель зауважує, що “їхні попередні «довгі і великі вагагання» зникли на протязі мало не 24 годин. Принаймі орган урядової партії соціал-революціонерів «Народна Воля» в початку тижня писала, що самостійність це контрреволюційне гасло, а в кінці того самого тижня появилсь четвертий універсал і стаття, що самостійність це гасло соціал-революціонерів і що найбільшими його ворогами є ті самі пани кровопивці поміщики... І не тому проголосили інтелігентські українські соціалістичні партії самостійність, що вони раптом відчувли непереможне бажання має мати свою власну державу, а просто тому, що нова Росія більшовицька не захотіла з ними, як репрезентантами української нації, говорити. Російські більшовики, а не національна ідея українська, примусила наших провідників нації вступити на шлях повного національного визволення, шлях самостійности і державного будівництва” [3, 6–7].

В. Липинський зазначає, що українська інтелігенція в ролі будівничого української держави уявити себе не могла, “тому ідея своєї держави, збудованої якимись іншими класами, була їй як не ворожа, то в найкращім разі абсолютно чужа”, оскільки вона бачила себе лише посередником між російською державою і українськими народними масами [3, 6].

Розвиваючи далі цю думку, український політик підкреслює, що “врешті з боку державного перемога української демократії означала олігархію соціалістичних партій, що держатись могла тільки при допомозі якоїсь чужої сили. З початку, за часів автономізму, це була не розложена ще вкрай армія російська, потім армія німецька до гетьманського перевороту й урешті в часах Директорії армія галицька” [3, 14–15]. Політик робить висновок: “Хто сам в собі не має сили, той мусить шукати її поза собою. В тім суть усіх численних, взаємно себе виключаючих українських інтелігентських політичних орієнтацій” [3, 71].

В. Липинський також констатував, що українська демократична інтелігенція вважала, що “тільки вона має право українською державною роботою керувати. Тому вона не хотіла допустити українських несоціалістичних елементів до Центральної Ради” [5, 7]. І дійсно, як свідчать документи, “до її складу в різні періоди входило 19 політичних партій – українських, російських, єврейських, польських, 17 з яких називали себе соціалістичними (у телеграфних переговорах з Й. Сталіним 17 листопада 1917 р. М. Порш, відкидаючи більшовицькі звинувачення в недемократичності Ради, заявив, що у її складі “є всі соціалістичні партії країни і зовсім немає цензових елементів” [1, 93].

Український політик також зазначив, що “наші політичні громадські організації переродились у якісь дійсно – як дехто в Європі називає - політико-кримінальні установи, зорганізовані для опанування остатків державної казни й для оборони себе від своїх же Українців. Та й навіть такі партії не можуть зорганізуватись, бо зараз діляться на під – партії, якими кожний видатніший член забезпечує собі тил од своїх же товаришів” [3, 20]

Процес розколів основних українських політичних партій, таких як УСДРП та УПСР, який розпочався з весни 1918 року і продовжувався на протязі наступних років, свідчив про ідейно-політичну кризу і різне бачення шляхів побудови української держави, тому В. Липинський слушно зауважує, що “медовий місяць нашої інтелігентської демократії, коли вона вся в «одній сім'ї» була в Центральній Раді, при тім сама й єдина без «большовиків» і без – «гетьманців» - давно минув. Тепер, під час свого подальшого поступу, вона вже пересварилась, поділилась і має вже очевидно свою лівицю, а через те має й свою правицю. Але при тім єсть такі демократичні партії, як приміром партія ес-ерів, що належить і до республіканського Уряду й до демократичної правиці (в Національній Раді в Кам'янці) і до антиурядової лівиці (в Радянському Бльоці в Відні)” [3, 22].

Політична тактика українських партій, як пише мислитель, “найкраще виявила себе у відношенні до головного представника української демократії, до її вождя – Головного отамана Петлюри. Коли він виступив проти української влади й «скидав Гетьмана» всі як один муж були за ним і коло нього. Але як тільки він сам став владою, негайно «партії» без ніякої реальної, політично-національної ідеологічно обоснованої причини стали повертати свій фронт проти нього” [3, 23].

В. Липинський, як патріот-державник, запитує: “Всі ці демократичні, більш або менш соціалістичні партії, це представниці якихось органічних, економічних і політичних класових інтересів чи просто хвильові товариства демократичної інтелігенції формовані з одною метою – «пользоваться властью» при всяких можливих конъюктурах” [3, 22-23]?

Узагальнюючи свою думку, політик робить висновок, що, як наслідок, “слабий напір большевиків в 1918 р. на Україну вдався (як і всі взагалі чужоземні напори на нашу землю) тільки завдяки внутрішній різни українських революціонерів і українських консерваторів між собою” [5, 432].

В третій і четвертій частинах своєї праці В. Липинський розглядає проблему утвердження більшовизму в Україні, торкається питання побудови сильної консервативної партії і розмірковує над причинами поразок визвольних змагань. На його думку, однією із таких причин було те, що “ми... не сотворили досі власної залізної класової хліборобської організації, що ми не витворили досі з нашого хліборобського класу власної сильної і здатної до проводу верстви” [3, 183].

Вчений вважає, що “одна з найбільших трагедій України полягає власне в тім, що консервативні організації, які скрізь і завжди витворюють та прищеплюють провідній верстві оці здержуючі, дисциплінуючі, об’єднуючі і організуючі поняття, були у нас дуже, дуже слабкі” [5, 370]. В той же час, коли “з місцевої української соціальної революції москва і Польща беруть для себе те, що їх державне і громадське становище на Україні скріплює. Найбільше навіть крайні, як російські так і польські революціонери на Україні, працюють в результаті на користь Росії та Польщі тому, що вони мають за собою консервативні організації цих двох державних націй” [3, 457].

Розмірковуючи над причинами падіння режиму П. Скоропадського, В. Липинський вважає, що “Гетьманщина впала не тому, що інтелігенти зробили проти неї «повстання» і повставши опинились за народом. Гетьманщина, сама її суть, її історична доля була захитана від того дня, коли ті, що тоді правили, розігнавши з’їзд селянських спілок, стали одночасно балакати з демократичними балакунами, зібраними в різних українських і російських «демократичних» партіях” [3, 182]. В той же час, ідеолог українського консерватизму був впевнений в тому, що “тільки українська монархія, тільки знищення республіканського демократизму з його поділом на висловлюючі «волю народу»парляментсько-плесбицитові партії покладе кінець як польнофільській так москвофільській і українофільській демагогії” [3, 47].

Шукаючи відповіді на причини утвердження більшовизму в Україні, В. Липинський приходить до висновку, який актуальний і сьогодні, що “ніяка армія, ніяка політична організація не переможе, коли в ній немає «духа». Найрозумніше обчислення «десантами», найраціональніше заготовленими проектами всяких демократизацій, соціалізацій, парцеляцій і всяких народніх зборів, одно слово – самими лише кулеметами і політичними хоч би найдемократичнішими «платформами» не можна ніколи подолати большевизму, який залляв нашу Україну. Бо большевизм це віра, яка своєю силою здатна творити свої діла, цій чужій вірі можна протиставити тільки свою віру” [3, 107].

Політик констатує, що “підготовлене українськими есерствующими інтелігентами панування большевиків стало впоперек шляху національного відродження України” [3, 172].

Вчений підкреслює, що “большовики, які сотворили найбільше абсолюттичну в теперішніх часах державну владу власне на інертності «народній» і знищили в підлеглий їм країні всякий поступ: всякий рух вперед у відношенню до того, що дозволено диктаторською владою, дрібнесенької в порівнянні з народними масами, комуністичної партії»... і, що «революцію буде робити частина большевицьких «панів» для здійснення своїх власних «панських», а не «народніх», тобто виходячих від правлячої верстви, а не від народу – поступових, свободолюбивих та реформаторських ідей – ідей, впливаючих з власних хотінь, а не з хотінь народніх, хоч і прикритих, як завжди в таких випадках буває, гаслами «волі народу» [3, 391].

В.Липинський, як державник і патріот, вбачав велику небезпеку для українства і в тому, що “правляча тепер Україною московсько-інтернаціональна верства намагається вживати українську мову не для того, щоб самій злитись з українським народом в одну національну цілісність і сотворити на Україні свою місцеву владу (свою українську державу), а для того, щоб під покришкою «народньої» української мови прищеплювати народові свої не місцеві, московсько-інтернаціональні політичні змагання” [5, 446].

Він допускає можливість, що “під большевицькою владою Україна могла б дійсно зукраїнізуватись

тільки тоді, коли б місцеві, правлячі Україною, комуністи розпочали боротьбу з комуністами метропольними за свою владу на Україні, за створення окремої української «комуністичної» держави» [5, 447].

Але, з гіркотою констатує політик, «українські «свідомі» наддніпрянські інтелігенти, які свою політичну діяльність виявляли в завзятім поборюванню української самостійности, і які державно – творчі здатности репрезентованого ними українства виявляли тільки в тім, що вічно в своїх інтелігентських гуртках лялялись, взаємно себе топтали в болото і диференціювались – підняли в 1918 р. «народне повстання» проти місцевої Української Гетьманської Влади тому що, на їх думку, вона була «замало самостійницька» і «не – українська»» [3, 463].

Більше того, на думку ідеолога українського консерватизму, «і сьогодні існуванню панів Винниченків, Петлюр і М. Шаповалів (імен цих провідників уживано для означення репрезентованої ними верстви) не погрожують «Гетьманці», проти яких вони всю свою зненависть звертають. Знищать їх такі ж точнісінько Винниченки, Петлюри, Шаповали». Як приклад, В. Липинський наводить статтю редактора журналу «Червоний шлях» Г. Гринька, який полемізуючи з В. Винниченком і М. Шаповалом у 1923 р., називає їх ««слугами капіталу», «політичними трупами», «контрреволюційними дурнями»... Всі епітети взяті з безмірно багатшого лексикону п. Винниченка, виробленого ним в боротьбі з «контрреволюціонерами». Як бачимо, «культура» передається з покоління в покоління української революційної інтелігенції. Але не передається авторитет її провідників» і далі мислитель пророче застерігає: «і помиляється п. Гринько, коли він думає, що за якийсь час і він не опиниться серед «ворогів народу» і «барчуків – білогвардійців». Хай тільки поростуть в пір'я молодші «Гриньки», а вони ростуть швидко на українським чорноземлі». [3, 391]. І дійсно, Г. Гринько, як багато інших відомих українських громадських і політичних діячів, загинув в жорнах сталінських репресій 1937 – 1938 років.

В той же час, необхідно відзначити, що в своїй праці В. Липинський критикує лише політичні настанови українських соціалістичних і демократичних партій, форми їх політичної діяльності, не переходячи на персоналії, тобто практично не критикує конкретних партійних вождів, оскільки розуміє, що всі політичні рішення приймалися в ракурсі загальнополітичних настроїв і мотивів, в ореолі демократичного романтизму і анархічної налаштованості тогочасного українського суспільства.

Отже в цілому гостра, не завжди об'єктивна, але, безсумнівно, щира і справедлива державницька критика політичних настанов і діяльності українських політичних партій В. Липинським показала основні причини поразки українських визвольних змагань 1917–1920 років. В «Листах до братів – хліборобів» В. Липинський обґрунтовує стратегічні положення побудови української держави на основі ідей консерватизму, окреслює практичні завдання, які повинні стояти перед українською консервативною політичною організацією.

Цей твір з великою силою показав блиск інтелектуальних здібностей мислителя, надзвичайну силу українського патріотизму В. Липинського, його бажання новаторськими планами змінити політичну ситуацію і сформувані реалістичні шляхи відновлення української державності. Тому не випадково В. Липинського високо поцінували його сучасники. Так відомий громадський діяч України Є. Чикаленко вважав його після М. Грушевського «одним з найталановитіших українців» [5, 58].

1. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада: Навчальний посібник / В. Ф. Верстюк. – К.: Заповіт, 1997. – 344 с.

2. Винниченко В. Відродження нації. В 3-х ч. / В. Винниченко. – Київ – Відень, 1920. – Ч. I. – 286 с.

3. Липинський В. Листи до братів – хліборобів // Повне зібрання творів, архів, студії. В 6-ти т. / В. Липинський – К.; Філадельфія, 1995. – Т. 6. – 470 с.

4. Липинський В. К. Листування // Повне зібрання творів, архів, студії. У 6-ти т. / В. К. Липинський – К.; Філадельфія: Смолоскип, 2003. – Т. 1. – 960 с.

5. Чикаленко Є. Х. Щоденник (1907–1917). В 2-х т. / Є. Х. Чикаленко – К.: Темпора, 2004. – Т. 2. – 464 с.

Климчук Андрій Миколайович,
головний редактор Інтернет-порталу
«Віртуальна Польща», м. Рівне

ПОГЛЯДИ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО В ПРАЦІ «SZLACHTA NA UKRAINIE. UDZIAŁ JEJ W ŻYCIU NARODU UKRAIŃSKIEGO NA TLE JEGO DZIEJÓW»

Протягом багатьох років наукові праці В'ячеслава Липинського вивчалися в основному в діаспорі [2; 4; 5; 8]. Лише в останні два десятиліття відбулося повернення із забуття імені В'ячеслава (Вацлава) Липинського – відомого українського історика, публіциста та громадсько-політичного діяча [1; 6; 7; 9]. Відповідно почалося вивчення його наукової спадщини з різних аспектів. Деякі дослідження торкалися і вивчення історичних праць В'ячеслава Липинського, але й досі немає узагальнюючого дослідження про цю сферу наукових досліджень вченого.

В історичній науці Липинський став одним з творців державницької школи, що вивела українську історіографію з тенет народницького тлумачення історії. При цьому професійним істориком, який прагне до максимальної об'єктивності, він так і не став. Вже під час своїх університетських студій Липинський підкреслював, що хотів би віддатись своїй «улюбленій науці», історії, і хотів би записатися на історико-філологічний відділ у Київський університет. Проте, в силу ряду причин, це було проблематично. Хоча, судячи з навчання в гімназії, історія до улюблених предметів Липинського не належала. Також, поступивши до університету, В.Липинський спочатку не збирався вивчати історію. Орієнтовно в 1906-1907 рр. він переорієнтовується на суспільні науки, передусім історію. Участь в українському національному русі, ідеологія якого мала сильно виражений історичний аспект, привела Липинського до зацікавлення історією [6, 34].

Перше наукове дослідження Липинського «Szlachta na Ukrainie. Udział jej w życiu narodu ukraińskiego na tle jego dziejów» [10] було опубліковане в 1909 р. в Кракові польською мовою. Йому передував реферат вченого під назвою «Udział szlachty ukraińskiej w życiu narodu ukraińskiego na tle jego dziejów i stosunek obecnego», що був виголошений на одному із з'їздів шляхти в Умані [3, 356]. В цій розвідці Липинський подає стислий нарис історії української шляхти на тлі історії боротьби України за власну державність і характеризує тогочасну політичну ситуацію. Метою для автора було донести необхідність того, щоб польське суспільство на Україні чітко усвідомило свою позицію до українського відродження і свою позицію до українського народу. У першій частині Липинський дає короткий нарис історії України. Тут же він робить загальний висновок, що український народ хоче жити незалежним життям і немає сили яка його зупинить.

Праця В. Липинського мала на меті підняти широку дискусію. Однак автор добре розумів, що тут існувала серйозна проблема, бо для досягнення поставленої мети нема відповідних періодичних видань, українська преса для більшості польської шляхти була малодоступною, а польська через свою однобічність для таких цілей придатна не була.

Дуже важливим є те, що на перших же сторінках В. Липинський вводить такі поняття, як «Україна», «українець» і їх пояснює. Він зазначає, що самоназва «українець» відповідає поняттю поляків «русин», а росіян – «малорос». Назва Україна стосується при цьому таких губерній Російської Імперії: Волинська, Подільська, Київська, Полтавська, Чернігівська, Херсонська, Катеринославська, а також Східної Галичини з Буковиною. Цієї назви і слід вживати, бо так хоче себе називати сам русинський народ. Також дослідник пояснює, що для своєї назви Росія і росіяни буквально вкрали ці назви в Русі (Україні).

Щоб читачі зрозуміли добре, про що йде мова, В. Липинський усю першу частину своєї праці присвячує історичному дослідженню минувшини України і українського народу. Опираючись на праці польських дослідників В. Липинський обґрунтував вивід польських шляхетських родів в XIX-XX ст. на теренах України від руських родів. Окрі суто генеалогічних виводів автор робить антропологічне порівняння тутешньої шляхти з шляхтою глибинної Польщі, фіксуючі суттєві відмінності.

В. Липинський також зазначає, що східно-галицька шляхта (подоляки) в процесі польсько-українського протиборства поступово усувалася від творення польської політики в Галичині за рахунок зростання впливу так званих вшехполяків. Липинський вказує неприйнятність для шляхетської верстви в Україні насамперед політичної концепції вшехполяків. На його думку вона повертала шляхту в Україні до тих часів, коли остання була «знародом в чужих руках», і збільшувала провалля між шляхтою і простим

народом. Натомість Липинський висуває перед шляхетськими колами в Україні завдання «підтримувати культуру місцеву, культуру краю і того народу, культура, яка може бути тільки українською, і те тим більше, що культура так, як на те вказує історія наша не є нам чужою, що частину її показну, віковим життям на тій землі і завдяки праці на нас народу нашого створену, маємо в собі; повернути отже накопичений в нас від віків капітал народного потугу і народної праці повернути тому народові маємо обов'язок» [10, 31].

В. Липинський звертає увагу, що шляхта Галичини, яка була найбільше полонізована і проживала на території, яка вважалась цілком польською починає задумуватись також над своєю ідентифікацією.

1. Галушко К. Ю. Консерватор на тлі доби. В'ячеслав Липинський і суспільна думка європейських «правих» / К. Ю. Галушко. – К.: Темпора, 2002. – 288с.
2. Забаревський М. Вячеслав Липинський і його думки про українську націю і державу / М. Забаревський. – Відень, 1925. – 51 с.
3. Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». (А-Ж) / В. Липинський. – К.: Смолоскип, 2003. – Т. 1. – 960 с.
4. В. Липинський як ідеолог і політик. – Ужгород, 1931. – 76 с.
5. Назарук О. Вячеслав Липинський – відновитель державної ідеології України / В. Липинський. – Чикаго, 1926. – 32 с.
6. Передерій І. В'ячеслав Липинський у науковому житті української еміграції 1920-х років / Ірина Передерій // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2010. – Вип. 99. – С. 34-37.
7. Смолій В. В'ячеслав Липинський та його праця «Україна на переломі» / В. Смолій, В. Ричка // Український історичний журнал. – 1992. – №2. – С. 141-143.
8. Чижевський Д. В'ячеслав Липинський як філософ історії // Д. Чижевський. Філософські твори у чотирьох томах. – К.: Смолоскип, 2005. – Т. 2. – С. 227–236.
9. Шевчук В. В'ячеслав Липинський - історик, політик та мислитель / В. Шевчук // Сучасність. – 1992. – № 6. – С. 86–97.
10. Lipiński Wacław. Szlachta na Ukrainie. Udział jej w życiu narodu na tle jego dziejów / Wacław Lipiński. – Kraków: skł. gł. Księgarnia D. E. Friedleina, 1909. – 88 s.

Кукса Надія Василівна,

завідувач відділу «Суботівський історичний музей»

Національного історико-культурного

заповідника «Чигирин»,

м. Суботів

ТВОРЧИЙ ДОРОБОК МАРКА ГРУШЕВСЬКОГО У ПРАЦІ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО «УКРАЇНА НА ПЕРЕЛОМІ»

У загальноосвітньому курсі історії України діяльність В'ячеслава Липинського характеризується насамперед як засновника консервативної течії в українській політичній думці та історіографії. Тому не дивно, що протягом довгих десятиліть радянського тоталітарного режиму його ім'я перебувало під суворою забороною. Лише зі здобуттям Україною незалежності цілі покоління українців отримали змогу відкрити для себе цінний творчий доробок талановитого історика.

Сучасні дослідники вважають, що на формування світогляду В'ячеслава Липинського вплинуло його перебування на Черкащині в Уманському повіті, де в Русалівці (тепер Маньківський район) був масток дядька історика.

Чільне місце з-поміж наукових досліджень вченого посідає період козаччини, де подається різнобічна характеристика низки історичних персоналій, що мали безпосереднє відношення до першої гетьманської столиці Чигирини.

Яскравим компонентом ілюстрування історико-політологічних досліджень В'ячеслава Липинського стали народні джерела. Легенди, перекази, зафіксовані під час польових розвідок, являють собою розмаїту фактологічну базу для поглибленого студіювання історичних процесів.

У ході підготовки своєї фундаментальної праці „Україна на переломі” поряд з широким спектром документальних джерел В'ячеслав Липинський використовує народні оповіді, записані українським етнографом і фольклористом суботівським священиком, а згодом одним з фундаторів Української

Автокефальної Православної церкви Марком Грушевським в колишньому родовому маєтку Богдана Хмельницького Суботіві протягом 1897–1899 рр.

Зібрані матеріали були опубліковані в ХСІ числі „Записок Наукового Товариства імені Т. Шевченка „ за 1909 р. [1]

З огляду на те, що оприлюднення збірки Марка Грушевського „Гетьманське гніздо. Урочища і перекази села Суботова ” і вихід історичної розвідки „Україна на переломі ” розділяє всього кілька років, можна констатувати, що популяризації збірки серед представників історичної і політичної думки сприяв саме В'ячеслав Липинський.

Глибоко опрацювавши „Гетьманське гніздо...”, В. Липинський неодноразово робить посилання на матеріали, укладені М. Грушевським, влучно підмічаючи, „спомин про наміри гетьманські „створити понадкласову українську дідичну монархічну владу, булаву по наслідству синові – наслідникові передавши, найкращим доказом служить – як популярність цих намірів власне серед „черні” козацької і зневаги, з якою ця „чернь” елекційні, республіканські пляни старшинські зустрічала – так і те, що спомин про ці наміри гетьманські тільки неграмотні маси народні в своїй пам'яті досі заховали, тоді, коли всі книжники і учені землі нашої і вся наша „свободолюбива” старшина, а згодом у рабстві у чужинців опинившись, давним давно про них безслідно забули.

І як підтвердження даних міркувань, дослідник наводить приклади поглядів селян на зазначену проблему: „Оповідаючи про шукання скарбів у Суботіві, 80-літній дід Пилип Шуть каже: „... чи ритимуть люде землю, чи ні, а буде колись таке, що дориватимуть ся до чогось другого: будуть таки добиватися правів Хмельницького. Кажуть..., що в якійсь колодні, либонь, шкатулка є, а в ній ключі до льохів, плани та описи усякої кладі, яка де є на всій Україні. Там десь і права позамикані.” Знов же дід Йван Пушкар, „літ більше сотні” , оповідає: „Кажуть було мати і баба, що у Суботів прийдуть і внуки Хмельницького булаву дідівську шукати. Десь у замчищі на острові посеред моря старий Хмельницький оселив близнюків Тимошевих, як Тимоша вбито було. Навмисне все дбав, щоб роду не понизить і з роду не вийти: кортіло таки, щоб корона чужому не одійшла.. То й сього сподіватись треба.” [3, 294]

Не залишилася поза увагою історика і таємниця поховання гетьмана. Показово, що В. Липинський аналізує практично всі версії поховання Богдана Хмельницького, наведені в „Гетьманському гнізді...”, співставляючи їх з відомостями, вміщеними в літописі Самовидця, з архіву Чарторийських, „Архива Юго-Западной России „ та окремими варіантами „Думи про смерть Хмельницького”. „...” перекази знов кажуть, що таки в ній (церкві Святого Пророка Іллі – Н.К.) похований Хмельницький” з правого боку під стіною”, а другі „що він похований на дворі під церквою коло стіни цієї самої і проти цього саме місця”. Знов звістка, але неймовірна легенда про спалення останків Богдана і Тимофія Чарнецьким в’яжеться в місцевих переказах з урочищем Греченім, де саме Богунова нива ” і де „той попіл зарядили в пушку і випалили.” „На тім місці ще недавно були могилки, а одна ще довго маячила поки її не розорали.” Але тут же старі люди додають, що того спалення останків Гетьмана мабуть не було і що козаки замість тіла Хмельницького у землю поклали другого мерця, а його на другім місці десь сховали, де самі тільки знали. Може як раз у дерев’яній батьковій церкві (церква Святого Архистратига Михаїла – Н.К.), де й син його вже лежав і ніхто про се й досі не знав... Домовина Тимофія Хмельницького була знайдена в деревляній Михайлівській церкві: „Як почали строїти її – оповідають місцеві люде, самовидці – одбили двері в склепу, та й зняли віко з домовини Тимошевої і показали людам, що справді є його могила, і він сам там є. І, зарівнявши і засипавши склеп той, повкидали туди все, що познаходили там і кусок дверей одбитих уклали туди, засипали, затоптали і почали підвалини класти. Не то й грошини не взяли з склепу того – усе дорожили, щоб памятки позоставались» [4, 297–298].

З глибоким жалем В'ячеслав Липинський констатує: „Яка звістка правдива і де дійсно похований Гетьман Хмельницький, ми сьогодні не знаємо. Покоління українські, що пізніше настали, зайняті боротьбою поміж собою, не знайшли часу і змоги увіковічнити в який небудь спосіб місце вічного спочинку того одного єдиного Гетьмана, що зумів колись Державу Українську збудувати...” [5, 252]

Варто зазначити, що висновки, зроблені істориком майже століття тому, залишаються актуальними дотепер, адже досі ситуація докорінно не змінилася.

Залишається відкритим питання щодо остаточного обґрунтування місце розташування поховання гетьмана в Іллінській церкві. З’ясовано, що народні джерела, хоча і зберігають частку істини, все ж зазнали суттєвих часових і літературних нашарувань. Посилання на них без попереднього критичного аналізу можуть призвести до появи упереджених висновків. Виявлення і опрацювання матеріалів, які б пролили світло на дані проблеми, потребує ретельних досліджень в архівних та музейних установах України, Росії, Польщі, Швеції, Туреччини.

Принагідно провести паралель між долею наукової спадщини Вячеслава Липинського та творчого доробку Марка Грушевського, які спіткало незаслужене довготривале забуття [2, 387-395]. Відрадным є факт повернення їх не лише вузькому колу науковців, а й широкому загалу.

1. Гетьманське гніздо. Урочища і перекази села Суботова, зібрані в рр. 1897–9. / Подав Марко Грушевський // *Записки НТШ ім. Шевченка.* – Львів, 1909. – Т.ХСІ. – С. 14.

2. Кукса Н. *Постать Марка Федоровича Грушевського у становленні дитячої етнографії та української автокефальної православної церкви* / Надія Кукса // *Черкащина в контексті історії України.* – Черкаси, 2004. – С. 387–395.

3. Липинський В. К. *Україна на переломі, 1657-1659 рр.* / В. Липинський: *Замітки до історії українського державного будівництва в ХУІІ ст.* - Філадельфія: Східно-Європейський дослідний інститут ім. В. К. Липинського, 1991. – С. 294. – 346 с.

4. Там само. – С. 297–298.

5. Там само. – С. 252.

Гатальська Наталія Григорівна,
 провідний науковий співробітник
 Затурицьського меморіального музею
 Вячеслава Липинського,
 с. Затуриці

НЕ ЗАСВОЄНІ УРОКИ ІСТОРИКА ЛИПІНСЬКОГО (За статтею “Другий акт”)

Упродовж двох з половиною десятиліть, вивчаючи теоретичну спадщину Липинського, доводиться постійно дивуватись геніальності нашого видатного земляка. Вона полягає, передусім, у тому, що аналіз суспільно-політичної ситуації в Україні, зроблений ним на початку ХХ століття, є актуальним і нині. Глибокі знання вченого з історії України, отримані завдяки скрупульозним дослідженням матеріалів архівів, В’ячеслав Липинський трансформував у свої думки та власні оцінки подій, проектуючи їх на сьогодення.

Актуальними, як ніколи раніше, нині є тези видатного політолога, викладені у праці “Другий акт”. Торкнемося лише одного із окреслених автором питань, назвавши його умовно “українсько-російськими стосунками”.

Липинський говорить про революцію 1905 року в Росії, яка втягнула у вир політичної боротьби широкі народні маси (у тому числі національних окраїн) і розпочала нову стадію державної асиміляції. “Хто з нас не знає всіх цих засобів, котрими воює сучасна Росія проти ненавистного українства?!” [1,377],— з боєм говорить В’ячеслав Липинський. Тотальна русифікація заповонила всі сфери життя українського суспільства: освіту, культуру, пресу, церкву, військо, економіку, політику. “Малоросійське” духовенство, признавши з початку над собою тільки верховну власть московського патріярха, а згодом синоду, дуже швидко змосковилоась і національно. Московщиться тепер на наших очах дуже швидко наша дрібна буржуазія...” [1,372]. Денаціоналізація “верхів” (духовенства, дрібнобуржуазних елементів, чиновництва) потягла за собою через участь у вирі російської революції і широкі народні маси — робітництво та “мільони українських селян”, що перетворились на “мільони російських горожан” [1,372].

І нічого страшного у цьому б не було, — зауважує автор, — якби Росія була державою національностей, а не державою національною, де домінує російська політика, право, мова, культура: “Росія державою національностей ніколи не була, нею не є і, думаєм, бути такою не може”. [1,372].

У сучасного читача складається враження, що В.Липинський змальовує сьогоденні політико-правові, духовні, морально-етичні та інші проблеми українського суспільства, адже історія Росії за останні сто років цілковито підтверджує тезу, процитовану вище. “Культурная цель для украинского общества с точки зрения русской государственной власти представляется крайне нежелательной и противоречит тем начинаниям, которые правительство проводит по отношению к бывшей Украине” [1,378]. Хіба можна красномовніше проілюструвати наміри і розбійницькі дії сучасної Росії?! “Централізаторська, однаково, ліберальна чи чорносотенно-націоналістична Росія є нашим непримиримим і головним ворогом... Росія завзялася вкрай знищити український рух, розуміючи добре, що початок України — це кінець російської

бюрократично-централізованої держави” [2, 514]. Цим словам В’ячеслава Липинського знаходять підтвердження нинішні події в Україні, війна, розв’язана Росією.

Історик з боєм говорить про сучасний йому стан української мови: “...мова дум наших, котрі не мають собі нічого рівного, богата жива мова старої України стає поволі вульгарним, бридким “хохлацьким жаргоном”. Цим жаргоном починає говорити тепер молодь на цілій Україні” [1, 373]. Чи ж може поіншому розмовляти і сучасна молодь, якщо з вуст державних діячів, політиків і навіть журналістів звучать мовні покручі, вульгаризми, неправильне наголошування слів, не кажучи вже про орфоепію. Російська мова і в пізніші часи (70-80-і роки ХХ століття та й, ніде правди діти, в епоху Української незалежності) була своєрідною перепусткою у вищі ешелони влади тощо. Народжений російською революцією український інтелігент, — підкреслює Липинський, — щоб пролізти в якусь “Думу” “хоч рачки, хоч “заднім ходом” [1, 374] уже з високих трибун починає звертатись до своїх земляків по-російськи. Цитуючи газету “Діло”, автор згадує реакційні 63-й і 76-ий роки ХІХ століття, коли були видані укази про заборону української мови, що на цілі десятиліття вселило переляк у душі значної частини української інтелігенції.

Знову на кін суспільно-політичного життя висувається ідея “триєдиної Руси”: “Великая, Беляя и Малая Россия не могут не составлять одно целое” — каже нам сьогодні устами свого “премієра” держава російська... гляньмо ще раз по Україні та спитаймо: чи ситі і вдоволені українські народні маси, чи справді такою благодатною стає для них “культура” російська, чи денационалізація і “объединение Великой, Белой и Малой России” несуть цим масам світло, культуру і поступ...?” [1,381]. В’ячеслав Липинський критикує розпорядження російського уряду, який навіть не допускає в думках існування суверенної України, називаючи її “бывшей Украиной” [1, 378].

Фізичне обезсилування України Росією, яке відбувалося і в давні часи, і на початку ХХ сторіччя, і ще більше — в радянський період: “рекрутчина переважно з України” (Друга світова війна, десятиліття війна в Афганістані, де кожен п’ятий загиблий військовий був з України), “економічне виснажування на користь московських губерній” [1, 376], моральне нищення українства (засилля російської книги, преси, телебачення) — зумовили перетворення в руїну колись квітучої і заможної держави. Бажаючи нас поневолити, Російська імперія намагалася зруйнувати українство з середини. Для цього заохочувалося зрадництво та провокаторство. В. Липинський згадує указ київського губернатора Дмитра Голіцина, який в період гетьманства Івана Мазепи закликав сіяти незгоду між козацькою старшиною і гетьманом та спонукати народ приходити до влади з доносами. Все це мало сприяти розчаруванню народних мас у силі гетьмана, сіяти сумніви в душах патріотів, спричиняти внутрішнє роздвоєння української еліти.

Здається, більш вдало проілюструвати сучасну ситуацію в Україні, як це зробив Липинський сто років тому, просто не можливо. Традиція засилання “варягів”-керівників в Україну з Росії триває і донині. Перебуваючи часто на других ролях, вони здійснюють свою чорну справу нищення Української держави, а українська еліта ніби цього й не помічає. (Чисто за Шевченком: “Нехай..., може, так і треба” (3, 70).

Аналізуючи історичні події в Україні кількасоглітньої давності, Липинський підкреслює, що тодішня революційна Україна “не проти народу польського, але проти ворожої держави польської повстала. Страшний нам і досі... не російський народ, а страшна держава російська тому, що насильством, підступом, деморалізуючою акцією вона в наш національний організм в’їлася; тому що внесла вона в наше життя таке роздвоєння, яке життя наше нівечить, на внутрішню боротьбу найкращі сили наші повертає. І дивлячись на наших москвофільських запроданців, можуть собі представники Росії руки потирати...” [1, 376].

Липинський радить на “верхи українські” великих надій не покладати, які намагаються “дипломатією” москаля дурити. “Віriamo і признаємо, що тільки боротьбою добуде собі Україна волю і що тільки українські маси народні можуть цю боротьбу повести” [1, 381].

З наведеного вище можна зробити висновок, що другим актом боротьби за визволення України В’ячеслав Липинський вважав звільнення Вітчизни від руйнівного впливу російської імперії. І успіх цієї боротьби він бачив у переконанні, що “наш народ не гірший від інших” і що “зможемо бути не тільки гноєм для сусідського городу...” [1, 374].

Заклично звучать заключні слова політика” щодо того, що ворог до найлютішого нападу готується, тому нам “сором і ганьба в таку хвилину без бою свої позиції здавати!” [1, 374]. Існування нації без своєї національної “окремішності”, як називає політолог територіальну одиницю, державу, є “повним абсурдом і самообманом” [1, 370]. За Липинським, сила “Української Ідеї” повинна стати “живим гаслом визволення” [1, 370] та наріжним каменем у будівництві незалежної соборної Української держави.

“Настає час порухунок з Росією розпочати. Наближається поволі другий акт боротьби за визволення України, тяжкої боротьби, котру вже 250 літ, від Богдана Хмельницького почавши, веде з непохитною

вірою в перемогу Народ Український...” [1, 379].

Прислухаймося до голосу Великого Українця.

1. Липинський В. Другий акт / В. Липинський // *Harvard Ukrainian Studies. Volume IX, Number 3/4 December 1985.*

2. Липинський В. Меморіал до українського [інформаційного] комітету про наше становище супроти напруженої політичної ситуації в Європі / В'ячеслав Липинський // *Суспільно-політичні твори (1908–1917) / Редактори Я. Пеленський, І. Гирич, О. Проценко.* – К.: Український письменник, 2015. – Т.1. (“Твори”). – 784 с.

3. Шевченко Т. Сон (комедія) / Тарас Шевченко // *Шевченко Т. Кобзар.* – Черкаси, 2010. – 255 с.

Ореховська Анна Миколаївна,
студентка історичного факультету
СНУ ім. Лесі Українки, м. Луцьк

ЗНАЧЕННЯ ІДЕЙНО-ТЕОРЕТИЧНОЇ СПАДЩИНИ В. ЛИПІНСЬКОГО ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СЬОГОДЕННЯ

В'ячеслав Липинський як людина, народжена в польськомусередовищі, ідентифікував себе спочатку з польським народом. Але по мірі його навчання в гімназії він почав українізуватися. І вже навчаючись у Першій Київській гімназії, висунув ідею, що поляки, які там навчаються, повинні визначитися за територіальним принципом як українські діячі і служити ідеї відродження українського народу — на тих землях, які поляки вважали своїми.

Цікаво, що Липинський закінчував свій політичний трактат «Шляхта на Україні» в рік смерті Володимира Антоновича. Він вважав себе спадкоємцем «хлопоманів», але, на відміну від Антоновича, не погоджувався з тим, що шляхта повинна декласуватися. Шляхта не повинна робитися народом, а мусить підносити його культурний рівень. Це стосується і сьогодення, адже еліта має бути прикладом для українського народу, і завжди прагнути до кращого та якіснішого.

Теорія Липинського зберігає досі свою актуальність, бо ті речі, які були важливими сто років тому, залишаються нерозв'язаними. Із головних речей — це ідеї, які розкидані по всіх його працях, а тут їх зібрано 42, написані в проміжку між 1908 і 1917 роками. Крім публіцистичних статей — а він друкувався в часописах *Przegląd Krajowy* (1909), «Рада» (1908–1912), «Літературно-науковий вісник» (1908–1912), «Украинская жизнь» (1912), тут ще надруковані його ґрунтовні політичні трактати. Це трактат «Шляхта на Україні» (1909), «Програма хліборобсько-демократичної партії» та ще кілька такого типу програмних політичних статей [1].

У цих статтях обґрунтовувалися кілька основних ідей Липинського. Головна — що українці мають формувати на підставі свого культурного простору свою національну еліту. До неї мають увійти представники старої еліти, яка свого часу будувала козацьку державу.

Чому ідеї Липинського були революційними? Тому що більшість землевласників сприймали себе політично або поляками, або росіянами. І вони служили або польській національній державній ідеї, або російській. Він казав, що розбудова держави може відбуватися лише тоді, коли ці люди відчують зв'язок із землею і на цій підставі, а не на підставі кровної спільності, визнають себе українцями. Тобто всі ті, хто вважав себе або поляками, або росіянами, або українцями (русинами) на підставі належності до цієї території, можуть і повинні стати українцями й очолити боротьбу за незалежну державу. Справа в тому, що справжня еліта за словами Липинського це результат спадковості 5–7 поколінь, це ті люди, які ніколи не зрадять.

«Нам слід власними розумовими й матеріальними силами, величезною частиною яких ми володіємо та які репрезентуємо в цьому краю, підтримувати місцеву культуру, культуру цього краю і народу, культуру, яка може бути лише українською, тим більше тому, що ця культура, як засвідчує наша минувшина, не є нам чужою, що значну її частину, витворену одвічним життям на цій землі й завдяки праці на нас нашого народу, ми маємо в собі; отож ми зобов'язані повернути нагромаджений в нас віками капітал народних тяжких зусиль і народної праці цьому народові» (Шляхта на Україні, 1909) [5].

Держава будується на власній традиції, і він вважав, що найкращими зразками традиції для українців є англійська монархія та Угорська держава. Чому? Адже там дуже подібний принцип формування еліт.

Звісно, сьогодні ці речі є застарілими за формою і не так нас цікавлять.

У В. Липинського був суто консервативний погляд на природу людини, яка не удосконалюється і завжди розривається різними інстинктами. “А порода людська все остається та сама. Бо людина, в протилежності до звіря, бореться з природою не переменою свого організму, а удосконаленням своїх машин”, – писав український вчений. “І чи в каменній, паровій чи електричній добі, чи за капіталізмом чи за соціалізмом – люди все ті самі однакові люди, що в усяких епохах для опанування й використання своїх машин, для боротьби з природою їм потрібних, мусять у першу чергу опанувати самі себе, свої антигромадські, антиорганізаційні інстинкти, мусять творити в собі нові складніші соціальні вартості, мусять разом з новою кращою і більш скомплікованою машиною творити нову вищу громадську національну мораль, виробляти в собі нову, більшу силу духа. В противному разі “вежа вавилонська” падає, сотворена людьми техніка та цивілізація повертається їм же на погибелі”, з цілого “поступу” лишається смішна й глупа байочка, й усе треба починати наново “від Адама” [2].

Важливою, на думку вченого, має стати поява української еліти, тобто «організація сильної і авторитетної групи, навколо якої могла б об'єднатись і політично організуватись українська нація. Без теоретичного і практичного розв'язання цієї проблеми ніякі, навіть найкращі орієнтації не допоможуть нам стати нацією і державою [3].

Щодо патріотизму, який зростає в Україні після Революції Гідності, то ще за життя В'ячеслава Липинського називає поняття територіального патріотизму української нації та українського консерватизму, які, на його думку, здатні перебороти внутрішні органічні слабкості українства. Поняття патріотизму вчений визначає як «свідомість своєї території, любов до своєї землі, до всіх без винятку її мешканців». Липинський засуджує націоналізм, в основі якого лежить почуття спільності з людьми однієї віри і одного стану, хоча б і на чужій території, і ненависть до людей чужої віри і чужого стану, хоча б і на своїй території. Наскільки мудрою людиною він був... зараз світ вже розуміє його думки [4].

Важко також переоцінити роль цього українця польської культури, який одним з перших вголос поставив питання побудови дійсно незалежної України, без орієнтації чи то на Російську, чи то Австро-Угорську імперію, чи то на Москву, чи то на Варшаву. Це дуже правильні думки, адже Україні дійсно не варто рівнятися на інші держави, ми маємо будувати свою країну з врахуванням всіх особливостей, які нам притаманні. Кожне слово шанованого В'ячеслава Липинського актуальне у наш час, і більше того, українці мають прислухатися до його вчень, не треба знову повторювати ті ж помилки, треба рухатися уперед, а наукові досягнення Липинського брати за основу!

Слід визнати, що ідейно-теоретична спадщина, політико-культурна та державно-політична діяльність В. Липинського посідає вагомe місце не тільки в українській, а й у світовій політичній думці. Будучи одним із перших фахових українських політологів, хто реально займався, окрім науково-теоретичних, ідейно-політичних досліджень, ще й політичною практикою (партійною, дипломатичною і, меншою мірою, державною), він зробив вагомий внесок у розвиток та збагачення теорії політичних еліт (з власним баченням місця, ролі і характеристик аристократії як такої), глибоко дослідив проблеми співвідношення таких важливих політологічних категорій, як держава, нація, патріотизм, націоналізм, шовінізм, форма державного правління і т. ін. Надзвичайно важливими є висновки В. Липинського щодо вагової ролі в розбудові національної держави таких чинників, як морально-етичні та релігійні цінності, територіальний патріотизм, психологічні риси українців і, зокрема, психологічні риси української політичної еліти. Дуже цікавими і достатньо продуктивними з точки зору розвитку та використання в ідейно-теоретичних та політико-культурних і практичних дослідженнях системного підходу, були також його висновки щодо необхідності встановлення і підтримки балансу і противаг між різними гілками влади в національній державі.

Погляди В'ячеслава Казимировича має прочитати кожен українець, а особливо кожен депутат будь – якого рівня рад. Бо його слова важливі для України, його читають не лише в Україні, це людина з великої літери, якого поважає світ, ним захоплюються, приємно знати, що він був за Україну. Вчення Липинського – це скарб, як для громадських діячів, політиків, так і кожного пересічного українця. Бо Україна єдина і незалежна, така як цього хотів Липинський. Кожен українець має цінувати і поважати те, що має, але не припиняти бажати кращого і йти до самовдосконалення!

1. В'ячеслав Липинський – про суспільні обов'язки української еліти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita/pidnesty-narod-do-sebe>

2. Вільчинський Ю. Українська національна ідея в історії В. Липинського / Ю. Вільчинський // II Міжнародний

конгрес українців: Філософія. — Львів, 1994.

3. Дашкевич Я. *Хам чи Яфет. Липинський і українська революція* / Ярослав Дашкевич // Україна: Наука і культура. — К., 1996. — Вип. 29.

4. Гришко В. *В'ячеслав Липинський і його творчість* / В. Гришко, М. Базилевський, П. Ковалів. — Нью-Йорк, 1961 (уривки: Хроніка). — 2000. — Вип. 37–38. — К., 2000.

5. Галушко К. Ю. *Консерватор на тлі доби: В'ячеслав Липинський і суспільна думка європейських «правих»* / К. Ю. Галушко. — К.: Темпора, 2002.

Бевз Людмила Петрівна,
кандидат історичних наук, заступник
директора з наукової роботи Музею гетьманства,
м. Київ

ІМ'Я В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО В ЕКСПОЗИЦІЇ МУЗЕЮ ГЕТЬМАНСТВА

Музей гетьманства один з небагатьох українських музеїв, що має постійнодіючу наукову документально-речову експозицію «Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 р.». Експозиція розповідає про родовід Скоропадських, архівними документами представлені догетьманські роки життя Павла Скоропадського, основна увага приділяється подіям 1918 року: прихід до влади Павла Петровича та його державницька діяльність як гетьмана. Внаслідок дружніх зв'язків Музею гетьманства з прихильниками гетьманського руху за кордоном, значним розділом в експозиції є період еміграційного життя та діяльності родини Скоропадських.

Посилнос та розкриває питання повернення до політичної діяльності П. Скоропадського в Німеччині розділ присвячений В'ячеславу Липинському. Де представлені цікаві та інформаційні видання як з основних фондів музею, так і музейної бібліотеки [1; 2; 3; 4; 5; 6; 9; 10; 11]

Адже ці два яскраві представники українського тогочасного політикуму мали схожі ідеї та прагнення в розбудові Української Держави. Обидва були землевласниками, походили з давніх шляхетно-дворянських родів.

І В'ячеслав Липинський, і Павло Скоропадський зустріли Першу світову війну в лавах російської армії, вони брали активну участь в процесі українізації військових частин. В. Липинський працював над українізацією кінної військової частини, в якій служив, однак наштовхнувся на небажання Генерального Секретаріату Центральної Ради затвердити її офіційно як українську. Скоропадський мав схожу історію: він отримав наказ українізувати 34 армійський корпус, що успішно провів, але тим же чиновникам не подобалося, що він користувався великим авторитетом серед військових, і фінансування корпусу припинилося. Це змусило діючого офіцера скласти рапорт на звільнення, щоб захистити своїх підлеглих.

Павло Скоропадський був знайомий з В. Липинським ще до гетьманування, про це він пише в своїх спогадах і зазначає, що любив поговорити з молодим істориком [15, 129]. Після створення П. Скоропадським та його однодумцями «Української Народної Громади» з нею в контакт перебувала партія «Українських Хліборобів-Демократів», до якої належав і В. Липинський. Такі контакти сприяли формуванню позитивного іміджу В. Липинського в оточенні П. Скоропадського, і характеризували його, як людину з послідовною державницькою позицією [14, 59].

Після проголошення 29 квітня 1918 р. Павла Скоропадського Гетьманом Української Держави відбулося формування уряду. І за свідченнями Д. Дорошенка: «ім'я В. К. Липинського незмінно фігурувало в усіх комбінаціях зложення нового складу кабінету міністрів, як кандидата на постміністра закордонних справ, від чого однак він ухилявся з власної волі» [14, 59]. Про висування кандидатури Липинського до складу першого уряду згадує і Гетьман П. Скоропадський [15, 160].

Зрештою В. К. Липинський погодився взяти на себе обов'язки посла Української Держави в Австро-Угорщині. Офіційне призначення відбулося 21 червня 1918 р. — був виданий дипломатичний паспорт. [8, 195]. Про призначення Липинського Гетьман писав: «До Вени поїхав Липинський, українець і щирий, але без тої вузькості, яка відрізняє цих панів від інших смертних» [15, 266].

Посольство Української Держави в Австро-Угорщині розпочало свою діяльність з 1 липня, прибувши о 4 годині по обіді до Відня, а 5 липня посол був прийнятий Міністром закордонних справ графом Буріаном, якому вручив вірчу грамоту [8, 198–199].

В експозиції Музею гетьманства представлена копія «Уповноваженої грамоти», в якій вказано, що

«Уряд української Держави сим уповноважнює надзвичайного посланника і уповноваженого міністра п. Вячеслава Липинського до виконання з боку і од імені Української Держави, згідно з кінцевою постановою Берестейського мирного договору, заключеного між Туреччиною, Германією, Австро-Угорською Монархією і Болгарією з одного боку і Українською Народною Республікою з другого 9-го лютого 1918 року акта обміну ратифікацій вище згаданого договору в м. Відні з державами, котрі заключили сей договір.»

Відповідно до епістолярії В.Липинського обмін відбувся з Болгарією, Німеччиною і Туреччиною. Але Австро–Угорщина зволікала [14, С. 61.]. Заяви та дії українського дипломатичного представництва у Відні були рішучими та професійними, що свідчить про знання політичної справи його очільником – В.Липинським [7, 352; 2, 73–95].

Після зречення влади Павлом Скоропадським 14 грудня 1918 р. В. Липинський з почуття обов'язку продовжував дипломатичну діяльність до літа 1919 року. Після звільнення, осівши в Австрії, В. Липинський активно займається теоретичним та політичним аспектом державного будівництва, в основі якого полягала співпраця всіх державотворчих сил.

В. Липинський не вірив в демократію. За його епістолярною спадщиною визначається, що для успішного становлення і розвитку Української Держави необхідна персоніфікація загальних політичних гасел сили, що виявиться найздібнішою. «Єсть два способи персоніфікації політичних ідей: диктатура і монархія. При диктатурі персоніфікує ідею людина, яка верх вибилась тільки за свої заслуги і здібности. При монархії ідею персоніфікує людина і Рід, який має історичне, традиційне право до цієї персоніфікації. При диктатурі – диктатор править самодержавно і безвідповідально, при монархії – Монарх (у нас би він звався – Гетьман) править через призначених на це людей, які відповідають за виконання влади перед ним, і перед тими ким вони правлять. ... – Врешті при диктатурі ідея зв'язана з даною особою і при слабості ідеї вона, зі смертю даної особи гине. ...»

Натомість монархія в формі нашого традиційного Гетьманства дозволяє об'єднатись біля нього людям ріжних хогінь, в надії, що призначений (відповідно до своєї політичної і громадської сили) Гетьманом для виконання влади, вони зможуть раз ці, раз другі, кожний свої хогіння здійснювати, при чім, при зміні Урядів, не буде порушуватись єдність нації, персоніфікована стало Гетьманом і його нащадками.» [12, С.353-355]. Саме такими ідеями В. Липинський пояснює підтримку «уцілівшим з нашої історичної минувшини» гетьманського роду Скоропадських.

1920 р. за активної діяльності В.Липинського був заснований у Відні Український союз хліборобів – державників” (УСХД), до якого увійшли князь М. Кочубей, граф А. Монтрезор, проф. Д. Дорошенко, С. Шемет, О. Скоропис-Йолтуховський, Л. Сідлецький, М. Тимофієв. Більшість з них увійшли до керуючих органів організації: Ради Присяжних та Гетьманської Управи. УСХД визнав легітимні права на булаву роду Скоропадських, і гетьман Павло Скоропадський пристав до організації. Переговори між В. Липинським та П. Скоропадським ішли ще на початку 1920 р. і були завершені підписанням угоди 8 травня 1920 р. [14, 88–90]. В січні 1921 р. був ухвалений статут та регламент союзу, автором яких є В.Липинський. У Відні розпочалося неперіодичне видання органу УСХД «Хліборобська Україна», де друкувалася праця В. Липинського «Листи до братів-хліборобів». В Музеї гетьманства зберігається перше видання книги В. Липинського «Листи до братів-хліборобів. – Відень 1926 р.» передане Головою Української Гетьманської Організації Америки Любомиром Беєм [16, 99].

В листах до Р. Метика Липинський аргументує свій вибір підтримати гетьманську форму правління тим, що вона найкраще себе проявила в 1918 році [2, 30]. Але поряд з тим, він не ідеалізує рід Скоропадських, а навпаки говорить про необхідність «виховання династії». В листі до І. Назарука наводить приклади англійської монархії, де ім'я монарха не згадується повсякчас. Він виступає противником підкреслення особистої ролі монарха в державницькій ідеї [2, 102].

Закінчивши працю над “Листами”, Липинський восени 1926 р. за наполяганням П. Скоропадського переїхав до Берліну, де в Українському науковому інституті очолив кафедру української історії. В цей час він був частим гостем в Ванзейській садибі гетьмана про що згадує Олена Отт-Скоропадська [15, 407].

Як і передчував В. Липинський перебування його в Берліні виявилось згубним для здоров'я, він змушений за порадою лікарів повернутися до Австрії – у Бадегу. Відповідно, він територіально був віддалений від центру гетьманського руху, що вплинуло і на його авторитет. А в Павла Скоропадського, навпаки, – зросла кількість прихильників, завдяки праці В. Липинського, який доводив легітимність роду Скоропадських.

На кінець 1920-х років між В. Липинським та П. Скоропадським стався конфлікт, що спричинив до розриву стосунків. В. Липинський був ображений політикою Скоропадського щодо західноукраїнських

земель. Зокрема, він розцінював домовленість гетьмана з угорським урядом про відмову від Закарпаття, як перевищення гетьманських повноважень та задоволення власних амбіцій Павла Скоропадського [14, 87].

Не зважаючи на виниклі розбіжності в поглядах побудови Української Держави між цими двома велетнями українського політикуму, їх співпраця допомогла сконсолідувати частину українців в еміграції та протиставити їх російському монархічному рухові.

1. Вячеслав Липинський. Архів. Т.6. Листи Дмитра Дорошенка до Вячеслава Липинського /Ред. І.Коровицький. – Філадельфія, Пенсильванія, 1973. – 451 с.
2. Вячеслав Липинський. З епістолярної спадщини./ Упор. Т.Осташко, Ю. Терещенко. – Київ, 1996. – 300 с.
3. Вячеслав Липинський і Волинь. Путівник. – Луцьк : Медіа, 2007. – 28 с.
4. Вячеслав Липинський та його доба /Упор. Ю.Терещенко, Т.Осташко. – Київ – Житомир: Видавничий центр КНЛУ, 2008. – 390 с.
5. Вячеслав Липинський. Твори. Т.3. Україна на переломі 1657 – 1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті. /Ред. Л. Білас, Я. Пеленський. – Філадельфія: Східно-європейський дослідний інститут ім. В. К. Липинського, 1991. – 346 с.
6. Галушко К. Консерватор на тлі доби. Вячеслав Липинський і суспільна думка європейських «правих» /К. Галушко. – К.: «Темпора», – 2002. – 287 с.
7. Дорошенка Д. Історія України 1917–1923 рр. Українська Гетьманська Держава 1918 р. /Д. Дорошенко. – К.: Вид-во «Темпора», 2002. – Т.ІІ. – 352. с.
8. Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917 – 1924 рр.): документи і матеріали. /Упоряд. док.: Л. В. Андрієвська та ін. – К.: Вид-во гуманіт. л-ри, 2010. – 592 с.
9. Кондратик Л. Й. Релігієзнавча концепція В.Липинського / Л. Й. Кондратик. – Луцьк : «Надстиря». – 2002. – 260 с.
10. Липинський В. Наша орієнтація. Листи до братів-хліборобів – частина друга /В. Липинський. – Торонто; 1953. – 64 с.
11. Липинський В. Покликання «варягів» чи організація хліборобів / В. Липинський. – Нью-Йорк: «Булава», 1954. – 114 с.
12. Лист В.Липинського до О.Шаповала. // Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика. / Гол. ред. Ю.Терещенко. – К.: КДЛУ, 2000. – Вип. 4. – С.353–355.
13. Листи Вячеслава Липинського до Осипа Назарука (1921–1930). /Упоряд. М. Дадюк; Відпов. ред. Серії Л. Головата; НАН України ЛНВ ім. В. Стефаніка. – Львів, 2004. – 156 с.
14. Осташко Т. Вячеслав Липинський від посла української держави до УСДХ /Т. Осташко // Молода нація. Альманах. – К.: Смолоскип. – С. 56–90.
15. Павло Скоропадський. Спогади / Гол.ред. Я. Пеленський. – Київ-Філадельфія, 1995. – 493 с.
16. Ярова Г. Щоб пам'ятала Україна / Г. Ярова. – Чернівці: «Букрек», 2012 – 158 с.

Павлишин Мирослава Гаврилівна,
завідувач відділу експозиції Музею гетьманства,
м. Київ

ТВОРИ ВАСИЛЯ МАСЮТИНА В КОЛЕКЦІЇ МУЗЕЮ ГЕТЬМАНСТВА

Фондова збірка Музею гетьманства містить чимало предметів, подарованих українцями діаспори. Це речі, які несуть у собі пам'ять про гетьмана Павла Скоропадського і його родину, про Голову Директорії УНР Симона Петлюру і вояків Армії УНР та про культурне життя українців на чужині.

У цій статті хочемо повідомити про колекцію творів, сформовану в фондах Музею гетьманства, автором яких є визначний гравер, медальєр, художник і мистецтвознавець – Василь Миколайович Масютин, митець українського походження, який довгий час жив у Берліні.

Родове прізвище митця – Масюта-Сорока, коріння його сягає давнього козацького роду з Чернігівщини [5, 1488]. Дослідник козацько-старшинських родоводів В. В. Кривошея у своїй книжці «Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія» подає кількох Масютиних із Чернігівщини: “Масюта Тимофій (?–1770 – ран. 1783) – значковий товариш (1779), військовий товариш Ніжинського полку. Мешканець крелевецький, де мав і дім у 3 покої. Д.: Устина Яківна Маковська. Мали сина Івана, доньок Уляну, Параску.”. Також зазначає прізвища: Масютин Йосиф (1700 – ?) – значковий товариш (1751-1769),

абшитований значковий товариш та Масютін Тимофій Якович (? – ран. 1783) – служив у Кролевецькому сотенному правлінні (з 1752), військовий товариш (з 1781) [7, 505]. Можливо хтось із цих осіб був предком родини Василя Миколайовича Масютина.

Батько В. Масютина – Микола Корнилійович Масютин (1844–1917) народився на Чернігівщині в родині священика. Був кадровим офіцером Рижського юнкерського піхотного училища. Дослужився до полковника армійської піхоти і отримав дворянський титул. Мати – Людмила Масютина (Князева) була дочкою настоятеля Рижського кафедрального собору.

Василь Миколайович Масютин народився 1884 року в Ризі, першу фахову освіту здобув у Київському Володимирському кадетському корпусі й у Петербурзькому артилерійському училищі. Ще молодим відчув потяг до малювання. Згодом зрозумів, що його покликанням є мистецтво і в 1908 році вступив до Московського училища живопису, архітектури і скульптури.

На початку 1920-х років В. Масютин, більше відомий як російський графік, виїхав з Москви до Берліну і прожив там понад 30 років.

У колекції творів Василя Масютина, який саме під час берлінського періоду життя ідентифікував себе українським митцем, є дві гравюри: «Іван Мазепа» [9; КН-640/Г-82] і «Богдан Хмельницький» [9; КН-639/Г-81] отримані Музеєм гетьманства в подарунок від дочки гетьмана Павла Скоропадського Олени Отт-Скоропадської. Гравюри виконані в середньовічному західноєвропейському стилі (в 1933 і 1934 роках відповідно) у Берліні й подаровані автором гетьману П. Скоропадському.

Ці гравюри Олена Павлівна передала в 1996 році – в перші роки її знайомства з Музеєм гетьманства. Саме вони стали початком створення колекції творів В. Масютина, а можливо й поверненням імені Масютина в Україну.

Відомо також, що В. Масютин є автором гравюр – портретів українських історичних діячів: гетьмана Павла Скоропадського і Головного отамана армії УНР Симона Петлюри. У 1933 році Василь Масютин виготовив у деревориті портрет Павла Скоропадського. Художник був особисто знайомий з гетьманом, бував у нього вдома і співпрацював з Українським науковим інститутом у Берліні, заснованим з ініціативи Павла Скоропадського. На сьогодні портрет більше відомий у публікаціях, зокрема у двотомному альбомі родинних фотографій Скоропадських, що виданий видавництвом «Темпора» 2014-го року [8, 306]. З альбомом можна ознайомитись у бібліотеці Музею гетьманства.

Гравюру «Симон Петлюра» Василь Масютин створив у 1936 році, до 10-ї річниці вшанування пам'яті Симона Петлюри на прохання українців-емігрантів «уенерівців». Репродукція цієї гравюри знаходиться у фондах Музею гетьманства [9; НД-46]. Вона була серед матеріалів, які у свій час Мар'ян Коць, американський меценат українського походження, відомий видавець, привіз в Україну у 1998 році після смерті художниці Людмили Морозової, колишньої киянки, члена Об'єднання Митців Українців Америки.

Саме гравюри видатних діячів України стали початком українського періоду у творчості художника. Через знайомство у 1930-х роках з українцями-емігрантами Берліну, Парижа і Праги Василь Масютин глибоко вивчав українську історію. Сам художник ще раніше довгий час перебував в Україні. У дитинстві В. Масютин проживав з родиною у місті Луцьку, в якому батько отримав посаду військового окружного управителя. Згодом вісім років він провів у Києві під час навчання в Київському Володимирському кадетському корпусі, куди батьки відправили десятилітнього Василя. Під час Першої світової війни Василь Миколайович проходив військову службу на фронті в буковинських Карпатах.

Спогади про Україну надихнули митця на створення серії медалей присвячених її історичному минулому. Масштаби серії планувались великі. На сьогодні відомо 64 одиниці.

Дві гіпсові медалі авторства В. Масютина Музей гетьманства отримав у 1999 році в дарунок від відомого українського скульптора Володимира Луцака. Це – «Бут Павлюк – лицарі-побратими» [9; КН-1429] та «Роман, князь Галицький» [9; КН-1430]. Медалі мали пошкодження й пізніше були реставровані.

Не маючи можливості дістати бронзи, художник створював медалі у гіпсі.

У 2015 році збірку творів Василя Масютина значно поповнив комплект з двадцяти бронзових медалей, присвячених історії України, який надійшов від київського колекціонера Віктора Журавльова. Це 19 портретів українських гетьманів, кошових отаманів, провідників козацьких повстань. З них – одна медаль з портретом козацького ватажка Богдана Глинського; дев'ять медалей із портретами Запорозьких гетьманів до 1648 року: Дмитра Вишневецького, Богдана Ружинського, Івана Підкови, Михайла Ружинського, Богдана Микошинського, Криштофа Косинського, Григорія Лободи, Тараса Трясила, Павла Павлюка; сім медалей з портретами гетьманів України (Української держави – Гетьманщини): Івана Виговського, Івана Мазепи, Петра Іваненка (2 варіанти), Пилипа Орлика, Івана Скоропадського, Кирила

Розумовського; дві медалі з портретами кошових отаманів: Костя Гордієнка і Петра Калнишевського; а також одна медаль з портретом Роксолани. Окремим подарунком була медаль з зображенням Романа, князя Галицького. Три медалі мають зображення на реверсі. Це твори з портретом Івана Мазепи, один варіант медалі з портретом Петра Іваненка, ще одна – з портретом Роксолани. Медалі відлиті у Києві з гіпсових форм, створених Василем Масютиним і знайдених в Німеччині. До медалей було додано двадцять два аркуші копій ескізів В. Масютина на козацьку тематику. Отримані матеріали проходять наукове опрацювання та фондовий облік [9].

У 1930-х роках В. Масютин створив гіпсові бюсти українських гетьманів П. Сагайдачного, Б. Хмельницького, П. Дорошенка, І. Мазепи та ін.

На виставці асоціації берлінських художників у Берліні в 1940-х роках експонувались скульптури українських гетьманів Василя Масютина. Збереглися фото з цієї виставки, які подає у своїй монографії про В. Масютина німецький історик мистецтва Вальтрауд Вернер [10, 153].

Український період творчості художника дав щедри плоди: у медальєрному мистецтві – 64 медалі з портретами українських історичних діячів, у скульптурі – гіпсові бюсти видатних особистостей української історії, в графіці – гравюри найяскравіших очільників українського народу. В цей час Василь Масютин працював як оформлювач книг, живописець, письменник, теоретик мистецтва, був Членом Асоціації незалежних українських митців.

На даний час колекція творів В. Масютина в Музеї гетьманства складається з двох гравюр, однієї репродукції з гравюри, двадцяти однієї бронзової медалі, двох гіпсових медалей і двадцять двох копій ескізів на козацьку тематику.

«Моїм бажанням є, щоб мої твори по мені залишились в українських руках» – так писав Василь Масютин у своєму листі до Святослава Гординського, незадовго до смерті [3, 40]. І лише через кілька десятиліть після відходу художника в інші світи (у 1955р.) його твори повертаються в Україну, в незалежну державу, про яку так мріяли українці-емігранти і талановитий митець українського походження Василь Масютин.

1. Антонович Д. Українська гравюра / Д. Антонович [Електронний ресурс] : Збірник // Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/cultur/cult20.htm> (дата звернення: 15.03.16). – Назва з екрана.

2. Бердичевский Я. И. Василий Николаевич Масютин. 1884–1955 / Я. Бердичевский. – Берлин : [б.в.], 2003. – 33 с.

3. Білокін С. Василь Масютин / С. Білокін // Образотворче мистецтво. – 1992. – №3. – С. 38–40

4. Василий Николаевич Масютин. 1884–1955. Гравюра, рисунок, живопись : каталог. – М. : Галеев-Галерея, 2012. – 500 с.

5. Гординський С. Масютин / С. Гординський // Енциклопедія українознавства: Словникова частина. / [ред. В. Кубійович] – Львів : НТШ, 1994. – Т.4. – С. 1488

6. Журавльов В. Василь Миколайович Масютин / В. Журавлев // Історія України у пам'ятних медалях Василя Масютина. Каталог виставки. – К.: Задруга, 2015. – С. 2–7

7. Кривошея В. Козацька старшина Гетьманщини / В. Кривошея // Енциклопедія. – К.: Стилюс, 2010. – 792 с.

8. Скоропадські. Родинний альбом у 2-х книгах / уряд. Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К.: Темпора, 2014. – кн. 2. – 496 с.

9. Фонди Музею гетьманства.

10. Werner W. Wassili Masjutin. Einrussischer Künstler 1922–1955 in Berlin / Waltraud Werner. – Berlin : Verlag Willmuth Arenhövel, 2003. – 168 с.

Канецька Марина Владиславівна,
студентка 4-го курсу СНУ ім. Лесі Українки,
спеціальність «Музейна справа та охорона
пам'яток історії та культури»,
м. Луцьк

ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО В С. ЗАТУРЦІ

В'ячеслав Казимирович Липинський – визначний український історик, соціолог, філософ, громадсько-політичний і державний діяч, уродженець Волині. Для вшанування пам'яті та популяризації спадку В. Липинського постав Затурцівський меморіальний музей В'ячеслава Липинського.

Починаючи з весни 1990 року, членами Затурцівського осередку Народного руху України (першого на теренах Локачинського району), крім впорядкування місця поховання В. Липинського, було порушено питання про заснування на базі родинного будинку сім'ї Липинських музею В'ячеслава Липинського.

На момент відновлення та освячення могили вченого у науковців було лише одне фото В'ячеслава Казимировича у формі гімназиста, але і те понижене часом. Дещо з творів історика було законспектовано Ігорем Фіцуляком в Науковій бібліотеці ім. Василя Стефаника НАНУ м. Львова. З публікацій Савура (Юлія Головацького) в газеті «Вільна думка», яку видавала Українська Гельсінська Спілка, було отримано інформацію про творчу спадщину В. Липинського [4, 27]. «Одні тільки назви його історичних праць («Данило Братковський», «Генерал артилерії Великого Князівства Руського», «Назви «Русь» і «Україна» і їх історичне значення», «Ехо минувшини», «Недоспівана пісня», «Два моменти з історії революційної України», «Документи Руїни», «Україна на переломі») зразу ж притягнули нашу увагу і породили непереможне бажання оглянути їх зміст», – згадує нинішній директор музею В. Липинського В. Г. Кушнір [4, 27].

Нажаль, роздобути ці праці не вдалося. Лише деякі уривки з них пізніше стали появлятися у періодиці, але це не зупинило членів Народного руху України і вони продовжували пошуки. Тим часом чутки про виникнення ідеї заснування музею почали поширюватися не тільки по всій Україні, але й за її межами.

У 90-х роках ХХ ст. до села Затурці приїздив президент Східноєвропейського дослідного інституту, що знаходиться у Філадельфії (США), Ярослав Пеленський. Він передав збірник матеріалів наукової конференції з Альбертського університету, де було опубліковано матеріал Є. Зиблікевича «Одісея архіву В'ячеслава Липинського» та стаття «Другий акт», видана В. Липинським під псевдонімом Василь Безрідний. Саме з цих праць почалося формування музейної колекції творів В. Липинського [4, 28].

Членами Затурцівського осередку Народного руху України були встановлені контакти з родиною Липинських у Польщі, Східноєвропейським дослідним інститутом, бібліотекою Св. Володимира в Калгарі (штат Альберта в Канаді) та окремими приватними особами, які цікавилися особою В. Липинського [4, 28]. Завдяки цьому вдалося отримати унікальну колекцію особистих речей і документів В. Липинського та його родини, яку зібрали: донька В. Липинського – Єва Липинська-Сензеловська (Лондон), племінники Ян і Каземір (Краків) та Єжи (Гданськ) Липинські. Серед експонатів – першодруки творів, особисті документи (Послужний список 1918 р., Уповноважуюча грамота уряду Української держави 1918 р. за підписом гетьмана П. Скоропадського, атестат зрілості 1902 р.). Впродовж літа 1995 р. було передано 200 експонатів. Метою передачі було створення в майбутньому меморіального музею В. Липинського [3, 561].

У другій половині 90-х років ХХ ст. – на початку ХХІ ст. продовжувався процес накопичення інформації.

В Києві Інститутом археографії та джерелознавства Академії наук України спільно з Філадельфійським інститутом було перевидано у 1985 році працю В. Липинського «Листи до братів хліборобів», один екземпляр якої було отримано від О. Савчука. Цього ж року в с. Затурці приїхала група київських письменників на чолі з М. Слабошпицьким та І. Драчем, яка презентувала перевидану працю В. Липинського «Релігія і церква в історії України», один екземпляр якої також залишився в музеї [4, 28].

У 1996 році до музею приїхали із США Ірена Бачинська та Надія Цетельська. Залишившись задоволеними від побаченого вони згодом надіслали польськомовну історичну монографію В. Липинського «Станіслав-Михайло Кричевський» з паралельним перекладом українською мовою, виконаним племінником Л. Українки Ю. Косачем, яка була видана у Філадельфії в 1980 році [4, 28].

Після п'ятнадцятирічного листування з завідувачем бібліотеки Св. Володимира М. Вороном до музею надійшло багато цікавих книг, у тому числі і праці В. Липинського, як прижиттєві твори вченого, так і видані за океаном в пізніші роки. Серед них, знамениті «Листи до хліборобів» (видання 1926 р. та перевидання 1956 р.), стаття «Покликання варягів чи організація хліборобів?» (видана в 1956 р. у видавництві «Булава» у Нью-Йорку), книга «Релігія і церква в історії України» (написана в 1923 р.), окремий розділ з «Листів...» під назвою «Наша орієнтація» (видана у Торонто), історична праця «Україна на переломі» (1920 р. Відень), яка присвячена «Пам'яті дорогого друга, Селянина з Русалівки на Уманщині Левка Зануди, убитого руїнами України на весні 1918 року», збірник «Хліборобська Україна» (видання Українського Союзу Хліборобів Державників), редактований В. Липинським на еміграції у 1920-х роках [4, 28].

Професор Київського національного лінгвістичного університету Ю. Терещенко від імені «Українського Союзу Гетьманців-державників» до збірки музею надіслав декілька примірників «Покликання варягів, чи організація хліборобів?», брошуру «Булава», збірники «В'ячеслав Липинський та його доба», де

поміщено головні розділи праць В'ячеслава Казимировича, статті його соратників про нього, а також розвідки сучасних науковців, що досліджують його спадщину [4, 28].

Значний внесок у поповнення джерельної бази Меморіального музею В. Липинського зробив польський історик з Кракова Богдан Ганцаж – дослідник життєвого шляху та наукової спадщини В. Липинського [4, 28].

У 2001 році під час ремонту будинку в місті Луцьку по вулиці Б. Хмельницького, 10 (колишня Сенкевича, 35) виявлено на горищі схованку, де зберігалось понад 60 фотокарток. Цей будинок належав Володимирі Липинському – молодшому брату В'ячеслава, і був побудований по типу родового гнізда в Затурцях. Тому фотокартки виявилися сімейними фото родини Володимира Липинського, зробленими в Луцьку. Знімки датовані 30-ми роками ХХ ст. Допоміг у їх ідентифікації Казимир, син Володимира Липинського, з Кракова. Ці фото знаходяться в експозиції музею [3, 560].

Передумовою створення експозиції майбутнього Затурцівського меморіального музею В. Липинського є експозиційні напрацювання тематичних стаціонарних і пересувних виставок, які були розроблені працівниками Волинського краєзнавчого музею.

Вперше тему «В. Липинський і Волинь» розкрито у 1992 році, коли до 110-річниці від дня народження В. Липинського була створена виставка «Я хочу, щоб була Україна...» (автор Павло Рудецький). У 1993 р. матеріали по В. Липинському були представлені у тематичній виставці «З історії консервативної державницької думки в Україні». У 1996 р. була створена велика тематична виставка «Родина Липинських і Волинь» (до 65-річниці від дня смерті В. Липинського). На цій виставці було вперше представлено експонати, які були передані родиною з-за кордону (автор О. Савчук). У 1997 р. на пересувній фотовиставці «З історії української революції 1917–1921-х рр.» були представлені матеріали про державницьку діяльність В. Липинського. У 2002 році до 120-річчя від дня народження В. Липинського була створена стаціонарна виставка «Державний муж, великий український патріот» [3, 562].

26 травня 1995 року обласним управлінням культури, яке тоді очолював Б. Самохваленко, було видано наказ про утворення в колишній садибі родини Липинських у с. Затурці меморіального музею В'ячеслава Липинського як відділу Волинського краєзнавчого музею. Садиба родини Липинських у с. Затурці Локачинського району згідно Постанови Кабінету Міністрів від 27 грудня 2001 року є пам'яткою історії національного значення, № 1671. Палац (будинок) родини Липинських ХІХ століття згідно рішення № 182-м Волинського облвиконкому від 3 квітня 1992 року є пам'яткою архітектури місцевого значення № 76 [3, 561].

Наукова концепція музею передбачала відтворення меморіальності споруди. Передбачалося також відтворення заповідного парку – пам'ятки садово-паркового мистецтва (площею 4,10 га) [3, 562]. При створенні експозиції було враховане внутрішнє планування будинку. Експозиція повинна була бути розміщена в п'яти залах першого поверху. Попередня тематична структура експозиції передбачала розкриття таких тем: «Затурці: історія, культура, етнографія», «Родина Липинських у Затурцях», «В'ячеслав Липинський: історик, політолог, філософ, дипломат», «Вшанування пам'яті. Повернення на Україну» (меморіальний зал) [3, 561].

Вже 2 серпня 2011 року в селі Затурці Локачинського району відбулося урочисте відкриття меморіального музею В'ячеслава Липинського. У родинному будинку садиби Липинських створено єдиний в Україні і світі музей відомого історика, політолога і державного діяча початку ХХ століття, уродженця Волині В'ячеслава Липинського [2, 70]. Згідно наукової концепції музей має чотири експозиційні, виставковий і конференц-зали. Експозиція музею розкриває історико-етнографічне тло середовища, в якому жила родина Липинських у Затурцях на Волині, родовід, господарський та селекційний доробок родини; життєвий шлях В'ячеслава Липинського; його громадсько-політичну, державну та наукову діяльність. Відтворено фрагменти інтер'єрів будинку „Кабінет Станіслава Липинського”, „Вітальня”, „Кабінет В'ячеслава Липинського”. Експозиція охоплює хронологічний період тривалістю 100 років – з 1839 по 1939 роки [1].

Музей постав, як данина пам'яті видатному українцеві, волинянину В. Липинському. Хоча удосконалення і поповнення фондів меморіального музею В'ячеслава Липинського в селі Затурці продовжується і нині, у ньому, починаючи з 2002 року, щорічно проходять міжнародні науково-практичні конференції, присвячені вивченню спадщини видатного вченого, видаються друком збірники наукових праць учасників, тобто йде процес популяризації В. Липинського і його спадку.

Отже, з 90-х років ХХ століття зароджується ідея створення меморіального музею В. Липинського в с. Затурці Волинської області, починається процес накопичення інформації і пам'яток, які стосуються В'ячеслава Казимировича. Для урочистого відкриття музею знадобилося близько 30 років. Він був

відкритий в 2011 році. З цього часу музей є скарбницею пам'яті про видатного науковця волинського походження В'ячеслава Липинського.

1. Затурицьський меморіальний музей В'ячеслава Липинського – відділ Волинського краєзнавчого музею [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://volyn-kraj-mus.at.ua/publ/pidrozdili_ukr/zaturcivskij_memorialnij_muzej_v_jacheslava_lipinskogo_viddil_volinskogo_kraeznavchogo_muzeju/5-1-0-9.

2. Календар знаменитих і пам'ятних дат Волині на 2012 рік / упр. Культури і туризму Волин. ОДА; Волин. Краєзн. музей; Волин ОУН ім. Олени Пчілки; ред.-упоряд. В. В. Бабій, Є. І. Ковальчук, А. А. Понагайба. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011 р. – С. 68–70.

3. Ковальчук Є. В'ячеслав Липинський і Волинь до питання музейного показу / Є. Ковальчук // В'ячеслав Липинський в історії, теорії і практиці українського державотворення. Науковий збірник. Матеріали Міжнародної конференції 26–27 квіт. 2007 р. – Луцьк, 2007. – С. 559–563.

4. Кушнір В. Г. Затурицьський музей – скарбниця історико-політологічної спадщини В'ячеслава Липинського / В. Г. Кушнір // Актуальні проблеми розвитку суспільства: історична спадщина, реалії та виклики ХХ ст.. П'ятнадцяті читання пам'яті В. Липинського: матеріали доповідей учасників Х Міжнар. наук.-практ. конф.ї (19 квіт. 2012р.) / відп. ред. О. П. Самійленко. – Луцьк, 2012. – С. 27–29.

Розділ 5. Діяльність музейних закладів Волинської області в 2015 році.

З В І Т ПРО РОБОТУ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ У 2015 РОЦІ

У 2015 році працівники Волинського краєзнавчого музею спрямовували свою діяльність на виконання Регіональної програми розвитку культури, мистецтва і туризму в області на 2011–2015 роки та Стратегії розвитку Волинської області на період до 2020 року. Науковці музею продовжували роботу по збору, збереженню, дослідженню та популяризації історико-культурної спадщини волинського краю, пам'яток природи, історії, матеріальної і духовної культури Волині, поглибленому вивченню та об'єктивному висвітленню історії краю, залученню громадян до надбань національної історико-культурної спадщини, культурних і духовних цінностей, розвитку історичного краєзнавства та розбудові музейних закладів області.

Науково-дослідницька робота

Протягом 2015 року наукові співробітники Волинського краєзнавчого музею досліджували матеріали про природу, екологію, історію, етнографію, матеріальну і духовну культуру краю, сучасний політичний, соціально-економічний та культурний розвиток області.

У 2015 році за результатами наукових досліджень працівників, в рамках Регіональної програми розвитку культури, мистецтва і туризму у Волинській області на 2011–2015 роки, Волинським краєзнавчим музеєм самостійно та спільно з іншими науковими установами і товариствами проведено 7 наукових конференцій та круглих столів.

Зокрема, спільно кафедрою документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки підготовлено і 15 травня проведено П'ятий круглий стіл на тему „Музейна справа на Волині: історія, теорія і практика”. У науковому заході взяли участь працівники музеїв та заповідників України, викладачі кафедри, студенти. Під час засідання круглого столу прозвучали доповіді з актуальних теоретичних питань музеєзнавства, зокрема, про дослідження музейної справи на Волині, нові тенденції у розвитку музейної системи області, теоретичні засади соціології музейної справи як складової частини музеєзнавства, внесок музеїв краю у військово-патріотичне виховання підростаючого покоління (в контексті подій на Майдані та сході України 2014–2015 рр.), відображення теми Революції Гідності та участі волинян в АТО в різних формах роботи музею, шляхи взаємодії музею і місцевої громади, інтерактивні технології в музейній справі XXI століття та ін. Відбулося відкриття виставки „Волинське Полісся” (за матеріалами етнографічних експедицій), підготовлену відділом етнографії Волинського краєзнавчого музею, Музеєм етнографії Волині та Полісся Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, та презентація нових видань з археології. Тексти доповідей та повідомлень, подані на П'ятий музейний круглий стіл, надруковані у сьомому випуску наукового збірника „Волинський музейний вісник”.

З Волинською обласною організацією Національної спілки краєзнавців України та ін. підготовлено і 28 травня проведено в смт. Стара Виживка та с. Сереховичі 53 Всеукраїнську наукову історико-краєзнавчу конференцію „Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі та Старовижівщина у світовій та українській історії”, присвячену 24-ій річниці Незалежності України. На конференції прозвучали доповіді та повідомлення з дослідження історії та культури Старовижівщини та Волинського Полісся в контексті української та світової історії. Були оприлюднені матеріали науковців, краєзнавців, музейних, архівних та освітніх працівників Волині з археології, історії, культури та природи с. Сереховичі, Старовижівщини та Волинського Полісся, а також із загальних питань волинезнавства та краєзнавчої освіти. Учасники конференції ознайомилися із пам'ятками села. Видано науковий збірник матеріалів конференції.

З Волинською державною обласною універсальною науковою бібліотекою імені Олени Пчілки, Волинською обласною організацією Національної спілки краєзнавців України та Волинським обласним відділенням Української бібліотечної асоціації підготовлено і 28 травня проведено у м. Луцьку 54 наукову історико-краєзнавчу конференцію „Минуле і сучасне Волині та Полісся. Бібліотеки – осередки культури, освіти, науки: шлях довжиною у 75 років”, присвячену 75-річчю від дня створення бібліотеки. До участі у конференції зголосилися понад 40 науковців, краєзнавців, музейних працівників, бібліотекарів з Луцька,

Рівного, районних центрів, сіл Волині. Крім пленарного, відбулися засідання в 2-х секціях: „Бібліотеки – центри громади” та „Реалізація просвітницького потенціалу бібліотек й окремих особистостей”. Прозвучали доповіді та повідомлення з історії просвітництва, бібліотечної справи на Волині. За матеріалами конференції видано науковий збірник.

З Волинською обласною організацією Національної спілки краєзнавців України, Центром дослідів Волині Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, Волинською крайовою організацією Всеукраїнського товариства „Просвіта” ім. Тараса Шевченка, Волинською обласною організацією ветеранів України та Волинським регіональним музеєм українського війська і військової техніки 8 вересня на базі Волинського краєзнавчого музею проведено круглий стіл „Волинь у Другій світовій війні”, присвячений 70-річчю її завершення. Проблеми сучасної історії Другої світової обговорили кандидати історичних наук, професори, науковці-історики, музейники та краєзнавці області, учасники війни.

Волинським краєзнавчим музеєм підготовлено і на базі Музею волинської ікони 21–22 жовтня проведено ХХІІ міжнародну наукову конференцію „Волинська ікона: дослідження та реставрація”. У ній зголосилися взяти участь 39 вчених, мистецтвознавців, істориків, музейних працівників та реставраторів з України, Росії, Білорусії та Польщі. Серед учасників конференції – науковці з Інституту українознавства імені І. Крип’якевича та Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, Інституту Центрально-Східної Європи у Любліні (Польща), Харківської державної академії дизайну та мистецтв, Донецького обласного художнього музею, Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького, Калузького обласного художнього музею (Росія), Національного художнього музею Республіки Білорусь, Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури (Київ), Національного науково-дослідного реставраційного центру України та його Львівської філії та інші. У перший день конференції в обласному краєзнавчому музеї відбулося пленарне засідання, відкриття виставки „Владика Андрей”, присвяченої 150-річчю від дня народження митрополита УГКЦ Андрея Шептицького, та презентація видання „Щербаківські Вадим і Данило. Українське мистецтво: в двох томах” із серії про видатних музейників України. У другий день конференція продовжила роботу секційними засіданнями у Музеї волинської ікони. Її учасники ознайомилися з пам’ятками волинського іконопису, що були відреставровані у 2014–2015 роках реставраторами Національного науково-дослідного реставраційного центру України та його Львівської філії, Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури. На завершення конференції відбулася презентація 2 частини каталогу „Волинська ікона XVII – XVIII ст. з колекції Волинського краєзнавчого музею”. Видано науковий збірник матеріалів конференції, ілюстрований кольоровими світлинами, більшість яких публікується вперше.

З Волинською обласною організацією Національної спілки краєзнавців України підготовлено і 23 жовтня проведено в м. Володимирі-Волинському 55 Всеукраїнську наукову історико-краєзнавчу конференцію „Минуле і сучасне Волині та Полісся. Місто Володимир-Волинський та Побужжя у світовій та українській історії. Успенський собор в історії міста Володимира-Волинського та України”, присвячену 1000-річчю пам’яті київського князя Володимира Великого та 860-й річниці початку будівництва Успенського собору. Її учасниками стали історики та музейні працівники з України та Польщі, дослідження яких присвячені історії та культурі Володимирщини та Прибужжя від найдавніших часів до сучасності. Тематика доповідей була різнобічна – від історії формування території України, функціонування її торгових шляхів, історії відбудови Успенського собору та складу населення Володимира-Волинського до особистих моментів життя Володимира Великого та історичних назв міста у різні часи. В рамках конференції відбулася презентація книги Юрія Диби „Батьківщина Святого Володимира. Волинська земля у подіях X століття”. Видано науковий збірник матеріалів конференції.

Волинським краєзнавчим музеєм та Волинською обласною організацією Національної спілки краєзнавців України підготовлено і 25 листопада на базі обласного музею проведено 56-ту Волинську обласну наукову історико-краєзнавчу конференцію „Минуле і сучасне Волині та Полісся. Некрополі краю”. У її роботі взяли участь науковці, історики, музейні працівники, краєзнавці, студенти з Волині, Рівненщини та Польщі. Їх виступи були присвячені актуальним питанням дослідження, вивчення, впорядкування та збереження українських некрополів та місць захоронень національних меншин на Волині, їх інвентаризації та наукових описів. Особливе зацікавлення в учасників конференції викликав виступ Яна Федірко, історика, голови Фондації Незалежності із м. Любліна (Республіка Польща) про ексгумаційні дослідження на місці розстрілів громадян польської національності органами НКВС на території Володимир-Волинського городища „Вали” в 1939–1941 роках. Результатом конференції став електронний варіант наукового збірника матеріалів конференції.

У 7 наукових збірниках та виданнях, які видрукувані у 2015 році Волинським краєзнавчим музеєм та спільно з іншими установами, організаціями і товариствами, опубліковано 65 доповідей, виступів і статей 34 наукових співробітників музею, зокрема:

- у науковому збірнику „Волинський музейний вісник” (Луцьк, 2015. – Випуск 7) опубліковані дослідження – „PR-діяльність у Волинському краєзнавчому музеї” (Л. Більо), „Завдяки і всупереч. Новостворений сільський музей: історія, сучасність, перспективи”, „Мистецькі заходи в меморіальній садибі історика – діалог музею і школи” (Н. Гатальська), „Музейні круглі столи. До 5-річчя спільного проекту Волинського краєзнавчого музею та кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки” (Є. Ковальчук), „Меморіальний музей – унікальний об’єкт туристичного показу” (В. Кушнір), „Бофони ОУН – УПА з фондів Волинського краєзнавчого музею в контексті політико-пропагандистської творчості Ніла Хасевича”, „Причини репресій сталінського режиму проти есперантистів Західної України після приєднання її до УРСР у 1939 році” (С. Лис), „Тема Революції Гідності та участі волинян в антитерористичній операції у різних формах роботи Волинського краєзнавчого музею” (В. Машлай), „Позамузейні форми роботи Волинського краєзнавчого музею” (Л. Гриб, Л. Пальоха), „Історична пам’ять поколінь: хронологія зустрічей з учасниками Другої світової війни у Волинському краєзнавчому музеї” (О. Дубень), „Волинський краєзнавчий музей і навчально-освітні заклади. Проекти музейно-педагогічного напрямку” (Л. Завада), „Поєднання виставкової та масово-освітньої роботи у Літературно-меморіальному музеї Лесі Українки на прикладі презентації виставки „Леся Українка та Тарас Шевченко. Діалог поетів” (Л. Мержвинська), „Екологічні години в експозиції відділу природи Волинського краєзнавчого музею” (Т. Тищенко), „Паркова зона Затурцівського меморіального музею В’ячеслава Липинського – осередок екологічного виховання школярів” (В. Чопко), „Грошове забезпечення православного духовенства Волинської губернії у 40-х роках ХІХ століття (на матеріалах Володимир-Волинського, Ковельського та Луцького повітів)” (А. Боярчук), „Творчий фонд скульптора Сергія Наумова у збірці Волинського краєзнавчого музею” (Л. Обухович, І. Несторук), „Пам’ятки городоцько-здвобицької культури на Західноволинському Поліссі та Волині” (Г. Охріменко, І. Маркус та ін.), „Волинські чехи у репортажах „Де моя батьківщина?”: за матеріалами часопису „Wolyn”. 1934 рік”, „Етнографічні та історичні виписки (за матеріалами Державного архіву Волинської області)” та „Волинські євреї на сторінках місцевої єврейської преси середини 1930-х років: оглядовий аспект (До 80-річчя огляду єврейської преси)” (Л. Потапчук), „Автограф Петра Тарасова” (Н. Пушкар), „Атрибуція предметів особистого благочестя християн княжої доби (на допомогу музейному працівнику)” (В. Савицький), „Церковно-релігійна та благодійна діяльність митрополита Анатолія Дублянського на еміграції (за матеріалами Волинського краєзнавчого музею)” (О. Силюк), „Звіт про роботу Волинського краєзнавчого музею у 2014 році” (А. Силюк), „Комунальні та громадські музеї Волинської області в 2014 році (порівняльно-довідковий матеріал)” (О. Вернидубов та Л. Криштапук), „Природничо-історичні матеріали у музейній колекції, їх склад та основні правила зберігання. Методичні рекомендації” (Н. Пушкар, Т. Тищенко);

- у науковому збірнику „Волинська ікона: дослідження та реставрація” (Луцьк, 2015. – Випуск 22) – „Ікона „Воздвиження Чесного Хреста” з малярської спадщини „Волинського іконописця 1630 року” (Л. Карпюк), „Історіографія та джерельна база дослідження творів волинського іконопису у збірці Національного музею народної архітектури і побуту України” (Є. Ковальчук);

- у науковому збірнику „Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі та Старовижівщина у світовій та українській історії” (Луцьк, 2015. – Випуск 53) – „Парафія та священнослужителі с. Сереховичі Ковельського повіту Волинської губернії наприкінці ХVІІІ – 30-х рр. ХІХ ст.” (А. Боярчук), „Сереховичі у Другій світовій війні” (Б. Зек, у співавторстві), „Ікона „Недремне око” ХVІІІ ст. з села Мизове Старовижівського району” (С. Василевська), „Донаторські написи на іконах ХVІІІ ст. з Старовижівщини у колекції Волинського краєзнавчого музею” (А. Вигоднік), „Царські врата із Старовижівського району у збірці Волинського краєзнавчого музею” (Т. Єлісеєва), „Про визначення дійсної дати створення Волинської області як адміністративно-територіальної одиниці найвищого рівня” (С. Лис), „Пам’ятки культури кулястих амфор Західноволинського Полісся та Волині”, „Поховання СК як вияв духовної культури” (Г. Охріменко, І. Маркус та ін.), „Історико-краєзнавче становлення особистості Анатолія Дублянського в міжвоєнний період” (О. Силюк), „Рецензія на монографію Антонюка Ярослава Миколайовича „Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). – Торонто – Львів, 2014. – 1072 с.” (Б. Зек);

- у науковому збірнику „Минуле і сучасне Волині та Полісся. Бібліотеки – осередки культури, освіти, науки: шлях довжиною у 75 років” (Луцьк, 2015. – Випуск 54) – „Луцька „Просвіта” в умовах нацистської

окупації (1941–1944 рр.)” (Б. Зек);

- у науковому збірнику „Минуле і сучасне Волині та Полісся. Місто Володимир-Волинський та Побужжя у світовій та українській історії. Успенський собор в історії міста Володимира-Волинського та України” (Луцьк, 2015. – Випуск 55) – „Металеві вироби доби бронзи на території Західної Волині”, „Пам’ятки лужицької культури на Волині”, „Рогаті” прясла тшинецько-комарівської культури” (Г. Охріменко, у співавторстві), „Кам’яні вироби доби бронзи південного походження на Західній Волині” (Г. Охріменко, І. Маркус та ін.), „Православні парафії Володимира-Волинського наприкінці XVIII–XIX ст.” (А. Боярчук), „Залізничні маршрути В’ячеслава Липинського” (В. Кушнір), „Звіт командира 90-го Володимир-Волинського прикордонного загону про бойові дії на Волині у червні 1941 р.” (Б. Зек);

- в електронному варіанті наукового збірника „Минуле і сучасне Волині та Полісся. Некрополі краю” (Луцьк, 2015. – Випуск 56) – „Підкурганні поховання на Західній Волині”, „Вивчення поховальних пам’яток культури кулястих амфор на Волині”, „Унікальний скарб бабинської (?) культури з Млинівщини (попередня інформація)”, „Культура Ноа на південній Волині” (Г. Охріменко, у співавторстві), „Поховальні пам’ятки лужицької культури на Волині” (Г. Охріменко, І. Маркус та ін.), „Баївські могильники” (Т. Садовник), „Поховання на дитинці Луцького Хрестовоздвиженського братства – український некрополь пізньосередньовічного і ранньомодерного часу” (О. Бірюліна, А. Бондарчук), „Археологічні дослідження полеглих у ході Першої світової війни в с. Костюхнівка в 2015 р.” (Т. Верба), „Тут похований Кант української політичної думки” (В. Кушнір, Н. Гатальська), „Пошуково-ексгумаційні роботи на території Радошинської сільської ради 2014 року” (Т. Верба, у співавторстві), „Діяльність Луцького Хрестовоздвиженського братства у 90-х рр. XIX – поч. XX ст.” (А. Боярчук), „Археологічні пам’ятки Турійського району Волинської області” (Г. Охріменко, І. Маркус, О. Матейчук та ін.);

- у книзі „Лісова пісня” Лесі Українки в рецепціях” – „Родинне дерево дядька Лева” (О. Бойко), „Видання „Лісової пісні” Лесі Українки у музеях та установах Волинської області” (Н. Пушкар, В. Комзюк та ін.), „Лісова пісня” у творах мистецтва в музейних закладах Волині. Каталог” (І. Нестерук, В. Комзюк, Н. Пушкар та ін.), „Тесленко-Приходько Юрій Петрович – автор перших ілюстрацій до „Лісової пісні”, „Живописні ілюстрації художника Ф. З. Коновалюка з автографами до драми-феєрії Лесі Українки „Лісова пісня” (Н. Пушкар), „Буду жити!..” (Софія Караффа-Корбут – ілюстратор творів Лесі Українки)” (І. Нестерук), „Скульптурна композиція Сергія Наумова „Музика весни” за драмою-феєрією Лесі Українки „Лісова пісня” (Л. Обухович, І. Нестерук), „Лісова пісня” Лесі Українки в декоративних картушах Оксани Цісельської” (Н. Пушкар, М. Чашук).

Крім того, науковими співробітниками Волинського краєзнавчого музею підготовлено та опубліковано понад 25 статей у наукових збірниках і журналах, які видані в Україні у 2015 році, зокрема:

- „Проект Адріана Прахова 1886–1890 рр. з реконструкції Успенського собору XII ст. у м. Володимирі-Волинському (за матеріалами фондів Волинського краєзнавчого музею” (Є. Ковальчук) у збірнику наукових праць „Могилянські читання 2014 року. Давньоруські храми: дослідження та збереження. До 925-ліття від часу освячення Великої Печерської церкви” (К., 2015);

- „Нововиявлені пам’ятки волинського іконопису: дослідження та реставрація (2002–2014 рр.)” (Є. Ковальчук) у науковому збірнику „Історія релігій в Україні. Ювілейна XXV Міжнародна наукова конференція. Львів, 25–28 травня 2015 року” (Львів: Логос, 2015);

- „Скульптурні зображення в іконостасах Волині XVII–XVIII ст.” (Т. Єлісеєва), „Донаторські написи на іконах XVII–XVIII ст. з колекції Музею волинської ікони у Луцьку” (А. Вигодник), „Пошуки середньовічного монастиря у с. Яревище на Волині” (М. Вашета, Т. Верба та ін.) у науковому збірнику „Історія та сучасність Православ’я на Волині. Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції. 12 листопада 2015 року” (Луцьк, 2015);

- „Музей волинської ікони у збереженні і реставрації пам’яток сакрального мистецтва Волині” (Т. Єлісеєва) та „Популяризація колекції Музею волинської ікони у виставковій діяльності” (С. Василевська, А. Вигодник) у науковому збірнику „Роль музею у збереженні, реставрації та популяризації культурного надбання. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (з нагоди 35-річчя заснування Музею мистецтв Прикарпаття). Музей мистецтв Прикарпаття. 8–9 вересня 2015 р.” (Івано-Франківськ, 2015);

- „Волинський український театр Луцька у 1941 – 1944 рр.” (Б. Зек) у науково-інформаційному збірнику ЛДІКЗ „Старий Луцьк. Матеріали XI ювілейної наукової конференції „Любартівські читання”, присвяченої 930-й річниці першої писемної згадки про м. Луцьк та 30-й річниці створення Державного історико-культурного заповідника у м. Луцьку. м. Луцьк 22 травня 2015 р. (Луцьк: ФОП Сікачова В. А., 2015. – Випуск XI);

- „Роль єпископа Житомирського Варлаама Шишацького у відновленні організаційної структури

Православної Церкви на Волині наприкінці XVIII ст.” (А. Боярчук) та „Реставраційно-експозиційне оновлення у 2012–2013 роках Художнього музею м. Луцька” (Д. Зінько) у науковому збірнику „Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції студентів і аспірантів „Молода наука Волині: пріоритети і перспективи досліджень” (12–13 травня 2015 року): у 3 т.” (Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – Т. 1);

- „25 років Волинській обласній організації НСКУ” (А. Силюк, у співавторстві) у науковому журналі „Краєзнавство” (Київ, 2015. – Ч. 1–2);
- „Історіографія діяльності Художнього музею м. Луцька” (Д. Зінько) у журналі „Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки” (Луцьк, 2015. – № 5);
- „Культурно-історичні передумови та етапи становлення Волинського музею у м. Луцьку” (Д. Зінько) у науковому збірнику „Наукові записки Національного університету „Острозька академія”. Серія „Історичні науки” (Острог, 2015. – Вип. 24);
- „Освітні заклади і навчання в Луцьку у 1941–1944 рр.” (Б. Зек) у „Наукових записках Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія” (Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – Вип. 1. – Ч. 3);
- „Дзвони у фондах Волинського краєзнавчого музею” (Н. Карабін) у науковому збірнику „Дзвони в історії і культурі народів світу” (Луцьк: ПВД „Твердиня”, 2015. – Вип. 5);
- „Юденрат Луцька у 1941–1942 рр.” (Б. Зек) у науковому збірнику „Травень 1945 року у науковому дискурсі, національній свідомості та історичній пам’яті”. Матеріали Міжнародної наукової конференції 29 квітня 2015 р.” (К.: НУОУ, 2015);
- „Дослідження пам’яток межановицької культури на території Західної Волині” (Г. Охріменко, у співавторстві) у науковому збірнику „Археологічні зошити з Пересопниці. ІІІ” (Пересопниця : Вид-во „О. Зень”, 2015);
- „Нагрудні мініатюрні хрести та підвіски з хрестами княжої доби у збірці Любомльського краєзнавчого музею” (В. Савицький) у науковому збірнику „Княжа доба: історія та культура” (Львів, 2014. – Вип. 8);
- „Нові знахідки давньоруських натільних хрестів із виїмчастими емаллями на території Волині” (В. Савицький) у науковому збірнику „Археологічні дослідження Львівського університету” (Львів, 2012. – Вип. 16);
- „Музей волинської ікони – візитівка нашого краю” (Т. Єлісеєва) у книзі „Борис Клімчук: „Я син Волинської землі” (Луцьк: „Надстиря”, 2015);
- „Під зорею кобзарєвого слова” (М. Філонюк) у книзі нарисів „Україна Тараса Шевченка” (Луцьк: „Терези”, 2014);
- „...Діти – се наш дорогий скарб” (Н. Пушкар, В. Комзюк) у книзі „Олена Пчілка – дітям” (Львів: Апріорі, 2015);
- „Вацлав Земан”, „Модест Левицький” (Н. Пушкар), „Галшка Гулевичівна” (О. Бірюліна) у І серії буклетів проекту „Імена Луцька” Управління туризму і промоції Луцької міської ради (Луцьк, 2015) та інші.

У 2015 році науковцями Волинського краєзнавчого музею, крім вже опублікованих, підготовлено ще ряд матеріалів та виступів на наукові конференції, читання і семінари, які проводилися в Україні, зокрема:

- „Знахідки предметів особистого благочестя на території Володимира-Волинського” (В. Савицький) на VIII Міжнародну науково-практичну конференцію „Софіївські читання” у м. Києві;
- „Музей, як джерельна база в профільних і музеєзнавчих дослідженнях” (Є. Ковальчук) на XX Міжнародні Могілянські читання на тему „Новітні дослідження культурної спадщини України” в м. Києві;
- „Луцьк у Другій світовій війні” (Б. Зек), „Діяльність Волинського краєзнавчого музею по дослідженню життя волинян – остарбайтерів і малолітніх в’язнів” (А. Силюк) на круглий стіл „Волинь у Другій світовій війні” в м. Луцьку;
- „Старозаповітні алюзії літописного образу князя Володимира” (О. Бірюліна), „Володимир-Волинський в музейному просторі Волині: здобутки і перспективи” (А. Силюк) на пам’ятну академію „Володимир, яким ми його пам’ятаємо”, приурочену вшануванню пам’яті князя Київського Володимира Великого у м. Володимирі-Волинському;
- „Літописний образ князя Володимира Святославовича в оцінці істориків” (О. Бірюліна) на урочиста академію „Великий князь Володимир Святий: велич, непідвладна часові” у м. Нововолинську;
- „Музеї у виконанні „Закону про декомунізацію”. Діяльність музеїв по національно-патріотичному

вихованню молоді” (А. Силюк), „Музеї, як науково-дослідницькі заклади” (Є. Ковальчук), „Аналіз ситуації стосовно безпеки музейних закладів Волинської області, що зберігають державну частину Музейного фонду України” (Л. Криштапюк), „Попередній аналіз проведення повного звірення наявності основного фонду” (О. Корецька, Л. Криштапюк), „Аналіз надходжень історико-краєзнавчої та музеєзнавчої літератури до бібліотеки Волинського краєзнавчого музею” (Р. Наїдко) на семінар-практикум музейних працівників області на тему „Організація роботи районних та сільських музеїв в сучасних умовах” у м. Луцьку та інші.

Крім того, науковими співробітниками Волинського краєзнавчого музею підготовлено до друку тексти ряду наукових та науково-популярних видань, каталогів, путівників, буклетів та ін. Зокрема, наукового видання „Лісова пісня” Лесі Українки в рецепціях” (упорядники Н. Пушкар, І. Несторук, В. Комзюк), книги „Олена Пчілка – дітям” (упорядники В. Комзюк, Н. Пушкар), путівника „Затурцівський меморіальний музей В’ячеслава Липинського” (В. Кушнір), буклетів „Ти не згасла, зоре ясна...” Холмська Чудотворна ікона Богородиці XI–XIII ст. 15 років у Музеї волинської ікони” (С. Василевська) та „Садиба Липинських у Затурцях” (Н. Гатальська), буклетів „Йов Кондзелевич” (Т. Єлісєєва), „Наполеон Орда” (І. Несторук) та „Алоїз Фелінський” (Н. Карабін) до серії буклетів проекту „Імена Луцька” Управління туризму і промоції Луцької міської ради, навчальних посібників „Духовна культура первісного населення” (Г. Охріменко, у співавторстві) і „Нариси етнокультурної історії Північно-Західної України доби бронзи” (Г. Охріменко, І. Маркус та ін.) та інші.

Продовжувалася каталогізація фондів музею. Підготовлено другу частину каталогу „Волинська ікона XVI–XVIII століть з колекції Волинського краєзнавчого музею” (А. Вигоднік, С. Василевська), „Каталог французької скульптури XIX століття в зібранні Волинського краєзнавчого музею” та „Каталог творів українського художника другої половини XX століття Костянтина Ломикіна (1924–1993) у зібранні Волинського краєзнавчого музею” (Т. Левицька), каталоги „Видання „Лісової пісні” Лесі Українки у музеях та установах Волинської області” (Н. Пушкар, В. Комзюк та ін.), „Лісова пісня” у творах мистецтва в музейних закладах Волині” (І. Несторук, В. Комзюк, Н. Пушкар та ін.), „Іконографія Ю. І. Крашевського (1812–1887) у фондах ВКМ” (Н. Пушкар), „Каталог та історія формування музейної колекції „Ю.І. Крашевський (1812–1887)” (О. Корецька) та ін.

По експозиції по відділу природи обласного краєзнавчого музею написано текст тематичної екскурсії „Зоологічний квест. Слідами звірів” (Т. Тищенко), по відділу давньої історії – тематичної екскурсії „Українська писемність на Волині в часи випробувань” (Л. Завада) по розділах експозиції „Волинь в VI – XVII ст.” і „Край в другій половині XIX – на поч. XX ст.” та методичної розробки екскурсії-квесту „Послання древніх трипільців” (В. Машлай) для найменших відвідувачів музею, а також оновлений текст оглядової екскурсії по експозиції відділу новітньої історії (С. Лис). По експозиції Музею волинської ікони підготовлено методичну розробку і текст інтерактивної розвиваючої тематичної екскурсії-квесту „Мова іконописного мистецтва” (Л. Карпюк, І. Москалюк) для дітей дошкільного, молодшого і середнього шкільного віку. По експозиції Художньому музею написано тексти оглядової екскурсії для дітей і тематичної – „Український історичний портрет XVI ст.”, або „Історія через портрети” для студентської молоді (О. Силюк).

Науковими співробітниками Волинського краєзнавчого музею написано тексти 13 нових лекцій:

- Українська армія – захисник свого народу! З історії військових формацій УНР, ОУН – УПА і Збройних сил України в АТО (С. Лис);
- Неоголошена війна. Волинський рахунок (С. Лис);
- Місце Волині в суспільно-політичному, культурному та церковному житті України XVI – першій половині XVII ст. (А. Боярчук);
- Діяльність Луцького Хрестовоздвиженського братства у 90-х роках XIX – на початку XX ст. (А. Боярчук);
- Міста Західної Волині в останній чверті XIX ст.: соціальна стратифікація і повсякдення (Б. Зек);
- Леся Українка. Рукотворна єдність життя і творчості (Л. Завада);
- В’ячеслав Липинський і питання української державності (В. Кушнір);
- Славетна затурчанка Гулевичівна. Легенда чи історія? (Н. Гатальська);
- Видатний науковець – господар на затурцівській землі (В. Чопко);
- Доля єврейської громади м. Луцька у роки Другої світової війни (О. Дубень);
- Образ Богородиці „Одигітрі” у волинському іконописі XVII – XVIII ст. (І. Москалюк);
- Літньо-осіння обрядовість та звичаєвість волинян (Т. Хомова);
- „Стрітєння” з циклу „Календарні звичаї та обряди” (Л. Мірошніченко-Гусак).

Підготовлені наукові довідки „В'ячеслав Липинський, Микола Косач, Світозар Драгоманов. Їх познайомив Київ” (В. Кушнір), „Історія господарства Станіслава Липинського у повоєнні роки” (В. Чопко), „Члени Українського дипломатичного корпусу у Відні (1918–1919 рр.)” (Н. Гатальська), „Ікони „Воздвиження Чесного Хреста” XVII – XVIII ст. з колекції Музею волинської ікони” (Л. Карпюк), „Гравюра як іконографічний зразок для волинських ікон XVII – XVIII ст. з зображенням Святого Миколая” (Т. Єлісеєва), „Тексти на Євангеліях у іконах із зображенням Ісуса Христа (на основі колекції Волинського краєзнавчого музею)” (А. Вигодник) та ін. Науковими співробітниками музею написано майже 80 історичних та біографічних довідок для „Календаря знаменних і пам'ятних дат Волині на 2016 рік”.

Працівниками відділу охорони пам'яток історії та культури продовжувалася робота по вивченню та паспортизації об'єктів історико-культурної спадщини волинського краю.

Наукові співробітники Волинського краєзнавчого музею проводили дослідницьку роботу у музеях, в архівах та бібліотеках Волині, Києва, Житомира, Острога, Дубно, а також Варшави і Жешува (Республіка Польща).

Наукове комплектування фондів

У 2015 році науковими співробітниками Волинського краєзнавчого музею, його відділів та філіалу зібрано 2854 предмети основного фонду та 1656 – науково-допоміжного. Музейні фонди поповнилися багатьма цікавими матеріалами та комплексами, зокрема:

- музичним інструментом епохи кам'яної доби, що являє собою фалангу стопи північного оленя з просвердленими, або виламаними, отворами, знайденим у с. Хрінники на березі водосховища і переданим краєзнавцем із Луцька Олександром Кричевським;

- військовими трофеями – шевронами різних військових підрозділів так званих ЛНР і ДНР, зокрема, і шевроном арабських найманців, які воювали разом з кадирівцями; курткою російського військового, а також шевронами роти „Захід” „Айдару” різного періоду (яка більш ніж на половину складалася з волинян), та прапором батальйону, які передали музею Айдарівець Олег Твердохліб та капелан батальйону отець Михайло Бучак;

- елементами Реактивної протитанкової гранати РПГ-26 та Постріл від протитанкової ракети (ПТУРА) „Фагот”, які передав до музею народний депутат України від м. Луцька та айдарівець Ігор Лапін;

- меморіальними речами родини Косачів, знайденими біля „Білого” Лесиноного будинку працівниками Ковельського міжрайонного управління водного господарства під час земляних робіт (навісний замок, посріблена чайна ложка, кинджал ковальської роботи, схожий на той, котрий тримає у руці маленький Микола Косач на родинній фотографії, зробленій у Луцьку у 1889 році), а також маленькою підковою (музейники визначили її як „підкова коника Сагайдака” “ таку кличку мав коник Миколи Косача), яку працівниця музею Марія Чашук знайшла на городі, що розташований на місці господарського двору Косачів;

- комплексом матеріалів про родину Гетьмана України (1918 р.) Павла Скоропадського, прижиттєвими виданнями праць В'ячеслава Липинського;

- виданням творів Т. Г. Шевченка кишенькового формату (назва на шкіряному корінці: „И. П. [Избранные произведения] Т. Г. Шевченко”; місце та рік видання не зазначені [до 1917]), подарованим завідувачем Музею історії органів внутрішніх справ Волині Валерієм Маругою;

- книгою „Леся Українка. Лісова пісня. Драма-феєрія в трьох діях. – Ілюстрації І. С. Їжакевича. – Харків: Держлітвидав України, 1937. – 135+12 с.”;

- прижиттєвим фотознімком польського письменника, художника, історика Йозефа Ігнаці Крашевського (1812–1887) та підбіркою поштівків і конвертів, об'єднаних тематично: усі вони присвячені видатній українській письменниці Лесі Українці – Дням пам'яті, Дням народження, пам'ятникам і пам'ятним місцям, подарованими колекціонером Віктором Літевчуком;

- ілюстраціями Софії Караффи-Корбут до драми-феєрії Лесі Українки „Лісова пісня”;

- колекцією сувенірних пасхальних яєць та пасхальних композицій (114 одиниць), яку отримав у подарунок від митрополита Волинського і Луцького УПЦ Ніфонта Музей волинської ікони;

- творами сучасних художників М. Яндоленко (Одеса), О. Кваши (Львів), К. Ганейчук, Ю. Гетьман (Луцьк), А. Слапшиса (Вільнюс), Ганса Вакнера (Швеція), Карлоса Гарсія Лаоса (Іспанія);

- роботами скульптора Олега Байдукова, переданими у власність музею сестрою художника;

- картиною „Місячне сяйво” художника Сергія Поноченюка (м.Київ) та її об'ємною дерев'яною копією, адаптованою для тактильного сприйняття з аудіосупроводом;

- медалью „Матір Божа Хелмська – ювілей коронації 1765–2015” і „Папкою Хелмською” з диском гімнів до Холмської ікони Богородиці та підбіркою відтисків давніх гравюр про коронацію Чудотворної ікони, з колекцій музеїв Польщі, переданими учасниками Міжнародної конференції „На перекир святотатству – важка дорога повернення до священної ікони Матері Божої Хелмської”, присвяченої 250-літтю коронації Холмської Чудотворної ікони Богородиці та іншим.

До Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки обласним краєзнавчим музеєм перевезений давній човен-довбанка з дна р. Турія – підводна археологічна знахідка біля с. Щитинь Любешівського району. Нині здійснюються заходи по його збереженню: дерево пролежало довгий час у воді і підняте на поверхню, висихаючи, починає руйнуватися. Запобігти цьому може лише фахова консервація. Після її завершення давній човен-довбанка поповнить розділ експозиції Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, присвячений етнографії волинського краю.

Завідувач відділу давньої історії М. Вашета брав участь в археологічних розкопках ДП „Волинські старожитності” ДП „НДЦ „Охоронна археологічна служба України” Інституту археології НАН України”, зокрема, у розвідкових дослідження на території Низкиницького Успенського монастиря, а спільно з молодшим науковим співробітником відділу Т. Вербою – у спільній з Волинським краєзнавчим музеєм розвідковій археологічній експедиції з дослідження на місці перенесення Свято-Покровської церкви у с. Любитів Ковельського району.

У 2015 році провідним науковими співробітниками відділу охорони пам’яток історії та культури Г. Охріменко здійснено виїзди та археологічні розвідки в Ковельський, Луцький, Рожищенський та Маневицький райони.

Науково-фондова робота

На 1 січня 2016 року у фондах Волинського краєзнавчого музею, філіалу та відділів нараховується 158584 музейні предмети основного фонду та 146416 – науково-допоміжного.

Відповідно до наказу Міністерства культури України від 10.02.2015 року № 47 стосовно проведення повного звірення наявності музейних предметів державної частини Музейного фонду України з фондово-обліковою документацією та наказу управління культури Волинської облдержадміністрації від 07.04.2015 року № 51 „Про проведення повного звірення наявності музейних предметів у музеях та заповідниках Волинської області”, зберігачами усіх фондів груп проведено повне звірення музейних колекцій Волинського краєзнавчого музею, оформлено документи по звіренню.

Спільно з комісією УСБУ у Волинській області двічі – у I і II півріччях проведено інвентаризацію матеріальних цінностей, переданих на тимчасове зберігання до Волинського краєзнавчого музею. Складено інвентаризаційні описи на матеріали, які зберігаються у фондах Волинського краєзнавчого музею тимчасово. До основного фонду передано 33 ікони, які зберігалися у фондах обласного музею від 2000 року тимчасово.

Проведено атрибуцію нових надходжень з дорогоцінних металів – всього 320 предметів. Після апробації усі предмети обліковано у Книгах спец обліку по відповідних формах; складено і доповнено картотеки спец обліку; внесено додаткові інформаційні записи до Книг надходжень та Інвентарних книг.

Протягом року для доповнення діючих експозицій, експонування на виставках, вивчення та опрацювання, проведення науково-освітніх заходів та на реставрацію з фондів обласного музею видано понад 10,3 тис. предметів, в т. ч. на виставки і доповнення експозицій – 5,8 тис. Упродовж року у фондах обласного музею працювало понад 30 дослідників, яким для роботи було видано 435 предметів.

Упродовж року складено 79 актів експертизи на історико-культурні цінності, передані на дослідження експертизи та експертних довідок на історико-культурні цінності, передані на дослідження Управлінням Служби безпеки у Волинській області, Управлінням Служби безпеки у Житомирській області, Ягодинською (Волинською) митницею, Управлінням внутрішніх справ м. Луцька, смт. Іваничі, смт. Горохів (досліджено 395 предметів), ТзВО „Волиньбізнесресурс”, приватним особам. Загальна сума оцінки предметів для державних установ становить 130772 грн. Експертизою для приватних підприємств та приватних осіб зароблено 12742 грн. 03 коп. (7609 грн. 14 коп. по перерахуванню).

Науково-експозиційна робота

У 2015 році продовжувалося вдосконалення діючих музейних експозицій, доповнення їх новими матеріалами, створення нових виставок.

Експозиція відділу давньої історії обласного краєзнавчого музею поповнено побутовими і сакральними речами княжої доби на Волині, кахлями з с. Шепель, вітчизняною та імпортною порцеляною. В експозиції

відділу новітньої історії доповнено новими матеріалами постійнодіючої виставки „Волинь: історія, політика, економіка, культура (1945–2015)” та „Шевченківська світлиця Миколи Куделі”.

Експозиція Музею волинської ікони поповнилася іконами „Св. Миколай” (І-801) 1640-і роки, „Воздвиження Чесного Хреста” (Ж-315) поч. XVII ст., „Св. Варвара” (І-490) XVIII ст., царськими вратами поч. XVII ст. (Д-617), картушем „Коронування Богородиці” (І-93) XVIII ст. та скульптурами „Апостол Павло” (РА-3662) XVII ст. і „Непорочне зачаття” (С-47) XVIII ст.

Постійну експозицію розділу „Європейське мистецтво XVIII – початку ХХ ст.” Художнього музею доповнено „Портретом Богуслава Радзивіла” Яна Матейко?, літографією із твору Йозефа Брандта „Козаки на переправі”, картинами „Боятися грози” та „Гірський пейзаж” невідомих художників (поч. ХІХ ст., Голландія), а експозиційний розділ „Галерея історичних портретів кінця ХVІ – початку ХХ століття” – творами малярства та декоративно-ужиткового мистецтва: „Портретом чоловіка у червоному кунтуші (Портрет Михайла Радзіборовського?)” невідомого художника (перша половина ХVІІІ ст.), дзеркалом у різьбленому бароковому обрамленні ХVІІІ ст., камінним годинником (ХІХ ст., бронза, емаль).

У Колодяжненському літературно-меморіальному музеї Лесі Українки четвертий зал літературної експозиції поповнився меморіальними речами родини Косачів – металевим клинком, навісним замком, посрібленою ложечкою, підковою, знайденими під час земляних робіт біля Лесино „Білого” будиночка, а також фотографіями „Ольга Петрівна і Петро Антонович Косачі з дітьми Оксаною, Ізидорою, Миколою. Луцьк, 1889 р.” та „Микола Косач на своєму коникові Сагайдакові. Господарський двір маєтку в Колодяжному. Літо 1893 р.”.

В експозиції Затурцівського меморіального музею В’ячеслава Липинського перший зал доповнено предметами побуту шляхетських родин початку ХХ століття та науковими виданнями з питань сільськогосподарської діяльності, „етнографічний куточок” – глиняним посудом; у другому залі дооформлено новими матеріалами „мисливський куточок”, у третьому залі експозиційний розділ „Еміграційний період діяльності В’ячеслава Липинського” доповнено прижиттєвими виданнями вченого.

Науковими співробітниками Волинського краєзнавчого музею у 2014 році підготовлено і оформлено 105 (в т. ч. 39 – з інших організацій) нових стаціонарних та пересувних виставки, зокрема:

в обласному краєзнавчому музеї

- У боротьбі за Соборну Україну: від 1919 до 2014 р. До Дня Соборності України (автори – С. Лис, В.Машлай);
- У боротьбі за демократичну Конституцію України. До 19-ої річниці Конституції України (С. Лис);
- Український прапор – символ волі й боротьби (В. Машлай);
- Українська армія – захисник свого народу! (з історії військових формацій УНР, ОУН – УПА і Збройних сил України в АТО) (С. Лис, В. Машлай);
- Неоголошена війна. Волинський рахунок (С. Лис, В. Машлай);
- Ніл Хасевич. Талант, народжений для боротьби. До 24-й річниці Незалежності України та 110-й річниці від дня народження українського художника-графіка, активного учасника підпільного руху (В. Машлай);
- „Спротив геноциду” (до 82-х роковин Голодомору). Фотодокументальна виставка, створена Українським інститутом національної пам’яті спільно із Галузевим державним архівом СБУ, Центром досліджень визвольного руху та Громадським комітетом із вшанування пам’яті жертв Голодомору-геноциду 1932–1933 років в Україні;
- Виставку фото та документів до 71-ої річниці вигнання німецьких окупантів з території України (О. Дубень);
- Хронологія визволення міста Луцька. До Дня вигнання нацистських загарбників з території Луцька (О. Дубень);
- Пам’ять про Голокост на Волині. До Міжнародного дня пам’яті жертв Голокосту (О. Дубень);
- фотовиставку „Джойнт та єврейський народ: 100 років історії”. До Міжнародного дня пам’яті жертв Голокосту;
- Юність по той бік війни. До Міжнародного дня визволення в’язнів фашистських концтаборів (О. Дубень);
- „...Немов ковток свіжого повітря”. у рамках програми „Місце зустрічі: діалог”, фінансованої Німецьким фондом „Пам’ять, відповідальність і майбутнє” (спільно з Всеукраїнською благодійною організацією „Турбота про літніх в Україні” та Луцькою міською громадською ветеранською організацією „Спілка в’язнів-жертв нацизму”) (О. Дубень);
- міні-виставку „Діти і війна” (дитячі малюнки, плакати та листи, які маленькі українці відправляли

на схід для наших солдатів) (В. Машлай);

- фотодокументальну виставку „В серці бережемо пам'ять”. До 25-ої річниці створення Обласної організації ветеранів останнього воєнного призову і 70-ої річниці закінчення Другої світової війни (О. Дубень);

- Колесо історії: дослідження ДП „Волинські старожитності” у 2014 році (спільно з ДП „Волинські старожитності” ДП НДЦ „ОАСУ” Інституту археології НАН України) (І. Маркус та ін.);

- Волинський слід археолога Дениса Козака (з фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею) (І. Маркус);

- „Від Кракова до Петербурга”. До 250-річчя з дня народження Тадеуша Чацького (М. Вашета, Т. Верба, Т. Садовник, Б. Зек);

- Тарас Шевченко і Майдан (присвячена шевченківським дням та подіям Революції Гідності) (М. Філонюк);

- Доля. Муза. Слава. До дня народження Т. Шевченка (М. Філонюк);

- „Владика Андрей”. До 150-ої річниці від дня народження митрополита Української Греко-Католицької Церкви Андрея Шептицького (29.07 1865 – 01.11. 1944) (Л. Карпюк, І. Москалюк);

- Тадеуш Костюшко і Волинь. З фондів Волинського краєзнавчого музею і Товариства польської культури імені Тадеуша Костюшка (Л. Пальоха);

- Натхнення їм дала Волинь (з циклу „Відомі жінки Волині”) (Л. Гриб);

- „З Великоднем!”. Писанки Тетяни Пасієвич (м. Володимир-Волинський) та колекція філокартії і філателії Ігоря Гнатюка (м. Луцьк) (Т. Хомова);

- Волинська писанка третього тисячоліття. Виставка писанок учасників Двадцять першого обласного конкурсу на крашу писанку Волині (Т. Хомова, Л. Мірошніченко-Гусак);

- „Символи Різдвяних свят”. Виставка робіт учасників Одинадцятого обласного конкурсу різдвяно-новорічної атрибутики (Л. Мірошніченко-Гусак);

- Волинське Полісся (за матеріалами етнографічних експедицій 2008 – 2014 років) (спільно з Музеєм етнографії Волині та Полісся Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки) (Л. Мірошніченко-Гусак);

- Таємниці одягу Мавки. Виставка автентичних і реконструйованих зразків волинського серпанкового одягу з музейних та приватних колекцій (спільно з Центром дослідження і відродження Волині, м. Радивилів) (Л. Мірошніченко-Гусак);

- „Дивосвіт вишивки”. Виставка робіт майстра художньої вишивки Ірини Стравінської з м. Кременця (Тернопільська обл.) (Л. Мірошніченко-Гусак);

- Світ особливого: сто рушників Галини і Світлани Махонюк та кераміка Володимира Кусика (Л. Мірошніченко-Гусак, Л. Криштапюк);

- Божественні лики. Між Сходом і Заходом (С. Василевська);

- Творча спадщина Валентина Данилюка (1938–2013). Малярство. Графіка. Скульптура (З. Навроцька);

- Історичні паралелі Володимира Жупанюка. Виставка робіт українського художника, майстерного графіка, аквареліста, живописця-пейзажиста, автора серії іконописних робіт (І. Сафулько);

- „Війні і насильству кажу ні!”. Виставка живопису польської художниці Гражини Крук у рамках проекту „Мистецтво заради миру”;

- Європейська архітектурна спадщина крізь призму творчості Наполеона Орди (1807–1883) (спільно з Національним історико-архітектурним заповідником „Кам'янець” (м. Кам'янець-Подільський) (І. Несторук, Н. Пушкар, Л. Пальоха);

- Відреставровані документи на пергаменті і папері з колекції Волинського краєзнавчого музею (О. Бірюліна, О. Корецька, І. Несторук);

- Перше квітня – Міжнародний день птахів (Т. Тищенко);

- виставку природоохоронного плакату „Землю для нащадків збережемо!” за результатами Луцького міського конкурсу „Екосвіт очима юного художника” до Всесвітнього дня охорони навколишнього природного середовища (О. Гаврилюк, Т. Тищенко);

- „Ми відповідальні за тих кого приручили”. До Всесвітнього дня свійських тварин (Т. Тищенко);

- День Синички. Зустріч зимуючих птахів (Л. Ланшина);

- Створи свято своїми руками. Виставка сувенірних ялинок, виготовлених студентами кафедри дизайну ЛДТУ;

- фотовиставку „Дитячий світ”. Фото вихованців Олександріївської школи-інтернату Рівненської

області, автор – Олександр Харват;

- фотовиставку „Діти світу. Фотографії Олександра Харвата” (м. Рівне) до Міжнародного дня захисту дітей;
- виставку природоохоронного плакату „Землю для нащадків збережемо!” за результатами міського конкурсу „Екосвіт очима юного художника” до Всесвітнього дня охорони навколишнього природного середовища;
- виставку фіалок, організовану клубами поціновувачів фіалок західного регіону та інші;

у Музеї волинської ікони

- Волинська рукописна спадщина у факсимільних виданнях (Т. Єлісеєва);
- Пасхальна символіка. Колекція писанок, сувенірних пасхальних яєць та композицій, подарована музею митрополитом Волинським і Луцьким УПЦ Ніфонтом (Л. Карпюк, Т. Єлісеєва);
- Нове життя давніх образів (Відреставровані ікони у 2015 р.) (Л. Карпюк, А. Вигодник);
- Образ Святого Миколая в іконописній спадщині (Л. Карпюк);

у Художньому музеї

- Я (Майдан). Виставка творів Катерини Ганейчук. Вибійка на полотні (З. Навроцька, Д. Зінько, О. Силюк);
- Юлія Гетьман. Малярство (З. Навроцька, Д. Зінько, О. Силюк);
- Малярство художників Луцька другої половини ХХ – поч. ХХІ ст. (З. Навроцька, Д. Зінько, О. Силюк);
- „Луцьк 930” в межах мистецького проекту „Urbs Luceogia – Грод Луцький” (виставка творів художнього товариства „Куля”) (З. Навроцька, Д. Зінько, О. Силюк);
- виставку Олександра Клименка „Ікони на ящиках з-під набой: мистецтво, що перетворює смерть на життя” в межах акції „Ніч музею” (З. Навроцька, Д. Зінько, О. Силюк);
- „Мій Пікассо” в межах мистецького проекту присвяченого іспанській художній культурі (З. Навроцька, Д. Зінько, О. Силюк);
- міні виставку картин художника та музейника Миколи Чернюка (1945–2001), присвячену 70-річчю від дня його народження (Д. Зінько);

у Музеї історії Луцького братства

- Дзвони б'ють – благу вість несуть. Різдвяна виставка сувенірних дзвоників з колекції знаної волинської дзвонарки Галини Марчук (О. Бірюліна);
- Старожитності князівської доби. До 1000-річчя з часу смерті князя Володимира Святославича (з фондів Волинського краєзнавчого музею та колекції Геннадія Гулька) (О. Бірюліна);
- Історія Луцької Хрестовоздвиженської церкви в історичних джерелах та світлинах. До 125-річчя відновлення з руїни (1890 р.) (А. Боярчук);
- Галшка Гулевичівна – фундаторка Києво-Могилянської Академії (О. Бірюліна);
- Найсвятіша Панна vs Миколай-угодник, або дві гербові традиції Луцька (О. Бірюліна);
- Волинь фотографічна. Відображення часу (твори фотомистецтва з фондів Волинського краєзнавчого музею) (О. Бірюліна);

у Колодяжненському літературно-меморіальному

музеї Лесі Українки

- „...се країна світла і прозорі блакиті”: ретроспекція у Крим Лесі Українки” (Л. Мержвинська);
- К. В. Квітки – фольклорист, учений, музикознавець, юрист, чоловік Лесі Українки. До 135-річчя від дня народження (Л. Мержвинська);
- Рідкісні видання творів Лесі Українки. Стародруки та книги з фондів Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки (пересувна виставка) (В. Комзюк);
- виставку „Знак України в дивосвіті витинанок Ярослави Галькун” (м. Луцьк) (В. Комзюк, Л. Мержвинська, Т. Воробей, Т. Нерода, М. Чашук);
- „Вишита молитва духу” Олександра Шума;
- „Лялька-мотанка прадавній оберіг” Наталії Бугай;
- Пасхальні мотиви. Виставка робіт учнів дитячої художньої школи м. Ковеля та писанок з фондів

музею за зразками Олени Пчілки (Т. Воробей);

- „Ой, чи так красно!..” (Лесиному „білому” будинку – 125 років) (пересувна виставка) (Л. Мерзвинська);
- Родинне дерево Драгоманових. 120 років від дня смерті М. П. Драгоманова (пересувна виставка) (Т. Воробей);

у Музеї „Лісової пісні” в ур. Нечимному

- „Яка краса “ ця „Лісова пісня”! Яка насолода бачити її на сцені...” (О. Бойко);
- Видання драми-феєрії Лесі Українки „Лісова пісня” (з фондів Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки) (О. Бойко);

у Затурцівському меморіальному музеї

В’ячеслава Липинського

- „Герої не вмирають!”, присвячена патріотам України та приурочена Дню Незалежності України (Н. Гатальська);
- Карби історії в мурах будинку Липинських (В. Кушнір);
- Волинське ткацтво – стародавнє ремесло (Н. Гатальська);
- Воскресла писанка. Виставка авторських робіт писанкарок Оксани Білик і Лесі Дембровська та батику художниці Ірини Надюкова, м. Володимир-Волинський (Н. Гатальська);
- Квіти за тином. Рослини в побуті та звичаєво-обрядовій культурі волинян (В. Чопко);
- Славетна затурчанка Галшка Гулевичівна (Н. Гатальська);
- З чистих джерел рідної мови (Н. Гатальська);
- У сьайві різдвяної зорі (В. Чопко)

та інші.

У Волинському краєзнавчому музеї створено інформаційний куточок „Адміністративна реформа у Волинській області”, який покликаний надати відвідувачам музею вичерпну інформацію про ті зміни в устрої волинського краю, які нині відбуваються в рамках децентралізації влади і реформи місцевого самоврядування в Україні загалом.

Виставку – відкриті фонди „Врятовано для України”, яка функціонує у Волинському краєзнавчому музеї впродовж кількох років, доповнено новими експонатами. Частина раніше експонованих ікон знято для „відпочинку” та профілактичного огляду. Натомість виставку доповнено іконами, які раніше не експонувались, предметами металопластики світського і культового призначення, творами українського і західноєвропейського живопису XIX – XX ст.

Доповненням до виставки „Неоголошена війна. Волинський рахунок”, відкритої в обласному краєзнавчому музеї, стали 14 портретів, що створили студенти Луцького національного технічного університету. Молодь, що зобразила наших Героїв ще раз підкреслила нашу шану усім, хто захищає цілісність України на східних її кордонах.

Ряд виставок було підготовлено та відкрито поза музеєм. Зокрема, у Музеї Лесі Українки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки до 144-річчя від дня народження поетеси було відкрито спільну з Волинським краєзнавчим музеєм та Колодяжненським літературно-меморіальним музеєм Лесі Українки виставку „Місто „Надії”: Леся Українка і Луцьк”. У Рівненському обласному краєзнавчому музеї – спільну з Волинським краєзнавчим музеєм виставку „Графіка Ніла Хасевича”, присвячену 110-й річниці від дня народження українського художника-графіка, активного учасника підпільного руху Ніла Хасевича. У виставково-лекційній залі Нетішинського міського краєзнавчого музею спільно з Рівненським краєзнавчим музеєм та Музеєм книги і друкарства м. Острога було відкрито виставку „Святі Жони – Охорониці Роду”, на якій експонувалися, зокрема, ікони з фондів Волинського краєзнавчого музею.

Під час урочистого відкриття мистецької зали центру дозвілля м. Кузнецовськ, Музей волинської ікони презентував виставку „Божественні лики. Між Сходом і Заходом. Релігійний живопис XVIII–XIX ст.” (С. Василевська). На ній експонувалося 22 твори олійного живопису з фондів музею.

Масова науково-освітня робота

За 2015 рік Волинський краєзнавчий музей, його відділи та філіал відвідало 75,0 тис. чоловік, проведено 2364 екскурсії, в т.ч. 1058 – тематичних. Екскурсіями охоплено 34998 чоловік.

Музей	Відвідало (чол.)	Проведено екскурсій
Колодяжненський літературно-меморіальний музей Лесі Українки	22,064	1002
обласний краєзнавчий музей	20,034	640
Музей волинської ікони	16,514	279
Художній музей	10,565	217
Музей історії Луцького братства	3,368	91
Затурцівський меморіальний музей В'ячеслава Липинського	1,908	103
Музей „Лісова пісня” в ур.Нечимному	0,592	32

Для населення області науковими співробітниками Волинського краєзнавчого музею, відділів та філіялу прочитано 336 лекцій, які прослухало майже 9 тис. чоловік.

У музеях, навчальних та культосвітніх закладах, в інших установах експонувалася 149 стаціонарних та пересувних виставки, які оглянули 102,3 тис. чоловік. Зокрема, фотодокументальні виставка „Ми звинувачуємо! Голодомор 1932 – 1933 років – геноцид українського народу” експонувалася у Волинському технікумі Національного університету харчових технологій, виставка „Леся Українка і Волинь” – у Луцькій загальноосвітній школі І-ІІІ ст. № 19, виставка „Волинь в роки Другої світової війни” – у Луцькій гімназії № 21 імені Михайла Кравчука, виставка „Волинь у Першій світовій війні” – у Волинському регіональному музеї українського війська та військової техніки та ін. Під час проведення у місті Луцьку 8-го фестивалю українського опору „Бандерштат” було розгорнуто пересувну виставку „УПА. Історія нескорених”, на якій представлені матеріали, що висвітлюють історію, структуру, керівництво Української Повстанської Армії. У Києві, під час Міжнародного Конгресу за участю представників ООН, МАГАТЕ та інших організацій, що проходив в рамках заходів з нагоди 30-річчя аварії на ЧАЕС, експонувалася фотодокументальна виставка Волинського краєзнавчого музею „Чорнобильський слід на Волині”.

Науковими співробітниками Волинського краєзнавчого музею підготовлено і проведено понад 130 науково-освітніх заходів, присвячених народним святам, знаменним та пам'ятним датам Волині, державним святам України.

Так, з метою виховання свідомого громадянина – патріота Української держави, формування у молоді активної громадянської позиції, національної свідомості, високих моральних якостей та духовних цінностей на прикладі подій Революції Гідності та участі волинян в АТО, боротьби українського народу за незалежність і територіальну цілісність на Сході України, в обласному краєзнавчому музеї підготовлено і проведено вечір-спогад „Воїни світла” з вшанування пам'ять волинян – Героїв Небесної Сотні, зустріч з активістами Самооборони Майдану Богданом Климчуком, Сергієм Рижковим, Олексієм Кушнером, сотником 35-ої сотні Самооборони Майдану „Волинська Січ” Павлом Данильчуком та пораним під час розстрілів Небесної Сотні Олександром Нечипоруком (до Дня Гідності та Свободи), а також зустрічі із бійцем 95-ї бригади, морським піхотинцем, захисником Донецького аеропорту, „кіборгом” Віталієм Кірсановим, айдарівцями Олегом Твердохлібом і капеланом батальйону отцем Михайлом Бучаком, народним депутатом України від м. Луцька, айдарівцем Ігорем Лапіним та ін. Проводилися екскурсії по музейних виставках „Герої не вмирають!” (пам'яті Небесної Сотні), „Неоголошена війна. Волинський рахунок” (про події на сході України) та „Українська армія – захисник свого народу!” (з історії військових формацій УНР, ОУН – УПА і Збройних сил України в АТО). Працівниками музею неодноразово проводилися акції „Напиши лист солдату”. У Волинському краєзнавчому музеї було відкрито міні-виставку „Діти і війна”, на якій були представлені дитячі малюнки, плакати та листи, які маленькі українці відправляли на схід для наших солдатів. Пересувна фотодокументальна виставка про події на Майдані „Герої не вмирають!” (пам'яті Героїв Небесної Сотні) експонувалася у навчальних закладах м. Луцька, зокрема, у загальноосвітній школі І-ІІІ ст. № 19, гімназії № 21 імені Михайла Кравчука, Волинському технікумі Національного університету харчових технологій та ін.

Для дітей та молоді Волинський краєзнавчий музей започаткував цикл заходів „Перемоги української зброї”, присвячений переможним битвам українського війська, героїзму і доблесті захисників наших кордонів, які боронили Вітчизну з найдавніших часів до сьогодення. Перший захід циклу був присвячений Оршанській битві 1514 року, у ході якої союзна українсько-білоруська і польсько-литовська армія, завдала

нищівної поразки переважаючому війську Великого князівства Московського. Другий захід циклу – „Московський похід” Петра Сагайдачного 1618 року”, третій захід був присвячений Конотопській битві 1659 року, а четвертий – 100-річчю битви за гору Маківка 1915 року.

Крім того, з метою національно-патріотичного виховання молоді на основі історико-культурної спадщини українського народу, відзначення у 2015 році знаменних і пам'ятних дат України та Волині, для учнів та студентів, громадськості м. Луцька в обласному краєзнавчому музеї проведено історичні години „У боротьбі за Соборну Україну: від 1919 до 2014 р.” (до Дня Соборності України), „Обніміться ж, брати мої...” (до дня народження Т. Г. Шевченка та пам'яті Героїв Небесної Сотні) та до 110-річчя від дня народження українського художника-графіка та учасника ОУН-УПА Ніла Хасевича і 71-ої річниці вигнання нацистських окупантів з України, літературно-мистецький вечір „Триєдине слово – Мати” (до Дня Матері), усний журнал „Хвилі моєї туги” та дитячий ранок „Наша Леся” (до дня народження Лесі Українки), тематичний вечір „Пам'ятаємо про минуле, думаємо про майбутнє” (до дня визволення міста Луцька від фашистських загарбників), тематичний захід „Символи пам'яті” (до Дня пам'яті та примирення та 70-ої річниці Перемоги над нацизмом у Другій світовій війні), моноспектакль „Мне страшен мир, в котром нет тебя” (автор Ася Котляр, читав Борис Карп) (до Дня вшанування пам'яті загиблих в роки Другої світової війни), урочисту академію до 25-ої річниці створення Обласної організації ветеранів останнього воєнного призову і 70-ої річниці закінчення Другої світової війни та ін. В обласному музеї відбулися урочистості, приурочені Міжнародному дню музеїв. Крім того, 1 вересня в обласному краєзнавчому музеї проведено День Знань для учнів шкіл м. Луцька відповідно до теми першого уроку „Ми – нація єдина!”.

Волинський краєзнавчий музей запровадив нову програму – заходи циклу „Музейні посиденьки”, під час яких відвідувачі у невимушеній атмосфері, під час бесід та жвавих дискусій за чаюванням знайомляться з цікавими фактами історії волинського краю. Тема першого заходу була „Українське слово на Волині в часи випробувань (кін. XIX – поч. XX ст.)” (до Дня української писемності та мови), а другого – „Історія становлення національної символіки: герби і прапори України та Волинського краю”.

З метою виховання у дітей та молоді любові до природи, рідної землі, формування у них екологічної свідомості були організовані дитячий ранок „Перше квітня – День зустрічі птахів” (до Міжнародного дня птахів та Всеукраїнської операції „Птахи прилетіли!”), зоологічний квест „Слідами звірів”, екологічні години „День людської доброти” (до Всесвітнього дня охорони навколишнього природного середовища), „Екологія в сумці” за матеріалами етнографічно-екологічної виставки „Нелегка ноша або все своє ношу з собою”, „День Синички” (до початку всеукраїнської екологічної операції „Зустріч зимуючих птахів”), „Ми відповідальні за тих, кого приручили” (до Всесвітнього дня свійських тварин), „Ой, ялинко зелененька” (до Всеукраїнської природоохоронної операції із запобігання незаконним рубкам новорічних ялинок) та „Збережемо зелену красуню Волинського лісу!” з майстер-класом з виготовлення ялиночки-сувеніру (у рамках проведення Всеукраїнської екологічної операції „Ялинка”), дитячий новорічний ранок „На порозі Новий рік” та ін. Для вихованців дитячих садків та учнів молодших класів шкіл міста Луцька проводилися екскурсії – зоологічні квести „Слідами звірів”, екскурсії-казки „Ой весна-красна, що ти нам веснонька принесла”, „Літо-літечко, радіють діточки!” з циклу „Чарівні пори року”. У Волинському технікумі Національного університету харчових технологій проведено тематичний вечір „Чорнобильський слід на Волині”, присвячений 29-й річниці з часу аварії на Чорнобильській АЕС, у дитячому садку № 6 міста Луцька – екологічну годину „Ми відповідальні за тих, кого приручили” до Всесвітнього дня свійських тварин, а у дитячому садочку № 25 – театралізоване дійство „Зимонька-Зима в гостях у малят”.

З метою популяризації музейної спадщини України, виховання дітей та молоді на основі звичаїв і традицій українського народу, Волинським краєзнавчим музеєм проведено ряд заходів. Зокрема, в обласному краєзнавчому музеї для дітей та студентів були організовані урочистий захід „В руслі народних традицій” з підбиття підсумків обласних етнографічно-мистецьких конкурсів, інтерактивну екскурсіо-квест „Послання давніх трипільців”, майстер-клас з бісероплетіння керівника гуртка декоративно-прикладного мистецтва Палацу учнівської молоді О. Щebet, ювілейний вечір майстра лозоплетіння Анатолія Лучка, творчий вечір „Історичні паралелі Володимира Жупанюка” – українського художника, майстерного графіка, автора серії іконописних робіт, та ін. В обласному краєзнавчому музеї для учнів шкіл м. Луцька до Великодня традиційно діяла школа писанкарства „Чарівний писачок”. Під час святкування Міжнародного дня музеїв тут відбувся показ колекцій одягу „Волинська мода: традиції і сучасність”. У Музеї етнографії Волині та Полісся при Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки завідувач відділу етнографії обласного музею Л. Мірошніченко-Гусак провела майстер-клас на тему „Жіночий головний убір у традиційному та сучасному костюмі”. Науковці

Волинського краєзнавчого музею долучилися до проведення, у рамках тижня педагогічного інституту Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, мистецького заходу „Знай і люби рідний край”.

Для розвитку писанкарства у Волинській області, дослідження великодньої звичаєвості та обрядовості, заохочення професійного зростання учасників конкурсу, популяризація творчості писанкарів, на базі Волинського краєзнавчого музею у березні-квітні проведено Двадцять перший обласний конкурс „Волинська писанка третього тисячоліття”. Цього року в ньому взяли участь 60 писанкарів з різних районів Волинської області, які подали на конкурс 257 писанок.

З метою виявлення, вивчення, збереження та популяризації народних традицій, звичаїв та обрядів пов’язаних зі святкуванням Різдва Христового, Нового року та Водохреща, розвитку духовності, піднесення творчої активності дітей та молоді на зразках традиційної народної культури, обласним музеєм у грудні 2015 року проведено Одинадцятий обласний конкурс різдвяно-новорічної атрибутики „Символи різдвяних свят”. Його учасниками стало 75 чоловік з Турійського, Луцького, Камінь-Каширського, Шацького, Старовижівського районів, міст Луцька, Нововолинська. Ними створено 106 робіт: різдвяні зірки, дідухи, солом’яні павуки, вертепні шопки, маски ряджених, дзвіночки, серія малюнків на склі „Різдвяні свята”, композиції.

Працівники Волинського краєзнавчого музею приділяли увагу і популяризації історії, культури і традицій національних меншин волинського краю та співпраці з їх товариствами. Зокрема, в обласному музеї спільно з Товариством польської культури імені Тадеуша Костюшка проведено тематичний вечір до 269-ї річниці від дня народження військового і політичного діяча Речі Посполитої і США, національного героя Польщі, США, Литви і Білорусі Тадеуша Костюшка, а з Волинським обласним товариства польського мистецтва „Барви Рубежів” – літературно-мистецький вечір „Кав’ярня Кресова”. До Міжнародного дня пам’яті жертв Голокосту, за участі представників Волинської релігійної громади прогресивного іудаїзму, у музеї відбулася історична година „Голокост на Волині. Гіркий спогад” та були представлені музейна виставка „Пам’ять про Голокост на Волині” та фотовиставка „Джойнт та єврейський народ: 100 років історії”.

У Волинському краєзнавчому музеї проведені презентації відреставрованих фахівцями Національного науково-дослідного реставраційного центру України (м. Київ) музейних документів XVII – XIX століть на пергаменті та папері, а також нових книг – збірника документів „Українське повсякдення ранньомодерної доби. Волинь XVI ст.”, книги Івана Ольховського „Засновник УПА (1941–1943). Сторінки непрочитаного життєпису Тараса Бульби-Боровця”, другого (виправленого і доповненого) видання книги Олександра Дем’янюка та Геннадія Гулька „Волинський Пантеон: Схід – 2014”, книги Н.Ф. Корнійчук „Ой, ти розрив-трава...: Українсько-польське протистояння на Волині у 40-х рр. XX століття”, збірки поезій учасників літературної сцени фестивалю „Бандерштат” – „Бандерштатна антологія” та ін. За участі президента громадської спілки „Ліга організацій осіб з інвалідністю по зору „Сучасний погляд” Олесі Перепеченко тут пройшла акція з передачі музею картини „Місячне сяйво” художника Сергія Поноченюка (м. Київ) та її об’ємної дерев’яної копії, адаптованої для тактильного сприйняття з аудіосупроводом.

Для забезпечення змістовного дозвілля дітей в період літніх канікул, по експозиціях і виставках Волинського краєзнавчого музею, Музею волинської ікони, Музею історії Луцького братства, Художнього музею, Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки та Затурцівського меморіального музею В’ячеслава Липинського проводилися оглядові і тематичні екскурсії для учнів шкіл, вихованців пришкольніх оздоровчих таборів м. Луцька, дітей з літніх таборів відпочинку та шкіл-інтернатів області, в т. ч. для дітей з малозабезпечених та неблагополучних сімей. Так, протягом літнього оздоровчого періоду обласний музей, його відділи та філіал відвідало 10,4 тис. дітей, для яких проведено 493 екскурсії. Для дітей-сиріт, дітей з малозабезпечених та неблагополучних сімей і позбавлених батьківського піклування, дітей учасників АТО відвідування музеїв та екскурсії були безкоштовні. Волинським краєзнавчим музеєм було організовано виїзні заходи „День музею в таборі” у Заміських стаціонарних дитячих оздоровчих таборах „Сонячний” у с. Гаразджа Луцького та імені Олега Кошового в с. Дачне Ківерцівського районів.

У 2015 році у Музеї волинської ікони відбулися традиційні „Різдвяні зустрічі”, на яких виступили чоловічий хор „Святвечір” при храмі Трьох Святителів УПЦ у Луцьку та ансамбль народної музики „Волиняни” дитячої музичної школи № 3 м. Луцька. Для дітей дошкільного, молодшого і середнього шкільного віку у музеї організовувалися інтерактивні екскурсії-квести „Мова іконописного мистецтва”. У рамках благодійного проекту „Мистецька терапія” проводилися екскурсії для волинських бійців, які проходять реабілітацію в обласному госпіталі інвалідів після бойових дій на сході України. До свята

Христового Воскресіння воїни АТО, які лікуються у медичних закладах Луцька, мали можливість власноруч написати у музеї великодню писанку. До свята Святого Миколая музей відвідали учні 7-а класу Луцької спеціалізованої школи І-ІІ ст., які оглянули виставку ікон, присвячену образу Святого Миколая, дізналися багато нового з життя Святого та прийняли участь у майстер-класі з виготовлення новорічного віночка, який провела дизайнер Ярина Наумова.

Працівниками Музею волинської ікони була надана допомога в організації і проведенні паломництва віруючих до Холмської Чудотворної ікони Богородиці. Зокрема, 3 травня біля Холмської ікони Богородиці відбулася проща за мир в Україні священників і вірних Луцького Екзархату Української Греко-Католицької Церкви. Під проводом владики Йосафата Говери було відслужено молебень до Пресвятої Богородиці, а хор „Цариця Миру” Луцького монастиря святого Василя Великого виконав співану вервицю. Спільна молитва Луцького Екзархату УГКЦ завершилась виконанням „Боже Великий, Єдиний!”, після чого вірні могли приватно помолитись перед Святим образом. 6 вересня до Музею волинської ікони прийшли віруючі Української православної церкви для пошанування Чудотворної Холмської ікони Богородиці. Десятки священнослужителів, студенти Волинської духовної семінарії і сотні вірян пішою ходою пройшли вулицями Луцька, несучи хрести і хоругви, співаючи духовні піснеспіви. Біля музею був відслужений молебень із Акафістом до Холмської ікони Божої Матері. Особливі молитви до Богородиці підносили православні волиняни за мир в Україні, за припинення війни на сході нашої держави. Священники здійснили також обряд миропомазання віруючих. 21 вересня відбулася хресна хода віруючих Української православної церкви Київського Патріархату до Холмської Чудотворної ікони Богородиці, яка була виставлена для богомілля біля Музею волинської ікони. Богослужіння очолив митрополит Луцький і Волинський Михаїл. Численні паломники підходили вшановувати Чудотворний образ, а духовенство з усієї єпархії служило акафіст Богородиці. Учасниками прощі також були викладачі та студенти Волинської православної богословської академії. За ці три паломництва пам'ятку пошанувало 1,6 тис. чоловік.

Колектив Музею волинської ікони став Лауреатом премії Благодійного фонду „Рідна Волинь” імені Бориса Клімчука. Нагорода була вручена під час тематичної зустрічі „Ти не згасла, зоре ясна”, присвяченої 15-річчю перебування Холмської Чудотворної ікони Богородиці у музеї.

У 2015 році Музеєм історії Луцького братства проведено ряд заходів в рамках культурно-просвітницького проекту „Музей-громаді”. Зокрема, відбулися народні читання на теми „Леся Українка. Історія одного листування” (до дня народження поетеси), „Волинь в орбіті Києво-Руської держави Володимира Великого” (до 1000-ліття від часу смерті київського князя Володимира Святославича († 15.VII.1015) та „Волинянка Галшка Гулевичівна – фундаторка Києво-Могилянської академії” (до 440-річчя від народження фундаторки і 400-літнього ювілею Академії). У музеї відбувся поетичний вечір львівського поета Юрія Руфа з презентацією двох його збірок націоналістичної поезії „Час революції” та „Відлуння свинцевих громовиць”. Крім того, тут було презентовано науково-популярну книгу Феодосія Мандзюка „Легенди старого Луцька” та збірку байкових оповідей, гумористичних і сатиричних історій волинської поетеси Сіми Кордунової „Чекаємо з моря погоди? І звідки та біда?”.

Спільно з Волинським крайовим братством св. ап. Андрія Первозваного (Луцьким Хрестовоздвиженським) у музеї Луцького братства проведені науково-освітні заходи „Різдво в братському колі: традиції і сьогодення” та „Народні традиції та обряди святкування Великодня”.

У 2015 році у Художньому музеї було організовано ряд культурно-мистецьких заходів. Так, на День святого Валентина тут в романтичній атмосфері шанувальники мистецтва почули лекцію „Кохання в біографіях митців, твори яких представлені в постійній експозиції Художнього музею, та ними портретованих сучасників”. 1 березня, до Міжнародного дня котів, музей запросив дітей „На гостини та гостинці від музейної киці” – культурно-мистецьку акцію в межах проекту „Екологія природи – екологія культури”.

До Міжнародного дня музеїв у Художньому музеї у рамках „Ночі музеїв” розпочався новий культурно-мистецький проект „Вірність землі і преданням...”. В межах акції відбулися традиційна братська молитва за Україну в церкві Іоанна Богослова, поминання всіх від віку полеглих за волю України біля меморіальної дошки гетьману України Івану Виговському, урочиста академія до Міжнародного дня музеїв на тлі виставкового проекту „Ікони на ящиках з-під набоїв: мистецтво, що перетворює смерть на життя”. Під час музичної частини заходу Василь Лютий та Тарас Силенко спільно з Тарасом Компаніченком виконували твори духовного спрямування, а Василь Лютий подарував лучанам пісню „Меч Арєя” у власному виконанні.

Художній музей за фінансової підтримки Фонду Ігоря Палиці „Новий Луцьк”, а також завдяки Луцькому міському центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, зреалізував культурно-мистецьку

акцію „Творчі діалоги на виставці „Малярство художників Луцька ХХ–ХХІ ст. із колекції ВКМ” в межах проекту „Новий Луцьк – дорогами історії, дорогами культури”. За час її проведення, під керівництвом музейних працівників відбулося 16 майстер-класів для близько 180 дітей із створення ними творчих інтерпретацій одного із полотен виставки.

До 42-ої річниці від дня відкриття Художнього музею у Луцьку в межах культурно-мистецького проекту із традиційного циклу „Сторінками історії Художнього музею м. Луцька – відділу ВКМ” проведено акцію „Музей, як царица подвижництва...”. Під час її відбулася презентація портрету Анатолія Дублянського (1912–1997), який створила волинська художниця Галина Івашків. Музейні працівники розповіли про етапи становлення Художнього музею. Своєрідним подарунком працівникам музею та його гостям стала вистава „Я йду, Христе...”, присвяченої митрополиту Української Греко-Католицької Церкви Андрею Шептицькому, яку презентували актори творчої майстерні „Театр у кошику” з м. Львова.

У Художньому музеї проведено ряд презентацій. Зокрема, тут пройшов концерт-презентація видання „Борис Лятошинський. Романси 1920-х”. До 930-ої річниці міста Луцька було презентовано проект „Urbs Luceogia – Грод Луцький”, який представляв собою мандрівну виставку живопису, фотографій та виробів декоративно-прикладного мистецтва творчого об’єднання „Куля”. До Нового року відбулася презентація книги Галини Малик „Іде грудень на коні” та зустріч з колективом видавців: редактором Валентиною Бочковською, директором Музею книги і друкарства України, дизайнером Оленою Поліщук, художником-ілюстратором Ольгою Квашею. Крім того, у музеї здійснили урочисту презентацію лінориту Пабло Пікассо „Жінка в кольє” (1959 рік виконання, 1962 рік друку), який у 2013 році було передано музею Службою безпеки України. Під час цієї акції було розгорнуто експозицію міні-виставки, до якої увійшли фотоколажі із життя Пабло Пікассо шведського фотохудожника Ганс Вакнер і твори співвітчизника Пікассо – Карлоса Гарсія Лаоса (скульптура, малярство), які взяли участь у дійстві.

У Художньому музеї були організовані і музичні мистецькі вечори. У січні відбулась завершальна акція із циклу „Довгі зимові вечори” – післясвяткова зустріч друзів музею, присвячена воякам, які повернулись з АТО. В межах акції був концерт піаністки Ірини Русановичевої (Чехія). Вона виконала для шанувальників музею твори Людвіга ван Бетховена, Фредерика Шопена, музичні фантазії на твори Мирослава Скорика. Також звучали українські та чеські колядки.

В рамках XII-го музичного фестивалю „Стравінський та Україна” у Художньому музеї 17 червня відбулася презентація-концерт „Тільки регтайм. І не тільки...” почесного гостя фестивалю, музикознавця, композитора і джазовий піаніста, викладача музичної академії імені П. Чайковського Олександра Саратського.

З листопада у Художньому музеї відновили проведення циклів культурно-мистецьких акцій „Довгі осінні, зимові вечори”, які передбачали творчі зустрічі, концертні програми, презентації нових книг, мистецьких та літературних доробків. Першою подією відновленої акції став концерт вокальної музики з творів о. Михайла Вербицького (1815–1870) у виконанні чоловічого вокального ансамблю „КАЛОФОНІЯ” та Маріанни Лаба (сопрано) і Назарія Леськіва (гітара), присвячений 200-річчю від дня народження українського композитора. Другою подією – концерт „Ліричний вечір у французькому стилі” у виконанні Оксани Герасимчук (вокал), Світлани Дуди (фортепіано). Заключною акцією 2015 року культурно-мистецького проекту „Довгі осінні зимові вечори” став концерт вокальної музики „Барви передноворіччя” у виконанні артистів Сергія Бєня, Ірини Малашевської та Леоніда Гнатюка.

У 2015 році у Колодяжненському літературно-меморіальному музеї Лесі Українки проведено традиційне свято „Різдво у Косачів”, яке розпочалося віршами і колядками маленьких колодяжненців, а продовжилося ляльковою виставою – постановкою різдвяного оповідання Олени Пчілки „Забавний вечір”, яке востаннє було доступне читачам 1930 року і після того ні разу не друкувалося. У музеї відбулися літературно-музичний вечір „І зацвіте Україна весняним криницею” (до 144-ої річниці від дня народження Лесі Українки) та літературний вечір „Сторінки Кобзаря: Свою Україну любіть. Роковини Т.Г.Шевченка в Косачів” та ін.

До свята Христового Воскресіння у Колодяжненському літературно-меморіальному музеї Лесі Українки було організовано святкове дійство „Великдень у Косачів” за участі вихованців виконавиці автентики Тетяни Ціхоцької з Луцька – гурту „Жайворонок”. Діти співаючи і танцюючи, як за часів проживання Косачів у Колодяжному, „зустріли” весну. А гурт „Ластівки” Луцької музичної школи №1 ім. Ф. Шопена під керівництвом Марії Лукач виконали саме ті веснянки, які Леся Українка та її сестра Ольга власноручно записали у Колодяжному в зошиті, який зберігається у Волинському краєзнавчому музеї.

У 2015 році День пам’яті Лесі Українки співпав з традиційним літературно-мистецьким святом

„Лісова пісня”, яке відбулося на Ковельщині 1–2 серпня. Гості відвідали Колодяжненський літературно-меморіальний музей Лесі Українки, де взяли участь у літературному вечорі „Я Українка і Лесею мене звать!”. У другий день святкове дійство пройшло на лісовій галявині в урочищі „Нечимне”. Зі сцени лісового театру звучало поетичне слово Лесі Українки. Неповторної атмосфери святу додали українські пісні у виконанні народного фольклорного колективу „Родина” будинку культури с. Білин, фольклорного гурту будинку культури с. Скулин та ін. Учасники свята відвідали Музей „Лісової пісні” в урочищі Нечимному, ознайомилися з місцевістю, яка надихнула Лесею Українку на написання літературного шедевр.

Для учасників очно-заочного проблемного навчання працівників літературних музеїв України на тему „Форми та методи діяльності літературних музеїв”, яке проводив Інститут післядипломної освіти Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв Міністерства культури України на базі Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, було організовано ряд заходів. Зокрема, театралізовані екскурсії, тематичні заходи „Музика в житті Лесі Українки. Зустріч із народною артисткою України Наталією Свириденко”, „Пісенний фольклор Ковельщини у житті та творчості Лесі Українки та родини Косачів”, „Урочище Нечимне – колиска „Лісової пісні” Лесі Українки”, „Купала на Волині”, „Білинські фольклорні барви” та ін., презентації нових надходжень до колекції музею, виставки „Знак України в дивосвіті витинанок Ярослави Галькун”, факсимільного перевидання твору Лесі Українки „Лісова пісня. Драма-феєрія в 3-х діях. З портретом автора і додатками. Київ. Друкарня В. П. Бондаренка та П. Ф. Гніздовського, Софійська, 21. 1914 р.” та додатку до неї „Лісова пісня” Лесі Українки в рецепціях”, книги „Олена Пчілка. На спогад Шубертової серенади” тощо.

На початку 2015 року у Колодяжненському літературно-меморіальному музеї Лесі Українки для дітей шкільного віку розпочав роботу літературний гурток „Лесине джерельце”. Зокрема, у Міжнародний день музеїв його члени зустрілися з письменницею, майстром ляльки-мотанки Наталією Бугай, яка провела майстер-клас з виготовлення ляльок оберегів.

У Колодяжненському літературно-меморіальному музеї Лесі Українки пройшов обласний конкурс читців „Мій любий краю”, присвячений 144-ій річниці від дня народження Лесі Українки, у якому взяли участь учасники художньої аматорської творчості Горохівського, Любомльського, Локачинського, Любешівського районів, с. Білин Ковельського району, Ковельського міського народного дому „Просвіта”, культурно-мистецького центру м. Володимира-Волинського, Волинського державного училища культури і мистецтв ім. Стравінського та ін.

На базі Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки відділ освіти Ковельської райдержадміністрації, методичний кабінет, загальноосвітня школа І-ІІІ ст. с. Колодяжне провели районний семінар вчителів української мови та літератури „Тут стежки бережуть Лесиних кроків відлуння”.

У Затурцівському меморіальному музеї В'ячеслава Липинського проведено різдвяно-новорічне дійство „Музейна Коляда” за участі народного хорового колективу з Локач „Осічне золото”, музейну зустріч до свята Калити з виступами скрипальки з Києва Іванни Ворошилюк, українського поета Ігоря Павлюка та ін., вечір пам'яті „Ми звидтіль, де плеше Удадь” до 70-их роковин депортації українців з Холмщини і Підляшшя, літературно-поетичний вечір-зустріч з волинськими письменниками Ніною Горик та Василем Геєм до Міжнародного дня рідної мови, літературне свято „Себе шукати в слові” з нагоди Міжнародного дня поезії та приурочене 85-літньому ювілею української поетеси і прозаїка Ліни Костенко, вечір „Як парость виноградної лози” до Дня української писемності та мови, театралізований вечір „Славетна землячка”, присвячений 440-ій річниці від дня народження видатної просвітниці XVII століття, фундаторки Києво-Могилянської академії Галшки Гулевичівни, свято „Зустріч птахів” для учнів молодших класів Затурцівської ЗОШ І-ІІІ ст. ім. В. К. Липинського. До Великодня тут проведено майстер-класи з писанкарства Л. Дембровської, О. Білик та І. Надюкової. Крім того, у музеї відбулися перегляд та обговорення фільму лауреата Національної премії імені Т.Г.Шевченка М. Ткачука „Здобути або не бути!”.

До дня народження В'ячеслава Липинського, у Затурцівському музеї за участі істориків, краєзнавців, громадських діячів Волині та керівників Локачинського району, представників ЗМІ проведено круглий стіл „В'ячеслав Липинський і сьогоднішня” з проблем, пов'язаних з популяризацією поглядів В'ячеслава Липинського на державотворення в Україні та гідним пошануванням його імені.

З нагоди Міжнародного дня музеїв на території Затурцівського меморіального музею В'ячеслава Липинського відбувся фестиваль народного мистецтва під назвою „Над Королівським шляхом”. Захід присвятили пам'яті жертв політичних репресій в Україні (21 травня), а також українським воїнам АТО та їх родинам. Після поетичних рядків, присвячених Матері-Вітчизні, ведучими на імпровізовану сцену перед центральним входом до музею були запрошені присутні учасники АТО і члени їх родин, яким

вручили букетики конвалії і солодощі. Тут же було оголошено збір благодійних внесків і пам'ятних оберегів українським воїнам у зону бойових дій. Під звучання дзвона присутні вшанували пам'ять жертв політичних репресій хвилиною мовчання. А по тому розпочалась акція „Подаруй музею експонат”. На продовження фестивалю виступили професіонали та аматори народного співу, інструментальної музики, декламатори. Після того відбулося спілкування гостей музею з майстрами декоративно-ужиткового мистецтва, художниками: Оксаною Білик, Лесею Дембровською (писанкарство), Ярославом Дубенем (плетіння з коріння дерев) з Володимира-Волинського, лучанами Олесею Іщук (витинанка) та Анатолієм Лучком (лозоплетення) з Луцька, затурчанками Ларисою Кошицькою (художнє плетіння гачком) і художницею-портретистом Іванною Дацюк, а також новозагорівською ткалею Неонілою Кренц.

У Затурцівському музеї, за участі науковців-музейників з Києва та Луцька, було презентовано видану у столиці книгу під редакцією Ігоря Гирича „В'ячеслав Липинський. Суспільно-політичні твори. Том І.”, із запроєктованого Східноєвропейським інститутом імені В'ячеслава Липинського (Філадельфія, США) 25-томного видання повного зібрання творчої спадщини В'ячеслава Липинського, його архіву та студій про нього.

У Волинському краєзнавчому музеї, його відділах та філіалі для школярів було організовано День відкритих дверей до Міжнародного дня музеїв, Міжнародного дня захисту дітей та Дня Знань.

У рамках відкриття в місті Луцьку туристичного сезону–2015, в Центрі туристичної інформації та послуг відбулася презентація „Єдиного квитка” Волинського краєзнавчого музею. З 1 травня усі, хто ним користується, отримує 50-ти відсоткову знижку на відвідування протягом 7 днів Волинського краєзнавчого музею та ще трьох його відділів – Музею волинської ікони, Художнього музею та Музею історії Луцького братства.

Від реалізації послуг Волинським краєзнавчим музеєм отримано доходи в сумі 265,8 тис. гривень.

Науковці Волинського краєзнавчого музею взяли участь у Четвертому Всеукраїнському музейному фестивалі „Музей і діти: дитячі програми, центри, музеї”, який відбувся на базі Дніпропетровського національного історичного музею імені Д. І. Яворницького 15–21 вересня. Обласний краєзнавчий музей на фестивалі представ до конкурсу „Впровадження дитячих музейних програм, акцій, заходів” цикл інтерактивних театралізованих екскурсій-казок та еколого-етнографічних свят „Чарівні пори року” відділу природи Волинського краєзнавчого музею, започаткований у 2009 році для дошкільнят та учнів початкових класів, а Музей волинської ікони – інтерактивну розвиваючу тематичну екскурсію-квест „Мова іконописного мистецтва” для дітей дошкільного, молодшого і середнього шкільного віку.

Управління культури обласної державної адміністрації та Волинський краєзнавчий музей у 2015 році провели Шосту обласну рейтингову акцію „Музейна подія року на Волині – 2014”. На суд експертів було подано 6 різних за характером та масштабами подій, які відбулись протягом 2014 року. Переможці акції були визначені шляхом рейтингового голосування експертів: науковців, музейних працівників, представників засобів масової інформації, громадськості. Після підрахунку голосів, поданих за кожну подію, та набраних балів, оргкомітет Шостої обласної рейтингової акції „Музейна подія року на Волині – 2014” присудив:

1. Дипломом I ступеня (75 балів)

Комплекс заходів Волинського краєзнавчого музею, присвячених революційним подіям грудня 2013 – лютого 2014 року в Україні та участі волинян в АТО (2014 р.).

Відділ новітньої історії Волинського краєзнавчого музею. Завідувач відділу: Валентина Машлай;

2. Дипломом II ступеня (45 балів)

Цикл великодніх заходів, приурочених до 20-річчя обласного конкурсу писанкарства та 85-річчя Волинського краєзнавчого музею.

Відділ етнографії та народних промислів Волинського краєзнавчого музею. Завідувач відділу: Людмила Мірошниченко-Гусак;

3. Дипломом III ступеня (40 балів)

День пам'яті і Перші Волинські обласні краєзнавчі читання, присвячені пам'яті Григорія Гуртового на базі Торчинського народного історичного музею імені Г.О.Гуртового.

Торчинський народний історичний музей імені Г.О.Гуртового. Директор музею: Олександр Мельник;

4. Дипломом III ступеня (40 балів)

Передача у фонди Любомльського краєзнавчого музею власного архіву і бібліотеки, особистих речей і нагород відомого українського дисидента, політв'язня, учасника руху опору, уродженця с. Боремщина, що на Любомльщині, – Данила Лаврентійовича Шумука (1914–2004).

Любомльський краєзнавчий музей. Директор музею: Олександр Остапук.

Науково-методична робота

Станом на 1 січня 2016 року у Волинській області діє 17 комунальних музеїв (в т. ч. Волинський краєзнавчий музей, якому підпорядковано 5 музеїв – 4 відділи і філіал) та 84 музейних заклади на громадських засадах, у т.ч. 6 – що носять звання „Народний музей”. У 2015 році знято з обліку Музей бойової слави при загальноосвітній школі I-III ст. № 2 м. Любомль та взято на облік Музей прикордонної слави Луцького прикордонного загону і Колптивський історичний музей при школі с. Колптив Локачинського району.

Науковцями відділу методичної роботи з державними і громадськими музеями (О. Вернидубов, Л. Криштапюк) Волинського краєзнавчого музею надано методичну і практичну допомогу у роботі та у створенні розділів „Відомі люди Ківерцівщини” та „АТО” Ківерцівського районного краєзнавчого музею, у створенні музейних куточків, присвячених учасникам АТО, – вчителям Любомльського району, у створенні виставки, присвяченої подіям революції Гідності та участі волинян у Антитерористичній операції, – ліцею № 22 м. Луцька, в оформленні музейної документації і змін до експозиції – Рожищенському краєзнавчому музею, в упорядкуванні музейної документації – Рокинівському музею історії сільського господарства Волині-скансену, у створенні куточка „Наше місто” – дитячому садочку № 31 м. Луцька та ін.

Надано методичну і практичну допомогу Камінь-Каширському, Ківерцівському, Любомльському, Маневицькому, Старовижівському та Рожищенському краєзнавчим, Володимир-Волинському, Горохівському, Іваничівському, Ковельському, Кортеліському, Нововолинському і Торчинському історичним музеям, Лобненському та Лопатенському музеям партизанської Слави, Рокинівському музею історії сільського господарства Волині-скансену щодо повного звірення музейних фондів і оформлення відповідної документації (О. Корецька, Л. Криштапюк).

Крім того, науковцями Волинського краєзнавчого музею надавалася методична допомога в інвентаризації фондів шкільного музею історії села Затурці (Н. Гатальська), у роботі Кортеліського історичного музею (Б. Зек), Музею археології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, Любомльського краєзнавчого музею та Рокинівського музею історії сільського господарства Волині-скансену (Г. Охріменко, І. Маркус, О. Важатко), в побудові виставок, проведенні презентацій – колективу галереї сучасного мистецтва „Арт-кафедра” (З. Навроцька, Д. Зінько, О. Силюк), в організації культурно-масових акцій – завідувачу кімнати „Рідна Волинь” Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (З. Навроцька, Д. Зінько) та ін.

Надано методичну і практичну допомогу працівникам сфери охорони культурної спадщини зі східних областей України, які відвідали Луцьк в рамках навчальної програми „Збереження історичного середовища засобами музеєфікації або благоустрою” проекту Консорціуму із удосконалення менеджмент-освіти в Україні під назвою „Примирення в українському суспільстві: від енергії протесту до енергії творення”, що відбувся у культурно-археологічному центрі „Пересопниця” (Т. Верба).

Зав. відділу етнографії Л. Мірошниченко-Гусак та зав. відділу новітньої історії В. Машлай надали допомогу у створенні благодійного волонтерського календаря „Україна 2016: Перезавантаження”, кошти від продажу якого, використані на потреби АТО.

Для працівників комунальних та громадських музеїв, райміських відділів культури та вчителів області підготовлено:

- порівняльно-довідковий матеріал „Комунальні та громадські музеї Волинської області в 2014 році” (О. Вернидубов, Л. Криштапюк);
- Методико-інструктивний лист по висвітленню в музейних та навчальних закладах подій Революції Гідності та участі волинян в Антитерористичній операції (Л. Криштапюк, О. Вернидубов);
- методичні рекомендації „Порядок і режим зберігання музейних колекцій у фондах та експозиції” (Н. Пушкар, О. Корецька, І. Несторук);
- методичні рекомендації „Зброя: її вивчення, науковий опис, облік та зберігання” (Н. Пушкар, О. Матейчук, Н. Карабін);
- методичні рекомендації „Природничо-історичні матеріали у музейній колекції, їх склад та основні правила зберігання” (Н. Пушкар, Т. Тищенко);
- методичні рекомендації „Пам’ятки образотворчого мистецтва у музейній колекції” (Н. Пушкар, І. Несторук);
- нову редакцію програми „Музей-школі. На допомогу вчителям та учням навчальних закладів Волинської області (2015/2016 навчальний рік)”. – Луцьк, 2015. – 41 с. (Л. Пальоха).

Науковці Волинського краєзнавчого музею, спільно з Обласним центром туризму, спорту та екскурсій,

брали участь у проведенні обласних I та II турів конкурсу краєзнавчо-дослідницьких робіт Всеукраїнської краєзнавчої експедиції учнівської молоді „Моя батьківщина – Україна”, яка організована з метою вдосконалення змісту, форм виховної роботи на кращих традиціях українського народу, формування гармонійно розвиненої особистості шляхом залучення учнівської молоді до активної діяльності з вивчення історичної та культурної спадщини, природного довкілля рідного краю.

Зав. відділу етнографії Л. Мірошніченко-Гусак взяла участь у роботі журі Луцьких міських конкурсу писанкарства Луцької дитячої художньої школи, XIII фестивалю вертепів „З Різдвом Христовим!”, конкурсу колядок і щедрівок „Ой, радуйся, земле”, а також у семінарі-практикумі із соломоплетіння „Житнє поле”, організованому волинським осередком Національної спілки майстрів народного мистецтва та Купичівською ЗОШ Турійського району.

На базі Волинського краєзнавчого музею, за участі Українського центру розвитку музейної справи, в форматі відкритого круглого столу відбулося обговорення проекту примірних штатних розписів державних та комунальних музеїв, заповідників та закладів музейного типу, в якому взяли участі музейники Волинської та Рівненської областей.

Працівниками відділу охорони пам'яток історії та культури надавались відповіді на запити, допомога та здійснювалася співпраця з державними установами, громадянами з питань пам'ятко-охоронної діяльності. Зокрема, управлінню протидії злочинності у сфері економіки стосовно пам'яток археології Луцького, Ківерцівського, Рожищенського, Шацького районів Волинської області, управлінню культури Волинської облдержадміністрації по городищах Волинської області, 32 довідки про церкви Волині на запити департаменту інфраструктури та туризму та ін.

На базі Волинського краєзнавчого музею пройшли навчальну музейно-архівну та музейно-виробничу практику студенти історичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Науково-популяризаторська робота

У 2015 році науковими співробітниками Волинського краєзнавчого музею підготовлено і видано:

- Волинський музейний вісник : Наук. зб. : Вип. 7. / упр-ня культури Волин. ОДА ; Волин. краєзн. музей ; каф. документознавства і музейн. справи СНУ ім. Лесі Українки ; Упоряд. А. Силюк. – Луцьк, 2015. – 552 с. (відповідальний за випуск А. Силюк);
- Волинська ікона: дослідження та реставрація. Науковий збірник. Випуск 22. Матеріали XXII міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 21 – 22 жовтня 2015 року. Упоряд. Т. Єлісеєва, Є. Ковальчук. – Луцьк, 2015. – 226 с., іл. (редакційна група: А. Силюк, Є. Ковальчук, Т. Єлісеєва, М. Мігас; відповідальний за випуск А. Силюк);
- Волинська ікона XVI–XVIII століть з колекції Волинського краєзнавчого музею. Каталог. Частина II / Упорядник А. Вигоднік, С. Василевська. – Луцьк: Вежа-Друк, 2015. – 196 с., іл. – Серія: Колекції Волинського краєзнавчого музею. Вип. 12. (відповідальний за випуск А. Силюк);
- Пчілка Олена. На спогад Шубертової серенади / Олена Пчілка; автор тексту І. Щукіна; упоряд. А. Силюк. – Луцьк, 2015. – 16 с. (відповідальний за випуск А. Силюк);
- „Ти не згасла, зоре ясна...”. Холмська Чудотворна ікона Богородиці XI–XIII ст. 15 років у Музеї волинської ікони. Буклет. – Луцьк, 2015. (підготували Т. Єлісеєва, С. Василевська);
- Методико-інструктивний лист по висвітленню в музейних та навчальних закладах подій Революції Гідності та участі волинян в Антитерористичній операції. – Луцьк, 2015. – 4 с. (підготували Л. Криштапук, О. Вернидубов);
- Комунальні та громадські музеї Волинської області в 2014 році. Порівняльно-довідковий матеріал. – Луцьк, 2015. – 32 с. (підготували О. Вернидубов, Л. Криштапук);
- Зброя: її вивчення, науковий опис, облік та зберігання : Методичні рекомендації / Н. Пушкар, О. Матейчук, Н. Карабін. – Луцьк, 2015. – 32 с.;
- Порядок і режим зберігання музейних колекцій у фондах та експозиції: Методичні рекомендації / Н. Пушкар, О. Корецька, І. Несторук. – Луцьк, 2015. – 12 с.;
- Природничо-історичні матеріали у музейній колекції, їх склад та основні правила зберігання : Методичні рекомендації / Н. Пушкар, Т. Тищенко. – Луцьк, 2015. – 4 с.;
- „Музей-школі. На допомогу вчителям та учням навчальних закладів Волинської області (2015/2016 навчальний рік)”. – Луцьк, 2015. – 41 с. (підготувала Л. Пальоха);
- буклет „Затурцівський меморіальний музей В'ячеслава Липинського” (підготували В. Кушнір, Н. Гатальська);

- календарі на 2016 рік, запрошення та афіші нових виставок.

На пошанування „Лісової пісні” Лесі Українки працівниками Волинського краєзнавчого музею видано подарунковий комплект з двох книг у суперобкладинці. До нього увійшли факсимільне видання книги Лесі Українки „Лісова пісня” з оригіналу 1914 року із фондів Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки та наукове дослідження із ілюстративними матеріалами:

- Українка Леся. Лісова пісня: Драма-феєрія в 3-х діях. – Факсимільне видання. – Луцьк-Ковель: Надстир'я, 2015. 88 с. (відповідальний за випуск А.Силюк);
- „Лісова пісня” Лесі Українки в рецепціях. / упоряд. Н. Ю. Пушкар, І. М. Несторук, В. М. Комзюк – Луцьк-Ковель: Надстир'я, 2015. – 128 с. (відповідальний за випуск А.Силюк).

Крім того, Волинським краєзнавчим музеєм спільно з іншими музеями, установами і товариствами у 2015 році підготовлено і видано:

- „Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі та Старовижівщина у світовій та українській історії. Науковий збірник. Випуск 53. Матеріали LIII Всеукраїнської історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 24-й річниці Незалежності України, 20 травня 2015 року, смт. Стара Виживка – с. Сереховичі. Упоряд. А. Бондарчук, А. Силюк. – Луцьк, 2015. – 531 с., іл.” та „Минуле і сучасне Волині та Полісся. Некрополі краю. Науковий збірник. Випуск 56. Матеріали LVI Волинської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції, 25 листопада 2015 року, м. Луцьк. Упоряд. Г. Бондаренко, А. Силюк. – Луцьк, 2015. – 250 с., іл. (*електронний варіант*)” (редакційна група А. Силюк та ін.; відповідальний за випуск А. Силюк) (з Волинською обласною організацією Національної спілки краєзнавців України);

- Минуле і сучасне Волині та Полісся. Бібліотеки – осередки культури, освіти, науки: шлях довжиною у 75 років. Вип. 54 : матеріали LIV Волин. наук. іст.-краєзн. конф., присвяч. 75-річчю Волин. держ. обл. універс. б-ки ім. Олени Пчілки : наук. зб. – Луцьк, 2015. – 180 с. : іл. (редакційна колегія А. Силюк та ін.; відповідальний за випуск А. Силюк та ін.) (з Волинською державною обласною універсальною науковою бібліотекою імені Олени Пчілки та Волинським обласним відділенням Української бібліотечної асоціації);

- „Минуле і сучасне Волині та Полісся. Місто Володимир-Волинський та Побужжя у світовій та українській історії. Успенський собор в історії міста Володимира-Волинського та України. Науковий збірник. Випуск 55. Матеріали 55 Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 1000-річчю пам'яті київського князя Володимира Великого та 860-й річниці початку будівництва Успенського собору, 23 жовтня 2015 року, м. Володимир-Волинський. Упоряд. А. Силюк, В. Пикалюк. – Луцьк, 2015. – 412 с., іл.” (відповідальні за випуск А. Силюк та ін.) (з Адміністрацією Державного історико-культурного заповідника „Стародавній Володимир”);

- „Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2016 рік / упр. культури Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; Волин. ДОУНБ ім. Олени Пчілки; ред.-упоряд.: Є. І. Ковальчук, А. А. Понагайба. – Луцьк : Терези, 2015. – 366 с.” (відповідальні за випуск: А.Силюк та ін.) (з Волинською державною обласною універсальною науковою бібліотекою імені Олени Пчілки).

Науковими співробітниками Волинського краєзнавчого музею написано та опубліковано у всеукраїнській, обласній та районній пресі понад 70 статей і заміток. Працівники музею неодноразово виступали по обласному та Луцькому міському радіо, обласному державному та комерційному телебаченню, приймали участь у підготовці їх передач. Так, наукові співробітники брали участь у створенні телепередач та науково-популярних фільмів Волинської обласної державної телерадіокомпанії, зокрема, телефільмів про Лесю Українку і Маню Биковську (Н. Пушкар), про Петра Антоновича Косача (І. Несторук, О. Бірюліна), телепередачі про волинське народне вбрання із циклу „Народна скарбниця” (Л. Мірошниченко-Гусак) та ін.

Систематично вносилися матеріали на web-сайти Волинського краєзнавчого музею, Музею волинської ікони, Художнього музею, Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки та web-сайт „Музейний простір Волині”, сторінок обласного музею, відділу етнографії та Музею волинської ікони у соціальній мережі Facebook.

Реставраційна робота

У 2015 році відреставровано 19 предметів основного фонду Волинського краєзнавчого музею: реставраторами музею – ікона „Зустріч Марії та Єлизавети” XIX ст. (І-799) (Л. Обухович), куфро (скриня) поч. 1930-х років (Д-1477) та скринька середини ХХ ст. (Д-2306) (В. Копилов), меморіальні речі родини Косачів – блюдо з квітковим орнаментом (МФ-97), блюдо з голубим обідком (МФ-98), тарілка білого кольору (МФ-105), клинок металевий (меч, дитяча іграшка) (МФ-106), замок навісний (МФ-107), ложка чайна посріблена (МФ-108), підкова металева (МФ-109), ложка для соусу (ПЕ-474) (А. Квасюк,

В. Копилов); у ННДРЦУ в м. Києві – ікона „Христос Вседержитель” XVII ст. (I-129); у Львівському філіалі ННДРЦУ – ікони „Св. Варвара” XVIII ст. (I-490), „Св. Василій Великий” кінець XVIII ст. (I-200), „Христом у дискосі” поч. XIX ст. (I-921), „Богородиця Одигітрія” XVII ст. (I-195), картуш „Коронування Богородиці” середина XVIII ст. (I-93), скульптура „Св. Варвара” XVIII ст. (I-490); у Національній академії образотворчого мистецтва і архітектури у м. Києві – ікона „Страшний суд” XVIII ст. (I-430).

Для реставрації у ННДРЦУ в м. Києві були передані ікона „Христос у чаші” XVIII ст. (I-174) та навершя кіоту XVII ст. (Д-470/3); у Львівському філіалі ННДРЦУ – ікони „Богородиця Одигітрія” XVII ст. (I-159), „Апостоли” XVIII ст. (РА-1612), „Апостол” XVIII ст. (I-955, 956), „Непорочне зачання/Христос у терновому вінці” кінець XVIII ст. (I-627), „Апостоли Павло та Іоан” кінець XVIII ст. (I-605), „Юрій Змієборець” XVIII ст. (I-94), картини початку XX ст. художника Андроника Лазарчука – „Погрудний портрет дочки у білій сукні” (ТВ-1711), „Портрет дочки у синій сукні” (ТВ-1716), „Портрет дочки художника Ганнусі” (ТВ-1717), „Учениці та учні Ковельської школи” 1903 р. (ТВ-1722), „За уроками” (ТВ-9822), „Студентські роки” (Ж-816) та „Дівчинка в рожевій сукні” (Ж-817), а у Національній академії образотворчого мистецтва і архітектури у м. Києві – ікони „Жертвоприношення Авраама” XVIII ст. (I-487), „Причащення Святого Онуфрія” XVIII ст. (I-53), „Моління про чашу” XIX ст. (I-939), „Богородиця Одигітрія/Василій Великий” XIX ст. (I-73) та „Євангелісти Іоан і Марко” XIX ст. (I-313).

Реставраторами Волинського краєзнавчого музею тоновано живопис ікони „Старозавітна Трійця” (I-224), укріплено аварійні ділянки живопису і тоновано його втрати на іконі „Святий Юрій Змієборець” (I-412), проведено реставраційні заходи на іконі „Христос Вседержитель” (I-356) (Л. Обухович), укріплено фарбовий шар на кутах, знято поверхнєве забруднення та забруднення олійною фарбою 10 картин Гаврила Остапенка, реставрувалася скульптура з бронзи „Тадеуш Костюшко” та пам’ятна медаль „1000-річчя заснування Володимира-Волинського” (А. Квасюк), знято поверхнєве забруднення та проведено дезінфекцію всієї поверхні човна-довбанки з колекції Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки (А. Квасюк, В. Копилов) та ін.

Подано заявки на реставрацію на 2016 рік у ННДРЦУ (Київ) та Львівську філію ННДРЦУ.

Велася підготовка та, при потребі, реставрація експонатів для створення нових виставок.

Здійснювався контроль за температурно-вологісним режимом та станом збереження експонатів в експозиціях та фондосховищах Волинського краєзнавчого музею, його відділів та філіалу.

Робота бібліотеки музею

На 1 січня 2016 року книжковий фонд бібліотеки Волинського краєзнавчого музею нараховує 27868 примірників. У 2015 році він поповнився на 635 видання. Було передплачено 25 газет та 22 журнали.

Протягом року, при 315 читачах, у бібліотеці музею було здійснено 5,8 тис. книговидач.

Для науково-освітніх заходів та відзначення пам’ятних дат були підготовлені книжкові виставки „Соборна Україна: від ідеї до життя”, „Леся Українка. Особистість і доба” (до 144 річниці від дня народження видатної української поетеси), „Пророче слово Кобзаря” (до 201-ої річниці від дня народження Т. Г. Шевченка (1814–1861) та роковин смерті видатного українського письменника і художника), „Борці за незалежність України” (до 24-ої річниці головного державного свята), „Музейна справа на Волині” (до Міжнародного дня музеїв), „Жнива скорботи” (до Днів пам’яті жертв голодомору, репресій та депортацій), „Чорнобиль: події і наслідки”, „3 вірою в Перемогу” (до 71-ої річниці визволення Луцька), „Дослідники скарбів Волині”, „Празники в гості” та ін., а також для учасників семінарів-практикумів музейних працівників області та наукових конференцій і круглих столів, які проводилися на базі Волинського краєзнавчого музею. Раз на місяць готувалась виставка новинок книгозбірні.

Підвищення кваліфікації

У 2015 році, з метою вдосконалення фахового рівня, професійної кваліфікації та обміну досвідом роботи музейних працівників, управління культури Волинської облдержадміністрації та Волинський краєзнавчий музей провели на базі обласного краєзнавчого музею два семінари-практикуми музейних працівників області. Перший семінар-практикум на тему „Інтерактивні форми роботи музеїв із учнівською та студентською молоддю в сучасних умовах” відбувся 21–22 квітня. У ньому взяли участь 25 керівників і відповідальних за фондову роботу працівників комунальних і народних музеїв області. У ході семінару на базі експозицій та виставок „Герої не вмирають”, присвяченої пам’яті Небесної сотні, „Неоголошена війна. Волинський рахунок” (про події на сході України), автентичних і реконструйованих зразків волинського серпанкового одягу „Тасмниці одягу Мавки”, „Врятовано для України” були проведені практичні заняття щодо роботи з формування музейного фонду та створення стаціонарних та пересувних експозицій. У ході роботи семінару відбувся круглий стіл з актуальних питань фондової роботи (проведення

повної звірки, облік і збереження предметів із дорогоцінних металів, оцифрування колекцій). Учасники семінару взяли участь у відкритті виставки, присвяченої 75-річчю від дня народження відомого українського археолога Дениса Козака „Волинський слід археолога Дениса Козака” (із фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею). На завершення роботи семінару його учасники відвідали Музей прикордонної слави Луцького прикордонного загону, де відбулося практичне заняття. Завідувач музею ознайомила з методикою збору музейних предметів, побудовою сучасної експозиції, питаннями військово-патріотичного виховання молоді.

Другий обласний семінар-практикум на тему „Організація роботи районних та сільських музеїв в сучасних умовах” відбувся 22–23 жовтня. У ньому взяли участь 24 директори та працівники комунальних і народних музеїв області. Учасники семінару-практикуму в обласному музеї прослухали теоретичний курс з вище згаданої теми та ознайомилися з його виставками. Потім під час практичних занять на базі Рокинівського музею історії сільського господарства Волині-скансену ознайомилися з формами його роботи (пропаганда і організація масових інтерактивних заходів етнографічного характеру, роль і місце молодіжної громадської організації „Школа козацького гарту” у патріотичному вихованні молоді), у Волинській державній обласній універсальній науковій бібліотеці імені Олени Пчілки дізналися про співпрацю музеїв і бібліотек у краєзнавчих дослідженнях і краєзнавчій діяльності, роботу музеїв в системі Інтернет (грантові проекти, висвітлення діяльності музеїв в мережі Інтернет, створення власного Інтернет ресурсу, ділове електронне спілкування).

З 30 червня по 4 липня на базі Колодязненського літературно-меморіального музею Лесі Українки Інститут післядипломної освіти Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв Міністерства культури України провів очне-заочне проблемне навчання на тему „Форми та методи діяльності літературних музеїв”. У ньому взяли участь Ольга Бондаренко (завідувач відділу літературно-меморіального музею Тараса Шевченка, с. Шевченкове Черкаської обл.), Лариса Лобінцева (науковий співробітник літературно-меморіального музею Івана Котляревського, м. Полтава), Інна Нагорна (завідувач літературного музею Уласа Самчука, відділу Рівненського обласного краєзнавчого музею), Ігор Півень (директор музею Панаса Мирного, м. Полтава), Наталія Стрілець та Ірина Урман (наукові співробітники обласного комунального музею Богдана Лепкого, м. Бережани Тернопільської обл.), Ольга Теницька (директор музею Володимира Короленка, м. Полтава), наукові співробітники музеїв Волинської області. Крім теоретичної частини навчання, для його учасників були представлені всі форми і методи науково-дослідницької, збиральницької, фондової, експозиційної, науково-освітньої, методичної, популяризаторської роботи Колодязненського літературно-меморіального музею Лесі Українки. Тут відбувся круглий стіл „Форми та методи діяльності літературних музеїв”. Проведені виїзні навчання на базі музейних закладів м. Луцьк на тему „Життя та діяльність Лесі Українки та родини Косачів в діяльності музеїв та заповідників” та у Маневицькому краєзнавчому музеї і Музеї „Лісової пісні” в урочищі Нечимне біля с. Скулин. На завершення учасники навчання обмінялися досвідом роботи, представили свої музейні напрацювання. Після навчання, 10 науковців Волинського краєзнавчого музею отримали свідоцтво про підвищення кваліфікації Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв Міністерства культури України. Зокрема, свідоцтва отримали: директор Волинського краєзнавчого музею А. Силюк, головний хранитель Н. Пушкар, молодший науковий співробітник відділу науково-освітньої роботи обласного музею Л. Завада, молодший науковий співробітник Художнього музею О. Силюк та науковці Колодязненського літературно-меморіального музею Лесі Українки – завідувач В. Комзюк, провідний науковий співробітник Л. Мержвинська, старший науковий співробітник М. Чашук, науковий співробітник О. Бойко, молодші наукові співробітники Т. Воробей та Т. Нерода.

З 18 по 22 травня у Рівненському центрі підвищення кваліфікації та перепідготовки працівників Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв Міністерства культури України за тематикою „Нові форми роботи музейних закладів та перспективи їх подальшого розвитку” пройшли навчання директор Волинського краєзнавчого музею А. Силюк, молодший науковий співробітника відділу природи В. Бенедюк, молодший науковий співробітник Музею історії Луцького братства А. Боярчук, молодший науковий співробітник Затурцівського меморіального музею В’ячеслава Липинського В. Чопко, молодшого науковий співробітник відділу науково-освітньої роботи К. Яремчук, а з 25 по 29 травня на базі Збараського замку Національного заповідника „Замки Тернопілля” за тематикою „Актуальні питання охорони історико-культурної спадщини в Україні” – молодший науковий співробітник відділу новітньої історії О. Дубень, науковий співробітник відділу фондів О. Матейчук, старший науковий співробітник відділу новітньої історії М. Філонюк.

1–2 червня завідувач відділу новітньої історії В. Машлай взяла участь у семінарі „Усунення

архітектурних бар'єрів в туристичних об'єктах і пристосування їх для неповносправних осіб", який проводився у м. Львові Товариством „Зелений Хрест” в рамках проекту „Через кордони без бар'єрів – інтеграція неповносправних осіб через туризм і культуру” у співпраці з Інтеграційним Товариством „Magnum Opum” за сприянням Програми транскордонного співробітництва Польща-Білорусь-Україна 2007–2013 і фінансувався з коштів Європейської Комісії.

Старший науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії та культури В. Савицький у Республіці Польщі 1–21 липня пройшов навчання у 25 Ювілейній Східній Літній Школі Варшавського університету, 1–21 вересня – на Адаптаційно-мовних курсах польської мови для молодих науковців зі Сходу в групі на рівні В2 в Центрі польської мови і культури для іноземців Варшавського університету, а з 1 жовтня навчається в Інституті Археології Жешувського університету в рамках Стипендіальної програми уряду Республіки Польща для молодих науковців.

23–25 листопада науковий співробітник відділу фондів О. Матейчук взяв участь у тренінгу для музейних працівників та активістів культури на тему „Перша допомога культурній спадщині в умовах надзвичайних ситуацій: міжнародні стратегії для України” на базі Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, що проводився ГО „Музей Майдану” в межах проекту за підтримки Посольства США в Україні та Фонду культури і розвитку Принца Клауса (Нідерланди).

У Волинському краєзнавчому музеї 3 березня за участі представників Навчально-методичного центру цивільного захисту та безпеки життєдіяльності Волинської області і Добровільного пожежного товариства Волині проведено практичне заняття, в ході якого розглянуто актуальні питання поведінки працівників та служб музею в надзвичайних ситуаціях, захисту життя працівників та створення оптимальних умов до збереження державної частини Музейного фонду України.

На 1 січня 2016 року із 149 працівників Волинського краєзнавчого музею 52 – наукових співробітників, з яких 51 – має вищу освіту, в т. ч. 43 – спеціальну освіту. Кандидатів історичних наук – 2 (Г. Охріменко, Є. Ковальчук). „Заслужених працівників культури України” – 5 (А. Силюк, В. Комзюк, З. Навроцька, А. Квасюк, Т. Єлісеєва). Повернулися до роботи, мобілізовані до Збройних сил України у зв'язку з агресією Росії проти України та проведенням Антитерористичної операції на сході країни, старший науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії та культури В. Савицький та завідувач відділу давньої історії М. Вашета.

Господарська робота

У 2015 році велася робота з поліпшення матеріально-технічної бази музеїв. В обласному краєзнавчому музеї проведено поточний ремонт двох робочих кімнат. Завершено капітальний ремонт даху господарського корпусу.

Впорядковано та огорожено частину парку, закладено молодий фруктовий сад на території Затурцівського меморіального музею В'ячеслава Липинського.

Будівлі, приміщення і території Волинського краєзнавчого музею, його відділів та філіалу утримувалися в належному санітарному та естетичному вигляді.

Працівники Волинського краєзнавчого музею неодноразово збирали та відправляли українським бійцям на передову у зону Антитерористичної операції на сході нашої країни продукти, медикаменти та одяг. Колектив музею долучився до плетіння маскувальних сіток для вояків АТО. Зокрема, було сплетено 10-ти метрову маскувальну сітку, яку відправили на схід України.

Директор Волинського
краєзнавчого музею

А. Силюк

**КОМУНАЛЬНІ ТА ГРОМАДСЬКІ МУЗЕЇ
ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ В 2015 РОЦІ
(порівняльно - довідковий матеріал)**

Робота комунальних і громадських музеїв області у 2015 році здійснювалась згідно Закону України «Про музеї та музейну справу» і була спрямована на дослідження, вивчення, збереження і пропаганду історичних надбань Волинського краю, показ через експозиції, виставки, друковані видання і масові заходи пам'яток духовної і матеріальної культури Волині.

Станом на 1 січня 2016 року в області нараховується 17 музеїв комунальної власності. Крім того, в області нараховується 84 музейних заклади на громадських засадах, в тому числі 6 носять почесне звання «Народний музей», а саме:

- Берестечківський історичний музей;
 - Музей історії органів внутрішніх справ Волині (м.Луцьк);
 - Устилузький музей-садиба Ігоря Стравінського;
 - Музей Лесі Українки (СНУ ім. Лесі Українки);
 - Етнографічний музей «Світлиця»(НВК-гімназія № 14, м.Луцьк);
 - Музей історії кінематографії і фотомистецтва Волині (м.Луцьк);
- а також 176 шкільних музеїв, з яких 30 - носять почесне звання «Зразковий».

Музейні працівники області у 2015 році продовжили роботу по збору, збереженню, дослідженню та популяризації історико-культурної спадщини краю, поглибленому вивченню історії, розвитку історичного краєзнавства та розбудови музейних закладів.

Доробок музеїв області в науково-дослідницькій, експозиційній, виставковій, збиральницькій, реставраційній, науково-освітній, методичній роботі знаходить своє відображення у наукових виданнях, експозиціях, різноманітних творчих музейних проєктах. Незважаючи на певні труднощі і недоліки, музеї області залишаються осередками активної науково-дослідницької і просвітницької діяльності, виховують високі почуття патріотизму, відповідальності за долю країни.

Експозиційна та виставкова діяльність

Важливим напрямом діяльності музеїв є експозиційна робота. Кожен музей має своє неповторне обличчя власне завдяки своїм експозиціям – тієї частини музейного фонду, яка виставлена для огляду.

Експозиційна діяльність – це ознайомлення відвідувачів з найцікавішими експонатами музею, розміщеними за певним логічним порядком - хронологічним, географічним, етнокультурним чи предметно-тематичним. Це основна складова музейної комунікації і підвалина для реалізації культурно-освітньої діяльності музею.

У практиці музейної справи нині широко розповсюджені обміни експозиціями та тематичними виставками.

Більшість масових науково-освітніх імпрез музеїв провадиться з використанням стаціонарних та пересувних виставок за участю науковців, митців, представників радіо і телебачення, журналістів, широкої громадськості.

У 2015 році активно велась експозиційна і виставкова робота у Рокинівському музеї історії сільського господарства Волині – скансені. Продовжувався збір матеріалу і підготовка експозиційного плану до оновленого залу «Історія Волинської сільськогосподарської науки». Продовжується збір матеріалів для завершення виставки «Традиції молочного скотарства на Волині», аналогів якої немає і присвячена 100-річчю від дня народження Двічі Героя Соціалістичної Праці Марії Савченко (автор Ганна Середюк).

Протягом звітного періоду в музеї були організовані наступні виставки:

- «Млини Волині» (сезонна виставка, що експонувалася у вітряку);
- «Революція Гідності»;
- «Україна і Росія: братерські народи чи вороги?»;
- «І ниви багаті і смерть у хаті»;
- «Традиції молочного скотарства на Волині»;
- «Я літ своїх у скриню не ховаю» (присвячена 65- річчю О.М. Середюка).

Постійно діючою в музеї є книжкова виставка літератури про Волинь та авторських творів Олександра Середюка. Це дозволяє забезпечити відвідувачів інформацією про наш волинський край, його культуру і традиції.

Особливо зацікавлює відвідувачів експозиція під відкритим небом - «Козацький зимівник», яка відтворює пам'ятки давнього дерев'яного будівництва, обряди і традиції козаків-зимівників. Відвідувачі можуть не лише оглянути унікальні пам'ятки старовини, а й спробувати у роботі сільськогосподарські та ковальські знаряддя, сісти за ткацький верстат, попоратись біля печі, скуштувати страви волинської національної кухні, проїхатись верхи на бричці та конях, поспівати та піти у запальний танок разом з аматорським колективом «Горлиця», що діє при музеї, отримати майстер-клас із козацького бойового мистецтва тощо.

Протягом 2015 року у Володимир-Волинському історичному музеї тривала систематична робота, спрямована на доукомплектування, вдосконалення існуючих підрозділів експозиції музею, а також на створення нових підрозділів.

Були здійснені заходи щодо вдосконалення дизайну існуючих підрозділів експозиції: заміна та встановлення електричних світильників, етикеток та інформаційного матеріалу. Встановлено додаткову систему сигналізації на вітринах першого поверху.

- створено новий тематичний підрозділ «Урочистий одяг знаті доби Руси -України 11-12ст.»;
- створено новий тематичний підрозділ «Зброя та обладунки воїнів доби Руси -України 10-12ст.»;
- доукомплектовано експонатами підрозділ «Мідно-кам'яна доба (неоліт) на Волині»;
- доукомплектовано експонатами підрозділ «Культура готів на території Волині»;
- доукомплектовано підрозділ «Ремесла та торгівля доби Волинсько-Галицького князівства»;
- доукомплектовано підрозділ «Сакральне мистецтво західної Волині 18початку 19ст.»;

Впродовж року в музеї організовано 14 виставок, які охоплювали різні жанри та напрямки як образотворчого, так і декоративно-прикладного мистецтва. На виставках експонувалися як матеріали з фондів музею, так і твори мистецтва сучасних художників.

- міжнародна виставка «Революція Гідності в об'єктивах польських фотожурналістів»;
- виставка «Василівська церква: сторінками історії»;
- міжнародна виставка релігійного живопису «Мандруючі святі» (Україна-Польща);
- виставка декоративних виробів з берести учнів ЦПО;
- виставка живопису Мирослава Зубінського з фондів музею до 110-річчя митця;
- виставка скульптури та живопису Сергія Литвинчука. До 60-річчя з дня народження. Пам'яті художника;
- виставка художньої кераміки Жанни Миляшкевич;
- фото-документальна виставка до 24-ої річниці державної Незалежності України;
- виставка (вечір-портрет) пам'яті письменника Євгена Колодійчука. З особистого фонду письменника;
- фото-документальна виставка «Історія та трагедія єврейської громади Володимир -Волинського»;
- фото-документальна виставка «Революція Гідності очима володимирських активістів»;
- виставка графічних плакатів Федора Сподинюка «Пам'яті жертв Голодомору»;
- виставка ляльок ручної роботи Оксани Саганюк;
- виставка малюнків учнів гімназії «Новорічні вітання захисникам Вітчизни».

Одним з головних напрямів у діяльності працівників Торчинського народного історичного музею ім. Григорія Гуртового займала виставкова робота. У січні - грудні 2015р. в музеї організовано і презентовано 21 тематичну виставку. Частина виставок була спрямована на відзначення важливих державних та релігійних свят, подій і дат:

- «З Днем Соборності України» (про передумови, хід і значення Акту Злуки УНР і ЗУНР);
- «Герої Крут: подвиг в ім'я України»(до 98-ї річниці подвигу Студентського куреня під Крутами);
- «Живе один з найбільших в світі творів Шевченка невмирущого-«Кобзар » (до 175-річчя видання «Кобзаря» Т.Г.Шевченка);
- «Барви Великодня» (виставка Великодніх символів та атрибутів);
- «Музейні скарби Волині» (виставка до Дня музеїв і музейної справи);
- «Україна-Європейський Союз: реалії і надії»(присвячено дню Європи);
- виставка присвячена Дню Конституції України;
- «Подвиг безсмертної чоти» (про героїчний бій чоти УПА Андрія Марценюка у с.Новий Загорів 1943 р.);
- «Волиська палітра незалежності України» (виставка картин художників м.Луцька і Луцького району,

створених за результатами однойменного пленеру і присвячених 24-й річниці Незалежності України);

- «Україна і ООН: співпраця заради миру» (до Дня Організації Об'єднаних Націй);
- «Моря діамантів, це - мова моя!» (виставка до Дня української писемності та мови);
- «Голгофа Голоду 1932-1933 р.р.» (присвячена пам'яті жертв Голодомору-геноциду 1932-1933р.р.);
- «Українське Різдво» (виставка Новорічно-Різдвяних традиційних символів);
- «І став для нас Шевченко заповітом, безсмертним як саме людське життя» (до 170-річчя від часу написання Тарасом Шевченком «Заповіту»).

У звітному році продовжувалась співпраця з майстрами художнього образу, умільцями народних ремесел, результатами якої було кілька організованих виставок:

- «Душевний світ захоплень Миколи Гаврильченка» (виставка народного майстра із соломоплетіння предметів народного побуту);

- «Мистецька нива Антона Мейгеса» (виставка творчих робіт і картин художника з с.Веселе);
- «Душею створена краса» (виставка майстринь з художньої вишивки Ніни та Юлії Коляди).

Працівники музею у 2015 році організували виїзні виставки:

- «І в душі моїй Кобзар» (виставка художніх творів до Дня народження Т.Г.Шевченка) – в Усичівській ЗОШ;

- «Натхненні образом Кобзаря» (виставка дитячих малюнків на шевченківську тематику);

- «Загорів – символ духовності, незламності, патріотизму» (виставка художніх творів у с.Новий Загорів Локачинського району);

- «Моря діамантів, це - мова моя!» (до Дня української писемності та мови) – в будинку культури селища Торчин.

У 2015 році у Ківерцівському краєзнавчому музеї продовжувалась робота по формуванню музейної експозиції. Зокрема, було завершено оформлення експозиції відділу природи, розпочато роботи у відділі «Коріння роду і слави Ківерцівщини» (про відомих людей краю). Активно проводилась і виставкова діяльність, були створені та експонувались такі виставки:

- «Моя Ківерцівщина», виставка картин Андрія Бутинця, Василя Фурса;
- «Найбільш знакові події Революції гідності», фотовиставка;
- «Герої Небесної сотні - Герої України», фотовиставка;
- виставка майстра народної творчості Галини Міндер;
- «Ветерани з нами», фотовиставка;
- «В пам'яті і серцях подвиг живе», книжкова виставка;
- виставка експонатів із зони АТО;
- «Неоголошена війна - ківерцівський рахунок»;
- «Розгойдані дзвони пам'яті», фотовиставка;
- «Революції Гідності присвячується»;
- виставка вишитих ікон Олександра Постригача.

Працівники Любомльського краєзнавчого музею у 2015 році вели активну виставкову та експозиційну діяльність. За звітний період було організовано експонування таких виставок:

- «Святе материнство» - виставка ікон з пленеру в с.Замлиння;
- «Незламний борець за волю України»- до 100-річчя від дня народження дисидента, політв'язня

Данила Шумука;

- «До 70-річчя Перемоги у Другій світовій війні»;
- Етнографічна виставка до Дня Св. Юрія;
- «Осінній вернісаж» - виставка робіт художниці Валентини Михальської;
- «З історії діяльності УПА на Любомльщині»;
- «Україна пам'ятає - світ визнає» - до Дня пам'яті жертв Голодоморів в Україні;
- «Україна - територія Гідності і Свободи» - до Дня Гідності і Свободи;
- «З історії місцевого самоврядування на Любомльщині».

Водночас матеріалами була доповнена експозиція в залі археології, давньої та середньовічної історії краю. Зокрема, археологічними знахідками, виявленими групою «Шельф» у 70-80-х р.р. ХХ ст., переоформлено стенд із знаряддями праці доби мезоліту. Доповнено також знахідками вітрину, де знаходяться матеріали доби Київської Русі.

У Кортеліському історичному музеї відповідно до сучасних вимог працівники музею проводять системну роботу по оновленню експозиції та доповненню її новими матеріалами. Проведено реконструкцію таких розділів експозиції:

1. Село Кортеліси у довоєнний період.
2. Початок Другої світової війни.
3. Вшанування пам'яті.
4. Сьогодні села Кортеліси.

Створено нові стенди, присвячені пам'яті Василя Корнелюка та жителям Кортеліс, які брали участь в АТО.

За звітний період було оформлено виставки:

- «70-а річниця Перемоги над нацизмом у Європі»;
- «35 миттєвостей із життя музею»;
- «Звірства нацистів на окупованих територіях»;
- «Життя, як спалах зірки»;
- «УПА на Ратнівщині».

За звітний період Ковельський історичний музей підготував та організував експонування тематичних виставок:

- «На шляху до Соборності України» (до Дня Соборності України);
- до Дня вшанування учасників бойових дій на території Афганістану;
- до Дня Чорнобильської трагедії;
- до Дня пам'яті та примирення, присвяченого пам'яті жертв Другої світової війни;
- до дня Незалежності;
- «Волинь моя- краса моя» (твори живопису з фондів Ковельського історичного музею);
- «Над білим янголом скорботи - незгасний духу смолоскип» (до 83-річниці голодомору в Україні);
- виставка новорічних листівок;
- «Воїни світла», присвячена героям, які загинули під час революції Гідності та в АТО у Донецькій та Луганській областях;
- «У кожному серці є місце для творчості», робіт учнів художнього відділу Нововолинської школи мистецтв;
- живопису художниці з м. Чернівці Оксани Мартинюк;
- «Тільки у джазі», фоторобіт Олександра Більчука з Луцька;
- «З весною у серці», ковельських художників;
- «Квіти, котики,пташки», робіт учнів Ковельської дитячої художньої школи ім. Андроника Лазарчука;
- «Великодня веселка», робіт учнів дитячої художньої школи ім.А.Лазарчука;
- вишивки та живопису вихованців ЗОШ ІІ-ІІІст.№14 (Ковельської виховної колонії);
- «Мелодія живопису», художниці Антоніни Самчук (олійний живопис, пастельні твори, роботи інструктовані бурштином);
- виставка робіт (пейзажі, портретні роботи, абстракція, техніка станкового та декоративного живопису) художниці Юлії Гетьман;
- «Барви Ковельщини», ковельських художників до дня міста;
- «Цвіте у вишиванці моя душа» вишивки Ніни Габрилевич;
- «Триптих», ковельських художників до Дня Незалежності;
- «Мій світ», малярства Оксани Ядчук-Мачинської;
- «Колорит», картин ковельських художників, присвячена Дню художника;
- «Трави дитинства», ковельської художниці Віри Журби;
- «З любов'ю до людей Марія Геращенко», майстрині-соломкарки;
- «Зимовий калейдоскоп», роботи учнів дитячої художньої школи;
- «Лялька-мотанка - прадавній оберіг», творчих робіт Наталії Бугай у співавторстві з виставкою вишитих ікон, картин Олександра Шума.

У 2015 році особлива увага працівників Старовижівського краєзнавчого музею була зосереджена на виставковій роботі і популяризації творчості народних умільців краю. Зокрема було оновлено і проведено 12 традиційних тематичних виставок до пам'ятних дат і державних та народних свят. Крім того, створено нову експозицію «Історія, що пишеться сьогодні», присвячену подіям на Сході, «Наш Майдан 2013-

2014».

Організовано кілька персональних виставок:

- картин, вишитих хрестиком «Жінка-Любов-Весна», Валентини Мороз;
- «Вишита магія» (панно вишиті хрестиком і бісером), Світлани Галян;
- «Багатогрань», до Дня вчителя, виставка художньої вишивки у різних техніках; вчителів початкових класів НВК смт. Стара Виживка Жилки Оксани, Павлюк Оксани, Сливки Лесі, Миселюк Наталії.

З фондів музею створено експозицію «Вишиті картини в інтер'єрі: традиції та сьогодення». Напередодні Нового року відкрилась виставка учасників хору ветеранів війни та праці «Надвечір'я», присвячена 25-річчю творчої діяльності.

У Маневецькому краєзнавчому музеї у 2015 році було презентовано 30 тематичних виставок. Серед них :

- «У кожному з нас живе художник», персональна виставка різьби по дереву Андрія Віняровського з м.Кузнецовськ, Рівненської області;
- «Мій світ, моя душа – барвиста вишиванка», вишиті роботи Ірини Стравінської з м.Кременець, Тернопільської області;
- «Хай рік Новий, Різдво Христове, вам подарують дні казкові», різдвяно-новорічна атрибутика з фондів музею;
- «Великдень єднає родину», з фондів музею;
- «Поліський букет», видання місцевих поетів;
- «Хто став героєм у бою не може вмерти», з фондів музею до Дня пам'яті Андрія Снітка;
- «Дата, що озветься болем», приурочена річниці кривавих подій на Майдані;
- «Обов'язок пам'яті», «Партизанськими дорогами», присвячені 70-й річниці Перемоги у Другій світовій війні;
- «Гіркий урок Чорнобиля», до Дня ліквідатора, фото-документальна;
- «Чорнобиль - дні випробувань»;
- «Незагоєні рани українського народу», до 83-ї річниці голодомору в Україні.

Упродовж року в Нововолинському історичному музеї проводились активна експозиційна і виставкова робота. Було відкрито наступні виставки:

- «Нас єднає Україна», роботи місцевих художників;
- «Краплини моєї душі», місцевого художника Володимира Дмитрука;
- «Це вона – жіноча доля», присвячена міжнародному жіночому дню та Дню матері;
- «Чорна трагедія на кольоровій землі», приурочена до річниці Чорнобильської трагедії;
- «Вогонь священний вже зійшов з небес - Христос Воскрес - Воістину Воскрес», робіт учнів художнього відділу школи мистецтв та писанок, присвячена Великодню;
- «У світі дитинства», дипломних робіт у різних техніках виконання, учнів художнього відділу школи мистецтв;
- персональної виставки картин місцевого художника М Казюліна;
- «Запалимо свічку пам'яті», літературно-документальна, присвячена річниці Голодомору;
- «Боже, пошли миру Україні», картин на склі, виконаних учасниками АТО;
- «Подаруй дитині радість», персональна фото-виставка Вікторії Бельської, присвячена дню Святого Миколая;
- «Моє місто», робіт фото-художниці Софії Левчук;
- «Тих днів не змеркне слава», присвячена 70-річчю Перемоги над нацизмом у Другій світовій війні та Дню пам'яті та примирення.

Одним із основних напрямків діяльності Рожищенського краєзнавчого музею є виставкова та експозиційна робота. Протягом звітного періоду працівниками музею було підготовлено і експонувались такі виставки :

- Новорічно-різдвяної атрибутики;
- «Соборна мати Україна – одна на всіх як оберіг», до 96-ї річниці Соборності України;
- «День Злуки - берімося за руки!», фото-документальна;
- «Афганістан - біль в моїй душі», до 26-ї річниці виведення радянських військ з

Афганістану;

- «Україна понад усе», до вшанування пам'яті героїв Небесної сотні;
- «Вічно і поіменно у наших серцях», до 71-ї річниці визволення м. Рожище;
- «Біль і мужність Чорнобиля», до 29-ї річниці Чорнобильської трагедії;
- «Ніхто не забутий», до Дня пам'яті та примирення;
- «Собою захистили Україну»;
- «Пам'ятаємо тих, хто загинув за Україну», до річниці трагедії під Волновахою;
- Вернісаж вишиваних мініатюр майстрині В. Курчинської;
- «З історії української Конституції»;
- «Декларація про державний суверенітет» - до 25-ї річниці прийняття декларації;
- «Шляхами бойової слави Волині», до 71-ї річниці визволення Волинської області;
- «Прапор свій здимаємо гордо» - до дня Державного Прапора України;
- «Народний Рух України в Рожищенському районі» - відкриття експозиції до дня Державного

Прапора;

- «Україно, незборима зроду! Ти душа великого народу!» - фотовиставка до Дня Незалежності України;

України;

- «Нескорені» - до 73-ї річниці створення УПА, дня козацтва та дня Захисника України;
- «І кожна вишивка - частинка мого серця», виставка вишитих картин майстрині Олени Глівчук;
- «Україна - країна гідності і свободи», речей та фото до дня Гідності та Свободи;
- «Невтихне біль Голодомору», до річниці Голодомору;
- «Приборкувачі вогню», присвячена вшануванню учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС.

У Камінь-Каширському краєзнавчому музеї протягом року було організовано такі виставки:

- «Віримо! Переможемо!»;
- «Писанковий дивограй» (з фондів музею);
- «Доріженьки... Дороги...» (виставка доріжок із фондів музею);
- «В ній – сповідь долі» (виставка жіночих сорочок із фондів музею);
- «Мій рідний край. Моя мала історія» (Фотовиставка до Дня міста);
- «Осінні барви» (творчі роботи учнівської молоді);
- «Рушники, рушники, то моєї матері роки...» (виставка рушників із фондів музею);
- «Новорічно-різдвяні дива» (творчі роботи учнівської молоді).

Іваничівським історичним музеєм у 2015 році було підготовлено і експоновано наступні виставки :

- «Забути не дано», тематична до дня вшанування учасників бойових дій на території інших держав;
- «Косачі і Волинь», фото-документальна до дня народження Лесі Українки;
- «Майдан. Україна. Шлях до Свободи», фотовиставка;
- «Літературна творчість Прибужжя», з фондів музею до всесвітнього дня поезії;
- «Зі святом Великодня, Україно!»;
- «1939-1945. Пам'ятаємо! Перемагаємо!», до Дня пам'яті та примирення;
- «Історія музею у світлинах і публікаціях», до міжнародного дня музеїв і 40-річчя заснування

Іваничівського історичного музею;

- «Тадеуш Чацький в історії Волині», тематична з фондів музею до 250-річчя з дня народження

Т. Чацького;

- «Моя країна вільна Україна», до Дня Незалежності України;
- «Незгасний духу смолоскип», з фондів музею до 73-ї річниці створення УПА;
- «Козацтво вкраїнське - звитяги святе джерело», до дня українського козацтва;
- «Сьогодні славить вся вкраїна своїх захисників», до дня Захисника України.

У Горохівському історичному музеї протягом року проводилась експозиційна і виставкова діяльність.

Працівники музею організували експонування ряду виставок:

- «Різдвяне диво», роботи учнів районного будинку дитячої та юнацької творчості;
- «Бій під Крутами»;
- «Забути не дано», до дня виведення радянських військ з Афганістану;
- «А вже недалечко червоне яєчко», виставка конкурс;
- «В століттях будуть пам'ятати їхні славні імена», до 70-ї річниці Перемоги у Другій світовій війні;

- «Рідний мій Горохів», фотовиставка колишніх та сучасних світлин міста;
- «24 роки Незалежності», до Дня Незалежності, фотовиставка;
- «За Україну, за її волю», до 73-ї річниці створення УПА;
- «Пам'ятаймо жорстокий урок історії», до 70-ї річниці визволення України;
- «Хроніка комуністичної інквізиції в Україні 1917-1991»

У 2015 році в Лобненському музеї партизанської слави велась активна робота по переоформленню експозиції, доповненні її матеріалами, присвяченим подіям Майдану, війні на Сході, героям і учасникам АТО.

Працівниками музею були підготовлені та експонувались такі виставки :

- «Нас поєднав Афганістан»;
- «Герої не вмирають!»;
- «Україно кохана! Я без тебе на світі не зможу прожити»;
- «І рушник вишиваний на щастя, на долю дала»

Протягом минулого року в Музеї історії органів внутрішніх справ Волині продовжувалась реконструкція, переобладнання, ремонт експозиції і виготовлення нових стендів. Фонди музею поповнились новими експонатами з історії поліції Російської імперії, фотографіями і документами часів Волинського воєводства, зброєю Першої і Другої світових воєн. Одночасно продовжується збір документів і розширення експозиції про участь співробітників обласної міліції і поліції в АТО на території східної України.

Науково-дослідницька діяльність

Науково-дослідницька діяльність - один із найважливіших напрямів діяльності музеїв. За останні роки значно розширився спектр наукових зацікавлень музейних співробітників. Це – написання статей до наукових збірників, що їх видають музеї, дослідження експозиційних тем, написання наукових довідок та видання путівників, буклетів, каталогів, альбомів.

Збираючи, вивчаючи та досліджуючи традиції волинського сільського господарства, обряди, фольклор науковці Рокинівського музею історії сільського господарства Волині - скансену періодично висвітлюють свої доробки в засобах масової інформації.

У 2015 році були підготовані та опубліковані статті в районних, обласних газетах та наукових збірниках:

- «Що буде з Україною?», («Віче» , «Волиньпост»);
- «Козаки не здаються без бою», («Віче»);
- «Молоді науковці – в пошуку досліджень Волині»;
- «Традиції молочного скотарства Волині»;
- «Відродження скотарства Волині»;
- «Відродження касти воїнів»;
- «Перспективи розвитку туризму в Україні та світі»;
- «Воїн на двох фронтах» , («Слава праці»);
- «Чому козак відмовився від борщу?», («Волинь нова»);
- «Наші козаки у Торонто», («Слава праці»);
- «Канада – очима українця», («За вільну Україну»).

Науковці музею були активними учасниками обласного семінару директорів музеїв

«Історія України в музейних експозиціях після революції Гідності», а також, Міжнародного навчально-практичного семінару «Планета ідей», взяли участь у Всеукраїнському патріотичному форумі по вшануванню Героїв Холодного яру та воїнів АТО в м. Чигирині Черкаської області, де виступили з майстер-класом Бойового Гопака.

Уже вдруге організували і провели учнівську обласну конференцію «Минуле і сучасне сільського господарства мого краю». Крім того, працівники музею взяли участь у:

- фестивалі народного мистецтва «Над королівським шляхом», в Затурцівському меморіальному музеї В.Липинського;

- І-й Міжнародній науково - практичній конференції «Перспективи розвитку туризму в Україні та світі» на базі Луцького Національного технічного університету, де виступили з доповіддю «Відродження касти воїнів» (О.Середюк).

- організації і проведенні походу-експедиції по історичних і сакральних місцях України (Пересопниця,

Меджибіж, Кам'янець-Подільськ, Хотин, Кристалічна печера (Тернопільська обл.), Древній Галич, Зарваниця, Вишневець і виступили на Всеукраїнському фестивалі «Сальви лицарській звитязі»;

- у складі делегації МФБГ у 19-му Міжнародному фестивалі української культури в м.Торонто (Канада).

По місцевому радіо і телебаченню виступав директор музею:

- прямиий ефір «Ранок Волині» на тему «Відродження касти воїнів -воїнів козаків»,

(про Чемпіонат України з Бойового Гопака та участь у ньому вихованців МГО «Школи козацького гарту»);

- авторська зустріч - презентація нової книги О.Середюка «Злий геній- вождь тероризму» (ведучий В.Ворон, рецензент В.Малиновський);

- інтерв'ю телеканалу ЗІК про видану книгу «Злий геній – вождь тероризму»;

- інтерв'ю Волинському ТБ з нагоди презентації книги «Воїн і Вчитель»;

- «На тему дня» про Різдво Світла: історія, звичаї, обряди.

Працівники музею всіляко сприяли та брали участь в зйомках фільмів «Видатні волиняни. Ніл Хасевич», «Видатні волиняни. Ростислав Волошин».

Науковці та працівники музею провели науково-етнографічну експедицію в с.Скреготівка Ківерцівського району, де обстежили унікальну стару дерев'яну хату (сер.ХХ ст.), яка виявилась безхозною, але представляє собою великий науковий інтерес. В разі появи додаткових коштів по Програмі охорони і збереження культурної спадщини, планується перевезти і встановити хату в експозиції просто неба.

У звітному році Володимир-Волинський історичний музей проводив активну науково-дослідницьку діяльність:

- до дня міста було організовано та проведено історичні читання, приурочені тисячоліттю князя Володимира Великого;

- участь у науковій конференції «Минуле і сучасне Волині»;

- участь у конференції «Історія православ'я на Волині»;

- участь у міжнародному симпозиумі «Історія іудаїки на Західній Україні»;

- участь у міжнародному проєкті «Іудейська громада на Волині»;

- участь у міжнародному проєкті, спільно з музеєм Другої світової війни (Гданськ. 19-20 жовтня 2015 року);

- участь у навчальних семінарах, організованих управлінням культури області та Волинським краєзнавчим музеєм;

- робота над опрацюванням грантових проєктів.

Крім того, науковцями музею була здійснена краєзнавчо-пошукова експедиція по населених пунктах Володимир-Волинського та Іваничівського районів.

Разом з іншими напрямками діяльності працівників Торчинського народного історичного музею, науково-дослідницькій впродовж року відводилось чимале значення.

За звітний період директор музею О. Мельник взяв участь у наступних конференціях:

- III-й історико-краєзнавчій науковій конференції «Минуле і сучасне Волині і Полісся. Сереховичі та Старовижівщина у світовій та українській історії»;

- III-й Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання сучасної науки» (м.Львів);

- VIII-й Волинській Всеукраїнській історико-краєзнавчій конференції(м.Житомир).

До наукових збірників було подано і опубліковано такі статті:

- «Внесок Миколи Ковальського у відродження Острозької академії» (Наукові записки Національного університету «Острозька академія»);

- «Кривий Ріг у науковій та педагогічній кар'єрі Миколи Ковальського(1963-1967р.р.)». (Молодий вчений);

- «Микола Ковальський - член Центральної Ради з Волині» (Минуле і сучасне Волині та Полісся.Сереховичі та Старовижівщина у світовій та українській історії.Науковий збірник);

- «Категорія джерельної бази у науковому доробку М.Ковальського» (Актуальні питання сучасної науки.Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції);

- «Микола Ковальський- студент Острозького педагогічного училища (1946-1947р.р.)». (Матеріали VIII-ї Волинської Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції).

Приймали участь у підготовці збірника «Знаменні та пам'ятні дати Волині на 2016 рік», зокрема, підготовлено довідкові статті про творчу долю поета-пісняра, художника Т.Г.Музичука, а також виникнення та діяльність Торчинського антифашистського підпілля. Протягом року статті неодноразово публікувалися в районній газеті, зокрема, до важливих історичних подій та ювілейних дат: «Перемогли і страх, і смерть, і муки» (до 97-ї річниці героїчного бою під Крутами), автор А.Сахнюк; «Великий патріот своєї батьківщини України» (до 130-річчя від дня народження видатного громадсько-політичного діяча, члена Центральної Ради, уродженця Луцького району Миколи Ковальського), автор О.Мельник.

Ряд публікацій доглядача музею Н.Фесенко стосуються шевченківської тематики: «Для Шевченка Україна - цілий світ любові» (до дня народження Кобзаря), «Шевченко нам подарував «Кобзар» (до 175-річчя виходу невмирущої збірки), «Низький уклін тобі, Тарасова гора» (до дня перепоховання Т.Г.Шевченка на Чернечій горі у Каневі), а також, статтю-спогад про засновника Торчинського історичного музею, відомого краєзнавця Волині Григорія Гуртового, з присвятою до 91-річниці від дня народження краєзнавця.

Діяльність музею за звітний рік теж відображена у низці публіцистичних статей і повідомлень, авторами яких були працівники музею та кореспонденти газет.

Протягом року основним напрямком діяльності Любомльського краєзнавчого музею було дослідження і пропаганда історичних надбань краю.

Наслідком науково-дослідницької діяльності працівників музею стала підготовка і публікації статей у наукових збірниках конференцій у Волинській та Рівненській областях:

За авторства О.Остапука:

- «До питання перебування книгозбірні у літописному Угровську»;
- «З історії церкви с. Ростань Шацького району»;
- «Пам'ятки лужицької культури на Волині»;
- «Некрополі м.Любомль»;
- «З історії с.Яревище Старовижівського району»;
- «Деякі аспекти перебування книгозбірні в літописному Угровську(ХІІІ ст.)».

За авторства Ю.Фініковського:

- «Проект будівництва Ковельського укріп району №9 напередодні німецько-радянської війни 1941-1945р.р.: задуми та реалії»;
- «Історико-краєзнавчі та археологічні дослідження на Любомльщині (середина-друга половина ХХ ст.)».

Окрім цього, працівниками підготовлено 5 статей до Календаря знаменних та пам'ятних дат Волині на 2016 рік.

У 2015 році музей продовжив видання своєї сторінки «Краєзнавчий вісник» в Любомльській районній газеті «Наше життя». Загалом, за рік вийшло 6 номерів.

Окремо на сторінках районної газети вийшло 7 статей з історичного минулого Любомльського краю.

Працівники музею склали Календар пам'ятних дат і подій Любомльщини на 2016 рік.

У звітному році велась пошукова робота в Держархіві Волинської області, наукових бібліотеках м.Львова, Луцька. Також з метою виявлення нових пам'яток археології та інших матеріалів здійснено експедиції в м.Любомль, Угровськ, с.Вишнів, Радехів, Хворостів, Підгородно, Згорани, Будники, Забужжя, Гуца, Римачі, Красноволя, Замлиння, Бірки.

Музей надавав наукові консультації, матеріали для підготовки історичних видань та статей: Науковому Центру історичних студій Волині, Музею ІІ світової війни м.Гданськ (Польща), Об'єднанню українців Польщі у м.Варшава, Інституту українознавства імені І.Крип'якевича НАН України, НУ «Львівська політехніка», Інституту «Укрзахідпроектреставрація», студентам та аспірантам ВНЗ, приватним особам, ЗМІ тощо.

Директор музею взяв участь у написанні та презентації туристичного путівника «Любомль». За вагомий внесок у розвиток краєзнавства директора музею О.Остапука нагороджено премією імені Михайла Сікорського Національної Співки краєзнавців України.

У Кортеліському історичному музеї працювали над дослідженням та вивченням запланованих тем:

- Біографія та громадсько-політична діяльність Василя Мироновича Корнелюка;
- Жителі села Кортеліси-учасники АТО;
- З історії післявоєнних зустрічей ветеранів 160-ї, 38-ї, 76-ї, 1-ї стрілецьких дивізій на Ратнівщині.

Значна частина досліджуваних матеріалів була використана при написанні публіцистичних і наукових історико-краєзнавчих статей. В газеті «Ратнівщина» опубліковано статті Миколи Михалевича:

- «Доля солдата»;
- «Спогади повстанця»;
- «Зустріч із захисниками Вітчизни»;
- «У перші дні війни»;
- «Наш Президент»;
- «УПА на Ратнівщині».

Науковий співробітник Марія Ярошук написала статтю «З історії зустрічей ветеранів-визволителів Ратнівщини».

Микола Михалевич також був учасником наукових історико-краєзнавчих конференцій:

- «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі та Старовиживщина у світовій історії»;
- «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Некрополі краю».

Протягом року працівники відділу активно співпрацювали з Науковим центром історичних студій Волині, з яким постійно обмінювалися історико-краєзнавчими матеріалами. З метою дослідження історії нашого краю та збереження історичної пам'яті, працівники музею записували на диктофон спогади очевидців Кортеліської трагедії, ветеранів Другої світової війни, старожилів села. В музеї постійно проводиться пошукова робота по збору історико-краєзнавчих та етнографічних матеріалів

У Ковельському історичному музеї протягом року досліджувалися і вивчалися матеріали по періодах:

- найдавніші часи;
- Галицько-Волинське князівство;
- під владою Польщі та Литви після укладення Люблінської унії;
- польський до III поділу Речі Посполитої;
- під імперською владою;
- українська державність 1917-1920 рр.;
- у складі Польщі до середини вересня 1939р.;
- радянський до 1999р.;
- розбудова української державності. Історичні імперативи становлення, тенденції та проблеми розвитку.

Досліджувались і вивчалися матеріали по темах:

- стжижівська культура на Ковельщині;
- Ковель у роки правління князів Сангушків;
- становлення та роль Магдебурського права;
- соціально-економічний та культурний розвиток Ковельського регіону в XVI – XVII ст.;
- Ковельщина у період селянсько-козацької війни;
- розвиток подій війни 1812 р. на теренах Ковельщини;
- військові поховання Ковельщини часів Першої світової війни;
- історія центральної вулиці м.Ковеля (20-30-ті роки XX ст.)
- громадсько-політичний рух і культурно-освітнє життя на Ковельщині (20-30-ті роки XX ст.);
- воєнні дії на території м.Ковеля та Ковельського району в 1941-1944рр.;
- пересильний табір для репресованих у Ковелі;
- діяльність ковельських підприємств у 50-80-их рр. XXст.;
- громадсько-політичний рух на Ковельщині в 90-их рр. XXст.;
- від Революції Гідності до Визвольної війни.

Працівниками музею були підготовлені статті:

- «Новорічно-Різдвяна листівка»;
- до 70-річчя від дня народження М.Д.Гереса, заслуженого працівника культури України;
- «Твої Герої, Україно!»(до 24-ї річниці Незалежності України);
- про Ковельську школу мистецтв;
- «Великодня писанка»;
- «Шляхом волі, шляхом демократії»(з історії боротьби Народного Руху за незалежність України).

Активно проводилась науково-дослідницька робота у Маневицькому краєзнавчому музеї. Протягом року втілювались в життя чотири музейні проекти.

I-ий — Всеукраїнський - «Маневицький краєзнавчий музей-науково-дослідний, туристично-

мистецький центр Волинського Полісся».

Для того, щоб запрацював проект, працівниками музею спільно з науковцями області було здійснено ряд наукових, етнографічних експедицій по селах району, обстежено культові споруди з метою інвентаризації пам'яток релігії та мистецтва. В рамках проекту планується створити на території краєзнавчого музей-скансен «Поліське село».

II-й — Міжнародний - «Перша світова війна на Волинському Поліссі».

Цей проект розробляється до 100-річчя подій Першої світової війни. У ньому беруть участь науковці Волинського краєзнавчого музею, Волинське Обласне товариство краєзнавців, Східноєвропейський національний університет ім.Лесі Українки, історичний музей Варшави Республіка Польща. Планується проведення ряду заходів, а також, проведення на базі Маневецького краєзнавчого музею Міжнародної наукової конференції «Волинь в роки Першої світової війни. Битва під Костюхнівкою- найбільша битва Луцького прориву». У 2015 році директором музею підготовлений до друку науковий нарис про події Першої світової війни на Волинському Поліссі «Від Стиру до Стоходу».

III-й – Міжнародний «Музей одного експоната «Човен-довбанка».

В рамках цього проекту планується з метою збереження та консервування унікальної знахідки човна-довбанка створити музей одного експоната при Маневецькому краєзнавчому музеї.

IV-й – «Земля моя – земля моїх батьків»

Проект розроблявся спільно з жителем штату Денвер США, Джойлем Сузелем, батько якого, Айзек Сузел жив у Маневичах по 1945 рік.

Директор музею П. Хомич зі своїм науковим доробком «Обереги Волинського Полісся» виступив на Всеукраїнській науковій історико-краєзнавчій конференції «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі та Старовижівщина у світовій та українській історії.» та підготував статтю до наукового збірника «Давній човен-довбанка знайдений під крутим берегом річки Стир».

У Рожищенському краєзнавчому музеї протягом року науково-дослідницька робота була спрямована на проведення нових архівних досліджень з історії рідного краю та написання історичних довідок:

- «Соборна мати Україна - одна на всіх як оберіг»;
- «Голокост – найтяжчий злочин проти людства»;
- «Пам'ятай про Крути»;
- «Афганістан – біль в моїй душі»;
- «Вічно і поіменно у наших серцях»;
- «Писанковий дивосвіт»;
- «Грані подвигу»;
- «Герої живуть серед нас»;
- «Порозуміння заради майбутнього України»;
- «Час і досі не загоїв рани»;
- «Історія Української Конституції»;
- «Шляхами бойової слави Волині»;
- «Збережемо мир на землі»;
- «Велич народного подвигу»;
- «Вони боролися за волю України»;
- «Тільки пам'ять не сивіє»;
- «Не втихне біль Голодомору»;
- «Україна – країна гідності і свободи»;
- «Волинь – колыска слов'янська»;
- «Приборкувачі вогню» .

У звітному році працівники Камінь-Каширського краєзнавчого музею досліджували такі теми:

- Запрудівський період в життєписі родини Косачів-Тесленків-Приходьків;
- З історії назви міста Камінь-Каширського;
- З історії міста. Вулиці Каменя-Каширського. Воля.
- З історії Грудківської церкви архангела Михаїла (до 245-річчя від часу спорудження);
- З історії Нуйнівської Церкви Покрови Пресвятої Богородиці (до 175-річчя від часу спорудження);
- З історії залізниці на Камінь-Каширщині.

Музей взяв участь у:

- XXII-й міжнародній науковій конференції «Волинська ікона : дослідження та реставрація» (тема дослідження – «Збірка сакральних пам'яток Камінь-Каширського краєзнавчого музею»);

- семінарі музейних працівників, організованому громадською організацією «Товариство «Зелений Хрест» у рамках проекту «Через кордони без бар'єрів-інтеграція неповносправних осіб через туризм та культуру за сприяння Програми транскордонного співробітництва-Польща-Білорусь-Україна у Львові.

Було підготовлено до друку науково-популярне видання «Косачі і Запруддя» та путівник по експозиції музею (з нагоди 35-річчя музею).

Проведено експедиції в села Ворокомле, Малі Голоби, Грудки з метою дослідження історії та етнографії цих населених пунктів.

Музейні новини, заходи та дослідження висвітлювались через сайт «Музейний простір Волині» та засоби масової інформації, зокрема:

- «У музеї презентовано нову експозицію» Т.Федчик («Полісся», 20.01.15 р.);
- «Просимо допомогти встановити місце захоронення» Н.Пась («Полісся», 07.03.15 р.);
- «Стріла повертається на передову» Н.Пась («Полісся», 21.03.15 р.);
- «Реставрують ікону, до якої колись молились Косачі» К.Яворський («Слово Волині», 02.04.15р.);
- «Серцевиною кожного музею є збірка експонатів» Н.Пась («Полісся», 16.05.15р.);
- «Про що писала місцева газета 70 років тому» Н.Пась («Полісся», 13.06.15р.);
- «Вкотре повертаючись до історії назви міста» Н.Пась («Полісся», 07.08.15р.);
- «Експурсія в музей – як засіб виховання особистості» І.Шумік («Полісся», 23.06.15р.);
- «З історії римо-католицького костелу» Н.Пась («Полісся», 01.09.15р.);
- «Боєць повернувся з фронту» Т.Приходько («Полісся», 24.11.15р.);
- «Батальйон «Донбас» у долях його героїв» Н.Пась («Полісся», 26.12.15р.).

Науково-фондова, науково-освітня діяльність.

Основою музейної діяльності є комплектування та зберігання музейних колекцій, адже музей – це передусім сховище унікальних предметів, які мають високу історичну та мистецьку цінність.

Усі предмети, цілеспрямовано зібрані в музеї, становлять музейний фонд. Зазвичай фонди сучасних музеїв нараховують десятки тисяч предметів, лише мала частина яких формує постійні експозиції й виставляється напоказ відвідувачам.

Науково - фондова діяльність має такі основні напрями, як наукове комплектування фондів, облік, зберігання, наукове опрацювання, консервацію і реставрацію музейних предметів.

Головною проблемою усіх музеїв області і надалі залишається поліпшення умов збереження фондових матеріалів, їхня реставрація і консервація, комп'ютеризація фондів.

У 2015 році в Рокинівському музеї історії сільського господарства Волині-скансені згідно «Інструкції з музейного обліку, зберігання та використання пам'яток державної частини музейного фонду України» розпочалася повна переінвентаризація музейних предметів та експонатів, починаючи з 1978 року. Оскільки попередні інвентаризаційні книги містили в собі безліч помилок, неточностей та не були розмежовані на основний та допоміжний фонди і тому постало нагальне питання упорядкування фондів.

У звітному році фонди музею поповнились на 123 музейних предметів основного фонду. Всього у музеї зберігається 6797 експонатів основного фонду.

Зусилля колективу у 2015 році були спрямовані на:

- розширення тематики екскурсій;
- урізноманітнення сфери та покращення якості екскурсійних послуг із залученням можливостей парку-пам'ятки «Байрак»;
- організація масових інтерактивних заходів етнографічного характеру;
- активна участь музею в культурно-масових заходах, які проводили інші заклади та організації;
- показові виступи МГО «ІШКГ» - Бойовий Гопак перед відвідувачами.

Протягом року музей відвідало понад 10 тис. чоловік; були проведені такі заходи:

- тематичні екскурсії для різних вікових категорій відвідувачів;
- круглий стіл інтелігенції смт.Рокині, приурочений до Дня Злуки;
- «Назавжди воїни, патріоти»вечір пам'яті до Дня вшанування Героїв Небесної сотні;
- «Андрію, Андрію, маю на тебе надію» ,інтерактивне обрядодійство;
- Історична година присвячена Дню Соборності України;
- «Україна і Росія: братерські народи чи вороги?»;

- «І ниви багаті і смерть у хаті», урок пам'яті за участю учнів Рокинівського НВК;
- «Парад наречених» проведення заключної частини фестивалю в експозиції просто неба за участю аматорського фольклорного колективу «Горлиця»;
- Проведена авторська екскурсія (провідного наукового співробітника музею) для учасників обласного семінару музейних працівників області;
- «В ніч на Купала», інтерактивний захід.

Традиційно в музеї проводять практичні заняття учні Луцької художньої школи, які змальовували об'єкти експозиції під відкритим небом. Були надані екскурсійні послуги Крупівському навчально-реабілітаційному центру для дітей з вадами зору. Для цієї категорії відвідувачів екскурсія проводилась з урахуванням особливостей цієї категорії відвідувачів – вони мали можливість торкатись експонатів. Відчувати їх на дотик. Стало доброю традицією проведення тематичних екскурсій вчителям, що проходять курси підвищення кваліфікації у Волинському інституті післядипломної освіти.

Активною була науково-освітня діяльність Володимир-Волинського історичного музею. Протягом року тут було проведено 14 масових заходів:

- «До річниці Соборності України», лекція для слухачів Нововолинського міжрайонного відділення Українського товариства сліпих (УТОС);
- «Життя і творчість Агатангела Кримського» для слухачів університету третього віку;
- «Волинська область у 1960-1980 роках» тематична екскурсія для учнів ЗОШ № 2;
- «Галицько-Волинська держава та литовсько-польська доба на Волині» тематична екскурсія;
- «Історія скаутського руху «Пласт»;
- «Даміан Герштанський- людина, священник, державний діяч», лекція прочитана для слухачів університету третього віку;
- для слухачів УТВ організовано зустріч з ветераном УПА Оксаною Фурманюк;
- «Культурна спадщина українців» лекція для слухачів УТВ;
- «Перша світова війна на Володимирщині: маловідомі сторінки історії» лекція для слухачів УТВ;
- «Великоднє сонечко Волині» майстер-клас з писанкарства з участю студентів педколеджу імені А.Кримського;
- «Друга Світова війни: доля України та українців» лекція;
- «День Незалежності-державне свято українців» лекція;
- «Свята різдвяно-новорічного циклу» лекція.

За звітний період у Торчинському народному історичному музеї продовжувалось поповнення та комплектування фондів новими експонатами. За цей час до основного фонду надійшло 135 музейних предметів різного типу. Серед речових предметів є фрагменти зброї різного часу, зокрема, залишки металеві сокири ймовірно періоду Середньовіччя, кулі до гладкоствольних рушниць козацького часу, гільзи і кулі Першої світової війни; залишки побутових речей XVIII-першої половини ХХст.; зразки цегли з історичних місць Волині, зокрема, з маєтку Тадеуша Шумовського. З речей образотворчого типу надійшли картини місцевих художників, частина з яких на патріотичну тематику. Цікавими є предмети фото ряду, зокрема, від нащадків громадсько-культурних товариств Торчина 1920-1930-х рр.. прийнято зображення, яке відноситься до діяльності місцевої «Просвіти». Фонди музею поповнились цікавими особовими документами і світлинами родини Каспруків, у тому числі й тими, які свідчать про діяльність керівника місцевого антинацистського підпілля 1941-1943рр. Павла Каспрука.

За звітний період музей відвідало 3тис.650 чол. Серед них жителі різних теренів нашої держави та з-за кордону. Традиційно найбільша кількість відвідувачів це жителі окремих районів Волинської області: Луцького (сmt.Торчин, сіл Буяни, Білосток, Веселе, Воюгин, Крупа, Лаврів, Липини, Одереди, Садів, Смолигів, Сьомаки, Усичі, Хорохорин,Шепель), Горохівського (с.Скірче та ін.), Камінь-Каширського, Ківерцівського (сіл Жидичин, Кульчин), Ковельського, Локачинського (сіл Городині, Копачівка та ін.), Старовижівського; наступних міст області: Луцька, Нововолинська, Володимира-Волинського, Ковеля. А також в музеї побували чимало відвідувачів з різних областей України: Донецької, Запорізької, Житомирської, Івано-Франківської, Полтавської, Київської, Сумської, Херсонської, Хмельницької. Неодноразово бували відвідувачі з м.Кієва, а також обласних центрів: Львова, Луганська, Донецька, Івано-Франківська, Харкова,Вінниці.

Оглянули музей і жителі іноземних держав: Ізраїлю, Білорусі, Польщі, Німеччини, Росії. Важливим у роботі музею була масово-освітня діяльність, у тому числі проведення оглядових і тематичних екскурсій,

яких у 2015 році відбулося 127. Серед них – тематичні екскурсії, які стосувались різноманітних дат і подій в історії України і Волинського краю, зокрема:

- «Ой Колядо, Колядочко, яка ж ти нам мила», для дітей старшої групи Торчинського дошкільного навчального закладу «Сонечко»;

- «Герої Крут: з іменем України на вустах» для учнів Торчинської ЗОШ і Торчинського ПТЛ;

- «Понад усе вони любили свій коханий край» історична година про події Революції Гідності і подвиг Героїв Небесної Сотні, учням Усичівської ЗОШ;

- «Дивосвіт Великодньої писанки» учням Торчинської, Буянівської та Веселівської ЗОШ;

- «Пакти й конституція Війська Запорізького...» присвячено 305-й річниці Конституції Пилипа Орлика;

- «Торчин на фронтних шляхах 1944-го» екскурсія до дня початку радянсько-німецьких боїв поблизу Торчина;

- «Наш край у роки Другої світової війни»;

- Екскурсія до дня Європи;

- До Дня Героїв України;

- «Мистецькі обрії містечка Торчин» учасникам семінару вчителів історії Волинської області;

- До 74-ї річниці початку бойових дій на Волині і трагічного розстрілу в'язнів Луцької тюрми;

- «Клич до волі з Берестецького поля» ;

- «Торчин-1540р: бути йому містом магдебурзьким» до 475-річчя надання містечку статусу на самоуправління;

- «Подвиг безсмертної чоти» про бій чоти УПА Андрія Марценюка з гітлерівцями в с.Новий Загорів;

- «Волинська палітра незалежності України»;

- До дня захисника України і Дня українського козацтва;

- «Україна-ООН 70 років співпраці»;

- До Дня української писемності і мови;

- «Душею створена краса»;

- «Спротив геноциду» до Дня пам'яті жертв Голодомору-геноциду.

До державних свят та важливих подій в історії давньої та сучасної України органі – зовувались тематичні заходи. За звітний період на базі ТНІМ ім.Г.О.Гуртового проведено 13 заходів:

- «Соборна Україна: мирна і єдина» до Дня Соборності України;

- «Я вже не повернуся, мамо, але знай - я стану ангелом і боронитиму свій край» захід-реквієм, присвячений пам'яті Героїв Небесної сотні;

- «Натхненні образом Кобзаря» майстер-клас до 201-річниці від дня народження Т.Г.Шевченка;

- «Дозволь, Кобзарю, струн душі торкнутись, життя твого перегорнути сторінки», тематична година, присвячена Шевченківським дням;

- «Писанкова барва», майстер-клас по виготовленню великодньої писанки;

- «Кобзар-найцінніший в світі скарб», до 175-ї річниці видання «Кобзаря»;

- «Маки-символ пам'яті і скорботи України», майстер-клас із виготовлення символічних маків пам'яті;

- «Волинська палітра незалежності України», пленер художників м.Луцька і Луцького району;

«Третя залізна дивізія Армії УНР у боротьбі за незалежність», до Дня - Державного Прапора України;

«Ми діти козацького роду», тематична година до - - Дня українського козацтва і Дня захисника України;

- «Ми стали за гідність, свободу і честь», тематичний захід, присвячений 2-й річниці Революції Гідності;

- «Страта Голодомом 1932-1933рр.», тематичний захід-реквієм за загиблими в роки геноциду українського народу;

- «Різдвяне диво», майстер-клас з виготовлення новорічно-різдвяних оберегів та символів.

За звітний період працівники музею брали участь у таких тематичних заходах, які проводились в установах Торчина, району, обласного центру:

- у семінарі вчителів історії області Торчинського професійного ліцею;

- у зйомці програми про минуле с.Садів Луцького району;

- у проведенні тематичного заходу до 150-річчя від дня народження Андрія Шептицького;

- участь в урочистій імпрезі, присвяченій заснуванню Союзу українок смт.Торчин;

- участь у заході до 72-ї річниці бою чоти А.Берези в с.Новий Загорів Локачинського району;

- у заході до творчої діяльності художниці Ніни Фесенко «Шепіт вітру, підслуханий пензлем»;

- у заході, присвяченому Дню української писемності і мови, який проводився в Будинку культури
- у телепрограмі «Громадський вектор» на Волинському телебаченні, присвяченій темі Голодомору 1932-1933рр.

У Ківерцівському краєзнавчому музеї протягом року проводились такі заходи:

- навчально-практичний семінар для відповідальних за туристсько-краєзнавчу роботу у загальноосвітніх навчальних закладах району;
- участь у 21 обласному конкурсі «Волинська писанка третього тисячоліття»;
- зустріч учнів ЗОШ № 3 м.Ківерці з ліквідаторами наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;
- Круглий стіл «1939-1945. Пам'ятаємо. Перемагаємо»;
- участь у районному військово-історичному фестивалі «Ківерцівщина: 1939-1945»;
- зустріч учнів ЗОШ № 3 м. Ківерці з учасниками Євромайдану;
- зустріч з педагогічним та учнівським колективами ЗОШ № 5 м.Дмитров Донецької області;
- зустріч очільників району з настоятелями релігійних громад міста з питань спільної благодійної роботи.

У 2015 році у Любомльському краєзнавчому музеї відбувалось постійне зростання кількості експонатів основного фонду та проводились масові науково-освітні заходи.

Станом на 1 січня 2016 року у фондах Любомльського краєзнавчого музею знаходилося 24220 експонатів основного фонду та 4287- науково-допоміжного. За звітний період було проведено звірку музейних експонатів за всіма групами зберігання та фото фіксацію інвентарних книг музею.

Активно проводилась фондова робота. За означений період працівниками музею зібрано 3650 експонатів основного фонду. Серед них велику кількість складають: документи, фото, особисті нагороди, додані до вже переданого архіву Д.Шумука його внучкою Ніною Калач; речі із зони АТО, передані волонтерською організацією м.Любомль, картини, передані художницею В.Михальською, факсимільне видання «Холмського Євангеліє» XIII ст., передані архімандритом Онуфрієм (с.Ратнів Луцького р-ну), військові нагороди батька, передані донькою В.Бугайовою, документи, фото, предмети нумізматики, філателії, металопластики та ін, передані директором музею О.Остапюком.

У 2015 році відреставровано рукописний «Ірмологіон» XVII ст., 6 предметів археології X-XI ст.

Заходи, що проводились в музеї:

- до Дня міста ,день відкритих дверей;
- до Міжнародного Дня музеїв, день відкритих дверей;
- до дня міста організували карбування сувенірної монети до 130-річчя Різдва-Богородичної церкви в м.Любомль, та випустив поштові конверти, присвячені 100-річчю з дня народження засновника музею Д.Остапюка та 100-річчю від дня народження дисидента Д.Шумука;
- семінар «Організація роботи музеїв в навчальних закладах району» для завідуючих шкільними музеями Любомльщини.

Окрім цього працівники музею вже традиційно брали участь в національно-патріотичних заходах-вшанування пам'яті вояків УПА «Згоранська варта», зустрічах-заходах із військовими АТО в навчальних закладах м.Любомль, краєзнавчих днях в районній бібліотеці, бібліотечних заходах до Дня Революції Гідності, до Дня пам'яті жертв Голодомору та ін. Для учнівської молоді проводяться історичні години, читаються лекції на краєзнавчу тематику, уже традиційний захід «В єдності-сила народу. Боже нам єдність подай!»

Масова науково-освітня діяльність Кортеліського історичного музею у звітному році була спрямована насамперед на належну підготовку та відзначення 70-річчя Перемоги, 73-ї річниці Кортеліської трагедії. Особлива увага зверталась на гідне вшанування пам'яті загиблих воїнів та мирних жителів у роки Другої світової війни.

Спільно з працівниками культури та освіти села було проведено такі заходи:

- «Літопис буремної епохи», історична година;

- «Афганістан болить в моїй душі», урок мужності;
- «Ратнівщина-край партизанський», історико-краєзнавчий урок;
- Похід по місцях захоронень загиблих односельчан (х.Рябіно, х.Попливці,х.Щегливіка, х.Оксені);
- «Пам'ять серця, пам'ять сивини, пам'ять тих, хто не прийшов з війни», тематичний вечір;
- «Мій дід на фронті воював», урок мужності;
- «Пам'ять збережемо на віки», вечір-зустріч;
- «Схилимо голови в скорботі», урок пам'яті.

Протягом року фонди музею поповнились на 125 експонатів основного та допоміжного фонду. Значна частина цих експонатів використана для оновлення експозиції. В музеї було проведено звірення державної частини Музейного фонду України з обліковою документацією музею та цифрове фотокопіювання інвентарних книг.

Працівники Ковельського історичного музею активно проводили масову науково-освітню роботу. До Дня міста та Дня Незалежності були організовані містечка майстрів. За звітний період музей відвідало 6 тис. осіб та було проведено 71 екскурсію.

Протягом року музей підтримував зв'язки з громадськими організаціями, підприємствами, навчальними закладами міста, представниками творчої інтелігенції; надавав консультації окремим дослідникам, учителям та учням шкіл міста та району.

Разом з тим в музеї проводилась і науково-фондова робота. Музейними працівниками було зібрано 40 експонатів основного фонду та 38-допоміжного. Проведений їх облік у книзі надходжень і інвентарних книгах. За звітний період було проведено повне звірення наявності музейних предметів з фондово-обліковою документацією та проведена повна фотофіксація обліково-фондової документації.

У 2015 році особлива увага в Старовижівському краєзнавчому музеї приділялась науково-фондовій роботі. Проведено повне звірення наявності музейних предметів державної частини Музейного фонду України з фондово-обліковою документацією. В ході звірки було виявлено фактичний стан наявності музейних предметів за Книгою надходжень, помилки зроблені при облікуванні. Зроблено розбивку по фондових групах.

Протягом року у фонди музею поступило 137 музейних предметів. На кінець року фонди музею налічують 4416 одиниць основного і допоміжного фонду фонду. Це менше ніж в минулому році, оскільки звірка показала відсутність 170 предметів. Серед нових музейних предметів на особливу увагу заслуговують ті, які висвітлюють сьогоденні події на Сході України: прапор із передової фронту, осколки «Градів», частини РПГ, дитячі малюнки та інше. Районна Рада подарувала музею стенд «Небесна сотня». У фонди надійшло кілька книг краєзнавчої тематики в тому числі, місцевих авторів (В.Кичилюк «Яревище: літописний «рай» Волині», Н.Міндер «Галина Воля» та інші). Передано до музею деякі атрибути народно-побутової культури.

Активно проводилась і масова науково-освітня робота. Традиційно на базі музею відбулось кілька майстер-класів, зокрема, з виготовлення ляльки-мотанки, різдвяного павука та писанкарства.

Тісна співпраця із закладами освіти району є невід'ємною частиною науково-освітньої діяльності. У цьому році відбулися семінари вчителів образотворчого мистецтва, шкільних музеїв та вже традиційні краєзнавчі студії. Музейні працівники взяли участь в огляді шкільних музеїв.

Працівники музею були учасниками 53-ї Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції, яка відбувалась у селищі. Ці події висвітлювались на сторінках районної газети «Сільські новини», сайті Старовижівської РДА.

Упродовж звітнього періоду у Маневицькому краєзнавчому музеї було проведено 34 масових заходи, на яких присутніми були біля 10 тис. чоловік. Зокрема, до Міжнародного дня музеїв, Дня Незалежності України та до Дня знань у музеї були проведені Дні відкритих дверей «В моєму серці -Україна». Були проведені урочисті академії з нагоди 75-ї річниці створення району «Мій рідний край-моя історія жива», та 70-я створення районної газети «Нова доба». Вечір пам'яті бійця батальйону «Азов» Андрія Снітка, який загинув в бою під Іловайськом – «Любив життя і Україну», родинне свято-«Стрітєння», година-реквієм – «Зима, що нас змінила», до річниці кривавих подій на Майдані, етнографічний калейдоскоп «Хай рік новий, Різдво Христове Вам подарують дні казкові».

Для залучення більшої кількості відвідувачів працівники музею активно співпрацюють з людьми з обмеженими можливостями і вперше на базі музею відбулася III-я Міжрегіональна спартакіада для

людей з обмеженими фізичними можливостями «Дорога до власних перемог», а також відбулась презентація персональної виставки майстрині із Любешівського району Майї Бубало «Творіння людських рук святе і чисте»

В рамках транскордонного проекту «Через кордони без бар'єрів – інтеграція неповносправних осіб через туризм і культуру», директор музею П.Хомич прийняв участь в м.Львові у семінарі «Усунення архітектурних бар'єрів в туристичних об'єктах і пристосування їх для неповносправних осіб» і семінарі по допомозі у вирішенні проблем з надання послуг музеїв для людей з інвалідністю, у місті Красностав (Польща).

В музеї відбувалась презентація книг-Андрія Бондарчука «Юхим Ярошук-Людина, громадянин, державний діяч» за участю автора. Творча зустріч із поетесою Світланою Костюк «Лише любов врятує світ», яка презентувала поетичну збірку «Траєкторія самоспалення, щоденникові записи у віршах» для учасників Всеукраїнського семінару керівників меморіальних та літературних музеїв і заповідників України, презентація книжки Віктора Тимченка «Модерний націоналізм».

Протягом року в музеї відбувались різноманітні зустрічі:

- «Сьогодні жінки, Ваше свято», зустріч із членами клубу «Золотий вік» до Міжнародного жіночого Дня 8 Березня;

- Зустріч з народною майстринею по вишивці Т.Деркач з учнями місцевої школи по виготовленню вишитих оберегів;

- «Минають роки, минають віки, а подвиг житиме завжди», зустріч з ветераном Другої світової війни І.Тарасюком;

- З нагоди Дня Збройних Сил України зустріч учнів місцевої школи з учасниками АТО Р.Янчевським та В. Черчиком.

Працівники музею проводять тематичні уроки:

- «В єдності сила народу» до Дня Соборності України;

- «Чужа війна-свій біль» до 26-ї річниці виведення військ з Афганістану;

- «Чорнобиль-біль над білим цвітом»;

- «Герої Чорнобиля поруч»;

- «Пам'ять про минуле» до Дня Партизанської слави.

Проведено цикл тематичних екскурсій:

- «Ми-єдина країна»;

- «Сторінки пам'яті нашого краю»;

- «Мир в Україні очима дітей»;

- «Збережемо гідність і свободу українського народу»;

- «Основні знаряддя та ремесла жителів Маневиччини»;

- «Герої для нас як приклад»;

- «З історії населених пунктів Маневицького району»,

а також майстер-класи:

- «З вогником у душі» по виготовленню Стрітенської та Різдвяної свічок;

- по виготовленню ляльки-мотанки з Русланою Чубай;

- по писанкарству, майстриня з с. Комарово Н.Павлюк;

- по ткацтву майстриня з с.Загорівка Т.Деркач.

Упродовж року в Нововолинському історичному музеї були проведені такі заходи:

- «Я по світі іду в вишиванці» патріотичний фестиваль-конкурс;

- «Незалежність, яку ми захищаємо сьогодні». захід, присвячений 24-й річниці Незалежності України;

- «Велична історія прекрасної країни», до Дня Покрови Пресвятої Богородиці, Дня захисника України та Дня козацтва;

- «Андріївські вечорниці»;

- «Безсмертна сила людського духу» тематичний урок, присвячений жертвам Голокосту;

- «Небо падає-не мовчи, мільйони нас – ми спіймаєм», урок пам'яті Героїв Майдану;

- «Чорнів-червонів потолочений сніг-день слави писав Україні», тематичний урок, присвячений пам'яті Героїв Крут;

- «Непогасний вогонь віри», тематичний урок, присвячений 75-річчю з часу створення в Кракові Революційного проводу ОУН на чолі з Степаном Бандерою;

- «Безсмертна сила людського духу», тематичний урок присвячений Дню Соборності України;
- «Честь і славу свою український народ віднайде у Тарасовім слові», тематичний урок присвячений дню народження Т.Шевченка;
- «Це все моє-це зветься Україна», літературне читання,присвячене 85-річчю Ліни Костенко;
- Тематичний урок, присвячений 510-річчю від дня народження Роксолани(Анастасії Лісовської);
- «Конституція — азбука правознавства» тематична екскурсія до Дня Конституції;
- «Хрещення Київської Русі та його історичне значення» тематичний урок присвячений 1027річниці Хрещення Русі;
- «Це потрібно не мертвим-це потрібно живим» тематична екскурсія присвячена визволенню України від нацистських загарбників;
- «Прийшов Спас-йде літо від нас» тематичний урок до свята Преображення Господнього та дню бджільництва;
- «Гетьманська слава України» тематичний урок присвячений 445-річчю від дня народження П.Сагайдачного та 405-річчя від дня народження І.Сірка;
- «Славний син волинської землі» урок пам'яті до 85 річниці з дня народження почесного громадянина міста Ананія Рябченюка;
- Тематичний урок присвячений 385-річчю від часу козацько-селянського повстання під керівництвом гетьмана нерестрових козаків Тараса Трясила проти гніту Речі Посполитої.

Протягом 2015 року діяльність Рожищенського краєзнавчого музею була спрямована на популяризацію діючих експозицій, поповнення і збереження фондів колекцій. На сьогодні у фондах музею зберігається 3511 експонатів, з них 1230-оригінальних. У роботі музею протягом звітного періоду велике значення надавалось обліку та інвентаризації нових надходжень.

Головною проблемою Рожищенського музею є відсутність фондосховища. Немає жодних умов для збереження фондів. Не дивлячись на це, працівники музею займаються збиральницькою роботою, поповнюють фонди новими експонатами.

У звітному році в музеї та за його участі поза музеєм були проведені такі заходи:

- до Дня Злуки, історична година для старших класів шкіл м.Рожище;
- науково-практична конференція до дня Соборності України;
- година пам'яті до міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту;
- урок мужності присвячений Героям Крут;
- година вшанування та зустріч з ветеранами афганської війни;
- «Вічно і поіменно у наших серцях» урок мужності до 71-ї річниці визволення м.Рожище від нацистських окупантів та зустріч з ветеранами Другої світової війни;
- майстер-клас по писанкарству майстрині М.Поліщук;
- «Ці дивовижні писанки» районний огляд-конкурс;
- «Герої живуть серед нас» урок мужності та зустріч з учасниками АТО;
- історична година до 29-ї річниці Чорнобильської катастрофи;
- «Порозуміння заради майбутнього України» та зустріч з ветеранами УПА;
- «Час і досі не загоїв рани» історична година до дня скорботи;
- «З історії Конституції України» до дня Конституції України;
- «Шляхами бойової слави Волині» історична година;
- «Збережемо мир на землі» історична година;
- «Велич народного подвигу» історична година;
- «Церковна історія та побут» тематична екскурсія;
- «Уроки голокосту» тематична екскурсія;
- «Народний Рух України в Рожищенському районі» тематична екскурсія;
- «Вони боролися за волю України» історична година;
- «Тільки пам'ять не сивіє» історична година;
- «Вклонімося і мертвим і живим» тематичний захід присвячений вшануванню учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС;
- «Історія нашого краю з найдавнішого періоду» тематична екскурсія;
- «Герої не вмирають!» тематична екскурсія.

У Камінь-Каширському краєзнавчому музеї у звітному році завершено звірку експонатів за такими групами зберігання:

- Книги.Документи;
- Фото.Фоно;
- Речовий фонд.Метал;
- Речовий фонд. Кераміка, дерево,скло;
- Речовий фонд.Тканини.

Підготовлено документацію по звіренню фондів музею згідно діючих вимог і чинного законодавства.

Музейні працівники долучались до надання волонтерської допомоги для воїнів АТО. Було проведено:

- зустрічі з бійцями і демобілізованими воїнами АТО та волонтерами;
- «Збірка сакрального мистецтва та духовні святині краю» відкриття нової експозиції;
- година спілкування учнів старших класів із воїнами АТО;
- «Шкільні музеї.На перехрестях співпраці»;
- «Україна пам'ятає. Україна є.» до Дня пам'яті жертв Голодомору і політичних репресій;
- «Птахи нашого краю» свято для дітей;
- Майстер-класи для дітей різного шкільного віку з виготовлення новорічних прикрас.

Не зникає інтерес до минулого нашої країни, до буремних подій Другої світової війни. Про них розповідає Лопатенський музей партизанської слави і меморіальний комплекс на місці партизанської стоянки.

У звітному році в музеї проведено ряд заходів:

- вшанування ветеранів Другої світової війни в День Перемоги та День партизанської слави;
- обласний фестиваль вокально-хорового мистецтва присвячений 70-й річниці Перемоги у війні 1941-1945рр;

У Горохівському історичному музеї велась науково-фондова робота. Було зібрано матеріали з історії краю, населених пунктів, установ міста. Фонди музею протягом року поповнились новими експонатами, які було опрацьовано і обліковано в інвентарних книгах.

Активною була і масова науково-освітня робота. Працівники музею організували ряд заходів:

- «Бій під Крутами», з нагоди 97-ї річниці бою під Крутами;
- «Забути не дано», до Дня виведення радянських військ з Афганістану проведено ряд екскурсій патріотичного спрямування по одноіменній виставці та зустрічі-спогади колишніх воїнів-афганців з учнями шкіл міста;
- до міжнародного дня визволення в'язнів фашистських концтаборів проведений захід спільно з районною бібліотекою;
- «А вже недалечко червоне яєчко», виставка-конкурс до Великодніх свят;
- «Адаптація учасників АТО до мирних умов життя», до міжнародного Дня музеїв зустріч ветеранів Афганістану з учасниками АТО;
- «Пам'ятаймо жорстокий урок історії», історична година до 70-ї річниці визволення України від нацистів;
- Протягом року було проведено ряд екскурсій на тему кравецтва в місті;
- «Минуле і сучасне м.Горохова», ряд пішохідних екскурсій по місту.

Протягом року одним з основних напрямків роботи Іваничівського історичного музею була фондова і масова науково-освітня робота.

Всього фонди музею нараховують 35 14 експонатів, з них оригінальних-1741. У звітному році у фонди надійшло 56 оригінальних і 20 експонатів науково-допоміжного фонду.

Були проведені масові заходи:

- «День Соборності України-історичний урок єднання», історична година;
- «Трагедія Крут: кризь призму минулого і сучасного», інформаційна година до Дня пам'яті героїв Крут;
- «Сяють наші писанки як весняні квіточки», пасхальні заходи спільно з Іваничівською бібліотекою для дітей, майстер-класи з виготовлення Великодньої писанки;
- «Весняні звичаї та обряди в Україні», година народознавства;

- «На священних рубежах», «Пам'ять полеглим-шана живим», заходи до 70-річчя Перемоги у Другій світовій війні;
- «Іваницівський історичний музей-минуле і сьогодення», засідання членів музейної ради до Міжнародного дня музеїв. День відкритих дверей;
- «В ті перші дні війни», історична година до дня скорботи і пам'яті жертв війни;
- «Конституція-оберег нашої державності», тематична година до Дня Конституції України;
- «Моя чудова рідна мова», до дня української писемності і мови;
- «Музей за межами», проект. Тиждень музею в Будинку дитячої і юнацької творчості;
- «Ми хочемо миру у нашій країні», «Україна-територія гідності і свободи», «Як крила ангела, злітаючи назад, Небесна Сотня в вирій полетіла...», до дня Гідності і Свободи;
- «Пам'яті нашої вогонь незгасний», історична година до дня пам'яті жертв Голодомору в Україні;
- «Народний календар. Свята у грудні», година народознавства;
- «Стародавні обряди та обереги в Україні. Зимові свята», година народознавства.

У 2015 році Лобненський музей партизанської слави плідно працював над переоформленням діючої експозиції. З цією метою збирались матеріали по Майдану, відомості про учасників АТО і про події на Сході.

В музеї були проведені такі масові заходи:

- «З бабусиною скриньки», уроки народознавства;
- «Ой хто, хто Миколая любить?», дитячий ранок;
- «Кланяюсь тобі, солдате», «О, мамо рідна! Ти мене не жди. Мені в наш дім ніколи не прийти», уроки мужності, присвячені солдатським вдовам, матерям воїнів АТО;
- «Пам'ять людська не забуде повік», «Чорнобиль. Ті дні у пам'яті народній», історичні години;
- «Не згасне пам'ять народна», «Ми діти твої, Україно», «Вибрати не можна матір, Батьківщину», історичні години;
- «Моя гордість-музей», до Міжнародного дня музеїв проведено ряд масових заходів;
- «Пам'ять завжди жива», до Дня перемоги проведено день скорботи за загиблими воїнами у Другій світовій війні та мітинг;
- «Зовуся я, якрасунею Волинню», до дня Незалежності спільно з клубними установами села проведено тематичний вечір;
- в День Партизанської Слави урочисто відкрито меморіальну дошку засновнику та першому директору музею, волинському краєзнавцю Олексію Івановичу Бренчуку;
- «Подвиг продовжують сини», цикл заходів-історичні години, зустрічі, конкурси дитячих малюнків.

Огляд діяльності комунальних і народних музеїв області за 2015 рік засвідчує, що праця музейників з кожним роком удосконалюється.

За звітний період наукові працівники продовжували досліджувати і вивчати природу, екологію, історію, матеріальну й духовну культуру краю, сучасний політичний, соціально-економічний та культурний розвиток.

Їхні наукові здобутки знайшли своє втілення у проведених наукових конференціях та виступах на них, складених каталогах і довідках, лекціях та екскурсіях, удосконалених експозиціях музеїв, підготовлених нових виставках.

На сучасному етапі музеї є відкритими, багатоцільовими осередками культури, науки, освіти та виховання відповідно до світових тенденцій у розвитку музейної справи.

Підготовлено відділом методичної роботи з комунальними та громадськими музеями

О.Вернидубов
Л.Криштаюк

А Н А Л І З
діяльності комунальних музеїв Волинської області
у 2014-2015 роках

№ з/п	Музеї	Кількість музейних предметів (осн. фонду)		Кількість експонованих музейних предметів		Кількість організованих виставок в музеї / поза музеєм		Кількість відвідувачів (тис. чол.)		Обслужено екскурсіями (тис. чол.)	
		2014	2015	2014	2015	2014	2015	2014	2015	2014	2015
1.	Волинський краєзнавчий музей	155730	158584	17254	13927	86/18	105/44	83,2	75,0	29,8	26,3
в тому числі:											
	Обласний краєзнавчий музей	148895	152017	11135	8915	47/7	57/19	24,1	20,0	11,0	7,9
	Музей волинської ікони	-	-	899	899	6/1	11/3	24,5	16,5	3,7	3,5
	Художній музей	-	-	533	533	9/3	13/6	11,2	10,5	0,8	1,2
	Музей історії Луцького братства	-	-	1037	1037	8/1	7/2	1,5	3,3	0,7	0,8
	Затурцівський меморіальний музей В'ячеслава Липинського	409	582	2676	2676	10/1	9	1,9	1,9	0,6	0,6
	Колодяжненський літературно-меморіальний музей Лесі Українки	6426	6567	974	1122	6/5	8/14	20,0	22,6	13,0	12,1
2.	Володимир-Волинський історичний музей	18060	18211	3052	2939	12	12	4,1	3,4	1,9	2,0
3.	Горохівський історичний музей	1577	1597	1000	1100	8/4	8/5	1,0	1,3	0,9	1,0
4.	Іваничівський історичний музей	1685	1794	980	995	18/2	15/4	2,0	2,3	8,5	1,0
5.	Камінь-Каширський народний краєзнавчий музей	1886	2006	1550	1655	9/3	9/3	2,9	2,0	2,0	2,0
6.	Ковельський історичний музей	3239	3279	617	605	44	29	6,0	6,0	0,8	0,9
7.	Кортельський історичний музей	3248	3280	620	642	7	5	2,1	2,0	1,1	1,2
8.	Ківерцівський краєзнавчий музей	711	857	110	200	7	12/1	0,9	1,5	-	0,3
9.	Лобненський музей партизанської Слави	1230	1256	792	634	9/4	6/2	1,4	1,1	0,8	0,5
10.	Лопатенський музей партизанської Слави	1221	1221	157	178	3	2	1,8	2,1	1,3	1,2
11.	Льобомльський краєзнавчий музей	21570	24220	2304	2213	5/2	8	4,5	3,5	2,3	1,7
12.	Маневіцький краєзнавчий музей	7457	7559	1140	3001	31	25/1	10,8	10,0	2,4	3,0
13.	Нововолинський народний історичний музей	1390	1392	1083	981	15/2	12	5,3	6,9	1,8	2,2
14.	Рожищенський народний краєзнавчий музей	2660	3511	2660	3511	14	23	2,7	2,7	2,9	2,7
15.	Рокитнівський музей історії сільського господарства Волині	6674	6797	3334	3334	6/1	6	12,1	10,3	8,3	6,6
16.	Старовижівський народний краєзнавчий музей	4450	4416	1784	1546	19	15	2,0	1,2	1,7	1,1
17.	Торчинський народний історичний музей	8168	8303	3924	3925	24/3	21/3	3,7	3,6	2,4	2,3
РАЗОМ:		24056	248283	42361	41386	317/39	313/63	146,5	134,9	68,9	56

А Н А Л І З

діяльності комунальних музеїв Волинської області
у 2013-2014 роках (продовження)

№ з/п	Музей	Проведено екскурсій		Кількість наукових видань та публікацій		Кількість працівників всього, в т.ч. наукових		Надано платних послуг (тис.грн.)	
		2014	2015	2014	2015	2014	2015	2014	2015
1.	Волинський краєзнавчий музей	2442	2364	212	195	153/58	149/52	253,1	265,8
в тому числі:									
	Обласний краєзнавчий музей	838	640	127	115	81/37	123/44	66,4	50,3
	Музей волинської ікони	327	279	19	18	19/5	18/7	55,9	60,3
	Художній музей	193	217	18	19	13/4	15/4	46,8	51,1
	Музей історії Луцького братства	56	91	17	17	4/2	4/2	3,1	5,1
	Затурцівський меморіальний музей В'ячеслава Липинського	99	103	9	21	9/3	9/3	4,2	5,0
	Колодяжненський літературно-меморіальний музей Лесі Українки	931	1034	22	5	27/7	26/8	76,7	88,7
2.	Володимир-Волинський історичний музей	109	144	2	7	7/4	7/4	8,8	8,6
3.	Горохівський історичний музей	36	42	-	-	4/1	3/1	0,8	1,4
4.	Іваничівський історичний музей	62	70	-	1	2/1	1,5/1	-	0,2
5.	Камінь-Каширський народний краєзнавчий музей	141	134	3	3	3/2	3/2	-	-
6.	Ковельський історичний музей	66	71	8	6	9/1	9/1	4,5	5,4
7.	Кортелівський історичний музей	60	77	3	9	5/3	5/3	1,6	1,9
8.	Ківерцівський краєзнавчий музей	-	10	8	3	1	2/1	-	6,7
9.	Лобненський музей партизанської Слави	53	42	7	4	3/2	2/2	-	-
10.	Лопатенський музей партизанської Слави	63	65	-	-	2/1	2/1	2,3	2,2
11.	Любомльський краєзнавчий музей	133	110	31	25	6/4	5,4	1,9	1,6
12.	Маневийський краєзнавчий музей	96	90	12	10	7/3	7/3	6,6	8,6
13.	Нововолинський народний історичний музей	128	110	-	-	3/3	3/3	1,0	1,2
14.	Рожищенський народний краєзнавчий музей	104	105	-	-	3/2	3/2	-	-
15.	Рокинівський музей історії сільського господарства Волині	252	261	9	6	14/4	13/2	72,5	83,9
16.	Старовижівський народний краєзнавчий музей	136	124	1	1	2/1	2/1	0,5	0,7
17.	Торчнський народний історичний музей	128	127	15	12	3/2	3/2	-	0,2
РАЗОМ:		4011	3946	311	282	227/93	219,5	353,6	388,4

АНАЛІЗ

діяльності громадських музеїв Волинської області у 2014-2015 роках

№ з/п	Найменування районів і міст	Кількість музеїв			Кількість експонатів		Кількість відвідувачів		Кількість екскурсій		
		всього		в тому числі народні		2014	2015	2014	2015	2014	2015
		2014	2015	2014	2015						
1.	Володимир-Волинський	1	1	1	1	273	273	999	1248	54	62
2.	Горохівський	3	3	1	1	1951	1981	1760	1982	61	65
3.	Іваничівський	7	7	-	-	2500	2483	1020	1135	81	81
4.	Камінь-Каширський	10	10	-	-	5720	6543	2040	2199	124	138
5.	Ківерцівський	6	6	-	-	4762	4762	1698	2045	107	59
6.	Ковельський	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7.	Локачинський	2	3	-	-	110	144	367	494	28	38
8.	Луцький	2	2	-	-	632	259	282	437	35	21
9.	Любешівський	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10.	Любомльський	15	14	-	-	5709	5705	3730	3494	267	210
11.	Маневицький	9	9	-	-	5836	5889	2966	3099	379	97
12.	Рагнівський	5	5	-	-	2579	5611	2593	2316	123	116
13.	Рожищенський	5	5	-	-	4034	4117	4823	4836	271	285
14.	Старовижівський	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15.	Турійський	4	4	-	-	2955	2780	780	1198	61	58
16.	Шацький	2	2	-	-	730	730	5528	5000	158	145
17.	м.Володимир-Волинський	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
18.	м.Ковель	3	3	-	-	1971	1973	793	845	32	40
19.	м.Луцьк	9	10	4	4	21495	22503	7374	5585	1329	384
20.	м.Нововолинськ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Всього по області		83	84	6	6	61257	62753	36754	35853	3110	2099

Любов Грабинська,
*методист Центру туризму, спорту та екскурсій управління
освіти, науки та молоді Волинської облдержадміністрації,
м. Луцьк*

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ МУЗЕЇВ ПРИ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Музеї навчальних закладів є дієвими осередками освіти і виховання учнівської та студентської молоді, формування у неї національної свідомості. Саме вони забезпечують духовну єдність поколінь, є скарбницею народної пам'яті, народного духу.

У своїй діяльності музеї керуються Положенням про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних навчальних закладах, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 22 жовтня 2014 року №1195.

На виконання наказу управління освіти, науки та молоді облдержадміністрації від 15.10.2015 №191 «Про проведення огляду музеїв при навчальних закладах Волинської області» з 15 жовтня до 30 грудня 2015 року проведено огляд музеїв при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних навчальних закладах області.

Метою заходу було удосконалення діяльності музеїв при навчальних закладах, упорядкування та систематизація мережі музеїв, сприяння підвищенню ролі музеїв в організації навчально-виховного процесу та популяризації музейної справи у навчальних закладах.

За результатами розгляду підсумкових матеріалів встановлено, що управліннями, відділами освіти, навчальними закладами проведена велика організаційна робота з аналізу та оцінки діяльності музеїв

Станом на 1 січня 2016 року на обліку перебуває 177 музеїв при навчальних закладах області, з них 2 – при дошкільних, 166 – при загальноосвітніх, 2 – при позашкільних, 7 – при професійно-технічних навчальних закладах.

За профілями музеї розподілені таким чином: 117 – історичні (з них 24 – широкого історичного профілю, 39 – історії населеного пункту, 26 – військово-історичні, 21 – історії освіти, навчального закладу, 7 – історії особи), 5 – краєзнавчі, 3 – природничі, 3 – літературні, 2 – мистецькі, 47 – етнографічні.

Щодо тенденції розвитку музеїв, варто зазначити, що переважають музеї історичного профілю (117 музеїв) та етнографічні (47 музеїв).

За підсумками огляду 30 музеїв при навчальних закладах підтвердили звання «Зразковий музей».

Звання «Народний музей» за високий рівень дослідницької, культурно-виховної роботи, наявність унікальних музейних предметів присвоєно Зразковому етнографічному музею «Світлиця» при Луцькому навчально-виховному комплексі «Гімназія № 14».

Разом з тим впродовж останніх 5 років з різних причин припинили свою діяльність 5 музеїв при навчальних закладах: музей бойової слави при загальноосвітній школі I-III ступенів № 2 м. Любомля, музей історії та побуту села Городище при загальноосвітній школі I-III ступенів с. Городище-2 Луцького району, етнографічний музей «Батьківська хата» при Луцькому районному будинку школяра, музей бойової слави при загальноосвітній школі I-III ступенів с. Люб'язь Любешівського району, музей історії школи при загальноосвітній школі I-III ступенів с. Озютичі Локачинського району.

У зв'язку з сучасною ситуацією в Україні особливо важливу роль у патріотичному вихованні молоді відіграють музеї історичного профілю. Відповідно до вимог Методичних рекомендацій щодо засад діяльності музеїв історичного профілю дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладів (лист МОН України від 22.05.2015 №1/5-225) в історичних музеях навчальних закладів області створено нові експозиції «Волиняни – герої Небесної Сотні», «Неоголошена війна. Волинський рахунок», оформлено тематичні виставки, проводяться масові заходи, щоб донести до молоді дух патріотизму, виховувати українців – патріотів, готових боронити рідну землю від окупантів і терористів, відстоювати незалежність і цілісність держави.

В освітніх закладах, де навчались Герої Небесної Сотні і учасники АТО, які віддали своє життя за Україну, відкрито меморіальні дошки на честь Героїв України.

Центром туризму, спорту та екскурсій спільно з Волинським краєзнавчим музеєм підготовлено і надіслано міським управлінням, районним відділам освіти Інструктивно-методичний лист «Про висвітлення в музейних закладах Волині подій революції Гідності та участі волинян в антитерористичній операції».

Управління, відділи освіти, навчальні заклади області творчо і плідно співпрацюють з державними

та комунальними музеями з питань організації навчально-виховної роботи та розвитку музейної справи.

Діяльність музеїв навчальних закладів популяризується у путівниках з досвіду роботи, у збірниках наукових конференцій, під час тематичних екскурсій, на сайті «Музейний простір Волині», інших джерелах масової інформації.

Керівники музеїв навчальних закладів, педагоги Волині беруть активну участь в науково-практичних конференціях, організаторами яких є Волинський краєзнавчий музей, кафедра документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України.

Чимало музеїв навчальних закладів Волині плідно здійснюють пошукову і збиральницьку роботу, проводять масові заходи на базі діючих експозицій, мають високий виховний потенціал.

Центром патріотичного виховання молоді став Зразковий музей історії селища Колки при навчально-виховному комплексі «Колківська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів-ліцей» (керівник Літвінчук Юрій Леонідович). В музеї систематично проводяться уроки, лекції, семінари, диспути, круглі столи, тематичні вечори.

Щороку до дня створення УПА в музеї організуються виставки «Колківська повстанська республіка», зустрічі з вояками УПА.

Велика пошукова робота проведена про нескорену колківчанку Наталію Каразію – учасницю дисидентського руху 60-х років ХХ ст. Активом музею зібрано матеріали листування з видатними письменниками-шестидесятниками, книги з автографами видатних людей.

Гідне місце в експозиції музею займають матеріали про сучасні події в Україні, про земляків, які віддали життя за незалежність і цілісність Української держави, за мир в Україні.

Змістовну цілеспрямовану діяльність з національно-патріотичного виховання підростаючого покоління проводить Зразковий народний етнографічний музей «Світлиця» при Луцькому НВК «Гімназія №14» (керівник Свєреда Богдан Антонович). Оберегом світлиці є ікона Божої Матері. У складі музейної збірки – 1972 музейні предмети, серед яких – 60 унікальних експонатів трипільської культури. У музеї зберігаються оригінальні зразки українського одягу кінця ХІХ – початку ХХ століття: чоловічі й жіночі сорочки (понад 40 експонатів). Колекція тканих і вишитих рушників нараховує понад 100 одиниць.

У музеї відбуваються міські, обласні, всеукраїнські семінари, конференції, зустрічі з відомими людьми, народними умільцями, конкурси, уроки. Тут щорічно організуються пересувні виставки рушників, народного одягу, нумізматики. На базі музею діють народний фольклорний колектив «Дивоцвіт», гуртки писанкарства і народної вишивки. Учні гімназії залучені до науково-дослідницької роботи, беруть участь у науково-практичних конференціях, конкурсах-захистах наукових робіт. На базі музею діють секції історії, краєзнавства та археології наукового товариства «Інтелект».

Музей здійснює значну просвітницьку роботу. Він є центром виховної роботи гімназії з формування національного світогляду та самосвідомості учнів, батьків, громадськості засобами етнопедagogіки, в основі якої лежить вивчення родоvodu кожного учня, формування символічної «клас-родини».

У музеї проводяться екскурсії для учнів, батьків, учителів гімназії, шкіл міста, області, гостей гімназії; родинні свята народознавчого, морально-етичного, екологічного, профорієнтаційного характеру; конкурси української вишиванки, родовідних дерев і літописів роду; засідання постійно діючого родинного університету «Батьківська світлиця»; зустрічі з відомими людьми.

Музеї при навчальних закладах є центрами з вивчення і збереження історичної, культурної спадщини українського народу, сприяють формуванню освіченої, творчої особистості, вихованню свідомих громадян Української держави.

СПИСОК МУЗЕЇВ

при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних
навчальних закладах Волинської області
станом на 01.01.2016 р.

Дошкільні, загальноосвітні та позашкільні навчальні заклади

№ п/п	Профіль та назва музею	Навчальний заклад	Дата реєстрації	Реєстраційний номер музею
Володимир-Волинський район (2)				
1.	Історичний профіль. Музей прикордонної слави	Загальноосвітня школа I-III ступенів м. Устилуг	26.11.2004р.	03-02
2.	Краєзнавчий профіль. Краєзнавчий музей	Галинівська загальноосвітня школа I-III ступенів	25.11.2010 р.	03-154
Горохівський район (12)				
3.	Історичний профіль. Музей історії села Скриголово	Загальноосвітня школа I-III ступенів с. Скриголово	12.11.2001р.	03-03
4.	Історичний профіль. Музей бойової слави	Загальноосвітня школа I-II ступенів с. Ощів	12.11.2001р.	03-04
5.	Історичний профіль. Музей Спиридона Гнатюка	Загальноосвітня школа I-III ступенів с. Зелене	26.11.2004р.	03-05
6.	Історичний профіль. Музей бойової слави	Загальноосвітня школа I-III ступенів с. Підбереззя	12.11.2001р.	03-06
7.	Історичний профіль Музей історії школи	Загальноосвітня школа I-III ступенів с. Лобачівка	26.11.2004р.	03-07
8.	Історичний профіль. Музей історії села Брани	Загальноосвітня школа I-III ступенів с. Брани	25.11.2010 р.	03-155
9.	Історичний профіль. Музей історії школи	Загальноосвітня школа I-III ступенів с. Підбереззя	25.11.2010 р.	03-156
10.	Історичний профіль. Музей історії школи	Навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа I-III ступенів гімназія» м. Горохів	25.11.2010 р.	03-157
11.	Історичний профіль. Музей історії школи	Горохівська загальноосвітня школа I-III ступенів №1 імені І. Я. Франка	25.11.2010 р.	03-158
12.	Історичний профіль. Музей історії школи	Загальноосвітня школа I-III ступенів с. Мерва	25.11.2010 р.	03-159
13.	Історичний профіль. Музей історії селища Мар'янівка	Загальноосвітня школа I-III ступенів смт. Мар'янівка	22.11.2011 р.	03-174

14.	Історичний профіль Музей історії селища Сенкевичівка	Загальноосвітня школа І- ІІІ ступенів смт. Сенкевичівка	17.11.2015	03-192
Іваничівський район (7)				
15.	Історичний профіль. Музей бойової слави «Пам'ять»	Загальноосвітня школа І- ІІІ ступенів №2 смт.Іваничі	12.11.2001р.	03-08
16.	Історичний профіль. Музей історії села Заболотці	Загальноосвітня школа І- ІІІ ступенів с.Заболотці	9.02.1998р.	03-09
17.	Історичний профіль. Музей історії села Литовеж	Загальноосвітня школа І- ІІІ ступенів с.Литовеж	19.02.1998р.	03-10
18.	Історичний профіль. Музей історії села Милятин	Загальноосвітня школа І- ІІІ ступенів с.Милятин	12.11.2001р.	03-11
19.	Краєзнавчий профіль. Краєзнавчий музей	Загальноосвітня школа І- ІІІ ступенів с.Колона	9.12.2008р.	03-141
20.	Історичний профіль. Музей краєзнавця Миколи Корзонюка	Загальноосвітня школа І- ІІІ ступенів с.Бужанка	25.11.2010 р.	03-160
21.	Етнографічний профіль. Етнографічний музей «Берегиня»	Загальноосвітня школи І- ІІІ ступенів с.Павлівка	25.11.2010 р.	03-173
Камінь-Каширський район (10)				
22.	Історичний профіль. Музей історії села Черче	Загальноосвітня школа І- ІІІ ступенів с.Черче	5.12.1998р.	03-13
23.	Етнографічний профіль. Етнографічний музей	Загальноосвітня школа І- ІІІ ступенів с.Личини	5.12.1998р.	03-14
24.	Історичний профіль. Музей історії села Гута-Камінська	Загальноосвітня школа І- ІІІ ступенів с.Гута- Камінська	5.12.1998р.	03-15
25.	Історичний профіль. Історичний музей	НВК №1 м.Каменя- Каширського	26.11.2004р.	03-16
26.	Історичний профіль. Музей історії села Пнівне	Загальноосвітня школа І- ІІІ ступенів с.Пнівне	12.11.2001р.	03-17
27.	Етнографічний профіль. Етнографічний музей	Загальноосвітня школа І- ІІІ ступенів с.Нуйно	29.11.2007р.	03-106
28.	Історичний профіль. Історичний музей	Загальноосвітня школа І- ІІІ ступенів с.Підцир'я	29.11.2007р.	03-107
29.	Історичний профіль. Музей історії освіти Камінь-Каширського району	НВК «Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів – гімназія №2»	30.09.2013 р.	03-182

		м. Каменя-Каширського		
30.	Етнографічний профіль. Етнографічний музей	Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів с.Гута-Боровенська	30.09.2013 р.	03-183
31.	Етнографічний профіль. Етнографічний музей «Народна спадщина»	Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів с Карасин	30.09.2013 р.	03-184
Ківерцівський район (7)				
32.	Історичний профіль. Музей бойової слави	Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №4 м.Ківерці	5.02.1998р.	03-18
33.	Історичний профіль. Музей академіка Михайла Кравчука	Загальноосвітня школа І-ІІ ступенів с.Човниця	5.02.1998р.	03-19
34.	Історичний профіль. Історичний музей	Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів смт.Цумань	26.11.2004р.	03-20
35.	Історичний профіль. Історичний музей	Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів с.Жидичин	26.11.2004р.	03-21
36.	Історичний профіль. Музей історії села Хорлупи	Загальноосвітня школа І-ІІ ступенів с.Хорлупи	29.11.2007р.	03-108
37.	Етнографічний профіль. Етнографічний музей	Загальноосвітня школа І-ІІ ступенів с.Грем'яче	25.11.2010 р.	03-161
38.	Історичний профіль. Музей «Світлиця шани»	Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів с.Сильне	22.11.2011 р.	03-175
Ковельський район (10)				
39.	Історичний профіль. Історичний музей	Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів с.Уховецьк	26.11.2004р.	03-22
40.	Історичний профіль. Історичний музей	Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів с.Поворськ	26.11.2004р.	03-23
41.	Історичний профіль. Музей бойової слави	Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів с.Любитів	26.11.2004р.	03-24
42.	Природничий профіль. Екологічний музей	Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів с.Любитів	26.11.2004р.	03-25
43.	Літературний профіль. Кімната-музей Лесі Українки	Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів с.Любитів Ковельського району	26.11.2004р.	03-26
44.	Етнографічний профіль. Етнографічний музей	Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів с.Любитів Ковельського району	26.11.2004р.	03-27
45.	Етнографічний профіль. Озерненський народознавчий музей	Загальноосвітня школа І-ІІ ступенів с.Озерне	29.11.2007р.	03-109

	«Берегиня»			
46.	Історичний профіль. Білашівський історичний музей	Загальноосвітня школа I-II ступенів с.Білашів	29.11.2007р.	03-110
47.	Історичний профіль. Історичний музей	Загальноосвітня школа I-III ступенів смт.Голоби	23.04.2008	03-139
48.	Історичний профіль. Музей історії села Дубове	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Дубове	26.05.2010 р.	03-150
Локачинський район (7)				
49.	Історичний профіль. Музей В'ячеслава Липинського	Загальноосвітня школа I-III ступенів імені В.К.Липинського с.Затурці	5.02.1998р.	03-28
50.	Історичний профіль. Музей історії села Линів	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Линів	5.02.1998р.	03-29
51.	Історичний профіль. Музей історії села Колпитів	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Колпитів	5.02.1998р.	03-30
52.	Історичний профіль. Музей історії села Губин	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Губин	26.11.2004р.	03-32
53.	Історичний профіль. Музей історії села Зубильне	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Зубильне	26.11.2004р.	03-33
54.	Історичний профіль. Музей історії села Старий Загорів	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Старий Загорів	26.11.2004р.	03-34
55.	Історичний профіль. Музей історії села Затурці	Загальноосвітня школа I-III ступенів імені В.К.Липинського с.Затурці	25.03.2015	03-190
Луцький район (6)				
56.	Історичний профіль. Історичний музей	Загальноосвітня школа I-III ступенів смт.Торчин	26.11.2004р.	03-35
57.	Етнографічний профіль. Етнографічний музей	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Одеради	26.11.2004р.	03-36
58.	Історичний профіль. Історичний музей	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Лаврів	5.02.1998р.	03-37
59.	Історичний профіль. Музей історії села Смолигів	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Смолигів	5.02.1998р.	03-38
60.	Етнографічний профіль. Народознавчий музей	Маяківський навчально- виховний комплекс	26.01.2004р.	03-40
61.	Етнографічний профіль. Етнографічний музей	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Забороль	5.02.1998р.	03-41

Любешівський район (3)				
62.	Історичний профіль. Музей історії Любешова	Любешівський навчально-виховний комплекс I-III ступенів	12.11.2001р.	03-42
63.	Історичний профіль. Музей бойової слави «Пошук»	Любешівський навчально-виховний комплекс I-III ступенів	26.11.2004р.	03-43
64.	Історичний профіль. Музей історії села Велика Глуша	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Велика Глуша	29.11.2007р.	03-111
Любомльський район (15)				
65.	Історичний профіль. Музей прикордонної слави	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Гуша	5.02.1998р.	03-48
66.	Історичний профіль. Музей історії села Городно	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Городно	10.11.2004р.	03-49
67.	Етнографічний профіль. Етнографічний музей	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Забужжя	10.11.2004р.	03-50
68.	Історичний профіль. Історичний музей	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Штунь	10.11.2004р.	03-51
69.	Історичний профіль. Історичний музей	Загальноосвітня школа I-II ступенів с.Радехів	10.11.2004р.	03-52
70.	Історичний профіль. Музей Наталії Ужвій	Любомльська районна гімназія імені Наталії Ужвій	10.11.2003р.	03-45
71.	Історичний профіль. Історичний музей	Загальноосвітня школа I-III ступенів №3 м.Любомль	10.11.2004р.	03-47
72.	Історичний профіль. Музей історії школи	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Машів	29.11.2007р.	03-112
73.	Історичний профіль. Історичний музей	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Олеськ	29.11.2007р.	03-113
74.	Історичний профіль. Історичний музей	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Забужжя	29.11.2007р.	03-114
75.	Етнографічний профіль. Етнографічний музей	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Гуша	25.11.2010 р.	03-162
76.	Етнографічний профіль. Етнографічний музей	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Куснище	25.11.2010 р.	03-163
77.	Краєзнавчий профіль. Краєзнавчий музей	Загальноосвітня школа I-II ступенів с.Гупали	25.11.2010 р.	03-164
78.	Природничий профіль. Музей лісу	Загальноосвітня школа I-II ступенів с.Мосир	25.11.2010 р.	03-165
79.	Мистецький профіль. Музей вишитої ікони	Головненська спеціальна загальноосвітня школа-	13.05.2013 р.	03-180

		інтернат		
Маневицький район (14)				
80.	Етнографічний профіль. Етнографічний музей «Берегиня»	Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів с.Рудники	5.02.1998р.	03-53
81.	Історичний профіль. Музей історії селища Колки	Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів смт.Колки	5.02.1998р.	03-54
82.	Історичний профіль. Музей історії села Оконськ	Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів с.Оконськ	5.02.1998р.	03-55
83.	Історичний профіль. Музей історії села Прилісне	Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів с.Прилісне	30.03.2005р.	03-103
84.	Історичний профіль. Музей історії села Комарове та школи	Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів с.Комарове	29.11.2007р.	03-135
85.	Історичний профіль. Музей історії села Кукли	Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів с.Кукли	29.11.2007р.	03-136
86.	Історичний профіль. Музей бойової і трудової слави «Патріот»	Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів с.Цміни	29.11.2007р.	03-137
87.	Історичний профіль. Музей історії Маневицької загальноосвітньої школи №1	Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №1 смт.Маневичі	29.11.2007р.	03-138
88.	Історичний профіль. Музей історії села Чорниж	Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів с.Чорниж	20.11.2009р.	03-143
89.	Етнографічний профіль. Етнографічний музей «Поліська родина»	Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів с.Нова Руда	28.02.2012 р.	03-177
90.	Історичний профіль. Музей історії села Будки	Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів с.Будки	30.10.2013 р.	03-185
91.	Історичний профіль. Історичний музей	Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів с. Костюхнівка	30.10.2013 р.	03-186
92.	Історичний профіль. Історичний музей	Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів с. Красноволя	30.10.2013 р	03-187
93.	Історичний профіль. Історичний музей	Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів с. Старий Чорторийськ	30.10.2013 р	03-188
Ратнівський район (2)				
94.	Історичний профіль.	НВК «Загальноосвітня	5.02.1998р.	03-56

	Музей бойової слави	школа I-III ступенів – дитячий садок №1» смт.Ратне		
95.	Історичний профіль. Музей історії села Заброди	НВК «Загальноосвітня школа I-III ступенів – дитячий садок » с.Заброди	17.01.2012 р.	03-176
Рожищенський район (5)				
96.	Історичний профіль. Музей бойової слави	Загальноосвітня школа I-III ступенів №2 м.Рожище	5.02.1998р.	03-57
97.	Історичний профіль. Музей бойової слави	Загальноосвітня школа I-III ступенів №1 м.Рожище	5.02.1998р.	03-58
98.	Історичний профіль. Музей історії села Доросині	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Доросині	12.11.2001р.	03-59
99.	Історичний профіль. Музей історії села Мильськ	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Мильськ	29.11.2007р.	03-115
100.	Історичний профіль. Музей історії села Залісці	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Залісці	29.11.2007р.	03-116
Старовижівський район (11)				
101.	Етнографічний профіль. Музей етнографії і побуту	НВК «Загальноосвітня школа I-III ступенів-гімназія» смт.Стара Вижівка	10.11.2004р.	03-60
102.	Історичний профіль. Музей історії селища Стара Вижівка	НВК «Загальноосвітня школа I-III ступенів-гімназія» смт.Стара Вижівка	10.11.2004р.	03-61
103.	Історичний профіль. Музей історії села Дубечне	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Дубечне	10.11.2004р.	03-62
104.	Історичний профіль. Музей історії села Кримне	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Кримне	10.11.2004р.	03-63
105.	Етнографічний профіль. Етнографічний музей	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Секунь	10.11.2004р.	03-64
106.	Етнографічний профіль. Музей етнографії і побуту	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Мильці	29.11.2007р.	03-117
107.	Етнографічний профіль. Музей хліба	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Смідин	29.11.2007р.	03-118
108.	Етнографічний профіль. Музей побуту і етнографії	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Текля	29.11.2007р.	03-119

109.	Етнографічний профіль. Музей етнографії і побуту	Загальноосвітня школа I-II ступенів с.Рокита	29.11.2007р.	03-120
110.	Історичний профіль. Музей історії школи	НВК «Загальноосвітня школа I-III ступенів – гімназія» смт.Стара Вижівка	19.11.2008	03-140
111.	Етнографічний профіль. Музей етнографії та побуту	Загальноосвітня школа I-II ступенів с.Яревище	25.11.2010 р.	03-166
Турійський район (9)				
112.	Історичний профіль. Музей бойової слави «Пам'ять»	Загальноосвітня школа I-II ступенів с.Мокрець	9.02.1998р.	03-65
113.	Історичний профіль. Музей бойової слави	Загальноосвітня школа I-III ступенів смт.Луків	9.02.1998р.	03-66
114.	Історичний профіль. Історичний музей	Загальноосвітня школа I-II ступенів с.Новосілки	10.11.2004р.	03-67
115.	Історичний профіль. Музей історії села Купичів	Загальноосвітня школа I-III ступенів с. Купичів	29.11.2007р.	03-121
116.	Історичний профіль. Музей воїнів-афганців	Турійська загальноосвітня школа I-III ступенів	29.11.2007р.	03-122
117.	Мистецький профіль. Музей мистецтва «Солом'яне диво»	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Купичів	19.02.2009р.	03-142
118.	Історичний профіль. Історичний музей	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Соловичі	11.10.2010 р.	03-152
119.	Історичний профіль. Музей історії освіти Турійщини	Навчально-виховний комплекс «Школа-гімназія» смт.Турійськ	25.11.2010 р.	03-167
120.	Історичний профіль. Музей історії розвитку школи	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Купичів	14.05.2014 р.	03-189
Шацький район (3)				
121.	Історичний профіль. Історичний музей	Загальноосвітня школа I-III ступенів смт.Шацьк	10.11.2004р.	03-68
122.	Краєзнавчий профіль. Краєзнавчий музей	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Світязь	10.11.2004р.	03-69
123.	Історичний профіль. Музей історії села Піща	Загальноосвітня школа I-III ступенів с.Піща	5.02.1998р.	03-70
м.Володимир-Волинський (8)				
124.	Етнографічний профіль. Етнографічний музей «Берегиня»	Загальноосвітня школа I-III ступенів №5	5.02.1998р.	03-71

125.	Етнографічний профіль. Етнографічний музей	Центр позашкільної освіти	10.11.2004р.	03-72
126.	Історичний профіль. Музей історії Центру позашкільної освіти	Центр позашкільної освіти	10.11.2004р.	03-73
127.	Історичний профіль. Музей історії школи	Загальноосвітня школа I-III ступенів №3	10.11.2004р.	03-74
128.	Етнографічний профіль. Народознавчий музей «Журавка»	Володимир-Волинська спеціалізована загальноосвітня школа-інтернат I-III ступенів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	29.11.2007р.	03-123
129.	Історичний профіль. Музей історії школи	Володимир-Волинська спеціалізована загальноосвітня школа-інтернат I-III ступенів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	29.11.2007р.	03-124
130.	Етнографічний профіль. Музей рушника	Володимир-Волинська гімназія	29.11.2007р.	03-125
131.	Етнографічний профіль. Етнографічний музей «Світлиця»	Володимир-Волинський дошкільний навчальний заклад №8 «Вишиванка»	29.11.2007р.	03-126
м.Ковель (11)				
132.	Історичний профіль. Музей історії гімназії	Ковельська міська гімназія	10.11.2004р.	03-75
133.	Літературний профіль. Музей Лесі Українки	Загальноосвітня школа I-III ступенів №3 імені Лесі Українки	10.11.2004р.	03-76
134.	Історичний профіль. Музей бойової слави	Загальноосвітня школа I-III ступенів №8	10.11.2004р.	03-77
135.	Етнографічний профіль. Музей народознавства «Народна криниця»	Дошкільний навчально-виховний комплекс №9	10.11.2004р.	03-78
136.	Історичний профіль. Музей бойової слави	Загальноосвітня школа I-III ступенів №1	29.11.2007р.	03-127
137.	Етнографічний профіль. Музей ужитково-побутового мистецтва Ковельщини	Загальноосвітня школа I-III ступенів №5	29.11.2007р.	03-128
138.	Історичний профіль.	Ковельська спеціалізована	29.11.2007р.	03-129

	Музей історії школи	школа I-III ступенів №3 імені Лесі Українки		
139.	Історичний профіль. Музей історії школи	Загальноосвітня школа I-III ступенів №7	29.11.2007р.	03-130
140.	Краєзнавчий профіль. Краєзнавчий музей	Загальноосвітня школа I-III ступенів №8	29.11.2007р.	03-131
141.	Історичний профіль. Музей історії школи	Загальноосвітня школа I-III ступенів №10	29.11.2007р.	03-132
142.	Історичний профіль. Музей історії школи	Ковельський навчально-виховний комплекс №11	25.11.2010 р.	03-168
м.Луцьк (22)				
143.	Природничий профіль. Геологічний музей	Луцька загальноосвітня школа I-III ступенів №3	12.11.2001р.	03-79
144.	Етнографічний профіль. Етнографічний музей	Луцький навчально-виховний комплекс «Гімназія №14»	5.02.1998р.	03-80
145.	Етнографічний профіль. Народознавчий музей	Луцька спеціалізована школа I-III ступенів №5	10.11.2004р.	03-81
146.	Історичний профіль. Музей бойової слави	Луцька спеціалізована школа I-III ступенів №5	10.11.2004р.	03-82
147.	Історичний профіль. Музей бойової слави	Луцький навчально-реабілітаційний центр	10.11.2004р.	03-83
148.	Історичний профіль. Музей військово-патріотичного виховання	Луцький навчально-виховний комплекс №9	10.11.2004р.	03-84
149.	Історичний профіль. Музей історії школи	Луцька загальноосвітня школа I-III ступенів №13	10.11.2004р.	03-85
150.	Історичний профіль. Музей бойової слави	Луцька загальноосвітня школа I-III ступенів №15	10.11.2004р.	03-86
151.	Етнографічний профіль. Народознавчий музей «Наші обереги»	Луцька гімназія №21 імені Михайла Кравчука	10.11.2004р.	03-87
152.	Історичний профіль. Музей бойової слави	Луцька гімназія №21 імені Михайла Кравчука	10.11.2004р.	03-88
153.	Історичний профіль. Музей академіка Михайла Кравчука	Луцька гімназія №21 імені Михайла Кравчука	10.11.2004р.	03-89
154.	Історичний профіль. Музей національної валюти світу	Луцька гімназія №21 імені Михайла Кравчука	10.11.2004р.	03-90
155.	Історичний профіль. Музей бойової слави «Подвиг»	Луцька загальноосвітня школа – інтернат I-III ступенів	10.11.2004р.	03-91
156.	Історичний профіль. Музей історії школи	Луцька спеціалізована школа I-III ступенів №5	29.11.2007р.	03-133

157.	Літературний профіль. Музей Лесі Українки	Луцька загальноосвітня школа I-III ступенів №15	29.11.2007р.	03-134
158.	Етнографічний профіль. Музей «Світлиця»	Луцька гімназія №4 імені Модеста Левицького	05.03.2010 р.	03-144
159.	Етнографічний профіль. Музей етнографії «Берегиня»	Луцька загальноосвітня школа I-III ступенів №7	05.03.2010 р.	03-145
160.	Етнографічний профіль. Музей етнографії «Світлиця»	Луцька загальноосвітня школа I-III ступенів №17	05.03.2010 р.	03-146
161.	Етнографічний профіль. Музей «Берегиня»	Луцька загальноосвітня школа I-III ступенів №23	05.03.2010 р.	03-147
162.	Історичний профіль. Музей Софії Ковалевської	Луцька загальноосвітня школа I-III ступенів №23	05.03.2010 р.	03-148
163.	Історичний профіль. Музей бойової слави	Луцька загальноосвітня школа I-III ступенів №23	05.03.2010 р.	03-149
164.	Історичний профіль. Музей бойової слави	Луцький навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа I-III ступенів №22 – ліцей»	11.10.2010 р.	03-151
м.Нововолинськ (6)				
165.	Етнографічний профіль. Етнографічний музей «Берегиня»	Обласний ліцей-інтернат	5.02.1998р.	03-92
166.	Етнографічний профіль. Етнографічний музей «Берегиня»	Загальноосвітня школа I-III ступенів №3 м.Нововолинська	12.11.2001р.	03-93
167.	Етнографічний профіль. Народознавчий музей «Світлиця»	Загальноосвітня школа I-III ступенів №5 м.Нововолинська	10.11.2004р.	03-94
168.	Етнографічний профіль. Етнографічний музей «Берегиня»	Загальноосвітня школа I-III ступенів №7 м.Нововолинська	5.02.1998р.	03-95
169.	Історичний профіль. Музей бойової слави 274-ої Ярцевської Червонопрапорної ордена Суворова стрілецької дивізії	Загальноосвітня школа I-III ступенів №2 м.Нововолинська	10.11.2004р.	03-96
170.	Етнографічний. Народознавчий музей	Загальноосвітня школа I-III ступенів №6	25.11.2010 р.	03-169

	«Світлиця»	м.Нововолинська		
--	------------	-----------------	--	--

Професійно-технічні навчальні заклади

171.	Історичний профіль. Музей історії ліцею	Ковельський професійний ліцей	10.11.2004 р.	03-97
172.	Історичний профіль. Музей бойової слави	Ковельський професійний ліцей	10.11.2004 р.	03-98
173.	Етнографічний. Етнографічний музей	Ковельський професійний ліцей	10.11.2004 р.	03-99
174.	Етнографічний профіль. Музей дипломних робіт відділення художніх ремесел і народних промислів	Луцьке вище професійне училище будівництва та архітектури	10.11.2004 р.	03-102
175.	Етнографічний профіль. Етнографічний музей «Волинський побут»	Нововолинське вище професійне училище	31.10.2012 р.	03-178
176.	Етнографічний профіль. Етнографічний музей	Володимир-Волинське вище професійне училище	30.09.2013 р.	03-181
177.	Етнографічний профіль. Етнографічний музей «Спадщина»	Торчинський професійний ліцей	15.07.2015	03-191

Вищі навчальні заклади

178.	Літературний профіль. Музей Лесі Українки	Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки	10.11.2004р.	03-100
179.	Історичний профіль. Музей історії Волинського національного університету імені Лесі Українки	Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки	10.11.2004р.	03-101
180.	Археологічний профіль Музей археології	Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки	30.03.2005р.	03-104
181.	Історичний профіль Музей історії освіти Волині	Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти	21.03.2006р.	03-105
182.	Мистецький профіль Художній музей	Вищий комунальний заклад «Володимир-Волинський педагогічний	18.10.2010 р.	03-153

		коледж імені А.Ю.Кримського»		
183.	Природничий профіль Геологічний музей	Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки	25.11.2010 р.	03-170
184.	Етнографічний профіль Музей етнографії Волині та Полісся	Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки	25.11.2010 р.	03-171
185.	Історичний профіль. Музей історії Луцького національного технічного університету	Луцький національний технічний університет	11.02.2013 р.	03-179

Розділ 6. На допомогу музейним працівникам

Наталія Пушкар,

головний хранитель Волинського краєзнавчого музею;

Лариса Обухович,

реставратор II категорії Волинського краєзнавчого музею;

Глона Несторук,

старший науковий співробітник відділу фондів

Волинського краєзнавчого музею,

м. Луцьк

РЕСТАВРАЦІЯ І КОНСЕРВАЦІЯ МУЗЕЙНИХ ПРЕДМЕТІВ

Методичні рекомендації

Зміст

1. Загальні вимоги до порядку проведення реставраційних робіт
2. Обов'язки і права реставраторів
3. Правила зберігання у музейних фондосховищах різних видів експонатів:
 - Живопис;
 - Графіка;
 - Вироби з тканини, кістки, фарфору, скла, кераміки, металу, дерева;
 - Скульптура;
 - Папір і архівні документи;
 - Фотоматеріали.
4. Законодавство України про реставрацію й консервацію музейних предметів

1. Загальні вимоги до порядку проведення реставраційних робіт

У музеях, де зберігаються та експонуються історико-культурні цінності, завжди є необхідність в реставрації і консервації музейних предметів. Ця робота повинна виконуватися фахівцями – реставраторами Національного науково-дослідного реставраційного центру України, інших реставраційних установ, реставраційними відділами музеїв, окремими штатними і позаштатними реставраторами, з відповідною кваліфікацією.

Реставрація музейних пам'яток включає усі види робіт, спрямованих на їх збереження: консервацію, виявлення автентичності, повернення естетичного вигляду.

У музеях, в яких є реставраційні відділи або штатні реставратори (незалежно від їх чисельності), створюються спеціальні реставраційні ради для вирішення питань, пов'язаних з реставрацією. До складу реставраційної ради входять: директор музею, його заступник по науковій роботі, наукові співробітники, мистецтвознавці і реставратори. Не менше половини складу ради мають становити фахівці-реставратори з групи предметів, які розглядаються радою.

У музеях з єдиним штатним реставратором до складу ради музею запрошують з інших установ не менше двох осіб фахівців – реставраторів.

Очолюють ради заступник директора музею з наукової роботи або головний хранитель.

Право контролю за функціонуванням музейної реставраційної ради має Міністерство культури України, а також Комісія з атестації художників – реставраторів, яка функціонує при Міністерстві культури.

Положення про реставраційну раду та її склад затверджує директор музею за поданням заступника директора з наукової роботи, головного хранителя та завідувача реставраційного відділу (майстерні) музею.

Реставраційна рада музею є дорадчим органом. Її завданням є:

- розгляд і обговорення річних планів роботи реставраційних відділів і майстерень,

- затвердження реставраційних проектів та завдань,
- рекомендації щодо реставраційних заходів,
- контроль за якістю реставрації,
- пропозиції щодо підвищення кваліфікації та атестації реставраторів,
- рекомендації щодо експонування та транспортування пам'яток. Тут вирішуються також усі спірні питання, пов'язані з реставрацією.

Виконання реставраційних заходів без попереднього узгодження з реставраційною радою не допускається, крім термінових профілактичних при загрозі предмету руйнуванням.

Протоколи з реставраційної ради повинні мати підписи усіх осіб, присутніх на засіданні.

Рішення реставраційної ради набирають чинності після затвердження їх директором музею або його заступником з наукової роботи.

Вказівки та рекомендації реставраційної ради є обов'язковим для реставраторів.

Реставраційні відділи (майстерні) зобов'язані вести документальний облік реставраційних робіт; з цією метою заводяться спеціальні щоденники та реставраційні паспорти. Документація про стан музейного предмета до і після реставрації, хід реставраційних процесів підписуються реставратором – безпосереднім виконавцем робіт і їх керівником. Усі відповідальні, складні реставраційні процеси повинні обов'язково супроводжуватися фотографуванням експоната на всіх етапах реставрації.

Паспорт реставрації є основним звітним документом з реставраційних робіт усіх груп рухомих пам'яток.

Без паспорта (але з обов'язковим оформленням затвердженого реставраційного протоколу або акта) можуть проводитися роботи, що виконуються безпосередньо на місці зберігання предмета – переважно не складні або середньої складності, за умови мінімального обсягу реставраційних втручань.

Для розгляду найбільш складних реставраційних питань – застосування нових технологічних рішень, видалення з предмета пізніших доповнень, проекти відтворення зовнішнього вигляду предмета, який має значні втрати та інших – створюється розширена реставраційна рада із залученням авторитетних фахівців. Персональний склад розширених реставраційних рад затверджується вищою установою відповідно до підпорядкування музею або реставраційної майстерні.

Пропозиції з реставрації, які викликають сумніви в окремих членів ради з точки зору їх обґрунтованості, підлягають розгляду на засіданні розширеної реставраційної ради. У разі відсутності в музеї такої ради спірне питання передається на розгляд розширеної реставраційної ради одного з центральних музеїв або спеціалізованих установ.

Консервація або реставрація музейних цінностей може проводитися тільки апробованими методами і матеріалами, що пройшли експериментальну та практичну перевірку впродовж тривалого часу в Національному реставраційному центрі України, і затверджені реставраційною радою цієї установи та рекомендовані для практичних робіт.

Реставраційні роботи, які пов'язані з видаленням з музейного предмета пізніших нашарувань та доповнень, дозволяються лише за умови забезпечення реставратора необхідними оптичними приладами, результатами фізико-хімічних та техніко-технологічних досліджень.

Протоколи, акти, фотознімки та інші документи, які фіксують стан предмета у процесі реставрації, датуються, нумеруються та підшиваються в окрему папку.

Завідувач відділу реставрації (реставраційної майстерні) складає календарний план реставраційних робіт на рік. При цьому послідовність реставрації пам'яток установлюється з урахуванням їх стану і музейної цінності. Річний план роботи затверджується у встановленому порядку. Квартальні плани складаються на підставі затвердженого річного плану.

Завідувач реставраційної майстерні (реставраційного відділу) складає заявки на матеріали, інструменти й обладнання для реставраційних робіт.

Музейні реставратори разом зі зберігачами систематично оглядають фондосховища, звертають особливу увагу на ті предмети, які є особливо чутливими до змін температурно-вологісного режиму, а також зі світло-, термо-, вологонестійких матеріалів (папір, дерево, тканини, віск тощо). При цьому стан збереження фіксується у спеціальних актах, паспортах, картотеці або журналах. У цих документах детально описуються назовиявлені дефекти та причини їх появи, встановлюються терміни та черговість реставраційних робіт.

Реставратори складають календарні плани огляду музейних предметів, що знаходяться в експозиціях та фондосховищах.

У тих музеях, де штатні реставратори відсутні, систематичні (не менше одного разу на рік) огляди

стану збереження музейних предметів повинні проводитися комісіями у складі: завідувача експозиційного відділу у відповідності з групою пам'яток, матеріально відповідального зберігача, кваліфікованого реставратора, запрошеного (за потребою) з іншої установи, з обов'язковою участю головного хранителя, а в особливо складних випадках і директора музею.

Про всі випадки псування чи неправильного зберігання музейних предметів реставратори (реставраційні відділи) повинні повідомляти, головного хранителя; в особливих випадках головний хранитель повідомляє директора музею.

Завідувачі реставраційними відділами, окремі штатні реставратори несуть персональну відповідальність за несвочасність застосування реставраційних заходів, яка призвела до псування чи руйнування предмета.

Надходження музейних предметів на реставрацію і повернення їх після реставрації повинні оформлятися музейними актами прийому – видачі, з детальними описами: при прийомі – пошкоджень предметів, які вимагають реставраційних втручань; при поверненні – про реставраційні роботи заходи, виконані реставратором, з посиланням на номер і дату реставраційного протоколу. Акти повинні візуватися головним хранителем і затверджуватися директором музею.

Облік музейних предметів у реставраційних відділах музею та інших реставраційних установах здійснюється на підставі Інструкції Міністерства культури України по прийманню та обліку експонатів.

У музеї повинен бути встановлений особливий контроль за умовами зберігання унікальних експонатів. На них повинні бути заведені індивідуальні справи, в яких необхідно зосередити всю документацію, пов'язану з контролем їх фізичного стану.

Реставрація особливо цінних художніх творів допускається лише з дозволу Міністерства культури України, за наявності висновків комісії у складі авторитетних спеціалістів, музейних працівників, мистецтвознавців і реставраторів вищої категорії.

У музеях, які не мають штатних реставраторів, категорично забороняється проводити реставрацію, промивку і розчистку музейних предметів силами співробітників музею, які не мають спеціальної кваліфікації.

Реставраторам, які мають професійні знання і практичний досвід, рішенням Комісії з атестації художників – реставраторів України надається кваліфікаційна категорія.

Реставратор самостійно виконує лише ті процеси, які відповідають категорії, присвоєній Комісією з атестації художників – реставраторів України (за наявності диплома реставраційного відділення вищого або середнього спеціального закладу, а також допуску, наданого йому в результаті стажування). Складніші процеси реставратор виконує лише під керівництвом кваліфікованого фахівця.

Керівники музею, які рекомендували доручити реставратору самостійне виконання певних реставраційних робіт, несуть відповідальність за свою рекомендацію.

Дирекція музею або реставраційної установи не має права доручати реставратору виконання складних реставраційних робіт, які не передбачені його кваліфікаційною категорією.

Навчання реставраторів, що мають стаж роботи менше одного року, проводиться тільки на навчальному матеріалі, що не має музейної цінності. Виконання реставраційних робіт на музейних пам'ятках можливе лише після отриманого реставратором необхідного досвіду.

На кожен реставрований пам'яток реставратор складає програму проведення робіт на підставі реставраційного завдання, яке розглядається та схвалюється реставраційною радою і затверджується директором музею. У реставраційному паспорті зазначаються процеси в їх послідовності, а також методики операцій та матеріали, застосовані при реставрації.

Екстрені консерваційні роботи викликані аварійним станом експоната, проводяться за загальноприйнятою технологією з необхідним документуванням, здійснюються за узгодженням із головним хранителем і без попереднього запланованого реставраційного завдання, але з обов'язковим звітом на реставраційній раді музею.

2. Обов'язки і права реставратора

Реставратор несе персональну відповідальність:

- за несвочасність заходів з консервації музейних предметів (разом із зберігачем);
- за неякісне виконання реставраційних робіт, а також за керівництво такими роботами;
- за застосування неперевіраних і не рекомендованих методів і реставраційних матеріалів;
- за незадовільне документування реставрації;

- за невиконання правил протипожежної та біологічної безпеки в приміщенні реставраційної майстерні;

Реставратор музею зобов'язаний:

- виконувати реставраційні роботи в межах своєї кваліфікації;
- керувати пакуванням і розпакуванням музейних предметів, що відправляються на виставки, на реставрацію тощо, а в разі необхідності – найвідповідальнішу частину таких робіт виконувати особисто;
- брати участь у роботі фондово-закупівельної комісії, визначати стан збереженості предметів, які надходять до музею, а в разі необхідності надавати відповідний письмовий висновок;
- брати участь у підготовці предметів до їх експонування поза музеєм, визначити можливість їх транспортування. У разі, коли дирекція музею приймає рішення про відправлення музейної пам'ятки за межі музею, а реставратор визнає її транспортування неможливим через поганий стан збереженості, реставратор у письмовій формі має подати свої заперечення директору для подальшого обговорення;
- надавати допомогу комісіям, що прибули для інспекторської перевірки стану збереження та реставрації музейних предметів.

Реставратор зобов'язаний систематично підвищувати свою кваліфікацію згідно з діючими кваліфікаційними вимогами.

Реставратор має право клопотатися про присудження йому чергової кваліфікаційної категорії за умови наявності необхідного стажу практичної роботи і досвіду реставрації, а також надання ним необхідних документальних матеріалів (паспорти реставрації, фотографії, дослідження тощо). Дирекція музею повинна обговорити клопотання реставратора на засіданні реставраційної ради і у разі позитивного вирішення питання направити в Комісію з атестації художників – реставраторів України необхідні документи для надання реставраторові чергової кваліфікації.

Дирекція музею зобов'язана:

- забезпечити реставратору необхідні для його роботи умови праці (приміщення, оснащення, матеріали, техніка безпеки);
- у визначений термін направляти реставратора на планове стажування до Національного науково-дослідного реставраційного центру України та інших спеціальних організацій.

Якщо з вини реставратора музейна пам'ятка зазнала пошкоджень, він несе дисциплінарну, матеріальну і карну відповідальність згідно з чинним законодавством.

Усі необхідні роботи з реставрації пам'яток музеях, що не мають власних реставраційних майстерень, проводяться за планом провідних реставраційних установ України, складеним на підставі музейних заяв.

Предмети, що потребують реставрації, включаються у списки разом із заявкою музею, де зазначається ?назва, автор, розміри, матеріали, техніка виконання, а також характер пошкоджень.

Видача музейних предметів на реставрацію до ННДРЦУ проводиться за погодженням з цією установою і за дозволом директора музею на термін не більше двох років. У необхідних випадках продовження цього терміну узгоджується з Міністерством культури України. Видача оформляється актом, в якому детально зазначаються стан збереження і термін, на який видається музейна пам'ятка. Видача музейних предметів на реставрацію приватним особам забороняється.

При поверненні музейної пам'ятки з реставраційної установи остання повинна передати музеєві виписки з протоколів реставраційних рад з переліком виконаних процесів, а також змін в інвентарному описі пам'ятки, уточнених під час реставрації.

За погодженням між реставраційною установою та музеєм, за умови фінансування матеріальних та трудових витрат з боку останнього, до музею передаються також копії окремих реставраційних документів (дублікати паспортів реєстрації, фотовідбитки, дані фізико-хімічних досліджень тощо). Інформація, яка міститься у цих матеріалах, може бути опублікована музеєм лише за узгодженням з їх авторами та відповідною реставраційною установою. Якщо реставрація суттєво змінила зовнішній вигляд предмета та його атрибуцію, перші після реставрації публікації та репродукування пам'ятки мають містити посилання на її реставратора та дослідника.

3. Правила зберігання у музейних фондосховищах різних видів експонатів та проблеми їх реставрації

Фактори, що впливають на стан збереженості музейних експонатів, містяться в особливостях матеріалів, з яких вони складаються, способі їх обробітку, а також умовах зберігання у самому музеї і до музейному їх побутуванні.

Найважливішими причинами руйнування музейного матеріалу є:

- природне старіння матеріалу;
- руйнування, викликані аваріями і стихійними лихами;
- різкі коливання температури і вологості (при межах добових коливань $t - 2-3^{\circ}\text{C}$, в.в. – 3-5%);
- шкідливий вплив безпосередніх сонячних променів, надмірна дія світла, тобто ультра-фіолетових променів, або недостатність чи відсутність світла;
- забруднення повітря шкідливими газами, кіптявою і пилом;
- наявність шкідників рослинного і тваринного світу, різновидів грибів (плісняви);
- неправильна обробка матеріалу під час виготовлення предмета (напр., нестійкі фарби для живопису, не цупка тканина тощо);
- недбале поводження з предметом до його надходження в музей і в самому музеї, яке є причиною механічних пошкоджень.

Особлива група причин, які викликають руйнування музейних експонатів, пов'язана з невмілими або несвоєчасними реставраційними заходами.

Під час розміщення музейних предметів у сховищах та експозиціях необхідно слідкувати за тим, щоб для них було достатньо місця, не було тиску на них. При перенесенні деяких пам'яток, що належать до делікатних речей, їх не можна брати за крихкі або від'ємні частини, останні під час перенесення потрібно знімати. Особливо уважними і обережними треба бути під час транспортування.

Експонати не слід розміщувати там, де вони можуть піддаватися струсам (брякання дверима, удари, погано закріплені вітрини тощо). Регулярно перевіряти міцність гаків, кілець, штанг, шнурів, стійкість полиць і предметів, які знаходяться на них.

При розміщенні пам'яток у сховищах необхідно враховувати якості окремих категорій предметів. Найбільш сухі і світлі приміщення слід відводити пам'яткам живопису, як найбільш чутливим до вологи і поганого або надмірного освітлення. Сухих приміщень потребує і зберігання тканин.

Кераміка, скло і камінь можуть бути розміщені у відносно більш темних і вогких приміщеннях.

Для розміщення виробів з металу можна відводити холодні, але сухі кімнати, але необхідно врахувати, що вироби з олова не люблять низьких температур.

Архівні (документи, книги) та інші паперові матеріали потребують сухого приміщення з добрим провітрюванням.

Природничі матеріали, опудала тварин, птахів, хутрові шкірки слід зберігати в сухих приміщеннях, щоб уникнути загнивання, плісняви і поширення молі (формалінові препарати не можна зберігати у холодних приміщеннях).

Живопис

Твори живопису необхідно систематично доглядати. Періодично з картин, що знаходяться як у фондах, так і в експозиції, треба зчищати пил широким білячим флейцом з довгим ворсом або плюшевою подушечкою без натиску на живописну поверхню. Вологе протирання лицевого і зворотнього боку творів живопису (іконопису) категорично забороняється.

Картини та ікони не можна розвішувати біля радіаторів, печей, кватирок та вентиляційного обладнання.

Картини, розміщені у нижньому ряду експозиції, необхідно експонувати у зашкленених рамах. Щоб скло не торкалося живопису, рекомендується робити дерев'яні або коркові прокладки висотою 2-5 мм. Зворотній бік рами можна щільно заклеювати продезінфікованим папером. Необхідно регулярно слідкувати за творами, написаними на дерев'яній основі, щоб своєчасно виявляти жуків-шкідників. Якщо на полотні чи підрамнику появилася пліснява, картину необхідно ізолювати, помістити в сухе приміщення і кваліфіковано обробити антисептиком. Зворотній бік полотна слід очищати м'якою щіткою і пиლოსосом.

При виявленні на картині чи іконі здуття ґрунту, осипів фарбового шару, проривів полотна, такі місця необхідно заклеїти чистим цигарковим папером на тривідсотковому водному розчині міздряного клею (риб'ячого, шкіряного, кролячого).

Усі консерваційні й реставраційні процеси повинні виконуватися спеціалістами, або зберігачем, який має досвід роботи і дозвіл на проведення профілактичних робіт.

Графіка

Музейна графіка надзвичайно різноманітна, до неї відносяться гравюри, літографії, малюнки, акварелі, гуаші, пастелі, друкована графіка – плакати, поштові листівки тощо.

Твори графіки піддаються захворюванню і псуванню в основному через погані умови зберігання. Для графіки небезпечними є підвищена вологість, сонячне або яскраве штучне освітлення, надмірна сухість повітря і його забрудненість. В умовах надмірної вологості на папері гравюр і малюнків можуть з'являтися жовті плями і пліснява. Для перекладання і обгортання творів графіки рекомендується застосовувати цигарковий або мікалентний папір. Категорично забороняється твори графіки приклеювати кнопками або прибівати цвяхами, наклеювати на картон, приклеювати поля малюнка чи гравюри до паспарту. Пастель і малюнки вугіллям повинні зберігатися та експонуватися лише у закритому вигляді з певними застереженнями: скло не повинне торкатися поверхні твору, прокладки з білого картону між склом і малюнком робляться по кутах. Для пастелі і малюнка вугіллям особливо шкідливі механічні дії, особливо струси.

Різного роду проклейки може робити лише фаховий реставратор. Застосування силікатного конторського клею заборонене категорично.

Забороняється експонування малюнків, гравюр, акварелей терміном понад 3 місяці через негативний вплив світла на паперові твори.

У випадку пошкодження листів графіки пліснявою їх необхідно ізолювати в окреме приміщення і просушити на відкритому повітрі в сухому затіненому місці, після чого без нажиму стерти плісняву м'яким пензлем. Після цього їх необхідно перекласти фільтрувальним папером, попередньо обробленим 5% спиртовим розчином формальдегіду і добре висушеним. Прокладки необхідно зняти через добу. Вологий спосіб дезінфекції графіки неприпустимий.

Вироби з тканини, кістки, фарфору, скла, кераміки, металу, дерева і т. д.

У колекціях музеїв зберігаються тканини, матеріалом для виготовлення яких є переважно пряжа з волокон природного тваринного і рослинного походження, а також натуральний шовк і штучні волокна сучасного виробництва.

Основними причинами руйнування і старіння текстильних виробів є дія яскравого світла, порушення температурно-вологісного режиму зберігання, комахи, пилові і газові забруднювачі повітря, які руйнують структуру волокон.

У приміщеннях, де зберігаються та експонуються тканини або вироби з них, необхідно підтримувати відносну вологість повітря 55-65% і температуру +15 – +18°C. Вітрини, скрині, ящики, шафи, де перебувають тканини, не можна оббивати сукном, бо його найчастіше вражає міль. Устаткування необхідно регулярно протирати зсередини чистою ганчіркою, змоченою в 4% спиртовому розчині формальдегіду. У випадку виявлення плісняви експонат необхідно ізолювати в сухе приміщення, просушити і почистити м'якою щіткою. Подальша обробка ураженої пліснявою тканини повинна проводитися лише реставратором. Улітку тканини варто просушувати на відкритому повітрі в суху теплу погоду.

Особливу увагу потрібно приділяти експонатам з вовни у період вильоту молі (травень-червень). Килими, поражені міллю, необхідно ізолювати і ретельно почистити пиლოსосом. Міль не любить світла і чистого повітря. Отже, вовняні речі слід часто провітрювати. У заходах по знищенню молі не можна використовувати препарати ДДП (дуст), дуже шкідливі для людського організму і заборонені Міністерством охорони здоров'я.

Експонати з кістки треба зберігати при температурі 14-15°C і відносній вологості 55-60%. Надмірна вологість сприяє руйнуванню. Їх слід зберігати у світлих приміщеннях і закритих шафах, кожен предмет окремо. Реставрація (за потребою) проводиться лише досвідченими спеціалістами.

Невеликі за розмірами предмети зі скла, фарфору, фаянсу, а також дрібна скульптура повинні зберігатися в закритих шафах на полицях.

Фарфорові і фаянсові тарілки можуть зберігатися стопками, але не більше 5-6 в одній стопці.

При перенесенні, розміщенні, упаковці та транспортуванні скляних, фаянсових і фарфорових виробів слід бути дуже обережними та уникати найменших ударів.

Миття можна здійснювати лише м'яким пензлем у теплій воді з незначним додаванням нашатирного спирту, ополіскувати у чистій воді, витирати м'якою тканиною, та обсушувати при кімнатній температурі.

Відновлення і реставрація пошкоджених предметів з фарфору, фаянсу і скла проводиться лише спеціалістами – реставраторами даного профілю.

Предмети з кераміки, мармуру, вапняку, гіпсу та інших подібних матеріалів добре зберігаються в звичайних умовах при температурі 12-20°C і відносній вологості повітря 55-65%. Розміщувати їх найкраще в щільно закритих, закритих з одного боку, шафах, в які б не проникав пил.

Руйнуються експонати цієї групи під дією уже згадуваних чинників.

Необхідно слідкувати за правильним розміщенням експонатів у місцях зберігання: високі ставити під задньою стінкою, невеликі – спереду, так, щоб вони не торкалися одні одних; між експонатами зі скла і кераміки класти інші предмети забороняється. Мармурову і гіпсову скульптуру великих розмірів бажано зберігати в чохлах. Об'ємні вази, скульптури великого розміру, керамічні панно, мозаїки повинні розміщуватися на спеціальних тумбах – підставках або кріпитися на стінах.

Очищення скульптури від пилу необхідно проводити м'якими пензлями при включеному пилососі з широким наконечником для поглинання пилу. Тоновану скульптуру повинен очищати лише досвідчений реставратор.

Зберігати предмети з металу недопустимо в умовах підвищеної вологості. Найкращі умови зберігання – температура +20°C і відносна вологість повітря - 50%.

Предмети з олова при пониженої температурі – менше від +18° - хворіють олов'яною чумою. На них з'являються спочатку сірі лишай, потім бородавки, які пізніше розсипаються в порошок, при тому чума швидко поширюється і може заразити великі партії олова. У випадку захворювання олов'яні предмети необхідно перемістити у приміщення з температурою не нижчою від 20°C і викликати реставратора.

Значну частину музейного фонду України складають експонати з дерева: меблі, скульптура, декоративне різьблення, різноманітні предмети побутового характеру.

Найнебезпечнішими для дерева є порушення температурних норм і різкі коливання вологісного режиму. Намокання дерева у воді при його висиханні призводить до короблення, розтріскування, розшарування, від'єднання приклеєних частин, левкасу тощо. Надмірна вологість сприяє розвитку різного роду шкідників: гнильних бактерій, грибкових шкідників. Оптимальні умови зберігання дерева – стабільна температура від 1 до 18°C і вологість 60-70%.

При надходженні предметів з дерева до музею особливе значення має їх поступова акліматизація. Якщо на предметах виявлено плісняву, гнилизну, комах–шкідників, то їх негайно ізолюють і піддають дії сонячних променів на 1-2 години. Після просушування пліснява видаляється з допомогою пилососу. Предмети, пошкоджені жучком-точильником, обробляються спеціальним фумігантом під наглядом спеціаліста.

Найбільшу небезпеку для виробів зі шкіри становлять шкідники – комахи-шкіроїди, пліснява і загнивання (при надмірній волозі); втрата еластичності, розтріскування при пересиханні. Найкращим температурно-вологісним режимом для зберігання виробів зі шкіри вважається температура +18°C і вологість 65-70%.

Папір і архівні документи

Міцність паперу залежить від якості використаного для його виготовлення волокна. Найменш стійкий газетний папір; найшвидше вигорають під дією світла рукописні документи і надруковані на машинці (особливо на синій і ліловій стрічці). Папір і речовини, які входять у його склад, особливо клей, є сприятливим середовищем для появи грибка, плісняви, молі, жучків тощо.

Паперові матеріали необхідно всіляко оберігати від нагрівання, намокання, сирості. Якщо вони зберігаються у шафах, то потрібно 1-2 рази на тиждень їх відкривати для провітрювання (за умов сухої погоди).

Окремі фонди паперових матеріалів зберігають в одному місці (тематичний принцип зберігання). Неприпустимо зберігати їх (крім книг) у відкритому вигляді на полицях, столах, стелажах.

Дезінфекція і будь-яка реставрація паперових матеріалів може проводитися лише фахівцями.

Фотоматеріали

Негативи і діапозитиви зберігають у вертикальному положенні запакованими в окремі конверти, в коробках або ящиках, найдоцільніше – у порядку номерів, при потребі – з короткими анотаціями.

Під час роботи з фотонегативами не слід торкатися пальцями емульсії. В діапозитиві емульсійний бік слід захистити склом.

Один раз у два роки усі фотоматеріали проглядають, щоб виявити предмети з руйнуванням емульсійного шару або паперу.

Продукти деградації емульсійного шару фотодокументів є небезпечними для здоров'я, тому під час роботи слід уживати запобіжних заходів: працювати в неопренових рукавичках, респіраторі, стежити за циркуляцією повітря, обмежити експозиційні заходи.

Кіноплівки зберігають у залізних стандартних коробках, плівки із звукозаписом - у спеціальних картонних коробках.

Грамплатівки зберігають у шафах в індивідуальних конвертах, поставлених на ребро.

Магнітні стрічки зберігаються в первинній упаковці або в спеціально виготовлених картонних коробках, поставлених вертикально.

Періодично зовнішню поверхню коробок, конвертів, паперових мішків необхідно очищати від пилу. Магнітні стрічки кожні 6 місяців потрібно перемотувати для зняття внутрішньої напруги в рулоні.

4. Законодавство України про реставрацію й консервацію музейних предметів

Закон України «Про музеї та музейну справу», введений у дію Постановою ВР № 250/95-ВР від 29.06.1995 р., основними напрямками музейної діяльності визначає культурно-освітню, науково-дослідну, комплектувальну, експозиційну, фондову, видавничу, реставраційну, пам'яткоохоронну (Ст. 1).

Вивезення пам'яток Музейного фонду України за межі України забороняється, крім випадків тимчасового перебування їх за кордоном з дозволу Міністерства культури і мистецтв України для експонування на виставках або для реставрації. Відмову у видачі такого дозволу може бути оскаржено в судовому порядку (Ст. 22).

Пам'ятки музейного фонду України, що тимчасово вивозяться за межі України для експонування на виставках або для реставрації, підлягають обов'язковому страхуванню (Ст. 23).

Консервацію і реставрацію пам'яток Музейного фонду України можуть виконувати лише спеціалізовані установи Міністерства культури і мистецтв України, реставраційні відділи музеїв, спеціалізовані підприємства, організації та окремі реставратори, які мають відповідний дозвіл Міністерства культури і мистецтв України.

Держава сприяє підготовці кадрів реставраторів, розвитку мережі спеціалізованих реставраційних закладів (Ст.24).

Закон України про охорону культурної спадщини, ухвалений Верховною Радою України 2000 р., визначає терміни:

- консервація – сукупність науково обґрунтованих заходів, які дозволяють захистити об'єкт культурної спадщини від подальших руйнувань і забезпечують збереження їхньої автентичності з мінімальним втручанням у їхній існуючий вигляд;
- реабілітація – сукупність наукового обґрунтованих заходів щодо відновлення культурних та функціональних властивостей об'єктів культурної спадщини, приведення їх у стан, придатний для використання;
- реставрація – сукупність науково обґрунтованих заходів щодо укріплення (консервації) фізичного стану, розкриття найбільш характерних ознак, відновлення втрачених або пошкоджених елементів об'єктів культурної спадщини із забезпеченням збереження їхньої автентичності;
- музеєфікація – сукупність науково обґрунтованих заходів щодо приведення об'єктів культурної спадщини у стан, придатний для екскурсійного відвідування (Ст. 1).

Центральний орган виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини має такі повноваження:

- затвердження державних норм та правил щодо розроблення і затвердження проектної документації на виконання робіт з консервації, реабілітації, реставрації й музеєфікації музейних пам'яток;
- здійснення нагляду за виконанням робіт з консервації, реабілітації, реставрації й музеєфікації пам'яток. Ці повноваження центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини можуть бути делеговані іншим органам охорони культурної спадщини (Ст. 5, пп. 14, 15).

Право безумовного доступу до об'єктів культурної спадщини з метою їх обстеження, ознайомлення зі станом зберігання, характером та способом використання, ведення реставраційних робіт, одержання відповідних даних, наукового вивчення мають особи, уповноважені на це органами охорони культурної спадщини.

Власник об'єкта культурної спадщини, [...] виконавець реставраційних робіт зобов'язані допускати уповноважених органами охорони культурної спадщини осіб для виконання ним своїх обов'язків щодо об'єктів культурної спадщини (Ст. 9).

Українське товариство охорони пам'яток історії та культури сприяє залученню широких верств населення до участі в охороні культурної спадщини і законодавстві про її охорону, громадський контроль за її збереженням, використанням, консервацією, реставрацією, реабілітацією, музеєфікацією, сприяє роботі органів охорони культурної спадщини (Ст. 11).

Консервація, реставрація, реабілітація пам'ятки національного значення здійснюється лише за наявності письмового дозволу центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини на підставі погодженої з ним науково-проектної документації (Ст. 26).

Спеціальні кошти на фінансування охорони культурної спадщини можуть використовуватися на консервацію, реставрацію, реабілітацію, музеєфікацію [...] об'єктів культурної спадщини (Ст. 41).

Адреси реставраційних центрів:

1. Національний науково-дослідний реставраційний центр України, м. Київ, вул. Терещенківська, 9-б.
2. Львівська філія Національного науково-дослідного реставраційного центру України, м. Львів, вул. Лесі Українки, 10.

ПРО ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ДЕЯКИХ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ КОНТРАКТНОЇ ФОРМИ РОБОТИ У СФЕРІ КУЛЬТУРИ ТА КОНКУРСНОЇ ПРОЦЕДУРИ ПРИЗНАЧЕННЯ КЕРІВНИКІВ ДЕРЖАВНИХ ТА КОМУНАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ КУЛЬТУРИ.

Закон України № 955-VIII від 28 січня 2016 року

Верховна Рада України постановляє:

I. Внести зміни до таких законодавчих актів України:

1. Частину першу статті 36 Кодексу законів про працю України (Відомості Верховної Ради УРСР, 1971 р., додаток до № 50, ст. 375) доповнити пунктом 9 такого змісту:

“9) підстави, передбачені іншими законами”.

2. Статтю 26 Закону України “Про музеї та музейну справу” (Відомості Верховної Ради України, 1995 р., № 25, ст. 191; 2010 р., № 5, ст. 45; 2014 р., № 5, ст. 62) доповнити частинами шостою та сьомою такого змісту:

“Керівники державних та комунальних музеїв призначаються на посаду шляхом укладення з ними контракту на п'ять років за результатами конкурсу.

Порядок проведення конкурсу та вимоги до кандидатів на посаду керівника державного чи комунального музею визначаються статтями 21-1-21-5 Закону України “Про культуру”.

3. Статтю 24 Закону України “Про бібліотеки і бібліотечну справу” (Відомості Верховної Ради України, 2000 р., № 23, ст. 177; 2014 р., № 5, ст. 62; із змінами, внесеними Законом України від 25 грудня 2015 року № 927-VIII) після частини першої доповнити двома новими частинами такого змісту:

“Керівники державних та комунальних бібліотек, керівники централізованих бібліотечних систем призначаються на посаду шляхом укладення з ними контракту на п'ять років за результатами конкурсу.

Порядок проведення конкурсу та вимоги до кандидатів на посаду керівника державної чи комунальної бібліотеки, централізованої бібліотечної системи визначаються статтями 21-1-21-5 Закону України “Про культуру”.

У зв'язку з цим частини другу - п'яту вважати відповідно частинами четвертою - сьомою.

4. Частину другу статті 33-2 Закону України “Про охорону культурної спадщини” (Відомості Верховної Ради України, 2000 р., № 39, ст. 333; 2011 р., № 4, ст. 22) доповнити абзацами третім і четвертим такого змісту:

“Керівники адміністрації історико-культурних заповідників призначаються на посаду шляхом укладення з ними контракту на п'ять років за результатами конкурсу.

Порядок проведення конкурсу та вимоги до кандидатів на посаду керівника адміністрації історико-культурного заповідника визначаються статтями 21-1-21-5 Закону України “Про культуру”.

5. Статті 19 і 20 Закону України “Про театри і театральну справу” (Відомості Верховної Ради України, 2005 р., № 26, ст. 350) викласти в такій редакції:

“Стаття 19. Управління державними та комунальними театрами

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування спільно з іншими засновниками беруть участь у координації діяльності державних і комунальних театрів у порядку, встановленому законодавством.

Керівництво діяльністю державних та комунальних театрів у порядку, встановленому їхніми установчими документами, здійснюється директором театру - художнім керівником, з яким засновник

укладає контракт строком на п'ять років. Керівництво діяльністю національних театрів у порядку, встановленому їхніми установчими документами, здійснює генеральний директор театру - художній керівник, з яким засновник укладає контракт строком на п'ять років.

Рішення про укладення контракту з керівником державного чи комунального закладу культури приймає засновник театру за результатами конкурсу.

Порядок проведення конкурсу та вимоги до кандидатів на посаду директора - художнього керівника державного чи комунального театру та генерального директора - художнього керівника національного театру визначаються статтями 21-1-21-5 Закону України "Про культуру".

Директор - художній керівник, генеральний директор - художній керівник театру, з яким засновник (засновники) уклав (уклали) контракт, у межах наданих йому повноважень:

приймає на роботу та звільняє з роботи працівників театру;

розпоряджається майном і коштами театру;

укладає угоди;

застосовує до працівників заходи заохочення та заходи дисциплінарного впливу;

приймає рішення про надання творчим працівникам театру відпусток для участі в конкурсах, фестивалях тощо відповідно до Положення про порядок проведення конкурсів, фестивалів та відповідно до Порядку формування творчих груп, затверджених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв;

затверджує за погодженням з головним режисером, постановниками (зокрема режисером, художником, диригентом, балетмейстером, хормейстером), керівниками виробничих цехів театру склади постановочних груп та виконавців, ескізи і макети оформлення вистав, плани роботи над новими постановками та виставами і визначає в установленому порядку їх готовність і строки випуску;

затверджує календарні плани публічного виконання і публічного показу вистав та інших заходів;

організує і забезпечує проведення вистав та інших заходів;

забезпечує охорону праці, дотримання законності та порядку в театрі";

"Стаття 20. Діяльність професійних творчих працівників театрів

До професійних творчих працівників театру належать художній та артистичний персонал театру.

Трудові відносини з професійними, творчими працівниками, художнім та артистичним персоналом державних та комунальних театрів оформлюються шляхом укладання контрактів. Керівник державного чи комунального театру може залучати артистичний та художній персонал понад штатну чисельність на підставі цивільно-правового договору в порядку, визначеному законом.

Формування кадрового складу художнього та артистичного персоналу державних та комунальних театрів здійснюється на конкурсній основі в порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв.

Перелік професійних, творчих працівників театрів і перелік посад спеціальностей працівників інших специфічних театральних професій затверджуються Кабінетом Міністрів України на підставі пропозицій центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв".

6. У Законі України "Про культуру" (Відомості Верховної Ради України, 2011 р., № 24, ст. 168; 2013 р., № 15, ст. 98, № 23, ст. 218; 2014 р., № 5, ст. 62, № 20-21, ст. 745; 2015 р., № 6, ст. 40; із змінами, внесеними Законом України від 24 грудня 2015 року № 911-VIII):

1) текст статті 21 викласти в такій редакції:

"1. Керівники державних та комунальних закладів культури призначаються на посаду шляхом укладення з ними контракту строком на п'ять років за результатами конкурсу.

2. Трудові відносини з професійними творчими працівниками (художнім та артистичним персоналом) державних та комунальних закладів культури оформлюються шляхом укладення контрактів.

Формування кадрового складу художнього та артистичного персоналу державних та комунальних закладів культури здійснюється на конкурсній основі в порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв.

За результатами конкурсу з переможцем з числа кандидатів укладається контракт строком від одного до трьох років за формою, визначеною центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв. Після настання дати закінчення строку дії контракт вважається продовженим на строк, на який він був укладений, якщо жодна із сторін за місяць до цієї дати письмово не поінформувала іншу сторону про своє бажання припинити дію контракту.

Керівник державного чи комунального закладу культури може брати участь у конкурсі,

передбаченому цією частиною, на посаду художнього керівника у відповідному закладі. У разі якщо керівник державного чи комунального закладу культури стане переможцем конкурсу на посаду художнього керівника, він може здійснювати суміщення посад (професій) керівника відповідного закладу культури та художнього керівника. У такому разі укладається контракт строком на п'ять років.

3. Керівник державного чи комунального закладу культури може залучати артистичний та художній персонал понад штатну чисельність на підставі цивільно-правового договору в порядку, визначеному законом”;

2) розділ III доповнити статтями 21-1-21-5 такого змісту:

“Стаття 21-1. Вимоги до керівника державного чи комунального закладу культури

1. Керівником державного чи комунального закладу культури може бути особа, яка має вищу освіту, стаж роботи у сфері культури не менше трьох років, володіє державною мовою та здатна за своїми діловими і моральними якостями, освітнім і професійним рівнем виконувати відповідні посадові обов'язки.

Керівником національного закладу культури може бути особа, яка має вищу освіту, стаж роботи у сфері культури не менше трьох років, володіє державною мовою, має досвід роботи на керівних посадах в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності не менше трьох років та здатна за своїми діловими і моральними якостями, освітнім і професійним рівнем виконувати відповідні посадові обов'язки.

2. Не може бути призначена на посаду керівника державного чи комунального закладу культури особа, яка:

за рішенням суду визнана недієздатною або її дієздатність обмежена;

має судимість за вчинення злочину, якщо така судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку, або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення;

є близькою особою або членом сім'ї керівників органу, що відповідно до статутних документів здійснює управління державним чи комунальним закладом культури, а саме центрального органу виконавчої влади, органу влади Автономної Республіки Крим, місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування (далі - орган управління).

Стаття 21-2. Порядок конкурсного добору керівника державного чи комунального закладу культури

1. Кандидатів на посаду керівника державного чи комунального закладу культури визначає конкурсна комісія за результатами відкритого та публічного конкурсного добору на зайняття цієї посади.

2. Конкурсний добір керівника державного чи комунального закладу культури складається з таких етапів:

оголошення органом управління конкурсу на посаду керівника державного чи комунального закладу культури;

формування складу конкурсної комісії;

подання документів кандидатами на посаду керівника державного чи комунального закладу культури;

добір кандидатів на посаду керівника державного чи комунального закладу культури;

призначення органом управління керівника державного чи комунального закладу культури.

3. Організацію та проведення конкурсного добору, а також роботу конкурсної комісії забезпечує орган управління.

4. Орган управління оголошує конкурс на посаду керівника державного чи комунального закладу культури не пізніше як за два місяці до завершення строку повноважень керівника державного чи комунального закладу культури відповідно до контракту або впродовж семи днів з дня дострокового припинення його повноважень.

5. Оголошення про конкурс розміщується в офіційних друкованих виданнях відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування (за наявності), на офіційному веб-сайті органу управління, на інформаційних сайтах, сайтах професійного спрямування, сайтах установ культури та може поширюватися в будь-який інший спосіб.

6. Оголошення про конкурс на посаду керівника державного чи комунального закладу культури має містити інформацію про дату початку приймання документів, дату початку формування конкурсної комісії, умови, строки проведення конкурсу та вимоги до кандидатів.

Стаття 21-3. Склад, порядок формування і повноваження конкурсної комісії

1. Конкурсна комісія складається з дев'яти членів.

2. Персональний склад конкурсної комісії та зміни до нього (за потреби) затверджує своїм наказом орган управління, що проводить конкурсний добір. Орган управління повинен сформувати персональний

склад конкурсної комісії не пізніше 30 днів після оголошення конкурсу на посаду керівника державного чи комунального закладу культури.

3. У разі проведення конкурсного добору на посаду керівника державного чи комунального закладу культури, яким управляє центральний орган виконавчої влади, по три кандидатури до складу конкурсної комісії подають члени трудового колективу, громадські організації у сфері культури відповідного функціонального спрямування та орган управління.

4. У разі проведення конкурсного добору на посаду керівника державного чи комунального закладу культури, яким управляє орган влади Автономної Республіки Крим, місцевий орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування, по три кандидатури до складу конкурсної комісії подають члени трудового колективу, громадські організації у сфері культури відповідного функціонального спрямування та орган управління.

5. Кандидатури до складу конкурсної комісії від трудового колективу обираються на загальних зборах трудового колективу.

6. Громадські організації у сфері культури відповідного функціонального спрямування подають по три кандидатури органу управління, який шляхом жеребкування визначає трьох кандидатів до складу конкурсної комісії. Орган управління забезпечує онлайн-трансляцію жеребкування на своєму офіційному веб-сайті.

7. Члени конкурсної комісії мають бути неупередженими та незалежними. Не допускається втручання в діяльність конкурсної комісії будь-яких органів влади, а також учасників конкурсу.

Членами конкурсної комісії можуть бути:

незалежні фахівці у сфері культури, публічного або бізнес-адміністрування;

члени професійних, творчих спілок, об'єднань, асоціацій, організацій у сфері культури, зареєстрованих відповідно до закону;

члени міжнародних об'єднань, асоціацій, організацій у сферах культури.

8. Членом конкурсної комісії не може бути особа, яка:

за рішенням суду визнана недієздатною або її дієздатність обмежена;

має судимість за вчинення злочину, якщо така судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку, або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення;

є близькою особою або членом сім'ї учасника конкурсу чи органу управління;

є членом трудового колективу закладу культури, на посаду керівника якого проводиться конкурс.

9. Конкурсна комісія вважається повноважною у разі затвердження в її складі не менше шести осіб.

10. Орган управління призначає секретаря конкурсної комісії, який бере участь у засіданнях комісії без права голосу. Секретар веде і зберігає протоколи засідань конкурсної комісії, які підписують усі члени конкурсної комісії.

11. Голова конкурсної комісії обирається членами конкурсної комісії з їх числа та проводить засідання конкурсної комісії.

Стаття 21-4. Подання документів для участі в конкурсі

1. Усі зацікавлені особи можуть взяти участь у конкурсі на посаду керівника державного чи комунального закладу культури.

2. Особа, яка бере участь у конкурсі, упродовж 30 днів з дня оголошення конкурсу подає такі документи:

заява про участь у конкурсі з наданням згоди на обробку персональних даних відповідно до Закону України "Про захист персональних даних";

автобіографія, що містить прізвище, ім'я та по батькові, число, місяць, рік і місце народження, інформацію про громадянство, відомості про освіту, трудову діяльність, посаду (заняття), місце роботи, громадську роботу (у тому числі на виборних посадах), контактний номер телефону та адресу електронної пошти чи іншого засобу зв'язку, відомості про наявність чи відсутність судимості;

копія документа, що посвідчує особу, копії документів про вищу освіту;

два рекомендаційні листи довільної форми;

мотиваційний лист довільної форми.

Зазначені документи надсилаються на поштову та електронну адреси органу управління у встановлений цією частиною строк.

3. Перелік документів, зазначених у частині другій цієї статті, є вичерпним. Особа може надати інші документи, які, на її думку, підтверджують її професійні чи моральні якості.

4. Особа, яка подає документи, відповідає за достовірність поданої інформації.

5. Упродовж трьох робочих днів після закінчення строку подання документів для участі в конкурсі орган управління оприлюднює подані документи, визначені у частині другій цієї статті, на своєму офіційному веб-сайті відповідно до Закону України “Про захист персональних даних”.

6. Усі зацікавлені особи протягом семи днів з дня оприлюднення відомостей про кандидатів можуть подавати пропозиції та зауваження щодо кандидатур на електронну пошту органу управління, які передаються конкурсній комісії.

7. Під час проведення конкурсу обробка персональних даних учасників здійснюється відповідно до Закону України “Про захист персональних даних”.

Стаття 21-5. Добір кандидатів на посаду керівника державного чи комунального закладу культури та призначення керівника

1. Конкурсний добір проводиться публічно.

2. Орган управління забезпечує відео- та аудіофіксацію всіх засідань конкурсної комісії та розміщує матеріали засідань конкурсної комісії на своєму офіційному веб-сайті. Представники засобів масової інформації та громадськості мають право бути присутніми на засіданнях конкурсної комісії під час проведення співбесіди з кандидатами, під час якої публічно презентуються запропоновані проекти програм розвитку закладу культури на один і п’ять років.

3. Орган управління не пізніше як за 10 днів до дня проведення першого засідання конкурсної комісії повідомляє кандидатів про час та місце проведення засідання конкурсної комісії.

4. За клопотанням члена конкурсної комісії орган управління забезпечує його участь у засіданнях конкурсної комісії в режимі відеоконференції. Відповідне клопотання подається не пізніше як за три дні до початку засідання конкурсної комісії.

5. Конкурсна комісія проводить перше засідання через 10 днів після закінчення строку приймання документів.

6. На першому засіданні конкурсна комісія розглядає документи, подані кандидатами на посаду керівника державного чи комунального закладу культури, на відповідність кваліфікаційним вимогам. Результати розгляду невідкладно повідомляються кандидатам електронною поштою чи іншим засобом зв’язку, зазначеним в автобіографії.

7. Особа не допускається до участі в доборі кандидатів на посаду керівника державного чи комунального закладу культури у разі невідповідності вимогам, зазначеним у статті 21-1 цього Закону, за рішенням конкурсної комісії.

8. Орган управління зобов’язаний оприлюднити на своєму офіційному веб-сайті умови праці, відомості про матеріально-технічну базу закладу культури, фінансову звітність за попередній бюджетний період закладу культури, на посаду керівника якого проводиться конкурс.

9. На другому засіданні конкурсна комісія проводить співбесіду з кандидатами, під час якої заслуховує публічні презентації проектів програм розвитку закладу культури на один і п’ять років.

10. Допоміжними критеріями під час голосування на користь кандидатів є:

післядипломна освіта у галузі управління;

ступінь MBA (Master of Business Administration), MPA (Master of Public Administration), MLA (Master of Liberal Arts), магістра бізнес-адміністрування чи магістра державного управління;

науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук) чи доктора наук;

досвід роботи на керівних посадах в українських/міжнародних компаніях, установах, програмах, проектах у сфері культури;

володіння офіційними мовами Європейського Союзу;

досвід розроблення і реалізації інвестиційних та інноваційних проектів;

схвальні відгуки в українських та іноземних галузевих засобах масової інформації;

бездоганна ділова репутація.

11. Конкурсна комісія приймає рішення про визначення переможця конкурсу шляхом голосування та оприлюднює його на офіційному веб-сайті органу управління та в інший спосіб. Спосіб голосування визначається рішенням конкурсної комісії.

12. Рішення конкурсної комісії вважається прийнятим, якщо за нього на засіданні конкурсної комісії проголосувала більшість від затвердженого складу конкурсної комісії.

13. У разі виявлення фактів, що свідчать про конфлікт інтересів члена конкурсної комісії, такий член конкурсної комісії не бере участі в голосуванні.

14. У разі відхилення конкурсною комісією всіх кандидатів конкурсна комісія проводить повторний

конкурс. Повторний конкурс проводиться у порядку, визначеному статтями 21-1-21-5 цього Закону.

15. Керівник органу управління зобов'язаний призначити переможця конкурсу керівником державного чи комунального закладу культури не пізніше двох місяців з дня оголошення конкурсу. Підставою для видання наказу про призначення керівника державного чи комунального закладу культури є підписання контракту. Істотні умови контракту публікуються на офіційному веб-сайті органу управління не пізніше наступного дня після його підписання.

16. Контракт з керівником державного чи комунального закладу культури визначає основні вимоги до діяльності закладу культури, виконання яких є обов'язковим для керівника, та інші умови.

Обов'язковими умовами контракту з керівником державного чи комунального закладу культури є: програми розвитку закладу культури на один і п'ять років, що розглядалися на засіданні конкурсної комісії;

умови оплати праці керівника;

критерії оцінки праці керівника;

особливості порядку здійснення контролю за діяльністю закладу культури;

заходи відповідальності за невиконання або неналежне виконання умов контракту;

особливі підстави для дострокового розірвання контракту та відповідні наслідки для його сторін”.

II. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

2. Набрання чинності цим Законом є підставою для припинення безстрокового трудового договору з керівниками державних та комунальних закладів культури, а також з професійними творчими працівниками (художнім та артистичним персоналом) державних та комунальних закладів культури. Ця норма не поширюється на професійних творчих працівників комунальних закладів культури у територіальних громадах з населенням до 5 тисяч жителів.

3. З працівниками художнього та артистичного персоналу, які перебувають у трудових відносинах з державними та комунальними закладами культури, протягом одного року з дня набрання чинності цим Законом укладається контракт строком від одного до трьох років без проведення конкурсу.

Органи управління державних та комунальних закладів культури протягом шести місяців з дня набрання чинності цим Законом зобов'язані розірвати безстрокові трудові договори з керівниками державних та комунальних закладів культури і провести конкурс на заміщення посад керівників таких закладів у порядку, визначеному цим Законом.

4. Керівники державних та комунальних закладів культури, з якими на момент набрання чинності цим Законом укладено контракт, працюють на посаді до закінчення строку дії контракту. Такі керівники зобов'язані подати до органу управління проект програми розвитку закладу культури на строк дії контракту протягом одного місяця з дня набрання чинності цим Законом.

5. Конкурсна процедура може не застосовуватися для призначення керівників комунальних закладів культури у територіальних громадах з населенням до 5 тисяч жителів.

Президент України П. ПОРОШЕНКО

м. Київ

28 січня 2016 року

№ 955-VIII

ПРО ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ.

Закон України № 2297-VI від 1 червня 2010 року

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 34, ст. 481)

{Із змінами, внесеними згідно із Законами

№ 4452-VI від 23.02.2012, ВВР, 2012, № 50, ст.564

№ 5491-VI від 20.11.2012, ВВР, 2013, № 51, ст.715

№ 245-VII від 16.05.2013, ВВР, 2014, № 12, ст.178

№ 383-VII від 03.07.2013, ВВР, 2014, № 14, ст.252

№ 1170-VII від 27.03.2014, ВВР, 2014, № 22, ст.816

№ 1262-VII від 13.05.2014, ВВР, 2014, № 27, ст.914

№ 316-VIII від 09.04.2015, ВВР, 2015, № 26, ст.218

№ 675-VIII від 03.09.2015, ВВР, 2015, № 45, ст.410}

{У тексті Закону слова “володілець бази персональних даних” і “розпорядник бази персональних даних” у всіх відмінках і числах замінено відповідно словами “володілець персональних даних” і “розпорядник персональних даних” у відповідному відмінку і числі згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

Стаття 1. Сфера дії Закону

Цей Закон регулює правові відносини, пов’язані із захистом і обробкою персональних даних, і спрямований на захист основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на невтручання в особисте життя, у зв’язку з обробкою персональних даних.

Цей Закон поширюється на діяльність з обробки персональних даних, яка здійснюється повністю або частково із застосуванням автоматизованих засобів, а також на обробку персональних даних, що містяться у картотеці чи призначені до внесення до картотеки, із застосуванням неавтоматизованих засобів.

{Частина третю статті 1 виключено на підставі Закону № 383-VII від 03.07.2013}

{Частина четверту статті 1 виключено на підставі Закону № 383-VII від 03.07.2013}

{Стаття 1 в редакції Закону № 5491-VI від 20.11.2012}

Стаття 2. Визначення термінів

У цьому Законі нижченаведені терміни вживаються в такому значенні:

база персональних даних - іменована сукупність упорядкованих персональних даних в електронній формі та/або у формі картотек персональних даних;

володілець персональних даних - фізична або юридична особа, яка визначає мету обробки персональних даних, встановлює склад цих даних та процедури їх обробки, якщо інше не визначено законом;

{Абзац третій статті 2 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012; в редакції Закону № 383-VII від 03.07.2013}

згода суб’єкта персональних даних - добровільне волевиявлення фізичної особи (за умови її поінформованості) щодо надання дозволу на обробку її персональних даних відповідно до сформульованої мети їх обробки, висловлене у письмовій формі або у формі, що дає змогу зробити висновок про надання згоди. У сфері електронної комерції згода суб’єкта персональних даних може бути надана під час реєстрації в інформаційно-телекомунікаційній системі суб’єкта електронної комерції шляхом проставлення відмітки про надання дозволу на обробку своїх персональних даних відповідно до сформульованої мети їх обробки, за умови, що така система не створює можливостей для обробки персональних даних до моменту проставлення відмітки;

{Абзац четвертий статті 2 в редакції Закону № 1262-VII від 13.05.2014; із змінами, внесеними згідно із Законом № 675-VIII від 03.09.2015}

{Абзац п’ятий статті 2 виключено на підставі Закону № 383-VII від 03.07.2013}

знеособлення персональних даних - вилучення відомостей, які дають змогу прямо чи опосередковано ідентифікувати особу;

{Абзац шостий статті 2 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

картотека - будь-які структуровані персональні дані, доступні за визначеними критеріями, незалежно від того, чи такі дані централізовані, децентралізовані або розділені за функціональними чи географічними принципами;

{Статтю 2 доповнено терміном згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

обробка персональних даних - будь-яка дія або сукупність дій, таких як збирання, реєстрація, накопичення, зберігання, адаптування, зміна, поновлення, використання і поширення (розповсюдження, реалізація, передача), знеособлення, знищення персональних даних, у тому числі з використанням інформаційних (автоматизованих) систем;

{Абзац статті 2 в редакції Закону № 5491-VI від 20.11.2012}

одержувач - фізична чи юридична особа, якій надаються персональні дані, у тому числі третя особа;

{Статтю 2 доповнено терміном згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

персональні дані - відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована;

розпорядник персональних даних - фізична чи юридична особа, якій володільцем персональних даних або законом надано право обробляти ці дані від імені володільця;

{Абзац одинадцятий статті 2 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

суб'єкт персональних даних - фізична особа, персональні дані якої обробляються;

{Абзац дванадцятий статті 2 в редакції Закону № 383-VII від 03.07.2013}

третя особа - будь-яка особа, за винятком суб'єкта персональних даних, володільця чи розпорядника персональних даних та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, якій володільцем чи розпорядником персональних даних здійснюється передача персональних даних.

{Абзац тринадцятий статті 2 в редакції Закону № 383-VII від 03.07.2013}

Стаття 3. Законодавство про захист персональних даних

Законодавство про захист персональних даних складають Конституція України, цей Закон, інші закони та підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Стаття 4. Суб'єкти відносин, пов'язаних із персональними даними

1. Суб'єктами відносин, пов'язаних із персональними даними, є:

суб'єкт персональних даних;

володілець персональних даних;

розпорядник персональних даних;

третя особа;

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі - Уповноважений).

{Абзац шостий частини першої статті 4 в редакції Закону № 383-VII від 03.07.2013}

{Абзац сьомий частини першої статті 4 виключено на підставі Закону № 5491-VI від 20.11.2012}

2. Володільцем чи розпорядником персональних даних можуть бути підприємства, установи і організації усіх форм власності, органи державної влади чи органи місцевого самоврядування, фізичні особи - підприємці, які обробляють персональні дані відповідно до закону.

3. Розпорядником персональних даних, володільцем яких є орган державної влади чи орган місцевого самоврядування, крім цих органів, може бути лише підприємство державної або комунальної форми власності, що належить до сфери управління цього органу.

{Частина третя статті 4 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

4. Володілець персональних даних може доручити обробку персональних даних розпоряднику персональних даних відповідно до договору, укладеного в письмовій формі.

{Статтю 4 доповнено частиною четвертою згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

5. Розпорядник персональних даних може обробляти персональні дані лише з метою і в обсязі, визначених у договорі.

{Статтю 4 доповнено частиною п'ятою згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

Стаття 5. Об'єкти захисту

1. Об'єктами захисту є персональні дані.

2. Персональні дані можуть бути віднесені до конфіденційної інформації про особу законом або відповідною особою. Не є конфіденційною інформацією персональні дані, що стосуються здійснення особою, яка займає посаду, пов'язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень.

3. Персональні дані, зазначені у декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, оформленій за формою і в порядку, встановленими Законом України "Про засади запобігання і протидії корупції", не належать до інформації з обмеженим доступом, крім відомостей, визначених Законом України "Про засади запобігання і протидії корупції".

Не належить до інформації з обмеженим доступом інформація про отримання у будь-якій формі фізичною особою бюджетних коштів, державного чи комунального майна, крім випадків, передбачених статтею 6 Закону України "Про доступ до публічної інформації".

Законом може бути заборонено віднесення інших відомостей, що є персональними даними, до інформації з обмеженим доступом.

{Стаття 5 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012; в редакції Закону № 1170-VII від 27.03.2014}

Стаття 6. Загальні вимоги до обробки персональних даних

1. Мета обробки персональних даних має бути сформульована в законах, інших нормативно-правових актах, положеннях, установчих чи інших документах, які регулюють діяльність володільця персональних даних, та відповідати законодавству про захист персональних даних.

Обробка персональних даних здійснюється відкрито і прозоро із застосуванням засобів та у спосіб,

що відповідають визначеним цілям такої обробки.

{Частина першу статті 6 доповнено новим абзацом згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

У разі зміни визначеної мети обробки персональних даних на нову мету, яка є несумісною з попередньою, для подальшої обробки даних володілець персональних даних повинен отримати згоду суб'єкта персональних даних на обробку його даних відповідно до зміненої мети, якщо інше не передбачено законом.

{Абзац третьої частини першої статті 6 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012; в редакції Закону № 383-VII від 03.07.2013}

2. Персональні дані мають бути точними, достовірними та оновлюватися в міру потреби, визначеної метою їх обробки.

{Частина друга статті 6 в редакції Закону № 5491-VI від 20.11.2012}

3. Склад та зміст персональних даних мають бути відповідними, адекватними та ненадмірними стосовно визначеної мети їх обробки.

{Абзац перший частини третьої статті 6 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

{Абзац другий частини третьої статті 6 виключено на підставі Закону № 5491-VI від 20.11.2012}

4. Первинними джерелами відомостей про фізичну особу є: видані на її ім'я документи; підписані нею документи; відомості, які особа надає про себе.

5. Обробка персональних даних здійснюється для конкретних і законних цілей, визначених за згодою суб'єкта персональних даних, або у випадках, передбачених законами України, у порядку, встановленому законодавством.

6. Не допускається обробка даних про фізичну особу, які є конфіденційною інформацією, без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

{Частина шоста статті 6 із змінами, внесеними згідно із Законом № 1170-VII від 27.03.2014}

7. Якщо обробка персональних даних є необхідною для захисту життєво важливих інтересів суб'єкта персональних даних, обробляти персональні дані без його згоди можна до часу, коли отримання згоди стане можливим.

8. Персональні дані обробляються у формі, що допускає ідентифікацію фізичної особи, якої вони стосуються, не довше, ніж це необхідно для законних цілей, у яких вони збиралися або надалі оброблялися.

Подальша обробка персональних даних в історичних, статистичних чи наукових цілях може здійснюватися за умови забезпечення їх належного захисту.

{Частина восьма статті 6 в редакції Закону № 383-VII від 03.07.2013}

{Частина дев'яту статті 6 виключено на підставі Закону № 383-VII від 03.07.2013}

10. Типовий порядок обробки персональних даних затверджується Уповноваженим.

{Частина десята статті 6 із змінами, внесеними згідно із Законами № 4452-VI від 23.02.2012, № 5491-VI від 20.11.2012; в редакції Законів № 383-VII від 03.07.2013, № 1262-VII від 13.05.2014}

Стаття 7. Особливі вимоги до обробки персональних даних

1. Забороняється обробка персональних даних про расове або етнічне походження, політичні, релігійні або світоглядні переконання, членство в політичних партіях та професійних спілках, засудження до кримінального покарання, а також даних, що стосуються здоров'я, статевого життя, біометричних або генетичних даних.

{Частина перша статті 7 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012; в редакції Закону № 383-VII від 03.07.2013}

2. Положення частини першої цієї статті не застосовується, якщо обробка персональних даних:

1) здійснюється за умови надання суб'єктом персональних даних однозначної згоди на обробку таких даних;

2) необхідна для здійснення прав та виконання обов'язків володільца у сфері трудових правовідносин відповідно до закону із забезпеченням відповідного захисту;

{Пункт 2 частини другої статті 7 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

3) необхідна для захисту життєво важливих інтересів суб'єкта персональних даних або іншої особи у разі неієздатності або обмеження цивільної дієздатності суб'єкта персональних даних;

{Пункт 3 частини другої статті 7 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

4) здійснюється із забезпеченням відповідного захисту релігійною організацією, громадською організацією світоглядної спрямованості, політичною партією або професійною спілкою, що створені

відповідно до закону, за умови, що обробка стосується виключно персональних даних членів цих об'єднань або осіб, які підтримують постійні контакти з ними у зв'язку з характером їх діяльності, та персональні дані не передаються третій особі без згоди суб'єктів персональних даних;

{Пункт 4 частини другої статті 7 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

5) необхідна для обґрунтування, задоволення або захисту правової вимоги;

6) необхідна в цілях охорони здоров'я, встановлення медичного діагнозу, для забезпечення піклування чи лікування або надання медичних послуг за умови, що такі дані обробляються медичним працівником або іншою особою закладу охорони здоров'я, на якого покладено обов'язки щодо забезпечення захисту персональних даних та на якого поширюється законодавство про лікарську таємницю;

{Пункт 6 частини другої статті 7 в редакції Закону № 5491-VI від 20.11.2012}

7) стосується вироків суду, виконання завдань оперативно-розшукової чи контррозвідувальної діяльності, боротьби з тероризмом та здійснюється державним органом в межах його повноважень, визначених законом;

{Пункт 7 частини другої статті 7 із змінами, внесеними згідно із Законом № 245-VII від 16.05.2013; в редакції Закону № 383-VII від 03.07.2013}

8) стосується даних, які були явно оприлюднені суб'єктом персональних даних.

{Пункт 8 частини другої статті 7 із змінами, внесеними згідно із Законом № 383-VII від 03.07.2013}

Стаття 8. Права суб'єкта персональних даних

1. Особисті немайнові права на персональні дані, які має кожна фізична особа, є невід'ємними і непорушними.

2. Суб'єкт персональних даних має право:

1) знати про джерела збирання, місцезнаходження своїх персональних даних, мету їх обробки, місцезнаходження або місце проживання (перебування) володільця чи розпорядника персональних даних або дати відповідне доручення щодо отримання цієї інформації уповноваженим ним особам, крім випадків, встановлених законом;

{Пункт 1 частини другої статті 8 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012; в редакції Закону № 383-VII від 03.07.2013}

2) отримувати інформацію про умови надання доступу до персональних даних, зокрема інформацію про третіх осіб, яким передаються його персональні дані;

{Пункт 2 частини другої статті 8 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

3) на доступ до своїх персональних даних;

{Пункт 3 частини другої статті 8 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

4) отримувати не пізніше як за тридцять календарних днів з дня надходження запиту, крім випадків, передбачених законом, відповідь про те, чи обробляються його персональні дані, а також отримувати зміст таких персональних даних;

{Пункт 4 частини другої статті 8 в редакції Закону № 383-VII від 03.07.2013}

5) пред'являти вмотивовану вимогу володільцю персональних даних із запереченням проти обробки своїх персональних даних;

{Пункт 5 частини другої статті 8 в редакції Закону № 5491-VI від 20.11.2012}

6) пред'являти вмотивовану вимогу щодо зміни або знищення своїх персональних даних будь-яким володільцем та розпорядником персональних даних, якщо ці дані обробляються незаконно чи є недостовірними;

{Пункт 6 частини другої статті 8 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

7) на захист своїх персональних даних від незаконної обробки та випадкової втрати, знищення, пошкодження у зв'язку з умисним приховуванням, ненаданням чи несвоєчасним їх наданням, а також на захист від надання відомостей, що є недостовірними чи ганьблять честь, гідність та ділову репутацію фізичної особи;

8) звертатися із скаргами на обробку своїх персональних даних до Уповноваженого або до суду;

{Пункт 8 частини другої статті 8 в редакції Закону № 5491-VI від 20.11.2012; із змінами, внесеними згідно із Законом № 383-VII від 03.07.2013}

9) застосовувати засоби правового захисту в разі порушення законодавства про захист персональних даних;

10) вносити застереження стосовно обмеження права на обробку своїх персональних даних під час надання згоди;

{Частина другу статті 8 доповнено пунктом 10 згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

- 11) відкликати згоду на обробку персональних даних;
{Частина другу статті 8 доповнено пунктом 11 згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}
- 12) знати механізм автоматичної обробки персональних даних;
{Частина другу статті 8 доповнено пунктом 12 згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}
- 13) на захист від автоматизованого рішення, яке має для нього правові наслідки.
{Частина другу статті 8 доповнено пунктом 13 згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}
{Частина третю статті 8 виключено на підставі Закону № 383-VII від 03.07.2013}

Стаття 9. Повідомлення про обробку персональних даних

1. Володілець персональних даних повідомляє Уповноваженого про обробку персональних даних, яка становить особливий ризик для прав і свобод суб'єктів персональних даних, упродовж тридцяти робочих днів з дня початку такої обробки.

Види обробки персональних даних, яка становить особливий ризик для прав і свобод суб'єктів персональних даних, та категорії суб'єктів, на яких поширюється вимога щодо повідомлення, визначаються Уповноваженим.

2. Повідомлення про обробку персональних даних подається за формою та в порядку, визначеними Уповноваженим.

3. Володілець персональних даних зобов'язаний повідомляти Уповноваженого про кожну зміну відомостей, що підлягають повідомленню, упродовж десяти робочих днів з дня настання такої зміни.

4. Інформація, що повідомляється відповідно до цієї статті, підлягає оприлюдненню на офіційному веб-сайті Уповноваженого в порядку, визначеному Уповноваженим.

{Стаття 9 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012; в редакції Закону № 383-VII від 03.07.2013}

Стаття 10. Використання персональних даних

1. Використання персональних даних передбачає будь-які дії володільця щодо обробки цих даних, дії щодо їх захисту, а також дії щодо надання часткового або повного права обробки персональних даних іншим суб'єктам відносин, пов'язаних із персональними даними, що здійснюються за згодою суб'єкта персональних даних чи відповідно до закону.

{Частина перша статті 10 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

2. Використання персональних даних володільцем здійснюється у разі створення ним умов для захисту цих даних. Володільцю забороняється розголошувати відомості стосовно суб'єктів персональних даних, доступ до персональних даних яких надається іншим суб'єктам відносин, пов'язаних з такими даними.

{Частина друга статті 10 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

3. Використання персональних даних працівниками суб'єктів відносин, пов'язаних з персональними даними, повинно здійснюватися лише відповідно до їхніх професійних чи службових або трудових обов'язків. Ці працівники зобов'язані не допускати розголошення у будь-який спосіб персональних даних, які їм було довірено або які стали відомі у зв'язку з виконанням професійних чи службових або трудових обов'язків, крім випадків, передбачених законом. Таке зобов'язання чинне після припинення ними діяльності, пов'язаної з персональними даними, крім випадків, установлених законом.

{Частина третя статті 10 із змінами, внесеними згідно із Законом № 1170-VII від 27.03.2014}

4. Відомості про особисте життя фізичної особи не можуть використовуватися як чинник, що підтверджує чи спростовує її ділову якість.

Стаття 11. Підстави для обробки персональних даних

1. Підставами для обробки персональних даних є:

- 1) згода суб'єкта персональних даних на обробку його персональних даних;
- 2) дозвіл на обробку персональних даних, наданий володільцю персональних даних відповідно до закону виключно для здійснення його повноважень;

- 3) укладення та виконання правочину, стороною якого є суб'єкт персональних даних або який укладено на користь суб'єкта персональних даних чи для здійснення заходів, що передують укладенню правочину на вимогу суб'єкта персональних даних;

- 4) захист життєво важливих інтересів суб'єкта персональних даних;

- 5) необхідність виконання обов'язку володільця персональних даних, який передбачений законом;

{Частина першу статті 11 доповнено новим пунктом згідно із Законом № 383-VII від 03.07.2013}

- 6) необхідність захисту законних інтересів володільців персональних даних, третіх осіб, крім випадків, коли суб'єкт персональних даних вимагає припинити обробку його персональних даних та потреби захисту

персональних даних переважають такий інтерес.

{Пункт 6 частини першої статті 11 в редакції Закону № 383-VII від 03.07.2013}

{Стаття 11 в редакції Закону № 5491-VI від 20.11.2012}

Стаття 12. Збирання персональних даних

1. Збирання персональних даних є складовою процесу їх обробки, що передбачає дії з підбору чи впорядкування відомостей про фізичну особу.

{Частина перша статті 12 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

2. Суб'єкт персональних даних повідомляється про володільця персональних даних, склад та зміст зібраних персональних даних, свої права, визначені цим Законом, мету збору персональних даних та осіб, яким передаються його персональні дані:

в момент збору персональних даних, якщо персональні дані збираються у суб'єкта персональних даних;

в інших випадках протягом тридцяти робочих днів з дня збору персональних даних.

{Частина друга статті 12 в редакції Законів № 5491-VI від 20.11.2012, № 383-VII від 03.07.2013}

{Частину третю статті 12 виключено на підставі Закону № 5491-VI від 20.11.2012}

{Частину четверту статті 12 виключено на підставі Закону № 5491-VI від 20.11.2012}

Стаття 13. Накопичення та зберігання персональних даних

1. Накопичення персональних даних передбачає дії щодо поєднання та систематизації відомостей про фізичну особу чи групу фізичних осіб або внесення цих даних до бази персональних даних.

2. Зберігання персональних даних передбачає дії щодо забезпечення їх цілісності та відповідного режиму доступу до них.

Стаття 14. Поширення персональних даних

1. Поширення персональних даних передбачає дії щодо передачі відомостей про фізичну особу за згодою суб'єкта персональних даних.

{Частина перша статті 14 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

2. Поширення персональних даних без згоди суб'єкта персональних даних або уповноваженої ним особи дозволяється у випадках, визначених законом, і лише (якщо це необхідно) в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

{Частина друга статті 14 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

3. Виконання вимог встановленого режиму захисту персональних даних забезпечує сторона, що поширює ці дані.

4. Сторона, якій передаються персональні дані, повинна попередньо вжити заходів щодо забезпечення вимог цього Закону.

Стаття 15. Видалення або знищення персональних даних

{Назва статті 15 в редакції Закону № 5491-VI від 20.11.2012}

1. Персональні дані видаляються або знищуються в порядку, встановленому відповідно до вимог закону.

{Частина перша статті 15 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

2. Персональні дані підлягають видаленню або знищенню у разі:

{Абзац перший частини другої статті 15 із змінами, внесеними згідно із Законом № 383-VII від 03.07.2013}

1) закінчення строку зберігання даних, визначеного згодою суб'єкта персональних даних на обробку цих даних або законом;

2) припинення правовідносин між суб'єктом персональних даних та володільцем чи розпорядником, якщо інше не передбачено законом;

3) видання відповідного припису Уповноваженого або визначених ним посадових осіб секретаріату Уповноваженого;

{Підпункт 3 частини другої статті 15 в редакції Закону № 383-VII від 03.07.2013}

4) набрання законної сили рішенням суду щодо видалення або знищення персональних даних.

{Частину другу статті 15 доповнено підпунктом 4 згідно із Законом № 383-VII від 03.07.2013}

3. Персональні дані, зібрані з порушенням вимог цього Закону, підлягають видаленню або знищенню у встановленому законодавством порядку.

{Частина третя статті 15 із змінами, внесеними згідно із Законом № 383-VII від 03.07.2013}

4. Персональні дані, зібрані під час виконання завдань оперативно-розшукової чи контррозвідувальної діяльності, боротьби з тероризмом, видаляються або знищуються відповідно до вимог закону.

{Частина четверта статті 15 із змінами, внесеними згідно із Законом № 383-VII від 03.07.2013}

{Текст статті 15 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

Стаття 16. Порядок доступу до персональних даних

1. Порядок доступу до персональних даних третіх осіб визначається умовами згоди суб'єкта персональних даних, наданої володільцю персональних даних на обробку цих даних, або відповідно до вимог закону. Порядок доступу третіх осіб до персональних даних, які знаходяться у володінні розпорядника публічної інформації, визначається Законом України "Про доступ до публічної інформації".

{Частина перша статті 16 із змінами, внесеними згідно із Законом № 1170-VII від 27.03.2014}

2. Доступ до персональних даних третій особі не надається, якщо зазначена особа відмовляється взяти на себе зобов'язання щодо забезпечення виконання вимог цього Закону або неспроможна їх забезпечити.

3. Суб'єкт відносин, пов'язаних з персональними даними, подає запит щодо доступу (далі - запит) до персональних даних володільцю персональних даних.

4. У запиті зазначаються:

1) прізвище, ім'я та по батькові, місце проживання (місце перебування) і реквізити документа, що посвідчує фізичну особу, яка подає запит (для фізичної особи - заявника);

2) найменування, місцезнаходження юридичної особи, яка подає запит, посада, прізвище, ім'я та по батькові особи, яка засвідчує запит; підтвердження того, що зміст запиту відповідає повноваженням юридичної особи (для юридичної особи - заявника);

3) прізвище, ім'я та по батькові, а також інші відомості, що дають змогу ідентифікувати фізичну особу, стосовно якої робиться запит;

4) відомості про базу персональних даних, стосовно якої подається запит, чи відомості про володільця чи розпорядника персональних даних;

{Пункт 4 частини четвертої статті 16 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

5) перелік персональних даних, що запитуються;

6) мета та/або правові підстави для запиту.

{Пункт 6 частини четвертої статті 16 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

5. Строк вивчення запиту на предмет його задоволення не може перевищувати десяти робочих днів з дня його надходження.

Протягом цього строку володільць персональних даних доводить до відома особи, яка подає запит, що запит буде задоволено або відповідні персональні дані не підлягають наданню, із зазначенням підстави, визначеної у відповідному нормативно-правовому акті.

Запит задовольняється протягом тридцяти календарних днів з дня його надходження, якщо інше не передбачено законом.

6. Суб'єкт персональних даних має право на одержання будь-яких відомостей про себе у будь-якого суб'єкта відносин, пов'язаних з персональними даними, за умови надання інформації, визначеної у пункті 1 частини четвертої цієї статті, крім випадків, установлених законом.

{Частина шоста статті 16 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

Стаття 17. Відстрочення або відмова у доступі до персональних даних

1. Відстрочення доступу суб'єкта персональних даних до своїх персональних даних не допускається.

2. Відстрочення доступу до персональних даних третіх осіб допускається у разі, якщо необхідні дані не можуть бути надані протягом тридцяти календарних днів з дня надходження запиту. При цьому загальний термін вирішення питань, порушених у запиті, не може перевищувати сорока п'яти календарних днів.

Повідомлення про відстрочення доводиться до відома третьої особи, яка подала запит, у письмовій формі з роз'ясненням порядку оскарження такого рішення.

У повідомленні про відстрочення зазначаються:

1) прізвище, ім'я та по батькові посадової особи;

2) дата відправлення повідомлення;

3) причина відстрочення;

4) строк, протягом якого буде задоволено запит.

3. Відмова у доступі до персональних даних допускається, якщо доступ до них заборонено згідно із законом.

У повідомленні про відмову зазначаються:

- 1) прізвище, ім'я, по батькові посадової особи, яка відмовляє у доступі;
- 2) дата відправлення повідомлення;
- 3) причина відмови.

Стаття 18. Оскарження рішення про відстрочення або відмову в доступі до персональних даних

1. Рішення про відстрочення або відмову у доступі до персональних даних може бути оскаржено до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або суду.

{Частина перша статті 18 в редакції Закону № 5491-VI від 20.11.2012; із змінами, внесеними згідно із Законом № 383-VII від 03.07.2013}

2. Якщо запит зроблено суб'єктом персональних даних щодо даних про себе, обов'язок доведення в суді законності відмови у доступі покладається на володільця персональних даних, до якого подано запит.

{Частина друга статті 18 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

Стаття 19. Оплата доступу до персональних даних

1. Доступ суб'єкта персональних даних до даних про себе здійснюється безоплатно.

2. Доступ інших суб'єктів відносин, пов'язаних з персональними даними, до персональних даних певної фізичної особи чи групи фізичних осіб може бути платним у разі додержання умов, визначених цим Законом. Оплаті підлягає робота, пов'язана з обробкою персональних даних, а також робота з консультування та організації доступу до відповідних даних.

3. Розмір плати за послуги з надання доступу до персональних даних органами державної влади визначається Кабінетом Міністрів України.

4. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування мають право на безперешкодний і безоплатний доступ до персональних даних відповідно до їх повноважень.

Стаття 20. Зміни і доповнення до персональних даних

1. Володільці чи розпорядники персональних даних зобов'язані вносити зміни до персональних даних на підставі вмотивованої письмової вимоги суб'єкта персональних даних.

{Частина перша статті 20 із змінами, внесеними згідно із Законом № 383-VII від 03.07.2013}

2. Володільці чи розпорядники персональних даних зобов'язані вносити зміни до персональних даних також за зверненням інших суб'єктів відносин, пов'язаних із персональними даними, якщо на це є згода суб'єкта персональних даних чи відповідна зміна здійснюється згідно з приписом Уповноваженого або визначених ним посадових осіб секретаріату Уповноваженого чи за рішенням суду, що набрало законної сили.

{Частина друга статті 20 в редакції Закону № 383-VII від 03.07.2013}

3. Зміна персональних даних, які не відповідають дійсності, проводиться невідкладно з моменту встановлення невідповідності.

Стаття 21. Повідомлення про дії з персональними даними

1. Про передачу персональних даних третій особі володільць персональних даних протягом десяти робочих днів повідомляє суб'єкта персональних даних, якщо цього вимагають умови його згоди або інше не передбачено законом.

2. Повідомлення, зазначені у частині першій цієї статті, не здійснюються у разі:

1) передачі персональних даних за запитом при виконанні завдань оперативно-розшукової чи контррозвідувальної діяльності, боротьби з тероризмом;

2) виконання органами державної влади та органами місцевого самоврядування своїх повноважень, передбачених законом;

3) здійснення обробки персональних даних в історичних, статистичних чи наукових цілях;

4) повідомлення суб'єкта персональних даних відповідно до вимог частини другої статті 12 цього Закону.

{Частиною другою статті 21 доповнено пунктом 4 згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

3. Про зміну, видалення чи знищення персональних даних або обмеження доступу до них володільць персональних даних протягом десяти робочих днів повідомляє суб'єкта персональних даних, а також суб'єктів відносин, пов'язаних із персональними даними, яким ці дані було передано.

{Частина третя статті 21 із змінами, внесеними згідно із Законом № 383-VII від 03.07.2013}

Стаття 22. Контроль за додержанням законодавства про захист персональних даних

1. Контроль за додержанням законодавства про захист персональних даних у межах повноважень, передбачених законом, здійснюють такі органи:

1) Уповноважений;

2) суди.

{Стаття 22 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012; текст статті 22 в редакції Закону № 383-VII від 03.07.2013}

Стаття 23. Повноваження Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у сфері захисту персональних даних

1. Уповноважений має такі повноваження у сфері захисту персональних даних:

1) отримувати пропозиції, скарги та інші звернення фізичних і юридичних осіб з питань захисту персональних даних та приймати рішення за результатами їх розгляду;

2) проводити на підставі звернень або за власною ініціативою виїзні та безвиїзні, планові, позапланові перевірки володільців або розпорядників персональних даних в порядку, визначеному Уповноваженим, із забезпеченням відповідно до закону доступу до приміщень, де здійснюється обробка персональних даних;

3) отримувати на свою вимогу та мати доступ до будь-якої інформації (документів) володільців або розпорядників персональних даних, які необхідні для здійснення контролю за забезпеченням захисту персональних даних, у тому числі доступ до персональних даних, відповідних баз даних чи картотек, інформації з обмеженим доступом;

4) затверджувати нормативно-правові акти у сфері захисту персональних даних у випадках, передбачених цим Законом;

5) за підсумками перевірки, розгляду звернення видавати обов'язкові для виконання вимоги (приписи) про запобігання або усунення порушень законодавства про захист персональних даних, у тому числі щодо зміни, видалення або знищення персональних даних, забезпечення доступу до них, надання чи заборони їх надання третій особі, зупинення або припинення обробки персональних даних;

6) надавати рекомендації щодо практичного застосування законодавства про захист персональних даних, роз'яснювати права і обов'язки відповідних осіб за зверненням суб'єктів персональних даних, володільців або розпорядників персональних даних, структурних підрозділів або відповідальних осіб з організації роботи із захисту персональних даних, інших осіб;

7) взаємодіяти із структурними підрозділами або відповідальними особами, які відповідно до цього Закону організують роботу, пов'язану із захистом персональних даних при їх обробці; оприлюднювати інформацію про такі структурні підрозділи та відповідальних осіб;

8) звертатися з пропозиціями до Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо прийняття або внесення змін до нормативно-правових актів з питань захисту персональних даних;

9) надавати за зверненням професійних, самоврядних та інших громадських об'єднань чи юридичних осіб висновки щодо проектів кодексів поведінки у сфері захисту персональних даних та змін до них;

10) складати протоколи про притягнення до адміністративної відповідальності та направляти їх до суду у випадках, передбачених законом;

11) інформувати про законодавство з питань захисту персональних даних, проблеми його практичного застосування, права і обов'язки суб'єктів відносин, пов'язаних із персональними даними;

12) здійснювати моніторинг нових практик, тенденцій та технологій захисту персональних даних;

13) організувати та забезпечувати взаємодію з іноземними суб'єктами відносин, пов'язаних із персональними даними, у тому числі у зв'язку з виконанням Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та Додаткового протоколу до неї, інших міжнародних договорів України у сфері захисту персональних даних;

14) брати участь у роботі міжнародних організацій з питань захисту персональних даних.

2. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини включає до своєї щорічної доповіді про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні звіт про стан додержання законодавства у сфері захисту персональних даних.

{Стаття 23 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012; в редакції Закону № 383-VII від 03.07.2013}

Стаття 24. Забезпечення захисту персональних даних

1. Володільці, розпорядники персональних даних та треті особи зобов'язані забезпечити захист цих даних від випадкових втрати або знищення, від незаконної обробки, у тому числі незаконного знищення чи доступу до персональних даних.

2. В органах державної влади, органах місцевого самоврядування, а також у володільцях чи розпорядниках персональних даних, що здійснюють обробку персональних даних, яка підлягає

повідомленню відповідно до цього Закону, створюється (визначається) структурний підрозділ або відповідальна особа, що організовує роботу, пов'язану із захистом персональних даних при їх обробці.

Інформація про зазначений структурний підрозділ або відповідальну особу повідомляється Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, який забезпечує її оприлюднення.

3. Структурний підрозділ або відповідальна особа, що організовує роботу, пов'язану із захистом персональних даних при їх обробці:

1) інформує та консулює володільця або розпорядника персональних даних з питань додержання законодавства про захист персональних даних;

2) взаємодіє з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та визначеними ним посадовими особами його секретаріату з питань запобігання та усунення порушень законодавства про захист персональних даних.

4. Фізичні особи - підприємці, у тому числі лікарі, які мають відповідну ліцензію, адвокати, нотаріуси особисто забезпечують захист персональних даних, якими вони володіють, згідно з вимогами закону.

{Стаття 24 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012; в редакції Закону № 383-VII від 03.07.2013}

Стаття 25. Обмеження дії цього Закону

1. Обмеження дії статей 6, 7 і 8 цього Закону може здійснюватися у випадках, передбачених законом, наскільки це необхідно у демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, економічного добробуту або захисту прав і свобод суб'єктів персональних даних чи інших осіб.

2. Дозволяється обробка персональних даних без застосування положень цього Закону, якщо така обробка здійснюється:

1) фізичною особою виключно для особистих чи побутових потреб;

2) виключно для журналістських та творчих цілей, за умови забезпечення балансу між правом на повагу до особистого життя та правом на свободу вираження поглядів.

3. Дія цього Закону не поширюється на відносини щодо отримання архівної інформації репресивних органів.

{Статтю 25 доповнено частиною третьою згідно із Законом № 316-VIII від 09.04.2015}

{Стаття 25 в редакції Закону № 383-VII від 03.07.2013}

Стаття 26. Фінансування робіт із захисту персональних даних

Фінансування робіт та заходів щодо забезпечення захисту персональних даних здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів, коштів суб'єктів відносин, пов'язаних із персональними даними.

Стаття 27. Застосування положень цього Закону

1. Положення щодо захисту персональних даних, викладені в цьому Законі, можуть доповнюватися чи уточнюватися іншими законами, за умови, що вони встановлюють вимоги щодо захисту персональних даних, що не суперечать вимогам цього Закону.

2. Професійні, самоврядні та інші громадські об'єднання чи юридичні особи можуть розробляти кодекси поведінки з метою забезпечення ефективного захисту прав суб'єктів персональних даних, додержання законодавства про захист персональних даних з урахуванням специфіки обробки персональних даних у різних сферах. При розробленні такого кодексу поведінки або внесенні змін до нього відповідне об'єднання чи юридична особа може звернутися за висновком до Уповноваженого.

{Частина друга статті 27 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012; в редакції Закону № 383-VII від 03.07.2013}

Стаття 28. Відповідальність за порушення законодавства про захист персональних даних

Порушення законодавства про захист персональних даних тягне за собою відповідальність, встановлену законом.

Стаття 29. Міжнародне співробітництво та передача персональних даних

{Назва статті 29 в редакції Закону № 5491-VI від 20.11.2012}

1. Співробітництво з іноземними суб'єктами відносин, пов'язаних із персональними даними, регулюється Конституцією України, цим Законом, іншими нормативно-правовими актами та міжнародними договорами України.

2. Якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору України.

3. Передача персональних даних іноземним суб'єктам відносин, пов'язаних із персональними даними,

здійснюється лише за умови забезпечення відповідною державою належного захисту персональних даних у випадках, встановлених законом або міжнародним договором України.

Держави - учасниці Європейського економічного простору, а також держави, які підписали Конвенцію Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних, визнаються такими, що забезпечують належний рівень захисту персональних даних.

Кабінет Міністрів України визначає перелік держав, які забезпечують належний захист персональних даних.

Персональні дані не можуть поширюватися з іншою метою, ніж та, з якою вони були зібрані.

{Частина третя статті 29 в редакції Закону № 5491-VI від 20.11.2012}

4. Персональні дані можуть передаватися іноземним суб'єктам відносин, пов'язаних з персональними даними, також у разі:

- 1) надання суб'єктом персональних даних однозначної згоди на таку передачу;
- 2) необхідності укладення чи виконання правочину між володільцем персональних даних та третьою особою - суб'єктом персональних даних на користь суб'єкта персональних даних;
- 3) необхідності захисту життєво важливих інтересів суб'єктів персональних даних;
- 4) необхідності захисту суспільного інтересу, встановлення, виконання та забезпечення правової вимоги;
- 5) надання володільцем персональних даних відповідних гарантій щодо невторчання в особисте і сімейне життя суб'єкта персональних даних.

{Статтю 29 доповнено частиною четвертою згідно із Законом № 5491-VI від 20.11.2012}

Стаття 30. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з 1 січня 2011 року.

2. Кабінету Міністрів України протягом шести місяців з дня набрання чинності цим Законом: забезпечити прийняття нормативно-правових актів, передбачених цим Законом; забезпечити приведення своїх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом.

Президент України В. ЯНУКОВИЧ
м. Київ
1 червня 2010 року
№ 2297-VI

ЗМІСТ

**Розділ I. Музейна справа на Волині: історія, теорія і практика.
Матеріали Шостого музейного круглого столу у
Волинському краєзнавчому музеї з нагоди Міжнародного дня музеїв,
м. Луцьк, 18 травня 2016 року.**

Бірюліна Олена , м. Луцьк В музей, на зустріч із джерелами! Учнівський лекторій з курсу «Історія України» на базі Музею історії Луцького братства	3
Важатко Оксана , м. Луцьк Найдавніші пам'ятники Луцька	6
Бондаренко Геннадій , кандидат історичних наук, м. Луцьк Волинезнавчі краєзнавчо-педагогічні читання у краєзнавчій і музейній освіті	10
Дем'янюк Олександр , доктор історичних наук, м. Луцьк Історія України у вітчизняній філателії 2015 р. і музейна тематична експозиція	11
Деревінська Ольга , магістр культурології та філософії, м. Кременець Видатний музейник Кременеччини. До 80-річчя із дня народження Г. І. Черняхівського	19
Карпюк Людмила , м. Луцьк Методичні принципи, засоби та форми роботи з дітьми молодшого шкільного віку у Музеї волинської ікони	23
Качковська Леся , кандидат історичних наук, Петрович Валентина , кандидат історичних наук, м. Луцьк Пам'яткоохоронна діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва щодо збереження історико-культурної спадщини	27
Климчук Андрій , м. Рівне Праця Міхала Єжи Мнішка «Myśli względem założenia Musaeum Polonicum»	30
Кукса Надія , с. Суботів Музей дитини у Суботові як центр етнопедагогіки Середньої Наддніпрянщини	32
Лавнічек Марія , м. Луцьк Реорганізаційні процеси в музейній галузі західних областей України у 1939–1941 рр. та їх вплив на діяльність Волинського краєзнавчого музею	33
Ланшина Людмила , м. Луцьк Каталог документальних матеріалів Стефана Мацко у фондах Волинського краєзнавчого музею	36
Левицька Тамара , м. Луцьк Скульптура Франції епохи романтизму в зібранні Волинського краєзнавчого музею	41
Лис Сергій , м. Луцьк Історія радянсько-російських символів – червоної зірки, серпа і молота, свастики, червоного прапора, а також георгіївської стрічки – в контексті процесу декомунізації в Україні	44

Лис Сергій , м. Луцьк Оригінальні примірники проектів Конституції України 1992–1996 років з фондів Волинського краєзнавчого музею	50
Лис Сергій , м. Луцьк Прапор УПА 1942 року з фондів Волинського краєзнавчого музею: історія стягу та генеза його червоно-чорного символізму	54
Навроцька Зоя , м. Луцьк Етапи атрибуції полотна «Діти» із постійної експозиції Художнього музею м. Луцька	58
Надольська Валентина , кандидат історичних наук, м. Луцьк. Представлення музейної інформації відвідувачам: традиції та інновації музеїв Волині	62
Оболончик Наталія , кандидат історичних наук, м. Кременець Туристичні ресурси Кременця та їх реалізація в умовах сьогодення	67
Огнєва Олена , кандидат історичних наук, м. Луцьк Ігор Стравінський - колекціонер	70
Рябчикова Фаїна , кандидат історичних наук, м. Луцьк Розробка музейних заходів: що варто врахувати	74
Чибирак Світлана , кандидат історичних наук, Трофімук-Кирилова Тетяна , кандидат історичних наук, м. Луцьк. Значення етнографічних експедицій у комплектуванні фондів Музею етнографії Волині та Полісся при Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки	76
Шута Олександр , м. Луцьк Новітні форми роботи з відвідувачами: музейна арт-терапія	81
Веремчук Ольга , студентка II курсу історичного факультету СНУ ім. Лесі Українки, м. Луцьк Установи музейного типу на Волині	84
 Розділ 2. Проблеми і перспективи волинської археології. Матеріали круглого столу у Волинському краєзнавчому музеї, м. Луцьк, 21 січня 2016 р.	
Бондаренко Геннадій , кандидат історичних наук, м. Луцьк Історіографічний огляд з археології і пам'яткознавства Волині (Друга половина XX – початок XXI ст.)	87
Кукса Надія , м. Суботів Залишки укріплень замку Хмельницьких у Суботіві: минуле, реалії, перспективи	99
Пословська Аліна , м. Луцьк Охорона археологічних пам'яток на Волині (друга половина XIX - початок XX ст.)	102
Шворак Іван , м. Луцьк Цегляний стиль в архітектурі Луцька	104

Яцечко-Блаженно Тетяна , м. Луцьк Про необхідність вивчення дисципліни “Археологічна інформатика” для студентів спеціальності “032 Історія та археологія”	106
Мазурик Юрій , м. Луцьк Проблеми дослідження і збереження гідроархеологічних пам’яток на Волині	108

Розділ 3. Дослідження та матеріали з історичного і літературного краєзнавства, музеєзнавства і пам’яткознавства.

Бондарчук Андрій , м. Луцьк Чи ввійде в історію моральний подвиг західників?	111
Боярчук Андрій , м. Луцьк Державне утримання православного духовенства (60-ті рр. ХІХ-початок ХХ ст.)	115
Гаврилюк Оксана , м. Луцьк Аварія на ЧАЕС в науково-просвітницькій та експозиційній діяльності Волинського краєзнавчого музею (до 30 річчя аварії на ЧАЕС)	121
Златогорський Олексій, Пасюк Ігор , м. Луцьк Брусилівський прорив на Волині за документами видання 1940 р.	123
Кревська Людмила , м. Луцьк Колекція кераміки з с. Рокита Старовижівського району у фондах Волинського краєзнавчого музею	128
Корецька Ольга , м. Луцьк Родинний архів Бичковських у фондах Волинського краєзнавчого музею	136
Леонтович Олена , м. Київ Приязнь довжиною в ціле життя, або долі двох представниць видатних українських родин	146
Лис Сергій , м. Луцьк Луцький кафедральний Свято-Троїцький собор як осередок українізації православ’я в першій половині ХХ ст. і проголошення автокефалії у 1941 р.	121
Лудковський Олександр , м. Луцьк Вересень 1939 року. Бойові дії ВПС Польщі та Німеччини на території Волині	157
Охріменко Григорій , кандидат історичних наук, Кричевський Олександр, Фіщук Сергій, Потрапелюк Володимир , м. Луцьк Нові дані про дунайську культуру на Волині	183
Охріменко Григорій , кандидат історичних наук, Локайчук Світлана , кандидат філологічних наук, Маркус Ігор, Остапенко Катерина , м. Луцьк Поховальні пам’ятки городоцько-здовбицької культури на Волині	188
Пушкар Наталія, Несторук Ілона , м. Луцьк Іконотека Ю. І. Крашевського (1812-1887) у фондах Волинського краєзнавчого музею	197

Сидор-Гібелінда Олег , кандидат мистецтвознавства, м. Київ Цикл ілюстрацій Михайла Дерегуса до драми-феєрії Лесі Українки “Лісова пісня” на Венеційській бієнале 1958 р.	200
Силіук Оксана , магістр історії, м. Луцьк Фонд Митрополита Анатолія Дублянського (1912-1997) у Волинського краєзнавчого музею. Каталог	203
Фролова А., Корень Ю. , м. Ялта, Республіка Крим «Кримські подорожі Лесі Українки» (до 145-річчя від дня народження письменниці)	228
Бернадський Богдан , кандидат історичних наук, м. Київ «Голубий» відтінок Брусіловського прориву	230
Царук Ярослав , м. Володимир-Волинський Вони загинули за волю України (м. Володимир-Волинський та Володимир-Волинський район)	237
Дмитренко Алла , кандидат історичних наук, Андрусик Тетяна , м. Луцьк Атрибуція жіночих сорочок (за збірками Музею етнографії Волині та Полісея при СНУ ім. Лесі Українки і Волинського краєзнавчого музею)	270
 Розділ 4. Вивчення спадщини В. К. Липинського – потреба часу. Матеріали круглого столу з нагоди 134-ї річниці від дня народження В. К. Липинського. Затурцівський меморіальний музей В’ячеслава Липинського, с. Затурці, 15 квітня 2016 року. 	
Ковальчук Євгенія , кандидат історичних наук, м. Луцьк Затурцівський меморіальний музей В’ячеслава Липинського у музейній мережі України	277
Кушнір Віталій , с. Затурці. Меморіальний музей В’ячеслава Липинського: завдання, можливості, перспективи	281
Бортніков Валерій , доктор політичних наук, м. Луцьк Державотворчі ідеї в епістолярній спадщині В. К. Липинського	283
Вільковський Євгеніуш , доктор габілітований гуманітарних наук (історія), м. Бяла Подляска, Польща Spruścizna ideowa Wacława Lipińskiego jako przestrzeń dyskursu polsko-ukraińskiego	287
Ришард Липинський , Польща, м. Варшава Від етики до економіки відповідно до В’ячеслава Липинського – потреба часу	291
Яцечко-Блаженко Тетяна, Гаврилюк Тетяна , м. Луцьк Вплив В’ячеслава Липинського на український територіальний патріотизму початку кінця XIX – початку XX століття	294
Шкурко Микола , м. Ніжин Українська мова і державницька свідомість: шляхи реалізації	297
Петрович Валентина , кандидат історичних наук, м. Луцьк. Дипломатична діяльність В’ячеслава Липинського в українських урядах Гетьманату та Директорії	300

Ковальчук Іван , кандидат історичних наук, м. Луцьк Критика В. Липинським політичних настанов та діяльності соціалістичних і демократичних партій	303
Климчук Андрій , м. Рівне. Погляди В'ячеслава Липинського в праці «Szlachta na Ukrainie. Udział jej w życiu narodu ukraińskiego na tle jego dziejów»	307
Кукса Надія , м. Суботів. Творчий доробок Марка Грушевського у праці В'ячеслава Липинського «Україна на переломі»	308
Гатальська Наталія , с. Затурці Не засвоєні уроки історика Липинського (За статтею “Другий акт”)	310
Ореховська Анна , м. Луцьк Значення ідейно-теоретичної спадщини В. Липинського та її вплив на сьогодні	312
Бевз Людмила , кандидат історичних наук, м. Київ. Ім'я В'ячеслава Липинського в експозиції Музею гетьманства	314
Павлишин Мирослава , м. Київ Твори Василя Масютина в колекції Музею гетьманства	316
Канецька Марина , м. Луцьк До історії створення меморіального музею В'ячеслава Липинського в с. Затурці	318

Розділ 5. Діяльність музейних закладів Волинської області в 2015 році.

Звіт про роботу Волинського краєзнавчого музею у 2015 році	322
Вернидубов Олександр, Криштаюк Лариса , м. Луцьк Комунальні та громадські музеї Волинської області в 2015 році (порівняльно-довідковий матеріал)	347
Аналіз діяльності комунальних музеїв Волинської області у 2014-2015 роках	367
Аналіз діяльності громадських музеїв Волинської області у 2014-2015 роках	369
Грабинська Лариса , м. Луцьк Діяльність музеїв при навчальних закладах Волинської області у 2015 році	370
Список музеїв при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах Волинської області станом на 01.01.2016 р. Підготувала Грабинська Лариса	372

Розділ 6. На допомогу музейним працівникам.

Пушкар Наталія, Обухович Лариса, Несторук Ілона , м. Луцьк Реставрація і консервація музейних предметів. Методичні рекомендації	385
Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження контрактної форми роботи у сфері культури та конкурсної процедури призначення керівників державних та комунальних закладів культури. Закон України № 955-VIII від 28 січня 2016 року	393
Про захист персональних даних. Закон України № 2297-VI від 1 червня 2010 року	398

**Управління культури Волинської облдержадміністрації
Волинський краєзнавчий музей
Кафедра документознавства і музейної справи
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки**

Науково-краєзнавче видання

Волинський музейний вісник

Науковий збірник

Випуск 8

Друкується в авторській редакції.

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей несуть автори публікацій.

Виготовлення оригінал-макету – Олександр Трофімук.

Здано на виробництво 15.09.2016 р. Підписано до друку 30.09.2016 р.

Формат 60x68 1/8. Гарнітура Times.

Папір друкарський. Офсетний друк. Ум. друк. арк. 46,0. Обл.-вид. арк. 66,5.

Накладом 300 прим. Вид. № 237.

Ціна вільна. Замовне.

Виготовлювач – Вежа-Друк (43000, м. Луцьк, вул. Бойка, 1).

Свідоцтво Державного комітету телебачення та радіомовлення України

ДК № 4039 від 30.08.2013 р.

Волинський музейний вісник : Наук. зб. : Вип. 8. / упр-ня культури Волин. ОДА ; Волин. краєзн. музей ; каф. документознавства і музейн. справи СНУ ім. Лесі Українки ; Упоряд. А. Силюк. – Луцьк, 2016. – 416 с.

У випуску вміщено статті та повідомлення з історії та практики музейної і пам'яткоохоронної справи на Волині та в Україні. В окремих розділах подано статті та матеріали круглих столів Шостого музейного з нагоди Міжнародного дня музеїв “Музейна справа на Волині: історія, теорія і практика” (м. Луцьк, 18 травня 2016 року), обласного у Волинському краєзнавчому музеї „Проблеми і перспективи волинської археології” (м. Луцьк, 21 січня 2016 року) та з нагоди 134-ї річниці від дня народження В. К. Липинського у Затурцівському меморіальному музеї В'ячеслава Липинського “Вивчення спадщини В. К. Липинського – потреба часу” (с. Затурці, 15 квітня 2016 року).

Розраховане на науковців, музейних та освітніх працівників, краєзнавців.

ББК 79.1
УДК 069.01